

დიმიტრი უზნაძე ზოგადი ფსიქოლოგია

წინასიტყვაობა

წინამდებარე წიგნი ზოგადი ფსიქოლოგიის ყველა ძირითად პრობლემას ეხება და შეიძლება იგი ჩვენს უმაღლეს სკოლებში ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოდ იქნეს გამოყენებული.

როგორც მკითხველი დაინახავს, იგი თვალსაჩინოდ განსხვავდება ფსიქოლოგიის ცნობილ კურსებისაგან. არსებითა და უმთავრესში იგი იმ მასალას ეყრდნობა, რომელიც ჩემი და ჩემი თანამშრომლების კვლევითი მუშაობის შედეგად არის მიღებული. ამით აიხსნება, რომ იგი ახალ თავს შეიცავს, რომელსაც სხვა კურსებში ვერსად ვერ შევხვდებით. – თავს განწყობის ფსიქოლოგიის შესახებ, რომელიც ჩვენი კვლევითი მუშაობის ძირითად პრობლემას წარმოადგენს.

რა თქმა უნდა, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, თითქოს ჩვენი წიგნი ანგარიშს არ უწევდეს ე. წ. კლასიკური ფსიქოლოგიის მიღწევებს. მკითხველი დაინახავს, რომ ჩვენ ფართოდ ვსარგებლობთ მნიშვნელოვანი შედეგებით, რომელიც სხვა მკვლევართ აქვთ მიღებული, და განსაკუთრებით უახლესი კომპენდიებით, რომელიც ჩვენს განკარგულებაში იმყოფებოდა (გ. შტერნი, გ. დიუმა და სხვ.). მკითხველი ხედავს, რომ ამ პირობებში ჩემი „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის“ I ტომის (1925 წ.) პირდაპირ გაგრძელებას აზრი არ ექნებოდა. ამიტომ მე გადავწყვიტე I ტომის ნაცვლად ფსიქოლოგიის მთლიანი კურსი მომეცა. წინამდებარე წიგნის სახით. „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის“ I ტომი თავის მნიშვნელობას ამ წიგნის შემდეგაც ინარჩუნებს. მისი შინაარსი წინამდებარე წიგნში მხოლოდ რამოდენიმე გვერდს შეიცავს, და ვისაც, მაგალითად, შეგრძნებათა ფსიქოლოგია აინტერესებს, მას დასჭირდება „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის“ I ტომს მიმართოს, სადაც ეს საკითხი ფართოდ არის დამუშავებული.

დასასრულ, მე მინდა მადლობა გადავუხადო ყველა ჩემს თანამშრომლებს არა მარტო იმ კოლექტიური მუშაობისთვის, რომელსაც ჩვენ, საზოგადოდ, ერთად ვაწარმოებთ და რომლის შედეგსაც ეს წიგნი წარმოადგენს, არამედ იმ შენიშვნებისთვისაც, რომელიც მათგან ამ წიგნის შესახებ მაქვს მიღებული და გამოყენებული.

თბილისი 5.09.1940

ავტორი

ფსიქოლოგიის შესავალი ფსიქოლოგიის საგანი და ამოცანა

რა არის ფსიქოლოგია, ესე იგი, რა არის ფსიქოლოგიის, როგორც მეცნიერების, საკვლევო საგანი და როგორია მისი ამოცანები? მიუხედავად ფსიქოლოგიის ხანგრძლივი ისტორიული წარსულისა, ეს საკითხი დღესაც სადაო საკითხად ითვლება. განსაკუთრებით დიდია აზრთა სხვადასხვაობა ფსიქოლოგიის საგნის შესახებ, და ჩვენც პირველ რიგში ამ საკითხზე უნდა შევჩვიდეთ.

მართლაც და, რას იკვლევს ჩვენი მეცნიერება? იმისთვის, რომ ნათელი შეიქნეს, თუ როგორ უნდა გადაწყდეს ეს საკითხი მეცნიერების განვითარების დღევანდელ საფეხურზე, ყველაზე უფრო მიზანშეწონილი იქნება, ის ეტაპები იქნეს გათვალისწინებული, რომელნიც მან თავის ისტორიულ წარსულში განვლო.

1. მეტაფიზიკური ფსიქოლოგია

მეცნიერული აზროვნების დასაწყის ეტაპზე ფსიქოლოგიის საკვლევ საგნად სული იყო მიჩნეული – **არისტოტელი** თავის მთავარ ფსიქოლოგიურ გამოკვლევას „პერი ფსიქე“-ს („სულის შესახებ“) უწოდებს. იგივე მდგომარეობა რჩება საშუალო საუკუნეებში და ახალი დროის დასაწყისშიც: ფსიქოლოგია სულის შესახებ მეცნიერებად ითვლება. საუკუნეთა მიმდინარეობაში ეს შეხედულება იმდენად განმტკიცდა, რომ მაგალითად, **ჰეგელი**ს ჩვენს საუკუნეშიც შესაძლოდ მიაჩნია გაიმეოროს: „ფსიქოლოგია მოძღვრებაა სულის შესახებ, რომ ეს უმოკლესი განსაზღვრაა, რომელიც შესაძლოა ჩვენს მეცნიერებას მიეცეს“-ო.

მაგრამ ნუ თუ მართლა შეიძლება ფსიქოლოგიის საგნად სული ჩაითვალოს, როგორც ამას მთელი საუკუნეების განმავლობაში ფიქრობდნენ?

საკმარისია ეს საკითხი დააყენოთ, რომ იმწამსვე მისი უარყოფითი გადაჭრის აუცილებლობა იგრძნოთ. მართლაც და, რაა ჩვენი პრობლემის თვალსაზრისით დღევანდელი მეცნიერებისთვის საზოგადოდ დამახასიათებელი? უეჭველია ის, რომ იგი **სინამდვილის** რომელსამე სფეროს ან მხარეს სწავლობს; მეცნიერული კვლევის საგანი **სინამდვილეა**. ამიტომაც საბუნებისმეტყველო მეცნიერების ამა თუ იმ დარგს ავიღებთ, თუ სოციალურისას, ვერსად ვერ ვნახავთ, რომ რომელიმე მათგანი ჯერ შესასწავლად განზრახული საგნის სინამდვილის შესახებ აყენებდეს საკითხს და მის კვლევა-ძიებას მხოლოდ ამ საკითხის დადებითად გადაჭრის შემდეგ იწყებდეს.

ყოველი მეცნიერება უშუალოდ მოცემული სინამდვილის ამა თუ იმ მხარეს სწავლობს: ფიზიკა – ფიზიკურისას, ქიმია – ქიმიკურისას. ყოველი მეცნიერების საგნისთვის მისი სინამდვილის უშუალო მოცემულობაა აუცილებელი. მაშასადამე. იმისთვის, რომ სული მეცნიერული კვლევის საგნად დაისახოს, აუცილებელია, რომ მისი სინამდვილე უშუალოდ გვქონდეს მოცემული.

მაგრამ არის კი ეს ასე? ადამიანი გრძნობს, მსჯელობს, წარმოიდგენს, მისწრაფის, შფოთავს, ზრუნავს. ჩვენ მხოლოდ ისეთ არსებას ვთვლით სულიერად, რომელსაც ყველაფერი ეს, ან რაიმე ამის მსგავსი, შეუძლია განიცადოს. ამგვარ მოვლენებს, ჩვეულებრივ, **სულიერ** მოვლენებს უწოდებენ, იმიტომ რომ ფიქრობენ – ისინი სულის წყალობით აქვს ადამიანსო. რასაკვირველია, მათ ჩვენ უშუალოდ განვიცდით. მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ სულიერი მოვლენები უშუალოდ გვეძლევა.

მაგრამ რაც შეეხება თვითონ სულს, იგი ხომ ამ განცდათა წარმომშვებ ძალად ითვლება – მაშასადამე, იგი უშუალოდ სინამდვილის იქით იგულისხმება. ამდენად ცხადია, რომ იგი მოკლებული უნდა იყოს იმ აუცილებელ თვისებას, რომელიც ყველა მეცნიერების საკვლევო საგნისთვისაა დამახასიათებელი – სახელდობრ, უშუალო სინამდვილეში მოცემულობის თვისებებს.

აქედან უდაოა, რომ სული არა ნამდვილი მეცნიერული, არამედ ისეთი კვლევის საგნად თუ შეიძლება დაისახოს, რომელიც ემპირიული სინამდვილის ფარგლებს სცილდება და **მეტაფიზიკური** სფეროს საზღვრებში ცდილობს შეიჭრეს. მაშასადამე, ფსიქოლოგიის საგნად სულის დასახვა ე. წ. **მეტაფიზიკურის** და არა მეცნიერული ფსიქოლოგიისთვის არის დამახასიათებელი.

2. ემპირიული ფსიქოლოგია

მას შემდეგ, რაც ემპირისტული ფილოსოფიის ძირითადი პრინციპები შემუშავდა, ნათელი შეიქნა, რომ ფსიქოლოგია მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ნამდვილ მეცნიერებად ჩათვალილიყო, თუ რომ მის საკვლევ საგნად არა მეტაფიზიკური არსი, სული, იქნებოდა მიჩნეული, არამედ ის, რაც უშუალოდ გვეძლევა იმპირიულ სინამდვილეში კი, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, სულიერი მოვლენებია მოცემული: ჩვენი სხვადასხვაგვარი განცდები – ჩვენი გრძნობები და წარმოდგენები, ჩვენი აზრები და სურვილები. ფსიქოლოგიის საგნად, მაშასადამე, სწორედ ეს სინამდვილის არე, ესე იგი, **ფსიქიკური მოვლენები** უნდა იქნენ მიჩნეულნი.

ასეთია ე. წ. **ემპირიული ფსიქოლოგიის** მსჯელობა.

მაგრამ ემპირიული ფსიქოლოგიისთვის ისტორიულად მარტო ის კი არაა დამახასიათებელი, რომ იგი თავის საკვლევ საგნად სულიერ მოვლენებს სთვლის. არა! ამავე დროს იგი იმის გარკვევასაც

ცდილობს, თუ როგორია იმ ემპირიული სინამდვილის ფარგლები, რომელიც მის საკვლევ მოვლენებს შეიცავს. იგი არჩევს ემპირიულ გარესინამდვილეს. რომელიც ადამიანს გარე გარემოების, ესე იგი, გარე დაკვირვების საშუალებით, ობიექტური სინამდვილის სახით ეძლევა. და იმ სინამდვილეს, რომელიც შინაგარემოს და, მაშასადამე, **თვითდაკვირვების** საშუალებით ევლინება: იგი არჩევს **ობიექტურსა და სუბიექტურ** ემპირიულ სინამდვილეს. მისი აზრით. ფსიქიკური მოვლენები მხოლოდ და მხოლოდ თვითდაკვირვების სფეროს შეადგენენ. მაშასადამე, ფსიქოლოგიის საგნად სუბიექტური სინამდვილე უნდა ჩაითვალოს, და ამ აზრით, ემპირიული ფსიქოლოგია სუბიექტურ ფსიქოლოგიად უნდა იქნეს მიჩნეული.

ცნობილია, რომ მას შემდეგ, რაც სხვადასხვა მეცნიერული დარგები ემპირიული კვლევის ნიადაგზე დადგნენ, მათი განვითარება არაჩვეულებრივი სწრაფი ნაბიჯით წავიდა წინ. განსაკუთრებით ეს საბუნებისმეტყველო დარგებზე უნდა ითქვას, ესე იგი, სწორედ იმ დარგებზე, რომელნიც გარეგამოცდილების ანუ ობიექტურად მოცემული სინამდვილის სფეროს იკვლევენ. სამაგიეროდ ფსიქოლოგია კვლავ ისე ნვლი ნაბიჯით განაგრძობდა წინსვლას, როგორც მანამდე, სანამ ემპირიულ მეცნიერებად გადაიქცეოდა. რა არის ამის მიზეზი? ბუნებრივად დგებოდა საკითხი.

ბუნების მეცნიერებაცა და ფსიქოლოგიაც – ორივე ემპირიულ სინამდვილეს იკვლევს. ამ მხრივ განსხვავება მათ შორის არ არსებობს. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ბუნებისმეტყველება ობიექტურად მოცემულ სინამდვილეს სწავლობს, ხოლო ფსიქოლოგია – სუბიექტურად მოცემულს. ეს გარემოება შესაძლებლობას უქმნის ბუნებისმეტყველებას, თავისი კვლევის საგანი ობიექტური დაკვირვების გზით შეისწავლოს. ხოლო ფსიქოლოგია, რამდენადაც იგი სუბიექტურად მოცემულ სინამდვილეს სწავლობს, მოკლებულია შესაძლებლობას, თავისი კვლევა ამ ობიექტური დაკვირვების გზით აწარმოოს. იგი იძულებული ხდება, თანახმად ემპირიული ფსიქოლოგიის ძირითადი დებულებისა, თავისი კვლევა-ძიება სუბიექტური დაკვირვების, ესე იგი, თვითდაკვირვების ნიადაგზე აწარმოოს.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ემპირიული ფსიქოლოგიის უნაყოფობა იქიდან გამომდინარეობს, რომ მის საგნად შინაგამოცდილების სფეროა აღებული, ესე იგი, სფერო, რომელიც ობიექტურად შესწავლის შესაძლებლობას არ იძლევა. ფსიქოლოგიის საგნის საკითხის სწორი გადაჭრა, მაშასადამე, ვერც ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ შესძლო.

მ. ბიჭვიორიშვილი.

ამ საკითხის გადაჭრის უანლეს ცდას ე. წ. **ბიჭვიორისტული ფსიქოლოგია** იძლევა. თანახმად ამ ფსიქოლოგიური მიმართულების წარმომადგენელთა მტკიცებისა, ფსიქოლოგია მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება ნამდვილ მეცნიერებად გადაიქცეს, რაც იგი თავის კვლევის საგნად – სხვა მეცნიერებათა მსგავსად – ობიექტურად მოცემული სინამდვილის სათანადო სფეროს დასახავს. მაგრამ, როგორც ემპირიული ფსიქოლოგიაც ამტკიცებს, ფსიქიკური სინამდვილე ასეთ სფეროს არ ეკუთვნის. მაშასადამე, გამოდის, რომ ფსიქოლოგიამ ფსიქიკურის კვლევაზე ხელი უნდა აიღოს და თავის შესწავლის საგნად ისეთი რამ აირჩიოს, რაც არ არის ფსიქიკური.

ამრიგად, ბიჭვიორისტული ფსიქოლოგიის მოძღვრების თანახმად, არა მარტო სული, ფსიქიკური მოვლენაც კი არ შეიძლება ფსიქოლოგიის საგნად დაისახოს. მაშასადამე, არა მარტო მეტაფიზიკური ფსიქოლოგია არ შეიძლება ნამდვილ მეცნიერებად ჩაითვალოს, არამედ არც ემპირიული ფსიქოლოგია.

მაგრამ არსებობს კი ისეთი რამ, რაც ობიექტურად მოცემულის სფეროს ეკუთვნის და ამის მიუხედავად მაინც ფსიქოლოგიის საგნად შეიძლება დაისახოს? ბიჭვიორიშვილის რწმენით, ასეთი რამ უეჭველად არსებობს. მართლაც და, ფსიქოლოგიის მთავარ ამოცანას ყოველთვის ადამიანის თავისებურების შემეცნება შეადგენდა. ადამიანის თავისებურება კი მისი ასეთი თუ ისეთი ქცევის სახით იჩენს თავს. ქცევა ყოველთვის განსაზღვრული სტიმულაციის პირობებში ხდება და ამ სტიმულების ზეგავლენით იცვლება. თუ რომ შესწავლილი იქნება, რა კანონზომიერებას ემორჩილება ადამიანის ქცევა, თუ რომ გამოკვლეული იქნება, როგორ იქცევა ამა თუ იმ სტიმულის ზეგავლენით ადამიანი, განა ეს ამ უკანასკნელის შემეცნება არ იქნება – შემეცნება, რომელსაც არა მარტო თეორიული, არამედ დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს! მაგრამ რაა ამისთვის საჭირო? უეჭველია, ადამიანის ქცევის ფორმებისა და იმ სტიმულების შესწავლა, რომელთა ზეგავლენის ქვეშაც იგი ხდება. ფსიქოლოგიამ რომ თავისი კვლევის საგნად ეს დაისახოს, ამით იგი, ბიჭვიორიშვილის რწმენით, თავის მთავარ ამოცანას არავითარ შემთხვევაში არ უღალატებს. ადამიანის ქცევას კი, როგორც მეცნიერების საგანს, უდიდესი უპირატესობა აქვს ფსიქიკურის წინაშე: იგი **მოძრაობათა სისტემის** სახით გვეძლევა. ეს უკანასკნელი კი **ობიექტურად** მოცემული სინამდვილის არეს ეკუთვნის, ისე როგორც სტიმულებიც, რომელთა პირობებშიც იგი ამა თუ იმ სახეს ლებულობს.

მაშასადამე, ფსიქოლოგია მხოლოდ იმ შემთხვევაში გადაიქცევა ნამდვილ მეცნიერებად, თუ რომ მის საგნად **ქცევა** და მისი სტიმულაცია იქნება დასახული – ესე იგი, ისეთი რამ, რაც **ობიექტურად** მოცემული – და არა ფსიქიკური მოვლენები – ჩვენი განცდები, რომელთა ობიექტური შესწავლაც ბიჭვიორიშვილს შეუძლებლად მიაჩნია.

ასეთია ფსიქოლოგიის საგნის პრობლემის ბიჭვიორისტული გადაჭრა. არის თუ არა იგი დამაკმაყოფილებელი?

1) თუ ფსიქოლოგიის საგნად ქცევა, როგორც გარკვეულ სტიმულებით გამოწვეულ მოძრაობათა სისტემა, უნდა იქნეს დასახული, მაშინ, ცხადია, რომ მისი შესწავლის დროს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ფიზიოლოგიურ თვალსაზრისს უნდა მიენიჭოს. ამიტომ, რომ ბიჭვიორისტულ ფსიქოლოგიაში ფიზიოლოგია განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებს, ისე დიდ როლს, რომ, ზოგიერთის აზრით, ბოლოსდაბოლოს, ფსიქოლოგიის ადგილი ფიზიოლოგიამ უნდა დაიჭიროს. მაგრამ განა შეიძლება ადამიანის ქცევის გაგება, მისი თავისებურების ახსნა მხოლოდ ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით? დღესდღეობით ჩვენთვის ყველასთვის ცხადია, რომ ადამიანის ქცევის სპეციფიურ თავისებურებას ფიზიოლოგიური პროცესები კი არა ჰქმნიან, არამედ სოციალური პირობები, რომელშიც იგი ყალიბდება. ამიტომ, რომ ადამიანის ქცევის შესასწავლად პირველ რიგში სოციალურ მეცნიერებათ მიმართავენ, და არა ფიზიოლოგიას.

2) ესეც არ იყოს – ბიჭვიორისტული ფსიქოლოგია არსებითად შეუძლებელი კონცეფციაა; და ეს იმიტომ, რომ ქცევის შესწავლა, როგორც იგი ბიჭვიორიზმს ესმის, სრულიად განუხორციელებელია. მართლაც და, ბიჭვიორიზმის აზრით, ქცევა მოძრაობათა კომპლექსს წარმოადგენს, და ფსიქოლოგიის საგნად იგი სწორედ ამ სახით უნდა ვიგულისხმოთ, ესე იგი, როგორც მოძრაობათა კომპლექსი – გარეშე შინაგანი ანუ ფსიქიკური მომენტის მონაწილეობისა. მაგრამ ნამდვილად მოძრაობათა ესა თუ ის კომპლექსი გარკვეული ქცევის აქტად მხოლოდ ფსიქიკურის ნიადაგზე იქცევა – იმ განცდის ნიადაგზე, რომელიც ამა თუ იმ ინდივიდს ქცევის სუბიექტად აქცევს. ამიტომ, როგორც კი ვცდით, ქცევას ამ განცდის გარეშე შევხვდეთ, იგი იმწამსვე ცალკეულ მოძრაობათა თანმიმდევრობად მოგვევლინება, ცალკე მოძრაობებად დაიშლება, რომელნიც ურთიერთს სდევნენ თან; ასე რომ ჩვენთვის შეუძლებელი ხდება, ამ მოძრაობათა წყებაში, ცალკე კომპლექსების სახით, ქცევის ერთეულები გამოვყოთ. ფსიქიკურისთვის ანგარიშგაუწვევლად არასოდეს არ გვეცოდინება, თუ სად იწყება და სად თავდება ესა თუ ის ქცევის აქტი. ნაცვლად ქცევისა იძულებული შევიქნებით, ეს ცალკეული მოძრაობები შევისწავლოთ, ესე იგი, ქცევის ნაცვლად, მისი **მოტორული ელემენტების**, ე.წ. **რეფლექსების** კვლევა ვაწარმოოთ.

ამრიგად, ბიჭვიორისტული ფსიქოლოგია ძალაუნებურად რეფლექსების მოძღვრებად ანუ რეფლექსოლოგიად იქცევა. ცალკე რეფლექსების შესწავლა კი ფიზიოლოგიის საქმეა, და ბიჭვიორისტული ფსიქოლოგია, მაშასადამე, ფაქტიურად რეფლექსების ფიზიოლოგიას უნდა წარმოადგენდეს.

4. ემპირიზმისა და ბიჭვიორიზმის ძირითადი შეცდომა

როგორც ვხედავთ, ფსიქოლოგიის საგნის დადგენას ვერც ემპირიული ფსიქოლოგია ახერხებს და ვერც ბიჭვიორისტული ფსიქოლოგია. რატომ? რა არის ამის მიზეზი?

აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად იმ მკვეთრი წინააღმდეგობისა, რომელიც, პირველი შეხედვით, ფსიქოლოგიური აზროვნების ამ ორ მიმართულებას შორის არსებობს, პრინციპულად ისინი ძალიან ახლო დგანან ურთიერთთან. ერთი და მეორეც სრულიად გარკვეულ იდეალისტურ პოზიციაზე დგას. როგორც ემპირიული ფსიქოლოგია, ისე ბიჭვიორისტულიც, ფსიქიკურს თავისთავადს სამყაროდ თვლის, რომელსაც არსებითად არაფერი აქვს ფიზიკურთან საერთო: შინაგანი და გარეგანი, ფსიქიკური და ფიზიკური, მისი აზრით, ორი ურთიერთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი სინამდვილის სფეროებია: ერთი მხოლოდ თვითდაკვირვებისთვისაა მისაწვდომი, და მეორე – გარე-დაკვირვებისთვის.

ამ საერთო მეთოდოლოგიური წინამძღვრიდან ემპირიულ ფსიქოლოგიას ერთი დასკვნა გამოაქვს – ფსიქოლოგიის საგანს ფსიქიკური მოვლენები შეადგენენო, ხოლო ბიჭვიორისტულ ფსიქოლოგიას მეორე – რადგან ფსიქიკურის შესწავლა გარე-დაკვირვებით, ობიექტურად, არ შეიძლება, ამიტომ ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება, ფსიქიკურს კი არა, ფიზიკურს, ობიექტურს, სახელდობრ, ქცევას უნდა სწავლობდესო. როგორც ვხედავთ, ერთიდაიმავე წინამძღვრიდან ორი, ურთიერთის რადიკალურად საწინააღმდეგო დასკვნაა გამოტანილი. რომელი მათგანია მცდარი? საოცარია, რომ ორივე თანაბრად სწორია, ესე იგი, იმ წინამძღვრიდან, რომელიც მათ უდევს საფუძვლად, ორივე თანაბარი უფლებით შეიძლება გამოვიყვანოთ. მაგრამ არსებითად შეუძლებელია ორივე მართებული იყოს: ორი ურთიერთის საწინააღმდეგო აზრიდან მხოლოდ ერთი შეიძლება იყოს სწორი. მაშასადამე, ცხადია, შეცდომა მათს საერთო წინამძღვარში უნდა ვეძიოთ.

როგორც ვხედავთ, ფსიქიკურისა და ფიზიკურის ურთიერთობის დუალისტური გაგების ნიადაგზე, რომელსაც განსაკუთრებით **დეკარტის** ფილოსოფიამ ჩაუყარა საფუძვლები, სხვას რომ თავი დავანებოთ, კერძოდ, ფსიქოლოგიის საგნის პრობლემის გადაწყვეტა მაინც შეუძლებელია.

ცხადია, ფსიქოლოგიის საგნის პრობლემის გადასაჭრელად ახალს, უფრო სწორ მეთოდოლოგიურ წინამძღვრებს უნდა მივმართოთ. ასეთ წინამძღვრებს მხოლოდ დიალექტიკური მატერიალიზმი იძლევა.

ნ. ფსიქიკურისა და ფიზიკურის ურთიერთობის პრობლემა

რა დამოკიდებულება არსებობს ფსიქიკურსა და ფიზიკურს შორის? ფსიქოლოგიის საგნის დასადგენად ამ საკითხს გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. იგი ორგვარად შეიძლება გავიგოთ: ა) რა დამოკიდებულება არსებობს **საზოგადოლო** ფსიქიკასა და ობიექტურ, მატერიალურ სინამდვილეს შორის? და ბ) რა დამოკიდებულება არსებობს თვითონ ცალკეულ ორგანიზმში ფსიქიკურ პროცესებსა და ფიზიოლოგიურ პროცესებს შორის?

პირველ საკითხს ასეთი პასუხი უნდა გავცეს. ფსიქიკა მატერიის განვითარების უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს: მას წინ უსწრებს ჯერ მატერიის მოძრაობის ის ფორმა. რომელიც მარტო ფიზიკო-ქიმიური პროცესებით განისაზღვრება, და მერე – მატერიის განვითარების უფრო რთული ფორმა, რომელიც **სიცოცხლის** პროცესებს უდევს საფუძვლად.

გენეტიურად, მაშასადამე, ფსიქიკა ობიექტური სინამდვილის, მატერიის განვითარების, ერთერთ საფეხურს წარმოადგენს: ფსიქიკა, ლენინის სიტყვით, „განსაკუთრებულად ორგანიზებული მატერიის თვისებაა“; იგი ტვინის „პროდუქტია“, ან მისი „ფუნქციაა“.

რა დამოკიდებულება აქვს ფსიქიკას ობიექტურ სინამდვილესთან, რომლის განვითარების ერთერთ საფეხურსაც იგი შეადგენს? ამაზე ლენინის ასახვის თეორია იძლევა საბოლოო პასუხს: ფსიქიკა ობიექტური სინამდვილის ასახვას წარმოადგენს, ამბობს ლენინი. რეალური მატერიალური სინამდვილე ე. წ. გრძობის ორგანოების გზით ტვინზე მოქმედებს და ფსიქიკურ პროცესებს. პირველ რიგში, შეგრძნებებსა და აღქმებს იწვევს, რომელნიც თავის მხრივ სინამდვილის სუბიექტურ ხატს წარმოადგენენ. ოღონდ უნდა გვანსოვდეს, რომ შეცდომა იქნებოდა, ეს ხატი სარკისებრივი ანარეკლის სახით წარმოგვედგინა. ლენინი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ფსიქიკა ობიექტური სინამდვილის პასიურს კი არა, **აქტიურ ასახვას** წარმოადგენს, რომ სწორ ასახვას ადამიანი ობიექტურ სინამდვილეზე აქტიური ზემოქმედების პროცესში აღწევს.

ფსიქოლოგიისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს საკითხს, თუ რა დამოკიდებულება არსებობს ფსიქიკურსა და ფიზიკურს შორის თვითონ ორგანიზმში, ანდა სხვანაირად. რა ურთიერთობა არსებობს ფსიქიკურსა და ფიზიოლოგიურ პროცესებს შორის? დიალექტიკური მატერიალიზმისთვის ამ საკითხის – ე. წ. ფსიქოფიზიკური საკითხის – გადაჭრა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს. მისთვის ფსიქიკურიცა და ფიზიოლოგიურიც მატერიის მოძრაობის ფორმებს წარმოადგენენ და, მაშასადამე, მათ შორის არავითარი უფსკრული არ არსებობს.

მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ისინი ურთიერთისგან არ განსხვავდებოდნენ, რომ მათ შორის იგივეობის აღიარება იყოს საჭირო. არა! ფსიქიკისა და ფიზიოლოგიური პროცესების გაიგივება ისეთსავე შეცდომას წარმოადგენს, როგორსაც მათი ურთიერთისაგან სრული მოწყვეტის ცდა. სინამდვილეში ფსიქიკა გარკვეული სპეციფიკური თვისებებით ხასიათდება და, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ტვინის „პროდუქტს“ წარმოადგენს და, მაშასადამე, გარკვეულ ფიზიოლოგიურ პროცესებს ემყარება, იგი ამ პროცესებით მაინც არავითარ შემთხვევაში არ ამოიწურება: „უეჭველია, რომ ოდესმე ჩვენ ექსპერიმენტულად შევძლებთ აზროვნების „დაყვანას“ მოლეკულარულსა და ქიმიურ მოძრაობებზე ტვინში, მაგრამ განა აზროვნების არსი ამით ამოიწურება“-ო, კითხულობს ენგელსი.

ამრიგად, ფსიქიკურსა და ფიზიოლოგიურს შორის, ფსიქიკასა და სხეულს შორის, არც უფსკრული არსებობს და არც იგივეობის მიმართება: მათ შორის **დიალექტიკური ერთიანობა** უნდა ვიგულისხმოთ. ფსიქოფიზიკური პრობლემის ასეთი გადაჭრა სრულიად გვათავისუფლებს იმ გადაულახავი სიძნელეებისაგან, რომელიც ახლავს თან ფსიქოფიზიკური პრობლემის დუალისტური თვალსაზრისით გად აჭრის ცდებს.

თუ რა ხასიათისაა ეს სიძნელეები. ეს ე.წ. **ფსიქოფიზიკური პარალელიზმისა** და ფსიქიკურისა და ფიზიკურის **ურთიერთზე** გავლენის თეორიების განხილვიდან ჩანს, თეორიების, რომელთა გარეშეც დუალისტურ ნიადაგზე ფსიქიკურისა და ფიზიკურის ურთიერთობის საკითხის გადაწყვეტა სრულიად შეუძლებელია.

ა) ფსიქოფიზიკური პარალელიზმი

თუ ფსიქიკურსა და ფიზიკურს შორის საერთო არაფერია, თუ მათ შორის უფსკრულია ამოთხრილი, რომლის გადალახვაც შეუძლებელია, თუ, მაშასადამე, ფიზიკურს არავითარი გავლენის მოხდენა არ შეუძლია ფსიქიკურზე, მაშინ, ცხადია, ყველაფერი, რაც ფსიქიკაში ხდება, ფსიქიკური მიზეზებით უნდა იქნეს ახსნილი, და რაც ფიზიკურ სინამდვილეში ხდება – ფიზიკურით. მაგრამ რატომ არის მაშინ, რომ ფსიქიკური და ფიზიკური მოვლენები ხშირად ისე მიმდინარეობენ, თითქოს ერთიმეორეს იწვევდნენ? რატომ არის მათ შორის სრულიად გარკვეული შესატყვისობა? მაგალითად, რაიმე რომ დაინახო, უსათუოდ საჭიროა, ჯერ ერთი, ეს რალაც ფიზიკურად არსებობდეს, და გარდა ამისა იგი მხედველობის ორგანოზე მოქმედებდეს და მასში ფიზიოლოგიურ პროცესებს იწვევდეს. უამისოდ ფსიქიკური პროცესი – დანახვა, აღქმა – შეუძლებელი იქნებოდა. სხვა მაგალითები საჭირო არაა: იმდენად თვალსაჩინოა ფსიქიკურისა და ფიზიკურის ან ფიზიოლოგიურის ურთიერთ შესატყვისობის ფაქტი.

დუალისტურ თეორიას ამ შესატყვისობის ასახსნელად. უწინარეს ყოვლისა, ერთი გზა აქვს დარჩენილი. რასაკვირველია, მან უნდა აღიაროს, რომ შესატყვისობის ფაქტი მართლა არსებობს. ამის უარყოფა შეუძლებელია. მაგრამ, რადგანაც მისთვის ფიზიკურისა და ფსიქიკურის ურთიერთზე მოქმედება გამორიცხულია, მან უნდა გამოაცხადოს, რომ ეს შესატყვისება ან **ღვთისგან** არის დაწესებული – როგორც ფიქრობდა, მაგალითად, **ლეიბნიცი** – ან იგი თავისით ავტომატურად ხორციელდება: როდესაც ფიზიკურ სინამდვილეში რაიმე ხდება, სწორედ ამ დროს, სრულიად **პარალელურად**, ფსიქიკაშიც მისი შესატყვისი მოვლენა ჩნდება – მიზეზობრივი კავშირი ფსიქიკურსა და ფიზიკურს შორის არ არსებობს – არის მხოლოდ **პარალელიზმი**. ეს არის ე. წ. **ფსიქოფიზიკური პარალელიზმის ძირითადი** იდეა.

როგორც ვხედავთ, ფსიქიკურისა და ფიზიკურის კავშირის ფაქტს იგი ვერ უარყოფს, მაგრამ იძულებული ხდება, ან სრულიად აიღოს ხელი ამ ფაქტის ახსნაზე, ანდა ღმერთის ცნებას მიმართოს: ფსიქო-ფიზიკური პარალელიზმი დუალიზმის უმწეობის ჭეშმარიტად თვალსაჩინო ილუსტრაციაა წარმოადგენს.

ბ) ურთიერთზემოქმედების თეორია

არც მეორე თეორიაა უკეთეს მდგომარეობაში. თანახმად ამ მეორე თეორიისა, მართალია, ფსიქიკური და ფიზიკური ორი ურთიერთის მოპირდაპირის, არსებითად განსხვავებული მოვლენების რიგს წარმოადგენს, მაგრამ ამის მიუხედავად, მათ შორის მაინც არსებობს გარკვეული ურთიერთობა. ისინი გავლენას ახდენენ ერთმანეთზე, ე. ი. ამა თუ იმ ფიზიოლოგიური პროცესების მიზეზი შეიძლება რაიმე ფსიქიკური პროცესი აღმოჩნდეს და, პირიქით, რაიმე ფიზიოლოგიურმა პროცესმა გარკვეული ფსიქიკური მოვლენა გამოიწვიოს. მაგრამ სრულიად გაუგებარია, როგორ შეიძლება მოვლენების ურთიერთისგან არსებითად განსხვავებულმა რიგებმა გავლენა მოახდინონ ერთმანეთზე! ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ნამდვილ მეცნიერულ კვლევაზე ხელი უნდა აგვეღო, იმიტომ რომ, როდესაც ჩვენს წინაშე, ვთქვათ, რაიმე ფიზიკური მოვლენის მიზეზის საკითხი დადგებოდა, ჩვენ ყოველთვის გვეჩვენებოდა შესაძლებლობა, ფიზიკურ სამყაროში მისი კვლევის ნაცვლად, ფსიქიკაზე მიგვეთითებია. ეს კი ფიზიკური კანონზომიერების იდეის უარყოფა იქნებოდა.

ამრიგად, დუალისტური კონცეფციის ნიადაგზე ფსიქოფიზიკური პრობლემის გადაწყვეტის ცდას სრულიად მიუღებელ დებულებათა აღიარებამდე მივყავართ: ფსიქოფიზიკური პრობლემა მხოლოდ დიალექტიკური ერთიანობის იდეის ნიადაგზე შეიძლება გადაწყდეს.

6. ფსიქიკურის ობიექტურობა

თუ ფსიქიკურისა და ფიზიოლოგიურის ერთიანობას ვაღიარებთ, მაშინ ნათელი შეიქნება, რომ ფსიქიკური არა მარტო სუბიექტურადაა მოცემული. არამედ ობიექტურადაც, რომ ემპირიული ფსიქოლოგიის და ბიჭვეიორისტული ფსიქოლოგიის დებულება ფსიქიკურის მხოლოდ სუბიექტური მოცემულობის შესახებ ყალბი, დუალისტური წინამძღვრების ნიადაგზე აღმოცენებული დებულებაა.

ქვემოთ, როდესაც სხვისი ფსიქიკის დაკვირვების შესახებ გვექნება ლაპარაკი, დაწვრილებით გავვეცნობით, თუ კონკრეტულად რაში მდგომარეობს ფსიქიკურის ობიექტური მოცემულობა. აქ კი ჩვენთვის ისიც საკმარისი იქნება, თუ ნათლად გავითვალისწინებთ, რომ ფსიქიკა, რომელიც სხეულთან ერთადერთ მთლიანს წარმოადგენს, შეუძლებელია, ამ სხეულის ობიექტურად გამოვლენილ პროცესებსა და აქტებშიც არ ჩანდეს და, მაშასადამე, ობიექტური დაკვირვების შესაძლებლობას არ გვაძლევდეს. განსაკუთრებით ადამიანის მოქმედების შესახებ უნდა ითქვას, რომ მასთან ფსიქიკური განცდების განუყრელი კავშირი, ანდა, უკეთ რომ ვთქვათ, ერთიანობა, ყოველ ეჭვს გარეშეა. **მარქსი** მიუთითებდა, რომ ადამიანის მოქმედებაში ფსიქიკა, ასე ვთქვათ, სრულიად თვალსაჩინოდ, მაშასადამე, ობიექტურად გვეჩვენება, რომ აქ იგი პირდაპირ გრძნობადი აღქმის საგანს წარმოადგენს: „ადამიანის მოქმედებაო, ამბობდა იგი... გრძნობადად მოცემული ადამიანის ფსიქოლოგიაა“-ო.

7. ფსიქოლოგიის საგანი

მაგრამ თუ ფსიქიკური ობიექტურადაც არის მოცემული. მაშინ ყოველი ის მოსაზრება, რომლის ძალითაც ბიჭვეიორიზმი მას, როგორც ფსიქოლოგიის საკვლევ საგანს, უარყოფდა, გაუქმებულად უნდა ჩაითვალოს. წინააღმდეგ ბიჭვეიორიზმისა და რეფლექსოლოგიისა, ფსიქოლოგიის საგნად **ფსიქიკური** უნდა გამოვაცხადოთ. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ჩვენ ემპირიული ფსიქოლოგიის განვლილ საფეხურს უნდა დავუბრუნდეთ: წინააღმდეგ ემპირიული ფსიქოლოგიისა, ფსიქოლოგიის საგნად ჩვენ ფსიქიკური. როგორც წმინდა სუბიექტური მოცემულობა, როდი უნდა ჩავთვალოთ, არამედ როგორც **ობიექტურთან ერთიანობაში** მყოფი სინამდვილე, რომელიც სწორედ ამიტომ შესაძლებელია თვითონ იქნეს ობიექტური შესწავლის საგნად დასახული.

8. ფსიქოლოგიის ამოცანა

ფსიქოლოგიის საგანს **ფსიქიკური** სინამდვილე, ანუ განცდათა სამკვიდრო შეადგენს. მაშასადამე, მის ამოცანად ამ სინამდვილის ობიექტურისა და სუბიექტური მხარეების დიალექტიკურ მთლიანობაში შესწავლა უნდა იქნეს დასახული. მაგრამ ფსიქოლოგიის ამოცანა საკმარისად არ

იქნებოდა დახასიათებული, თუ არ აღვნიშნავდით, რომ ფსიქოლოგიას, ფსიქიკური პროცესების **აღწერის** გვერდით, განსაკუთრებით მათი **ახსნა** აინტერესებს. მაშასადამე, მის წინაშე პირველ რიგში ასეთი საკითხი დგება: სად უნდა ეძიოს მან ფსიქიკურის ახსნა? რას უნდა მიმართოს ამისთვის?

რაკი ფსიქიკა ტვინის „პროდუქტს“ წარმოადგენს, თითქოს უღაო ხდება, რომ ფსიქიკურის ახსნა ყოველთვის ფიზიოლოგიურ პროცესებში უნდა ვეძიოთ. უეჭველია, ფსიქიკური ფაქტების მატერიალური სუბსტრატის, ფიზიოლოგიური პროცესების, დადასტურება საჭიროა, მაგრამ განა შეიძლება ითქვას, რომ ფსიქიკური ამით საკმარისად იქნება ახსნილი?

ამის თქმა მხოლოდ მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი, ადამიანის ფსიქიკა რომ წმინდა ბიოლოგიური ბუნების მოვლენა ყოფილიყო. ენგელსი ნათლად გვიჩვენებს, რომ ეს ასე არაა, რომ ადამიანის ფსიქიკა, როგორც ადამიანის ფსიქიკა, **შრომის** პროცესში ჩამოყალიბდა, რომ აქ იგი ინსტინქტური ქცევის დონეს გადასცილდა და ცნობიერებად გადაიქცა. ხოლო ცნობიერება, როგორც ამბობს მარქსი, „იმთავითვე საზოგადოებრივ პროდუქტს წარმოადგენს და ასეთსავე პროდუქტად დარჩება, სანამ არსებობენ ადამიანები“.

მაგრამ თუ ადამიანის ფსიქიკა **ცნობიერების** სახით არსებობს, ხოლო, ცნობიერება საზოგადოებრივ პროდუქტს წარმოადგენს, მაშინ ფსიქოლოგიას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეეძლება თავისი ახსნითი ამოცანების სწორი გადაწყვეტა, თუ იგი თავის კვლევა-ძიებას ჩვენი ცნობიერების **ისტორიულისა და სოციალური** განსაზღვრულობის იდეას დაუდებს საფუძვლად.

ფსიქოლოგიის მეთოდები

თვითდაკვირვება

ფსიქოლოგიის საკვლევ საგანს სულიერი პროცესები ან განცდები წარმოადგენენ. იმისთვის, რომ ფსიქოლოგიამ თავისი ამოცანა წარმატებით გადასჭრას, პირველი აუცილებელი პირობა, რა თქმა უნდა, ამ საკვლევ საგნის შესახები მასალის სისწორითა და სისრულით გათვალისწინებაში მდგომარეობს. ამიტომ ახალი საკითხი, რომელიც ახლა ჩვენს წინაშე დგება, ესაა საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ, რა გზით იძენს ფსიქოლოგია თავის საკვლევ მასალას, როგორია მისი **მეთოდები**.

ყოველი მეცნიერების მეთოდი უეჭველად იმ თავისებურებაზეა დამოკიდებული, რომლის მატარებლადაც მისი შესასწავლი საგანი ითვლება. როგორც ვიცით, ფსიქოლოგიის საგანი **ფსიქიკური ფენომენები**, ან **განცდებია**. მაგრამ ყოველი ცალკე განცდის ფაქტი უკვე იმით, რომ იგი განცდაა, სუბიექტისთვის იმთავითვე ცნობადია. იგი არა მარტო ობიექტურად არსებობს, როგორც ფაქტი, არამედ სუბიექტმაც იცის, რომ ის არსებობს. უფრო მარტივად რომ გამოვთქვათ: განცდა არა მარტო ფაქტია, არამედ იგი უთუოდ **ცნობიერების** ფაქტიცაა.

ამგვარად, რაღაც თავისებური, იმთავითვე მზამზარეულად მოცემული, პირველადი ფაქტი ფსიქიკური ფენომენების არსებობის ცოდნისა უეჭველად უნდა იქნეს ნაგულისხმევი. ესაა ის მთავარი წყარო, რომელიც ფსიქიკურის შესახებ ცნობებს გვაწვდის.

ჩვეულებრივ, ამ წყაროს შინა გრძნობას, შინა აღქმას ან განცდათა აღქმას უწოდებენ. რათა იგი ე. წ. გარე გრძნობის ან გარე აღქმისგან განასხვავონ, ესე იგი, იმისგან, რაც გარე გამოცდილების ან ფიზიკურ ფენომენტა წვდომის წყაროდ ითვლება.

მაგრამ განცდათა აღქმა მხოლოდ შემთხვევითი ხასიათის ცნობებს იძლევა, ვინაიდან ჩვენი განცდები – თვითონ ფსიქოლოგიის მიზნებისთვის მაინც – სრულიად შემთხვევითის ბუნებისანი არიან; ისინი იბადებიან, იზრდებიან და ურთიერთს იმის მიხედვით და იმ წესით როდი ცვლიან, როგორც ფსიქოლოგს აინტერესებს, არამედ მათ საკუთარი, სრულიად დამოუკიდებელი საფუძვლები აქვთ; მეორეს მხრივ, განცდათა აღქმის ცნობები შეიძლება, ჩვეულებრივ, ძლიერ ცალმხრივი აღმოჩნდეს. და ეს იმიტომ, რომ რომელსამე კონკრეტულ შემთხვევაში წამოჭრილს ამა თუ იმ განცდას მუდამ სრულიად გარკვეული კონკრეტული სახე და მნიშვნელობა აქვს. მისი ნამდვილი ბუნების გასათვალისწინებლად საჭირო იქნებოდა, იგი გარემოებათა რაც შეიძლება განსხვავებულ შემთხვევებსა და პირობებში ყოფილიყო შესწავლილი.

თავისთავად იგულისხმება, რაც უფრო ფართო და მრავალმხრივია სუბიექტის გამოცდილება, რაც უფრო მდიდარია შინაარსი მისი ცნობიერებისა, მით უფრო სრული უნდა იყოს ცნობათა ის მარაგიც, რომელიც მას სულიერი ცნობების შესახებ მოეპოვება.

მაგრამ მეცნიერების საფუძვლად იგი მაინც არაა საკმარისი. ამისთვის **თვითდაკვირვებაა** საჭირო, ის რთული აქტი, რომელიც არა თავისთავად და უშუალოდ, არამედ **საგანგებო განზრახვისა და გეგმის** მიხედვით მიიმართება განცდათა გასათვალისწინებლად.

ბუნებრივად ისმის საკითხი: არის კი ასეთი განზრახული მიმართვა ყურადღებისა საკუთარ განცდათადმი შესაძლებელი? პოზიტივიზმის მამამთავარი, კონტი (1798-1857) უარყოფითად სჭრიდა ამ საკითხს. იგივე უნდა ითქვას, სხვათა შორის, ფსიქოლოგიის იმ მიმდინარეობის შესახებაც, რომელიც **ბიჰევიორიზმის** სახელითაა ცნობილი.

მართლაც და, თუ თვითაღქმის ცნობები სულიერი ცხოვრების შესახებ ამ უკანასკნელის ბუნებრივი განცდის ფაქტიდან გამომდინარეობენ, ცხადია, რაც უფრო სრულია ეს განცდა, მით უფრო სრული უნდა იყოს თვით ცნობებიც მის შესახებ. სამაგიეროდ, თვითდაკვირვება სულიერი ცხოვრების თავისებურებათა წვდომას სრულიად განსხვავებული გზით ეძიებს. მისთვის თვით განცდის სისრულე და ინტენსიობა როდის იძლევა თავისი გათვალისწინების საიმედო გარანტიას, არამედ სისრულე და ინტენსიობა იმ დაკვირვებისა, რომელსაც სუბიექტი აწარმოებს მათზე. თუ პირველ შემთხვევაში, მაშასადამე, ყურადღება იმ საგნისკენაა მიმართული, რომელიც განიცდება, მეორე შემთხვევაში იგი განცდებისკენაა მიპყრობილი. ამის მიხედვით, სისრულე ცნობებისა სულიერ ფენომენთა შესახებ დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი ინტენსიობით მუშაობს ყურადღება პირველსა და მეორე შემთხვევაში: როდესაც ყურადღება უფრო ინტენსიურად საგნისკენაა მიპყრობილი, თვითაღქმის ცნობები უფრო მეტი და საიმედო გვაქვს. როდესაც, პირიქით, ინტენსიური ყურადღება განცდებისკენ მიმართება, მაშინ თვითდაკვირვება უფრო მეტსა და სრულს ცნობებს იძლევა სულიერი ცხოვრების შესახებ.

ამგვარად, ცხადად ირკვევა, რომ განცდათა აღქმასა და თვითდაკვირვებას შორის არა მარტო რაოდენობითი განსხვავება არსებობს – როგორც ამას, მაგალითად, გ. ე. მიულერი ფიქრობს – არამედ არსებითიც. ეს განსხვავება ისე შორს მიდის, რომ ის პირობები, რომელიც ერთისთვის ხელსაყრელად ითვლება, მეორისთვის დამაბრკოლებელ გარემოებად იქცევა. განცდათა აღქმისთვის ხელსაყრელი მიმართულება ყურადღებისა უეჭველად მავნებელია თვითდაკვირვებისთვის, ვინაიდან, როდესაც ყურადღება საგნისკენაა მიპყრობილი, ძნელია იმავე დროს იგი თანაბარი ინტენსიობით საგნის განცდისკენაც მიმართოს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უეჭველია, რომ თვითდაკვირვებას მართლაც მრავალ დაბრკოლებისთვის მოუხდება ანგარიშის გაწევა, და ეს გარემოება, რასაკვირველია, მის მეთოდოლოგიურ ღირებულებას საგრძნობლად დასწევს ძირს. უწინარეს ყოვლისა, შემდეგი უნდა აღინიშნოს. თვითდაკვირვებას არასოდეს არ შესწევს ძალა, რომელსამე სულიერ ფენომენს მთლიანად სწედეს. იმისთვის, რომ რაიმე განცდის დაკვირვება დავიწყოთ, აუცილებელია მისი არსებობის ფაქტი უკვე წინასწარ ვიცოდეთ. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაკვირვების საგანი არ გვექნებოდა, მაგრამ, როგორც ვიცით, განცდის არსებობის ცოდნა მხოლოდ მისი არსებობის დაწყებასთან ერთად გვეძლევა და არასოდეს მასზე აღრე. მაშასადამე, სანამ დაკვირვების წარმოების დაწყებას მოვასწარებდეთ, ფსიქიკურ ფაქტს თავისი განვითარების განსაზღვრული გზა უკვე აქვს განვლილი, და, მაშასადამე, თვითდაკვირვებისთვის ამ გზის მხოლოდ უკანასკნელი ეტაპია მოცემული.

ამგვარად, თვითდაკვირვება არსებითად მოკლებულია შესაძლებლობას ფსიქიკური განვითარების ყველა საფეხურზე თანაბრად იწარმოოს. იგი მხოლოდ ნაწყვეტებს ან ფრაგმენტებს სწავლობს განცდებისას და არა მათს სრულ სახეს.

მაგრამ კიდევ უფრო სამწუხარო ისაა, რომ თვითდაკვირვებას არც ამ ფრაგმენტების ნამდვილი ბუნებრივი მიმდინარეობის დანახვის ძალა შესწევს. საქმე ისაა, რომ დაკვირვების ფაქტი თვით წარმოადგენს ახალ ფსიქიკურ გარემოებას, ახალ ფაქტს, რომელიც ცნობიერების მოცემულ შინაარსს ერთვის და, მაშასადამე, მას ახალ სახეს აძლევს. ამგვარად, თვითდაკვირვების დროს დაკვირვების საგნად დასახული განცდა ახალ გარემოებაში მიმდინარეობს, და თვითდაკვირვება ვერც ერთხელ ვერ იჭერს მას იმ სახით, როგორც მას თვითდაკვირვებას მოკლებულ პირობებში აქვს. მაშასადამე, მისი ბუნებრივი მიმდინარეობა ყოველთვის ხელმიუწვდომელი დარჩება მისთვის.

თვითდაკვირვების ფაქტი რომ უკვე თავისი უბრალო არსებობით არღვევს განცდათა ბუნებრივობას, ეს უეჭველი ჭეშმარიტებაა. თვითდაკვირვება განცდათადმი ყურადღების მიმართვას გულისხმობს. მაგრამ ყურადღება ძლიერ რთული აქტია, რომელიც შედეგების მთელ რიგს იწვევს ცნობიერებაში: აფერხებს სულიერ პროცესს, რომლისკენაც იგი მიმართება, იწვევს ახალ რეპროდუქციებს და სხვა. ზოგიერთ განცდას იგი სრულიად სპობს, ან, ყოველ შემთხვევაში, ანელებს და ასუსტებს: როდესაც ადამიანი განრისხებულია, მისი ყურადღება იმ საგნისკენაა მიმართული, რომელმაც ეს განრისხების აფექტი გამოიწვია; მაგრამ საკმარისია ყურადღების მიმართულება შეიცვალოს, იგი თვით აფექტისკენ გადაიხაროს, – მისი ფსიქოლოგიური ბუნების გასათვალისწინებლად, – რათა ადამიანმა იმწამსვე იგრძნოს, რომ აფექტი შენედა.

ადამიანის სულიერი ცხოვრების ერთერთ დამახასიათებელ თავისებურებას მისი პროცესების მექანიზაცია წარმოადგენს. ის, რაც თავისი განვითარების პროცესში რამდენიმე საფეხურს განვლის, ხანგრძლივი განმეორების შემდეგ მარტივდება და უბრალო დასრულებული განცდის სახით გვევლინება ხოლმე. თვით პროცესი მისი ქმნადობისა მოკლდება და ჩვენი ცნობიერებისთვის შეუძინველი რჩება. ეს გარემოება სრულიად შეუძლებელყოფს ფსიქიკური ფაქტების თანდათანობითი სახვის, მათი მომწიფების პროცესის თვალყურის დევნებას. მაგალითად, როდესაც რომელსამე ჩვეულებრივ საგანს ვხედავ, მე იმწამსვე ვცნობილობ მას, იმწამსვე, თითქო უშუალოდ, ვიცი, რომ ჩემს წინ, ვთქვათ, უბის წიგნია. უეჭველია, ამ ცნობას, რომელიც ამ შემთხვევაში ერთბაშად ხდება, თავდაპირველად ესე იგი როდესაც ეს საგანი ჩემთვის ჯერ კიდევ უჩვეულო იყო, სულიერ ფენომენთა და აქტთა მთელი რიგის მუშაობის შემდეგ ვაღწევდი. იგივე უნდა ითქვას მრავალი სხვა შემთხვევის შესახებაც, მაგალითად, როდესაც ორი საგნის შედარებას ვახდენ, ჩემს ცნობიერებაში ერთბაშად

მათი მსგავსების თუ განსხვავების წარმოდგენა ჩნდება; თავდაპირველად ასეთ შეფასებას უთუოდ განცდათა მთელი რიგი ედო საფუძვლად, მაგრამ ამჟამად ისინი სრულიად აღარ ჩანან. იმისთვის, რომ მათ კვლავ თავი იჩინონ, საჭიროა ცნობის ან შედარების პროცესი როგორმე ხელოვნურად იქნეს გაძნელებული: მხოლოდ მაშინ იქნებიან ისინი იძულებული ცნობიერების შინაარსში კვლავ თავისი ადგილი დაიკავონ.

დასასრულ, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ „ყურადღებითი განცდა რომელიმე შინაგანი პროცესისა და ყურადღებითი დაკვირვება მისი მიმდინარეობისა ყურადღების ორს სრულიად განსხვავებულ მიზანს წარმოადგენს – იმ დონემდე განსხვავებულს, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ერთი სრულიად აფერხებს მეორეს. ვთქვათ, რომელსამე ჩემთვის საინტერესო სურათს ვათვალიერებ ყურადღებით; სრულიად შეუძლებელია, რომ ამავე დროს სათანადო ინტენსივობით ვადევნო თვალყური იმ ფსიქიკურ პროცესებსაც, რომელიც თან ახლავს სურათის ყურადღებით განცდას. ასე ხდება, რომ, ჩვეულებრივ. ყურადღებით განცდას რომელიმე სულიერი აქტისას ამ განცდის დაკვირვება შეწყვეტს, შეანელებს და შეაფერხებს ხოლმე“ (მიულერი).

როგორი დასკვნა უნდა იქნეს ყველა აღნიშნული გარემოებიდან გამოყვანილი? ნუთუ ისეთი, როგორც თვითდაკვირვების ფსიქოლოგიის მოწინააღმდეგეთ გამოჰყავთ, სახელდობრ, სრული უარყოფა თვითდაკვირვების მეთოდური ღირებულებისა?

საბედნიეროდ, თვითდაკვირვების ბუნება ისეთია, რომ აღნიშნულ სიძნელეთა ზოგის შენელება და ზოგის კიდევ სრულიად თავიდან აცილება მრავალ შემთხვევაში ხდება შესაძლებელი.

უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქიკური სინამდვილე თავისი მიმდინარეობის მართლ ბუნებრივ მდგომარეობას როდი იცნობს; გ. ე. მიულერის ტერმინი რომ ვინმართ, მისთვის ხშირად არც „იძულებითი პროცესები“ წარმოადგენენ რაიმე უჩვეულოს, ესე იგი, ისეთი პროცესები, რომელნიც – თვითდაკვირვების განზრახვის გავლენის ქვეშ ჩნდებიან, ვითარცა ობიექტნი ამ განზრახვის გამო მათზე მიმართული ყურადღებისა“. თავისთავად იგულისხმება, რომ თვითდაკვირვების მთავარი სიძნელე, რომელიც ყურადღების ზეგავლენით ფსიქიკურ ფენომენტა ბუნებრივი მიმდინარეობის დარღვევის ფაქტში გამოიხატება, იძულებითი პროცესების შესწავლის მიმართ სრულიად მოხსნილად უნდა ჩაითვალოს.

მაგრამ ესეც არ იყოს, თვითდაკვირვების აქტი არც ფსიქიკურ ფენომენტა ბუნებრივი მიმდინარეობის გაცნობის შესაძლებლობას უარყოფს სავსებით. საქმე ისაა, რომ თვითდაკვირვება, ჩვეულებრივ, არა თვით განცდის მომენტში ხდება, არამედ მას შემდეგ, რაც განცდამ უკვე განვლო თავისი აქტუალური მდგომარეობა და მხოლოდ მოგონების სახით განაგრძობს არსებობას: „დღეს-დღეობით უკვე საყოველთაოდ იმ ფაქტი ცნობილი, რომ ყოველგვარი აღწერა, რომელიც ჩვენ ამა თუ იმ ფსიქიკური მოვლენის შესახებ შეგვიძლია ვაწარმოთ, მხოლოდ მოგონების ნიადაგზეა შესაძლებელი“ (მიულერი). მაგრამ ადამიანის მეხსიერება სუსტია, და ძნელი საფიქრებელია, მან ფსიქიკურ განცდათა სახე მანამ უცვლელად შეგვინახოს, სანამ დაკვირვების მიზნით ყურადღებას მისკენ მივაპყრობდეთ. ამიტომ ფსიქოლოგია იძულებული ხდება, დიდი ხნის გაცდილ ფენომენტა რეპროდუქციას მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიმართოს, როდესაც საკითხი რაიმე ისეთი იშვიათი ფსიქიკური ფენომენტის შესახებ დგას, რომელიც არაა მოსალოდნელი, რომ ან ოდესმე, ან მოკლე ხნის განმავლობაში კვლავ განმეორდეს.

ჩვენი ცნობიერების ჩვეულებრივი შინაარსის ფაქტები. უეჭველია, ასეთი ბუნების არ არიან. მაგრამ საინტერესოა, რომ ჩვეულებრივი განცდანი, განსაკუთრებით თუ მათი ხანგრძლივობა რამდენიმე სეკუნდს არ აღემატება, რადაცნაირად თავისი დასრულების შემდგომაც რჩებიან რამდენიმე ხნით ჩვენს ცნობიერებაში, ასე რომ მათ გასახსენებლად სრულიად არაა ნამდვილი რეპროდუქცია საჭირო. ასეთ შემთხვევაში „უშუალო მოგონების“ შესახებ ლაპარაკობენ. თვითდაკვირვება გვერდს უქცევს თავის უმძიმეს დაბრკოლებათ, როდესაც იგი თავიდან იცილებს ფსიქიკურ ფენომენტა განცდის მომენტში დაკვირვების აუცილებლობას. უშუალო მოგონების ფაქტი მას შესაძლებლობას აძლევს, ფსიქიკური განცდანი მხოლოდ post mortem აქციოს თავისი შესწავლის ობიექტად. ჩვენს მეცნიერებაში ამას უკუხედვითი (რეტროსპექტიული) თვითდაკვირვების მეთოდს უწოდებენ.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ უეჭველად არსებობს მთელი რიგი ფსიქიკურ ფენომენტა, რომელთა დაკვირვებაც თვით განცდის მომენტშიც ხერხდება. ასეთ შემთხვევაში ყურადღების იმ გაორებას აღარ აქვს ადგილი, რომელიც ეგოდენ აძნელებს განცდათა აქტუალურ მდგომარეობაში თვითდაკვირვების წარმოებას. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს შეგრძნებები. როდესაც, მაგალითად, მელანს ვაკვირდები, მე სრულიად ცხადად განვიცდი მის სიშავეს, და, რაც უფრო მეტის ყურადღებით ვჭვრეტ მას, მით უფრო მეტის გარკვეულობით განიცდება ჩემს ცნობიერებაში მისი სიშავე. იგივე უნდა ითქვას შეგრძნებათა რეპროდუქციული სახეების, ესე იგი, წარმოდგენებისა და, შეიძლება იმ გრძნობათა შესახებაც, რომელნიც ასეთ შეგრძნებებთან არიან დაკავშირებულნი. ერთი სიტყვით, უკიდურეს პერიფერიულ ფენომენტა დასახასიათებლად შეიძლება ითქვას, რომ მათი განცდა და დაკვირვება ყურადღების ერთსადაიმავე აქტში ხდება, ასე რომ არაფერი გვიშლის ხელს, ერთიც და მეორეც ერთდროულად ვაწარმოთ.

თვითდაკვირვების ერთერთ ნაკლად ხშირად იმ გარემოებასაც ასახელებენ, რომ იგი მხოლოდ საკუთარი სულიერი ცხოვრების შესახებ ახერხებს მოგვაწოდოს ცნობები, ფსიქოლოგიის კვლევის მიზნები კი მარტო ინდივიდუალური სულიერი ცხოვრებით როდი განისაზღვრება, არამედ სულიერი ცხოვრებით საზოგადოდ: მას ხომ ფსიქიკურ პროცესთა და ფენომენთა მიმდინარეობაში ზოგადი კანონზომიერება აინტერესებს და არა კერძო, ინდივიდუალური.

თავისთავად იგულისხმება, რომ შეუძლებელია ეს გარემოება თვითდაკვირვების არსებიდან გამომდინარე ნაკლად ჩაითვალოს, ვინაიდან სრულიად ცხადია, რომ თვითდაკვირვების სუბიექტი შეიძლება მრავალი იყოს, და, მაშასადამე, თვითდაკვირვების საგანიც ამდენივე. და მართლაც, თანამედროვე ფსიქოლოგია ორგვარ თვითდაკვირვებას განასხვავებს: **პირდაპირს**, თვით მკვლევარის მიერ ნაწარმოებს, და **არაპირდაპირს**, ესე იგი, სხვათა მიერ წარმოებულ თვითდაკვირვებას. მაგრამ როგორ და რა გზით შეუძლია მკვლევარს არაპირდაპირი თვითდაკვირვების მონაპოვართა გათვალისწინება?

თავისთავად იგულისხმება, უმთავრესი საშუალება, რომლის დახმარებითაც ერთ სუბიექტს მეორისთვის თავის დაკვირვებათა გაზიარება შეუძლია, ეს ადამიანის **მეტყველებაა**. მაგრამ რამდენად საიმედოა იგი აღნიშნული მიზნისთვის, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ, ერთის მხრივ, რამდენად სრულად ახერხებს სუბიექტი თავისი დაკვირვებისთვის სათანადო სიტყვიერი გამოხატულების პოვნას და, მეორის მხრივ, თუ რამდენად შესწევს მსმენელს ამ უკანასკნელის ადეკვატური გაგების ძალა. ერთგვარი გადაჭარბებაა, რა თქმა უნდა, როდესაც ამბობენ: „გამოთქმული აზრი უკვე სიცრუეს წარმოადგენს“. მაგრამ ერთი რამ ყოველ შემთხვევაში უეჭველია: სახელდობრ ის, რომ ადამიანის აზრები, გრძნობები და საზოგადოდ მისი განცდები იმდენს თავისებურ იერს შეიცავენ, რომ სიტყვის საშუალებით მათი გამოხატვა, თუ სულ შეუძლებელი არაა, ძალიან ძნელია მაინც. საჭიროა არაჩვეულებრივი გამოთქმის ნიჭი, რომ ყველაფერს ამას სათანადო გამოხატულება მოუპოვო. ეს კი მხოლოდ რჩეულთ ხვედრია; და სრულიად შეუძლებელია, ყველას მეტყველებაში სულიერ განცდათა თანაბრად ადეკვატური გამოხატულება სჭვრიტო.

კიდევ უფრო ძნელია იმის წვდომა, თუ რას გულისხმობს თავის ნალაპარაკებში ესა თუ ის სუბიექტი. ყოველი სიტყვა ათასსა და ათათას ასოციაციას აღძრავს. ამიტომ ხდება, რომ მისი მნიშვნელობა არა თუ სხვადასხვა სუბიექტისთვისაა სხვადასხვა, არამედ თვით ერთიდაიგივე პირი ხშირად ერთსადაიმევე სიტყვას მნიშვნელობის სხვადასხვა ნიუანსს აძლევს. სრულიად ცხადია, რომ ასეთ პირობებში სხვისი მეტყველების სრული გაგება, როდესაც საქმე ეგოდენ სათუთ საგანს ეხება, როგორც ჩვენი ფსიქიკური განცდების ნიუანსებია. ძლიერ ძნელია, და, ზოგიერთ შემთხვევაში, სრულიად შეუძლებელიც. განსაკუთრებით ეს იმ შემთხვევების შესახებ უნდა ითქვას, როდესაც საკითხი ისეთ პირთა მეტყველებას ეხება, რომელნიც თავისი ცხოვრების, გამოცდილებისა და კულტურის პირობათა მიხედვით საკმაოდ შორს დგანან მკვლევარისგან.

თუ ყველაფერს ამას მხედველობაში მივიღებთ, ჩვენთვის ცხადი შეიქნება, რომ სხვისი თვითდაკვირვების მონაპოვართა ადეკვატურ წვდომას სიტყვის საშუალებით თვალსაჩინო დაბრკოლება ელოდება წინ. მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, იმას როდი ნიშნავს, თითქოს მეტყველება სრულიად შეუფერებელი საშუალება იყოს სხვის განცდათა გასათვალისწინებლად. ფაქტი ადამიანთა ურთიერთობაში ენის უდიდესი მნიშვნელობისა საუკეთესო საბუთია, რომ იგი განსაზღვრულ დონემდე და განსაკუთრებით განსაზღვრულ შემთხვევებში მაინც სავსებით საკმარისი გზაა სხვათა სულიერი ცხოვრების მიმდინარეობის გასათვალისწინებლად.

ამგვარად, მეტყველების ფაქტი – განსაზღვრულ ფარგლებში მაინც – შესაძლებლობას იძლევა, სხვათა თვითდაკვირვების შედეგები ჩვენსას დავუმატოთ და ამგვარად საკუთარის, სუბიექტური ცნობიერების ფარგლები გადავლახოთ.

სხვათა დაკვირვება

1. ანალოგიის თეორია

მაგრამ კიდევ არსებობს გზა, რომელიც მკვლევარს შესაძლებლობას აძლევს სხვისი სულიერი ცხოვრების საიდუმლოებაში ჩაიხედოს და მისი თავისებურების გათვალისწინება სცადოს. თუ აქამდე საუბარი საკუთარი განცდების პირდაპირს თუ არაპირდაპირს, ან უშუალო დაკვირვებას ეხებოდა, ეხლა საკითხი შეიძლება ასე დაისვას: ნუთუ შეუძლებელია სხვის სულიერ ცხოვრებაზე სხვის განცდებზე არა მარტო თვითონ განმცდელმა, არამედ მკვლევარმა ფსიქოლოგმაც მოახდინოს საჭირო დაკვირვებანი და ამ გზით თავისი კვლევის ახალი მასალების წყარო გაიჩინოს? ნუთუ სხვისი ფსიქიკა სავსებით დაკეტილია ჩვენთვის, სანამ სუბიექტი არ მოისურვებს. თავის სულიერი ცხოვრების საიდუმლოებაში თვითონ ჩაგვახედინოს?

ჩვეულებრივი დაკვირვებიდან ვიცი, რომ, საბედნიეროდ, ეს ასე არაა. სხვისი სულიერი ცხოვრება მიუწვდომელ ცხრაკლიტულს როდი წარმოადგენს. ჩვენ ხშირად მშვენივრად ვიცი, თუ როგორია ჩვენი მოსაუბრის სულიერი განწყობილება, მიუხედავად იმისა, რომ თვითონ იგი ამის შესახებ არავითარ ცნობებს არ გვაწვდის, ზოგი ინდივიდი იმდენად შორსმწვდომი ფსიქოლოგიური ალღოთია და ჯილდოებული, რომ მას ზოგჯერ თვით იდუმალ ზრახვებსაც ვერ გამოაპარებ. დიპლომატიისა და რომანისტის ნიჭი ბევრის მხრივ ამ ფსიქოლოგიურ ალღოზეა დამოკიდებული.

ბუნებრივად ისმის საკითხი: როგორ ხდება ყველაფერი ეს და, უწინარეს ყოვლისა, საიდან ვიცით, თუ რა განცდები აქვს სხვას? ხომ არ არსებობს აქაც რაიმეგვარი უშუალო გზა, რომლითაც სხვის სულიელ ცხოვრებას ვწვდებით? ანდა, შესაძლოა, გრძნობათა ორგანოების საშუალებით ისეთი ნიშნების აღქმას ვაჩვენებდეთ, რომელნიც, ბოლოსდაბოლოს, შესაძლებლობას გვაძლევს, სხვისი სულიერი განცდების შესახებ სათანადო დასკვნები გამოვიყვანოთ? **მ. შელერი** სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ამ საკითხის გადაჭრას მრავალის მხრივ და მრავალის თვალსაზრისით შორსმწვდომი თეორიული მნიშვნელობა აქვს, განსაკუთრებით კი ფსიქოლოგიური.

მიუხედავად ამ პრობლემის დიდი მნიშვნელობისა, ჭერხობით კიდევ არ არსებობს სრული თანხმობა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა გადაწყდეს იგი.

ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში ყველაზე უფრო ფართოდ გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, მდგომარეობა ასე უნდა წარმოვიდგინოთ. ფსიქიკური მოვლენები მხოლოდ განმცდელ სუბიექტს ეძლევა უშუალოდ, იგი მხოლოდ თვითაღქმისა და თვითდაკვირვების გზით ხდება მისაწვდომი. მაშასადამე, იმთავითვე ურყევ დებულებად ითვლება, რომ სხვისი სულიერი განცდების წვდომა უშუალოდ სრულიად მოუხერხებელია. მაგრამ თუ მაინც არსებობს ფაქტი სხვისი სულიერი ცხოვრების გაგებისა, უეჭველია, ეს არა უშუალო გზით ხდება, არამედ რისღაც არაფსიქიკურის მეშვეობით: თვითაღქმისა და თვითდაკვირვების შემთხვევებიდან ვიცით, რომ, ჩვეულებრივ, როდესაც ჩემში რაიმე განცდა იჩენს თავს, ჩემს ფიზიკურ ორგანიზმში გარკვეული სახის ცვლილებები ხდება. ხანგრძლივი თვითდაკვირვების წყალობით ვიცით, რომ, მაგალითად, როდესაც ვტირით და თვალთაგან ცრემლებს ვაფრქვევთ, ჩვეულებრივ, მწუხარებას განვიცდით, როდესაც შიშს ვგრძნობთ, სახე ფერმკრთალდება, გული გვიცემს და მთელი ორგანიზმი შიშის სპეციფიკურ პოზას ღებულობს. ერთი სიტყვით, ჩვენ ვამჩნევთ, რომ სხეულის გარკვეულ ცვლილებებსა და გარკვეულ განცდებს შორის ერთმნიშვნელოვანი კავშირი არსებობს და, მაშასადამე, პირველი მეორის გარეგამოხატულებას წარმოადგენს. ამის შემდეგ აღარაფერი გვიშლის ხელს, ყველგან, სადაც სხეულის ამა თუ იმ ცვლილებას შევამჩნევთ, ვიგულისხმობთ, რომ სუბიექტი სწორედ იმას განიცდის, რასაც მეც განვიცდიდი, როდესაც ჩემი სხეული ანალოგიურ ცვლილებას გვიჩვენებდა.

ამრიგად, მე შესაძლებლობა მეძლევა, სხვისი სულიერი ცხოვრების სამკვიდროში შევიჭრე და მისი განცდების შესახებ ვილაპარაკო. ასეთია გავრცელებული შეხედულება.

მაშასადამე, ამ თეორიის მიხედვით, სხვის განცდას უშუალოდ კი არ ვწვდებით, ამ განცდას უშუალოდ კი არ ვაკვირდები, არამედ ჭერ სხეულის ცვლილებათა ობიექტურ დაკვირვებას ვაწარმოებ და იმის მიხედვით, თუ რა განცდების გამოხატულებად ვცნობ მათ – თანახმად ჩემი თვითდაკვირვებისა – დავასკვნი. რომ სუბიექტს **ესა და ეს** განცდები უნდა ჰქონდეს. ასეთია **ე. წ. ანალოგიის თეორია**. რომელიც, მაშასადამე, სხვისი სულიერი ცხოვრების გაგების შესაძლებლობას სავსებით თვითდაკვირვების მონაცემთა შინაარსზე ამყარებს.

2. ანალოგიის თეორიის კრიტიკა

რა უნდა ითქვას ამ თეორიის შესახებ? ხსნის იგი სხვისი სულიერი ცხოვრების დაკვირვების ფაქტს დამაკმაყოფილებლად, თუ ვერა?

ა) პირველი, რაც ამთავითვე უნდა აღინიშნოს, ეს ის არის, რომ ეს თეორია არა თუ ვერ ხსნის სხვისი განცდების **დაკვირვების** ფაქტს, არამედ სრულიად უარყოფს მას. მართლაც და, მისი ძირითადი დებულების თანახმად, ჩვენ სხვის სუბიექტურ **განცდებს**, სხვის **ფსიქიკას** კი არ ვაკვირდებით, არამედ მხოლოდ სხვის **სხეულს**, იმ ცვლილებებს, რომელთაც მასში ვხედავთ. რაც შეეხება თვითონ განცდებს, ამათ შესახებ ჩვენ მხოლოდ **დავასკვნით**. მაშასადამე, დაკვირვება, ამ თეორიის მიხედვით, მხოლოდ სხეულის ცვლილებათა მასალას გვაწვდის, ხოლო განცდებს, რომელნიც ამ ცვლილებათა საფუძველად იგულისხმება, აზროვნების ერთერთი ფორმის, **დასკვნის**, საშუალებით ვწვდებით.

ამრიგად, სხვისი განცდების დაკვირვების შესაძლებლობა აქ ახსნილი კი არაა, იმთავითვე უარყოფილია. აქ დასკვნაზეა ლაპარაკი და არა დაკვირვებაზე.

ბ) გარდა ამისა, თუ სხვის დაკვირვებას თვითდაკვირვება უდევს საფუძველად, და თუ სხვაში მხოლოდ იმის დანახვა ან იმის გულისხმობა შემძლია, რაც თვითდაკვირვების ნიადაგზე დამიდასტურებია, მაშინ, ცხადია, სხვისი დაკვირვების მეთოდით მე მხოლოდ იმ მასალას მივიღებ, რაც უკვე წინასწარ მქონდა თვითდაკვირვების გზით მიღებული. სხვისი დაკვირვების მეთოდი, მაშასადამე, ახალს არაფერს იძლევა, და, ცხადია, იგი სრულიად ზედმეტად უნდა ჩაითვალოს.

ხოლო რაც შეეხება თვით ამ მასალის ღირებულებას, უეჭველია. რომ რამდენადაც იგი აქაც თვითდაკვირვების საფუძველზეა მიღებული. შეუძლებელია, უფრო მალა იდგეს, ვიდრე წმინდა თვითდაკვირვების მასალა. უფრო სწორი იქნებოდა, თუ ვიტყოდით, რომ, პირიქით, მასალის ღირებულება სხვისი დაკვირვების შემთხვევაში უფრო დაბალი უნდა იყოს, ვიდრე თვითდაკვირვების შემთხვევაში. ის იმიტომ, რომ სხვაში მე – ანალოგიის თეორიის მიხედვით – მხოლოდ იმის დანახვა შემძლია. რაც თვითდაკვირვებით, ესე იგი, ნაკლოვანი მეთოდით მაქვს ჩემში დადასტურებული. და

თუ ამას იმ გარემოებასაც დავუმატებთ. რომ თვითდაკვირვების შემთხვევაში ეს მასალა ასე თუ ისე მაინც უშუალოდ მეძლევა, ხოლო სხვისი დაკვირვების შემთხვევაში – ანალოგიის დასკვნის გზით, ცხადი შეიქნება, რომ იგი კიდევ უფრო ნაკლებ საიმედოდ უნდა ჩაითვალოს.

თუ იმასაც მივიღებთ მხედველობაში, რომ, ანალოგიის თეორიის მიხედვით, სხვისი განცდების წვდომა მარტო საკუთარ განცდათა დაკვირვების ნიადაგზე როდი ხერხდება, არამედ განცდათა და მათ ობიექტურ გამოხატულებათა ერთდროულად დაკვირვების ნიადაგზე, მაშინ სრულიად ნათელი გახდება. თუ რაოდენ დაბალი ღირებულების მასალა უნდა მოგვცეს ასეთ საფუძველზე დამყარებულმა ობიექტურმა დაკვირვებამ.

მაშასადამე, თუ სხვისი დაკვირვების შესაძლებლობას ანალოგიის თეორიის მიხედვით ავხსნით, სხვისი დაკვირვების მეთოდი არა მარტო ზედმეტად, არამედ თვითდაკვირვების მეთოდზე უფრო ნაკლებ საიმედო მეთოდად უნდა ჩაითვალოს.

გ. შტერნი ფიქრობს, თითქოს, მიუხედავად იმისა, რომ სხვისი დაკვირვება მხოლოდ თვითდაკვირვების საფუძველზე ხდება, იგი მაინც მეტს იძლეოდეს, ვიდრე წმინდა თვითდაკვირვება. საქმე ისაა, რომ შტერნის აზრით, ყოველი ადამიანი ერთგვარ მიკროკოსმოსს წარმოადგენს, მასში – ჩანასახის მსგავსად მაინც – ყველაფერი ადამიანური იმთავითვე მოცემულია; განსაზღვრული აზრით, „ყოველ ადამიანში რაღაც მაინც მოიპოვება ცხოველის, ბავშვის, ხელოვნის, ფსიქოპათის, ბოროტმოქმედის, რომანტიკოსის... ამრიგად შეიძლება ითქვას, რომ ამა თუ იმ ფსიქოლოგიური ტიპის ყოველი წარმომადგენელი საწინააღმდეგო ან დისპარატული ტიპის თვისებებს ამა თუ იმ სახით შეიცავს“. ხოლო თუ ეს ასეა, მაშინ თითქოს დასაბუთებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ ადამიანს არა მარტო იმის დანახვა შეუძლია სხვაში, რაც მას თავის ფსიქიკაში ჩვეულებრივი თვითდაკვირვების გზით დაუდასტურებია, არამედ მეტისაც. მაგრამ როგორ? შტერნი ასე მსჯელობს: როდესაც სხვას ვაკვირდებით და მასში სხეულის იმ ცვილებებს ვადასტურებთ, რომელნიც ჩემთვის უცხო განცდას გამოხატავენ, ისეთ განცდას, რომლის მსგავსიც ჩემში თვითდაკვირვების გზით არასოდეს არ დამიდასტურებია, მე მაინც შემიძლია ამ ჩემთვის უცხო განცდის გაგება. საქმე ისაა, რომ მე ასე შემიძლია მოვიქცე: მოცემული სხეულებრივი ცვლილება რაიმე განცდის სიმბოლოად ვიგულისხმობ და შემდეგ ამ ნაგულისხმევი განცდის მსგავსის (ანალოგის) ძიება ჩემს საკუთარ ფსიქიკაში დავიწყოვინაიდან ჩანასახის სახით ჩემში, როგორც მიკროკოსმოსში, ყოველგვარი განცდაა ასე თუ ისე მოცემული. უეჭველია, „როცა ვიცი, თუ როგორ უნდა ვაწარმოო ძიება ამ საგანძურში, მაშინ ისეთს რასმე მოვნახავ, რომ ელვის სისწრაფით მოფენს ნათელს სხვისი სულიერი ცხოვრების ამ უცხო განცდას“.

მაგრამ საკმარისა ოდნავ ჩაუფიქრდეთ ამ მსჯელობას, რომ მისი მცთარობა იმწამსვე ნათელი შეიქნეს. ჰერ ერთი, ადამიანი მართლა მიკროკოსმოსს წარმოადგენს იმ აზრით, რა აზრითაც ამას შტერნი გულისხმობს, თუ არა, ამას დამტკიცება ესაჭიროება. მაგრამ ამასაც რომ თავი დავანებოთ, შტერნის დებულება არც სხვა მხრივ არის დამარწმუნებელი. საქმე ისაა, რომ იგი უეჭველ ლოგიკურ შეცდომას შეიცავს. მართლაც და, შტერნი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ თვითდაკვირვების ნიადაგზე სხვისი ისეთი განცდების წვდომაც შეიძლება რომელიც წინასწარ საკუთარ თვითდაკვირვებაში არ მქონია და არც მექნებოდა მოცემული. მაგრამ თუ მხოლოდ თვითდაკვირვების მონაცემთა გზით შეიძლება სხვის განცდებს ვწვდეთ, როგორც ამას ანალოგიის თეორია მოითხოვს, მაშინ როგორაა შესაძლებელი, სხვაში ისეთი განსხვავებული განცდა ვიგულისხმობ, რომლის მსგავსიც ჰერჯერობით არასოდეს არ შემხვედრია! საიდან ვიცი ამ განცდის რაობა, რომ ჩემში მისი ანალოგის ძიება დავიწყო! თუ მისი წვდომა თვითდაკვირვების აქტამდე შემიძლია, მაშინ ცხადია, რომ სხვისი სულიერი განცდების წვდომა ჩემი ანალოგიური განცდების ცოდნის გარეშეც ყოფილა შესაძლებელი; თუ არა და, მაშინ სრულიად გაუგებარია, თუ რისი ანალოგის ძიება უნდა ვაწარმოო ჩემი ცნობიერების „საგანძურში“!

გ) მესამე სიძნელე, რომელიც საეჭვოდ ხდის ანალოგიის თეორიას, ფაქტიური ხასიათისაა. მისი მიხედვით, სხვისი გაგების შესაძლებლობას თვითდაკვირვება უნდა უსწრებდეს წინ, ესე იგი, ადამიანი ჰერ თავის თავს უნდა ეცნობოდეს და შემდეგ სხვას. მაგრამ ფაქტიურად შეუძლებელია ეს ასე იყოს. ბავშვის ფსიქოლოგიის ერთერთს უეჭველ მონაპოვრად ის დებულებაც უნდა ჩაითვალოს, რომ სხვისი გაგების (დედის, ახლობელი პირების) უნარი გაცილებით უფრო ადრე უჩნდება ბავშვის, ვიდრე თვითდაკვირვების უნარი.

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ანალოგიის თეორიის მიხედვით სხვისი გაგებისთვის არა მარტო საკუთარი განცდების დაკვირვებაა საჭირო, არამედ პარალელურად საკუთარი სხეულის ცვლილებებისაც, რომელნიც ამ განცდებს ახლავან თან, მაშინ კიდევ უფრო უდაო შეიქნება, რომ შეუძლებელია ადამიანს მანამ აკლდეს უნარი თავის მსგავსებთან სოციალური კონტაქტის დამყარებისა, სანამ იგი ამ რთულ თვითდაკვირვების უნარს შეიძენდეს. სინამდვილეს საწინააღმდეგო დებულება უფრო შეეფერება: ადამიანი უფრო ადრე სხვას აქცევს ყურადღებას, ვიდრე საკუთარ განცდებს; იგი უფრო ადრე სხვას ეცნობა, ვიდრე თავის თავს; თვითდაკვირვება კი არ უსწრებს წინ სხვის დაკვირვებას, არამედ, პირიქით, სხვისი დაკვირვება თვითდაკვირვებას.

ამრიგად, ანალოგიის თეორია სრულიად ვერ ხსნის სხვისი დაკვირვების უეჭველ ფაქტს. არ შეიძლება ითქვას, რომ სხვისი განცდების წვდომა მხოლოდ თვითდაკვირვების ნიადაგზეა შესაძლებელი.

მ. ფსიქიურის ობიექტური მოცემულობის შესაძლებლობა

მაშ როგორ ხდება სხვისი განცდების დაკვირვება? ზემოდ, როდესაც ფსიქოლოგიის საგნის პრობლემაზე გვქონდა საუბარი, ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ფსიქიკური არა მარტო სუბიექტურადაა მოცემული, არამედ ობიექტურადაც, ესე იგი, იგი არა მარტო თვითდაკვირვების, არამედ ობიექტური დაკვირვების პროცესშიც გვეძლევა. ეხლა ჩვენ ხელახლა გვაქვს შესაძლებლობა საბოლოოდ დავრწმუნდეთ ამ დებულების სისწორეში.

ადამიანის ფსიქიკის ძირითად შინაარსს, როგორც ჩვეულებრივი დაკვირვებიდანაც ნათლად ჩანს, განცდათა სამი განსხვავებული კლასი შეადგენს: ადამიანი ან ობიექტურ სინამდვილეს განიცდის, ესე იგი, **შემეცნების** პროცესები აქვს, ან თავის სუბიექტურ მდგომარეობას განიცდის, ესე იგი, გრძნობები აქვს, ანდა, დასასრულ, თავის აქტივობას განიცდის, ესე იგი, **ნებელობის** პროცესები აქვს. მაშასადამე, როდესაც ადამიანის განცდათა დაკვირვების შესახებ ვლაპარაკობთ. შეიძლება მხოლოდ შემეცნების, გრძნობისა და ნებელობის პროცესების დაკვირვება გვქონდეს მხედველობაში.

დავიწყეთ შემეცნების პროცესებიდან. ვთქვათ, სუბიექტი, რომელიც ჩემს წინაშე დგას, რაიმე შემეცნებითს პროცესს განიცდის: რაიმე წარმოდგენები აქვს, რაიმე აზროვნების აქტებს აწარმოებს. როგორ, რა გზითაა ჩემთვის შესაძლო ამ შემეცნებითი პროცესების შეტყობა? ჩემს წინაშე მდგომი სუბიექტის ფიზიკურ ორგანიზმში მისი შემეცნებითი პროცესები თვალსაჩინო ცვლილებებს არ იწვევენ. მაშასადამე, მისი სხეულის დაკვირვება ამ შემთხვევაში ვერავითარ დახმარებას ვერ გამოიწვევდა. ერთ-ერთი გზა, რომლითაც შემეცნების პროცესებს გარეგამოვლენა შეუძლიათ, ეს მეტყველებაა: როდესაც ის ლაპარაკობს, რომ ვთქვათ, $(a + b)(a - b) = a^2 - b^2$, მე მხოლოდ მაშინ ვწვდები მისი აზროვნების ვითარებას. გარეშე მეტყველებისა, რა თქმა უნდა, სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა, სხვა ნიშნის მიხედვით გამეგო, რომ მისი გონება სწორედ ამ მათემატიკურ ოპერაციას აწარმოებდა.

ამრიგად, სუბიექტის შემეცნების, განსაკუთრებით მისი აზროვნების გარეგამოვლენა, უწინარეს ყოვლისა, მეტყველების საშუალებით ხდება.

თანახმად ანალოგიის თეორიისა, უშუალო დაკვირვების საგნად ამ შემთხვევაშიც წმინდა ობიექტური ფენომენი – ბგერა და მისი გარკვეული კომპლექსები მეძლევა, ხოლო რაც შეეხება მის ფსიქიკურ შინაარსს, მეტყველის აზრებსა და მსჯელობებს, ამის შესახებ ამ ობიექტური ფენომენის ჩემს აზრებთან და მსჯელობებთან კავშირის ნიადაგზე დავასკვნი. მაშასადამე, თვითონ მეტყველება უბრალო გარე ფენომენია, რომელიც, ჩვეულებრივ, მეტყველის შინა პროცესებთან – მისი აზროვნების პროცესებთან, შემთხვევით არის დაკავშირებული და არა არსებითად. მაგრამ ნამდვილად ეს ასე არ არის. მეტყველებასა და აზროვნებას შორის იმდენად თვალსაჩინოდ მჭიდრო კავშირი არსებობს, რომ როგორც კი იგულისხმება რომ მეტყველება, როგორც მოტორული-აკუსტიკური ფენომენი, ერთია, და აზროვნება მეორე, იმწამსვე იძულებული იქნები, დააყენო საკითხი: მეტყველება უსწრებს წინ აზროვნებას, თუ აზროვნება მეტყველებას?

ამ საკითხზე, როგორც ცნობილია, პირდაპირი პასუხის გაცემა შეუძლებელია. მაშასადამე, თვითონ საკითხია მცდარი. და ეს ამიტომ, რომ იგი ყალბი წინამძღვარიდან გამომდინარეობს. ამიტომაც, რომ ფსიქოლოგიაში ცნობილია დებულება, რომლის მიხედვითაც აზროვნება და მეტყველება გაიგივებულია. განსაკუთრებით ბიჰევიორისტები იცავენ ამ დებულებას. ისინი ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ ის, რასაც ჩვეულებრივ აზროვნება ეწოდება, ნამდვილად წმინდა სხეულებრივი პროცესია. სახელდობრ, მეტყველების მოტორული პროცესი. გამოდის, რომ არც პირველი თვალსაზრისია სწორი, რომლის მიხედვითაც მეტყველება, როგორც მოტორული ფენომენი, სხვაა, და აზროვნება კიდევ სხვა, და არც მეორე თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც მეტყველება და აზროვნება ერთიდაიგივეა.

მაგრამ თუ პირველი დებულება მცდარია, მაშინ მეორეში უნდა იყოს რაღაც სწორი, ხოლო თუ მეორეა მცდარი, მაშინ პირველში უნდა იყოს რაღაც მართებული, და ეს მართლაც ასეა. პირველი თვალსაზრისი ერთში უეჭველად მართალია, სახელდობრ იმაში, რომ მეტყველებაში აზროვნებაც უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მეტყველება აზროვნების გარეშე არ არის ნამდვილი მეტყველება; მაგრამ მეორეც სწორია, რამდენადაც იგი მეტყველებისა და აზროვნების ერთობას ამტკიცებს.

მაგრამ როგორ შეიძლება მეტყველება და აზროვნება ერთი იყოს და სხვადასხვაც? უეჭველია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ნამდვილი მეტყველება აზროვნებისა და მეტყველების, როგორც მოტორული პროცესის, განუყრელ მთლიანობას, დიალექტიკურ ერთიანობას წარმოადგენს. ფაქტიურად ეს ასეცაა, და ამიტომაც, რომ მეტყველება, როგორც ასეთი, არც მარტო ფიზიკურ ფენომენად ჩაითვლება და არც მარტო ფსიქიკურად. ამიტომაც, რომ ამა თუ იმ ენის სტრუქტურაში ყოველთვის მასზე მოლაპარაკე ხალხის აზროვნების სტრუქტურაა ჩაქსოვილი.

ამრიგად, უეჭველი ხდება. რომ აზროვნების პროცესები, მისი სტრუქტურა, მისი მიმდინარეობა თვითონ მეტყველების პროცესში, მის სტრუქტურაში, მის მიმდინარეობაში მეძლევა. მაშასადამე, მეტყველების დაკვირვება აზროვნების დაკვირვებაცაა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში აზროვნების პროცესები არა მარტო სუბიექტურად, არამედ ობიექტურადაც მეძლევა. მარქსი სრულიად გარკვევით აღნიშნავდა: „**აზრის უშუალო სინამდვილე ენაა**“-ო.

ვნახოთ ეხლა, იგივე ითქმის გრძნობების ანუ ემოციური განცდების შესახებ, თუ არა. როგორც ცნობილია, ესა თუ ის ემოციური განცდა ყოველთვის თვალსაჩინო გავლენას ახდენს განმცდელის

სხეულზე. ანალოგიის თეორიის მიხედვით, ობიექტურად მხოლოდ ეს სხეულებრივი ცვლილებები გვეძლევა, ხოლო რაც შეეხება თვითონ განცდას, მის შესახებ დასკვნის გზით შეგვიძლია რაიმე ვთქვათ. არის თუ არა ეს შეხედულება სწორი? არის თუ არა ემოციური განცდის ობიექტური დაკვირვება შესაძლებელი?

ძლიერ საგულისხმოა, რომ ემოციათა ფსიქოლოგიაში დაახლოებით აზრთა იმავე მიმდინარეობას ვხვდებით, როგორც მეტყველების ფსიქოლოგიაში. ისე როგორც იქ, აქაც არსებობს შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ემოციური განცდა სხვაა და მისი თანმხლები სხეულებრივი ცვლილებები, მისი ე. წ. გარეგამოხატულება კიდევ სხვა. ამავე დროს, არის ისეთი შეხედულებაც, რომლის მიხედვითაც ის, რასაც ემოციურ განცდას ვუწოდებთ, მაგალითად, შიში, ნამდვილად ის სხეულებრივი ცვლილებებია, რომელთაც, ჩვეულებრივ, მის გარეგამოხატულებად თვლიან. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა გრძნობს, რომ ეს მეორე შეხედულება სულ სწორი არ უნდა იყოს, მისი ღირებულების უარყოფა დღემდე მაინც ვერავის მოუხერხებია. რატომ? უეჭველია იმიტომ, რომ, ჩვეულებრივ, გარეგამოხატულება არსებითად უნდა იყოს თვითგანცდის სტრუქტურასთან დაკავშირებული, ანდა უკეთ: ამ უკანასკნელის გარკვეულობაში არსებით მონაწილეობას უნდა ღებულობდეს. **ჩემსი** სამართლიანად აღნიშნავს, რომ სრულიად შეუძლებელია რომელიმე ემოცია, მაგალითად, შიში წარმოიღვინო და ამ წარმოდგენაში მისი სხეულებრივი გამოხატულების სრული განყენება მოახერხო. მაგრამ ის იმას კი არ ნიშნავს, თითქოს თვით ემოციური განცდა, როგორც ასეთი, არ არსებობდეს, არამედ მხოლოდ იმას, რომ არც ემოციური განცდა არსებობს მისი სხეულებრივი გამოხატულების გარეშე, და არც ეს უკანასკნელი პირველის გარეშე: ემოციური განცდა ორივეს განუყრელ მთლიანობაშია მოცემული. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უდავოა, რომ ემოციური განცდა **ობიექტურადაცაა** მოცემული, რომ, მაგალითად, შიშის სხეულებრივი გამოხატულების დაკვირვების დროს თვითონ შიშს ვაკვირდებით და არა მხოლოდ მის ე. წ. გარეგამოხატულებას.

დაგვრჩა ნებელობითი განცდა. როგორც ცნობილია, ეს უკანასკნელი ადამიანის ნებისმიერ მოძრაობათა, მის მრავალფეროვან მოქმედებათა შემთხვევებში იგულისხმება.

არის თუ არა ადამიანის მოქმედება მოტორული პროცესი, რომლის დაკვირვება და აღწერა წმინდა მოტორიკის თვალსაზრისით შეიძლება? უეჭველია, არა! მოძრაობათა კომპლექსი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ქცევის ამა თუ იმ აქტად, მოქმედების ამა თუ იმ ფორმად, იქნეს ცნობილი, თუ რომ იგი იმ მთლიან მდგომარეობას გამოხატავს, რომელშიც მოქმედი სუბიექტის სპეციფიკური განცდაა მოცემული. ქცევაში მოძრაობათა თანმიმდევრობას მთლიანი ქცევის სახეს, გარკვეულ ფორმას ე. წ. შინაგანი მხარე, ანუ სუბიექტის ფსიქიკური განცდა აძლევს. ამ მხრივ ნებისმიერი მოქმედება არაფრით არ განსხვავდება მეტყველებისა და ემოციური განცდებისგან.

მოქმედება, მარქსის სიტყვით, **ადამიანის ფსიქოლოგიის გრძნობად მოცემულობას** წარმოადგენს. მაშასადამე, ცხადია. რომ ნებისმიერ მოქმედებათა შემთხვევაში ობიექტური დაკვირვების საგანს არა მარტო მოძრაობათა უბრალო ქაოტიური შეკრებილობა შეადგენს, არამედ მათი გარკვეული მთლიანი სახე, მაშასადამე, არა მარტო წმინდა მოტორული, არამედ მისი ფსიქიკური მხარეც.

ამრიგად, ნათელი ხდება, რომ როგორც შემეცნების, ისე გრძნობისა და ნების შემთხვევაშიც, ობიექტური დაკვირვების საგანს არა მარტო მათი გარეგანი მომენტი შეადგენს, არამედ შინაგანიც. მაგრამ, თუ ეს ასეა, მაშინ სხვისი განცდების საწვდომად ანალოგიის დასკვნის გზა სრულიად არ არის ერთადერთი გზა, როგორც ჩვეულებრივ ფიქრობენ. არა, სხვისი სულიერი ცხოვრების მასალის დაგროვება ობიექტური დაკვირვების საშუალებითაც შეიძლება.

ექსპერიმენტი

1. ექსპერიმენტის ცნება

რა გინდ დიდი უნდა იყოს მნიშვნელობა სხვათა ობიექტური დაკვირვებისა, მას მაინც ძლიერ განსაზღვრული ღირებულება აქვს: იგი შემთხვევით მასალას იძლევა. იგივე უნდა ითქვას თვითდაკვირვების შესახებაც. აქაც და იქაც, ყველგან შემთხვევით წამოჭრილ მოვლენათა დაკვირვებასთან გვაქვს საქმე, და, ცხადია, ეს ნაკლი თავიდან იქნებოდა აცილებული, ფსიქიკურ ფენომენტთა ხელოვნურად შექმნილ პირობებში განზრახ გამოწვევა და თვალყურის დევნება რომ ყოფილიყო შესაძლებელი. ამ შემთხვევაში მრავალ უპირატესობას მოვიპოვებდით, რომელიც თვითდაკვირვებისა და სხვისი დაკვირვების აუცილებელ ნაკლოვანებათა თავიდან აცილების შესაძლებლობას მოგვცემდა. ამ უპირატესობათა შორის დავასახელებთ მხოლოდ განსაკუთრებით თვალსაჩინოთ:

ა) განზრახ გამოწვევა რომელიმე ფსიქიკური განცდისა შესაძლებლობას მოგვცემდა მომზადებული დაგზვდროდით მას და დაკვირვება განცდის ყველა საფენურზე გვეწარმოებინა, რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბუნებრივი თვითდაკვირვებით სარგებლობის დროს სრულიად შეუძლებელია.

ბ) როდესაც წინასწარ ვიცით, თუ რა ფსიქიკური პროცესი როდის შეიქმნება ჩვენი დაკვირვების საგნად, მაშინ შესაძლებელი ხდება, წინასწარ გავითვალისწინოთ ის მომენტებიც, რომელთა დაკვირვებასაც ჩვენი მიზნებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

გ) განზრახ გამოწვევა ფსიქიკური ფენომენტისა მისი მრავალგზისი განმეორების შესაძლებლობას იძლევა. ამ გარემოებას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს. ის, რაც ერთ შემთხვევაში ამა თუ

იმ მიზეზის გამო, შეუმჩნეველი დარჩა, მეორე შემთხვევაში საგანგებო ყურადღების საგნად შეიძლება გადაიქცეს; ის, რაც ერთგვარ პირობებში განსაზღვრული სახით წარმოგვიდგა, მეორეგვარ პირობებში შეიძლება სხვა სახით განვიცადოთ.

ცხადია, კვლევის ეს გზა არა მარტო ერთსადაიმავე ფენომენის მრავალი სუბიექტის ცნობიერებაში მიმდინარეობის შესწავლის საშუალებას იძლევა, არამედ ერთსადაიმავე ფენომენის მრავალი მკვლევარის მიერ ერთსადაიმავე ან მსგავს პირობებში განმეორებითი დაკვირვებისასაც. ეს გარემოება კი გამოკვლევათა ურთიერთკონტროლს აადვილებს და ამავე დროს მათი თანამშრომლობის, ურთიერთთან დაკავშირებისა და ურთიერთის გაგრძელების შესაძლებლობასაც ქმნის.

მაგრამ დაკვირვება ამა თუ იმ მოვლენისა, რომელიც ჩვენი კონტროლის ქვეშ მყოფსა და ჩვენი მიზნების მიხედვით ცვალებადს პირობებში განზრახაა ჩვენ მიერ გამოწვეული, ექსპერიმენტული დაკვირვების ან ცდის სახელითაა ცნობილი.

ცნობილია, თუ რაოდენ დიდი როლი შეასრულა ექსპერიმენტმა ბუნებისმეტყველების სხვადასხვა დარგებში. ცხადია, ვერც ფსიქოლოგია აუხვევდა მას გვერდს. დიდი ხანია, რაც ფსიქოლოგიაში მისი გამოყენების შესახებ დავა წარმოებდა, მაგრამ ფაქტიურად ეს დავა მხოლოდ XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში დამთავრდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ვუნდტმა მას ლაიპციგის უნივერსიტეტთან დამოუკიდებელი ინსტიტუტი შეუქმნა.

2. ექსპერიმენტის პირობები

მაგრამ რამდენად სრულია ფსიქოლოგიაში ექსპერიმენტული დაკვირვების წარმოების შესაძლებლობა? ან როგორია ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის ბუნება? ვინაიდან პრობლემა ექსპერიმენტის შესაძლებლობისა საზოგადოდ ფსიქოლოგიაში ჩვენი მეცნიერების ფაქტიურმა განვითარებამ უკვე გადასჭრა პრაქტიკულად, პრინციპულ საკითხს აქ არ შევეხებით და მხოლოდ ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის ბუნების გათვალისწინებას შევეცდებით. მის გადაწყვეტაზეა დამოკიდებული, თუ რაოდენ შორსმწვდომი იმედები შეგვიძლია დავუკავშიროთ ექსპერიმენტის შემოღებას ჩვენს მეცნიერებაში.

ვუნდტი ოთხს ძირითად მოთხოვნილებას გულისხმობს, რომელსაც ფსიქოლოგიური კვლევა უნდა აკმაყოფილებდეს, თუ მას სურს ექსპერიმენტად იქნეს ცნობილი:

1. დაკვირვების მწარმოებელს, რომელსაც ფსიქოლოგიაში, ჩვეულებრივ, **ცდისპირს** უწოდებენ, შესაძლებლობა უნდა ჰქონდეს, გამოსაკვლევი ფენომენის დაწყების მომენტი თვითონ განსაზღვროს.

2. მას შესაძლებლობა უნდა ჰქონდეს ამ ფენომენის მაქსიმალური ყურადღებით განცდისა.

3. შესაძლებელი უნდა იყოს დაკვირვების მრავალგზისი გამეორება თანასწორ პირობებში.

4. უნდა შესაძლებელი იყოს გამოსაკვლევი ფენომენის ის პირობები, რომელშიც იგი ჩნდება, თანმხლებ გარემოებათა ვარიაციის საშუალებით, დადასტურებულ და შემდეგ შეცვლილ იქნენ.

ეს პირობათა ვარიაცია ან ნაწილობრივი აღკვეთის და ან მათი ქვანტიტატურად და ქვალიტატურად ცვალების გზით უნდა ხდებოდეს.

სამწუხაროდ, სრულიად შეუძლებელია ფსიქოლოგიური დაკვირვება ყველა ამ მოთხოვნილებას საკვებით აკმაყოფილებდეს. ამას ყველაზე უმეტესად ორი გარემოება უშლის ხელს: ჭერ ერთი, სულიერი ცხოვრების იმ თავისებურების გამო, რომლის მიხედვითაც ერთხელ მომხდარი განცდა უთუოდ თავისებურ კვალს სტოვებს ცნობიერებაში, ერთსადაიმავე უცვლელი სახით არა თუ ჩვენი რთული ფსიქიკური განცდების განმეორება არ ხერხდება, არამედ ისეთი მარტივისაც, როგორიც მაგალითად, ჩვენი **შეგრძნებებია**. კიდევ უფრო ძნელია განცდათა დიდი უმეტესობის თანმხლებ გარემოებათა ქვანტიტურად და ქვალიტატურად ჩვენი ნებაყოფლობის მიხედვით ცვალება. ასეთ განცდათა რიცხვს ისეთი მნიშვნელოვანი ფსიქიკური ფენომენები ეკუთვნის, როგორც, მაგალითად, აზროვნებისა და ნებელობის პროცესები, ესე იგი, ის პროცესები, რომელთაც განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა და ინტერესი ახასიათებს. დასასრულ, ზოგიერთის, განსაკუთრებით უმაღლესი განცდის, ხელოვნური გამოწვევა ხომ სრულიად შეუძლებელი ხდება: როგორ გსურთ, ლაბორატორიის საშუალებებით და მის პირობებში ისეთი რთული განცდები გამოვიწვიოთ, როგორიც, მაგალითად, უმაღლესი ზნეობრივი განცდებია!

მაშასადამე, ირკვევა, რომ ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტი ვუნდტის ყველა მოთხოვნილებას სრულის ზედმიწევნით ვერ აკმაყოფილებს. ყველაზე უფრო მეტი ანგარიშის გაწევა მათთვის შეგრძნებათა ექსპერიმენტული კვლევის დროს ხერხდება. მაგრამ, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ფსიქოლოგი **მესერი**, არც აქა გვაქვს საქმე ამ მოთხოვნილებათა სრული დაკმაყოფილების შესაძლებლობასთან, ხოლო რაც უფრო რთულისა და ცენტრალური ბუნების განცდათა კვლევაზე გადავდივართ, ეს შესაძლებლობა მით უფრო და უფრო მცირდება.

ვუნდტი ამიტომ რთულ ფსიქიკურ განცდათა ექსპერიმენტულად კვლევის ნაყოფიერებას სრულიად უარყოფს და მათ შესწავლას გენეტურისა და შედარებითი მეთოდის საშუალებით აწარმოებს,

რომელიც მის ფსიქოლოგიაში „ხალხთა ფსიქოლოგიური მეთოდის“ სახელითაა ცნობილი. მაგრამ ფსიქოლოგიის განვითარების ფაქტიურმა მიმდინარეობამ პრაქტიკულად დაამტკიცა, რომ რთულ განცდათა ექსპერიმენტული გზით კვლევაც საგრძნობ შედეგებს იძლევა.

3. ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის სახეები

ვუნდტის კლასიფიკაციის თანახმად, ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის სამი ძირითადი სახე უნდა იქნეს ურთიერთისგან განსხვავებული:

ა) **შთაბეჭდილების** ან, როგორც სხვები უწოდებენ, **გალიზიანების** მეთოდთა ჯგუფი (Eindrucksmethoden; Reizmethoden).

იმ სიტუაციაში, რომელშიც ცდისპირი დგება, ამ შემთხვევაში ესა თუ ის გალიზიანება ითვლება. რომელსამე სუბიექტს რომელიმე არჩეული გალიზიანების ზემოქმედების ქვეშ ვაყენებთ და შემდეგ დაწვრილებით აღვნიშნავთ, თუ როგორ იქცევა იგი ამ გალიზიანების ზეგავლენის გამო. მაგალითისთვის შემდეგი მარტივი ცდა შეიძლება იქნეს აღებული. ვთქვათ, რომელსამე სუბიექტს ხელზე რაიმე სიმძიმეს ვაძლევთ და შემდეგ ამ სიმძიმეს ძლიერ მცირე ოდენობით ხან ვადიდებთ და ხან ვამცირებთ; თითოეულს ცალკე შემთხვევაში ცდისპირმა უნდა გვაცნობოს, იმატა სიმძიმემ თუ იკლო. მის ჩვენებებს ცალკე ოქმში აღვნიშნავთ, რათა შემდეგში მათი დამუშავების შესაძლებლობა მოგვცეს. მაშასადამე, აქ ცდისპირის განსაზღვრულ **მინალწევართან** (Leistung) გვაქვს საქმე, და ექსპერიმენტული გზით უწინარეს ყოვლისა მას ვსწავლობთ. მაგრამ შეიძლება, მინალწევართა ნაცვლად, ცდისპირის ქცევის სხვა მხარეებისკენაც იყოს ცდა მიმართული.

შთაბეჭდილების მეთოდისთვის ხშირად ძლიერ რთული აპარატებია საჭირო, ვინაიდან აქ გალიზიანების არა მარტო რომელიმე, არამედ განსაკუთრებით რაოდენობითი ცვლაც გვიხდება.

შთაბეჭდილების მეთოდი განსაკუთრებით იმ ფსიქიკური პროცესების შესასწავლად იხმარება, რომელნიც გარე გამლიზიანებელთან მჭიდროდ და ერთმნიშვნელოვნად არიან დაკავშირებული. ასეთია, უწინარეს ყოვლისა, შეგრძნება, მაგრამ აგრეთვე მარტივი გრძნობებიც, რომელთა ინტენსიობისა და რომელიმე ცვალებადობის, ჩვეულებრივ, გამლიზიანებლის ცვალებადობა დამოკიდებულია.

ბ) **გამოსახულების მეთოდი** (Ausdrucksmethode).

ადამიანის სულიერი ცხოვრების მიმდინარეობა ისე მჭიდროდაა მისი ფიზიკური ორგანიზმის სხვადასხვა პროცესთან დაკავშირებული, რომ ეს უკანასკნელი, ვუნდტის რწმენით, ძლიერ ხშირად სიმპტომატური მნიშვნელობის მატარებლად ხდებიან. რა ბუნებისაა ეს კავშირი არსებითად, ამაზე ჩვენ თავის დროზე გვექნება საგანგებო საუბარი; მაგრამ რა ბუნებისაა უნდა იყოს იგი, ამ შემთხვევაში ამას არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს. იგი უეჭველი ემპირიული ფაქტია, რომელიც შესაძლებელია მეთოდიურის მიზნით იქნეს გამოყენებული.

ფიზიოლოგიაში და ფსიქოლოგიაში უკვე დიდი ხანია დადასტურებულია, რომ განსაკუთრებით ზოგიერთს სხეულებრივ პროცესს უეჭველი სიმპტომატური კავშირი აქვს ჩვენს განცდებთან. ასეთებდად, უწინარეს ყოვლისა, როგორც გაკვრით უკვე ზემოთაც იყო აღნიშნული, ჩვენი მაჯისცემის, ჩვენი სუნთქვის, ჩვენი სხეულის სხვადასხვა ნაწილის სისხლის მოცულობის ცვალება ითვლება, ისე როგორც ჩვენი მიმიკური და პანტომიმიკური მოძრაობებისაც. ყველა ამ ცვლილებას, მათი სიმპტომატური მნიშვნელობის გამო, სულიერი პროცესებისთვის, შეიძლება გამომხატველი ან **გამოსახულებითი მოძრაობა** (Ausdrucksbewegung; выразительные движения) ვუწოდოთ.

ამ მოძრაობათა შესასწავლად ფიზიოლოგიაში სხვადასხვა საშუალება იქნა შემუშავებული, რომელსაც ფსიქოლოგიაშიც იყენებენ. ვინაიდან ამ მოძრაობათა სულ მცირე რაოდენობით ცვლილებებსაც კი სიმპტომატური მნიშვნელობა აქვს, გასაგებია, რომ მათს ზედმიწევნით შესასწავლად ყველა ასეთი ცვლილების აღნიშვნა ხდება აუცილებელი, მაგრამ ხშირად უხილავ ცვლილებათა გათვალისწინება მხოლოდ ძლიერ მგრძნობიერის, საგანგებო კონსტრუქციის აპარატების საშუალებით ხერხდება. ყველა ასეთი აპარატის როლი საერთოდ იმაში მდგომარეობს, რომ თავისთავად ფარული და უხილავი ცვლილებები თვალსაჩინო გახადოს. ეს უმთავრესად იმით ხერხდება, რომ ამ აპარატების აგებულება თვით უსუსტეს მოძრაობათა თვალსაჩინოდ ჩაწერის შესაძლებლობას იძლევა.

გამოსახულების მეთოდი არა მარტო გამოსახულებით მოძრაობათა მიმართ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, არამედ ზოგიერთს სხვა შემთხვევაშიც. სულიერი პროცესების ერთგვარ სიმპტომატურ გამოხატულებად ადამიანის ფიზიკური და გონებრივი მუშაობის ნაყოფიერებაც შეიძლება ჩაითვალოს. იგი ფსიქიკური ფაქტორების ზეგავლენით იცვლება, და იმის მიხედვით, თუ როგორ მიმდინარეობს ეს ცვლილება, სათანადო დასკვნათა გამოყვანა თვით ფსიქიკური მდგომარეობის შესახებაც ხერხდება. ჩვენი კუნთების მუშაობის ენერჯია, მაგალითად, ემოციურ განცდათა ზეგავლენის ქვეშ იმყოფება. სათანადო აპარატურის დახმარებით შესაძლებელი ხდება ამ ენერჯიის ცვალებას თვალსაჩინო გრაფიკული გამოხატულება მიეცეს.

მეორეს მხრივ, გონებრივი მუშაობის ნაყოფიერების გასათვალისწინებლად, ჩვეულებრივ, ცდისპირს რაიმე მარტივ სამუშაოს აძლევენ ხოლმე. მაგალითად, ერთმნიშვნელოვან რიცხვთა მიმათებას ან გამოკლებას (კრებელინი), ან მარტივ კარნახს (სიკორსკი), ან უაზრო ტექსტში რომელიმე განსაზღვრულის ერთის ან ორი ასოს წაშლას (ბურდონი), და იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლება შეც-

დომათა რაოდენობა სხვადასხვა ფსიქიკური ფაქტორის ზეგავლენით, სათანადო ფსიქოლოგიური მნიშვნელობის დასკვნათა გამოყვანას ცდილობენ. ამგვარი ცდები განსაკუთრებით ხშირად დადლილობის პროცესის შესასწავლად ეწყობა. ყველაზე მეტი ღვაწლი ამ სფეროში ფსიქიატრს **კრებელინსა** და მის სკოლას მიუძღვის.

გ) **რეაქციის** მეთოდი ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის მესამე ჯგუფს წარმოადგენს. ვუნდტი მას შთაბეჭდილებისა და გამოსახულების მეთოდთა შეერთებად სთვლის. და მართლაც, რეაქციის მეთოდის მარტივი სქემა ორ ფაზისს შეიცავს, რომელთაგანაც პირველი შთაბეჭდილების მეთოდს მოგვაგონებს. და მეორე – გამოსახულებისას.

რეაქციის მეთოდი ნებელობის მარტივი აქტების შესასწავლად იხმარება ან, საზოგადოდ. სარეაქციო მოძრაობათა ბუნების ცხადსაყოფად. მისი უმარტივესი სახე ასეთია. ცდისპირს ინსტრუქცია ეძლევა მიღებულ შთაბეჭდილებას რომელიმე განსაზღვრული რეაქციით უპასუხოს, ვთქვათ, მარჯვენა ხელის აწევით. როდესაც ამის შემდეგ ცდისპირი სათანადო გამლიზიანებელს აღიქვამს, იგი, თანხმად ინსტრუქციისა, მარჯვენა ხელს ზევით სწევს. ამგვარად, პირველი მომენტი ცდისა მართლაც სავსებით შთაბეჭდილების მეთოდს მოგვაგონებს, მაგრამ მეორე მომენტი მხოლოდ გარეგნულად ჰგავს გამოსახულების მეთოდს, ვინაიდან საპასუხოდ ხელის აწევა ამ შემთხვევაში ცდისპირის რომელიმე შინაგანი განცდის უნებურ გამოსახულებას როდი წარმოადგენს, არამედ წინასწარი შეთანხმების მიხედვით არჩეულ მოძრაობას, რომელიც, რა თქმა უნდა, შეიძლებოდა სხვაგვარიც ყოფილიყო.

მიღებულ შთაბეჭდილებასა და სარეაქციო მოძრაობის დაწყების მომენტს შორის განსაზღვრული დრო გადის, სათანადო აპარატურის დახმარებით ორივე ამ მომენტის სწორი რეგისტრაცია ხდება, და, ამგვარად, მათ შუა მდებარე ფსიქიკური პროცესის ხანგრძლიობა იზომება (ე. წ. „**რეაქციის დრო**“).

დ) **კომბინური მეთოდი**

ბუნებისმეტყველური მეთოდი წმინდა სახით ფსიქოლოგიაში იშვიათად იხმარება. უფრო ხშირია შემთხვევები, როდესაც მასთან ერთად თვითდაკვირვების გზასაც მიმართავენ ხოლმე. ბიჰევიორიზმი, როგორც ვიცით, არსებითად მარტო პირველით კმაყოფილდება: მაგრამ მისი შეცდომაც სწორედ ამაში მდგომარეობს. ცოცხალი ორგანიზმის ყოფაქცევა, მისი მუშაობა, უდაოდ უფრო გასაგები, უფრო ადვილად აღსაწერი იქნებოდა, თუ რომ ცნობიერების მოწმობასაც მივმართავდით. ხოლო, მეორეს მხრივ, წმინდა თვითდაკვირვებას იმდენი დაბრკოლება ელობება წინ, რომ მის ჩვენებებს უთუოდ ერთგვარი შემოწმება ესაჭიროება. ასეთი შემოწმების შესაძლებლობას განსაკუთრებით ცდისპირის სულიერი ვითარების ობიექტურ მონაცემთა ანალიზი იძლევა. ამრიგად., ცხადია, ორივე მეთოდის კომბინაცია ხდება საჭირო.

ამიტომ ჩვენი შეცნობების განვითარების დღევანდელ საფეხურზე მაინც კვლევა-ძიება უფრო ხშირად სწორედ ამ კომბინური მეთოდის გზით წარმოებს.

კოფკა სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ამ კომბინური მეთოდის ხმარების დროს მთავარი ყურადღება ხან დესკრიპტული ცნებების მოპოვებას ეპყრობა და ხან ფუნქციონალურისას. ვთქვათ, მიზნად შემდეგი დესკრიპტული ცნობის მოპოვება მაქვს დასახული. რა განცდები ჩნდება ცნობიერებაში, როდესაც ცდისპირი სხვადასხვა სიმაღლის ტონებს ისმენს? ამ შემთხვევაში ექსპერიმენტატორი შთაბეჭდილების მეთოდს მიმართავს და ცდისპირს სხვადასხვა ტონებს მოასმენიებს, რომელნიც მან სხვადასხვა მხრივ უნდა შეაფასოს. ვთქვათ, სიმაღლის მხრივ. ცდისპირმა აქ თავისი, შეფასების შედეგები უნდა მოგვცეს. და რამდენადაც ექსპერიმენტატორი მათ თავისი მიზნისთვის იყენებს, იგი წმინდაბუნებისმეტყველური მეთოდის გზით მუშაობს, მაგრამ ამავე დროს ცდისპირს ისიც ევალება, რომ მან თვალყური იმ განცდებსაც ადევნოს, რომელთაც ტონების მოსმენისა და შეფასების დროს იგრძნობს. ამ მხრივ მას წმინდა თვითდაკვირვებას წარმოება ევალება. შესაძლებელია, ორმა ცდისპირმა ორს სიმაღლით განსხვავებულ ტონს ერთიდაიგივე შეფასება მისცეს. ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგია ან მარტო ბუნებისმეტყველური მეთოდი ამ რეაქციით დაკმაყოფილდებოდა და ცდისპირთა ფსიქიკური განცდების ერთგვარობას დაასკვნიდა. მაგრამ შესაძლოა, რომ ერთმა იმიტომ უპასუხა საჭირო რეაქციით უფრო მაღალ ტონს, რომ იგი მას, ვთქვათ, უფრო ნათელ ტონად მოეჩვენა, ხოლო მეორემ იმიტომ, რომ იგი უფრო მაღალი ტონის სახით განიცადა. ამ შემთხვევაში სრულიად ცხადია, რომ მარტო ბუნებისმეტყველური მეთოდი უჭველ შეცდომაში შეგვიყვანდა. იმისთვის, რომ საქმის ნამდვილი ვითარება გავვეთვალისწინებინა, საჭირო იქნებოდა, ცდისპირთა თვითდაკვირვებისთვისაც მიგვემართა. სრულიად ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში ორივე ცდისპირი სწორ ცნობებს მოგვაწოდებდა იმის შესახებ, თუ რა ფსიქიკური განცდები ედო საფუძვლად იმ გარემოებას, რომ მათ სწორედ ასე უპასუხეს მეორე ტონს და არა ისე.

ამგვარად, თვითდაკვირვებისა და სხვათა დაკვირვების კომბინური მეთოდი ასეთ შემთხვევებში ცდისპირის ცნობიერების ვითარების შესახებ საიმედო დესკრიპტულ ცნობებს იძლევა. მაგრამ, შესაძლოა, ჩვენი მთავარი ინტერესი ფუნქციონალური ცნებებისკენ იყოს მიმართული. ვთქვათ, ჩვენ გვინტერესებს, თუ რა უდევს საფუძვლად მეხსიერების ეგოლენ ნაყოფიერ მუშაობას. ამ შემთხვევა-

შიც კომბინურ მეთოდს მივმართავთ. ცდისპირს განსაზღვრულ მასალას ვაწვდით დასამახსოვრებლად და შემდეგ ყურადღებით აღვნიშნავთ, თუ რამდენი განმეორების შემდეგ შესძლო მან ამ მასალის დამახსოვრება, როგორი სიმტკიცით, რა სისწრაფით ახდენს იგი მის რეპროდუქციას და სხვა. ერთი სიტყვით, მთელი ჩვენი ყურადღების ცენტრში ცდისპირის მეხსიერების მინალწევარია მოთავსებული. მაგრამ ამ მინალწევარს რომ სწორედ ეს და არა ის სახე აქვს, რომ იგი სწორედ ასეთია ამ შემთხვევაში და ისეთი იმ შემთხვევაში – ყველაფერი ეს რომ ნათლად გავიგოთ, ამისთვის უეჭველად ცდისპირის თვითდაკვირვება დაგვეხმარება.

მაშასადამე, ამ შემთხვევაში მთავარი ჩვენი ინტერესი მეხსიერების ობიექტური მინალწევარის-კენაა მიპყრობილი, და თვითდაკვირვების გზას მხოლოდ იმდენად მივმართავთ, რამდენადაც მას ამ მინალწევარის ცხადყოფისთვის შეუძლია ხელისშეწყობა.

ცნობიერების მოვლენათა კლასიფიკაცია

1. კლასიფიკაციის სიძნელე

ჩვენი ცნობიერება მთლიანია. მიუხედავად ამისა, მასში მაინც მკაფიოდ განსხვავებულ ფსიქიკურ რომელობათა ცალკე ძირითადი ჯგუფების დადასტურება ხერხდება. საკითხი ფსიქიკურ ფენომენტთა კლასიფიკაციისა ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ფუნდამენტალური პრობლემათაგანია. იგი ადამიანის სულიერი ცხოვრების მკვლევართ იმთავითვე აინტერესებდა. ამის მიუხედავად, დღესაც არ შეიძლება ითქვას, რომ ფსიქოლოგიამ ამ საკითხის გადაჭრის საბოლოო სახეს მიაღწია, და მის განკარგულებაში ერთი ყველასთვის შესაწყნარებელი კლასიფიკაცია მოიპოვება. პირიქით, თუ ყველა მნიშვნელოვან ფსიქოლოგს არა, ყოველ შემთხვევაში ყველა განსხვავებულ ფსიქოლოგიურ სკოლას მაინც წშირად თავისი საკუთარი კლასიფიკაცია აქვს შემუშავებული. ეს გარემოება იმით აინსნება, რომ ერთი ფსიქოლოგის სიტყვით, „ჩვენი კონკრეტული სულიერი განცდანი ძლიერ რთული ბუნებისანი არიან, ასე რომ ძნელი ხდება, ყველა ის კომპონენტები ურთიერთისგან იქნენ გამოყოფილნი, რომლებშიც მათი სპეციფიკური თავისებურება მარხია. მაგრამ მეთოდოლოგიურ სიძნელესაც აქვს ადგილი. ჩვენი გონების დამახასიათებელი მონისტური ტენდენცია ადვილად ბადებს აზრს, თითქოს ჩვენი ცნობიერების შინაარსის სიმდიდრე ერთი სისტემატური განაწევრების შესაძლებლობას იძლეოდეს. ფაქტური მდგომარეობა კი ისეთია. რომ სხვადასხვა ზოგადი განსხვავებულობანი ცნობიერების შინაარსთა შორის – განსხვავებულობანი, რომელნიც ხელოვნურად როდი არიან სულიერ სინამდვილეში შეტანილნი, არამედ თვით ბუნების მიერ არიან მასში შექმნილნი – ურთიერთს ენასკვებიან“ (გაიზერ).

2. ძველი კლასიფიკაცია

მეორეს მხრივ, სულიერ ფენომენტთა ზოგადი განსხვავებულობა ისე ნათელია, რომ შეუძლებელია იგი შეუმჩნეველი დარჩენილიყო. ამ განსხვავებულობის უმთავრესი ჯგუფები თვით ჩვეულებრივს მტყვევლებშიც ცხადადა დადასტურებული. „მე მგონია“, „მე ვგრძნობ“, „მე მწაღია“ – ყველაფერი ეს მკაფიოდ განსხვავებულ განცდათა არსებობას გულისხმობს. მართალია, გულუბრყვილო გონების შემთხვევითი ანალიზი მეცნიერულ მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს. მაგრამ ამის მიუხედავად – უკლებლივ მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე – მეცნიერებაში სწორედ ეს გულუბრყვილო აზროვნების ანალიზი იყო გამეფებული.

როდესაც დღესაც გრძნობათა ორგანოების შესახებ ვლაპარაკობთ, გრძნობის ქვეშ ჩვენი მხედველობის, სმენის, გემოვნების, ყნოსვისა და შეხების უნარს ვგულისხმობთ; მაგრამ ამავე დროს სიამოვნებასა და უსიამოვნებასაც ამავე სახელით აღვნიშნავთ. ნამდვილად კი სრულიად ცხადია. რომ სიამოვნებისა და უსიამოვნების, ფერისა და ტონის განცდებს შორის უეჭველი ქვალიტატური განსხვავება არსებობს. გულუბრყვილო თვითდაკვირვება ამ განსხვავებას ვერ ხედავს, და მისთვის სულიერი ცხოვრების მთელი სიმდიდრე გრძნობის (ან წარმოდგენის) და ნდომის ფენომენტით ამოიწურება. სწორედ ასევე მსჯელობდა ძველი მეცნიერებაც. როდესაც იგი – ვიდრე XVIII საუკუნის მეორე ნახევრამდე – სულიერ ფენომენტთა მრავალსახიანობას მხოლოდ ორს ძირითად ჯგუფად ჰყოფდა: **შემეცნებად და ნებელობად.**

მეთვრამეტე საუკუნეში, უმთავრესად გერმანელი ფსიქოლოგის **ტეტენისის** შემდეგ. პირველად გამოაშკარავდა, რომ ფერის, ტონის და სხვა ამგვარ ფენომენტთა ფსიქოლოგიური ბუნება სიამოვნება – უსიამოვნების განცდათაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება. ამიტომ აუცილებელი შეიქნა ე. წ. **გრძნობის** ფენომენტთა ორს განსხვავებულ კლასად გაყოფა. რომელთაგანაც ერთს შემეცნებითი ბუნება აქვს და მეორეს – წმინდა ემოციური. პირველს **შეგრძნება** (ощущение, Empfindung) ეწოდება. ხოლო მეორეს **გრძნობის** სახელწოდება შერჩა. ამის მიხედვით – განსაკუთრებით ფილოსოფოსის **კანტის** ძლიერი გავლენის გამო – ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში სულიერ ფენომენტთა სამ ჯგუფად დანაწილება ჩვეულებრივ საქმედ გადაიქცა.

უნდა ითქვას, რომ სულიერი ცხოვრების შინაარსში ამ სამი ქვალიტატურად განსხვავებული ფსიქიკური მიმდინარეობის არსებობა, მართლაც, ყველაზე უფრო უშუალოდ გვეძლევა. სრულიად უდაოა, რომ შემეცნების, გრძნობისა და ნებელობის განცდები სავსებით ამოსწურავენ ყველა იმ

ძირითად განსხვავებულობას, რომელიც ჩვენი ცნობიერების შინაარსში ხელსახებად გვეძლევა. ამდენად ეს კლასიფიკაცია მისაღებია.

3. ელემენტარული პროცესების კლასიფიკაციის ცდები

მაგრამ შეუძლებელია ფსიქოლოგიური ანალიზი იმ ტლანქად განსხვავებულ ფორმებზე შეჩერდეს. რომელიც ფსიქიკური ცხოვრების მიმდინარეობაში ხელსახებას დასტურდება. საჭიროა ამ რთული ფორმების შემდეგი ანალიზი, ვიდრე მათი პირველადი ელემენტები არ იქნება მიგნიბული. შესაძლებელია აღმოჩნდეს, რომ ის პირველადი ელემენტები, რომელნიც შემეცნების, გრძობისა და ნებელობის ცალკე ფენომენებს აგებენ, ურთიერთისგან სრულიად არ განსხვავდებოდნენ, ანდა, პირიქით, მათი რიცხვი მათ მიერ აგებული ფორმებისას გაცილებით სჭარბობდეს.

XIX საუკუნის ფსიქოლოგიაში ამ საკითხის გადაჭრის თითქმის ყველა შესაძლებლობას ვხვდებით. ზოგი (მაგალითად, მიუნსტერბერგი ან ციჰენი) საკითხს მონისტურად სჭრის და მთელი სულიერი ცხოვრების შინაარსის გამოყვანას ერთადერთი ელემენტარული პროცესიდან ლამობს. ასეთ პროცესად, ჩვეულებრივ, **შეგრძნებას** სთვლიან. ზოგი, როგორც, მაგალითად, ვ. ვუნდტი, მხოლოდ **შეგრძნებისა და გრძობის** ელემენტარული პროცესების შესახებ ლაპარაკობს, და, დასასრულ, ზოგი კიდევ ამ ორ ძირითად ელემენტს მესამესაც უმატებს, სახელდობრ, **ნებელობის** ელემენტარულ აქტებს.

რამდენად შეეფერება თითოეული ეს შეხედულება საქმის ნამდვილ ვითარებას, ამ საკითხის გადაჭრა შემდეგისთვის უნდა გადაიდოს. აქ კი შეიძლება წინასწარ ითქვას, რომ დღეს გავრცელებული შეხედულების თანახმად, შეგრძნების, გრძობისა და ნებელობის ძირითადი ელემენტარული პროცესები სრულიად დამოუკიდებელ პროცესებად უნდა იქნენ აღიარებულნი, და, ამის მიხედვით, ძველი განაწილება რთული სულიერი ფენომენებისა სამ ჯგუფად ელემენტარული პროცესების მიმართაც ძალაში უნდა დარჩეს.

4. შტუმფის კლასიფიკაცია

ადამიანის ფსიქიკური ცხოვრების შინაარსი გრძობის, შეგრძნებისა და ნებელობის განსხვავებული სახეებით მხოლოდ ერთი თვალსაზრისით გვევლინება. მაგრამ ეს არ არის ერთადერთი თვალსაზრისი. პირიქით, ჩვენი ცნობიერების ანალიზი, რომელსაც თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიური გამოკვლევები იძლევიან, სხვა ასპექტთა არა თუ შესაძლებლობას, არამედ ზოგჯერ გაცილებით მეტ ნაყოფიერებასაც ამტკიცებს. ფსიქიკური სინამდვილის განსაკუთრებით თვალსაჩინო და საგულისხმო თავისებურებანი სწორედ ამ თვალსაზრისის გარეშე რჩებიან, და ვისაც მათი გათვალისწინება სწადია, იმისთვის ჩვენი ცნობიერების შინაარსის განხილვა უთუოდ სხვა ასპექტითაც აუცილებელი იქნება.

ფსიქიკურ განცდათა ასეთი განსაკუთრებული თვალსაზრისით კლასიფიკაციის საინტერესო ცდას ცნობილი კ. შტუმფი იძლევა. მისი აზრით, ცნობიერების ფაქტთა მთელი სამკვიდრო ოთხს განსხვავებულ ჯგუფად შეიძლება გაიყოს, რომელთაგან პირველს „მოვლენები“ შეადგენს, მეორეს – „ფსიქიკური ფუნქციები“, მესამეს – „მიმართებანი“, და მეოთხეს – „ფსიქიკურ ფუნქციათა წარმონაქმნი“.

მოვლენებად შტუმფი გულისხმობს შეგრძნებებს, სივრცისა და დროის ფორმებითურთ და ტკივილისა და სიამოვნების განცდებს, არა მარტო, როგორც ასეთებს, არამედ მათს **წარმოდგენებსაც**, ესე იგი, მათ რეპროდუქციასაც. სამაგიეროდ **ფსიქიკურ ფუნქციებად** მას მოვლენათა და მათ მიმართებათა **შემჩნევა** მიაჩნია, მათი კომპლექსებად გაერთიანება, ცნებათა წარმოება, სინარული და მწუნარება, სიყვარული და სიძულვილი, შეწყნარება და უკუგდება, შეთვისება და შეფასება. ფსიქიკურ განცდათა ამ ორ ჯგუფს შორის, მისი აზრით, არც ლოგიკურად არსებობს რაიმე საერთო და არც რეალურად: ისინი სრულიად დამოუკიდებელ ჯგუფებს წარმოადგენენ. მესამე ჯგუფს, როგორც ვიცით, ე.წ. **მიმართებანი** შეადგენენ, ესე იგი, იგივეობა, მსგავსება და განსხვავება. მეოთხეს, დასასრულ – ფსიქიკურ ფუნქციათა **წარმონაქმნი**, ესე იგი, ფორმები (მოყვანილობის რომელობანი), ცნებები, ღირებულება და მიზანი.

შტუმფის კლასიფიკაციის ამ ცდამ გაცხოველებული ინტერესი გამოიწვია და მკლევართა ყურადღება განსაკუთრებით „მოვლენათა“ და „ფუნქციათა“ საკითხისკენ მიმართა. ამ მხრივ მისი მნიშვნელობა უდაოა. ხოლო რამდენადაც შტუმფი მოვლენათ, ესე იგი, შეგრძნებებს, გრძობებსა და მათს რეპროდუქტულ სახეებს ანუ წარმოდგენებს არსებითად ფსიქიკურად არ სთვლის, ამდენად, ყოველ შემთხვევაში, მისი კლასიფიკაცია მიუღებელია: ფსიქოლოგია იმთავითვე განსაკუთრებული გულისყურით სწორედ ამ პროცესებს იკვლევდა და აქ დიდ წარმატებას მიაღწია.

სამაგიეროდ უდაოა, რომ ჩვენი ცნობიერება მარტო შინაარსით (შეგრძნება, წარმოდგენა და სხვა) არ ამოიწურება: იგი **ფუნქციებსაც** ან, როგორც ეხლა ამბობენ, **აქტებსაც**, მაგალითად, აზროვნებას შეიცავს. ამ მხრივ შტუმფის კლასიფიკაცია უთუოდ საყურადღებოა.

ფსიქიკური პროცესების უშუალოდ ხასიათი

1. ფიზიკურის ფიზიკურზე ზემოქმედების უშუალოება

თანამედროვე მეცნიერებაში აქსიომატურ დებულებად ითვლება, რომ ფიზიკური სამყაროს მოვლენები განუყრელს მიზეზობრივ კავშირში იმყოფებიან ურთიერთთან: ერთი მოვლენა მეორეზე იხდენს გავლენას და ამით იგი მასში მომხდარი ცვლილებების უშუალო მიზეზად იქცევა. მიზეზი და შედეგი ორივე ამ სამყაროს მოვლენებს, ორივე ფიზიკურ მოვლენებს წარმოადგენს; და, მაშასადამე, იმისთვის, რომ რაიმე ფიზიკური მოვლენა ახსნა, მიზეზის ძებნა ამავე ფიზიკური სამყაროს მოვლენათა შორის უნდა აწარმოო. „ბუნების დანშული კაუზალობის პრინციპი“, რომელსაც თანამედროვე მეცნიერება აღიარებს, იმას გულისხმობს, რომ ფიზიკური შედეგი მხოლოდ ფიზიკური მიზეზით შეიძლება იქნეს გამოწვეული. რომ მათ შორის უშუალო კავშირი არსებობს, რომ ერთის მეორეზე ზემოქმედებისთვის არავითარი, არაფიზიკური მოვლენის შუამავლობა არაა საჭირო. უდაოა, რომ ბუნების მეცნიერებათა მძლავრი განვითარება, რომელსაც მთელს ახალ ხანაში ჰქონდა და აქვს ადგილი, ამ დებულების აღიარების გარეშე სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ იგი სინამდვილის სხვა სფეროების შესწავლისასაც იქნა გამოყენებული.

2. „უშუალობის თეორია“ ფსიქოლოგიაში

მიუხედავად იმისა, რომ ფსიქიკური სინამდვილე თვალსაჩინო დაბრკოლებებს ქმნის „უშუალობის თეორიის“ გამოყენების საწინააღმდეგოდ, იგი აქაც იმთავითვე იქნა შემოღებული. თანახმად ამ თეორიის ძირითადი აზრისა ფსიქიკური სინამდვილეც ცალკე სამყაროს წარმოადგენს. რომლის ფარგლებშიც მიმდინარე ცვლილებები უწყვეტ კავშირში იმყოფებიან ურთიერთთან და ერთი მეორეს კაუზალურად განსაზღვრავენ. ფსიქიკურის უშუალო მიზეზი მხოლოდ ფსიქიკური შეიძლება იყოს, და თუ რაიმე ცვლილება ხდება ფსიქიკაში – ეს ისევე ფსიქიკურის უშუალო ზემოქმედებით უნდა აიხსნას. თეორიული დასაბუთება ამ დებულებას განსაკუთრებით ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მამამთავარმა ვუნდტმა მისცა, ხოლო მის ფაქტიურ გამოყენებას ვუნდტამდეც ჰქონდა ადგილი. ჯერ კიდევ ჰერბარტი მთელი ფსიქიკის შინაარსსა და ცხოვრებას წარმოდგენათა ურთიერთზე გავლენით ხსნიდა. თუ რას შეიცავს ამა თუ იმ მომენტში ადამიანის ცნობიერება, ეს, მისი აზრით, იმაზეა დამოკიდებული, როგორია მისი, წარმოდგენების ურთიერთობა. საგულისხმოა, რომ ამ ურთიერთობას, ჰერბარტის მიხედვით, წმინდა მექანიკური ხასიათი აქვს. ძლიერი წარმოდგენა სუსტს ჩრდილავს და ცნობიერებიდან სდევნის; მაშასადამე, თუ რა წარმოდგენს ამა თუ იმ მომენტში ჩვენი ფსიქიკის შინაარსს, ეს სავსებით ცალკეულ წარმოდგენათა ძალების მიმართებაზეა დამოკიდებული. ამიტომ იყო, რომ ჰერბარტი წარმოდგენათა მექანიკის შესახებ ლაპარაკობდა.

კიდევ უფრო წმინდა სახით ეს უშუალობის თეორია ე. წ. ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის ძირითად მოძღვრებებში ჩანს. თანახმად ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის მტკიცებისა, მთელი ფსიქიკის შინაარსს წარმოდგენები იძლევიან. ისინი გარკვეული კანონზომიერების მიხედვით უკავშირდებიან ერთმანეთს, საკმარისია ამ კავშირის ერთი წევრი გაჩნდეს ცნობიერებაში, რომ მას მეორეც მოჰყვებს თან, აზრიც, გრძნობაც, ნებელობაც. ერთი სიტყვით, მთელი ფსიქიკური ცხოვრება წარმოდგენათა ასეთს ასოციაციასაზეა დამყარებული. მაშასადამე, ყველაფერი. რაც ფსიქიკაში ხდება, ისევე ფსიქიკურის – რომელიმე მასთან ასოციირებული წარმოდგენის – ზემოქმედებით აიხსნება: ფსიქიკურს ფსიქიკური მიზეზები აქვს; ფსიქიკურზე ფსიქიკური მოქმედებს.

ვუნდტი, რომელიც თავის ძირითად შეხედულებებში ჰერბარტსაც წინააღმდეგება და ასოციაციონისტურ ფსიქოლოგიასაც, არა მარტო პრაქტიკულად განაგრძობს თავის ფსიქოლოგიურ მუშაობაში უშუალობის თეორიის პოზიციასზე დგომას, არამედ მის ფილოსოფიურ დასაბუთებასაც ცდილობს. იგი ამბობს, რომ ყველაზე უფრო უეჭველი დაკვირვება, რომელიც ადამიანს აქვს, ეს ჩვენი ცნობიერების ერთიანობა, ესე იგი, ფსიქიკურ მოვლენათა ურთიერთ დაკავშირებულობა არისო: ფსიქიკური მოვლენები თვითონ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი, თვითონ ახდენენ თავის განუწყვეტელ მდინარებაში ურთიერთზე გავლენას. მაშასადამე, ფსიქოლოგია, როგორც ემპირიული მეცნიერება, ამ უეჭველ ფაქტს უნდა ეყრდნობოდეს და ყველაფერს მისი მიხედვით ხსნიდეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ „ყოველი ფსიქიკური პროცესი მოვლენათა კანონზომიერ კავშირს წარმოადგენს“, რომელშიც ერთი მიზეზია და მეორე შედეგი. ნამდვილი მეცნიერული კვლევა-ძიება ფსიქოლოგიაში, ვუნდტის აზრით, მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება შესაძლებელი, თუ რომ ფსიქიკური კაუზალობის პრობლემა ასე იქნება გადაჭრილი, თუ რომ ფსიქიკური შედეგი ყოველთვის ფსიქიკური მიზეზის ზემოქმედების ნიადაგზე იქნება გაგებული. თუ რომ, ერთი სიტყვით, ფსიქიკას, როგორც კანონზომიერად ურთიერთზე მოქმედის და ურთიერთთან დაკავშირებული მოვლენების ერთობლიობას წარმოვიდგენთ.

უშუალობის თეორია დღემდე განაგრძობს ბატონობას ფსიქოლოგიაში. თითქმის ყველაზე უფრო გავლენიანი მიმართულება უახლეს ფსიქოლოგიაში, ე. წ. გეშტალტთეორია, ისიც ამ თეორიის ნიადაგზე დგას. მისი ერთადერთი ძირითადი პრინციპის აზრი ისაა, რომ განცდათა სფეროში ნაწილობრივი, ელემენტური პროცესები კი არ ახდენენ ურთიერთზე გავლენას და ამ გზით კონკრეტულსა და რთულ განცდებს ქმნიან, არამედ, პირიქით, ცალკეულსა და ნაწილობრივს მთელი განსაზღვრავს. მაგრამ ორივე, მთელიცა და ნაწილობრივიც, ფსიქიკურ მოვლენებს წარმოადგენენ და,

მაშასადამე, ფსიქიკური კაუზალობის პრობლემა გეშტალტთეორიის მიხედვითაც ფსიქიკურ პროცესთა უშუალო ურთიერთ ზემოქმედების აღიარების ნიადაგზე წყდება.

ამრიგად, თანამედროვე ფსიქოლოგიაში საყოველთაოდ გავრცელებული აზრის მიხედვით, ფსიქიკური უშუალო გავლენას ახდენს ფსიქიკურზე.

3. უშუალობის თეორიის კრიტიკა

თანამედროვე ფსიქოლოგთა შორის ხშირად შეხვედებით ისეთებსაც, რომელთაც სრულიად არ მიაჩნიათ სავალდებულოდ ფსიქიკური მოვლენების მიზეზად უთუოდ მხოლოდ ფსიქიკური მოვლენება ჩათვალოს, ისინი აღნიშნავენ, რომ ფიზიკურს და სხვა არაფსიქიკურ პროცესებსაც შეუძლიათ ფსიქიკაზე ზემოქმედების მოხდენა. მაგრამ საგულისხმო ისაა, რომ „უშუალობის თეორია“ მათთვისაც აქსიომატურ დებულებას წარმოადგენს. საქმე ისაა, რომ მათი აზრით, ფიზიკურიც პირდაპირ, უშუალოდ მოქმედებს ფსიქიკაზე, ისე როგორც პირიქითაც, ფსიქიკური ფიზიკურზე. მაგალითად, ნემსით ჩხვლეტა (ფიზიკური პროცესი) პირდაპირ ტკივილის გრძნობას იწვევს და ეს უკანასკნელი (ფსიქიკური პროცესი) თავის მხრივ – სხეულის შესაფერ მოძარობას.

ერთი სიტყვით, უშუალობის თეორიის მიხედვით, სინამდვილე – ფიზიკური იქნება იგი, თუ ფსიქიკური – პირდაპირ, ყოველი შუაწევრის მონაწილეობის გარეშე, მოქმედებს ჩვენს ფსიქიკაზე. მაშასადამე, ფსიქიკა უშუალოდ დამოკიდებულებაში იმყოფება სინამდვილესთან. ისაა, რომ სინამდვილეზე მოქმედებს, და ისაა, რომ ამ უკანასკნელიდან მიმდინარე ზემოქმედებას დებულობს.

მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ადამიანი, ისე როგორც ყოველი სხვა ცოცხალი ორგანიზმიც, გარესინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში ჩამოყალიბდა და განვითარდა. უშუალობის თეორიის მიხედვით, რომელიც ფიქრობს, რომ ადამიანი კი არა, ფსიქიკა იმყოფება ურთიერთობაში სინამდვილესთან, ამ განვითარების ერთადერთს წარმართველ ძალას ფსიქიკა წარმოადგენს, ადამიანის მთელ ისტორიას იგი ქმნის. ეს დებულება წმინდა იდეალისტური დებულებაა, და ესაა მიზეზი, რომ უშუალობის თეორიის საფუძველზე აგებული თანამედროვე ბურჟუაზიული ფსიქოლოგია მთლიანად იდეალისტური შინაარსისაა.

უეჭველია, რომ ფსიქიკის ასეთი მოწყვეტის უმართებულობა მთლიანი ორგანიზმისგან, მთლიანი პიროვნებისაგან, ასეთი შეუწყნარებელი უგულვებელყოფა ამ უკანასკნელის როლის მნიშვნელობისა, შეუმჩნეველი არც ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში დარჩებოდა. უეჭველია, შეუმჩნეველი არ დარჩებოდა, რომ სინამდვილესთან ფსიქიკა კი არა, სუბიექტი ამყარებს ურთიერთობას, რომ არსებობისა და განვითარებისთვის ის იბრძოდა და იბრძვის, და არა მისგან მოწყვეტილი და მის გარეშე მყოფი ფსიქიკური სამყარო. მაგრამ უშუალობის თეორიის ნიადაგზე ამ უეჭველი ფაქტის გაგება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლებოდა, თუ რომ ნაცადი იქნებოდა ადამიანის, როგორც აქტიური არსის, როგორც პიროვნების, ფსიქიკაზე დაყვანა, თუ რომ დამტკიცდებოდა, რომ სუბიექტი არსებითად ფსიქიკის მეტს არაფერს წარმოადგენს. ამიტომ იყო, რომ ჰეგელი ცდილობდა დაემტკიცებინა, თითქოს „სუბიექტი ყოველთვის ცნობიერება ან თვითცნობიერება“ ყოფილიყოს (მარქსი), ხოლო თანამედროვე ფსიქოლოგიის მამამთავარი ვუნდტი ფიქრობს: მეცნიერული ფსიქოლოგიისთვის სუბიექტი ფსიქიკურ მოვლენათა ერთობლიობის მეტს არაფერს წარმოადგენსო. სუბიექტის სხვაგვარად გაგებული ცნება, მისი აზრით, სუბსტანციის ძველი ცნების აღდგენას ნიშნავს, და ფსიქოლოგიური ფაქტების მეცნიერულ შესწავლას სრულიად არაფერს შესძენს.

ამრიგად, უშუალობის თეორიის გადარჩენის ცდას აქაც უაღრესად იდეალისტური დებულების აღიარებამდე მიყვავართ, ისეთი დებულების აღიარებამდე, რომლის უმართებულობაც არავითარ ეჭვს არ იწვევს. საქმე ისაა, რომ სუბიექტი, ინდივიდი, პიროვნება არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება მისი ფსიქიკური ფუნქციების ერთობლიობად ჩათვალოს. ფსიქიკა თვითონ ინდივიდს კი არა, იმ იარაღს წარმოადგენს, რომელიც მან გარესინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში შეიძინა და რომელსაც იგი მასთან ბრძოლაში იყენებს; იგი თვითონ სუბიექტი კი არა, „მისი ორგანო“ (მარქსი); და, რა თქმა უნდა, გარესინამდვილესთან ურთიერთობაში ინდივიდის „ორგანოები“ კი არა, თვითონ ინდივიდი იმყოფება, რომელიც ამ ორგანოებს ამ ურთიერთობის პროცესში იყენებს.

4. მთლიანი სუბიექტი როგორც ამოსავალი ცნება ფსიქოლოგიაში

უშუალობის თეორიის მიხედვით, სინამდვილესთან ურთიერთობას თვითონ ფსიქიკა აწარმოებს. იგი მოქმედებს უშუალოდ სინამდვილეზე და დებულობს უშუალო ზემოქმედებას მისგან. მაშასადამე, გამოდის, რომ ცოცხალ სუბიექტს, პიროვნებას, აქ ადვილი არ რჩება და ფსიქოლოგიას მასთან არავითარი საქმე არ უნდა ჰქონდეს.

წინააღმდეგ ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის ამ დებულებისა, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქიკური განვითარების ძირითად წყაროს სწორედ ცოცხალის, რეალურის, ისტორიული ადამიანის პრაქტიკა, ანუ სინამდვილესთან ურთიერთობა წარმოადგენს. პირდაპირი, უშუალო კავშირი მხოლოდ ასეთს რეალურ სუბიექტსა და სინამდვილეს შორის არსებობს, და ფსიქოლოგია, რომელიც თავის ამოცანას ადამიანის ფსიქიკის შესწავლაში სჭვრეტს, თავის ამოსავალ წერტილად შეიძლება მხოლოდ აქტიური სუბიექტის სინამდვილესთან ურთიერთობას, რეალური ადამი-

ანის პრაქტიკას სახავდეს. ამიტომ ფსიქოლოგია გვერდს ვერ აუქცევს სუბიექტის, მთლიანი ადამიანის, პიროვნების ცნებას. ფსიქიკის – პიროვნების ამ სპეციფიკური „ორგანოს“ – სტრუქტურისა და ფუნქციონების კანონზომიერების გაგება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა, თუ რომ იგი მოწყვეტილი განიხილებოდა მისი მატარებლისა და მწარმოებლის, მთლიანი პიროვნების, ცნებიდან, თუ რომ მოძებნილი არ იქნებოდა ის ფაქტორი, რომელიც სუბიექტის სინამდვილესთან ურთიერთობის აქტში ისახება და ფსიქიკური პროცესების სახით იშლება. ამიტომ მთლიანი პიროვნების პრობლემა ნამდვილი მეცნიერული ფსიქოლოგიის ამოსავალ პრობლემად უნდა ჩაითვალოს.

თანამედროვე ფსიქოლოგიაში არსებობს ერთი მიმართულება, რომელსაც თითქოს დაძლეული უნდა ჰქონდეს უშუალოების თეორიის ძირითადი ნაკლულოვანება; ეს არის ე.წ. **პერსონალისტური ფსიქოლოგია**, რომლის მამამთავარს ვ. შტერნი წარმოადგენს.

შტერნის ძირითადი დებულება მართლაც ეწინააღმდეგება უშუალოების თეორიის მთავარ პრინციპს. მისი აზრით, ურთიერთობა სინამდვილესა და ფსიქიკას შორის როდი არსებობს, არამედ **სინამდვილესა და ფსიქიკის სუბსტრატს** შორის. ასეთ სუბსტრატად მას **პერსონა** (პირი) მიაჩნია. მაშასადამე, მისი აზრით, ურთიერთობა სინამდვილესა და პიროვნებას შორის არსებობს. ხოლო რაც შეეხება ფსიქიკურს, იგი წმინდა მეორად სფეროს წარმოადგენს, რომელსაც საფუძვლად სხვა, უფრო არსებითი მნიშვნელობის სფერო – პიროვნება – უდევს.

ამრიგად, უშუალოების თეორია თითქოს ძლეულად უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ საკმარისია ყურადღებით შევისწავლოთ **პერსონის** ცნება, რომელიც შტერნს ყოველმხრივ აქვს განხილული, რათა დავრწმუნდეთ, რომ უშუალოების თეორია ფაქტიურად პერსონალისტურ ფსიქოლოგიაშიც დაუძლეველი რჩება. საქმე ისაა, რომ, შტერნის მიხედვით, პიროვნება ფსიქიკური პროცესების „უფალია და რეგულატორ“, რაც იმაში გამოიხატება, რომ იგი თავისი მიზნების მიხედვით წარმოშობს და წარმართავს ფსიქიკურ პროცესებს. მაშასადამე, ფსიქოლოგიაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა **მიზნობრიობის** პრინციპს აქვს, არამედ **მიზნობრივობისას** – ფსიქოლოგიაში **ტელეოლოგიური** თვალსაზრისია ძირითადი. ეს ერთი მთავარი ნაკლია.

რაც შეეხება მეორეს, უშუალოების პრინციპის ხელსეუხებლობა აქ უკვე სრულიად ნათლად ჩანს. ჯერ ერთი, შტერნის მიხედვით, ფსიქიკურის გავლენა იმავე სუბიექტის სხვა ფსიქიკურ პროცესზე **უშუალოდაც** ხდება, ხოლო მეორე, შტერნი იდეალისტური კონცეფციის ნიადაგზე დგას და ამიტომაც, რომ, ბოლოსდაბოლოს, პიროვნება მისთვის მეტაფიზიკურ არსად არის დასახული.

პიროვნების ბიოლოგიური საფუძვლები წინასწარი შენიშვნები

1. როგორია პიროვნების ბიოლოგიური საფუძვლები? უდაოა, რომ ყოველი სუბიექტი, რომელიც ურთიერთობაში იმყოფება გარემოსთან, უწინარეს ყოვლისა, **ორგანიზმს** წარმოადგენს. მაგრამ მარტო ეს გარემოება ყოველთვის როდი ამოსწურავს მის არსს: ადამიანი, როგორც აქტიური სუბიექტი, განსაკუთრებით როგორც პიროვნება, მარტო ბიოლოგიურ ინდივიდს, მარტო ორგანიზმს, როდი შეადენს. იგი პირველ რიგში და განსაკუთრებით **სოციალური** არსებაცაა. მაგრამ სოციალური არსებად, რა თქმა უნდა, მხოლოდ **ცოცხალ ორგანიზმს** შეუძლია გადაიქცეს, და იმისთვის. რომ პიროვნების არსი გაიგო, პირველ რიგში მისი ბიოლოგიური საფუძვლის, მისი **ორგანიზმის** ბუნება უნდა გაითვალისწინო.

რას წარმოადგენს ადამიანი, როგორც ბიოლოგიური არსება, როგორც ცოცხალი ორგანიზმი, როგორც ბუნების მოვლენა? ამ საკითხის სპეციალური შესწავლა ბიოლოგიურ მეცნიერებათა საქმეა, კერძოდ, ადამიანის ანატომიისა და ფიზიოლოგიის.

ამიტომ ბუნებრივად იბადება საკითხი: არის თუ არა საჭირო, ფსიქოლოგია საგანგებოდ შეჩერდეს, პიროვნების შესწავლის დროს, მისი ბიოლოგიური საფუძვლების სისტემატურ გათვალისწინებაზე? მიუხედავად იმისა, რომ კვლევა-ძიება ამ სფეროში ბიოლოგიურ მეცნიერებათა ამოცანას წარმოადგენს, ეს საკითხი მაინც დადებითად უნდა გადაიჭრას. მართალია, ყველა ცნობა ადამიანის, როგორც ბიოლოგიური ინდივიდის, როგორც ორგანიზმის შესახებ, ბიოლოგიურ მეცნიერებათ მოეპოვება. მაშასადამე, ფსიქოლოგიის ფარგლებში მათი გადატანა და განმეორება საჭირო არ უნდა იყოს. მაგრამ რამდენადაც სპეციალურად **პიროვნების** ბიოლოგიური საფუძვლების საკითხი ამ მეცნიერებათ არ აინტერესებს, მათ სათანადო მასალა სათანადოდ შეერჩეული და სისტემატურად დალაგებული ვერ ექნებაო. მაშასადამე, ფსიქოლოგია იძულებული ხდება ბიოლოგიურ მეცნიერებათა სხვადასხვა დარგებში გაბნეული, მისი თვალსაზრისით საინტერესო მასალა შეაგროვოს, თავისი პრობლემატიკის ასპექტით შეაფასოს, შეარჩიოს და ბოლოს თავისი მიზნების შესატყვისად სისტემატურად დაალაგოს.

ამრიგად, ორგანიზმი, როგორც მთლიანობა, აი ბიოლოგიური პრობლემა, რომელიც ფსიქოლოგიას **მთლიანი პიროვნების** პრობლემასთან დაკავშირებით აინტერესებს.

თუ მეცხრამეტე საუკუნის ბიოლოგიურ მეცნიერებათ განსაკუთრებული ინტერესის საგნად უჩრდილი მიაჩნდათ, როგორც ძირითადი მასალა, რომლიდანაც ცოცხალი ორგანიზმი აგებული, ხოლო უკანასკნელი, როგორც მთლიანობა, ყურადღების გარეშე რჩებოდათ, დღეს მდგომარეობა შეცვლილია: ორგანიზმის, როგორც მთლიანობის, პრობლემა სულ უფრო და უფრო წინა რიგებში დგება და უფრო და უფრო ნაყოფიერი შესწავლის საგნად იქცევა. დღევანდელ მეცნიერებაში მთლიანი ორგანიზმის პრობლემა სხვადასხვა მიმართულებით მუშავდება, განსაკუთრებით სხეულის **კონსტიტუციის შინა სეკრეციისა** და, დასასრულ, **ნერვული სისტემის** შესწავლის მიმართულებით.

კონსტიტუციის მოძღვრება

ჯერ კიდევ **ჰიპოკრატის** მიერ (5 საუკ. ჩ. წელთაღრიცხვამდე) იყო აღნიშნული, რომ ორგანიზმი, როგორც მთლიანი მოქმედებს, რომ ავადმყოფობის სახე და მიმდინარეობა ამ მთლიანზეა დამოკიდებული. დღეს უკვე უდაოდ ითვლება, რომ ტუბერკულოზის ბაცილამ შეიძლება ერთს ორგანიზმში ტუბერკულოზი გამოიწვიოს, ხოლო მეორისთვის სრულიად უვნებელი აღმოჩნდეს. ყვავილის შრატმა შეიძლება ერთში მძლავრი ანთებადი პროცესი და მაღალი ტემპერატურა გამოიწვიოს, ხოლო მეორეზე არავითარი გავლენა არ მოახდინოს. უეჭველია, ორივე ამ შემთხვევაში ერთიდაიგივე გარემიზენი რომ ეგოდენ განსხვავებულ შედეგებს იძლევა, ეს მთლიანი ორგანიზმის განსხვავებულობის ბრალი უნდა იყოს: ერთიდაიმავე ნაწილის ერთიდაიმავე ინტენსიობით დაზიანება სხვადასხვა ორგანიზმში სხვადასხვა ეფექტს იძლევა, ერთსადაიმავე გამლიზიანებელს სხვადასხვა ორგანიზმი სხვადასხვანაირად უპასუხებს.

ორგანიზმის, როგორც მთელის, ანატომიურ, ფიზიოლოგიურ, ბიოქიმიურ და ევოლუციურ თავისებურებათა ერთობლიობას, რომელიც მისი რეაქციების ასეთს სპეციფიკურ რაგვარობას განსაზღვრავს, ჩვეულებრივ, **კონსტიტუციას** უწოდებენ. სხვადასხვა ორგანიზმი რომ თავისი ერთიდაიმავე ნაწილის გაღიზიანებას სხვადასხვანაირად უპასუხებს, ეს, მაშასადამე, თითოეული მათგანის **კონსტიტუციით** აიხსნება. კონსტიტუცია ამისდა მიხედვით ფუნქციონალური ცნებაა: იგი ორგანიზმის იმ სასიცოცხლო პროცესების ასახვას ნიშნავს, რომელიც უნდა იყოს, რომელიც გაგებაც მისი ცალკეული ნაწილების გათვალისწინების ნიადაგზე შეუძლებელი იქნებოდა.

მაგრამ მთლიანი ორგანიზმის ამ ფუნქციონალურ თავისებურებას **მორფოლოგიური** საფუძვლები აქვს, და კონსტიტუცია სხეულის აღნაგობის სპეციფიკურ მთლიანობაშიც იჩენს თავს. ყოველი

ორგანიზმი თავისი მასალის მხრივ ერთნაირია: ადამიანის სხეულის ანატომია სრულ სურათს იძლევა იმისას, თუ რა და რა ნაწილებისგან შედგება იგი. მაგრამ ყოველს კერძო შემთხვევაში ამ ნაწილების ურთიერთმიმართება ერთნაირი არაა, და, შესაძლოა, სხეულის, როგორც მთლიანის, თავისებურება სწორედ ამ ნიადაგზე იყოს აღმოცენებული. მაგალითად, შესაძლებელია, ყოველი ცალკე ორგანიზმი იმით განსხვავდებოდეს მეორისგან, რომ ან მისი ძირითადი მასალა, **უჯრედები**, იმყოფებოდნენ განსხვავებულს ურთიერთმიმართებაში, ან მისი ცალკე **ორგანოები** და **ორგანოთა სისტემები** – ნერვული სისტემა, ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის სისტემა, სქესობრივი სისტემა და სხვა; რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში ორგანიზმის, როგორც მთელის, მორფოლოგიური სტრუქტურა სხვადასხვაგვარი იქნება და, საკვირველი არაა, რომ ამის კვალობაზე მისი ფუნქციონალური მხარეც შესატყვისად იყოს შეცვლილი: განსხვავებულად აგებული სომატური მთლიანი, რასაკვირველია, განსხვავებულ რეაქციებს მოგვცემს. აქედან ნათელია, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ორგანიზმის **მორფოლოგიური** კონსტიტუციის შესწავლას. ეს მნიშვნელობა მით უფრო უდაოა, რომ არსად ისე ნათლად არ ჩანს ორგანიზმის, როგორც მთლიანობის, თავისებურება, როგორც სხეულის აღნაგობაში. აქ იგი უკვე გარეგნობაში, მის ე. წ. **ჰაბიტუსში** იჩენს თავს და იმდენად მკაფიო გამოხატულებას პოულობს, რომ სხეულის მორფოლოგიური კონსტიტუციის ზოგიერთი ძირითადი სახესხვაობა ჯერ კიდევ უძველეს ხანაში, მაგალითად, ეგვიპტეში, ესე იგი, რამოდენიმე ათასი წლის წინათ, იყო შენიშნული.

ყველაზე უფრო გავრცელებულად – განსაკუთრებით ფსიქოლოგთა შორის – **კრემერის** მიერ შემოღებული კონსტიტუციონალური ტიპები უნდა ჩაითვალოს, რომელთა საფუძვლადაც სწორედ ჰაბიტუსის თავისებურებაა გამოყენებული.

კრემერი კონსტიტუციის სამს ტიპს განსხვავებს: 1) **პიკნიკურს**, 2) **ასთენიკურსა** და 3) **ათლეტურ ტიპს**.

როგორია ეს ტიპები? ფსიქოლოგიურად განსაკუთრებით საინტერესოა თავისა და სახის აღნაგობა. მათი საერთო შეხედულება და გამომეტყველება ხშირად ბევრს იძლევა ადამიანის პიროვნების დასახასიათებლად. მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ საქმე აქ **მთელს** ეხება, და მარტო თავისა და სახის მოყვანილობის თავისებურებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს: მორფოლოგიური კონსტიტუციის აღწერისას მთელი ორგანიზმი უნდა იქნეს მიღებული მხედველობაში.

კრემერის აღწერის თანახმად, პიკნიკური კონსტიტუციის ჰაბიტუსი ასეთია: თვალში გეცემა, უპირველეს ყოვლისა, ფართო, რბილი, მრგვალი სახე, რომელიც თავის ქალას მოყვანილობასაც უფარდდება. პიკნიკის თავის ქალა დიდაა, მრგვალი და ღრმა. კისერი მოკლეა და მუცელი საკმაოდ მოზრდილი. სიმსუქნისადმი ტენდენცია და სხეულის შინა ღრუების (მუცლის, მკერდისა და თავის) მძლავრი განვითარება – დაბალ სიმაღლესთან ერთად – პიკნიკის ჰაბიტუსის დამახასიათებელი ნიშნებად ითვლება.

ასთენიკური კონსტიტუციის ჰაბიტუსი სულ სხვაგვარია: გამხდარი და ფერმკრთალი, მკვეთრად მოხაზული, მოგრძო და ვიწრო სახე, რომელიც კვერცხის ფორმის შთაბეჭდილებას სტოვებს. წვრილი გამხდარი სხეული, რომელსაც გადაკრული აქვს სისხლნაკლული კანი. ვიწრო მხარბეჭი და წვრილი კიდურები, სუსტად განვითარებული კუნთებით, ჩავარდნილი გულმკერდი და შეწეული მუცელი – ყველაფერი ეს საკმაოდ კარგად განსხვავებს ასთენიკს პიკნიკისგან.

ათლეტური კონსტიტუციის ჰაბიტუსი ასეთია. მძლავრი თავი, რომელიც სწორად დგას მაღალსა და მაგარ კისერზე; სახე მკვეთრი ძვლოვანი რელიეფით; ფართო მხარბეჭი და ფართო გულმკერდი; მკვეთრად გამოკვეთილი კუნთები მთელს ტანზე, განსაკუთრებით კი კიდურებზე. ერთი სიტყვით, ჩონჩხის, კუნთური აპარატისა და კანის მძლავრი განვითარება, აი ის ძირითადი თავისებურება, რომელიც ათლეტური კონსტიტუციის სპეციფიკურ ჰაბიტუსს ახასიათებს.

ლიტერატურაში კონსტიტუციის სხვაგვარი ტიპოლოგიაცაა ცნობილი (მაგალითად, **სიგლისი, ბენეკსი** და სხვების). მაგრამ აქ მათ განხილვაზე არ შევჩერდებით: აქ ჩვენ მხოლოდ იმდენად გვინტერესებს კონსტიტუციის საკითხი, რამდენადაც იგი ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, მოქმედების ფაქტს გვითვალისწინებს.

უფრო საინტერესოა საკითხი, თუ ორგანიზმის რა ნიშნებია, რომ მის ფუნქციონალურ თავისებურებას, მის კონსტიტუციას ქმნის. ავტორების ერთი რიგი კონსტიტუციონალურად ორგანიზმის მხოლოდ მემკვიდრეობით განმტკიცებულ თვისებებს, ე. წ. **გენოტიპს** სთვლიან. ამ შეხედულებების მიხედვით, ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, მოქმედება იმთავითვე ფატალურადაა განსაზღვრული, და მისი შეცვლა არავითარს გარეპირობას არ შეუძლია. „კონსტიტუცია ორგანიზმის სომატური ფატუმი“ – ა, ამბობს ტანდლერი.

ეს შეხედულება მიუღებელია: იგი ადვილად შეიძლება ექსპლოატატორული წესწყობილების გასამართლებლად იქნეს გამოყენებული. თანამედროვე ბურჟუაზიული „მეცნიერები“ (გიუნტერი, პენდე), მაგალითად, საზოგადოების გაბატონებულსა და დაბეჩავებულ კლასებადა და ერებად დანაწილების გარდუვალობას გენოტიპურად განსაზღვრულის, უცვლელი კონსტიტუციის იდეით ასაბუ-

თებენ. კონსტიტუციის გაგების, როგორც გენოტიპის, მცდარობა ნათელია: თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ კონსტიტუციის ცნება ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, მოქმედების თავისებურებათა გასაგებადაა შემოღებული. რა საბუთი გვაქვს მაშინ ვიფიქროთ, რომ ორგანიზმის მთლიანობას მართო მისი ნაწილობრივი – გენოტიპურად განმტკიცებული თვისებები განსაზღვრავენ. შეძენილი თვისებები ორგანიზმს ნაკლები არა აქვს, და თუ მთლიანის მოქმედების თავისებურებაზეა ლაპარაკი, უეჭველია, მათი გამორიცხვა სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა. ამიტომ უფრო მართებულად იმ მეცნიერთა აზრი უნდა ჩაითვალოს, რომელთა მიხედვითაც კონსტიტუციას ორგანიზმის, თვისებათა ერთობლიობა (**ფენოტიპი**) განსაზღვრავს, რამდენადაც იგი ინდივიდის თავისებურებას ახასიათებს. ამ მთლიანი, **ფენოტიპური**, კონსტიტუციის ანალიზისას ყოველთვის იქნება შესაძლებლობა, ერთის მხრივ, მექანიკურებითი ფაქტორებით განსაზღვრული კომპონენტები დავადასტუროთ (გენოტიპური ან – **ლენცის** ტერმინოლოგიით – **იდიოტიპური** კონსტიტუცია), და, მეორეს მხრივ, გარეფაქტორებით პირობადებული – **პარატიპული** კონსტიტუცია ან, როგორც **ბაუერი** იტყოდა, **კონდიცია**.

შინაგანი სეკრეცია

სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ორგანიზმისთვის, როგორც მთლიანობისთვის, მის შინაგან სითხეებს, **სისხლსა** და **ლიმფას**. ამ უკანასკნელთა საშუალებითაა, რომ ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის პროდუქტები მთელ ორგანიზმში ვრცელდება და მის შინაგან ქიმიკურ კავშირს, მის შინაგან მთლიანობას ქმნის. ამ სითხეების ქიმიკურ შემადგენლობაზეა მთელი ორგანიზმის კვება დამოკიდებული, და იმის მიხედვით, თუ როგორია მათი ქიმიკური შემოქმედება, მთელი ორგანიზმის მდგომარეობა გარკვეულ ცვლილებას განიცდის: ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, რაგვარობის დადგინებაში **ჰუმორალური ფაქტორი** (humor – სითხე) უდაოდ უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს.

მაგრამ სისხლისა და ლიმფის შემადგენლობა და მათი ქიმიკური მოქმედება მართო იმ პროდუქტებზე როდია დამოკიდებული, რომელსაც ორგანიზმი კვების გზით ღებულს გარედან. დადასტურებულია, რომ თვითონ ორგანიზმის ზოგიერთი შინაგანი ორგანოც იმუშავებს პროდუქტებს, რომელნიც სისხლის შემადგენლობაში შედიან და ამ გზით მთელ ორგანიზმზე ახდენენ გავლენას. ამ ორგანოებიდან უკანასკნელ ხანებში განსაკუთრებით დიდ ყურადღება ე.წ. **შინა სეკრეციის** ჰორმონების სისტემას ანუ **ენდოკრინულ** სისტემას აქცევენ. როგორც ჩანს, ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, გასაგებად ენდოკრინული ფაქტორის გათვალისწინებას დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს.

ორგანიზმში ჰორმონების ორ ჯგუფს განასხვავებენ. პირველი ჯგუფისთვის ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი ორგანიზმში შემუშავებულს, უმეტეს შემთხვევაში, მავნე პროდუქტებს სპეციალური სადინარების საშუალებით გარეთ გამოჰყოფს და ამგვარად მას ამ პროდუქტების მავნე ზეგავლენისგან ათავისუფლებს. ჰორმონების ამ ჯგუფს **გარე სეკრეციის** ჰორმონებს უწოდებენ (მათ რიცხვს ეკუთვნის, მაგალითად, საჭმლის მომნელებელი ჰორმონები, ოფლის ჰორმონები). სულ სხვაგვარ სამსახურს უწევს ორგანიზმს ჰორმონალთა მეორე ჯგუფი. ამ ჰორმონებს გარესადინარები არა აქვთ, და ამ მიზეზით ის პროდუქტები რომელთაც ისინი ამუშავებენ, შიგნივე რჩება, ორგანიზმში, გადადის სისხლში, ცვლის მის ქიმიზმს და ამ გზით მთელ ორგანიზმზე სპეციფიკურ გავლენას ახდენს. ჰორმონების ეს სისტემა **შინა სეკრეციის ჰორმონების სისტემის**, ანდა **ენდოკრინული სისტემის** სახელწოდებითაა ცნობილი, ხოლო მათ მიერ გამონაჟონი პროდუქტები **ჰორმონების** სახელწოდებით.

სხვადასხვა შინა სეკრეციის ჰორმონის სხვადასხვა გავლენას ახდენს ორგანიზმზე:

1) **მკერდუკანა ჰორმონის** (thymus) ჰორმონები ყველაზე უფრო ადრე იწყებენ ორგანიზმზე ზეგავლენის მოხდენას. ეს ჰორმონი რომ ზრდადასრულებულ ცხოველს ამოვაცალთ, მასში თითქმის ვერავითარ ცვლილებას ვერ დავადასტურებთ. სამაგიეროდ, ახალგაზრდა ორგანიზმში ამ ჰორმონის ამოკვეთა ზრდის შეჩერებასა და ჩონჩხის რაჩიტულ დარღვევას იწვევს. საკმარისია მას მეორე ცხოველის მკერდუკანა ჰორმონი გადავუწეროთ, რომ ყველა ეს ავადმყოფური მოვლენა გაქრეს და ორგანიზმმა კვლავ ნორმალური ზრდა დაიწყოს. მაშასადამე, მკერდუკანა ჰორმონის ჰორმონი ზრდისა და ძვალოვანი ჩონჩხის ნორმალური განვითარების ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს.

2) **ფარისებრივი ჰორმონის** ჰორმონი, ე. წ. **თიროქსინი** არანაკლებ მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ორგანიზმზე. ეს ჰორმონი ყელის წინა მიდამოებშია მოთავსებული და ხორხის გვერდებსა და წინა ნაწილს ფარავს. როცა მისი მოქმედება დაქვეითებულია (ჰიპოტიზმი), ორგანიზმი თვალსაჩინოდ იცვლება: ზრდის პროცესი ჩერდება, კვება ქვეითდება, გონება ჩლუნგდება. უკიდურეს შემთხვევაში ჩნდება **ჩიყვიანობა** და კრეტინიზმი. სპეციფიკური ანომალიები, რომელნიც მთლიანი ორგანიზმის თავისებურ დაავადებას წარმოადგენენ. ფარისებრივი ჰორმონის ჰიპერტიზმი, ესე იგი, გაძლიერებული მოქმედება და აქედან წარმოშობილი სიჭარბე თიროქსინისა მთლიანი ორგანიზმის თავისებურს ავადმყოფურ ცვლილებებს იწვევს: ნერვული აგზნებადობის აწევას, ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის გაძლიერებას, ოფლიანობას, სუნთქვისა და გულისცემის გახშირებას... განსა-

კუთრებით მკაფიო გამოვლენას ეს სიმპტომები ე. წ. **ბაზედოვის** ავადმყოფობის შემთხვევაში პო-
ულობენ, რომელიც, მაშასადამე, ფარისებრივი ჰირკვლის ჰიპერტონიის ნიადაგზე უნდა იყოს
აღმოცენებული.

3) არანაკლებ თვალსაჩინო გავლენას ახდენს ორგანიზმზე ე. წ. **ჰიპოფიზიც**, ანუ **ტვინის და-
ნამატი**, რომელიც ტვინის ფუძეზეა მოთავსებული, სწორედ მხედველობითი ნერვების ჯვარედინს
ზემოთ. თუ რა გავლენას ახდენს იგი ორგანიზმზე, ესეც მისი ჰიპოტონიისა და ჰიპერტონიის შემთხვე-
ვებიდან ჩანს ნათლად. საკმარისია ორგანიზმს მისი ჰორმონი დააკლდეს, რომ ზრდის პროცესი შე-
სატყვისად შენელდეს ან მოემატოს, რომ მან გიგანტური ზრდა იწყოს. ამჟამად ექსპერიმენტალური
საბუთებიც მოიპოვება იმ აზრის სასარგებლოდ, რომ ჰიპოფიზი ორგანიზმის, **ზრდის რეგულაცი-
აზე** ახდენს გადამწყვეტ გავლენას: ახალგაზრდა ცხოველს რომ ეს ჰირკვალი ამოუკვეთოთ, მისი
ზრდა ორგანიზმის ყველა ნაწილებში შესატყვისად შენელდება; ასე, რომ საბოლოოდ პროპორცია ამ
ნაწილებს შორის ჩვეულებრივი რჩება, ოღონდ სხეული ნორმალურ სიდიდეს ვერ აღწევს: ცხოველი
თავისი გვარის პატარა ზომის წარმომადგენლის შთაბეჭდილებას ქმნის.

4) ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის ოთხმოციან წლებში შენიშნული იქნა (ბროუნსეკარის მიერ), რომ
სასქესო ჰირკვლებს ორმაგი ფუნქცია აქვთ როგორც გარე სეკრეციის, ისე შინა სეკრეციისაც. მა-
შინ როდესაც პირველი ორგანიზმის გამრავლების მიზანს ემსახურება, მეორე სპეციფიკურ ქიმიკურ
პროდუქტებს ქმნის, რომელნიც სისხლში გადადიან და მისი საშუალებით მთელ ორგანიზმზე მძლავრ
გავლენას ახდენენ. სასქესო ჰირკვლების ჰორმონების შემოქმედება მთლიან ორგანიზმზე არაჩვე-
ულებრივ ძლიერია და თვალსაჩინო. ყველა სქესობრივი თავისებურება, რომლითაც ქალისა და ვა-
ჟის ორგანიზმი ურთიერთისგან განსხვავდება, სასქესო ჰირკვლების შინასეკრეტორულ გავლენას უნ-
და მიეწეროს. მამრობითი სქესის ცხოველს რომ დედრობითი სქესის ჰირკვლები გადაუნერგო და
დედრობითს მამრობითის, ცხოველი საწინააღმდეგო სქესის ნიშნებს შეიძენს: მაგალალითად, მამალი
დედალს დაემსგავსება და დედალი მამალს. საკვირველი არაა, რომ მთელი ორგანიზმის განახლების,
განახალგაზრდავების მიზნის განსახორციელებლად მედიცინაში სწორედ სასქესო ჰირკვლებს მიმარ-
თავენ. შტაინახისა და ვორონოვის განახალგაზრდავების ცნობილი ცდები, რომელნიც ზოგჯერ, დრო-
ებით მაინც, არაჩვეულებრივ მძლავრ შედეგებს იძლევიან, სასქესო ჰირკვლების მთლიან ორგანიზმ-
ზე უღრმესი გავლენის ფაქტს ადასტურებენ.

გარდა აღნიშნული შინა სეკრეტორული ჰირკვლებისა, სხვებიც არსებობენ, რომელთა ინკრეტე-
ბიც (შინა გამონაყოფი) არანაკლებ გავლენას ახდენენ ორგანიზმზე. უეჭველია, ორგანიზმის მთლი-
ანობის ჩამოყალიბებაში შინა სეკრეციის ჰირკვლები განსაკუთრებით დიდ მონაწილეობას უნდა ღე-
ბულობდნენ. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ორგანიზმის მთელი კონ-
სტიტუცია პირველ რიგში და განსაკუთრებით ამ ჰირკვლების ურთიერთ დამოკიდებულების ნაწარ-
მოებს წარმოადგენს. მაგრამ უდაოა, რომ კონსტიტუციის ჩამოყალიბების საქმეში განსაკუთრებით
დიდ როლს ნერვული სისტემაც ასრულებს.

ნერვული სისტემა

ცოცხალი ორგანიზმის ფილოგენეტიური განვითარების გზაზე არცერთს მის მხარეს არ განუცდია
ისეთი თვალსაჩინო ცვლილება, როგორც **ნერვულმა სისტემამ** განიცადა. ამიტომ არაფერი ისე
მკაფიოდ არ ახასიათებს ცოცხალი ორგანიზმის განვითარების დონეს, როგორც მისი ნერვული
სისტემის მორფოლოგიური და ფუნქციონალური რაგვარობა. ეს გარემოება ადვილად აფიქრებინებს
კაცს, რომ არ უნდა არსებობდეს არცერთი მხარე ორგანიზმში, რომელიც ეგოდენ არსებითად იყოს
მასთან, როგორც მთლიანთან, დაკავშირებული, როგორც ეს ნერვული სისტემის შესახებ უნდა ითქ-
ვას. თანამედროვე მეცნიერებაში მოიპოვება მთელი რიგი ფაქტებისა, რომელიც სრულიად უდაოდ
ხდის ამ დებულებას.

იმისთვის, რომ ნათლად იქნეს გათვალისწინებული ის ფუძემდებელი როლი, რომელსაც ნერვუ-
ლი სისტემა ასრულებს ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, ჩამოყალიბების საქმეში, ყველაზე უფრო
მიზანშეწონილი იქნება, თუ მას განვითარების თვალსაზრისით განვიხილავთ. უდავოა, რომ ის ნერვუ-
ლი სისტემა, რომელსაც ამჟამად მაღალ ცხოველებში ვხვდებით, თვალუწვდენელი წარსულიდან
მომდინარე განვითარების შედეგს და ამ მიზეზით მორფოლოგიურად და ფუნქციონალურად უაღრე-
სად გართულებულ აპარატს წარმოადგენს. ამიტომ უეჭველია, რომ ის **ძირითადი** როლი, რომელ-
საც მთლიანი ორგანიზმის მიმართ ნერვული სისტემა ასრულებს, უფრო თვალსაჩინოდ მისი ჩასახვი-
სა და თანდათანობითი განვითარების დასაწყის საფეხურებზე უნდა იჩინდეს თავს, ვიდრე მისი განვი-
თარების იმ საფეხურებზე, როდესაც იგი მრავალმხრივ გართულებულისა და დიფერენცირებული
ორგანიზმის მიზნებს ემსახურება.

ორგანიზმსა და მის გარემოს შორის კავშირის დამყარება, ორგანიზმსა და მის გარემოს შორის
ურთიერთობის დადგინება, ყოველთვის ნერვული სისტემის უმთაერეს ფუნქციად ითვლებოდა. მაშა-
სადამე, იმთავითვე იყო ნაგულისხმევი, რომ გარემოდან მომდინარე შემოქმედება ნერვული
სისტემის საშუალებით გადაეცემა ორგანიზმს, ისე როგორც, პირიქითაც, ორგანიზმის შემოქმედება

გარემოზე კვლავ ნერვული სისტემის დაზარებით ხდება. ამისდა მიხედვით, ნერვული სისტემა ორგანიზმის ელემენტებისგან შედგება: იმ ელემენტებისგან ან ნერვული ბოჭკოებისგან, რომელნიც გარემოს შემოქმედებას გადასცემენ ორგანიზმს, და იმ ელემენტებისგან ან ნერვული ბოჭკოებისგან, რომელნიც, პირიქით, ორგანიზმიდან მომდინარე იმპულსებს გადასცემენ ამა თუ იმ მომუშავე ორგანოს, რომელიც თავის მხრივ შესატყვის ზეგავლენას ახდენს გარემოზე. ამრიგად, ნერვულ სისტემაში ორგანიზმის ნერვულ ორგანოებს ნერვულ ბოჭკოებს განასხვავებენ: **აფერენტულს** (რეცეპტორულს, გრძობიერს) და **ეფერენტულს** (მოტორულს, ეფექტორულს). მეტად თუ ნაკლებად რთული ორგანიზმის შემთხვევაში ნერვული ბოჭკოების ამ ორ სისტემას მესამე სისტემა, ე.წ. **ცენტრალური ნერვული სისტემა**, აერთიანებს: იგი აფერენტული გზით მიმდინარე იმპულსებს ღებულობს და ეფერენტულს გადასცემს; მაშასადამე, ორივე ამ სისტემის – აფერენტული და ეფერენტული – ურთიერთობას და ამით ორგანიზმის გარემოსთან დამოკიდებულებას აწესრიგებებს.

სიცოცხლის პრიმიტიულ საფეხურებზე მდგომარეობა სხვაგვარად უნდა წარმოვიდგინოთ. ერთუჯრედოვანი ორგანიზმიც ცოცხალი არსებაა, და როგორც ასეთი, იგიც ერთგვარ ურთიერთობაში იმყოფება თავის გარემოსთან, ესე იგი, გარემოდან მომდინარე **იმპულსებს** ღებულობს და მათ ამა თუ იმ მოძრაობით ანუ რეაქციით უპასუხებს. მაშასადამე, ფუნქციონალურად ძირითადად იგი ნერვული სისტემის მქონე ორგანიზმისგან არაფრით არ განსხვავდება, მაგრამ მორფოლოგიურად ნერვული სისტემის მას სრულიად არაფერი გააჩნია. ეს ფაქტი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. იგი გვიჩვენებს, რომ სიცოცხლის დასაწყის საფეხურზე გარემოს შემოქმედება ორგანიზმზე და ორგანიზმის გარემოზე რომელიმე მისი **სპეციალური ნაწილის – ნერვული ელემენტების –** საშუალებით როდი ხდება, არამედ მთელი ორგანიზმის საშუალებით: უდავოა, რომ ნერვული სისტემის ფუნქციას აქ მთელი ორგანიზმი ასრულებს.

განვითარების ცოტა უფრო მაღალ საფეხურზე (მაგალითად, ჭიათა სამკვიდროში) მდგომარეობა იცვლება. აქ უკვე ორგანიზმის მორფოლოგიური შემადგენლობა შედარებით უფრო რთული ხდება, და იმ უჯრედთა შორის, რომელნიც სხეულის გარე საფარს წარმოადგენენ, ჩვენ ისეთებსაც ვხვდებით, რომელნიც დანარჩენებისგან სტრუქტურითაც განსხვავდებიან და ფუნქციითაც, და ამ შემთხვევაში ჩვენ უდაოდ ნერვული ელემენტის ჩანასახთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ეს ნერვული ელემენტი ჯერ კიდევ სრულიად მოკლებულია ფუნქციონალურ დიფერენციაციას: არ შეიძლება ითქვას, რომ იგი ან მარტო აფერენტული ბოჭკოს როლს ასრულებდეს ან მარტო ეფერენტულიას. მასში ჯერ კიდევ ორივე ფუნქციაა გაერთიანებული. იგი რეცეპტორიც არის და ეფექტორიც ერთსადაიმაცე დროს.

განვითარების შემდეგ საფეხურზე რეცეპტორული და ეფექტორული ფუნქცია უკვე ცალკე უჯრედებს შორის ნაწილდება: ერთი უჯრედი რომ გარე გავლენებს ღებულობს, მეორე ამის საპასუხოდ რაიმე რეაქციას იძლევა; მაგრამ განვითარების ამ საფეხურისთვის დამახასიათებელი ისაა, რომ ამ უჯრედებს შორის, აფერენტულსა და ეფერენტულს შორის, ჯერ კიდევ არავითარი შუამავალი არ ჩანს. აფერენტული უჯრედი პირდაპირ ეხება თავის შინა ზედაპირით ეფერენტულს და ასე გადასცემს მას იმპულსს.

იმპულსების გადასაცემი სპეციალური აპარატის – ცენტრალური ნერვული სისტემის – ჩანასახი განვითარების მხოლოდ შემდგომ საფეხურებზე ჩნდება: მგრძობიერსა და მამოძრავებელ უჯრედებს შუა ახალი ნერვული ელემენტები ჩაერთვის, რომელნიც თავის თავზე მხოლოდ იმპულსების გადაცემის ფუნქციას ღებულობენ და ამრიგად ცენტრალური აპარატის როლს ასრულებენ.

ნერვული სისტემის განვითარების ყველა ამ საფეხურისთვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი ისაა, რომ იგი როგორც მორფოლოგიურად, ისე ფუნქციონალურადაც ნამდვილ **დიფუზიურ სისტემას** წარმოადგენს. ნერვული ელემენტები ფართოდ არიან გაბნეული მთელ ორგანიზმში და ისე მჭიდროდ უკავშირდებიან ურთიერთს თავისი მორჩებით, ისე არიან ერთმანეთში გადახლართულნი, რომ მათ შორის საზღვრის მონახვა შეუძლებელი ხდება. ერთი სიტყვით, თითოეული ცალკე ელემენტი განუსაზღვრელ კავშირში იმყოფება ყველა დანარჩენ ელემენტთან, და მთელი სხეული ერთ განუყოფელ მთლიანადაა შეკრული. თავისთავად იგულისხმება, ნერვული სისტემის ასეთ დიფუზიურ აღნაგობას ფიზიოლოგიური მოქმედებაც შესაფერისი ექნება. საკმარისია სხეულის ერთ რომელსამე ნაწილზე რაიმე გამლზიანებელმა იმოქმედოს, რომ საპასუხოდ მთელი ორგანიზმის მამოძრავებელი აპარატის რეაქცია მივიღოთ: **ყოველი გავლენა მთელი ორგანიზმის დიფუზიურ რეაქციას იწვევს.**

მაშასადამე, მიუხედავად ცალკე სპეციალური ელემენტების – ნერვული ელემენტებისა და სისტემის – გაჩენისა, ორგანიზმი ჯერ კიდევ მხოლოდ როგორც მთლიანი უპასუხებს გარემოს ზეგავლენას: ორგანიზმის ცალკე ორგანოთა და მამოძრავებელი აპარატის ცალკე ნაწილთა შორის ჯერ კიდევ არავითარი განსხვავება, არავითარი დიფერენციაცია არ ჩანს. ეს ჯერ კიდევ მომავლის საქმეა.

განვითარების შემდგომ საფეხურებზე სწორედ ეს დიფერენციაციის პროცესი დგება პირველ რიგში. ჯერ ჩნდება ე. წ. **კვანძოვანი** ნერვული სისტემა: ორგანიზმის განსაზღვრულ ადგილებზე ნერვულ ელემენტთა მეტად თუ ნაკლებად კონცენტრირებული ჯგუფები იყრიან თავს, და ამნაირად ცალკეულ ნერვულ კვანძებს ქმნიან. მიუხედავად ასეთი მორფოლოგიური დიფერენციაციისა, **კვან-**

ძოვანი ნერვული სისტემა ფიზიოლოგიურად არსებითად მაინც ისევ დიფუზიური რჩება: გარეგამ-
ლიზიანებელი ან მთელი მამოძრავებელი აპარატის დიფუზიურ რეაქციას იწვევს, ანდა საუკეთესო
შემთხვევაში, რომელიმე მთლიანი სისტემისას (მაგალითად, შინა ორგანოების მთელი სისტემისას,
პერიფერიული კუნთების მთელი სისტემისას).

შემდეგ საფეხურზე ნერვული სისტემის დიფერენციაციის საქმე განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ
მიიწვევს წინ. ჩნდება ე. წ. **ქეწკვოვანი** ნერვული სისტემა, ნერვული სისტემის განვითარების ერთ-
ერთი მაღალი ფორმა; აქ სხეულის თითოეულს სეგმენტში საკუთარი ნერვული აპარატი ვითარდება,
რომელიც მას დანარჩენი სეგმენტებისგან სრულიად დამოუკიდებელი მოქმედების შესაძლებლობას
აძლევს. ორგანიზმი ცალკე ერთეულებად (სეგმენტებად) იყოფა, და ის, რაც ერთს მის სეგმენტში
ხდება, მეორეს თითქოს სრულიად არ ეხება. მაგრამ ქეწკვოვანი ნერვული სისტემის აგებულების
ზუსტი შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ ეს სულ ასე არაა, რომ მას მარტო ცალკეული ნერვული
კვანძები როდი აქვს, რომელნიც ცალკე სეგმენტების დამოუკიდებელ ნერვულ აპარატებს წარმო-
ადგენენ და მთელ ორგანიზმს მტკიცე სეგმენტარულ აღნაგობას აძლევენ, მას ისეთი ნერვული ელემ-
ენტების სისტემაც აღმოაჩნდა, რომელიც ყველა სეგმენტის ნერვულ კვანძებს ურთიერთს უკავ-
შირებს და ერთ მთლიან ნერვულ სისტემადა აერთიანებს. ეს გარემოება გასაგებად ხდის, რომ ორგა-
ნიზმი განვითარების ამ საფეხურზეც მთლიან ორგანიზმად რჩება. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი
ხდება ამ მხრივ ზოგიერთი შედარებით უფრო მსხვილი კვანძების აღმოცენება, რომელნიც სეგმენტარ-
ულ მნიშვნელობას თითქმის სრულიად მოკლებულნი არიან, მაგრამ, სამაგიეროდ, ყველა დანარ-
ჩენი კვანძის, მთელი სეგმენტარული ნერვული აპარატის მოქმედებას იმორჩილებენ. ორგანიზმის
მთლიანი, ინტეგრირული მოქმედების უზრუნველყოფა განსაკუთრებით ამ არასეგმენტარული კვანძის
ფუნქციას შეადგენს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ნერვული სისტემის განვითარების იმ საფეხურზეც კი, სადაც პირ-
ველ რიგში განსაკუთრებით დიფერენციაციისა და განთვისების ტენდენციები დგებიან, ნერვული
სისტემა ისეთ ელემენტებსაც ავითარებს, რომელნიც ორგანიზმის, როგორც მთლიანის, მოქმედებას
უზრუნველყოფენ.

თავი რომ დავანებოთ ახლა ნერვული სისტემის განვითარების შემდგომი საფეხურების თანდა-
თანობით დახასიათებას და პირდაპირ ცხოველთა სამკვიდროს უმაღლეს წარმომადგენელთა, კერ-
ძოდ. ადამიანის ნერვული სისტემის განხილვაზე გადავიდეთ, ჩვენ ვნახავთ, რომ აქ განვითარების
ორივე საწინააღმდეგო ტენდენცია – დიფერენციაციისა და გამთლიანების ანუ ინტეგრაციის
ტენდენცია – განსაკუთრებით მკაფიოდ არის წარმოდგენილი.

შევჩერდეთ ჭერ დიფერენციაციის თვალსაზრისზე! ადამიანის ნერვული სისტემის აგებულებაში
ნათლად არის დაცული განვითარების ორივე ადრეული მონაპოვარი, რომელთაც თავის გამონატუ-
ლება ჰპოვეს ერთის მხრივ, **კვანძოვანისა** და მეორეს მხრივ, **სეგმენტური** ნერვული სისტემის აღ-
მოცენებაში. ადამიანის **პერიფერიული ნერვული** სისტემა, ესე იგი, აფერენტული და ეფერენტ-
ული გზები თითქმის უკლებლივ სეგმენტურ პრინციპზეა აგებული. ზურგის ტვინიდან ნერვების 31
წყვილი გამოდის, რომელთაგანაც თითოეული ჩვენი სხეულის პერიფერიის გარკვეულ ნაწილს უკავ-
შირდება და ამ უკანასკნელის დამოუკიდებელ ნერვულ აპარატს წარმოადგენს. სამაგიეროდ, კვანძო-
ვანი ნერვული სისტემის პრინციპი თავის გამონატულებასა და შემდგომ განვითარებას ცენტრალურ-
რი ნერვული სისტემის აღნაგობაში პოულობს.

ცენტრალური ნერვული სისტემა ანუ **ტვინი** ნერვული ელემენტების კონცენტრირებულ მასას
წარმოადგენს და ორგანიზმის სრულიად გარკვეულ ნაწილებშია თავმოყრილი. ხერხემალსა და თავის
ქალაში. ამით იგი კვანძოვანი ნერვული სისტემის განვითარების მაღალ დონეს მოგვაგონებს. მისი
მთავარი ნაწილები შემდეგია:

1. **ზურგის ტვინი**, რომელიც ხერხემლის მილშია მოთავსებული და დასაბამს აძლევს პერიფე-
რიული ნერვების დიდ უმრავლესობას.

2. **მოკრძო ტვინი** (medulla oblongata), რომელიც ზურგის ტვინის თავის ქალაში გაგრძელებას
წარმოადგენს.

3. **ნათხემი**, რომელიც თავის ქალაშია მოთავსებული და ზურგის ტვინს თავზე აქვს დახურული.

4. ზემოდ, ცოტა უფრო წინ მოთავსებულია **შუატვინი** (corpora quadrigemina, **ოთხბორცვი**).

5. **მხედველობის ბორცვი** (შუამდებარე ტვინი, thalamus opticus), რომელიც აღნიშნულ
ნაწილებსა და **დიდ ტვინს** შუა მდებარეობს და ისეა აგებული, რომ მათი შუამავლის როლს უნდა
ასრულებდეს. დასასრულ

6. **დიდი ტვინი**, რომელიც შეიცავს:

ა) **თეთრ ნივთიერებას** (ნერვულ ბოჭკოებს, რომელნიც ან ტვინის ქვედა ნაწილებიდან,
განსაკუთრებით კი მხედველობის ბორცვიდან გამომდინარეობენ, ანდა თვითონ დიდი ტვინის

სხვადასხვა არეებს ურთიერთს უკავშირებენ: ე. წ. **საასოციაციო** ნერვული ბოჭკოები) და

ბ) **რუხ ნივთიერებას**, ესე იგი, დიდი ტვინის ქერქს, რომელიც 2000 კვადრ. სანტიმ. სივრცეს იკავებს და 9 მილიარდ ნერვულ უჯრედს შეიცავს (დონალდსონის მიხედვით). მისი ზედაპირი დანაოჭებულია და **ღარებისა** და **ხვეულების** მთელ რიგს შეიცავს. მათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: ცენტრალური ანუ **როლანდის ღარი**, რომელიც ნახევარსფეროებს შუაა მოთავსებული, და **სილვიის ღარი**, რომელიც გვერდზე მდებარეობს და თავის ტვინის ამ ნაწილს განსაკუთრებით ღრმად სერავს. ხვეულებიდან ძალიან მნიშვნელოვანია სამ-სამი ხვეული შუბლისა და საფეთქლის არეებში. **ზედა, შუა და ქვედა** ხვეული: გარდა ამისა – **კეფის** სამი ხვეული (**პირველი, მეორე და მესამე** ხვეული) და დასასრულ თხემის **ზედა და ქვედა** ხვეული.

როგორც ვხედავთ, ადამიანის ცენტრალური ნერვული სისტემა მორფოლოგიურად ძალიან დიფერენცირებულია: ძველი მორფოლოგიური დიფუზიის აქ კვალიც აღარ ჩანს.

იბადება საკითხი: როგორია იგი ფიზიოლოგიურად? სტრუქტურა და ფუნქცია, როგორც საზოგადოდ, აქაც განუყრელ კავშირში იმყოფებიან ურთიერთთან, და, უეჭველია, ნერვული სისტემის ნაწილების მორფოლოგიურ დიფერენციაციასთან ერთად მათი ფუნქციონალური (ფიზიოლოგიური) დიფერენციაციაც უნდა განვითარებულიყო. ამისდა მიხედვით, ნერვული სისტემის ყველა ზემოთა-მოთვლილ განსხვავებულ ნაწილებს განსხვავებული ფიზიოლოგიური როლი უნდა ჰქონდეთ ორგანიზმში დაკისრებული.

დავანებოთ თავი პერიფერიულ ნერვებს, რომელნიც აფერენტულსა და ეფერენტულ ნერვულ ბოჭკოებს შეიცავენ და რეცეპტორისა და ეფექტორის როლს ასრულებენ, და შევჩერდეთ ტვინის ცალკე ნაწილების ფუნქციების განხილვაზე! ე. წ. **სუბკორტიკალური** ანუ **ქერქქვეშა** ცენტრების ფუნქცია (ესე იგი, ტვინის ყველა იმ ნაწილებისა, რომელნიც დიდი ტვინის ჰემისფეროებს ქვეშ მდებარეობენ) საგრძნობლად უნდა განსხვავდებოდეს თვითონ დიდი ტვინისა და განსაკუთრებით მისი, ქერქის ფუნქციისგან. მაშინ როდესაც პირველი უფრო წმინდა ფიზიოლოგიურ პროცესებს უნდა განაგებდეს, მეორეს განსაკუთრებით ფსიქიკურ პროცესებთან უნდა ჰქონდეს კავშირი.

კერძოდ, **ზურგის ტვინის** როლი უმთავრესად ისაა, რომ, ჯერ ერთი, იგი **რეფლექსურ** მოძრაობათ განაგებს, როგორც მათი ცენტრი, და მეორე – პერიფერიიდან მომდინარე გაღიზიანებას თავის ტვინის ქერქისკენ ატარებს და იქიდან უკანვე პერიფერიისკენ. **მოგრძო ტვინი** სუნთქვის, გულის ცემის, წოვის, ყლაპვის და სხვა ასეთი ავტომატური ხასიათის მოძრაობების მომწესრიგებელ ცენტრებს შეიცავს. **ნათხემი** განსაკუთრებით სხეულის წონასწორობის დაცვასა და მოწესრიგებაში მონაწილეობს, ოღონდ დიდი ტვინის ხელმძღვანელობით. **შუა ტვინისა და მხედველობის ბორცვის** როლი განსაკუთრებით იმაში მდგომარეობს, რომ ყველა აფერენტულმა ნერვებმა ამ ცენტრებში უნდა განიცადონ **გადართვა**. სანამ ისინი ტვინის ქერქს მიაღწევდნენ. მაშასადამე, ქერქი შეიძლება ფუნქციონალურადაც ამ ცენტრების ზედნაშენად იქნეს წარმოდგენილი.

დიდი ტვინი, უწინარეს ყოვლისა, ფსიქიკური პროცესების ცენტრის როლს ასრულებს. ყოველ შემთხვევაში, ადამიანის მიმართ ეს დებულება სრულიად უდაოა. მაგრამ რაც შეეხება უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომ ცხოველებს, აქ დიდი ტვინის როლი მით უფრო მცირდება, რაც უფრო განვითარების დაბალ საფეხურთან გვაქვს საქმე: ფსიქიკური პროცესები აქ ქერქქვეშა ცენტრებთანაც არიან დაკავშირებული. მაგალითად, თევზს რომ დიდი ტვინი ამოაცალო, იგი ბოლოსდაბოლოს მაინც სრულიად შეინარჩუნებს საკვების ძებნის, მისი შემჩნევის და მის მიმართ მოძრაობის უნარს. მტრედი ასეთ პირობებში შედარებით უფრო ცუდად გრძნობს თავს; იგი შიმშილით მოკვდება, თუ რომ საკვები ნისკარტთან არ მივუტანეთ. დიდტვინამოკვეთილი ძაღლი (პირველად ასეთი ოპერაცია გოლცს მოუხდენია; ახლა კი იგი ხშირი მოვლენაა) მტრედზე უფრო ცუდად გრძნობს თავს, თუ მცირე რაოდენიმე ხნის შემდეგ თითქოს უმჯობესდება: ზოგს რასმე სწავლობს და თავის ახალ მდგომარეობას განსაზღვრულ ჩარჩოებში ეგუება. გაცილებით უფრო უმწეოა უდიდტვინო ადამიანი. ერთს ასეთს 29 წლის ავადმყოფს სრულიად დაკარგული აღმოაჩნდა მეტყველების უნარი, მხედველობა, კიდურთა მოძრაობის ძალა; სმენა მას ძალზე დაქვეითებული ჰქონდა. შიმშილის ზეგავლენით იგი მხეცივით იწყებდა ღმუილს. რაც შეეხება ავტომატურ მოძრაობებს: გულისცემას, სუნთქვას, მონელების პროცესებს – ყველაფერი ეს ნორმალური აღმოაჩნდა. ცხადად ჩანს, რომ დიდტვინს მოკლებული ადამიანი გაცილებით უფრო ნაკლებ ჰგავს თავისი გვარის ჩვეულებრივ წარმომადგენლებს, ვიდრე სხვა რომელიმე ცხოველი. თუნდ ძაღლიც, რომელიც განვითარების შედარებით მაღალ დონეს წარმოადგენს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ, ადამიანის შემთხვევაში მაინც, დიდი ტვინი ფუნქციონალურადაც მკვეთრად ტვინის სხვა ნაწილებისგან გამოყოფილი: მაშინ როდესაც იგი ფსიქიკურ პროცესებთანაა არსებითად დაკავშირებული, მის ქვეშ მდებარე ცენტრები თითქოს მხოლოდ წმინდა ფიზიოლოგიურ პროცესებს ემსახურებიან.

მიუხედავად ასეთის ნათლად გამოკვეთილი მორფოლოგიურისა და ფუნქციონალური დიფერენციაციისა, ნერვული სისტემა განსაკუთრებით მაინც ორგანიზმის მთლიანობას ემსახურება: იგი მისი

ცალკეული ნაწილებისა და სისტემების მოქმედების გაერთიანებას, შეთანხმებას, კოორდინაციას ედება საფუძვლად; და რომ ნერვული სისტემის ეს როლი არა, მაშინ მთლიან ორგანიზმზე ლაპარაკი სრულიად უადგილო იქნებოდა.

როგორ ახერხებს ნერვული სისტემა, მიუხედავად მისი ეგოდენ შორსმწვდომი დიფერენციაციისა, ორგანიზმზე მაინც გამაერთიანებელი ზეგავლენის მოხდენას? უეჭველია, ამას ერთგვარი მორფოლოგიური საფუძველიც უნდა ჰქონდეს. თანახმად ლეონტოვიჩის უკანასკნელი დროის გამოვლენებისა, ჩვენს ორგანიზმში სპეციალური ნერვული ელემენტები დადასტურდა: ისინი მთელ ორგანიზმში აღმოჩნდნენ გაფანტული. როგორც გამოირკვა, მათი არსებობა სრულიად არ ყოფილა ჩვენს ნერვულ სისტემაზე დამოკიდებული: ისინი არც ნერვულ ცენტრებში დებულობენ თავის დასაბამს და არც რომელსამე პერიფერიულ კვანძში; გარდა ამისა, ორგანიზმს რომ ყველა ცნობილი ნერვული კვანძები ამოვაცალოთ, ეს თავისებური ნერვული ელემენტები მაინც უცვლელად განაგრძობენ არსებობას.

ლეონტოვიჩის აზრით, ამ ელემენტების სახით ჩვენ ძველი, დიფუზიური ნერვული სისტემის ნაშთთან გვაქვს საქმე, ნაშთთან, რომელიც ორგანიზმის ყველა ელემენტის გაერთიანების მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. საგულისხმოა, რომ ისინი ფუნქციონალურად სრულიად არ არიან ნერვული სისტემისგან დამოუკიდებელი: თავის მოქმედებაში ისინი მისი გავლენის ქვეშ იმყოფებიან. ეს იმას ნიშნავს, რომ არცერთი ნერვული იმპულსი, რომელიც კი ჩვენი ორგანიზმის ამა თუ იმ ადგილზე აღმოცენდება, არასდროს ვიწრო ადგილობრივს, წმინდა ლოკალურ მოვლენას არ წარმოადგენს: დიფუზიური ნერვული აპარატის საშუალებით იგი მთელ ორგანიზმზე ვრცელდება და მასში, როგორც მთელში, გარკვეულ ეფექტს იწვევს. ამგვარად, ორგანიზმის მთლიანი მოქმედება უზრუნველყოფილია.

მაგრამ როგორ ხდება, რომ ამ დიფუზიურის, მთელ ორგანიზმში გაფანტული ნერვული აგზნების მიუხედავად, მაინც ცალკეული ორგანოებისა და სისტემების შეთანხმებული, კოორდინირებული მოქმედების სურათს ვღებულობთ? თანამედროვე ფიზიოლოგიაში ამ საკითხზე გარკვეული პასუხი არსებობს. საქმე ისაა, რომ ნერვული პროცესი ორგვარია: **აგზნება** და **შეკავება**, რომელნიც ურთიერთის საწინააღმდეგო მიმართულებით მოქმედებენ. ნერვული პროცესი რომ მთელ ორგანიზმს მოიცავს, იგი ყველგან **აგზნებას** როდი იწვევს: ზოგან იგი **შეკავების** სახითაც ვლინდება. ამისი შედეგი ისაა, რომ ნერვული იმპულსი ორგანიზმის ყველა ნაწილში კი არ იწვევს მოქმედებას, არამედ მხოლოდ იმათში, რომლებზეც შეკავება არ ვრცელდება. – ამრიგად, ორგანიზმის ნაწილების კოორდინაციას აგზნებისა და შეკავების განაწილება უდევს საფუძვლად, განაწილება, რომელიც თავის გარკვეულ სახეს ორგანიზმის განვითარების შედეგად აღწევს.

ლოკალიზაციის მოძღვრება

განსაკუთრებით მკვეთრად მთლიანისა და ნაწილობრივის ურთიერთობის საკითხი დიდი ტვინის შესწავლისას დგება. მართალია, დიდი ტვინის ქერქი ერთს მთლიანს წარმოადგენს, მაგრამ მისი ზედაპირი იმდენად მრავალფეროვან სურათს იძლევა, ისეა სხვადასხვა ღარებითა და ხვეულებით ცალკე, თავისებურად აგებულ არეზად დაყოფილი, რომ ადამიანს ბუნებრივად შეიძლებოდა გაჩენოდა აზრი, რომ ქერქის განსხვავებული ნაწილები განსხვავებულ დანიშნულებას უნდა ასრულებდნენ, რომ ისინი არა მარტო მორფოლოგიურად, არამედ ფუნქციონალურადაც უნდა იყვნენ ურთიერთისგან გამოყოფილი. რამდენადაც დიდი ტვინის ფუნქციად ფსიქიკური პროცესები ითვლება, და ეს უკანასკნელი მრავალს თვალსაჩინოდ განსხვავებულ სახეს შეიცავენ, შეიძლებოდა ეფიქრა კაცს, რომ თითოეული მათგანი დიდი ტვინის განსხვავებულ ნაწილთან არის დაკავშირებული და მის ფუნქციას წარმოადგენს. მაშინ ყოველი ფსიქიკური პროცესი ტვინის რომელსამე ადგილზე მოთავსდებოდა, და მაშასადამე, შეიძლებოდა დასმულიყო საკითხი თითოეული ფსიქიკური პროცესის ტვინში **ლოკალიზაციის** შესახებ. ლოკალიზაციის საკითხს საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორიული წარსული აქვს, და იგი დღესაც ერთერთ განსაკუთრებით აქტუალურ პრობლემად ითვლება.

ლოკალიზაციის პრობლემის მეცნიერული ისტორია მეცხრამეტე საუკუნესთან ერთად დაიწყო და განსაკუთრებით მის პირველ ათეულ წლებში ყურადღების ცენტრში დადგა. აქ მალე ორმა უკიდურესმა, ურთიერთის საწინააღმდეგო შეხედულებამ იჩინა თავი, რომელთაგანაც ერთი გერმანელ მეცნიერს გალს ეკუთვნოდა, და მეორე ფრანგ მკვლევარს, ცნობილ ფიზიოლოგს ფლურანსს.

გალის აზრით, სული 27 ძირითადს, განსხვავებულ **ნიჭს** შეიცავს და მთელი სულიერი ცხოვრება ამ ნიჭთა მოქმედების ნაყოფს წარმოადგენს: თითოეულს ამ ნიჭს თავისი ორგანო აქვს ტვინის ზედაპირზე; იგი ქერქის რომელიმე ადგილასაა ლოკალიზირებული. და, უეჭველია, სულიერ ნიჭიერებათა ზუსტი ლოკალიზაციის ცოდნას პრაქტიკული მნიშვნელობაც დიდი ექნებოდა: იგი ადამიანის ინდივიდუალურ თავისებურებათა გასაცნობად უებარ დახმარებას გაგვიწევდა. გალის რწმენით, რაც უფრო განვითარებული აქვს ამა თუ იმ სუბიექტს ესა თუ ის ნიჭიერება, მით უფრო განვითარებული უნდა ჰქონდეს მას ტვინის შესატყვისი ნაწილიც და, მაშასადამე, თავის ქალას ის ადგილიც, სადაც ტვინის ეს ნაწილია მოთავსებული. ეს გარემოება, გალის აზრით, შესაძლებლობას ქმნის, თავის ქალას ამობურთული, ამოზნექილი ადგილების განაწილების მიხედვით, ამა თუ იმ სუბიექტის

სხვადასხვა ნიჭიერების შესახებ ვიმსჯელოთ. ადამიანის ნიჭიერებათა ლოკალიზაციის საკვლევად, გალის აზრით, ცალკე მეცნიერება, **ფრენოლოგია** აუცილებელი.

გალის **ფრენოლოგია**, ჯერ ერთი, მცდარ ფსიქოლოგიურ საფუძვლებზე იყო აგებული: ისეთი რთული ფსიქიკური მდგომარეობები, როგორცაა შვილის სიყვარული, მეტყველების უნარი, თავმოყვარეობა, პატივმოყვარეობა და სხვა ასეთები ელემენტარულ „ნიჭიერებად“ იყვნენ გამოცხადებული და თითოეულისთვის ცალკე, დამოუკიდებელი ლოკალიზაცია იგულისხმებოდა. ყველა მისი დანარჩენი შეცთომები ამ ძირითადი შეცთომიდან გამომდინარეობდა. რასაკვირველია, მისი დასკვნები ხშირად სრულიად ეწინააღმდეგებოდა გამოცდილებას, მაგალითად, გალის ფრენოლოგიის მიხედვით, გენიალურ მხატვარს რაფაელს ფერების გრძობა სუსტად უნდა ჰქონოდა განვითარებული და ცნობილი მწერალი ვალტერ სკოტი დიდი მათემატიკოსი უნდა ყოფილიყო.

გასაგებია, რომ გალის ფრენოლოგიამ მალე საწინააღმდეგო მოძრაობა გამოიწვია. ფიზიოლოგმა ფლურანსმა პირველმა დააყენა ზუსტი მეცნიერული ცდები ცოცხალ ცხოველებზე და ამით მეცნიერებას განუზომელი სამსახური გაუწია. მან პირველმა მოახდინა დიდი ტვინის ამოკვეთა (ექსტირპაცია, დეცერებრაცია) და შემდეგი დაკვირვება მოგვცა: ცხოველს ყოველგვარი ფსიქიკური უნარი დაეკარგა, ინსტიქტებიცა და გრძობიერებაც; იგი უძრავად ეგდო ერთ ადგილას და მხოლოდ გარე ზემოქმედების საპასუხოდ თუ იძლეოდა ამა თუ იმ მოძრაობას. განსაკუთრებით საგულისხმოდ ის იყო მიჩნეული, რომ დიდი ტვინის რა ადგილიც უნდა ამოეკვეთა, შედეგი ყოველთვის ერთიდაიგივე იყო, ოღონდ მით უფრო ძლიერი და თვალსაჩინო, რაც უფრო დიდი იყო დაზიანებული ან ამოკვეთილი ადგილი. აქედან ფლურანსი დაასკვნოდა: „დიდი ტვინის ყველა ნაწილებს სრულიად თანაბარი მნიშვნელობა აქვთ ფსიქიკური პროცესებისთვის“-ო.

ფლურანსის ეს აზრი ექსპერიმენტულად ჩანდა დასაბუთებული და ამიტომ მან გალის ფრენოლოგიის გავლენა დიდი ხნით დაჩრდილა. მაგრამ შემდეგში გამოირკვა, რომ ფლურანსის დაკვირვება არ იყო საკითხის გადასაჭრელად საკმარისი, რომ მან ასეთი შედეგები მხოლოდ იმიტომ მიიღო, რომ იგი ცხოველს ოპერაციის შემდგომი დროის მხოლოდ მწვავე პერიოდში აკვირდებოდა, როდესაც ცხოველი ჯერ კიდევ ოპერაციის შოკის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, და არა უფრო გვიან პერიოდებში, როდესაც დაკვირვების ტვინის როლის საკითხის გადასაჭრელად გაცილებით უფრო საიმედო მასალის მოცემა შეეძლო. შემდეგი დროის უფრო ზუსტმა გამოკვლევებმა ლოკალიზაციის აზრი ხელახლა გამოაცოცხლეს და ახალ აღმოჩენათა მთელ რიგს მისცეს დასაბამი. ჯერ ბროკამ აღმოაჩინა (1861 წ.), რომ მარცხენა ჰემისფეროს **მესამე შუბლის ხვეულის** დაშლა მეტყველების დაზიანებას იწვევს, და აქ ე. წ. **ბროკას ცენტრო** მოთავსდა. ამას დაერთო **ვერნიკეს ცენტრო**, საფეთქლის პირველი ხვეულის არეში, რომლის დაზიანების შემთხვევაში ადამიანი მეტყველების მიმართ ყრუვდება: ნათქვამი არ ესმის. დეჟერინმა ალექსიის (დაწერილის წაკითხვისა და გაგების უნარის უქონლობა) შემთხვევები gyrus angularis-ს დაუკავშირა, დალიპმანმა აპრაქსია (მოქმედების უნარის დაზიანება) gyrus supramarginalis-ს. განსაკუთრებით საგულისხმო აღმოჩნდა მუნკის ცდები, რომლის შედეგადაც გამოირკვა, რომ **მხედველობის** ფუნქცია კეფის არეებთანაა დაკავშირებული. და **სმენის** – საფეთქლის არეებთან.

მაგრამ არა მარტო ჩვენი **გრძობიერება (სენსორიუმი)** აღმოჩნდა დიდი ტვინის ქერქის გარკვეულ ნაწილებთან დაკავშირებული: იქ არა მარტო „**სენსორული ცენტრები**“ მოთავსდა, არამედ თავისი ადგილი მიეჩინა იქვე ე. წ. „**მოტორულ ცენტრებსაც**“. მას შემდეგ, რაც ჰიციგმა ტვინის უშუალო ელექტრული აგზნებულობა აღმოაჩინა, დამტკიცდა, რომ ქერქის გარკვეული არეების ელექტრული აგზნების შედეგად სხეულის გარკვეული ნაწილების მოძრაობა ჩნდება. ამ მეთოდის გამოყენების შედეგად ქერქზე მოტორული ცენტრების ადგილიც იქნა მონახული (როლანდის დარის წინა ჰემისფეროს ორივე ნაწილში). ფერიერმა, წინააღმდეგ მუნკისა, დაამტკიცა, რომ ეს მოტორული ცენტრები მართლა წმინდა მოტორულია, და მათი აგზნება სრულიად არავითარ გრძობიერებას არ იწვევს.

ასეთი მიღწევების შედეგად თითქმის საბოლოოდ განმტკიცდა აზრი, რომ ლოკალიზაციის მოძღვრება სწორ გზაზე დგას, რომ მას ბრწყინვალე მომავალი ელის, რომ ამ მიმართულებით კვლევა საიმედოა და ნაყოფიერი. უეჭველია, ლოკალიზაციის საკითხის სწორად გადაჭრის საქმეს დიდად შეუწყობდა ხელს დიდი ტვინის აგებულების, მისი არქიტექტონიკის რაც შეიძლება უფრო ზუსტი შესწავლა. ამ მხრივ თვალსაჩინო ნაბიჯი ჯერ კიდევ ფლექსიგმა გადადგა წინ(მე-19 საუკ.).

მან აღმოაჩინა, რომ სხვადასხვა გამტარებელი ნერვების ბოჭკოები სხვადასხვა დროს იფარება მიელინის გარსით, და რომ ისინი მხოლოდ ამ მიელინიზაციის შემდეგ არიან სამოქმედოდ მომწიფებული. ფლექსიგმა დაამტკიცა, რომ მიელინიზაციის მიმდინარეობის თვალსაზრისით, გამტარებელი ნერვების ბოჭკოების სამი განსხვავებული სისტემა უნდა იქნეს ურთიერთისგან გამოყოფილი.

1) **პროექციული** ბოჭკოები, რომელნიც ნერვული სისტერს სხვა განყოფილებებიდან დიდი ტვინის ქერქისკენ მიმდინარეობენ; 2) **მოტორული** ბოჭკოების სისტემა, რომელიც, პირიქით, ქერქის მოტორული არიდან ქვემოთ ეშვება, და 3) ქერქის ერთი ხვეულიდან მეორე ხვეულისკენ

მიმდინარე ბოჭკოების სისტემა, რომელსაც ფლექსიგმა **ასოციაციურ ბოჭკოთა** სისტემა უწოდა. ყველაზე ადრე პროექციული ბოჭკოების მიელინიზაცია ხდება, ხოლო ყველაზე გვიან – ასოციაციურის. ამრიგად, ფლექსიგმა ნერვული ბოჭკოების ახალი სისტემა, სენსორულისა და მოტორულისგან განსხვავებული, ასოციაციური ბოჭკოების სისტემა აღმოაჩინა.

ბუნებრივად დადგა საკითხი ამ ახალი სისტემის სპეციფიკური ფუნქციის შესახებ და ფლექსიგის პასუხი ამ საკითხზე უკვე იმ სახელწოდებიდანაც ჩანს, რომელიც მან ამ მის მიერ აღმოჩენილ ნერვული ბოჭკოების სისტემას მისცა: **ასოციაციური** ბოჭკოების ფუნქციას იმ ასოციაციური კავშირების დამყარება შეადგენს, რომელიც ფსიქიკურ პროცესებს შორის არსებობს.

მაგრამ სადაა ცენტრი, რომელიც ამ ბოჭკოებს აწესრიგებს? ფლექსიგი თავისი გამოკვლევების შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ პროექციული ნერვული ბოჭკოები დიდი ჰემისფეროების ქერქის მხოლოდ ვიწროდ განსაზღვრულ არეებს უერთდება, რომ, ამ მოსაზრებით, სენსორულ არეებად მხოლოდ ეს ვიწროდ შემოფარგლული არეები უნდა ჩაითვალოს. ჰემისფეროების დიდი ნაწილი სრულიად თავისუფალია, ფლექსიგის მიხედვით, პროექციული ან სენსორული არეებისგან, ამიტომ საფიქრებელია, იგი ცენტრალური ნერვული სისტემის ასოციაციურ არეს წარმოადგენდეს, ცენტრს, რომელიც საპროექციო არეების ურთიერთკავშირს აწესრიგებს. ლოკალიზაციის მოძღვრებისთვის ფლექსიგის ეს დასკვნები დიდი ტვინის არქიტექტონიკის შესახებ იმ მხრივ შეიქნა მნიშვნელოვანი, რომ ასოციაციური არეები უმაღლესი ინტელექტუალური ფუნქციების ცენტრებად იქნა გამოცხადებული.

დიდი ტვინის არქიტექტონიკის შემდგომი კვლევა-ძიება უფრო შორს შეიჭრა ქერქის აღნაგობის თავისებურებათა შესწავლის საკითხებში. მაინერტისა და ბეცის გამოკვლევებმა ერთხელ კიდევ თვალსაჩინოდ წასწიეს წინ ქერქის შესწავლის საქმე, რომელიც მას შემდეგ უმთავრესად ჰისტოლოგიური მეთოდებით სარგებლობს და ქერქის ნერვული უჯრედებისა და ნერვული ბოჭკოების მხრივ შედგენილობის საკითხს ეხება.

აღმოჩნდა, რომ ამ მხრივ ადამიანის ქერქის სხვადასხვა ნაწილები საგრძობლად განსხვავდებიან ურთიერთისგან და, თანახმად უახლესი გამოკვლევებისა, ორასამდე სხვადასხვანაირად აგებულ არეს შეიცავენ. ამჟამად ფართო გავრცელებულობით სარგებლობს ბროდმანის მიერ შედგენილი დიდი ტვინის რუკა. იგი შედარებით ადრინდელ მონაცემებს ეყრდნობა და 52 ქერქულ არეს ასახავს, რომელთაც სრულიად გარკვეული ტომოგრაფიული მდებარეობა აქვთ მიკუთვნებული.

რა იქნებოდა საკვირველი, რომ ქერქის ასეთს შორსმწვდომს მორფოლოგიურ დიფერენციაციას ასევე შორსმწვდომი ფუნქციონალური დიფერენციაციის არსებობის აზრი გამოეწვია. და ჩვენ ვხედავთ, რომ მართლაც ქერქის, ცალკეულის, ჰისტოლოგიურად განსხვავებული არეების გაღიზიანების თუ დაზიანების შედეგები. დაკვირვებას სულ უფრო და უფრო მეტ ყურადღებას აქცევენ. დასტურდება, რომ განსხვავებულ მოტორულსა და სენსორულ ეფექტს იძლევა.

ყველა ამ გამოკვლევის შედეგად თანდათან მუშავდებოდა და მტკიცდებოდა აზრი ლოკალიზაციის მოძღვრების ძირითადი დებულების უტყუარობის შესახებ. აზრი, რომლის მიხედვითაც ყოველს ფსიქიკურ ფუნქციას თავისი ცენტრი დიდი ტვინის ქერქის უთუოდ რომელსამე განსაზღვრულ ადგილას უნდა ჰქონდეს; და ამ აზრზე კლასიკური ლოკალიზაციის მთელი მოძღვრება აიგო, რომელიც ძირითადში თანამედროვე ნევროპათოლოგიისა და ფსიქიატრიის მნიშვნელოვან საფუძველს წარმოადგენს.

მიუხედავად კლასიკური ლოკალიზაციის მოძღვრების ეგოდენ ბრწყინვალე წარმატებებისა, ფლურანსის აზრი ტვინის ნაწილების ფუნქციონალური ერთგვარობის შესახებ საბოლოოდ მაინც არ ჩამკვდარა. ჯერ ერთი, ადრევე იყო აღნიშნული, რომ იმ ფაქტიდან, რომ ტვინის ამა თუ იმ ნაწილის გაღიზიანებას ან დეფექტს განსაზღვრული ფსიქიკური ფუნქციის მოშლა სდევს თან, სრულიად არ გამომდინარეობს, რომ ამ ფსიქიკური ფუნქციის ნორმალური მოქმედებაც, სწორედ ამ ნაწილთან უნდა იყოს, როგორც თავის ცენტრთან, დაკავშირებული. ვუნდტი ამის შესახებ ასე მსჯელობდა: ადამიანს რომ მუხლის სახსრები დაუზიანდეს, იგი, რასაკვირველია, კარგად ვეღარ გაივლის. მიუხედავად ამისა, არავინ იტყვის, რომ სიარულის მოძრაობებს მუხლის სახსრები წარმოქმნიანო. ლოკალიზაციის კლასიკური მოძღვრების მომხრეები კი ხშირად სწორედ ასე მსჯელობდნენ: რაკი ქერქის ერთი ნაწილის დაზიანებას გარკვეული ფსიქიკური ფუნქციის მოშლა ახლავს თან, ამ უკანასკნელის ცენტრად სწორედ ეს ნაწილი უნდა აღვიაროთო. თუ რამდენად უმართებულო აღმოჩნდა ასეთი დასკვნა, ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ მონაკოვის და მერე ლეშლის ექსპერიმენტალური შედეგებიდან ჩანს: 1. მაღალი ინტელექტუალური ფუნქციის დაშლა არა მარტო მაშინ ხდება, როდესაც ქერქში სწორედ იმ ადგილს დააზიანებ, სადაც მისი „ცენტრი“ იგულისხმება, არამედ ქერქის ყველა სხვა ადგილების დაზიანების შემთხვევებშიც, ოღონდ ეს დაზიანება საკმაოდ დიდი უნდა იყოს. 2. რომელიმე ფუნქციის „ცენტრი“ რომ მთლიანად ამოკვეთო, ეს ფუნქცია მოისპობა, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ კვლავ დაიწყებს მოქმედებას, ვინაიდან ამოკვეთილი ნაწილის როლს ქერქის სხვა ნაწილები იღებენ თავის თავზე. აქედან თავის თავად გამომდინარეობს შემდეგი დასკვნა, რომელიც თითქოს ფლურანსის ძველი აზრის სასარგებლოდ უნდა ლაპარაკობდეს: ამა თუ იმ ნორმალური ფუნქციის ანატომიურ სუბსტრატს (მატარებელს)

მთელი ქერქი ანდა ყოველ შემთხვევაში ქერქის საკმაოდ ფართო არეები აქვს დაკავებული. მაშასადამე, მისი ნორმალური მოქმედებისთვის მთელი ამ ორგანოს მონაწილეობაა საჭირო. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ საკმარისი უნდა იყოს ამ მექანიზმის თუნდ ერთი რომელიმე ელემენტი დააზიანო, რომ ფუნქცია ნორმალური მოქმედების გზას აცდეს. ამ შემთხვევაში, ე. წ. „ცენტრები“, რომელნიც ლოკალიზაციის კლასიკური მოძღვრების თანახმად ზუსტად არიან სხვადასხვა არეებში მოთავსებული, ამ მექანიზმის მხოლოდ ცალკეულის, თუმცა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ელემენტების მეტს არაფერს არ უნდა წარმოადგენდნენ.

ამას ზოგიერთი ახალი ფაქტიც დაემატა, რომელიც თითქოს ქერქის მორფოლოგიურად გარკვეული არეების ფუნქციონალური მრავალმხრივობის შესახებ უნდა ლაპარაკობდეს. მაგალითად, ლეშლის ცდების შედეგების მიხედვით, მხედველობითი არის დაზიანებას ქერქში სამგვარი ფუნქციონალური დეფექტი ახლავს თან: 1) ფორმის განსხვავების უნარი იკარგება, 2) წინაღ შექნილი ჩვევები ისპობა: ნასწავლი ივიწყება, 3) ახალი რთული ჩვევების შექენა ძნელდება, და ძნელდება მით უფრო, ქერქის რაც უფრო დიდი არეა დაზიანებული. აქედან ლეშლი დაასკვნის, რომ მხედველობის არე მარტო მხედველობასთან როდი ყოფილა დაკავშირებული, არამედ ისეთ ფუნქციებთანაც, რომელთაც მხედველობასთან არაფერი არა აქვთ საერთო. აქედან იგი, ბოლოსდაბოლოს, იმ აზრზე მიდის, რომ თავის ტვინის ქერქში მორფოლოგიურსა და ფუნქციონალურ მხარეს შორის შესატყვისობა არ არსებობს, რომ ამიტომ ამა თუ იმ ფსიქიკური ფუნქციისთვის ტვინის დაზიანებული ნაწილი რაოდენობას, მის სიდიდეს, უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე მის რომელობას.

რასაკვირველია, ლეშლის ეს აზრი უკიდურესობად უნდა ჩაითვალოს. იმ მონაცემების შემდეგ, რომელიც დიდი ტვინის ქერქის მორფოლოგიური დიფერენციაციის შესახებ მოეპოვება თანამედროვე მეცნიერებას, ფლურანსის აზრის უცვლელად აღდგენა სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა. „მორფოლოგიური და ფიზიოლოგიური მოვლენები, ფორმა და ფუნქცია ერთმანეთის პირობას წარმოადგენენ“-ო, ამბობს ენგელსი, და უდაოა, ქერქის არქიტექტონიკული დიფერენციაცია ფუნქციონალურ დიფერენციაციასაც გულისხმობს; ამიტომაც იმის მტკიცება, თითქოს ქერქის ყველა არეებს – რაგინდ განსხვავებულიც უნდა იყვნენ ისინი მორფოლოგიურად – ერთიდაიგივე ფუნქციონალური ღირებულება ჰქონდეთ.

ჩვენს წინაშე ახალს, სრულიად გადაუჭრელ პრობლემას დააყენებდა, პრობლემას იმის შესახებ, თუ რაღა აზრი აქვს მაშინ ქერქის არქიტექტონიკულ დიფერენციაციას, და რად ხდება, რომ ეს უკანასკნელი მით უფრო შორსაა წასული, რაც უფრო განვითარების მაღალ საფეხურზე დგას ორგანიზმი; რაღაა, რომ ფუნქციონალურად ყველაზე უფრო მეტად განვითარებული ორგანიზმი, ადამიანი, სწორედ ყველაზე უფრო დიფერენცირებული სტრუქტურის მქონე ტვინის პატრონია!

უეჭველია, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ქერქის არეების განსხვავებული ფუნქციონალური როლის სრული უარყოფა. ისე როგორც სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა იმის მტკიცებაც, თითქოს ამავე დროს დიდი ტვინი, როგორც მთლიანიც არ მოქმედობდეს. თითქოს მისი მოქმედება მარტო ნაწილობრივი არეების ფუნქციებისგან აიგებოდეს. ქერქული ლოკალიზაციის პრობლემის სწორი გადაჭრა, თანახმად თანამედროვე უახლესი მიღწევებისა, ისევე უნდა მოხდეს, როგორც საერთოდ ცენტრალური ნერვული სისტემის ფუნქციონალური დიფერენციაციის საკითხისა: ცალკეული, დიფერენცირებული ნაწილების მოქმედება მთლიანის მოქმედებას გულისხმობს და მის ნიადაგზე აიგება.

ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ცენტრალური ნერვული სისტემა საზოგადოდ, მიუხედავად იმ შორსმწვდომი დიფერენციაციისა, რომელიც მას განვითარების მაღალ საფეხურზე ახასიათებს, არსებითად მაინც ყოველთვის როგორც მთლიანი აპარატი მოქმედობს. მისი მთავარი დანიშნულება ორგანიზმის ცალკეული სისტემების შეკავშირებასა და მოქმედების მოწესრიგებაში მდგომარეობს; და, ცხადია, იგი ამ ამოცანას ვერ გადასწყვეტდა, თუ რომ თვითონ იქნებოდა ასეთი მოქმედების უნარს მოკლებული.

ჩვენ ვიცით, რომ ორგანიზმის მთლიანობას არა მარტო ნერვული სისტემა ქმნის. ჩვენ ზემოდ ლაპარაკი გვქონდა ჰუმორალური ფაქტორების შესახებაც, რომელნიც ორგანიზმის შინაგანს ქიმიკურ კავშირს ედებიან საფუძვლად და მის შინაგან მთლიანობას ამ გზით აპირობებენ.

მაშასადამე, ორგანიზმის მთლიანობა ორს ძირითად საფუძველზე მაინც აიგება: ნერვულზე და ქიმიკურზე. მართალია, ჩვენ ორივე ცალცალკე გვაქვს განხილული, მაგრამ სინამდვილეში მათ შორის განუყრელი კავშირი არსებობს: არსებობს მთელი რიგი ქიმიკური აგენტებისა, მაგალითად, სხვადასხვა ჰორმონები, რომელნიც ნერვული სისტემის მოქმედებაზე გადამწყვეტ გავლენას ახდენენ, და, მეორეს მხრივ, არსებობს ისეთი ფაქტებიც, რომელნიც ნერვული სისტემის ქიმიკურ პროცესებზე ზეგავლენას ყოველ ეჭვსგარეშე სტოვებენ: თუ, კერძოდ, ენდოკრინული სისტემის გავლენა ნერვულ სისტემაზე უდაოა, უეჭველია ისიც, რომ შეუძლებელია, შინაგანკრეციის ორგანოების მოქმედების მოწესრიგება (რეგულაცია) ნერვული სისტემის მონაწილეობის გარეშე ხდებოდეს. ნერვული და ჰუმორალური ფაქტორები ურთიერთთან მჭიდრო კავშირში იმყოფებიან, და მათი ერთიმეორისგან გამოცალკეება მხოლოდ აბსტრაქციის გზით თუა შესაძლებელი. მაგრამ ამ განუყრელ მთლიანში აქტიური როლი მაინც ერთერთს ეკუთვნის, სახელდობრ, ნერვულ სისტემას,

და ეს როლი მით უფრო დიდია, განვითარების რაც უფრო მაღალ საფეხურს აღწევს ორგანიზმი.

რასაკვირველია, ეს ისე როდი უნდა გავიგოთ, თითქოს ორგანიზმი პირველადად ცალკე ნაწილებისა და სისტემებისგან შედგებოდეს, თითქოს ამათი გაერთიანება ერთს მთლიან ორგანიზმად მხოლოდ შემდეგ და განსაკუთრებით ნერვული სისტემის წყალობით ხდებოდეს. არა! ორგანიზმი ისეთ მთლიანს როდი წარმოადგენს, რომელიც ნაწილების შეერთების სახითაა მიღებული: „მექანიკური შეერთება ძვლების, სისხლის, კუნთების, უჯრედების და სხვა, ანდა ქიმიკური ელემენტების, ჯერ კიდევ არ შეადგენს ცხოველს. ორგანიზმი არც მარტივია და არც შენადგენი, რაგინდ რთულიც უნდა იყოს იგი“ (ენგელსი). მაშინ, როდესაც არაორგანული სხეულის ნაწილებს ცალკეც შეუძლიათ არსებობა, იმ მთელის გარეშე, რომელსაც ისინი ეკუთვნიან, ორგანიზმის ნაწილების შესახებ ეს არ ითქმის. სისხლს, კუნთებს, ქსოვილებს მხოლოდ ორგანიზმის მთლიანში შეუძლიათ არსებობა. მის გარეშე ისინი ისპობიან (ენგელსი). ამიტომ სიცოცხლის ნამდვილ ერთეულად, მის ნამდვილ მატარებლად არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ჩაითვალოს ორგანიზმის რომელიმე ნაწილი ან ელემენტი, მაგალითად, უჯრედი ან რომელიმე მათი შეერთება. **სიცოცხლის ნამდვილ ერთეულად, მის ნამდვილ სუბიექტად მხოლოდ მთლიანი ორგანიზმი უნდა იქნეს ცნობილი.**

განწყობის ფსიქოლოგია

განწყობა

1. მიზანშეწონილობის პრობლემა: მექანიციზმი და ვიტალიზმი

ორგანიზმი როგორც მთლიანი მოქმედობს. იგი როგორც მთლიანი უბასუხებს გარემოს ზემოქმედებას; და ამის შესაძლებლობას მას, როგორც ზემოდ დავინახეთ, მისი საოცარი ანატომიური და ფიზიოლოგიური თავისებურება აძლევს. მაგრამ ამ მთლიან მოქმედებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნებოდა აზრი, თუ რომ იგი მიზანშეწონილად წარიმართებოდა, ესე იგი, თუ რომ იგი ორგანიზმს მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისა და გარემოსთან საზოგადოდ უკეთ შეგუების შესაძლებლობას მისცემდა. ჩვენ ვიცით, რომ ცოცხალ ორგანიზმს სწორედ ასეთი მიზანშეწონილი მოქმედების უნარი ახასიათებს. უამისოდ იგი დაიდუბებოდა, უამისოდ სიცოცხლე საზოგადოდ შეუძლებელი იქნებოდა, უამისოდ მის მოქმედებას არავითარი აზრი არ ექნებოდა.

და აი იბადება საკითხი. როგორ არის ეს მიზანშეწონილი მოქმედება შესაძლებელი? როგორ ახერხებს ორგანიზმი მას? ამ ძველადძველ საკითხზე ორი განსხვავებული პასუხი იყო დღემდე ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში გავრცელებული. **მექანიცტური და ვიტალისტური.** თანახმად მექანიცტური შეხედულებისა, ორგანიზმის მოქმედებას წმინდა მექანიკური კანონზომიერება განსაზღვრავს: ორგანიზმი ნამდვილი მანქანაა, რომლის მუშაობაც გარედან მომდინარე ზეგავლენაზე დამოკიდებული. თავისი უკიდურესი გამოხატულება მექანიციზმმა დეკარტის ცნობილ შეხედულებაში ჰპოვა, რომლის მიხედვითაც ცხოველი ნამდვილ მანქანას, ავტომატს წარმოადგენს, და მისი ქცევის მიზანშეწონილობა მისი აქტიური ჩარევის გააჩნის ვისახვება. თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში

მექანიციზმს განსაკუთრებით ე. წ. **რეფლექსოლოგია და ბიჭვეიორიზმი** იცავენ. მათი რწმენით, ცხოველისა და ადამიანის ქცევის გასაგებად, ბოლოს და ბოლოს, მხოლოდ ფიზიკურ-ქიმიკური კანონზომიერების შესწავლაა საკმარისი, იმიტომ რომ ცოცხალი ორგანიზმის ქცევაც ბუნების მოვლენაა, იგი არაფერს სპეციფიკურს არ შეიცავს და, როგორც ყველაფერი ბუნებაში, ფიზიკურ-ქიმიკურ პროცესებზე უნდა იქნეს დაყვანილი.

ვიტალისტური შეხედულება სულ სხვა პოზიციაზე დგას. მისი აზრით, ცხოველის მოქმედების მიზანშეწონილობის ფიზიკო-ქიმიკურად ახსნა დამარწმუნებელი არაა. ორგანიზმი, როგორც სიცოცხლის მატარებელი, არსებითად განსხვავდება არაორგანული ნივთიერებისგან, და იმიტომ მის მოქმედებას სრულიად თავისებური ფაქტორი განსაზღვრავს: ორგანიზმის ქცევის მიზანშეწონილობა ფიზიკო-ქიმიკური პროცესების ნიადაგზე როდი აიგება; იგი სპეციფიკური ფაქტორიდან გამომდინარეობს, რომელსაც ყოველი ცოცხალი ორგანიზმი შეიცავს. ეს ფაქტორი წმინდა არამატერიალურ არსს ან **ძალას** წარმოადგენს. ზოგი მას **ენტელექიას** უწოდებს. ზოგი **ფსიქოიდს**, ზოგი **სასიცოცხლო ენერჯიას**. იგი დამოუკიდებლად მოქმედობს ორგანიზმზე და შიგნიდან წარმართავს მას ამა თუ იმ მიმართულებით, იმის მიხედვით, თუ რა სჭირდება ორგანიზმს ამჟამად. ასე ჩნდება მიზანშეწონილი ქცევა. ეს უკანასკნელი, მაშასადამე, ახსნას არ მოითხოვს. ცოცხალ ორგანიზმს იმთავითვე აქვს თანდართული საგანგებო ძალა, რომელიც მას მიზანშეწონილი მოქმედების უნარს ანიჭებს. ასეთია ვიტალისტური თვალსაზრისი.

თავისთავად იგულისხმება. არცერთი ეს თვალსაზრისი არაა მისაღები. მექანიციზმი ცოცხალი ორგანიზმის სპეციფიკურობას უარყოფს. მაშასადამე, სიცოცხლე მისთვის განვითარების ახალ საფეხურს არ წარმოადგენს: იგი კვლავ არაორგანული ნივთიერების კანონზომიერებათა ფარგლებში რჩება. ვიტალიზმი მეორე უკიდურესობაში ვარდება. იგი ორგანულსა და არაორგანულს შორის გარდუვალ უფსკრულს თხრის, მათ შორის აბსოლუტურ განსხვავებას სჭვრეტს, რამდენადაც იმას, რაც სპეციფიკურია ორგანიზმისთვის, არამატერიალურად აცხადებს.

ეს საკითხი მხოლოდ მატერიალისტური დიალექტიკის ნიადაგზე შეიძლება გადაწყდეს: ორგანულსა და არაორგანულს შორის უფსკრული არ არსებობს: რამდენადაც ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთერთ ფორმას წარმოადგენს, ისიც არაორგანულის მსგავსად, მატერიალურის კანონზომიერებას ემორჩილება. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც მასში ხდება, გარკვეული ფიზიკურ-ქიმიკური მიზეზით უნდა იქნეს ახსნილი: ორგანული, ცოცხალი, ისე როგორც არაორგანულიც, მიზეზ-შედეგთა უწყვეტ ჯაჭვშია ჩართული; და იმისთვის, რომ მასში რაიმე მოვლენის გაგება მოახერხო, უთუოდ მისი მიზეზი უნდა გამოიხსნოს. ერთი სიტყვით, ყველაფერი მიზეზით არის განსაზღვრული.

ვიტალიზმის ძირითადი შეცდომა ისაა, რომ ორგანიზმში იგი **ძალის** არსებობას გულისხმობს, რომლის მოქმედებაც მიზეზი კი არაა, მიზანი განსაზღვრავს: თუ ორგანიზმისთვის, მაგალითად, ესა და ეს მოძრაობაა ხელსაყრელი, საჭირო, ერთი სიტყვით, მიზანშეწონილი, ეს **ძალა** სწორედ ამ მოძრაობას წარმოაქმნევინებს მას. მაგრამ არც ისაა სწორი, რასაც მექანიციზმი უჭერს მხარს. მართალია, ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთერთი ფორმაა, და მისი არაორგანულისგან სრული მოწყვეტა არ შეიძლება. მაგრამ იგი ცოცხალი მატერიაა და, როგორც უფრო მაღალი ფორმა მატერიის განვითარებისა, მისი **ორგანიზაციის** უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს. როგორც ასეთი, იგი ახალ რომე-

ლობით თავისებურებას შეიცავს და, მაშასადამე, მთლიანად არაორგანულის კანონზომიერებაზე ვერ დაიყვანება: იგი ახალ, სპეციფიკურ კანონზომიერებას, **ბიოლოგიურ** კანონზომიერებას გულისხმობს, რომლის გარეშეც ორგანიზმის მოქმედების გაგება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა.

2. მიზანშეწონილობის პრობლემა: განწყობა

როგორ უნდა გავიგოთ ორგანიზმის ეს სპეციფიკური თავისებურება? ენგელსი ამბობს, რომ „მიზანშეწონილი მოქმედება ჩანასახში ყველგან არსებობს, სადაც კი პროტოპლაზმა არის, სადაც ცოცხალი ცილა არსებობს და რეაგირობს, ესე იგი, თუნდ სულ მარტივ მოძრაობას იძლევა, როგორც შედეგს გარედან მომდინარე გარკვეული გაღიზიანებისას. ასეთ რეაქციას იქაც კი აქვს ადგილი, სადაც ჭერ კიდევ არავითარი უჭრედი არ არსებობს, მით უმეტეს, ნერვული უჭრედი“-ო.

მაშ, ნათელია, რომ ყოველი ცოცხალი არსისთვის, ყოველი მეტად თუ ნაკლებად რთული ორგანიზმისთვის ძირითადში მიზანშეწონილი ქცევაა დამახასიათებელი. იგი არის ის სპეციფიკური თავისებურება, რომელიც ორგანული მატერიის რომელიმე მონაპოვარს წარმოადგენს და არაორგანულისთვის სრულიად უცხოა. ჩვენი პრობლემა, მაშასადამე, იმაში მდგომარეობს, რომ გავარკვიოთ, თუ როგორაა შესაძლებელი, რომ ორგანიზმის, როგორც მატერიის ერთ-ერთი ფორმის, ქცევა უდაოდ მიზეზობრივად იყოს განსაზღვრული, მაგრამ იმავე დროს მიზანშეწონილობითაც ხასიათდებოდეს.

ვნახოთ ჭერ, საიდანაა, რომ ცოცხალი არსების ქცევა მიზანშეწონილი ხასიათისაა. უდაოა, რომ ქცევის ეს ნიშანი ცოცხალი ორგანიზმის რომელიმე განსაკუთრებით სპეციფიკური თავისებურებიდან უნდა გამომდინარეობდეს. მაშასადამე, პირველ რიგში გამოსარკვევია, თუ რა უნდა ჩაითვალოს ამ სპეციფიკურ თავისებურებად, ისეთ თავისებურებად, რომ მის გარეშე ცოცხალი ორგანიზმის არსებობაც კი შეუძლებელი იყოს.

დაბეჭთებით შეიძლება ითქვას, რომ ცოცხალი ორგანიზმის ძირითადი განსაკუთრებით ნიშანდობლივი თავისებურება, რომლითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება არაორგანული სხეულისგან, ეს ისაა, რომ იგი გარემოსთან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის განუწყვეტელ ურთიერთობაში იმყოფება. როგორც ყველამ იცის, გარეშე ამ ურთიერთობისა, სიცოცხლე სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. „სიცოცხლე ცილოვან ნივთიერებათა არსებობის ფორმაა, რომლის არსებითს მომენტსაც გარემო ბუნებასთან ნივთიერებათა მუდმივი გაცვლა-გამოცვლა შეადგენს და რომელიც ამ გაცვლა-გამოცვლის შეწყვეტასთან ერთად ისპობა“-ო, ამბობს ენგელსი. რასაკვირველია, ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის შესახებ არაორგანულ სინამდვილეშიც შეიძლება ლაპარაკი, იმიტომ რომ ქიმიკური პროცესების არსებობა ყველგან დასტურდება. მაგრამ აქ სულ სხვაგვარ გაცვლა-გამოცვლასთან გვაქვს საქმე. „არაორგანულ სხეულთა შემთხვევაში ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა არღვევს მათ, ხოლო ორგანულ სხეულთა შემთხვევაში იგი მათი არსებობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენსო“, გვეუბნება ენგელსი. ამიტომ ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, მხოლოდ ცოცხალი ორგანიზმისთვისაა დამახასიათებელი.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ცოცხალი არსების სპეციფიკურ თავისებურებას, განვითარების რა საფეხურზეც უნდა იდგეს იგი, ყველგან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა შეადგენს.

სხვანაირად ეს იმას ნიშნავს, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ის გარემოება ახასიათებს, რომ იგი ყოველთვის რაიმე **მოთხოვნილების** მატარებელია, რომ მას ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილება, პირველ რიგში, ნივთიერი მოთხოვნილება აქვს. არაორგანული სხეულის შესახებ ამის თქმა, რასაკვირველია, არ შეიძლება. ნივთიერების გაცვლა-გამოცვლა მას არ ესაჭიროება, მოთხოვნილება მას არა აქვს.

ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ორი თავისებურება აქვს, რომლის მსგავსსაც არაორგანულ სინამდვილეში ვერაფერს ვხვდებით. ერთი – **მიზანშეწონილი ქცევა** და მეორე – **მოთხოვნილება**.

ძნელი შესამჩნვია არაა, რომ მათ შორის უეჭველი კავშირი არსებობს. მიზანშეწონილ ქცევას მოთხოვნილების ფაქტი უდევს საფუძვლად. თუ ცოცხალი ორგანიზმი ქცევის აქტს მიმართავს, ამას მხოლოდ იმიტომ შევება, რომ სხვანაირად მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლებელია. მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებებს მხოლოდ გარებუნება შეიცავს. მაშასადამე, ცოცხალი არსება იძულებული ხდება, ბუნებასთან სათანადო ურთიერთობა დაამყაროს, ესე იგი, გარკვეულ ქცევის აქტებს მიმართოს.

მაშასადამე, უდაოა, რომ ქცევა საზოგადოდ მოთხოვნილების ნიადაგზეა აღმოცენებული, რომ იგი მოთხოვნილების პროდუქტს წარმოადგენს.

მაგრამ რატომაა, რომ ეს ქცევა მიზანშეწონილია? როგორ ახერხებს ორგანიზმი, რომ სწორედ მიზანშეწონილ ქცევას მიმართავს? უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს საკითხიც მოთხოვნილების ცნებასთან დაკავშირებით უნდა გადაწყდეს.

სანამ სხეული მოკლებულია მოთხოვნილებას, მასსა და დანარჩენ სინამდვილეს შორის სრულიად ინდიფერენტული დამოკიდებულება არსებობს. რა იმოქმედებს და რამდენად იმოქმედებს ამ სხეულზე, ეს სულერთია. იგი თავიდან ბოლომდე პასიურად განიცდის ამ შემოქმედებას. მაგრამ რა წამს სხეულს მოთხოვნილება უჩნდება, იმ მომენტიდან სინამდვილესა და მას შორის ინდიფერენტული ურთიერთობის გაგრძელება შეუძლებელი ხდება: ამიერიდან ცოცხალი

ორგანიზმი იმიტომ ამყარებს სინამდვილესთან ურთიერთობას, რომ მას მოთხოვნილება აქვს, რომლის დაკმაყოფილებაც ამ ურთიერთობის გარეშე შეუძლებელია. ამიერიდან, რასაკვირველია, სულერთი აღარაა მისთვის, თუ რა იმოქმედებს და როგორ იმოქმედებს ამ სინამდვილიდან მასზე. ამიერიდან იგი გარემოსთან, როგორც არა ინდიფერენტულ რაღაცასთან, არამედ როგორც თავისი მოთხოვნილების **სიტუაციასთან**, აწესებს კავშირს.

მაშასადამე, თუ აქამდე სხეულსა და გარემოს მოვლენათა შორის მხოლოდ შემთხვევითი დამოკიდებულება არსებობდა, ამიერიდან ცოცხალი ორგანიზმისა და გარემოს ურთიერთობა მოთხოვნილების ნიადაგზე ყალიბდება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამიერიდან ყველაფერი კი არ მოქმედობს გარესინამდვილეში ცოცხალ არსებაზე, არამედ მხოლოდ ის, რაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ესე იგი, რაც ყოველს მოცემულ მომენტში აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების **სიტუაციას** წარმოადგენს.

ამნაირად, ნათელი ხდება, რომ მოთხოვნილების მატარებელს ცოცხალ ორგანიზმზე გარემოს ცალ-ცალკე მოვლენები კი არ აწარმოებენ ზემოქმედებას, არამედ ამ მოვლენების მთელი სისტემა, რამდენადაც ისინი აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავენ, ესე იგი, რამდენადაც ისინი მის **სიტუაციას** წარმოადგენენ.

მაგრამ მოთხოვნილების ფაქტი არა მარტო ამას ხდის გასაგებად, ესე იგი, იმ გარემოებას, რომ ცოცხალ ორგანიზმზე გარემო, როგორც მოვლენათა შემთხვევითი თავყრილობა კი არა, როგორც განსაზღვრული სიტუაცია, როგორც გარკვეული მთლიანი სისტემა, ახდენს ზეგავლენას. მოთხოვნილების ფაქტი მეორე მნიშვნელოვან გარემოებასაც უდევს საფუძვლად, სახელდობრ შემდეგს: არაორგანული სხეული ყოველთვის მხოლოდ ობიექტს წარმოადგენს სხვა ობიექტთა გვერდით – მას არაფერი აქვს ისეთი, რომ მისს სწორედ ასეთს და არა ისეთ დამოკიდებულებას მოითხოვდეს სხვა ობიექტებთან – მას არაფერი აქვს ისეთი, რომ მას რაიმე ქცევას ავალებდეს. მაგრამ რა წამს სხეულს მოთხოვნილება უჩნდება, მდგომარეობა მაშინვე იცვლება: გარესინამდვილე ეხლა მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებად, მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციად იქცევა. მაშასადამე, ორგანული სხეული, იმისდა მიხედვით, თუ რა მოთხოვნილება აქვს მას, იძულებული ხდება, ამა თუ იმ გარკვეული ხასიათის ურთიერთობა დაამყაროს გარესინამდვილესთან – იგი იძულებული ხდება, გარკვეული **ქცევის აქტებს** მიმართოს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მოთხოვნილების ფაქტის ნიადაგზე ცოცხალი ორგანიზმი **ინდივიდალ ქცევის სუბიექტად**, იქცევა, ხოლო მასზე მოქმედი გარე სინამდვილე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების **სიტუაციად**.

რას ნიშნავს ეს? უწინარეს ყოვლისა, ნათელი ხდება, რომ გარესინამდვილე ცოცხალ არსებაზე როგორც **ინდივიდზე**, როგორც **მოთხოვნილების სუბიექტზე** ახდენს ზემოქმედებას – ესე იგი, ცოცხალი არსების არა რომელიმე ნაწილობრივ მომენტზე, მის რომელსამე ძალაზე ან ფუნქციაზე, არამედ მასზე, როგორც **მთლიანზე**, როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტზე. მაშასადამე, ნათელი ხდება ისიც, რომ გარესინამდვილის ზემოქმედების ეფექტი პირველ რიგში ცოცხალ არსებაში, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტში, როგორც ინდივიდში, იჩენს თავს, და მაშასადამე, მხოლოდ **მთლიანობით** ხასიათის შეიძლება იყოს. უკეთ რომ ვთქვათ, ეს ეფექტი მოთხოვნილების სუბიექტში რაიმე ნაწილობრივი ცვლილების სახით კი არ უნდა იჩენდეს **სადმე** თავს, არამედ თვითონ ინდივიდის ცვლილებას, თვითონ ინდივიდის მოდიფიკაციას უნდა წარმოადგენდეს.

მაგრამ როგორია შინაარსებულად ეს მთლიანობითი ეფექტი, ეს ინდივიდის, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტის გადასხვაფერება ან გადახალისება? გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჩვენთვის ამ საკითხის გადაჭრას აქვს, იმიტომ რომ ჩვენი ძირითადი საკითხის გადაწყვეტა მთლიანად მასზეა დამოკიდებული.

გარესინამდვილე ცოცხალ არსებაზე, როგორც ინდივიდზე, მაშასადამე, როგორც **მთელზე** მოქმედობს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ იგი ამ შემთხვევაში, როგორც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია მოქმედობს მასზე, როგორც სისტემა, რომელიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს. მაშასადამე, იმ ეფექტში, რომელსაც იგი სუბიექტში იწვევს, გარესინამდვილე შეიძლება მხოლოდ როგორც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია – და არა როგორც შემთხვევითი და ინდიფერენტული გარემო – **იყოს ასახული**. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ეს ეფექტი თვითონ სუბიექტის მოდიფიკაციას, თვითონ სუბიექტის გადახალისებას, მის გადასტრუქტურებას წარმოადგენს, და არა რაიმე ნაწილობრივ ცვლილებას, რომელიც ცოცხალი არსების რომელსამე კერძო მხარეს ეხება. ეს კი, ცხადია, შეიძლება მხოლოდ იმას ნიშნავდეს, რომ გარესინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში, ქცევის სუბიექტი, რომელიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ესწრაფვის, ამ უკანასკნელის სიტუაციის შესატყვისად იცვლება. მაშასადამე, იგი, როგორც მთელი, როგორც ქცევის სუბიექტი უკვე მანამდე, სანამ მოქმედებას დაიწყებდეს, თავისი მოთხოვნილების სიტუაციის შესატყვის მოდიფიკაციას განიცდის, და ამიტომ მისი მომავალი

მოქმედება მოცემული სიტუაციის შესატყვისად მოდიფიცირებული არსების მოქმედებას წარმოადგენს. მაშასადამე, როგორც იმოქმედებს მოცემულ სიტუაციაში ესა თუ ის ცოცხალი არსება, ეს განსაზღვრულ ფარგლებში, უკვე მანამ არის გარკვეული, სანამ მოქმედება დაიწყებოდეს: ეს უკანასკნელი მოცემულია იმ მოდიფიკაციის სახით, რომელსაც სუბიექტი გარემოს ზემოქმედების შედეგად განიცდის.

მაგრამ თუ იგი მანამდეა მოცემული, სანამ დაიწყებოდეს, ცხადია, იგი მხოლოდ როგორც **წინასწარი** მიდრეკილება, როგორც გარკვეული მოქმედების **ტენდენცია**აა მოცემული. მაშასადამე, ქცევას წინ უსწრებს სუბიექტის მდგომარეობა, რომელშიც, როგორც ობიექტური სიტუაციის ასახვაში, ამ ქცევის საერთო ხასიათი, მისი ძირითადი რაგვარობა მისი ობიექტური ვითარების შესატყვისობა წინასწარაა განსაზღვრული.

რა უნდა ვუწოდოთ ამ სპეციფიკურ მდგომარეობას? ფსიქოლოგიაში კარგა ხანია ერთი ფაქტია შენიშნული, რომელიც განსაკუთრებით ამ ბოლო ხანებში „**განწყობის**“ სახელწოდებით აღინიშნება ხოლმე. ამ ფაქტის ერთერთ ნიმუშად შემდეგი შეიძლება ჩაითვალოს. როდესაც ადამიანი, ვთქვათ, **პურის** შესახებ რუსს ესაუბრება, მას ენაზე თავისთავად რუსული სიტყვა ХЛЕБ ადგება. ხოლო როდესაც იგი, მაგალითად, გერმანელთან დაიწყებს საუბარს, მაშინ მას ХЛЕБ კი არა, შესაფერი გერმანული სიტყვა (Brot) აგონდება.

რატომ? რა უდევს ამ გარმოებას საფუძვლად? პასუხი ასეთია. რუსთან საუბრის დროს ადამიანი რუსულად სალაპარაკოდ არის **განწყობილი**, ხოლო გერმანელთა საუბრის დროს – გერმანულად სალაპარაკოდ. მაშასადამე, რა სიტყვა მოგადგება ენაზე ყოველს კერძო შემთხვევაში, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა ენაზე ლაპარაკის **განწყობა** გაქვს.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ სანამ ცოცხალი არსება საზოგადოდ რაიმე მნიშვნელოვან ქცევას ჩაიდენდეს, იგი უკვე მანამდეა ისე მოდიფიცირებული, რომ მან სწორედ ეს ქცევა უნდა ჩაიდინოს. – სხვანაირად ასეც შეიძლებოდა გვეთქვა: სანამ ცოცხალი არსება რაიმე ქცევას მიმართავდეს, მას უკვე მანამდე აქვს ეს ქცევა **განწყობის** სახით მოცემული.

მაშასადამე, იმ სპეციფიკურ მდგომარეობას, რომელიც სუბიექტში მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ობიექტური სიტუაციის ზეგავლენის შედეგად ჩნდება, **განწყობა** შეგვიძლია ვუწოდოთ.

ეს ტერმინი განსაკუთრებით იმიტომაა შესაფერისი, რომ ერთის მხრივ, იგი იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ საქმე არა რომელსამე გარკვეულს შინაარსულ ცვლილებას ეხება, რომელიც სუბიექტში ჩნდება, არამედ სუბიექტს, როგორც მთელს; მეორის მხრივ – იმ გარემოებაზე, რომ სუბიექტის ეს სპეციფიკური მდგომარეობა მას გარკვეულ ქცევისკენ მოუწოდებს – მაშასადამე, ეს ქცევა უკვე წინასწარაა მასში განსაზღვრული, და, დასასრულ, – იმ გარემოებაზეც, რომ ეს სპეციფიკური მდგომარეობა **დინამიკური** სახის მოვლენაა, რომელმაც თავისი გამოვლენა სუბიექტის **გარკვეულ აქტივობაში** უნდა პოვოს.

ამრიგად, ცოცხალი არსებისა და გარემოს ურთიერთობა, რამდენადაც ამ უკანასკნელს მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი უდევს საფუძვლად, საბოლოოდ ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსით ამოქმედებულს ცოცხალ არსებაზე გარემოსიტუაცია იწვებს ზემოქმედებას და მასში სიტუაციის შესაფერის გარკვეულს მთლიან ცვლილებას, გარკვეულ განწყობას იწვევს. ამიერიდან ასე შეცვლილს, გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტს, რასაკვირველია, მხოლოდ თავისი განწყობის შესაფერისი პროცესებისა და აქტების წარმოება შეუძლია. ამისდა მიხედვით, მისი ქცევა, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, ყოველ მონაცემ მომენტში მისი **ამა თუ იმ განწყობის რეალიზაციად** უნდა ჩაითვალოს.

მაშასადამე, ცოცხალი არსების ქცევას გარემო განსაზღვრავს მაგრამ ეს განსაზღვრა მექანიკური ხასიათის როდია: გარემო თვითონ ქცევას აქტებზე კი არ მოქმედობს უშუალოდ, იგი პირდაპირ კი არ იწვევს მას. არა, იგი **სუბიექტზე** მოქმედობს, მას სცვლის მთელი სიტუაციის შესაფერისად, მასში გარკვეული ქცევის განწყობას იწვევს. თვითონ ქცევის აქტებს კი უშუალოდ ამიერიდან ამ გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტი განსაზღვრავს. იგი იმ აქტებს და პროცესებს, ერთი სიტყვით, იმ ქცევას მიმართავს, რომლის განწყობაც მას სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად აქვს შემუშავებული.

ამის შემდეგ ძნელი არ არის იმ ძირითადი საკითხის გადაჭრაც, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის ქცევის მიზანშეწონილობის ფაქტს ეხება და რომლის გამოც მექანიკური და ვიტალისტური შეხედულებები ეგოდენ მკვეთრად უპირისპირდებიან ურთიერთს. მექანიციზმისა და ვიტალიზმის ფორმულა გარემოსა და სუბიექტს შორის ურთიერთ-დამოკიდებულების შესახებ შეიძლება, როგორც **ორწევრიანი ფორმულა**, დახასიათდეს. მართლაცდა, მექანიციზმიცა და ვიტალიზმიც ამ ურთიერთობაში მხოლოდ ორ-ორ წევრს გულისხმობს. მექანიციზმის მიხედვით, გარემო პირდაპირ იწვევს ორგანიზმში ამა თუ იმ ქცევას. მაშასადამე, მისი ფორმულის სქემა ასეთი იქნება: **გარემო-ქცევა**. ვიტალიზმის რწმენით, ორგანიზმი მიზანდამსახველ ძალას, **ენტელექიას** თუ **ფსიქოიდს** შეიცავს, და ქცევას სწორედ ეს ძალა განსაზღვრავს. მისი ფორმულის სქემაც ორწევრიანია. **ფსიქოიდი-ქცევა**.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ურთიერთობა გარემოსა და ცოცხალ არსებას შორის სხვაგვარად უნდა იქნეს წარმოდგენილი. წინააღმდეგ მექანიციზმისა და ვიტალიზმისა, ეს ურთიერთობა სამწვევრიანია. ჩვენის სქემა ასეთია: **გარემო – სუბიექტი (განწყობა) – ქცევა**.

განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ქცევას საბოლოოდ აქაც გარემო განსაზღვრავს; მაგრამ ეს სუბიექტის შუალობით ხდება, რომელიც იგივე გარემო სიტუაციის შესატყვისის განწყობას იწვევს, და ეს უკანასკნელი ქცევას, როგორც თავის რეალიზაციას, წარმოშობს. ქცევა განწყობით არის უშუალოდ განსაზღვრული: იგი არის მისი აღმოცენების უშუალო მიზეზი. მაგრამ განწყობა ხომ იმას ნიშნავს, რომ ორგანიზმი უკვე წინასწარაა გარკვეული ქცევისთვის მომართული. მაშ, როგორ მოიქცევა იგი ამა თუ იმ სიტუაციაში, ეს უკვე წინასწარაა მის განწყობაში მოცემული. ის, რაც უნდა მოხდეს მომავალში, ესე იგი, როგორ უნდა მოიქცეს გარკვეულ პირობებში ცოცხალი არსება, ეს უკვე მანამდეა სუბიექტის განწყობაში მოცემული, სანამ ქცევა დაიწყებოდეს. მაშასადამე, განწყობა არა მარტო როგორც ნამდვილი **მიზეზი** მოქმედობს ქცევაზე, არამედ ამავე დროს თითქოს **მიზნის** მსგავსადაც: როგორც მიზანში წინასწარაა მოცემული ის, რაც შემდეგში უნდა მოხდეს, სწორედ ასეა განწყობაშიც.

მაგრამ განწყობის სახით ჩვენ ხომ სიტუაციის სუბიექტში ასახვასთან გვაქვს საქმე. მაშასადამე, თუ ქცევას განწყობა განსაზღვრავს, თუ ქცევა განწყობის შესატყვისად წარიმართება, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი სიტუაციის შესაფერისად, მაშასადამე, მიზანშეწონილად მიმდინარეობს: ცოცხალი არსების ქცევას მიზანშეწონილი ხასიათი აქვს.

ასე წყდება ქცევის მიზანშეწონილობის საკითხის როგორც ვხედავთ, იგი მთლიანად **მიზეზობრივ** რკალშია ჩართული: მიზეზ-შედეგის ჯაჭვი აქ არსად არ წყდება – არ არსებობს არავითარი გარეშე ძალა (ენტელეჟია, თუ ფსიქოიდი), რომელიც სინამდვილეში მიმდინარეობის პროცესში ერეოდეს და მას ნებისმიერ მიმდინარეობას აძლევდეს. მიუხედავად ამისა, ცოცხალი არსების ქცევას მაინც მიზანშეწონილება ახასიათებს.

3. განწყობა და ადამიანი

აქამდე ჩვენ საზოგადოდ ცოცხალი არსების განწყობაზე გვქონდა საუბარი. მაგრამ ფსიქოლოგიას ხომ პირველ რიგში სპეციალურად ადამიანი აინტერესებს. ამიტომ ბუნებრივად იბადება საკითხი: რა არის სპეციფიკური ადამიანისთვის? რა ცვლილება იჩენს თავს განვითარების პროცესში ისეთი, რომ ადამიანისა და ცხოველის ქცევის განსხვავებულობის ფაქტს გასაგებად ხდიდეს? ამ საკითხზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ შევჩერდებით. აქ კი საკმარისი იქნება, თუ რომ მას პრინციპული მხრივ მაინც შევხებით.

ისე როგორც ცხოველის ქცევას, ბოლოს და ბოლოს, ადამიანის ქცევასაც მოთხოვნილება უდევს საფუძვლად. ეს უდაო ფაქტია, რომელიც ყოველთვის მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ. „ადამიანები-ო, – ამბობს ენგელსი, – მიეჩვიენ, თავის მოქმედების ახსნისას თავისი აზროვნებიდან გამოლიოდნენ, და არა თავისი მოთხოვნილებიდან; და ასე გაჩნდა დროთა მსვლელობაში ის იდეალისტური მსოფლმხედველობა, რომელიც ანტიკური ქვეყნების დაცემის ეპოქიდან დაწყებული ადამიანის გონებას ფლობდა“ (ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, გვ. 68).

„იმისთვის რომ“ ისტორია შექმნან, „ადამიანთ უწინარეს ყოვლისა სიცოცხლის შესაძლებლობა უნდა ჰქონდესთ. მაგრამ სიცოცხლისთვის პირველ რიგში საჭმელ-სასმელია საჭირო, ბინა, ტანსაცმელი და ზოგი რამ კიდევ სხვა. მაშასადამე, პირველი ისტორიული საქმე – ეს ამ მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელ საშუალებათა წარმოებაა-ო“, ამბობს მარქსი.

ამრიგად, სრულიად უდაოა, რომ ადამიანის ქცევასაც მოთხოვნილება უდევს საფუძვლად, და ამ თვალსაზრისით ცხოველსა და ადამიანს შორის განსხვავება მართლაც არაფერია.

მაგრამ მიუხედავად ამისა, ნამდვილად განსხვავება მათ შორის მაინც **დიდია**. საქმე ისაა, რომ ცხოველის მოთხოვნილებათა ბუნება და წრე ერთხელ და სამუდამოდ არის განსაზღვრული. მათ ცოცხალი ორგანიზმის ბიოლოგიური თავისებურებები უდევს საფუძვლად. სულ სხვა სურათს წარმოადგენს ადამიანის მოთხოვნილება. ადამიანი **ისტორიული** არსებაა და მისი მოთხოვნილება სოციალურ ურთიერთობათა განვითარების ნიადაგზე განუწყვეტელი ქმნადობის პროცესში იმყოფება, ამის შედეგი ისაა, რომ არა მარტო ძველი მოთხოვნილებები იცვლება, არამედ განუწყვეტლივ ახალახალი მოთხოვნილებებიც ჩნდება, მოთხოვნილებები, რომლის მსგავსსაც კი ვერაფერს ვნახავთ ცხოველთა სამკვიდროში: ადამიანი შეუდარებლად უფრო მრავალფეროვანის და მრავალმხრივი მოთხოვნილების პატრონია, ვიდრე ცხოველი.

ამ გარემობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ქცევის თავისებურებათა ნათელსაყოფად. რა წამს ცოცხალ არსებას მრავალფეროვანი მოთხოვნილება უჩნდება, რომელიც მისი ისტორიული განვითარების მიმდინარეობაზე უფროა დამოკიდებული, ვიდრე მის ბიოლოგიურ თავისებურებებზე, მისი ურთიერთობა გარემოსთან საფუძვლიანად იცვლება. მართლაცდა, ცხოველს ყოველს მოცემულ მომენტში ერთი გაბატონებული მოთხოვნილება აქვს, და არ არსებობს იმავე დროს სხვა რაიმე მოთხოვნილება, რომ მას წინააღმდეგობას უწევდეს. ამიტომ მისი ურთიერთობა სინამდვილესთან ამ ერთი მოთხოვნილების ნიადაგზე წესრიგდება, მის ქცევას ამ ერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი უდევს საფუძვლად. ამიტომ გასაგებია, რომ ცხოველს

აქტიური მოთხოვნების სიტუაციაში სრულიად გარკვეული მოქმედების **განწყობა** უჩნდება, რომელსაც არაფერი უშლის ხელს მაშინვე შესაფერი ქცევის სახით გაიშალოს.

მაგრამ ვთქვათ, ცოცხალ არსებას მრავალფეროვანი და მრავალგვარი მოთხოვნილება აქვს. შესაძლებელია და სრულიად ბუნებრივი, რომ ეს მოთხოვნილებები ზოგიერთ შემთხვევაში საფუძვლიანად ეწინააღმდეგებოდნენ ურთიერთს, და ერთის დაკმაყოფილება მეორის საზიანოდ იყოს მიმართული. მაგალითად, ჩვეულებრივი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების გვერდით ადამიანს მორალური ან ესთეტიკური მოთხოვნილებებიც აქვს. ხშირია შემთხვევა, რომ ეს მოთხოვნილებები ურთიერთს ეწინააღმდეგებიან. მაგალითად, შესაძლოა, რომელიმე აქტუალური ბიოლოგიური მოთხოვნილების იმპულსი ისეთი ქცევისკენ გვიზიდავდეს, რომელიც ჩვენს მორალურ მოთხოვნილებებს ეწინააღმდეგება – ვთქვათ, მშვიერი ადვილად დაიკმაყოფილებდა თავის მოთხოვნილებას, რომ მას ნება მიეცა თავისი თავისთვის, თავისი ამხანაგის ულუფა ქურდულად ან ძალით მიეთვისებია.

მაგრამ ვთქვათ, რომ ეს ქცევა სრულიად არ ეთანხმება მის მორალურ მოთხოვნილებას. რა არის ასეთი მდგომარეობის შედეგი? რასაკვირველია, ის, რომ მშვიერი სხვისი ულუფის მითვისების იმპულსს არ ემორჩილება და, ამრიგად, მონაცემ სიტუაციაში თავისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ცდაზე ხელს იღებს. სხვანაირად. შიმშილისა და მონაცემი სიტუაციის, ესე იგი, სხვისი ულუფის მითვისების შესაძლებლობის ნიადაგზე სუბიექტს გარკვეული ქცევის – სხვისი ულუფის მითვისების – განწყობა უჩნდება. მაგრამ სანამ ეს უკანასკნელი ქცევაში გადავიდოდეს, მისი მეორე მოთხოვნილება – მორალური მოთხოვნილება – იღვიძებს, და აღნიშნული განწყობის ქცევაში რეალიზაციას აფერხებს. მაშასადამე, სუბიექტი სხვისი ულუფის მითვისების განწყობის აღმოცენებასთანავე როდი მიმართავს სათანადო ქცევას – მისი განწყობა უშუალოდ როდი გადადის ქცევაში. არა! სუბიექტის განწყობა სხვა სახით პოულობს თავის რეალიზაციას. ნაცვლად იმისა, რომ მან სუბიექტის სათანადო ქცევაში პოვოს გამოვლენა, მასში გარკვეული ქცევის აქტები გამოიწვიოს, იგი მის **ცნობიერებაში** იკვლევს გზას და თავის რეალიზაციას იქ პოულობს – ნაცვლად იმისა, რომ სუბიექტმა სხვისი ულუფის მითვისების რეალურ აქტებს მიმართოს, იგი ჭერჭერობით მხოლოდ იმით კმაყოფილდება, რომ ამ აქტების განხორციელების **სურათს წარმოიდგენს**: სხვისი ულუფის მითვისების განწყობა თვითონ ქცევაში კი არა, ამ ქცევის **წარმოსახვაში**, რეალური ქცევის **ფსიქიკურ** ეკვივალენტში პოულობს რეალიზაციას.

თავისთავად იგულისხმება: სუბიექტს რომ **წარმოსახვის** შესაძლებლობა არ ჰქონოდა, იგი რომ მოკლებული ყოფილიყო **ცნობიერებას**, მისი განწყობა მყის ქცევის სახით უნდა გამოვლენილიყო, და ყოველი მისი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს მაშინვე სათანადო ქცევა უნდა გამოეწვია.

მოთხოვნილებათა გართულებისა და განვითარების შედეგად ადამიანს საკმაოდ განვითარებული ცნობიერება უმუშავდება; და ეს შესაძლებლობა აძლევს მას აქტუალური მოთხოვნილების სიტუაციის ზეგავლენით აღმოცენებულ განწყობას, რეალური ქცევის ნაცვლად, წარმოსახული ქცევის სახით მისცეს გამოვლენა და ამნაირად აქტუალური განწყობის მონობისგან თავი გაითავისუფლოს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, რაღა წარმართავს მაშინ სუბიექტის ქცევას – მართალია, აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ განწყობას იგი აღარ ემორჩილება, მაგრამ მას ხომ ამ განწყობის შესატყვისი ქცევის სურათი უჩნდება ცნობიერებაში! და ეს სურათი ამ ქცევის **გაცნობიერებას** წარმოადგენს; იგი უჩვენებს სუბიექტს, თუ რამდენად მისაღებია მისთვის ამ ქცევის რეალური განხორციელება. ამის მიხედვით, ესე იგი, შესაძლოა ქცევის ღირებულების გაცნობიერების მიხედვით. სუბიექტს მისი შესრულების თუ შეუსრულებლობის განწყობა უჩნდება, და ასე ხდება, რომ სუბიექტი გარკვეული ქცევის აქტს მიმართავს.

ამრიგად, ადამიანის სპეციფიკურ თავისებურებას, რითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება ცხოველისგან, ის გარემოება შეადგენს, რომ წამყვან როლს მის ცხოვრებაში ცნობიერება ასრულებს. იგი აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ განწყობას არ ემორჩილება, როგორც ამას ცხოველის შემთხვევაში აქვს ადგილი. იგი წინასწარ აცნობიერებს თავის ქცევას და ამა თუ იმ აქტს მხოლოდ იმის მიხედვით მიმართავს, თუ რას მიიღებს ამ გაცნობიერების შედეგად – მოკლედ: **ცხოველის განწყობას აქტუალური იმპულსის სიტუაცია ქმნის, ხოლო ადამიანის განწყობას, რომელიც მის ქცევას უდევს საფუძვლად, გაცნობიერებული წარმოსახული სიტუაცია.**

4. განწყობის ცნება ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში

განწყობის ცნება სულ უფრო და უფრო ხშირად გვხვდება თანამედროვე ფსიქოლოგიაში. განსაკუთრებით დიდ როლს მას გერმანელი ფსიქოლოგი მარბე მიაწერს, რომლის მიხედვითაც ადამიანის მთელი ქცევა, მისი ფსიქიკის მთელი მუშაობა განწყობის ფუნქციას წარმოადგენს. ეს დებულება ძირითადადში სწორია. ოღონდ იმ შემთხვევაში მხოლოდ, თუ განწყობის ცნება მართებულად იქნება გაგებული. მაგრამ ბურჟუაზიული ფსიქოლოგების და კერძოდ მარბეს განწყობის ცნება სრულიად

არაა დამაკმაყოფილებელი. მარბესთვის განწყობა სუბიექტის მთლიანს ფსიქოფიზიკურ მდგომარეობას წარმოადგენს, რომელიც ან თანდაყოლილია და ან პირადი ცნოვრების მიმდინარეობაში ამა თუ იმ გადაწყვეტი მნიშვნელობის მქონე განცდების ე.წ. „**კრიტიკული გამოცდილების**“. ზეგავლენითაა პირობადებული. და, აი, როდესაც ადამიანზე რაიმე ობიექტური ვითარება მოქმედობს, ეს უკანასკნელი მასში უკვე მზამზარეულ განწყობას ხვდება, რომელიც მის განცდას განსაზღვრავს. განწყობა წმინდა სუბიექტური მდგომარეობაა და, როგორც ასეთი, რასაკვირველია, წმინდა სუბიექტურ ფაქტორად უნდა იქნეს ნაგულისხმევი. იმას, რაც განწყობას შეაქვს განცდაში, მაგალითად, აღქმაში თუ აზროვნებაში, მხოლოდ სუბიექტური საფუძველი აქვს: იგი ობიექტური ვითარების ასახვას კი არ უწყობს, არამედ უშლის ხელს. ამიტომ გასაგებია, რომ, ჩვეულებრივ, განწყობის მოქმედების გასათვალისწინებლად მცდარი აღქმების ე. წ. **ილუზიების** ფაქტს იმოწმებენ ხოლმე.

განწყობის ასეთი სუბიექტური გაგება არც მართებულია და არც ხელსაყრელი. მართალია, განწყობა სუბიექტის მდგომარეობაა, მაგრამ იგი სრულიად თავისებური სუბიექტური მდგომარეობაა. იგი ყოველთვის ობიექტური ვითარების ზემოქმედების შედეგად ჩნდება და ისეთ მდგომარეობას წარმოადგენს, რომელშიც თვითონ მისი გამომწვევი ობიექტური ვითარებაა ასახული. განწყობა, მაშასადამე, წმინდა სუბიექტური მდგომარეობა კი არაა, იგი ობიექტური ვითარების სუბიექტში გადატანაა, იგი, ასე ვთქვათ, **სუბიექტში გადასული ობიექტური ვითარებაა**. ამიტომ გასაგებია, რომ განწყობა პირველ რიგში სინამდვილის მცდარ განცდას ან ილუზიას კი არ უდევს საფუძველად, არამედ ობიექტურის სწორი განცდის შესაძლებლობას იძლევა.

იმისთვის, რომ ეს ნათლად გვქონდეს წარმოდგენილი, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ განწყობა **პირველად** სუბიექტის მზამზარეული მდგომარეობა კი არაა, რომელიც მას სხვა პირობებში შეუშუშავდა და ამიერიდან, ყოველი ახალი ვითარების განცდისას, მარად თან ახლავს და განსაზღვრავს მას. არა! ყოველი ახალი სიტუაცია, რომელიც გარკვეული მოთხოვნილების მქონე სუბიექტზე მოქმედობს, პირველ რიგში მას შესატყვის განწყობას უქმნის, და დანარჩენი, რაც ამიერიდან ამ სუბიექტში მოხდება – მისი განცდები, თუ ქცევა – ამ განწყობის ნიადაგზე იქნება აღმოცენებული. პირველად, სუბიექტი მზამზარეული განწყობით როდი უდგება სინამდვილეს და მისდა შესატყვისად გარდაქმნის მას. არა, განწყობა მას თვითონ ამ სინამდვილის ზემოქმედების პერიოდში უჩნდება და მისდა შესატყვისი განცდისა და ქცევის შესაძლებლობას აძლევს.

განწყობას ასეთ პირველად ფაქტად ბურჟუაზიული ფსიქოლოგებიდან არავინ სთვლის, და ამიტომაც რომ მათთვის განწყობის მეორე არსებითი მხარე დაფარული რჩება, სახელდობრ ის, რომ განწყობა ცოცხალი არსების **ობიექტური ვითარების შესატყვისი მოდიფიკაციას**, მასში, როგორც მთელში, **ობიექტური ვითარების ასახვას**, წარმოადგენს. განწყობის ცნებისთვის კი განსაკუთრებით სწორედ ამას აქვს არსებითი მნიშვნელობა, და ამის გარეშე ამ ცნებას არავითარი პრინციპული ღირებულება არ ექნებოდა ფსიქოლოგიაში.

5. განწყობის სუბიექტური ფაქტორი

განწყობის აღმოცენებისთვის არა მარტო ობიექტური ვითარებაა საჭირო, არამედ თავისთავად იგულისხმება, სუბიექტიც, რომელზეც ეს ობიექტური ვითარება მოქმედობს. ამისდა მიხედვით, უეჭველია. განწყობა ორ ფაქტორს გულისხმობს, ობიექტურს და სუბიექტურს. საჭიროა შევჩერდეთ ამ ორივე ფაქტორის განხილვაზე!

სუბიექტური ფაქტორის გასათვალისწინებლად ძირითადი მნიშვნელობა **მოთხოვნილების** ცნებას აქვს. ყოველი ცოცხალი არსება – მაშასადამე, ადამიანიც – უთუოდ რაიმე მოთხოვნილების ნიადაგზე ამყარებს ურთიერთობას გარემოსთან, და ამ ურთიერთობის მთელი აზრი ისაა, რომ მან სუბიექტს ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა უნდა მისცეს.

ამიტომ გასაგებია, რომ მოთხოვნილების რაგვარობას ყოველთვის გადაწყვეტი გავლენა აქვს ქცევაზე. თვითონ გარემო თავისთავად არასდროს არავითარი მოქმედების სტიმულს არ აძლევს სუბიექტს, თუ რომ ეს უკანასკნელი სრულიად მოკლებულია მოთხოვნილებას, რომლის დაკმაყოფილებაც ამ გარემოს პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი. გარემო ჩვენი მოქმედების ასეთ თუ ისეთ სიტუაციად მხოლოდ იმის მიხედვით იქცევა, თუ რა მოთხოვნილება გვაქვს, როდესაც მასთან ურთიერთობას ვამყარებთ.

აქედან ცხადია, რომ გარეშე ამა თუ იმ გარკვეული მოთხოვნილების მონაწილეობისა, მარტო გარემოს ზემოქმედების პირობებში, ადამიანს არასდროს არავითარი ქცევის განწყობა არ გაუჩნდებოდა. ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, რომ იმისთვის, რომ რაიმე გარკვეულ ქცევის განწყობა გაჩნდეს, სრულიად აუცილებელია ჩვენზე გარკვეული ობიექტური გარემო მოქმედებდეს – ამ პირობების გარეშე განწყობა ვერასდროს თავის გარკვეულ, თავის კონკრეტულ სახეს ვერ მიიღებდა. მაგრამ მეორეს მხრივ, ჩვენ ვხედავთ, რომ განწყობის რაგვარობის გარკვეულობაზე მოთხოვნილებასაც გადაწყვეტი გავლენა აქვს.

უბრალო მაგალითიც საკმარისი იქნება, რათა ეს დებულება სრულიად ნათელი გახდეს. ვთქვათ, ბუხარში ცეცხლია დანთებული და ოთახში შევდივართ. თუ გვცევა (ესე იგი, სითბოს მოთხოვნილება გვაქვს) ეს სიტუაცია – ბუხარი, ცეცხლი ჩვენზე ისე იმოქმედებს, რომ ჩვენში ბუხართან ახლო

დაჯდომისა და შეიძლება ცეცხლის შემატების განწყობას გამოიწვევს. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც საწინააღმდეგო მოთხოვნილება გვიჩნდება – ვთქვათ, დაგვცხა და სიგრილე მოგვინდა – იგივე სიტუაცია სრულიად საწინააღმდეგო მოქმედების განწყობას აღძრავს, სახელდობრ, ბუნრიდან მოშორებისა და შეიძლება ცეცხლის ჩაქრობისასაც.

ამრიგად, უდალა, რომ განწყობა სუბიექტურ ფაქტორსაც გულისხმობს და რომ ასეთ ფაქტორად უთუოდ მოთხოვნილება უნდა ჩაითვალოს – ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით.

6. განწყობის ობიექტური ფაქტორი

როდესაც ცოცხალი არსება რაიმე მოთხოვნილებას განიცდის, იგი მის დასაკმაყოფილებლად გარემოს მიმართავს; და საგულისხმოა, რომ აქ მხოლოდ ის სიტუაცია იწვევს მის ძალებს სამოქმედოდ, რომელიც ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს. თუ რომ ასეთი სიტუაცია არსად ჩანს, ცოცხალი არსების აქტივობის ტენდენცია კვლავ ინაქტურ მდგომარეობაში განაგრძობს არსებობას: ხოლო თუ ასეთი სიტუაცია გაჩნდა, მაშინ ეს უკანასკნელი ერთბაშად აქტუალური ხდება: იგი სუბიექტს გარკვეული მიმართულებით სამოქმედოდ იზიდავს.

რა ხდება აქ? რატომღა რომ სუბიექტი ერთბაშად აქტივობას იწყებს? უეჭველია, ერთის მხრივ, ჩვენ აქ საქმე გვაქვს გარემოსთან, რომელიც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ხოლო მეორეს მხრივ, სუბიექტთან, რომელიც სწორედ ამ გარემოს შესატყვის მოთხოვნილებას გრძნობს. მოკლედ: ხდება **მოთხოვნილებისა და მისი შესატყვისი ობიექტური სიტუაციის შეხვედრა**. შედეგი ისაა, რომ სუბიექტს **სრულიად გარკვეული აქტივობის, სრულიად გარკვეული ქცევის განწყობა** უჩნდება, იმ აქტივობისა, რომელიც სწორედ ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება.

მაშასადამე, განწყობის აღმოსაგებლად მოთხოვნილების შესატყვისი ობიექტური სიტუაცია აუცილებელი, და სწორედ ეს უკანასკნელია, რომ განწყობის ობიექტურ ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს.

ამრიგად, განწყობას არც მარტო მოთხოვნილების მდგომარეობა ქმნის თავისთავად და არც მარტო ობიექტური სიტუაცია. იმისთვის, რომ განწყობა გაჩნდეს, მოთხოვნილება თავისი დაკმაყოფილების პირობების შემცველს ობიექტურ სიტუაციას უნდა შეხვდეს.

კურტ ლევინიმ ერთი უეჭველი ფაქტი აღნიშნა, რომელსაც ამ შემთხვევაში ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს: როდესაც ადამიანს რაიმე მოთხოვნილება უჩნდება, ამ მოთხოვნილების შესატყვისი საგნები და მოვლენები მის მიმართ განსაკუთრებული ძალით აღიჭურვებიან; ისინი მას განსაზღვრული მიმართულებით მოქმედებას აძლევენ, გარკვეული ქცევისკენ იწვევენ: პური მშიერს ჭამისკენ მოუწოდებს, ლოგინი დადლილს წამოსაწოლად იზიდავს. მაგრამ საგანთა ეს იძულებითი, ეს **გამოწვევითი** ძალა (Aufforderungscharakter) მყის ისპობა, რაწამს შესაფერი მოთხოვნილება კმაყოფილდება. – ლევინის ეს სწორი დაკვირვება, რომელიც ყოველ წუთს შეგვიძლია შევამოწმოთ და დავადასტუროთ, მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება გასაგები, თუ ლევინის მიერ ნაგულისხმევს **უშუალობის თეორიაზე** ხელს ავიღებთ და მხედველობაში **განწყობის** ცნებას ვიქონიებთ. როგორც ვიცით, მოთხოვნილების მატარებელ სუბიექტს, შესატყვის საგნებთან თუ მოვლენებთან, შესატყვის სიტუაციასთან შეხვედრის შემთხვევაში, სრულიად გარკვეული მოქმედების განწყობა უჩნდება; და ეს განწყობაა, რომ თავის ფსიქოლოგიურ გამოხატულებას ლევინის მიერ აღწერილ ფაქტში პოულობს: პური მშიერში დაუფლებისა და შეჭმის განწყობას იწვევს და ამიტომღა, რომ იგი ერთგვარი მიმზიდველობის ძალის მქონედ განიცდება.

7. განწყობის ცნების მცთარი გამოყენება

განწყობის ცნების მცთარი გამოყენების ნიმუშად განვიხილოთ ერთი განსაკუთრებით ცნობილი დაკვირვება, რომელშიც, ჩვეულებრივ, განწყობის მოქმედებას გულისხმობენ, და ვნახოთ, რამდენად მართებულია აქ განწყობის შესახებ ლაპარაკი.

ერთი ფსიქოლოგი, რადოსლავლევიჩი, შემდეგ საინტერესო დაკვირვებას მოგვითხრობს: ერთერთს თავის ცდისპირს მან ისე ამეორებინა დასამახსოვრებელი მასალა, რომ თურმე ამან არც კი იცოდა, რომ ეს მასალა უნდა დაემახსოვრებინა. 46 განმეორების შემდეგ ექსპერიმენტატორმა ჰკითხა ცდისპირს, შეუძლია თუ არა მას ამ მასალის ზეპირად განმეორება. „როგორ? განა ზეპირად უნდა დამესწავლაო!“ იკითხა გაკვირვებით ცდისპირმა; და ამის შემდეგ ექვსიოდე განმეორებაც კი საკმარისი აღმოჩნდა და ცდისპირმა უკვე მთელი მასალა ზეპირად იცოდა. პირველ შემთხვევაში, 46 განმეორების მიუხედავად, ცდისპირს თითქმის არაფერი ახსოვდა; ხოლო მეორე შემთხვევაში ექვსი განმეორებაც საკმარისი აღმოჩნდა, რათა მას მთელი მასალა ზეპირად დაესწავლა.

როგორ უნდა აიხსნას ეს საკვირველი ფაქტი? გავრცელებული პასუხი ასეთია: პირველ შემთხვევაში ცდისპირს დამახსოვრების განწყობა არ ჰქონია; მეორეში მას ეს განწყობა ჰქონდა. და დამახსოვრების არსებითს პირობად სწორედ ეს უნდა ჩაითვალოს. ამრიგად აქ იგულისხმება, რომ დამახსოვრების **განზრახვა** და დამახსოვრების **განწყობა** ერთიდაიგივეა.

მაგრამ ამ დაკვირვების უფრო სწორი ანალიზი ალბად ასეთი იქნებოდა: როცა ცდისპირს გააგებინეს, რომ მას ზეპირად უნდა დაესწავლა მასალა. უეჭველია, ამას პირველ რიგში

დამახსოვრების განწყობა კი არა, დამახსოვრების **მოთხოვნილება** უნდა გამოეწვია მასში: მან მიწოდებული მასალა ზებირად არ იცოდა, და მას ამ „დანაკლისის“ შევსების ტენდენცია უნდა გაღვებოდა. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უდაოა, რომ აქ განწყობასთან კი არა, ჯერ მხოლოდ ამ უკანასკნელის სუბიექტურ ფაქტორთან – მოთხოვნილებასთან – გვაქვს საქმე. როდესაც ეხლა დამახსოვრების მოთხოვნილების მქონე სუბიექტის წინაშე დასამახსოვრებელი მასალა ჩნდება, ეს უკანასკნელი, როგორც ობიექტური ფაქტორი, სპეციფიკურ ცვლილებას – გარკვეულ **განწყობას** – იწვევს მასში, და მიწოდებული მასალის ადვილი დამახსოვრება ამის ნიადაგზე ხდება.

მაშასადამე, შეცთობაა, როდესაც ფიქრობენ, თითქოს დამახსოვრების განზრახვა დამახსოვრების განწყობას წარმოადგენდეს. იგი მხოლოდ ერთერთი ფაქტორია, რომელსაც მეორეც უნდა დაემატოს, რათა სუბიექტს მართლა ნამდვილი განწყობა გაუჩნდეს.

ამიტომ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ საზოგადოდ არაა სწორი, როდესაც განწყობაზე ლაპარაკობენ იქ, სადაც საქმე მხოლოდ **მოთხოვნილებას** თან გვაქვს – როგორც უნდა იყოს ეს მოთხოვნილება, სულერთია ბიოლოგიური, თუ სოციალური.

ფიქსირებული განწყობა

1. ფიქსირებული განწყობის ცნება

იმის მიხედვით, რაც ზემოდ განწყობის შესახებ იყო ნათქვამი. უეჭველი ხდება, რომ ამ ცნებას ძირითადი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ფსიქოლოგიაში. ჩვენ ვიცით, რომ ადამიანის, თუ სხვა ცოცხალი არსების, გარემოსთან ურთიერთობის პროცესში პირველ რიგში განწყობა ისახება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ურთიერთობაში სუბიექტი ყველაზე ადრე როგორც მთლიანი იცვლება. და რომ ეს ცვლილება **ობიექტური** სიტუაციის შესატყვისია. რაც შეეხება ეხლა მის განცდებსა და მოქმედებას, ყველაფერი ეს – როგორც ამგვარად შეცვლილი, ამგვარად განწყობილი სუბიექტის განცდა და მოქმედება – შეიძლება მხოლოდ **მეორადი**, უშუალოდ ამ **განწყობის ფონზე აღმოცენებული** მოვლენები იყოს.

გასაგებია, რომ განწყობის მოქმედება ნორმალურ შემთხვევებში სრულიად არ გვხვდება თვალში: იგი საერთოდ შეუმჩნეველად მიმდინარეობს, რამდენადაც ცხოვრების ნორმალურს მიზანშეწონილ მსვლელობას უდევს საფუძვლად.

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც მდგომარეობა იცვლება, და განწყობა შეცთომებისა და მიზანშეუწონელი ქცევის წყაროდაც იქცევა. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, იგი ჩვენს საგანგებო ყურადღებას იპყრობს, და როდესაც ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში განწყობის შესახებ ლაპარაკობენ, უფრო ხშირად, თუ ყოველთვის არა, განწყობის მოქმედების სწორედ ამ შემთხვევებს გულისხმობენ. ეს, რასაკვირველია, სწორი არაა. აქ ჩვენ განწყობის მხოლოდ ერთერთს კერძო ფორმასთან გვაქვს საქმე, ფორმასთან, რომელიც, მართალია, დიდ როლს თამაშობს ჩვენს ცხოვრებაში, მაგრამ განწყობის მთელ ცნებას მაინც ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჰფარავს. როგორია განწყობის ეს ფორმა?

ვთქვათ, გარკვეული სიტუაციის პირობებში გარკვეული განწყობა გამიჩნდა, და, ვთქვათ, ამ განწყობამ თავისი როლი შეასრულა – ჩემს გარკვეულ ქცევას მიმართულედა მისცა. რა ემართება ამის შემდეგ მას? იკარგება იგი სრულიად უგზოუკვლოდ, თითქოს არასდროს არ არსებულებოდა, თუ რაიმენაირად კვლავ განაგრძობს არსებობას და ჩვენს ქცევაზე კვლავ გავლენის მოხდენის უნარს ინარჩუნებს? თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მოდიფიკაციას წარმოადგენს, მაშინ. ცხადია, რომ, შეასრულებს თუ არა იგი თავის როლს, იმ წამსვე მეორე განწყობას უნდა უთმობდეს ადგილს. – მაშასადამე, უნდა ქრებოდეს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი საბოლოოდ და სრულიად არარაობად უნდა იქცეოდეს. პირიქით, როდესაც სუბიექტი კვლავ იმავე სიტუაციაში ჩადგება, მაშინ მას გაცილებით უფრო ადვილად უნდა გაუჩნდეს სათანადო განწყობა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი სრულიად ახალი სიტუაციის პირობებში იმყოფება და სრულიად ახალი განწყობა უნდა შექმნას. დაბეჭდებით შეიძლება ითქვას, რომ ერთხელ მიღებული განწყობა არ იკარგება, რომ იგი სუბიექტს რჩება, როგორც **ხელახალი აქტუალიზაციის მზაობა** – სათანადო პირობების განმეორების შემთხვევებში.

თავისთავად იგულისხმება, მზაობა ყოველთვის ერთნაირი არაა. იგი უთუოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ რაოდენად მტკიცე იყო ის განწყობა, რომელიც ამ მზაობის სახით შერჩა სუბიექტს. მაგრამ რაზეა თვით ეს სიმტკიცე დამოკიდებული? უდაოა: რაც უფრო ხშირად ვიწვევთ ერთსადაიმავე განწყობას, მით უფრო მტკიცე ხდება იგი და მით უფრო ძლიერი აქტუალიზაციის მზაობა უჩნდება მას: განწყობის სიმტკიცეს განმეორება განსაზღვრავს.

გარდა ამისა, არის შემთხვევები, რომ სუბიექტზე ესათუის მოვლენა, თუ სიტუაცია, განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებს ხოლმე. ასეთ შემთხვევებში სუბიექტს არაჩვეულებრივი მტკიცე განწყობა უჩნდება, განწყობა, რომელიც აქტუალიზაციის განსაკუთრებით ძლიერი მზაობით ხასიათდება. ეხლა საკმარისია, თუნდ **მხოლოდ მსგავსმა** მოვლენამ თუ სიტუაციამ იმოქმედოს სუბიექტზე, რომ მასში მყის ამავე განწყობამ იჩინოს თავი და სუბიექტის ქცევა თავი და შესატყვისად წარმართოს. მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი სიტუაციის

ადეკვატურ ასახვას ვერ ახერხებს. ნაცვლად შესატყვისი განწყობისა, იგი წინანდელი განწყობის ნიადაგზე აღიქვამს მოცემულ სიტუაციას და, ცხადია, ილუზიის მსხვერპლი ხდება.

ამრიგად, **ხშირი განმეორების თუ დიდი პიროვნული წონის** გამო რომელიმე გარკვეული განწყობა შეიძლება იმდენად ადვილად აგზნებადი. იმდენად ჩვეული გახდეს, რომ იგი არა შესატყვისი გამღიზიანებლის ზემოქმედების შემთხვევაშიც ადვილად აქტუალდებოდეს და ამით ადეკვატურ განწყობას გამოვლენის შესაძლებლობას ართმევდეს.

ასეთს განწყობას შეიძლება **ფიქსირებული განწყობა** ვუწოდო.

2. ფიქსირებული განწყობის ილუზიები

ფიქსირებული განწყობის შექმნა ძალიან ადვილია, რამდენადაც იგი განმეორების ზეგავლენითაც შეიძლება გაჩნდეს. ეს გარემოება შესაძლებლობას იძლევა განწყობის ამ ფორმის შესასწავლად ექსპერიმენტულ გზას მივმართოთ.

ცდისპირს ხელთ აძლევენ შესაძარებლად მრავალგზის (10-15-ჯერ). ორს მოცულობით თვალსაჩინოდ განსხვავებულს, ხოლო სხვა მხრივ სრულიად ერთნაირ სხეულს: მარჯვენა ხელში პატარას, მარცხენაში დიდს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ცდისპირი სერიოზულად ლებულობს მონაწილეობას ამ ცდაში, მას ჩვენი ინსტრუქციის ზეგავლენით ამოცანის შესრულების ერთგვარი მოთხოვნილება (განწყობის **სუბიექტური ფაქტორი**) უჩნდება. მიწოდებული სხეულები (**ობიექტური ფაქტორი**) ამ მოთხოვნილების მქონე სუბიექტზე ახდენენ ზეგავლენას და სპეციფიკურ ეფექტს (**განწყობას**) იწვევენ, რომლის ნიადაგზეც მათი მიმართების სწორი შეფასება ხდება. მაშასადამე, ყოველი მიწოდებისას ცდისპირს ერთგვარი განწყობა უჩნდება („მარცხნივ დიდი, მარჯვნივ პატარა“). მრავალგზისი განმეორების შედეგად ეს განწყობა იმდენად ჩვეული ხდება, რომ ყოველი ცალკე ცდის შემთხვევაში იგი უკვე მანამ აქტუალდება, სანამ მიწოდებული ობიექტები რიგიანად ზეგავლენის მოხდენას მოასწრებდნენ. მივაწოდოთ ეხლა მას განსხვავებული მოცულობის კი არა, ტოლი მოცულობის მქონე სხეულები (**კრიტიკული ცდა**). რა მოხდება? თუ წინა ცდებში, გარკვეული განწყობის შექმნის მიზნით, მას ისეთი ობიექტები ეძლეოდა, რომ ისინი მაინცდამაინც დიდად არ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან. მაშინ ჩვეული განწყობა ძალაში დარჩება, და ტოლი ობიექტების შეფასება მის ნიადაგზე მოხდება: ც. პ-ს მარჯვენა ობიექტი უფრო პატარად მოეჩვენება, ვიდრე მარცხენა. მაგრამ თუ რომ საგანწყობო ცდებში მას თვალსაჩინოდ განსხვავებული მოცულობის ობიექტები ეძლეოდა ხელთ და ეხლა. კრიტიკულ ცდაში, ტოლ ობიექტებს მივაწოდებთ, ძველმა განწყობამ ობიექტური ფაქტორის ტლანქი შეუფერებლობის გამო, თავი ველარ უნდა იჩინოს და მის ნაცვლად ახალი უნდა გაჩნდეს. ცდები ამტკიცებენ, რომ ეს მართლაც ასე ხდება.

საინტერესოა, რომ ძველი განწყობის ადგილას ახალი განწყობა რომ ჩნდება, იგი ტოლი ობიექტების შესატყვისი კი არ არის, არამედ საგანწყობო ცდებში შექმნილი განწყობის („მარცხნივ დიდი, მარჯვნივ პატარა“) საწინააღმდეგოა („მარცხნივ პატარა, მარჯვნივ დიდი“): ცდისპირს ტოლი ბურთებიდან – წინააღმდეგ შემუშავებული განწყობისა – მარცხენა პატარად ეჩვენება და მარჯვენა დიდად.

ამრიგად, უდაოა, ორივე შემთხვევაში საგანწყობო ცდებში შემუშავებული და განმტკიცებული განწყობა თამაშობს როლს: ტოლი ობიექტების შეფასება მის ნიადაგზე ხდება და, ნაცვლად სწორი აღქმისა, ორივე შემთხვევაში მცთარი აღქმა, ე. წ. **ილუზია** ჩნდება.

მაგრამ ერთგვარი განსხვავება მაინც არის ამ ორ შემთხვევას შორის: პირველ შემთხვევაში (ესე იგი, როდესაც კრიტიკულ ცდაში მიწოდებული ობიექტების მიმართება დიდად არ განსხვავდება საგან წყობო ცდებში მიწოდებული მიმართებებისგან) ილუზია უფრო ხშირად განწყობის შესაბამისია (**ასიმილაციური ილუზია**), ხოლო მეორე შემთხვევაში, ესე იგი, საგანწყობო ცდებისა და კრიტიკული ცდის ობიექტების მიმართებათა ტლანქი განსხვავების შემთხვევაში, ილუზია, ჩვეულებრივ, ძველი განწყობის საწინააღმდეგოა (**კონტრასტული ილუზია**).

ამრიგად, ადვილად შეგვიძლია, სუბიექტს განწყობა ფიქსირებულად გადავუქციოთ და შედეგად ილუზიური აღქმა მივალდებინოთ.

ზემოდ ჩვენ **მოცულობის** ილუზიასთან გვქონდა საქმე. მაგრამ ეს ილუზია მოცულობის ხელით შეფასებას ეხებოდა (**ჰაბტური** მოცულობის ილუზია). მოცულობის შეფასება კი თვალითაც შეიძლება; და აი, თუ რომ ცდისპირს განმეორებით მივაწოდებთ თვალთ (ობტიკურად) შესაძარებლად ორს სხვადასხვა მოცულობის წრეს, ან რომელიმე სხვა ფიგურას (საგანწყობო ცდები) და შემდეგ ერთბაშად ტოლ წრეებს მივცემთ (კრიტიკული ცდა), ამ შემთხვევაშიც სავსებით ისეთივე ილუზია გაჩნდება, როგორც ხელით შეფასების შემთხვევაში (**მოცულობის** ობტიკური ილუზია).

ანალოგიური ილუზია – ორი განსხვავებული **სიძიმის** მიმართების შეფასების შემთხვევაში – ჯერ კიდევ ფენენერმა აღმოაჩინა (1861 წ). ასეთივე ილუზია შეიძლება გამოიწვიო **წნევის სიძლიერის** მიმართების შეფასებისასაც.

საგანწყობო ცდებში ც. პ. ლებულობს წყვილს წნევას, რომელთაგანაც პირველი თვალსაჩინოდ უფრო ძლიერია, ვიდრე მეორე, კრიტიკულ ცდაში კი წყვილს თანასწორ წნევას. ცდა გვიჩვენებს,

რომ ც. პ. პირველ წნევას, როგორც უფრო სუსტს განიცდის, ვიდრე მეორეს (კონტრასტული ილუზია), ანდა, შესაბამის პირობებში, პირიქით (ასიმილაციური ილუზია).

ასეთსავე ილუზიას აქვს ადგილი მრავალ სხვა შემთხვევაშიც.

1) ბგერათა ინტენსიობის ილუზია

ცდისპირს ეძლევა განმეორებით წყვილწყვილად ბგერები: პირველი ძლიერი, მეორე სუსტი (საგანწყობო ცდები). კრიტიკულ ცდაში ამათ ადგილს ორი თანაბარი ინტენსიობის ბგერა იჭერს. ცდისპირისთვის, როგორც წესი, პირველი უფრო სუსტად მოისმის, ვიდრე მეორე, ანდა, შესატყვის პირობებში, პირიქით (ასიმილაციური ილუზია).

2) განათებათა მიმართების ილუზია

საგანწყობო ცდებში – ორი სინათლით განსხვავებული არე, კრიტიკულში – თანაბრად განათებული. შედეგი აქაც ილუზიაა: პირობებისდა მიხედვით – კონტრასტულიცა და ასიმილაციურიც.

3) რაოდენობითი მიმართების ილუზია

საგანწყობო ცდებში ცდისპირს ეძლევა ორი დახშული ფიგურა: ერთში წერტილებია ბლომად ჩასმული, მეორეში – ნაკლებ. კრიტიკულ ცდაში მათი რიცხვი თანასწორია, შედეგი აქაც ჩვეულებრივი ილუზიაა.

განწყობის ზოგადი ფსიქოლოგიისთვის

განწყობის ილუზიათა მიმდინარეობის რაგვარობა, მისი ასეთი თუ ისეთი მიმართულება ძირითადად მათ საფუძვლად მდებარე განწყობის მოქმედებაზე უნდა იყოს დამოკიდებული. მაშასადამე, უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ ილუზიების მიმდინარეობის დაკვირვება თვითონ განწყობის შესასწავლადაც გამოდგება. განწყობის ილუზიების ექსპერიმენტული გამოწვევა, მათი აღმოცენების, მიმდინარეობისა და ჩქარობის პირობების შექმნა და შეცვლა ადვილია. ეს გარემოება შესაძლებლობას გვიქმნის, განწყობის ილუზიათა საფუძვლის, ფიქსირებული განწყობის, ბუნებისა და მოქმედების შესახებ საკმაოდ ფართო ექსპერიმენტული მასალა დავაგროვოთ ამ მასალის მიხედვით, დღეს ფიქსირებული განწყობის ბუნებისა და მოქმედების შესახებ ზოგი რამ დაბეჭიბებით შეიძლება ითქვას.

1) განწყობა არ არის წმინდა ლოკალური ან პერიფერიული პროცესი. იგი არსებითად სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობად უნდა ჩაითვალოს. მაშასადამე, არ უნდა იყოს სწორი ცალკე კუნთურის, თუ ცალკე სხვადასხვა სენსორული განწყობის შესახებ ლაპარაკი, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე.

ამის ურყევ საბუთს შემდეგი ფაქტი წარმოადგენს: ცდისპირს, განწყობის შექმნის მიზნით, ხელთ ეძლევა შესაძარებლად რამოდენიმეჯერ. ვთქვათ 15-ჯერ, ორი, მოცულობით განსხვავებული. ხოლო სხვა მხრივ სავსებით ერთნაირი ბურთი: მარჯვნივ პატარა, მარცხნივ დიდი. ამ ცდების შედეგად, როგორც ვიცით, მას ფიქსირებული განწყობა უნდა გაუჩნდეს. როგორ შეგვიძლია შევამოწმოთ, რომ მას მართლა გაუჩნდა განწყობა? მივაწოდოთ მას ხელში ტოლი ბურთები, და თუ აღმოჩნდება, რომ იგი ადეკვატური შეფასების ნაცვლად მცთარს იძლევა, ეს იმის მაჩვენებელი იქნება, რომ ფიქსირებული განწყობა შემუშავებულია. მაგრამ ჭერჯერობით ჩვენ მხოლოდ იმაში შეიძლება დარწმუნებული ვიყოთ, რომ ცდისპირს განწყობა იმ ორგანოში აქვს შემუშავებული, რომელზეც საგანწყობო ცდები წარმოებდა, სახელდობრ – ხელში. მაგრამ ვნახოთ ესლა, რა მოხდება, ცდისპირს რომ საგანწყობო ცდების შემდეგ ხელით კი არა, თვალთ შევადარებინოთ ბურთები ერთმანეთთან. სათანადო ცდები ამტკიცებენ, რომ ცდისპირს ამ შემთხვევაშიც ილუზია უჩნდება. მაშასადამე, უდაოა, რომ განწყობა მას გაჩენია არა მარტო იმ ორგანოში (ხელში), რომელიც საგანწყობო ცდებში ღებულობდა მონაწილეობას, არამედ იმ ორგანოშიც (თვალში), რომელსაც არაფერი არ ჰქონდა საერთო ამ ცდებთან.

მაგრამ შეიძლება ცდა შებრუნებულადაც დავაყენოთ, ესე იგი, საგანწყობო ცდები მხედველობის არეში ჩავატაროთ, ხოლო კრიტიკული – აქტიური შეხების არეში (ჭაპტურში); შედეგი იგივე იქნება. განწყობა აღმოჩნდება განმტკიცებული არა მარტო საგანწყობო ცდების არეში, არამედ კრიტიკული ცდების არეშიც.

შეიძლება კიდევ უფრო შორს წაიღებ და იგივე ცდები უფრო დაშორებულ ორგანოებზეც გადავიტანოთ. აქაც ხშირად შევხვდებით შემთხვევებს, რომ განწყობა არა მარტო საგანწყობო ცდების არეში, არამედ სულ სხვა არეებშიც იქნება აღმოცენებული.

აქედან დასკვნა ნათელია: **განწყობა არ ყოფილა წმინდა ადგილობრივი (ლოკალური) მოვლენა; იგი ცალკეული ორგანოს მდგომარეობა როდი ყოფილა, არამედ სუბიექტის, როგორც ასეთის, ესე იგი, როგორც მთელის.**

შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ერთ ადგილას შექმნილი განწყობა სხვა ადგილებზეც ვრცელდებოდეს, **გენერალიზირებულობდეს** ანუ, როგორც ფიზიოლოგები ამბობენ, **ირადირობდეს**.

ამისდა მიხედვით, ჩვენ შეგვეძლო ფიქსირებული განწყობის ეს მხარე **ირადიულობის ან გენერალიზირებულობის** სახელწოდებით აღგვენიშნა.

2) მაგრამ თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა. მაშინ საფიქრებელია, რომ იგი რაიმე გარკვეული, განცდადი, კერძოული ფსიქიკური შინაარსის სახით არ გვეძლევა, რომ იგი ცნობირებაში მოცემულობის გარეშე მოქმედებს, რომ ამ აზრით იგი **არაფენომენალურ** პროცესად შეიძლება ჩაითვალოს.

როგორც ცნობილია, ღრმა ჰიპნოტურ მდგომარეობაში სუბიექტი მთელ გარემოსთან როდი სწყვეტს კავშირს. ჰიპნოტიზორთან იგი კონტაქტს ინარჩუნებს, მასთან საკმაოდ რთულ ურთიერთობას განაგრძობს: ესმის მისი ლაპარაკი, ასრულებს მის დავალებებს (ამას **რაპორტს** უწოდებენ). მაგრამ როდესაც ჰიპნოტური ძილი გაივლის, როდესაც სუბიექტი გაიღვიძებს, აღმოჩნდება, რომ მას არცერთი თავისი ღრმა ჰიპნოტური ძილისდროინდელი განცდა არ ახსოვს, ყველაფერი ეს მას საფუძვლიანად დავიწყებული აქვს (ე. წ. **პოსტჰიპნოტური ამნეზია**, ეს გარემოება ძალიან ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენს ჩვენი საკითხის ექსპერიმენტულად გადაჭრის მიზნისთვის. იგი შესაძლებლობას ქმნის საგანწყობო ცდები ჰიპნოტური ძილის მდგომარეობაში ჩავატაროთ და შემდეგ ვნახოთ, გაჰყვება თუ არა ჩვენს ცდისპირს ამ ცდების ნიადაგზე შექმნილი განწყობა სიფხიზლეშიც – მიუხედავად სრული პოსტჰიპნოტური ამნეზიისა, ესე იგი, მიუხედავად იმისა, რომ გაღვიძების შემდეგ საგანწყობო ცდების შესახებ მას სრულიად აღარაფერი ახსოვს. ჰიპნოტური ძილის შეწყვეტის შემდეგ ჩატარებული კრიტიკული ცდების შედეგებმა ნათელი უნდა მოჰფინონ ამ საკითხს.

ჰიპნოტური ძილის დროს ცდისპირს ხელში ეძლევა, განმეორებით, მოცულობის, მხრივ შესადარებლად, ორი ბურთი: მარცხნივ – დიდი, მარჯვნივ – პატარა. გაღვიძების შემდეგ მას ტოლ ბურთებს ვაძლევთ ხელთ შესადარებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ცდისპირს სრულიად არაფერი ახსოვს საგანწყობო ცდების შესახებ, იგი ტოლ ბურთებს მაინც ვერ აფასებს სწორად: მას ჩვეულებრივი განწყობის ილუზია უჩნდება.

აქედან, ცხადია, ძილის დროს შექმნილ განწყობას ოდნავადაც ვერ უშლის ხელს ის გარემოება, რომ ცდისპირის ცნობირებაში საგანწყობო ცდების შესახებ სრულიად არაფერია დარჩენილი.

ამრიგად, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ განწყობა ადამიანის ფსიქიკის მუშაობას როგორც ერთერთი განცდათაგანი როდი განსაზღვრავს, არამედ როგორც სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობა, რომელიც, როგორც ასეთი, არც შეიძლება ცალკეული განცდების სიბრტყეში იქნეს მოთავსებული.

3) როდესაც ცდისპირს, ჩვენს ჩვეულებრივს საგანწყობო ცდების შემდეგ, ტოლ ობიექტებს ვაძლევთ ურთიერთთან შესადარებლად, როგორც ვიცით, ამ უკანასკნელთა შეფასება წინასწარ შემუშავებული განწყობის ნიადაგზე ხდება, და ერთი მათგანი უფრო დიდად განიცდება, ვიდრე მეორე. მაგრამ ეს, ჩვეულებრივ, მაშინ ხდება, როდესაც კრიტიკული ობიექტების ექსპოზიცია ხანმოკლეა, და ისინი, ასე ვთქვათ, არსებულ განწყობისადმი თავისი შეუფერებლობის გამოვლენას ვერ ასწრებენ. რომ გავახანგრძლივოთ მათი ექსპოზიციის დრო და ამით სუბიექტზე საკმარისად ხანგრძლივი ზემოქმედების საშუალება მივცეთ მათ, მაშინ მდგომარეობა შეიცვლება: კრიტიკული ობიექტები, შეიძლება ითქვას, პირდაპირ ცდისპირის თვალწინ ერთმანეთს გაუთანასწორდებიან. ის, რომელიც დიდი ჩანდა, შეიკუმშება, დაპატარავდება და მეორის ტოლი გახდება. ილუზია აღიკვეთება. მაშასადამე, განწყობა, ბოლოს და ბოლოს, ვერ უძლებს შეუფერებელი ობიექტური ვითარების ზემოქმედებას და იძულებული ხდება ამ უკანასკნელის შესატყვის განწყობას დაუთმოს ადგილი.

როგორ ხდება ეს? როგორ მიმდინარეობს შეუფერებელი ობიექტური ვითარების ზეგავლენით გამოწვეული განწყობის ლიკვიდაციის პროცესი? ამ საკითხის გადასაწყვეტად განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა შემდეგი ხერხი: ნაცვლად იმისა, რომ კრიტიკული ობიექტების მოქმედების გაძლიერების მიზნით მათი ექსპოზიციის დრო გავახანგრძლივოთ, შეიძლება იმავე ეფექტს კრიტიკული ობიექტების **განმეორებითი** მოწოდების გზითაც მივაღწიოთ. კრიტიკულ ცდებში ცდისპირს, ჩვეულებრივ, ილუზია უჩნდება: ერთერთი ობიექტი უფრო დიდი ეჩვენება, ვიდრე მეორე. მრავალგზის რომ განვიმეოროთ ეს ცდები, ბოლოს და ბოლოს როგორც პირველად სისტემატურად ეს ბ. ხაჭაპურიძის ცდებშია ნაჩვენები – განწყობა, როგორც შეუფერებელი, დაირღვევა, და მის ნაცვლად ობიექტური ვითარების შესატყვისი განწყობა გაჩნდება: ილუზია აღიკვეთება, იგი აღეკვატურ შეფასებას დაუთმობს ადგილს. მაგრამ, როგორც მოსალოდნელიც იყო, ეს ერთბაშად როდი ხდება. სანამ განწყობა საბოლოოდ აღიკვეთებოდეს, მან უნდა განვლოს რეგრესული განვითარების გარკვეული პროცესი, რომელიც თეორიულად მაინც, **ექვსს** განსხვავებულ ფაზას შეიცავს:

ა) პირველ ფაზაში ფიქსირებული განწყობა თავისი **უმტკიცესი** სახითაა წარმოდგენილი. ეს იმაში იჩენს თავს, რომ კრიტიკული ცდების ერთი წყება ზედიზედ მხოლოდ კონტრასტულ **ილუზიას** იძლევა.

ბ) დგება მომენტი, როდესაც კრიტიკული ექსპოზიციების ობიექტური ვითარების, ესე იგი, ტოლობის განმეორებითი ზემოქმედების გამო, განწყობის პირველი შერყევა ხდება: იგი ერთგვარად სუსტდება და ცდისპირი, შედარებით ხშირი კონტრასტული ილუზიების გვერდით, აქა-იქ ასიმილატურ ილუზიებსაც იძლევა. ეს განწყობის რეგრესული განვითარების მეორე ფაზად შეიძლება ჩაითვალოს.

გ) განწყობის შესუსტების პროცესი კიდევ უფრო წინ მიდის და შემდეგ საფეხურზე ასიმილატური და კონტრასტული ილუზიების რიცხვი ურთიერთს უანლოვდება: იწყება ნამდვილი რხევა ილუზიის ორივე ამ სახეს შორის.

დ) ფიქსირებული განწყობის დასუსტების შემდგომი საფეხური ასიმილატური ილუზიის შემთხვევათა გაბატონებაში იჩენს თავს: კონტრასტული ილუზია ეხლაც გვხვდება, მაგრამ გაცილებით უფრო იშვიათად, ვიდრე ასიმილატური.

ე) რასაკვირველია, განწყობის კიდევ უფრო მეტი დასუსტების შესახებ შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც კონტრასტული ილუზიების შემთხვევები სრულიად აღარ გვხვდება, და ცდისპირი მხოლოდ ასიმილატურ ილუზიას იძლევა.

ვ) ამ მომენტამდე ფიქსირებული განწყობა ჯერ კიდევ განუწყვეტლივ აქტუალურ მდგომარეობაში იმყოფება; მართალია, იგი საგრძნობლად შესუსტებულია, მაგრამ ჯერ კიდევ არ იძლევა ობიექტური ვითარების ადეკვატური აღქმის შესაძლებლობას: ცდისპირი ჯერ კიდევ ერთხელაც ვერ ახერხებს ილუზიისგან თავის დაღწევას. რასაკვირველია, განწყობის შემდგომი დასუსტების ახალ ფაზასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ეს მდგომარეობა იცვლება, და ცდისპირი კრიტიკულ ცდაში მიწოდებული ობიექტების ტოლობის დადასტურებას ხანდახან მაინც ახერხებს. მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი ფაზაც არის: რაწამს იგი ზედიზედ რამოდენიმე გზის შესძლებს კრიტიკული ვითარების ადეკვატურ შეფასებას და ილუზიას მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ დაუთმობს ადგილს, ჩვენ უკვე ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ შეგვეძლება ვილაპარაკოთ.

მაგრამ ყველა ამ ფაზის გამოკვეთილი არსებობა მხოლოდ თეორიულად შეიძლება დაშვებულ იქნეს. პრაქტიკულად, თუ განსაკუთრებით პათოლოგიური განწყობის მოქმედების შემთხვევებსაც მივიღებთ მხედველობაში, შეიძლება ჯერჯერობით მხოლოდ სამი ფაზა იქნეს საგანგებოდ გამოყოფილი:

- ა) კონტრასტული ილუზიების ფაზა,
- ბ) ასიმილატური ილუზიების მონაწილეობის ფაზა,
- გ) ტოლობის მონაწილეობის ფაზა.

4) ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ ამ შემთხვევაში მხოლოდ პირობითად შეიძლება ლაპარაკი. საქმე ისაა, რომ საკითხი აქ ისეთ მდგომარეობას ეხება, როდესაც ფიქსირებულ განწყობაზე შეუფერებელი (კრიტიკული) ობიექტური ვითარება განუწყვეტლივ ან განმეორებით მოქმედებს. ირკვევა, რომ ასეთ პირობებში მართლაც შეიძლება ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ ვილაპარაკოთ: ბოლოსდაბოლოს, ობიექტური ვითარების სწორ შეფასებას განწყობა ხელს ვეღარ უშლის.

მაგრამ ნიშნავს განა ეს, რომ განწყობის მართლა საბოლოო ლიკვიდაციასთან გვაქვს საქმე? ნიშნავს განა ეს, რომ ფიქსირებული განწყობა კრიტიკული ცდების შეწყვეტის შემდეგაც არასოდეს ხელახლა არ წამოყოფს თავს? რასაკვირველია, არა! სათანადო ცდების შედეგები ამის უტყუარ საბუთს იძლევა. ვთქვათ, ერთ დღეს ცდისპირს საგანწყობო ცდების საკმარისი რაოდენობა მივეცით: შედეგად მას ფიქსირებული განწყობა უჩნდება. ჩვენ ვწყვეტთ ცდას და გარკვეული ხნის შემდეგ მას მხოლოდ კრიტიკულ ექსპოზიციებს ვაძლევთ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს საგანწყობო ცდების განუმეორებლად ხდება და, მიუხედავად იმისა, რომ წინა ცდებში იგი კრიტიკული ექსპოზიციის სწორი შეფასების მდგომარეობამდე, მაშასადამე, ფიქსირებული განწყობის აღკვეთამდე იქნა მიყვანილი, ცდისპირი მაინც ხელახლა იმავე ილუზიას იძლევა უეჭველია, განწყობა კვლავ განაგრძობს მოქმედებას; და საინტერესოა, რომ ზოგჯერ ეს საკმაოდ ხანგრძლივი დროის შემდეგაც კი ხდება. სრულიად უდაოა, ფიქსირებული განწყობა აქტივაციის მზაობას საკმაოდ დიდი ხნით ინარჩუნებს.

მაგრამ როგორღა უნდა გავიგოთ მაშინ ის საკვირველი ფაქტი, რომ განწყობა ამ მზაობას მას შემდეგაც ხელუხლებლად იცავს, რაც იგი, კრიტიკული ცდების მრავალგზისი განმეორების გზით, თითქოს საბოლოოდ იქნა ლიკვიდირებული? როგორც ჩანს, საბოლოო ლიკვიდაციაზე ლაპარაკი აქ მართებული არ უნდა იყოს. ეტყობა, ხშირი ზედიზედ განახლების გამო, კრიტიკული ვითარების შესატყვისი განწყობა (ტოლობის განწყობა) იმდენად ძლიერი ხდება, რომ ამ პირობებში იგი ფიქსირებულ განწყობას ჩრდილავს და მას გამოვლენის შესაძლებლობას არ აძლევს; ხოლო თვითონ სუბიექტის ახალ ფიქსირებულ განწყობად ჯერ კიდევ ვერ იქცევა, რათა საგანწყობო ცდებში წარმოშობილი ძველი განწყობა საბოლოოდ განდევნოს და მისი ადგილი თვითონ დაიკავოს.

ამიტომაც, საკმარისია, სუბიექტს კრიტიკული ექსპოზიციები მათი გამუდმებული განმეორების სიტუაციის გარეშე მიეცეს, რომ ფიქსირებულმა განწყობამ კვლავ იჩინოს თავი, და ტოლი ობიექტები არატოლად განაცდევინოს.

როგორც ვხედავთ, დროის ზემოქმედების მიმართ განწყობა საკმაო **სტაბილობას** ამჟღავნებს, გაცილებით მეტს, ვიდრე ერთიდაიმავე გამლიზიანებლის განმეორებითი ზემოქმედების მიმართ, როგორც ეს, მაგალითად, კრიტიკული ცდების განმეორებითი ზემოქმედების შემთხვევაში ხდება. ეს, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ დროის მიმდინარეობაში სუბიექტზე მოქმედებენ ნაირნაირი გამლიზიანებლები, რომელთაც სრულიად არაფერი აქვთ საერთო მის ფიქსირებულ განწყობასთან, მაშინ როდესაც კრიტიკულ ცდებში სწორედ ისეთი გამლიზიანებლები მოქმედებენ, რომელნიც, მართალია, არსებული განწყობისთვის ადეკვატური არ არიან, მაგრამ მაინც იმდენად ახლო დგანან მასთან, რომ მათი შეფასება, ჩვეულებრივ, ამ განწყობის ნიადაგზე ხდება. საკვირველი არაა, რომ ამ პირობებში განწყობა დროის მიმართ სტაბილურია, მაგრამ კრიტიკული ექსპოზიციების განმეორების მიმართ არა.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ფიქსირებული განწყობა, რაკი გაჩნდება, საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ინარჩუნებს აქტუალიზაციის უნარს; იგი, ასე ვთქვათ, **ქრონიკულ** მდგომარეობად, ერთგვარ **დისპოზიციურ** მდგომარეობად იქცევა. ჩვენ ვხედავთ აგრეთვე, რომ იგი ასეთად რჩება მას შემდეგაც, რაც იგი კრიტიკული ცდების განმეორების ზეგავლენით თითქოს საბოლოოდ ლიკვიდირებული ხდება.

5) როგორ ჩნდება ფიქსირებული განწყობა? ჩვენ თავიდანვე გვქონდა აღნიშნული, რომ იგი საგანწყობო ცდების, მაშასადამე, **განმეორების** შედეგად იჩენს თავს. განმეორება რომ მართლა ძირითადი მნიშვნელობის მომენტს წარმოადგენს ამ შემთხვევაში, ის უდაოა: ექსპერიმენტულად ცნობილია, რომ რაც უფრო დიდია საგანწყობო ცდების რიცხვი, ესე იგი, რაც უფრო ხშირად აწარმოებინებ ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების შედარებას, ჩვეულებრივ, მით უფრო მტკიცე განწყობას შეუშუშავებ მას. ეს დაკვირვება იმდენად ხშირია, რომ თითქოს სრული საფუძველი გვეძლევა, განწყობის სიმტკიცე პირდაპირ **განმეორების ფუნქციად** გამოვაცხადოთ. მაგრამ უფრო ყურადღებითი დაკვირვება ამტკიცებს, რომ ეს დებულება მხოლოდ გარკვეულ ფარგლებში შეიძლება სწორად ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ შესაძლოა ზოგიერთ შემთხვევაში სრულიად არ ჰქონდეს ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების შედარების **ნამდვილი მოთხოვნილება**, და ამ აქტს იგი მხოლოდ ზედაპირულად, მხოლოდ მექანიკურად აწარმოებდეს. რას მოგვჩემს ამ შემთხვევაში საგანწყობო ცდების განმეორება? უეჭველია, არაფერს. რაკი განწყობის სუბიექტური ფაქტორი სრულიად არ არის მოცემული, ცხადია, ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ თითოეული ცალკე შედარების აქტი სათანადო განწყობის ნიადაგზე ხდებოდეს. მაშასადამე, საგანწყობო ცდების განმეორება მხოლოდ გარეგნულად წარმოადგენს განმეორებას: თვითონ განწყობის განმეორებასთან აქ საქმე არა გვაქვს და, მაშასადამე, ფიქსირებული განწყობის შექმნის შესახებ ლაპარაკი ამ შემთხვევაში სრულიად ზედმეტია. საიდან უნდა შეიქმნას იგი, როდესაც თვითონ პირველადი განწყობა, რომელიც ფიქსირებულად უნდა გადაიქცეს, ჯერ კიდევ არსად ჩანს.

აქედან ნათელია, რომ ფიქსირებული განწყობის შესაქმნელად შემდეგი პირობებია აუცილებელი: საგანწყობო ობიექტების შედარების **ნამდვილი მოთხოვნილება**, როგორც აუცილებელი პირობა **პირველადი განწყობის** აღმოსაცენებლად და **განმეორება** ამ შედარების აქტისა, როგორც ერთიდაიმავე განწყობის მრავალგზისი განახლებისა და განმტკიცების პირობა.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ განმეორება მხოლოდ იმით უნდა იყოს ფიქსირებული განწყობის აღმოსაცენებლად აუცილებელი, რომ იგი განწყობის განმტკიცებას უწყობს ხელს. წარმოვიდგინოთ ისეთი მდგომარეობა, რომ სუბიექტს იმთავითვე ძლიერი განწყობა უჩნდება. ეს, რა თქმა უნდა, ყოველთვის შესაძლებელია მოხდეს: საჭიროა ოღონდ განწყობის ფაქტორები – სუბიექტური და ობიექტური – ორივე განსაკუთრებული ძალით მოქმედებდეს. ამ შემთხვევაში, უდაოა, რომ განმეორება საჭირო აღარ იქნება: ძლიერი განწყობა უიმისოდაც ფიქსირებულად გადაიქცევა.

ამრიგად, ფიქსირებული განწყობა მართლ განმეორების შედეგად როდი ჩნდება. ადამიანს, უეჭველია, არა ერთი და ორი შემთხვევა აქვს ცხოვრებაში, რომ მასზე ესა თუ ის გარემოება განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებდეს. ასეთ შემთხვევებში მისი განწყობა იმთავითვე ფიქსირდება, და შემდგომი მისი ცხოვრების მიმდინარეობა ბევრის მხრივ იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორია მის ამგვარად ფიქსირებულ განწყობათა წრე.

განწყობის დიფერენციული ფსიქოლოგიისთვის

ჩვენ ვიცით, რომ გარემო პირველ რიგში ადამიანის განწყობაზე ახდენს გავლენას; ვიცით, რომ მთელი მისი ქცევა და განცდა ამ განწყობის ნიადაგზე ღებულობს თავის გარკვეულ სახეს. მაგრამ, როგორც დავინახეთ, სუბიექტს ყოველთვის შეიძლება თავისი წარსულიდან ესა თუ ის განწყობა ჰქონდეს, რომელსაც შესაძლებლობა აქვს გარემოსთან ურთიერთობის აქტში ჩაერიოს, ახალი შესატყვისი განწყობის აღმოჩენებას დაასწროს, დაჩრდილოს იგი და ეს აქტი თვითონ წარმართოს.

უეჭველია, ამისდა მიხედვით, რომ ადამიანის წარსულს, მისი ფიქსირებული განწყობის წრეს და ძალას, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს მისი ქცევის გასაგებად.

მეორის მხრივ, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს იმასაც, თუ როგორია ამა თუ იმ შემთხვევაში განწყობის მოქმედების, მისი, ასე ვთქვათ, მექანიზმის თავისებურება. ადამიანის ინდივიდუალობა არა მარტო მისი წარსულის ვითარებაზე და მოკიდებული, არა მარტო იმაზე, თუ როგორია შინაარსეულად მისი ფიქსირებული განწყობა, არამედ იმაზეც, თუ როგორია ეს უკანასკნელი **ფორმალურად**.

1) აქ პირველ რიგში საყურადღებო იქნებოდა გამოგვეჩვენა, თუ რამდენად ადვილად უმუშავდება სუბიექტს ფიქსირებული განწყობა, რამდენად **აგზნებადია** იგი ამ მხრივ. უეჭველია, განწყობის აგზნებადობა ერთერთი მნიშვნელოვანი ფორმალური მომენტი იქნებოდა, რომელიც ადამიანთა განსხვავებულობას ბევრის მხრივ შუქს მოფენდა.

სათანადო ცდებიდან ირკვევა, რომ განწყობის აგზნებადობა მართლა სხვადასხვაგვარია. არიან ადამიანები, რომელთაც ორიოდვე საგანწყობო ექსპოზიციის შედეგადაც ადვილად უფიქსირდებათ სათანადო განწყობა. მაგრამ არიან ისეთებიც, რომელთაც ამისთვის 15-20 ექსპოზიციაც არ ჰყოფნით.

2) რა ემართება განწყობას კრიტიკული ექსპოზიციის ხანგრძლივი ზეგავლენის შედეგად? იგი უთუოდ ქრება და ადგილს უთმობს ადეკვატურს განწყობას, თუ ეს ყოველთვის ასე არ ხდება? ცდები ამტკიცებენ, რომ აქ ორ ურთიერთის მოპირდაპირე ტიპს აქვს ადგილი. ერთის მხრივ, ჩვენ საქმე გვაქვს ისეთ შემთხვევასთან, როდესაც ერთხელ შემუშავებული განწყობა იმდენად უძრავი და ინერტულია, რომ იგი სრულიად არ უთმობს ადგილს ადეკვატურ განწყობას, რაგინდ მრავალგზისაც უნდა იმოქმედონ მასზე კრიტიკული ცდის ობიექტებმა. ამ შემთხვევაში სუბიექტი თავს ვერ აღწევს ილუზიას, იგი ვერ ახერხებს გზის გაკვლევას ობიექტური ვითარებისკენ. ასეთ უძრავსა და ურყევ განწყობას შეიძლება **სტატიკური ვუწოდოთ** – განწყობის იმ ტიპისგან განსასხვავებლად, რომელიც მოცემულ პირობებში ადრე თუ გვიან განზე დგება და ადეკვატურ განწყობას უთმობს ადგილს. თუ პირველი ტიპისთვის ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი უსასრულო ილუზიის მსხვერპლად გვაქცევს, მეორე, რომელსაც შეიძლება **დინამიკური ვუწოდოთ**, ასეთ უძრავსა არ იჩენს და, ბოლოსდაბოლოს მანაც. ადეკვატური აღქმის შესაძლებლობას გვაძლევს.

3) სტატიკური იქნება განწყობა თუ დინამიკური, სულ ერთია, შესაძლოა იგი მეტნაკლები **პლასტიკურობით** ხასიათდებოდეს. როგორც სათანადო ცდებიდან ჩანს, არის შემთხვევები, რომ განწყობა, ცდების განმეორებითი ზემოქმედების გამო, თანდათანობით სუსტდება და, რამოდენიმე ფაზის განვლის შემდეგ, საბოლოოდ რომელსამე მათგანზე ჩერდება (**სტატიკური განწყობა**), ანდა ყველა ფაზის განვლის შემდეგ სრულიად აღიკვეთება (**დინამიკური განწყობა**). ამ ორივე შემთხვევაში ჩვენ **პლასტიკურ** განწყობასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ სხვაგვარ შემთხვევებსაც აქვს ადგილი: განწყობა ან გამუდმებით ერთ რომელსამე ფაზაზე რჩება გაყინული, ანდა პირველად მოცემული ფაზიდან თანდათანობით კი არ გადადის დანარჩენებზე, არამედ ერთბაშად, ყოველი თანდათანობითი დასუსტების გარეშე, ისპობა. აქ ორივე შემთხვევაში განწყობის **სიტლანქესთან** გვაქვს საქმე.

4) ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ განწყობას **გენერალიზაცია** ან **ირადიაცია** ახასიათებს. რასკვირველია, შესაძლებელია სხვადასხვა შემთხვევაში ეს უკანასკნელი მეტნაკლები განფენილობით იყოს წარმოდგენილი. ეს გარემოება სრულიად არ ეწინააღმდეგება განწყობის მთლიანობით ბუნებას: განწყობა ყველგან სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა მაშინაც, როდესაც იგი ფართოდაა მასში გავრცელებული, და მაშინაც, როდესაც იგი თითქმის მხოლოდ ზოგიერთ არეს ეხება. სათანადო ცდების შედეგად გამოირკვა, რომ საგანწყობო ცდების ნიადაგზე აღმოცენებული განწყობა შესაძლოა ძალიან ფართოდ იყოს გავრცელებული, მაგალითად, აქტიური შეხების სფეროში შექმნილი განწყობა მხედველობის არეშიც იყოს გავრცელებული. მაგრამ შესაძლოა ისიც, რომ იგი იმ ორგანოს საზღვრებს არ სცილდებოდეს, რომელიც საგანწყობო ცდებში იღებდა მონაწილეობას; მაგალითად, თუ საგანწყობო ცდებში მარტო ცალი თვალი ან ცალი ხელი ღებულობდა მონაწილეობას, შესაძლოა, განწყობის გავრცელებულობა მარტო ამ ცალი ხელით თუ ცალი თვალით განისაზღვროს.

5) არის შემთხვევები, რომ განწყობა სამუდამოდ თავისი მოქმედების ერთსადაიმავე ტიპს ინარჩუნებს: თუ, მაგალითად, იგი პლასტიკურია და დინამიკური, იგი ყოველთვის ასეთი რჩება, მიუხედავად იმისა, დღეს იქნება იგი სათანადო საგანწყობო ცდების შედეგად მიღებული, თუ ხვალ ამ შემთხვევაში ჩვენ კონსტანტური განწყობის შესახებ უნდა ვილაპარაკოთ. მაგრამ განწყობა ყოველთვის კონსტანტური როდია. არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ განწყობა **ცვალებადი (ვარიებილური)** ხდება: დღეს რომ იგი თავისი მოქმედების ერთ ტიპს გვიჩვენებს, ხვალ სულ სხვა სურათს გვაძლევს.

6) განწყობის ერთერთ ნიშანს სტაბილობა წარმოადგენს მაგრამ იგი ყოველთვის ერთნაირი როდია. არის შემთხვევები, რომ განწყობა, ან **უცვლელის** ან **შეცვლილი** სახით, დიდხანს სძლებს ხოლმე (**კონსტანტურ-სტაბილური** და **ვარიებილურ-სტაბილური**), ანდა შედარებით მალე

ისპობა – ან ერთბაშად (კონსტანტურ-ლაბილური), ანდა ცვლილებების შემდეგ (ვარიაციული-ლაბილური).

7) შენიშნულია, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ორიოდ კრიტიკული ექსპოზიცია ან ამ უკანასკნელის ოდნავ გახანგრძლივებაც საკმარისია, რომ სუბიექტმა მოწოდებული ობიექტების სწორი შეფასება მოგვცეს. მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ ამავე ეფექტის მიღება მხოლოდ საკმაოდ ხანგრძლივი კრიტიკული ექსპოზიციის, თუ კრიტიკულ ექსპოზიციას მრავალჯერის განმეორების შემდეგ ხერხდება. უეჭველია, ეს იმიტომ უნდა ხდებოდეს, რომ განწყობას ყოველთვის ერთიდაიგივე **სიმტკიცის** დონე არ უნდა ახასიათებდეს, რომ უნდა არსებობდეს უფრო მტკიცე და ნაკლებ მტკიცე განწყობის შემთხვევები.

განწყობა პათოლოგიურ შემთხვევებში

1. განწყობა და პათოლოგია

თუ განწყობა მართლა ეგოდენ დიდ როლს თამაშობს ჩვენი ქცევის თუ განცდის მიმდინარეობაში, თუ მართლა ისაა, რომ პირველ რიგში იცვლება სინამდვილესთან ჩვენი ურთიერთობის შეცვლასთან ერთად და ჩვენი განცდის თუ ქცევის თავისებურებას განსაზღვრავს, მაშინ, ცხადია, რომ პათოლოგიურ შემთხვევებში განწყობის შესწავლას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. საქმე ისაა, რომ აქ, პათოლოგიურ შემთხვევებში, ქცევის მკვეთრად გამოვლენილი გადახრის ან გამრუდების სხვადასხვა ფორმას ვხვდებით; და ეს გარემოება პირდაპირ გვაფიქრებინებს, რომ, თუ ჩვენი დებულება განწყობის მნიშვნელობის შესახებ სწორია, მაშინ აქ, ამ პათოლოგიურ შემთხვევებში, განწყობის მოქმედების უეჭველად ამდენადვე განსხვავებულ ფორმებთან უნდა გვქონდეს საქმე.

პათოლოგიურმა თავისებურებებმა განსაკუთრებით მკვეთრად სწორედ **ფიქსირებული** განწყობის მოქმედებაში უნდა იჩინონ თავი. იმიტომ რომ, როგორც ცნობილია. ავადმყოფური ფსიქიკისთვის განსაკუთრებით სხვადასხვაგვარი **ფიქსაციის** მოვლენებია დამახასიათებელი და მართლაც, სათანადო ცდების შედეგად საბოლოოდ გამორკვეულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ფიქსირებული განწყობის მოქმედება პათოლოგიურ შემთხვევებში საზოგადოდ საკმაოდ თავისებურია. და, გარდა ამისა, ირკვევა ისიც, რომ ეს მოქმედება სხვადასხვა დაავადების შემთხვევაში იმდენად სპეციფიკურია, რომ ამის მიხედვით ამ უკანასკნელთა საკმაოდ შორსმწვდომი დიფერენციაცია ხერხდება.

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს შემდეგი: ზემოთ. როდესაც განწყობის პროცესის შესახებ გვქონდა საუბარი, ჩვენ დავრწმუნდით, რომ იგი, თეორიულად მაინც, ექვს განსხვავებულ საფეხურს ან ფაზას შეიცავს. მაგრამ პრაქტიკულად, ცალკეული ნორმალური ადამიანების შემთხვევაში, ეს ფაზები არასდროს სისრულით არ გვეძლევა: როგორც წესი, ისინი მჭიდროვდებიან და, ჩვეულებრივ, არსებითად სულ სამს თუ ოთხ ფაზაში ერთიანდებიან.

სულ სხვაა პათოლოგიური პირების შემთხვევაში; რასაკვირველია: ექვსივე ფაზის სრული გამოვლენის ფაქტთან არც აქ გვაქვს საქმე. მაგრამ აქ არც მათ იმგვარ შემჭიდროებას აქვს ადგილი, როგორსაც ნორმალური, ჯანმრთელი ადამიანების შემთხვევაში ვხვდებით.

უფრო დამახასიათებელი აქ შემდეგი გარემოება აღმოჩნდა: ამა თუ იმ დაავადების შემთხვევაში წინ იწევს განწყობის მოქმედების რომელიმე ერთი ან მეტი ცალკეული ფაზა, ხშირად ის, რომელიც ჯანსაღი ადამიანის შემთხვევაში იმდენად დაჩრდილულია, რომ მისი არსებობა მხოლოდ თეორიულად თუ შეიძლება იგულისხმო. საინტერესოა, რომ სხვადასხვა დაავადების დროს სწორედ სხვადასხვა ფაზა წამოიწევს ხოლმე პირველ პლანზე. როგორც ვხედავთ, ეს გარემოება იმ მხრივაცაა საინტერესო, რომ განწყობის რეგრესული განვითარების ის ფაზები, რომლის არსებობაც ჯანმრთელი ადამიანის შემთხვევაში მხოლოდ თეორიულად უნდა იქნეს მიღებული, აქ, პათოლოგიური ქცევის შემთხვევაში, ხელსახებ ფაქტად იქცევა.

მეორე გარემოება, რომელიც დამახასიათებელი აღმოჩნდა, ეს ისაა, რომ პათოლოგიური შემთხვევებისთვის განწყობის მოქმედების სწორედ ის სახეებია სპეციფიკური და, ასე ვთქვათ, ჩვეულებრივი, რომელნიც ნორმალური ცდისპირების შემოწმების დროს მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ გვხვდებიან. სანიმუშოდ გავეცნოთ განწყობის მოქმედებას რამოდენიმე განსაკუთრებით ცნობილ დაავადებათა შემთხვევებში, სახელდობრ, ეპილეფსიის, შიზოფრენიისა და ისტერიის შემთხვევებში.

2. განწყობა შიზოფრენიის დროს

შიზოფრენიის შემთხვევების ანალიზმა თავიდანვე ნათელჰყო, რომ ფიქსირებული განწყობა აქ სრულიად სპეციფიკურს, ჯანმრთელისთვის უჩვეულო ფორმებს ღებულობს: 1) ჯერ ერთი, იგი განსაკუთრებით ადვილად აგზნებადი აღმოჩნდა. სულ ორიოდვე საგანწყობო ცდა საკმარისია, რათა ავადმყოფს ისეთივე ჩამოყალიბებული ფიქსირებული განწყობა გაუჩნდეს, როგორც 15-20 საგანწყობო ექსპოზიციის შემდეგ ვღებულობთ ხოლმე. 2) შიზოფრენიის განწყობას არაჩვეულებრივ მტკიცე **გენერალიზაცია** ახასიათებს. ჰაპტურ არეში გამოწვეული განწყობა უკლებლივ ობტიკურ სფეროზეც ვრცელდება და აქ ისეთსავე მკაფიო ილუზიებს იწვევს, როგორსაც თავისი აღმოცენების

პირველად არეში. 3) კიდევ უფრო დამახასიათებელია, შეიძლება ითქვას, სპეციფიკურია, ამ დაავადებისთვის განწყობის **სიტლანქე** და განსაკუთრებით **სტატიკურობა**: შიზოფრენიკი თავს ვერ აღწევს ერთხელ შექმნილ განწყობას. და საინტერესოა, რომ ეს სტატიკურობა მის განწყობას არა მარტო თავისი აღმოცენების პირველად არეში აქვს, არამედ სხვაგანაც, სადაც კი იგი ვრცელდება. ამისდა მიხედვით, შიზოფრენიკს რომ, მაგალითად, ორჯერ მისცე ხელთ შესადარებლად ორი სხვადასხვა მოცულობის ბურთი – ერთი დაიმავე წესრიგით – ეს საკმარისი აღმოჩნდება, რომ ჩვეულებრივს კრიტიკულ ცდებში მან ერთხელაც ვერ შესძლოს მიწოდებული ბურთების ტოლობის დადასტურება, რაგინდ ბევრჯერაც უნდა გაასინჯვინო მას ხელში ეს ტოლი ბურთები. ამრიგად, შიზოფრენიკი უსასრულო ილუზიის მსხვერპლად იქცევა. მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ ეს უსასრულო ილუზია მაშინაც ძალაში რჩება, როდესაც შიზოფრენიკს თვალთა აჩვენებ ამავე ბურთებს: ეხლა ისინი არა მარტო ხელში ეჩვენება მას უტოლოდ, არამედ თვალთაც, მიუხედავად იმისა, რომ თვალი საგანწყობო ცდებში არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობდა. როგორც ჩანს. ერთხელ შექმნილი ფიქსირებული განწყობა მთლიანად მოიცავს შიზოფრენიკის პიროვნებას და არ აძლევს მას შესაძლებლობას. ობიექტური ვითარებისკენ გზა გაიკვლიოს.

ამრიგად, შიზოფრენიის შემთხვევაში დაავადებულის ფიქსირებული განწყობა თვალსაჩინოდ განსხვავდება ნორმალურისგან: იგი **ტლანქია**, **სტატიკური** და **ფართოდ ირადირებული**, მიუხედავად ამისა. იგი ადვილად **აგზნებადია** და ამავე დროს უაღრესად **კონსტანტური** და **სტაბილური**. ერთი სიტყვით, შიზოფრენიკის განწყობა უჩვეულად თავისებურია: მისი სტატიკურობა, ირადიულობა, კონსტანტობა და სტაბილობა შორს დგას ნორმალური ადამიანის განწყობის მოქმედების ტიპური მიმდინარეობისგან.

3. განწყობა ეპილეფსიის დროს

ეპილეფსიის შემთხვევაში განწყობის მოქმედების კიდევ უფრო გამოკვეთილ თავისებურებასთან გვაქვს საქმე. ეპილეფტიკის განწყობაც აგზნებადია, ტლანქია და სტატიკური. ამ მხრივ თითქოს არავითარი განსხვავება არ ჩანს მასსა და შიზოფრენიკს შორის. მაგრამ შემდგომი დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ განსხვავება მაინც დიდია და ამავე დროს ძალიან დამახასიათებელიც. საქმე ისაა. რომ ეპილეფტიკის განწყობის ირადიაცია უაღრესად **შემოფარგლული** აღმოჩნდა. იგი არა თუ ერთი სენსორული არიდან მეორეზე ვერ გადადის, იგი **თვით ამ ერთს სენსორულ არესაც ვერ ფარავს**. კერძოდ, ეპილეფტიკის რომ განმეორებით მისცე ხელთ შესადარებლად ორი სხვადასხვა მოცულობის ბურთი ერთი და იმავე წესით და შემდეგ ტოლი ბურთები დაანახო და ერთმანეთს შეადარებინო, იგი მათ, შიზოფრენიკისგან განსხვავებით. იმწამსვე ტოლად შეაფასებს. როგორც ჩანს, აქტიური შეხების არეში შექმნილი განწყობა აქვე რჩება, იგი უფრო შორს არ ვრცელდება. კიდევ მეტი: შეუქმნათ მას ეხლა განწყობა ერთ ხელში. ხოლო ტოლი ბურთები მეორეში მივცეთ შესადარებლად. რა მოხდება? ილუზია არც ეხლა იჩინს თავს. დასკვნა ნათელია: **ეპილეფტიკის განწყობა ლოკალურია**. აღსანიშნავია, რომ იგი ისევე მტკიცედ **კონსტანტური** და **სტაბილური** აღმოჩნდა, როგორც შიზოფრენიკის ირადირებული განწყობა.

რასაკვირველია, ჩვენ შევხვდებით ე. წ. ეპილეფტიკთა შორის ისეთებსაც, რომელთა განწყობაც სულ ასეთი არაა; მაგრამ ეს მხოლოდ უმნიშვნელო უმცირესობაა, და გადახრა ამ შემთხვევაში არაა საკმარისი, ზემოაღნიშნული კანონზომიერების ფაქტიურობაში რომ ეჭვი შევიტანოთ, მით უმეტეს, რომ ამ გადახრას თავისი საფუძველი მოეპოვება, რასაც აქ ვერ შევხებით.

4. განწყობა ისტერიის შემთხვევებში

თავისებური აღმოჩნდა განწყობის მოქმედება **ისტერიის** შემთხვევაშიც. ჰერ ერთი, შიზოფრენიისა და ეპილეფსიისგან განსხვავებით, ისტერია განწყობის მოქმედების ერთს გარკვეულ ტიპს არ იძლევა: ა) ერთხელ რომ ორიოდ საგანწყობო ექსპოზიციაც ქმნის საკმაოდ გამოკვეთილ განწყობას, მეორეხელ საგანწყობო ექსპოზიციათა დიდი რიცხვიც ვერ იძლევა ეფექტს, და ისტერიული კრიტიკულ ცდებში, ჩვეულებრივ, ადეკვატურ შეფასებას აძლევს ხოლმე ტოლ ობიექტებს, ბ) სხვა პირობებში ჩვენ შიზოფრენიკული განწყობის შემთხვევებსაც ვხვდებით და ეპილეფსიურისასაც. მაგრამ ეს უკანასკნელი ისე მკვეთრად ლოკალური მაინც არაა, როგორც ნამდვილი ეპილეფსიის შემთხვევებში: შესაძლოა, ისტერიულს ერთ სენსორულ არეში შექმნილი განწყობა მეორეზე არ უვრცელდებოდეს, მაგრამ თვითონ იმ სენსორულ არეში, რომელშიც საგანწყობო ცდები წარმოებდა, იგი დაუბრკოლებლად ვრცელდება: ცალ ხელში შექმნილი განწყობა მეორე ხელზეც გადადის.

ერთი სიტყვით, არ ითქმის: ისტერიისთვის განწყობის მოქმედების ერთი რომელიმე სპეციფიკური ტიპი იყო დამახასიათებელი.

ამას სავსებით ეთანხმება ის შედეგებიც, რომელსაც ცალკე პირებზე კონსტანტობისა და სტაბილობის ცდების ჩატარება იძლევა: ისტერიულისთვის სწორედ განწყობის **ვარიაციულობა** და **ლაბილობა** აღმოჩნდა დამახასიათებელი; მისი განწყობა ადვილად იცვლება სხვადასხვა დროს და მალე სუსტდება და ქრება, თუ მას ყოველდღიურად ახალი საგანწყობო ექსპოზიციები არ ამაგრებს.

5. ჯანმრთელობის გაუმჯობესება და განწყობა

ჩვენთვის აქ საჭირო არაა სხვა პათოლოგიურ შემთხვევათა განხილვა. უეჭველია, რომ განწყობა მართლა არსებითი მნიშვნელობის ფაქტს წარმოადგენს. ამის უდაო საბუთს შიზოფრენიის, ეპილეფსიისა და ისტერიის შემთხვევებში განწყობის მოქმედების სპეციფიკური გადახრის ფაქტები იძლევიან.

მაგრამ ამავე პათოლოგიურ შემთხვევებში განწყობის თავისებურების კვლევის დროს ჩვენ წავაწყდით მეორე ფაქტსაც, რომელიც კიდევ უფრო დემონსტრაციულად ამტკიცებს ჩვენი დებულების სისწორეს. თუ პიროვნების ქცევის თავისებურება მისი განწყობის მოქმედების შესატყვის თავისებურებას გულისხმობს, მაშინ უდაოა, რომ ყველგან, სადაც პათოლოგიური პიროვნება გაჯანსაღების გზას დაადგება, სადაც მისი ქცევა ნორმალურთან დაახლოებას დაიწყებს, იქ სათანადო ცვლილება განწყობის მოქმედების სფეროშიც უნდა მოხდეს: იქ განწყობის მოქმედების ტიპი ნორმალურს უნდა დაუახლოვდეს. პათოლოგიური განწყობის ექსპერიმენტალური შესწავლის პროცესში სწორედ ამ ფაქტმა იჩინა თავი: ყველგან, სადაც ავადმყოფი გაუმჯობესების გზას ადგებოდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც მართლა გაჯანსაღების შესახებ შეიძლებოდა ლაპარაკი, მაგრამ ხშირად იქაც, სადაც იგი დროებით მაინც კარგად გრძნობდა თავს, მისი განწყობის ტიპი თვალსაჩინოდ იცვლებოდა და გარკვევით იმას უახლოვდებოდა, რაც ამ სუბიექტისთვის, როგორც გარკვეული ხასიათის პატრონისთვის, ჯანმრთელობის დროს იყო ან უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

არსებობს მთელი რიგი ცდები, რომელთა შედეგებიც უდაოდ ხდის ამ დებულებას. საგულისხმოა, რომ ეს არა მარტო ერთი რომელიმე ავადმყოფობის შესახებ ითქმის, მაგალითად, არა მარტო ისტერიის, ან ეპილეფსიის შესახებ, არამედ შიზოფრენიის შესახებაც. ექ. ი. ბჟალავას ცდების მასალებიდან, რომელიც მან ქაფურით წარმატებით მკურნალობის შემდეგ ჩაატარა შიზოფრენიკებზე, ნათლად ჩანს, რომ განკურნების შემდეგ შიზოფრენიკიც განწყობის ნორმალურ ტიპს უბრუნდება.

ემოციურ განცდათა ფსიქოლოგია

ემოციური განცდები

1. ცნობიერების მუშაობის უკიდურესი ეტაპები

განწყობის როლი ცოცხალი არსების ქცევის პროცესში ძალიან დიდია. დიდია იგი, კერძოდ, ადამიანის ქცევის პროცესშიც. მაგრამ ის უდიდესი მიღწევები, რომელიც ადამიანს აქვს მოპოვებული, განწყობის უშუალო გავლენით მაინც არ აიხსნება; ადამიანი რომ ამ უშუალო გავლენის ამარა დარჩენილიყო, იგი პირუტყვის ცხოვრების დონეს, ალბათ, ვერასოდეს ვერ ასცდებოდა. ადამიანის სპეციფიკური თავისებურება და იმავე დროს მისი უდიდესი მონაპოვარი სწორედ ისაა, რომ მას ძალა შესწევს, თავისი ქცევა განწყობის უშუალო ბატონობას ხელიდან გამოგლიჯოს, რათა იგი **ცნობიერების** აქტიობით გაშუალებულ განწყობას დაუმორჩილოს: **ცნობიერება ადამიანის ქცევის უსპეციფიკურესი ფაქტორია.**

მაგრამ ცნობიერება ნივთი არაა, რომ ერთხელ და სამუდამოდ გამოკვეთილი, მარად უცვლელი სახით იჩენდეს თავს. იგი უფრო პროცესია, რომელიც ყოველს კერძო შემთხვევაში განვითარების რამოდენიმე საფეხურს გაივლის. მისი სათავე, რასაკვირველია, სინამდვილის პირველად ასახვაში, ესე იგი, **განწყობაში** უნდა ვეძიოთ. ყოველი ცნობიერება მას ეყრდნობა და მისგან მომდინარეობს. მაშასადამე, ცნობიერების განვითარების პირველი ეტაპი ჯერ კიდევ უშუალოდ ემიჯნება განწყობას, უშუალოდ უკავშირდება სუბიექტის მთლიან მდგომარეობას. იგი ასე თუ ისე განწყობილი სუბიექტის ასახვას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე ობიექტური სინამდვილის დიფერენცირებულ სურათს. ამ უკანასკნელს ცნობიერება თავისი განვითარების მხოლოდ ბოლო საფეხურებზე აღწევს: მისი უკანასკნელი მიზანი ობიექტური სინამდვილის მრავალფეროვნების ცნობიერ ასახვაში მდგომარეობს.

ამრიგად, ცნობიერების ორი უკიდურესი ეტაპი, დასაწყისი და საბოლოო ეტაპი, ასეთია: თავში ცნობიერება სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობის ასახვას წარმოადგენს. აქ იგი **სუბიექტურია** და **მთლიანობითი**. ბოლო საფეხურზე კი, პირიქით, იგი ობიექტური სინამდვილის დიფერენცირებული მრავალფეროვნების ასახვას ესწრაფვის: აქ იგი ობიექტურია და **განაწევრებული**. ცნობიერების ჩვეულებრივი მუშაობა ამ ორს, ურთიერთის საწინააღმდეგო პოლუსს შუა მიმდინარეობს.

ბუნებრივად იბადება საკითხი: რა მოვლენების სახით იჩენენ თავს ცნობიერების განვითარების ეს ეტაპები?

2. ემოციური განცდის შედარებითი პრიმიტიულობა

პირველ რიგში საინტერესოა გავარკვიოთ: რა გვაქვს ცნობიერებაში ისეთი, რომ ჩვენი **სუბიექტური** მდგომარეობის მთლიანობითი ხასიათის ასახვას წარმოადგენს? რა განცდები გვაქვს ისეთი, რომ ჩვენი განწყობების მიჯნაზე არსებულად და, მაშასადამე, ცნობიერების გამოვლენის ყველაზე უფრო პრიმიტიულ ფორმად შეიძლება დავიხსნათ ვიგულისხმობთ?

ავიღოთ ჩვენი ცნობიერების სხვადასხვა შესაძლო შინაარსი. დავიწყოთ იმით, რასაც, ჩვეულებრივ, შემეცნების პროცესებს უწოდებენ. ალქმა, წარმოდგენა, აზრი – ყველაფერი ეს ხომ უთუოდ რაიმე ობიექტს გულისხმობს, უთუოდ ჩვენს გარეთ არსებულის, ობიექტური სინამდვილის შესახებ გვაცნობებს რაიმეს; ეჭვი არაა, ალქმაც, წარმოდგენაცა და აზრიც ობიექტური სინამდვილის ასახვას იძლევა, ამის ასახვას, რაც ჩემგან დამოუკიდებლად არსებობს, და არა სუბიექტურისას. ამიტომაც, რომ მათ **შემეცნებით** პროცესებს უწოდებენ.

მათი ძირითადი ტენდენცია ობიექტური სინამდვილის არა საზოგადოდ როგორმე ასახვაში, არამედ ზუსტ ასახვაში მდგომარეობს, მათს, რამდენადაც შესაძლოა. განაწევრებულს, დიფერენცირებულ განცდაში. დიფუზიური ალქმა და წარმოდგენა ან აზრი თავის მიზანს ვერ აღწევს. მთლიანის ისე ასახვა, რომ მისი ნაწილობრივი მომენტები ბურუსით იყოს მოცული, მაგალითად, ხის ისე ალქმა, რომ არ ხედავდე მის ნაწილებს, მის თვისებებს – ფოთლებისა და მათ ფერს. ... ერთი სიტყვით, რისამე ისე ალქმა, წარმოდგენა ან აზროვნება, რომ მისი ნიშნების შესახებ არაფერი იცოდე, არავითარ შემთხვევაში არ შეეფერება შემეცნებითი პროცესების აზრსა და დანიშნულებას.

ამრიგად, შემეცნებითი პროცესებისთვის სწორედ ობიექტურობა და, რამდენადაც შესაძლებელია, ამ ობიექტურობის მაქსიმალურად განაწევრებული ასახვაა დამახასიათებელი: შემეცნება ობიექტური სინამდვილის მრავალფეროვნების ზუსტ ასახვას ესწრაფვის.

მაშასადამე, ნათელია, შემეცნებითი პროცესი ცნობიერების განვითარების ბოლო პოლუსს უფრო შეეფერება, ვიდრე მის დასაწყის ფაზას: იგი სწორედ იმის საწინააღმდეგო ნიშნებს შეიცავს, რაც ამ პირველი ფაზისთვისაა დამახასიათებელი.

ავიღოთ ესლა ე. წ. **ემოციური** განცდები: სიამოვნება და უსიამოვნება, სიყვარული და სიძულვილი, შიში და რისხვა. ...რა არის ამათთვის დამახასიათებელი? წარმოდგინეთ, რომ რომელიმე მათგანის განცდა გქვით: მაგალითად, შიშს განიცდით, გინდა სიამოვნებას ან სიყვარულს. განა რომელიმე ამ განცდათაგანი ობიექტური სინამდვილის რომელიმე ნიშანს ან მომენტს

გადმოგვცემს, ანდა, საზოგადოდ, რისამე ობიექტურად არსებულის ასახვას წარმოადგენს? რასაკვირველია, არა. მცენარის მწვანე ფერს რომ აღვიქვამ, ვგულისხმობ, რომ ამ აღქმამ მცენარის ფერი გამითვალისწინა: მცენარეს ეს ფერი აქვს, და ეს აღქმის წყალობით ვიცი. სიამოვნებას ან სიყვარულს რომ განვიცდი, მაშინაც ვტყობილობ რასმე ობიექტური სინამდვილის შესახებ, თუ არა? რასაკვირველია, არაფერს. სიყვარული ან სიამოვნება ჩემი **მდგომარეობაა**, და არა რაიმე ობიექტის ნიშანი. ასეა ყველა სხვა ემოციური განცდების შემთხვევაშიც.

მაშასადამე, ემოციური განცდა მხოლოდ სუბიექტის მდგომარეობას წარმოადგენს.

ამავე დროს ძნელი შესამჩნევი არაა, რომ მაგალითად, სიყვარული. სრულიად არ შეადგენს ისეთს შინაგანად დიფერენცირებულს, განაწევრებულ განცდას, როგორც, მაგალითად, ხის ზუსტი აღქმა. როგორც სუბიექტის მდგომარეობა, სიყვარული მის მთლიან **მეს** ახასიათებს, და არა რომელსამე მის ნაწილს. ამ აზრით, იგი **მთლიანობით** შინაარსის განცდაა.

ამრიგად, ჩვენ არაფერი გვიშლის ხელს, ცნობიერების გამოვლენის პრიმიტიულ ფორმად, იმ ფორმად, რომელიც განწყობათა სამკვიდროს ემიჯნება, სწორედ ემოციური განცდები ჩავთვალოთ: **სუბიექტურობა და გაუნაწევრებელი მთლიანობა** ყველაზე მეტად სწორედ ემოციურ განცდებს ახასიათებს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ განვითარების ადრეულ საფეხურს ყველგან ემოციური განცდა უნდა წარმოადგენდეს. ონტოგენეტურად რომ ეს მართლაც ასეა, ამას დღეს არავინ უარყოფს: „ჩვენ რომ ნება მიგვეცა ჩვენი თავისთვის, ახალშობილი ბავშვის ცნობიერების უპირველესი ნიშნებისთვის რაიმე სახელწოდება გამოგვეძებნა, ჩვენ მხოლოდ უსახო ემოციურ განცდაზე შევჩერდებოდით, იმიტომ რომ განაწევრებული განცდების ბავშვს ჭერჭერობით არაფერი აქვს: საჭიროა ხანგრძლივი პროცესი, რომ პირველად ბურუსს ცალკეული აღქმები, წარმოდგენები და სურვილები, როგორც გამოცალკევებული განცდები, გამოვყვნენ“-ო, ამბობს ცნობილი ბავშვის ფსიქოლოგი ვ. შტერნი. იგივე დასტურდება ჩვენი განვითარებული ცნობიერების აქტიობის ცალკე შემთხვევებშიც. სანამ ჩვენს ცნობიერებაში, ობიექტური ვითარების ზემოქმედების შედეგად, რაიმე დასრულებული განაწევრებული შინაარსი, მაგალითად, რაიმე აღქმა ან აზრი ჩამოყალიბდებოდა, მანამდე ერთგვარი მთლიანობითი ხასიათის უსახო განცდა ჩნდება ხოლმე, რომელიც სუბიექტის მდგომარეობას უფრო ახასიათებს, ვიდრე ობიექტურ ვითარებას, და როგორც თავისებური ემოციური პროცესი განიცდება.

ჰ. ემოცია და გრძნობა – ვიწრო მნიშვნელობით

მაგრამ შეცთობა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს ყოველგვარი ემოციური განცდა ცნობიერების განვითარების ამ დასაწყის საფეხურს შეადგენდეს. არა, ამ მხრივ ემოციური პროცესებიც განსხვავდებიან ურთიერთისგან; არსებობს ემოციური პროცესები, რომელნიც უფრო სუბიექტურისა და უფრო მთლიანობითი ბუნებისანი არიან, და არსებობს ისეთებიც, რომელნიც შედარებით უფრო დიფერენცირებულსა და ობიექტივირებულ განცდებს წარმოადგენენ.

თვალი რომ გადავავლოთ ემოციურ განცდათა ერთობლიობას, ჩვენ ორის, ურთიერთისგან მკვეთრად განსხვავებული ჯგუფის არსებობას დავადასტურებთ. ერთ ჯგუფს ისეთი ემოციები წარმოადგენენ, როგორცაა, მაგალითად, სიყვარული, სიძულვილი, შიში, რისხვა, ჭავრი, სიხარული და სხვა. სულ სხვა ტიპის განცდაა **სიამოვნება**, რომელსაც, მაგალითად, ვარდის სუნი მგვრის, ან **უსიამოვნება**, რომელსაც მწარე გემოსგან ვგრძნობ.

პირველ შემთხვევაში ჩვენ ისეთ სულიერ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე, რომელიც თითქოს სუბიექტის მთელ ვითარებას ეხება და მის მთლიან დახასიათებას უფრო იძლევა, ვიდრე რომელიმე ნაწილობრივი განცდისას. მეორე შემთხვევაში, პირიქით, უთუოდ რაიმე ნაწილობრივი შინაარსის განცდა გვაქვს, მაგალითად, მწარე გემოს ან ვარდის სუნის აღქმა, და ემოციური განცდა ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით და მის დასახასიათებლად ჩნდება. აქ ემოციურ განცდას უფრო დამოკიდებული, უფრო სპეციალური, უფრო განსაზღვრული ხასიათი აქვს, ვიდრე პირველ შემთხვევაში, ამიტომ ჩვეულებრივ მეტყველებაში, ისე როგორც მეცნიერებაშიც, თითოეულს ამ ჯგუფს თავისი განსხვავებული სახელწოდება აქვს. იმ „სულიერ მდგომარეობათ, რომელნიც ჩვენს განცდას დროებით მაინც მთლიანად ავსებენ და მთელს დანარჩენ სულიერ ცხოვრებას იმორჩილებენ“, **ემოციები** ეწოდება; ხოლო იმ სულიერ მოძრაობათ, რომელნიც „სხვა სულიერ პროცესებსა და შინაარსებს უკავშირდებიან, რის გამოც უფრო სპეციალურისა და შემოფარგლული ხასიათის არიან“, **გრძნობა** ეწოდება (შტერნი).

როგორც ვხედავთ, ემოციები და გრძნობები იმით განსხვავდებიან, ურთიერთისგან, რომ პირველნი უფრო მთლიანობითისა და სუბიექტური ხასიათის განცდებს წარმოადგენენ, ხოლო მეორენი – უფრო სპეციალურისა და თითქოს ობიექტური ხასიათის განცდებს.

ამრიგად, არა მარტო მთელი ფსიქიკის შინაარსი იყოფა ორ ჯგუფად, რომელთაგანაც ერთი დიფუზიური, მთლიანობითი ხასიათის საა და სუბიექტის მდგომარეობას წარმოადგენს (**ემოციური განცდები**), ხოლო მეორე ობიექტური სინამდვილის განაწევრებულ ასახვას გვაწვდის

(**შემეცნებითი პროცესები**), არამედ თვითონ ემოციური პროცესებიც ორს ასეთსავე ჯგუფად იყოფა: ერთი სუბიექტთან უფრო დაკავშირებულად განიცდება (**ემოციები**), მეორე – ობიექტური სინამდვილის განაწევრებული ასახვის პროდუქტებთან, შემეცნების პროდუქტებთან (გრძნობები – ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით): ჩვენი დიფერენცირებული აღქმები, წარმოდგენები, აზრები და მოქმედებები – ესენიც მოქმედობენ სუბიექტზე და მასში გარკვეულ ემოციურ განცდებს იწვევენ, რომელნიც გრძნობების სახით ხშირად არა მარტო სუბიექტის მდგომარეობად, არამედ თითქმის ობიექტის თვისებადაც განიცდებიან. მაგალითად, სასიამოვნო ხმა, აღმაშფოთებელი საქციელი. ...

მიუხედავად იმისა, რომ ემოციური ცხოვრების ტიპიურსა და დამახასიათებელ განცდას ემოცია უფრო წარმოადგენს, ვიდრე გრძნობა, XIX საუკ. კლასიკური ფსიქოლოგია მთელს თავის გულისყურს მაინც ამ უკანასკნელს აქცევდა და ემოციური ცხოვრების არსის წვდომას აქედან მთელიდა. ეს იმით აიხსნება, რომ იგი ემოციურ განცდებს არსებითად ისევე უყურებდა, როგორც შემეცნების პროცესებსაც – როგორც თავისებურს რთულ ფსიქიკურ შინაარსებს, რომელნიც ელემენტარული შინაარსების შეერთების პროდუქტს წარმოადგენენ და ამიტომ პირველ რიგში ანალიზის თვალსაზრისით უნდა იქნენ შესწავლილნი. როგორც შემეცნებითი პროცესების შესწავლისას თავი და თავი ამოცანა შემეცნებითი ელემენტების აღმოჩენასა და მათს სისტემატურ დალაგებაში მდგომარეობდა, ისე აქაც – ემოციური განცდების შესწავლისას – ძირითად პრობლემად ემოციური ელემენტების დადგინების საკითხი ითვლებოდა. მაგრამ ამ მიზნისთვის **ემოცია**, რასაკვირველია, განსაკუთრებით არახელსაყრელ მასალას წარმოადგენს. სამაგიეროდ **გრძნობა** ასეთი ანალიზის მეტ შესაძლებლობას იძლევა. ამიტომ იყო, რომ კლასიკურს ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში ემოციური განცდების ფსიქოლოგია არსებითად თითქმის მხოლოდ გრძნობების კვლევით განისაზღვრებოდა.

გრძნობა

1. გრძნობის დამოუკიდებლობის საკითხი

ემოციური განცდები თვალსაჩინოდ განსხვავდებიან როგორც შემეცნებითის, ისე ნებელობითი განცდებისგან. ეს უდაოა. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ გრძნობა უსათუოდ, როგორც **დამოუკიდებელი** ფსიქიკური **ელემენტიც** უნდა არსებობდეს. შესაძლებელია, ემოციური განცდები შეგრძნებების თავისებური კომპლექსებისა და მათი თავისებური მიმდინარეობის მეტს არაფერს წარმოადგენდნენ, და, მაშასადამე, თავისი შინაარსის ელემენტურ შემადგენლობაში არაფერს სპეციფიკურს არ შეიცავდნენ. ფსიქოლოგიური აზროვნებისთვის, რომელსაც ფსიქიკური ელემენტების პრობლემა ერთერთ ძირითად პრობლემად მიაჩნია, საკითხის ასე დაყენება სრულიად ბუნებრივია და სამართლიანი. და მართლაც, XIX საუკ. ფსიქოლოგიაში საკითხი ემოციური ელემენტის დამოუკიდებლობის შესახებ ერთერთ ძირითად საკითხს წარმოადგენდა. ბევრი ფსიქოლოგი გრძნობაში შეგრძნების ერთერთ მხარეს ჰკვრიტდა: მათი აზრით, შეგრძნებას **რომელობისა და ინტენსიობის გვერდით** მესამე მხარეც აქვს – **გრძნობითი ტონი**. მაშასადამე, გრძნობა, როგორც ცალკე დამოუკიდებელი ელემენტი, არ არსებობს.

მაგრამ ამ აზრის წინააღმდეგ აღნიშნავდნენ, რომ გრძნობითი ტონის მოთავსება შეგრძნების რომელიობისა და ინტენსიობის გვერდით არაფრით არ შეიძლება გამართლდეს: შეგრძნებას რომ ინტენსიობა ან რომელიობა აღუკვეთოთ, მისგან აღარაფერი დარჩება – იგი მოისპობაო. ხოლო რაც შეეხება გრძნობის ტონს, შეგრძნება უიმისოდაც შეიძლება არსებობდესო. მაგალითად, ტკბილის შეგრძნებას რომ სიტკბო ჩამოაშორო ან მისი სიძლიერე ნულზე დაიყვანო, შეგრძნებიდან აღარაფერი დარჩება. ხოლო ის სიამოვნება რომ არ იგულისხმო, რომელსაც სიტკბო იწვევს, ამით თვითონ შეგრძნებას სრულიად არაფერი დააკლდება (კიულპე).

ძალიან საინტერესოა შტუმფის შეხედულება, რომლის მიხედვითაც, გრძნობა შეგრძნებათა თავისებურ კლასს წარმოადგენს: გარდა შეგრძნებათა ცნობილი კლასებისა (მხედველობის, სმენის და სხვა) კიდევ არსებობს შეგრძნებების ცალკე ჯგუფი, რომელთაც **გრძნობითი შეგრძნებები** (gefühlsemptindung) უნდა ეწოდოსო, ამბობს შტუმფი. ამის საბუთად იგი **ტკივილის** შეგრძნებას ასახელებს, რომელიც უსიამოვნების გრძნობად განიცდება, და **სქესობრივი ტკბობისას**, რომელიც, პირიქით, სიამოვნებად განიცდება.

შტუმფის ეს დაკვირვება საგულისხმოა. უდაოა, რომ მართლაც გვაქვს შეგრძნებები, რომელნიც ძალიან ძნელი გამოსარჩევი არიან გრძნობებისგან. და ამიტომ შეგრძნებასა და გრძნობას შორის უფსკრულის გულისხმობა შეიძლება მართებული არ იყოს. მაგრამ შტუმფი ანგარიშს არ უწევს იმ გარემოებას, რომ ასეთი შეგრძნებების გრძნობითი რომელიობა მტკიცე არ არის. ისინი ხან სიამოვნების სახით განიცდებიან, ხან უსიამოვნების სახით. ეს თვით ტკივილის შესახებაც კი ითქმის და განსაკუთრებით სქესობრივი ტკბობის შესახებ: ე. წ. მაზონიზმის ფაქტი ამის უტყუარ საბუთს წარმოადგენს.

თავისებური დასკვნები გამომდინარეობს გრძნობის დამოუკიდებლობის შესახებ ჯემსის სახელგანთქმული თეორიიდან. ის, რასაც გრძნობად განვიცდით, ნამდვილად ორგანულ შეგრძნებათა განცდის მეტს არაფერს წარმოადგენსო, ამბობს ჯემსი. მაგრამ, როგორც ამას დაწვრილებით ქვემოთ

დაინახავთ, არც ეს შეხედულებაა სწორი.

გრძნობის დამოუკიდებლობის უარყოფის ცდები არცერთი დამაჯერებელი არ აღმოჩნდა. დღეს დამტკიცებულად ითვლება, რომ ჩვენი ემოციური განცდა სპეციფიკურს, სხვა ფსიქიკურ შინაარსებზე დაუყვანად, დამოუკიდებელ განცდას წარმოადგენს.

2. ელემენტარული გრძნობების ძირითადი რომელობები

პირველი საკითხი, რომელიც ბუნებრივად დგება ესაა ჩვენს წინაშე, ესაა საკითხი იმის შესახებ, თუ რა უნდა ჩათვალოს იმ ელემენტარულ ემოციურ განცდად. რომელიც ყოველ კონკრეტულს ემოციურ განცდაში შეგვადება. რა და რანაირი ელემენტარული ემოციური განცდა არსებობს?

აღმოჩნდა, რომ, პირველი შეხედვით, აქ განცდების უფრო ღარიბ ნაირსახეობასთან გვაქვს საქმე, ვიდრე შეგრძნებების შემთხვევაში. ფსიქოლოგთა უმრავლესობის აზრით, სულ **ორი** განსხვავებული ემოციური ელემენტი არსებობს – **სიამოვნება** და **უსიამოვნება** – და მთელი ემოციური ცხოვრება ამ ორი ელემენტისა და სხვადასხვა შემეცნებითი პროცესების კომბინაციებზე უნდა იქნეს დაყვანილი.

დამანასიათებელია, რომ ყველაზე უფრო გავრცელებულ შეხედულებას XIX საუკუნეში ე.წ. **სინგულარიზმი წარმოადგენდა**, რომლის მიხედვითაც ელემენტარული სიამოვნების გრძნობა ისე, როგორც ელემენტარული უსიამოვნებისაც, ერთია. რომ სხვადასხვა რომელობის სიამოვნება, ან ქვალიტატურად განსხვავებული უსიამოვნების გრძნობები, არ არსებობს; სიმფონიური მუსიკის მოსმენისას აღძრული სიამოვნების გრძნობა და გემრიელი საჭმელის მიღებისას განცდილი სიამოვნება არსებითად ერთიდაიგივეა: სიამოვნება სიამოვნებაა და უსიამოვნება უსიამოვნებაა, მაგრამ თუ ამის მიუხედავად, ესთეტიკური სიამოვნება ჩვენ მაინც სხვანაირი გვეჩვენება, ვიდრე გემოსთან თუ სუნთან დაკავშირებული სიამოვნება, ეს მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ ამ შემთხვევაში არსებითად ერთსადაიმავე ელემენტარულ გრძნობასთან განსხვავებული წარმოდგენები გვაქვს დაკავშირებული. განსხვავება, მაშასადამე, თვითონ გრძნობას კი არ ეხება, არამედ უფრო იმ შემეცნებითს შინაარსს, რომელიც ამ გრძნობასთანაა დაკავშირებული. ასეთია სინგულარიზმის შეხედულება. მის უპირატესობას ის გარემოება შეადგენს, რომ ემოციურ განცდათა უთვალავი ნაირსახეობა სულ ორს განსხვავებულ რომელობაზეა დაყვანილი და, მაშასადამე, მაქსიმალურად გამარტივებული.

თვითონ ეს ორი რომელობაც არსებითად ორს დამოუკიდებელ რომელობას როდი წარმოადგენს, არამედ მხოლოდ ურთიერთის უარყოფას. არსებობს სიამოვნება და მისი უარყოფა – ესე იგი, უსიამოვნება. ეს უკანასკნელი. მაშასადამე, სიამოვნების უბრალო აღკვეთაა, მეტი არაფერი. იგივე შეიძლება ითქვას უსიამოვნების შესახებაც. შოპენჭაუერი, ყოველ შემთხვევაში, ამტკიცებდა, რომ ნამდვილად მხოლოდ ერთი განცდა არსებობს, სახელდობრ, **უსიამოვნების** განცდა, და რომ ე. წ. სიამოვნება მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ამ მომენტში უსიამოვნებას არ განვიცდი – მეტს არაფერსო.

ამრიგად, საბოლოოდ გამოდიოდა, რომ გრძნობები ურთიერთისგან მხოლოდ **გრადუალურად** განსხვავდებიან, რომ **რომელობითს** განსხვავებულობას აქ არსებითად ადგილი არა აქვს. უნდა ითქვას, რომ ეს დასკვნა მშვენივრად ეთნახმებოდა იმ მექანიკურ მსოფლმხედველობას, რომელიც მაშინ (XIX საუკ.) ბუნების მეცნიერებაში იყო გამეფებული და ფსიქოლოგიაში სანატრელ ნიმუშად ითვლებოდა, და ამიტომაც ფართოდ იყო გავრცელებული.

მაგრამ კლასიკური ფსიქოლოგიის ეს დასკვნები გრძნობათა შესახებ თვალსაჩინოდ ეწინააღმდეგება ყველაფერს, რასაც ამ შემთხვევაში ყოველი მეტად თუ ნაკლებად ობიექტურად წარმართული დაკვირვება გვეუბნება. საქმე ისაა, რომ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ უსიამოვნება მხოლოდ სიამოვნების უარყოფას წარმოადგენს, რომ იგი დამოუკიდებელს არაფერს შეიცავს არა! სიამოვნება და უსიამოვნება ორივე სრულიად განსხვავებული რომელობის განცდებს წარმოადგენენ, რომელთაც არაფერი საერთო არა აქვთ ურთიერთის უარყოფასთან. **მხიარულება**, მაგალითად, სიამოვნების კატეგორიას ეკუთვნის, **მწუხარება** – უსიამოვნებისას. განა შეიძლება ითქვას, რომ მხიარულების განცდა მწუხარების უარყოფას ნიშნავს, ანდა მწუხარების განცდა მხიარულებისას! უეჭველია, ორივე სრულიად დამოუკიდებელი ხასიათის განცდებს წარმოადგენენ, და ისინი მართლ + ან – ნიშნით როდი განსხვავდებიან ერთმანეთისგან.

გარდა ამისა, არც იმის თქმა შეიძლება, რომ თვითონ სიამოვნების გრძნობათა შორის, ისე როგორც უსიამოვნების გრძნობათა შორისაც. მხოლოდ **გრადუალური** განსხვავება არსებობდეს. ვინც თავის განცდას ჩაუკვირდება, როდესაც იგი სიმფონიური მუსიკით ტკბება და როდესაც იგი გემრიელ საჭმელს შეექცევა, ის უეჭველად იძულებული იქნება თქვას. რომ, მართალია, ორივე შემთხვევაში სიამოვნებას განიცდის, მაგრამ ამ ორ განცდას შორის ძალიან დიდი რომელობითი განსხვავებაა, რომ მათ შორის. შეიძლება ითქვას, არაფერია საერთო. ყოველ შემთხვევაში თვითონ განცდების შინაარსს რომ მივაქციოთ ყურადღება, მათში ვერაფერს ვნახავთ ერთნაირს. სიამოვნების ყოველი ცალკე შემთხვევა ახალ ემოციურ რომელობას წარმოადგენს, ისე როგორც უსიამოვნების ყოველი ერთეული შემთხვევაც. არსებობს უთვალავი რომელობით განსხვავებული ელემენტარული სიამოვნება, ისე როგორც უთვალავი რომელობით განსხვავებული ელემენტარული უსიამოვნება. ე. წ. პლურალიზმი,

წინააღმდეგ სინგულარიზმისა, ელემენტარულ გრძობათა ქვალიტატური მრავლიანობის აზრს იცავს.

განსაკუთრებით ენერგიული დამცველი პლურალისზს ვუნდტის სახით ჰყავდა. მაგრამ ვუნდტი ჩვეულებრივზე უფრო შორს მიდიოდა. იგი ამტკიცებდა, რომ ელემენტარულ გრძობათა მრავალსახიანობა არავითარ შემთხვევაში სიამოვნება-უსიამოვნების კატეგორიით არ ამოიწურება, რომ გარდა ამ **ჰედონისტური** (სიამოვნება-უსიამოვნების) კატეგორიისა, არის სხვა კატეგორიაც, – რომ არსებობს კიდევ **ადელვება** და **დამშვიდება**, ერთის მხრივ, **დაძაბვა** და **შეება**, მეორის მხრივ. სამივე ეს კატეგორია დამოუკიდებელია ურთიერთისგან. და მაშ მათი ერთმანეთზე დაყვანა შეუძლებელია. გარდა ამისა, თითოეული მათგანი მხოლოდ საერთო სახელწოდებას წარმოადგენს, რომელიც ქვალიტატურად განსხვავებულ გრძობათა უთვალავ მრავლიანობას აერთიანებს.

ისე როგორც ფსიქოლოგიის სხვა პრობლემების შემთხვევაში, ვუნდტის პოზიცია აქაც ორაზროვანია. ერთის მხრივ, იგი ტრადიციული შეხედულების განსაზღვრულობასა და მისი გადალახვის საჭიროებას გრძობს, მაგრამ, მეორის მხრივ, იგი მაინც ვერ ახერხებს ძველს პრინციპულ პოზიციებს გადასცდეს და ფსიქოლოგიური აზროვნება ახალ ლიანდაგზე დააყენოს, ამიტომ მას მხოლოდ შესწორებები შეაქვს ძველში, შესწორებები, რომელნიც ძველი სისტემის პრინციპულ საფუძვლებს ცუდად ეგუება, მაგრამ არსებითად ახალს მაინც არაფერს იძლევა. ვუნდტი კარგად ხვდავს, რომ სიამოვნება-უსიამოვნების კატეგორია სრულიად ვერ ამოსწურავს გრძობათა სამყაროს უთვალავ მრავალფეროვნებას, როგორც ეს ტრადიციულ ფსიქოლოგიას სწამს. მაგრამ ის დარწმუნებულია, რომ ელემენტების რიცხვი მაინც განსაზღვრულია, ოღონდ მათი სწორი მიგნებაა საჭირო, და ფიქრობს, სიამოვნება-უსიამოვნების კატეგორიას რომ კიდევ ორი ახალი კატეგორია დაემატოს, მაშინ ყველაფერი რიგზე იქნებაო. ვუნდტი ელემენტთა ფსიქოლოგიის ნიადაგზე განაგრძობს დგომას, და ამიტომ მთავარ პრობლემას მისთვისაც ამ ელემენტების სწორი რიცხვის მიგნება შეადგენს.

ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი გრძობების მრავალფეროვნების ფაქტი, წინააღმდეგ სინგულარიზმის მტკიცებისა, უეჭველ ფაქტად უნდა ჩაითვალოს: ჩვენი გრძობების სამკვიდრო ისევე მრავალფეროვანია, როგორც მრავალფეროვანია სუბიექტის რეაქციის შესაძლებლობა სხვადასხვა გამღიზიანებელთა მრავალი შესაძლო ზემოქმედების საპასუხოდ. მაგრამ მაინც გამოსარკვევი რჩება გრძობათა რა და რა ძირითადი მიმართულებები უნდა იქნეს ურთიერთისგან განსხვავებული. უდაოა, ვუნდტი აქაც მართალი იყო, როდესაც მართლ სიამოვნება-უსიამოვნების მიმართულებით არ კმაყოფილდებოდა, და დამატებით ახალი შემოჰქონდა.

მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რასაკვირველია, რომ მისი დასკვნები მთლიანად სწორი იყო.

იმისთვის, რომ მართებულად გადავწყვიტოთ, თუ გრძობის რა და რა ძირითადი მიმართულება აქვს ადამიანს, იმ დებულებიდან უნდა გამოვიდეთ, რომ ყოველი გრძობა **სუბიექტის მდგომარეობას** წარმოადგენს. მაგრამ მდგომარეობა თავისთავად და უმიზეზოდ კი არა, მხოლოდ სინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში ჩნდება და ამ ურთიერთობის მიხედვით იცვლება. გრძობა ამის ცნობიერ ანარეკლს წარმოადგენს. მაშასადამე, იგი მაჩვენებელია, თუ როგორ მიმდინარეობს ეს ურთიერთობა.

სინამდვილესთან ადამიანის ურთიერთობის მიმდინარეობა შეიძლება მხოლოდ ორი თვალსაზრისით იქნეს განსხვავებული: ან იმის მიხედვით, თუ რას აძლევს იგი სუბიექტს – მიზანშეწონილების თვალსაზრისით; ანდა იმის მიხედვით, თუ თვითონ პროცესი ამ ურთიერთობისა როგორია – დინამიკის თვალსაზრისით. მაშასადამე, გრძობას მხოლოდ ორი ძირითადი მიმართულება უნდა ჰქონდეს: **მიზანშეწონილების** თვალსაზრისით, სიამოვნება-უსიამოვნების მიმართულება; ხოლო **დინამიკის** თვალსაზრისით – **აგზნება-დამშვიდების** მიმართულება. ამრიგად, ნაცვლად ვუნდტის სამი ძირითადი მიმართულებასა, სულ ორი ასეთი მიმართულება უნდა განვასხვავოთ: **სიამოვნება-უსიამოვნებისა** და **აგზნება-დამშვიდების** მიმართულება (შტერნი და სხვა).

მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ გრძობის ეს მიმართულებები ურთიერთს არ გამორიცხავენ. სიამოვნება-უსიამოვნება გრძობის შინაარსეულ მხარეს ახასიათებს; ხოლო აგზნება-დამშვიდება წმინდა ფორმალური ემოციური განცდებია, და ამიტომ, შესაძლოა. მათ ყოველგვარ შინაარსში იჩინონ თავი. აგზნება შეიძლება სიამოვნებასთანაც იყოს დაკავშირებული და უსიამოვნებასთანაც, ისე როგორც დამშვიდებაც.

ესა თუ ის გრძობა ადამიანს სინამდვილესთან ურთიერთობის, ესე იგი **მოქმედების** პროცესში უჩნდება. როდესაც მოქმედება მიმდინარეობს – როდესაც იგი ჰერ კიდევ აქტუალურია – ამას სუბიექტი **აგზნებულობის** სახით განიცდის. **აგზნებულობა**, შტერნის თქმით, **გზის გრძობაა** (Weggeföhle), ესე იგი, გრძობა, რომელიც მოქმედების პროცესთანაა დაკავშირებული და არა მის შედეგთან. მოქმედების ბოლოს, მის შედეგს, თან ახლავს დამშვიდების გრძობა (**შედეგის გრძობა**, შტერნის მიხედვით).

ადვილი წარმოსადგენია, რომ როგორც მოქმედების პროცესი, ისე მისი ბოლოც, სიამოვნების აღმძვრელიც იყოს და უსიამოვნებისაც. მაშასადამე, მოქმედების გრძობა-აგზნება შესაძლოა ორგვარი სახით იჩინდეს თავს – ან სასიამოვნო აგზნებულობისა და ან უსიამოვნო აგზნებულობის

სახით. იგივე ითქმის შედეგის გრძობის შესახებაც: დამშვიდება შეიძლება ორგვარი იყოს – ან სასიამოვნო და ან უსიამოვნო.

ამრიგად, სიამოვნება და უსიამოვნება ჩვენი მოქმედების არა მარტო შედეგებთან არის დაკავშირებული. ადამიანი მხოლოდ იმის გამო როდი განიცდის სიამოვნებას ან უსიამოვნებას, რომ საგანს ან პროდუქტს ეუფლება, რომელიც მის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. არა! სიამოვნება და უსიამოვნება თვითონ აქტიობის პროცესთანაც არის დაკავშირებული. ამის შემდეგ გასაგები ხდება, რომ **თამაში** მხოლოდ როგორც პროცესი იძლევა სიამოვნებას, რომ **შემოქმედების პროცესი** თვითონ წარმოადგენს სიამოვნების წყაროს, რომ, დასასრულ, ჩვენ მარტო იმისთვის კი არ ეს ვშრომობთ, რომ გარკვეული პროდუქტი შევქმნათ, რომელიც ჩვენს მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, არამედ იმისთვისაც, რომ თვითონ შრომის პროცესში, ვპოულობთ სიამოვნებას. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო. მაშინ, – თამაშსა და შემოქმედებას რომ თავი დავანებოთ – შრომა თავის განვითარებულ ფორმებში – წარმოებითი შრომა – სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. მწარმოებელი მხოლოდ განვითარების ძლიერ დაბალ საფეხურზე აწარმოებს მარტო იმას, რისი მოთხოვნილებაც თვითონ აქვს პირადად, თორემ საზოგადოდ იგი ბაზრისთვის მუშაობს. მით უმეტეს გაუგებარი იქნებოდა ის არაჩვეულებრივი შრომის ენთუზიაზმი, რომელიც ჩვენს სტანანოვურ მოძრაობას ახასიათებს: შრომის პროცესი თვითონ წარმოადგენს სიამოვნების წყაროს.

3. გრძობათა კლასიფიკაცია

სიამოვნება-უსიამოვნება და აგზნება-დამშვიდება გრძობის ძირითადი რომელობებია; მაგრამ ესენი ელემენტარული გრძობებია, რომელნიც ყველა ემოციურ განცდაში შედის. თვითონ ემოციური განცდა ყოველთვის რთული მთლიანია. მასში, ამ ელემენტებს გარდა, სხვებიც მოიპოვება – განსაკუთრებით კი სხვადასხვაგვარი შემეცნებითი შინაარსი – აღქმა, წარმოდგენა, აზრი... კონკრეტულად გრძობის აღმოცენება ასე უნდა წარმოვიდგინოთ:

ობიექტურ სინამდვილესთან ურთიერთობის ნიადაგზე ჩვენს ცნობიერებაში სხვადასხვა განცდა ჩნდება, რომელიც ამ ობიექტური სინამდვილის ასახვას წარმოადგენს; ჩვენ ვხედავთ კონკრეტულ საგნებს ყველა მათი გრძობადი თვისებებით – მათ ფერს, სიდიდეს, ფორმას; აღვიქვამთ მათ სუნს, გემოს; ვამჩნევთ სიმძიმეს, ტემპერატურას; და თითოეული ეს შინაარსი რაღაც ემოციურ მდგომარეობას, რაღაც **გრძობასაც** იწვევს ჩვენში, რა თქმა უნდა, არა უშუალოდ წინააღმდეგ უშუალოდ თეორიისა, მაგალითად, ფერი – სიამოვნებისას, სუნი – უსიამოვნებისას. მაგრამ შესაძლოა მთელი საგნის აღქმამაც გამოიწვიოს რაიმე გრძობა, ასეთ შემთხვევებში ჩემთვის მთავარი თვითონ საგანია, ან მისი ცალკე თვისება: მე მას აღვიქვამ და ამ აღქმასთან ერთად ის გრძობაც შეიძლება, რომელსაც ამ საგნის ან მისი ცალკე თვისების აღქმა იწვევს ჩემში. ამიტომაც ეს საგანი არა მარტო გარკვეული ობიექტური თვისებების – ფერის, ფორმის, სიდიდის მატარებლად მეჩვენება; იგი არა მარტო ამ თვისებით ხასიათდება, არამედ იმითაც, რომ მას, მაგალითად, **სასიამოვნო** სუნი აქვს, რომ იგი საერთოდ **მოსაწონია**. როგორც ვხედავთ, ჩემი აღქმის საგანი არა მარტო ობიექტურ თვისებებს შეიცავს, არამედ იმ თვისებებსაც, რომ იგი ჩემში სიამოვნების გრძობას იწვევს.

მაშასადამე, გრძობა ამ შემთხვევაში სუბიექტს კი არ ახასიათებს, არამედ გაცილებით უფრო საგნების იმ თვისებას გვითვალისწინებს, რომელსაც იგი სუბიექტზე შემოქმედების შემთხვევაში იჩენს: ეს საგანი ისეთია, რომ იგი ადამიანში სიამოვნებას იწვევს, თითქოს ასე გვეუბნება გრძობა.

ამრიგად, როდესაც ჩვენ **ობიექტი** გვანტერესებს, მის ასახვაში არა მარტო ობიექტური თვისებები შედის, არამედ სუბიექტურიც, ესე იგი, ის თვისებაც, რომ მას ჩვენში გარკვეული გრძობის გამოწვევა შეუძლია. ასეთ შემთხვევაში ემოციური განცდა ობიექტური ვითარების დახასიათებად იქცევა: იგი საკუთრივ **გრძობის** სახით გვევლინება.

გრძობათა გამოვლენის შემთხვევები მრავალია და მრავალფეროვანი. მათ დასაჯგუფებლად განსაკუთრებით ის ობიექტური განცდები გამოდგება, რომელთა ნიადაგზეც ისინი ჩნდებიან და რომელთა შინაარსშიც განიცდებიან. ეს ობიექტური განცდები ორგვარია: 1. ის განცდები, რომელნიც ჩვენი გრძობის ორგანოების ფუნქციობის შედეგად ჩნდებიან – გრძობადი განცდები, ესე იგი, ფერის, ხმის, სუნის, გემოს და სხვა ასეთების განცდები, და 2) ის განცდები, რომელნიც უფრო მაღალი კატეგორიის მოვლენებს წარმოადგენენ: ჩვენი იდეები ჭეშმარიტების, მშვენიერებისა და სიკეთის შესახებ.

ამისდა მიხედვით გრძობების ორი დიდი ჯგუფი უნდა გაირჩეს:

1) **გრძობადი გრძობები**, ესე იგი, გრძობები, რომელსაც ფერის, სუნის და სხვა ასეთების აღქმის შედეგად ვღებულობთ და რომელნიც ამისდა მიხედვით ამ ობიექტურ შინაარსებთან დაკავშირებით განიცდებიან.

2) **უმაღლესი გრძობები**, ესე იგი, ის გრძობები, რომელნიც რაიმე **აზრის**, რაიმე **ესთეტიკური ღირებულების** (მხატვრული ნაწარმოების, ან ბუნების სიმშვენიერის) ან რაიმე **ქცევის** განცდის შედეგად აღმოჩნდებიან. ეს გრძობები **ინტელექტუალურის**, **ესთეტიკურისა** და **მორალური** გრძობების სახელწოდებით არიან ცნობილნი.

საკმარისია, ოდნავ ჩაუფუკვინდეთ – იმწამსვე შევამჩნიოთ, რომ, ჩვეულებრივ, ამ გრძნობების განცდის შემთხვევაში **სუბიექტის მდგომარეობა** საგანგებო ცვლილებას არ განიცდის და ცნობიერების წინა პლანზე არ ღვება.

აქ უფრო მეტად **ობიექტური ვითარების** – ჭეშმარიტების, მშვენიერებისა და ზნეობრივი ქცევის – განცდასთან გვაქვს საქმე. ყოველ შემთხვევაში, აქ ობიექტური ვითარების თავისებურება უფრო გვეცემა თვალში, ვიდრე სუბიექტის მდგომარეობა. განსაკუთრებით ნათლად ეს ესთეტიკურ ემოციურ განცდაში ჩანს: ესთეტიკური გრძნობა უფრო **ობიექტს** ახასიათებს. ვიდრე სუბიექტის **მდგომარეობას**, იგი **მშვენიერების** განცდას წარმოადგენს და ამ გრძნობის შინაარსს – მშვენიერებას – საგანში გულისხმობს, როგორც მის თვისებას, და არა სუბიექტში. როგორც მის მდგომარეობას.

ემოცია და მისი კლასიფიკაციის ცდები

1. გრძნობა და ემოცია

ემოციური განცდების ანუ გრძნობების – ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით – მეორე გამოვლენის ფორმას **ემოცია** წარმოადგენს. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რით განსხვავდება იგი საკუთრივ გრძნობისგან. მაშინ, როდესაც ეს უკანასკნელი, ჩვეულებრივ, ობიექტური შინაარსების განცდებს უკავშირდება და მათ თვისებად, ან უკეთ, მათ ემოციურ ტონად იქცევა, ემოცია, პირიქით, წმინდა **სუბიექტურ მდგომარეობად** განიცდება: საგნობრივი, ობიექტური მასში მეორე პლანზეა მოთავსებული – იგი არასდროს ამ ობიექტურის თვისებად არ განიცდება.

ჩვეულებრივი გრძნობის შემთხვევაში საგნის, ობიექტურის. განცდაა ცნობიერებაში პირველ პლანზე წამოწეული; ხოლო ჩვენი შინაგანი მდგომარეობა, რომელიც ამ განცდასთან დაკავშირებით ჩნდება, ისეთი არაა, რომ საგანგებო ყურადღება მიიქციოს, ცნობიერებაში დამოუკიდებელი ადგილი დაიჭიროს: იგი ობიექტური შინაარსის წინაშე ჩრდილში რჩება. მაგრამ ვთქვათ, რომ რაიმე მიზეზის გამო ობიექტის განცდა ისეთ გავლენას ახდენს სუბიექტზე. რომ ეს უკანასკნელი თავისი ჩვეულებრივი წონასწორობიდან გამოდის და მკვეთრად განსხვავებულ მდგომარეობაში ვარდება. უეჭველია, ამ შემთხვევაში მის ცნობიერებაში არა მარტო ობიექტის ვითარება აისახება, არამედ სუბიექტის შინაგანი მდგომარეობის განცდაც გაჩნდება: ის, რაც გრძნობის შემთხვევაში ობიექტურ შინაარსს უკავშირდება, აქ ცნობიერების ცალკე შინაარსად იქცევა – ცალკე განცდად, რომელიც, ობიექტური ვითარების განცდის გვერდით, სრულიად დამოუკიდებელს, სრულიად თავისებურ რომელობას წარმოადგენს. ვთქვათ, ტყეში ერთბაშად მხეცს წააწყდი, რომელიც ღრიალით შენსკენ მორბის. აქ ცნობიერებაში სრულიად გარკვევით ორი ურთიერთისგან განსხვავებული და ურთიერთისგან გამოყოფილი შინაარსი გაჩნდება: ერთის მხრივ, „საშინელი მხეცის“ აღქმა და, მეორის მხრივ, **ელდა, შიში**, რომელიც მხეცის თვისებები კი არა, შენი საკუთარი **მდგომარეობაა** გადმოცემული. რასაკვირველია, ჩვენ „მხეცის საშინელების“ შესახებაც ვლაპარაკობთ, როდესაც ობიექტური ვითარების აღწერას ვაწარმოებთ; მაგრამ ამით ჩვენ ოდნავაც არ ვეხებით უმთავრესს, სახელდობრ, თვითონ სუბიექტის მდგომარეობას – მის ელდას, შიშს. ეს უკანასკნელი არც ერთი მხრით მხეცის დასახასიათებლად არ გამოდგება: იგი სუბიექტის მდგომარეობაა და მხოლოდ სუბიექტს ეხება. უეჭველია, ასეთი განცდები მკვეთრად უნდა განვასხვავოთ გრძნობებისგან: ისინი ემოციის სახელწოდებით არიან ცნობილნი.

მაგრამ ადვილი შესაძლებელია, რომ რომელიმე გრძნობა ნამდვილ ემოციად გადაიზარდოს. ავიღოთ სრულიად ჩვეულებრივი გრძნობა და ვიგულისხმოთ რომ მისი ინტენსიობა თანდათანობით ძლიერდება! ადვილი შესაძლებელია, ამ ინტენსიობის ზრდის პროცესში ისეთი მომენტი დადგეს, რომ ამ გრძნობამ არა მარტო ობიექტის თვისების, არამედ სუბიექტის შეცვლილი მდგომარეობის განცდის სახით იჩინოს თავი ცნობიერებაში. ამ შემთხვევაში ჩვენ უკვე ემოციასთან გვაქვს საქმე.

ეს, რასაკვირველია, სრულიად არ ნიშნავს, რომ გრძნობა და ემოცია იმით განსხვავდებოდნენ ურთიერთისგან, რომ ემოციური განცდის ინტენსიობის სხვადასხვა საფეხურს წარმოადგენდნენ, რომ ემოცია უფრო ინტენსიური გრძნობა იყოს და მეტი არაფერი. არა! სრულიად არაა სავალდებულო, რომ ემოცია უფრო ინტენსიური განცდა იყოს, ვიდრე გრძნობა. შესაძლებელია ასეთი მდგომარეობაც: გრძნობა ძლიერდება და თავისი ინტენსიობის იმდენად მაღალ დონეს აღწევს, რომ ემოციად იქცევა, მაგრამ ეს ემოცია ჯერ მხოლოდ სუსტი ემოციაა, და ისე მკვეთრად, როგორც გრძნობა, ჯერ კიდევ არ განიცდება: ადვილი შესაძლებელია, რაიმე ობიექტი ინტენსიურ უსიამოვნების გრძნობას იწვევდეს, მაგრამ ეს გრძნობა მხოლოდ ოდნავ შესამჩნევი შიშის ემოციაში გადადიოდეს.

იმისთვის. რომ საბოლოოდ ნათელი გახდეს, თუ რას წარმოადგენს ემოცია, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მისი დამოკიდებულება იმ ობიექტურ ვითარებასთან, რომელიც მას იწვევს, თავისებურია. მიუხედავად იმისა, რომ ემოცია წმინდა სუბიექტური მდგომარეობაა, რომელსაც, მაშასადამე, არაფერი აქვს ობიექტური ვითარების ასახვასთან საერთო, იგი მაინც გულისხმობს ამ უკანასკნელს. შეიძლება ითქვას, ემოცია ამ ობიექტური ვითარების ნათლად ასახვას და რამდენადაც შესაძლოა ცნობიერების მასზე კონცენტრაციას უწყობს ხელს. მაგალითად, **შიშის** შემთხვევაში ცნობიერებაში

შიშის გამომწვევი სიტუაციის შესახები წარმოდგენები ბატონობენ.

ამრიგად, ემოცია **სუბიექტური მდგომარეობის** განცდაა, რომელიც ამავე დროს **ობიექტური ვითარების**, როგორც თავისი მიზეზის ან საგნის, განცდასაც გულისხმობს. მაგალითად, მე მეშინია **რისამე**, გაჭავრებული ვარ უთუოდ **რამეზე**, მიყვარს ან მძულს უსათუოდ **ვინმე** და სხვა.

2. ემოციის ძირითადი კლასები

ყოველი ემოცია, როგორც ემოციური განცდა, აუცილებლად მარტივი გრძნობების მონაწილეობას გულისხმობს: სიამოვნება-უსიამოვნებისას და აგზნება-დამშვიდებისას. ამისდა მიხედვით, ემოციები ოთხ ჯგუფად შეიძლება განაწილდეს: ორი ჯგუფი სასიამოვნო ემოციებისა – აგზნებითი და დამშვიდებითი სასიამოვნო ემოციები, და ორი ჯგუფიც უსიამოვნო ემოციებისა – აგზნებითი და დამშვიდებითი უსიამოვნო ემოციები.

მაგრამ ეს დაჯგუფება ძალიან ზოგადია და მისი შემდგომი დიფერენციაციაა საჭირო.

ახალი ცდებიდან, რომელიც ემოციების დაჯგუფების საკითხს ეხება, განსაკუთრებით საყურადღებოა მაკ-დაუგოლის, ვ. შტერნისა და შნაიდერის ცდები.

მაკ-დაუგოლი ემოციების კლასიფიკაციის საფუძვლად ინსტინქტებს იყენებს და ემოციათა იმდენ ჯგუფს განასხვავებს, რამდენი განსხვავებული ინსტინქტიც არსებობს. მაკ-დაუგოლის კლასიფიკაცია მის პრინციპულ შეხედულებას ემყარება, რომლის მიხედვით ემოციას ინსტინქტური საფუძველი აქვს და იგი ინსტინქტური პროცესის აფექტური გამოვლენის მეტს არაფერს წარმოადგენს. მაკ-დაუგოლის მიხედვით:

1. თავდაცვის ინსტინქტს ახლავს თან	– შიშის ემოცია
2. აგრესიობის ინსტინქტს	– რისხვა
3. უკუგდების ინსტინქტს	– ზიზღი
4. მშობლიურ ინსტინქტს	– სინაზე
5. დამოკიდებულობის ინსტინქტს	– უმწეობის ემოცია
6. გამრავლების ინსტინქტს	– სექსუალური ემოცია
7. ცნობისმოყვარეობის ინსტინქტს	– გაკვირვების ემოცია
8. დამორჩილების ინსტინქტს	– დამოკიდებულების, მორჩილების გრძნობა
9. თავისი თავის განმტკიცების ინსტინქტს	– სიამაყე
10. სოციალურ ინსტინქტს	– მარტოობის ემოცია
11. ნადირობის ინსტინქტს	– მადა
12. საკუთრების ინსტინქტს	– ფლობის ემოცია
13. მშენებლობის ინსტინქტს	– შემოქმედების ემოცია
14. სიცილის ინსტინქტს	– მხიარულება

საკმარისია თვალი გადავავლოთ ამ კლასიფიკაციას, რათა იმწამსვე შევამჩნიოთ, რომ აქ ზოგი რამ ინსტინქტად არის დასახელებული, რაც არავითარ შემთხვევაში ინსტინქტს არ წარმოადგენს, და ზოგი რამ – **ემოციად**, რაც ემოციად არ ჩაითვლება. ეს იმით აიხსნება, რომ მაკ-დაუგოლის კლასიფიკაციას თვითონ ამოსავალი პუნქტი აქვს მცთარი. სრულიად შეუწყნარებელია, ადამიანის ემოციური ცხოვრება, რომელიც ეგოდენ მჭიდროდაა მის სოციალურ განვითარებასთან დაკავშირებული, ინსტინქტებზე იქნეს დაყვანილი და, ამრიგად, მისი განვითარების ყოველი შესაძლებლობა სრულიად უარყოფილი იქნეს. მაკ-დაუგოლის ამ შეხედულების მიხედვით გამოდის, თითქოს ადამიანის ემოციები, მისი ინსტინქტების მსგავსად, ერთხელ და სამუდამოდ იყვნენ მოცემული და მათი შეცვლა შეუძლებელი იყოს.

ვ. შტერნის დაჯგუფებას ნაკლებ პრინციპული ხასიათი აქვს. იგი იმ მოსაზრებიდან გამოდის, რომ ემოცია მთლიანი პიროვნების მდგომარეობას წარმოადგენს. ამიტომ იგი პიროვნების ცხოვრების მთლიან მიმდინარეობასთან დაკავშირებით უნდა იქნეს შესწავლილი. ადამიანის ცხოვრების მიმდინარეობისთვის კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა **დროს** აქვს: ადამიანის ცხოვრება **აწმყოში** მიმდინარეობს, მაგრამ იგი **წარსულსაც** შეიცავს და **მომავალსაც**. ამისდა მიხედვით, ყველა გრძნობები სამ ჯგუფად შეიძლება გაიყოს:

1) **აწმყოს გრძნობები**, რომელსაც შეადგენენ, **გუნება, აფექტი**, საკუთარი ყოველდღიური ქცევის წარმართველი **გრძნობები** და განცდების **გრძნობის** ტონი.

2) **მომავლისკენ მიმართული გრძნობები**. ასეთია **მოთხოვნილება**, როგორც გრძნობა; წინასწარი გრძნობა მომავლისა; მოლოდინი, შიში, იმედი.

3) **წარსულისკენ მიმართული გრძნობები.** დადებითი: ახლოობის გრძნობა (სიყვარული, ერთგულება, პატრიოტიზმი); უარყოფითი: დარდი, დამოკიდებულების გრძნობა.

დროზე უფრო ხელსაყრელი თვალსაზრისია **ობიექტური ვითარება**, რომელთან დაკავშირებითაც ჩნდება ესა თუ ის ემოცია. ამ მხრივ საყურადღებოა კურტ შ. ნაიდერის კლასიფიკაცია. ყოველი ემოცია, სამართლიანად აღნიშნავს შნაიდერი, უთუოდ ენება რასმე: იგი რეაქციის ხასიათისაა. ეს რაღაც კი შესაძლებელია **სამგვარი** იყოს: **მდგომარეობა, საკუთარი თავი, სხვა ვინმე.** აქედან ემოციებიც სამგვარია:

A. მდგომარეობის ემოციები:

ა) **სასიამოვნო:** სიხარული, სიამოვნება, მხიარულება, ბედნიერება, სიმშვიდე, დარწმუნებულება, კმაყოფილება.

ბ) **უსიამოვნო:** სევდა დარდი, შიში, უხალისობა, ნაღვლიანობა, უმწეობა, სამშობლოს სევდა, სასოწარკვეთილება, წუხილი, ძრწოლა, წყენა, რისხვა, ბრაზი, შური, იჭვი, მოწყენა, სიცარიელე.

B. თავისი თავის მიმართი ემოციები.

ა) **სასიამოვნო:** ძალა, სიამაყე, თავმომწონობა, თავისი ღირსების დაცვა, ჯიუტობა. თავისი უპირატესობის გრძნობა.

ბ) **უსიამოვნო:** სირცხვილი, ბრალიანობის გრძნობა, სინანული, დარცხვენა, თავდაჭერილობა, თავდაბლობა.

C. სხვისმიმართი გრძნობა:

ა) **სასიამოვნო:** სიყვარული, სიმპათია, ნდობა, თანაგრძნობა. პატივისცემა, ინტერესი, მოწონება, მაღლიერება, კეთილგანწყობილება, თაყვანისცემა, აღფრთოვანება.

ბ) **უსიამოვნო:** სიძულვილი, ზიზღი, უნდობლობა, არაფრადჩაგდება, მტრობა, დაცინვა, უკმაყოფილება, აღშფოთება.

გარდა ამ გრძნობებისა არსებობს კიდევ ისეთი ემოციური განცდებიც, რომელნიც სიამოვნების ელემენტებსაც შეიცავს და უსიამოვნებისასაც, მაგალითად, დარდი, უარის გრძნობა...

საერთოდ, ემოციათა დამაკმაყოფილებელი კლასიფიკაცია დღემდე არ არსებობს. ეს იმით აიხსნება, რომ თვითონ ემოციის ბუნება არ არის ჯერ კიდევ საკმარისად შესწავლილი. პრაქტიკულად შნაიდერის კლასიფიკაცია უფრო გამოსადეგია, ვიდრე სხვები.

ემოციურ განცდათა რომელობითი დახასიათება

1. სუბიექტურობა

ერთი, რითაც ემოციური განცდა მკვეთრად განსხვავდება ყველა სხვა განცდისგან, ეს მისი **სუბიექტური ხასიათია**, ანუ ის გარემოება, რომ იგი სუბიექტის მდგომარეობად განიცდება: სიამოვნება-უსიამოვნება და აგზნება-დამშვიდება ამ მხრივ სრულიად არ განსხვავდებიან ურთიერთისგან. მაგრამ ეს ნიშანი განსაკუთრებით მკაფიოდ ემოციას ახასიათებს: ნამდვილს წმინდა სუბიექტურ მდგომარეობას, როგორც ვიცით, მხოლოდ ემოცია წარმოადგენს. რაც შეეხება გრძნობას, რასაკვირველია, იგი სუბიექტის მდგომარეობაა, მაგრამ მის განცდაში ობიექტური მომენტიც ძალიან დიდ როლს ასრულებს: როგორც ვიცით, გრძნობა ისე განიცდება, თითქოს ობიექტს ცალკე თვისება ან მხარე ჰქონდეს, რომელიც გრძნობაში აისახება. მიუხედავად ამისა, შეგრძნებასა და გრძნობას შორის მაინც დიდი განსხვავებაა: მაშინ, როდესაც პირველი წმინდა ობიექტურ მოცემულობად განიცდება, რომელშიც სუბიექტის სრულიად არაფერი ჩანს, მაგალითად, ფერი ან ხმა – მეორე, ესე იგი, გრძნობა ყოველთვის სუბიექტს გულისხმობს. და თუ კი რამეა მასში ობიექტური ვითარების – ყოველთვის სუბიექტისადმი მიმართების ასპექტით, მაგალითად, **სასიამოვნო ხმა.**

ამრიგად, სუბიექტურობა ის აუცილებელი ნიშანია, რომელიც საერთოდ ახასიათებს ემოციურ პროცესებს, როგორც მარტივ გრძნობას, ისე რთულ ემოციასაც.

2. პოლარული ხასიათი

ემოციური განცდების ძირითად რომელობათა განსაკუთრებით სპეციფიკურ თავისებურებას ის გარემოება შეადგენს, რომ თითოეული მათგანი ორს, პოლარულად საწინააღმდეგო, მიმართულებას შეიცავს: სიამოვნება და უსიამოვნება, აგზნება და დამშვიდება – ორივე პოლარულად დაპირისპირებული წევრებისგან შედგება. ეს იმით აიხსნება, რომ ის, რაც საფუძვლად უდევს თითოეულს მათგანს, თვითონაა პოლარული ბუნების. ადამიანის აქტიობას მიზნად აქვს ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს აქტიობა ყოველთვის წარმატებით ვერ სრულდება: იგი ან აღწევს თავის მიზანს, ან ვერა. მაშასადამე, მას ნამდვილი პოლარული ხასიათი აქვს. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ სუბიექტის მდგომარეობაც ორგვარია: როდესაც

აქტიობა მიზანს აღწევს, მაშინ მისი მოთხოვნილება კმაყოფილდება, და ეს გარემოება თავის ანარეკლს კმაყოფილების ან სიამოვნების გრძნობაში პოულობს; როდესაც, პირიქით, აქტიობა მარცხით თავდება, მოთხოვნილება დაუკმაყოფილებელი რჩება და სუბიექტი უკმაყოფილებას ან უსიამოვნებას განიცდის.

ამრიგად, სიამოვნება-უსიამოვნების პოლარული ხასიათი გასაგები ხდება. პრინციპულად იგივე უნდა ითქვას აგზნება-დამშვიდების შესახებაც: ამათი პოლარული მიმართულებაც მათი საფუძვლიდან გამომდინარეობს. ყოველი ცოცხალი ორგანიზმისთვის აქტიობაა დამახასიათებელი. მაგრამ მთელი სიცოცხლის შინაარსს მარტო აქტიობა როდი შეადგენს. ცოცხალი არსება არა მარტო ხარჯავს თავის ენერჯიას, ესე იგი აქტიობს, არამედ მას ისეთი პერიოდებიც აქვს, რომ იგი ამ ენერჯიას აგროვებს: პირველი, ესე იგი, აქტიობის პერიოდი, აგზნებულობის სახით იჩენს თავს ცნობიერებაში; მეორე – მოსვენების ანუ ენერჯიის დაგროვების პერიოდი – დამშვიდების სახით.

ჰ. პოლუსების ასიმეტრიულობა

მაგრამ პოლარულობა, რომელიც გრძნობას ახასიათებს, თავისებური პოლარულობაა. იგი, შტერნის თქმით, „**ასიმეტრიულია**“. ეს იმას ნიშნავს, რომ გრძნობის საწინააღმდეგო პოლუსები მარტო ურთიერთის უარყოფას როდი წარმოადგენენ: სიამოვნებასა და უსიამოვნებას შორის მარტო ის განსხვავება კი არაა, რომ ერთი მეორეს უარყოფდეს, როგორც ფიქრობდა, მაგალითად, შობენჭაუფერი. არა, ეს გრძნობები რომელიმე გრძნობებზე განსხვავებულ განცდებს წარმოადგენენ და ამიტომ არც რაოდენობით შეესატყვისებიან ურთიერთს. ავიღოთ სიამოვნება-უსიამოვნების მიმართულება! რასაკვირველია, იგი პოლარულია: სიამოვნება ერთი პოლუსია, უსიამოვნება – მეორე. მაგრამ იგი სიმეტრიული არაა. იგი რომ სიმეტრიული ყოფილიყო, მაშინ ყოველ სიამოვნების გრძნობას თავისი საწინააღმდეგო უსიამოვნების გრძნობა უნდა ჰქონოდა, და, პირიქით, უსიამოვნების გრძნობას თავისი საწინააღმდეგო სიამოვნება.

მაგრამ, ცხადია, ის ასე არ არის. ჩვენ გვაქვს მთელი რიგი გრძნობებისა, რომელიც სიამოვნება-უსიამოვნების ან ერთ მიმართულებას ეკუთვნიან, ან მეორეს, მაგრამ თავისი საწინააღმდეგო გრძნობები მათ სრულიად არა აქვთ. ეს განსაკუთრებით ხშირია ემოციების შემთხვევებში. მაგრამ არც მარტივი გრძნობების შემთხვევებშია ეს მაინცდამაინც იშვიათი მოვლენა. მაგალითად, რომელი უსიამოვნება წარმოადგენს ბეთშოვენის სიმფონიის მოსმენასთან დაკავშირებული სიამოვნების საწინააღმდეგო პოლუსს? რასაკვირველია, ასეთი უსიამოვნების გრძნობა არ არსებობს.

აქედან გასაგებია, რომ შესაძლებელია, გრძნობათა პოლარულ მიმართულებათა შორის არც **რაოდენობრივი** შესატყვისობა არსებობდეს. ეს რომ მართლაც ასეა, ამის საუკეთესო საბუთს პესიმისტები იძლევიან, რომელნიც ადამიანის სიამოვნებისა და უსიამოვნების შემთხვევათა „ბიუჯეტს“ იკვლევდნენ და იმ სამწუხარო დასკვნამდე მიდიოდნენ, რომ ცხოვრებაში ადამიანს უსიამოვნება მეტი აქვს, ვიდრე სიამოვნებაო, რომ საზოგადოდ პირველი უფრო ხშირია, ვიდრე მეორეო.

რასაკვირველია, სიამოვნება-უსიამოვნების რაოდენობრივი შეფარდება იმ სოციალურ-ეკონომიურ წყობილებაზეა დამოკიდებული, რომელშიც ადამიანს ცხოვრება უხდება; და პესიმისტები მართლნი იყვნენ, რამდენადაც მათი „ბიუჯეტი“ კლასობრივი საზოგადოების პირობებში სიამოვნება-უსიამოვნების ადამიანთა შორის განაწილებას ეხებოდა. მაგრამ ისინი ცდებოდნენ, როდესაც თავის დებულებას საზოგადოდ ადამიანის ცხოვრების დასახასიათებლად იყენებდნენ, და მხედველობაში არ ღებულობდნენ, რომ სიამოვნება-უსიამოვნების შეფარდება პირველ რიგში სოციალური პირობებითაა განსაზღვრული, და, მაშასადამე, არაა აუცილებელი იგი ყოველთვის უსიამოვნების მხარეზე ხრიდეს სასწორს: სოციალისტურსა და მეტადრე კომუნისტურ საზოგადოებაში ეს შეფარდება სრულიად საწინააღმდეგო სურათს იძლევა.

მიუხედავად ამისა, პესიმისტების „ბიუჯეტი“ საკმაოდ ნათლად ამტკიცებს, რომ არაა აუცილებელი, სიამოვნება და უსიამოვნება ერთიდაიმავე რაოდენობით გვეძლეოდეს, რომ, კერძოდ, შესაძლოა განსაზღვრულ პირობებში უსიამოვნება იმდენად სჭარბობდეს სიამოვნებას, რომ ამ პირობებში მართლა არ ღირდეს ცხოვრება და, მაშასადამე, ამ პირობების მოსასპობად სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა იყოს საჭირო.

მეორის მხრივ, თვითონ ბუნებაც სიამოვნებისა და უსიამოვნებისა ისეთია, რომ მათი რაოდენობრივი შეფარდება ტოლობას არ გულისხმობს. უკვე არისტოტელმა აღნიშნა, რომ სიამოვნებასა და უსიამოვნებას განსხვავებული **ბიოლოგიური** ძირი აქვს: სიამოვნებაო – ამბობდა იგი – ცოცხალი არსების წარმატების ნიშანია, ხოლო უსიამოვნება, პირიქით, ამის საწინააღმდეგო მოვლენას აღნიშნავს. ამის შემდეგ სიამოვნება-უსიამოვნების ბიოლოგიური ღირებულების აღნიშვნა თითქმის ჩვეულებრივ მოვლენად გადაიქცა. სპენსერი ამ იდეას ასეთ ფორმულას აძლევს: „უსიამოვნების გრძნობები ორგანიზმისთვის მავნებელი პროცესების კორელატს წარმოადგენენ სიამოვნების გრძნობები კი სასარგებლო პროცესების კორელატს“-ო. ეს იმას ნიშნავს, რომ სიამოვნების განცდა მხოლოდ მაშინ აქვს სუბიექტს, როდესაც მის ორგანიზმში რაიმე სასარგებლო პროცესი ხდება, და უსიამოვნების მაშინ, როდესაც საწინააღმდეგო პროცესს აქვს ადგილი, ესე იგი, რომ ყველაფერი სასარგებლო სასიამოვნოა, ხოლო ყველაფერი მავნებელი არასიამოვნოა.

სიამოვნება-უსიამოვნების ბიოლოგიური თეორიის სპენსერისებური ფორმულის გაზიარება შეუძლებელია. საქმე ისაა, რომ არსებობს მრავალი შემთხვევა, რომელიც ამ ფორმულის აზრს ეწინააღმდეგება: წამალი, მაგალითად, არასასიამოვნო დასალევია, ან ქირურგიული ოპერაცია, ჩვეულებრივ, მტკივნეულია; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ორივე სასარგებლოა. ალკოჰოლიკი დიდ სიამოვნებას ღებულობს ალკოჰოლისგან, ან თუთუნის მწვევლი – ნიკოტინისგან; მიუხედავად ამისა, ნიკოტინიცა და ალკოჰოლიც საწამლაია. მაშასადამე, ცხადია, საკითხი სხვაგვარად უნდა გადაწყდეს.

სპენსერის ფორმულის შეცთობა შემდეგშია. იგი სასარგებლო-მავნებელსა და სიამოვნება-უსიამოვნებას შორის პირდაპირ კავშირს გულისხმობს: თითქოს სასარგებლოს ან უსარგებლოს უშუალოდ შეეძლოს გრძნობის გამოწვევა; სპენსერის ფორმულა უშუალოდ თეორიიდან გამომდინარეობს. ნამდვილად საქმე ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ობიექტური აგენტი – სასარგებლო იქნება იგი, თუ არა – სუბიექტურ მოქმედებს და ამის მიხედვით, თუ რას წარმოადგენს ეს უკანასკნელი მონაცემ მომენტში, რა მიზნები და მოთხოვნილებები აქვს მას ამჟამად, შესაძლოა, ან სიამოვნების გრძნობას იწვევდეს, ან უსიამოვნებისას. საქმე სუბიექტის აქტუალური მოთხოვნილებების რაგვარობაშია და არა იმაში, თუ ობიექტურად რა შინაარსი აქვს გამღიზიანებელს. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ ზოგჯერ ადამიანისთვის, რომელიც რაიმე მძიმე განცდების გამო სასტიკად იტანჯება და ერთგვარი თავდავიწყების მოთხოვნილებას გრძნობს, ალკოჰოლი მიზანშეწონილი და სასიამოვნო გახდება; იგი დროებით მაინც უმსუბუქებს მას ტანჯვას. ასეა სხვა შემთხვევებშიც: საერთოდ **ორგანიზმის** კეთილდღეობისთვის ობიექტურად მავნე აგენტმა ადვილად შეიძლება სიამოვნების გრძნობა გამოიწვიოს, თუ იგი სუბიექტის რომელიმე ამჟამად მნიშვნელოვანი მიზნის განხორციელებას უწყობს ხელს, და უსიამოვნების გრძნობა, თუ საწინააღმდეგო ვითარებას აქვს ადგილი. ადამიანთა აქტუალურ მიზნებსა და მოთხოვნილებებს ყოველთვის ინდივიდუალური ხასიათი აქვს; ამიტომ გასაგებია, რომ სიამოვნება-უსიამოვნების გრძნობებსა ასეთივე ინდივიდუალური ხასიათი აქვთ. ზოგს ერთი მოსწონს და ზოგს მეორე („de gustibus non disputandum“).

მაგრამ რა გამომდინარეობს აქედან სიამოვნება-უსიამოვნების პოლარულობის ასიმეტრიული ხასიათის შესახებ? მართლაცაა, თუ სიამოვნება და უსიამოვნება იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენაა მიზანშეწონილია ამჟამად სუბიექტისთვის ის, რაც მასზე მოქმედობს, მაშინ გასაგებია, რომ შეუძლებელია ჩვენ სიამოვნებასაც ისე ხშირად და ისე მწვავედ განვიცდიდეთ, როგორც უსიამოვნებას. საქმე ისაა, რომ ცოცხალი ორგანიზმის არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ჩვეულებრივი პირობები, რომელშიც ის ცხოვრობს, მიზანშეწონილი არ ყოფილიყო: მაგალითად, უჭაერო სივრცეში იგი ვერ იცხოვრებდა. მიუხედავად ამისა, ჰაერის ყოველი შესუნთქვა საგანგებო სიამოვნების გრძნობას არ იწვევს ჩვენში: რომ ჰაერი სასიამოვნოა. ეს მხოლოდ მაშინ განიცდება ჩვენ მიერ, როდესაც რაიმე მიზეზის გამო მით სარგებლობა გვიძნელობს: მაშინ ჩვენ მწვავე უსიამოვნებას ვგრძნობთ ხოლმე. ასეა სხვა ანალოგიურ შემთხვევებშიც: ნორმალური ტემპერატურა, ჩვეულებრივი კვება – არც ეს იწვევს ჩვენში საგანგებო სიამოვნების განცდებს. მაგრამ საკმარისია ტემპერატურა ისე შეიცვალოს, რომ მავნებელი შეიქმნეს ორგანიზმისთვის, ან კვება დაგვაკლდეს, რომ იმწამსვე თავი იჩინონ უსიამოვნო გრძნობებმა.

ერთი სიტყვით, ბევრი რამ მოქმედობს ჩვენზე ისეთი. რაც უაღრესად სასარგებლოა ჩვენთვის. მაგრამ სიამოვნების გრძნობებს მაინც არ იწვევს, ხოლო თუ კი ისეთი რამ გაჩნდა, რაც ჩვენს მიზნებს ეწინააღმდეგება, რაც ჩვენთვის მიზანშეწონილია. ჩვენ ამას უფრო ხშირად უსიამოვნების გრძნობით ვუპასუხებთ. მოკლედ. ჩვენ მავნებლისა და მიზანშეწონილის მიმართ უფრო მგრძნობიერნი ვართ, ვიდრე სასარგებლოსა და მიზანშეწონილის მიმართ. სიამოვნებისა და უსიამოვნების გრძნობები სიგნალის როლს ასრულებენ. ეს სასარგებლოა, ეს უსარგებლოა, თითქოს გვანიშნებენ. მაგრამ სასარგებლოს მხოლოდ მაშინ უნდა ნიშნება. როდესაც იგი პირველად იწყებს ჩვენზე მოქმედებას, მავნებელს კი – ყოველთვის. წინააღმდეგ შემთხვევაში ორგანიზმი ადვილად დაილუპებოდა. ამიტომ გასაგებია, რომ უსიამოვნების საგანგებო განცდის შემთხვევები გაცილებით უფრო ხშირია. ვიდრე სიამოვნების განცდისა. მაშასადამე, რაოდენობრივი თვალსაზრისით სიამოვნება-უსიამოვნების განცდათა ასიმეტრიულობა ყოველ ეჭვს გარეშა.

ასევე ასიმეტრიულია აგზნება-დამშვიდების ურთიერთ-წინააღმდეგობაც. ჩვენს აქტიობასთან დაკავშირებული აგზნებულობის განცდა ისე თვალსაჩინოდ არ გვევლინება. როგორც ის გრძნობა, რომელიც თან ახლავს შედეგის განცდას: წარმატებაც და მარცხიც – ორივე გაცილებით უფრო მკვეთრად განიცდება, ვიდრე აქტიობის პროცესთან დაკავშირებული გრძნობები.

4. ემოციური მდგომარეობის ერთიანობა

გრძნობის ერთერთს სპეციფიკურ თავისებურებას, რომლითაც იგი თვალსაჩინოდ განსხვავდება, მაგალითად, შეგრძნებისგან. ის გარემოება შეადგენს. რომ მას ინდივიდუალურად დამოუკიდებელი არსებობა არ შეუძლია. მაშინ როდესაც შეგრძნებისთვის ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა. მართალია, შერევის ფაქტი შეგრძნებათა წრეშიც ცნობილია: მაგალითად, ფერების შერევის ან ბგერეთა შერწყმის ფაქტი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჩვენ მშვენივრად შეგვიძლია ერთსადაიმე დროს

მრავალფეროვან საგანს ვჭკვრეტდეთ. ან მრავალხმოვან მუსიკას ვუსმენდეთ. გრძობათა არეში კი ეს შეუძლებელია: გრძობები ერთიმეორის გვერდით არ განიცდებიან. ისინი ურთიერთს ერთვიან და ერთს მთლიან ემოციურ მდგომარეობას ქმნიან. ვუნდტი ამ გარემოებას განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნავს: იგი ამას ემოციური **მდგომარეობის ერთიანობას** უწოდებს. ეს ერთიანობა, მისი აზრით, იმაში მდგომარეობს, რომ „ყველა გრძობის ელემენტები, რომელიც მონაცემ მომენტში მოიპოვება ცნობიერებაში ერთს მთლიან გრძობად ერთიანდება“.

5. ამბივალენტობა

როგორ უნდა წამოვიდგიანოთ ეს გაერთიანება? რა ემართება ნაწილობრივ გრძობებს, რომელნიც მთლიან გრძობაში ერთიანდებიან? შეცთომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ გრძობები ერთმანეთის ნეიტრალიზაციას, გაძლიერებას ან დასუსტებას იწვევდნენ. არა! მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ერთს მთლიანს ემოციურ მდგომარეობას ქმნიან, ამ მთლიანში, მეტად თუ ნაკლებად თვალსაჩინოდ, თავის ინდივიდუალობასაც ინარჩუნებენ.

განსაკუთრებით მკაფიოდ ეს გრძობის **ამბივალენტობის** შემთხვევაში დასტურდება. გრძობის ამბივალენტობას უმეტესად **ფსიქოანალიზის** სკოლამ მიაქცია ყურადღება. იგი იმაში, მდგომარეობს, რომ არის შემთხვევები, რომ ჩვენ გადაჭრით ერთი გარკვეული გრძობა გვაქვს – მაგალითად, თანაგრძობა, მაგრამ ამ ერთ გრძობაში სიამოვნების ელემენტიც განიცდება და უსიამოვნებისაც: სიამოვნება-უსიამოვნება ერთმანეთის ნეიტრალიზაციას როდი ახდენენ, არამედ ერთდროულად და ერთმანეთის გვერდით ერთი მთლიანი გრძობის სახით განიცდებიან.

ასეთი ამბივალენტური გრძობები ჩვენ ბევრი გვაქვს, მაგალითად, ნატვრა, ერთგულება, მორჩილება, სილიადის ესთეტიკური განცდა, კომიკურის განცდა, იჭვიანობა და მრავალი სხვა. ამბივალენტური გრძობის შემთხვევები იმდენად წშირია, რომ შესაძლებელია ამბივალენტობა გრძობის ერთერთ ძირითად თავისებურებადაც კი ჩავთვალოთ. საქმე ისაა, რომ „ადამიანის მიზანთა სისტემის შინაგანი მრავალმხრიობის გამო, ადვილი შესაძლებელია, ერთი რომელიმე მოვლენა, ერთი რომელიმე მიზნის თვალსაზრისით, აზრიანი იყოს, ხოლო მეორე მიზნის თვალსაზრისით – სრულიად უაზრო, და ამის გამო ემოციური განცდა სიამოვნების მომენტსაც შეიცავდეს და უსიამოვნებასაც“. ეს კი არაა, პირიქით, ჩვენ იძულებულნი ვართ, გამონაკლისად სწორედ ის შემთხვევები ჩავთვალოთ – განაგრძობს შტერნი – როდესაც ცნობიერებაში მარტო ერთი მიზანი იძლევა ანარეკლს და არა რამოდენიმე ერთად.

ემოციური განცდის გრადუალური დახასიათება

1. ინტენსიობა

ისე როგორც შეგრძნებებს – მაგალითად, რაიმე ხმას – გრძობებსაც ყოველთვის **ინტენსიობის** რაიმე ხარისხი აქვთ: ისეთი გრძობა, რომელსაც არავითარი ინტენსიობა არ ჰქონდეს, არ არსებობს. ე.წ. **გულგრილობა** ან **ინდიფერენტობა**, რომელიც პირველი შეხედვით სწორედ ასეთ ნულეული ხარისხის გრძობას უნდა შეადგენდეს. ნამდვილად სრულიად გარკვეულს დადებითს, თავისებურ განცდას წარმოადგენს, და ამიტომ, შესაძლებელია, მას თვითონ ჰქონდეს მეტნაკლები სიძლიერის ხარისხი.

გრძობის ინტენსიობა გარკვეულ დამოკიდებულებაში იმყოფება შეგრძნების ინტენსიობასთან, რომლის ზეგავლენითაც იგი ჩნდება. ისე როგორც შეგრძნებას, გრძობასაც აქვს თავისი **ზღურბლი**. გრძობის ქვედა ზღურბლი შეგრძნების ინტენსიობის ის დონეა, რომელიც გრძობის გამოსაწვევადაა საკმარისი. შემდგომი გაძლიერება შეგრძნებისა, რასაკვირველია, გრძობის ინტენსიობასაც აძლიერებს. მაგრამ საგულისხმოა, რომ ერთმნიშვნელოვანი შეფარდება შეგრძნებასა და გრძობას შორის არ არსებობს: თუ რა ინტენსიობის გრძობას გამოიწვევს შეგრძნების ინტენსიობის ესა თუ ის დონე, ეს არა მარტო ინდივიდუალურ თავისებურებაზეა დამოკიდებული, არამედ იმ საერთო მდგომარეობაზეც, რომელშიც მონაცემ მომენტში იმყოფება სუბიექტი, ეს უტყუარი საბუთია. რომ შეგრძნებასა და გრძობას შორის **უშუალო** კავშირი არ უნდა ვივულისებოთ.

სიამოვნების და უსიამოვნების ინტენსიობის ზრდა სხვადასხვა ეფექტს იძლევა. უსიამოვნებას, შეიძლება ითქვას, ზედა ზღურბლი არა აქვს, ესე იგი, იგი თითქმის დაუბოლოებლად იზრდება. ბიოლოგიურად ეს გასაგებია: უსიამოვნებას რომ გარკვეული დონის მიღწევის შემდეგ აღარ შესძლებოდა ზრდა, მას სიგნალის მნიშვნელობა დაეკარგებოდა და მისი გავლენით სუბიექტი გაძლიერებული საშიშროების წინააღმდეგ ზომების მიღებას ვეღარ მოახერხებდა.

სულ სხვაგვარ ეფექტს იძლევა სიამოვნების ინტენსიობის ზრდა. სიამოვნებას, შეიძლება ითქვას, არა მარტო ქვედა ზღურბლი აქვს, არამედ ზედა ზღურბლიც. ოღონდ მისი ზედა ზღურბლი თვალსაჩინოდ განსხვავდება შეგრძნების ზედა ზღურბლისგან. საქმე ისაა, რომ შეგრძნების შემთხვევაში ზედა ზღურბლი ზღვარს წარმოადგენს, რომლის იქეთაც გამლიზიანებლის შემდგომი გაძლიერება არავითარ ეფექტს აღარ იწვევს: შეგრძნების ინტენსიობა აღარ იზრდება. სიამოვნების შემთხვევაში სულ ასე არაა. მართალია, შეგრძნების ინტენსიობის ზრდის პროცესში, ბოლოსდაბოლოს, დგება ისეთი მომენტი, რომ სიამოვნების გრძობას ინტენსიობა აღარ ემატება:

ჩვენ მაქსიმალურ სიამოვნებას ვგრძნობთ. მაგრამ საქმე ამით არ თავდება: შეგრძნების შემდგომი გაძლიერება მალე გარკვეულ დონეს აღწევს – ნამდვილს კრიტიკულ წერტილს – რომლის შემდეგაც სიამოვნების რომელიმეობითი გარდატეხა ხდება: ჩნდება უსიამოვნების გრძნობა, რომელიც იზრდება და მალე სიამოვნების გრძნობას სრულიად ფარავს.

საგულისხმოა, რომ გრძნობის ინტენსიობაზე შეგრძნების არა მარტო ინტენსიობა ახდენს გავლენას, არამედ მისი განმეორებითი ზემოქმედებაც: როდესაც ჩვენზე ერთიდაიგივე შთაბეჭდილება ხშირად მოქმედებს, შედეგი ისაა, რომ თანდათანობით იგი ისე ინტენსიურ გრძნობას ვეღარ იწვევს. როგორსაც დასაწყისში იწვევდა: გრძნობა თანდათანობით ჩლუნგდება. მაგრამ სიამოვნებისა და უსიამოვნების შეფარდება აქაც ძველი რჩება, სახელდობრ, სიამოვნების გრძნობიერება უფრო სწრაფად ქვეითდება, ვიდრე უსიამოვნებისა. გარდა ამისა, მაშინ როდესაც ასეთი განმეორების ეფექტად შესაძლოა სიამოვნება უსიამოვნებად გადაიზარდოს. ეს უკანასკნელი არა თუ არასდროს სიამოვნებად არ იქცევა, არამედ არც საბოლოოდ ისპობა. პირიქით, იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად მავნებელია გამლიზიანებელი. შესაძლოა, მისი განმეორებითი ზეგავლენის შედეგად, უსიამოვნების დაქვეითება კი არა. მისი თვალსაჩინო გაძლიერება მივიღოთ.

გრძნობის ინტენსიობის განვითარებას ერთი თავისებურება აქვს კიდევ, რომელსაც განსაკუთრებით შტერნმა მიუთითა: **გრძნობას ორი მიმართულებით აქვს ზღურბლი**. რას ნიშნავს ეს? შტერნს ასეთი მაგალითი მოჰყავს: ვთქვათ, სადმე მივდივართ და მთა უნდა გადავლახოთ. ჯერ კარგი გზაა; ჩვენ სრულიად თავისუფლად ვმოძრაობთ: ამიტომ შედარებით ინდიფერენტულ მდგომარეობაში ვიმყოფებით: არც სიამოვნებას განვიცდით საგანგებოდ და არც უსიამოვნებას. ყოველ შემთხვევაში, უსიამოვნების გრძნობის ჯერჯერობით არაფერი გვაქვს. მაგრამ მალე გზა თანდათანობით რთულდება, და რაც დრო გადის, მით უფრო ცუდი. მით უფრო ძნელი სავალი ხდება. ამისი შედეგი ისაა, რომ ერთგვარი უსიამოვნების გრძნობა გვიჩნდება. ჯერ სუსტი, შემდეგ თანდათანობით სულ უფრო და უფრო ძლიერი, ისე რომ შესაძლოა ბოლოს იგი სასოწარკვეთილებით დასრულდეს: ვაი თუ ვეღარ შევძლო ვერც წინ წასვლა და ვეღარც უკან დაბრუნება-თქო. მაგრამ ვჩერდები: ვფიქრობ, რა მიმართულებით უფრო მოსალოდნელია უკეთესი გზა, ან რა ზომებს უნდა მივმართო, რომ სვლა გავაადვილო. მოფიქრების შემდეგ, შედარებით დაწყნარებული განვაგრძობ გზას: სასოწარკვეთილების გრძნობა იჩრდილება და მის ადგილს გარკვეული, მტკიცე გადაწყვეტილება იკავებს. ამის შედეგად უსიამოვნების გრძნობაც ნვლდება.

ამ მაგალითიდან ნათლად ჩანს, რომ, როდესაც დაუბრკოლებლივ ვმოქმედობთ მიზანშეწონილად, გრძნობა არ ჩნდება: სიგნალი საჭირო არ არის. რადგანაც მოქმედება ძნელდება, ეს გარემოება სიგნალის საჭიროებას იწვევს და გრძნობა პირველად ეხლა ჩნდება: ვღებულობთ გრძნობის პირველ ზღურბლს, რომელსაც თან სდევს ცნობიერების ამოქმედების გაცხოველება. შემდეგში ჩვენ მოქმედების პროგრესული გაძნელების შემთხვევაში, ცნობიერებაში სწორედ ეს გრძნობა იქცევა მთავარ შინაარსად (სასოწარკვეთილება). მაგრამ როდესაც ცნობიერება მდგომარეობის გათვალისწინებას იწყებს და მასში შემეცნების სათანადო აქტები და შინაარსები ჩნდება, გრძნობა სუსტდება და ბოლოს სრულიად ქრება: მიღწეულია მეორე ზღურბლი, რომელიც სიგნალს ზედმეტად აქცევს. შემეცნებითი აქტების წყალობით მოქმედების ერთადერთი შესაძლო გზა მონახულია და გრძნობა მის ასახვას უთმობს ადგილს ცნობიერებაში.

ამრიგად, გრძნობა თავისი განვითარების პროცესში ორ ზღურბლს გაივლის. პირველი ზღურბლი წინ უსწრებს ცნობიერების განაწევრებული, გამოკვეთილი შინაარსის აღმოცენებას; იგი გაურკვეველ, დიფუზიურ გრძნობას წარმოშობს, რომელიც თანდათანობით ძლიერდება და ცნობიერების გაბატონებულ შინაარსად იქცევა, სანამ არ აიძულებს სუბიექტს სიტუაციის გასაშუქებლად და ამოცანის გადასაჭრელად ზომები მიიღოს. როდესაც ეს მდგომარეობა მიღწეულია, გრძნობა სუსტდება და მეორე ზღურბლს აღწევს, რომლის იქეთაც ის სრულიად აღარ ჩანს, იგი ქრება.

გრძნობის ინტენსიობის სხვადასხვა საკითხის შესასწავლად ხშირად **ექსპერიმენტს** იყენებენ, სახელდობრ, განსაკუთრებით ე. წ. **შთაბეჭდილების** მეთოდს. ცდისპირს სხვადასხვა ინტენსიობის გამლიზიანებელს აძლევენ და შემდეგ ან ა) მისი თვითდაკვირვების მონაცემებს აგროვებენ გრძნობის მიმდინარეობის შესახებ, ანდა ბ) ობიექტურ მონაცემებს, სახელდობრ, ცდისპირის იმ უნებურს მიმიკურს, პანტომიმიკურს და სხვა სხეულებრივ ცვლილებებს, რომელიც შთაბეჭდილების ინტენსიობის შეცვლის შემთხვევაში იჩენს ხოლმე თავს. გარდა შეგრძნებისა და გრძნობის ინტენსიობის ურთიერთობის საკითხისა, რომელსაც ჩვენ გავეცანით, ამავე მეთოდით გრძნობის ზოგიერთ სხვას, უფრო რთულ საკითხსაც იკვლევენ.

მაგრამ საერთოდ ამ მეთოდის გამოყენება შედარებით უფრო **ელემენტარული გრძნობების** ფარგლებით არის შემოზღუდული. ფენერმა ეს მეთოდი **„ელემენტარული ესთეტიკური გრძნობების“** შესასწავლად შემოიღო. ცდისპირზე შთაბეჭდილებათა რიგს ამოქმედებენ, რომელთა შორისაც მან ის უნდა აირჩიოს, რომელიც ყველაზე უფრო მოსწონს. ამ გზით ფენერმა გამო-არკვია, რომ სხვადასხვა პარალელოგრამიდან ადამიანს ყველა უფრო ის მოსწონს, რომლის გვერდების შეფარდებაც ე.წ. **„ოქროს ნაკვეთს“** შეესატყვისება, ესე იგი, თუ პარალელოგრამის უგრძეს გვერდს ბ-ითი აღვნიშნავთ და

მოკლეს ა-თი, მათი შეფარდება ($\frac{1}{a}$) უნდა უდრიდეს $-\frac{b}{a+b}$ -ს.

ამავე მეთოდით, სხვათა შორის, შესწავლილია მარტივი ფიგურების სიდიდის ესთეტიკური ღირებულება და გამოირკვა, რომ ბავშვს, ყოველ შემთხვევაში, **პატარა და დიდი უფრო მოსწონს, ვიდრე საშუალო ზომის ფიგურა.**

2. ექსტენსიობა

ყოველი გრძობა ერთნაირად ფართოდ როდი ვრცელდება ცნობიერებაში. არის გრძობები, რომლებიც მთელ ცნობიერებას ეუფლებიან და ყველაფერს თავის იერს აძლევენ. მაგრამ არსებობს ისეთი გრძობებიც. რომლებიც ცნობიერების ერთი, სრულიად გარკვეული შინაარსით არიან განსაზღვრული, მარტო მას ეხებიან და დანარჩენებზე არავითარ გავლენას არ ახდენენ. გრძობის **ექსტენსიობა** ცნობიერებაში მის მეტნაკლებ გავრცელებულობას, განფენილობას ეწოდება. იგი ცნობიერების იმ შინაარსის რაოდენობით გაიზომება, რომელიც მის გავლენას ემორჩილება.

რომ გრძობის ინტენსიობა და ექსტენსიობა სხვადასხვაა. ეს იქედანაც ჩანს, რომ ისინი არა თუ არ ემთხვევიან ერთმანეთს, არამედ წშირად უკუპროპორციულ მიმართებაშიც კი იმყოფებიან შრთიერთთან. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ინტენსიობით გაძლიერება გრძობის გავრცელებულობის არეს ფარგლავდეს და ხელს უწყობდეს მის გარკვეულ კონცენტრაციას. არის შემთხვევები, რომ რამე გეწყინება, სრულიად გარკვეული კერძო მოვლენა უსიამოვნების გრძობას აღგიძრავს და ამის შედეგად მთელი დღე ცუდ **გუნებაზე** ხარ: რამ გაწყენია, შეიძლება აღარც კი გახსოვდეს; მიუხედავად ამისა, ყველაფერი ჩრდილში გვეჩვენება, თითქმის ყველაფერი მხოლოდ თავის ცუდი მხარეებით გეცემა თვალში.

როგორც ვხედავთ, ერთი კერძო შემთხვევის ზეგავლენით გამოწვეული გრძობა თავისი საბაბის ფარგლებით არ კმაყოფილდება და თითქოს მთელი ცნობიერების არეზე ვრცელდება. ასეთ შემთხვევაში „გუნების“ შესახებ ვლაპარაკობთ: **გუნება** გრძობის ექსტენსიობის განსაკუთრებით თვალსაჩინო გამოვლენას წარმოადგენს.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ექსტენსიური გრძობა – თუნდ ისეთი ექსტენსიურიც, როგორცაა გუნება – ცნობიერების ყოველ შინაარსს ერთნაირად ადვილად ეუფლებოდეს, ყველაფერზე ერთნაირად იოლად ვრცელდებოდეს. არა! არის განცდები იმდენად გარკვეული და ჩამოყალიბებული ღირებულებების, იმდენად გამოკვეთილი მნიშვნელობის, რომ, მიუხედავად კარგი თუ ცუდი გუნებისა, მათი ემოციური ტონი ყოველთვის უცვლელი რჩება. მძიმე, უბედური შემთხვევა, მაგალითად, არასდროს სიამოვნებას არ იწვევს, რაგინდ კარგ გუნებაზეც უნდა იყო. პირიქით, შესაძლოა მისმა ნახვამ ძირიან-ფესვიანად შეგიცვალოს გუნება. გრძობა, ჩვეულებრივ, ცნობიერების ისეთ შინაარსებზე გადადის, რომელთაც, მაინცდამაინც, გამოკვეთილი ემოციური ღირებულება არა აქვთ, და ამიტომ, შესაძლოა, პირობებისა და მიხედვით, სიამოვნებასაც აღძრავდნენ და უსიამოვნებასაც.

3. სიღრმე

გრძობას მესამე ნიშანიც აქვს, ე. წ. „სიღრმე“, რომელსაც განსაკუთრებული ყურადღება ფსიქოანალიზის სკოლამ მიაქცია (ფრეიდმა და სხვ.). წინააღმდეგ ექსტენსიობისა, იგი იმას კი არ ეხება, თუ რაოდენ ფართოდ ვრცელდება ამა თუ იმ გრძობის გავლენა ცნობიერების არეში, არამედ იმას, თუ პიროვნების რამდენად ღრმად მდებარე ფენებს ეხება. მაგალითად, კბილის ტკივილით გამოწვეული უსიამოვნების გრძობა შეიძლება ძლიერ მწვავეც იყოს, მაგრამ, უდაოა, რომ მისი **სიღრმე** უმნიშვნელოა; იგი თითქოს თვითონ პიროვნებას კი არა, მის ნაწილებს ეხებოდეს: გაივლის ეს ტკივილი და პიროვნება სრულიად იგივე რჩება, რაც იყო. მაგრამ არსებობს ისეთი ტკივილიც, რომ იგი თვითონ პიროვნების არსს, პიროვნების გულს სწვდება და მასში საფუძვლიან მღელვარებას იწვევს. ამ შემთხვევაში შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ცვლილება პიროვნების სიღრმეში ხდებოდეს და გრძობა ამის გამოხატულებას წარმოადგენდეს.

აქედან ცხადია, გრძობის არცერთ მხარეს – არც ინტენსიობასა და არც ექსტენსიობას – იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენიც აქვს სიღრმეს. ამიტომ ადამანის დასახასიათებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის გათვალისწინებას, თუ სინამდვილის რა სფეროები უფრო ღრმა გრძობებს იწვევენ მასში.

4. გრძობის ხანიერობა

გრძობის ერთერთ თავისებურებას მისი დროში განფენილობა ანუ ხანიერობა წარმოადგენს. უეჭველად არსებობს გრძობები. რომელთა ნიშანდობლივი თავისებურებაც მათს მეტს თუ ნაკლებს ხანიერობაში მდგომარეობს. ჩვენ გვაქვს ისეთი გრძობები. რომელთა აქტიობაც მომენტით გაიზომება, და ისეთებიც, რომელნიც საკმაოდ დიდხანს გრძელდებიან.

5. ემოციურ განცდათა გრადუალური განსხვავებულობის ქვალიტატური ხასიათი. მიუხედავად იმისა, რომ ინტენსიობაც, ექსტენსიობაც, ხანიერობაც და სიღრმეც გრძობის გრადუალურს, მაშასადამე რაოდენობრივ მხარეს გამოხატავენ, ისინი მაინც რომელიღობითი ხასიათის მოვლენებს წარმოადგენენ.

ძლიერი და სუსტი სიამოვნება, ექსტენსიური და ვიწროდ შემოფარგლული, ან ღრმა და ზერელე უსიამოვნება მარტო იმით როდი განსხვავდება ურთიერთისგან რომ ერთი უფრო ძლიერია, უფრო განფენილია ან უფრო ღრმა, ვიდრე მეორე, არამედ იმითაც, რომ ისინი რომელიმე სხვადასხვანაირად განიცდებიან: სუსტი და ძლიერი სინარული ერთიდაიმავე გრძობის მარტო ინტენსიობით განსხვავებულობას როდი წარმოადგენს, არამედ ამ გრძობის საკმაოდ განსხვავებულ სახესხვაობასაც.

ჩვენი გრძობების გრადუალური გამოვლენის სხვადასხვა ფორმას, რომ შევხედოთ, ვნახავთ, რომ ისინი რომელიმე მართლა განსხვავებულ განცდებს წარმოადგენენ, მიუხედავად იმისა, რომ არსებითად გრძობის მხოლოდ გრადუალური განვითარების ნიადაგზე ჩნდებიან. ამ ფორმებს შორის განსაკუთრებით ორია ცნობილი: ერთი – **გუნება** და მეორე – **აფექტი**.

1) გუნება

რაც შეეხება გუნებას, მის შესახებ ჩვენ უკვე ზემოდ გვქონდა ლაპარაკი. მაშინ ჩვენ დავინახეთ, რომ შესაძლოა რაიმე გრძობის ექსტენსიობა ისეთი იყოს, რომ მთელი ცნობიერების შინაარსზე თავისი გავლენა გაავრცელოს, იგი მთლიანად თავისი ფერით შეღებოს. ასეთ შემთხვევაში ჩვენ გუნების შესახებ ვლაპარაკობთ.

როგორც ვხედავთ, გუნება გრძობის ექსტენსიობის გამოვლენის ფორმას, ანდა უკეთ: მისი განვითარების უკიდურეს საფეხურს წარმოადგენს.

უფრო ხშირია შემთხვევა, რომ გუნება სიამოვნების ან უსიამოვნების გრძობათა განფენის ნიადაგზე ჩნდება: „კარგი“ და „ცუდი“ ცნობილი ატრიბუტებია, რომლითაც, ჩვეულებრივ, ხასიათდება იგი. მაგრამ არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს ერთადერთი ფორმა იყოს გუნებისა: აგზნება-დამშვიდების გრძობასაც შეუძლია მეტად თუ ნაკლებად იყოს განფენილი სუბიექტის ცნობიერების უფრო ფართო, თუ უფრო ვიწრო არეებზე. მაშასადამე, შესაძლებელი უნდა იყოს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ადამიანი ან აგზნებულს, ან დამშვიდებულ გუნებაზეა, ესე იგი, ან მოქმედების, აქტიობის ბრძოლის ხასიათზეა, ანდა უფრო პასიურს, **ტკბობის** ან **ჭკრეტის**, გუნებაზეა. ცნობილია, რომ ასეთ შემთხვევებს მართლა აქვს ადგილი, და, მაშასადამე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ გუნება როგორც სიამოვნება-უსიამოვნების, ისე აგზნება-დამშვიდების, გრძობათა ექსტენსიობის ნიადაგზეც ჩნდება.

არ შეიძლება ითქვას, რომ გუნება მხოლოდ იმით განსხვავდება რომელიმე მტკიცედ ლოკალიზებული გრძობისგან, მაგალითად, ვარდის სუნის შეგრძნებასთან ან სხვა რომელსამე აღქმასთან დაკავშირებული სიამოვნებისგან, რომ ერთი უფრო ექსტენსიუოა და მეორე ნაკლებ ექსტენსიურია; არა, მათ შორის მტკიცე რომელიმე განსხვავებაც არსებობს. ეს ნათლად ჩანს თუნდ შემდეგი მაგალითიდან:

ვთქვათ, რაიმე სასიამოვნო განცდა გაქვთ: მაგალითად, სასიამოვნო ამბავი მოგივიდათ და ეს გრძობა ფართოდ ვრცელდება თქვენი ცნობიერების არეზე, ასე რომ კარგ გუნებაზე ღებობთ. ნუთუ შეიძლება ითქვას, რომ ამ ამბის გაგებასთან დაკავშირებული სიამოვნება, როდესაც მას ცალკე გრძობთ, და კარგი გუნება, რომელზეც შეიძლება ამავე გრძობამ დაგაყენათ, რომელიმე ერთიდაიგივე გრძობაა? რასაკვირველია, არა. უკვე მარტო იმის გამო, რომ გუნების შემთხვევაში ეს სიამოვნების გრძობა სხვა ფსიქიკურ შინაარსებზე ვრცელდება, საკმაო საბუთს იძლევა იმისას, რომ იგი რომელიმე განსხვავებულ განცდად ვცნოთ.

მაგრამ, უდაოა, რომ **გუნება** გრძობის მარტო ექსტენსიობის გამოვლენის ფორმას არ წარმოადგენს; ხშირია შემთხვევა, რომ იგი „სიღრმის“ განზომილებასაც ეკუთვნის. საქმე ისაა, რომ ყოველ გრძობას ერთნაირი უნარი როდი აქვს ცნობიერების სხვა შინაარსებზე გავრცელებისა: რაც უფრო ზერელეა გრძობა, მით უფრო ვიწროა იგი შემოფარგლული; იგი მხოლოდ გარკვეულ შინაარსთან დაკავშირებით განიცდება. მაგრამ რაც უფრო „ღრმაა“. იგი, პიროვნების რაც უფრო ცენტრალურ ფენებს ეხება, რაც უფრო დამახასიათებელია მთელი პიროვნებისთვის, მით უფრო ადვილად ვრცელდება იმავე პიროვნების სხვა განცდებზეც, მით უფრო მეტ განფენილობას იძენს, და, მაშასადამე, მით უფრო ადვილად ედება საფუძვლად **გუნებას**. ამისდა მიხედვით, გუნებას გრძობის სიღრმესთანაც აქვს კავშირი.

2. **აფექტი**. გრძობის სულ სხვა გრადუალური განზომილების ხაზზე ჩნდება ის თავისებური ემოციური განცდა, რომელიც, ჩვეულებრივ, **აფექტის** სახელწოდებით აღინიშნება. შიში, რისხვა, სირცხვილი... აფექტის ჩვეულებრივ მაგალითს წარმოადგენს. მისთვის პირველ რიგში **ინტენსიობაა** დამახასიათებელი. მართალია, აფექტის თავისებურება მარტო ამ ნიშნით არ ამოიწურება, მაგრამ დანარჩენი გრძობებისგან იგი განსაკუთრებით მაინც ინტენსიობით გაიჩნევა.

აფექტი, ჩვეულებრივ, ერთბაშად იწყება: რაიმე ძლიერი შთაბეჭდილება ინტენსიურ ემოციურ რეაქციას იწვევს, რომელიც თავისი ინტენსიობის გამო მთელ ცნობიერებას იპყრობს და ამასთან ერთად გამოკვეთილ სხეულებრივ ცვლილებებსაც გვაძლევს. დასაწყის მომენტში ცნობიერების აქტუალური შინაარსი თითქოს სრულიად ქრება – ზოგჯერ სუბიექტს ცნობიერება ეკარგება კიდევ – და ერთგვარი სიცარიელე ჩნდება. ამ დასაწყის შეფერხებას მალე წარმოადგენათა გაცხოველებული

მიმდინარეობა მოსდევს; ოღონდ აღსანიშნავია, რომ ეს წარმოდგენები აფექტის შესაბამისი წარმოდგენებია: რაც მას არ ეხება, ცნობიერებიდან სრულიად იდევნება. ასე რომ, სანამ აფექტი ძალაშია, მთელი ცნობიერების შინაარსი მის განკარგულებაში იმყოფება, მას ეკუთვნის.

ამ მხრივ თითქოს მასსა და გუნებას შორის განსხვავება არ არის: ისიც და ესეც ცნობიერების მთელ შინაარსზეა გავრცელებული. მაგრამ განსხვავება მაინც არსებობს. გუნების შემთხვევაში გარკვეული გრძობა ცნობიერების ახალს, უცხო შინაარსებზე ვრცელდება.

აფექტის შემთხვევაში მდგომარეობა სულ სხვაგვარია: აქ გრძობა არა თუ სხვა შინაარსებზე არ გადადის, არამედ მათ ცნობიერებაში აღმოჩენების შესაძლებლობასაც ართმევს: იგი სრულიად რიცხავს ცნობიერებიდან ყველაფერს, რასაც მასთან არა აქვს კავშირი. იგი სულ სხვა აზრით ეუფლება ცნობიერებას, ვიდრე ეს გუნების შესახებ ითქმის.

აფექტი სხვა მხრივაც განსხვავდება გუნებისაგან. მაშინ, როდესაც ეს უკანასკნელი თითქმის წმინდა ფორმალური გრძობაა, ესე იგი, ჩვეულებრივ არაა გარკვეულ შინაარსთან დაკავშირებული და საკმაოდ დიფუზიურია, აფექტს მკვეთრი გარკვეულობა ახასიათებს: იგი ყოველთვის ერთს რომელიმე ობიექტურ ვითარებას გულისხმობს; იგი განუყოფელადაა თავისი მიზეზის წარმოდგენასთან დაკავშირებული და ამიტომაც, რომ აფექტის დროს სხვა შინაარსის აღმოცენება ცნობიერებაში გამორიცხულია. ეს განსხვავება აფექტსა და გუნებას შორის იმდენად სპეციფიკურია, რომ ზოგი ფსიქოლოგი გუნებას უობიექტო აფექტსაც კი უწოდებს.

აფექტი გრძობის არა მარტო ინტენსიობის გამოვლენის ფორმას წარმოადგენს: იგი ამავე დროს ხანიერობის განზომილებასაც ეკუთვნის. აფექტი ხანმოკლე გრძობაა: იგი ერთბაშად ჩნდება და შედარებით მალე ქრება, მისთვის „აფეთქება“ დამახასიათებელი, მაშინ როდესაც გუნება გაცილებით უფრო ხანგრძლივი ემოციური მდგომარეობაა. ეს გარემოება, სხვათა შორის იმაშიც იჩენს თავს, რომ აფექტი ჩაქრობის შემდეგაც განგრძობს შესატყვისი გუნების სახით ერთხანს არსებობას.

თანამად ძველი ტრადიციული კლასიფიკაციისა, აფექტები ორ ჯგუფად შეიძლება გაიყოს:

ა) **სთენიკური** (სიძლიერის) აფექტები და ბ) **ასთენიკური** (სისუსტის) აფექტები.

როდესაც ერთბაშად წამოჭრილი ინტენსიური გრძობა, გონების შუამავლობის გარეშე, პირდაპირ გაცხოველებულ მოძრაობებსა და მოუფიქრებელ ქცევას და იმავე დროს წარმოდგენათა სწრაფ მიმდინარეობას იწვევს, ჩვენ სთენიკურ აფექტთან გვაქვს საქმე. რაც შეეხება ასთენიკურ აფექტს იგი, პირიქით, სრულიად საწინააღმდეგო სურათს იძლევა: იგი მოქმედებისა და წარმოდგენათა მიმდინარეობის ერთბაშე შეფერხებაში იჩენს თავს და ზოგჯერ გონიერული აზროვნების უნარის სრულ აღკვეთაშიც. სთენიკურისა და ასთენიკური აფექტების ეს განსხვავებულობა თანამსღებ ფიზიოლოგიურ პროცესებშიც პოულობს თავის გამოხატულებას: სთენიკური აფექტის განცდის დროს სისხლის მილები ფართოვდება, სუნთქვა და მაჯისცემა ძლიერდება და კუნთური ენერჯია იზრდება; ხოლო ასთენიკურის დროს სრულიად საწინააღმდეგო სურათი ჩნდება.

ემოციური განცდა და სხეული

1. გრძობა და გამომხატველი მოძრაობა

ემოციური განცდების ერთერთს განსაკუთრებით დამახასიათებელ თავისებურებას ის გარემოებაც შეადგენს, რომ მათსავით მჭიდრო კავშირი სხეულთან თითქმის არც ერთს სხვა ფსიქიკურ განცდას არა აქვს. ეს კავშირი იმდენად ინტიმურია, რომ საკმარისია რაიმე მეტად თუ ნაკლებად ინტენსიური ემოციური განცდა გაჩნდეს, რომ იმ წამსვე სხეულში საკმაოდ თვალსაჩინო ცვლილებებმა იჩინოს თავი – იმდენად თვალსაჩინომ და იმავე დროს სპეციფიკურმა ცვლილებებმა, რომ მათი მიხედვით ყელასთვის ნათელი ხდება, თუ როგორია მათთან დაკავშირებული ემოციური განცდა. სანიმუშოდ დავასახელოთ თუნდ **შიშის** ემოცია. იგი ეგოდენ თავისებურს სხეულებრივ ცვლილებებთანაა დაკავშირებული, რომ შეშინებული ადამიანის ცნობა არავის გაუჭირდება.

მაგრამ არ შეიძლება ითქვას, რომ ყოველს ემოციურ განცდას თანაბრად ინტენსიური სხეულებრივი ცვლილებები ახასიათებდნენ. გრძობა და ემოცია ამ მხრივაც თვალსაჩინოდ განსხვავდებიან ურთიერთისგან. მაშინ როდესაც გრძობა ნაკლებ აშკარა სხეულებრივ ცვლილებებთანაა დაკავშირებული ემოციას ყოველთვის თან ახლავს მკვეთრი სხეულებრივი ცვლილებები.

როგორია ეს ცვლილებები? ზოგი მათგანი იმდენად თვალსაჩინოა, რომ შეუიარაღებელი თვალითაც ადვილად შეამჩნევთ; ზოგია დასაჭერად კი საგანგებოდ ამ მიზნისთვის აგებული, მეტად თუ ნაკლებად გრძობიერი აპარატია საჭირო.

ეს ცვლილებები ეხება: მაჯისცემას, სუნთქვას, სისხლის განაწილებას სხეულში – რის გამოც სხეულის სხვადასხვა ნაწილის მოცულობა იმატებს ან იკლებს – კუნთების ენერჯიას, სახის გამომეტყველებას (მიმიკას), მთელი სხეულის პოზას და შესტებს (პანტომიმიკას). ყველა ამ სხეულებრივ ცვლილებას ფსიქოლოგიაში, სრულიად სამართლიანად, **გამომხატველ მოძრაობებს** უწოდებენ. ისინი ჩვენი ემოციური განცდების ობიექტურ განსახიერებას წარმოადგენენ. თვითდაკვირვების ნიადაგზე აგებული ფსიქოლოგია მათში ემოციური განცდების **სხეულებრივ სიმპტომებს** სჭვრეტს.

რა დამოკიდებულება არსებობს ემოციურ განცდათა და გამომხატველ მოძრაობათა შორის? აქვს თუ არა თითოეულ რომელიმე განსხვავებულ ელემენტარულ გრძობას თავისი სპეციფიკური სხეულებრივი გამოხატულება? ეს საკითხი ერთერთი იმ საკითხთაგანია, რომელთაც კლასიკური ფსიქოლოგია განსაკუთრებული გულისყურით იკვლევდა. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ელემენტარულ გრძობათა და გამომხატველ მოძრაობათა შორის ერთმნიშვნელოვანი კავშირის დაწესება სრულიად შეუძლებელია. მართალია, ამა თუ იმ მარტივი გრძობის განცდა ადამიანის მაჯისცემას სცვლის, სუნთქვაზე გავლენას ახდენს, თითქოს სხეულის სხვადასხვა ნაწილის მოცულობაში ერთგვარ ცვლილებებს იწვევს, მაგრამ რა გრძობა, სახელდობრ, რა ცვლილებებთანაა დაკავშირებული, ამისი გამორკვევა შეუძლებელი აღმოჩნდა; უნდა ვიფიქროთ, მარტო იმიტომ კი არა, რომ ტექნიკურადაა ეს ძნელი განსახორციელებელი, არამედ იმიტომაც, რომ არსებითად შემცთარი უნდა იყოს ის აზრი, რომლის მიხედვითაც ცალკე ელემენტარული გრძობები უნდა არსებობდნენ, რომელთაც ასევე გამოცალკევებული განსაკუთრებული სხეულებრივი სიმპტომები უნდა შეესატყვისებოდნენ.

ამიტომ ფიქრობენ, რომ ეს ამოცანა მხოლოდ **დაახლოვებით** შეიძლება გადაჭრილად ჩაითვალოს:

1) სიამოვნება (ფერის ან ხმის შეგრძნებებთან დაკავშირებული) **მაჯისცემას ანელებს**, ხოლო **უსიამოვნება** და გემოს შეგრძნებასთან დაკავშირებული **სიამოვნება – აჩქარებს**.

2) სიამოვნება მაჯისცემას ამაღლებს, უსიამოვნება ადაბლებს.

3) სუნთქვა ნელია და ღრმა სიამოვნების დროს; სწრაფია და ზერეღე – უსიამოვნების დროს. მაგრამ აქ ძალიან დიდი გავლენა აქვს ინდივიდუალობას.

4) ხელის მოცულობა მატულობს სიამოვნების დროს, იკლებს უსიამოვნების დროს, ტვინის კი, პირიქით.

5) კუნთური ძალა სიამოვნების დროს **იმატებს**; უსიამოვნების დროს, პირიქით, ქვეითდება.

2. ემოცია და გამომხატველი მოძრაობა

თუ გრძობის შემთხვევაში გამომხატველი მოძრაობებს არ არიან გამოკვეთილნი, ძალიან ცხადად ჩანან ისინი ემოციის შემთხვევაში. აქ განსაკუთრებით თვალსაჩინო ცვლილებები **მიმიკა-პანტომიმიკაშიც** ხდება, და ისიც არა მარტო ისეთი ცვლილებები, რომელნიც მხოლოდ საგანგებო აპარატების საშუალებით შეიძლება აღმოაჩინო. მიუხედავად ამისა, ექსპერიმენტულ პირობებში ემოციის შესწავლა ვერ ხერხდება, იმიტომ რომ ჩვენს ნებაზე ემოციის გამოწვევა და სათანადოდ შეცვლა ძალიან ძნელია. ამიტომ ემოციის გამომხატველ მოძრაობათა შესახებ ჩვეულებრივი დაკვირვების მასალა უფრო მოიპოვება, ვიდრე ექსპერიმენტული მასალა. და ამ მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ გამომხატველ მოძრაობებს უთუოდ არსებითი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ემოციისთვის.

ჩერ კიდევ დარვინი აღნიშნავდა, ემოციის ბუნების შესასწავლად გამომხატველ მოძრაობათა თავისებურების გათვალისწინებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვსო. ეს მოძრაობები, მისი აზრით, წინანდელი მიზანშეწონილი მოძრაობების რუდიმენტებს წარმოადგენენ. მაგალითად, განრისხებული ადამიანის მუშტი, კბილების ღრჭენა და სხვა, იმ დროის ქცევის ნაშთი უნდა იყოს, როდესაც ადამიანი მართლა მუშტითა და კბილებით იბრძოდა. მაშასადამე, დარვინის აზრით, ემოცია განუყრელ კავშირში უნდა იმყოფებოდეს ინსტინქტთან, როგორც ზემოდაც იყო აღნიშნული, ამ აზრს თავისებურ ფორმებში განსაკუთრებით მაკ-დაუგოლი ავითარებს.

მაგრამ ემოციისთვის გამომხატველ მოძრაობათა დიდი მნიშვნელობის იდეას არა მარტო დარვინი და მაკ-დაუგოლი იზიარებენ. კიდევ უფრო მეტ როლს აკუთვნებს მათ ჯემსი, რომლის ცნობილი თეორიაც ემოციის ბუნების შესახებ მთლიანად გამომხატველ მოძრაობათა როლის არსებითობის იდეას ემყარება.

3. ჯემს-ლანგეს თეორია

ჯემსი არაჩვეულებრივ ზედმიწევნითი თვითდაკვირებისა და ამ უკანასკნელის მონაცემების იშვიათად ზუსტი აღწერის უნარით იყო დაჯილდოვებული. ჩვენი ემოციური განცდების დაკვირვებისას იგი ერთ მნიშვნელოვან გარემოებას წააწყდა, საიდანაც მან თავისი დროის ფსიქოლოგიური აზროვნებისათვის დამახასიათებელი, მაგრამ ჩვეულებრივი, საუკუნეებით განმტკიცებული, ფსიქოლოგიური შეხედულებებისთვის სრულიად გაუგებარი და გასაოცარი დასკვნები გამოიტანა.

ჯემსმა ყურადღება მიაქცია, რომ რომელიმე ემოციის აღწერა რომ სცადო – მაგალითად, შიშის ემოციის აღწერა – და ის პროცესები, რომელთაც ამ ემოციის განცდის დროს **სხეულში** აქვთ ადგილი, სრულიად მხედველობაში არ მიიღო – გულისცემა, ფერმკრთალობა, კუნთების სისტემის სპეციფიკური ცვლილებები და სხვა თავისებური პროცესები, რომელნიც, ჩვეულებრივ, შიშის განცდას ახლავს ხოლმე თან, აღწერიდან გამორიცხო, დაინახავ, რომ აღსაწერი ხელში აღარაფერი შეგრჩება. შიში იმ პროცესების სახითაც ცნობიერებაში წარმოდგენილი რომელთაც შეშინებული სუბიექტის ორგანიზმში აქვთ ადგილი: თვითონ შიშისას, როგორც განსხვავებული, სპეციფიკური ემოციური განცდისას, ცნობიერებაში ვერაფერს დაადასტურებ. ის, რასაც ჩვენ შიშს ვუწოდებთ,

დაახლოვებით ასე ჩნდება: სუბიექტი რასმე საშიშს აღიქვამს, მაგალითად, საშიშ მხეცს პირისპირ ხვდება. ეს აღქმა **რეფლექტორული** გზით იმწამსვე იმ ცვლილებებს იწვევს ორგანიზმში, რომელიც შიშის გამოსახულებად არის ცნობილი – კუნთების დაძაბვას, გულისცემას, თმის აბურძგვლას... ეს სხეულებრივი ცვლილებები შინაგალიზიანებად იქცევა და შინაშეგრძნებებს იწვევს. მაგრამ ეს უკანასკნელი ურთიერთისგან გამოყოფილ შეგრძნებათა სახით კი არა, ერთად, **კომპლექსურად** განიცდება; და აი ეს განცდაა, რასაც **შიში** ეწოდება. შიში, მაშასადამე, შინაშეგრძნებათა კომპლექსია, იმ შინაშეგრძნებათა, რომელიც სხეულებრივი ცვლილებებიდან მომდინარე გალიზიანების ნიადაგზე არიან აღმოცენებული. ეს გალიზიანებები რომ არ ყოფილიყვნენ, მაშინ არც შესატყვისი შინაშეგრძნებები გაჩნდებოდნენ. და, მაშასადამე, არც მათი კომპლექსი ანუ შიში წარმოიშობოდა. მაშ, შიში იმიტომ გაჩნდა, რომ სუბიექტს გულმა ცემა დაუწყო, თმა აებურძგლა, გასაქცევად მოემზადა...

ის, რაც შიშის შესახებ ითქვა, ჭემსის მიხედვით, ყველა დანარჩენი ემოციის შესახებაც შეიძლება ვიგულისხმოთ; და მაშინ გასაგები გახდება, თუ რას ნიშნავს, როდესაც ჭემსი თავის თეორიას ასეთს, პარადოქსალურ გამოთქმაში გვაწვდის: „იმ იმიტომ კი არ ვტირი, რომ მწუხარებას განვიცდი, არამედ იმიტომ განვიცდი მწუხარებას, რომ ვტირი“.

ამრიგად, ემოცია, ჭემსის აზრით, სხეულებრივი პროცესების ცნობიერებაში მოცემულ ანარეკლს წარმოადგენს: იგი შინაშეგრძნებების კომპლექსია და მეტი არაფერი.

პრინციპულად ასევე მსჯელობს ლანგეც. ისიც დარწმუნებულია, რომ ემოციების საფუძველს წმინდა პერიფერიული სომატური პროცესები წარმოადგენენ, რომ ემოციები არსებითად ამ პროცესების ფსიქიკურ ანარეკლად უნდა ვიგულისხმოთ. ოღონდ, მისი აზრით, გადამწყვეტ როლს ამ შემთხვევაში სისხლძარღვების ინერვაციის აშლილობა ასრულებს. სისხლის მიღების ანომალური გაფართოების, თუ შევიწროების გამო ჩვენი სხეულის ამა თუ იმ ორგანოში სისხლის რაოდენობა არანორმალურად მატულობს ან კლებულობს, და ესაა, რომ ე. წ. ემოციური განცდების პირველად მიზეზად უნდა ჩაითვალოს. ავიღოთ სევდა: „მოსპეთ კუნთების დაღლილობა და მოღუნებულობა; დაე, სისხლმა ჭარბად მორწყოს კანი და ტვინი, და თქვენ ნახავთ, რომ ორგანოებში სიმსუბუქეს იგრძნობთ და სევდისგან აღარაფერი შეგრძნებთო“, ამბობს ლანგე.

ამრიგად, როგორც ჭემსის, ისე ლანგეს შეხედულებით, ემოცია წმინდა პერიფერიული სხეულებრივი პროცესების ნიადაგზე აიგება, იგი არსებითად შეგრძნებების განსაზღვრულ კომპლექსს წარმოადგენს, და, მაშასადამე, არავითარი საჭიროება არ არსებობს, შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესების გვერდით, მათგან პრინციპულად განსხვავებული ემოციური პროცესების არსებობაც ვიგულისხმოთ.

ჭემსის თეორიის სასარგებლოდ შემდეგ მოსაზრებებს ასახელებენ:

1) შინაორგანოების უგრძობლობის, ე.წ. **ვისცერალური ანესთეზიის**, შემთხვევებში ადამიანი ემოციურად სრულიად ინდიფერენტული ხდება. გარდა ამისა, ჩვეულებრივი გამოცდილებიდანაც ცნობილია, რომ ემოციური განცდების სხეულებრივ გამოხატულებათა შეფერხება თვითონ ემოციანზეც ახდენს გავლენას: ჩვეულებრივ, ასუსტებს მას.

2) ალკოჰოლი ან ოპიუმს კარგ გუნებაზე აყენებს კაცს, ბრომი ცუდზე. მაშასადამე, ემოციური განცდა აქ წმინდა სხეულებრივი პროცესების ნიადაგზე ჩნდება.

3) ვაზომოტორული სისტემის დაავადებას, ჩვეულებრივ, თან ახლავს ემოციური განცდები, რომელთაც სხვა მიზეზი არაფერი აქვთ: ნევრასთენიკი შიშს განიცდის, სრულიად ჩვეულებრივ შიშს, მიუხედავად იმისა, რომ საშიში არაფერი აქვს.

მაგრამ ყველა ეს მოსაზრება ძალას კარგავს იმასთან შედარებით, რაც უკანასკნელი წლების განმავლობაში ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად იქნა მიღებული, განსაკუთრებით ცნობილი ფიზიოლოგების – შერინგტონისა და კენონის მიერ.

შერინგტონმა გადაუკვეთა ძაღლს ზურგის ტვინი კისრის არეში და ნერვი **ვაგუსი**, ასე რომ თითქმის ყოველგვარი შინაშეგრძნების აღმოცენების შესაძლებლობა მოუსპო. მაშასადამე, ამრიგად ოპერირებულ ცხოველს – თუ ჭემსის თეორია მართალი იყო – არავითარი ემოციური მდგომარეობა არ უნდა გაჩენოდა. მიუხედავად ამისა, აღმოჩნდა, რომ შესაფერის პირობებში ცხოველი ჩვეულებრივ ემოციურ რეაქციას იძლეოდა. საშიშ სიტუაციაში – შიშისას, და სასიამოვნოში – სიამოვნებისას.

ამრიგად, შერინგტონი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ემოციური განცდა ორგანული შეგრძნებების გარეშე ჩნდება, და მაშასადამე, ვისცერალური პროცესები ემოციის არსს არავითარ შემთხვევაში არ წარმოადგენენ.

ამავე დასკვნამდე მივიდა კენონიც. მან ოპერაციის საშუალებით კატას ავტონომიური ნერვული სისტემის მთელი ის ნაწილი ამოაცალა, რომელიც შიშის ან გაბრაზების ემოციისთვის დამახასიათებელს ვისცერალურ რეაქციებს იძლევა, და ამით სათანადო ორგანული შეგრძნებების აღმოცენების შესაძლებლობა გამოირიცხა. ამრიგად, ოპერირებული ცხოველი მან შიშის სიტუაციაში მოათავსა (ძაღლი დაანახვა). აღმოჩნდა, რომ ამ პირობებში ოპერირებული კატა ისევ გამოკვეთილს შიშის რეაქციებს იძლეოდა, როგორსაც ოპერაციამდე: ჭემსისა და ლანგეს თეორია აქაც უარყოფილი იქნა.

4. ემოციის ფიზიოლოგიური საფუძვლები

იმავე კენონის ცდებიდან გამოიკვია, რომ ემოციური განცდები მართლაც უეჭველად გარკვეულ სომატურ ცვლილებებთან არიან დაკავშირებული, როგორც ამას განსაკუთრებით ჯემსი მიუთითებდა. ოღონდ ეს ცვლილებები პირველ რიგში ჰუმორალური ბუნების აღმოჩნდა, სახელდობრ, გამოიკვია, რომ ისინი შინა სეკრეციის ჰორმონების, კერძოდ, **თირკმელსზედა ჰორმონის** აქტიობასთან ყოფილან დაკავშირებული. კენონი თავის ექსპერიმენტულ ცხოველს, კატას, აბამდა და მასში ინტენსიურ ემოციურს მდგომარეობას – გაბრაზებას იწვევდა ყველა იმ სპეციფიკური სხეულებრივი ნიშნით, რომელიც ამ მდგომარეობისთვისაა დამახასიათებელი. სათანადო გამოკვლევა ყველა ასეთ შემთხვევაში ამტკიცებდა, რომ ცხოველს შაქრის გაძლიერებული გამოყოფა ეწყებოდა, რაც თირკმელსზედა ჰორმონის – **ადრენალინის** – ჰიპერსეკრეციაზე მიუთითებდა. საგულისხმოა, რომ ამავე მოვლენას ჰქონდა ადგილი მაშინაც, როდესაც გაბრაზების ნაცვლად შიშის ემოცია ჩნდებოდა, სახელდობრ, როდესაც კატას ძაღლის სიანლოვეს ათავსებდნენ.

ამრიგად, ინტენსიური ემოციების – შიშისა და გაბრაზების – შემთხვევებში, ორგანიზმში ადრენალინის გაძლიერებული სეკრეცია დასტურდება.

რა დამოკიდებულება არსებობს ამ ჰუმორალურ ფენომენსა და იმ ვისცერალურსა და ვაზომოტორულ პროცესებს შორის, რომელიც ჯემს ლანგეს პერიფერიული თეორიის თანახმად, ემოციის არსებას შეადგენს? **მარანონის** ცდები გადაჭრითს პასუხს იძლევა ამ საკითხზე. მარანონმა ადამიანს ადრენალინი შეუშნაპუნა და ამის შედეგად ყველა ის ვისცერალური მოვლენა მიიღო, რომელიც ჩვეულებრივ ემოციურ განცდებს – შიშს, გაბრაზებას – ახლავს ხოლმე თან. ცდისპირს ნამდვილი შეშინებულის, თუ გაბრაზებული ადამიანის გამომეტყველება გაუჩნდა – გულისცემა, თმის აბურძგვლა, ფერის წასვლა, კანკალი...

მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, იმ ვისცერალურს და ვაზომოტორულ პროცესებს, რომელიც თან ახლავს ემოციურ განცდებს, ჰუმორალური საფუძველი აქვს. თითქოს ისე გამოდის, რომ აღნიშნული ემოციური რეაქციების არსს ნამდვილად თირკმელსზედა ჰორმონის, **ადრენალინის** სეკრეცია უნდა წარმოადგენდეს, და, მაშასადამე, არაპირდაპირ მაინც, **ჯემსის თეორიის** ძირითადი აზრი სწორი უნდა იყოს.

მაგრამ **მარანონის** ამავე ცდებიდან ნათლად ჩანს, რომ ეს ასე არაა: ადრენალინის სეკრეცია და მის ნიადაგზე აღმოცენებული ვისცერალური პროცესები არავითარ შემთხვევაში ემოციის არსად არ ჩაითვლება. საქმე ისაა, რომ, ჯერ ერთი, **მარანონის** ცდისპირები, რომელთაც ადრენალინის შეშნაპუნების შედეგად ემოციური განცდების ყველა სხეულებრივი გამოხატულება ჰქონდათ, არავითარ ემოციას არ გრძნობდნენ. და მეორე: ეს ვისცერალური პირობები ერთნაირი აღმოჩნდა როგორც შიშის, ისე გაბრაზების შემთხვევაშიც, ესე იგი, სრულიად განსხვავებული ემოციური განცდების შემთხვევებში.

ცხადია, ემოციის ძირითადი საფუძველი სხვაგან უნდა ვეძიოთ. დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ იგი პერიფერიული წარმოშობის მოვლენას არ წარმოადგენს. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს, რომ პერიფერიულ პროცესებს – ვისცერალურსა და ვაზომოტორულ რეაქციებს – არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდესთ ემოციისთვის, რომ ისინი უბრალო შემთხვევითს მოვლენას წარმოადგენდნენ, რომელიც მხოლოდ თან ახლავს ჩვენს განცდას, თორემ გავლენას მასზე არავითარს არ ახდენს. დღეს უდაოდ ითვლება, რომ ისინი ემოციის ჩამოყალიბების პროცესში მონაწილეობას ღებულობენ, რომ ისინი აძლიერებენ და გარკვეულობას აძლევენ მას: ვისცერალური და ვაზომოტორული რეაქციები ემოციური პროცესების „**დამატებით ფაქტორს**“ წარმოადგენენო, ამბობს რუბინშტეინი. ლემანის დაკვირვებით, სხეულებრივ სიმპტომებს მოკლებულ ემოციას ნამდვილის კი არა, წარმოადგენილი განცდის ხასიათი აქვს. შტერინგის მიხედვით, ის სპეციფიკური გულის-შეღონების შეგრობება, რომელიც შიშის დროს აქვს ხოლმე ადამიანს, თვითონ ემოციის განცდაში შედის მის აუცილებელ კომპონენტად.

ამრიგად, ვეგეტატური ნერვული სისტემისა და ენდოკრინული აპარატის მონაწილეობა ემოციური განცდების გენეზისში, უეჭველია. მაგრამ უდაოა ისიც, რომ მართლაც ეს საკმარისი არაა. ადამიანის ემოციური განცდის აღმოცენება ცენტრალური ნერვული სისტემის მონაწილეობის გარეშე სრულიად წარმოუდგენელია. თანამედროვე ფიზიოლოგიაში ეს აზრი სულ უფრო და უფრო ფეხს იკიდებს, და დღეს დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ადამიანის ემოციური განცდა მართლაც ცენტრალური წარმოშობის ფაქტს წარმოადგენს, რომ იგი თავის ტვინში მიმდინარე პროცესებს ეყრდნობა. სადაო უფრო ისაა, თუ ტვინის რომელი ნაწილი უნდა იქნეს ნაგულისხმევი ემოციური განცდების ცენტრად.

მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, განსაკუთრებულ როლს ამ შემთხვევაში **მხედველობის ბორცვი** უნდა ასრულებდეს. ძალიან დემონსტრაციულია ამ მხრივ **შედის** შემდეგი შემთხვევა: ერთ მის ავადმყოფს სრულიად არ შეეძლო სიმღერის მოსმენა, როდესაც იგი მარჯვენა მხრიდან ისმოდა; სამაგიეროდ, სრულიად გულგრილად ეპყრობოდა ამავე სიმღერას, თუ ის მარცხენა მხრიდან მოისმოდა. პაციენტს მხედველობის ბორცვის ცალმხრივი დაზიანება აღმოაჩნდა, და ეს უნდა

ყოფილიყო მიზეზი, რომ იგი ერთსადაიმავე სიმღერას ემოციურად სხვადსხვანაირად განიცდიდა. მაგრამ ირკვევა, რომ მარტო მხედველობის ბორცვი არ კმარა, რომ ემოციური განცდების რეგულაციისთვის თავის ტვინის ქერქის მონაწილეობაც აუცილებელია: ემოცია ქერქისა და მხედველობის ბორცვის ურთიერთმოქმედების პროდუქტს წარმოადგენს. ამიტომ არის რომ ქერქისა და მხედველობის ბორცვის კავშირის დაზიანება განსაკუთრებით მკვეთრ გავლენას სწორედ ემოციურ განცდებზე ახდენს.

ტემპერამენტი

1. ტემპერამენტის ცნება

ჩვენი ემოციური განცდები სულ ოთხი ძირითადი მიმართულებით შეიძლება განსხვავდებოდნენ ურთიერთისგან. სიამოვნებისა და უსიამოვნების, აგზნებისა და დამშვიდების მიმართულებით. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ თითოეულს ცალკე ინდივიდში ყველა ეს მიმართულება ერთნაირად უნდა იყოს წარმოდგენილი. არა! ამ მხრივ ადამიანთა შორის საკმაოდ თვალსაჩინო განსხვავება არსებობს. არსებობენ უფრო **ობტიმისტურად ან ევკოლურად** განწყობილი ადამიანები, და არსებობენ ისეთებიც, რომელნიც პირიქით, უფრო **პესიმისტურად ან დისკოლურად** არიან განწყობილნი. პირველთ სიამოვნების გრძნობები უფრო ადვილად აღეძვრისთ, ვიდრე უსიამოვნებისა, ხოლო მეორეთ, პირიქით, უსიამოვნების განცდები უფრო ადვილად უჩნდებათ, ვიდრე სიამოვნების. მაშასადამე, პირველ შემთხვევაში სიამოვნების დისპოზიციის შესახებ შეიძლება ლაპარაკი, მეორე შემთხვევაში – უსიამოვნების დისპოზიციის შესახებ.

ასეთივე დისპოზიციური განსხვავება აგზნებულობა-დამშვიდებულობის მიმართულებითაც დასტურდება. ზოგი ინდივიდი განსაკუთრებით **აგზნებული** ემოციური განცდებისკენ არის განწყობილი, ზოგი კიდევ უფრო **დამშვიდებული**, წყნარი ემოციებისკენ.

თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ეს ემოციური დისპოზიციები უფრო ხშირად **ტემპერამენტის** სახელწოდებით აღინიშნება თუმცა ისიც ხდება, რომ ზოგჯერ ტემპერამენტს გაცილებით უფრო ფართო ცნებად გაულისხმობენ: მასში ინდივიდის ყველა ფსიქიკურ თავისებურების დისპოზიციას სჭვრეტენ.

დისპოზიციები სხვა შემთხვევებშიც გვაქვს. მაგალითად, აზროვნების დისპოზიციად ინტელექტი იგულისხმება; ნებისმიერი ქცევის დისპოზიციად – ხასიათი. მაგრამ ტემპერამენტი მკვეთრად განსხვავდება ამ დისპოზიციებისგან. იგი გაცილებით უფრო მჭიდრო კავშირში იგულისხმება სხეულებრივ პროცესებთან, ვიდრე ინტელექტი ან ხასიათი. ეს გარემოება კი გვაფიქრებინებს, რომ ტემპერამენტის შემთხვევაში პირველ რიგში მართლა ემოციურ დისპოზიციასთან უნდა გვქონდეს საქმე, იმიტომ რომ, როგორც ვიცით, ისე განუყრელად არაფერი არაა სხეულებრივ პროცესებთან დაკავშირებული, როგორც სწორედ ემოციური განცდები. ალბათ, ამით აიხსნება ის, რომ ტემპერამენტის დახასიათებისას ემოციურ განცდებს იმ შემთხვევაშიც დიდ ადგილს მიაკუთვნებენ, როდესაც მასში მთელი პიროვნების საფუძველს სჭვრეტენ და არა მარტო გრძნობისას.

2. ტემპერამენტის ტიპოლოგია

ტემპერამენტის ცნება მეცნიერებაში მედიცინის მამამთავარმა, **ჰიპოკრატემ**, შემოიღო (ამ 2000 წლის წინათ), და ის კლასიფიკაცია, რომელიც მან მოგვცა, დღემდე უცვლელადაა დაცული. მისი მიხედვით, ტემპერამენტის ოთხ ტიპს განასხვავებენ: **სანგვინიკურს, ფლეგმატიკურს, ქოლერიკულსა და მელანქოლიკურს.**

სანგვინიკური ტემპერამენტის ადამიანი უფრო სასიამოვნო განცდებისკენაა გადახრილი. იგი უდარდელია; კარგს უფრო ელის ცხოვრებაში, ვიდრე ცუდს; გულკეთილია, მხიარული. ადვილად აინთება, მაგრამ ადვილადვე ქრება.

ფლეგმატიკური ტემპერამენტი ამის საწინააღმდეგო სურათს წარმოადგენს: იგი გულგრილია, თითქმის აპათიური, აფექტები მისთვის უცხოა; მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ საზოგადოდ უგრძობელი იყოს.. არა! მისთვის ისაა დამახასიათებელი, რომ ემოცია იშვიათად და ნელა უჩნდება. აფეთქება მან არ იცის. სამაგიეროდ, თუ აინთო, დიდხანს არ ქრება.

ქოლერიკული ტემპერამენტის ადამიანი ასეთია. ემოცია ადვილად უჩნდება, რითაც იგი სანგვინიკს მოგვაგონებს; მაგრამ წინააღმდეგ ამ უკანასკნელისა, უფრო ინტენსიურად და ხანგრძლივად ემორჩილება მას. მბრძანებლობა უყვარს, სხვისადმი მორჩილება არა, ამაყია და ხარბი. ადვილად გამოდის მოთმინებიდან, რისხდება და მეტწილად ყველაფერზე გაჯავრებულია.

მელანქოლიკური ტემპერამენტის ადამიანი ყველაფერში, რაც მას ენება, ცუდს ხედავს. ცუდ გუნებაზეა, სიცოცხლე მობეზრებული აქვს.

რომ გადავხედოთ ტემპერამენტის ამ ტიპებს, ადვილად დავინახავთ, რომ სანგვინიკური და ფლეგმატიკური უფრო სასიამოვნო გრძნობათა დისპოზიციებს წარმოადგენენ, ხოლო ქოლერიკული და მელანქოლიკური უსიამოვნო გრძნობებისას. სამაგიეროდ, აგზნებულობა-დამშვიდებულობის

მხრივ, სანგვინიკური და ქოლერიკული, როგორც მეტი აგზნებულობის პატრონი, ერთად უნდა მოთავსდნენ, და ფლეგმატიკური და მელანქოლიკური, როგორც უფრო დამშვიდებულნი, ერთად.

ამრიგად, ტემპერამენტის ტიპების კლასიფიკაცია იმის მიხედვით ხდება, თუ როგორაა სიამოვნება-უსიამოვნებისა და აგზნებულობა-დამშვიდებულობის დისპოზიციები თითოეულში მოცემული.

ფსიქიატრთა შორის განსაკუთრებით გავრცელებულია **კრეჩმერის** ტიპოლოგია. კრეჩმერი ტემპერამენტს კონსტიტუციის ძირითად კომპონენტად სთვლის. იგი (ტემპერამენტი) პიროვნების ფსიქიკურ თავისებურებებს განსაზღვრავს და სხეულის აგებულებასთან, ესე იგი, ფიზიკურ თავისებურებებთან ერთად, **კონსტიტუციას** შეადგენს. პიკნიკური **სხეულის** აგებულობა **ციკლოთიმიკურ** ტემპერამენტთანაა დაკავშირებული, ხოლო ასთენიკური, ათლექტიკური და მათი ნარევი – **შიზოთიმიკურ** ტემპერამენტთან. **კრეჩმერი**, მაშასადამე, სულ ორ ტემპერამენტს განასხვავებს: ციკლოთიმიკურსა და შიზოთიმიკურს, მაგრამ თითოეული მათგანი რამდენიმე განსხვავებულ ქვესახეს შეიცავს: ციკლოთიმიკური – **ჰიპომანიაკალურს** (მხიარული, მოძრავი ადამიანი), **სინტონურს** (პრაქტიკული რეალისტი) და **ნელს** (რბილი, დუნე, უგუნებო ადამიანი). ამათვის ყველასთვის **სინტონობის** (**ბლეილერის** ტერმინოლოგიით) ანუ **ექსტრავერტულობის** (**იუნგის** ტერმინოლოგიით) თავისებურებაა დამახასიათებელი. შიზოთიმიკური ტემპერამენტის ხალხისთვის, პირიქით, ინტრავერტულობაა ძირითადი თვისება, და ამის მიხედვით, იგიც სამ ქვეტიპს შეიცავს – უაღრესად გრძნობიერიდან დაწყებული და უაღრესად უგრძნობელით, ცივი ეგოისტიით გათავებული, სახელდობრ: **ჰიპერესთეტურს** (ნაზი, გრძნობიარე, ნერვული ადამიანი), **აუტისტურს** (ენერგიული, სისტემატური, მშვიდი, განცალკევებული, არისტოკრატი) და **ანესთეტურს** (ცივი, სუსტი აფექტების პატრონი, უგრძნობელი ეგოისტი).

ტემპერამენტისა და სხეულის აღნაგობის ანუ ფიზიკური კონსტიტუციის შესატყვისობას, კრეჩმერის მიხედვით, ენდოკრინული ფაქტორი უდევს საფუძვლად: ნერვულ სისტემას იგი ნაკლებ ყურადღებას აქცევს.

სამაგიეროდ, **პავლოვისთვის** ტემპერამენტი სწორედ ნერვული სისტემის ტიპს წარმოადგენს. მისი მიხედვით, ტემპერამენტის ტიპოლოგია ნერვული სისტემის ტიპოლოგიას ემთხვევა. „ტემპერამენტიო – ამბობს **პავლოვი** – თითოეული ცალკე ადამიანის ყველაზე უფრო ზოგადი დახასიათებაა, მისი ნერვული სისტემის ყველაზე უფრო ძირითადი დახასიათებაა“-ო.

ნერვული სისტემა კი, თანახმად **პავლოვის** გამოკვლევებისა, სხვადასხვაგვარია, იმის მიხედვით, თუ როგორ მიმდინარეობს მასში ძირითადი ნერვული პროცესები – **აგზნება** და **შეკავება**. აღმოჩნდა, რომ ეს პროცესები ურთიერთისგან მეტნაკლები **ძლიერებით**, მეტნაკლები ურთიერთ-**წონასწორობითა** და მეტნაკლები ძვრადობით განსხვავდებიან.

არსებობს ცხოველები (როგორც ცნობილია, **პავლოვი** თავის ცდებს ძაღლებზე აწარმოებდა), რომელთა ნერვული სისტემაც ადვილად იტანს არაჩვეულებრივი სიძლიერის გამღიზიანებელთა მოქმედებას. მაგალითად, მათ პირობითი რეფლექსი **ისეთი სიძლიერის** ბეგარზეც უმუშავდებათ, როგორც, სუსტი აგზნების მქონე ძაღლებში, მთელი პირობით-რეფლექტორული მოქმედების შეჩერებასა და ზოგჯერ ნერვული სისტემის ქრონიკულ დაავადებას იწვევს. ამ შემთხვევაში ჩვენ **ძლიერი აგზნების** ნერვულ სისტემასთან გვაქვს საქმე.

იგივე ხდება შეკავების პროცესების მიმართაც. ზოგიერთი ცხოველის ნერვულ სისტემას ხანგრძლივად შეუძლია ე. წ. **შინაგანი შეკავების** პროცესის ატანა (5-10 მინუტამდე), მაშინ როდესაც სხვებში ასეთი ხანგრძლივი შეკავების პროცესის შექმნის ცდებს ხშირად თან სდევს ხოლმე ნერვული სისტემის სერიოზული დაავადყოფნა. პირველ შემთხვევაში ჩვენ **ძლიერი შეკავების** ნერვულ სისტემასთან გვაქვს საქმე, მეორეში – **სუსტთან**.

ძლიერი ნერვული სისტემის ზოგიერთ შემთხვევაში ორივე ეს პროცესი წონასწორობის მდგომარეობაში იმყოფება ურთიერთის მიმართ: **აგზნების** პროცესიც ძლიერია და შეკავებისაც; ზოგიერთში კი წონასწორობა დარღვეულია – ჩვეულებრივ, ძლიერი აგზნების პროცესის სასარგებლოდ, ესე იგი, აგზნების პროცესი ძლიერია, ხოლო შეკავების პროცესი სუსტია.

ძლიერი ნერვული სისტემის შემთხვევებში ჩვენ ერთ ნიშანს ვხვდებით კიდევ: ნერვული პროცესების **ძვრადობას**. ცხოველს რომ განსაზღვრული სიმაღლის ტონზე შეუშუშავო რეფლექსი, მეორე ტონზე იგი რეაქციას არ მოგვცემს. მაგრამ თუ მიიღებ სათანადო ზომებს, იგი მალე გადაინაცვლებს ამ ტონზე და რეფლექსს ეხლა ამაზე შეიმუშავებს. ნერვული სისტემა ამ შემთხვევაში ადვილად გადადის შეკავების პროცესიდან აგზნების პროცესზე და, პირიქით. ამისდა მიხედვით, ძლიერი ნერვული სისტემა ორგვარია: **ძვრადი** და ნაკლებ ძვრადი, **ინერტული**.

რაც შეეხება სუსტ ნერვულ სისტემას, ესე იგი, ნერვულ სისტემას სუსტი აგზნებისა და შეკავების პროცესებით, აღმოჩნდა, რომ აქ არც მეტნაკლებ წონასწორობაზე შეიძლება ლაპარაკი და არც მეტ-ნაკლებ ძვრადობაზე.

ყველა ამის მიხედვით, **პავლოვი** შემდეგ ოთხ ტიპს განასხვავებს:

1) ძლიერი, გაწონასწორებული, ძვრადი, ცხოველი ტიპი.

2) ძლიერი, უწონასწორო ტიპი, აგზნების პროცესის უპირატესობით. თავშეუკავებელი, აგზნებული ტიპი.

3) ძლიერი, გაწონასწორებული, ინერტული ტიპი. მშვიდი, მძიმე ტიპი.

4) სუსტი ტიპი.

პავლოვის მიხედვით, ეს იგივე ტიპებია, რომელიც ჯერ კიდევ **ჰიპოკრატეს** მიერ იყო შენიშნული:

1) **სანგვინიკურ** ტემპერამენტს ძლიერი გაწონასწორებული ძვრადი ნერვული სისტემა უდევს საფუძვლად,

2) **ქოლერიკულ** ტემპერამენტს – ძლიერი უწონასწორო ტიპი.

3) **ფლეგმატიკურ** ტემპერამენტს – ძლიერი, გაწონასწორებული, ინერტული ნერვული სისტემა.

4) **მელანქოლიკურ** ტემპერამენტს - სუსტი ნერვული სისტემა.

მიუხედავად იმისა, რომ **პავლოვის** აზრით, ნერვული სისტემის თანდაყოლილ ტიპს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, ის მაინც აღნიშნავს რომ გარდა თანდაყოლილი ნერვული სისტემის ტიპისა, ცოცხალი არსების ქცევისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელ მის წარსულსაც.

ამრიგად, ტემპერამენტის ძველი ტიპოლოგია თითქოს დღესაც ძალაში რჩება. ამასთან ერთად, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ტემპერამენტის ფიზიოლოგიური საფუძველი არა მარტო ენდოკრინულ პროცესებში უნდა ვეძიოთ, არამედ განსაკუთრებით აგრეთვე ნერვულ პროცესებშიც.

ქცევის ფსიქოლოგია

იმპულსური ქცევა

1. ცოცხალი არსება და ვიტალური მოთხოვნილება

ცოცხალი არსებისთვის არაფერი ისე სპეციფიკური არაა, როგორც ის გარემოება, რომ მას მოთხოვნილებები აქვს და რომ ამათ დასაკმაყოფილებლად თვითონ უნდა იზრუნოს. ეს იმას ნიშნავს, რომ მისთვის აქტიობაა დამახასიათებელი, ესე იგი, გარესინამდვილესთან გარკვეული ურთიერთობის დამყარება, რომლის გარესშეც, რასაკვირველია, არცერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება არ შეიძლება. უდაოა, სიცოცხლის მთელ შინაარსს არსებითად ეს აქტიობა შეადგენს, და მის გარეშე სიცოცხლეზე ლაპარაკი უადგილო იქნებოდა. აქედან ნათელია, რომ მოთხოვნილების ცნებას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი ეკუთვნის ყოველს მეცნიერებაში, რომელსაც ცოცხალი არსების გაგება აქვს მიზნად დასახული, კერძოდ და განსაკუთრებით ფსიქოლოგიაშიც.

მოთხოვნილება აქტიობის წყაროა: იქ, სადაც არავითარი მოთხოვნილება არ არსებობს, იქ არც აქტიობაზე შეიძლება ლაპარაკი.

ამ აზრით მოთხოვნილების ცნება ძლიერ ფართო ცნებაა. იგი ყველაფერს ეხება, რაც ცოცხალი ორგანიზმისთვის საჭიროებას წარმოადგენს, მაგრამ რაც ამჟამად მის განკარგულებაში არაა.

ხოლო რა შეიძლება იყოს საჭირო ცოცხალი ორგანიზმისთვის, რისი უქონლობა შეიძლება მან დანაკლისად განიცადოს, ეს ორგანიზმის განვითარების დონეზეა დამოკიდებული. მოთხოვნილება ვითარდება და არავისთვის არაა სადაო, რომ ადამიანს, განვითარების დღევანდელ საფეხურზე, მრავალი ისეთი მოთხოვნილება აქვს, რის მსგავსიც არა თუ ცხოველს, არამედ კულტურული განვითარების პრიმიტიულ საფეხურზე მდგომ ადამიანსაც არ გააჩნია.

მიუხედავად ამისა, მაინც არსებობს ზოგიერთი მოთხოვნილება, რომლის გარეშეც არცერთ ცოცხალ ორგანიზმს, განვითარების რა საფეხურზედაც უნდა იდგეს იგი, არსებობა არ შეუძლია. ეს ის მოთხოვნილებებია, რომელნიც თვითონ სიცოცხლის ძიოითად პროცესებთან – კვებასთან და გამრავლებასთან – არიან დაკავშირებული და, მაშასადამე, ძირითადად ვიტალურს ან წმინდა ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებს წარმოადგენენ. კვების მოთხოვნილება, ზრდის მოთხოვნილება, გამრავლების მოთხოვნილება ყოველ ცოცხალ ორგანიზმს აქვს, როგორც უმარტივესს, ისე ურთულესსაც. რასაკვირველია, ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს ეს მოთხოვნილებები განვითარების პროცესში არ იცვლებოდნენ, თითქოს კვების მოთხოვნილება ამიოზასა და ადამიანს ერთიდაიგივე ჰქონდეს. არა, ჩვენ მხოლოდ იმის აღნიშვნა გვინდა, რომ ვიტალური მოთხოვნილება ყოველ ცოცხალ ორგანიზმს აქვს, განვითარების რაგინდ მაღალ დონეზეც არ უნდა იდგეს იგი. რომ უიმისოდ სიცოცხლე, საზოგადოდ, შეუძლებელია. მაგრამ რომ ეს მოთხოვნილება ვითარდება. რომ იგიც რთულდება და მრავალფეროვნდება, რომ დაბალ საფეხურზე იგი სხვაგვარია და მაღალზე სხვაგვარი, ამის უარყოფა დღეს, რასაკვირველია, აზრადაც არავის მოუვა.

2. ვიტალური მოთხოვნილება და ქცევა

რა არის ვიტალური მოთხოვნილებისთვის დამახასიათებელი? ჯერ ერთი, სრულიად არაა აუცილებელი, რომ იგი ფსიქიკურადაც იყოს მოცემული. საკმარისია, თუ იგი ობიექტურად არსებობს, ესე იგი, თუ ორგანიზმს მართლა აქვს რაიმე გარკვეული საჭიროება დასაკმაყოფილებელი. მიუხედავად იმისა, რომ, შესაძლოა, სუბიექტს მის შესახებ არავითარი წარმოდგენა არ ჰქონდეს, იგი მაინც შეუცდომლად მიმართავს იმ საშუალებებს, რომელნიც მის დასაკმაყოფილებლად საჭირო. ეს დაახლოებით ისე ხდება, როგორც სუნთქვის მოთხოვნილების შემთხვევაში. ორგანიზმი სრულიად არ გრძნობს საგანგებოდ, რომ მას რაღაცა აკლია, რომ ეს რაღაც ჰაერია და რომ მისი მოპოვება სწორედ სუნთქვის საშუალებით შეიძლება. მიუხედავად ამისა, ის მაინც მაქსიმალური ზედმიწევნით სუნთქავს, ამისთვის მას არც საკუთარი წინასწარი გამოცდილება ესაჭიროება და არც ვისიმე დახმარება.

ასეა არსებითად ყველა ძირითადი ვიტალური მოთხოვნილების შემთხვევაში. ახალშობილ ბავშვს რომ პირში ძუძუ ჩაუდო, თუ მის ორგანიზმს საკვები ესაჭიროება, ესე იგი, თუ მას ჭამის მოთხოვნილება აქვს, იგი მაშინვე წოვას დაიწყებს, მიუხედავად იმისა, რომ წოვა მისთვის არავის უსწავლებია. არც ხბოს ესაჭიროება ბალახის ძოვის სწავლება და წიწილას კენკვისა. პირველი იმთავითვე სწორედ ისეთ ბალახს ძოვს, რომელსაც მისი გამოკვება შეუძლია, და წიწილა თავიდანვე მარცვალს კენკავს და არა, მაგალითად, ქვიშას, მიუხედავად იმისა, რომ მას ჯერჯერობით ამ მხრივ არავითარი გამოცდილება არ მიუღია.

ერთი სიტყვით, ცხოველი იმთავითვე უსწავლელად შესაფერ საკვებს აგნებს და მას შესაფერადვე ეპყრობა. ვიტალური მოთხოვნილება თვითონ მიმართავს ორგანიზმს შესატყვისი საგნისკენ: ორგანიზმი თანდათანობით როდი სწავლობს, თუ რას შეუძლია მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება, არამედ გარკვეული მოთხოვნილების ქონების შემთხვევაში უამრავი საგნებიდან, რომლებსაც გარემო შეიცავს, ორგანიზმზე მხოლოდ ის ახდენს გავლენას, რასაც ამ მოთხოვნილების

დაკმაყოფილება შეუძლია. ამის, შედეგი ისაა, რომ ცოცხალ არსებას შესატყვისი მოქმედების განწყობა უჩნდება და, ბოლოს, თუ ამას ხელს არაფერი უშლის, თვითონ ეს მოქმედებაც. ასეთ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, ლაპარაკობენ. ცხოველს, წიწილას თუ ადამიანს, დაბადებიდანვე აქვს თანდაყოლილი ზოგიერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარი. იგი არა მარტო სწორედ იმას მიმართავს, რასაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია (წიწილა – მარცვალს და არა ქვიშას), არამედ მოქმედებასაც ისეთს იწყებს, რომლითაც ამ მიზნის მიღწევა ხერხდება (კენკვას და არა სხვა რომელსამე მოძრაობას). ასეთს თანდაყოლილს, მიზანშეწონილ ქცევას, ჩვეულებრივ, ინსტიქტს უწოდებენ და გულისხმობენ, რომ იგი ელემენტარულ ძირითად მოთხოვნილებებთან არის დაკავშირებული.

3. მომსახურება როგორც ქცევის ცალკე ფორმა

მაგრამ ასეთი სურათი მხოლოდ მაშინ იშლება ჩვენს თვალწინ, როდესაც მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას წინ არაფერი ეღობება, როდესაც გარემო უშუალოდ იძლევა იმას, რაც საჭიროა ამ მოთხოვნილებისთვის; მაგალითად, ნორმალური სუნთქვის შემთხვევაში ჰაერი უხვადაა მოცემული და ორგანიზმს მისი შესუნთქვის მეტი არაფერი სჭირია; ანდა წიწილას წინ ქვიშაზე საკენკი ყრია: წიწილა სწორედ ამ უკანასკნელის კენკვას იწყებს. ასეთ შემთხვევებში მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პროცესი თავისთავად მიმდინარეობს, ცნობიერების ჩარევა მასში საჭირო არ არის და მთელი ქცევა მართლა ინსტინქტურია. მაგრამ ასეთია მოქმედების მხოლოდ პირველადი სახე, ის პრიმიტიული აქტივობა, სადაც საკითხი მოთხოვნილების თვითონ დაკმაყოფილების პროცესს ეხება და არა იმ საშუალებათა მოპოვებას, რომელიც ამისთვისაა საჭირო. აქტიობის ეს ფორმა მოხმარების სახელწოდებითაა ცნობილი და, ჩვენ ვხედავთ, რომ ქცევის ეს ფორმა ცნობიერების მონაწილეობის გარეშე, სახელდობრ, ინსტინქტური აქტების სახით ხორციელდება.

მაგრამ, ვთქვათ, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საქმეს დაბრკოლება ეღობება წინ: ვთქვათ, სუნთქვა გაძნელდა. რა მოხდება მაშინ, უჩველია, სუბიექტში სპეციფიკური გრძნობა გაჩნდება, შემაწუხებელი გრძნობა, რომ მას რაღაც აკლია, და ამასთან ერთად ერთგვარი დაძაბულობის მდგომარეობაც, რომელიც მზადაა ყოველ წუთს აქტიობის მდგომარეობაში გადავიდეს. ამ შემთხვევაში ჩვენ უკვე მოთხოვნილების ცნობიერებაში გამოვლენის ფაქტთან, მოთხოვნილებასთან, როგორც ფსიქიკურ ფენომენთან, გვექნება საქმე. როგორც ვხედავთ, ჰერჯერობით იგი მხოლოდ სუბიექტის მდგომარეობის ფარგლებით არის განსაზღვრული და ობიექტური მასში არაფერი ჩანს. მაგრამ ცოტა მეტი შეფერხება და იგი სუბიექტის საგნობრივ ცნობიერებაშიც მოგვცემს ანარეკლს: დანაკლისის შემაწუხებელსა და დაძაბულ გრძნობას თან დაერთვის იმ ობიექტის სპეციფიკური განცდაც, რომელიც მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებას წარმოადგენს. მაგალითად, შიმშილის შემთხვევაში, როდესაც მისი უშუალო დაკმაყოფილების შესაძლებლობა აღკვეთილია, სუბიექტი მას პირველ რიგში, რასაკვირველია, როგორც საკუთარ შემაწუხებელ მდგომარეობას განიცდის; მაგრამ, გარდა ამისა, ობიექტური სინამდვილის განცდაც თავისებური ხდება: მშვიერი გარემოში პირველ რიგში იმას ამჩნევს, რასაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია. მაშასადამე, მოთხოვნილება სუბიექტის აღქმასაც განსაზღვრავს.

მაგრამ საინტერესოა, რომ ეს აღქმა სრულიად სპეციფიკურია. სუბიექტი უბრალოდ კი არ ხედავს იმას, რასაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, უბრალოდ კი არ ამჩნევს მის არსებობას, არამედ ამასთან ერთად მისდამი გარკვეულ მიზიდულობასაც გრძნობს, ერთგვარ ზეგავლენას განიცდის, რომელიც აღქმის საგნიდან მომდინარეობს და მას გარკვეული მოქმედებისკენ; იწვევს. მოთხოვნილების ასეთს ფსიქოლოგიურ გავლენას პირველად განსაკუთრებით კურტ ლევისმა მიაქცია ყურადღება და მის დასახასიათებლად სპეციალური ცნება შემოიღო (Aufforderungscharakter), რომელიც ჩვენს მეცნიერებაში დღეს საერთო ყურადღებით სარგებლობს. ლევისს აქ ის დაკვირვება აქვს მხედველობაში, რომ მშვიერს, მაგალითად, საჭმელი იზიდავს და მწყურვალს – წყალი; ხოლო, როდესაც მოთხოვნილება დაკმაყოფილებულია, მაშინ, შესაძლოა, ერთიცა და მეორეც სრულიად შეუამჩნეველი, ანდა, ყოველ შემთხვევაში, სრულიად ინდიფერენტული აღმოჩნდეს მისთვის. წინანდელი მიზიდულობის ძალის ახლა მათ აღარაფერი რჩებათ და, მაშასადამე, ვეღარც სამოქმედოდ იწვევენ სუბიექტს.

ამრიგად, იმ შემთხვევაში, როდესაც მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ბრკოლდება, როდესაც მოთხოვნილება უშუალოდ საქმედ ვეღარ იქცევა, მაშინ იგი სპეციფიკური შინაარსის სახით სუბიექტის ცნობიერებაში ვლინდება. სუბიექტის მხრივ იგი ერთგვარი უკმარობის თუ უკმაყოფილების გრძნობის სახით განიცდება, რომელიც აგზნებულობისა და გარკვეული დაძაბულობის მომენტებსაც შეიცავს, ხოლო ობიექტურის მხრივ – გარკვეული საგნობრივი შინაარსების სახით, რომელნიც სამოქმედოდ იწვევენ.

მოთხოვნილების დაკმაყოფილების გართულების შემთხვევებს, რასაკვირველია, პირუტყვთა ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც ხშირად ვხვდებით. აგერ, მაგალითად, ხიდან ჩიტი ჩამოფრინდა, რაღაცას კენკვა დაუწყო; აგერ მწერს მოავლო თვალი და ეხლა მისკენ გაეშურა. თითქმის მთელი მისი ცხოვრების შინაარსს საკვების ასეთი ძებნა და პოვნა ავსებს. ასეა სხვა პირუტყვის შემთხვევებშიც: ღორი სულ მუდამ საჭმლის ძებნაშია, გამუდმებით მიწას ჩიჩქნის და ერთი ადგილიდან მეორეზე ასე

გადადის. ერთი სიტყვით, იქ, სადაც მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალება უშუალოდ არაა მოცემული, იქ პირუტყვი იძულებული ხდება მის საძიებლად ადგილი გადაინაცვლოს და იმისდა მიხედვით, თუ რას წააწყდება თავისთვის სასარგებლოს, შესაფერისად მოიქცეს.

პირუტყვის ქცევის ეს შემთხვევები არსებითად ბევრად არაფრად განსხვავდება მოხმარების ქცევის შემთხვევებისგან. თუ ამ უკანასკნელისთვის მოთხოვნილების საშუალებათა ისეთი უშუალო მოცემულობაა დამახასიათებელი, რომ ცოცხალ არსებას, ასე ვთქვათ, მისი ხელში აღებისა და პირში ჩადების მეტი არაფერი აქვს გასაკეთებელი, ესლა მდგომარეობა მხოლოდ იმ მხრივაა გართულებული, რომ მოთხოვნილების საშუალებათა ხელში ჩასაგდებად ზოგიერთი მარტივი დამატებითი აქტებია საჭირო – კერძოდ, განსაკუთრებით ადგილგადანაცვლება; მაგალითად, ცხოველი წყურვილის დასაკმაყოფილებლად იძულებული ხდება წყაროზე წავიდეს, ანდა ერთ ადგილზე რომ საკვები გამოეღვეს, მეორე ადგილზე გადავიდეს, რომ ჩაუფიქრდეთ ამ შემთხვევებს, დავრწმუნდებით, რომ არსებითად აქაც მოხმარების აქტებთან გვაქვს საქმე, ოღონდ, შედარებით, **გართულებულთან**. მართლაცდა, წმინდა მოხმარების აქტს, მაგალითად, ჭამა ან სმა შეადგენს, მაგრამ საჭმლის პირთან მიტანა და შემდეგ ღეჭვა განა ქცევის სხვა აქტია? რა თქმა უნდა, არც ერთი და არც მეორე, ცალკე აღებული – მაგალითად, პირთან საჭმლის მიტანა შეჭმის მიზნით კი არა, რაიმე სხვა მიზნით – მოხმარების აქტს არ წარმოადგენს. მაგრამ, როდესაც ისინი უშუალოდ უკავშირდებიან და უშუალოდ ემსახურებიან წმინდა მოხმარების აქტებს, მაშინ, რასაკვირველია, ისინიც მოხმარების ქცევად უნდა იქნენ ნაგულისხმევი.

მაგრამ, ჩვეულებრივ, კიდევ უფრო გართულებულ მდგომარეობასთან გვაქვს ხოლმე საქმე.

ხშირია შემთხვევა, რომ საჭმელი ცხოველის თვალწინაა; მაგრამ უახლოესი გზით მისი ხელში ჩაგდება არ ხერხდება; მაშინ ცხოველი შემოვლილ გზებს ეძებს ხოლმე და ამ გზით ზოგჯერ საკმაოდ რთულ ამოცანებსაც სწყვეტს. ასეა, მაგალითად, **ბერიტაშვილის** ცდების მიხედვით, ხერხემლიანთა სხვადასხვა წარმომადგენლების შემთხვევაში და ასეა, განსაკუთრებით **კელერის** ცდების მიხედვით, ადამიანის მსგავს მაიმუნთა – ანთროპოიდთა შემთხვევაშიც.

ავიღოთ ზოგიერთი მაგალითი. ძალღი ხედავს, რომ ხორცის ნაჭერი ფანჯრიდან გარეთ გადააგდეს. ფანჯრიდან იგი გარედ გადახტომას ვერ ახერხებს; ამიტომ მეორე ოთახში გარბის, იქედან უკან კარებში გადის, შემდეგ ეზოში და ეზოდან ქუჩაში გამოდის, სადაც გადასროლილი ხორცი ეგულება. როგორც ვხედავთ, ძალღი იძულებულია საკმაოდ რთული აქტები აწარმოოს, სანამ ხორცს დაეუფლებოდეს და მისი მოხმარების აქტს, მის ჭამას, დაიწყებდეს. მაგრამ შეიძლება გაცილებით უფრო რთულ შემთხვევებთანაც გვქონდეს საქმე, განსაკუთრებით ექსპერიმენტულ პირობებში.

ანთროპოიდი გალიაშია დამწყვდეული; გარედ საჭმელია, რომელიც მაიმუნს ძალიან უყვარს, მაგრამ ხელით იგი მას ვერ სწვდება; მაშინ მაიმუნი ჯოხს დაავლებს ხელს, რომელიც განზრახ იქვეა, გალიაში, მის გვერდით მოთავსებული, და მისი დახმარებით საჭმელს გალიაში შეათრევს. ანდა კიდევ: მალლა ჭერზე ბანანია მიმაგრებული. მაიმუნი ცდილობს მის ხელში ჩაგდებას, მაგრამ ვერ ახერხებს, რადგანაც იგი ძალიან მალლაა დაკიდებული. მაშინ ანთროპოიდი იქვე გვერდით მდებარე ყუთს მიათრევს და მას ბანანის ქვემოდა ათავსებს; ხტება ზედ, მაგრამ ბანანს მაინც ვერ სწვდება. მერე იგი მეორესა და შემდეგ მესამე ყუთსაც მიათრევს, ერთმანეთზე ადგამს და თავის მიზანს ასე აღწევს.

რომ დავახსიანოთ ანთროპოიდის ეს ქცევა, პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ ცხოველს აქ თავიდან ბოლომდე ერთი ძირითადი მიზანი ამოქმედებს, მას თავისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება სწადია და ამას იგი ერთი წუთითაც არ ივიწყებს. ეს მოთხოვნილება მარტო მაშინ კი არ იქცევა აქტუალურად, როდესაც მისი უშუალო დაკმაყოფილების პროცესი, მოხმარების პროცესი, იწყება, არამედ ის აქტუალურია მაშინაც, როდესაც ცხოველი, მაგალითად, ყუთს მიათრევს, მერე მეორეს და შემდეგ კიდევ მესამეს. მიუხედავად იმისა, რომ მაიმუნი აქ აქტების მთელ რიგს მიმართავს, რომელთაც მოხმარებასთან სრულიად არ აქვთ ისეთი უშუალო კავშირი, როგორიც, ზემოდ, გართულებული მოხმარების აქტების შემთხვევაში, იყო აღნიშნული, მაინც უდაოა, რომ ყველა ეს აქტი ძირითადი მოთხოვნილების აქტუალური გავლენის ქვეშ იმყოფება.

ამრიგად, მოხმარების აქტს ქცევის საკმაოდ რთული პროცესი უსწრებს წინ. იგი უშუალოდ ერთი გარკვეული **მოთხოვნილების წყაროდან იკვებება და თავიდან ბოლომდე მისი დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება**. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ჩანს თუნდა იმ ურთიერთობიდანაც, რომელშიც იგი აღნიშნული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების აქტთან, მოხმარების პროცესთან, იმყოფება: იგი შეუმჩნევლად გადადის მასში და მასთან ერთს განუყრელ მთლიანს ქმნის.

მიუხედავად ამისა, უდაოა, რომ აქ აქტიობის ახალ ფორმასთან, ქცევის ახალ სახეობასთან გვაქვს საქმე. თუ სპეციფიკურად ქცევის ამ ფორმისთვის იმ მჭიდრო კავშირს ჩავთვლით, რომელშიც იგი მოხმარების აქტთან იმყოფება, იმ გარემოებას, რომ იგი უშუალოდ ამ აქტის მომზადების მიზანს ემსახურება, მაშინ, ალბათ, ყველაზე უფრო მიზანშეწონილი სახელწოდება მისთვის **მომსახურება** იქნებოდა.

4. იმპულსური ქცევა და მომსახურება

როგორ მიმდინარეობს მომსახურების შემთხვევაში სუბიექტის აქტიობა? რა განსაზღვრავს მას? ამ საკითხის გადასაჭრელად ყველაზე უფრო ხელსაყრელი ისევ ადამიანის დაკვირვებაა:

მომსახურების შემთხვევებს ადამიანის ქცევის ინვენტარში ხომ ერთერთი უპირველესი ადგილთაგანი უკავია! შეიძლება ითქვას, იგი ჩვენი ყოველდღიური აქტიობის ჩვეულებრივ ფორმას წარმოადგენს. მართლაც, როდესაც რაიმე კონკრეტული მოთხოვნილება გვინდობა, მის დაკმაყოფილებას ყოველთვის დაუბრკოლებლად ხომ ვერ ვახერხებთ. პირიქით, უფრო ხშირად რაიმე დაბრკოლება გველოდება ხოლმე წინ და ჩვენც იძულებულნი ვხდებით, სანამ პირდაპირ მოხმარების აქტს მივყოფდეთ ხელს, სხვა ოპერაციების მთელი რიგი შევასრულოთ, ოპერაციებისა, რომელნიც მხოლოდ მისთვის არიან წარმოებულნი, რომ აღნიშნული დაბრკოლება ძლიონ და ამით მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა მოგვცენ.

რამდენადაც ყველა ეს ოპერაცია გარკვეული კონკრეტული მოთხოვნილების უშუალო დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება, ჩვენ ის მომსახურების ცალკე შემთხვევად შეგვიძლია ჩავთვალოთ. ეს მომენტი – რაიმე კონკრეტული მოთხოვნილების სამსახური – როგორც შემოთავაზებული, ის ძირითადი ნიშანია, რომლითაც მომსახურება ქცევის სხვა ფორმებისგან განსხვავდება.

ვთქვათ, ადამიანს რაიმე მოთხოვნილება გაუჩნდა, მაგალითად, მოშივდა, მაგრამ საჭმელი ხელთ არა აქვს და ამიტომ საკმაოდ შორი და არასასიამოვნო გზა უნდა განვლოს. როდის იზამს იგი ამას? უეჭველია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მოთხოვნილება იმდენად ძლიერია, რომ შორი გზის გავლის უსიამოვნებას ფარავს. ხოლო თუ ეს ასე არ არის, მაშინ სუბიექტი მომსახურების აქტს, შორი გზის გავლას, არ მიმართავს და ისევ უჭმელად დარჩენას არჩევს. ერთი სიტყვით, სრულიად შეუძლებელია მომსახურების აქტი ისე ხდებოდეს, რომ მას ძირითადი მოთხოვნილების იმპულსი არ განსაზღვრავდეს. იქ, სადაც მას სხვა იმპულსი უდევს საფუძვლად, იქ იგი მომსახურების აქტად ვეღარ ჩაითვლება.

შეიძლება მოხდეს, რომ მომსახურების აქტის ზოგიერთი მომენტი ძალიან ძნელი შესასრულებელიც იყოს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი მაინც სრულდებოდეს და კვლავ მომსახურების აქტად რჩებოდეს.

ვნახოთ, როგორ მიმდინარეობს, ჩვეულებრივ, მომსახურების აქტი! გარეგნულად ჩვენს წინაშე ყოველთვის ასეთი სურათი იშლება: როგორც კი რაიმე ინტენსიური მოთხოვნილება გარჩნდება, სუბიექტი იმის დასაკმაყოფილებლად მოქმედებას იწყებს, ზოგჯერ საკმაოდ რთულსაც; და ეს მოქმედება მანამ გრძელდება, სანამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა არ იქნება უზრუნველყოფილი. როგორ მიმდინარეობს ეს მოქმედება?

ავიღოთ მაგალითი. ვთქვათ, ველურმა შიმშილი იგრძნო. იგი სანადიროდ გაემგზავრება: აიღებს თავის სანადირო იარაღს, წავა ტყეში გარკვეული მიმართულებით. იმის მიხედვით, თუ რა ნადირი შეხვდება და რა პირობებში, იგი ან ჩაუსაფრდება მას, ანდა პირდაპირ გამოედევნება, ან კიდევ ისარს ესვრის. თუ მოკლა – გაატყავებს და, ოპერაციების მთელი რიგის შესრულების შემდეგ, თავისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას, ჭამას, შეუდგება. ველურის ნადირობის ეს მარტივი სქემა ფაქტიურად ხშირად საკმაოდ რთული შინაარსით ივსება: იგი აქტიობის თანამიმდევარი მომენტების ჯაჭვს შეიცავს, რომელშიც თითოეული რგოლი თავის ადგილასაა მოთავსებული და მიზანშეწონილად მოქმედებს.

როგორ ხდება ყველაფერი ეს? განა ველურს მთელი თავისი ქცევა წინასწარ აქვს მოსაზრებული, წინასწარ გაზომილი და საგანგებოდ შერჩეული? რასაკვირველია, არა. საკმარისი იყო მას ძლიერი შიმშილი ეგრძნო, რომ მაშინვე გარკვეული ქცევისთვის, ნადირობისთვის, მიემართა. ამ ქცევის ცალკე აქტები, თითქოს თავისით, სუბიექტის საგანგებო ჩარევის გარეშე, სცვლიან ურთიერთს: ველურს არ სჭირია ყოველ ცალკე შემთხვევაში ჩაფიქრდეს – აბა როგორ მოიქცეს ეხლა, რას მიმართოს, რომ მიზანს უკეთ მიაღწიოს. ჩვეულებრივ შემთხვევაში ყველაფერი აქ, პრინციპულად, სავსებით ისევე მიმდინარეობს, როგორც იმ შემთხვევაში, როდესაც, მაგალითად, მოგვწყურდება, და წყალი ან იქვე მაგიდაზე გვაქვს ჭურჭელში, ან მეორე ოთახშია, ანდა იქვე გვაქვს წყლის ონკანი, საიდანაც წყლის დაღვევა შეიძლება. რასაკვირველია, ჩვენ არასდროს საგანგებოდ ფიქრი არ გვჭირდება, თუ როგორ უნდა მოვიქცეთ, რომ წყურვილი დავიკმაყოფილოთ: თვითონ პირობები, სიტუაცია, გვიკარნახებს, თუ რა უნდა ვქნათ: თუ წყალი იქვე ჭურჭელში გვაქვს მაგიდაზე, ცალი ხელი ჭიქისკენ გაემართება, ხოლო მეორე – წყლის ჭურჭლისკენ, თუ არა და, მაშინ ისე მოვიქცევით, როგორც გარემოება მოითხოვს.

ერთი სიტყვით, ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ როდესაც ქცევა რაიმე გარკვეული მოთხოვნილების აქტუალური იმპულსის ზეგავლენით ხდება, მისი ცალკე ეტაპები და მომენტები თითქოს თავისით, თითქოს სუბიექტის ცნობიერი წარმართვის გარეშე მიმდინარეობენ. მათ უფრო ის სიტუაცია განსაზღვრავს, რომელშიც სუბიექტს თავისი ქცევის გაშლა უხდება.

რა უდევს ფაქტიურად ამ ქცევას საფუძვლად? რა წარმართავს მას? ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ ვიტყვით, რომ ამ შემთხვევაში მთელი ქცევა ცალკეულ რეფლექსურ მოძრაობათა ჯაჭვს წარმოადგენდეს, რომელიც მთლიანად იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა გარე შთაბეჭდილება ან გაღიზიანება მოქმედობს სუბიექტზე. ვერ ვიტყვით ამას, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ეს ქცევა არასდროს სავსებით უცვლელი სახით, სავსებით სტერეოტიპულად არ მეორდება, თუნდ პირობები სრულიად ერთნაირიც იყოს; და მეორე: სუბიექტის, როგორც მთელის, როდესაც, ჩვენს ხანაში, რეფლექსების

შემთხვევაშიც ველარ ვუარვეყოფთ. სრულიად უდაოა, რომ აქ აქტიობის იმდენად რთულს ფორმასთან გვაქვს საქმე, რომ მისი მექანიკური ახსნის ცდის შესახებ დღეს სერიოზულად ფიქრიც კი აღარ შეიძლება.

ჩვენთვის თეორიულად იმთავითვე ნათელია, რომ სიტუაცია, როგორც გარე გამლიზიანებელთა მთლიანი კომპლექსი, უშუალოდ კი არ მოქმედებს ცოცხალი არსების მოტორულ აპარატზე და ამ გზით მასში შესატყვის მოძრაობებს იწვევს: არა, სიტუაცია პირველ რიგში თვითონ სუბიექტზე მოქმედებს და, თუ სადმე იწვევს რაიმე ეფექტს, ეს მას მხოლოდ სუბიექტში შეუძლია მოახდინოს. გარემო მხოლოდ ამ სუბიექტში გამოწვეული ეფექტის შუალობით ახდენს ქცევაზე გავლენას.

როგორაა რომ, მიუხედავად იმისა, რომ, მაგალითად, ველურის ნადირობის ქცევაში არც მისი ცალკეული მომენტები და არც მთლიანად თვითონ ქცევაა გაცნობიერებული, ანდა წინასწარ განზრახული, იგი მაინც მიზანშეწონილად მიმდინარეობს? გარკვეული მოთხოვნებიდან აგზნებულ სუბიექტზე აქტუალური სიტუაცია მოქმედებს, მასში გარკვეულს მთლიან ცვლილებას, გარკვეულ **განწყობას** იწვევს; და აი, მისი შემდგომი ქცევა ამ განწყობის საფუძველზე შენდება. ამიტომაც, რომ იგი გაცნობიერების გარეშეც მიზანშეწონილია.

ამრიგად, ჩვენთვის ნათელი ხდება, თუ რაა ის სპეციფიკური ნიშანი, რომელიც მოხმარების ქცევის მიმდინარეობას ახასიათებს: როდესაც სუბიექტი, აქტუალური მოთხოვნების დაკმაყოფილების მიზნით, გარემოს მიმართავს, მას გარკვეული სიტუაცია უჩნდება, რომელიც მასში ასევე გარკვეულ განწყობას იწვევს და ამ უკანასკნელის საშუალებით მთელ მის შემდგომ ქცევას განსაზღვრავს. რადგანაც ყველა ასეთი ქცევის შემთხვევებში აქტუალური მოთხოვნების დაკმაყოფილების იმპულსი მოქმედებს ხოლმე. ჩვენ შეგვეძლო მათთვის ყველასთვის **იმპულსური** გვეწოდებინა. მაშინ გამოვიდოდა, რომ იმპულსური ქცევისთვის ისაა დამახასიათებელი, რომ, ჰერ ერთი, იგი აქტუალური მოთხოვნების წყაროდან მომდინარეობს, და მეორე – მას ის განწყობა განსაზღვრავს, რომელსაც აქტუალური სიტუაცია ქმნის.

5. შრომა და მოთხოვნა

მოხმარება და მომსახურება პირუტყვის აქტიობის ინვენტარშიც გვხვდება. მაგრამ არსებობს აქტიობის ისეთი ფორმაც, რომელიც მხოლოდ ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი. ასეთია, პირველ რიგში, **შრომა**.

ენგელსმა თვალსაჩინოდ დაამტკიცა, რომ ყველა ის სპეციფიკური თავისებურება, რომელიც ადამიანს, როგორც **ადამიანს** ახასიათებს. შრომის წყაროდან გამომდინარეობს. და დღეს ჩვენთვის ნათელია, რომ ნამდვილი ადამიანური ცხოვრების აზრი და მიზანი შრომაა, რომ იგი წყველა კი არ არის ადამიანისთვის, როგორც ამას დასაბამიდან დღემდე, ესე იგი, საბჭოთა კავშირში სოციალისტური წესწყობილების დამყარებამდე, ყველა განიცდიდა, არამედ კურთხევა და ლხენა, წყარო ბედნიერებისა, „საქმე პატივისა, საქმე სახელისა, საქმე მამაცობისა და გმირობისა“.

მაგრამ რას ვგულისხმობთ, როდესაც შრომის შესახებ ვლაპარაკობთ? რასაკვირველია, თუ შრომად ენერჯის მიზანშეწონილი გამოყენების ყოველ პროცესს ჩავთვლით, ანდა ისეთს, რომელსაც თვალსაჩინო სიძნელის გადალახვა უხდება, მაშინ მოხმარებაცა და მომსახურებაც შრომის სახეებად უნდა მივიჩნიოთ, იმიტომ რომ ერთიცა და მეორეც უეჭველად მიზანშეწონილი აქტებისგან შესდგება და ერთიცა და მეორეც, შესაძლებელია, ზოგჯერ საკმაოდ დიდ ენერჯიასაც მოითხოვდეს. როგორც ჩანს, შრომისთვის არც მიზანშეწონილობაა სპეციფიკური და არც სიძნელის შედარებით მაღალი დონე, რომელიც თავს იჩენს მისი შესრულების პროცესში. შრომისთვის ფსიქოლოგიურად სულ სხვა რამ არის დამახასიათებელი.

მომსახურების შემთხვევაში ის, რაც კეთდება, იმ მოთხოვნების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება, რომელიც მომსახურების აქტებს იწვევს: მომსახურების პროდუქტი **აქტუალური მოთხოვნებისთვისაა** განკუთვნილი. მაგალითად: ადამიანს სწყურია. ეს, მოთხოვნა აიძულებს მას, მომსახურების სათანადო აქტებს მიმართოს. მაგალითად, მოიტანოს, ან დაისხას წყალი. მომსახურების პროდუქტი – დასხმული წყალი – აქტუალური წყურვილის დაკმაყოფილებისთვისაა განკუთვნილი: მომსახურება მხოლოდ იმ კონკრეტულს, აქტუალურ მოთხოვნებს ემსახურება, რომელმაც მას დასაბამი მისცა. მის გარეშე და მისგან დამოუკიდებლად არცერთი მომსახურების აქტი არ არსებობს. მის გარეშე და მისგან დამოუკიდებლად არც მომსახურების პროდუქტი არსებობს, იმიტომ რომ რაღა მნიშვნელობა შეიძლებოდა ჰქონოდა მომსახურების პროდუქტს, თუ რომ ვიგულისხმებდით, რომ არ არსებობს ის, რისთვისაც ეს პროდუქტი უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი.

სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე შრომის შემთხვევაში. განა ჩვენ მხოლოდ მაშინ ვაკეთებთ რასმე, როდესაც ეს რაღაც გვესაჭიროება, და მხოლოდ იმისთვის ვაკეთებთ, რომ არსებული მოთხოვნა დავიკმაყოფილოთ! არა, ადამიანის ცხოვრებაში ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ ჩვენ მაშინაც მივმართავთ აქტიობას, როდესაც ის, რასაც ეს აქტიობა ქმნის, სრულიადაც არაა საჭირო ჩვენი ეხლანდელი მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად. მუშა რომ პურის ქარხანაში მუშაობს, მხოლოდ მაშინ კი არ კიდებს ხელს მუშაობას, როდესაც პური მოშვიდება, და მხოლოდ მისთვის კი არ მუშაობს, რომ იმდენი პური გამოაცხოს, რამდენიც მისი ეხლანდელი შიმშილის დასაკმაყოფილებ-

ლადაა საჭირო. ასე რომ მოქცეულიყო, მაშინ მომსახურების პროცესთან გვექნებოდა საქმე. არა, იგი იმისთვის მუშაობს, რომ გარკვეული პროდუქტი, პური, დაამზადოს, მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი ამჟამად მას სრულიადაც არ სჭირია. შრომის აქტიობისთვის სწორედ ეს გარემოება განსაკუთრებით დამახასიათებელი: იგი მისთვის კი არ წარმოებს, რომ ის პროდუქტი შექმნას, რომელიც აქტუალური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლადაა საჭირო, იმ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, რომელსაც სუბიექტი აი ეხლა, ამჟამად განიცდის, არამედ **კვების მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად საზოგადოდ**, იმ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, რომელიც შეიძლება ხვალ, ან როდისმე გაუჩნდეს მას, ან სხვას ვისმე, სულერთია.

ამრიგად, თუ მომსახურებას მხოლოდ აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება აქვს მხედველობაში, შრომა შესაძლო მოთხოვნილებისთვისაა განზრახული.

6. შრომა და ნებელობა

მაგრამ საიდან იქნეს მაშინ ადამიანი იმის გაკეთების ენერჯიას, რისი მოთხოვნილებაც მას ამჟამად არა აქვს? როგორაა შრომა შესაძლებელი?

რა თქმა უნდა, რეფლექსის ცნება აქ საკმარისი არაა. მაგრამ არც იმპულსური ქცევის ფარგლებში შეიძლება შრომითი აქტიობის მოთავსება. ჩვენ საკმარისად დავრწმუნდით, რომ იგი არც იწყება აქტუალური მოთხოვნილების ბიძგით და არც შემდგომ წარიმართება მით. ჩვენ დავრწმუნდით, რომ შრომა აქტიობის განსხვავებულ სახეს გულისხმობს. ისეთ სახეს, რომელსაც აქტუალური მოთხოვნილების გარეშე მოქმედებისა და ამ მოთხოვნილებისგან დამოუკიდებელი ღირებულების შექმნის ძალა შესწევს.

აქტიობის ასეთ სახეს, როგორც ჩვენ ქვემოთ დავრწმუნდებით, **ნებელობა** წარმოადგენს. მაშასადამე, ნებელობის გარეშე შრომა ვერასდროს იმ სპეციფიკური, დასრულებული სახით ვერ ჩამოყალიბდებოდა, რომელიც მას ღღეს, როგორც ადამიანის სპეციფიკურ თავისებურებას, აქვს და მეორის მხრივ: ვერც ნებელობა მიაღწევდა თავისი განვითარების ადამიანურ საფეხურს, შრომითს აქტიობას რომ მისი სტიმულაციისა და განვითარების სპეციფიკური პირობები არ შეექმნა.

ნებელობა

1. ცნების ზოგადი განსაზღვრება

რა არის ნებელობა? დავასახელოთ ნებისმიერი მოქმედების რამოდენიმე უღაო მაგალითი და ვნახოთ, რა არის აქ ისეთი, რომ ნებელობის სპეციფიკურ თავისებურებად ჩაითვალოს.

1) ცივ ოთახში გძინავს. დილით გაიღვიძე და ხედავ, რომ ადგომის დროა. ადგომა გეზარება, მაგრამ გვიანდება. ბოლოს ძალას ატან თავს და დგები. საჭირო იყო ერთგვარი ნებელობის აქტი, რომ ბუნებრივი სიზნანტე დაგეძლია.

2) ძლიერ გინდა თუთუნის მოწევა; მაგრამ გადაწყვეტილი გაქვს, თავი დაანებო მას: იკავებ თავს და არ სწევ.

3) ვთქვათ, წიგნს წერ და ერთ ადგილას აზრი უნდა გამოთქვა, რომელიც ძირიანად ეწინააღმდეგება შენს წინანდელ შეხედულებას, რომელიც არა ერთხელ დაგიცავს საჯაროდ. დგება საკითხი, გამოთქვა ეს შენი ახალი აზრი თუ არა. თუ გამოთქვი, ამით შენ საჯაროდ სცნობ, რომ სცდებოდი, ხოლო შენი მოწინააღმდეგეები მართალნი იყვნენ. თუ დამალე ეს შენი ახალი შეხედულება, მაშინ ძირითად პრინციპს უღალატებ, რომლის მიხედვითაც მეცნიერებაში ჭეშმარიტებაა მთავარი და არა ყალბი თავმოყვარეობა. ბოლოსდაბოლოს, საკითხს ობიექტური ჭეშმარიტების ინტერესის თანახმად სწყვეტ. უეჭველია, ამისთვის კვლავ ნებელობის დანმარება დაგჭირდება.

4) როდესაც რაიმე გაქვს გასაკეთებელი, ვთქვათ, რაიმე შრომა გაქვს დასაწერი, წინასწარ ერთგვარ გეგმას იმუშავებ: რა საკითხს უნდა შევხო თავში, რაზე ილაპარაკო შემდეგ და როგორ მიუახლოვდე საბოლოო საკითხს. რასაკვირველია, თითოეული ამ საკითხის გადაჭრა ნებისმიერ აქტებს მოითხოვს და, ბოლოსდაბოლოს, გარკვეულ გეგმაზე შეჩერდება. ამის შემდეგ კვლავ საგანგებო ნებისყოფის აქტია საჭირო, რომ ეხლა უკვე შრომის წერას, ესე იგი, შემუშავებული გეგმის განხორციელებას შეუდგე.

რა არის ყველა ამ შემთხვევისთვის დამახასიათებელი? ჭერ ერთი – ეს პირველ რიგში უნდა იქნეს აღნიშნული – **სუბიექტი** და **მისი ქცევა**, მისი მოქმედება დაპირისპირებული არიან ურთიერთს. სუბიექტი მოქმედებაში კი არ არის მოცემული, არამედ მოქმედების გარეშე. შენს თავს ცალკე განიცდი, და შენს მოქმედებას კიდევ – თუთუნის მოწევას, ზეზე ადგომას, ობიექტური ჭეშმარიტების სამსახურს, შენს გეგმას – სრულიად ცალკე. შენ ხომ ჭერ კიდევ არ მოქმედობ! შენ ხომ ჭერ მხოლოდ საკითხს აყენებ, თუ როგორ მოიქცე! ყველა ამ შემთხვევებში შენი მეც და შენი შესაძლო ქცევაც თითქოს გარედან მოცემული რაღაც არის, რის შესახებაც მსჯელობ და ფიქრობ, თითქოს შენს წინაშე რაღაც ობიექტური არსებობდეს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ნებელობის ყველა შემთხვევისთვის მე-სა და ქცევის **ობიექტივაცია**ა დამახასიათებელი.

მეორე მომენტი. რომელიც არა ნაკლებ დამახასიათებელია ნებელობისთვის, თავს იჩენს ქცევისა და **მეს** განცდის თავისებურებაში. თვითონ ქცევა ჯერ კიდევ არ არის მოცემული: იგი აწმყოს კი არა, მომავალს ეკუთვნის, იმთავითვე კი არ ხდება, მერე უნდა მოხდეს; მაშასადამე, როგორც აწმყოს კი არა, როგორც მომავლის ფენომენი განიცდება. ყველა ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში პროცესი ასე მიმდინარეობს: სანამ გარკვეული ქცევა – ზეზე აღგომა, თუთუნის მოუწევლობა, შენი აზრების ობიექტური გადმოცემა – მოხდებოდეს, მანამ მსჯელობ, ფიქრობ, მოხდეს იგი თუ არა.

ამრიგად, ნებელობისთვის ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი იმ ქცევის აქტს კი არ ეხება, რომელიც აწმყოში მიმდინარეობს. არამედ იმას, რომელიც მომავალში უნდა მოხდეს: ნებელობა წინ იხედება, იგი, **გ. შტერნის** ტერმინი რომ ვინმაროთ, **პროსპექტული** აქტია.

რაც შეეხება **მეს** განცდას, მას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უკავია ნებელობის შემთხვევებში: ყველა ზემოაღნიშნულ მაგალითში მე როგორც ერთადერთი წყარო განიცდება, საიდანაც ყოველი ნებელობითი ქცევა მომდინარეობს, როგორც ერთადერთი ძალა, რომელზეც სავსებით დამოკიდებულია, თუ როგორი იქნება ქცევა, რა მოხდება: ავდგები, თუ განვაგრძობ წოლას, ისევ მოვწევ თუთუნს, თუ დავანებებ მას თავს. ერთი სიტყვით, ასე მოვიქცევი, თუ ისე, ეს ჩემზეა დამოკიდებული, ამისი მიზეზი მე ვარ. ერთი სიტყვით, ნებელობა **მეს** აქტიობად განიცდება, ან ნებელობაში **აქტიურად, მოქმედად მე** განიცდება.

რომ შევადაროთ ესლა ნებელობის შემთხვევები იმპულსური ქცევის შემთხვევებს, იმწამსვე ნათლად დავინახავთ, რომ განსხვავება მათ შორის დიდია. ვთქვათ, წყურვილი ვიგრძენ. მივდივარ, ვიღებ ხელში ჭურჭლს, ვასხამ წყალს და ვსვამ. ყველაფერი ეს ისე ხდება, რომ **სუბიექტი (მე), ობიექტი** (ჭურჭელი, წყალი) და **ქცევა** (მისვლა, დასხმა, სმა) ერთს მთლიანს პროცესში არიან ჩართულნი და მის გარეთ და ცალცალკე არ განიცდებიან: აქ არც **მეს** ობიექტივაციასთან გვაქვს საქმე და არც ქცევის ობიექტივაციასთან. გარდა ამისა, ქცევა აქ აწმყოში მიმდინარეობს. იგი აქტუალურია, იგი ესლა ხდება და მომავალზე აქ სრულიად ზედმეტია ლაპარაკი. დასასრულ, ქცევა – წყლის დასხმა, დაღევა – ისე განიცდება, თითქოს იგი თავისით ხდებოდეს; ყოველ შემთხვევაში, სუბიექტი აქ, ჩვეულებრივ, სრულიად არ გრძნობს, რომ ამ ქცევისთვის მას საგანგებო აქტიობის გამომჟღავნება სჭირდებოდეს: **ქცევის წყაროდ მოთხოვნილება უფრო განიცდება, ვიდრე მეს აქტიობა.**

ამ გარემოებასთან ერთი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მომენტია დაკავშირებული, რომელიც იმპულსურსა და ნებელობითს ქცევის აქტებს ძირითადად განასხვავებს ურთიერთისგან. იმპულსური ქცევის შემთხვევაში, როგორც ეს-ეს იყო აღვნიშნეთ, ქცევის ძირითადი წყარო მოთხოვნილებაა: გაჩნდება თუ არა მოთხოვნილება (წყურვილი), სუბიექტი სწორედ შესაფერ ქცევას მიმართავს (მიდის და სვამს წყალს): იმპულსური ქცევა აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით იწყება და მისი დაკმაყოფილების აქტით – მოხმარების აქტით – სრულდება. სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ნებელობის შემთხვევაში. ნებელობითი ქცევის ზემოდმოყვანილ მაგალითებში დამოკიდებულება აქტუალურ მოთხოვნილებასა და საბოლოო ქცევას შორის ყველგან სხვაგვარია, ვიდრე იმპულსური ქცევის შემთხვევაში. აქ სუბიექტს ყველგან რაიმე აქტუალური მოთხოვნილება უჩნდება; მაგრამ მისი ქცევა არასდროს ამ მოთხოვნილების იმპულსს არ ემორჩილება – იგი იმას კი არ აკეთებს, რაც უნდა, არამედ რაღაც სხვას: პირველ მაგალითში წოლა უნდა, მაგრამ იგი დგება. მეორეში – მას თუთუნის მოწევა უნდა, მაგრამ იგი არ სწევს მას.

ერთი სიტყვით, ნებელობის შემთხვევაში **აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი კი არ არის მოქმედების თუ ქცევის წყარო, არამედ სულ სხვა რამ, რაც შეიძლება ზოგჯერ ეწინააღმდეგებოდეს კიდევ მას.**

ამრიგად, ნებელობის ერთი განსაკუთრებით სპეციფიკური ნიშანი კიდევ ის არის, რომ იგი არასდროს აქტუალური იმპულსის რეალიზაციას არ წარმოადგენს და მაშასადამე, მოქმედებისთვის საჭირო ენერგიას ყოველთვის სხვა წყაროდან სესხულობს. ნებელობის ის ნიშანი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. შეიძლება ითქვას, რომ ნებელობის პრობლემის ძირი აქ, ამ თავისებურებაში, მარხია, და ნებელობის ფსიქოლოგიას განსაკუთრებით იმის გამორკვევა ევალება თუ რომელია ის წყარო, საიდანაც ნებელობა მოქმედების ენერგიას იძენს. ამიტომ ამის შესახებ საგანგებოდ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი. მანამდე კი საჭიროა ერთი მაინც იქნეს აღნიშნული.

საქმე ისაა, რომ ხშირია ისეთი შემთხვევა, რომ ადამიანი სწორედ ისეთ ქცევას მიმართავს ნებისმიერ, რომელსაც მისი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსიც ესწრაფის. მაგალითად, ადამიანს მოწყურდა. მისი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი მას წყლის დაღევისკენ იწვევს. მაგრამ იგი არ ემორჩილება ამ იმპულსს: ფიქრობს, შეიძლება თუ არა ამ პირობებში წყლის დაღევა. ბოლოს გადასწყვეტს: „ეს წყალი ხომ მინერალური წყალია, და მისი დაღევა მავნებელი კი არა, სასარგებლოა“, და იგი სვამს წყალს. როგორც ვხედავთ, აქ თითქოს უთუოდ ნებისმიერ ქცევასთან უნდა გვექონდეს საქმე. მაგრამ, მეორის მხრივ, სუბიექტი ხომ მაინც წყალს სვამს, ესე იგი, თავის

აქტუალურ მოთხოვნილებას იკმაყოფილებს! მაშასადამე, ნებელობისთვის სრულიადაც არ ყოფილა აუცილებელი, რომ იგი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის წინააღმდეგ წარმართებოდეს და საჭირო ენერჯისთვის უთუოდ სხვა წყაროს მიმართავდეს. მაგრამ უფრო ღრმად რომ ჩავუკვირდეთ საქმის ვითარებას, დავრწმუნდებით, რომ ქცევის წარმართველ ძალად არც აქ შეიძლება აქტუალური მოთხოვნილება ჩაითვალოს.

მართალია, სუბიექტს წყლის დაღვევა უნდა. მისი აქტუალური მოთხოვნილება ესაა, და ერთგვარი ყოყმანის შემდეგ იგი სვამს კიდევ წყალს, ესე იგი, აქტუალურ მოთხოვნილებას იკმაყოფილებს. მაგრამ ნამდვილად წყლის სმის აქტს მის წყურვილი კი არ იწვევს, როგორც მხოლოდ წყურვილი; არა, იგი მხოლოდ მას შემდეგ მიმართავს ამ აქტს – სვამს წყალს – როცა აგონდება, რომ მინერალური წყალი სასარგებლოა. რომ ეს არაა, წყურვილი წყურვილად დარჩებოდა, და სუბიექტი წყალზე უარს იტყვოდა. ასე რომ, საქმე ის კი არაა, დაღვევს სუბიექტი წყალს თუ არა, როდესაც მას სწყურია, საქმე ისაა, თუ რით არის ეს აქტი გამოწვეული: აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით, თუ არააქტუალურით.

ყველა ამის მიხედვით, ჩვენ შესაძლებლობა გვეძლევა, ნებელობის აქტის სპეციფიკურ თვისებებზე ვილაპარაკოთ, ესე იგი, ისეთ ნიშნებზე, რომლითაც იგი აქტიობის დანარჩენი სახეებისგან განსხვავდება. ეს ნიშნები შემდეგია: 1) ნებელობის შემთხვევაში აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი არასდროს მოქმედებს არ იწვევს. ნებისმიერი ქცევა არასდროს აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსს არ ეყრდნობა, 2) ნებელობის შემთხვევაში აქტიობის პროცესში შემავალი მომენტების, **მეს** და ქცევის, ობიექტივაცია ხდება: **მე** თავის ქცევას უპირისპირდება, 3) ნებისმიერი ქცევა აწმყოში მიმდინარე ქცევა კი არაა, იგი მომავალი ქცევაა: ნებელობა პროსპექტულია, 4) ეს მომავალი ქცევა **მეს** მიერ ითვალისწინება წინასწარ და მისი რეალიზაცია სავსებით **მეზე** დამოკიდებულია: ნებელობა მთლიანად **მეს** აქტიობად განიცდება.

2. ნებელობის სხეულებრივი საფუძვლები

ყოველი აქტიობა, ყოველი ქცევა პირველ რიგში სხეულისა და მისი ორგანოების განსაზღვრულ მოძრაობათა სახით გვეძლევა. ეს გარემოება იმდენად თვალსაჩინოა და კანონზომიერი, რომ ზოგიერთი ფსიქოლოგიური მიმართულება – განსაკუთრებით ბიჰევიორიზმი – ქცევას თავიდან ბოლომდე ჩვენი კუნთური აპარატის ნაწარმოებად სთვლის და მის გასაგებად ამ აპარატის მოქმედების შესწავლით კმაყოფილდება. რასაკვირველია, ჩვენი ქცევა მარტოდ მარტო კუნთურ მოვლენას არ წარმოადგენს; ფსიქიკის დიდი როლი საზოგადოდ ქცევაში და, კერძოდ, ნებისმიერში სრულიად უეჭველია. მაგრამ ასევე უეჭველია ისიც, რომ ბევრს არაფერს აქვს ფსიქიკაში ისე მჭიდრო კავშირი სხეულთან, როგორც ნებისმიერ პროცესებს. ამიტომ ნებელობის ზოგადი სხეულებრივი საფუძვლების განხილვა სრულიად აუცილებელია.

ნებელობის ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ საფუძველს, ურომლისოდაც იგი არცერთ ცოცხალ არსებას არ ექნებოდა, დიდი ტვინი წარმოადგენს, როდესაც ჩვენ ნებისმიერ ვმოქმედებთ, ქერქის განსაზღვრულ ცენტრში ფიზიოლოგიური იმპულსი იბადება, რომელიც ქვემოთ მდებარე აპარატების, მოგრძო ტვინისა და ხერხემლის ტვინის გზით მოტორული ნერვისკენ მიმართება და მისი საშუალებით კუნთის შეკუმშვას და სათანადო ორგანოს მოძრაობას იწვევს. ეს მოძრაობა ნებისმიერი მოძრაობაა; და იგი არა მარტო იმით განსხვავდება რეფლექსური მოძრაობისგან, რომ ქერქული წარმოშობისაა, მაშინ როდესაც რეფლექსს უშუალოდ სუბკორტიკალური წარმოშობა აქვს, არამედ სხვა მხრივაც: რეფლექსის შემთხვევაში ფიზიოლოგიური იმპულსი უცვლელი, თანდაყოლილი გზებით ვრცელდება და საერთოდ სტერეოტიპული ხასიათის მოძრაობებს იწვევს; ნებელობის შემთხვევაში ასეთ თანდაყოლილ გზებს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ. ნებისმიერი მოძრაობები სულ ახალახალი სახით მიმდინარეობენ და იმის მიხედვით იცვლებიან, თუ რა მიზანი აქვს სუბიექტს დასახული. ამ მოძრაობათა მომწესრიგებელ ცენტრად მარცხენა ჰემისფეროს ზონა ითვლება, და გასაგებია, რომ, როდესაც ეს უკანასკნელი ზიანდება, სუბიექტს აზრიანი, მიზანშეწონილი მოქმედების უნარი უქვეითდება. პირველად **ჰუგო ლიმპანის** მიერ აღწერილი დაავადება, რომელსაც მან **აპრაქსია** უწოდა, სწორედ ნებისმიერი ქცევის უნარის დაშლაში იჩენს თავს: სუბიექტს სრულიად არ შეუძლია თუნდ უბრალო განზრახული აქტების შესრულება, მაშინ როდესაც იმპულსურად იგი სულ ადვილად ასრულებს ამავე აქტებს; მაგალითად, იგი ვერ ახერხებს დილის გახსნას ან შეკვრას, როდესაც ავალეხთ მას ამის გაკეთებას. მაგრამ, როდესაც მას თვითონ სჭირია დილის გახსნა თუ შეკვრა, როდესაც მას ამისი **აქტუალური მოთხოვნილება** აქვს, მაშინ ამ აქტის შესრულება მისთვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს: აპრაქსია ნებისმიერი ქცევის დაშლა და როგორც ვნახეთ, იგი გარკვეული ქერქული ზონის დაზიანებასთანაა დაკავშირებული.

ნებელობის აქტის შესრულება

1. ნებელობის პერიოდები

ნებელობის შემთხვევების დახასიათებიდან ნათლად ჩანს, რომ ნებელობა პროცესს წარმოადგენს, რომელსაც სრულიად გარკვეული პერიოდები აქვს. თუ როგორია ეს პერიოდები, ეს ნებელობის სულ უბრალო მაგალითიდანაც ნათლად ჩანს.

ვთქვათ, რომ ამ საღამოს საინტერესო კონცერტია და მისი მომენის დიდი სურვილი მაქვს. მაგრამ არის მოსაზრება, რომელიც ხელს მიშლის, კონცერტს დავესწრო: რაიმე საჩქარო საქმე მაქვს გასაკეთებელი. ვთქვათ, რომ ბოლოსდაბოლოს, სახლში დარჩენა და მუშაობა გადავწყვიტე და ასეც მოვიქეცი. უდაოა, ამ შემთხვევაში ნამდვილს ნებისმიერ ქცევასთან გვაქვს საქმე: მე კონცერტზე დასწრება მინდა და ამის ნაცვლად შინ ვრჩები და ვმუშაობ. უეჭველია, რომ, სანამ თვითონ ნებისმიერი ქცევა დაიწყებოდეს, მანამდე უნდა **გადაწყდეს**, რომ სწორედ ეს ქცევა უნდა შესრულდეს; მაგრამ, სანამ გადაწყვეტა მოხდებოდეს, მანამდე სუბიექტმა უნდა მოიფიქროს, თუ რა გადაწყვეტოს, რაღაც მოსაზრებები უნდა გაითვალისწინოს, რომელიც მას გარკვეული გადაწყვეტილების გამოტანაში დაეხმარება. მან უნდა მოიფიქროს, რა სჯობს მისთვის – კონცერტზე წასვლა თუ შინ დარჩენა და მუშაობის გაგრძელება.

მაშასადამე, ნებელობის პროცესი სამ პერიოდს მაინც შეიცავს: 1) გადაწყვეტილების მოსამზადებელ პერიოდს, რომელიც არკვევს, თუ რა მოსაზრებით რა უნდა გადაწყდეს, 2) თვითონ გადაწყვეტილების პერიოდს და, ბოლოს, 3) გადაწყვეტილების შესრულება პერიოდს.

ნებელობის სრული ფსიქოლოგია ვალდებულია, სამივე ეს პერიოდი შეისწავლოს. მაგრამ, უეჭველია, რომ სამივეს ერთნაირი მნიშვნელობა არ აქვს და ნებელობის სპეციფიკური თავისებურება განსაკუთრებით, ალბათ, ერთერთს მათგანში უნდა ვლინდებოდეს. რომელი ამ პერიოდთაგანი უნდა ჩაითვალოს სპეციფიკურად ნებელობისთვის?

საინტერესოა, რომ ამ სამი პერიოდიდან მხოლოდ ერთის შესახებ, სახელდობრ, შესრულების პერიოდის შესახებ, შეიძლება ითქვას, რომ იგი აქტიობის სხვა სახეობათა შემთხვევებშიც გვხვდება: შესრულების პერიოდში თვითონ მოქმედება, თვითონ ქცევა გვეძლევა, და ქცევასთან ხომ აქტიობის ყველა სხვა შემთხვევაშიც გვაქვს საქმე. სამაგიეროდ, დანარჩენი ორი პერიოდი, რომელიც არსებითად ერთიადიმავე აქტის, **გადაწყვეტის** აქტის, მომენტებს წარმოადგენს, მხოლოდ ნებელობის შემთხვევაში შეიძლება არსებობდეს. უნდა ვიფიქროთ, რომ, თუ სადმე იჩენს ნებელობის სპეციფიკური თავისებურება თავს, უთუოდ აქ უნდა იჩენდეს. მიუხედავად ამისა, ჩვენი ჩვეულებრივი, ყოველდღიური, არამეცნიერული დაკვირვების მიხედვით, თითქმის ნებელობის არსი სწორედ შესრულების მომენტში უნდა იყოს საძებარი. დავიწყეთ ამიტომ ნებელობის პროცესის პერიოდთა შესწავლა მისი უკანასკნელი პერიოდით.

2. ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობა

გადაწყვეტის აქტს შემდეგ გადაწყვეტილების რეალიზაცია იწყება: რაც გადაწყდა, უნდა შესრულდეს, რომ ჩავუკვირდეთ ნებისმიერი ქცევის შემთხვევებს, ყველგან ერთსადაიმასვე ვნახავთ: არცერთი მათგანი არცერთს ისეთ მოქმედებას ან ცალკე მოძრაობას არ შეიცავს, რომ მისი შესრულება თავისთავად რაიმე სპეციფიკურ სიძნელეს წარმოადგენდეს და ნებელობა სწორედ ამ სიძნელის გადალახვაში იჩენდეს თავს. რასაკვირველია, არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ ადამიანი რაიმე ტექნიკურად ძნელად შესასრულებელი საქმის გაკეთებას გადაწყვეტს; მაგრამ ეს სრულიადაც არ არის, მაინცდამაინც, ნებელობისთვის სპეციფიკური. ტექნიკურად ძნელად შესასრულებელ აქტებს, შესაძლოა იმპულსური ქცევაც შეიცავდეს. მაშასადამე, უსაფუძვლო იქნებოდა გვეთქვა, რომ ნებისმიერი ქცევის სპეციფიკუმი მისი შესრულების სიძნელეში მდგომარეობს. ეს იმდენად უეჭველია, რომ, პირიქით, სადაც შესასრულებელი მოქმედების გადაულახავ სიძნელეებთან გვაქვს საქმე, იქ არც კი ვლაპარაკობთ ნებელობის შესახებ. თუ ჩვენთვის რამე ძალიან ძნელი შესასრულებელია ანდა სრულიად შეუსრულებელი, მაშინ ჩვენ კი არ **გვნებავს ეს**, არამედ **გვსურს ან გვწაღია** (Wunsch, Желание) ნებელობა მხოლოდ იმას ეხება, რისი შესრულებაც ჩვენს ნებაზეა დამოკიდებული. ხოლო რაც ჩვენთვის ხელმიუწვდომელია, ის ნებელობის საგანს არასდროს არ შეადგენს. ერთი სიტყვით, ნებისმიერი ქცევის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ეს ქცევა ისეთია, რომ ყოველთვის შესაძლოა, იგი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსითაც იქნეს გამოწვეული. თვითონ ქცევის შინაარსს და აგებულებას არაფერში არ ეტყობა, ნებისმიერია იგი თუ იმპულსური. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ ნამდვილს ნებისმიერ ქცევას ყოველთვის თან ახლავს ერთგვარი განცდა, რომ ამის გაკეთება **შეგვიძლია**, რომ ამის შესრულება ჩვენს ხელთაა. ეს განცდა ძალიან დამახასიათებელია ნებელობის პროცესისთვის, და მასზე ჩვენ ქვემოთ შევჩერდებოდით.

მაშ, შეგვიძლია დავასკვნათ: ნებისმიერი ქცევისთვის არავითარ შემთხვევაში არაა შესრულების სიძნელე დამახასიათებელი: ნებელობა რაიმე რთულის, ძნელად განსახორციელებელი მოძრაობების კომპლექსს როდი შეიცავს. ამ მხრივ იმპულსურსა და ნებისმიერ ქცევას შორის არავითარი განსხვავება არ არსებობს.

რომ ავიღოთ ენლა თვითონ მიმდინარეობა იმპულსურისა და ნებისმიერი ქცევისა, ჩვენ ვნახავთ, რომ რაიმე პრინციპული მნიშვნელობის განსხვავება მათ შორის არც აქ დასტურდება. როგორც ვიცით, რა გინდ რთულიც უნდა იყოს იმპულსური ქცევა, იგი თითქმის თავისით ხდება, თავისით მიდის წინ. მას აქტუალური სიტუაცია წარმართავს, და არსად სუბიექტის საგანგებო ჩარევა საჭირო არ ხდება. მაგრამ სწორედ ამიტომ შესაძლებელია, იმპულსური ქცევა რაიმე ახლად წამოჭრილი მოთხოვნილების იმპულსით თავიდან აღებულ გზას ასცდეს და სულ ახალი მიმართულება მიიღოს. რასაკვირველია, ეს ყოველთვის ასე არ ხდება. პირიქით, უფრო ხშირად იმპულსური ქცევა თავიდან

ბოლომდე ერთს დაურღვეველ მთლიანობას წარმოადგენს და ერთს მიზანს ემსახურება. ეს იმიტომ ხდება, რომ აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი, რომელიც ამ ქცევას დაედო საფუძვლად, უფრო ძლიერია, ვიდრე გზაში შემთხვევით წამოჭრილი, ახალი იმპულსები. მაგრამ იქ, სადაც ეს ასე არაა, იქ იმპულსური ქცევა ხშირად ცვლის თავის მიმართულებას და ერთი დასრულებული მთლიანი ქცევის სახით ვეღარ გვეძლევა.

სულ სხვაა ნებისმიერი ქცევა. მისთვის დასრულებულობა და მთლიანობა შემთხვევითი გარემოება კი არ არის; არა, მისთვის ეს სპეციფიკური თავისებურებაა. იქ, სადაც ქცევის მთლიანობა ირღვევა, სადაც იგი არჩეული მიზნისკენ მიმავალ გზას ცვლება და სხვაგან მიიმართება, აქ ნებისმიერ ქცევასთან აღარ გვაქვს საქმე. ნებისმიერი ქცევისთვის სწორედ ესაა დამახასიათებელი: რაგინდ რთულიც უნდა იყოს იგი, ნებისმიერი ქცევა თავიდან ბოლომდე **მოწესრიგებული ქცევაა**. მისი ცალკეული ნაწილები, ცალკე მოქმედებები ძირითად მიზანს ემსახურებიან და ამდენად ერთს მთლიან ქცევას შეადგენენ, რომელშიც თითოეულს გარკვეული ადგილი უკავია.

ნებელობის ეს თავისებურება განსაკუთრებით მკაფიოდ გვეჩვენებს ქცევის შემთხვევებში ვლინდება. გვეჩვენებს ქცევა ერთი მთლიანი, მაგრამ რთული ქცევაა. დასახულია ძირითადი მიზანი, გარკვეულია საშუალებები, რომლის დახმარებითაც ეს მიზანი უნდა იქნეს მიღწეული; და ეს საშუალებები, ცალკეული მოქმედებები, ერთი მეორეს ამზადებენ, ერთი მეორის პირობას წარმოადგენენ, ერთი მეორეს ექვემდებარებიან, ურთიერთთან ერთგვარ ჰიერარქიულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან და, ამრიგად, ერთს რთულს სტრუქტურულ მთლიანად ერთიანდებიან, და აი, საკითხი სწორედ ესაა. როგორ აიგება ეს სტრუქტურა? როგორ აღწევს ნებელობა იმას, რომ ჩვენი ქცევა ხშირად მოქმედებათა ეგოდენ რთული ჰიერარქიული სისტემის სახეს ღებულობს? საჭირო ხდება, ყოველი ცალკეული ნაწილობრივი მოქმედების, ყოველი ცალკეული ნაბიჯის წინასწარ გათვალისწინება, მისი აქტიურად გამოხატვა თუ არა? საჭირო ხდება ქცევის მიმდინარეობაში მუდამ ჩარევა და მისთვის მიზანშეწონილი მიმდინარეობის მიცემა, თუ ნებისმიერი ქცევის მიზანშეწონილი მიმდინარეობა სუბიექტის ასეთი განუწყვეტელი ჩარევის გარეშეც ხდება?

ნებელობის ფსიქოლოგიაში ერთერთს ურყევს, ექსპერიმენტულად დასაბუთებულ ფაქტს ნებისმიერი ქცევის **მოწესრიგებული მიზანშეწონილება** შეადგენს. ეს იმას ნიშნავს, რომ, როდესაც ადამიანი რასმე გადაწყვეტს, მაგალითად, სახლში დარჩენას და მუშაობას კი არა, არამედ, ვთქვათ კონცერტზე წასვლას, ეს გადაწყვეტილება საკმარისია, რათა მან საგანგებო მოფიქრების გარეშეც სწორედ შესაფერის მოქმედებათა მთელ რიგს მიმართოს: ადგეს, შესაფერად ჩაიცვას და დაიხუროს, საკონცერტო დარბაზის მიმართულებით წავიდეს, გზაში რომ რაიმე დაბრკოლება შეხვდეს, იგი მაინც თავისი მიზნის შესაფერისად განაგრძობს მოქმედებას. ერთი სიტყვით, როდესაც ადამიანი რასმე გადაწყვეტს, შემდგომი მისი მოქმედება ძალდაუტანებლად, თითქოს თავისით სწორედ ამ გადაწყვეტილების შესაფერისად მიმდინარეობს; ადამიანს არ სჭირია ყოველი ნაბიჯი წინასწარ მოიფიქროს, ყოველი თავისი მოქმედება მისი მიზანშეწონილობის მხრივ ყოველთვის საგანგებოდ შეაფასოს. არა, მას სწორედ მიზანშეწონილი ქცევის ტენდენციები უჩნდება, სწორედ იმის ტენდენცია, რაც საჭიროა.

ლევინი ამ ფაქტს ასე აღწერდა: როდესაც ადამიანი რასმე გადაწყვეტს, მაგალითად, კონცერტზე წასვლას, მაშინ ყველაფერი, რაც ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანას ეხება – სათანადო ტანსაცმელი, გზა, სხვა შესაძლო საშუალებები – ყველაფერი ეს სუბიექტზე საგანგებო ზემოქმედების ძალას იძენს, იგი იზიდავს მას და შესაფერისი მოქმედებისკენ იწვევს („Aufforderungscharakter“).

ამრიგად, ნებისმიერ ქცევას მოწესრიგებული მიზანშეწონილება ახასიათებს. მაგრამ ეს მოწესრიგებულობა სრულიად არ გულისხმობს ყოველ ნაბიჯზე სუბიექტის საქმეში აქტიურ ჩარევას, საშუალებების ცნობიერად ძებნას და გამოხატვას. საკმარისია, გადაწყვეტილების აქტი მოხდეს, რომ ამის შემდეგ საქმე თითქოს თავისით წავიდეს წინ. ერთი სიტყვით, ნებისმიერი ქცევის, ესე იგი, გადაწყვეტილის, განზრახული ქცევის მიმდინარეობა ისეთივეა, როგორც იმპულსური ქცევის მიმდინარეობა: ვიდრე ქცევის სისრულეში მოყვანის გადაწყვეტილება ძალაში რჩება, იგი ისევე მიმდინარეობს, როგორც იმპულსური ქცევის შემთხვევაში.

მაგრამ ეს, ექსპერიმენტულადაც დადასტურებული, ფაქტი თითქოს ძირიანად ეწინააღმდეგება ჩვენს ყოველდღიურ დაკვირვებას. მართლაც, ვინ არ იცის, რომ სიძნელე გადაწყვეტაში კი არა, რასაც გადაწყვეტ, მის შესრულებაშია! ვინ არ იცის, რომ თუთუნის წვევა მავნებელია! რამდენჯერ გადაგვიწყვეტია მისი თავის დანებება, მაგრამ ამ გადაწყვეტილების შესრულება ვერ მოგვიხერხებია! თითქოს მართლაც უღაოა, რომ სიძნელე სწორედ შესრულებაშია, და გადაწყვეტა სრულიადაც არ იძლევა შესრულების გარანტიას. მაგრამ ცოტა უკეთ რომ ჩავუკვირდეთ საქმის ვითარებას, დავრწმუნდებით, რომ ეს ჩვენი, ყოველდღიურ დაკვირვებაზე აღმოცენებული, აზრი მცდარია. საქმე ისაა, რომ, როდესაც რასმე გადაწყვეტთ, კიდევ ვასრულებთ მას, სანამ ეს გადაწყვეტილება ძალაში რჩება. მაგრამ უბედურება ისაა, რომ ხშირად გადაწყვეტილება იცვლება; მის ნაცვლად რისამე ზეგავლენით, რაიმე ახალი იმპულსი იწყებს მოქმედებას, ან ახალი გადაწყვეტილება ჩნდება. ცხადია, ახლა უკვე ზედმეტია იმის შესრულებაზე ლაპარაკი, რაც წინათ

იყო გადაწყვეტილი; და გასაგებია, რომ ის კი არა, ახალი გადაწყვეტილება სრულდება.

ამრიგად, სანამ გადაწყვეტილება ძალაშია, შესრულება არავითარ საგანგებო სიძნელეს არ წარმოადგენს: ნებისმიერი ქცევის ბოლო პერიოდი, შესრულება, მიუხედავად მისი სტრუქტურული სირთულისა, ჰიერარქიული სისტემატურობისა, თითქოს ავტომატურად მიმდინარეობს.

3. დეტერმინაციის ტენდენციის და კვაზი-მოთხოვნილების თეორიები

დავას იწვევს მხოლოდ შემდეგი: რით უნდა აიხსნას ეს გარემოება? როგორ ახერხებს გადაწყვეტილება, რომ მისი შესრულების პერიოდში, ჩვეულებრივ, ის იჩინს ძალდაუტანებლად თავს, რაც დასახული მიზნის მიღწევას უწყობს ხელს? თანამედროვე ექსპერამენტულ ფსიქოლოგიაში ამ საკითხის გადაწყვეტის ორი განსხვავებული ცდაა ცნობილი. პირველს ამ მიზნით ე. წ. დეტერმინაციის ტენდენციის ცნება შემოაქვს, მეორეს – ე. წ. კვაზიმოთხოვნილების ცნება.

დეტერმინაციის ტენდენციის თეორიის აზრი ასეთია: როდესაც სუბიექტი თავისი ქცევის მიზანს წარმოიდგენს და მის განხორციელებას გადაწყვეტს, ეს მიზნის წარმოდგენა ისე იწყებს სხვა ფსიქიკურ შინაარსებზე მოქმედებას, რომ ისინი მისდა შესაფერის მიმართულებას ღებულობენ. ასე ხდება, რომ ნებელობის შემთხვევაში ქცევა მოწესრიგებულად მიმდინარეობს: მას მიზნის წარმოდგენიდან გამომდინარე დეტერმინაციის ტენდენცია წარმართავს. მაშასადამე, იგულისხმება, რომ მიზნის წარმოდგენას თავისთავად აქვს უნარი, სუბიექტის ქცევაზე ისე იმოქმედოს, რომ იგი თავისდა შესატყვისად აამოქმედოს, მაგრამ ისე, რომ თვითონ სუბიექტს, როგორც მთელს, აქ არავითარი მონაწილეობის მიღება არ სჭირდება.

როგორც ვხედავთ, დეტერმინაციის ტენდენციის თეორია ტელეოლოგიურიცაა ერთდროულად და მექანიკურიც. ტელეოლოგიურია იგი იმიტომ, რომ მიზნის წარმოდგენიდან გამომდინარე ტენდენციის არსებობას სცნობს. მაშასადამე, ამ მოძღვრების მიხედვით. ქცევის უშუალოდ განმსაზღვრელ ძალას მიზნის წარმოდგენა შეადგენს. მექანიკური ეს მოძღვრება იმიტომ, რომ მისი მიხედვით, მიზნის წარმოდგენა სუბიექტის ფსიქიკურ შინაარსზე და მის ქცევაზე თვითონ მოქმედობს უშუალოდ და, მაშასადამე, სუბიექტის აქტიობას ზედმეტად ხდის.

ლევის მიხედვით, რომელიც მეორე თეორიის წარმომადგენელია, ქცევა შედეგია იმ ენერჯის განტვირთვისა, რომლის წყაროსაც ჩვენი მოთხოვნილებები წარმოადგენენ. ნებელობის შემთხვევაში ჩვენ ისეთ ქცევასთან გვაქვს საქმე, რომელიც ბუნებრივი მოთხოვნილებების ენერჯის აუზს როდი ემყარება უშუალოდ, არამედ სრულიად განსხვავებული მოთხოვნილებების, ე. წ. „კვაზი-მოთხოვნილებებისას“ (ვითომდა მოთხოვნილებებისას). როდესაც ადამიანი რასმე გადასწყვეტს, მაგალითად, წერილი გაუგზავნოს ნაცნობს, ეს გადაწყვეტილება ერთგვარ დაძაბულობას ქმნის მასში, რაც სათანადო ქცევის სახით განტვირთვას ესწრაფის: მას წერილის მიწერის მოთხოვნილება უჩნდება. რადგანაც ეს მოთხოვნილება ბუნებრივი მოთხოვნილება არაა, მაგრამ ამავე დროს ბევრის მხრივ ჰგავს მას, ლევისი მას „კვაზი-მოთხოვნილებას“ უწოდებს.

მაშ ასე: გადაწყვეტილება, ანდა უკეთ, განზრახვა ადამიანში გარკვეული მოქმედების შესრულების მოთხოვნილებას, კვაზი-მოთხოვნილებას, ქმნის. ეს ახალი მოთხოვნილება გარკვეულ საგნებსა და მოვლენებს – იმ საგნებსა და მოვლენებს, რომელთაც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან აქვთ კავშირი – თავისებურ ძალას ანიჭებს, სუბიექტი გარკვეული მოქმედებისკენ წარმართონ. მაგალითად, მაგიდა, ქალაღი და საწერკალამი თითქოს მოუწოდებენ სუბიექტს, დაჯდეს და წერილი დასწეროს; კონვერტი – წერილი შიგ ჩასდოს და დაბეჭდოს; ფოსტის ყუთი – წერილი ჯიბიდან ამოიღოს და მასში ჩააგდოს. როგორც ვხედავთ, საკმარისია სუბიექტმა რამე, მაგალითად, წერილის მიწერა გადაწყვიტოს და, მაშასადამე, ერთგვარი კვაზი-მოთხოვნილება გაიჩინოს, რომ შემდგომი მისი ქცევა სავსებით მოწესრიგებულად და მიზანშეწონილად წარიმართოს. ასეთი ძალა აქვს, ლევისის მიხედვით, კვაზი-მოთხოვნილებას. ლევისის კვაზი-მოთხოვნილების თეორია ზუსტი აღწერა უფროა ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობისა, ვიდრე მისი ნამდვილი ახსნა. მართლაცდა, ლევისი მხოლოდ ადასტურებს იმ უეჭველ ფაქტს, რომ გადაწყვეტილების გამოტანის შემდეგ ადამიანი ისე იწყებს მოქმედებას, თითქოს ამ უკანასკნელს ნამდვილი მოთხოვნილება ედოს საფუძვლად. მაგრამ, რადგანაც ფაქტიურად აქ ნამდვილი მოთხოვნილების შესახებ ლაპარაკი არ შეიძლება, ავტორს კვაზი-მოთხოვნილების ცნება შემოაქვს. ამის მეტს ეს ცნება არაფერს იძლევა: იგი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ხდის გასაგებად ქცევის მიზანშეწონილ ხასიათს. ლევისის მიხედვით, გადაწყვეტილება ერთგვარ დაძაბულობას ქმნის, და ამასაა რომ ავტორი კვაზი-მოთხოვნილებას უწოდებს. აქედან მხოლოდ იმის ახსნა თუ შეიძლება, თუ რატომაა, რომ გადაწყვეტილების გამოტანის შემდეგ მისი შესრულების ტენდენცია ჩნდება. ხოლო რატომაა, რომ შესრულების პროცესს მოწესრიგებული მიზანშეწონილება ახასიათებს – და ისიც სუბიექტის განუწყვეტელი ცნობიერი კონტროლის გარეშე – ამის შესახებ მართა მოთხოვნილების ცნება ვერაფერს გვეტყვის.

4. განწყობა როგორც შესრულების საფუძველი

როდესაც იმპულსური ქცევის შესახებ გვქონდა საუბარი, ჩვენ დავრწმუნდით, რომ მისი

მიმდინარეობის ხასიათი საკმაოდ ადვილი გასაგები გახდებოდა, თუ ვიგულისხმებდით, რომ მას, იმპულსურ ქცევას, განწყობა უდევს საფუძვლად. ეს დებულება თავისთავად სწვევტს იმ საკითხებსაც, რომელიც ამჟამად დგას ჩვენს წინაშე, იმიტომ რომ, თუ ნებისმიერი ქცევაც ისე მიმდინარეობს, როგორც იმპულსური, რა გვიშლის ხელს, აქაც განწყობის შესახებ ვილაპარაკოთ!

მართლაცდა, სანამ საბოლოოდ რისამე გაკეთებას გადავწყვეტდეთ, მანამდე მისი შესრულება ხშირად ძალიან ძნელ საქმედ მიგვაჩნია. მაგალითად, სანამ რაიმე ჩვეულების, ვთქვათ, თუთუნის თავის დანებებას გადავწყვეტდეთ, მანამდე ამ ჩვეულების დათმობა, **თუთუნის** მოუწველობა, არაჩვეულებრივ ძნელი ასატანი არის ხოლმე ჩვენთვის თუ თუთუნი გამოგველია და იძულებული შევიქნებით, თავი შევიკავოთ, ამას ძალიან მტკივნეულად განვიცდით, ძალიან გვიჭირს მოთმენა. მაგრამ საკმარისია გადავწყვიტოთ, მართლა ავიღოთ ხელი ამ ჩვეულებაზე, საზოგადოდ აღარ მოვწიოთ თუთუნი, რათა მაშინვე შევამჩნიოთ, რომ ეს მოთხოვნილება თითქოს ერთგვარად დაქვეითდა, და მისი დაუკმაყოფილებლობა თითქოს ისე აუტანელი აღარაა, როგორც წინათ იყო, სანამ თავის დანებებას გადავწყვეტდით. ის განცდა, რომ ამის შესრულება ჩვენთვის შეუძლებელი არაა, რომ ამის შესასრულებლად ძალა შეგვწევს. ეს **ძალდების** (Können) განცდა სწორედ ამ გარემოებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

რა მოხდა? საიდან მოდის ეს ცვლილება? პასუხი შეიძლება მხოლოდ ერთი იყოს: გადაწყვეტილების შემდეგ სუბიექტი **გადახალისდა**. იგი ის აღარ არის, რაც იყო თუთუნის წვევის მიმართ. ეხლა იგი იმ მხრივ შეიცვალა, რომ თუთუნმა მისთვის მიმზიდველობის ძალა დაკარგა, და მაშასადამე, უთუთუნობა მას ნაკლებ აწუხებს. როდესაც მას თუთუნის მოთხოვნილება ჰქონდა და თუთუნს ამ თვალთ უდგებოდა, ეს უკანასკნელი მასში ერთგვარ ეფექტს იწვევდა, რომელიც თუთუნის მოწვევისადმი განწყობის სახით უნდა წარმოვიდგინოთ. ასეთი განწყობის ნიადაგზე, როგორც ვიცით, იმპულსური ქცევა აიგება. მაგრამ ახლა, თავის დანებების გადაწყვეტის შემთხვევაში, სუბიექტის მოთხოვნილება, რომლითაც იგი თუთუნს უდგება, შეცვლილია: მას **უნდა** – აღარ მოწიოს თუთუნი. მაშასადამე, განწყობის სუბიექტური ფაქტორი შეიცვალა, და როდესაც ახლა სუბიექტი თუთუნს ხედავს, გასაგებია, რომ ეს უკანასკნელი მასში შესატყვის განწყობას, **მოუწველობის** განწყობას იწვევს. ამის შედეგი ისაა, რომ სუბიექტს თავის შეკავება აღარ უჭირს; იგი გრძნობს, რომ მას თავის შეკავების ძალა შესწევს; და შემდგომი მისი ქცევა ამ განწყობის შესატყვისად მიმდინარეობს: იგი მიზანშეწონილიც ხდება და – რამდენადაც მას მთელ თავის მიმდინარეობაში საფუძვლად ერთი გარკვეული განწყობა აქვს – მოწესრიგებულიც.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ გადაწყვეტილების შესრულების პროცესს განწყობა უდევს საფუძვლად, და ესაა, რომ მის შედარებითს გაიოლებას, თითქოს ავტომატურ მიმდინარეობასა და მაინც მოწესრიგებულ მიზანშეწონილებას ხდის გასაგებად.

მაგრამ განწყობა იმპულსური ქცევის შემთხვევაშიც ამავე როლს ასრულებს. რაღა განსხვავებაა მაშინ იმპულსურსა და ნებისმიერ ქცევას შორის? როგორც ჩანს, ეს განსხვავება ნებისმიერი ქცევის შესრულების პერიოდში არ უნდა ვეძიოთ.

გადაწყვეტილების აქტი

1. ნებელობის განცდის ფენომენოლოგია

გადაწყვეტის აქტს განსაკუთრებული ადგილი უკავია ნებელობითს პროცესში. ნებელობის ექსპერიმენტულმა ფსიქოლოგიამ, რომელიც პირველ რიგში ნებელობის სპეციფიკურობის საკითხით იყო დაინტერესებული – საკითხით, წარმოადგენს თუ არა ნებელობა სპეციფიკურს, სხვა ფსიქიკურ შინაარსზე დაუყვანადს განცდას – ის თავისებური ნებელობითი პროცესი, რომელსაც იგი ეძებდა, სწორედ აქ, გადაწყვეტის აქტში, აღმოაჩინა. მაშასადამე, გადაწყვეტის აქტის შესწავლა სრულიად განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს.

ენერგიული გადაწყვეტილება ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში „**პირველადი ნებელობის აქტის**“ სახელწოდებითაა ცნობილი. როგორც გამოირკვა, იგი შემდეგ ფსიქოლოგიურ სურათს წარმოადგენს: 1) გადაწყვეტის აქტის დროს სუბიექტი საკმაოდ გამოკვეთილ კუნთურ დაძაბულობას გრძნობს სხეულის ამა თუ იმ ნაწილში: მას გარკვეული **დაძაბულობის შეგრძნებები** უჩნდება (ახი ამას ნებელობის **თვალსაჩინოებითს მომენტს** უწოდებს); 2) გარდა ამისა, მას **ნათელი წარმოდგენა** აქვს იმის შესახებ, თუ რა უნდა **ქნას**, რა უნდა **გააკეთოს**, და საგულისხმოა, რომ ეს მომავალი მოქმედება სრულიად გარკვევით, როგორც **საკუთარი** მომავალი მოქმედება განიცდება (**საგნობრივი მომენტი**); 3) ამავე დროს სუბიექტი ყოველთვის ადასტურებს გადაწყვეტის მომენტში ერთი სპეციფიკური განცდის აღმოცენებას, რომელიც შეიძლება მხოლოდ ამნაირად გამოითქვას „**მე მინდა**“ ... „**ეხლა მე ნამდვილად მინდა**“ (**აქტუალური მომენტი**). როგორ უნდა გავიგოთ ეს განცდა? იგი არაა უბრალო დადასტურება, უბრალო შემეცნება თუ გაგება, უბრალო დამოწმება იმისა, რომ სუბიექტს აქამდე არ **უნდოდა** და აი ეხლა უკვე **უნდა**. არა! იგი ნამდვილი **აქტია**, ნამდვილი განცდაა: **მომავალი მოქმედება, რომელიც უნდა მოხდეს, უნდა**

განახორციელოს „მე“-მ, რომელსაც ეს „უნდა“. ეს „მე მინდა“ ის აქტუალური ფაქტორია, რომელიც წარმართავს მომავალ მოქმედებას: მასში განიცდება, რომ სწორედ ეს უნდა მოხდეს და არა სხვა რამ, რომ ყოველი სხვაგვარი შესაძლებლობა გამორიცხულია: იგი **განცდილი აქტიობაა** და მისი აღწერა, როგორც ამბობს **მიშოტი**, შეუძლებელია; 4) გარდა ამისა, გადაწყვეტის მომენტში სუბიექტი ერთგვარ **ძალისხმევასაც** გრძნობს, რომელიც, როგორც გამოირკვა, მით უფრო დიდია, რაც უფრო ძლიერია ნებელობის კონცენტრაცია (**მდგომარეობითი** მომენტი).

ნამდვილი გადაწყვეტის აქტის დროს ცნობიერებაში ეს ოთხი ფაქტორი თუ მომენტი იჩენს თავს და ოთხივე ერთად იმ სპეციფიკურს მთლიან განცდას ქმნის, რომელსაც ამ აქტის დროს აქვს ხოლომე ადგილი და რომელსაც თითოეული ჩვენგანი იცნობს. ამ მომენტებიდან მხოლოდ ერთს აქვს სპეციფიკური ნებელობითი მნიშვნელობა: **აქტუალურ** მომენტს, **განცდილ აქტიობას**, „მე მინდა“-ს განცდას. სადაც არაა ეს უკანასკნელი, იქ არც ნებელობაზე შეიძლება ლაპარაკი.

დანარჩენ მომენტებს სპეციფიკური ნებელობითი მნიშვნელობა სრულიად არა აქვთ. მართალია, ჩვეულებრივ, ისინი თან ახლავან ენერგიული ნებელობის აქტს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ამის გამო ნებელობის არსებითს მომენტებად უნდა იქნენ ცნობილნი. ჩვეულებრივ, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, თითქოს ნებელობისთვის სწორედ დაძაბულობისა და ძალისხმევის მომენტები უნდა იყვნენ. დამახასიათებელი, მაგრამ ექსპერიმენტული კვლევის შედეგები სრულიად არ ამართლებენ ამ ჩვენს რწმენას. პირიქით, აღმოჩნდა, რომ არც დაძაბულობას აქვს ნებელობისთვის არსებითი მნიშვნელობა და არც ძალისხმევას. ინგლისელი ფსიქოლოგის, **ეველინგის**, გალვანომეტრული ცდების შემდეგ ობიექტურადაც დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ ნებელობა და ძალისხმევა, მართალია, ერთად გვხვდება, მაგრამ არსებითად სულ სხვადასხვა მოვლენას წარმოადგენენ. **ეველინგმა** აღმოაჩინა, რომ ნებელობის აქტის შემთხვევაში – თუნდ ძლიერ ენერგიულიაშიც – გალვანომეტრი ვერავითარ ძალისხმევას ვერ ადასტურებს; ამავე დროს იგივე გალვანომეტრი ძალისხმევის თვალსაჩინო მაჩვენებლებს იძლევა, რა წამს საქმე ნებელობის კი არა, **შესრულების** პროცესს ეხება. ეს ობიექტური მონაცემი სავსებით ამართლებს ზემოდ აღნიშნულ ანალიზს, რომლის მიხედვითაც, როგორც დავინახეთ, არც თვალსაჩინოებითი მომენტია არსებითი ნებელობისთვის და არც მდგომარეობითი მომენტი, ესე იგი, არც დაძაბულობა და არც ძალისხმევა. ნებელობა თავისთავად აბსოლუტურად უძალისხმევაა. მაგრამ ეს არ უშლის მას ხელს, ზოგჯერ არაჩვეულებრივ ინტენსიური ძალისხმევა გამოიწვიოს.

ამის შემდეგ გასაგები ხდება ისიც, რომ დაძაბულობისა და ძალისხმევის საკმაოდ მაღალ დონესთან იმპულსური ქცევის შემთხვევებშიც შეიძლება გვქონდეს საქმე. კუნთური დაძაბულობა და ძალისხმევა პირველ რიგში მოძრაობათა შესრულებასთანაა დაკავშირებული, რომელნიც ქცევის მოტორულ შინაარსს შეადგენენ. ამიტომ იგი ყველგან შეიძლება შეგვხვდეს, სადაც განსაკუთრებით მოტორულ ქცევას აქვს ადგილი. იმპულსური ქცევის შემთხვევაშიც და ნებისმიერშიც. განსხვავება აქ მხოლოდ ის იქნება, რომ პირველ შემთხვევაში სუბიექტი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის ზეგავლენით ხდება იძულებული, ძალისხმევას მიმართოს, ხოლო მეორე შემთხვევაში – ნებელობის აქტის ზეგავლენით.

ამრიგად, ნებელობის აქტი ასე შეიძლება დახასიათდეს: როდესაც ადამიანს გადასაწყვეტი აქვს რამე, ღება მომენტი, როცა იგი ერთბაშად გრძნობს, რომ აი, ეხლა მას ეს უკვე „ნამდვილად უნდა“: ჩნდება „თვითაქტიობის“ განცდა, რომელშიც ეხლავა მოცემული ის, რაც მხოლოდ მომავალში უნდა მოხდეს და უნდა მოხდეს სწორედ ის, რაც „მე ნამდვილად მინდა“. ნებელობის აქტში, მაშასადამე, სუბიექტის მომავალი ქცევისადმი დამოკიდებულება განიცდება: იგი განცდილი, **მე**-დან გამომდინარე აქტიობაა, რომელშიც სუბიექტის პოზიცია ირკვევა მომავალი ქცევის მიმართ. აღსანიშნავია განსაკუთრებით, რომ თვითონ ეს აქტი, როგორც ასეთი, აბსოლუტურად თავისუფალია ყოველგვარი **ძალისხმევის** მომენტისგან. მიუხედავად ამისა, იგი სწორედ **მე**-ს აქტად განიცდება, აქტად, რომელიც მართლ **მე**-ზეა დამოკიდებული.

ნებელობის აქტის აღწერის სისრულისთვის საჭიროა გავარკვიოთ, თუ როგორ ხდება იგი და რა გავლენას ახდენს სუბიექტზე. ექსპერიმენტულად დადასტურებულია, რომ სანამ გადაწყვეტის აქტი მოხდებოდეს, სუბიექტი ერთგვარ უმწეობას, ყოყმანს, აგზნებულობას განიცდის. გადაწყვეტის აქტი თანდათანობით როდი მწიფდება და მზადდება: იგი ერთბაშად ხდება, თითქოს მოულოდნელად და მოუპზადებლად. შედეგი ისაა, რომ წინანდელი უმწეობისა და გაურკვევლობის გრძნობა ქრება, და მის ნაცვლად საბოლოოდ გარკვეულობის, სიმყარისა და დამშვიდებულობის განცდა ჩნდება. რომ მართლა ამგვარია გადაწყვეტის აქტის განცდა, ეს თვითონ სახელწოდებიდანაც ჩანს: სიტყვა – **გადაწყვეტა** – იმაზე მიუთითებს, რომ ის წინარე მდგომარეობას **სწყვეტს** და სრულიად ახალს იწყებს, რომელსაც ძველი მდგომარეობის აღარაფერი აქვს შერჩენილი.

2. გადაწყვეტა განწყობის შეცვლის განცდაა

ნებელობის აქტის აღწერიდან ნათლად ჩანს, თუ რას უნდა წარმოადგენდეს იგი არსებითად. თუ ეს აქტი იმაში მდგომარეობს, რომ სუბიექტი **ერთბაშად** გრძნობს, რომ მას მართლა და საბოლოოდ

უნდა გარკვეული აქტის ჩადენა, რომ ეს უკანასკნელი მისი აქტია, სავსებით მისი მე-დან გამომდინარე, რომ ეს მის განხორციელებას არაფერი გადაეღობება წინ, ცხადია, ნებელობის აქტი ისეთს ცვლილებაზე მიუთითებს, რომელიც სუბიექტს, როგორც მთელს, ეხება და მის მომავალ ქცევას განსაზღვრავს. მისი ერთბაშად აღმოცენება, მისი მთლიან-პიროვნული ხასიათი, მასში მოცემული განცდა, რომ მომავალი ქცევა გარკვეულია, რომ იგი უთუოდ შესრულდება, და ამავე დროს ის გარემოებაც, რომ ამ აქტს ძალისხმევა არ ახასიათებს, ნათლად ამტკიცებს, რომ ამ შემთხვევაში სუბიექტის **განწყობის** შეცვლასთან გვაქვს საქმე. ნებელობის აქტში სუბიექტის განწყობის გადახალისება გვეძლევა, და ყველა ის განცდა, რომელსაც სუბიექტის ცნობიერებაში აქვს ადგილი, განწყობის შეცვლის ანარეკლს წარმოადგენს.

ამრიგად, ნებელობის აქტი, რომელიც ფენომენოლოგიურად აქტიობის ცნობიერებაში, განცდილ აქტიობაში „**მე ნამდვილად მინდა**“-ს განცდაში იჩენს თავს, სუბიექტის განწყობის შეცვლაზე მიუთითებს: სუბიექტს სწორედ იმ ქცევის **განწყობა** უჩნდება, რომლის მიმართაც ის „მე მინდა“-ს განიცდის და რომლის რეალიზაციაც მისი შემდგომი მოქმედების შინაარსს წარმოადგენს.

მაშასადამე, ეს ნათელი ხდება, თუ საიდან ჩნდება ის განწყობა, რომელიც ნებისმიერი ქცევის საფუძვლად და წარმართველად უნდა ჩაითვალოს. უეჭველია, ეს ის განწყობაა, რომლის აღმოცენების ფაქტიც გადაწყვეტის აქტის განცდებაში პოულობს თავის ანარეკლს და რომლის შექმნაც ჩვენი ნებელობის საქმედ განიცდება.

ნებელობის სიმტკიცის საკითხი

1. ნებელობის სიმტკიცის საფუძველი

ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად დადასტურებულად ითვლება, რომ, რაგინდ მტკიცეც უნდა იყოს გადაწყვეტილების აქტი, შესაძლოა, განსაზღვრულ პირობებში იგი ვერ განხორციელდეს. არ არის საკმარისი, უტყუარი ნებელობის აქტი მოხდეს – ესე იგი, მომავალი ქცევის განწყობა შეიქმნეს – რათა თვითონ ქცევის რეალიზაცია უზრუნველყოფილი იქნეს. ძალიან ხშირია შემთხვევები, რომ ადამიანი რასმე გადაწყვეტს – გადაწყვეტს სერიოზულად – მაგალითად, ხელი აიღოს რაიმე ჩვეულებაზე, ვთქვათ, აღარ მოსწიოს თუთუნის, მაგრამ ამ გადაწყვეტილებას ვერ ასრულებს. ჩვეულებრივ ეს იმიტომ ხდება, რომ გადაწყვეტილების შესრულებას დაბრკოლებათა მთელი რიგი ელოდება წინ, და მათ გადასალახავად ყველას ერთნაირად როდი შესწევს ძალა. ამიტომაც, რომ ნებისყოფის **სიმტკიცეზე** თუ **სისუსტეზე** ვლაპარაკობთ ხოლმე. როდესაც, დაბრკოლებათა მიუხედავად, გადაწყვეტილება მაინც სისრულეში მოდის, ჩვენ ამას ნებისყოფის სიმტკიცით ვხსნივთ. როდესაც გადაწყვეტილება ვერ სრულდება, მაშინ ნებისყოფის სისუსტის შესახებ ვლაპარაკობთ. როგორ უნდა გავიგოთ ეს?

რა დაბრკოლება ელოდება წინ გადაწყვეტილების შესრულებას?

შესრულების პროცესში ადამიანი ბევრს რასმე ხვდება ისეთს, რაც მას მისი გადაწყვეტილების მეტად თუ ნაკლებად საწინააღმდეგო მოთხოვნილებებს უღვიძებს. რასაკვირველია, შესაძლებელია, ამ უკანასკნელთა იმპულსი ზოგჯერ იმდენად ძლიერი აღმოჩნდეს, რომ სუბიექტს წინანდელი გადაწყვეტილება სრულიად დაავიწყებინოს ან შეაცვლევინოს. ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, წინანდელი გადაწყვეტილების შესრულებაზე ლაპარაკი უკვე ზედმეტი იქნებოდა. ასეთი დაბრკოლება ყოველი ნებისმიერი ქცევის დროს შეიძლება გაჩნდეს, და საქმე ისაა, შესძლებს თუ არა სუბიექტი მათთვის საკმარისი წინააღმდეგობის გაწევას. ავიღოთ იგივე მაგალითი. ვთქვათ საქმე თუთუნის თავის დანებებას ეხება. მას შემდეგ, რაც სუბიექტმა თითქოს საბოლოოდ გადაწყვიტა, აღარ მოსწიოს თუთუნის, შესაძლოა, ვინმემ კარგი თუთუნის მიაწოდოს. თუთუნის დანახვა მას საერთოდ იმ სასიამოვნო მდგომარეობას მოაგონებს, რომელიც მას წინად კარგი თუთუნის მოწევის შემთხვევაში არაერთგზის განუცდია. შეიძლება მოხდეს, რომ მან ვერ გაუძლოს სურვილს და მიწოდებულ თუთუნზე უარი არ თქვას. ასეთ შემთხვევებში, რასაკვირველია, სრული უფლება გვაქვს, მისი ნებისყოფის სისუსტის შესახებ ვილაპარაკოთ. მაგრამ შეიძლება ასეც მოხდეს: მან უარი თქვას მიწოდებულ თუთუნზე, მაგრამ მერე თითქმის მთელი დღეების განმავლობაში თავიდან ვერ მოიშოროს აზრი თუ წარმოდგენა კარგი თუთუნის შესახებ; ბოლოს, ამ აკვიატებული წარმოდგენიდან გამომდინარე იმპულსს ვერ გაუძლოს და ხელახლა თუთუნის წევა დაიწყოს. ასეთ აკვიატებულ წარმოდგენას **პერსევერაციულ** წარმოდგენას უწოდებენ, და ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ არა მარტო ჩვეულებრივ მოგონებას (მაგალითად, სასიამოვნო მდგომარეობის მოგონებას), არამედ პერსევერაციასაც შეუძლია, ხელი შეუშალოს გადაწყვეტილების შესრულებას.

როგორ ხდება ეს? რა უღვიძებს საფუძვლად გადაწყვეტის შეუსრულებლობას? თუ გადაწყვეტის აქტი იმაზე მიუთითებს, რომ სუბიექტს მიზნის შესატყვისი ქცევის განწყობა შეუძლებელია, მაშინ, სანამ ეს განწყობა ძალაშია, მასზე აღმოცენებული ქცევა თითქმის ავტომატური სისუსტითა და სიიოლით უნდა მიმდინარეობდეს. და ეს მართლაც ასე ხდება, სანამ სუბიექტს რაიმე იმპულსით, ვთქვათ, კარგი თუთუნის დანახვის გამო, მისი მოწევის ძლიერი ტენდენცია არ გაუჩნდება. ჩვეულებრივი თუთუნის რომ მიეწოდებიათ მისთვის, ის შედარებით ადვილად იტყოდა უარს. მაგრამ საქმე ისაა, რომ მას განსაკუთრებით კარგი თუთუნის მიაწოდეს და ამან მისი **ძველი**

მოთხოვნების გადვიძება შესძლო. აქ სრულიად მკაფიოდ ჩანს, რომ გადაწყვეტილების მიღების დროს შექმნილი განწყობა – აღარ მოსწიოს თუთუნის – იმდენად მტკიცე არ აღმოჩნდა, რომ იგი კარგი თუთუნის აღქმის შემთხვევაშიც ძალაში დარჩენილიყო, და აი, იგი თავის საწინააღმდეგო განწყობას, თუთუნის მოწვევის განწყობას, უთმობს ადგილს. ჩვენ ვხედავთ, რომ ნებისყოფის სისუსტეს ამ შემთხვევაში გადაწყვეტილების გამოტანის მომენტში შექმნილი განწყობის ლაბილობა (ადვილი ცვალებადობა) უდევს საფუძვლად.

მაგრამ, როგორც გამოიჩვენა, გადაწყვეტილების შესრულებას სხვაგვარი დაბრკოლებაც ელოდება წინ. უეჭველია, რომ ყოველი მოქმედება ტექნიკურად თანაბრად ადვილი შესასრულებელი არაა: ზოგი უფრო ადვილ ოპერაციებს შეიცავს და ზოგი ძნელს. ნ. ან-ის ცდების მიხედვით, როდესაც განზრახული ქცევა ტექნიკურად ადვილი შესასრულებელია, მაშინ გადაწყვეტილების შესრულებაც ადვილია, მაგრამ ტექნიკურად ძნელი ოპერაციების შემთხვევაში მდგომარეობა სხვანაირია. აქ გადაწყვეტილების განხორციელებას არა მარტო ის აძნელებს, რომ თვითონ გადაწყვეტილების ამოცანა თავიდანვე ძნელი. არამედ განსაკუთრებით ის, რომ შესრულების პროცესში აღმოცენებული სიძნელები ყოველწამს გადაწყვეტილების აქტში მიღებული განწყობის საწინააღმდეგოდ მოქმედებენ. შედეგი ხშირად ისაა, რომ ოპერაციების სიძნელე სულ უფრო და უფრო საგრძნობი ხდება და, ბოლოს, სუბიექტი თავისი გადაწყვეტილების შესრულებას თავს ანებებს. აქაც ნებელობის სისუსტე მჟღავნდება. როგორც ვხედავთ, საფუძველი აქაც განწყობის შეცვლაა.

გადაწყვეტილების შესრულებას ზოგჯერ ის გარემოებაც აფერხებს, რომ ერთხელ დაწყებული საქმე განსაზღვრული დროის შემდეგ **ბეზრდება** ხოლმე ადამიანს. ამისი შედეგი ისევ ნებელობის აქტში გამოწვეული განწყობის აღკვეთისა და მისი საწინააღმდეგო განწყობის აღმოცენების სახით იჩენს თავს: ადამიანი წინანდელ გადაწყვეტილებას სცვლის და მის შესრულებაზე ხელს იღებს.

მაგრამ გადაწყვეტილების შეცვლა შეიძლება სხვა გარემოებამაც გამოიწვიოს. ა) ადვილი შესაძლებელია, რომ შესრულების პროცესში ზოგიერთმა ისეთმა გარემოებამ მიიქციოს სუბიექტის ყურადღება, რაც მას წინააღმდეგობაში არ მიუღია. იმ შემთხვევაში, როდესაც ეს ახალი გარემოება მიუღებლად ქმნის წინანდელ გადაწყვეტილებას, განწყობა ირღვევა, და სუბიექტს ახალი გადაწყვეტილების გამოტანა, ახალი განწყობის შექმნა უხდება.

ბ) შეიძლება ისიც მოხდეს, რომ თვითონ სუბიექტი შეიცვალოს: მას ახალი ინტერესები და ახალი მისწრაფებები გაუჩნდეს. მაშინ, თავისთავად იგულისხმება, ძველ გადაწყვეტილებას, როგორც ეს მისთვის შეუფერებელს, ძალა დაგკარგება და სუბიექტი იძულებული შეიქმნება, ახალს ნებისყოფის აქტს მიმართოს, ახალი გადაწყვეტილება გამოიტანოს.

მაგრამ არც ერთს ასეთს შემთხვევაში ნებისყოფის სისუსტეზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მართალია, გადაწყვეტილება აქაც იცვლება, და ძველი განწყობის ნაცვლად ახალი იქმნება, მაგრამ ეს იმიტომ კი არ ხდება, რომ განწყობას გამძლეობა აკლია, რომ ის თვითონაა მერყევი და ცვალებადი, და ამიტომაც, რომ სუბიექტი იძულებული ხდება, ხელახალ გადაწყვეტის აქტს მიმართოს. არა, განწყობა, შეიძლება, თვითონ უაღრესად მტკიცე იყოს, შესრულების პროცესი სრულიად დაუბრკოლებლად მიმდინარეობდეს, მაგრამ, რადგანაც სუბიექტი ხედავს, რომ ეს გადაწყვეტილება ამჟამად მიუღებელია მისთვის, შესაძლოა, იგი სრულიად შეგნებულად შეეცადოს, თავიდან მოიშოროს ძველი გადაწყვეტილება და ნებისყოფის ახალი აქტის დახმარებით ახალი, უფრო შესაფერისი ქცევის განწყობა გამოიწვიოს. პირიქით, აქ ნებისყოფის სისუსტესთან კი არაა, მისს უეჭველ სიმტკიცესთან გვაქვს საქმე.

არის შემთხვევა, როცა ადამიანი ხედავს, რომ მისი გადაწყვეტილება შეუფერებელი აღმოჩნდა, რომ ამიტომ მიზანშეწონილი იქნებოდა, ხელი აეღო მის შესრულებაზე, მაგრამ იგი ამას ვერ ახერხებს: ვეღარ ცვლის ერთხელ შემუშავებულ განწყობას. ამ შემთხვევაში იგი თავისი გადაწყვეტილების მონაა: ის კი არ ფლობს ამ უკანასკნელს, არამედ, პირიქით, მას ძალა აღარ შესწევს, ერთხელ შექმნილი განწყობა ნებისმიერ შესცვალოს. როგორც ვხედავთ, **ჩიუტობა** ნებისყოფის სისუსტის მაჩვენებელი უფროა, ვიდრე ნებისყოფის სიმტკიცისა.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ნებისყოფის სიმტკიცე ერთხელ მიღებული გადაწყვეტილების ბოლომდე შენარჩუნების უნარში მდგომარეობს. როდესაც გადაწყვეტის ერთი აქტი საკმარისია, რათა განზრახვა ბოლომდე ძალაში დარჩეს, როდესაც ყოველ ნაბიჯზე ხელახლა იმავე გადაწყვეტილების გამოტანა არ გვჭირია, მაშინ, უეჭველია, მტკიცე ნებისყოფასთან გვაქვს საქმე.

სანამ ის განწყობა, რომელიც გადაწყვეტის მომენტში ჩნდება, აქტუალურია, მანამდე გადაწყვეტილების შესრულების პროცესიც იოლად მიმდინარეობს. მაგრამ თუ ეს განწყობა შეირყა, ეს გარემოება იმჟამსვე შესრულების **გაძნელების** განცდაში იჩენს თავს; და სუბიექტი იძულებული ხდება, ხელახლა გადაწყვეტილების აქტს მიმართოს: თუ შესძლო კვლავ ძველი გადაწყვეტილების გამოტანა, განწყობა ძალაში დარჩება და შესრულების პროცესი გაგრძელდება; თუ არა და – იძულებული შეიქნება, დაწყებულ საქმეზე ხელი აიღოს. მაშინ დახარჯული ენერგია უნაყოფოდ დაკარგული აღმოჩნდება და საქმე ხელახლა თავიდან უნდა იქნეს დაწყებული.

აქედან ნათელი ხდება, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს გადაწყვეტილების გამძლეობას.

გადაწყვეტის აქტი თავისთავად მომენტურია. მაგრამ იმისთვის, რომ ის, რაც გადაწყვეტილია, შესრულდეს, აუცილებელია გადაწყვეტილება შეურყეველი დარჩეს, რათა ქცევა ბოლომდე თავისდა შესაფერისად წარმართოს. ასეთს სტაბილიზებულ გადაწყვეტილებას **განზრახვა** ეწოდება. როგორც დავრწმუნდით, მას ნებელობის აქტში შექმნილი განწყობა უდევს საფუძვლად, და რაც უფრო გამძლეა დროის მიმდინარეობაში ეს საფუძველი, რაც უფრო შეურყეველია იგი, მით უფრო მტკიცედ განიცდება განზრახვა და მით უფრო მტკიცეა ნებისყოფა.

მაგრამ ნებისყოფის სიმტკიცე სხვა მხრივაც იჩენს თავს: შესრულების სიძნელეს სუბიექტი, ჩვეულებრივ, თავიდანვე – გადაწყვეტის აქტის მოხდენამდე – ითვალისწინებს ხოლმე. როდესაც ეს სიძნელე მცირეა, მაშინ გადაწყვეტა შედარებით ადვილია, და იგი ნებელობის ნაკლებ კონცენტრაციას, ნაკლებ დაძაბვას მოითხოვს. ხოლო როდესაც ეს სიძნელე დიდია, მაშინ ნებისყოფის გაცილებით მეტი ენერჯის მობილიზაცია ხდება საჭირო. და აი, ნებელობის ის თვისება, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს სუბიექტს – მიუხედავად იმისა, რომ წინასწარ იცის, რომ საქმე ძნელი შესასრულებელია – მაინც ენერჯიული გადაწყვეტილება გამოიტანოს, მის სიმტკიცეზე მიუთითებს.

რასაკვირველია, ასე გაგებულ ნებელობის სიმტკიცე სრულიად არ ემთხვევა ნებელობის სიმტკიცის იმ ცნებას, რომელიც ერთხელ მიღებული გადაწყვეტილების სიმყარეს, მისს დროში გამძლეობას გულისხმობს. არის შემთხვევები, რომ ადამიანი მოსალოდნელ სიძნელეთა გადალახვის აზრს არ უშინდება და ენერჯიული გადაწყვეტილება გამოაქვს. მაგრამ საკმარისია ამ მოსალოდნელმა სიძნელეებმა მართლა იჩინონ თავი, რომ მას მყის გული გაუცივდეს, და გადაწყვეტილების შესრულების ხალისი შეუწინაღობდეს. ამ შემთხვევაში, უეჭველია, მისი ნებისყოფის სისუსტეზე შეგვიძლია ვილაპარაკოთ. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ გადაწყვეტილების ადვილად გამოტანის უნარი მას ამ შემთხვევაში თვალსაჩინო დახმარებას გაუწევდა, იგი ხელახლა გადაწყვეტდა იმის შესრულებას, რაზედაც ეს-ეს იყო გული გაუცივდა, და ამრიგად, ალბათ, ასეთი მრავალგზის განმეორებითი გადაწყვეტის შედეგად, დაწეებულ საქმეს მაინც ბოლომდე მიიყვანდა.

ნებისყოფის სისუსტე გადაწყვეტის უნარის საერთო დაქვეითების სახითაც იჩენს თავს. ცნობილია არა ერთი შემთხვევა, რომ ადამიანი სულ უბრალო გადაწყვეტილების გამოტანასაც ვერ ახერხებს: *ჰო თუ არა? ასე მოიქცეს, თუ ისე?* ეს კითხვა კითხვად რჩება და სუბიექტი საქმის დაწყებას ვერ ახერხებს. რასაკვირველია, გამოკვეთილი სახით ეს მდგომარეობა საკმაოდ სერიოზულ დაავადებად უნდა ჩაითვალოს: იგი **აბუღიის** სახელწოდებითაა ცნობილი და ნებისყოფის იმდენად საფუძვლიან შესუსტებას გულისხმობს, რომ ავადმყოფს სულ მარტივი საქმის გადაწყვეტაც კი აღარ შეუძლია (მაგალითად, ცნობილია ერთი შემთხვევა, როდესაც ავადმყოფს ორი საათის ფიქრი დასჭირდა, სანამ ტანისამოსის გახდასა და დაწოლას გადასწყვეტდა).

მაგრამ უფრო მარტივი სახით გადაწყვეტის უნარის დაქვეითების შემთხვევები ნორმალურ ადამიანთა შორისაც გვხვდება. ასეთი ადამიანის ერთერთი სახესხვაობის მხატვრულ სურათს შექსპირის **ჰამლეტი** წარმოადგენს. ჩვეულებრივ, ასეთი მერყევი ადამიანები ადვილად ემორჩილებიან სხვის ნებას. მაშინ ისინი შედარებით სწრაფად სწყვეტენ საკითხს, მაგრამ ხშირად განცდა ისეთი აქვთ, თითქოს ეს გადაწყვეტილება თავისუფალი როდი იყოს, მათი **მე-**ს სიღრმიდან მომდინარე, არამედ რაღაც თავზე მოხვეული, იძულებითი, თუმცა ეხლა მაინც მათი საკუთარი სურვილის გამომხატველი. ნებელობისთვის, როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, სწორედ **მე-**ს აქტივობის განცდაა დამახასიათებელი, და აქ სწორედ ესაა დაქვეითებული: სუბიექტი გადაწყვეტის მომენტში ვერ განიცდის **თვითაქტიობას**, იგი ვერ გრძნობს **დამოუკიდებლობას**. ეს კარგად ეთანხმება ყოველდღიურ დაკვირვებასაც, საიდანაც ცნობილია, რომ დამოუკიდებელი მოქმედების ძალა მხოლოდ ძლიერი ნებისყოფის ხალხს აქვს.

საინტერესოა, რომ ნებისყოფის სისუსტის ასეთ შემთხვევებში სუბიექტი გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანის საკმაოდ თვალსაჩინო უნარს ამჟღავნებს: ხშირად იგი, საგრძნობ დაბრკოლებათა მიუხედავად, მტკიცედ დგას თავის გზაზე და მიღებული გადაწყვეტილების ბოლომდე რეალიზაციაზე ზრუნავს. ეს დაკვირვება ერთხელ კიდევ თვალსაჩინოდ ამტკიცებს, რომ, ჯერ ერთი, ნებელობის აქტი შესრულების კი არაა, გადაწყვეტის მომენტში უნდა ვეძიოთ, და, მეორე, შესრულების პროცესის მიმდინარეობას თავისი საფუძველი აქვს, რომელიც თანაბრად წარმატებით მოქმედებს მაშინაც, როდესაც იგი საკუთარი ნებელობის აქტის შედეგად იჩენს თავს, და მაშინაც, როდესაც იგი რაიმე სხვა გარემოების ზეგავლენით ჩნდება.

2. ნებისყოფის სიმტკიცის ექსპერიმენტალური შესწავლის ცდები.

*პირველი ნამდვილი ექსპერიმენტულ-ფსიქოლოგიური ცდა ამ მიმართულებით ნებელობის პირველ ექსპერიმენტატორს ნ. ახ-ს ეკუთვნის. იგი თავის ცდისპირს რამდენიმე წევლის უაზრო მარ-ცვალს აძლევს (მაგალითად, **დუს-ლორ**, **ფუდ-ნეფ**) და მანამდე ამეორებიანებს, სანამ ისე კარგად არ დაასწავლის, რომ დაუბრკოლებლივ ზეპირად განმეორება შესძლოს. ავტორი გულისხმობს, რომ ამ პირობებში ცდისპირს მარცვალთა წევლის ერთი წევრის დანახვისას მეორე წევრის დასახელების საკმაოდ ძლიერი ტენდენცია (ე. წ. ასოციაციური ტენდენცია) გაუჩნდება. ამის შემდეგ იგი იმავე ცდისპირს წევლის იმავე წევრის მიმართ სხვა დავალებებს აძლევს, რომლის ნიადაგზეც მას ახალი ტენდენცია – ნებისმიერი ტენდენცია – უჩნდება, რომელიც ასოციაციურს უნდა შეებრძოლოს და, რამდენადაც შესაძლებელია, გადალახოს იგი. მაგალითად,*

ცდისპირს მტკიცედ ახსოვს, რომ მარც-ვალს **დუს**-ს ერთერთ წყვილში **ლორ** მოხდევს, ასე რომ, საკმარისია მან **დუს** მოისმინოს, რომ იმწამსვე **ლორ**-ის წარმოთქმის ძლიერი იმპულსი გაუჩნდეს, და აი ეხლა, მას ასეთ ამოცანას აძლევენ: როგორც კი გიჩვენებ რომელსამე უაზრო მარცვალს, შენ იმ წამსვე უკუღმა წარმოთქვი იგი (მაგა-ლითად, **რუდ**-ი რომ გიჩვენო, შენ **დურ**-ი უნდა თქვა), როდესაც ეხლა ცდისპირს **დუს** მარცვალს აჩვენებენ, იგი გადასწყვეტს, **სუდ**-დი თქვას, ამავე დროს მას, მისდა უნებურად, ძლიერი იმპულსი ექნება **ლორ**-ის წარმოთქმისაც. ამრიგად, შექმნილია ექსპერიმენტულად ისეთი მდგომარეობა, რომ სუბიექტი ნებისმიერისა და უნებური ტენდენციების კონფლიქტს განიცდის. რომელი მათგანი გაიმარჯვებს, ნებისმიერი თუ უნებური ტენდენცია, ეს თითოეულის მათგანის ძალაზეა დამოკიდებული. უნებური ტენდენციის სიმტკიცე ამ შემთხვევაში იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად მტკიცედ დაიმახსოვრა ცდისპირმა, რომ წყვილის ერთს გარკვეულ წევრს სწორედ ეს გარკვეული მეორე წევრი ახლავს თან, რამდენად მტკიცე კავშირი დაამყარა მან წყვილის წევრებს შორის. გამოიჩინა, რომ ეს კავშირი მით უფრო მტკიცეა, რაც უფრო ხშირად გაუმეორებია მასალა ცდისპირს. მარცვალთა რიგის განმეორებათა იმ რიცხვს, რომლის ოდნავ გადიდებაც საკმარისია, რომ უნებურმა ტენდენციამ გაიმარჯვოს ნებისმიერზე, **ახ**-ი **დეტერმინაციის ასოციაციური ექვივალენტი** უწოდებს. როდესაც განმეორებათა რიცხვი ამაზე მცირეა, მაშინ ნებისმიერი ტენდენცია (ანუ დეტერმინაციის ტენდენცია) იმარჯვებს, და ცდისპირი შებრუნებული უაზრო მარცვლის წარმოთქმას აჩერებს. თუ არა და – ამის ნაცვლად, მეორე ადგილას მდებარე მარცვალი (ლორ) წამოცდება. აქედან ნათელი ხდება, რომ ამ გავებით დეტერმინაციის ტენდენციის ანუ ნებელობის აქტს სიმტკიცე უაზრო მარცვალთა განმეორების რიცხვით უნდა გაიზომებოდეს: რაც უფრო დიდია ასოციაციური ექვივალენტი, მით უფრო მტკიცე უნდა იყოს დეტერმინაციის ტენდენცია, ესე იგი, **ახ**-ის მიხედვით, ნებელობის აქტი, იმიტომ რომ, როგორც ვიცით, დეტერმინაციის ტენდენცია, ამ უკანასკნელის ეფექტს წარმოადგენს.

ამრიგად, **ასოციაციური ექვივალენტის** ცნება ნების სიმტკიცის რიცხვობრივი გაზომვის შესაძლებლობას გულისხმობს. შექველია, მისი მნიშვნელობა ძალიან დიდი იქნებოდა, რომ იგი მართლა დასაბუთებული აღმოჩნებოდა. შემდგომმა ექსპერიმენტულმა გამოკვლევებმა გამოარკვეეს, რომ უნებური ტენდენცია, რომელიც **ახ**-ის ცდებში ნებისმიერს ეწინააღმდეგება, მხოლოდ გარკვეულ პირობებში ჩნდება; რომ საკმარისია ოდნავ შესცვალო ეს პირობები, რათა ამ ტენდენციის აღარაფერი გაჩნდეს და ნებისმიერმა ტენდენციამ უკონფლიქტოდ განაგრძოს მოქმედება. ასე, მაგალითად, ცდისპირს რომ შეუთანხმდე, ვთქვათ, წითლად დაწერილი მარცვალის დანახვისას უკუღმა წაიკითხოს იგი და სხვა ფერის მარცვლის დანახვისას სხვაგვარად მოიქცეს, იგი ყოველთვის ამ დავალების თანახმად მოიქცევა და არც ერთხელ მომდევნო მარცვალის დასახელების ტენდენცია არ გაუჩნდება (**მაკ-კერთი**). მაშასადამე, ასოციაციური ექვივალენტისა და მისი საშუალებით ნებისყოფის სიმტკიცის გაზომვის შესახებ აქ ლაპარაკი სრულიად შეუძლებელია. სამაგიეროდ, აქედან ჩანს, რომ საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონია ყურადღებას: როდესაც იგი ამოცანისკენ არის მიპყრობილი, მაშინ სხვა ტენდენციები ნაკლებ იჩენენ თავს და გადაწყვეტილების შესრულებას ნაკლებ უშლიან ხელს. რაიმე ჩვეულების ნებისმიერ შეცვლა, ამისდა მიხედვით, იმიტომ არის ძნელი, რომ იგი თავისკენ იპყრობს ადამიანის ყურადღებას, რაც ხელს უშლის მას საკმარისი ყურადღებით მოეპყრას თავის გადაწყვეტილებას. ამრიგად, ნებისყოფის სისუსტე **ყურადღების მერყეობაზე** ყოფილა დამოკიდებული.

3. ნებელობა და პერსევერაცია

როგორც ზემოდაც აღვნიშნეთ გაკვრით, არის შემთხვევები, რომ ერთი რომელიმე წარმოდგენა, ხშირად ჩვენდა უნებურად, წამოიჭრება ხოლმე ჩვენს ცნობიერებაში და თავიდან აღარ გვშორდება: ჩვენი ყურადღება ხანგრძლივად და მტკიცედ არის მისკენ მიპყრობილი და სხვა რამისთვის მას აღარ სცალია. ასეთ მდგომარეობას **პერსევერაცია** ეწოდება. იგი ყურადღების მერყეობის სრულიად საწინააღმდეგო მოვლენას წარმოადგენს. მაშასადამე, თითქოს ვისაც პერსევერაციის მეტი უნარი აქვს, მას ნებისყოფაც უფრო მტკიცე უნდა ჰქონდეს. ეს მით უფროა მოსალოდნელი, რომ ნებელობის სიმტკიცე, როგორც ზემოდ იყო ნაჩვენები, გადაწყვეტილების ხანგრძლივად და უცვლელად დაცვის უნარშიც მუდგანდება, მაგრამ Lankes-ს სპეციალური გამოკვლევებიდან გამოიჩინა, რომ ეს მოლოდინი სრულიად არაა დასაბუთებული, რომ პერსევერაციას, რომელიც ნერვული სისტემის თანდაყოლილ თვისებას წარმოადგენს, აბსოლუტურად არაფერი აქვს საერთო ნებელობის სიმტკიცესთან. გამოიჩინა, რომ ადამიანის ნებელობას ძალა შესწევს, თავისი მოქმედება ბუნებრივი მიდრეკილების საწინააღმდეგოდ მიმართოს, საკუთარი ნერვული სისტემის თანდაყოლილს პერსევერაციის ტენდენციას წინააღმდეგობა გაუწიოს. მაშასადამე, ცხადი ხდება, რომ ნებელობა ჩვენი თანდაყოლილი ბიოლოგიური თავისებურება კი არ არის, არამედ უფრო მაღალი კატეგორიის მოვლენაა, რომელსაც თვითონ ბიოლოგიურის, საკუთარი ნერვული სისტემისა და მისი თანდაყოლილი ტენდენციების შეცვლისა და წარმართვის ძალა შესწევს. ნებისყოფის სიმტკიცე, ამისდა მიხედვით, რასაკვირველია, ვერავითარ შემთხვევაში თანდაყოლილ თვისებად ვერ ჩაითვლება: იგი პირადი ცხოვრების მიმდინარეობაში აქვს ადამიანს შექმნილი და იმიტომ მტკიცე ნებისყოფის აღზრდა პედაგოგიკის ერთერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა.

4. განწყობა და ნებისყოფის სისუსტე

ექსპერიმენტულად დადასტურებული ფაქტიური მასალა და ის დასკვნები, რომელნიც აქედან ნებელობის სისუსტის შესახებ გამომდინარეობენ, სრულიად არ ეწინააღმდეგებიან ჩვენს დებულებას ამავე საკითხზე. პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი მართებულობის სასარგებლოდ უფრო ლაპარაკობენ, ვიდრე საწინააღმდეგოდ.

მართლაცდა. თუ რომ ნებისყოფის სიმტკიცე ნერვული სისტემის თანდაყოლილ თავისებურებას არ წარმოადგენს, თუ იგი უფრო პიროვნების, როგორც მთელის, საქმეა, მაშინ, უეჭველია, რომ აქ გადაწყვეტი მნიშვნელობა სწორედ განწყობის ცნებას უნდა მიეკუთვნოს. ჩვენ უკვე თავის დროზე დავრწმუნდით, რომ განწყობა ნერვული სისტემის თუ სხვა ბიოლოგიური სისტემის თანდაყოლილ თავისებებს როდი წარმოადგენს, არამედ პიროვნების მდგომარეობას, რომელიც მისი მოთხოვნილებებისა და შესატყვისი გარემოსიტუაციის ურთიერთ-ზემოქმედების ნიადაგზე აღმოცენდება. განწყობის ასეთი ცნება გასაგებად ხდის, რომ ნებისყოფის სიმტკიცეს არაფერი აქვს საერთო ნერვული სისტემის თანშობილ ტენდენციებთან. მეორის მხრივ, გასაგები ხდება ის გარემოებაც, რომ ყურადღების მერყეობის შემთხვევებში ნებელობის სისუსტესთან გვაქვს ხოლმე საქმე. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ განწყობა გარკვეული განცდების აქტუალიზაციისთვის მზაობას ნიშნავს. მაშასადამე, როდესაც გარკვეული განწყობა გვაქვს, ჩვენს ცნობიერებაში მხოლოდ გარკვეულ განცდებს ეთმობა ადგილი, ჩვენ მხოლოდ გარკვეულ მოვლენებს ვაქცევთ ყურადღებას. საკმარისია ჩვენი ყურადღება სხვაგან გადაიხაროს, რომ ჩვენ უფლება მოგვეცეს ვთქვათ, რომ ჩვენი განწყობა შეიცვალა. თუ ვიგულისხმებთ, რომ ნებელობას განწყობა უდევს საფუძვლად, გასაგები გახდება, თუ რატომაა, რომ ყურადღების მერყეობა ნებისყოფის სისუსტეზე მიუთითებს: იგი ხომ განწყობის შესუსტების შედეგად შეიძლება გამოვლინდეს.

ამრიგად. ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად მიღებული ფაქტები ნებისყოფის სიმტკიცის შესახებ ისევ განწყობის სასარგებლოდ ლაპარაკობენ, როგორც საფუძვლის, რომლის რაგვარობაზეც ჩვენი ნებისყოფის ისეთი ფორმალური მხარეც კია დამოკიდებული, როგორცაა მისი სიმტკიცე თუ სისუსტე.

განწყობის ცნების მნიშვნელოვანი უპირატესობა ამ შემთხვევაში თავს იჩენს მეორე გარემოებაშიც. საქმე ისაა, რომ ნებისყოფის სისუსტე თუ სიმტკიცე არავითარ შემთხვევაში მის წმინდა ფორმალურ მხარედ არ შეიძლება ჩაითვალოს. ასეთი ფორმალისტური შეხედულება არსებითად ეწინააღმდეგება ჩვენი ყოველდღიური დაკვირვების, ისე როგორც ექსპერიმენტული კვლევის ნიადაგზე დამადასტურებელ ფაქტებს. ვინ არ იცის, რომ მტკიცე ნებისყოფის ადამიანი ზოგიერთ შემთხვევაში, იმის მიხედვით, თუ რა აქვს გადასაწყვეტი, საკმაოდ თვალსაჩინო სისუსტეს იჩენს; მაშინ როდესაც მეორე, რომელიც საერთოდ სუსტი ნებისყოფის პატრონად არის ცნობილი, სწორედ ამ შემთხვევაში გაცილებით უფრო ენერგიული მოქმედების უნარს ამჟღავნებს! უეჭველია, ჩვენი გადაწყვეტილება ბევრის მხრივ იმ შინაარსზეც არის დამოკიდებული, რომელსაც იგი ენება. ნებელობა, რასაკვირველია, წმინდა ფორმალურ ძალას არ წარმოადგენს. პირიქით, შინაარსს მისთვის სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ ეს გარემოება კვლავ განწყობის, როგორც ნებელობის საფუძვლის, სასარგებლოდ ლაპარაკობს, იმიტომ რომ განწყობისთვის, როგორც ვიცით, შინაარსეულს ანუ ობიექტურ ფაქტორს განსაკუთრებით ფუძემდებელი მნიშვნელობა აქვს: განწყობის სახით სწორედ ობიექტური ვითარების ასახვასთან გვაქვს საქმე.

მოტივაცია - ნებელობის აქტის წინა პერიოდი

1. ამ პერიოდის შესწავლის მნიშვნელობა

ჭერჭერობით ჩვენ მხოლოდ ის ვიცით, რომ ნებისმიერ ქცევას განწყობა უდევს საფუძვლად და რომ ეს განწყობა გადაწყვეტის მომენტში იჩენს თავს. ჩვენ ვიცით, რომ ამ განწყობის შექმნა თავისებური განცდის სახით გვეძლევა, თვითაქტიობის იმ სპეციფიკური განცდის სახით, რომელიც არცერთს სხვა ცნობილ განცდას არ ჰგავს და ნებელობის განცდად ითვლება. მაგრამ ჩვენ ისიც ვიცით, რომ იმპულსური ქცევაც განწყობის საფუძველზე მიმდინარეობს და რომ ეს განწყობა აქტუალური მოთხოვნილების შესატყვისი სიტუაციის ზეგავლენით ჩნდება.

სამაგიეროდ, ჩვენ არ ვიცით ჭერჭერობით მთავარი: ჩვენ არ ვიცით, თუ რა აჩენს განწყობას ნებელობის შემთხვევაში, და, მაშასადამე, ბოლოსდაბოლოს, რით განსხვავდება ნებისმიერი ქცევა იმპულსურისგან. მართალია, ჩვენ ვიცით: რომ იმპულსური ქცევის შემთხვევაში გადაწყვეტილების აქტის განცდას, თვითაქტიობის განცდას, ადგილი არა აქვს. მაგრამ როგორ ხდება, რომ გადაწყვეტის აქტი, როგორც თვითაქტიობა, განიცდება? როგორ ხდება, რომ ნებელობის შემთხვევაში განწყობის აღმოცენება მე-ს აქტიობის სახით გვევლინება? ეს ჩვენ ჭერ კიდევ არ გვაქვს შესწავლილი. იმისთვის, რომ ამ საკითხებს პასუხი გავცეთ, უნდა გაირკვეს, თუ რა ქმნის განწყობას ნებელობის შემთხვევაში.

ნებისმიერი ქცევა განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ იმითაც განსხვავდება იმპულსურისგან, რომ მას გადაწყვეტის აქტის წინაპერიოდი აქვს, პერიოდი, რომელიც, უეჭველია, იმისთვისაა განკუთვნილი, რომ განწყობის მომწიფების პირობები შეიქმნეს, განწყობის აღმოცენება მომზადდეს. უდაოა, ამ მოსამზადებელი პერიოდის შესწავლას ნებელობის ძირითადი საკითხების გადასაწყვეტად განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს.

2. ამ პერიოდს აზრი

როდესაც სუბიექტი აქტუალური მოთხოვნილების ზეგავლენით მოქმედებს, როდესაც მისი ქცევა ამ მოთხოვნილების ძალას ემორჩილება, მაშინ იმპულსურ ქცევასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ადამიანი ყოველთვის როდი უთმობს ამ იმპულსს. ჩვენ ვიცით, რომ მას უნარი აქვს თავისი თავი და გარე-

მო ურთიერთს დაუპირისპიროს, თავისი მე-ს მოქმედების ობიექტივაცია მოახდინოს. ეს გარემოება შესაძლებლობას აძლევს მას აქტუალური იმპულსის იძულებას ხელიდან გაუსხლტეს და, მაშასადამე, თავისი მომავალი ქცევის საკითხი დააყენოს: ეხლა მან თვითონ უნდა გადაწყვიტოს, თუ როგორ მოიქცეს, რაკი აქტუალური მოთხოვნილებების იმპულსს აღარ მისდევს. სახელდობრ, სიტუაცია ასეთია: სუბიექტი განიცდის, რომ მისი ქცევა ამიერიდან მასზე, მის საკუთარ პიროვნებაზე, მის მე-ზეა დამოკიდებული. მაშასადამე, რა ქცევა სჯობს ამ მე-სთვის, ეს წინასწარ უნდა იქნეს მოფიქრებული.

შესაძლებელია, აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსი აღმოჩნდეს ხელსაყრელი, მაგრამ ისიც შესაძლოა, რომ იგი პიროვნების სხვა მოთხოვნილებებს ეწინააღმდეგებოდეს და ამიტომ მე-სთვის – რომლის არსებობა და, მაშასადამე, ინტერესებიც მართლაც ამ მომენტით არ ამოიწურება – საერთოდ შეუწყნარებელი იყოს. ფარვანას ცეცხლი იზიდავს; იგი ვერ უწევს იმ იმპულსს წინააღმდეგობას და იღუპება. საბედნიეროდ, სულ სხვაა ადამიანი. იგი, სანამ რაიმე ქცევას მიმართავდეს, წინასწარ ითვალისწინებს, თუ რამდენადაა მისაღები საზოგადოდ ეს ქცევა მისთვის: ხომ ცხადია, მისი არსებობა მართლაც ამ მომენტით არ განისაზღვრება. იგი თავისი ქცევის სუბიექტად თავის თავს, თავის მე-ს განიცდის. ამიტომ, გასაგებია, რომ სანამ საბოლოოდ გადაწყვეტდეს, თუ როგორ მოიქცეს, წინასწარ უნდა განსაჯოს, თუ რა ქცევის აქტია მისი მე-სთვის უფრო შესაფერისი.

აქედან ნათელია, რომ ნებელობის შემთხვევაში ადამიანი იმას კი არ აკეთებს, რასაც მისი აქტუალური მოთხოვნილება აძლევს მას, რაც ამ უამად უნდა მას, არამედ იმას, რაც მისი მე-ს საზოგადო ინტერესებს შეეფერება და რაც ამჟამად შეიძლება სრულიადაც არ უნდოდეს მას.

მაშასადამე, გადაწყვეტის აქტს წინ უსწრებს პერიოდი, რომელშიც წინასწარი გათვალისწინება, წინასწარი მოძებნა წარმოებს ქცევის იმ სახეობისა, რომელიც სუბიექტის მე-ს საერთო ინტერესებს შეეფერება. ეს ძებნის პროცესი გადაწყვეტის აქტით თავდება, ესე იგი, ქცევის ისეთი სახეობის მონახვით, რომელიც სუბიექტს თავისი მე-ს შესაფერის აქტად მიაჩნია და რომლისთვისაც მას პასუხისმგებლობის აღება შეუძლია.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ, თავისი თავისა და თავისი ქცევის ობიექტივაციის უნარის გამო, ადამიანი თავისი აქტუალური მოთხოვნილებების იმპულსით კი არ მოქმედობს, არამედ საზოგადოდ თავისი მე-ს მოთხოვნილებათა მიხედვით. გადაწყვეტის აქტი ქცევის იმ სახეობის მონახვას ნიშნავს, რომელიც მას თავისი მე-სთვის მიაჩნია შესაფერისად; ხოლო ის პერიოდი, რომელიც ამ აქტს უსწრებს წინ, ქცევის ამ სახეობის ძებნის პერიოდად უნდა ჩაითვალოს.

3. არჩევანი და მოტივი

რომ ვცადოთ ამ მოსამზადებელი პერიოდის შინაარსის წინასწარი ზოგადი ანალიზი, დავრწმუნდებით. რომ იგი ორი ძირითადი ფაქტორის მონაწილეობას მაინც გულისხმობს. ჯერ ერთი, ნაცვლად უშუალოდ მოქმედების დაწყებისა, სუბიექტი წინასწარ მიზანშეწონილი ქცევის სახეობის ძებნას იწყებს: იგი ფიქრობს, მსჯელობს, ერთი სიტყვით, აზროვნობს, რათა ქცევის სწორედ ის სახეობა მონახოს, რომელიც ყველაზე უფრო მიზანშეწონილია მისთვის. მეორე – მას თვალწინ აქვს თავისი მე-ს მოთხოვნილებები, და საბოლოო გადაწყვეტილებას მხოლოდ ამ მოთხოვნილებათა მიხედვით ღებულობს: რაგინდ მიზანშეწონალადაც უნდა მოეჩვენოს მას ესა თუ ის შესაძლო გადაწყვეტილება, იგი მხოლოდ მას შემდეგ ახერხებს ამ გადაწყვეტილების მიღებას, რაც მას თავისი მე-ს მოთხოვნილებებს შეუთანხმებს.

განვიხილოთ უფრო დაწვრილებით ორივე ეს ფაქტორი.

A. ნებელობის შემთხვევაში ადამიანს არჩევანის მოხდენა უხდება: რა სჯობს? როგორი ქცევა უფრო მიზანშეწონილია მისთვის? სრულიად უდაოა, ასეთი საკითხი მხოლოდ მოაზროვნე არსების წინაშე შეიძლება დადგეს, მოაზროვნე არსების წინაშე, რომელსაც ძალა შესწევს, მიხვდეს, თუ რაა უფრო და რაა ნაკლებ მიზანშეწონილი. როდესაც ადამიანი თავს ანებებს ერთ მოქმედებას, რათა მეორეს – უფრო მიზანშეწონილ მოქმედებას – მოკიდოს ხელი, იგი, უწინარეს ყოვლისა, აზროვნებას იწყებს: რამდენად ხელსაყრელი, რამდენად აზრიანი იქნებოდა ამ პირობებში იგი ასე მოქცეულიყო და არა ისე. მიზანშეწონილი ქცევის მონახვა სავსებით იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად სწორია აზროვნება.

ამრიგად, გადაწყვეტის აქტს წინ უსწრებს აზროვნება: სუბიექტი მსჯელობს თითოეული შესაძლო აქტის მიზანშეწონილობის შესახებ და, ბოლოს, ერთერთზე ჩერდება. მაგალითად, როდესაც იულიუს კეისრის წინაშე საკითხი დადგა ძალაუფლების შეიარაღებული ძალით ხელში ჩაგდების შესახებ, მან იმწამსვე როდი გასცა განკარგულება რუბიკონის გადალახვისა და რომის წინააღმდეგ გალაშქრებისთვის, არამედ წინასწარის, საკმაოდ ხანგრძლივი მოფიქრების შემდეგ იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ რესპუბლიკის წინააღმდეგ გალაშქრება სწორედ არსებულ პირობებში იქნებოდა განსაკუთრებით მიზანშეწონილი და საიმედო. მას შემდეგ, რაც მან გონების თვალთ დაინახა, რომ მისთვის მართლა ახლად ხელსაყრელი რესპუბლიკის წინააღმდეგ გალაშქრება, მის წინაშე საკითხი დადგა, რუბიკონის გადალახვა და რესპუბლიკის ჯარების წინააღმდეგ გალაშქრება

ახლავე გადაეწყვიტა.

ამრიგად, ვიმეორებთ, გადაწყვეტის აქტს ყოველთვის წინ უსწრებს მოფიქრება, ყველა შესაძლებლობათა აწონდაწონა, ერთი სიტყვით, საკმაოდ რთული აზროვნებითი პროცესი, რომლის შედეგადაც სუბიექტი ერთ რომელსამე ქცევას განსაკუთრებით მიზანშეწონილად ჩათვლის.

მაგრამ იძლევა კი ეს უკანასკნელი გარემოება გარანტიას, რომ სუბიექტი მართლა ამ ქცევას შესრულებას გადასწყვეტს? არის თუ არა საკმარისი მიხვდე, თუ რა სჯობს, რომ კიდევ მოკიდო ხელი მის შესრულებას? არის თუ არა ინტელექტუალური პროცესის წარმატებითი დასრულება საკმარისი, რათა შესატყვისი ნებელობის აქტიც მოხდეს? ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ნებელობასა და აზროვნებას შორის არავითარი განსხვავება არ იქნებოდა: მაშინ საკითხის ინტელექტუალურად გადაჭრისა და ვოლიტიურად გადაწყვეტის აქტი ერთმანეთს უნდა დამთხვეოდნენ. მაგრამ სულ მარტივი დაკვირვებაც საკმარისია, რომ მიხვდეს კაცი, რომ ეს ასე არაა. წარმოვიდგინოთ, რომ **იულიოს კეისარი** სუსტი ნებისყოფის ადამიანი იყო. ეს გარემოება, შესაძლოა, მას ხელს არ შეუშლიდა მიმხვდარიყო, რომ ძალაუფლებისთვის ბრძოლის დაწყება სწორედ ახლა იყო მიზანშეწონილი. მაგრამ განა იგი ასევე ადვილად შესძლებდა გადაეწყვიტა. თავისი ლეგიონებისთვის ბრძანება გაეცა, რუბიკონი გადაელახათ და რესპუბლიკის წინააღმდეგ გალაშქრებულიყვნენ! რასაკვირველია, არა. ამისთვის მას კიდევ დასჭირდებოდა რაღაც, რაც აზროვნებას, როგორც ასეთს, არ ენება. ამისთვის მას დამატებით ნებელობის აქტის მოხდენა დასჭირდებოდა.

იბადება საკითხი, რას ემყარება თვით ონ გადაწყვეტის აქტი? უეჭველია, ერთი რასაც იგი ეყრდნობა, ეს ის ინტელექტუალური პროცესია, რომლის შედეგადაც გარკვეული ქცევის მიზანშეწონილობა დასაბუთებული. მაგრამ, როგორც დავრწმუნდით, ეს კიდევ არაა გადაწყვეტის აქტისთვის საკმარისი. მას ჯერ კიდევ თავისი სპეციფიკური საფუძველი ესაჭიროება. ფსიქოლოგიაში ნებისმიერი მოქმედების საბუთს თუ საფუძველს **მოტივს** უწოდებენ. მაშასადამე, სანამ ადამიანი რასმე გადასწყვეტდეს, მან სათანადო მოტივების ძებნა უნდა დაიწყოს: გადაწყვეტის აქტს მოტივაციის პროცესი უსწრებს წინ.

მაშასადამე, მთელი პროცესი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ჯერ მიზანშეწონილი ქცევის დადგენა აზროვნებას საშუალებით, შემდეგ მოტივაციის პროცესი და, ბოლოს, გადაწყვეტის აქტი.

B. ნებელობის ფსიქოლოგიაში მოტივის ცნებას განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ადგილი ეკუთვნის. ამის მიუხედავად, ნამდვილი ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, იგი დღესაც არ არის საკმარისად შესწავლილი. წინათ ამ ცნებას უფრო მორალფილოსოფიური თვალთუყურებდნენ, და ეს მდგომარეობა ჯერ კიდევ არაა ფსიქოლოგიაში საბოლოოდ ლიკვიდირებული. უეჭველია, სანამ ეს არ მომხდარა, მანამ ნებელობის ნამდვილ ფსიქოლოგიაზე ძნელი იქნება ლაპარაკი.

მართლაცდა, როგორც ესმით, ჩვეულებრივ. მოტივის ცნებას ზოგიერთი ფსიქოლოგი, მაგალითად, **რიბო**, მოტივს „ნებელობის მიზეზს“ უწოდებს. ამ შემთხვევაში საქმე ასე აქვთ წარმოდგენილი: როდესაც ადამიანს რაიმე გადაწყვეტილება აქვს გამოსატანი, მის ცნობიერებაში უსათუოდ უნდა არსებობდნენ განცდები, რომელნიც მას სწორედ გარკვეული გადაწყვეტილების გამოტანას აიძულებენო, და მოტივი სწორედ ეს განცდებიაო. აქ ნაგულისხმევია, რომ მოტივი ისეთსავე მიმართებაში იმყოფება ნებელობის აქტთან, როგორშიც ფიზიკური მიზეზი იმყოფება ფიზიკურ შედეგთან.

უფრო ხშირად მოტივს „მოქმედების საბუთად თუ საფუძვლად“ აცხადებენ. ეს შემდეგს ნიშნავს: როდესაც ადამიანი რასმე გადაწყვეტს, ეს იმიტომ კი არ ხდება, რომ რაიმე აიძულებს მას სწორედ ეს გადაწყვეტილება გამოიტანოს, არამედ იმიტომ, რომ სხვადასხვა მოსაზრებით, სწორედ ეს გადაწყვეტილებაა მისთვის ხელსაყრელი. ყოველ არჩევანს უთუოდ აქვს რაიმე საფუძველი, და ნებელობის შემთხვევაში ასეთ საფუძველს **მოტივი** წარმოადგენს.

ავიღოთ უბრალო მაგალითი. ვთქვათ, ამ საღამოს კონცერტია დანიშნული, რომელიც ძალიან მაინტერესებს. მეორის მხრივ, ჩემი სამუშაო გეგმის მიხედვით, სწორედ ამ საღამოს გარკვეული საქმე მაქვს გასაკეთებელი. ჩემში ორი ურთიერთის საწინააღმდეგო ტენდენცია ჩნდება: კონცერტზე წასვლისა და სახლში დარჩენის. ვთქვათ, სახლში დარჩენა და მუშაობა ჩემთვის მაინცდამაინც მიზიდველი არაა: მე კონცერტზე წასვლა მირჩევნია. წინასწარი მოფიქრების შემდეგ იმ დასკვნამდე მივდივარ, რომ აჯობებდა სახლში დავრჩენილიყავი და ჩემი სამუშაო შემესრულებია. იმისთვის, რომ მართლა „**სახლში დარჩენა**“. გადაეწყვიტა, მე ამ ქცევის (**სახლში დარჩენის**) უპირატესობათა მონახვა დამჭირდა: სამუშაოს შესრულებას შედეგად ის მოჰყვება, რომ გეგმა თავის დროზე მექნება დამთავრებული, რასაც ჩემთვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს; ხოლო თუ დღეს არ ვიმუშავებ, გეგმა ჩამეშლება, იმიტომ რომ ხვალ არავითარ შემთხვევაში ამ საქმისთვის არ მეცლება. მაშასადამე, თუ მინდა ის შედეგები, რომელნიც გეგმის შესრულებას მოჰყვება, მე უარი უნდა ვთქვა კონცერტზე და შინ დარჩენა ვარჩიო. ვთქვათ, მე შინ დარჩენა ვამჯობინე. რატომ მოხდა ეს? რატომ გადავწყვიტე ის კი არა, რაც უფრო მიზიდავდა ახლა, არამედ ის, რაც სრულიად არ იყო ჩემთვის ამჟამად მიზიდველი? იმიტომ რომ ამ უკანასკნელს მეტი **ღირებულება** აღმოაჩნდა ჩემთვის, ვიდრე პირველს: შინ დარჩენასა და მუშაობას შედეგად ის მოჰყვება, რომ გეგმას შევასრულებ და ყველა იმ უპირატესობას მივიღებ, რომელიც ამასთანაა დაკავშირებული; და ჩემთვის ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს, მეტი, ვიდრე იმ სიამოვნებას, რომელსაც კონცერტზე მივიღებდი.

ამრიგად, გარკვეულ ქცევას – შინ დარჩენასა და მუშაობას – გამართლება მოენახა. ის, რაც მას მოჰყვება შედეგად, უფრო დიდ ღირებულებას წარმოადგენს ჩემთვის, ვიდრე ის, რაც კონცერტზე წასვლას მოჰყვება შედეგად. ჩემი გადაწყვეტილების **მოტივი** სწორედ ესაა: იგი გაცნობიერებაა იმ ღირებულების უპირატესობისა, რომელიც ამა თუ იმ ქცევას აქვს ჩემთვის, და ამ აზრით იგი ერთ-ერთი მათგანის გამართლებაა. ასეთია არსებითად მოტივის ცნების თანამედროვე გაგება.

აქედან გასაგებია, თუ რატომაა, რომ გადაწყვეტილებას ზოგჯერ საკმაოდ ხანგრძლივი მოფიქრება და ყოყმანი უსწრებს ხოლმე წინ. საქმე ისაა, რომ ადამიანი რთული არსებაა; მას მრავალი მოთხოვნილება აქვს, და ესა თუ ის ქცევა, შესაძლებელია, ბევრი მხრივ მისაღები იყოს მისთვის და ბევრის მხრივ არა. ასეთ პირობებში, რასაკვირველია, ყოყმანი ადვილი მოსალოდნელია. არსებობს მოტივების ერთი რიგი. რომელიც მას ამართლებს და მოტივების მეორე რიგი, რომელიც მის წინააღმდეგ არის მიმართული. რომელ მათგანს უნდა მიეცეს უპირატესობა, ეს იმაზე დამოკიდებულია, რომელს უფრო მეტი ძალა აღმოაჩნდება და რომელი გაიმარჯვებს. ამის მიხედვით, ამბობენ, გადაწყვეტილების აქტს ხშირად მოტივთა ბრძოლა უსწრებს წინო, და არჩევანის პროცესი ამ ბრძოლის სახით აქვთ წარმოდგენილი.

ასეთია გავრცელებული მოძღვრება მოტივის შესახებ. ამ მოძღვრების არსებითი აზრი ასეთია: არსებობს ქცევა; და მისაღები იქნება ეს ქცევა თუ არა, ეს იმაზე დამოკიდებულია, თუ რა მოტივები ლაპარაკობს მის სასარგებლოდ და რა – მის საწინააღმდეგოდ. მოტივსა და ქცევას შორის ერთგვარი ზღვარია გავლებული. ქცევა სხვაა და მოტივი სხვა და ამიტომ, რომ, შესაძლოა, ერთსადიმავე ქცევას დადებითი მოტივებიც ჰქონდეს და უარყოფითიც. მაგალითად, კონცერტზე წასვლის სასარგებლოდ ესთეტიკური სიამოვნების მოტივი ლაპარაკობს, მაგრამ იმავე ქცევას საწინააღმდეგო მოტივიც აქვს: კონცერტზე წასვლა, სხვა თვალსაზრისით, დროის გაცდენად შეიძლება ჩაითვალოს.

4. ფიზიკური ქცევის ცნება

მოტივის ცნების ასეთი გაგება მართებულია ეთიკისა და კრიმინალისტიკის თვალსაზრისით. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს, რომ ამიტომ მართებული უნდა იყოს იგი ფსიქოლოგიისთვისაც. მართლაცდა რა აინტერესებს ეთიკას ან კრიმინალისტიკას? პირველისთვის, ისე როგორც მეორისთვისაც, ძირითად საკითხს ამა თუ იმ მოცემული ქცევის შეფასების საკითხი წარმოადგენს: კარგია იგი თუ ცუდი ზნეობრივი თვალსაზრისით, ან დანაშაულია იგი თუ არა უფლებრივი თვალსაზრისით, ეთიკასა და კრიმინალისტიკას ეს აინტერესებს. მაშასადამე, ორივე შემთხვევაში აუცილებელია, ჯერ თვითონ ქცევა იყოს მოცემული, როგორც ფაქტი, რომლის აღწერაც ყველას შეუძლია. მაგალითად, **კონცერტზე წასვლა**, თუ **შინ დარჩენა** გარკვეული ქცევაა, რომელიც მოძრაობათა გარკვეულ კომპლექსებს შეიცავს და, როგორც ასეთი, ობიექტურადაა მოცემული. ამ შემთხვევაში და ამ აზრით, ჩვენ **ფიზიკური ქცევის** შესახებ შეგვეძლო გველაპარაკნა. ეთიკასა და კრიმინალისტიკას, რასაკვირველია, ეს ფიზიკური ქცევა აქვთ თვალწინ, მისი სიამკარგე აინტერესებთ. მაგალითი: ვინმემ რაიმე ნივთი იპოვა ქუჩაზე; აიღო იგი და მიითვისა. ჩვენს წინაშე გარკვეული ქცევაა: **ნივთის მითვისება**, ესე იგი, აღნიშნული სუბიექტი როდი აცხადებს, რომ ამა და ამ ადგილას ესა და ეს ძვირფასი ნივთი იპოვა, და მოუწოდებს პატრონს, მოვიდეს და წაიღოს იგი; არამედ თავისი ნაპოვნის შესახებ არავის არაფერს ეუბნება და ისე ეპყრობა მას, როგორც თავის საკუთრებას; ჩვენს წინაშე გარკვეული ქცევაა, გარკვეული ობიექტური მოცემულობა. ამ ქცევის შეფასების საკითხი მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება დაისვას, რაც იგი, როგორც ფაქტი, ჩვენს წინაშე დადგება: ზნეობრივი თვალსაზრისით, ეს ქცევა ცუდია; კრიმინალისტიკის თვალსაზრისით, იგი დანაშაულია. ერთი სიტყვით აქ ერთიდაიგივე ქცევაა, და საკითხი მხოლოდ მის შეფასებას ეხება.

ასეთ პირობებში, რასაკვირველია, მოტივის ცნებაც შესაფერის შინაარსს ღებულობს. მოტივი ის მოსაზრებაა, რამაც სუბიექტს ეს აქტი ჩაადგინა, ის მოთხოვნილებაა, რომლის დასაკმაყოფილებლადაც ეს ქცევა მიზანშეწონილად იქნა ცნობილი. მაგრამ რადგანაც შესაძლებელია, ერთიდაიგივე ფიზიკური ქცევა სხვადასხვაგვარ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდეს, ზოგს ავსა და ზოგს კარგს, ეთიკისა და კრიმინალისტიკისთვის ერთსადიმავე ქცევას შეიძლება ან ერთი მოტივი ჰქონდეს და ან მეორე, ან კარგი და ან ცუდი. აქედან გასაგებია, რომ როდესაც ადამიანის წინაშე საკითხი დგას, მოიქცეს ასე თუ არა, შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ ამ საკითხის გადაჭრა იმაზე დამოკიდებულია, თუ რომელი მოტივი გაიმარჯვებს.

5. მოტივის ცნება ფსიქოლოგიაში

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი არ შეიძლება ასეთი იყოს. მაშასადამე, მისთვის თვითონ მოტივის ცნებაც სხვაგვარი უნდა იყოს. მართლაცდა, რას წარმოადგენს, ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით, ქცევა? მას, რა თქმა უნდა, ქცევის სიავ-კარგის საკითხი არ აინტერესებს. მისთვის ქცევა როგორც ფიზიკური მოცემულობა, როგორც გარკვეულ მოძრაობათა კომპლექსი, სრულიადაც ქცევას არ წარმოადგენს. ფსიქოლოგიურად ეს კომპლექსი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჩაითვლება ქცევად, როდესაც იგი **გარკვეული აზრის, მნიშვნელობის, ღირებულების მატარებლად განიცდება**: ქცევად მას ეს **აზრი**, ეს **ღირებულება**, ეს **მნიშვნელობა** აქცევს. მის გარეშე იგი უბრალო ფიზიკური ფაქტი იქნებოდა, რომლის შესწავლაც ფსიქოლოგიას, ყოველ შემთხვევაში,

ყველაფერზე ნაკლებ ეკითხება.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ შესაძლებელი უნდა იყოს, ერთიდაიგივე ფიზიკური ქცევა ფსიქოლოგიურად მრავალ, სრულიად განსხვავებულ, ქცევას წარმოადგენდეს. მაგალითად, **კონცერტზე** წასვლა, როგორც ფიზიკური ქცევა, კონცერტზე წასვლაა და **მეტი** არაფერი: იგი ერთი გარკვეული ქცევაა, მაგრამ ფსიქოლოგიურად კონცერტზე წასვლა, როგორც კონცერტზე წასვლა, არავითარ ქცევას არ წარმოადგენს. ქცევად იქცევა იგი, როდესაც მას ფსიქოლოგიური შინაარსიც ემატება: კონცენტრზე წასვლა მუსიკ-ესთეტიკური სიამოვნების მისაღებად, ეს უკვე გარკვეული ქცევაა. მაგრამ კონცერტზე წასვლას შეიძლება სხვა აზრით ჰქონდეს, იგი შეიძლება სხვა მოთხოვნილებასაც აკმაყოფილებდეს, მაგალითად, კონცერტზე წასვლა ნაცნობთან შეხვედრის მიზნით. ამ შემთხვევაში იგი ფსიქოლოგიურად სრულიად სხვა ქცევა იქნებოდა, რომელსაც პირველთან საერთო სრულიად არაფერი აქვს. იმავე კონცერტზე წასვლა გართობის მიზნით, ანდა ახალი მუსიკალური ნაწარმოების გასაცნობად – ესეც განსხვავებული ქცევაა ფსიქოლოგიურის თვალსაზრისით. მაშასადამე, ერთიდაიგივე ქცევა, რომელსაც სხვადასხვა აზრი აქვს და სხვადასხვა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, ფსიქოლოგიურად ფიქციად უნდა ჩაითვალოს. ფიზიკური ქცევა და ფსიქოლოგიური ქცევა არავითარ შემთხვევაში ურთიერთს არ ემთხვევა. ფსიქოლოგიურად იმდენი განსხვავებული ქცევა არსებობს, რამდენ განსხვავებულ მიზანსაც ემსახურება იგი.

6. მოტივის ფუნქცია

ეს დებულება სრულიად უდაო დებულებად უნდა ჩავთვალოთ, სანამ ფსიქოლოგიის თვალსაზრისზე განვადგინებთ დგომას. ფსიქოლოგიაში ქცევის შესახებ მარტოდმარტო ამ აზრით შეიძლება ვილაპარაკოთ. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ მოტივის ცნებაც სხვაგვარად უნდა იქნეს გაგებული, და მოტივაციის აზრი სხვაგვარად გაშუქებული.

დავუბრუნდეთ ისევ ჩვენს მაგალითს. გადასაწყვეტი მაქვს: წავიდე ამ საღამოს კონცერტზე, თუ არა? ბევრი ფიქრის შემდეგ, გადაწყვეტიე: მართალია, ძალიან მაინტერესებს დღევანდელი მუსიკა, მაგრამ მუშაობაა საჭირო, და სახლში უნდა დავრჩე. ვთქვათ, სწორედ ამ დროს ტელეფონით მაცნობეს, რომ დღეს კონცერტზე ერთერთი ჩემი ნაცნობი იქნება, რომლის ნახვაც ჩემთვის ძალიან დიდ ღირებულებას წარმოადგენს. ხელახლა ვფიქრობ, წავიდე თუ არა კონცენტრზე, და ახლა უკვე საკითხს ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ ვწყვეტ. იბადება საკითხი: რატომ? რა მოხდა? პასუხი მარტივია: კონცერტზე წასვლის **ახალი მოტივი** გაჩნდა – **ნაცნობთან შეხვედრის** მოტივი – და მან მოუპოვა გამარჯვება იმ ქცევას, რომელიც წინა გადაწყვეტილების მიხედვით თითქმის საბოლოოდ იყო უარყოფილი.

მაგრამ რით მიაღწია ახალმა მოტივმა ამ ეფექტს? რომ ჩავუკვირდეთ ყურადღებით საქმის ვითარებას, ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ მოტივმა აქ ერთხელ უარყოფილი ქცევა როდი შემაწყნარებინა და ამრიგად ჩემი წინანდელი გადაწყვეტილება შემაცვლევინა; არა! მოტივმა აქ **ახალი ქცევა** მომანახვინა, ახალი ქცევა, რომელიც ჩემთვის განსაკუთრებით დიდი ღირებულების აღმოჩნდა – ყოველ შემთხვევაში მეტის. ვიდრე სახლში დარჩენა და მუშაობის გაგრძელება. მართლაცდა, წინა გადაწყვეტილების აქტით მე უარყავი „ესთეტიკური სიამოვნების მიზნით კონცერტზე წასვლა“; ახლა კი, როდესაც ნაცნობის ნახვის მოტივი გამიჩნდა, ძველი გადაწყვეტილება კი არ შემიცვლია. მე მხოლოდ **ფიზიკურად იმავე ქცევის** შესრულება გადაწყვეტიე, რომელიც წინად უარყავი (კონცერტზე წასვლა), თორემ **ფსიქოლოგიურად** სრულიად ახალი ქცევის შესრულება ვამჯობინე, სახელდობრ, „**კონცერტზე წასვლა ნაცნობთან შეხვედრის მიზნით**“. ხომ ცხადია, რომ ეს უკანასკნელი სულ სხვა ქცევაა, ვიდრე **კონცერტზე წასვლა ესთეტიკური სიამოვნების მიღების მიზნით**.

ამრიგად, მოტივი ამ შემთხვევაში იმ როლს ასრულებს, რომ იგი ერთ ქცევას მეორით ცვლის – ნაკლებ მისაღებს უფრო მისაღებით – და, ამგვარად, გარკვეული მოქმედების შესაძლებლობას ქმნის.

აქედან გასაგებია, რომ არსებითად მოტივთა ბრძოლის შესახებ ლაპარაკი სრულიად დაუსაბუთებელია, არავითარი მოტივთა ბრძოლა, ერთიდაიმავე ქცევის pro და contra მოტივთა შეხლა-შემოხლა, ან აწონ-დაწონა არ არსებობს; არ არსებობს იმიტომ, რომ თვითონ ქცევა არ არის ერთი, რომელსაც სხვადასხვა მოტივი შეიძლება ჰქონდეს. უფრო სწორი იქნებოდა თუ ვიტყოდით, რომ ქცევა **იმდენივეა, რამდენიცაა მოტივი**, რომელიც მას აზრსა და მნიშვნელობას აძლევს.

მოტივის მნიშვნელობა, ამისდა მიხედვით, გაუზომვლია: ნებისმიერად ქცევა არსებითად მხოლოდ მოტივის წყალობით ხდება: იგი ისეთნაირად ცვლის ქცევას, რომ იგი სუბიექტისთვის მისაღები ხდება.

7. მოტივი და მაღალი მოთხოვნილებები

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ გადაწყვეტის აქტს წინ უსწრებს აზროვნების პროცესი, რომელმაც უნდა გაარკვიოს, თუ რა ქცევაა სუბიექტისთვის მიზანშეწონილი. იმისთვის, რომ ამას ნამდვილი გადაწყვეტილება მოჰყვეს, კიდევ არის რაღაც საჭირო: ის, რაც ობიექტურად მიზანშეწონილია მოცემულ პირობებში, ჯერ კიდევ მოკლებულია მიმზიდველობის ძალას, ჯერ კიდევ ცივს,

ინდიფერენტულ დებულებას წარმოადგენს, რომლიდანაც აქტიობის იმპულსი არ გამომდინარეობს. იმისთვის, რომ ეს მოხდეს, და სუბიექტმა სწორედ მისი განხორციელება გადასწყვიტოს, ახალი ფაქტორის ჩარევაა საჭირო. ჩვენ ზემოდაც აღვნიშნეთ და ახლაც ვხედავთ, რომ ამ ახალ ფაქტორს მოტივი წარმოადგენს.

ბადება საკითხი. რას ემყარება მოტივი, როდესაც ქცევის შესატყვისი მოდიფიკაციას ახერხებს? ეს საკითხი ჩვენ გვაიძულებს, მე-ს მოთხოვნილებათა განხილვას მივმართოთ. საქმე ისაა, რომ ნებელობის შემთხვევაში მოქმედების სუბიექტად მე განიცდება. მაგრამ მე, როგორც დავინახეთ, მომენტის ფარგლებს სცილდება, და იგი ისეთი მოთხოვნილებების მატარებელია, რომ არც ერთი კერძო სიტუაციით ან მომენტით არ არის განსაზღვრული. მე-ს, ამ აზრით, თითქოს „განყენებული“ მოთხოვნილებები აქვს, რომელსაც ყოველს შესაძლო კერძო მომენტში აქვს ძალა. რა მოთხოვნილებებია ეს მოთხოვნილებების?

მართალია, ყოველი ვიტალური მოთხოვნილება სრულიად გარკვეულს, კონკრეტულ სიტუაციასთანაა დაკავშირებული: იგი სრულიად გარკვეული მომენტის მოთხოვნილებაა. მაგალითად, შიმშილი მხოლოდ ყოველს კერძო შემთხვევაში შეიძლება განიცდებოდეს: ზოგადად შიმშილი არ არსებობს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მე-ს განყენებულ მოთხოვნილებათა წრეში იგიც შედის. საქმე ისაა, რომ, როდესაც ადამიანს ეს გარკვეული მოთხოვნილება გაუჩნდა – როდესაც მას ამ გარკვეულ სიტუაციაში მოშივდება – და იგი მისი დაკმაყოფილების შესახებ დაიწყებს ზრუნვას, იგი ისე როდი იქცევა, თითქოს ეს მოთხოვნილება მარტო ამ მომენტის ფარგლებით განისაზღვრებოდეს – ყველაფერს კი არ სჭამს, რაც გააჩნია – არამედ მხედველობაში ღებულობს, რომ ეს მოთხოვნილება მას მომავალშიც ექნება, და თავის დღევანდელ შიმშილს ამის მიხედვით იკმაყოფილებს.

ამრიგად, იგი ამ თავის ვიტალურ მოთხოვნილებას დღეს ისე ეპყრობა, როგორც მოთხოვნილებას, რომელიც მისი მე-ს მოთხოვნილებაა საზოგადოდ და რომელმაც ამიტომ შეიძლება მომავალშიც იჩინოს თავი. ანდა კიდევ: იგი ყველაფერს როდი სჭამს, რასაც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია – მაგალითად, უმ ხორცს, ან გემრიელს, მაგრამ მისი ჯანმრთელობისთვის მავნებელ საჭმელს, არამედ ისეთს, რასაც ვნების მოტანა არ შეუძლია მისთვის. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით ნათლად ჩანს, რომ ადამიანი, თავისი ვიტალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების დროსაც, არა მომენტის იმპულსით, არამედ თავისი მე-ს საერთო მოთხოვნილებებით ხელმძღვანელობს.

მაგრამ ის, რაც შიმშილის შესახებ ითქვა, შეიძლება ყველა სხვა ვიტალური მოთხოვნილების შესახებაც განმეორდეს. კულტურული ადამიანისთვის აწმყოისა და მომენტის შოთხოვნილებად არც ვიტალური მოთხოვნილება ჩაითვლება.

სულ სხვაა, რასაკვირველია, პირუტყვი, სხვა ველური და აგრეთვე ბავშვიც. ისინი უფრო მომენტის მოთხოვნილებას იკმაყოფილებენ. სხვა მოთხოვნილება მათთვის არ არსებობს.

მაგრამ ადამიანს სხვა მოთხოვნილებებიც აქვს, რომელთაც უშუალოდ არაფერი აქვთ საერთო ვიტალურ მოთხოვნილებებთან. ეს ის მოთხოვნილებებია, რომელიც უმაღლესი მოთხოვნილებების სახელწოდებით არიან ცნობილნი, სახელდობრ, ჩვენი ინტელექტუალური, მორალური და ესთეტიკური მოთხოვნილებები. ადამიანს ჭეშმარიტების იდეა აქვს, იდეა სიკეთისა და იდეა მშვენიერებისა, და ყველაფერს, რასაც იგი ხედავს და რასაც აკეთებს, ამ იდეათა თვალთადაც სჭვრეტს. მას თავის ყოველდღიურ ქცევაში არა მარტო იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება სწადია, რომელსაც ეს ქცევა ემსახურება უშუალოდ, არამედ უმაღლესი მოთხოვნილებებისაც. ამრიგად, მისი დაბალი, ვიტალური მოთხოვნილებებიც მჭიდროდ უკავშირდებიან მაღალს: ჩვენი შიმშილი მარტო შიმშილი, შიშველი შიმშილი, როდილაა. მისი დაკმაყოფილების პროცესი უმაღლეს მოთხოვნილებებსაც უნდა უწყვედეს ანგარიშს. საჭმელი უფრო გემრიელი გვეჩვენება, როდესაც იგი ჩვენს ესთეტიკურ გემოვნებასაც ეთანხმება – როდესაც მას ლამაზად მორთულ სუფრაზე და ლამაზი ჭურჭლით გვაწოდებენ – ვიდრე ესთეტიკურად არა მიმზიდველ პირობებში. იგივე ითქმის სხვა ვიტალურ მოთხოვნილებებზეც: სიყვარული, მაგალითად, უბრალო სქესობრივი მოთხოვნილებიდან მაღალს ზნეობრივ და ესთეტიკურ განცდამდე ამაღლდა, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ენგელსი.

ამრიგად, ადამიანისთვის პირდაპირ დამახასიათებელი შეიქნა, რომ იგი ყოველს თავის მოთხოვნილებას, რომელიც მას სრულიად გარკვეულს მომენტში და გარკვეულს პირობებში უჩნდება, თავისი მე-ს მუდმივს, მაღალს, გარდუვალ მოთხოვნილებებს უკავშირებს და მათს დაკმაყოფილებაზე ამისდა მიხედვით ზრუნავს.

8. მოტივაცია და განწყობა

ეს გარემოება ყოველი ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ ერთნაირად არა. ზოგი ადამიანისთვის უმაღლეს მოთხოვნილებებს მეტი მნიშვნელობა აქვთ და მეტი ძალა, ხოლო ზოგისთვის ვიტალური მოთხოვნილებაა ცხოვრების განმსაზღვრელი და სტილის მიმცემი. ზოგისთვის ესთეტიკური მოთხოვნილება დაუშრეტელი ენერჯის წყაროა, ზოგისთვის კიდევ – მორალური და ინტელექტუალური მოთხოვნილება. ერთი სიტყვით, ადამიანთა შორის საკმაოდ მრავალმხრივი განსხვავება არსებობს იმის მიხედვით, თუ რა მოთხოვნილებებია უფრო

დამახასიათებელი მათი მე-სთვის.

რასაკვირველია, აქ გადაწყვეტი მნიშვნელობა თითოეულის წარსულს აქვს – იმ სიტუაციას, რომელშიც მისი ცხოვრება მიმდინარეობდა და რომელშიც იგი აღიზარდა, იმ შთაბეჭდილებებსა და განცდებს რომელთაც განსაკუთრებული წონა ჰქონიათ მისთვის. უეჭველია, ყოველივე ამის გამო, თითოეულს თავისი განსხვავებული ფიქსირებული განწყობები აქვს შექმნილი, რომელიც ასე თუ ისე, მეტად თუ ნაკლებად თვალსაჩინოდ, ყოველთვის იჩენს ხოლმე თავს და შესაფერ პირობებში და განსაზღვრული მიმართულებით მოქმედების მზაობას ედება საფუძვლად. ადამიანის პიროვნებას, სხვათა შორის, განსაკუთრებით ეს განწყობები ქმნიან: ისინი არიან მიზეზი, რომ ზოგისთვის მოთხოვნილებათა ერთი სისტემა ენერჯის მთავარი წყარო და ზოგისთვის მეორე.

თუ ამას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ გასაგები გახდება, რომ ყველაფერს ყველასთვის ერთი-დაიგივე ღირებულება როდი აქვს. თითოეული საგანი, თუ მოვლენა, იმის მიხედვით ფასდება, თუ რა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, და მოთხოვნილებები ადამიანთ ხომ სხვადასხვაგვარი აქვთ.

როდესაც ადამიანის წინაშე საკითხი დგება, თუ როგორ მოიქცეს, შემდეგი გარემოება იჩენს თავს: იმ შესაძლო მოქმედებათაგან, რომელთაც მისი გონება სცნობს მიზანშეწონილად, მხოლოდ ზოგი იზიდავს მას გარკვეული მხრივ, მხოლოდ ზოგიერთის მიმართ გრძნობს იგი მზაობას, მხოლოდ ზოგიერთს იწყნარებს, როგორც შესაფერისს, როგორც ჭეშმარიტად მიზანშეწონილს. მოტივაციის აზრი სწორედ ამაში მდგომარეობს: იგი ისეთ მოქმედებას ეძებს და პოულობს, რომელიც პიროვნების ძირითადს, ცხოვრებაში განმტკიცებულ განწყობას შეეფერება. როდესაც სუბიექტი ქცევის ასეთს სახეობას მიაგნებს, იგი განსაკუთრებულად განიცდის მას: იგი ერთგვარს მიზიდულობას გრძნობს მის მიმართ, იგი მისი შესრულებისთვის მზაობას განიცდის. ეს სწორედ ის განცდაა, რომელიც გადაწყვეტის აქტის დროს იჩენს ხოლმე თავს და რომელიც იმ სპეციფიკური განცდის სახით გვევლინება, რომელიც „მე ნამდვილად მინდა“-ს სახელწოდებით იყო ზემოთ დახასიათებული. ეს განცდა თვალსაჩინოდ მიუთითებს, რომ სუბიექტს გარკვეული ქცევის განწყობა შეექმნა: გადაწყვეტის აქტი მოხდა, და ეხლა საკითხი გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანას ეხება.

9. ნებისმიერი და იმპულსური ქცევა

მოტივის როლი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ამა თუ იმ ფიზიკურ ქცევას გარკვეულ ფსიქოლოგიურ ქცევად აქცევს. ამას იგი იმით ახერხებს, რომ მას პიროვნების ძირითად მოთხოვნილებათა სისტემაში რთავს და სუბიექტს მისი შესრულების განწყობას უჩენს. ასე ხდება, რომ ნებისმიერ ქცევას საფუძვლად გარკვეული განწყობა ედება. მაგრამ იმპულსურ ქცევასაც ხომ განწყობა უდევს საფუძვლად! მაშინ რაღა განსხვავებაა მასსა და ნებისმიერ ქცევას შორის?

ამ მხრივ მართლაც არავითარი განსხვავება არ არის ქცევის ამ ორ ძირითად ფორმას შორის: ორივეს განწყობა უდევს საფუძვლად. ეს ჩვენთვის უდაოა. მაშ, განსხვავება სხვა მიმართულებით უნდა ვეძიოთ. საქმე ისაა, რომ ეს განწყობა ერთს შემთხვევაში ერთნაირად ჩნდება და მეორესი მეორენაირად, და ქცევის ამ ფორმების განსხვავებაც სწორედ აქ უნდა ვიგულოთ. იმპულსური ქცევის შემთხვევაში – ეს ჩვენ ვიცით – განწყობას აქტუალური სიტუაცია ქმნის. უფრო კონკრეტულად: ცოცხალ არსებას გარკვეული, კონკრეტული მოთხოვნილება უჩნდება; იგი გარკვეულს, კონკრეტულ სიტუაციაში იმყოფება, რომელშიც მან ეს თავისი კონკრეტული მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს. ამ აქტუალურად განცდილი მოთხოვნილებისა და აქტუალურად მოცემული სიტუაციის ურთიერთობის ნიადაგზე სუბიექტს გარკვეული განწყობა უჩნდება, რომელიც მის ქცევას საფუძვლად ედება. ასე ჩნდება იმპულსური ქცევა. ბუნებრივია, რომ სუბიექტის განცდა აქ ისეთია, რომ იგი არ გრძნობს, რომ ქცევის ნამდვილ სუბიექტს მისი მე წარმოადგენდეს: იგი არც მე-ს ობიექტივაციას ახდენს და არც ქცევისას, და ამიტომ იმპულსური ქცევა არასდროს მე-ს თვითაქტიობის გამოვლენად არ განიცდება.

სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ნებისმიერი ქცევის შემთხვევებში. რა იწვევს აქ განწყობას? არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ ამას აქტუალური სიტუაცია შვება. როგორც ვიცით, აქტუალურ სიტუაციას, ესე იგი, იმ კონკრეტულ სიტუაციას, რომელშიც გარკვეულ მომენტში იმყოფება სუბიექტი, ნებელობის შემთხვევაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. საქმე ისაა, რომ სუბიექტი აქ იმ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე როდი ზრუნავს, რომელსაც ამჟამად განიცდის. ნებელობა აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით როდი ხელმძღვანელობს. არა! როგორც ზემოდ იყო გარკვეული, იგი ასე ვთქვათ, „განყენებული“ მოთხოვნილების – მე-ს მოთხოვნილების – დაკმაყოფილებას ესწრაფის; და გასაგებია, რომ აქტუალურ სიტუაციას, რომელშიც ამ მომენტში იმყოფება სუბიექტი, მისთვის მნიშვნელობა არა აქვს: იგი მე-ს მოთხოვნილებათა სიტუაცია კი არ არის, იგი მომენტის მოთხოვნილებათა სიტუაციაა, რომელთანაც ნებელობას საქმე არა აქვს.

მაშ რა სიტუაციაა, რომ ნებელობის საფუძვლად მდებარე განწყობის შექმნაში ღებულობს მონაწილეობას? მოვიყვანოთ მაგალითი. როდესაც გადასაწყვეტი მაქვს, როგორ მოვიქცე – კონცერტზე წავიდე დღეს, თუ შინ დავრჩე სამუშაოდ – წინასწარ ორივე სიტუაციას წარმოვიდგენ:

კონცირტზე ყოფნისასაც და შინ დარჩენისა და მუშაობისასაც: გავიარებ ყველაფერს, რაც შესაძლოა შედეგად მოჰყვეს ერთს და მეორეს, და, ბოლოს, იმის მიხედვით, თუ მე-ს რა მოთხოვნილებასთან გვაქვს საქმე, ან შინ დარჩენის განწყობა მიჩნდება და ან კონცერტზე წასვლისა. რა სიტუაციის შემოქმედებამ შექმნა ეს განწყობა? უეჭველია, იმ სიტუაციისამ, რომელიც უშუალოდ, აქტუალურად კი არ მქონდა მოცემული, არამედ ჩემ მიერ იყო **წარმოადგენილი** და **გააზრებული**. ნებელობის შემთხვევაში ის ქცევა, რომელიც გადაწყვეტილების საგნად უნდა შეიქმნეს, მომავალში უნდა მოხდეს. მაშასადამე, არც მისი სიტუაცია შეიძლება აწმყოში იყოს მთლიანად მოცემული: იგი შეიძლება მხოლოდ წარმოსახული და გააზრებული იყოს. ამიტომ, საკვირველი არაა, რომ განწყობას, რომელიც გადაწყვეტილების გამოტანის მომენტში ჩნდება და რომელიც ნებისმიერი ქცევის პროცესს ედება საფუძვლად, **წარმოსახული** ან **აზრითი სიტუაცია** ქმნის.

როგორც ვხედავთ, იმპულსური და ნებისმიერი ქცევის განწყობათა გენეზისი სხვადასხვაგვარადაა პირობადებული: პირველს აქტუალური სიტუაცია უდევს საფუძვლად, მეორეს – **წარმოსახული** ან **აზრითი** სიტუაცია.

10. ნებელობის აქტიურობა

რა მნიშვნელობა აქვს ამ განსხვავებას? ძალიან საყურადღებო. ნებელობის შემთხვევაში განწყობას მართლა სუბიექტი ქმნის; იგი მართლა მისი აქტიობის შედეგს წარმოადგენს. მართლაცდა, წარმოსახვა, აზროვნება ხომ ერთგვარი შემოქმედებაა; იგი ერთგვარი ფსიქიკური პროცესია, რომელშიც სინამდვილე პასიურად როდია ანარეკლი, არამედ აქტიურადაა ასახული. ნებელობის შემთხვევაში სუბიექტი ამ აქტიურ პროცესებს – წარმოსახვასა და აზროვნებას – მიმართავს, მათი საშუალებით თავისი შესაძლო ქცევის სიტუაციას ქმნის, იდეურ სიტუაციას აგებს, რომელიც მასში გარკვეულ განწყობას იწვევს; და ეს განწყობაა ნებისმიერი ქცევის პროცესს რომ საფუძვლად ედება.

ამრიგად, ნებელობის შემთხვევებში სუბიექტი თვითონ ქმნის განწყობას: იგი აქტიურია უდაოდ. რასაკვირველია, იგი უშუალოდ, პირდაპირ, როდი იწვევს განწყობას: ეს მას არ შეუძლია; ამას ის არც ცდილობს. მისი აქტიობა იმაშია, რომ წარმოსახულს, აზრითს, ერთი სიტყვით, **იდეურ** სიტუაციას ქმნის და ამით შესატყვისი განწყობის გამოწვევას ახერხებს. სხვაგვარი აქტიობა საზოგადოდ არაა ადამიანისთვის დამახასიათებელი: ჩვენი აქტიობა უშუალო შემოქმედებაში როდი იჩენს თავს, არამედ გაშუალებულში: ადამიანისთვის, საერთოდ, სწორედ **იარაღით** მოქმედებაა სპეციფიკური.

ამიტომ გასაგებია, რომ ნებელობის აქტში სუბიექტი **თვითაქტიობას** გრძნობს. ეს განცდა ძალიან თავისებური სახით გვეძლევა. როგორც ვიცით, მისი ადეკვატური დახასიათება ასე შეიძლებაოდა: „ახლა მე ნამდვილად მინდა“. აქ რამოდენიმე მომენტი ერთდროულად მოცემული, და ამ თავისებურ განცდას ყველა ეს მომენტები ერთად ახასიათებენ: ჯერ განცდა, რომ „მე“-ა აქ აქტიური, რომ „მე“-ს უნდა. მერე მეორე განცდა, რომ მას **ნამდვილად** უნდა. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ სუბიექტისთვის ისეთი განცდაცაა ცნობილი, რომელშიც მას მხოლოდ უნდა და არა ნამდვილად უნდა. ნებელობის აქტში ნდომის ეს **ნამდვილობაა** ხაზგასმული. დასასრულ, მესამე მომენტი ასეთია. სუბიექტი გრძნობს, რომ აი, **ახლა** მას უკვე ნამდვილად უნდა. იგი თითქოს ადასტურებს, რომ **აი, ეხლა** მასში მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა, რომ „**აი, ეხლა** მას ნამდვილად უნდა“. მაშასადამე, ნებელობის განცდაში, რომელიც, როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ერთს მთლიან განცდას წარმოადგენს, მოცემულია, ერთი მხრივ, უტყუარი **მე-ს** აქტიობის განცდა, მაგრამ ამავე დროს ისეთი აქტიობის, რომლის დაწყებაც **მე-ზე** კი არ არის დამოკიდებული, არამედ თითქოს უიმისოდ ხდება: **მე** მხოლოდ ადასტურებს თითქოს, რომ „**აი, ეხლა** უკვე მას ნამდვილად უნდა“, ხოლო აქამდე ან არ უნდოდა და ან ნამდვილად არ უნდოდა. განცდა ისეთია, თითქოს აქამდე საეჭვო იყო, უნდოდა მას ნამდვილად თუ არა; ახლა კი ცხადია, რომ მას მართლა ნამდვილად უნდა: თითქოს ეს ცვლილება მასში მისი მონაწილეობის გარეშე მომხდარიყოს. ეს სპეციფიკური განცდა უეჭველი აქტიობისა და იმავე დროს უეჭველი დამოკიდებულებისაც ძალიან დამახასიათებელია ნებელობის აქტისთვის: იგი ყველა მნიშვნელოვანს ექსპერიმენტულ გამოკვლევებში დადასტურდა, რომელსაც კი ნებელობის აქტის აღწერა ჰქონდა მიზნად დასახული (**მიშოტი** და **პრიუმი** და სხვ.).

როგორ შეიძლება ამ სპეციფიკური განცდის ახსნა? საიდან მომდინარეობს იგი? ჩვენთვის ამ საკითხის პასუხი ძნელი არაა. საფიქრებელია, რომ ეს განცდა ნამდვილ ანარეკლს წარმოადგენს იმისას, რასაც ნებელობის აქტის დროს აქვს ადგილი სუბიექტში. ამ განცდის მიხედვით, სუბიექტში ისეთი რაღაც უნდა ხდებოდეს, რაც, ერთის მხრივ, მის აქტიობას ამჟღავნებს, ხოლო, მეორის მხრივ, მის პასიობას, მის დამოკიდებულებას. ის, რაც ნებელობის არსის შესახებ ვიცით, შეიძლება სწორედ ასეთი განცდის საფუძვლად გამოდგეს. მართლაცდა ნებელობის აქტი ხომ იმაზე მიუთითებს, რომ აი ამ მომენტში სუბიექტში განწყობა აღმოცენდა, რომელიც მის შემდგომ ქცევას დაედება საფუძვლად და გარკვეული გზით წაიყვანს მას. მაშასადამე, სუბიექტს აქამდე „არ უნდოდა“. თითქოს და აი ეხლა უკვე „უნდა“ და „უნდა ნამდვილად“, რადგანაც განწყობა ნამდვილად მხოლოდ ახლა შეიქმნა მასში. ამ განწყობის შექმნა მისი საქმეა. ამდენად იგი უეჭველად აქტიურია, და ბუნებრივია, რომ იგი ამ

აქტიობას განიცდის კიდევ. მაგრამ იგი ხომ პირდაპირ ვერ მოქმედებს განწყობაზე, რომ ეს უკანასკნელი ნებისმიერ შესცვალოს, გამოიწვიოს ან აღკვეთოს, არამედ იგი იდეური სიტუაციის საშუალებით მოქმედებს მასზე. ხოლო როდის გამოიწვევს ეს იდეური სიტუაცია განწყობას, ეს სრულიად არაა სუბიექტის სურვილზე დამოკიდებული. მას მხოლოდ დადასტურება შეუძლია, მოხდა მასში მის მიერ შუალობით გამოწვეული ცვლილება, თუ არა.

როგორც ვხედავთ, ნებელობის შემთხვევაში ადამიანში მართლა ისეთი **პროცესი** ხდება, რომ იგი აქტიურადაც უნდა განიცდიდეს თავს და პასიურადაც.

11. ნებელობის თავისუფლების პრობლემა

ამასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ნებელობის თავისუფლების პრობლემა – უძველესი პრობლემა, რომელიც წარსულში უფრო ხშირად მეტაფიზიკური მსჯელობის საგანს შეადგენდა, ვიდრე მეცნიერული კვლევა-ძიებისას.

ნებელობის თავისუფლების საკითხი პირველ რიგში ფსიქოლოგიური საკითხია. მიუხედავად ამისა, მის შესწავლას მორალური ფილოსოფია, რელიგიის ფილოსოფია და კრიმინალისტიკა უფრო აწარმოებდა, ვიდრე მეცნიერული ფსიქოლოგია. ეს იმით აიხსნება, რომ ამ საკითხის გადაჭრას დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა ზნეობრივის, საწრმუნებრივისა და კრიმინალისტიკური თვალსაზრისით: თუ ადამიანი თავისუფალია, თუ მისი ქცევა სავსებით მასზეა დამოკიდებული, მაშინ ზნეობრივად მოქცევა იგი თუ არა; შეასრულებს რელიგიურ ნორმებს თუ არა; დაემორჩილება იურიდიულ ნორმებს თუ არა; ყველაფერი ეს მისი ხელთ იქნება, და ამით ჩვენ შესაძლებლობა გვეძლევა, მასზე სათანადო ზეგავლენა მოვანდინოთ: დავსაჯოთ, როდესაც ცუდად იქცევა, და დავაჯილდოვოთ, როდესაც კარგად იქცევა.

ამ საკითხის გადაწყვეტის ორი მოპირდაპირე ცდა არის ცნობილი – ერთი დადებითი და მეორე უარყოფითი. **ინდეტერმინიზმი**, რომელსაც ნებელობა თავისუფალ ძალად მიაჩნდა, ძალად, რომელიც მიზეზობრიობის საყოველთაოდ გავრცელებულ კანონს არ ემორჩილება, და **დეტერმინიზმი**, რომელსაც, პირიქით, ნებელობის დამოუკიდებლობა, თავისუფლება, მიზეზობრივი რკალის გარეშე მოქმედების უნარი არ სწამდა. ნებელობის ემპირიული კვლევის შედეგად თითქოს საბოლოოდ დადასტურდა, რომ დეტერმინიზმი უფრო უკეთ ეთანხმება ფაქტებსაც და ზოგად მეცნიერულ პრინციპებსაც, რომლის მიხედვითაც შეუძლებელია უმიზეზოდ რაიმე ხდებოდეს. კერძოდ, ნებელობის აქტის დამოკიდებულება მოტივზე, ის ფაქტი, რომ გადაწყვეტილება ყოველთვის მოტივირებული უნდა იყოს, თითქოს საბოლოოდ უნდა ამტკიცებდეს ინდეტერმინიზმის უსაფუძვლობას. მიუხედავად ამისა, ნებელობის თავისუფლებაზე ლაპარაკის აღკვეთა სრულიად შეუძლებელია.

საქმე ისაა, რომ ფაქტების რიგი მის სასარგებლოდ ლაპარაკობს. ყოველ შემთხვევაში ნებელობის მიმდინარეობა ისეთია, რომ მასში უეჭველი თვითაქტიობის, უეჭველი დამოუკიდებლობის განცდაა მოცემული. იქ, სადაც ამას ადგილი არა აქვს, იქ ნებელობის შესახებ არავინ ლაპარაკობს: იქ იმპულსურ ქცევასთან გვაქვს საქმე. ეს ექსპერიმენტულად დადასტურებული ფაქტია, მაგრამ იგი უამისოდაც საყოველთაოდაა ცნობილი. სხვა არა იყოს რა, თვითონ ცნება ნებელობის თავისუფლების შესახებ არ გაჩნდებოდა, რომ მას ჩვენს განცდაში საფუძველი არ ჰქონოდა. საკითხი შეიძლება მხოლოდ იმას ეხებოდეს, შეცთომაში შევყავართ ამ შემთხვევაში ჩვენს ცნობიერებას, ილუზიაა ნებელობის თავისუფლება თუ არა. და იმ შემთხვევაშიც, ის რომ ილუზია აღმოჩნდეს, ფსიქოლოგიის წინაშე მაინც იდგომება ნებელობის თავისუფლების საკითხი. გამოსაკვლევი იქნება, თუ როგორ ჩნდება და რას ემყარება ეს ილუზია.

რასაკვირველია, ფაქტია, რომ მოტივაციის გარეშე ნებელობის აქტი არ ხდება. მაშასადამე, დეტერმინიზმი მართალია: ნებელობის აქტს მოტივი განსაზღვრავს, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ ერთიდაიგივე მოტივი ყოველთვის ერთსადაიმთხვევე აქტს არ იწვევს. ერთხელ რომ იგი ერთ შედეგს იძლევა, მეორეხელ მის მიმართ სრულიად უძლიერი რჩება. მიზეზობრიობის ცნებას ასეთი ფაქტები სრულიად არ ეგუება: მიზეზი განსაზღვრულ პირობებში ყოველთვის განსაზღვრულ შედეგს იწვევს. ამიტომაც შეუძლებელია, რომელიმე გარკვეული მოტივი ან მოტივთა ჯგუფი კაუზალურად დაუკავშირო გარკვეულ ნებელობის აქტს. მაშასადამე, დეტერმინიზმი მაინც არ არის მართალი.

საქმის ნამდვილი ვითარება უფრო ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: ცნობიერებას ჩვენ სრულიადაც არ შევყავართ შეცთომაში, როდესაც ნებელობის აქტს, როგორც თავისუფალ აქტს, განიცდის. როდესაც ადამიანი ნებელობას მიმართავს, იგი წინასწარ აქტუალური სიტუაციის იმპულსს ხელიდან უსხლტება, მისი იძულებისგან თავისუფლდება: იგი არ აძლევს მას – აქტუალურ სიტუაციას, ან **აქტუალურ „ველს“**, როგორც იტყოდა **ლევინი** – შესაძლებლობას, მასში შესატყვისი მოქმედების განწყობა გამოიწვიოს. მაგრამ ეს უკვე ერთგვარი თავისუფლებაა – თავისუფლება, ასე ვთქვათ, ნეგატიური: **თავისუფლება უმოქმედობისა**. მაგრამ ამავე ნიადაგზე მოქმედების თავისუფლებაც აიგება. სუბიექტი თვითონ ქმნის თავის თავში განსაზღვრული მოქმედების განწყობას და, მაშასადამე, თვითონ იწვევს დამოუკიდებლად ამ მოქმედებას. ეს უკვე **მოქმედების თავისუფლებაა**. მას სუბიექტი – და მხოლოდ სუბიექტი – განსაზღვრავს, იმიტომ რომ ის განწყობა, რომელიც მას უდევს საფუძვლად, მთლიანად სუბიექტის მიერაა შექმნილი: მისი ობიექტური

ფაქტორი, სიტუაცია, გარედან როდია იძულებით მოცემული: იგი, როგორც წარმოსახული, როგორც აზრითი სიტუაცია, სუბიექტის აქტიობის ნაყოფია. რაც შეეხება სუბიექტურ ფაქტორს, ამაზე ლაპარაკიც ზედმეტია. იგი მე-ს მოთხოვნილებათა სისტემითაა განსაზღვრული.

ამრიგად, უდაოა, რომ ის განწყობა, რომელიც ნებელობის აქტში ისახება და ნებისმიერი მოქმედების პროცესს წარმართავს, სუბიექტის დამოუკიდებელი აქტიობის ნაყოფია. ამ მხრივ, ნებელობის თავისუფლების განცდა მთლიანად დასაბუთებულია.

მაგრამ, მეორის მხრივ, ეს თავისუფლება სრულიადაც არ ნიშნავს საფუძველმოკლებულობას, მიზეზგარეშეობას: ნებისმიერი ქცევის მიმდინარეობას რომ მთლიანად განწყობა წარმართავს, ეს ჩვენთვის უდაოა. მაშასადამე, ამ მხრივ არავითარ ინდეტერმინიზმზე ლაპარაკი არ შეიძლება, ხოლო რაც შეეხება, კერძოდ, ნებელობის აქტს – გადაწყვეტის მომენტს, რომელშიც განწყობის აღმოცენება ხდება – რაც შეეხება თვითონ ამ განწყობას, არც ის დგას ყოველგვარი მიზეზობრიობის გარეშე. ჩვენ ვიცით, რომ მასაც, სწორედ ისე, როგორც ჩვეულებრივს, იმპულსური ქცევის საფუძვლად მდებარე განწყობასაც, სიტუაცია განსაზღვრავს. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ერთ შემთხვევაში აქტუალურ სიტუაციასთან გვაქვს საქმე, ხოლო მეორეში – წარმოსახულს, ან აზრითს სიტუაციასთან. მაგრამ აქ ამ გარემოებას ხომ სრულიად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს: სიტუაციას – წარმოსახული იქნება იგი, თუ აქტუალური, სულ ერთია – ორივე შემთხვევაში თანაბრად შესწევს ძალა განწყობის აღმოცენების მიზეზის როლში გამოვიდეს: ნებისმიერი ქცევის საფუძვლად მდებარე განწყობა მთლიანად ისევე დეტერმინირებულია აზრითი სიტუაციით, როგორც იმპულსური ქცევის საფუძვლად მდებარე განწყობა – აქტუალურით.

ამრიგად, ნებელობა თავისუფალია, რამდენადაც აქტუალური სიტუაციის გავლენას არ ემორჩილება, რამდენადაც აქედან მომდინარე იძულებას არ განიცდის. იგი თავისუფალია, რამდენადაც მასზე მოქმედი სიტუაცია წარმოსახვითია, მაშასადამე, სუბიექტის მიერაა გაცნობიერებული. მაგრამ იგი დეტერმინირებულია, არაა თავისუფალი, რამდენადაც, თუმცა წარმოსახულით, მაგრამ მაინც სიტუაციითაა პირობადებული.

ნებელობის პათოლოგია

პათოლოგიური შემთხვევების შესწავლას ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ნორმალური პროცესების ნამდვილი ბუნების გასაგებად, და, რასაკვირველია, ამ მხრივ გამონაკლისს არც ნებელობის პათოლოგია შეადგენს მეტიც შეიძლება ითქვას. რადგანაც ნებელობის ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია განსაკუთრებით დიდ დაბრკოლებებს ხვდება – იმ ინტიმური კავშირის გამო, რომელიც პიროვნებასა და მის ნებელობას შორის არსებობს – ავადმყოფურ შემთხვევებს, როგორც თვითონ ბუნების მიერ დაყენებულ ექსპერიმენტებს, განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა სწორედ ნებელობის ფსიქოლოგიაში ენიჭება. აქ ჩვენ შესაძლებლობა გვეძლევა, ერთის მხრივ, შევამოწმოთ, თუ რამდენად სწორია ის მოსაზრებები, რომელიც ნებელობის არსის შესახებ კვლევის სხვა გზით იქნა ჩვენ მიერ მონახული, და, მეორის მხრივ, აქ მოწოდებული ახალი მასალის ნიადაგზე ჩვენი საკვლევი საგნის, ნებელობის, ზოგიერთი ახალი მხარე დავინახოთ: **ნებელობის ფსიქოპათოლოგია ამოწმებს და ავსებს ნებელობის ფსიქოლოგიას.**

თუ ამ თვალსაზრისს მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ ნათელი გახდება, რომ აქ ნებელობის პათოლოგიის სრული სურათი კი არაა, მხოლოდ ძირითადი შემთხვევები უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

1. ნებელობის პათოლოგიურ შემთხვევათა ერთ ჯგუფს მოქმედების თუ ცალკე მოძრაობის ის შემთხვევები შეადგენენ, რომელთათვისაც **იძულებითობაა** დამახასიათებელი. ხშირად, ავადმყოფი გრძნობს, რომ მოძრაობას, მოქმედებას, რომლის წარმოდგენაც მას, კაცმა არ იცის საიდან გაუჩნდა, არავითარი აზრი არა აქვს, რომ ზოგჯერ იგი მავნებელიცაა. მიუხედავად ამისა, იგი იძულებულია მაინც შეასრულოს ის და მაშინ ერთგვარ შემსუბუქებას გრძნობს. თუ არა და, იძულება ისე ძლიერი ხდება, რომ ავადმყოფს თავის შეკავების ძალა სრულიად ეკარგება. ხაზგასასმელია, რომ ავადმყოფმა მშვენივრად იცის, თუ რას ჩადის, იცის, რომ მას ისეთი მოქმედების ჩადენა უნდა, რომელსაც არავითარი აზრი არა აქვს, რომელიც უხერხულია და უადგილოა. ზოგჯერ შეიძლება დამლუპველიც იყოს. უკანასკნელ შემთხვევაში იგი მოუხმობს ახლობლებს – მოვიდნენ და ხელი შეუშალონ მას, ან ჩააშვედიონ ოთახში, რომ, მაგალითად, მკვლელობა არ ჩაიდინოს და სხვა. ჟანეს მიხედვით, ამ შემთხვევებისთვის ის გარემოებაა სპეციფიკური, რომ სუბიექტი მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივ წინააღმდეგობას უწევს იძულებას.

ერთი სიტყვით, ავადმყოფს რომელიმე მოქმედების ან ცალკე მოძრაობის შესრულების დაუძლეველი ტენდენცია უჩნდება, რომელსაც იგი, როგორც უაზროს, უადგილოს, უზნეოს, ზოგჯერ დამლუპველს, ერთხანს წინააღმდეგობას უწევს; მაგრამ ბოლოს მაინც უთმობს, თუ რომ ამისი ტექნიკური შესაძლებლობა არ აქვს წართმეული. ავადმყოფი ყველაფერს ამას შეგნებულად ეპყრობა. მან არ იცის ოღონდ, საიდან გაუჩნდა მას ეს უძლეველი და უაზრო ტენდენცია.

პათოლოგიურ შემთხვევათა ამ ჯგუფში სხვადასხვა სირთულის მოძრაობები და მოქმედებები შედის, დაწყებული უმარტივესით – როგორიცაა ე. წ. **ფსიქასთენიკის** გაუმართლებელი

მოძრაობები („ტიკები“), რომელთაც შესაფერ პირობებში თავისი აზრი ექნებოდათ: მაგალითად, ბეჭების აწევ-დაწევა, თავის ქნევა, თითქოს შესამოწმებლად, კარგად ხურავს თავზე ქული თუ არა – და გათავებული საკმაოდ რთული მოქმედებებით: თვითმკვლელობა, ცეცხლის წაკიდება და სხვა.

იმისთვის, რომ პათოლოგიურ შემთხვევათა ამ ჯგუფის თავისებურება ნათლად დარჩეს ცნობიერებაში, გავეცნოთ ერთ საინტერესო დაკვირვებას: ნერვულ დაავადებათა კლინიკაში მოდის ერთი ქალი, რომელიც შემდეგზე ჩივის: ეს რამოდენიმე წელია, მას ახირებული, სრულიად გაუგებარი ჩვეულება გაუჩნდა: ერთბაშად მას მოუნდება სტვენა, მოუნდება ისეთი ძალით, რომ სრულიად ვერ ახერხებს წინააღმდეგობა გაუწიოს ამ სურვილს, და იძულებული ხდება დაუთმოს მას. სტვენას ხელების მოძრაობა მოჰყვება, თითქოს რაიმეს თავიდან იშორებდეს, რამეზე უარს ამბობდეს: ბოლოს დამშვიდდება და ახალ შეტევამდე სრულიად ნორმალურ ადამიანად გრძნობს თავს.

რა შეიძლება ითქვას ამ მოვლენათა შესახებ? მათი ბუნების გასაგებად განსაკუთრებით მათს სპეციფიკურ თავისებურებაზე უნდა შევჩერდეთ. ავადმყოფი საერთოდ კარგადაა ფსიქიკურად შენახული; მას გარკვეულ მოძრაობათა შესრულების დაუძლეველი მისწრაფება უჩნდება; იგი სრული შეგნებით ეპყრობა ამ მისწრაფებას; იცის მისი უაზრობა; მაგრამ არ იცის, საიდან მომდინარეობს იგი; არ იცის, რად უნდა მას ეს მოძრაობა.

ჩვენ ვიცით, რომ მოქმედებას, საზოგადოდ, პირდაპირ კი არ იწვევს სტიმული, არამედ იმ განწყობის საშუალებით, რომელსაც იგი სუბიექტში ქმნის. ჩვენ ვიცით, რომ მოქმედებას ეს განწყობა განსაზღვრავს. ამაში ჩვენ დავრწმუნდით მაშინაც, როდესაც იმპულსური ქცევის შესახებ ვლაპარაკობდით, და მაშინაც, როდესაც ნებისმიერ ქცევას ვსწავლობდით. უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნულს პათოლოგიურ შემთხვევებშიც განწყობა თამაშობს როლს; რომ ის უდევს საფუძვლად იმ მოქმედებას, რომლის იმპულსსაც გრძნობს და ვერ უმკლავდება ავადმყოფი. თუ ვიგულისხმებთ, რომ რაღაც მიზეზის გამო ოდესღაც სუბიექტს გარკვეული მოქმედების განწყობა გაუჩნდა, რომ ეს განწყობა მას მტკიცედ შერჩა, რომ ამავე დროს მას არავითარი წარმოდგენა არ აქვს არც მისი სუბიექტურისა და არც ობიექტური ფაქტორის შესახებ, მაშინ გასაგები გახდება, თუ რატომ გრძნობს იგი გარკვეული მოქმედების მტკიცე ტენდენციას, და რატომაა, რომ არ იცის, თუ საიდან მომდინარეობს ეს ტენდენცია.

ასეთი მდგომარეობა რომ შესაძლებელია – რომ შესაძლოა, ადამიანი ერთგვარი მოქმედების მიმართ უძლეველ ტენდენციას გრძნობდეს, მაგრამ სრულიად არ იცოდეს, თუ რად და რატომ უნდა მას ამ მოქმედების შესრულება. ეს ჩვენ პოსტჰიპნოტური შთაგონების ფაქტიდან ვიცით. ეს უკანასკნელი იმდენად თვალსაჩინოდ მოგვაგონებს ჩვენს პათოლოგიურ შემთხვევებს, რომ მათი სრული გაიგივება შეიძლება. ჩვენ რომ ავიყვანოთ ერთერთი ასეთი ავადმყოფი და შერეოთ რომელსამე ჯანმრთელ სუბიექტს ჰიპნოტურ ძილში სწორედ იმ მოქმედების შესრულება დაავალოთ გაღვიძების შემდეგ, რომლისადმი უძლეველ ტენდენციითაც ჩვენი ავადმყოფია დაავადებული, ვნახავთ, რომ ამ ორ სუბიექტს შორის სრულიად არაფერი განსვავება არ იქნება: ერთიცა და მეორეც დაუძლეველ ტენდენციას იგრძნობენ ერთისადიმავე მოქმედების შესრულების მიმართ. განსხვავება მხოლოდ ის იქნება, რომ ერთს ჰიპნოტურ ძილში შთავაგონეთ ამ მოქმედების შესრულება, ხოლო მეორეს, არ ვიცით, საიდან გაუჩნდა იგი. განა სრული საბუთი არ გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ ტენდენციის საფუძველი არსებითად ორივეს ერთნაირი უნდა ჰქონდეს, ესე იგი, ავადმყოფის პათოლოგიური ტენდენციაც არსებითად იმავე წარმოშობის უნდა იყოს, როგორისაც ჯანმრთელის შთაგონებული ტენდენცია! მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ შთაგონება ჰიპნოტური ძილის დროს შესატყვის განწყობას ქმნის, რომელიც გაღვიძების შემდეგაც განაგრძობს არსებობას, და აიძულებს სუბიექტს გარკვეული მოქმედება შეასრულოს.

ამრიგად, პოსტჰიპნოტური შთაგონების საფუძველს განწყობა შეადგენს. ეს ექსპერიმენტულად დამტკიცებულს უდაოდ დებულებას წარმოადგენს. მაშასადამე, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს ისიც, რომ ავადმყოფური, დაუძლეველი ტენდენციის განცდასაც განწყობა უნდა ედოს საფუძვლად.

როგორ შეიძლება მოუსპო სუბიექტს პოსტჰიპნოტური შთაგონებიდან გამომდინარე ტენდენცია? სულ უბრალოდ, საკმარისია დაარწმუნოთ, რომ ეს ტენდენცია მას ჰიპნოტურ ძილში შთაგონეს, რათა იგი იმწამსვე თავიდან მოიშოროს. ეს ფაქტი უეჭველად იმაზეც მიგვითითებს, თუ როგორ შეიძლება ნებელობის აღნიშნული დაავადების განკურნება. არის ფაქტები, რომელიც გვარწმუნებს, რომ აქაც სავსებით იმავე ხერხს აქვს ძალა, რასაც პოსტჰიპნოტური შთაგონების გაფანტვის შემთხვევაშიც. ზემოაღნიშნული ავადმყოფი თავისთავად განიკურნა, როგორც კი მოხერხდა ჰიპნოტური ძილის დროს გამართული საუბრია ნიადაგზე იმ მოთხოვნილებისა და იმ სიტუაციის გამორკვევა, რომლის ნიადაგზეც მისი ავადმყოფობის საფუძვლად მდებარე განწყობა იყო აღმოცენებული.

2. ნებელობის პათოლოგიური სისუსტე **აბულის** სახელწოდებითაა ცნობილი. აბულის შემთხვევები მრავალია ფსიქოპათოლოგიურ ლიტერატურაში აღწერილი. ერთერთი მათგანი ჩვენ ზემოთაც გვქონდა დასახელებული (**ბენე-ს შემთხვევა**). აქ მოვიყვანთ ერთ ძალიან ცნობილ შემთხვევას, რომელიც Billod-ის მიერ იყო პირველად აღწერილი. ერთს აბულით დაავადებულ

ნოტარიუსს ხელშეკრულება ჰქონდა დასადები. დაწერა ტექსტი თავიდან ბოლომდე და ახლა ხელიდა უნდა მოეწერა. მაგრამ, დახე, მან ეს ვერ მოახერხა. ათჯერ და ასჯერ სცადა თავისი გვარის მოწერა. ვერ იქნა და ვერა: როგორც კი კალამს ქაღალდს მიუახლოვებდა, ხელი უარს ეუბნებოდა სამსახურზე, მაშინ როდესაც იმავე ხელით ჰაერში დაუბრკოლებლივ ასრულებდა ყველა იმ მოძრაობებს, რაც მისი სახელისა და გვარის მოსაწერად იყო საჭირო. მხოლოდ 4წ წუთის წვალების შემდეგ შესძლო ხელისმოწერა და ისიც ძლიერ უხვიროდ.

აბულიური ნების სისუსტე დამახასიათებელია უფრო ხშირად თანდაყოლილი **ნევროპათიებისთვის, ჰისტერიისთვის, ფსიქასთენიისთვის**. მისი სახესხვაობა ბევრნაირია; არსებითად კი ყველგან ერთსადაიმავე მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ავადმყოფს არაჩვეულებრივ დაქვეითებული აქვს სულ მარტივი განზრახული აქტიობის უნარიც კი.

ფსიქოპათოლოგიურ ლიტერატურაში ამ მოვლენის ახსნის სხვადასხვა ცდაა ცნობილი:

1) რიბო ფიქრობს, რომ დაავადება **გრძნობის** დაქვეითებით უნდა აიხსნას: როდესაც არაფერი გიზიდავს, როდესაც არც სიამოვნებას გგვრის რამე და არც უსიამოვნებას; როდესაც სრულ გულგრილობას განიცდი ყველაფრის მიმართ, მაშინ რაღა მოქმედების უნარზე, რაღა აქტიობაზე შეიძლება ლაპარაკი, რაღა ნებისმიერ ძალისხმევაზე! მაგრამ ზემოაღნიშნული Billod-ის ნოტარიუსის შემთხვევა ცუდად ეთანხმება ამ თეორიას: ნოტარიუსი სრულიად არ იყო აპათიურად განწყობილი იმის მიმართ, რაც უნდა გაეკეთებია. აბულიის შემთხვევები იმდენად მცირე აუცილებლობითაა გულგრილობის ანუ აპათიის მდგომარეობასთან დაკავშირებული, რომ ზოგიერთი ავტორის აზრით (**ვერნიკე, კრაფტებინგ** და სხვა), აბულიის საფუძვლად, პირიქით, ძლიერი ემოციური აგზნებადობა უნდა ჩაითვალოს.

2) საყურადღებოა **პ. ჟანეს** თეორია. მისი მიხედვით, აბულიის შემთხვევებში **სინამდვილის ფუნქციაა** დაზიანებული: ავადმყოფი თითქოს უცხო ქვეყანაში ცხოვრობდეს – მას არ შეუძლია გადაწყვეტილების გამოტანა, ყურადღების კონცენტრაცია, რაც აუცილებელია, როდესაც ისეთს რასმე აკეთებ, რასაც რაიმე რეალური მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ, რომ ავადმყოფი მნიშვნელობასმოკლებულ საქმეს კარგად აკეთებს, ანდა ისეთ საქმეს, რომლისთვისაც პასუხისმგებლობას მას კი არ დააკისრებთ, არამედ თვითონ აიღებთ თქვენს თავზე.

უფრო მარტივი იქნებოდა შემდეგი ახსნა. რა ეძინება აბულიკს? იგი ვერ მოქმედობს; მისი ქცევა ისე დაუბრკოლებლივ ვერ მიმდინარეობს, როგორც ეს ნორმალური ადამიანისთვის არის ჩვეულებრივი. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, მას სათანადო მოქმედების განწყობა არა აქვს, ვინაიდან, როგორც ვიცით, მოქმედების პროცესს სწორედ განწყობა წარმართავს. უგანწყობოდ შეიძლება რაიმე ცალკე მოძრაობა მოხერხდეს როგორმე, მაგრამ მოქმედება, როგორც მოძრაობათა აზრიანი სისტემა, შეუძლებელია. ამიტომ, რომ ჰისტერიული სიღამბლის დროს ავადმყოფს ცალკე მოძრაობათა შესრულება კარგად შეუძლია; მაშასადამე, კუნთების სისტემა სრულიად დაუზიანებელი აქვს; მაგრამ, ამის მიუხედავად, ამ მოძრაობათა აზრიან მოქმედებად გაერთიანების ძალა არა აქვს: ჰისტერიულს, მაგალითად. სიარული არ შეუძლია. მაგრამ თუ ვინიცობაა მას განწყობა გაუჩნდა, სიღამბლე სრულიად უგზო-უკვლოდ გაუვლის. შეიძლება მოხდეს, რომ აბულიკს მხოლოდ წარმოსახული სიტუაციის ზეგავლენით არ უჩნდებოდეს განწყობა, თორემ უშუალო სიტუაციაში იგი ნორმალურად მოქმედებდეს. ასეა, მაგალითად, ფსიქასთენიის შემთხვევაში, როდესაც ავადმყოფს მარტო ყოფნის დროს კარგად შეუძლია ამა თუ იმ მოქმედების შესრულება, მაგალითად, წერა, მაგრამ სხვისი თანდასწრებით ამას ვერ ახერხებს.

ამრიგად, აბულიის შემთხვევათა შესწავლა კვლავ იმ აზრის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ ნებელობის პროცესში გადაწყვეტ როლს განწყობა უნდა თამაშობდეს. აბულიკს რომ მართლა განწყობის სფეროში აქვს სპეციფიკური დეფექტი, ამას ექსპერიმენტული საბუთიც მოეპოვება. სათანადო ცდების შედეგად გამოირკვა, რომ ფსიქასთენიის შემთხვევაში ერთხელ შემუშავებული განწყობა დიდხანს ვერ სძლებს. იგი მალე იკარგება: ფსიქასთენიკის განწყობა ლაბილურია.

3) კიდევ უფრო საინტერესოა განწყობის თეორიის თვალსაზრისით **ე. წ. აპრაქსიის** შემთხვევები. გაკვრით აპრაქსიის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. ახლა ცოტა უფრო დავწვრილებით უნდა შევჩერდეთ მასზე. **ჰუგო ლიბმანს** შემდეგ, რომელმაც პირველად აღწერა ეს დაავადება, აპრაქსიის სახელწოდებით იმ შემთხვევებს აღნიშნავენ. როდესაც ავადმყოფს – მოძრაობის აპარატის სრული სისალის მიუხედავად – სრულიად მარტივი ნებისმიერი მოქმედების შესრულება არ ძალუძს.

დავასახელოთ ზოგიერთი კლასიკური შემთხვევა:

1) **ჩეკსონის** ერთი ავადმყოფი ვერაგზით ვერ ახერხებდა ენის გამოყოფას. როდესაც ამას ექიმი მოსთხოვდა მას; მაგრამ სრულიად დაუბრკოლებლივ ისველებდა ენით ტუჩებს, როდესაც ამისი იმპულსი გაუჩნდებოდა, 2) **გოლდშტეინის** ავადმყოფი ექიმის წინადადებით თვალის დახუჭვას ვერ ახერხებდა, მაგრამ როდესაც დასაძინებლად დაწვებოდა, ეს მისთვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენდა; 3) ცნობილია შემთხვევები, რომ აპრაქსიით დაავადებული მშვენივრად იხსნის და იკრავს ტანისამოსის ღილებს ყოველ დილა-სალამოს, როდესაც ტანთ იცვამს ან იხდის. მაგრამ

საკმარისია წინადადება მისცეთ, ღილი გაიხსნას ან შეიკრას, რომ ამ მარტივი ოპერაციის შესრულება იმწამსვე შეუძლებელი გახდოთ მისთვის; 4) საინტერესოა **ლიბმანის** შემთხვევები ე. წ. **იდეატორული აპრაქსიისა**: ავადმყოფს სრულიად არ ძალუძს რომელიმე საკმაოდ რთული აქტის სწორი შესრულება. იგი **კარგად** ასრულებს ყველა ნაწილობრივ აქტებს, რომელიც ამ რთულ აქტს შეადგენს, მაგრამ ერთიერთმანეთში ურევს, მათს წესიერ თანამიმდევრობას ვერ იცავს, რათა მართლა ერთი რთული მთლიანი მოქმედება შეასრულოს. მას, **ლიბმანის** თქმით, „**მოქმედების ფორმულა**“ აქვს დარღვეული.

აპრაქსიის ბუნება არაჩვეულებრივ ნათელი ხდება, რაწამს მას განწყობის ჩვენი თეორიის თვალთ შევხვდავთ. მართლაც, იმ წამსვე თვალში გეცემათ ის გარემოება, რომ ავადმყოფი ერთს შემთხვევაში მშვენივრად ასრულებს ერთს მოქმედებას და მეორეში სრულიად უძლური ხდება იგივე მოქმედება გაიმეოროს. რა შეიძლება იყოს ამის მიზეზი, თუ არა ის, რომ ერთ შემთხვევაში მას ქვემდებარე მოქმედების შესატყვისი განწყობა აქვს და მეორეში არა. მაგრამ როდის, რა პირობებში აქვს ეს განწყობა და რა პირობებში არა აქვს იგი? როდესაც აქტუალური მოთხოვნილება გარკვეული მოქმედების შესრულებას მოითხოვს – დაძინებისთვის თვალების დახუჭვაა საჭირო და ტანისამოსის გახდისთვის დასაწოლად ღილების გახსნა – ავადმყოფს არცერთი ასეთი მოქმედება არ ეძნელება. მაშასადამე, ასეთ პირობებში მას სათანადო ქცევის უნარი მთლიანად დაცული აქვს.

მაგრამ როდესაც მას ამავე მოქმედების აქტუალური მოთხოვნილება არა აქვს და როდესაც მან ის მოქმედება უნდა შეასრულოს, რომელსაც წარმოსახული სიტუაცია მოითხოვს, მაშინ ყველაფერი ირღვევა, და ავადმყოფი ჩვეული მარტივი მოქმედების შესრულებასაც ვერ ახერხებს: წარმოსახული, თუ გააზრებული სიტუაცია უძლურია, მას შესატყვისი განწყობა გაუჩინოს. უდაოა, ავადმყოფს ნებელობა აქვს დაზიანებული.

ერთად ერთი, რასაც აქ განმარტება ესაჭიროება, ეს ისაა, თუ რატომ ვლაპარაკობთ ჩვენ წარმოსახულის თუ გააზრებული სიტუაციის შესახებ, როდესაც ავადმყოფს რამე გაკეთების წინადადებას აძლევთ. უდაოა, რომ ავადმყოფს იმის გაკეთება, რასაც მას ავალბებენ, ამჟამად სრულიად არ ესაჭიროება. მაშასადამე, მის აქტუალურ მოთხოვნილებათა სიტუაციაში ისეთი არაფერია, რომ ამ მოქმედების შესრულებას მოითხოვდეს. მართლაც, ავადმყოფის აქტუალური სიტუაცია ასეთია: ის ექიმის ოთახშია, მას სინჯავენ, იკვლევენ მის ჯანმრთელობას. ღილის გახსნას თუ ენის გამოყოფას ეს სიტუაცია სრულიად არ მოითხოვს. მაშასადამე, მან უნდა წარმოისახოს, უნდა აქტუალური გახადოს ისეთი სიტუაცია, რომელიც ამ აქტს მოითხოვს, თუ უნდა, რომ ექიმის დავალება შეასრულოს. უნდა ვიფიქროთ, ზოგიერთ შემთხვევაში ალბათ მას ამის ძალა არ შესწევს, ზოგიერთში შესაძლოა, მან სათანადო სიტუაცია წარმოიდგინოს, მაგრამ ამ უკანასკნელმა მასში სათანადო განწყობის შექმნა ვერ შესძლოს.

ამრიგად, აპრაქსიის ბუნება სრულიად ნათელი ხდება, თუ მას მართლა ნებელობის დაავადებად წარმოვიდგენთ. მაშინ საკვირველი არ იქნება, რომ აქტუალურ სიტუაციაში ავადმყოფი შესატყვისი მოქმედების სრულ უნარს ინარჩუნებს: იმპულსური ქცევა მას დაუზიანებელი აქვს.

აქტიობის სხვა სახეები

1. შთაგონების პრობლემა

გარდა იმპულსურისა და ნებისმიერი ქცევისა აქტიობის სხვა ფორმებიც არსებობს. მათი დიფერენციაცია იმის მიხედვით შეიძლება მოხდეს, თუ რა იწვევს განწყობას, რომელიც ამ აქტიობის მიმდინარეობას ედება საფუძვლად. იმპულსური და ნებისმიერი აქტიობა ზემოთ სწორედ ამ ნიშნით განვასხვავებთ ურთიერთისგან: ერთ შემთხვევაში განწყობას. აქტუალური მოთხოვნილების სიტუაცია იწვევს, ანდა მოკლედ – აქტუალური სიტუაცია, ხოლო მეორეში – იდეური ანუ წარმოსახვითი თუ აზრითი სიტუაცია.

იბადება საკითხი. არის თუ არა შემთხვევები, რომ მოქმედების განწყობას სხვა რამეც ქმნიდეს?

აქ პირველ რიგში ე. წ. **შთაგონება** უნდა იქნეს დასახელებული. დღეს მას არსებობაში ეჭვი არავის შეაქვს. რას წარმოადგენს იგი? პირველად ეს ცნება ძალიან ვიწრო აზრით ინმარებოდა. როგორც ცნობილია, ჰიპნოტური ძილის დროს შესაძლებელი ხდება დაძინებულმა (დაჰიპნოზებულმა, მედიუმმა) ჰიპნოტიზორის წინადადება ბრძანებად განიცადოს, რომელსაც იგი უსათუოდ ასრულებს. შესაძლებელი ხდება ისიც, რომ ბრძანება გაღვიძების შემდეგ იქნეს შესრულებული, თუ ჰიპნოტიზორის სურვილი ასეთი იქნება („პოსტჰიპნოტური შთაგონება“). გამოირკვა, რომ იგივე ეფექტი სიფხიზლეშიც შეიძლება მიიღო. აქაც ხდება ზოგჯერ, რომ ადამიანი მეორის ბრძანებას თავისდაუნებურად და შეუცნობლად ემორჩილება და ასრულებს ხოლმე. აი, ასეთს ზემოქმედებას ერთი ადამიანისას მეორეზე **შთაგონებას**, უწოდებენ და განასხვავებენ **ჰიპნოტურ შთაგონებას**, **პოსტჰიპნოტურ შთაგონებას** და სიფხიზლეში მიღებულ **შთაგონებას**.

რაკი გამოირკვა, რომ შთაგონება სიფხიზლეშიც ხერხდება, ბუნებრივად ისმის საკითხი, რა პირობებში ხდება იგი. **შტერნის მიხედვით**, პირობათა ორი ჯგუფი უნდა განვასხვავოთ: ა) პირობები, რომელიც აუცილებელია შთაგონების მისაღებად და გ) პირობები, რომელიც საჭიროა იმისთვის, რომ შთაგონების გადაცემა შეიძლებოდეს.

ა) იმისთვის რომ სუბიექტმა შთაგონება მიიღოს, სამი პირობაა საჭირო:

1) იგი **შთაგონებადი** უნდა იყოს – ადვილად დამჯერი, უკრიტიკოდ განწყობილი, უნიციატივო სუბიექტი, ჩვეულებრივ, უფრო შთაგონებადია, ვიდრე საწინააღმდეგო ნიშნების მქონე ადამიანი. მაგრამ შთაგონებადი არა მარტო ასეთი ადამიანია;

2) სიტუაცია, რომელშიც იმყოფება სუბიექტი, ისეთს ზოგად ატმოსფეროს უნდა ქმნიდეს, რომ დამოუკიდებელის, დაკვირვებული მსჯელობის წარმოებას ხელს უშლიდეს (ემოციური სიტუაცია);

3) შთაგონება ისეთ მხარეს უნდა ეხებოდეს, რომელშიც ნაკლებაა სუბიექტის დამოუკიდებლობა მოსალოდნელი. მისთვის შედარებით უცხო სფეროს, უცხო საკითხებს და ისეთებს, რომ მისი ნებისყოფის ჩვეულებრივ მიმართულებას არ ეწინააღმდეგებოდეს.

ბ) რაც შეეხება შთაგონების გადაცემას, მისთვის მთავარ პირობას შთაგონების გადაცემის სპეციფიკური თვისება, **მშთაგონებლობა** ანუ **სუგესტივობა** შეადგენს. შეეჯველია, რომ შთაგონება ყველას როდი შეუძლია, თუნდ მისი მიღების პირობები ყველა მაქსიმალურად იყოს დაცული. ამისთვის პიროვნების ერთგვარი სპეციფიკური ზოგადი ნიშანია საჭირო – სუგესტივობა. უამნიშნოდ ვერც მჭერმეტყველება მოიტანდა სათანადო ეფექტს და ვერც გარეგნობის ზოგიერთი ხელსაყრელი თვისება, რომელსაც სუგესტივი სუბიექტის ხელში, პირიქით, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექნებოდა.

სუგესტივობა არა მარტო ადამიანს აქვს – შესაძლებელია, იგი კოლექტივიდანაც მომდინარეობდეს. მაგალითად, ე.წ. **პანიკის** შემთხვევაში ყველას მოიცავს შიში და ყველა თავისთვის ანგარიშიშეუცემლად გარბის; ანდა ყველა რომ აღფრთოვანებული ტაშით ხვდება ან აცილებს რომელსამე მსახიობს, ეს იმიტომ ხდება, რომ კოლექტივი, მასა, შთაგონებითს გავლენას ახდენს ერთეულებზე.

ასეთივე შთაგონების მაგალითს წარმოადგენს **მოდაც**, ჩაცმა-დახურვას ეხება იგი, თუ სხვას რასმე, სულ ერთია. იგი კოლექტივიდან მომდინარე სუგესტივობის ნაყოფს შეადგენს.

შეიძლება სუგესტივობა საგნებსაც ჰქონდეს. ამის საუკეთესო მაგალითს ე.წ. **რეკლამა** იძლევა.

შესაძლებელია **თვითშთაგონებაც**. როდესაც რისამე ძლიერი **სურვილი გაქვს**, ბოლოსდაბოლოს, ზოგჯერ მისი განხორციელების ფაქტურობაში რწმუნდები. ასეთსავე როლს ასრულებს ხშირად მოლოდინი და შიშიც: პანიკის შემთხვევაში ჩვენ არა მარტო კოლექტივიდან მომდინარე შთაგონებასთან გვაქვს საქმე, არამედ შიშის განცდიდან მომდინარე თვითშთაგონებასთანაც.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ განსაზღვრულ პირობებში შესაძლებელი ხდება, ადამიანმა არა თავისი აქტუალური მოთხოვნილების, არა თავისი საკუთარი ნებელობის, არამედ სხვისი ზეგავლენის მიხედვით იმოქმედოს, და ამავე დროს ისეთი განცდა ჰქონდეს, თითქოს თავისი საკუთარი სურვილის თანახმად, და არა რაიმე უცხო იმბულსით, მოქმედებდეს. ასეთ შემთხვევებში **შთაგონებასთან** გვაქვს საქმე.

როგორც ვხედავთ, შთაგონებული ქცევისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ სუბიექტი ვერ გრძნობს, რომ მის ქცევას სხვისი ნებისყოფა წარმართავს. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ სხვისი ნებელობა მართლაც არ წარმართავს შთაგონების შემთხვევაში შთაგონებულის ქცევას, რომ ნამდვილად იგი თვითონ მართავს მას, მიუხედავად იმისა, რომ ობიექტურად სხვისი ბრძანების მეტს არაფერს ასრულებს. იმის ჩვენება რომ როგორმე შესაძლებელი ყოფილიყო, რომ ეს მართლა ასეა, მაშინ შთაგონების საიდუმლოება ჩვენთვის სრულიად ნათელი გახდებოდა. ვნახოთ, ხომ არ არის ეს მართლა როგორმე შესაძლებელი.

ვთქვათ, რომ ჰიპნოტიზორი სუბიექტის **ქცევაზე** როდი ახდენს **უშუალოდ** გავლენას, მასში ამა თუ იმ ქცევის აქტებს როდი იწვევს უშუალოდ, არამედ პირველ რიგში **თვითონ სუბიექტზე** ახდენს სპეციფიკურ გავლენას. ვთქვათ, რომ იგი ისე ცვლის მას, რომ იგი თავისი ნებასურვილით აკეთებს იმას, რაც ნამდვილად შთამაგონებელს ნებაეს. მაშინ როგორი იქნება სუბიექტის განცდა ან საქმის ნამდვილი ვითარება? სწორედ ისეთი, როგორიც შთაგონების შემთხვევაშია. სუბიექტი მართლაც იმას გააკეთებს, რაც მას, სწორედ მას უნდა, და არა სხვას ვისმე, თუმცა ამით იგი ობიექტურად სხვისი ბრძანების შესრულების მეტს არაფერს აკეთებს. მაშასადამე, საფიქრებელი ხდება, რომ შთაგონების შემთხვევებში სუბიექტის მოქმედებაზე როდი ხდება უშუალო ზეგავლენა, არამედ მის პიროვნებაზე, რომელიც ისე იცვლება, რომ მას მისწრაფება, მზაობა. **განწყობა** უჩნდება, გარკვეული ქცევის აქტები შეასრულოს; და როდესაც იგი ამ აქტებს ასრულებს, იგი საკუთარი განწყობის, და არა სხვისი ბრძანების, რეალიზაციას ახდენს. გასაგებია, რომ მას განცდაც სწორედ ასეთი აქვს.

ამრიგად, შთაგონებას განწყობის მექანიზმი უსდა ვდოს საფუძვლად: სხვანაირად მისი დამაკმაყოფილებელი ახსნა შეუძლებელი იქნებოდა. საბედნიეროდ, არსებობს ფაქტიური საბუთიც, რომელიც ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს. როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ჩვენ ექსპერიმენტულად დავამტკიცეთ, რომ ე. წ. პოსტჰიპნოტური შთაგონება ჰიპნოტურ ძილში

შექმნილი განწყობის რეალიზაციას წარმოადგენს. მაგრამ ის, რაც ამ შემთხვევაში პოსტჰიპნოტური შთაგონების შესახებ ითქმის, რასაკვირველია, სრული უფლებით ყოველგვარი სხვა შთაგონების შესახებ შეიძლება განმეორდეს.

2. იძულება და მისი როლი ნებელობის გენეზისში

არის ისეთი მოქმედების შემთხვევებიც, როდესაც საქმე არც იმპულსურ ქცევასთან გვაქვს. არც ნებისმიერთან და არც შთაგონებასთან. აქტიობის ყველა ამ შემთხვევას სუბიექტურად ერთი რამ მაინც აქვს საერთო. სუბიექტის განცდა სამივე შემთხვევაში ისეთია, თითქოს იგი თავისი სურვილის მიხედვით მოქმედებდეს, იმას აკეთებდეს, რაც მას და არა სხვას ვისმე, უნდა. მაგრამ ადამიანის ყოველგვარ მოქმედებას როდი ახლავს ასეთი განცდა თან. არის შემთხვევები, რომ ჩვენ იძულებას განვიცდით: ჩვენ ვმოქმედობთ, რასდაც ვაკეთებთ, მაგრამ ვგრძნობთ, რომ ამ შემთხვევაში სხვის ნებას ვასრულებთ, რომ საკუთარი სურვილით ამას ხელს არ მოვკიდებდით. აქ ყველა ის შემთხვევები იგულისხმება, როდესაც გარედან მომდინარე მოთხოვნილებას ვასრულებთ და ვიცით, რომ ეს გარედან მომდინარე მოთხოვნილებაა. ამის მაგალითებს წარმოადგენს:

1) კომანდა, რომელსაც ჯარისკაცი ასრულებს.

2) კანონი ან წესი, რომელსაც სახელმწიფო ან რომელიმე ორგანიზაციის ავტორიტეტი უდევს საფუძვლად და რომლის შესრულებაც სავალდებულოა.

3) ბრძანება, რომელიც, მინდა-არ მინდა, უნდა შევასრულო: ბრძანება უფროსისა უმცროსი-სადმი, ბატონისა მონისადმი.

წინანდელ საზოგადოებრივ ფორმაციებში მოქმედების ამ ფორმას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. შრომა მაშინ უმთავრესად ამის გამოთლენას წარმოადგენდა.

სხვა შესაძლო შემთხვევებს რომ თავი დავანებოთ, დასახელებული მაგალითებიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რაში მდგომარეობს აქტიობის ამ სახეობის თავისებურება. როგორც უკვე იყო ნათქვამი, აქ ძირითადი იძულებითობაა: ადამიანი იძულებული ხდება ის გააკეთოს, რასაც მას უკარნახებენ. იბადება საკითხი. როგორ ხორციელდება აქ მოქმედება? რა წარმართავს მას? განწყობის შესახებ ლაპარაკი ძნელია. საქმე ისაა, რომ აქ სუბიექტი მოქმედებას როგორც თავზე მოხვევულს, როგორც იძულებითს, განიცდის და არა როგორც თავის საკუთარ აქტიობას. მაგრამ, მეორის მხრივ, საზოგადოდ შეუძლებელია, რაიმე მეტად თუ ნაკლებად რთული მოქმედების პროცესი განწყობის გარეშე მიმდინარეობდეს. საკითხის გადაჭრა შემდეგში უნდა ვეძიოთ. სუბიექტი, თუმცა იძულებით, მაგრამ, ბოლოსდაბოლოს. მაინც თვითონ ღებულობს თავის თავზე დავალდებულ საქმეს, მაინც იწყნარებს მას. მაშასადამე, ამ საქმეს მაინც ის ასრულებს და ამდენად იგი მაინც მისი საქმეა. მაშასადამე, განწყობის სრული უარყოფისთვის საბუთი არ გვრჩება.

ეს გარემოება გასაღებად ხდის, რომ, ბოლოსდაბოლოს, ამ კატეგორიის მოქმედება ნებისმიერი ქცევის მოსამზადებელ საფეხურს წარმოადგენს, იმ ნიადაგს, რომელზეც, ნაწილობრივ მაინც, ადამიანის ნებელობა აღმოცენდა. საქმე ისაა, რომ იძულებითი აქტიობის შემთხვევაში ადამიანი იმას აკეთებს, რის მიმართაც მას ამჟამად სრულიად არავითარი იმპულსი არა აქვს. ჩვენ ვიცით, ნებელობის ერთერთ სპეციფიკურ ნიშანს სწორედ ის გარემოებაც შეადგენს, რომ სუბიექტი აქ თავისი აქტუალური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად როდი მოქმედობს, იგი იმას კი არ აკეთებს, რაც უნდა, არამედ იმას, რაც ამჟამად მისთვის აქტუალური არაა, რაც ეხლა მას შეიძლება სრულიადაც არ უნდოდეს. ერთი სიტყვით, ნებელობის ერთერთი დამახასიათებელი მომენტი ისაა, რომ ადამიანი აქ იმიტომ კი არ აკეთებს რაიმეს, რომ ეს მას ამჟამად უნდა, არამედ სულ სხვა მიზეზის გამო. მაშასადამე, იძულებითი აქტიობა ამ მხრივ ერთგვარს წინასაფხურს წარმოადგენს ნებელობისთვის: იგი აჩვენებს ადამიანს იმის კეთებას, რასაც აქტუალურ სურვილებთან საერთო არაფერი აქვს, იგი საფუძველს უყრის ამ მხრივ ადამიანის ნებელობას. მაგრამ დასრულებული ნებელობის შემთხვევაში მოქმედებას ხომ განწყობა უდევს საფუძვლად! აქედან თითქოს ნათელი ხდება, რომ ამგვარი განწყობის შესაძლებლობა იძულებითი მოქმედების პროცესში უნდა მომზადებულიყო.

ამისდა მიხედვით, ნებელობის გენეზი ამ მიმართულებით თითქოს ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: პირველად იყო ბრძანება, იმიტომ, რომ თვითონ ბრძანებელს არ უნდოდა იმის გაკეთება, რის გაკეთებასაც სხვას ავალდებდა. ხოლო რაც არ უნდოდა, ამის გაკეთების ძალა მას არ შესწევდა, იმიტომ რომ მას ნებელობა ჯერ კიდევ არ ჰქონდა. მონა იძულებული იყო ბრძანება შეესრულებია, ესე იგი, ისეთი საქმე გაეკეთებია, რომლის მიმართ მას არავითარი აქტუალური ინტერესი არ ჰქონდა. მაგრამ იგი ამას იძულებით აკეთებდა. იძულებიდან გამომდინარე იმპულსით. იმიტომ მისი მოქმედება, ბოლოსდაბოლოს, უფრო იმპულსური იყო, ვიდრე ნებისმიერი: ნებელობა ჯერჯერობით არც მას ჰქონდა. ნამდვილი ნებელობა მხოლოდ მას შემდეგ გაჩნდა, რაც ადამიანი მიიჩვია, ბრძანება სხვის მიმართ კი არა, თავის თავის მიმართ გაეცა. მაგრამ თავის მიმართ ბრძანება – ბრძანება აღარ არის. იგი მოთხოვნილებაა იმის გაკეთებისა, რისი გაკეთების მოთხოვნილებაც სუბიექტს ამ მომენტში არ აქვს. იგი მე-ს მოთხოვნილებათა ხელმძღვანელი როლის შეგნებაა. მაშასადამე, იგი ნამდვილი ნებელობის აღმოცენების მაჩვენებელია.

აქტიობის ონტოგენეტური განვითარება

როგორია ბავშვის აქტიობის განვითარების გზა, სანამ იგი დასრულებული ნებელობის საფეხურს მიაღწევდეს? ამ საკითხის დაწვრილებითი შესწავლა ცალკე ფსიქოლოგიური დისციპლინის, ბავშვის ფსიქოლოგიის ამოცანას შეადგენს. აქ, ზოგადი ფსიქოლოგიის კურსში, საკმარისი იქნება, თუ უმთავრესად იმას შევხებით, რასაც ადამიანის აქტიობის, განსაკუთრებით კი ნებელობის, ბუნების გასაგებად აქვს მნიშვნელობა.

დიდი ხანია, რაც ბავშვს, როგორც **სენსომოტორულ** არსებას, ახასიათებენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ ყოველი შთაბეჭდილება მასში უშუალო რეაქციის შეუკავებელ იმპულსს იწვევს. გარედან იქნება ეს შთაბეჭდილება მომდინარე, თუ შიგნიდან – თვითონ ორგანიზმიდან, ეს სულერთია: იგი იმწამსვე რეაქციით თავდება. მაშასადამე, ბავშვის რეაქციებს ისევე შემთხვევითი, ისევე მოუწესრიგებელი ხასიათი უნდა ჰქონდეს, როგორც შინა და გარე შთაბეჭდილებებს, რომელნიც ამ რეაქციას იწვევენ. სუბიექტი, როგორც შინაგანი აგენტი, ცენტრი, რომელიც წესსა და რიგს შეიტანდა ამ უთავბოლო ქაოსში, ზოგ შთაბეჭდილებას რეაქციით უპასუხებდა, ზოგს სრულიად უპასუხოდ დასტოვებდა, ზოგიერთს მოთხოვნილებას დაიკმაყოფილებდა, სხვებს მეორე პლანზე დააყენებდა, ასეთი სუბიექტი ახალდაბადებულ ბავშვში ჯერ კიდევ არსად ჩანს. იმისთვის, რომ ასეთი სუბიექტი გაჩნდეს, განვითარდეს და დასრულდეს, დროა საჭირო, სახელდობრ, მთელი ბავშვობის ხანა, რომელიც არსებითად მხოლოდ იმ მომენტიდან შეიძლება საბოლოოდ დამთავრებულად ჩაითვალოს, რაც მოზარდი ადამიანი გათვითცნობიერებულ **მე-**დ გადაიქცევა, რომელსაც თავისი ცხოვრების ნამდვილი **ნებელობითი** რეგულაციის უნარი აქვს შემუშავებული.

ბავშვის განვითარების პროცესი სპეციფიკურ პირობებში მიმდინარეობს: იგი **მოწესრიგებულ გარემოში** იზრდება. ამ გარემოებას მისი აქტიობის განვითარების პროცესში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს: ბავშვზე მოქმედ შთაბეჭდილებებს ქაოტიური ხასიათი ეკარგება, ვინაიდან მათ კარგა ხნის განმავლობაში, სანამ ბავშვი ჯერ კიდევ სუსტია, მოზარდილი აწესრიგებს. იგივე ხდება ბავშვის მოთხოვნილებების მიმართაც: მოზარდილს წესი და რიგი მათი დაკმაყოფილების საქმეშიც შეაქვს. ყველა ამის გამო, ბავშვს თანდათანობით მოწესრიგებული რეაქციები უმუშავდება, რომელთაც თავდაპირველად ე.წ. **პირობითი რეფლექსების** სახე აქვთ: ბავშვი გარკვეულ შთაბეჭდილებებზე გარკვეული რეაქციების მოცემას ეჩვევა, ხოლო სხვებზე რეაქციის შეკავების უნარი ვითარდება. ელემენტარულ მოთხოვნილებებს გარკვეულ დროსა და გარკვეული წესით იკმაყოფილებს. ერთი სიტყვით, მოწესრიგებული გარემოს ზეგავლენით ბავშვს გარკვეული ელემენტარული ჩვევები უმუშავდება, რომელთაც ამ სენსომოტორულის, ამ უაღრესად იმპულსური არსების ქცევაში ერთგვარი წესი და რიგი შეაქვთ.

განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის ქცევის მოწესრიგებისთვის სიტყვიერ ზეგავლენასაც, რომელსაც თავიდანვე მივმართავთ, როგორც კი ბავშვში მისი გაგების ნიშნებს დავინახავთ: ბავშვს წარამარა ვუკრძალოვთ იმის გაკეთებას, რაც არ შეიძლება; და ვასწავლით და ვაქეზებთ ისე მოიქცეს, როგორც ჩვენ მიგვაჩნია წესიერად. ამრიგად, ბავშვის წინაშე აკრძალულისა და ნებადართულის მთელი სისტემა იგება, რომელიც მის ქცევას თანდათანობით იმპულსის ბატონობისგან ათავისუფლებს და მოწესრიგებულ მიმართულებას აძლევს. ასე თუ ისე, 1-3 წლის ბავშვი იძულებული ხდება, თავისი იმპულსების თანდათანობით შეზღუდვასა და უფროსებისგან ნაჩვენები გზით მოქმედებას მიეჩვიოს. ამ პერიოდის ბავშვის ქცევისთვის განსაკუთრებით სპეციფიკური ის არის, რომ იგი ადვილად ემორჩილება დისციპლინას, რომელიც მას გამუდმებით გარკვეული მიმართულებით წვრთნის.

მაგრამ ამავე წლებში ბავშვის აქტიობა სხვა მიმართულებითაც ვითარდება. პირველისა და მეორე წლის განმავლობაში ბავშვი განსაკუთრებით თავისი სხეულის დაუფლებით არის დაინტერესებული. მალე იგი ფეხსაც სწავლობს. ეს გარემოება სულ უფრო და უფრო ათავისუფლებს მას მომვლელთაგან. თვითონ პროცესი სხეულის დაუფლების, განსაკუთრებით კი ფეხის სწავლისა, საკმაოდ დიდს დაძაბულობას, საკმაოდ თვალსაჩინო ძალისხმევას მოითხოვს და საინტერესოა, რომ ბავშვი სრულიად არ გაურბის ამას; პირიქით, ეტანება კიდევ მას, სანამ მიზანს არ მიაღწევს და სიარულს არ ისწავლის. ბავშვის ქცევას რომ დაავაკვირდეთ, როდესაც ის ფეხს სწავლობს, იძულებული იქნებით იფიქროთ, რომ ნამდვილს ნებისმიერ ქცევასთან გაქვთ საქმე – ისე დიდია ბავშვის დაძაბულობა და ისე მიზანმიმართულია მთელი მისი ქცევა. ნამდვილად, რასაკვირველია, ნებისმიერ ქცევაზე ლაპარაკი ჯერჯერობით სრულიად უაღვილოა: ნებელობის როლს ამ შემთხვევაში ის იმპულსი ასრულებს, რომელიც თანშობილი ფუნქციის მომწიფების სწრაფვიდან გამომდინარეობს. სიარულის მექანიზმი საკმარისად მომწიფებულია, და მისი ამოქმედება ამიერიდან პირდაპირ აუცილებელი ხდება. ესაა, რომ ბავშვი ეგოდენ თვალსაჩინო ძალისხმევის წყაროდ იქცევა და ყველა სხვა იმპულსს, რომელიც ყოველთვის, შესაძლოა, გაჩნდეს, ეგოდენ წარმატებით ჩრდილავს. ხშირია შემთხვევა, რომ ბავშვი ძირს ეცემა, შეიძლება იტკინოს კიდევ რამე; მიუხედავად ამისა, ის მაინც დაჟინებით განაგრძობს ცდას, კვლავ ფეხზე დადგეს და გაიაროს. ეს გარემოება ბავშვს **ძალისხმევას, წინააღმდეგობის** გაწევას ასწავლის. იგივე ხდება მის ელემენტურ თამაშშიც,

რომელშიც ბავშვი თავის უძლიერეს ტენდენციათა ამოქმედების მოთხოვნილებას იკმაყოფილებს. ამ ტენდენციების იმპულსური ძალა დიდია, და ბავშვი მათი დანმარებით საწინააღმდეგო ტენდენციებთან და სხვა დაბრკოლებებთან ბრძოლას ეჩვევა.

ამრიგად, პირველი სამი წლის ბავშვის აქტიობისთვის განსაკუთრებით ორი ურთიერთის წინააღმდეგ მიმართული ტენდენციაა დამახასიათებელი: ერთის მხრივ, იგი ადვილად, თითქმის წინააღმდეგობის გაუწველად, ემორჩილება იმ რეგულაციას, რომელიც ღიადებს შეაქვთ მის აქტიობაში, ყველა იმ ღონისძიებებს, რომელსაც ჩვილი ბავშვობის ხანის დისციპლინა მიმართავს მის გასაწვრთნელად. ამ მხრივ ბავშვი სანთელივით მოქნილი და პლასტიკურია. მეორის მხრივ, მასში თანშობილი, ბუნებრივ ტენდენციების ძლიერი იმპულსის ხელმძღვანელობით, დაბრკოლებებთან ბრძოლის, ძალისხმევისა და წინააღმდეგობის დაძლევის უნარი ვითარდება.

3-4 წლისთვის ამ უკანასკნელის განვითარების პროცესი იმდენად მაღალ დონეს აღწევს, რომ იგი 1-3 წლის ბავშვისთვის სპეციფიკურს მორჩილებისა და პლასტიკურობის ტენდენციას ვეღარ ურიგდება, ამსხვრევს მას და ბავშვის ქცევის მთელ სტრუქტურას თავისებურად გარდაქმნის. ეხლა ეს ტენდენცია დგება პირველ რიგში, და მორჩილი და სანთელივით რბილი ბავშვი, უაღრესად თვითნებურს, ყინიანსა და ჭიუტ არსებად იქცევა. იგი თავისი სურვილების უდრეკ იმპულსებს ააშკარავებს; ხშირად არაჩვეულებრივ წინააღმდეგობას გვიწევს და, თავისი რომ გაიტანოს, ზოგჯერ პირდაპირ საოცარს ძალისხმევის უნარს ამჟღავნებს. ერთხანს თითქმის სრულიად შეუძლებელი ხდება მასთან ბრძოლა, და მისი ქცევის მოწესრიგება ზოგჯერ მხოლოდ ფიზიკური იძულებით ხერხდება.

ამ ე.წ. „პირველი ყინიანობის ხანაში“ ბავშვი წამდაუწუმ უფროსების წინააღმდეგობას ხვდება, მათი ნებელობის უდრეკობას მტკივნეულად განიცდის, მათი მოთხოვნილებისა და წესების უძლეველობას ეცნობა და ძალიან მალე აქტიობის განვითარების ახალ საფეხურზე გადადის. მას ობიექტურად არსებული წესის, ობიექტურად არსებული ვითარებისა და მისი გარდუვალობის ან უძლეველობის ცნობიერება უვითარდება. იგი ხელახლა მორჩილი და მოქნილი ხდება. განსხვავება პირველ პერიოდთან შედარებით ისაა, რომ იქ ბავშვი იძულებას სუბიექტურად ვერ გრძნობდა. ახლა კი იგი გრძნობს, რომ ობიექტურ ვითარებას ანგარიში უნდა გაუწიოს, წესებს ვერ შესცვლის და უნდა დაემორჩილოს: ეხლა იგი იძულებას სუბიექტურადაც განიცდის.

ამისი შესაფერი ხდება მისი თამაშის შინაარსიც. ბავშვი მეტი ხალისით მონაწილეობს კოლექტიურ თამაშში, რომელშიც გარკვეული წესების დაცვაა აუცილებელი. მას ახლა ამ წესების გაგებისა და მათი მორჩილების ძალა შესწევს და იგი ხალისით ააშკარავებს ამ ძალას: მისი თამაშშიც შეგნებულნი, იძულებული ქცევის უნარს ავითარებს.

ამრიგად, ბავშვს 3-4 წლის **ყინიანობისა და ნეგატივიზმის** (წინააღმდეგობის გაწევის) აღარაფერი რჩება; ამიერიდან იგი წესის გარდუვალობასა და აუცილებლობას გრძნობს; იგი მის იძულებით ძალას ცნობს და თავისი ნებით ემორჩილება. რასაკვირველია, ამით იგი აქტიობის უფრო მაღალ დონეს აღწევს. მომავალი განვითარების თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საკულისხმო და მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ქცევის ამ ახალ პირობებში ნებელობის მტკიცე საფუძვლები მზადდება, და მისი გამოვლენის პირველი ნიშნები იჩენენ თავს.

შეგნებული იძულებითი ქცევა რომ ნებელობის მოსამზადებელ საფეხურს წარმოადგენს, ამის შესახებ ჩვენ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი. ასეა თუ ისე, წინა პერიოდის მიმდინარეობაში მომწიფებულს ძლიერ იმპულსებს ბავშვი ეხლა გარედან მომდინარე წესებს უმორჩილებს, როგორც ისეთებს, რომელთა შესრულების აუცილებლობაში ეხლა მას ეჭვი არ შეაქვს. ეხლა მან იცის და ზოგიჯერ ამას ხმამაღლაც გამოთქვამს, რომ ის, რასაც წესი ავალებს, სრულიადაც არ მოსწონს მას, მაგრამ მაინც უნდა შეასრულოს. ამ წესის მიზანშეწონილების საკითხს იგი საზოგადოდ არ აყენებს, იმიტომ რომ ასეთი თვალსაზრისი ჯერ კიდევ უცნობა მისთვის: მას, ესე იგი, წესს საფუძვლად უფროსის – დედამამის, აღმზრდელის – ავტორიტეტი უძევს. 4-7 წლის ასაკში, რომელსაც ქცევის განვითარების ეს საფეხური ახასიათებს, **ავტორიტეტის ცნობიერება** განსაკუთრებული ენერგიით ვითარდება. ამ პერიოდის ბოლო წლისთვის ბავშვს საკმაოდ მტკიცედ აქვს მომწიფებული იმის შესრულების უნარი, რასაც მას ავტორიტეტი ავალებს. ეს უკვე ნებელობის ელემენტების საკმაოდ მომწიფებას გულისხმობს.

მესამე პერიოდი სწორედ იმით ხასიათდება, რომ ბავშვი, ქცევის იმ ფორმის ფარგლებში, რომელსაც **სწავლა** წარმოადგენს, თავისი ქცევის დამოუკიდებელი წარმართვის უნარს ეჩვევა; მაგრამ არა იმ მიზნების მიმართულებით, რომელსაც თვითონ ისახავს, არამედ იმ მიზნებისა, რომელზეც ავტორიტეტი მიუთითებს. სპეციფიკური ამ პერიოდისთვის ისაა, რომ მოზარდს იმ მიზნებისა და იმ წესების მიზანშეწონილების საკითხი უჩნდება, რომელსაც უფროსების – ოჯახისა და სკოლის – ავტორიტეტი აწოდებს მას, ოღონდ ეს საკითხი იმაში როდი მდგომარეობს, რომ ბავშვს ეჭვი შეჰქონდეს მათს მიზანშეწონილებაში და ამის შემოწმება უნდოდეს. იგი იმთავითვე, როგორც შეჭველად მიზანშეწონილს, იწყნარებს მათ და აზრადაც კი არ მოდის, რომ შესაძლებელია, მისი ავტორიტეტები სცდებოდნენ. სწავლა ამ ასაკის ბავშვის მთავარი ქცევის ფორმაა, და იგი წესისა და რიგის მნიშვნელობას ბავშვის ყოველდღიური განცდის საგნად აქცევს. სწავლის პროცესი ხელს უწყობს მოწესრიგებულნი, სისტემატური ქცევის უნარის შემდგომ განმტკიცებას.

მაგრამ ამავე პერიოდში აქტიობის მეორე მომენტიც განაგრძობს განვითარებას, მომენტი, რომელიც თავისი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე აუცილებელ კონფლიქტში მოდის პირველთან, ესე იგი, ავტორიტეტის მიერ დაწესებული წესების უკრიტიკო მორჩილების ტენდენციასთან. ჭერ ერთი, მოზარდის ფიზიკური განვითარება მისი პიროვნების ბიოლოგიური საფუძვლის, მისი ფიზიკური ორგანიზმის, გადახალისებას იწვევს. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ენდოკრინულ სისტემაში წარმოებულ ცვლილებას, პირველ რიგში ჰიპოფიზის აქტიობის გადანაცვლებას. სასქესო ჰორმონების აქტივაცია თავის დადს აჩენს მთელ ორგანიზმს. ეს უკანასკნელი ახლა დასრულებულს, დამთავრებულ ინდივიდუალობას წარმოადგენს, რომელსაც უკვე საკმარისად აქვს დამოუკიდებელი ცხოვრების ძალები მომწიფებული: მოზარდს ერთბაშად დამოუკიდებლობის ძლიერი მისწრაფება უჩნდება. ამასთან ერთად სწავლის პროცესში მომწიფებული ინტელექტი მას დახმარებას უწევს, კრიტიკული თვალთ შეხედოს და შეაფასოს ყველაფერი ის, რასაც მას ამდენხანს ავტორიტეტი აწვდიდა. შედეგი ისაა, რომ მოზარდი ერთხელ კიდევ ძირიან-ფესვიანად ცვლის თავის ქცევას: ყველაფერს, რისიც ამდენ ხანს ეგოდენ სჯეროდა და რასაც საკმაო ხალისით ემორჩილებოდა, ახლა უარყოფით უწყებს ცქერას, და იგი კვლავ თვითნება, კვლავ ჟინიან, კვლავ ნვგატივისტურად განწყობილ არსებად იქცევა, რომელსაც თავისი თავის საუკეთესო ბატონ-პატრონად თავილა მიაჩნია.

ამგვარად, სქესობრივი მომწიფების ხანაში ხელმეორედ იჩენს თავს **ნეგატივიზმი, ჟინიანობა და ჯიუტობა**. მოზარდი სუვერენული დამოუკიდებლობისა და ყველაფრის დღემდე არსებულის უღმობელი უარყოფის შეუდრეკელ ტენდენციას გრძნობს.

ჟინიანობის ეს მეორე ხანაც მალე თავდება და ადამიანის ქცევის განვითარების ახალს, ესლა უკვე უმაღლეს საფეხურს უთმობს ადგილს. მისი ფანტაზია და მისი ინტელექტი საკმაოდაა განვითარებული, რათა მან თავისი ქცევის რეგულაცია თვითონვე იკისროს. მისი გაძლიერებული თვითცნობიერება. მისი გამუდმებული ხაზგასმა საკუთარი **მე**-სი და ამ უკანასკნელის იდეალებისა საკმარისად ამზადებს მას იმისთვის, რომ ამიერიდან თავისი ქცევის სუბიექტად სწორედ ეს **მე** აქციოს – მისი მყარი მისწრაფებებითა და იდეალებით. ამრიგად, მოზარდი ადამიანი უკვე საბოლოოდ ნებისმიერი აქტიობის საფეხურს აღწევს.

ხასიათი

1. ხასიათის ცნება

შეიძლება, თუ არა ნებელობის დისპოზიციის შესახებ ვილაპარაკოთ, თუ ნებელობა მხოლოდ ცალკეული აქტებით ამოიწურება და მთლიანად აკუთურ პროცესს წარმოადგენს?

ჩვენ ვიცით, რომ ყოველი ნებელობის აქტი და ნებელობის პროცესი არსებითს კავშირში იმყოფება პიროვნებასთან. ჭერ ერთი, იგი რაიმე ცალკეულ ფსიქიკურ შინაარსს კი არა. პიროვნების განწყობას წარმოადგენს, და შემდეგ იგი მთლიანად მოტივს ეყრდნობა, ხოლო ეს უკანასკნელი პიროვნების მოთხოვნილებათა სისტემიდან გამომდინარეობს. პიროვნება კი თავისებურ სტრუქტურულ მთლიანობას ნიშნავს. მაშასადამე, ნებელობის აკუთური აქტები და პროცესები, როგორც მთლიანი პიროვნების არსებით მოთხოვნილებათა და განწყობათა გამოვლენა, პიროვნების თავისებურებათა დალით უნდა იყოს აღბეჭდილი. სხვანაირად, თვითეულის განსხვავებული პიროვნების შემთხვევაში ნებელობის მეტად თუ ნაკლებად განსხვავებული მიმდინარეობაა მოსალოდნელი. მაშასადამე, ნებელობის აქტუალურ პროცესებს წინ უსწრებს პიროვნების მიდრეკილება გარკვეულის, სხვებისგან განსხვავებული სახის ნებისმიერი მოქმედების მიმართ: თვითეულს პიროვნებას თავისი ნებელობითი დისპოზიცია აქვს. ასეთს დისპოზიციას **ხასიათი** წარმოადგენს.

ფსიქოლოგთა უდიდესი უმრავლესობა სწორედ ამ აზრით ხმარობს ამ სიტყვას: **ებინგჰაუსი**, მაგალითად, ხასიათს პირდაპირ როგორც „ნებელობის დისპოზიციათა ერთობლიობას“ განსაზღვრავს. ყოველდღიური მეტყველებაც უთუოდ ნებელობითს დისპოზიციას გულისხმობს, როდესაც „კარგის“ თუ „ცუდის“ ხასიათის შესახებ ლაპარაკობს: ხასიათის სიკეთე იმას კი არ ნიშნავს, რომ ვინმე მალალი გონების პატრონია და კარგად აზროვნებს, ანდა უფრო ხშირად სიამოვნების ან უსიამოვნების განცდები აქვს. არა. ხასიათის სიკეთე პიროვნების იმ თავისებურებას ნიშნავს, რომელიც მის ქცევაში, მის სხვებთან დამოკიდებულებაში იჩენს თავს: როცა კარგი ხასიათის ადამიანზე ვლაპარაკობთ, ყველას ესმის, რომ აღნიშნული პირისგან მხოლოდ კარგია მოსალოდნელი, რომ იგი, ჩვეულებრივ, კარგად უფრო იქცევა, ვიდრე ცუდად.

ამრიგად, ჩვეულებრივ, ხასიათზე რომ ლაპარაკობენ, ერთის მხრივ, მოქმედების ან ნებელობის შესახებ, ცნებას გულისხმობენ, ხოლო, მეორის მხრივ, ისეთ ცნებას, რომელიც არა მარტო სუბიექტის წარსულ ქცევას ეხება, არამედ მომავალსაც გვითვალისწინებს. აქედან ნათელია. რომ ხასიათი ნებელობის დისპოზიციად იგულისხმება, რომ იგი შესაძლებლობას გვაძლევს წინასწარ ვიცოდეთ, თუ როგორ მოიქცევა გარკვეული სუბიექტი გარკვეულ პირობებში.

მართალია, ეს ცნება ყველას ამ აზრით არ ესმის, მაგრამ, უეჭველია, რომ ნებელობის დისპოზიცია არსებობს და რომ მის აღსანიშნავად ყველაზე უკეთ სწორედ ეს ცნება გამოდგება.

2. მთელი და ნაწილობრივი ხასიათი

ხასიათის ცნებას რომ დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, ეს ყოველ ეჭვს გარეშეა. მაგრამ მას თეორიული ღირებულებაც არა ნაკლებ დიდი აქვს. მიუხედავად ამისა, მეცნიერებაში ხასიათის პრობლემას ჯერ კიდევ არ უკავია ის ადგილი, რომელიც მას ეკუთვნის. ყოველ შემთხვევაში, მე-19 საუკუნის კლასიკურ ფსიქოლოგიაში ხასიათის საკითხს თითქმის სრულიად უყურადღებოდ სტოვებდნენ. მხოლოდ აქა-იქ თუ შეგვხვდებით ორიოდ მეცნიერს (მაგალითად, ბანზენი გერმანიაში, მილი ინგლისში), და ისიც ოფიციალური ფსიქოლოგიის ფარგლებს გარეთ, რომ ხასიათის შესწავლის მნიშვნელობა ჰქონოდათ შეგნებულნი, თორემ, საერთოდ, ხასიათის პრობლემა მე-19 საუკ. პრობლემათა სიიდან ამოშლილი იყო.

ეს გარემოება იმაზე მიუთითებს, რომ ეს ცნება თავისი არსებობით მე-19 საუკ. აზროვნების ძირითადი ტენდენციებისთვის სრულიად უცხო უნდა ყოფილიყო. როგორც ცნობილია, მე-19 საუკ. მეცნიერული აზროვნების ძირითად ტენდენციას ანალიზი შეადგენდა. მისი რწმენით, სინამდვილის ამა თუ იმ სფეროს თუ მოვლენის გასაგებად, ძირითადი მნიშვნელობა მისი ელემენტების მონახვასა და ამ უკანასკნელთა არეში გამეფებული კანონზომიერების დადგინებას აქვს. ის, რაც ნაკლებ ემორჩილება ანალიზს, ის, რაც უფრო მთლიანი ხასიათისაა და თავის რაობას არა ელემენტებში, არამედ მთელში ამჟღავნებს, ასეთი რამ მე-19 საუკ. სანალიზოდ განწყობილი აზროვნებისთვის ნაკლებ მიმზიდველი უნდა ყოფილიყო. ხასიათი სწორედ მთლიანობითი ცნებაა. იგი ცალკეული ნიშნის თავისებურება კი არაა, ან ცალკეულ ნიშანთა ერთობლიობა: იგი მთლიანის რაგვარობაა. ამიტომ გასაგებია, რომ იგი მე-19 ს. ანალიზური აზროვნებისთვის პრობლემას არ წარმოადგენდა.

სამაგიეროდ, როდესაც ჩვენს ხანაში მთლიანობის როლი და მნიშვნელობა ეგოდენ მტკიცედ იქნა შეგნებულნი, ხასიათის პრობლემა ერთერთ აქტუალურ პრობლემად იქცა და მის შესასწავლად ცალკე დისციპლინა, ქარაქტეროლოგია, ჩამოყალიბდა, რომელიც საკმაოდ სწრაფი ნაბიჯით მიდის წინ. მას, ჩვეულებრივ, სიმძიმის ცენტრი მთლიანზე გადააქვს. მაგრამ ხასიათის პრობლემის გადაწყვეტა, როგორც განსაკუთრებით ხაზგასმით შტერნი აღნიშნავს, ადამიანთა ქცევის განსხვავებულობის გაგება მართლმთლიანის თვალსაზრისით არ შეიძლება. აუცილებელია ნაწილობრივი, ცალკეული მომენტების საგანგებო შესწავლა: ხასიათი უეჭველად მთლიანობაა, მაგრამ დანაწევრებული მთლიანობა. მაშასადამე, ფსიქოლოგიამ ორივე მომენტს უნდა მიაქციოს ყურადღება და ერთი მთლიანი კვლევა-ძიების საგნად აქციოს.

უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ ჯერ კიდევ ცოტაა გაკეთებული. უფრო ხშირად მთლიანობის მომენტს ცალკე იხილავენ და მრავლიანობის მომენტს ცალკე. პირველს „ინტელიგიბელ ხასიათს“ (კანტი, შოპენჰაუერი) ან „ძირითად ხასიათს“ (პფენდერ) უწოდებენ, ხოლო მეორეს – „ემპირიულ ხასიათს“. მაგრამ მათი განცალკევება უმართებულა. არსებობს მხოლოდ ერთი, მხოლოდ მთლიანი ხასიათი, რომელიც ემპირიულად გვევლინება და ამ გამოვლინების გარეშე ცალკე არსად არსებობს. თუ რაოდენ უნაყოფია ხასიათის, როგორც მთელისა და მისი ცალკეული მხარის ან თვისების დაპირისპირება, ერთით ან მეორით დაკმაყოფილება, ეს ნათლად ჩანს შემდეგი მოსაზრებიდან, რომელზედაც იგივე შტერნი მიუთითებს. ვთქვათ, რომელიმე მასწავლებელი X-ი სასტიკია თავის მოწაფეთა მიმართ: მისი ხასიათის ერთ-ერთი თვისება სისასტიკეა. იგი რომ ამ მხრივ სხვა ადამიანებს შევადაროთ, უთუოდ არა კეთილი, არამედ ბოროტი ადამიანთა ჯგუფს მივაკუთვნებთ. მაგრამ თუ ამ კერძო ნიშნის თვალსაზრისს თავს დავანებებთ და პიროვნების მთლიან სტრუქტურას მივაქცევთ ყურადღებას, მაშინ, შესაძლოა, დავინახოთ, რომ საერთოდ X-ში ადამიანისადმი სიყვარული სჭარბობს, კეთილგანწყობილება მის მიმართ, თავის მოწაფეთა მიმართაც. მაშინ მისი სისასტიკე უფრო სიკეთის მაჩვენებელი იქნება, ვიდრე ბოროტების: იგი სასტიკად იმითომ ეპყრობა თავის მოწაფეებს, რომ ფიქრობს, უამისოდ მტკიცე ნებისყოფისა და პასუხისმგებლობის ხალხს ვერ აღვზრდით. მისი სისასტიკე აქ სიყვარულის მაჩვენებელია მოწაფეთა მიმართ და არა სიძულვილის ან გულგრილობის, მეორე აღმზრდელი y, პირიქით, ყველაფერს აპატიებს მოზარდს, ყურადღებას არ აქცევს, კარგად მოიქცევა იგი თუ არა, არ უსაყვედურებს და არ სჯის მას: ის თითქოს კეთილია. მაგრამ საერთოდ ისეთი ადამიანია, რომ მისთვის თავის მოწაფეთა მომავალი სულერთია: რა დაემართება მათ ცხოვრებაში, როგორც ზრდა დასრულებულთ, ეს მას არ აინტერესებს. იგი უეჭველად ნაკლებ კეთილი, უფრო ბოროტი ადამიანია, ვიდრე პირველი. ამრიგად, ნაწილობრივი თვისება მხოლოდ მთლიანის გათვალისწინების ნიადაგზე ხდება გასაგები (შტერნი).

მეორის მხრივ, თვითონ მთლიანიც ბუნდოვანია, სრულიად არაფრის მთქმელი, თუ იგი კერძოულ თვისებათა გათვალისწინების გარეშე იქნა წარმოდგენილი: y მასწავლებლის საერთო ხასიათის სტრუქტურას, რომელმაც ჩვენთვის მისი სისასტიკე გახადა გასაგები, ვერასდროს ვერ ვსწვდებოდით, რომ მისი ქცევის, მისი ადამიანებთან დამოკიდებულების ცალკე შემთხვევები, მისი ხასიათის სხვა კერძო მხარეები არ გაგვეთვალისწინებინა.

ამრიგად, ხასიათის ცნებაში მთელი და ნაწილობრივი დიალექტიკურად არის ურთიერთთან დაკავშირებული და მისი შესწავლა მხოლოდ ამ კავშირის ნიადაგზე შეიძლება.

3. გარემო და ხასიათი

ბუნებრივი საკითხი, რომელიც აქ ჩნდება. ეს შემდეგია: თუ ხასიათი წარმოადგენს იმ მთლი-

ანობითს თავისებურებას, რომელიც ნებელობის ცალკეულ აქტებში მჟღავნდება. თუ იგი ნებელობითი დისპოზიციაა. რომელიც ცალკეულ აქტებს წინ უსწრებს და განსაზღვრავს, მაშინ ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ხასიათი ადამიანის თანდაყოლილი თვისებაა, რომელიც არავითარ გარე-გავლენას, არავითარ აღმზრდელობითს ზემოქმედებას არ ემორჩილება? ერთი სიტყვით იბადება საკითხი: რა ურთიერთობა არსებობს გარემოსა და ხასიათს შორის? ჩვენ ვიცით, რომ ნებელობის აქტის წარმატება იმაზეა დამოკიდებული, შეიძლება თუ არა აზრითი სიტუაცია იმ განწყობის გამოწვევას, რომელიც ნებისმიერი ქცევის საფუძველს წარმოადგენს; სხვანაირად იგივე აზრი, ასეც შეგვიძლო გამოგვეთქვა: ნებელობის აქტის წარმატება იმაზეა დამოკიდებული, აქვს თუ არა პიროვნებას ამ სიტუაციის ზეგავლენით ამ განწყობის აქტუალიზაციის უნარი. ესე იგი, აქვს თუ არა მას ეს განწყობა დისპოზიციურად. მაშასადამე, გამოდის, რომ ის, რასაც ჩვეულებრივ, ხასიათს ვუწოდებთ, ნამდვილად პიროვნების დისპოზიციურ განწყობას. გარკვეულ განწყობათა აქტუალიზაციის უნარს წარმოადგენს.

საკმარისია ეს გარემოება მივიდეთ მხედველობაში, რომ ჩვენთვის ნათელი შეიქნეს, რომ ხასიათი, როგორც ამა თუ იმ განწყობის აქტუალიზაციის უნარი თუ დისპოზიცია, იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა გარემო-სიტუაციაში მომხდარა ამ პიროვნების ჩამოყალიბება, და რა გარემო-სიტუაცია იმოქმედებს ყოველ ცალკე შემთხვევაში მასზე. ეს, უეჭველია, იმიტომ, რომ ჩვენ ზემოთ დავრწმუნდით, რომ განწყობის აღმოცენება ობიექტური ფაქტორის, გარემო სიტუაციის, ზემოქმედების გარეშე სრულიად შეუძლებელია; თოვლი ჩვენგანის განწყობათა დისპოზიციები, ჩვენი ხასიათი, გარემოს ზემოქმედების პირობებში ყალიბდება.

მაგრამ, მეორის მხრივ, როგორც ვიცით, განწყობას მარტო გარემო ვერასდროს ვერ შექმნიდა, რომ სუბიექტს გარკვეული მოთხოვნილებები არ ჰქონოდა: განწყობა სუბიექტურ ფაქტორსაც გულისხმობს. მოთხოვნილებებს, რასაკვირველია, თავისი ბიოლოგიური, ორგანული საფუძვლები აქვს. მაგრამ ადამიანის მოთხოვნილებათა მრავალსახიანობა მისი **ისტორიული განვითარების** პროცესშია შექმნილი. ადამიანის მოთხოვნილება უფრო მეტად მის ისტორიაზეა დამოკიდებული, ვიდრე მის ორგანიზმში მიმდინარე პროცესებზე: წყურვილს, მაგალითად, რა თქმა უნდა, ორგანიზმის მდგომარეობა უდევს საფუძვლად, მაგრამ ადამიანს რომ სწორედ ლუდი სწყურია და არა უბრალო წყალი, ეს სავსებით მის კულტურულ-ისტორიული განვითარების შედეგს წარმოადგენს. თუ რა მოთხოვნილებები აქვს თითოეულს ჩვენგანს, საბოლოო ანგარიშში იმაზეა დამოკიდებული, გარემოს რა პირობებში გვიზდება და გვიზდებოდა ცხოვრება. მოთხოვნილებები, რომელთაც ორგანიზმში მიმდინარე პროცესები წარმოშობენ, თავის გარკვეულ სახეს იმისდა მიხედვით ღებულობენ, თუ გარემოს რა პირობებს სვდებიან: წყურვილს, რომელიც იქიდან ჩნდება, რომ ორგანიზმს სითხე ესაჭიროება. ლუდის წყურვილად მხოლოდ იმ ქვეყნებში შეიძლო გამხდარიყო, სადაც ხორბალი მოდიოდა, ხოლო ღვინის წყურვილად, – სადაც ვენახი იზრდებოდა. მაგრამ თუ ამის თქმა ვიტალური მოთხოვნილების შესახებ შეიძლება, მაშინ რაღა უნდა ვთქვათ ე. წ. მაღალ მოთხოვნილებებზე. რომელნიც ადამიანის ნებისმიერი ქცევის პროცესში ეგოდენ მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ.

ამრიგად, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ხასიათი როგორც გარკვეულ განწყობათა გამოვლენის დისპოზიცია გარემოს ზემოქმედების პირობებში ყალიბდება.

მაგრამ ხასიათი არა მარტო პროდუქტს წარმოადგენს გარემოს ზემოქმედებისას. საინტერესო ისაა, რომ იგი თვითონაც მოქმედობს გარემოზე და მას გარკვეულ სახეს აძლევს. გარემო ადამიანის ზემოქმედებას განიცდის და, მაშასადამე, მისი ხასიათის დაღს ატარებს. მართლაცა, ჩვენი ნებისმიერი ქცევა ჩვენი გარემოსკენ არის მიმართული, და ეს უკანასკნელი განუწყვეტლივ ჩვენი ზემოქმედების ობიექტს წარმოადგენს. შედეგი ისაა, რომ გარემო იცვლება და თავისი პირველადი ბუნებრივი სახით აღარსად აღარ გვხვდება, როგორც ეს, პირველად განსაკუთრებული ხაზგასმით მარქსმა და ენგელსმა აღნიშნეს. მაგრამ ნებისმიერი ქცევა ჩვენი ხასიათიდან მომდინარეობს და მაშასადამე, ის ცვლილებები, რომელიც ამ ქცევას შეაქვს გარემოში, ჩვენი ხასიათის თავისებურებითაც უნდა იყვნენ აღბეჭდილნი.

ამრიგად უდაოა, რომ გარემო არა მარტო აფორმებს, აყალიბებს ჩვენს ხასიათს, არამედ ეს უკანასკნელიც, თავის მხრივ, აფორმებს და აყალიბებს განსაზღვრულ ფარგლებში გარემოს.

მაშასადამე, ხასიათის აღზრდა არა მარტო შესაძლებელია, არამედ განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ამოცანასაც წარმოადგენს, იმიტომ რომ გარემოს ვითარება, რომელშიც ადამიანს ცხოვრება მოუხდება და რომლის ზეგავლენითაც მისი ხასიათის ჩამოყალიბება მოხდება, იმაზედაცაა დამოკიდებული, თუ როგორი იქნება მასზე ზემოქმედი ადამიანის ხასიათი.

4. ხასიათის ტიპები

ხასიათის ტიპების შესწავლას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ რა თვალსაზრისით უნდა ვხელმძღვანელობდეთ ხასიათის ტიპების დადგენისას? ხასიათი სამი თვალსაზრისით შეიძლება განვიხილოთ:

1) იმ მოთხოვნილებათა თვალსაზრისით, რომელთა შესატყვისი მოქმედების მზაობაც უფროა მასში მოცემული, ესე იგი, იმ მიზნების თვალსაზრისით, რომლის მიმართაც უფროა სუბიექტი განწყობილი. **შტერნი** ამას **ტელურ** (ტელოს-მიზანი) თვალსაზრისს უწოდებს.

2) რამდენად შესწვეს სუბიექტს ძალა ამ მიზნების სწრაფი და ზუსტი განხორციელებისა? ეს მეორე თვალსაზრისია, რომლის მიხედვითაც შეიძლება ხასიათის დიფერენციაცია მოხდეს. **შტერნი** აქ ხასიათის **დინამიკაზე** ლაპარაკობს.

3) დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ როგორია ხასიათი, როგორც მთელი, რა თავისებურება აქვს მას როგორც მთელს. საკითხი აქ ხასიათის **სტრუქტურის** თვალსაზრისს ეხება.

ამისდა მიხედვით, გამოსარკვევი იქნება ხასიათის რა და რა განსხვავებული ტიპები არსებობს თითოეული ამ თვალსაზრისით.

I. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხასიათის განსხვავებულობის დადგენა იმის მიხედვით, თუ რა მიზნების შესატყვისი ქცევისთვის უფრო მეტს მზაობას იჩენს იგი საზოგადოდ. აქ ჩვენს წინაშე ხასიათის რომელიმე განსხვავებულობის საკითხი დგას. იგი სინამდვილის იმ სფეროების გარკვევას ეხება, რომლის სამსახურადაც უფრო მზადაა სუბიექტი აქტიობას მიმართოს. აქ ჩვენს წინაშე საკითხი დგას იმის შესახებ, თუ რა და რა ხასიათის მოსაზრებებს შეუძლიათ სუბიექტის ქცევის მოტივად გადაიქცნენ.

გასაგებია, რომ ხასიათის ამ თვალსაზრისით ტიპოლოგიის დადგენა ხშირად ყოფილა ნაცადი. საჭიროა აქ ზოგიერთს ასეთს განსაკუთრებით ცნობილ ცდას გავეცნოთ.

პირველ რიგში უნდა დასახელებული იქნეს გერმანელი ფსიქოლოგის **შპრანგერის** ცდა, რომელიც მან ჯერ კიდევ ამ ოციოდე წლის წინათ წამოაყენა. ეს ავტორი ფიქრობს, რომ ადამიანის ტიპოლოგიის დადგინებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ცხოვრების იმ სფეროების, იმ ღირებულებების გათვალისწინებას აქვს, რომელიც განსაკუთრებით **იზიდავს** მას. **შპრანგერი** ფიქრობს, რომ ექვსი ასეთი ძირითადი ღირებულება არსებობს, და, ამისდა მიხედვით, ადამიანთა ექვსი განსხვავებული ტიპის დადასტურება შეიძლება. ეს ტიპებია:

1) **თეორიული** (ან თეორიის) ადამიანი, ესე იგი, ისეთი ადამიანი, რომელსაც ყველაზე უმეტესად შემეცნების სფერო იტაცებს; მისთვის იმ უმაღლეს ღირებულებას, რომლის განცდაც მას შეუძლია და რომელიც ამოძრავებს და ამოქმედებს მას, შემეცნება წარმოადგენს;

2) **ესთეტიკური** ადამიანი, რომლისთვისაც უმაღლესა და აქტუალურ ღირებულებას მშვენიერება, ხელოვნება წარმოადგენს;

3) **ეკონომიური** ადამიანისთვის პირველ რიგში ეკონომიური ღირებულება, ნივთიერი კვთილდღეობა დგას. მისი მოქმედების მოტივები უმთავრესად ამ სფეროში პოულობენ ძალას;

4) **პოლიტიკური** ადამიანისთვის ძალაუფლებაა უმაღლესი ღირებულება. იგი თავის მოქმედებასა და მისწრაფებებში ამ ღირებულებიდან გამოდის და ყველგან და ყოველთვის განსაკუთრებით ბატონობას ესწრაფვის;

5) **სოციალური** ადამიანისთვის ბატონობა კი არაა, სხვების სამსახური წარმოადგენს იმ სფეროს, სადაც იგი განსაკუთრებული ხალისით მოქმედობს. მას იმდენად მბრძანებლობა არ აინტერესებს, რამდენადაც სოლიდარობა და თანამშრომლობა;

6) **რელიგიური** ადამიანისთვის უმაღლეს ღირებულებას, რომელიც აზრსა და მიმართულებას აძლევს მთელს მის ქცევას, მთლიანობა, სამყარო, ღმერთი შეადგენს.

მეორე ცდა, რომელსაც უნდა შევეხოთ აქ, **ვ. შტერნს** ეკუთვნის. მისი აზრით, მიზანთა ყოველი სისტემა, რომელიც კი შეიძლება ადამიანს ჰქონდეს, იმ ძირითად ურთიერთობაზე აიგება, რომელიც პიროვნებასა და ქვეყანას შორის, **მე-სა** და გარემოს შორის, არსებობს. აქ მიზანს ორგვარი მიმართულება შეიძლება ჰქონდეს. ერთის მხრივ, შესაძლოა, იგი **მე-ს** ეხებოდეს, მეორის მხრივ, ქვეყანას, გარემოს. იმისდა მიხედვით, თუ მიზანთა სისტემაში რომელი ამ მიმართულებათაგანი სჭარბობს, **შტერნი აუტოტელურსა და ჰეტეროტელურს** მიზანდასახულობას არჩევს; ხოლო ამ უკანასკნელთა ურთიერთმიმართების რავგარობიდან ხასიათის სამი განსხვავებული ტიპი გამოჰყავს: **აუტისტური, ჰეტერისტული და ინტროცეპციული** ხასიათი.

1) **აუტისტურია** ისეთი ხასიათი, რომელშიც აუტოტელური მისწრაფება სჭარბობს. აუტისტის ნებელობის მიზანს არსებითად ყოველთვის თვითონ მისი თავი შეადგენს. იგი ან **ინდივიდუალისტია**, ესე იგი, თავის ქცევაში მუდამ თავისი პიროვნების თავისებურებათა წინწამოწევასა და ხაზგასმას ცდილობს; ან **სუბიექტივისტი**, ესე იგი, ყველაფერს იმის მიხედვით ეპყრობა, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ამას მისი პიროვნებისთვის; ან **ეგოისტი**, ესე იგი, ყველასა და ყველაფერს ისე ეპყრობა, როგორც მისი პირადი მიზნების განსახორციელებელ საშუალებას.

2). **ჰეტერისტულ** ხასიათთან იმ შემთხვევაში გვაქვს საქმე, როდესაც მიზანდასახულობა საკუთარი პიროვნების საზღვრებს სცილდება და მის გარეთ მდებარე ღირებულებათა განხორციელებას ესწრაფვის. ჰეტერისტი შეიძლება სამგვარი იყოს: ან ა) **ალტრუისტი**, ესე იგი,

ისეთი ხასიათის პატრონი, რომელიც უმთავრესად თავისი მოძმის, ცალკეული ადამიანის კეთილდღეობაში სჭვრეტს თავის მიზანს. მისი ხასიათის ნიშანს სხვა ცალკე პირთა მიზნების გაზიარება, ასე ვთქვათ, თანაგრძნობა ანუ **სინტელია** შეადგენს; ბ) **ჰიპერტელისტი**, ესე იგი, ადამიანი, რომელიც უმთავრესად კოლექტივის (სახელმწიფო, სამშობლო, კლასი, კაცობრიობა და სხვა) სამსახურად არის მიმართული: იგი თავის თავს რაიმე ჯგუფის, პირველ რიგში კოლექტივის წევრად და არა ცალკე ინდივიდად განიცდის და თავის მოქმედებას მის საკეთილდღეოდ წარმართავს; გ) **იდეოტელისტი** – ეს ისეთი ხასიათის ადამიანია, რომელიც არა ცალკეული პირის, არა ადამიანთა კოლექტივის, არამედ განუყნებელი იდეებისა და იდეალების სამსახურში სჭვრეტს თავის დანიშნულებას: მას სამართლიანობის, თავისუფლების, ძმობის იდეალები განსაზღვრავენ. შესაძლებელია, იდეოტელისტი, რომელიც მზადაა მაგალითად, ადამიანთა თავისუფლებისთვის თავი დასდოს, თითოეული ცალკე ადამიანის მიმართ მკაცრი და უღმობელი იყოს; ან **ჰიპერტელისტი**, რომელიც მზადაა სამშობლოს ინტერესებს თავი შესწიროს, თითოეული კერძო თანამოქალაქის მიმართ უაღრესად ინდფერენტულად იყოს განწყობილი.

ჰ) ნამდვილს, დასრულებულ ხასიათთან იმ შემთხვევაში გვაქვს საქმე, როდესაც უცხოის და პირადი მიზანდასახულობის (აუტოტელიისა და ჰეტეროტელიის) სტრუქტურული გაერთიანება ხდება, როდესაც სუბიექტი პირადსა და უცხო მიზანდასახულობას ურთიერთს კი არ უპირისპირებს, არამედ ერთიმეორის შევსებად, ერთიმეორის დასრულებად განიცდის. ასეთ ხასიათს **შტერნი ინტროცეპციულს** უწოდებს. ინტროცეპციული ხასიათისთვის, მაგალითად, სამშობლოს, კაცობრიობის, ან სხვა იდეალების სამსახური საკუთარი ინდივიდუალობის უარყოფას კი არ ნიშნავს, არამედ უფრო მის განმტკიცებასა და გაშლას, იმიტომ რომ საკუთარი ინდივიდუალობა სწორედ ამ სამსახურში პოულობს თავის განსახიერებას.

რასაკვირველია, ინტროცეპციული ხასიათი იდეალურ ტიპს წარმოადგენს, იმიტომ რომ სინამდვილეში ჯერ კიდევ ვერ შევსვდებით ადამიანს, რომელსაც აუტისტურისა და ჰეტერისტულის, პირადისა და ობიექტური მიზნების სრული გაერთიანება მოეხერხებინოს. ჩვეულებრივ, ასეთი გაერთიანება მხოლოდ განსაზღვრულს, საკმაოდ ვიწრო არეებს ეხება; მხოლოდ ზოგიერთი ობიექტური მიზანი არსებობს, რომელსაც სუბიექტი თავისი პიროვნების განუყრელ კუთვნილებად აქცევს, მაშინ როდესაც სხვები ჯერ კიდევ შორს დგანან მისი პირადი მიზანდასახულობის საზღვრებიდან. აქ, ამ ვიწრო წრეში, ჩვენ მართლა მთლიანობასთან გვაქვს საქმე. მის ფარგლებს იქეთ პირადი და ობიექტური მიზანდასახულობა, ჩვეულებრივ, კონფლიქტში იმყოფებიან ურთიერთთან.

II. ხასიათის დიფერენციაცია იმის მიხედვითაც შეიძლება, თუ როგორ წარმართავს, ჩვეულებრივ, თავის ენერგიას ადამიანი. ნებელობა გარკვეულ მიზნებს ემსახურება. მაშასადამე, ენერგია ამ მიზნების განსახორციელებლად უნდა იქნეს გამოყენებული. ნებელობის პოზიტური დინამიკა ამაში უნდა ვეძიოთ. მაგრამ ამას ჩვენი იმპულსები უშლიან ხელს. ისინი ენერგიას დახარჯვას თავისი მიზნებისთვის მოითხოვენ. აქედან ნებელობის ნეგატიური ამოცანა იბადება: მისთვის, რომ დადებითი მიზნები განხორციელდეს, ენერგიას დაზოგვა საჭირო. ეს კი მხოლოდ იმპულსების **შეფერხების** გზითაა შესაძლებელი. იმპულსებთან ბრძოლის, მათი შეფერხების ძალა ზოგჯერ ნებელობის არსებად ითვლება. ნამდვილად კი იგი, **შტერნის აზრით**, ნებელობის პოზიტური მუშაობის შესაძლებლობის პირობაა მხოლოდ.

მაშასადამე, ხასიათის ტიპოლოგია დინამიკის მხრივ ნამდვილად მხოლოდ ნებელობის პოზიტური მუშაობის თვალსაზრისით უნდა მოხდეს. **შტერნი** აქ, რაოდენობრივი თვალსაზრისით, **მტკიცესა და სუსტ** ხასიათს გაარჩევს, ხოლო, **რომელიობითის** თვალსაზრისით, მოქმედების **დაუფლებულობას** და **დაუუფლებლობას**.

III. ხასიათი მთლიანობას წარმოადგენს. მაგრამ იგი უსათუოდ ცალკეულ მომენტებსაც შეიცავს. იმის მიხედვით, თუ როგორაა მთელში ეს ორი მომენტი მოცემული, შეიძლება ხასიათის სტრუქტურული განსხვავებულობის შესახებ ვილაპარაკოთ. ერთის მხრივ, შესაძლებელია, ცალკეული, ნაწილობრივი მომენტები ისე იყვნენ გაერთიანებულნი, რომ ნამდვილს **ჰარმონიულ მთლიანობას** ქმნიდნენ – კი არ ეწინააღმდეგებოდნენ ურთიერთს, არამედ ეხმარებოდნენ და ამაგრებდნენ. მეორის მხრივ, შესაძლებელია, სრულიად საწინააღმდეგო ვითარებასაც ჰქონდეს ადგილი: შესაძლებელია, კერძოული, ნაწილობრივი მუდამ კონფლიქტურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდეს მეორესთან, შესაძლებელია, ჰარმონიის ნაცვლად, მუდამ ბრძოლისა და წინააღმდეგობის ურთიერთობა იყოს კერძოულ მომენტებს შორის გამეფებული. პირველ შემთხვევაში **ჰარმონიულ** ხასიათთან გვაქვს საქმე, მეორეში – შინაგნად გახლეჩილს, კონფლიქტურ ხასიათთან.

ჰარმონიული ხასიათისთვის ისაა სპეციფიკური, რომ იქ იმპულსურ მისწრაფებათა და ნებელობის მიზანდასახულობათა შორის თითქმის არავითარი წინააღმდეგობა არ განიცდება: აქ უმაღლესი იდეალებიც კი ჰარმონიულ ურთიერთობაში იმყოფებიან ბუნებრივ მიდრეკილებასთან. ამიტომ შეგნებული მოტივაცია აქ ძალიან მცირე როლს ასრულებს: რა საჭიროა მოტივების ძებნა, როდესაც ნებელობის მიზანდასახულობა მაშინვე მისი შესრულების მისწრაფებას აღძრავს.

რაც შეეხება შინაგანად გახლეჩილს, კონფლიქტურ ხასიათს, აქ ბუნებრივი იმპულსებიდან, ბუნებრივი მიდრეკილებებიდან მომდინარე მისწრაფება მკვეთრად ეწინააღმდეგება იმ მიზნებს, რომელსაც ნებელობა ისახავს. ამიტომ უკანასკნელს მუდამ ვიტალური მისწრაფებებიდან მომდინარე იმპულსების შეფერხება სჭირია, რათა შესაძლებელი გახდეს ენერჯის გამოყენება დადებითი მიზნებისთვის. მიდრეკილება და ვალდებულება აქ მკვეთრად ეწინააღმდეგება ურთიერთს; მაშასადამე, მოტივთა ბრძოლის განცდასთან განსაკუთრებით აქ უნდა გვქონდეს საქმე.

5. შპრანგერისა და შტერნის კრიტიკა

შპრანგერის ტიპოლოგია, ისე როგორც შტერნისაც, განსაზღვრული სოციალურ-ეკონომიური ფორმაციის იდეოლოგიის უდაო ნიშნებს ატარებს. ოდნავ თვალის გადავლება ცაკმარისია, რათა ორივე კაპიტალისტური საზოგადოების სიღრმეში გამეფებულ ურთიერთობათა ზუსტ სურათად ვცნოთ. მართლაც, ორივე შემთხვევაში, სხვას რომ თავი დავანებოთ, პიროვნება და საზოგადოება მკვეთრად ეთიშება ურთიერთს: ისინი სრულიად განსხვავებულ მისწრაფებებს ამჟღავნებენ. ასეა შპრანგერის ტიპოლოგიაში, სადაც, მაგალითად, **ეკონომიურია** ან **პოლიტიკური** ადამიანი მკვეთრად განსხვავდება **სოციალურისგან**. მაგრამ ასეა არსებითად შტერნის შედარებით უფრო პროგრესულს ცდაშიც: საკმარისია ის ძირითადი განსხვავებულობა მოვიგონოთ, რომელიც, შტერნის მიხედვით, აუტოტელიასა და ჰეტეროტელიას შორის არსებობს, რომ ეს ჩვენთვის სრულიად ნათელი გახდეს. მართალია, შტერნს **ინტროცეპციული** ხასიათის ცნებაც შემოაქვს და აქ სუბიექტურისა და ობიექტურის, ინდივიდუალურისა და სოციალური მთლიანობის შესახებ ლაპარაკობს. მაგრამ ეს მთლიანობა მისთვის მეორადი ბუნებისაა: იგი პირველად და მოუკიდებელი მიზანდასახულობის, აუტისტურისა და ჰეტერისტულის შერიგების, შედეგს წარმოადგენს.

მაშასადამე, ჩვენ არაფერი გვეთქმობა, რომ ავტორებს ხასიათის ტიპოლოგიის აღნიშნული ცდებისთვის გარკვეული საზღვრები მიეჩინათ: აღენიშნათ, რომ მათ ტიპოლოგიას მხოლოდ ბურჟუაზიული საზოგადოების ფარგლებში აქვთ მნიშვნელობა. მაგრამ ისინი, როგორც ბურჟუაზიის იდეოლოგები, თავის ცდას აბსოლუტურ მნიშვნელობას მიაწერენ: მათ მიერ აღწერილი ხასიათის ტიპები საზოგადოდ ადამიანის ხასიათის მარადიულს, უცვლელ ტიპებად მიაჩნიათ. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ მათ თვითონ ის საზოგადოებრივი ფორმაცია მიაჩნიათ ჭეშმარიტად ადამიანურად, აბსოლუტურად და უცვლელად, რომლის ნიადაგზეც მათი ტიპოლოგიის ცდაა აღმოცენებული. ისინი ჩქმალავენ იმ გარემოებას, რომ ეს ფორმაცია მხოლოდ საფეხურია, რომელსაც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა უფრო მაღალი, კომუნისტური ფორმაცია შესცვლის. ისინი ივიწყებენ, რომ ახალ ფორმაციას ხასიათის ახალი სახეები მოჰყვება, რომელთაც იმდენივე ექნებათ საერთო ძველთან, რამდენიც სოციალიზმსა და კომუნიზმს კაპიტალიზმთან.

და მართლაც, ეს რომ ასეა, ეს უკვე ფაქტიურადაც დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს: საბჭოთა კავშირში, გამარჯვებული სოციალიზმის ქვეყანაში, პირადისა და სოციალურის წინააღმდეგობის პრინციპულობაზე უკვე სრულიად შეუძლებელია ლაპარაკი. საკმარისია მოვიგონოთ ახალი ადამიანის ტიპები, სტანანოველები, პაპა-ნიენლები რომ ჩვენთვის ძველი ტიპოლოგიების დროებითი და პირობითი მნიშვნელობა სრულიად შეჩვეული შეიქმნეს. ახალ სინამდვილეში, სოციალისტური მშენებლობის პირობებში, ახალი ხასიათი ყალიბდება. ფსიქოლოგიის მთავარ ამოცანას სწორედ ის შეადგენს, რომ ამას თვალყური ადევნოს, მისი კანონზომიერება შეისწავლოს, რათა ახალი ადამიანის შექმნის პროცესში ჩაერიოს და მის წარმატებით წინსვლაში თავისი წვლილიც შეიტანოს.

6. ტიპოლოგიის სხვა ცდები

თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მწერლობაში ტიპოლოგიის სხვა ცდებიცაა ცნობილი. განსაკუთრებით გავრცელებულია იუნგის მიერ შემოღებული ტიპოლოგია, რომელიც ორ ძირითადად განსხვავებულ ტიპს არჩევს: **ინტროვერტულსა** და **ექსტრავერტულს**. ინტროვერტულად ისეთი ადამიანი ჩაითვლება, რომლის თვალც **შიგნით** არის მიმართული, რომელსაც პირველ რიგში და განსაკუთრებით თავისი თავი, თავისი შინა სამყარო აინტერესებს: იგი **სუბიექტურად** არის განწყობილი. სამაგიეროდ, ექსტრავერტული ადამიანი გარეთ, ობიექტურისკენ მიიმართება; მისი ინტერესი **ობიექტურ** სფეროში ტრიალებს.

როგორც ვხედავთ, **იუნგის** ტიპოლოგია არსებითად ხასიათის ტიპოლოგიის ცდად ვერ ჩაითვლება. იგი ადამიანის ინტერესების ზოგად მიმართულებას, მისი ფსიქიკური აქტიობის უპირატეს სფეროებს, მისი ფსიქიკის საერთო სტრუქტურას უფრო ეხება, ვიდრე კერძოდ მისი ნებელობის დისპოზიციურ რავგარობას.

დაახლოებით იგივე შეიძლება ითქვას **კრეჩმერის** განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელებული ტიპოლოგიის შესახებაც. იგი ფიზიკური კონსტიტუციის განსხვავებულობიდან გამოდის და ორს ძირითად ტიპს, **შიზოთიმიკურსა** და **ციკლოთიმიკურს**, განასხვავებს. მაგრამ ის ნიშნები, რომლითაც ეს ტიპები განსხვავდებიან ურთიერთისგან, როგორც ვიცით. უფრო ტემპერამენტს ეხებიან, ვიდრე ხასიათს. ტემპერამენტის შესახებ კი ჩვენ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი.

აღქმის ფსიქოლოგია

აღქმის ელემენტარული პირობები და კანონზომიერებანი

1. აღქმის რაობა

აქტიობა ორგვარია: **აქცია**, ესე იგი, სუბიექტის სპონტანური (დამოუკიდებელი, თავისუფალი) ზემოქმედება ობიექტურ სინამდვილეზე, და **რეაქცია**, ესე იგი, ობიექტური სინამდვილის სუბიექტზე მოქმედების შედეგად აღმოცენებული აქტიობა. ობიექტური სინამდვილე, როგორც ვხედავთ, ორივე შემთხვევაში უნდა არსებობდეს: უიმისოდ არავითარი აქტიობა არ იქნებოდა შესაძლებელი. მაგრამ არ არის საკმარისი იგი მარტო ობიექტურად არსებობდეს, აუცილებელია, მას რაიმე გარკვეული სახით სუბიექტიც განიცდიდეს. ობიექტურად არსებულის ასეთ განცდას აღქმას უწოდებენ. მე აღვიქვამ აი ამ წიგნს, აი ამ რვეულს, ეს იმას ნიშნავს, რომ ეს საგნები ეხლა ჩემთვისაც არსებობენ, რომ მათ ეხლა მეც ვამჩნევ, განვიცდი.

2. გაღიზიანება

გრძნობადი აღქმისთვის ორი რამაა აუცილებელი. ერთი: უნდა არსებობდეს ობიექტური რაღაც, რაც სუბიექტზე მოქმედობს, და მეორე: უნდა არსებობდეს აპარატი, რომელიც ამ ზემოქმედების განცდას შესაძლებლობას იძლევა. პირველს, ჩვეულებრივ, „**გამღიზიანებელს**“ ან „**გაღიზიანებას**“ უწოდებენ; მეორეს – „გრძნობის ორგანოს“.

გამღიზიანებლად ყველა ფერი შეიძლება ჩაითვალოს, რასაც შეუძლია ჩვენს გრძნობის ორგანოებზე იმოქმედოს. მაგრამ ფენერის შემდეგ გამღიზიანებლად, ჩვეულებრივ, მხოლოდ ელემენტარულ ფიზიკურ პროცესს სთვლიან, რომელსაც ჩვენზე ზემოქმედი საგნის თუ მოვლენის ანალიზის შედეგად ვღებულობთ. მაგალითად, ფენერის მიხედვით, გამღიზიანებლად აკორდი კი არ უნდა ჩათვლილიყო, არამედ ის ცალკეული ტონი, რომელსაც ამ აკორდის ანალიზი იძლევა, ანდა, უფრო სწორად, ის ელემენტარული ფიზიკური პროცესი, რომელიც აკორდის თითოეულ ცალკე ტონს შეესატყვისება. თანამედროვე ფსიქოლოგიური აზროვნება, პირიქით, სწორედ აკორდს სთვლის გამღიზიანებლად: იგი გაღიზიანების ელემენტურ-ფიზიოლოგიურ განსაზღვრას აღარ იზიარებს.

3. გრძნობის ორგანო

გრძნობის ორგანო, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, სამი ძირითადი ნაწილისგან შედგება. პირველია **რეცეპტორი**: სპეციფიკურად აგებული გარე აპარატი, რომელიც გაღიზიანების მისაღებადაა მოწყობილი. მეორე – **გამტარებელი** ნერვი, რომელიც გაღიზიანებას გრძნობის ორგანოს შესამე ნაწილისკენ – თავის ტვინის შესატყვისს სენსორულს არეებში მოთავსებული ცენტრებისკენ ატარებს. გრძნობის ორგანოები მკაფიოდ არიან ურთიერთისგან გამოყოფილნი. განსაკუთრებით კი ოთხი გრძნობის ორგანო – მხედველობის, სმენის, სუნისა და გემოსი. თითოეული მათგანი სხეულის გარკვეულ ადგილასაა მოთავსებული, და შესატყვის გაღიზიანებას მარტოდმარტო მათი საშუალებით ვღებულობთ: სინათლის სხივებში მთელი ორგანიზმია გახვეული, მაგრამ, როგორც გამღიზიანებელი, იგი მხოლოდ თვალზე მოქმედობს. ასეა ხმაც, სუნიც და, შეიძლება, გემოც.

განსაკუთრებული ადგილი უკავია. ამ მხრივ ე. წ. მეხუთე გრძნობის ორგანოს – ჩვენი სხეულის ზედაპირს, კანს, ანუ როგორც მას უწოდებენ, **შეხების ორგანოს**. როგორც გამოირკვა, იგი სრულიადაც არ არის მარტო ერთი გრძნობის ორგანო. მას ორგანოების მთელი რიგი აღმოაჩნდა: ცალკე წერტილები, რომელნიც სითბოსა და სიცივის გაღიზიანებას ღებულობენ და ტემპერატურის გრძნობის შესაძლებლობას იძლევიან; წერტილები, რომელნიც შეხების გაღიზიანებას აღიქვამენ და, დასასრულ, ტკივილის გამღიზიანებლის მიმღები ცალკე ადგილები. ამას უნდა დავუმატოთ გრძნობიერი ნერვების დაბოლოებანი **კუნთებსა და სახსრებში**, როგორც სრულიად განსხვავებული გრძნობის – **კინესთეტიკური გრძნობის** – ორგანოები და, დასასრულ, სხეულის **წონასწორობის** გრძნობის ორგანოც, რომელიც შინა ყურშია მოთავსებული: ნახევარწრის მსგავს მილებსა და პარკებში. ამათ შიგნით ნერვული დაბოლოებები აქვთ, რომელთაც მილებში ენდოლიმფისა და პარკებში ოტოლითების მოძრაობა აღიზიანებს.

„მეხუთე“ გრძნობის ორგანოს არა მარტო იმ მხრივ უკავია განსაკუთრებული ადგილი, რომ იგი ცალკე განსხვავებულ გრძნობის ორგანოთა მთელ რიგს შეიცავს, არამედ განსაკუთრებით იმიტაც, რომ იგი ისე მკაფიოდ არ არის მთელი ორგანიზმიდან გამოყოფილი, ისე მკვეთრად არ არის გამოცალკევებული, როგორც ეს ზემოაღნიშნული ოთხი ორგანოსთვის აღმოჩნდა დამახასიათებელი. როდესაც რასმე ვხედავთ ან რაიმე გვესმის, ყოველთვის ვგრძნობთ, რომ ჩვენი სხეულის სწორედ ესა და ეს გარკვეული ნაწილი – თვალი, ყური – განიცდის გამღიზიანებლის ზემოქმედებას. ხოლო როდესაც საკითხი მეხუთე გრძნობის ორგანოს ეხება, მაშინ ეს ყოველთვის ასე არ ხდება. არის შემთხვევები, რომ ვერ იტყვი, სხეულის რომელი ნაწილი გრძნობს სითბოს ან სიცივის; სხეულის რომელი ნაწილი განიცდის წნევას. მაგალითად, როდესაც წყალში ხარ, მის ტემპერატურასაც და მის

წნევასაც მთელი სხეული განიცდის და არა რომელიმე მისი ნაწილი, სახელდობრ, ტემპერატურის თუ შენების ცალკეული წერტილები. კიდევ უფრო მკაფიოდ ჩანს ეს თავისებურება **კინესთეტიკისა** და განსაკუთრებით **წინასწარობის** გრძნობების შემთხვევაში. მეხუთე გრძნობას ამ მხრივ მართლა განსაკუთრებული ადგილი უკავია. და მართლაც, საჭირო შეიქმნა საგანგებო კვლევა-ძიება, რათა ნათელი გამხდარიყო. რომ აქ განსხვავებული გრძნობის ორგანოების მთელ რიგთან გვაქვს საქმე, მაშინ როდესაც მხედველობისა და სმენის, სუნისა და გემოს ორგანოებს აღმოჩენა არ ესაჭიროებოდათ: მათი არსებობა იმთავითვე თვალსაჩინო იყო ადამიანისთვის.

გრძნობის ორგანოების როლი ძალიან დიდია. ისინია, რომ ჩვენს გარეთ არსებული ობიექტური სამყაროს განცდისა და მასთან შესაფერი ურთიერთობის დამყარების შესაძლებლობას გვაძლევენ. ცოცხალი ორგანიზმის გარე-სინამდვილესთან შეგუებისთვის, მასზე მიზანშეწონილი ზემოქმედებისთვის უეჭველად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რამდენად ახლო უნდა მივიდეს ორგანიზმი გალიზიანების წყაროსთან, გამლიზიანებელთან, რათა მისი მოქმედება განიცადოს. ამ მხრივ გრძნობის ორგანოების მიმღები აპარატის, რეცეპტორის აგებულებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. არსებობს ისეთი გრძნობის ორგანოები, რომელნიც გამლიზიანებელთან უშუალო კონტაქტში უნდა მოვიდნენ, რომ მისი ზემოქმედება იგრძნონ; მაგრამ არსებობს ისეთი ორგანოებიც, რომელთაც გალიზიანების მიღება შორიდანაც შეუძლიათ. პირველ ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ **შენებისა** და **გემოს** ორგანოები ე.წ. **კონტაქტური ორგანოები**, ხოლო მეორეს – **შორით** მოქმედი ან **დისტანტური** ორგანოების ჯგუფი – მხედველობის, სმენისა და სუნის ორგანოები. იმისთვის, რომ შენება ან გემო იგრძნო, გამლიზიანებელი პირდაპირ უნდა შეეხოს სათანადო ორგანოს: შორიდან ვერც შენებას იგრძნობ და ვერც გემოს. სამაგიეროდ, თვალი და ყური შორიდანაც გრძნობს გამლიზიანებლის მოქმედებას. საშუალო ადგილი სუნის გრძნობის ორგანოს უკავია: რასაკვირველია, სუნს შორიდანაც ვგრძნობთ; მაგრამ ამისთვის აუცილებელია, რომ სუნის აღმძვრელ ობიექტს პატარა ნაწილაკები მოსწყდნენ და ცხვირის ლორწოვან გარსთან უშუალო კონტაქტში მოვიდნენ; უამისოდ ვერავითარ სუნს ვერ ვიგრძნობდით. მაგრამ ჩვენ გვაქვს ისეთი გრძნობის ორგანოებიც, რომელნიც დისტანტურსაც შეიძლება მიეკუთვნოს და კონტაქტურსაც. ასეთია ტემპერატურის ორგანო: სითბოს, მაგალითად, უშუალო შენებითაც ვგრძნობთ და შორიდანაც.

4. შეგრძნება

გამლიზიანებლის ზემოქმედების შედეგად გრძნობის ორგანოში გარკვეული ფიზიოლოგიური პროცესი, ე. წ. **აგზნება**, ჩნდება. იგი გამტარებელი ნერვის საშუალებით თავის ტვინს აღწევს და განსაზღვრულ არეებში – სათანადო სენსორულ ცენტრებში – ვრცელდება. იმ ფსიქიკურ პროცესს, რომელიც ამის შედეგად წარმოიშვის, შეიძლება **შეგრძნება** ეწოდოს.

მე-19 საუკ. ფსიქოლოგიაში შეგრძნებას აღქმის ელემენტად სთვლიდნენ; გულისხმობდნენ, რომ გარემოს ზეგავლენის შედეგად ადამიანს, ჩვეულებრივ, აღქმა უჩნდება, ერთგვარი რთული მოვლენა, რომლის გასაგებადაც მისი ანალიზია აუცილებელი. ასეთი ანალიზის საბოლოო შედეგად ელემენტარულ პროცესებს ვღებულობთ, რომელსაც, აღქმისგან განსასხვავებლად, **შეგრძნება** ეწოდება გარემოში მას ელემენტარული პროცესი შეესატყვისება, ელემენტარული ფიზიკურ-ქიმიკური პროცესი, რომელიც, თავის მხრივ, ნერვულ ელემენტებზე მოქმედობს და აქ ელემენტარულს ფიზიოლოგიურ პროცესს, **აგზნებას**, იწვევს.

ამრიგად, მე-19 ს. ფსიქოლოგიის წარმოდგენა შეგრძნების შესახებ ასეთი იყო: ელემენტარული ფიზიკური პროცესი(გალიზიანება) ელემენტარულ ფიზიოლოგიურ პროცესს(აგზნებას) იწვევს, რომელსაც ელემენტარული ფსიქიკური პროცესი, **შეგრძნება**, სდევს თან. აღქმა ასეთი ელემენტარული პროცესისგან აიგება: იგი ნაწარმოები პროცესია. მაგალითად, „ვაშლის“ აღქმა, ამბობდნენ, ასე ჩნდებაო. ფერის შეგრძნებას ემატება სუნის შეგრძნება, გემოს შეგრძნება და სხვა. და ყველა ეს შეგრძნებები ერთად „ვაშლის“ აღქმას გვაძლევენო.

შეგრძნების ასეთ გაგებას საფუძვლად უდევს წინასწარი რწმენა, რომ ფსიქიკა სავსებით ისეა აგებული, როგორც ფიზიკური სინამდვილე. ეს უკანასკნელი ხომ ელემენტარული პროცესებისგან შესდგება. მაშასადამე, როდესაც იგი ჩემზე მოქმედობს, არსებითად ჩემზე ელემენტარული ფიზიკური პროცესების, ესე იგი, გამლიზიანებლების მთელი რიგი მოქმედობს ერთდროულად. თვითთული მათგანი შესატყვის აგზნებასა და შესატყვის შეგრძნებას იწვევს. მაშასადამე, მათი საერთო მოქმედების შედეგი, აღქმა, არსებითად ცალკეული შეგრძნებების თავყრილობას უნდა წარმოადგენდესო.

აქედან თითქოს ნათელი ხდება, რომ აღქმის შესასწავლად მისი შესატყვისი გალიზიანების შესწავლაც საკმარისი უნდა ყოფილიყო: თუ ჩვენზე რაიმე გალიზიანების მოქმედება აღმოვაჩინეთ, მაშინ მისი შესატყვისი შეგრძნების არსებობაც უნდა ვიგულისხმოთ, თუნდა აღქმაში მისი კვალიც არსად ჩანდეს. მაგალითად, ჩვენ გვესმის აკორდი. ძალიანაც რომ ჩაუკვირდეს კაცი, მაინც ვერ იტყვის, რომ აკორდში რამოდენიმე ტონი გვესმის ერთად. არა, იგი სრულიად მარტივ განცდად გვევლინება. მაგრამ ფიზიკური გამლიზიანებელი, რომელიც აკორდს გვაძლევს, ფაქტიურად რამო-

დენიძე ტონს შეიცავს. მაშასადამე, ზემოაღნიშნული შეხედულების თანახმად, უნდა დავასკვნათ, რომ თითოეულს ამ ფიზიკურ ტონს ცალკე შეგრძნება უნდა ახლდეს თან, და აკორდი არა მარტივ განცდას, არამედ ყველა ამ შეგრძნებების ერთობლიობას უნდა წარმოადგენდეს. რა ვუყოთ, რომ განცდაში ამ შეგრძნებებს ვერ ვამჩნევთ! სინამდვილეში მათი არსებობა უეჭველიაო, ამბობდნენ.

ამრიგად, ამ შეხედულების თანახმად, **შეუმჩნეველი შეგრძნებებიც** შეიძლება არსებობდნენ. ფსიქოლოგის კელერის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, რომ მან პირველად მიაქცია შეგრძნებათა მოძღვრების ამ წინასწარს შეუმოწმებელ შეხედულებას. ე. წ. „კონსტანტობის ჰიპოთეზის“, ყურადღება და მისი უმარობულობა გვიჩვენა. ყველასთვის ნათელია, რომ ჩვენი აღქმა არავითარ შემთხვევაში არ აიგება ისეთი ფსიქიკური ელემენტებისგან, რომელთაგანაც თითოეული ცალკე, დამოუკიდებელს ფსიქიკურ რეალობას. ცალკეული, ნაწილობრივი გაღიზიანების უბრალო ანარეკლს წარმოადგენდეს: გაღიზიანებასა და ფსიქიკურ პროცესებს შორის ასეთი სწორხაზობრივი შესატყვისობა, ასეთი პარალელიზმი არ არსებობს.

მაშასადამე, შეგრძნების ცნების ძველი **ატომისტური** გაგება დღეს მართებულად ვერ ჩაითვლება. მაგრამ შეგრძნების ცნება მაინც უნდა დარჩეს ფსიქოლოგიაში. აღქმის ანალიზი მაინც აუცილებელია, და ამ ანალიზის შედეგად მიღებულ რომელიმე შორის სპეციფიკური გრძნობადი ფსიქიკური მასალა გვხვდება, რომელიც ცალკეული გრძნობის ორგანოების მონაცემს წარმოადგენს. და აი, ამ გრძნობადი ფსიქიკური შინაარსების აღსანიშნავად ფსიქოლოგიაში დღესაც **შეგრძნება** იხმარება.

მართალია, ჩვენი გრძნობის ორგანოები ნორმალურ პირობებში არასდროს ცალცალკე, ურთიერთისგან გამოთიშულად არ მოქმედობენ. მაშასადამე, არასდროს თავის შესატყვის შეგრძნებებს ცალცალკე, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად, არ იძლევიან. მაგრამ იმის გასათვალისწინებლად, თუ როგორ ხდება გარემოს ასახვა, მისი აღქმა, თითოეული ცალკეული ორგანოს სპეციფიკური გრძნობადი მონაცემის, ცალკეული შეგრძნების დამოუკიდებელი, გამოცალკევებული განხილვა განსაკუთრებით სასარგებლო იქნებოდა. გასაგებია. რომ კლასიკური ფსიქოლოგიის კურსებში შეგრძნებათა ფსიქოლოგიას განსაკუთრებით დიდი ადგილი ეთმობოდა. დღეს მას ზოგჯერ სრულიად უყურადღებოდაც კი სტოვებენ. არცერთი ეს გზა მიზანშეწონილი არაა: შეგრძნების ფსიქოლოგიის ძირითად მონაპოვართა მოკლე განხილვა აუცილებელიცაა და საკმარისიც.

5. შეგრძნების მომენტები

სანამ ცალკეულ შეგრძნებათა შესახებ ვილაპარაკებდეთ, შევჩერდეთ შეგრძნების ფსიქოლოგიის ზოგად საკითხებზე.

ჯერ ერთი, რა მხარეები ან მომენტები აქვს შეგრძნებებს, რითაც მათი ერთმანეთთან შედარებაა შესაძლებელი?

რა შეგრძნებაც უნდა აიღოთ, ერთი უეჭველია: იგი უთუოდ რაიმე გრძნობის ორგანოსთანაა დაკავშირებული და სრულიად თავისებურს, დანარჩენებისგან სრულიად განსხვავებულ განცდას იძლევა: მხედველობის ორგანოს შეგრძნება – ფერი და სინათლე – სულ სხვაა და სმენის ორგანოს შეგრძნება – ტონი ან ხმაური – კიდევ სხვა. ჩვეულებრივი, ყოველდღიური დაკვირვების ნიადაგზე აგებული, არამეცნიერული, გულუბრყვილო ფსიქოლოგია, რომელიც ამა თუ იმ სახით თითოეულს ჩვენთაგანს აქვს, გულისხმობს, რომ სხვადასხვა გრძნობის ორგანოთა შეგრძნებებს შორის საერთო არაფერია, რომ ფერს, მაგალითად, აბსოლუტურად არაფერი აქვს საერთო ბგერასთან. მეცნიერულ ფსიქოლოგიაში დღეს უკვე დადგენილია, რომ ეს შეხედულება სულ სწორი არაა: აღმოჩნდა რომ შეგრძნება მაინც ერთია. ამ მხრივ ჯერ კიდევ **არისტოტელი** იყო მართალი, როდესაც იგი „**საერთო გრძნობის**“ არსებობის შესახებ ლაპარაკობდა. შეგრძნება ერთია, ოღონდ იგი სხვადასხვა გრძნობის ორგანოსთან დაკავშირებით სხვადასხვა სახით გვევლინება. ამ მხარეს შეგრძნებისას, **ჰელმჰოლცს** შემდეგ, **მოდალობას** უწოდებენ. მაშასადამე, პირველი, რითაც შეგრძნების ურთიერთისგან განსხვავება შეიძლება, ეს **მოდალობაა**.

მაგრამ თითოეული ცალკეული მოდალობის შეგრძნებებიც არ არიან სულ ერთნაირნი. მაგალითად, წითელი ფერის შეგრძნება ერთია და მწვანე ფერის შეგრძნება მეორე; ანდა კიდევ: მლაშე ერთი განცდაა და მწარე სულ სხვა. შეგრძნებათა ინტრამოდალურ (შიგნიმოდალურ) განსხვავებას **რომელობითს** უწოდებენ.

საინტერესოა, შეიძლება თუ არა ერთისადიმავე მოდალობისა და რომელობის შეგრძნებები კიდევ განსხვავდებოდნენ რითიმე ურთიერთისგან. ჩვენ ვიცით, რომ შესაძლოა ერთი რომელიმე ტონი რომელობით იგივე დარჩეს, მაგრამ სხვა მხრივ შეიცვალოს. ეს ცვლილება **სიძლიერეს, ინტენსიობას** ეხება.

ამრიგად, შეგრძნებები შეიძლება განსხვავდებოდნენ ურთიერთისგან **მოდალობით, რომელობითა და ინტენსიობით**. თითოეულს შეგრძნებას სამივე ეს მხარე აქვს: მას უთუოდ აქვს რაიმე მოდალობა, გარკვეული რომელობა და ერთგვარი ინტენსიობა.

6. ე.წ. „სპეციფიკური ენერჯის კანონი“

აქ ერთი საკითხი იბადება ბუნებრივად: თუ შეგარძნება ერთია, მაშინ რაღა როლი აქვს გრძნობის ორგანოების სხვადასხვაობას? შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ყოველგვარი რომელიღობითი განსხვავება, რომელიც შეგარძნებათა შორის არსებობს, მთლიანად გრძნობის ორგანოთა განსხვავებულობაზე იყოს დამოკიდებული. წინათ ამ საკითხის საპასუხოდ ფიზიოლოგის, **იოჰანე მიულერის** თეორიას მიმართავდნენ. ამ თეორიას გამოსავალ პუნქტს ის უეჭველი დაკვირვება შეადგენდა. რომ ყოველი ცალკე მოდალობის შეგარძნება სრულიად გარკვეულს გრძნობის ორგანოსთან არის დაკავშირებული, რომ არ არსებობს არცერთი შემთხვევა, არც ნორმისა და არც ანომალიის ფარგლებში, – რომ შეგარძნების რომელიმე მოდალობა რომელსამე სხვა გრძნობის ორგანოზე გადასაცვლებულიყოს. მოკლედ: არსად არ ყოფილა არცერთი ისეთი შემთხვევა, რომ კაცს **თვალთ გაეგონოს და ყურით ენახოს** რამე. ერთი სიტყვით, ყოველს გრძნობის ორგანოს მხოლოდ თავისი სპეციფიკური შეგარძნების მოცემა შეუძლია.

რაზეა ეს დამოკიდებული? ჩვენი გრძნობის ერთსადაიმავე ორგანოზე რომ სრულიად განსხვავებული გამლიზიანებლები ვამოქმედოთ, შედეგი ყოველთვის ერთი იქნება: ჩვენ ყოველთვის მხოლოდ ერთიდაიმავე მოდალობის შეგარძნებასთან გვექნება საქმე: რითაც უნდა გამოიწვიოთ, მაგალითად, მხედველობის ორგანოს გალიზიანება, შედეგი ყოველთვის მხედველობა იქნება. მაშასადამე, შეგარძნების მოდალობა სრულიად არაა დამოკიდებული ობიექტურ გალიზიანებაზე. რჩება ერთადერთი შესაძლებლობა: ის დამოკიდებული უნდა იყოს გრძნობის ორგანოზე. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს მხედველობის ნერვს თავისი განსაკუთრებული, თავისი სპეციფიკური მოქმედების უნარი ანუ ენერჯია ჰქონდეს, და რითაც უნდა გავალიზიანოთ იგი, მას მხოლოდ ამ ენერჯიის გამოვლენა შეეძლოს, ესე იგი, მაგალითად, მხედველობის ნერვს მხოლოდ ხედვა შეეძლოს. იგივე უნდა ითქვას ყველა დანარჩენი გრძნობის ორგანოს შესახებაც.

რა გამოდის აქედან? გამოდის, რომ მე, მაგალითად, ფერის შეგარძნება რომ მაქვს, ამით მე იმას კი არ ვტყუობილობ, თუ ობიექტი როგორია, არამედ იმას, თუ თვითონ გრძნობის ორგანოს რა თავისებურება აქვს, მისი მოქმედების უნარი როგორია. ერთი სიტყვით, შეგარძნება ობიექტური სინამდვილის ასახვას როდი წარმოადგენს: იგი მხოლოდ **გრძნობის ორგანოთა მოქმედების სპეციფიკურობას** ამჟღავნებს.

მიულერის ამ თეორიის („გრძნობათა ორგანოების სპეციფიკური ენერჯის თეორიის“) მიხედვით გამოდის, რომ შეგარძნება სრულიადაც არ გვითვალისწინებს ობიექტური სინამდვილის ვითარებას. ობიექტურ რეალობად იგი იმას გვისახავს, რაც მხოლოდ გრძნობის ორგანოთა აგებულებაზეა დამოკიდებული. მაშასადამე, ჩვენი გრძნობადი მსოფლიო მთლიანად ილუზიას წარმოადგენს, და ჩვენი აქტიობა ამ ილუზიურ მსოფლიოში მიმდინარეობს. რამდენად მრავალფეროვანია ეს სოფლიო, ანდა რა და რა ნიშნები აქვს მას, ეს სავსებით იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა გრძნობის ორგანოების პატრონი ვართ: შეგარძნების ყოველს რომელიღობით განსხვავებას საფუძვლად უნდა ედოს შესატყვისი გრძნობის ორგანოს განსხვავებულობა.

საბოლოოდ, მაშასადამე, ყოველი რომელიღობითი განსხვავებულობა მოდალობით განსხვავებულობაზე უნდა იქნეს დაყვანილი. თვალთ რომ სხვადასხვა ფერს ვხედავთ, ყურით სხვადასხვა ტონს ვისმენთ, ანდა ჩვენი სხეულის ზედაპირით, კანით, შენებასაც ვგრძნობთ, სითბოსაც და სიცივესაც, ეს, ამ თეორიის მიხედვით, იმაზე მიუთითებს, რომ არსებითად არც თვალი წარმოადგენს ერთ ორგანოს, არც ყური და არც სხვა რომელიმე ორგანო, რომელიც რომელიღობით განსხვავებულ შეგარძნებებს იძლევა. თითოეული მათგანი, ამ უკანასკნელთა შესაფერისად, ცალკე ორგანოთა მთელ ჯგუფს უნდა შეიცავდეს. **მიულერის** თეორიის მიხედვით, საკმარისია რაიმე რომელიღობით განსხვავებული შეგარძნება აღმოაჩინო, რომ სრული უფლებით მისი შესატყვისი ორგანოს არსებობაც იგულისხმოდ და მისი ძებნა დაიწყო. ამ თეორიის გავლენით აიხსნება, რომ ერთ დროს გრძნობათა ორგანოების ფსიქო-ფიზიოლოგია ცალკეული ორგანოების ძიებით იყო გატაცებული და ასეთი ორგანოების მთელი რიგი აღმოაჩინა: თვალში სინათლის შეგარძნებისთვის ცალკე ორგანოები (ე. წ. ჯოხუკები) და ფერისთვის ცალკე (ე. წ. სურები); კანზე სითბო-სიცივისა და წნევის ცალკე წერტილები და ასე შემდეგ. უეჭველია, ეს ფაქტი ამ თეორიის სასარგებლოდ ლაპარაკობს. მაგრამ იგი მაინც არ ამართლებს მის ძირითად აზრს, რომლის მიხედვითაც შეგარძნება ობიექტური სინამდვილის ასახვას კი არაა, გრძნობათა ორგანოების ორგანიზაციის თავისებურებას წარმოადგენს.

რა არის **მიულერის** თეორიაში მართალი? ის დაკვირვება, რომელსაც ეს თეორია ეყრდნობა, უეჭველი ფაქტია, და მისი გვერდის აქცევა არ შეიძლება. უდაოა, რომ ზრდადასრულებული ადამიანის გრძნობის ორგანოებს მართლაც თავისი სპეციფიკური ენერჯია აქვთ: თვალს მხოლოდ ხედვა შეუძლია და ყურს სმენა. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ გამლიზიანებლის რომელიღობას თვითონ არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს. პირიქით, გრძნობის ორგანო რომ სრულიად ინდიფერენტული ყოფილიყო გამლიზიანებელთა რომელიღობით განსხვავებულობათა მიმართ, მაშინ სრულიად გაუგებარი იქნებოდა, თუ რატომაა, რომ თითოეულს გრძნობის ორგანოს თავისი სპეციფიკური აღნაგობა და, მაშასადამე, თავისი სპეციფიკური ენერჯია გაუჩნდა. უეჭველია, რომ გრძნობის

ორგანოების ჩამოყალიბება ხანგრძლივი განვითარების პროცესის შედეგად მოხდა, რომ ის ორგანიზაცია, რომელიც თითოეულს გრძნობის ორგანოს აქვს, მხოლოდ ამ განვითარების მონაპოვარს წარმოადგენს. ეს ნათლად ჩანს გრძნობათა ორგანოების განვითარების ისტორიის მოკლე განხილვიდანაც.

განვითარების დასაწყისში არავითარი განსხვავებული გრძნობის ორგანოები არ არსებობდნენ: ერთადერთ ორგანოს, პროტოპლაზმის მთელი მასა, ცოცხალი არსების მთელი ორგანიზმი წარმოადგენდა, და საინტერესოა რომ იგი ერთდროულად გრძნობის ორგანოც იყო და მოძრაობისაც. ესე იგი, ორგანიზმი, რითაც განიცდიდა გაღიზიანების მოქმედებას, მითვე უპასუხებდა მას. გრძნობისა და მოძრაობის ორგანოთა ურთიერთისგან გამოყოფა და შემდეგ მრავლის, ურთიერთისგან განსხვავებული გრძნობის ორგანოების შექმნა მხოლოდ შემდგომი განვითარების მონაპოვარს წარმოადგენს.

განვითარების გზა ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: მთელი სხეულის პირველადი, დიფუზიური მოძრაობით და გრძნობითი ანუ **სენსომოტორული** ფუნქცია მთელ სხეულს ჩამოშორდა და მის გარკვეულ ნაწილებს დაუკავშირდა; სხეულს გამოეყვნენ ცალკე ნაწილები, რომელთაც ორივე ამ ფუნქციის შესრულება დაეკისრა. ამრიგად, მთელი სხეულის საერთო ფუნქცია მხოლოდ მისი გარკვეული ნაწილების ფუნქციად გადაიქცა. ასე გაჩნდა პირველი სპეციალური ორგანო, რომელიც სენსომოტორულ ფუნქციას ასრულებდა. განსაკუთრებული ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ცოცხალი ორგანიზმის პრიმიტიული გრძნობელობა, მაშასადამე, უშუალოდ მოძრაობასთანაა დაკავშირებული: შეგრძნება დამოუკიდებლად არ არსებობს, მასთან ერთად ორგანიზმის სათანადო მოძრაობაც ჩნდება. ამ ორი ფუნქციის განცალკევება განვითარების უფრო მაღალი საფეხურების საქმეს შეადგენს.

ამის შემდეგ განვითარება დამოუკიდებელი გრძნობის ორგანოების დიფერენციაციის გზით წარიმართა: ჯერ ერთი, კვების ობიექტები ქიმიურ გავლენას ახდენენ ორგანიზმზე. მათ მისაგნებლად, გამოსაცნობად მთელი სხეულის ნაცვლად გამოეყვნენ მისი ცალკე ნაწილები, რომელნიც განსაკუთრებული ქიმიური გრძნობიერებით იყვნენ აღჭურვილნი და ამიტომ ამ ფუნქციას უფრო ადვილად და შეუცთომლად ასრულებდნენ: ასე გაჩნდა გემოს ორგანო, რომელიც, რაც დრო გადიოდა, თავისი ფუნქციის სულ უფროდაუფრო შესატყვის აგებულებას ღებულობდა. ასე გაჩნდა სუნის ორგანოც, რომელიც საჭმლის ქიმიურ გავლენას შორიდანაც განიცდიდა და ამით ორგანიზმს მისი უკეთესი მოძებნის საშუალებას აძლევდა. ამას დაერთო მექანიკურისა და მიკრომექანიკური გამლიზიანებლების მისაღებად საგანგებოდ განწყობილი აპარატების, **შეხების** ორგანოსი და **თვალისა** და **ყურის** ჩასახვა და შემდგომი განვითარება. თუ წინათ ყველა ამ გამლიზიანებელს მთელი ორგანიზმი მიმღებლობდა, ეხლა მდგომარეობა შეიცვალა, და მათთვის ორგანიზმის ისეთი ნაწილები გამოეყო, რომელიც ამ ამოცანის გადასაჭრელად განსაკუთრებით ხელსაყრელად იყო აგებული.

ამრიგად, ნათელი ხდება, რომ ორგანიზმში იმიტომ იქნენ განვითარების პროცესში ცალკე ორგანოები გამოყოფილნი, რომ ამით იგი უკეთ შეეგუა გარემოს; იმიტომ გაჩნდნენ სხვადასხვა აგებულების ორგანოები, რომ სხვადასხვაგვარი გამლიზიანებლები არსებობდნენ, რომელთაც ორგანიზმი უნდა შეგუებოდა; იმიტომ აქვს თითოეულს გრძნობის ორგანოს თავისი აგებულების შესაფერისი სპეციფიკური ფუნქცია, რომ იგი სპეციფიკური გამლიზიანებლის ზემოქმედების პირობებში განვითარდა. ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ **მიუღერის** მიერ აღნიშნული ფაქტები გრძნობათა ორგანოების სპეციფიკური მოქმედების შესახებ მათ დამოუკიდებლობას როდი ამტკიცებს გამლიზიანებლის რომელიმის მიმართ, არამედ, პირიქით, მათს სრულ დამოკიდებულობას: ჩვენი შეგრძნება, მაშასადამე, ილუზიას კი არ გვაძლევს გარე სინამდვილისას, არამედ მის ასახვას წარმოადგენს.

ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია საბოლოოდ შეგვირდეთ ასეთ ღებულებას: ჩვენი აქტიობა ობიექტურ სინამდვილესთან ურთიერთობაში მიმდინარეობს; მისთვის, რომ იგი წარმატებით სრულდებოდეს, ობიექტური სინამდვილის სწორი ასახვა საჭიროა, და სუბიექტურად ასეთ ასახვას ჩვენი გრძნობადი აღქმა იძლევა.

ბუნებრივად დგება საკითხი: რა წვლილი შეაქვს ობიექტური სინამდვილის ასახვაში თითოეულს ცალკე აღებულს გრძნობის ორგანოს?

მაგრამ, სანამ ამ საკითხის განხილვაზე გადავიდოდეთ, საჭიროა გავარკვიოთ, რა დამოკიდებულება არსებობს შეგრძნებასა და გაღიზიანებას შორის ინტენსიობის მხრივ.

7. ვებერისა და ფენერის კანონი

ყოველ შეგრძნებას, გარდა თავისი რომელიმისა, უსათუოდ ინტენსიობის ანუ სიძლიერის რაიმე ხარისხიც აქვს. საინტერესოა გავიგოთ, რა დამოკიდებულება არსებობს შეგრძნების ინტენსიობასა და გაღიზიანების ინტენსიობას შორის. შესაძლოა, შეგრძნების ინტენსიობას ან სრულიად არავითარი კავშირი არ ჰქონდეს გაღიზიანების ინტენსიობასთან, ანდა, პირიქით, ამ უკანასკნელის ანარეკლის მეტს არაფერს წარმოადგენდეს, ანდა ბოლოს, რაიმე განსაზღვრულს სპეციფიკურ კანონზომიერების დამოკიდებულებაში იმყოფებოდეს მასთან.

ამ საკითხის გადაწყვეტა არც უბრალო დაკვირვების ნიადაგზე შეიძლება და არც რაიმე

თეორიული მოსაზრების ნიადაგზე. აქ მხოლოდ ექსპერიმენტი შესძლებს რისამე საყურადღებოს თქმას. ამიტომ, საკვირველი არაა, რომ პირველი ნაბიჯი, რომელიც ამ საკითხის გადასაჭრელად იყო მეცნიერებაში გადადგმული, ექსპერიმენტული ხასიათის იყო, და ამავე დროს ეს პირველი ფსიქოლოგიური საკითხიც იყო, რომლის გადაჭრაც ექსპერიმენტულად იყო ნაცადი. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ისტორია იმ დროიდან იწყება, როდესაც ფიზიოლოგმა ვებერმა შეგარძნებისა და გალიზიანების, ესე იგი, ფსიქიკურისა და ფიზიკურის ინტენსიობის მხრივ ურთიერთობის საკითხი დააყენა. ვებერის ცდები მას შემდეგ ფიზიკოსმა ფენერმა განაგრძო და საბოლოო საფუძვლები ჩაუყარა ფსიქოლოგიის იმ ნაწილს, რომელიც შემდგომ ფსიქოფიზიკის სახელწოდებით რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ფსიქოლოგიის ყველაზე უფრო საინტერესო და ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან დარგად ითვლებოდა.

რა გამოიჩინა შეგარძნებისა და გალიზიანების ინტენსიობის მხრივ დამოკიდებულების შესახებ?

ჯერ ერთი, საბოლოოდ დადასტურდა ის დაკვირვება, რომლის მიხედვითაც ადამიანი მასზე მოქმედი გალიზიანების ინტენსიობის ყოველ ცვლილებას როდი განიცდის, არამედ მხოლოდ შედარებით მოზრდილი ინტენსიობის გალიზიანებას გრძნობს; მეორე: ზუსტი კვლევის შედეგად მონახული იქნა ის კანონი, რომელიც გალიზიანებისა და შეგარძნების ურთიერთობას უდევს საფუძვლად.

ამ კანონის გასაგებად საჭიროა განსაკუთრებით ე. წ. **ზღურბლის** ცნების გათვალისწინება, რომელიც ფსიქოფიზიკური კვლევის პროცესში იქნა დადგენილი.

გამოიჩინა, რომ საჭიროა გალიზიანების ინტენსიობამ განსაზღვრულ დონეს მიაღწიოს, რომ მისი შემოქმედება ოდნავ მაინც იგრძნოს. გალიზიანების ინტენსიობის იმ დონეს, რომელიც ასეთს ოდნავ შესამჩნევ შეგარძნებას იძლევა, „**ქვედა ზღურბლი**“ ეწოდება. სამაგიეროდ, გალიზიანების ინტენსიობის ისეთი დონეც არსებობს, რომლის გადიდებაც შეგარძნების ინტენსიობის გაძლიერებას აღარ იწვევს. ამას „**ზედა ზღურბლი**“ ეწოდება. გალიზიანების ფაქტორის შემოქმედებას ჩვენ მხოლოდ ამ ზღურბლებს შუა ვგრძნობთ. ამიტომ მათ „**გარე ზღურბლების**“ სახელწოდებითაც აღნიშნავენ.

საგულისხმოა, რომ სრული პარალელობა შეგარძნებისა და გალიზიანების ინტენსიობას შორის არც ზღურბლებს შუა მოქცეულ ინტენსიობათა არეში არსებობს. მაგალითად, ხელში ვიღებ წიგნს. რასაკვირველია, მის სიმძიმეს ვგრძნობ. მაშასადამე, მისი სიმძიმის ინტენსიობა აქ ქვედა ზღურბლსა და ზედა ზღურბლს შუა უნდა ვიგულისხმოთ. წიგნში რომ ეხლა ერთი ფურცელი ქაღალდი ჩავდოთ, ფიზიკურად მისი სიმძიმე მეტი იქნება, გალიზიანების ინტენსიობის დონე აიწევს. მაგრამ წიგნი რომ ხელში ავიღოთ, ვერასდროს ვერ შევამჩნევთ, რომ მისი წონა მართლა სხვაა. საჭიროა ამ წონის მომატებამ განსაზღვრულ დონეს მიაღწიოს, რომ მისი განსხვავება ოდნავ მაინც შევამჩნიოთ. გალიზიანების იმ დანამატს, რომელიც ამ ოდნავ შესამჩნევი განსხვავების საგრძნობადაა საჭირო, „**განსხვავების ზღურბლს**“ უწოდებენ. ამაზე მეტს „**ზეზღურბლური**“ გალიზიანება ჰქვია, ხოლო ნაკლებს „**ქვეზღურბლური**“. განსხვავების ზღურბლის დონე (მაღალი დონე, დაბალი დონე) განსხვავების გრძნობიერებაზეა დამოკიდებული: უფრო მაღალი განსხვავების გრძნობიერების შემთხვევაში განსხვავების ზღურბლი უფრო დაბალია, ვიდრე უფრო დაბალი განსხვავების გრძნობიერების შემთხვევაში.

ვებერმა პირველმა მიაქცია ყურადღება (1834), რომ განსხვავების ზღურბლი ორგვარია, **აბსოლუტური** და **რელატიური**, და რომ მათს ერთმანეთისგან გარჩევას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს. აბსოლუტური განსხვავების ზღურბლი გალიზიანების იმ დანამატს ეწოდება, რომელიც განსხვავების ზღურბლის მისაღწევად საჭიროა. მაგალითად, თუ იმისთვის, რომ 2000 გრამიანი სიმძიმის შეცვლა ოდნავ მაინც ვიგრძნო, ვთქვათ, 200 გრამის დამატება საჭიროა, მაშინ აბსოლუტური განსხვავების ზღურბლს ეს რიცხვი გამოხატავს. იმისდა მიხედვით, რა სიმძიმის შეცვლის შემჩნევა გვინდა („ძირითადი გალიზიანება“). აბსოლუტური განსხვავების ზღურბლი სხვადასხვანაირია. მაგალითად, თუ 2000-გრამიანი ძირითადი გალიზიანებისთვის 200 გრამის დამატება შეიქნა საჭირო, 4000-სისთვის 200 გრამი უკვე ცოტა იქნება: მას მეტი უნდა დავამატოთ.

თუ ამავე სიდიდეს (ჩვენს მაგალითში – 200 გრამს) მტკიცე ფიზიკური საზომი ერთეულებით (ჩვენს მაგალითში – გრამებით) კი არ გამოვხატავთ, არამედ იმ რიცხვით, რომელიც დამატებით გალიზიანებასა და ძირითად გალიზიანებას შორის არსებობს, მაშინ რელატიურ განსხვავების ზღურბლს მივიღებთ (ჩვენს მაგალითში – 2000 გრ. იყო ძირითადი გალიზიანება და 200 გრამი დამატებითი, მიმართება მათ შორის $200/2000 = 1/10$). მაშასადამე, რელატიური ზღურბლი 0,1 უდრის). როდესაც ვებერმა სხვადასხვა ძირითადი გალიზიანების შემთხვევაში რელატიური განსხვავების ზღურბლი გამოიანგარიშა, აღმოჩნდა, რომ იგი კონსტანტ სიდიდეს წარმოადგენს. სიმძიმის მოდულობის არეში იგი 0,1-ს უდრის. ეს იმას ნიშნავს, რომ სიმძიმეების ოდნავი შეცვლა რომ იგრძნოს, მათ წონის მეთავე უნდა დაუმატო.

ვებერის ცნობილი ძირითადი ფსიქოფიზიკური კანონი, რომელმაც ეგოდენ დიდი როლი ითამაშა ფსიქოლოგიის ისტორიაში, სწორედ ამაში მდგომარეობს. მისი ფორმულა ძალიან მარტივია; იგი ასე

გამოხატება: $dr/r = \text{const.}$ (dr – დამატებითი გალიზიანება, r – ძირითადი გალიზიანება).

მას შემდეგ, რაც ვებერმა თავისი კანონის ფორმულა გამოაქვეყნა, აუარებელი ექსპერიმენტული გამოკვლევა იქნა ჩატარებული, რათა რელატური განსხვავების ზღურბლის სიდიდე შეგრძნებათა ყველა მოდალობის არეში ყოფილიყო დადასტურებული. ფენერმა ვებერის კანონს ზუსტი მათემატიკური გამოხატულება მისცა: **იმისთვის, რომ შეგრძნებათა ინტენსიობა არითმეტიკული პროგრესიით იზრდებოდეს, გალიზიანებათა ინტენსიობა გეომეტრიული პროგრესიით უნდა გაიზარდოს.** ამ დებულების უფრო მოკლე მათემატიკური ფორმულა ასეთი იქნებოდა: $E = \log R$ (E – შეგრძნების ინტენსიობა, R – გალიზიანების ინტენსიობა).

შემდგომში ინტენსიურმა კვლევამ დაადასტურა, რომ ვებერ-ფენერის კანონს მხოლოდ დაახლოებით მნიშვნელობა აქვს: იგი მხოლოდ განსაზღვრულ ფარგლებშია სწორი. ამ ფარგლებში სხვადასხვა მოდალობისთვის განსხვავების ზღურბლის სიდიდე შემდეგი აღმოჩნდა:

- სიმძიმე – 10% (2000–6000 გრამ. ფარგლებში).
- წნევა – 5% (საჩვენებელ თითის წვერზე 50 – 2000 გრ. ფარგლებში).
- სინათლე – 1-3% (1000 – 2000 სინათლის ფარგლებში).
- თვალზომა – 2% (ხაზების, სიბრტყეების შედარებისას).
- ტონი – 12% (საშუალო სიმაღლისა და საშუალო სიძლიერის ტონების ფარგლებში).
- ხმაური – 33%.

ფენერის შეცდომას განსაკუთრებით ის გარემოება შეადგენდა, რომ მას შეგრძნების ინტენსიობის ზუსტი გაზომვა შესაძლოდ მიაჩნდა და საზომ ერთეულად ამ შემთხვევაში ე. წ. **ოდნავ შესამჩნევი შეგრძნების ინტენსიობას** სთვლიდა. ექსპერიმენტულმა კვლევამ მისი აზრი არ გაამართლა.

შეგრძნებათა ფსიქოლოგია

1. შეგრძნების პრობლემა თანამედროვე ფსიქოლოგიაში

კლასიკურ ფსიქოლოგიაში **შეგრძნება** თავისთავად წარმოადგენდა დამოუკიდებელ ინტერესს. თანახმად ძირითადი რწმენისა, რომლის მიხედვითაც ფსიქიკის შესასწავლად მის ელემენტარულ განცდებს აქვთ გადაწყვეტი მნიშვნელობა, შეგრძნება განსაკუთრებული ყურადღების საგნად გადაიქცა. მთავარი ამოცანა, ჰერ ერთი, იმაში მდგომარეობდა, რომ რაც შეიძლება ზუსტად დადგენილიყო ელემენტარული შეგრძნების ყველა სახე, შემდეგ – გამოანახულიყო მისი შესატყვისი ელემენტარული პროცესები როგორც ფიზიკურ სინამდვილეში, ისე ფიზიოლოგიურ არეშიც და, დასასრულს, დაწესებულიყო შეგრძნების, გალიზიანებისა და აგზნების ურთიერთ-მიმართების ძირითადი კანონზომიერებანი. **ჰელმჰოლცი** და **ვუნდტი** ორი უდიდესი მკვლევარია, რომელთაც შეგრძნების ფსიქოლოგიას, უკეთ, შეგრძნების ფსიქოფიზიკასა და ფიზიოლოგიას არა მარტო საფუძველი ჩაუყარეს, არამედ დასრულებული სახეც მისცეს.

ჩვენთვის **გრძნობადს აღქმას** პირველ რიგში იმ მხრივ აქვს მნიშვნელობა, რომ იგი ჩვენი აქტიობის ერთერთს აუცილებელ პირობას წარმოადგენს: იგი გარესინამდვილის ასახვას იძლევა და, მაშასადამე, ჩვენი ქცევის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს, უძირითადეს რეგულატორს შეადგენს. ამ შემთხვევაში უკვე **შეგრძნება** დამოუკიდებელ ინტერესს კარგავს. ჩვენთვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა იმას აქვს, თუ რა წვლილი შეაქვს შეგრძნებას აღქმაში; რა შეაქვს მას ობიექტური სინამდვილის ასახვის პროცესში. მაშასადამე, შეგრძნებათა ფსიქოლოგიის ძირითადი პრობლემა ჩვენთვის ის კი არ იქნება, თუ რა დამოკიდებულება არსებობს გალიზიანებასა და შეგრძნებას შორის და რა კანონზომიერებათა დადასტურება შეიძლება ამ მიმართულებით. არა! ჩვენთვის მთავარ ინტერესს შეგრძნებათა მრავალფეროვნების ზუსტი **აღწერა**, მათი გამოვლენის ფორმებისა და სახეების სრული გათვალისწინება შეადგენს. ხოლო, რაც შეეხება **ახსნის** საკითხს, იგი აღქმის პრობლემასთან დაკავშირებით უნდა დაისვას.

ამრიგად, შეგრძნებათა ფსიქოლოგიაში ჩვენს ხანაში უეჭველად თვალსაჩინო გარდატეხა მოხდება. დღეს შეგრძნებათა ფსიქოფიზიკისა და ფიზიოლოგიის პრობლემები ჩრდილში დგება და მათ ადგილს პირველ რიგში შეგრძნებათა ფენომენოლოგია იკავებს.

მხედველობა

1. მხედველობის შეგრძნებათა ძირითადი რომელია

მხედველობის შეგრძნებათა როლი ადამიანის ფსიქიკურ ცხოვრებაში განსაკუთრებით დიდია. შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანი თავის ურთიერთობაში სინამდვილესთან პირველ რიგში მხედველობით ხელმძღვანელობს. რა შეგრძნებებს იძლევა ჩვენი მხედველობა? რას არჩევს, რას ხედავს ობიექტურ სამყაროში თვალი?

უეჭველია, ძირითადად მხოლოდ ორს რასმე. **სინათლესა და ფერს**. მაშ მხედველობა ორს რომელობით განსხვავებულ შეგრძნებათა ჯგუფს შეიცავს : სინათლის შეგრძნებებსა და ფერის შეგრძნებებს. უნდა ითქვას, რომ არსებითად სინათლის შეგრძნებებიც ფერად განიცდება: **ბნელი და ნათელი**, განსაკუთრებით კი მათი უკიდურესი საფეხურები – **შავი და თეთრი** – ყოველთვის ფერად ითვლებოდა. იგივე ითქმის სინათლის საშუალო საფეხურების შესახებაც: რუხი უფრო ფერია, ვიდრე სინათლე. ამიტომ შეიძლება უფრო სწორი აღწერა იქნებოდა ჩვენი განცდისა, თუ რომ მხედველობის შეგრძნებებს ყველას ფერის შეგრძნებად ჩავთვლიდით. სინათლე, რომელსაც უდაოდ არჩევს თვალი, მაშინ შეგრძნების ცალკე რომელობად კი აღარ ჩაითვლებოდა, არამედ ფერის შეგრძნების ერთერთ მომენტად, რომლითაც შეიძლება ერთი ფერი მეორესგან განსხვავდებოდეს. ზოგი ფსიქოლოგი ასეც იქცევა და მხედველობის ფუნქციად მხოლოდ ფერების შეგრძნებას სთვლის.

თუ ამ შეხედულებას შევიწყნარებთ, მაშინ ფერის შეგრძნებათა მრავალსახიანობა, უწინარეს ყოვლისა, ორს დიდ ჯგუფად უნდა გავყოთ: პირველი იქნება **ჭრელი ფერები** – სწორედ ისინი სპექტრში რომ გვხვდებიან – **ფერადი** ფერები ანუ **ქრომატული** ფერები, ხოლო მეორე – უფერული ფერები, აქრომატული ანდა კიდევ **ნეიტრალური** ფერები (თეთრი, რუხი და შავი).

2. ნეიტრალური ფერები

ფერები ურთიერთისგან პირველ რიგში „ფერთი ტონით“ განსხვავდებიან. ნეიტრალური ფერების ტონთა მრავალსახიანობა შეიძლება სწორი ხაზის საშუალებით იქნეს გამოსახული. უკიდურესი წერტილები თეთრსა და შავს აქვს დაკავებული, ხოლო მათ შუა მდებარე წერტილები – თეთრიდან შავისკენ – რუხი ფერის სხვადასხვა ნიუანსებს. ნეიტრალური ფერების სისტემისთვის განსაკუთრებით ორი გარემოებაა დამახასიათებელი: ჯერ ერთი – ყველა ეს ფერები რომ ინტენსიობის მიხედვით დავალაგოთ, იმავე რიგს მივიღებთ, რასაც ვღებულობთ, როდესაც მათ რომელობით განსხვავებულობის მიხედვით ვალაგებთ. მაქსიმალური ინტენსიობის ფერი ისაა, რომელიც მაქსიმალურად კარგად მოჩანს, ესე იგი, რომელსაც მაქსიმალური სინათლე აქვს. ნეიტრალურ ფერებში ასეთი ფერი თეთრია. რომ დავიწყეთ თეთრიდან და ნელ-ნელა შევასუსტოთ მისი ინტენსიობა, მივიღებთ რუხი ფერების უწყვეტ რიგს, რომლის წევრებიც, ნელის თანდათანობით, კარგავენ სინათლეს და სულ უფროდაუფრო უახლოვდებიან შავს. ამრიგად, ნეიტრალური ფერის ინტენსიობის ყველა საფეხური ერთ ხაზზე ლაგდება. უკიდურეს პოლუსებს აქაც თეთრი და შავი წარმოადგენს, ხოლო რუხი ამ პოლუსებს შუაა მოთავსებული სწორედ ისე, როგორც ამავე ფერების რომელობის მიხედვით განლაგების შემთხვევაში.

ნეიტრალურ ფერთა სისტემის მეორე თავისებურება, რომელიც არსებითად პირველიდან გამომდინარეობს, ეს ისაა, რომ აქ ინტენსიობის თითოეული საფეხური მკვეთრად გამოხატულს რომელობით თავისებურებას წარმოადგენს. ყოველი რუხი არა მარტო ინტენსიობით განსხვავდება ყოველი დანარჩენი რუხისგან, არამედ რომელობითაც. ინტენსიობისა და რომელობის დამთხვევა აქ იმდენად სრულია, რომ ეს გარემოება საბაბს აძლევს კაცს იფიქროს, რომ ფსიქოლოგიურად შეიძლება არც სხვა შემთხვევაში არსებობდეს თვალსაჩინო განსხვავება ინტენსიობასა და რომელობას შორის, ანდა, შესაძლოა, რაც ინტენსიობით განსხვავებად მიგვაჩნია, ნამდვილად რომელობითი განსხვავების მეტს არაფერს წარმოადგენდეს.

3. სპექტრალური ფერები

ქრომატული ფერების ტონთა სისტემა სულ სხვა სურათს წარმოადგენს. ერთი სწორი ხაზი აქ ყველა რომელობათა გადმოსაცემად არაა საკმარისი: საჭიროა ოთხი ასეთი ხაზი მაინც.

განვიხილოთ ეს ფერები და ვნახოთ, თუ რა სახითაა მათი სისტემა მოცემული!

ამ ფერების რიგი **წითლით** იწყება, რომელიც თანდათანობით სუსტდება **ყვითლის** ხარჯზე. რომელიც სულ უფრო და უფრო მატულობს, სანამ ერთ წერტილს არ მიაღწევს, სადაც სიყვითლის მეტი არაფერია წარმოდგენილი. ამრიგად, თავდება ერთი ხაზი. იგი შეიცავს წითელს, ნარინჯსა და ყვითელს. ამის შემდეგ იწყება ყვითლის ხაზი, რომელსაც თანდათანობით მწვანე ემატება, რომელიც სულ უფროდაუფრო მატულობს, სანამ ესეც წმინდა სიმწვანის წერტილს არ მიაღწევს. ეს იქნება მეორე ხაზი: ყვითელი – მწვანე. შემდეგ იწყება მესამე ხაზი ლურჯის მიმართულებით და, ბოლოს, მეოთხე – იისფერისკენ.

საგულისხმოა, რომ, მართალია, ეს ხაზები ერთი-მეორის გაგრძელებას წარმოადგენენ, მაგრამ ამის მიუხედავად, ერთ სწორ ხაზს მაინც ვერ ქმნიან. არა! ისინი უფრო ტენილ ხაზს გვაძლევენ. რატომ? ისინი რომ ერთი სწორი ხაზის სახით გაგვეერთიანებია, მაშინ დასაწყისი ფერი, წითელი, მთელს ამ გაერთიანებულ ხაზზე უნდა ყოფილიყო ამა თუ იმ სახით წარმოდგენილი. ეს მართლაც ასეა წმინდა სიყვითლის წერტილამდე თუ ზოლამდე. მაგრამ აქედან დაწყებული სიწითლის აბსოლუტურად აღარაფერია დარჩენილი და, მაშასადამე, შემდგომი ფერების ჩათვლა წითლის ხაზის პირდაპირ გაგრძელებად უმართებულო იქნებოდა. საქმის ვითარების უფრო ზუსტი გამოსატყულება იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით, რომ წმინდა სიყვითლის წერტილში თუ ზოლში წითლის ხაზის **გარდატეხა** ხდება და ახალი მიმართულება იწყება. ეს იქნებოდა მაშინ ყვითლის მიმართულება, რომელსაც სიმწვანის ზოლში იგივე ბედი ეწვევა; და აქედან უკვე მწვანის ხაზი და

მიმართულება იწყება, რომელსაც ლურჯის ზოლში იგივე ემართება, რაც სხვებს, და ახალი ხაზი იწყება, რომელშიც უკვე ხელახლა სიწითლის ელემენტები იჭრება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ უკანასკნელი ხაზის მიმართულება წითლისკენ იხრება და წმინდა სიწითლის ზოლით სრულდება.

ამრიგად, ამ ოთხი ხაზიდან ერთს დახშულ ფიგურას ვღებულობთ, რომელშიც სპექტრალური ფერების ყველა შესაძლო ნიუანსია წარმოდგენილი.

თუ ქრომატულ ფერთა ტონის მიხედვით განლაგების ამ წესრიგს ვიქონიებთ მხედველობაში, მაშინ მათი ორი სპეციფიკური თავისებურება განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს. ერთი ის, რომ ქრომატული ფერების ნაირსახეობა ისეთია. რომ ის ფერი, რომელიც ყველაზე უფრო შორს დგას დასაწყისი ფერიდან (წითლიდან), თავისი ტონით ყველაზე უფრო ახლო დგას მასთან: სპექტრში პირველი ფერი წითელია, ხოლო უკანასკნელი – იისფერი. მაგრამ არც ერთი სხვა ფერი ისე ახლო არ დგას თავისი ტონით წითელთან, როგორც სწორედ იისფერი. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ფერთა მრავალსახიანობის გადმოსაცემად იძულებული ვხდებით დახშულ ფიგურას მივმართოთ.

მეორე გარემოება: ეს ფიგურა ოთხკუთხედიანია, იმიტომ რომ ქრომატულ ფერებში ოთხ ფერს – წითელს, ყვითელს, მწვანეს და ლურჯს – მართლა განსაკუთრებული ადგილი უკავია; ყველა დანარჩენი ფერები მათ ირგვლივ იყრიან თავს, მათ უახლოვდებიან მეტად თუ ნაკლებად, ხოლო თვითონ ისინი ნამდვილ წმინდა, მარტივ ფერებად განიცდებიან. ნეიტრალური ფერების რიგში, ჭერინგის დაკვირვებით, ასეთსავე წმინდა ფერებს შავი და თეთრი წარმოადგენს. ამ მიზეზის გამო ამ ოთხ ფერს **მთავარი** ფერები ეწოდება, ხოლო დანარჩენებს **გარდამავალი** ფერები.

მაგრამ ფერთა ნაირობა ჯერ კიდევ არაა ამ დახშული ფიგურის სახით მთლიანად ამოწურული. საქმე ისაა, რომ ფერები მარტო იმით კი არ განსხვავდებიან, რაც ამ დახშულ ფიგურაში პოულობს თავის გრაფიკულ განსახიერებას: მარტო **ტონით**. ერთიდაიგივე ტონის ფერი ყველა ერთნაირი როდია: განსხვავება თითოეული ფერის ტონის ფარგლებშიც დასტურდება. ეს განსხვავება ორგვარი **მაინცაა**: ერთიდაიგივე ფერის ტონი, შესაძლებელია, ამა თუ იმ კონკრეტული ფერის შემთხვევაში ან მეტად იყოს წარმოდგენილი, ან ნაკლებად. მაგალითად, წითელი შეიძლება ბევრნაირი იყოს: უფრო წითელი და ნაკლებ წითელი. მაქსიმალურ წითელს **მაძღარ** წითელს უწოდებენ. ამრიგად, ერთიდაიმავე ფერის ტონები ურთიერთისგან სიმძღვრით განსხვავდებიან.

გარდა სიმძღვრისა, ფერი **სინათლითაც** განსხვავდება მეორე ფერისგან. წითელი ფერი განათების სხვადასხვა პირობებში სხვადასხვანაირად გამოიყურება: ბნელი წითელი და ნათელი, ანუ ღია წითელი ერთნაირი არაა.

ფერთა შეგრძნების დამახასიათებელ თავისებურებას ის გარემოებაც შეადგენს, რომ, რა ფერიც უნდა აიღოთ, მისგან ნელის, თანდათანობითი ცვალების გზით, რა ფერიც გინდათ, იმისი მიღება შეგიძლიათ: ყოველი ფერიდან ყოველს სხვა ფერზე შეიძლება გადასვლა. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ფერთა სისტემის გრაფიკულ გამოხატულებაში ფერების განსხვავებულობის ყველა შესაძლო მომენტი უნდა იყოს გათვალისწინებული – არა მარტო ფერის ტონი, არამედ მისი სიმძღვრეცა და სინათლის ხარისხიც.

ასეთ გამოხატულებას ე.წ. **ფერთა ოქტაედრი** წარმოადგენს. როგორც ვიცით, სინათლის შეგრძნებათა გრაფიკულ სურათს სწორი ხაზი იძლევა ფერთა. ოთხკუთხედი რომ სიბრტყეთ წარმოვიდგინოთ და იგი ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში ვიგულისხმოთ, სინათლის შეგრძნებათა გამომხატველი სწორი ხაზი შეიძლება ამ სიბრტყის ღერძად წარმოვისახოთ, რომელიც მას ცენტრში ხვრეტს და ერთი ნახევრით ერთ მხარეზე რჩება, ხოლო მეორით – მეორე მხარეზე. რომ შევავროთ ფერთა ოთხკუთხედის წვერები ამ სწორი ხაზის უკიდურეს წერტილებს – თეთრის წერტილსა და შავის წერტილს – დახშულ ფიგურას მივიღებთ, ოქტაედრს, რომელიც ფერის ყოველგვარ განსხვავებულობას გადმოგვცემს: ფერების ყველა ტონი ამ ოქტაედრის ზედაპირზე, თითოეული ცალკე წახნაგზე იქნება მოცემული. მაგრამ ამასთან ერთად ისინი თავისი სინათლის ყველა საფეხურით იქნებიან წარმოდგენილი – უფრო ნათელი ფერები ერთ მხარეზე, უფრო ბნელი ფერები მეორეზე. რაც უფრო ავიწევთ ზევით, თეთრის მიმართულებით, მით უფრო ნათელ ფერებთან გვექნება საქმე. რაც უფრო დავიწევთ ქვემოთ, შავის მიმართულებით, მით უფრო ბნელი ფერები შეგვხვდება. მაგრამ ამავე დროს ფერთა ოქტაედრში ფერთა განსხვავებულობის მესამე მომენტიც – სიმძღვრეც – იქნება წარმოდგენილი. რომ გადავკვეთოთ ოქტაედრი სწორედ ფუძის სიბრტყეში, შიგნი მაქსიმალური სიმძღვრის ყველა ტონის ფერს დავინახავთ. სიმძღვრის ყველა შესაძლო საფეხური წარმოდგენილი იქნება განივ განაკვეთებში როგორც თეთრის ნახევარზე, ისე შავისაზე.

ამრიგად, ფერთა ოქტაედრი ქრომატულ ფერთა ყველა შესალო განსხვავებულობას უწევს ანგარიშს და მას ადეკვატურ გამოხატულებას აძლევს.

მაგრამ არის ერთი მომენტი კიდევ, რომელიც თვალსაჩინოდ განასხვავებს ფერებს ურთიერთისგან. ეს ის მომენტიცაა, რომელსაც პირველად მხოლოდ მე-20 საუკუნეში მიაქციეს ყურადღება და რომელსაც მისმა მკვლევარმა **დ. კაც-მა** ფერთა **გამოვლენის ნაირობა** (Erscheinungsweise) უწოდა. ეს მომენტი სრულიად განსხვავებულია იმ სამი მომენტისგან, რომელზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი: ფერთა გამოვლენის ნაირობა ფერის ტონის, სიმძღვრისა და სინათლის გვერდით ვერ მოთავსდება. იგი სულ სხვა სიბრტყეში უნდა ვიგულისხმოთ. საქმე ისაა, რომ ფერები არასდროს ცალკე, თავისთავად

არ გვეძლევა: ფერი ყოველთვის რაიმე საგნის ფერს წარმოადგენს, საგნისას, რომელსაც უთუოდ გარკვეული სიბრტყითი სტრუქტურა აქვს, და როგორც კი ჩამოაშორებ მას ამ სტრუქტურას, იგი ის აღარ იქნება, რაც იყო ნამდვილად. ფერის ტონი, სიმაძღრე და სინათლე მხოლოდ „მასალაა ფერის“ ფსიქიკური გამოვლენის ნაირობისა. მაშასადამე, ფერთა ფსიქოლოგიის ერთერთი ძირითადი საკითხი – ეს არის საკითხი ფერთა გამოვლენის ნაირობის შესახებ – საკითხი იმის შესახებ, თუ, ფერის, ან საზოგადოდ, მხედველობის რა და რა გამოვლენის შემთხვევები არსებობს.

კაც-ი ორს ძირითად შემთხვევას განასხვავებს: ერთი, როდესაც ფერი ცალკეულ საგანთა ფერის სახით გვეძლევა, და მეორე, როდესაც იგი არცერთი ცალკეული საგნის კუთვნილებას არ შეადგენს, როდესაც იგი განუწევრებელია და მთლიანი.

ამ უკანასკნელ შემთხვევაში კაც-ი „განათებას“ გულისხმობს. ავიღოთ სანიმუშოდ ჩვენი ოთახის განათება. განა შეიძლება ითქვას, რომ იგი ოთახში ამჟამად არსებული საგნების ფერთა შექამების შედეგს წარმოადგენს? რასაკვირველია, არა. საგნების ფერის ტონი და სინათლე სხვაა და განათება სულ სხვა. განათება თითოეულ ცალკე საგნის თვისება როდია: იგი მთელ სივრცეს ავსებს და ამდენად ცალკეულ საგნებზეც ვრცელდება. ასეა ყველა სხვა შემთხვევაშიც. ერთი სიტყვით, განათება ჩვენი მხედველობის გამოვლენის ერთერთი დამოუკიდებელი ნაირსახეობაა.

სულ სხვაა საკუთრივ ფერების გამოვლენის ნაირობა. როგორც ზემოდაც აღვნიშნეთ, ფერი ყოველთვის რაიმე ცალკეული საგნის. ყოველ შემთხვევაში, რისამე ფერად გვევლინება. კაც-ი შემდეგს გამოვლენის შემთხვევებს აღნიშნავს: 1) **სიბრტყის ფერი** – ეს ის შემთხვევაა, როდესაც ფერი სიბრტყეში გვეძლევა, მაგალითად, ცის ფერი უეჭველად სპეციფიკურად განიცდება, სულ სხვანაირად, ვიდრე საგნებით იმავე ტონის, სიმაძღრისა და სინათლის ფერი, ოღონდ, ვთქვათ, ქაღალდის ზედაპირზე, როგორც მისი ფერი. სიბრტყის ფერს ვხედავთ, მაგალითად, დახუჭული თვალით, როდესაც ძლიერი სინათლე მოქმედობს თვალზე. სიბრტყის ფერის განცდა ექსპერიმენტულადაც შეიძლება: ავიღოთ რომელიმე გარკვეული ფერის, ვთქვათ, წითელი ფერის ქაღალდის ფურცელი. ავიღოთ მეორე, რუხი ფურცელიც. გავჩხვლიტოთ იგი ქინძისთავით და ნაჩხვლიტიდან ვჭკრიტოთ წითელ ფურცელს. მისი ფერი სულ სხვანაირად განიცდება, ვიდრე მაშინ, როდესაც პირდაპირ ვხედავთ ქაღალდის ფურცელს. კაც-ი აქ სიბრტყის ფერის **რედუქციის** შესახებ ლაპარაკობს; 2) **ზედაპირის ფერი** სულ სხვანაირად განიცდება: ეს ის ფერია, რომელიც საგანთა ზედაპირზეა მოთავსებული; 3) სხვანაირად განიცდება **„გამსჭვირვალე სიბრტყის ფერი“**, მაგალითად, ფერადი მინის ფერი; 4) **სივრცის ფერი** – ფერადი სითხის ან ორთქლის ფერი. ესაა ყველა ის გრძობადი შინაარსი, რომელსაც ჩვენი თვალი იძლევა.

სმენა

1. ხმაური

რა და რა რომელობით განსხვავებულ შეგრძნებას იძლევა ჩვენი სმენა? რას ამჩნევს ჩვენი ყური? რასაკვირველია, ბგერას. მაგრამ ბგერა ორგვარია: **ხმაური** ანუ **ჩქამი** და **ტონი**. მათი განსხვავება იმდენად თვალსაჩინოდ განიცდება, რომ ჩვეულებრივ, ტონსა და ხმაურს არავინ ურცევს ერთმანეთში. მიუხედავად ამისა, სიტყვიერად იმის განსწავლვა, თუ რაში მდგომარეობს ეს განსხვავება. ძალიან ძნელია. ტონისა და ხმაურის აღწერა. როგორც უმარტივესი ფსიქიკური განცდების, ისევე შეუძლებელია. როგორც წითელის ან სხვა რომელიმე ფერისა.

ხმაური ბევრნაირია. შეიძლება ითქვას, რომ თითქმის მთელი სამყარო რაიმე ხმაურთან არის დაკავშირებული. მარტო ის რად ღირს, რომ მთელი ჩვენი მეტყველების ერთადერთს გრძობადს მასალას ხმაური წარმოადგენს. ტონის განცდა შეუდარებლად უფრო იშვიათია, ვიდრე ხმაურისა. მიუხედავად ამისა, ეს უკანასკნელი გაცილებით უფრო ნაკლებაა შესწავლილი, ვიდრე პირველი. შეიძლება ითქვას, რომ ფიზიოლოგიური აკუსტიკა, რომელიც კლასიკური ფსიქოლოგიის ერთერთს ცენტრალურ ნაწილს შეადგენდა, უფრო ტონის ფსიქოლოგია იყო, ვიდრე სმენისა საზოგადოდ. ეს, რასაკვირველია, მარტო იმით კი არ აიხსნება, რომ ხმაური ისეთი ზუსტი კვლევის საგნად დღემდე არავის გაუხდია, როგორც ტონი. ეს იმითაც აიხსნება, რომ ყოველი ხმაური უაღრესად ინდივიდუალური თვისებისაა და მასში წესისა და რიგის დანახვა ძნელია. შეიძლება ეს იყოს იმის მიზეზი, რომ ხმაური საგანგებო, ამომწურავი კვლევის საგნად დღემდე არავის გაუხდია.

გუნდტს შემდეგ ხმაურის სამს გამოვლენის ნაირსახეობას განასხვავებენ:

1) მყისთანადი ანუ მომენტალური ხმაური. როგორცაა, მაგალითად, ტკაცუნის, ტყლაშუნის და სხვ. ამ ხმაურს ის ახასიათებს, რომ იგი მომენტალური ხასიათისაა, ერთბაშად: ელვასავით ჩნდება და ქრება; 2) სულ სხვაგვარად განიცდება, მაგალითად, სტვენა, შრიალი, ხრიალი, გრიალი. ესენი უფრო ხანგრძლივი მიმდინარეობის არიან: უთუოდ მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი დროის მონაკვეთს ავსებენ. ვუნდტი ასეთ ხმაურს **ხანიერს** უწოდებს, 3) განსაკუთრებით საინტერესოა ტონალური ან მჟღერი ხმაური. ეს ის თავისებური ხმაურობაა, რომელიც ტონების ერთდროული, უწესრიგო მიწოდების შემთხვევაში განიცდება. მაგალითად, როიალის კლავიატურაზე რომ მოზრდილი რამე დაეცეს, რასაკვირველია, თითოეული კლავიში თავის ტონს მოგვცემს, მაგრამ ერთად ტონის განცდა კი არა, გარკვეული ხმაურის განცდა გვექნება.

ჰელმჰოლცი ხმაურის ტიპად სწორედ ამ უკანასკნელ ფორმას თვლიდა. იგი ფიქრობდა: ხმაური არსებითად ყოველთვის რთულ ფენომენს წარმოადგენს. მისი ანალიზი რომ მოვახდინოთ, საბოლოოდ სხვადასხვა ტონის უწყნარო თავყრილობის მეტს ვერაფერს მივიღებთო. მაშასადამე, მისი აზრით, ყური მხოლოდ ტონის შეგრძნებას იძლევა: სხვა ელემენტარული განცდები მას არა აქვს ფსიქოლოგიურად, ჰელმჰოლცის ეს აზრი მისაღები არაა: ხმაურის განცდა სპეციფიკურია, ტონისას იგი სრულიად არ ჰგავს. როდესაც მრავალი ტონის ერთად ჟღერას ხმაურის სახით განვიცდით, ეს არავითარ შემთხვევაში არ ნიშნავს იმას, რომ ხმაური აქ ამ ტონების შეჯამებას წარმოადგენდეს, რომ თითოეული ცალკე ტონი ცალკე გვესმოდეს. რომ ერთს მეორე ტონის განცდა ემატებოდეს, ამას მესამე ტონისა, და, მთლიანად, ხმაურის განცდას ვღებულობდეთ. ამის თქმა მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, თუ წინასწარ აღვიარებდით, რომ ყველგან, სადაც გამლიზიანებლის არსებობა დასტურდება, უთუოდ შესატყვისი შეგრძნების არსებობაც უნდა იქნეს ნაგულისხმევი. რადგანაც აქ, მჟღერი ხმაურის შემთხვევაში, ჩვენზე რთული გამლიზიანებელი მოქმედობს, რომელშიც თითოეული ცალკე ტონის შესაფერი გამლიზიანებელი (ცალკე კლავიში) ღებულობს მონაწილეობას, იგულისხმება, რომ თითოეულს ამ გამლიზიანებელს შესაფერი ტონის შეგრძნება უნდა სდევდეს თან, და ხმაურობა მხოლოდ ამ შეგრძნებათა ნარევს უნდა წარმოადგენდეს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ „კონსტანტობის ჰიპოთეზი“, რომელსაც ეს წინასწარი აზრი ემყარება, ფსიქოლოგიურად უეჭველად მცდარია. ჰელმჰოლცის ეს შეცდომა იქედან გამომდინარეობს, რომ იგი თავის ფსიქოლოგიურ აზროვნებაში კონსტანტობის ჰიპოთეზს ეყრდნობოდა.

2. ტონი

ტონთა ფსიქოლოგია გაცილებით უფრო წინაა წასული, ვიდრე ხმაურის ფსიქოლოგია. **ჰელმჰოლცსა და შტუმპფს** შემდეგ ტონი ისევე ზუსტადაა შესწავლილი, როგორც ფერი. მაგრამ მათ, ფერის არ იყოს, ტონის ფსიქოფიზიკა და ფსიქოფიზიოლოგია უფრო აინტერესებდათ. ამიტომ საჭირო შეიქნა მათ შემდეგ დამატებით ტონის ფენომენოლოგიაზე გამაზვილებულიყო გულისყური, რევეშისა და კელერის ტონის ფსიქოლოგიურ გამოკვლევათა შემდეგ ტონის ფსიქოლოგია ამ მხრივაც თვალსაჩინოდ გამდიდრდა.

ტონი ტონისგან პირველ რიგში **სიმაღლით** განსხვავდება. ყველამ იცის ის თავისებური განსხვავება, რომელიც მაღალსა და დაბალ ხმას შორის არსებობს, და სწორედ ეს თავისებურებაა, რომ ტონის სიმაღლედ იგულისხმება.

რასაკვირველია, სიმაღლის მხრივ ტონი ნელი თანდათანობით იცვლება, ასე რომ ტონთა სიმაღლის უწყვეტი თანმიმდევრობის გრაფიკულ გამოხატულებად სამართლიანად ხაზი ითვლება. მისი თითოეული წერტილი განსხვავებული სიმაღლის ტონს წარმოადგენს. ტონთა ამ მრავალსახიანობაში მხოლოდ ზოგიერთი იქცევის ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას და ისინი ჩვენს მუსიკაში პოულობენ გამოყენებას. ევროპულ მუსიკაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა შვიდ ტონს აქვს, რომელიც იტალიურ ხელოვნებაში do, re, mi, fa, sol, la, si-ს სახელწოდებით არიან ცნობილი.

მეორე, რაც ყოველი ტონის განცდას ახასიათებს, ეს არის **ტემბრი**. რას ეწოდება ტემბრი, ეს ადვილი გასათვალისწინებელია. ამისთვის მარტივი მაგალათია საკმარისი. ვთქვათ, რომელსამე გარკვეული სიმაღლის ტონს ჭიანჭურზე ვიღებთ და იმავე ტონს ფორტეპიანოზე. რაგინდ არამუსიკალურიც უნდა იყოს ადამიანი, იგი უსათუოდ გააჩჩევს ამ ტონებს ერთმანეთისგან: ერთი სულ სხვანაირად ისმის, ვიდრე მეორე. ეს თავისებურებაა, რომ ტონის ტემბრს უწოდებენ. ჩვენ რომ ორი აბსოლუტურად ერთნაირად აგებული ინსტრუმენტი წარმოვიდგინოთ, მაშინ ორივე სრულიად ერთნაირ ტონს მოგვცემდა და ამ ინსტრუმენტების ხმას ერთმანეთისგან ვერ გავარჩევდით: მათ ერთნაირი ტემბრი ექნებოდათ. ამრიგად, ტემბრი ინსტრუმენტის აგებულებაზეა დამოკიდებული.

მიუხედავად იმისა, რომ ამა თუ ამ ტემბრის ტონი სრულიად მარტივ განცდას იძლევა, ესე იგი, იგი, როგორც მარტივი, როგორც ერთი მთლიანი ტონი მოისმის, ამის მიუხედავად **ჰელმჰოლცმა** მაინც სცადა მისი ანალიზი და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ყოველი ინსტრუმენტი, ისე როგორც ადამიანის ხმაც, მხოლოდ რთულ ტონებს იძლევა (მხოლოდ კამერტონი გვაძლევს შედარებით მარტივ ტონს). ყოველ შემთხვევაში, ფიზიკალურად ეს უეჭველად ასეა, რომ ავილოთ ჰავრის ის ტალღები, რომელიც ამა თუ იმ ტონის შემთხვევაში გვაქვს, და დავშალოთ, მივიღებთ მარტივ ტალღებს, რომელთა შორის ერთი ისეთი იქნება, რომელსაც ყველა დანარჩენზე ნაკლები რხევა აქვს. ასეთ ტალღას გარკვეული ტონი შეესატყვისება, ე.წ. **ძირითადი ტონი**, ხოლო დანარჩენებს უფრო მაღალი ტონები, ე. წ. **ობერტონები**, იმიტომ რომ ტონის სიმაღლე ჰავრის რხევის სისწრაფეზეა დამოკიდებული.

ამრიგად, როდესაც ერთი რომელიმე ინსტრუმენტის ტონი გვესმის, ძირითადი ტონის შესატყვისი ტალღაც მოქმედობს და ობერტონის შესატყვისიც. **ჰელმჰოლცი**, როგორც ვიცით, კონსტანტობის ჰიპოთეზის ნიადაგზე იდგა და, მაშასადამე, ასე ფიქრობდა: თითოეული ტალღა, როგორც გარკვეული გამლიზიანებელი, უთუოდ თავისი შესატყვისი ტონების შეგრძნებას უნდა იწვევდეს, მაშასადამე, როდესაც ჩვენზე რთული ტალღა მოქმედობს, ერთი ტონის შეგრძნება კი არა, ტონის შეგრძნებათა მთელი ჯგუფი უნდა გვქონდეს. ძირითადი ტონისა და ობერტონების. ტონის თავისებური

ჟღერა, მისი ე. წ. ტემბრი აქედან ჩნდება: იგი ძირითადი ტონისა და ობერტონების ერთობლიობას წარმოადგენს. რადგანაც ინსტრუმენტს ყოველთვის თავისი განსხვავებული აგებულება აქვს, ამიტომ მას ძირითადი ტონისა და ობერტონის შესატყვისი ტალღები სხვადასხვანაირი აქვს და, ცხადია, მის განსხვავებულ ტემბრს ეს გარემოება უდევს საფუძვლად, ფიქრობდა ჰელმჰოლცი.

ამრიგად, ჰელმჰოლცის მიხედვით, ყოველი ტონი რთულია, იგი ტონების მთელ რიგს შეიცავს და ამიტომ მას ყოველთვის რაიმე ტემბრი აქვს.

ცნობილია ერთი დაკვირვება, რომელსაც რეზონანსი ეწოდება. ოთახში რომ რომელიმე ტონი ისმოდეს, ვთქვათ, გარკვეული do და აქვე ამავე ტონზე აწყობილი კამერტონი შემოვიტანოთ, დავინახავთ, რომ ეს უკანასკნელი მალე თვითონაც ჟღერას დაიწყებს. ამ მოვლენას რეზონანსი ეწოდება, ხოლო კამერტონს ამ შემთხვევაში შეიძლება რეზონატორი ვუწოდოთ.

ჰელმჰოლცმა თავისი შეხედულების შესამოწმებლად ტემბრის ბუნების შესახებ ეს ფაქტი გამოიყენა. ვთქვათ, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ტემბრში ობერტონების სახით ასეთი და ასეთი ტონები უნდა მონაწილეობდნენ. როგორ დავრწმუნდეთ, რომ ეს მართლა ასეა? მივმართოთ შესაფერ რეზონატორებს! შემოვიტანოთ ისინი. სადაც ჩვენი ტონი ჟღერს. თუ რეზონატორებმაც დაიწყეს ჟღერა, მაშინ უდალა, რომ ტემბრი მართლა ამ ტონების ერთობლიობა ყოფილა. ჰელმჰოლცი სწორედ ასე ამტკიცებდა თავისი თეორიის სისწორეს ტემბრის რთული შედგენილობის შესახებ.

მაგრამ ეს ცდა მაინც არ ამტკიცებს, თითქოს ტემბრი ფსიქოლოგიურად ერთს მარტივს კი არა, რთულ განცდას წარმოადგენდეს. საქმე ისაა, რომ როდესაც გარკვეულ ტონს ვისმენთ თავისი სპეციფიკური ტემბრით, ჩვენ მხოლოდ ამ ტონს ვისმენთ, და იგი, როგორც ეს ტონი და არა როგორც მრავალი სხვა ტონი, ისმის: სხვა ტონები ამ შემთხვევაში არ გვესმის; მათი განცდა, მათი შეგრძნება არა გვაქვს. მაშასადამე, რაღა უფლება გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ ეს შეგრძნება მაინც არსებობს! როდესაც რეზონატორების ცდას ვაწყობთ, მაშინ მხოლოდ ერთი მტკიცდება, სახელდობრ. რეზონატორი ცალკეული ტონის შეგრძნების შესაძლებლობას გვაძლევს; ეს ცალკეული ტონის შეგრძნება მხოლოდ მაშინ გვაქვს, როდესაც რეზონატორების დახმარებას მივმართავთ. მაშასადამე, აქედან ის დასკვნა კი არ გამომდინარეობს, რომელსაც ჰელმჰოლცი გულისხმობდა, თითქოს ეს შეგრძნება ურეზონატოროდაც არსებობდეს, არამედ მხოლოდ ის, რომ ურეზონატოროდ იგი არ არსებობს, თორემ რაღა საჭირო იქნებოდა მაშინ მის მისაღებად რეზონატორებისთვის მიგვემართა.

მაგრამ ესეც არ იყო, შტუმპფმა უკვე დიდხანია დაამტკიცა, რომ მარტივი ტონები ფსიქიკური ატომების ჯამის მსგავსად კი არ ქმნიან ტემბრს, არამედ ისინი ურთიერთს „ერწყმიან“ და ერთს განუყოფელს მთლიანს ქმნიან, ზოგჯერ ისეთს აბსოლუტურ მთლიანს, რომ კაცი არ არსებობს დედამიწის ზურგზე, რომ მისი, როგორც რთული ტონის, განცდა შესძლოს. შტუმპფის ეს მონაპოვარი, როგორც ფაქტი, არსებითად ეწინააღმდეგება ჰელმჰოლცის დებულებას და საქმის ნამდვილ ვითარებას უკეთ გამოხატავს. მაგრამ შტუმპფი არსებითად მაინც ჰელმჰოლცის პოზიციებზე განაგრძობს დგომას, რამდენადაც მაინც ტონების „შერწყმის“ შესახებ ლაპარაკობს. საქმე ისაა, რომ შერწყმა მხოლოდ მას შეუძლია ერთმანეთთან, რაც მანამდე ლოდიკურად მაინც, შეურწყმელად არსებობდა. პირველი რეალობა, მაშასადამე, შტუმპფის მიხედვითაც, ცალკეული ელემენტარული ტონის შეგრძნებაა, ხოლო „შერწყმა“, კერძოდ, ტემბრის სახით განცდილი მთლიანობა, მეორადი მოვლენაა. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში კონსტანტობის ჰიპოთეზის ეს ნაშთიც უარყოფილია, და ტემბრი ტონის ერთერთ პირველად მხარედ არის მიჩნეული.

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, სიმაღლის მიხედვით ტონების მრავალსახიანობა ხაზის საშუალებით შეიძლება გამოიხატოს; მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ აქ სწორ ხაზთან გვაქვს საქმე. მართლაცადა, დიდი ხანია შენიშნულია, რომ მეშვიდე ტონს, si -ს, ტონი მოსდევს, რომელიც ძალიან ჰგავს do -ს, ამას მეორე ტონი, რომელიც თითქმის სულ re -სავით ჟღერს, მერე mi -ს ანალოგიური ტონი და ასე ვიდრე si -მდე. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს შვიდივე ძირითადი ტონი ხელახლა იმავე თანამიმდევრობით მეორდებოდეს, ოღონდ უფრო მაღალ ფარდობში. ასე ჩნდება ე. წ. მეორე ოქტავა, ამას მესამე ოქტავა მოსდევს და ასე შემდეგ, უკანასკნელ ოქტავამდე (სულ 7 ოქტავას არჩვენ). ცხადია, რაკი ტონი ტონს უწყვეტად მოსდევს, ხაზის გამოხატულება ძალაში რჩება. მაგრამ იმისთვის, რომ მან ტონთა ასეთ თანამიმდევრობას ადეკვატური გამოხატულება მისცეს, იგი სპირალის სახით უნდა იქნეს წარმოდგენილი, როგორც ეს პირველად დრობის მიერ იყო ნაჩვენები. სპირალი იმიტომ არის ამ შემთხვევაში ხელსაყრელი, რომ იგი ორივე მომენტს კარგად გამოხატავს, რომელიც ტონთა მრავალსახიანობისთვისაა დამახასიათებელი: ტონების განსხვავებულობის უწყვეტ ზრდასაც და მათი ნათესაობის პერიოდულ განმეორებასაც.

ჰელმჰოლცისა და შტუმპფის აზრით, ოქტავების ასეთ ნათესაობას ის გარემოება უნდა ედოს საფუძვლად, რომ მათ საერთო ობერტონები უნდა ჰქონდნენ. რევეშ-მა(1913) დაამტკიცა, რომ ამ ნათესაობას მარტივი ტონების შემთხვევაშიც აქვს ადგილი, სადაც ობერტონებზე ლაპარაკი უკვე შეუძლებელია, და, მაშასადამე, იგი სხვა საფუძველს უნდა ეყრდნობოდეს. მისი აზრით, ტონების პირველად თვისებას მარტო სიმაღლე როდი წარმოადგენს. არა, მათ მეორე ასეთივე პირველადი

თვისებაც აქვს, სახელდობრ, ტონის **რომელობა**. ერთი ოქტავის ტონების მეორე ოქტავის ტონებთან ნათესაობა, **რევეშის** აზრით, იმით აიხსნება, რომ ეს ტონები რომელობის მხრივ სავსებით იდენტურნი არიან, მაგრამ სიმაღლით მკაფიოდ განსხვავდებიან ურთიერთისგან.

ამრიგად, **რევეშს** შემდეგ, ტონის სიმაღლის გვერდით მის რომელობასაც ასახელებენ.

მეორე ახალი აღმოჩენა ტონების ფსიქოლოგიაში კვლავ ფენომენოლოგიური ხასიათისაა. **გ. კელერის** ექსპერიმენტებს შემდეგ ცნობილია, რომ ტონს კიდევ აქვს ერთი, აქამდე შეუმჩნეველი თვისება, რომელსაც **კელერმა ვოკალობა** (ხმოვანობა) უწოდა, და რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ტონები ამა თუ იმ **ხმოვან** ბგერებს ჰგვანან. ზოგი ტონი, მაგალითად, **ჟ**-სავით უღერს, ზოგი **ო**-სავით, ზოგი **ა**-სავით, **ე**-სავით და ზოგი კიდევ **ი**-სავით. ეს თანმიმდევრობა საერთოდ ტონების სიმაღლის რიგს ემთხვევა: დაბალი ტონები უფრო **ჟ**-ს უახლოვდებიან, ხოლო მაღალი, ბოლოსდაბოლოს, **ი**-ს.

ამ აღმოჩენას, სხვათა შორის, ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ მან საბოლოოდ გადაწყვიტა საკითხი, თუ რატომაა, რომ ჩვენი მეტყველების ხმოვან ბგერებს ტონალური ხასიათი აქვთ, მაშინ როდესაც თანხმოვანთა შესახებ ეს არ ითქმის. წინააღმდეგ ამას იმით ხსნიდნენ, რომ ხმოვან ბგერებს ტონალურ ხმაურად აცხადებდნენ, ესე იგი, მარტივი ტონების შენაერთებად. **კელერს** შემდეგ საკითხი სულ სხვანაირად შებრუნდა. ტონებს თვითონ ჰქონიათ ვოკალური ხასიათი და არა, პირიქით, ვოკალებს (ესე იგი, ხმოვნებს) ტონალური.

აღმოჩნდა, რომ ტონების ხაზზე მხოლოდ სრულიად განსაზღვრულ ადგილებს აქვთ გამოკვეთილი ვოკალობა. ასეთი ადგილები ურთიერთისგან ოქტავების მანძილით არიან დაშორებული და, მაშასადამე, თითოეულ ოქტავას თავისი განსაზღვრული ვოკალობა აქვს. გამოდის, რომ ოქტავები არა მარტო სიმაღლით, არამედ ვოკალობითაც განსხვავდებიან ურთიერთისგან.

კარგა ხანია შენიშნულია, რომ სიმაღლის ცვალებასთან ერთად ტონი სხვა მხრივაც იცვლება: იგი თითქოს თავის „**სინათლესა**“ და „**მასივობას**“ იცვლის. ეს თვისებები – სინათლე და მასივობა – იმდენად მჭიდროდ არიან ტონის სიმაღლესთან დაკავშირებული, რომ წინათ მათ არა დამოუკიდებელ ნიშნებად, არამედ სიმაღლის უბრალო თანმხლებ მოვლენებად სთვლიდნენ. ამჟამად ეს ძველი შეხედულება მცდარად უნდა იქნეს მიჩნეული. საქმე ისაა, რომ აღმოჩნდა, რომ სინათლე და მასივობა ტონის სიმაღლის შეცვლის გარეშეც იცვლება. მაშასადამე, ისინი ტონის დამოუკიდებელი თვისებებია, რომელთაც ტონის ფენომენოლოგიაში ისეთივე ადგილი უკავია, როგორც ყველა ზემოთ აღნიშნულ ნიშანს.

გემი და სუნი

1. სუნის შეგრძნება

შეიძლება ითქვას, რომ ყოველი სუნი იმდენად თავისებურია, იმდენად ინდივიდუალურია, რომ სუნის შეგრძნებათა დამაკმაყოფილებელი კლასიფიკაცია თითქმის სრულიად შეუძლებელი შეიქნა. წინათ **ლინე**-ს და **ცვარდმაკერის** კლასიფიკაცია იყო გავრცელებული. მაგრამ იგი არც საკმარისად სრულია, არც ლოგიკურად სწორი და არც ფსიქოლოგიურად შესატყვისი. ამიტომ დიდი ყურადღების ღირსია **ჰენინგის** ცდა, რომელსაც სუნთა ქაოტურ ნაირსახიანობაში ერთგვარი წესისა და რიგის შეტანა უნდა.

სპეციალური კვლევის შედეგად **ჰენინგი** იმ აზრს დაადგა, რომ სუნთა მრავალსახიანობა დახშულ სისტემას წარმოადგენს, რომელშიც თითოეულს ცალკე სუნს თავისი გარკვეული ადგილი უკავია, რომ ამ ადგილიდან ყველა დანარჩენ ადგილზე შეიძლება გადასვლა, ესე იგი, თითოეული სუნიდან, სათანადო ცვლილებების გზით, ყველა შესაძლო სუნის მიღება შეიძლება.

ჰენინგის მიხედვით, ექვსი ძირითადი სუნის შეგრძნება არსებობს და ყველა დანარჩენი სუნის შეგრძნებანი მათ ირგვლივ არიან მოთავსებული. ეს შეგრძნებები შემდეგია: საკმაზის სუნი, კუპრის, დამწვრის, ვარდის სუნი, დამპლისა და ხილეულის სუნი. თითოეული მათგანი რომ სამწახნაგოვანი პრიზმის წვეროებზე მოვათავსოთ, **ჰენინგის** მიხედვით, სუნთა სისტემის შესატყვის გრაფიკულ გამოხატულებასთან გვექნება საქმე. არ შეიძლება ითქვას, რომ **ჰენინგის** სქემა ისევე დამაჯერებელი იყოს, როგორც მაგალითად, ფერის ან ტონის სისტემათა სქემები. ყოველ შემთხვევაში, იგი სრული ყურადღების ღირსია. იგი მიგვიტოვებს, თუ რა მიმართულებით უნდა წარმოებდეს სუნის შეგრძნებათა კვლევა მომავალში.

2. გემოს შეგრძნება

ცოტა უფრო გარკვეულ სურათს წარმოადგენს გემოს შეგრძნება. განსხვავება ამ მხრივ სუნთან შედარებით უკვე ჩვეულებრივი მეტყველებიდანაც ნათლად ჩანს. საქმე ისაა, რომ ენას ამა თუ იმ სუნის აღსანიშნავად თითქმის არცერთი დამოუკიდებელი სიტყვა არ მოვბოვება და ამიტომ იგი იძულებული ხდება, ამ მიზნით ყოველთვის იმ საგნის სახელწოდებას მიმართოს, რომლის სუნზეცაა ლაპარაკი. ეს საკმაოდ კარგად ჩანს თუნდ **ჰენინგის** ძირითადი სუნის სახელთაგანაც (ყვავილის სუნი, დამპლის სუნი და სხვა). ეს უთუოდ იმით აიხსნება, რომ სუნის შეგრძნება იმდენად ინდივიდუალურია, რომ რომელიმე მათგანის განზოგადება უხერხული იქნებოდა.

სულ სხვაა გემოს შეგრძნებები. ენას სრულიად გარკვეული, დამოუკიდებელი სიტყვები აქვს ამ შეგრძნებათა აღსანიშნავად. **ტკბილი, მწარე, მლაშე, მჟავე.** ეს ცნებები ყოველ ენაში მოიპოვება, და საინტერესოა, რომ ყველგან მხოლოდ ეს ცნებები მოიპოვება. როგორც ჩანს, ჩვეულებრივ მეტყველებას სხვა გემოს შეგრძნებების არსებობა ვერ შეუძინებია. თანამედროვე მეცნიერებამ ამ ოთხი რომელიმე სხვის ორის დამატება სცადა – **ალკალიურისა და მეტალურის.** მაგრამ ფსიქოლოგთა უდიდესი უმრავლესობა ისევ ჩვეულებრივი მეტყველების პოზიციაზე განაგრძობს დგომას; დღეს ძირითად გემოდ ჯერ კიდევ ეს ოთხი ითვლება: ტკბილი, მწარე, მჟავე, მლაშე.

ამ მხრივ გემოს შეგრძნება, სუნის შეგრძნებასთან შედარებით, ერთგვარ უპირატესობას შეიცავს; გემოთა მრავალსახიანობაში ერთგვარი გარკვეულობაა შეტანილი. იცი, რა გემო რა ჭვავში უნდა მოთავსდეს; იცი, რომ ოთხი ასეთი ჭვავი არსებობს. მაგრამ უპირატესობა მხოლოდ ამით ამოიწურება. ამ ოთხი ძირითადი რომელიმე ცოდნას გემოს შეგრძნებათა ქაოსში ნამდვილი წესრიგი მაინც ვერ შეაქვს, სისტემის ხასიათს მას მაინც ვერ აძლევს. საქმე ისაა. რომ ამ ძირითად რომელობებს თითქმის არავითარი კავშირი არა აქვთ ურთიერთთან. ერთი გემო მეორეზე არავითარ გავლენას არ ახდენს; ერთს მეორის მიმართ არავითარი გარკვეული ადგილი არ უკავია. ამიტომ არც სქემა არსებობს. რომელიც დამაკმაყოფილებელს გრაფიკულ გამონათლებას მისცემდა გემოს შეგრძნებათა ერთობლიობას.

გემოსა და სუნის შეგრძნებები ქიმიკურ გამლიზიანებელთა ზემოქმედების შედეგად ჩნდებიან. ისინი უშუალოდ არიან კვების მოთხოვნილებასთან დაკავშირებულნი და დღესაც წმინდა ვიტალური ფუნქციების დონეზე განაგრძობენ დგომას.

მაგრამ სუნის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ იგი ერთგვარად მაინც თავისუფალია ამ კავშირისგან. ჯერ ერთი, იგი შედარებით დისტანტური (შორითი) გრძნობაა. გაღიზიანებას შორიდან გრძნობს, და მეორე – არა მარტო ჭამა-სმას ემსახურება, არამედ თავისთავადაც ღირებულებას შეიცავს. ამიტომ, რომ კულინარია, რომელიც გემოს შეგრძნებათა ნიადაგზე აგებულ ხელობას წარმოადგენს, ეგოდენ განსხვავებულია პარფიუმერიისგან, რომელსაც სუნის შეგრძნების კულტურა აქვს მხედველობაში. ამ უკანასკნელს უფრო მეტად აქვს აბსტრაქტული, არა ვიტალური ხასიათი, ვიდრე პირველს, და ამიტომ უფრო ახლო დგას ხელოვნებასთან, ვიდრე პირველი.

შენების მოდალობანი

1. შენების შეგრძნება

ყველა დანარჩენი მოდალობის შეგრძნებებს ჩვეულებრივი მეტყველება ერთ ჭვავში აერთიანებს, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ იგი მას ყველას იცნობს და როგორც ერთი ჭვავის ცალკეულ წვერებს განიცდის, არამედ იმიტომ, რომ მათ შორის იგი მხოლოდ ისეთებს იცნობს, რომელნიც ასე თუ ისე მართლა ერთი ორგანოს (სხეულის ზედაპირის, კანის) ფუნქციად განიცდებიან. ამ ჭვავს პირველ რიგში კანის ძირითადი შეგრძნება – **შენება** ეკუთვნის. მაგრამ შენება ფსიქოლოგიურად ძალიან გაურკვეველი ცნებაა: იგი უფრო გარეგან პროცესს ან ფაქტს აღნიშნავს, ვიდრე იმ განცდას, რომელიც ამ შემთხვევაში ჩნდება. ფსიქოლოგია ორგვარ ასეთ განცდას ადასტურებს: **უბრალო შენებასა და წნევას.** მართალია, ეს უკანასკნელი, ჩვეულებრივ, ინტენსიურ შენების შედეგად ჩნდება, მაგრამ იგი იმდენად თავისებურ განცდას წარმოადგენს, რომ მისი ჩათვლა შენების შეგრძნების მხოლოდ ინტენსიობის ხარისხად ფსიქოლოგიურად დაუსაბუთებელი იქნებოდა.

გარდა ამ ორი ელემენტარული განცდასა, შენებას სხვა განცდებსაც უკავშირებენ. **სიმაგრისა და სირბილის** განცდას, **სიმახვილისა და სიბლაგვის** განცდას, **სიმშრალისა და სინოტივის** განცდას. უეჭველია, რომ თითოეული ამ რომელიმე განცდაში შენებას გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის. მაგრამ საეჭვოა, რომ ამ განცდების მოცემა მხოლოდ შენების ორგანოს, როგორც ასეთს, შეეძლოს. მაგალითად, სიმაგრისა და სირბილის, სიმახვილისა და სიბლაგვის განცდა მარტო შენებით შეუძლებელია: საჭიროა სხეულის სათანადო ნაწილის მოძრაობა, რომ ეს რომელიმე იგრძნოს. ამიტომ ყოველთვის შესაძლებელია იფიქროთ, რომ ამ განცდათა შექმნაში ერთგვარ მონაწილეობას მოძრაობის შეგრძნებებიც უნდა ღებულობდნენ.

2. ტემპერატურის შეგრძნება

ტემპერატურის შეგრძნებაც შენებასთან არის დაკავშირებული. სითბოსა და სიცივის შესაფერი გამლიზიანებლის კანზე ზემოქმედების შედეგად ვგრძნობთ. რასაკვირველია, სითბოს განცდა სულ სხვაგვარია, ვიდრე სიცივისა. არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ სიცივის განცდა შესუსტებული სითბოს განცდაა და, პირიქით, სითბოს განცდა, რაგინდ სუსტი უნდა იყოს იგი, მაინც სითბოს განცდაა, რომელიც სრულიადაც არ ჰგავს სიცივის განცდას. იგივე ითქმის ამ უკანასკნელის ინტენსიობის ყველა საფეხურის შესახებაც.

ერთი სიტყვით, სითბო და სიცივე სრულიად განსხვავებული რომელობებია. ამიტომ არ შეიძლება ითქვას, თითქოს მარტო ერთი რომელიმე ტემპერატურული შეგრძნებები არსებობდეს, რომელსაც მხოლოდ ინტენსიობის საფეხურები აქვს განსხვავებული, და რომ სითბო და სიცივე სწორედ ამ საფეხურებს წარმოადგენდნენ. ეჭვი შეიძლება მხოლოდ ორმა სპეციფიკურმა განცდამ

გამოიწვიოს: **გრილისა და განელეზულის** განცდამ. რა შეგრძნება გვაქვს გრილის განცდაში – სითბოსი თუ სიცივისა? ანდა ცხელი წყალი რომ გაანელო, ესე იგი, ცივი შეუთიო და შიგ ხელი ჩაჭყო, სითბოს განცდა გექნება თუ სიცივის? თუ არც ერთისა და არც მეორის, არამედ ერთგვარი საშუალო ტემპერატურის, მაშინ შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ტემპერატურის შეგრძნებას მართლა ერთი რომელია აქვს. მაგრამ უეჭველია, რომ განელეზული წყალი მაინც თბილია და გაგრილებული – ცივია. მათი ურთიერთში არევა არ შეიძლება.

3. ვიბრაციის შეგრძნება

უკანასკნელ ხანებში შეხების ორგანოსთან დაკავშირებით სრულიად თავისებური განცდის, ე. წ. **ვიბრაციის** განცდის არსებობასაც ადასტურებენ. კაც-მა პირველმა აღწერა ეს განცდა, როგორც დამოუკიდებელი შეგრძნება, როგორც გრძობადი შინაარსი, რომელიც არცერთს სხვა ცნობილ მოღალლობას არ ეკუთვნის.

ვიბრაციის განცდის გათვალისწინება შემდეგ მაგალითებზე შეიძლება. ვთქვათ, ჭიანურის სიმს მაგრად ჩამოგვკარით თითო, იგი რხევას დაიწყებს, და ამ რხევას ერთხანს თვალითაც ვხედავთ; მაგრამ რამოდენიმე ხნის შემდეგ იგი აღარ ჩანს: სიმი გაჩერებული გვგონია. სამაგიეროდ საკმარისია ახლა, ოდნავ შევეხოთ მას თითოთ, რათა იმწამსვე ვიგრძნოთ, რომ სიმი ისევ ირხევა. აი, ეს რხევის განცდაა, რასაც **ვიბრაციის** განცდას უწოდებენ (vibratio – რხევა). თავისებური რხევის განცდა გვაქვს ქარხანაში, სადაც ძლიერი მანქანები მუშაობენ, ანდა სწრაფად მიმავალ მატარებელში ან ავტოში. უკანასკნელ შემთხვევაში ვიბრაცია თითქოს თვითონ სხეულში იჭრება და მას შიგნით განიცდი. ექსპერიმენტულად ამ განცდის გამოწვევა ყველაზე უკეთ კამერტონის საშუალებით შეიძლება. კამერტონის ერთერთ წვერს რომ რამე დაარტყა, იგი რხევას დაიწყებს. მიაღვეით კამერტონი ცდისპირს შუბლზე ან ცერის შუაძვალზე: მას თავისებური ვიბრაციის სრულიად ცხადი განცდა გაუჩნდება.

ვიბრაციის შეგრძნება გაცილებით უფრო გრძობივი აღმოჩნდა, ვიდრე შეხება. ამასთან ერთად მას მეორე უპირატესობაც აღმოაჩნდა: ვიბრაციის გრძობა დისტანტურს ანუ შორითს გრძობას წარმოადგენს, მაშინ როდესაც შეხება კონტაქტური გრძობის ნამდვილ პროტოტიპად უნდა ჩაითვალოს. ორივე ეს უპირატესობა შეხებითი გრძობის წინაშე შესაძლებლობას აძლევს ვიბრაციის გრძობას, როდესაც ეს აუცილებელი ხდება, სხვა დისტანტური გრძობების როლი შეასრულოს. ცნობილი ყრუმუნჯისა და ბრმის **ელენ კელერის** ცხოვრებაში ვიბრაცია სრულიად განსაკუთრებულ როლს თამაშობს. მართალია, იგი მხედველობის ზოგიერთი ფუნქციის მაგიერობასაც სწევს, მაგალითად, როდესაც ბრმა კედელს უახლოვდება, იგი გვერდს უვლის მას – არ ეჯახება, ალბათ იმიტომ, რომ მას ვიბრაციის გრძობა ეხმარება: იგი შუბლით გრძობს ვიბრაციის ცვლილებას, რომელიც კედლის სიახლოვის გამო უნდა ჩნდებოდეს, მაგრამ შეუდარებლად მეტ სამსახურს უწევს ეს გრძობა ყრუმუნჯს სმენითი შთაბეჭდილებების სფეროში. **ელენ კელერი** და შვეიცარიელი მწერალი **ზუტერმაისტერი** ნამდვილ ესთეტიკურ ტკბობას გრძობდნენ, როდესაც მათ შესაძლებლობა ეძლეოდათ, მუსიკალური ნაწარმოების შესრულების დროს წარმოქმნილი ვიბრაციის ზემოქმედება განეცადათ: ვიბრაციის გრძობა აქ სმენის როლს ასრულებდა.

4. კინესთეტური შეგრძნება

ჩვენი სხეულისა და მისი ცალკეული ნაწილების, კერძოდ, კიდურების მოძრაობას სპეციფიკური შეგრძნება – **მოძრაობის** შეგრძნება – ახლავს თან. **ბასტიანს** შემდეგ, შეგრძნებათა ამ ჯგუფს **კინესთეტურს** უწოდებენ.

ამ სპეციფიკური განცდების როლი ძალიან დიდია. ამერიკელი ფსიქოლოგების აზრით, მაგალითად, ადამიანის უმნიშვნელოვანესი განცდები კინესთეტურ შეგრძნებათა ნიადაგზეა აგებული. და მართლაც, მთელ ჩვენს აქტიობას თავიდან ბოლომდე ამ შეგრძნებათა აკომპანიმენტი უნდა ახლდეს თან. მიუხედავად ამისა, კინესთეტური შეგრძნებების შესწავლა ჯერ კიდევ პრიმიტიულ საფეხურზე დგას. მათ შესახებ ბევრი არაფერი ვიცით.

კინესთეტურ შეგრძნებათა ძირითად რომელით განსხვავებულ განცდებს **წინააღმდეგობის**, ძალისხმევისა და **მოძრაობის** შეგრძნება წარმოადგენს. ეს შეგრძნებები მაშინ ჩნდება, როდესაც საქმე ჩვენი სხეულის საკმაოდ მასივი ნაწილების მოძრაობას ეხება, მაგალითად, ხელისა და ფეხის ან მთელი სხეულის მოძრაობას. მაგრამ უფრო ნაკლებ მასივი მოძრაობებიც არსებობს: ჩვენი თვალი განუწყვეტლივი მოძრაობის პროცესში იმყოფება. მაგრამ ამ მოძრაობას ჩვენ არც ისე თვალსაჩინოდ ვგრძნობთ. მიუხედავად ამისა, მისი განცდის უარყოფა ჩვენ მაინც არ შეგვიძლია. საქმე ისაა, რომ კინესთეტური შეგრძნებები საზოგადოდ ყოველთვის სხვა განცდებთან არიან დაკავშირებულნი და თავის ფაქტიურობას იმით ააშკარავებენ, რომ ამ განცდებს თავის სპეციფიკურ იერს აძლევენ. უამრავობებოდ, მაგალითად,, ჩვენი მოქმედების კონტროლსა და რეგულაციას ვერასდროს ვერ შევძლებდით, ჩვენი აქტიობის ენერჯისა და მისი სტრუქტურის შესახებ ვერაფერს ვერ ვიტყოდით.

5. წონასწორობის შეგრძნება

კიდევ უფრო უსახო, უფრო დიფუზიური ხასიათის უნდა იყოს ის შეგრძნება, რომელიც ჩვენი

სხეულის წონასწორობის დარღვევას გვაგრძობინებს და მისი რეგულაციის შესაძლებლობას გვაძლევს. რასაკვირველია, შესაძლებელია და მოსალოდნელი, რომ ჩვენი წონასწორობის რეგულაცია, წმინდა ფიზიოლოგიური გზით ხდებოდეს, რომ მასში ცნობიერება არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობდეს, რომ იგი წმინდა რეფლექსური გზით ხორციელდებოდეს. მაგრამ ისიც უძველესია, რომ შეგრძნების გარეშე რეფლექსიც წარმოუდგენელია. თუ რომ ორგანიზმმა გაძლიანების შემოქმედება არ იგრძნო, ისე საპასუხო მოძრაობის საბაზი მას არავითარი არ ექნება, რეფლექსური რკალი, რომელიც რეფლექსის ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს. არა მარტო მოტორულს, არამედ სენსორულ ნერვსაც შეიცავს. ამრიგად, ჩვენი სხეულის წონასწორობის რეგულაციის პროცესი, რაგინდ რეფლექსური ხასიათისაც უნდა იყოს იგი, შეგრძნების მონაწილეობას მაინც აუცილებლად გულისხმობს.

სამწუხაროდ, ჩვენ არა გვაქვს შესაძლებლობა ამ შეგრძნების თავისებურებათა გამოცალკეებულად განცდისა და აღწერისა. იგი იმდენად ინტიმურად არის მთელი სხეულის საერთო მდგომარეობის განცდასთან არა მარტო დაკავშირებული, არამედ შერწყმულიც, რომ მისი აღწერა არაჩვეულებრივ სიძნელეებს ხვდება. ჩვენ აქ მხოლოდ ზოგიერთი ანომალური მდგომარეობა თუ დაგვიხმარება. კერძოდ, ის შემთხვევები, როდესაც ჩვენი წონასწორობის მდგომარეობის შოკური შერყევა ხდება ხოლმე, მაგალითად, ზღვაში დღევის დროს, ანდა ერთ ადგილას ხანგრძლივი ტრიალის გამო. ასეთ შემთხვევებში ჩვენს წონასწორობის ორგანოში, შიგნითს ყურში, ლაბირინთში, არაჩვეულებრივ ინტენსიური გაღიანების გამო, განსაკუთრებით ძლიერი პროცესი უნდა ისახებოდეს, რომელსაც სუბიექტური განცდა გაძლიერებული სახით უნდა ახლდეს თან. და მართლაც, ასეთ შემთხვევებში ჩვენ საკმაოდ მკაფიო შეგრძნება გვაქვს, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება ყველა სხვა მოდალობის შეგრძნებათაგან. ასეთ პირობებში გასაგებია, რომ ამ შეგრძნების ფენომენოლოგიის შესახებ ჭერჭერობით სათქმელი ბევრი არაფერი გვაქვს: მისი ფიზიოლოგია უკეთ არის დამუშავებული, ვიდრე მისი ფსიქოლოგია.

ნ. ორგანული შეგრძნება

ჩვენი ორგანიზმის ძირითად სასიცოცხლო პროცესებთან (სისხლის მიმოქცევასთან, სუნთქვასთან, საჭმლის მონელებასთან და სხვა) დაკავშირებულ გაღიანებათა ზეგავლენით იმ ნერვულ ელემენტებში, რომელიც ამა თუ იმ სახით ყველა შესატყვის შინაგან ორგანოებშია წარმოდგენილი, განსაზღვრული ფიზიოლოგიური პროცესი ჩნდება, რომელსაც, უეჭველია, შესატყვისი შეგრძნებები, ე.წ. **ორგანული შეგრძნებები**, ახლავან თან. ამ შეგრძნებათა საერთო თავისებურებას ის შეადგენს, რომ, ჩვეულებრივ, მათაც დიფუზიური, უსახო მიმდინარეობა აქვთ, და უფრო მთელი ორგანიზმის მდგომარეობად განიცდებიან, ვიდრე რომელიმე მისი კერძო სისტემის მდგომარეობად. ეს შეგრძნებებია, რომ ჩვენს **საერთო თვითგრძნობას** უდევს საფუძვლად, და მათი საშუალებითაა, რომ ჩვენი ორგანიზმის სასიცოცხლო პროცესების მიმდინარეობა თავის სუბიექტურ ანარეკლს პოულობს და საჭირო შემთხვევაში შესაფერი ზომების მიღების აუცილებლობას გვაგრძობინებს.

ჩვეულებრივ შემთხვევებში, როდესაც ჩვენი სასიცოცხლო პროცესების მიმდინარეობა ნორმალურია, ამ შეგრძნებების ცალკეული განცდა არა გვაქვს: ჩვენ მხოლოდ ჩვენი ორგანიზმის საერთო ჯანსაღობას ვგრძნობთ. „ჩვენ კარგად ვართ“ მაგრამ როდესაც ამ პროცესების მიმდინარეობა ფერხდება, რაიმე მიზეზით ძნელდება, როდესაც, ერთი სიტყვით, ორგანიზმს რაიმე აკლდება, რაც სასიცოცხლო პროცესების ნორმალური მიმდინარეობისთვისაა საჭირო, მაშინ შესატყვისი ორგანული შეგრძნებები მკაფიო გამოხატულებას პოულობენ. გვიჩნდება სპეციფიკური შეგრძნებები, რომელნიც ჩვენს სხვადასხვა ვიტალური მოთხოვნილების განცდაში ძალიან მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ. შიმშილი, წყურვილი, სულის ხუთვა და სხვა ასეთები ამ შეგრძნებების ტიპური გამოვლენის ნაირსახეობას წარმოადგენენ.

ორგანული შეგრძნებების საგულისხმო ნიშანს მათი სუბიექტური ხასიათი შეადგენს. მაშინ როდესაც ფერი და ხმა, სუნი და გემო, სითბო და სიცივე ყოველთვის ობიექტის თვისებებად განიცდება, შიმშილი და წყურვილი, ისე როგორც სხვა ორგანული შეგრძნებებიც, უფრო სუბიექტის ვითარებას გვითვალისწინებენ. ეს შეგრძნებები ძალიან ახლო დგანან ჩვენი ცნობიერების ემოციურ შინაარსთან, თუმცა მათგან მაინც საკმარისად განსხვავდებიან, რადგანაც, ასეა თუ ისე, მაინც ჩვენი სხეულის, ესე იგი, რაღაც ობიექტურის, ვითარების განცდას იძლევიან.

ამიტომ შეიძლება ტკივილიც იმავე შეგრძნებათა ჯგუფში მოვაქციოთ: იგი ორგანულ შეგრძნებებსავით სუბიექტური ხასიათისაა და მათსავით ორგანიზმის მდგომარეობის განცდას იძლევა – განსაკუთრებით თუ იგი შინა ორგანოებთანაა დაკავშირებული. საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ ტკივილის პრობლემა ჭერ კიდევ სადავო პრობლემას წარმოადგენს როგორც ფსიქოლოგიაში, ისე ნევროლოგიაშიც: ჭერ კიდევ არ ითვლება საბოლოოდ გადაწყვეტილად, თუ რას წარმოადგენს იგი ფსიქოლოგიურად – შეგრძნებას თუ გრძნობას.

შეგრძნებათა ინტერმოდალური ერთიანობა

1. საკითხის დაყენება

ადამიანის შეგრძნებათა ფენომენოლოგიური განხილვიდან ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ შორსმწვ-

დომი რომელობითი განსხვავება არსებობს ჩვენს შეგრძნებებს შორის. განსაკუთრებით კი სხვადასხვა მოდალობის შეგრძნებებს შორის: სულ თავისებური განცდაა ფერის განცდა და თავისებურია ხმის, ტემპერატურის, სუნის, გემოს განცდა. შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ მათ შორის არაფერია საერთო.

მაგრამ გრძობათა ორგანოების განვითარების ისტორიის განხილვიდან ჩვენ გვახსოვს, რომ ყველა ეს ძირითადად განსხვავებული მოდალობა ერთიდაიმავე წყაროდან მომდინარეობს: სულ თავში მხოლოდ ერთი ორგანო და ერთი მთლიანი დიფუზიური სენსორული განცდა არსებობდა. ყველაფერი ამ ერთი წყაროდან წარმოიშვა და სხვადასხვა მიმართულებით განვითარდა. ნუ თუ ამ პირველადი მთლიანობის აღარაფერი დარჩა ადამიანს ფსიქიკის სენსორულ შინაარსში? ნუთუ ჩვენი შეგრძნებები ისე დაშორდნენ ურთიერთს, რომ მათ შორის არაფერია საერთო?

2. მეტყველების მოწმობა

ჩვეულებრივი მეტყველების ამ თვალსაზრისით შესწავლა გავითვალისწინებდა, თუ როგორ განიცდიდა და განიცდის კაცობრიობა სხვადასხვა მოდალობის შეგრძნებითი მასალის ურთიერთდამოკიდებულებას. არის უფსკრული, თანახმად ამ განცდისა, ჩვენი შეგრძნებების სხვადასხვა მოდალობას შორის, თუ მათ მანაც აქვთ რაიმე საერთო? საკმარისია ორიოდე მაგალითის დასახელება, რათა ნათელი შეიქნეს, რომ ჩვენი მეტყველებისთვის ამ შემთხვევაში არავითარი უფსკრულის შესახებ არ შეიძლება ლაპარაკი. ისეთი გამოთქმები, როგორცაა „ცივი ხმა“, „ტკბილი ხმა“ ან „თბილი ფერები“, „დაბალი ხმა“ და მრავალი სხვა ნათლად ამტკიცებს, რომ ტემპერატურისა და სმენის თუ მხედველობის შეგრძნებები, ანდა სმენისა და მხედველობის შეგრძნებები იმდენად არ ყოფილან უცხონი ურთიერთისთვის, რომ ჩვენ „ცივი“ ხმის თუ „ცივი“ ფერის შესახებაც კი ვლაპარაკობთ, თითქოს ხმისა და ფერის ტემპერატურის განცდა გვქონდეს. გერმანელ ფსიქოლოგს კლაუგე-ს, რომელიც საგანგებოდ იყო ამ საკითხით დაინტერესებული, აუარებელი ანალოგიური გამოთქმები აქვს დასახელებული, საიდანაც ყოველ ეჭვს გარეშე ჩანს, რომ ჩვეულებრივი, არამეცნიერული დაკვირვებისთვის შეგრძნების სხვადასხვა მოდალობათ თვალსაჩინო ნათესაობა აქვთ ერთმანეთთან.

3. სინესთეზია

კიდევ უფრო სარწმუნო ხდება ეს ნათესაობა, როდესაც ე. წ. სინესთეზიის ფაქტს ვითვალისწინებთ. როდესაც, მაგალითად, „ტკბილი ხმის“ შესახებ ვლაპარაკობთ, ჩვეულებრივ, იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ამ ხმის მოსმენისას ჩვენ მართლა სიტკბოს შეგრძნება გვქონდეს. არა! ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ იმას ვგულისხმობთ, რომ შთაბეჭდილება გვაქვს ისეთი, თითქოს მართლა ტკბილის შეგრძნებას განვიცდიდეთ. მაგრამ არსებობს ზოგი ადამიანი, რომელიც **მართლა განიცდის** სათანადო ხმის მოსმენისას **გემოს, ფერს**, ან რომელიმე სხვა მოდალობის შეგრძნებას: მისთვის ხმას შეიძლება ფერიც ჰქონდეს, ან გემო, ან სუნი, ანდა რომელიმე სხვა მოდალობის სენსორული მხარე. ერთი სიტყვით, მისს ერთის რომელიმე მოდალობის შეგრძნებას მეორე მოდალობის შეგრძნება ახლავს თან. ამიტომ, რომ ასეთ შემთხვევებში **თანაშეგრძნების (სინესთეზიის)** შესახებ ლაპარაკობენ.

უფრო ხშირად გვხვდება ბგერისა და ფერის სინესთეზიის შემთხვევები, ე. წ. **ფოტიზმები**. ვთქვათ, სუბიექტი რომელსამე მუსიკალურ ნაწარმოებს ისმენს: მას არა მარტო ბგერა ესმის, არამედ მის წინაშე ფერების, სინათლის, ფორმების მთელი კალეიდოსკოპი ისახება. იგი ორგვარად განიცდის მუსიკას: აკუსტიკურადაც და ოპტიკურადაც. მისთვის ხშირად ჩვეულებრივი მეტყველების ბგერებსაც თავის სპეციფიკური ფერი აქვს.

საინტერესოა, თუ რამდენად მყარია ამ თანაშეგრძნებათა კავშირი. გარკვეულ ტონს, აკორდს, ბგერას, სიტყვას ყოველთვის ერთიდაიგივე ფერი აქვს, თუ ეს უკანასკნელი ყოველ კერძო შემთხვევაში სხვადასხვაა? გამოიკვავა, რომ ერთსადაიმავე სუბიექტის შემთხვევაში ეს კავშირი მყარია და უცვლელი. მაგრამ თუ სხვადასხვა სუბიექტების ფოტიზმებს შევადარებთ ურთიერთს, ვნახავთ, რომ მათ შორის საერთო არაფერია. ერთსადაიმავე ტონს რომ ერთისთვის ეს გარკვეული ფერი აქვს, მეორისთვის იგი სულ სხვა ფერისაა.

ამრიგად, სინესთეზიის ფენომენი სხვადასხვა მოდალობის შეგრძნებათა უეჭველი ნათესაობის ფაქტს ამტკიცებს.

4. ექსპერიმენტული საბუთები

მაგრამ ინტერსენსორული ნათესაობის ფაქტს მხოლოდ მას შემდეგ მიეცა ნამდვილი მეცნიერული ღირებულება, რაც ჩვენ მისი ექსპერიმენტული დასაბუთება მოვანერხეთ (1922). პირველი, ჩვენი ექსპერიმენტული გამოკვლევა, რომელმაც არა მარტო უდავო, არამედ გასაგებიც გახადა ეს ფაქტი, აკუსტიკურისა და ოპტიკურის ნათესაობისა და მისი ფსიქოლოგიური საფუძვლების საკითხს ეხებოდა. აღმოჩნდა, რომ ცდისპირების დიდი უმრავლესობა ერთსადაიმავე, სრულიად უაზრო ნახატის სახელად ბგერების ერთსადაიმავე კომპლექსს ირჩევს, როგორც განსაკუთრებით შესაფერისს. ამავე დროს გამოიკვავა ისიც, რომ ეს იმიტომ ხდება, რომ ბგერათა კომპლექსსა და ნახატს შორის არსებითი და არა შემთხვევითი ხასიათის კავშირი განიცდება.

განსაკუთრებით აქტუალური შეიქმნა ეს პრობლემა **ჭორბოსტელის** გამოკვლევის გამოქვეყნების შემდეგ (1925). მისი ძირითადი დებულება გრძობათა ერთიანობის შესახებ ექსპერიმენტულ გამოკვლევათა მთელ რიგს დაედო საფუძვლად. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სხვადასხვა გრძობის ორგანოს ფუნქციონალური ურთიერთგეგავლების ფაქტი, რომელსაც ექსპერიმენტულ გამოკვლევათა მთელი რიგი ადასტურებს. ჰერ კიდევ **ურბანჩიჩის** შეუნიშნავს, როგორც ამოწმებს **ჯემსი**, რომ მისი პაციენტები კარგად არჩევიდნენ განსაზღვრულ მანძილზე ფერების სხვადასხვა ნიუანსს, როდესაც კამერტონის ხმა ესმოდათ, თუ არა და სრულიად ვერ ხედავიდნენ მათ: ანდა ბგერა, რომელიც იმდენად სუსტი იყო, რომ სრულიად არ ისმოდა, უკვე მოსასმენი ხდებოდა, რაწამს თვალს სხვადასხვა ფერის სინათლეს მიაწოდებდნენ.

ექსპერიმენტულ გამოკვლევათა მთელი რიგი არა მარტო ამ დაკვირვების სისწორეს ადასტურებს, არამედ ინტერსენსორული ურთიერთგეგავლების ახალ-ახალ ფაქტებსაც გვაწოდებს:

1) ადამიანის მხედველობის სიმახვილე იზრდება, როდესაც მასზე ბგერაც მოქმედობს. იგივე ხდება თუ იმავე დროს სუბიექტზე გემოს, შეხების ან ტკივილის გამლიზიანებელი მოქმედობს.

2) ცდისპირს რომ ხანგრძლივად აჭვრეტინო ფერადი ლაქა და შემდეგ თვალი ნეიტრალურ არეზე გადაატანო, იგი საწინააღმდეგო ფერის ლაქას დაინახავს. როგორც ვიცით, ამ ფენომენს „**თანამიმდევარ კვალს**“ უწოდებენ. აღმოჩნდა, რომ როდესაც ცდისპირს, კვალის ჭვრეტისას, რაიმე ბგერა ესმის – ინტენსიობის პერიოდული ცვლით. მაშინ ოპტიკური კვალის პარპალს იწყებს; ხოლო როდესაც ბგერა წყდება, კვალი იმწამსვე ქრება. როდესაც მას 550 რხევიანი ბგერა ესმის, მაშინ, პირიქით, ფერი უფრო ნათელი, ხოლო კონტურები უფრო გამოკვეთილი ხდება.

3) ნათელ ოთახში ბგერა უფრო მაღალი ჩანს, ვიდრე ბნელში.

ამრიგად, ჩვენი სენსორული განცდების თვალსაჩინო მოდალური განსხვავების მიუხედავად, მაინც უეჭველია, რომ მათ შორის გარკვეული ნათესაობა არსებობს, რომ ისინი, მიუხედავად შორსმწვდომი დიფერენციაციისა, ბოლოსდაბოლოს, მაინც ერთ მთლიანს წარმოადგენენ, ერთსადაიმავე საფუძველზე აღმოცენდებიან.

კიდევ უფრო საინტერესოა, რომ ეს მთლიანობა სენსორულის ფარგლებს სცილდება და მოტორიკაზეც ვრცელდება. რითში, მაგალითად, მხოლოდ მაშინ ხდება ჩვენთვის განსაკუთრებით ნათელი, როდესაც მას მთელი ჩვენი სხეულის, ანდა რომელსამე კიდურის მოძრაობას ვაყოლებთ ხოლმე: საცეკვაო მუსიკა გარკვეულ მოძრაობათა შესრულების იმპულსს იძლევა. ერთერთი მკვლევარის, **რუც-ის** რწმენით, ყოველი მუსიკალური ნაწარმოები სხეულის გარკვეულ პოზასთანაა დაკავშირებული. ამა თუ იმ ამა თუ იმ კომპოზიტორის ნაწარმოების ადეკვატური შესრულებისთვის ამ პოზის გამოანახვა და დაცვაა საჭირო. **ზივერსის** ცნობილი ფონეტიკური გამოკვლევები ამავე აზრზეა აგებული. საფიქრებელია, რომ მოძრაობათა შესრულების წარმატება სხვადასხვა გრძობის ორგანოების ერთდროულ მოქმედებაზე იყოს დამოკიდებული. **შილერის** ცდების შემდეგ ცნობილია, რომ ეს მართლაც ასეა: როდესაც ცდისპირს წყლის ერთი ჭურჭლიდან მეორეში გადასხმა უნდა ეწარმოებია, აღმოჩნდა, რომ მას მაღალი ტონების მოსმენის შემთხვევაში 16%-ით ნაკლებად ეღვრებოდა წყალი, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც დაბალი ტონები ესმოდა.

5. ინტერმოდალური ერთიანობის საფუძველი

ყველა ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ არა მარტო შეგრძნებებს, არამედ მოძრაობასაც, ერთი სიტყვით, ყველაფერს, რაშიც სუბიექტის აქტიობა იჩენს თავს, ბოლოსდაბოლოს, ერთი მთლიანი საფუძველი აქვს.

მართლაცადა, სუბიექტი ხომ ერთია, და ურთიერთობა ხომ ამ ერთს სუბიექტსა და სინამდვილის მრავალფეროვან მოვლენათა შორის მყარდება! რამდენადაც ამ ურთიერთობის პროცესში სინამდვილის მრავალსახიანობა იღებს მონაწილეობას, ბუნებრივია, რომ განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე მდგომი ადამიანი ამ მრავალსახიანობის ასახვის საფუძველებს თავისი შეგრძნებების სახით იძლევა. მაგრამ რამდენადაც სუბიექტი მაინც ერთ განუყრელს მთლიანს წარმოადგენს, შეუძლებელია, სინამდვილის მრავალფეროვანი და მრავალმხრივი შემოქმედების საპასუხოდ იგი ასეთსავე მთლიან ეფექტს არ იძლეოდეს. სხვანაირად, სინამდვილის მრავალფეროვნობა შეგრძნებათა განსხვავებულობაში პოულობს თავის ასახვას, ხოლო სუბიექტის ერთიანობა იმ ერთიან ცვლილებაში მჟღავნდება, რომლითაც იგი მრავალფეროვანი სამყაროს შემოქმედებას უპასუხებს. ამიტომ ყოველთვის შესაძლებელია, სინამდვილის ძალიან განსხვავებულმა მხარეებმაც კი რაიმე მხრივ ერთნაირი მთლიანი ეფექტი გამოიწვიონ; და ჩვენ ვხედავთ, რომ ეს მართლაც ასეა. **ჭორბოსტელი** ფიქრობს: შეგრძნებათა ინტერმოდალური ნათესაობა საერთო სენსორულ შინაარსს ეყრდნობა, რომელიც ყველა ცალკე მოდალობის შეგრძნების შემთხვევაშია წარმოდგენილი. ასეთი საერთო სენსორული შინაარსის აღიარება არავითარ საჭიროებას არ წარმოადგენს. უფრო სწორი იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ საქმე იმ მთლიანს პიროვნულ ეფექტშია, რომლისაც იწვევს სუბიექტში. ასეთ ეფექტს ჩვენ **განწყობის** სახელწოდებით ვიცნობთ, და ჩვენ ვიცით, რომ იგი არამარტო სენსორულ არეს, არამედ მოტორულსაც ეხება.

ამრიგად, შეგრძნებათა ინტერმოდალური ნათესაობას – მაშასადამე, სინესთეზის შემთხვევებსაც

- განწყობის ერთიანობა უდევს საფუძვლად.

კონკრეტულად საქმის ვითარება ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: როდესაც სუბიექტს ვთქვით, რაიმე ხმა ესმის, ეს უკანასკნელი მასში ისეთსავე მთლიანს პიროვნულ ეფექტს - განწყობას - იწვევს, როგორც, ვთქვით, ტკბილი გემოს განცდა. შეუძლებელი ამაში არაფერია, რადგანაც, გარდა განსხვავებული ფაქტორებისა - ხმისა და გემოსი - აქ ორივე შემთხვევაში ერთიდაიგივე ფაქტორიც. სახელდობრ, სუბიექტი მონაწილეობს. მაგრამ თუ ხმის გაგონებისას ტკბილი გემოს განწყობა გაჩნდა, ადვილი გასაგებია, რომ სუბიექტს ამ განწყობის ნიადაგზე ან ტკბილი გემოს წარმოდგენა გაუჩნდება, და მაშინ იგი „ტკბილი ხმის“ შესახებ ილაპარაკებს; ანდა. თუ განწყობა განსაკუთრებით ცხოველია, შესაძლებელია მან ნამდვილად იგრძნოს პირში სიტკბო. ასეთ შემთხვევაში საქმე ნამდვილი სინესთეზიის მოვლენასთან გვექნება.

ეს შეხედულება გასაგებად ხდის ინტერმოდალური ურთიერთგავლენის იმ ფაქტსაც, რომლის შესახებ ექსპერიმენტული მასალაც ზემოთ გვექონდა დასახელებული. მართლაც, რატომაა, რომ, მაგალითად, ფერითი გამლიზიანების ზემოქმედება კი არ აქვეითებს, არამედ ამაღლებს მხედველობის ან სხვა რომელიმე მოდალობის გრძობელობას? თითქოს სრულიად საწინააღმდეგო გარემოებას უნდა ჰქონოდა ადგილი! განა მეორე გამლიზიანების ზემოქმედება ახალ ენერჯიას არ მოითხოვს ჩვენგან? განა ერთი საქმის გაკეთება უფრო ადვილი არ არის ჩვენთვის, ვიდრე ორისა? ეს უეჭველად ასეა. მაგრამ, ამის მიუხედავად, ინტერმოდალური ურთიერთობის ფაქტი მაინც ძალაში რჩება. თუ განწყობის თვალსაზრისზე დავდგებით, მაშინ გასაგები გახდება, თუ რატომაა, რომ ეს ასე ხდება. როდესაც ჩვენზე რაიმე გამლიზიანებელი მოქმედობს, ვთქვით, გარკვეული ბგერითი გამლიზიანებელი, იგი ჩვენში ერთგვარ განწყობას იწვევს. ამისი ბუნებრივი შედეგი ის იქნება, რომ ყოველი მეორე გამლიზიანებელი, რომელიც ანალოგიური განწყობის მიმართულებით მოქმედებს, უფრო საგრძობი შეიქნება, ვიდრე უამისოდ, და ნაკლებ საგრძობი - როდესაც იგი სრულიად განსხვავებული განწყობის მიმართულებით მოქმედებს.

აღქმა

1. აღქმა

გარე-სინამდვილის განცდა მხოლოდ შეგრძნების გზით ხერხდება: სხვა გზა ცოცხალ არსებას არა აქვს. მიუხედავად ამისა, სინამდვილე მაინც არასდროს ცალკე ფერების, ცალკე ტონების, თუ რომელიმე სხვა ცალკეული შეგრძნების სახით არ განიცდება. გავიხედოთ ფანჯარაში! რას დავინახავთ? არავინ იტყვის, რომ ის ამდენსა და ამდენს მწვანე ფერს ზედავს, ამდენსა და ამდენს წითელს, ამდენს ჩრდილსა და ამდენს სინათლეს. არა, ის „ხეების“ შესახებ ილაპარაკებს, „ყვავილების“ შესახებ, „ბავშვის“ შესახებ, რომელსაც, მაგალითად, „წითელი ქული“ ხურავს, ხელში „შავი ბურთი“ უჭირავს (ვერტჰაიმერ). ერთი სიტყვით, სინამდვილეში ნაირნაირ შეგრძნებათა ქაოსი როდი გვეძლევა, არამედ ყოველთვის მხოლოდ **გარკვეული თვისების მქონე საგნები**, რომელნიც ჩვენს გარეთ არსებულ სივრცეში იმყოფებიან და იქედან აღიქმებიან.

აქედან ცხადია, რომ, მართალია, სინამდვილესთან ჩვენ მხოლოდ შეგრძნების გზით მივდივართ, მაგრამ არასდროს არ ხდება, რომ იგი შეგრძნების სახით გვეძლეოდეს: სინამდვილეს როდი შევიგრძნებთ, ჩვენ მას აღვიქვამთ - იმიტომ რომ შეგრძნება, მაგალითად, ფერის შეიძლება, სინამდვილეში კი ჩვენ ფერს კი არა, ყოველთვის ამა და ამ ფერის **საგანს** ვხედავთ. **საგნის განცდას** კი **აღქმა** ეწოდება და არა შეგრძნება: შეგრძნება მხოლოდ ისაა, რაც ჩვენს გრძობის ორგანოს შეაქვს აღქმაში.

ცოცხალ არსებას საგნებთან აქვს საქმე, თავის მოთხოვნილებებს, მათი საშუალებით იკმაყოფილებს და არა ფერის, სუნის, გემოს საშუალებით თავისთავად. იმიტომ გასაგებია, რომ მას საგნების აღქმის უნარი შეუშუშავდა და არა შეგრძნებათა ქაოტური განცდისა.

2. აღქმის საგანი და შინაარსი

მაგრამ არის კი აღქმაში რაიმე, გარდა შეგრძნებისა? ვცადოთ რომელიმე აღქმის ანალიზი: ვთქვათ, აი ამ ფანქარს აღვიქვამ. ჰერ ერთი, მინდა არ მინდა, პირველ რიგში რაღაც **საგანი** უნდა ვიფიქროს, რომელსაც მე აღვიქვამ: აღქმა უსაგნოდ შეუძლებელია. მაგრამ ამ საგნის აღქმაზე მე იმიტომ ვლაპარაკობ, რომ მისს **შინაარსს** განვიცდი, ესე იგი, მის ფერს ვხედავ, მის სიმძიმეს ვგრძნობ, ერთი სიტყვით, შეგრძნებათა მთელი რიგი მაქვს. რომ მკითხო: ფანქარს რომ აღვიქვამ რას აძლევს ეს შენს ცნობიერებასო, მე იძულებული ვიქნები მხოლოდ შეგრძნებები ჩამოვთვალო: აღქმის ერთადერთ **შინაარსს** ჩვენი შეგრძნებები შეადგენენ.

ამრიგად, აღქმაში, ერთის მხრივ, **საგანი** უნდა გავარჩიოთ, ხოლო, მეორის მხრივ - **შინაარსი**.

მაგრამ რადგანაც საგანი მხოლოდ გარკვეული შინაარსის სახით გვეძლევა, საფიქრებელია, რომ მათი ურთიერთისგან განსხვავება საჭირო არაა. ავიღოთ მაგალითი. ვთქვათ, ფანქარს აღვიქვამ. ამ აღქმის შინაარსი ასეთია: წითელი ფერი და მთელი რიგი სხვა შეგრძნებებისა. დავაბნელოთ ოთახი და შევხედოთ იმავე საგანს, იმავე ფანქარს. უეჭველია, მე ვიტყვი, რომ მე ხელახლა იმავე საგანს აღვიქვამ, რომ ჩემი აღქმის საგანი იგივეა, რაც წინათ, ესე იგი, მაშინ, როდესაც ოთახში მეტი

სინათლე იყო. მაგრამ აღქმის შინაარსი – ფერი – ისე აღარ განიცდება როგორც წინათ: იგი ცოტა უფრო მოზნელოდ გამოიყურება. გარდა ამისა, თუ წინათ ფანქარი, ვთქვათ, ვერტიკალურ მდგომარეობაში იყო და ამისი შესატყვისი შეგრძნებები მქონდა, ახლა იგი ჰორიზონტალურ მდგომარეობაშია, და მაშ, შეგრძნებებიც სხვაგვარი მაქვს. ერთი სიტყვით, შეგრძნებები სულ იგივე არ არის, რაც მაშინ იყო. უეჭველია, ჩემი აღქმის შინაარსი შეიცვალა. მიუხედავად ამისა, მე მაინც ვგულისხმობ, რომ **იმავე ფანქარს** აღვიქვამ. მაშასადამე, შესაძლებელი ყოფილა აღქმის შინაარსი შეიცვალოს, მაგრამ მისი საგანი მაინც იგივე დარჩეს. აქედან ცხადია, აღქმის საგნისა და აღქმის შინაარსის გარჩევა აუცილებელია.

ეს გარემოება იმაზე მიუთითებს, რომ ადამიანისათვის მნიშვნელობა პირველ რიგში საგანს აქვს და არა იმ სენსორულ განცდებს, რომელიც მას ამ საგანთან ურთიერთობის ნიადაგზე უჩნდება. და მართლაც, საგნის ღირებულება, მისი უნარი რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისა, სრულიად არ იცვლება იმის გამო, სიბნელეში იქნება იგი მოთავსებული თუ სინათლეში, შორიდან შეხედავ მას თუ ახლოდან, თბილ ოთახში იქნება იგი თუ ცივში. საგანი ამ პირობებში იგივე რჩება, მაშინ როდესაც შეგრძნებები, რომელსაც მისგან მომდინარე გაღიზიანება იწვევს, სხვანაირია.

3. საგნისა და შინაარსის ურთიერთობა

იბადება საკითხი: მართლა არავითარი კავშირი არ არსებობს აღქმის საგანსა და აღქმის შინაარსს, შორის? მართლა აბსოლუტურად ინდიფერენტული არიან ისინი ურთიერთის მიმართ? მართლა შეიძლება, რომ აღქმის შინაარსი ძირფესვიანად შეიცვალოს, მაგრამ საგანი იგივე დარჩეს? ერთი სიტყვით, დგება საკითხი აღქმის შინაარსისა და საგნის ურთიერთობის შესახებ.

ამ საკითხის გადასაწყვეტად ჩვენ მიერ ასეთი ცდა იქნა დაყენებული: ცდისპირს თვალდახუჭულს ეძლევა ხელთ გამოსაცნობად რამდენიმე საგანი, რომელიც განზრახ ისეა დამახინჯებული, რომ ადვილად ვერავინ გამოიცნობს. ცდისპირი სინჯავს ყოველნაირად საგანს: ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი შეგრძნებები მიიღოს, რომ ამ სენსორულ მასალაზე დაყრდნობით საგნის ცნობა სცადოს. მაგრამ ირკვევა, რომ, პირიქით, თვითონ შეგრძნებების მისაღებად საჭირო ყოფილა რაიმე საგნის გულისხმობა: ობიექტის გრძნობადი თვისებები მხოლოდ მას შემდეგ ღებულობენ გარკვეულ სახეს, რაც ამ ობიექტის რაობა დასტურდება, მაგალითად, როდესაც ცდისპირი გულისხმობს, რომ მას, მაგალითად, რეზინის შტამპი აქვს ხელთ, მისი ზედაპირის შეხებისას სირბილეს გრძნობს; მაგრამ საკმარისია, მან ეს აზრი შესცვალოს, რომ იმწამსვე **მაგრად** მოეჩვენოს ის, რაც ეს-ეს იყო, **რბილად ეჩვენებოდა**.

ამრიგად, ერთერთი ფაქტიური დასკვნა, რომელიც ამ ცდებიდან გამომდინარეობს, ასეთია: **აღქმის საგანი გავლენას ახდენს აღქმის შინაარსზე**; ეს უკანასკნელი თავის **გარკვეულ სახეს აღქმის საგნის ნიადაგზე ღებულობს: იგი საგნის შესატყვისად ყალიბდება**.

მაგრამ ამავე ცდებიდან ჩანს, რომ **არც საგანია სრულიად დამოუკიდებელი შინაარსისგან**. მართალია, შინაარსის საბოლოო გარკვეულობა საგანზეა დამოკიდებული, მაგრამ ისიც უეჭველია, რომ ცდისპირს უკვე მანამდე აქვს ცალკეული შეგრძნებები ამა თუ იმ სახით, სანამ თავისი აღქმის საგანს იგულისხმებდეს; და აი, სწორედ ამ შეგრძნებათა რაგვარობაა, რომ მას საგნის გამოცნობის შესაძლებლობას აძლევს. როდესაც, ვთქვათ, იგი ისეთ ახალ შეგრძნებას ღებულობს, როგორც სრულიად არ შეეფერება აქამდე ნაგულისხმევ საგანს, იგი იძულებული ხდება. სხვა მნიშვნელობის შესახებ დაიწყოს ფიქრი.

ამრიგად, შინაარსსა და საგანს შორის განსაზღვრულ ფარგლებში უდაოდ მნიშვნელოვანი ურთიერთგავლენა არსებობს: საგანი შინაარსს აძლევს გარკვეულობას და შინაარსი, თავის მხრივ, საგანს, მაგრამ ეს მხოლოდ განსაზღვრულ ფარგლებში ხდება.

ამ ცდების შედეგებიდან ერთი რამ განსაკუთრებით ხაზგასმით უნდა იქნეს აღნიშნული: აღქმის საგანს აღქმის შინაარსის შეცვლა შეუძლია. **საგნის პრიორიტეტი** ამ შემთხვევაში **ყოველ ეჭვს** გარეშეა.

4. აღქმის კონსტანტობის პრობლემა

ეს ფაქტიური მონაცემები გასაგებად ხდის ერთ პრობლემას, რომელიც დიდი ხანია გაცნობიერებული დისკუსიის საგანს წარმოადგენს. კარგა ხანია ცნობილია, რომ საგანი ერთსა და იმავე ფერის, სიდიდისა და ფორმისად გვეჩვენება, მიუხედავად იმისა, რომ ფიზიკურისა და ფიზიოლოგიური პირობების შეცვლის გამო, სამივე ეს თვისება საგრძნობლად უნდა შეცვლილიყო. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ფერის, სიდიდისა და ფორმის **კონსტანტობის პრობლემა**.

ფერის კონსტანტობის პრობლემა შემდეგ დაკვირვებას ეხება: ცარცის ნატეხი გათენებისას რამდენიმეჯერ ნაკლებ სინათლეს იძლევა, ვიდრე ნახშირის ნატეხი შუადღის სინათლეში (**ავრინგი**). მიუხედავად ამისა, ცარცი თეთრად გვეჩვენება და ნახშირი შავად. ნამდვილად კი, ფიზიკური პირობების მიხედვით, პირიქით უნდა ყოფილიყო. ქალაქის ფურცელი საღამო-ჟამს უფრო ბნელად უნდა მოგვიჩვენებოდა, ვიდრე მელნის ლაქა დღის შუაგულ მზესი, იმიტომ რომ ფიზიკურად მეორე უფრო მეტ სინათლეს გზავნის თვალში, ვიდრე პირველი. მაგრამ როგორც ყველამ იცის, ეს ასე არ

ხდება. რატომ? ფიზიკურად და პერიფერიულ ფიზიოლოგიურად ამისი ახსნა სრულიად შეუძლებელია. არსებობს მხოლოდ ფსიქოლოგიური ახსნა.

ანალოგიურია **სიდიდის კონსტანტობის** პრობლემაც. როდესაც რასმე ვჭკრეტთ, როგორც ცნობილია, ჩვენი თვალის ბადურაზე შესაფერი გამოხატულება ჩნდება: უამისოდ ხედვა უთვალოდ ხედვა იქნებოდა. ამ გამოხატულებას გარკვეული სიდიდე აქვს: როდესაც საგანს დავშორდებით, ამ გამოხატულების სიდიდე დაიკლებს; როდესაც მას დავუახლოვდებით, სიდიდე მოიმატებს. აქედან უდავო და უეჭველი დასკვნა ასეთი იქნებოდა: საგანი ახლოს უფრო დიდი უნდა გვეჩვენებოდეს, ვიდრე იგივე საგანი მოშორებით. ანდა სხვახაზად, ერთიდაიგივე საგანი წარამარა უნდა იცვლიდეს თავის სიდიდეს, იმის მიხედვით, უფრო ახლოა იგი ამჟამად თვალთან, თუ უფრო შორს. სინამდვილეში არაფერი ამის მსგავსი არ ხდება. საგანი განსაზღვრულ ფარგლებში უცვლელად ინარჩუნებს თავის სიდიდეს: **საგნის სიდიდე კონსტანტურია.**

თუ რატომ ხდება ეს ასე, ესეც მხოლოდ ფსიქოლოგიურად შეიძლება აიხსნას.

როდესაც სუფრაზე ვზივართ, თეფშები არა მარტო ერთნაირი სიდიდის, არამედ ყველა ერთნაირი **ფორმის** მოჩანს. მათი გამოხატულება კი ბადურაზე ობიექტურად სხვადასხვანაირია: ჩემს პირდაპირ მდებარე თეფშების გამოხატულება მრგვალია; მარჯვნივ და მარცხნივ მდებარეთა კი ოვალური – და ისიც ყველა ცალკე შემთხვევაში თავისებური. როგორც ვხედავთ, საგნის ფორმაც კონსტანტური ყოფილა.

ჩვენ შეგვიძლია ფერის, სიდიდისა და ფორმის ფარგლებს გადავსცდეთ და საგნის ყველა მნიშვნელოვანი თვისების კონსტანტობის შესახებ ვილაპარაკოთ. შეიძლება ითქვას, რომ საგანთა ყოველი მნიშვნელოვანი თვისება ყოველთვის ერთნაირი გვეჩვენება, მიუხედავად იმისა, რომ ფიზიკალური და ფიზიოლოგიური პირობების მიხედვით იგი თვალსაჩინოდ უნდა შეცვლილიყო.

უნდა აღინიშნოს ოღონდ, რომ ეს კონსტანტობა არავითარ შემთხვევაში აბსოლუტური ხასიათის არაა. რასაკვირველია, ცარცის ნატეხი დღის სინათლეზე უფრო ნათელი მოჩანს, ვიდრე საღამოს ბინდში, და თეთრი ქაღალდის ფურცელი ელექტრონათურის შუქზე უფრო მოყვითალო მოჩანს, ვიდრე ჩვეულებრივს დღის სინათლეზე: ფერი სხვადასხვა პირობებში ასე თუ ისე იცვლება, მიუხედავად იმისა, რომ საგანი იგივეა. ფერის კონსტანტობის კლასიკური ექსპერიმენტი ამას თვალსაჩინოდ ამტკიცებს: ოთახის ბნელ კუთხეში ქაღალდის თეთრი ფურცელი თავსდება; ფანჯარასთან სრულ სინათლეში. ცდისპირს ფერების ტრიალა ეძლევა თეთრი და შავი დისკოთი. ცდისპირს ევალება: ტრიალაზე ისე შეურიოს თეთრი და შავი ერთმანეთს, რომ სწორედ ისეთი ფერი მიიღოს, როგორც ქაღალდის ფურცელს აქვს კუთხეში. შედეგი ყოველთვის ასეთია: დისკო და ქაღალდი არასდროს სავსებით ერთნაირი ფერის არ გამოდის.

აქედან ნათელია, რომ კონსტანტობის შესახებ აქ მხოლოდ განსაზღვრულ ფარგლებში შეიძლება ლაპარაკი. უეჭველია, რომ ჩვენ არა აბსოლუტურ ცვლილებებთან გვაქვს საქმე, არამედ ისეთთან, რომ უფლება გვეძლევა ვთქვათ, რომ საგნის თვისება არსებითად იგივე დარჩა.

რაა მიზეზი ამ საინტერესო მოვლენის? როგორ უნდა აიხსნას საგნის თვისებათა კონსტანტობის ფენომენი? მარტივი ექსპერიმენტი, რომელიც კაც-ს ეკუთვნის, თვალსაჩინოდ ამტკიცებს, რომ ძირითად ფაქტორად აქ საგანი უნდა ჩაითვალოს. საკმარისია როგორმე საგნის მონაწილეობა მოვსპოთ, რომ ფერი მაშინვე შეცვლილი აღმოჩნდეს. კაც-ის მიხედვით, როგორც ვიცით, მხოლოდ ზედაპირის ფერი შეიძლება საგნის ფერად ჩაითვალოს – ყოველ შემთხვევაში, ე. წ. სიბრტყის ფერი არასდროს საგნის ფერად არ განიცდება. მაშასადამე, საგნის ფერი რომ სიბრტყის ფერად ვაქციოთ, იგი თავისი ნამდვილი ტონით უნდა მოგვეჩვენოს. ჩვენ ვიცით, რომ ეს, კაც-ის მიხედვით, ძნელი არაა. ავიღოთ თეთრი ქაღალდი ჩრდილში და იგივე ქაღალდი სინათლეში. დამკვირვებელს ორივე ერთ ფერად მოეჩვენება. ავიღოთ მესამე ფურცელი ქაღალდი, გავჩვევითოთ იგი ქინძისთავით და ნაჩვენებტიდან ორივე დანარჩენი ფურცლის ფერი ერთმანეთს შევადაროთ. ორივე ეს ფერი ახლა სიბრტყის ფერებად იქნებიან განცდილი (კაც-ის ე. წ. „რედუქცია“), და საინტერესოა, რომ ჩრდილში მდებარე ფურცელი გაცილებით უფრო ბნელად მოგვეჩვენება, ვიდრე სინათლეში მდებარე. როგორც ხედავთ, უდაოა, საგანი ფერის **კონსტანტობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს.**

ძველი თეორიების მიხედვით, საგნის როლი ამ შემთხვევაში იმაში მდგომარეობს, რომ იგი შორს იქნება თუ ახლოს, სულერთია, ორივე შემთხვევაში სუბიექტს მოაგონებს, თუ როგორია – თანახმად ამ უკანასკნელის გამოცდილებისა – მისი ნამდვილი სიდიდე. ერთი სიტყვით, ძველი თეორიის აზრი ასეთია: ჩვენ ხშირად ახლოს გვინახავს ესა თუ ის საგანი და ვიცით მისი „ნამდვილი სიდიდე“, რომელიც მას ახლო მანძილზე აქვს. როდესაც ამ საგანს შორიდან ვხედავთ, ჩვენ გვაგონდება მისი ნამდვილი სიდიდე, და რადგანაც ჩვენთვის საგანს მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ცალკეულ შეგრძნებებს, ამიტომ ჩვენდა უნებურად ამ შეგრძნებებს იმას ვათქმევინებთ, რაც ჩვენს ცოდნას შეეფერება საგნის ნამდვილი სიდიდის შესახებ.

მაგრამ არსებობს მთელი რიგი ექსპერიმენტებისა, რომელიც ამტკიცებს, რომ ეს თეორია სწორი არ უნდა იყოს. ხომ შეუძლებელია, მაგალითად, 11 თვის ბავშვს საკმაოდ მტკიცე გამოცდილება ჰქონდეს საგანთა ნამდვილი სიდიდის შესახებ! მაშასადამე, სიდიდის კონსტანტობა მისთვის უცხო უნდა იყოს. მიუხედავად ამისა, 11 თვის ბავშვმა, რომელიც საგანგებოდ მიაჩვიეს ორი კოლოფიდან

უდიდესი აერჩია, მაინც დიდი კოლოფი აირჩია, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ისე შორს დასდეს მისგან, პატარა კოლოფთან შედარებით, რომ მისი გამოხატულება ბადურაზე ორჯერ ნაკლები უნდა ყოფილიყო, ვიდრე პატარა კოლოფისა (ელ. ფრანკი). გარდა ამისა, ვ. კელერის ცდებიდან უდაოდ გამოიკვია, რომ სიდიდის კონსტანტობას შიმპანზეს აღქმაშიც აქვს ადგილი. დასასრულ, შესწავლილი იყვნენ ამავე თვალსაზრისით ქათმის წიწილებიც. აღმოჩნდა, რომ სიდიდის კონსტანტობა სამი თვის წიწილასაც კი ჰქონია (გეც).

თუ ბავშვისა და შიმპანზეს გამოცდილების შესახებ კიდევ შეიძლებოდა თქმულიყო რამე, სამი თვის წიწილის შესახებ, ყოველ შემთხვევაში, ველარავინ იტყვის – სიდიდის აღქმის კონსტანტობა მის გამოცდილებას ეყრდნობაო.

შეუძლებელია პატარა ბავშვს, მაიმუნს, წიწილას, საგნის სიდიდის სენსორული განცდა, ესე იგი, შეგრძნებითი მასალა, ერთი ჰქონდეს და მისი შეფასება მეორე. ჩვენ ვიცით, რომ რაც უფრო პრიმიტიულია ცოცხალი არსება, მით უფრო სენსომოტორულია იგი, ესე იგი, მით უფრო მეტ როლს თამაშობს მასში შეგრძნება, მით უფრო ემორჩილება იგი სწორედ ამ უკანასკნელს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ თვითონ სენსორული მასალა, რომელიც აღქმის შინაარსს წარმოადგენს, მისი საგნის ზეგავლენის ქვეშ იმყოფება, ჩვენ ვიცით, რომ იგი საგნის შესატყვისად იცვლება, თუნდა ეს ცვლილება გამლიზიანებლის მოქმედების წინააღმდეგაც იყოს მიმართული. მაშასადამე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ საგნის ზეგავლენით სენსორული მასალა ამ ცდებშიც ისეთი შეიძლებოდა გაჩენილიყო, როგორც საგნის ნამდვილ სიდიდეს შეეფერებოდა: ბავშვს, მაიმუნსა და წიწილას მაშინ არაფრის გადამუშავება, არაფრის შეცვლა ან საგანგებო ინტერპრეტაცია არ დასჭირდებოდათ.

5. აღქმის კატეგორიალობის საკითხი

დავუბრუნდეთ ისევ აღქმის მაგალითს. როდესაც ამ ფანქარს აღვიქვამ, გარკვეული საგანი – ფანქარი – სრულიად გარკვეულის, კონკრეტი სახით დგება ჩემს წინაშე. შეგრძნებითი მასალა, რომელიც ამ აღქმის შინაარსს წარმოადგენს, საგნის კონკრეტულ განცდას იძლევა. ჩემს წინაშე წითელი, მოკლე ფანქარია, მსუბუქი და წვრილი... ჩემი აღქმის საგანი ამ გარკვეული განცდის სახით არის ცნობიერებაში წარმოდგენილი. რომ დავუკვირდეთ საქმის ვითარებას, ადვილად შევამჩნევთ, რომ ჩემი აღქმის სრულიად კონკრეტულს, ინდივიდუალურ შინაარსში ზოგადია მოცემული: ოთახი რომ დავაბნელოთ, იგივე საგანი განსხვავებული სენსორული შინაარსის სახით წარსდგება ცნობიერებაში. აღქმის საგანი ზოგადია, შინაარსი კონკრეტული და ინდივიდუალური. აღქმაში, მაშასადამე, იმ სენსორულ მასალაში, რომელიც მის შინაარსს ქმნის, ზოგადი განიცდიბა.

რა დამოკიდებულება არსებობს საგანსა და შინაარსს შორის, ამის შესახებ ჩვენ უკვე შეთანხმებული ვართ: აღქმის სენსორული შინაარსის, დასრულების, ჩამოყალიბების პროცესი ზოგადზეა დამოკიდებული. აქედან ადვილი გასაგები ხდება, რომ შეუძლებელია ნამდვილი აღქმა, თუ რომ მას ზოგადი აკლია.

ცნობილია გელბისა და გოლდშტაინის ერთი ავადმყოფი, რომელიც ფერის სახელს ვერც აქტიურად ხმარობდა და ვერც პასიურად, ესე იგი, როდესაც, მაგალითად წითელს ხვდავდა, ვერ გეტყვოდათ, თუ რას ხვდავდა; ანდა მის წინაშე მდებარე ფერებს შორის წითელის ამორჩევა ომ დაგევალებიან, ვერც ამას მოახერხებდა: მას სრულიად არ ესმოდა რა არის წითელი, ყვითელი ან სხვა რომელიმე ფერი. საგანგებო შემოწმების შედეგად გამოიკვია, რომ მხედველობა სუბიექტს სრულიად ჯანსაღი ჰქონდა: ფერების ნიუანსებს იგი მშვენივრად არჩევდა: ღია წითელი მისთვის სხვა ფერი იყო და ბნელი წითელი სხვა, მუქი წითელი სულ სხვა იყო და ბაცი კიდევ სხვა. ერთი სიტყვით, „წითელ ფერს“ იგი ვერ ხედავდა, სამაგიეროდ მშვენივრად არჩევდა მცირე განსხვავებასაც კი, რომელიც ფერებს შორის არსებობდა. მაშასადამე, სუბიექტს შეგრძნების ფუნქცია შერჩენილი ჰქონდა, სამაგიეროდ მას აღქმა აღარ შეეძლო ფერების – ფერი მისთვის არსებითად აღარ წარმოადგენდა გარკვეულ საგანს, რომლის აღქმასაც იგი შესძლებდა: იგი ყოველს ცალკე შემთხვევაში სხვადასხვა ფერს ხედავდა. გელბი და გოლდშტაინი დაასკვნინან, რომ ის, რაც ნორმალური აღქმის ყოველ ცალკე შემთხვევაში გვეძლევა, უბრალოდ გარკვეულ საგანს კი არ წარმოადგენს, არამედ საგანთა მთელი ჯგუფის, მთელი კატეგორიის კერძო შემთხვევას. ადამიანის აღქმა „კატეგორიალურია“-ო, ამბობენ ისინი, და ამ ავადმყოფს სწორედ კატეგორიალობა ჰქონდა დაზიანებულიო.

აღქმის ამ თავისებურებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს. იგი მისი განვითარების დაუსრულებელ შესაძლებლობას ქმნის. შეგრძნება, როგორც ასეთი, არ ვითარდება. იგი უფრო სათანადო ორგანოების ავკარგიანობაზეა დამოკიდებული. მაგრამ აღქმაში ხომ საგანიც გვეძლევა, და საგნის გულისხმობას გრძნობის ორგანოსთან არაფერი აქვს საერთო. არსებობს დაუსრულებელი შესაძლებლობა სულ უფრო და უფრო ზოგადი საგნის გულისხმობისა. ეს ადამიანის ინტელექტის განვითარების დონეზეა დამოკიდებული, და, მაშასადამე, ინტელექტის განვითარებასთან ერთად აღქმის განვითარების შესაძლებლობაც ჩნდება.

6. გეშტალტის ცნება

დავუბრუნდეთ აღქმის შინაარსს! როგორც ვიცით, საგანი ამ შინაარსის სახით განიცდება. იგი მხოლოდ იმ შეგრძნებებში გვეძლევა, რომელნიც მას, ამ შინაარსს, შეადგენენ. მაგრამ საგანი

ყოველთვის ერთი მთლიანია. შეგრძნებები კი რომელთა ერთობლიობის სახითაც გვეძლევა იგი, მრავალია და ურთიერთისგან დამოუკიდებელი. იბადება საკითხი: როგორ ხდება, რომ ცალკეულ შეგრძნებათა ეს მრავალსახიანობა მთლიანი საგნის ასახვას ახერხებს?

ამ საკითხის საპასუხოდ თანამედროვე ფსიქოლოგიაში **გეშტალტის** (ფორმის, აღნაგობის, სტრუქტურის) ცნებაა შემოღებული. ნაგულისხმევია, რომ, მიუხედავად შეგრძნებათა მრავალსახიანობისა, აღქმის შინაარსი მაინც მთლიანობას წარმოადგენს – მთლიანობას, რომელიც **შიგნით დანაწევრებულია**, ხოლო **გარეთ**, დანარჩენ მთლიანობათაგან, მეტად თუ ნაკლებად **მკაფიოდაა გამოყოფილი**. ასეთ მთლიანობას გეშტალტი ეწოდება. აღქმის შინაარსში მოცემულ შეგრძნებათა მრავლიანობა გეშტალტს წარმოადგენს. მაშასადამე, აღქმა გეშტალტურია. ამის შემდეგ საკვირველი არაა, რომ ამგვარ შინაარსს საგნის მთლიანობის ასახვა შეუძლია.

მაგრამ როგორაა შესაძლებელი, რომ აღქმის შინაარსი, რომელიც მრავალი ცალკე შეგრძნებისაგან შესდგება, ასეთ მთლიანობად განიცდება? პასუხი ძლიერ მარტივი იქნებოდა, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო გვეთქვა, რომ ეს შინაარსი უბრალოდ მასში შემავალი შეგრძნებების ერთად განცდას წარმოადგენს, რომ იგი უბრალოდ მასში შემავალი შეგრძნებების ჯამია. მაგრამ საქმე ისაა, რომ აღქმა როგორც მთლიანი განიცდება, და ამ მთლიანში ბევრი რამაა ისეთი, რისი მსგავსიც კი არაფერია ნაწილებში. მაგალითად, წერტილების რიგი, განლაგებული სამკუთხედის ფორმით, როგორც მთელი, ნამდვილ სამკუთხედად განიცდება; მაგრამ განა შეიძლება ითქვას, რომ ცალკე წერტილები, რომელთა ერთობლიობაც ეს სამკუთხედი წარმოადგენს, რასმე შეიცავენ ისეთს, რაც სამკუთხედს მოგვაგონებს? რასაკვირველია, არა.

ერთი სიტყვით, გეშტალტის ბუნება სწორედ ისაა, რომ იგი, როგორც მთელი, ერთგვარ თავისებურებებს შეიცავს, რომლისაც მის ნაწილებში სრულიად არაფერია მოცემული. და აი, საკითხი სწორედ ამიტომ დგება: საიდან ჩნდება ეს მთლიანობა, თუ ნაწილებში მისი სრულიად არაფერია?

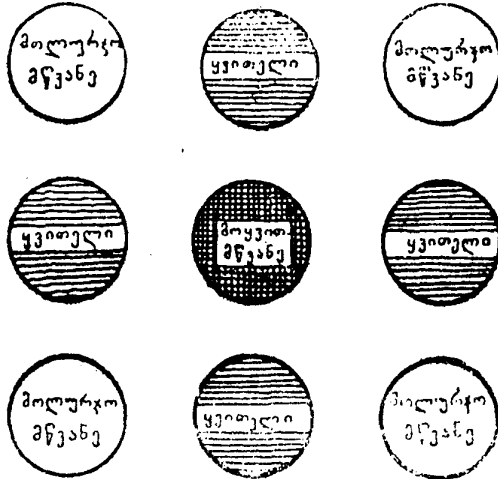
გუნდტმა პირველმა იგრძნო ამ საკითხის სიმწვავე. მან იგი ასე გადასჭრა: ცნობიერება უბრალოდ როდი აერთებს შეგრძნებებს, როგორც ფსიქიკურ ელემენტებს, ერთმანეთთან, არამედ მათზე „შემოქმედებით სინთეზს“ აწარმოებს; და ამიტომაც, რომ შეერთების პროდუქტი რაღაც ახალს, რაღაც სხვას წარმოადგენს, შედარებით იმასთან, რაც მის ნაწილებშია მოცემული-ო.

მაინონგმა თავისი ე.წ. „**პროდუქციის თეორია**“ წამოაყენა: როდესაც შეგრძნებები გვიჩნდება, ინტელექტი მათი შეერთების მომენტში ქმნის იმას, რაც სპეციფიურია მთლიანობისთვისო. **ვიტასეკის** აზრით, ამ როლს ყურადღება ასრულებს. ისაა მთლიანობის თავისებურებათა შემოქმედიო.

სულ სხვანაირად ფიქრობენ ე. წ. **გეშტალტ-თეორიის** წარმომადგენლები, (**ვერთჰაიმერი, კელერი, კოფკა**). მათი აზრით, მთლიანობა, გეშტალტი, სრულიადაც არ აიგება ნაწილებისგან. საქმე ისე როდი უნდა წარმოვიდგინოთ, თითქოს ჯერ სხვადასხვა შეგრძნებები გვქონდეს, ხოლო მათი გაერთიანება და გამთლიანება შემდეგ ხდებოდეს აღქმაში. არა, გეშტალტი იმთავითვეა მოცემული. იგი მეორადი, ნაწარმოები მოვლენა კი არ არის – იგი პირველადი განცდაა. მაშასადამე, როგორ ჩნდება იგი ელემენტებისგან, ამის კითხვას არ შეიძლება. მივმართოთ ისევ ზემოთ დასახელებულ ფიგურას! რას ვხედავთ იქ? არ არსებობს ნორმალური ადამიანი, რომ თქვას: აქ ამდენ და ამდენ წერტილს ვხედავო; იგი უთუოდ სამკუთხედს დასახელებს. პირველი, რაც თვალში ეცემა ადამიანს, ეს ის მთელია, რასაც ეს ფიგურა წარმოადგენს: **პირველ რიგში ჩვენ გეშტალტს განვიცდით**.

ამრიგად, გეშტალტის სპეციფიკური თავისებურება ასეთია: იგი პირველადი განცდაა ელემენტებთან შედარებით და არა ნაწარმოები. ელემენტების შესახებ მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება ლაპარაკი, რაც მთლიანის განცდა გაჩნდება: ელემენტი მთელის ელემენტი. მთელის გარეშე იგი, როგორც ელემენტი, არ არსებობს. ელემენტი მეორადი, ნაწარმოები განცდაა.

რა დამოკიდებულება არსებობს გეშტალტში მთელსა და ნაწილებს შორის? რას აქვს დომინანტური როლი აღქმაში: გეშტალტს თუ ცალკეულ შეგრძნებას, რომელიც მასში შედის? მთელს თუ ნაწილს? ამ საკითხზე გადაჭრითს პასუხს **ფუქსის** შემდეგი კლასიკური ცდა იძლევა: ავიღოთ ცხრა ფერადი წრე! ცენტრალური წრე ყვითელ-მწვანე ფერისაა. შავად აღნიშნული წრეები ყვითელია, ხოლო დანარჩენი ლურჯ-მწვანეა. რომ ავიღოთ ახლა და ცენტრალური წრე რომელიმე ერთფეროვან წრეებში ჩაფურთოთ, მაგალითად, ყვითლებში, მაშინ იგი ყვითელ-მწვანედ კი არა, ყვითლად გამოჩნდება; ხოლო ლურჯ-მწვანე წრეების ჯგუფში იგი მოლურჯო-მწვანე ფერს მიიღებს.

დასკვნა ნათელია: ნაწილის ფერი დამოკიდებულია მთელზე, და არა მთელის ფერი ნაწილზე; ანდა - ფერი იცვლება იმის მიხედვით, თუ რა მთლიანის ნაწილად განიხილება. ეს დებულება შეიძლება განვაზოგადოთ: გეშტალტის თვისებები მისი ნაწილების თვისებებზე კი არ არის დამოკიდებული, არამედ პირიქით, ნაწილის თვისებები მთელის თვისებებზეა დამოკიდებული.

ამრიგად, ნაწილის დამოუკიდებლობის აზრი შემცდარია: პრიორიტეტი მთლიანს, გეშტალტს ეკუთვნის.

გელშტალტის ჰეგემონია იმის მიმართ, რაც მასში ცალკე ნაწილად შედის, იმდენად დიდია, რომ შესაძლებელია ნაწილები სრულიად შეიცვალოს, მაგრამ მთელი ამით არ დაზიანდეს. ავიღოთ რაიმე მელოდის ალქმის შემთხვევა! არაჩვეულებრივი არაფერია იმაში, რომ ერთიდაიგივე მელოდია ბანმაც შეასრულოს და ტენორმაც. ორივე შემთხვევაში ტონების სიმალლე სხვადასხვაა; მაშასადამე, შეგარძნებები სრულიად განსხვავებულია; მაგრამ ალქმა მაინც იგივე რჩება: მაინც იგივე მელოდია ისმის. შავი მელნით დაწერ ამა თუ იმ ასოს თუ სიტყვას, თუ წითელი მელნით, სულერთია, მისი წაკითხვა ორივე შემთხვევაში თანაბრად ადვილია: ფერის შეგარძნებები სულ სხვადასხვაა, მაგრამ ასოსი თუ სიტყვის მთლიანი სახე სავსებით იგივეა. ამას გეშტალტის **გადატანას** ან **ტრანსპოზიციას** უწოდებენ.

არის შემთხვევა, რომ გამღიზიანებელთა ჯგუფს, რომელმაც ალქმის შინაარსი უნდა მოგვცეს, ერთერთი წევრი აკლია. საინტერესოა, იქნება თუ არა ალქმაში, როგორც მთელში, რაიმე დანაკლისი. საკმარისია კორექტურულ შეცდომათა ფაქტი დავასახელოთ, რომ პასუხი ნათელი გახდეს: შესაძლებელია, ალქმა, როგორც მთელი, სრულიად უნაკლო იქნეს. ხშირია შემთხვევა, რომ კორექტურულ შეცდომას ვერ ვამჩნევთ. სიტყვას ერთი ან ორი ასო აკლია, ან ერთი ასოს ნაცვლად მეორე აქვს. მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც სწორად ვკითხულობთ, და დარწმუნებული ვართ, რომ სიტყვა სწორად იყო დაწერილი.

ეს ფაქტი დიდი ხანია შენიშნულია. წინათ ასე ამბობდნენ. ალქმნას შინაარსი მარტო შეგარძნებებით როდი ამოიწურება, მასში წარმოდგენებიც შედისო, და როდესაც მას რაიმე შეგარძნება აკლია, შეიძლება იგი წარმოდგენამ შეავსოსო. კორექტურულ შეცდომას რომ ვერ ვამჩნევთ, ეს იმით აიხსნება, რომ, რადგანაც ეს სიტყვა ხშირად წაგვიკითხავს. ესლა კითხვის პროცესში სათანადო ადგილას გამოტოვებული ასოს წარმოდგენა გვიჩინდებაო.

ამ თეორიის მიხედვით, არც კი არსებობს ისეთი ალქმა, რომ მისი შინაარსი მთლიანად შეგარძნებებისაგან შესდგებოდეს. წარმოდგენები მეტნაკლებად ყოველი ალქმის შინაარსში მოინახება. ჩვენ რომ, მაგალითად, შაქარს ვხედავთ, ნამდვილად მხოლოდ მისი ფერის შეგარძნება გვაქვს. მაგრამ ამ ალქმის შინაარსში გემოს წარმოდგენაც შედის. ჩვეულებრივ, ალქმის შინაარსში მაინც ყოველთვის შეგარძნება სჭარბობს. როდესაც ხდება, რომ წარმოდგენა მეტია მასში, ან მეტ როლს ასრულებს, ვიდრე შეგარძნება, მაშინ მცდარ ალქმასთან ე. წ. **ილუზიასთან** გვაქვს საქმე. მაგალითად, სიბნელეში ტყეში რომ ბუჩქი მხეცად მოგჩვენოს, ეს ილუზია იქნება: რალაც შეგარძნებები უეჭველად გვაქვს (მაგალითად, ბუჩქის ფორმას ვხედავთ); მაგრამ ამას წარმოდგენები ერთვის, და საერთოდ მხეცის ალქმა გამოდის. როდესაც ალქმის შინაარსს მხოლოდ წარმოდგენები შეადგენენ, ამ შემთხვევაში უკვე **ჰალუცინაციასთან** გვაქვს საქმე. მაგალითი: **ჰამლეტი** მამის **აჩრდილს** ხედავს. ასეთია ძველი თეორია.

მაგრამ ეს თეორია ძნელი გასაზიარებელია. საქმე ისაა, რომ, როდესაც კორექტურული შეცდომით დაწერილს სწორად კითხულობ, გამოტოვებულ ასოს კი არ წარმოიდგენ, არამედ პირდაპირ ხედავ. ამიტომაც დღეს უფრო სხვაგვარი ახსნაა გავრცელებული: მთელი არა მარტო სცვლის განსაზღვრულ ფარგლებში თავის ნაწილებს, არამედ სათანადო პირობებში კიდევ ქმნის მას. გეშტალტს საკუთარი თავის შევსების ტენდენცია აქვს, და სწორედ ეს ტენდენციაა, რომ ამ შემთხვევაში მოქმედობსო.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ გეშტალტი ყოველთვის დასრულებებისკენ, ყოველთვის გამოკვეთილობისკენ ისწრაფვის. შევსების ტენდენცია, რომლის შესახებაც ზემოდ ვლაპარაკობდით, ამ მისწრაფების კერძო შემთხვევას წარმოადგენს. მაგრამ საქმე მართლ შევსებით არ ამოიწურება, უფრო საინტერესოა, რომ გეშტალტი **უმჯობესდება**, უფრო **გამოკვეთილ** სახეს ღებულობს. მაგალითად, ჩვენ რომ ხელით სწორი ხაზი გავატაროთ, ან კვადრატი დავხაზოთ, ობიექტურად, გეომეტრიულად არც ერთი იქნება სულ სწორი და არც მეორე. მაგრამ აღქმაში ჩვენი ხელის შეცდომა სწორდება და ხაზი უკეთესი გვეჩვენება. ამ მოვლენას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს მასში გეშტალტის ძირითადი კანონი იჩენს თავს („**პრეგნანტობის კანონი**“), რომლის წყალობითაც ყველაფერი უფრო სრულისა და სწორი ფორმისად გვეჩვენება, ვიდრე ნამდვილადაა (ე. წ. **ორთოსკოპიულობა**).

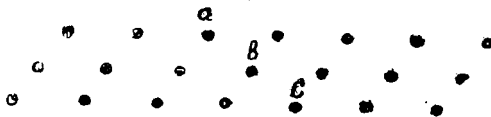
7. გეშტალტის ფაქტორები

აღქმის შინაარსი გეშტალტურია: იგი იმთავითვეა ასეთი და არა ცალკე შეგრძნებათა გაერთიანების აქტის შედეგად. მაგრამ ხომ მაინც უდაოა, რომ ამა თუ იმ საგნის აღქმაში ბევრი რამ შედის ისეთი, რაც შეიძლება თვითონ წარმოადგენდეს დამოუკიდებელი აღქმის საგანს, მაგალითად, თუნდ აი ეს სიტყვა, ეხლა რომ ვკითხულობთ. როგორც სიტყვა, იგი ცალკე გეშტალტს წარმოადგენს, ცალკე აღქმის საგანს. მაგრამ უდაოა, რომ ამავე დროს ცალკე ასოების აღქმაც შემიძლია: ამ შემთხვევაში თითოეული მათგანიც ცალკე აღქმის საგანს წარმოადგენს და თითოეულს თავისი გეშტალტი აქვს. ანდა აი ის ხე! როგორც ხე, იგი ცალკე გეშტალტია, მაგრამ ეს ვაშლი, მარცხნივ ქვედა შტოს რომ ასხია, ეხლა ხომ ის შეადგენს ჩემი აღქმის საგანს და როგორც ასეთი, აღქმის გეშტალტურ შინაარსში შეიქმნება. ერთი სიტყვით, საგნები როგორც მთლიანი გეშტალტები, თვითონ შესდგებიან ნაწილებისგან, რომელნიც თავის მხრივ წარმოადგენენ ცალკე გეშტალტებს.

ასეთ პირობებში ბუნებრივად ისმის საკითხი: როგორ ხდება, რომ ეს ცალკეული ნაწილები მთლიან გეშტალტად ერთიანდებიან? რა ფაქტორებია, რომ გეშტალტიზაციის პროცესს უღევს საფუძვლად?

ეს საკითხი ისევ გეშტალტთეორიის წარმომადგენელთ აქვთ საგანგებოდ შესწავლილი, კერძოდ, ამ სკოლის მთავარ ხელმძღვანელს, **მ. ვერთშაიმერს**, რომელმაც, მისი აზრით, გეშტალტის ფაქტორების მთელი რიგი აღმოაჩინა.

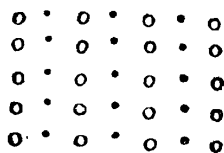
1) ვთქვათ ჩვენს წინაშე ოცდაერთი წერტილია ამ სახით მოცემული.

ფიგ. 2.

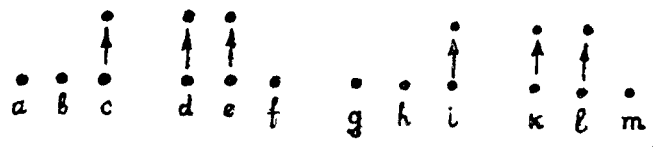
როგორ აღვიქვამთ ამ წერტილებს, თითოეულს მათგანს ცალცალკე, თუ ისინი მთლიან ჯგუფებად ნაწილდებიან? საკმარისია ოდნავ თვალის გადავლება, რათა იმწამსვე დავრწმუნდეთ, რომ ჩვენ სრულიად გარკვეულ ჯგუფებთან გვაქვს საქმე, რომლებშიც სამ-სამი წერტილი ერთიანდება (მარცხნიდან მარჯვნივ და არა პირიქით, abc-ს შესატყვისად). ეს უეჭველი ფაქტია. რა უღევს მას საფუძვლად? **ვერთშაიმერი** აქ „**სიანლოვის ფაქტორზე**“ ლაპარაკობს, და მართლაც, დაჯგუფება აქ უმცირესი მანძილის პრინციპის მიხედვით ხდება. საგულისხმოა, რომ ამ პრინციპს არა მართლ მხედველობისა და სივრცის სფეროში აქვს ძალა. სმენითი შთაბეჭდილებებიც ამ ფაქტორის გავლენას განიცდიან: ახლომდებარე ბგერები ერთ ჯგუფში ერთიანდებიან, და ასე ჩნდება **რითმი**.

2. რომ ავიღოთ ასეთი შემთხვევა (ფიგ. 3) და ვიკითხოთ, რა გვეცემა, უპირველეს ყოვლისა, თვალში, როდესაც ამ ფიგურას შევხედავთ, პასუხი ყოველთვის ასეთი იქნება: ვერტიკალური სვეტები და არა ჰორიზონტალური. აქ ჩვენს წინაშე ცალკე სვეტებია, ცალკე წრეებისა და ცალკე წერტილებისა. რა უღევს ასეთ დაჯგუფებას საფუძვლად? სიანლოვე არაფერ შუაშია, იმიტომ რომ ამ მხრივ არავითარ განსხვავებას არა აქვს ელემენტთა შორის ადგილი, და, მაშასადამე, როგორც ფაქტორი, იგი გამორიცხულია. რჩება მსგავსება. მსგავსი ელემენტები ვერტიკალურადაა ერთიმეორის მიყოლებით მოთავსებული. მაშ, აქ მეორე ფაქტორთან გვაქვს საქმე, **მსგავსების ფაქტორთან**: მსგავს ელემენტებს ერთ გეშტალტად გაერთიანების ტენდენცია აქვთ.

ფიგ. 3.

3) ვთქვათ, წერტილთა რიგში, რომელიც სიახლოვის პრინციპის მიხედვით სამ-სამად არის დაჯგუფებული, ყოველი კენტი ჯგუფის მესამე და ლუწი ჯგუფის პირველი და მეორე წევრი სტრიქონს ზევითაა მოქცეული: მაშინ სიახლოვის პრინციპით შედგენილი ჯგუფების ნაცვლად ჩვენ ასეთ ჯგუფებს მივიღებთ: ზედა წერტილების ჯგუფებს ცალკე და ქვედა წერტილებისას ცალკე (ფიგ. 4). ვერთჰაიმერი ამ მესამე ფაქტორს „საერთო ბედის“ ფაქტორს უწოდებს.

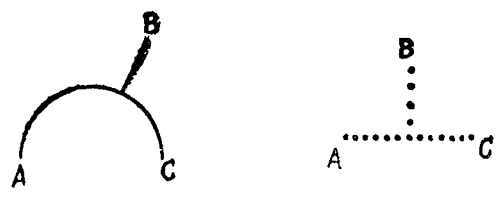
ფიგ. 4.

4) იმის მიხედვით, თუ რა უსწრებდა წინ განსაზღვრული სტიმულების კონსტელაციას, მათი ორგანიზაცია სხვადასხვანაირია: მოლოდინი გავლენას ახდენს აღქმაზე. ამ ფაქტორს „განწყობის პრინციპს“ ან გეშტალტის დისპოზიციის ფაქტორს უწოდებენ.

5) მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს „შინაგანი კუთვნილებების“ ფაქტორი, ანდა „კარგი გეშტალტის“ ფაქტორი. ავიღოთ შემდეგი ნახაზები (ფიგ. 5):

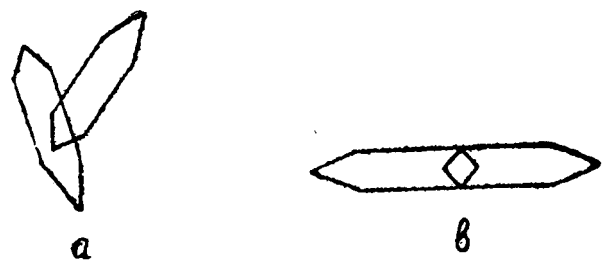
პირველ შემთხვევაში ჩვენ ორ ხაზს ვხედავთ AC-ს და B-ს, მეორეშიც AC-ს და B-ს. თანახმად სიახლოვის კანონისა კი ასე არ უნდა ყოფილიყო, იმიტომ რომ C-ს წერტილები B-სთან უფრო ახლოა, ვიდრე A-სთან. A და C ერთმანეთის გაგრძელებას წარმოადგენენ, ერთმანეთს ეკუთვნიან და ამიტომ მთლიანს შეადგენენ.

6) შემდეგ მოდის „დანშულობის“ ფაქტორი: როდესაც A,B,C,D ხაზებიდან AB|CD შეიცავენ დანშულსა და დასრულებულ პროცესებს, ხოლო AC|BD ღიასა და დაუსრულებელს, აღქმისთვის უპირატესობა პირველს ეძლევა.

ფიგ. 5.

7) მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე „მდებარეობის“ ფაქტორსაც (ფიგ. 6). მოცემულია მარცხნივაც (a) და მარჯვნივაც (b) ორ-ორი ექვსკუთხედი. განსხვავება მხოლოდ მდებარეობაშია: მარცხნივ ამ ფიგურებს მინიმალური შეხების არე აქვთ, მარჯვნივ კი, მთელი ფუძე აქვთ საერთო. შედეგი ისაა, რომ პირველ შემთხვევაში ორივეს ცალ-ცალკე ვხედავთ; მეორეში კი ორის ნაცვლად მხოლოდ ერთი მთლიანი ფიგურა მოჩანს. მდებარეობას, მაშასადამე, გეშტალტის შექმნაც შეუძლია და დაშლაც.

ფიგ. 6.

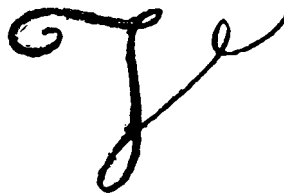
8) ერთგვარ როლს ასრულებს „გამოცდილების“ ან „ჩვეულების“ ფაქტორიც. ადამიანი იმას ხედავს პირველ რიგში, რასთანაც უფრო ხშირად ჰქონია საქმე. ფიგ. 7 ელინისტიისთვის ორი ბერძნული ასო იქნება - სიგმა და გამა, ხოლო ლატინისტიისთვის - ლათინური ვ. მაგრამ გამოცდილების გავლენას მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს ადგილი, როდესაც იგი გეშტალტის სხვა ფაქტორებს არ უპირისპირდება: გამოცდილება, რაგინდ დიდიც იყოს იგი, გეშტალტს, რომელიც სხვა ფაქტორების ზეგავლენითაა აგებული, ვერ გარდაქმნის. მაგალითად, ციფრებთან რომ თანამედროვე ადამიანს ძალიან ხშირად აქვს საქმე, ეს უღაოა. მიუხედავად ამისა, წინამდებარე ნახაზში (ფიგ. 8) არავის არ

ეცემა თვალში მ-ის და 4-ის გეშტალტი და კიდევ უფრო ნაკლებ E და S-ისა.

ამრიგად, აღქმის შინაარსის გამთლიანებას ფაქტორების მთელი რიგი უდევს საფუძვლად. მაგრამ ყველა ამ ფაქტორის შესახებ უნდა ითქვას, რომ, რა გეშტალტიც, რა მთლიანობაც უნდა მოგვცეს მან, გეშტალტთეორიის წარმომადგენელთა დაკვირვებით, თითოეული ეს გეშტალტი მაქსიმალური სისრულისა და გამოკვეთილობისკენ ისწრაფის. ეს გეშტალტიზაციის ძირითადი კანონია, რომელსაც ჩვენ „გეშტალტის პრეგნანტობის“ კანონის სახელწოდებით ვიცნობთ (ვერთჰაიმერ).

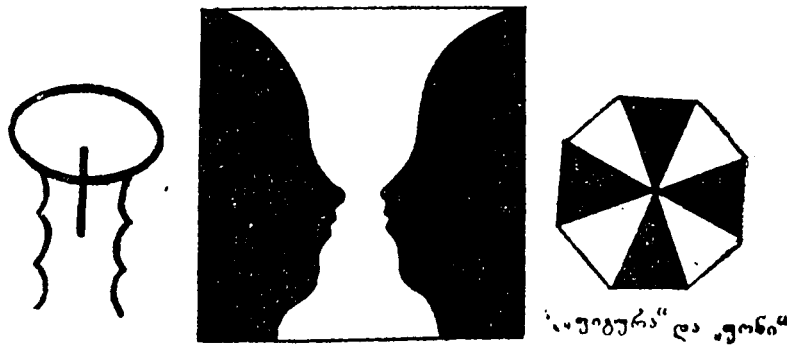
8. ფიგურა და ფონი

სინამდვილეში ჩვენ არასდროს არ გვაქვს ცალკეულის, გარემოცვიდან სრულიად ამოღევილის, განხლოებული საგნის აღქმა: ყოველი საგანი თავის ფონზე აღიქმება. ნამდვილი აღქმა ორივეს გულისხმობს, ფიგურასაც, ესე იგი, თვითონ საგანს, და მის ფონსაც. **აღქმა ფიგურისა და ფონის მთლიანობაა.** მაშასადამე, შეუძლებელია, ვიფიქროთ, რომ ისინი ინდიფერენტულნი იყვნენ ურთიერთის მიმართ, რომ ფიგურისთვის სულერთი იყოს, როგორი იქნება ფონი და, პირიქით. არა! ფიგურა გავლენას ახდენს ფონზე და ფონი ფიგურაზე.

ფიგ. 7.

ავიღოთ მაგალითი! (ფიგ. 9): ჩვენს წინაშე ვაზაა, რომელიც შავ ფონზეა გამოყვანილი. ფიგურა გამოკვეთილია, მისი გეშტალტი სრულიად ნათელია; იგი შინაგნადაც განაწევრებულია და ფონისგანაც მკაფიო კონტურებითაა გამოყოფილი. სულ სხვა სურათს იძლევა ფონი. იგი უფორმოა, განუსაზღვრელი სივრცეა, თითქმის ყოველივე გარკვეულ გეშტალტს მოკლებული; იგი არც შინაგნადაა განაწევრებული და არც გარემოდასა მკაფიოდ გამოყოფილი. იგი თვითონაა გარემო.

„ფიგურა“ და „ფონი“

ფიგ. 8.

ფიგ. 9.

ვცადოთ ეხლა, რაც ფონი იყო ჩვენს სურათზე ფიგურად გადავაქციოთ და რაც ფიგურა იყო, ფონად. ჩავუკვირდეთ შავ ფონს! ეს ხომ ადამიანის სახეა, ერთი მარჯვნივ და მეორე მარცხნივ. ისინი ერთმანეთს უყურებენ. სრულიად ნათლად ჩანს შუბლი, ცხვირი, ნიკაპი, ერთი სიტყვით, წინანდელი შავი ფონი ეხლა განაწევრებულ მთლიანად იქცა – ადამიანის სახედ, თავისი ნაწილებით. ამავე დროს იგი გარკვეული კონტურებით გამოეყო გარემოცვას. სამაგიეროდ, წინანდელი „ფიგურა“ შეიცვალა. თეთრი ვაზის ეხლა აღარაფერი ჩანს. მის ნაცვლად უსახო სივრცეა, რომელიც არც შინაგნადაა განაწევრებული და არც გარემოცვიდანაა გამოყოფილი.

ამ მაგალითიდან ნათლად ჩანს, თუ რა გავლენას ახდენს ფონი და ფიგურა ერთმანეთზე: **ფიგურა გეშტალტად აღიქმება, ფონი არა.**

როდესაც სინამდვილეს აღვიქვამთ, აუცილებელია, საგნებს რაიმე ფონზე აღვიქვამდეთ. რადგანაც ფიგურა და ფონი სხვადასხვანაირად აღიქმება, დიდი მნიშვნელობა აქვს, თუ რას აღვიქვამთ ფიგურად და რას ფონად. გეშტალტთეორიის მიმდევრები აღწერით კმაყოფილდებიან და ამბობენ: ფიგურად გრძნობადი სინამდვილის იმ ნაწილს აღვიქვამთ, რომელსაც გამთლიანების ხელსაყრელი პირობების გამო უკეთესი გეშტალტი აქვს; ხოლო ფონად იმას, რაც უფრო ცუდ გეშტალტს წარმოადგენსო. ჩვეულებრივ, ფიგურად შედარებით უფრო პატარა და უფრო

განაწევრებული ნაწილები იქცევა, ხოლო ფონად – უფრო დიდი და ნაკლებ განაწევრებული.

9. გეშტალტთეორიის კრიტიკა

აღქმის შინაარსი რომ მთლიანი ხასიათისაა, ეს დიდხანია ცნობილი. ისიც შენიშნული იყო, თუ რა ფაქტორების ზეგავლენით ხდება მისი გამთლიანება. კლასიკური ფსიქოლოგიის ძირითად დებულებას შემდეგი წარმოადგენს: აღქმა ელემენტარული ფსიქიკური პროცესების, შეგრძნებების, კომპლექსს წარმოადგენს. მაშასადამე, ამოცანა მისთვის იმაში მდგომარეობდა, რომ როგორმე ეს ელემენტები დადასტურებულიყო. თუ ნაჩვენები იქნებოდა, მაგალითად, რა და რა შეგრძნებები შედის სივრცის აღქმაში, ამით სივრცის აღქმის ფსიქოლოგიის ამოცანა არსებითად გადაჭრილად ჩაითვლებოდა.

გეშტალტთეორიის დიდი დამსახურება იმაშია, რომ მან თვალსაჩინო ნაბიჯი გადადგა წინ ნამდვილი, ცოცხალი, კონკრეტული აღქმის შესწავლის თვალსაზრისით. მისთვის მთლიანია ძირითადი. ამიტომ ფსიქოლოგიის ამოცანა ამ მთლიანის შესწავლაშია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ, ჯერ ერთი, ამ მთლიანის გამოვლენის ფორმები უნდა იქნეს ზუსტად აღწერილი, და მეორე, რაკი მთლიანი დამოუკიდებელს, პირველად რეალობას წარმოადგენს, ის სპეციფიკური კანონზომიერება უნდა იქნეს შესწავლილი, რომელიც მისთვისაა დამახასიათებელი.

ვერთაბიძგის გეშტალტიზაციის ფაქტორები და კანონები ამ კანონზომიერების დადგენის ერთერთ საგულისხმო ცდას წარმოადგენს. თითოეული მათგანი უეჭველად სწორ დაკვირვებას ემყარება და ასეთი დაკვირვების განზოგადებად უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ რამდენადაც გეშტალტთეორია მარტო ამით კმაყოფილდება, რამდენადაც იგი ფენომენთა აღწერის ფარგლებს არ სცილდება, შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს მთელ სინამდვილეს ობიექტურადაც ეს ფენომენები ქმნიდნენ. მაგალითად, რატომღაა, რომ ჩემს წინ „რვეულს“ აღვიქვამთ? იმიტომ რომ გარკვეული ელემენტები – სიახლოვის, მსგავსების, დახშულობის თუ სხვა ფაქტორების ზეგავლენით – ერთმანეთს დაუკავშირდნენ: რვეული, როგორც გარკვეული გეშტალტი, როგორც გარკვეული აღქმის საგანი, ასეთი დაკავშირების შედეგია. რატომღაა, რომ გარეთ, აი ამ გარკვეულ საგანს ვხედავ? იმიტომ, რომ გრძობადი სინამდვილის – ანდა, როგორც გეშტალტთეორიის წარმომადგენლები ამბობენ, „გრძობადი ველის“ – გარკვეული ნაწილები ერთს მთლიან გეშტალტად გაერთიანდნენ. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ობიექტური სინამდვილის რაგვარობა სავსებით იმაზე იყოს დამოკიდებული, თუ რა ფენომენებს აქვთ ცნობიერებაში ადგილი, თითქოს იგი ამ ფენომენებით ამოიწურებოდეს.

უეჭველია, გეშტალტთეორიის ეს შეხედულება მიუღებელია. უშუალო დაკვირვების მონაცემების განზოგადება არ კმარა: რაც ხდება, ამას უეჭველად რაიმე ობიექტური საფუძველი მოეპოვება. აღქმის ფსიქოლოგიის ამოცანას ამ ობიექტური საფუძვლისა და მისი ფსიქოლოგიური მნიშვნელობის ნათელყოფა შეადგენს.

სანიმუშოდ ავიღოთ გეშტალტიზაციის ერთერთი „კანონი“, ვთქვათ, შემდეგი: სენსორულ ველში იმ ნაწილების გაერთიანება ხდება, რომელიც ახლოა ურთიერთთან („სიახლოვის ფაქტორი“). ეს დაკვირვება არც კლასიკური ფსიქოლოგიისთვის იყო უცხო. მაშინ ამას ასე ხსნიდნენ: ის, რაც ახლოსაა, ყოველთვის ერთად განიცდება, და ამ ხშირი ერთად განცდის გამო, ბოლოსდაბოლოს, მტკიცედ უკავშირდება ასოციაციურად ერთმანეთს. ასეთ მსჯელობას შემდეგი რწმენა უდევს საფუძველად: გამლიზიანებელი პირდაპირ მოქმედობს სუბიექტზე და მასში უშუალოდ თავის შესატყვის ფსიქიკურ რეაქციას, შეგრძნებას, იწვევს: როგორცაა გალიზიანება, ისეთივეა შეგრძნებაც. თუ გამლიზიანებლები ერთად გვხვდება, შესატყვისი შეგრძნებებიც ერთად გაჩნდება. კლასიკური ფსიქოლოგიის ძირითადი ფორმულა ასეთია: გალიზიანება – ფსიქიკური რეაქცია (შეგრძნება). გეშტალტთეორია ამ დებულებას არ იზიარებს. მისი შეხედულება ასეთია: გალიზიანება რომ გაჩნდება, იგი უშუალოდ კი არ მოქმედობს სუბიექტზე, არამედ ჯერ მისი ორგანიზაცია, მისი გეშტალტიზაცია ხდება, სუბიექტი რეაქციას ამ ორგანიზაციის პროდუქტზე იძლევა. სიახლოვის ფაქტორის მიმართ მსჯელობა ამ შემთხვევაში ასეთი იქნებოდა: სანამ სენსორული გამლიზიანებელი სუბიექტში რაიმე რეაქციას გამოიწვევდეს, მანამდე მისი ორგანიზაცია, მისი გამთლიანება ხდება და ჩვენი აღქმა ამ ნიადაგზე აიგება.

არც ერთი ეს ფორმულა სწორი არაა. იქაც და აქაც სუბიექტი, როგორც ასეთი, როგორც მთელი, დავიწყებულია. უფრო სწორი ასეთი ფორმულა იქნებოდა:

გალიზიანებათა კომპლექსი (ობიექტი) → მთლიანი პროცესი სუბიექტში → აღქმა, როგორც მთლიანობა

ეხლა გასაგები ხდება, თუ რა უდევს აღქმის მთლიანობას საფუძველად, ანდა უკეთ, გასაგები ხდება გეშტალტთეორიის მიერ დადასტურებული ფაქტი გეშტალტის ფსიქიკური პირველადობისა.

გეშტალტი უეჭველად პირველადია, როგორც განცდა. მაგრამ მას სუბიექტის ის მთლიანი ცვლილება უდევს საფუძველად, რომელსაც მასში ობიექტური ვითარების ზემოქმედება იწვევს. მაშასადამე, სენსორული ველის ახლო მდებარე ნაწილები იმიტომ ერთიანდებიან ერთ გეშტალტად, რომ ობიექტურად ისინი ერთს საგანს ეკუთვნიან, რომლის ზემოქმედების შედეგადაც სუბიექტში

ერთგვარი მთლიანი ხასიათის ეფექტი ჩნდება, რომლის ნიადაგზეც შემდეგ მისი მთლიანი, მისი გეშტალტური აღქმა აიგება.

აქედან ეხლა ნათელი ხდება, თუ რა უდევს ძირითად საფუძვლად იმას, რასაც შემდეგ აღქმის საგნად განვიცდით. ეს ის მთლიანი ცვლილებაა, რომელსაც ობიექტური ვითარების ზემოქმედება იწვევს სუბიექტში. სხვა შემთხვევებში ასეთ ცვლილებას ჩვენ განწყობას ვუწოდებთ. ყოველ შემთხვევაში, აღქმის მექანიზმი ამჟამად ასე გვეხატება: რაიმე მოთხოვნილების ზეგავლენით, სუბიექტი გარე სინამდვილესთან ურთიერთობას იწყებს; შედეგი სუბიექტის მთლიანი ცვლილებაა, რომელსაც მასში ობიექტური ვითარება იწვევს. ასე ჩნდება განწყობა, რომელიც სუბიექტის განცდებისა და მოქმედების საფუძველს წარმოადგენს.

სივრცის აღქმა

1. ნატივიზმი და გენეტიზმი

პირველი უძირითადესი თვისება აღქმისა ის არის, რომ მასში ჩემს გარეთ არსებული საგნის განცდა მეძლევა. ამიტომაც, რომ ამ ფსიქიკურ განცდას ყველა ენაზე აღქმა (გარედან მიღება) ეწოდება. გრძობადი აღქმის საგანი უთუოდ სივრცეშია სადმე მოთავსებული და ვრცეული თვისებების მთელ რიგს ატარებს. ჰერ ერთი, მას გარკვეული ადგილი უჭირავს სივრცეში, იგი უთუოდ განფენილია, ესე იგი, უთუოდ რაიმე გარკვეული სიდიდე ან გარკვეული ფორმა აქვს. მაგრამ ორივე ეს თვისება შეიძლება ერთის, ორისა, ან სამი განზომილების იყოს. ნივთიერ სხეულებს, რომელნიც ჩვენი აღქმის ჩვეულებრივ საგანს შეადგენენ, სამი განზომილება აქვთ: სიგრძე, სიგანე, სიმაღლე, ანდა როგორც ამბობენ, მათ **სხეულებრიობა** ახასიათებს. ყოველი საგანი უთუოდ სადმე, ჩემგან რომელიმე გარკვეული მიმართულებით ან გარკვეულ მანძილზე იმყოფება. სივრცითს თვისებებს რომ სხვადასხვა მოდალობის სენსორული რომელიმანი, ფერი, ხმა, გემო, სუნი და სხვა დავუმატოთ, ამის მეტს აღქმის შინაარსში ვერაფერს დავადასტურებთ.

აქედან გასაგები ხდება ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც აღქმის ფსიქოლოგიაში სივრცის საკითხებს აქვს. კიდევ უფრო დიდად ეჩვენებოდა ამ საკითხის მნიშვნელობა კლასიკური ფსიქოლოგიის წარმომადგენელთ. საქმე ისაა, რომ ისინი, როგორც ვიცით, ნამდვილ მასალად, რომელიც აღქმის სამყაროს აგებს, შეგარძნებას თვლიდნენ. კერძოდ, სივრცეც ამავე მასალით უნდა ყოფილიყო აგებული. მაგრამ შეგარძნება ხომ ჩვენი შინაგანი, ფსიქიკური, ელემენტარული განცდაა. მაშასადამე, მთავარი საკითხი იმთავითვე ასეთი უნდა გაჩენილიყო. რანაირად ჩნდება შეგარძნებებისგან სივრცის აღქმა?

პასუხი მხოლოდ ორგვარ, შეიძლებაოდა ყოფილიყო: ან შეგარძნებას თვითონ აქვს ვრცეულობა, ანდა შეგარძნებას თავისთავად სივრცის არაფერი აქვს და, მაშასადამე, ეს უკანასკნელი შეგარძნებათა ასეთი თუ ისეთი შეერთების შედეგად უნდა ჩნდებოდეს. პირველ შემთხვევაში სივრცე იმთავითვე მოცემულია, თანდაყოლილია, როგორც, მაგალითად, თვალი და მისი შეგარძნებების უნარია თანდაყოლილი. მეორე შემთხვევაში სივრცე თითოეულის ჩვენთაგანის პირადი ცხოვრების მიმდინარეობაშია შექმნილი. კლასიკურ ფსიქოლოგიაში ეს ორი მიმდინარეობა იბრძოდა – ე. წ.

ნატივიზმი და ემპირიზმი ან გენეტიზმი – და იმ ფსიქოლოგიური მოფლმხედველობისთვის, რომელსაც ყველაფრის მასალად შეგარძნება მიაჩნდა, სივრცის ფსიქოლოგიის ძირითად პრობლემას სწორედ ეს პრობლემა წარმოადგენდა.

ნატივიზმისა და გენეტიზმის პრობლემის გადაჭრას ხელი შეუწყო ბრმადდაბადებულთა მხედველობის დაკვირვებამ ოპერაციის შემდეგ. მართლაცდა, აქ იშვიათი შემთხვევა გვეძლევა შევამოწმოთ, თანდაყოლილი აქვს ადამიანს სივრცის აღქმის მზამზარეული მექანიზმი, თუ მის შესაძენად გამოცდილებაა საჭირო. ცნობილია **ფრანც-ის** მიერ ოპერირებული ავადმყოფის დაკვირვება (1841 წ.). პირველად რომ მან თვალი გაახილა ერთგვარს „სინათლის არეს“ ხედავდა, მაგრამ მეტს არაფერს. რამოდენიმე კვირამ განვლო, და სამგანზომილებიანსა და ბრტყელ სხეულებს (მაგალითად, ბირთვისა და წრეს) იგი ჰერ კიდევ ვერ არჩევდა ერთმანეთისგან. სხვას რომ ყველაფერს თავი დავანებოთ, ნატივიზმისა და გენეტიზმის საკითხის გადასაჭრელად ეს დაკვირვებაც საკმარისია: ავადმყოფი სინათლესთან ერთად არესაც ხედავს, ესე იგი, **განფენილ** სინათლეს. მაშასადამე, **განფენილობა** თანდაყოლილია. ამაში ნატივიზმი აღმოჩნდა მართალი. სამაგიერო სიშორე-სიახლოვესა და სხეულებრიობას ავადმყოფი რამდენიმე კვირის შემდეგაც ვერ არჩევდა. მაშასადამე, გენეტიზმიც მართალი გამოდგა, რამდენადაც სივრცის რთული მხარეების დასაუფლებლად საკმაოდ ხანგრძლივი გამოცდილება ყოფილა საჭირო.

ამრიგად, დღეს ეს საკითხი ასე ითვლება გადაჭრილად: სივრცის პირველადი, ძირითადი თვისება, **განფენილობა**, იმთავითვე მოცემულია, იგი შეგარძნების ისეთსავე მხარეს წარმოადგენს, როგორსაც ინტენსიობა. მაგრამ რაც შეეხება ნამდვილ სივრცეს, ყველა მისი დანარჩენი თვისებებით, ყველაფერი ეს მხოლოდ პირადი გამოცდილების ნიადაგზე გვაქვს შექმნილი; და სივრცის ფსიქოლოგიის ამოცანას სწორედ იმის გამორკვევა შეადგენს, თუ როგორ ახერხებს ადამიანი ყველა ამ თვისებების აღქმას.

2. სიდიდის აღქმა

როგორ ვწვდებით საგნის სიდიდეს? ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულ როლს ჩვენი მხედველობა

ასრულებს. მაგრამ არა მარტო მხედველობა: სიდიდის აღქმა შენებითაც შეიძლება. მაშასადამე, სიდიდე ინტერსენსორული აღქმაა, ისე როგორც ვრცეულობა საზოგადოდ. მაგრამ არა მარტო იმ აზრითაა იგი ინტერსენსორული, რომ მისი აღქმა შენებითაც შეიძლება და მხედველობითაც, არამედ განსაკუთრებით იმ აზრით, რომ სიდიდის აღქმა მარტო ერთი გრძნობის ორგანოს საშუალებით შეუძლებელია. თითქოს ბრმა მარტო შენებით უნდა არკვევდეს საგანთა სიდიდეს! მაგრამ მცირე-ოდენი დაკვირვებაც საკმარისია, რომ თვალში გვეცეს, რა დიდ როლს უნდა ასრულებდეს ბრმის სივრცის აღქმის შემთხვევაში მოძრაობა. საგანთა სიდიდის შეფასებისას მისი ხელები განუწყვეტლივ მოძრაობს. საგნის სიდიდეს იგი არსებითად პასიური შენებით კი არ აღიქვამს არამედ უფრო აქტიურით – მაშასადამე, მოძრაობის თანხლებით.

ამრიგად, სიდიდის აღქმაში შენების შეგრძნებებთან ერთად მოძრაობის შეგრძნებებიც მნიშვნელოვან მონაწილეობას ღებულობენ.

იგივე უნდა ითქვას მხედველობის შესახებაც: ჩვენი თვალი სულ მუდამ მოძრაობაშია. ცხადია, შესატყვისი მოტორული შეგრძნებები სივრცის მხედველობითს აღქმაშიც ღებულობს მონაწილეობას. მხედველობა განუყრელადაა დაკავშირებული თვალის მოძრაობასთან, და უეჭველია, რომ ეს უკანასკნელი ყოველთვის იღებს ერთგვარ მონაწილეობას სივრცის მხედველობითს აღქმაში. ამიტომ საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რა ხასიათის მოძრაობებს მიმართავს თვალი, როდესაც იგი სხვადასხვა სიდიდისა და ფორმის, სხვადასხვა მანძილზე მდებარე საგნებს აღიქვამს. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ მოძრაობებს, რომელნიც ლინზის სისქის რეგულაციას აწარმოებენ და ამით სხვადასხვა მანძილზე მყოფი ობიექტების ბაღურაზე მკაფიოდ გამოხატვის შესაძლებლობას იძლევიან („აკომოდაცია“). გარდა ამისა, მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებს ის კუნთიც, რომელიც თვალის გუგას აფართოებს და ავიწროვებს, აგრეთვე ექვსი კუნთი, რომელიც თვალის კაკლების სხვადასხვა მიმართულებით მოძრაობას აწესრიგებს. მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ ყველა ეს მოძრაობა ისე შეთანხმებულად ხდება ორივე თვალში, თითქოს ორს კი არა, ერთ ორგანოსთან გვექონდეს საქმე. როდესაც ორივე თვალით ერთს რომელსამე საგანს ვჭკვრვტთ, ჩვეულებრივ, ორივე თვალის საფიქსაციო ხაზები ისე ეწყობა, რომ ისინი სწორედ ფიქსირებულ წერტილში ხვდებიან ურთიერთს („კონვერგენცია“) და რაც უფრო შორსაა საგანი, მით უფრო მანვილს კონვერგენციის კუთხეს ვღებულობთ. ასე, რომ სიშორე-სიანლოვის აღქმაში კონვერგენციას გადაწყვეტი როლი უნდა ჰქონდეს. საკმარისია კონვერგენცია დაირღვეს, რომ საგანი გაორებული დავინახოთ. მაშასადამე, კონვერგენცია ისე, როგორც აკომოდაცია, მაშინაც განუწყვეტლივ აქტიობაში უნდა ვიგულისხმოთ, როდესაც რაიმე უძრავი წერტილის ფიქსაციას ვახდენთ და თვალი უძრავ მდგომარეობაში უნდა ვიქონიოთ.

ამრიგად, კინესთეტიური შეგრძნება, რომელიც თვალის სხვადასხვა კუნთების ფუნქციობასთანაა დაკავშირებული, ვრცეულ ობიექტთა ხედვის ყველა აქტში ღებულობს მონაწილეობას – კერძოდ, საგანთა სიდიდის აღქმაშიც. იქ, სადაც ობიექტის სიდიდისთვის თვალის გადავლება მეტს კინესთეტიურ ენერგიას მოითხოვს, იქ საგანი უფრო დიდად გვეჩვენება, ვიდრე საწინააღმდეგო შემთხვევაში.

საგნის სიდიდე დამოკიდებულია აგრეთვე მანძილზე. შემდეგი ცდა ამას ნათლად ამტკიცებს:

მოვათავსოთ სტერეოსკოპში ორ-ორი ტოლი წრე, მაგრამ ისე, რომ ერთი წინ იყოს და მეორე უკან. რადგანაც სტერეოსკოპში უკანა უფრო შორს გამოჩნდება, ვიდრე წინა, ჩვენ შესაძლებლობა მოგვეცემა შევამოწმოთ: მართლა აქვს მანძილს ობიექტის სიდიდის შეფასებაზე რაიმე გავლენა თუ არა. საკმარისია ჩავიხედოთ სტერეოსკოპში და დავინახავთ, რომ წრე, რომელიც შორსაა, უფრო დიდი მოჩანს, ვიდრე ის, რომელიც უფრო ახლოსაა.

ეს დაკვირვება ერთს საინტერესო კითხვაზე იძლევა პასუხს. რატომაა, რომ მთვარე ჰორიზონტზე უფრო დიდი მოჩანს, ვიდრე ზენიტზე. ამ კითხვაზე, რომლის შესახებაც თავისი მოსაზრება სხვათა შორის არისტოტელსაც კი აქვს გამოთქმული, ასეთ პასუხს იძლევიან: ჰორიზონტი უფრო შორს გვეჩვენება, ვიდრე ზენიტი: ეს, უეჭველია, ალბათ იმიტომ, რომ ჩვენსა და ჰორიზონტს შუა საგნებს ვხედავთ, მაშინ როდესაც ზენიტის მიმართულებით ცარიელი სივრცეა. ცარიელი მანძილი კი, როგორც წესი, უფრო მცირე გვეჩვენება, ვიდრე სავსე. ამის დამტკიცება სულ უბრალოდ შეიძლება. დავნიშნოთ წერტილებით ორი ტოლი მანძილი და ერთ-ერთი მათგანი წერტილებით შევავსოთ; იმწამსვე დავინახავთ, რომ ეს უკანასკნელი უფრო გრძელი მოჩანს, ვიდრე მეორე. მაგრამ თუ ჰორიზონტი უფრო შორს გვეჩვენება, ვიდრე ზენიტი, მაშინ თანახმად ჩვენი სტერეოსკოპიული დაკვირვებისა, მთვარე იქ უფრო დიდი უნდა გამოჩნდეს, ვიდრე ზენიტზე.

გარდა ამ ორი ფაქტორისა, სიდიდის აღქმაზე გავლენას ახდენს აგრეთვე ობიექტის ბაღურაზე გამოხატულების სიდიდეც. ჩვენ უკვე გვექონდა ლაპარაკი, რომ ეს გავლენა აბსოლუტური ხასიათის არაა: საგანთა სიდიდის კონსტანტობის ფაქტი უეჭველია, მაგრამ მხოლოდ განსაზღვრულ ფარგლებში: ძალიან შორს ნორმალური ადამიანი ლილიბუტის ოდენა გვეჩვენება.

3. მესამე განზომილება

ყოველთვის განსაკუთრებით დიდ ინტერესს იწვევდა სხეულებრიობის აღქმის საკითხი. რატომაა და როგორაა, რომ საგნებს, რომელთა გამოხატულებაც ბაღურაზე ორგანზომილებიანია,

ჩვენ მაინც სამი განზომილების მქონედ აღვიქვამთ?

ამ საკითხზე საკმაოდ დამაჯერებელ პასუხს შემდეგი მარტივი ცდა იძლევა:

გადავხატოთ ფოტოგრაფიულად რომელიმე საგანი, ვთქვათ, კოშკი, ჭერ ისე, როგორც მას ერთი რომელიმე წერტილიდან მარჯვენა თვალი ხედავს, და მერე ისე, როგორც იმავე ადგილიდან მას მარცხენა თვალი აღიქვამს. მერე მოვათავსოთ ეს სურათები სტერეოსკოპში შესატყვისის მხარეებზე და ჩავინდოთ შიგ: კოშკის სურათი **სხეულებრივად** მოგვეჩვენება – სამგანზომილებიანად. რამ გადააქცია ორორგანზომილებიანი ნახატი სხეულებრივად? მხოლოდ მათმა შეერთებამ: სტერეოსკოპს მეტი არაფერი უქნია; მან მხოლოდ გააერთიანა ეს სურათები. მაგრამ სავსებით ერთნაირი სურათები რომ მოგვეთავსებია სტერეოსკოპში, სხეულებრივს ვერაფერს მივიღებდით. საჭიროა უსათუოდ ისეთი სურათები, რომელნიც თითოეული თვალის ბადურაზე აღბეჭდილ გამონახატულებას შეესატყვისება.

მაშასადამე, ცხადია: სხეულებრიობა ორივე თვალის მონაწილების ეფექტს წარმოადგენს. მაგრამ რა მომენტი ქმნის ამ შემთხვევაში ამ ეფექტს? ერთი ბადურის თითოეულ წერტილს მეორე ბადურაზე თავისი შესატყვისი წერტილი აქვს. ამათ „**იდენტურ წერტილებს**“ უწოდებენ, და მათი თავისებურება ისაა, რომ მათი ერთდროული გაღიზიანება ერთს გამონახატულებას იძლევა, მიუხედავად იმისა, რომ ფაქტიურად ორ გამონახატულებასთან გვაქვს საქმე. როდესაც ჩვენ რომელიმე სხეულებრივ საგანს ვჭვრეტთ, მარცხენა და მარჯვენა თვალზე არა იდენტური, ე. წ. „**დისპარატული წერტილებიც**“ დიზიანდება, და ესაა მიზეზი, რომ მარცხენა და მარჯვენა ბადურაზე აღბეჭდილი გამონახატულება ერთნაირი არაა. ჩვენი ჩვეულებრივი ხედვის დროს ორივე ეს დისპარატული გამონახატულება ერთდება და შედეგად სხეულებრიობის აღქმას ვღებულობთ. ასე ჩნდება მესამე განზომილების აღქმის შემთხვევები.

მაგრამ გარდა ამისა, დამხმარე ფაქტორების მთელი რიგიც არსებობს, რომელიც მესამე განზომილების, სიღრმის, დასრულებული აღქმის შესაძლებლობას გვაძლევს.

- 1) პერსპექტივული გადახრა (მაგალითად, ჩემს წინ მდებარე წიგნის კუთხეებისა და კიდეების).
- 2) მანძილი ზრდასთან ერთად ობიექტის გამონახატულების დაბატარავება ჩვენს ბადურაზე.
- 3) ჰაერის პერსპექტივა, რომელიც შორეულ საგნებს ნაკლებ მკაფიოდ აჩენს, ვიდრე ახლო მდებარეთ.

4) შორს მდებარე საგნების ნაწილობრივ დაფარვა ახლო მდებარეთაგან. ამ წმინდა ოპტიკურ ფაქტორებს კინესთეტიკურიც ემატება.

ა) სიღრმეში სხვადასხვა სიშორით მდებარე საგანთა აკომოდაციას სხვადასხვა კინესთეტიკური შეგრძნებები ახლავს თან.

ბ) კონვერბენციის კინესთეტიკური შეგრძნებები.

მაგრამ ის სპეციფიკური განცდა, რომელიც „სიღრმის“, ან „სხეულებრიობის“ აღქმის სახით გვეძლევა, მარტო მხედველობასა და თვალის მოძრაობათა შეგრძნების ნიადაგზე არ აიგება. უეჭველია, რომ ამ განცდაში თავისი წვლილი სხვა ორგანოებსაც შეაქვთ, განსაკუთრებით, თუ მას გენეტიკური თვალსაზრისით განვიხილავთ. პატარა ბავშვისთვის, მაგალითად, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ კინესთეტიკურ განცდებს, რომელნიც ტაცების მოძრაობასთან არიან დაკავშირებული: „ახლო“-ს და „შორი“-ს განცდას განსაკუთრებით ეს კინესთეტიკური მომენტები უნდა აძლევდნენ სპეციფიკურ ხასიათს. შემდგომს ასაკობრივ საფეხურებზე ამას მთელი სხეულის მოძრაობასთან – განსაკუთრებით ლოკომოციასთან – დაკავშირებული კინესთეტიკური შეგრძნებები ემატება: შორის განცდაში საკუთარი მოძრაობის ცნობიერებაც ღებულობს მონაწილეობას. ერთი სიტყვით, ადამიანი „სიღრმეს“ არა მარტო თვალით „ხედავს“ და თვალის მოძრაობით განიცდის, არამედ მთელი თავისი პიროვნებით, რომლის ორგანოთაგანაც ყოველს ცალკე შემთხვევაში ის ორგანო იწყებს მოქმედებას, რომელიც აღქმის მიზანს ყველაზე უფრო მიზანშეწონილად ემსახურება (**შტერნი**).

გეშტალტთეორიის წარმომადგენელთა ექსპერიმენტებმა სიღრმის აღქმის საკითხშიც შეიტანეს ახალი შუქი. გამოიკვავა, რომ სიღრმის განცდას არა მარტო ზემოაღნიშნული ფაქტორები განსაზღვრავენ: ნაწილების ახალ გამთლიანებას, იმავე ნაწილებისგან ახალი სტრუქტურის შექმნას, გადასტრუქტურებას, ხშირად გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის სიღრმის განცდის აღმოცენების პროცესშიც.

დროის აღქმა

1. აწყმოს განცდა

აღქმის საგანი, ჩვეულებრივ, არა მარტო სივრცეში მოცემულად განიცდება, არამედ, კიდევ უფრო მეტად, **დროშიც**. აღქმისთვის ყველაზე უფრო დამახასიათებელი, ყველაზე უფრო სპეციფიკური ისაა, რომ იგი თავის საგანს ამჟამად მოცემულად, ამჟამად არსებულად, აწყმოსში წარმოდგენილად, ერთი სიტყვით, **აქტუალურ საგნად** განიცდის. ეს აწყმოს მომენტის განცდაა, რომ აღქმას წარმოდგენისგან განასხვავებს. როდესაც განცდაში მისი საგნის წარსული დროისადმი, ნამყოსადმი, მიკუთვნების მომენტი მოცემული, ანდა დროის მომენტი სრულიად

უგულებელყოფილია, მაშინ ჩვენ **წარმოდგენასთან** გვაქვს საქმე. აღქმა და წარმოდგენა განსაკუთრებით ამით განსხვავდებიან ურთიერთისაგან: და საგულისხმოა. რომ ეს ნიშანი თვითონ განცდაშია მოცემული: იგი არა მხოლოდ ობიექტურად არსებობს. ერთი სიტყვით, აღქმა აწმყოში მოცემული საგნის განცდას წარმოადგენს.

მაგრამ როგორ არის „აწმყოში მოცემულობის“ განცდა შესაძლებელი? როგორ შეიძლება აწმყო განცდა, როდესაც მათემატიკურად მას არავითარი ხანგრძლიობა არა აქვს – როდესაც, მაშასადამე, როგორც დროის მონაკვეთი, აწმყო ნამდვილად არ არსებობს? მართლაც, დრო ხომ მარად მიმდინარედ განიცდება: დროს შეჩერება არ შეიძლება. მაშასადამე, აწმყო შეიძლება მხოლოდ როგორც მარად მოძრაობაში მყოფი საზღვარი წარმოვიდგინოთ წარსულსა და მომავალს შორის. შეუძლებელია თვითონ მას რაიმე ხანგრძლიობა ჰქონდეს, იმიტომ რომ ყოველი ხანგრძლიობა ან განვლილს და ან გასავლელ დროს ნიშნავს.

აწმყოს ცნება, ამის მიხედვით, ლოგიკურად შინაგან წინააღმდეგობას შეიცავს; მას რაღაც ხანგრძლიობა უნდა ჰქონდეს, ესე იგი, რამდენიმე ხანს მაინც უნდა გრძელდებოდეს, მაგრამ ამავე დროს შეუძლებელია, მას მართლა რაიმე ხანგრძლიობა ჰქონდეს.

ეს რომ ასეა, ეს უდაოა. მაგრამ, მეორის მხრივ, ვის შეუვა ეჭვი, რომ აღქმა მართლა არსებობს, რომ მაშასადამე, აწმყოს განცდა უეჭველად გვაქვს? როგორც ჩანს, მათემატიკური დრო და ფსიქოლოგიური დრო ერთიდაიგივი არ არის, თვითონ დრო ობიექტურად. რასაკვირველია, ერთია, მაგრამ დროის ანალიზი მათემატიკური თვალსაზრისით და დროის განცდა ერთმანეთს არ ემთხვევა. მათემატიკურ აწმყოს ხანგრძლიობა არა აქვს. მაგრამ ფსიქოლოგიურად აწმყო უსათუოდ არსებობს; ჩვენ მას უეჭველად განვიცდით და, მიუხედავად იმისა, რომ ის აწმყოა, მას მაინც გარკვეული ხანგრძლიობა აქვს.

მოვიყვანოთ მაგალითი! მე ვკითხულობ აი ამ სიტყვას, და მე ვკითხულობ მთელ წიგნს. რა განსხვავებაა დროის განცდის მიხედვით ამ ორ შემთხვევას შორის? ეს ერთი სიტყვა ცალკე ასოებისგან შესდგება, და მისი წაკითხვა გარკვეული დროის მონაკვეთს მოითხოვს – მართალია, მცირეს, მაგრამ მაინც ერთგვარი ხანგრძლიობისას, ვთქვათ, „1“-ს. მთელი წიგნის წაკითხვასაც დრო უნდა, რასაკვირველია, გაცილებით მეტი. პრინციპულად ამ ორ შემთხვევას შორის არავითარი განსხვავება არაა: განსხვავება მხოლოდ დროის იმ ხანგრძლიობის მეტნაკლებობაშია, რომელსაც თითოეული მათგანი მოითხოვს. მაგრამ რა დიდი განსხვავებაა მათ შორის ფსიქოლოგიურად! სიტყვა ყველა თავისი ნაწილებით, ცალკე ასოებით, რომლისგანაც იგი შესდგება და რომლის წაკითხვაც რაღაც დროის ერთეულებს, სეკუნდის ნაწილებს, მოითხოვდა, მთლიანად მაქვს ამ მომენტში ცნობიერებაში: თითქოს ყველა ასოები ერთდროულად ცოცხლობდნენ მასში; თითქოს უკანასკნელი ასო რომ წავიკითხე, პირველი ჯერ კიდევ აქტუალურად განიცდებოდა ცნობიერებაში; თითქოს მან ვერ მოასწრო აწმყოს ჩამოშორებოდა და წარსულს შეერთებოდა.

ერთი სიტყვით, ცალკე სიტყვის წაკითხვის შემთხვევაში მისი, სხვადასხვა დროს აღქმული, ელემენტები ერთს მთლიანში ერთიანდებიან და ამ მთელში სიცოცხლეს განაგრძობენ: ისინი აწმყოში მოცემულად განიცდებიან.

სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე მთელი წიგნის წაკითხვის შემთხვევაში. აქ დროის ხანგრძლიობა, რომელიც წიგნის წაკითხვას მოუხდა, სრულიად გარკვევით ნაწილდება: მე გარკვევით განვიცდი, რომ ამ წიგნის წინა ნაწილებს ეხლა კი არ ვკითხულობ, არამედ წარსულში (ან ორი საათის წინათ, ან გუშინ) ვკითხულობდი. აქ ცალკე წარსული დროის განცდაც მაქვს და ცალკე აწმყოისაც – აი, ეხლა რომ ამ სიტყვას ვკითხულობ.

ამრიგად, აწმყოს განცდა უეჭველი ფაქტია. ფსიქოლოგიურად აწმყო დროის ის მონაკვეთია, რომელსაც ერთი, მეტად თუ ნაკლებად რთული მთლიანი ნაწილების განცდა ავსებს. როგორც ეს ნაწილებია ერთად მთლიანში მოცემული, ისეა მათი დროც მთლიანის მომენტანური განცდის დროში მოცემული. ამიტომ, რომ ჩვენს განცდაში აწმყოს ხანგრძლიობა აქვს.

დავასახელოთ მაგალითი! ეს-ეს იყო კედლის საათმა რეკვა დაასრულა. მე მუშაობაში ვიყავი გართული და არ დამითვლია, თუ რამდენი დაირეკა. მაგრამ მტკიცე რწმენა მაქვს, რომ მე შემიძლია აღვადგინო, რამდენჯერ დაჰკრა საათმა. მთელი ეს რეკვის პროცესი თავიდან ბოლომდე თითქოს ჯერ კიდევ ცოცხალია ჩემს ცნობიერებაში, იმდენად ცოცხალი, რომ მართლა შემიძლია მისი აღდგენა. რეკვა საკმაო ხანია, რაც დასრულდა: იგი წარსულს ეკუთვნის მთლიანად. მიუხედავად ამისა, იგი ჯერ კიდევ აქტუალურადაა ჩემს განცდაში მოცემული. ისე აქტუალურად, თითქოს ყურს ეხლა ესმოდეს რეკვა.

2. უმოკლესი აწმყო

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ცნობილია ცდები, რომელნიც ობიექტური დროის იმ მინიმალური ხანგრძლიობის დადგენას ისახავენ მიზნად. რომელიც მინიმალური **ხანიერობის**(duree) „ფსიქიკური პრეზენტობის დროს“ (შტერნი), ანუ უმოკლესი აწმყოს განცდისთვისაა საკმარისი. განსაკუთრებით გრძობიერი აღმოჩნდა ამ მხრივ ყური: **ექსნერის** მიხედვით, ორი ელექტრული სიგნალი ცალკე ისმის, თუ მათ 0,002 სეკუნდის ინტერვალი აშორებს ერთმანეთს. მხედველობითი სიგნალების გასარჩევად ცოტა უფრო დიდი ინტერვალია საჭირო. სახელდობრ, 0,044 სეკუნდი.

მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ, როდესაც სხვადასხვა მოდულობის გამლიზიანებლები ერთდროულად მოქმედობენ ჩვენზე, ისინი თანამიმდევრად გვეჩვენებენ. ეს იმიტომ, რომ ზოგი ორგანო უფრო ნელა მუშაობს, ზოგი უფრო სწრაფად. მაგალითად, ოპტიკური შეგრძნება ნელა ჩნდება და ნელა ქრება.

3. მაქსიმალური აწმყო

განსაკუთრებით კარგად არის შესწავლილი საკითხი გამლიზიანებელთა მაქსიმალური ხანგრძლიობის შესახებ, რომელიც ჯერ კიდევ აწმყოს სახით შეიძლება განცდილ იქნეს.

ვუნდტის შემდეგ ასეთ მეთოდს იყენებენ: ცდისპირს იზოტონური მეტრონომის საშუალებით, ესე იგი, ისეთი მეტრონომის საშუალებით, რომელიც თანაბარი ინტერვალით, მაგალითად, $\frac{1}{2}$ სეკ. (იზოქრონულად) და თანაბარი ინტენსიობით (იზოტონურად) მუშაობს. ბგერითს გამლიზიანებლებს აძლევენ. ჯერ, ვთქვათ, მეტრონომის ერთ ცემას აძლევენ, მერე ორს, სამს, ოთხს და ასე შემდეგ მანამდე, სანამ ცდისპირს მეტრონომის ცემათა რიცხვი ჯერ კიდევ დაუთვლელადაც ეცოდინება, ესე იგი, სანამ მიწოდებული გალიზიანებანი კიდევ ერთ მთლიან აღქმად ერთდებიან – ერთ აღქმად, რომელიც აწმყოს ნიშნითაა აღბეჭდილი.

თანამად არსებული გამოკვლევებისა, დღესდღეობით შეიძლება ითქვას, რომ ნამდვილი აწმყოს ხანიერობა, რომელიც, სხვათა შორის, მრავალი ფაქტორის ზეგავლენას ემორჩილება და ამიტომ ძალიან ცვალებადია. რამოდენიმე სეკუნდს არ აღემატება. იგი დამოკიდებულია გალიზიანებათა თანამიმდევრობის სისწრაფეზე. საუკეთესო აღმოჩნდა ინტერვალი 0.2 სეკ. 0,3-მდე. თუ ინტერვალი 4 სეკუნდს უდრის, მაშინ ბგერითი ერთეულების გაერთიანება აღარ ხდება: სანამ მეორე ხმას გაიკონებდით, პირველი უკვე იკარგება. ხოლო როდესაც ინტერვალი 0.18 სეკ. ნაკლებია, სინთეზი არც მაშინ ხერხდება: ცემათა სერიის ნაცვლად. რაღაც ხანგრძლივი ხრიალი ისმის. ერთერთს ხელისშემწყობ ფაქტორს რითმიც წარმოადგენს. თუ რითმი ხელსაყრელია, მაშინ გალიზიანებათა გაცილებით მეტი რიცხვი ერთიანდება აწმყოს ნიშნით აღბეჭდილ აღქმაში, ვიდრე უამისოდ.

4. რითმი

დროის აღქმისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს რითმს. იგი პირველ რიგში აკუსტიკურ შეგრძნებებს ეხება; მაგრამ, რასაკვირველია, მარტო მათ ფარგლებში არ რჩება. იგი იმავე დროს მოძრაობებზეც ვრცელდება. ჩვეულებრივ, აკუსტიკურ შეგრძნებათა რითმი ჩვენდაუნებურად შესატყვისი რითმული მოძრაობების ტენდენციას გვიღვიძებს. ბგერათა რითმულ თანამიმდევრობას ხელის, ფეხის და მთელი სხეულის მოძრაობას ვაყოლებთ ხოლმე თან: საცეკვაო მუსიკა საცეკვაოდ გვიზიდავს.

მაგრამ რითმი მხედველობის შეგრძნებათა არეშიც განიცდება: ვთქვათ, რვეულის ხაზებს შუა ხუთ-ხუთი მილიმეტრია დატოვებული: მიუხედავად იმისა, რომ ეს ინტერვალი ყველგან ზუსტადაა დაცული, ჩვენ მაინც შეგვიძლია. ხაზები თანასწორი ჯგუფების სახით, ვთქვათ, წყვილ-წყვილად აღვიქვათ. ამ შემთხვევაში ინტერვალი ჯგუფებს შორის უფრო დიდი მოგვეჩვენება, ვიდრე ჯგუფის წევრთა შორის. ამრიგად, ბგერათა რიგის რითმული თანამიმდევრობის სრულ ანალოგიას ვღებულობთ.

რითმი დროისა და სივრცის ორგანიზაციას წარმოადგენს: იგი ერთგვაროვან შთაბეჭდილებებს გარკვეულ ერთეულებში აერთიანებს და ამავე დროს ამ ერთეულების ელემენტების მკვეთრი აღქმის შესაძლებლობასაც გვაძლევს: რითმი ინტეგრაციაც არის და დიფერენციაციაც ერთსადაიმევე დროს.

5. ხანიერების შეფასება

აწმყოს განცდის სპეციფიკურ თავისებურებას ის გარემოება შეადგენს, რომ იგი უთუოდ რითმიეა სახე: იგი ყოველთვის თანამიმდევრობის განცდას წარმოადგენს. ამიტომ, რომ ექსპერიმენტულად აწმყოს განსაცდელად ბგერათა თანამიმდევრობითი რიგით სარგებლობენ ხოლმე. უამისოდ დროში განფენილობის ანუ **ხანიერობის** განცდა არ არსებობს. მაგრამ თუ აწმყო თანამიმდევრობას შეიცავს, მაგრამ ისეთ თანამიმდევრობას, რომლის წინა წევრებიც შემდგომი წევრების გვერდით განაგრძობენ არსებობას; თუ იგი წერტილად კი არა, უფრო ხაზად განიცდება, მაშინ გასაგებია, რომ აწმყოში წარსულიც გვეძლევა, რომ აწმყოს განცდა წარსულის განცდასაც შეიცავს, რომ, მაშასადამე, **წარსულს**, როგორც **ენლა მოცემულს**, როგორც **აქტუალურს** განვიცდით. ერთი სიტყვით, გასაგები ხდება **წარსულის აღქმის** ფაქტი.

მაგრამ თუ ხანიერობა, ესე იგი, აწმყოს დრო, ყოველთვის სახეა, მაშინ ობიექტურად ერთი-დაიმევე ხანგრძლიობის აწმყოს ერთნაირად უნდა ვაფასებდეთ. დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ეს ასე არაა: როდესაც რასმე ველოდებით, დრო გრძელდება; როდესაც ამავე დროის განმავლობაში რასმე საინტერესოს ვაკეთებთ, დრო გარბის. ობიექტურად ერთიდაიმევე ხანგრძლიობის დრო სხვადასხვა ხანგრძლიობისად აღიქმება. შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ეს იმიტომ ხდება, რომ პირველ შემთხვევაში დრო ცარიელია, მეორეში შინაარსითაა სავსე. მაგრამ ნამდვილად იგი ორივე შემთხვევაში შევსებულია. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ლოდინის შემთხვევაში მას ერთფეროვანი შინა-არსი აქვს, მეორე შემთხვევაში კი მრავალფეროვანი. როდესაც ასეთ განსხვავებასთან გვაქვს ხოლმე საქმე, მაშინ დროის ხანგრძლიობა ყოველთვის განსხვავებულად განიცდება. ამ აზრით დროის აღქმის ფსიქოლოგიაში **სავსე დროის კანონის** შესახებ ლაპარაკობენ. როგორც ვხედავთ, ეს გამოთქმა

ზუსტი არაა: იგი უფრო შინაარსის მრავალფეროვნებასა და დანაწევრებულობას გულისხმობს.

მაგრამ არსებობს მეორე კანონი: როდესაც რასმე სასიამოვნოს ელოდები, დრო არ თავდება; როდესაც რასმე უსიამოვნოს, დრო ძლიერ სწრაფად გარბის. როგორც ჩანს, აქ გადამწყვეტ როლს ემოციური ფაქტორი ასრულებს. **ელზენჰანსი** ამას დროის შეფასების **ემოციური განსაზღვრულობის** კანონს უწოდებს.

ექსპერიმენტულად დადასტურებულია, რომ დროის თვითონ ობიექტურ ხანგრძლიობასაც აქვს მნიშვნელობა, მიუხედავად იმისა, თუ რა შინაარსით არის იგი სავსე: ჩვეულებრივ, ერთიდაიმავე განცდებით ავსებული მცირე დროის მონაკვეთის გადაფასება ხდება, ხოლო უფრო დიდი დროის მონაკვეთის შეუფასებლობა, ესე იგი, პირველი უფრო ხანგრძლივი გვეჩვენება, ვიდრე ის ნამდვილადაა, ხოლო მეორე უფრო ხანმოკლე. საინტერესოა, რომ გადაფასებაცა და შეუფასებლობაც ბავშვებს უფრო დიდი აქვთ, ვიდრე ზრდადასრულებულთ (დიდებს გადაფასება 133% აღმოაჩნდათ წუთში, ხოლო მოზარდებს 7-19 წლამდე – 175%).

6. ნატივიზმის საკითხი

ფსიქოლოგიაში დროის აღქმის მიმართაც იგივე საკითხი იდგა, რაც სივრცის აღქმის მიმართ: პირველადია და უფრო მარტივ განცდებზე დაუყვანადია, მაშასადამე, თანდაყოლილია, დროის განცდა (**ნატივიზმი**), თუ იგი უფრო მარტივი ელემენტების კომბინაციის ნაწარმოებია (**გენეტიზმი**)? **ბერგსონი** დროს თვითონ ფსიქიკის არსად თვლის: არ არსებობს ფსიქიკური მდგომარეობანი, არის მხოლოდ ცვლილებები: დრო ფსიქიკურ ფენომენთა გამოვლენის ფორმაა.

გუნდტი აქაც გენეტიზმის თვალსაზრისს იცავს. მისი აზრით, დრო აკუსტიკურისა და დაძაბვის შეგრძნებათა და მათთან დაკავშირებული დაძაბულობისა და შვების გრძნობათა ნიადაგზე აიგება. **მიუნსტერბერგის** აზრით, დროის აღქმის შემთხვევაში გადამწყვეტ როლს კუნთური შეგრძნება ასრულებს. **ლიბსი** ასე ფიქრობს: დროის აღქმა წარმოდგენათა ქვალიტატურ ცვალებას – მათ ზრდასა და შემცირებას წარმოადგენს. შეგრძნებამ შეიძლება ასეთი მოდიფიკაცია განიცადოს. იგი სუსტდება, მერე ცხოველ წარმოდგენად იქცევა, მერე ბუნდოვანდება. ეს მოდიფიკაციაა, რომ დროითი პროცესის ნიმუშს წარმოადგენს, ამბობს **ლიბსი**. **რეგო დალლონი**-ს ერთერთ ავადმყოფს დროის განცდის და ორგანული შეგრძნებების უნარი ერთდროულად აღმოაჩნდა დაკარგული. მაშასადამე, დროის აღქმისთვის შესაძლებელია ამ შეგრძნებებსაც ჰქონდეთ ერთგვარი მნიშვნელობა.

დღეს ნატივიზმისა და გენეტიზმის საკითხი დროის აღქმის მიმართ ისე მწვავედ აღარ დგას, როგორც მე-19 საუკ. ფსიქოლოგიაში იდგა. როგორც ჩანს, ავტორთა უმრავლესობა ამ შემთხვევაშიც იმავე პოზიციაზე დგას, როგორც სივრცის აღქმის შემთხვევაში: პირველადი პრიმიტიული განცდა დროისა – ხანიერობა – ისევე თანდაყოლილია, როგორც სივრცის აღქმის შემთხვევაში – **განფენილობა**. მაგრამ დასრულებული დროის განცდა, ისე როგორც სივრცისაც. განვითარების მხოლოდ საკმაოდ რთული პროცესის მონაპოვრად უნდა ჩაითვალოს.

7. სენსორული შინაარსი

რა მოდალობის შეგრძნებასთან უფრო მეტი კავშირი აქვს დროის განცდას?

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ზოგის აზრით, დროის განცდა სრულიად გარკვეული მოდალობის შეგრძნებათა მასალით აიგება. განსაკუთრებული ადგილი ასეთ შეგრძნებათა შორის სმენის მოდალობას უჭირავს. მაგრამ უდაოა, რომ დროც ისევე ინტერმოდალური წარმოშობის განცდაა, როგორც სივრცეც – შეიძლება კიდევ უფრო მეტადაც, რადგანაც სუბიექტს გაცილებით უფრო ინტიმური კავშირი აქვს დროსთან, ვიდრე სივრცესთან.

სხვადასხვა სენსორული მასალით აგებული დროის განცდა არ არსებობს. დრო ერთია, და ამ ერთ დროს ჩვენ საჭიროებისდა მიხედვით, ყველა იმ საშუალებით აღვიქვამთ, რაც კი ჩვენს განკარგულებაში მოიპოვება. რომ დრო – რა გრძნობის ორგანოს საშუალებითაც უნდა აღიქმებოდეს იგი – ერთია, ამის დამტკიცება შემდეგი მარტივი ცდით შეიძლება.

ცდისპირს ერთიდაიმავე დროის ხანგრძლიობის შეფასებას სხვადასხვა გრძნობის ორგანოს საშუალებით ავალეებენ: აძლევენ ერთიდაიმავე ხანგრძლიობის სმენის, მხედველობის, შეხების და სხვა გამღიზიანებელთ. შედეგი ასეთია: ყველა გრძნობის ორგანო თითქმის სავსებით ერთნაირ შეფასებას იძლევა.

დაკვირვება

1. „შეგრძნებითი აღქმა“

აქამდე ჩვენ აღქმის შესახებ ისე ვლაპარაკობდით, თითქოს მისი მარტო ერთადერთი ფორმა არსებობდეს. ნამდვილად კი სინამდვილესთან რეცეპტორული დამოკიდებულების ფორმები სხვადასხვანაირია: ზოგი უფრო მარტივია, ზოგი უფრო რთული. თუ რომელს მათგანს მიმართავს ცოცხალი არსება, ეს, ერთის მხრივ, მისი განვითარების აქტუალურ დონეზეა დამოკიდებული, ხოლო, მეორის მხრივ, ქცევის იმ ფორმაზე, რომელშიც მას ამჟამად სინამდვილესთან აღქმითი ურთიერთობის დამყარება უხდება. ასე რომ განვითარების უმაღლეს საფეხურზე მდგომი არსების, ადამიანის, ცხოვრებაშიც იქნება შემთხვევები, როდესაც იგი აღქმის უმარტივეს ფორმებს მიმართავს

ხოლმე, იმიტომ რომ სინამდვილესთან დამოკიდებულების, ესე იგი, **პრაქტიკის**, ფორმა შეიძლება ზოგჯერ ისეთი იყოს, რომ იგი აღქმის ამ უმარტივესი სახეებითაც დაკმაყოფილდეს.

აღქმის ყველაზე უფრო მარტივ ფორმად ის შემთხვევები შეგვიძლია ჩავთვალოთ, როდესაც გარე გავლენებითა ზეგავლენა უბრალო გამოძახილს პოულობს ჩვენს ფსიქიკაში, როდესაც გარეგანი გავლენების მხოლოდ არსებობა განიცდება; ხოლო მისი რაობა, მისი რაგვარობა სრულიად უცნო რჩება. ასეთ განცდებს განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში ექნებოდა ადგილი, როდესაც გარე სინამდვილის რაგვარობა როლს არ თამაშობს ჩვენთვის, როდესაც მის მიმართ არავითარი ინტერესი არა გვაქვს, როდესაც ჩვენი შემოქმედება სინამდვილზე სრულიად არაა ჩვენზე დამოკიდებული – როდესაც მას თვითონ გამღიზიანებელი განსაზღვრავს. სინამდვილესთან ასეთი დამოკიდებულების უკიდურეს ფორმად **ძილი** შეიძლება ჩაითვალოს. ძილში სინამდვილესთან ყოველი პრაქტიკული კავშირი შეწყვეტილი გვაქვს. ჩენლ მასზე შემოქმედებას სრულიად არ ვაპირებთ. მაგრამ ეს გარემოება თვითონ გამღიზიანებლებს, რა თქმა უნდა, ხელს არ უშლის ჩვენზე შემოქმედება განაგრძონ. ჩვეულებრივ, ჩვენ არ ვგრძნობთ ამ შემოქმედებას: იგი ფიზიოლოგიურის საზღვრებს არ სცილდება. მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც რაიმე ძლიერი გამღიზიანებელი, ვთქვათ, ძლიერი ხმაური, გვალვიძებს. ვთქვათ, ოთახში რაღაც გადმოვარდა და ძლიერი ხმაურის გამო გამეღვიძა. ხდება ზოგჯერ, რომ სრულიად არ ვიცით, რამ გავგვალვიძა, მაგრამ ყურში თითქოს რაღაც ისმის: შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ხმაურის კვალი განაგრძობდეს მოქმედებას, და ერთბაშად ჩვენ ვხვდებით, რომ ხმაურმა გავგვალვიძა.

აქ ერთდროულად აღქმის ორი საფეხურის მაგალითი გვაქვს მოცემული: პირველი, უმარტივესი ფორმა ისაა, რომ „**ყურში რასღაც განვიცდით**“, თითქოს „**ჩვენში ხმაურობდეს**“, თითქოს ეს „**ხმაური**“ ჩვენი მდგომარეობა იყოს, და არა რაღაც, ჩვენს გარეთ არსებული. ესაა სწორედ ის უმარტივესი ფორმა გარესინამდვილის განცდისა, რომლის გათვალისწინების მიზნითაც ეს მაგალითი დაგვჭირდა.

ანალოგიური განცდა თავის დროზე შეგრძნების სახელწოდებით აღწერე*, და შემდეგ დაახლოებით ასეთივე განცდის ექსპერიმენტალური ანალიზი ჰაინც ვერნერმა სცადა. შეიძლება შტერნიც ამავე კატეგორიის მოვლენას გულისხმობდეს, როდესაც ლაპარაკობს: „შეგრძნება ამ შემთხვევაში პიროვნების მთლიან რეზონანსს წარმოადგენს გამღიზიანებელზე“-ო. მთლიან რეზონანსზე ლაპარაკი აქ სავსებით არ გამოხატავს იმ მოვლენას, რომელიც მე მაქვს მხედველობაში: იგი მთლიანი მდგომარეობის ფონზე აღმოცენებულს საკმაოდ მკაფიო განცდას წარმოადგენს, რომელიც ჯერ კიდევ ვითომ სუბიექტის მდგომარეობად განიცდება.

ანალოგიური განცდა არა მარტო ახალ გარღვიძებულს აქვს. საზოგადოდ, როგორც კი შეწყდება პრაქტიკული კავშირი ჩვენსა და სინამდვილეს შორის, ყოველთვის ასეთი განცდების აღმოცენების პირობებთან გვაქვს საქმე, მაგალითად, ძლიერი დაღლილობის შემთხვევაში, ყურადღების თვალსაჩინო დაქვეითების შემთხვევაში.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ შეუძლებელი არაა, ზოგიერთს შემთხვევაში, აღქმის ეს უმარტივესი ფორმა, ეს, ასე ვთქვათ, შეგრძნებითი აღქმა, გარესინამდვილესთან პრაქტიკული ურთიერთობის საჭიროებათათვის სრულიად საკმარისი აღმოჩნდეს. სახელდობრ, იმ შემთხვევაში, როდესაც გარე-გამღიზიანებელი მხოლოდ სიგნალის როლს ასრულებს, რომელსაც ესათუის რეაქცია სდევს თან. განსაკუთრებით ხშირი უნდა იყოს ეს შემთხვევები **მოხმარების** პრაქტიკაში, სადაც კავშირი გამღიზიანებელსა და რეაქციას შორის ხშირად წმინდა რეფლექტორული ხასიათისაა.

2. დაკვირვება

მაგრამ იმ შემთხვევებში, როდესაც მოქმედება გამღიზიანებლის რაგვარობაზეა დამოკიდებული, როდესაც სუბიექტმა წინასწარ უნდა გაითვალისწინოს იგი, სანამ რეაქციას მოიცემოდეს, შეგრძნებითი აღქმა საკმარისი აღარაა: აქ აუცილებელი ხდება, აღქმის შინაარსი ობიექტურად მოცემულად იქნეს განცდილი, აუცილებელი ხდება, აღქმა საგნის განცდას იძლეოდეს. ეს უკვე შემდეგი ფორმაა აღქმის გამოვლენისა, ანდა მისი განვითარების შემდგომი, უფრო მაღალი საფეხური. როდესაც ჩვენს მაგალითში გავვიძებინებთ შემდეგ ხმაურს ცნობილობთ, მისი განცდა ერთბაშად სხვანაირი ხდება: ეხლა იგი გარედან მოცემულად განიცდება, ისეთ რადმე, რასაც ობიექტური არსებობა აქვს, რაც იძლევა გარკვეული საგნის ნიშანს წარმოადგენდეს.

აღქმის განვითარების ამ საფეხურისთვის ორი ნიშანია დამახასიათებელი. ერთი, რომლითაც ის განვითარების წინა საფეხურს ეთიშება; და მეორე, რომელიც მას განვითარების შემდგომი საფეხურისგან განასხვავებს. პირველი სწორედ მის საგნობრიობაში, მის ობიექტურობაში მდგომარეობს; მეორე მის პასიურობაში – სახელდობრ, იმ გარემოებაში, რომ იგი, ისე როგორც შეგრძნებითი აღქმის შემთხვევაშიც, სავსებით გამღიზიანებლის შემოქმედებაზეა დამოკიდებული: იმოქმედებს გამღიზიანებელი, გაჩნდება აღქმაც, და როგორც იქნება ეს შემოქმედება, სავსებით ისეთივე იქნება აღქმის შინაარსიც. ყოველ შემთხვევაში, აღქმის იმპულსი უფრო გარედან მომდინარეობს, ვიდრე შიგნიდან, თვითონ სუბიექტის განზრახვებიდან.

* იხ. ჩემი ექსპერ. ფსიქოლოგიის საფუძვლები, 1925

აღქმის განვითარების შემდგომ საფეხურთან გვაქვს საქმე, როდესაც აღქმა **აქტიური** ხდება, როდესაც მისი აღმოცენება და შინაარსიც სუბიექტის განზრახვაზე, მის ნებელობაზეა დამოკიდებული; ერთი სიტყვით, როდესაც ნებისმიერი აღქმა ჩნდება. ასეთი აქტიური ნებისმიერ აღქმა უკვე უბრალო აღქმა აღარაა. იგი **დაკვირვების** სახელწოდებითაა ცნობილი.

ნამდვილი დაკვირვების შესახებ განსაკუთრებით აღქმის განვითარებული კატეგორიალობის შემთხვევაში შეიძლება ლაპარაკი. როდესაც აღქმის საგანი, როგორც ობიექტური მოცემულობა განიცდება, რომელსაც, შესაძლებელია, ბევრნაირი კონკრეტული გამოვლინა ჰქონდეს, როდესაც იგულისხმება, რომ არსებობს საგანი, რომლის შინაარსიც არცერთი ასეთი ცალკეული აღქმის შემთხვევით არ ამოიწურება, მაშინ, შეიძლება, მისი მაქსიმალური გათვალისწინების მიზნით. ახალახალი თვალსაზრისით მისი ახალახალი აღქმა იქნეს ნაცადი. ასეთს **შეგნებულს, მეთოდურს, გარკვეულ თვალსაზრისთა მიხედვით დაგეგმულ აღქმას დაკვირვება ეწოდება.**

თავისთავად იგულისხმება, დაკვირვება მხოლოდ ისეთ არსებას შეუძლია, რომელსაც საკმაოდ განვითარებული ნებელობა აქვს: **დაკვირვება მხოლოდ ადამიანს შეუძლია.** ამიტომაც ნებელობა დაკვირვების უპირველეს პირობად ითვლება.

ფრებესი დაკვირვების განსხვავებულ სახესხვაობათ ასახელებს; პირველი შემთხვევა ეს ისაა, როდესაც ობიექტი სტატიკურ მდგომარეობაშია მოცემული და ხანგრძლივი დაკვირვების შესაძლებლობას იძლევა. ასეთი ობიექტის დაკვირვების შესახებ **ლიბტენბერგი** ამბობს: მე იმდენხანს შემიძლია შევაჩერო თვალი ერთსადაიმავე საგანზე, სანამ მასში რაიმე ახალ ნიშანს არ აღმოვაჩინო. მაშასადამე, მთავარი აქ მიზნობრივი წარმოდგენაა. იგი მტკიცე უნდა იყოს და მყარი, იმიტომ რომ მთლიანი ხასიათი დაკვირვებას მხოლოდ მიზნობრივი წარმოდგენის ნიადაგზე ეძლევა. დაკვირვების მეთოდურობა თვალსაზრისისა და კატეგორიების სიმრავლეზეა დამოკიდებული. ამიტომაც, რომ თითოეული ჩვენთაგანი სინამდვილის ნაცნობ სფეროში უფრო ზუსტ დაკვირვებას ახერხებს, ვიდრე უცნობში. სპეციალისტის დაკვირვება გაცილებით უფრო მდიდარია და ზედმიწევნითი, ვიდრე არა სპეციალისტისა. მაგრამ ყველაფერი ეს განსაკუთრებით ჩვენს წინაშე მდგომი მყარი ობიექტის დაკვირვებას ეხება.

მაგრამ არის შემთხვევები, რომ ზოგჯერ სწრაფად წარმავალ მოვლენას უნდა დავაკვირდეთ. ვთქვათ, ჩვენ წინასწარ ვიცით, რომ ეს მოვლენა გაჩნდება; მაგრამ ისიც ვიცით, რომ იგი სწრაფად გაქრება. ასეთი დაკვირვების მთავარ პირობას თვალსაზრისის წინასწარ მომზადება და ყურადღების სწრაფად, საჭირო მიმართულებით, წარმართვა შეადგენს.

სულ სხვა მდგომარეობაა, როდესაც დაკვირვება სრულიად მოულოდნელ მოვლენას თუ შემთხვევას ეხება. მაგალითად, მიწისძვრა მოხდა, ან შემთხვევით რაიმე კატასტროფას დაესწარი ასეთ შემთხვევებში ნამდვილი დაკვირვების აუცილებელ პირობას ის წარმოადგენს, რომ დაკვირვების თვალსაზრისის სწრაფად შეიმუშავო და ნებისმიერ შესცვალო.

დაკვირვების თავისებურ ფორმასთან გვაქვს საქმე, მაგალითად, **მოგზაურობის** პირობებში, როდესაც აღქმის მრავალმხრივობასა და სიფხიზლეს დაკვირვების ზოგადი განწყობა განსაზღვრავს.

აღქმის ონტოგენეტური განვითარება

1. ადრეული ბავშვობა

აღქმის უმარტივესი ფორმა, შეგრძნებითი აღქმა, გრძნობათა ორგანოების მომწიფების დონეზეა დამოკიდებული. სადაც ესა თუ ის გრძნობის ორგანო იმდენად მომწიფებულია, რომ შესატყვისი ფიზიოლოგიური პროცესის აღმოცენებასა და მიმდინარეობას უზრუნველყოფს, იქ სრული უფლება გვაქვს შეგრძნების შესახებაც ვილაპარაკოთ. ის ფაქტი, რომ ახალშობილ ბავშვს რეფლექსების მთელი რიგი აქვს, ამტკიცებს, რომ გარეგამლიზიანებელთა მოქმედებას მისთვის სიგნალის მნიშვნელობა აქვს, რომ, მაშასადამე, მას ამ უკანასკნელის, აღქმა შეუძლია.

რომ ამ შემთხვევაში მართლა მხოლოდ აღქმის ელემენტარულ სახესთან, შეგრძნებით აღქმასთან, გვაქვს საქმე, ეს ნათლად ჩანს განსაკუთრებით იმ ფაქტიდან, რომ ბავშვის რეაქციები ამა თუ იმ გამლიზიანებლის ზემოქმედების საპასუხოდ პირველ თვეებში **არასპეციფიკურია**. ესე იგი, გამლიზიანებლის თავისებურებას სრულიად არავითარ ანგარიშს არ უწევს: გამლიზიანებელი ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს ბავშვისთვის ობიექტს, რომელსაც თავისი ნიშნები აქვს, რომელიც, მაშასადამე, მას ამ ნიშნების შესაფერის ქცევას ავალდებს.

როგორც უკანასკნელი დროის გამოკვლევებიდან ირკვევა, გრძნობათა ორგანოების მომწიფება ჯერ კიდევ დედის მუცელში იწყება და შემდეგი თანამიმდევრობით სრულდება: ყველაზე ადრე შეხებისა და მოძრაობის ორგანოები მწიფდება; ამას სუნისა და გემოსი და, ბოლოს, მხედველობისა და სმენის ორგანოები მოსდევს. საგულისხმოა, რომ დაბადებიდანვე არა მარტო გამტარებელი ნერვებია მომწიფებული (ე.ი. მიელინის გარსით დაფარული), არამედ თვითონ თავის ტვინის განსაზღვრული არეებიც (1-13 და 14-28, **ფლექსივის** მიხედვით). დანარჩენი არეები დაბადების პირველსავე თვეებში აღწევენ მომწიფების ისეთ დონეს, რომ მათი ფუნქციობის შესახებ შეიძლება ვილაპარაკოთ. უკანასკნელ ხანებში გამორკვევულად ითვლება, რომ უკვე სამი თვის ბავშვს შეუძლია ცხრა ძირითადი ფერის გარჩევა, წინანდელი შენედილება სმენის ჩამორჩენილობის შესახებ ახალ

გამოკვლევათა მიხედვით არ მტკიცდება. შეხების რომელობათა გარჩევის უნარს ხომ ძლიერ ადრე ამჟღავნებს ბავშვი.

ერთი სიტყვით, გრძნობათა ორგანოების ანატომიურ-ფიზიოლოგიური განვითარება თავის მაქსიმალურ დონეს უკვე პირველსავე წლებში აღწევს და ერთ ხანს ამ დონეზე რჩება. რამოდენიმე წლის შემდეგ იგი რეგრესულ განვითარებას იწყებს (**ბეტერსი**): წინ სვლის მაგიერ, უკან იხევს.

2. აღქმის შემდგომი განვითარება

მიუხედავად ამისა, არსებობს გამოკვლევათა მთელი რიგი, რომელიც ამტკიცებს, რომ ბავშვის სენსორული განვითარება არა მარტო სკოლის წინარე ასაკში, არამედ მას შემდეგაც განაგრძობს წინსვლას. სასკოლო ასაკის ბავშვი უკეთ ხედავს ფერებს, უკეთ არჩევს სინათლეს, ტონებს, ვიდრე თავისი განვითარების წინა საფეხურებზე.

ამრიგად, ასე ირკვევა. გრძნობის ორგანოების ანატომიურ-ფიზიოლოგიური განვითარება დიდხნის დასრულებულია; იგი არა თუ წინ აღარ მიიწევს, არამედ, ზოგიერთ შემთხვევაში, რეგრესის გზასაც კი ადგება. მიუხედავად ამისა, აღქმის განვითარება მაინც თვალსაჩინოდ მიდის წინ.

ბეტერსმა ამ პარადოქსალური ვითარების ახსნა ასე სცადა: სკოლის წინარესა და განსაკუთრებით სასკოლო ასაკში, ბავშვი ინტელექტუალურად ვითარდება, და სწორედ ეს ინტელექტუალური განვითარებაა, რომ მისი აღქმის ფუნქციების შემდგომ წინსვლას ედება საფუძვლად. ეს აზრი უეჭველად საყურადღებოა, მაგრამ საკითხს იგი საბოლოოდ ჰერ კიდევ ვერ სჭრის. გაცილებით უფრო სწორი და უფრო გასაგები იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით, რომ აღქმა მარტო ერთადერთი ფორმით როდი გვევლინება, რომ პირიქით, მას რამოდენიმე რომელობით და სირთულით განსხვავებული ფორმა აქვს, და აღქმის განვითარება ამ ფორმათა თანამიმდევრობითს გამოვლენაში მჟღავნდება. გრძნობათა ორგანოების მომწიფების დონე აღქმის უელემენტარესა და უაღრეს ფორმას განსაზღვრავს, იმას, რასაც შეგარძნებითი აღქმა შეიძლება ეწოდოს. გრძნობათა ორგანოების მომწიფების მაქსიმალური დონე მხოლოდ შეგარძნებითი აღქმის განვითარების უმაღლეს დონეს ნიშნავს და არა აღქმის განვითარებისას საზოგადოდ. აღქმის სხვა ფორმებს სხვა საფუძვლები აქვს, და მათი განვითარების პროცესი, ერთი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლის პროცესი, მთელი ბავშვობის ასაკის გასწვრივ გრძელდება.

შეგარძნებითს აღქმას, რომელიც მხოლოდ ცხოვრების დასაწყის პერიოდში უნდა ვიგულისხმოთ, მალე აღქმის ახალი ფორმა, რო გორც განვითარების ახალი საფეხური, სდევს თან. შეგარძნებითი მასალა თანდათანობით სულ უფროდაუფრო ობიექტური მოცემულობის ხასიათს ღებულობს; მაგრამ იგი საგანს კი არ წარმოადგენს, რომელიც სხვაგვარ სენსორულ შინაარსშიც შეიძლება მოგვეცეს. არამედ, ყოველს კერძო შემთხვევაში, სრულიად დამოუკიდებელსა და თვითმყოფ ფენომენს: აქ სუბიექტს აღქმაში საგანი კი არ ეძლევა, არამედ მხოლოდ შინაარსი, რომელიც ყოველთვის არის რაიმენაირად გაფორმებული: იგი **ფიგურას** ხედავს და არა იმას, რასაც ეს ფიგურა წარმოადგენს, რასაც ის ნიშნავს დაახლოებით ორ წლამდე, როდესაც ბავშვი უკვე ნამდვილად მეტყველებს, ბავშვის აღქმა, ჩვეულებრივ, ფიგურალურია.

აღქმის განვითარების შემდგომ საფეხურთან გვაქვს საქმე, როდესაც ბავშვისთვის ფიგურაში უკვე საგანია მოცემული: შეგარძნებადი მასალა ეხლა როგორც საგნის თვისება აღიქმება. მაგრამ დამახასიათებელი აქ ისაა, რომ საგანს ამ მასალით ამოიწურება: იგი იმდენად და იმ ხანით არსებობს ბავშვის განცდისთვის, რამდენადაც იგი ყოველს მოცემულ მომენტში გვეძლევა: ფიგურა ეხლა **საგნად** განიცდება.

სასკოლო ასაკის პირველი წლები ობიექტური ინტერესის მძლავრი განვითარებით ხასიათდება: ბავშვი მთელი თავისი არსებით გარესინამდვილისკენ არის მიმართული. გასაგებია, რომ ობიექტურ აღქმას, აქ განსაკუთრებით ფართო გასაქანი ეძლევა. ამიტომ არაფერი არაა საკვირველი იმაში, რომ, მიუხედავად გრძნობის ორგანოთა ანატომიურ-ფიზიოლოგიური მომწიფების პროცესის დამთავრებისა, სასკოლო ასაკის ბავშვის აღქმის უნარი წინსვლის თვალსაჩინო მაჩვენებლებს იძლევა.

მაგრამ აღქმა არც სასკოლო ასაკის პირველ წლებში აღწევს თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს. უკვე ძველი გამოკვლევებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ მისი განვითარების მაქსიმალური დონე მხოლოდ სასკოლო ასაკის მეორე საფეხურზეა მიღწეული. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო: საქმე ისაა, რომ ამ ასაკობრივ საფეხურზე ახალი გარემოება იჩენს თავს, სახელობრ, ნებელობის განვითარების ფაქტი, რომელიც, თავის მხრივ, თვალსაჩინო გავლენას ახდენს აღქმის განვითარებაზე. ჩნდება აღქმის უმაღლესი ფორმა, ნებისმიერი აღქმა, დაკვირვება, რომელიც უკვე წინა საფეხურზეც ისახება.

3. აღქმის სტრუქტურული განვითარება

ბავშვის აღქმის განვითარების ამ სურათს კარგად შეეფერება ისიც, რაც მისი სტრუქტურის შესახებ არის ცნობილი.

რაც უფრო პატარაა ბავშვი, მისი აღქმა მით უფრო დიფუზიურია, მით უფრო მოკლებულია იგი გეშტალტის ძირითად თვისებებს: შინაგან განაწვერებულობასა და გარეგან გამოკვეთილობას. ამ დებულების კარგ ილუსტრაციას შემდეგი ცდა წარმოადგენს.

მიეცით ბავშვს, რომელიც **ტაცების** პერიოდში იმყოფება, რაიმე მისთვის განსაკუთრებით საინტერესო საგანი და მერე წაართვიოთ. მაშინვე ტირილს დაიწყებს: მოითხოვს საგნის უკანვე დაბრუნ-

ნებას. დადევით ეს საგანი რაიმე უფრო დიდი ზედაპირის მქონე მეორე საგანზე, ვთქვათ, წიგნზე, და ისე მიაწოდეთ ბავშვს. არის შემთხვევა, რომ ბავშვი ან ტირილს განაგრძობს და სრულიად არ შეეხება მიწოდებულ საგანს, ანდა ხელს სტაცებს იმ საგანს კი არა, რომელიც მას აინტერესებს, არამედ მეორეს, რომელზეც იგია მოთავსებული (წიგნს). თუ არ მიეცით, იგი ისევ ტირილს განაგრძობს.

დასკვნა ცხადია: ბავშვისთვის ორივე საგანი ერთ მთელს წარმოადგენს: იგი ვერ ხედავს თითოეულს ცალკე. მაგრამ თუ იგი ორს დამოუკიდებელ საგანს ისე ამთლიანებს, რომ ამ მთელში მათ ცალცალკე ვეღარ ამჩნევს, მაშინ რაღა უნდა ითქვას თითოეული ცალკე საგნის საკუთარ ნაწილებზე! უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში მისი აღქმა კიდევ უფრო დიფუზიური, კიდევ უფრო გაუნაწევრებელი იქნება. და მართლაც – განსაკუთრებით ფოლკელტის ცდების შემდეგ – დადგენილად ითვლება, რომ, რაც უფრო პატარაა ბავშვი, მისი აღქმა მით უფრო დიფუზიურია.

მაგრამ რას წარმოადგენს ეს დიფუზიური აღქმა? სახელდობრ, როგორ განიცდება საგანი ამ დიფუზიურ აღქმაში? ერთი მომენტი ჩვენ უკვე ვიცით: საგანი განაწევრებულ მთლიანს არ წარმოადგენს: ბავშვი მოკლებულია შესაძლებლობას ამ მთელში მისი ნაწილებიც დაინახოს.

მაგრამ როგორ განიცდის იგი ამ მთელს, ამას საგანგებო შესწავლა ესაჭიროება. ფოლკელტმა ამ მიზნისთვის სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის ნახატები შეისწავლა. გამოიკვია, რომ ბავშვი ობიექტს კი არ ხატავს იმ მნიშვნელობით, რომელიც მას აქვს, არამედ იმ სუბიექტურ შთაბეჭდილებას, რომელსაც იგი ამ საგნისგან ღებულობს, იმ ემოციურ დამოკიდებულებას, რომელიც მას ამ საგნის მიმართ აქვს შემუშავებული. აქედან შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ბავშვისთვის აღქმაში ობიექტი კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ თვითონ სუბიექტის მდგომარეობა, რომელიც ამ ობიექტთან ურთიერთობის ნიადაგზე ჩნდება. ეს შემდეგიდანაც კარგად ჩანს: ბავშვს ეძლევა ცილინდრი გადასახატავად. როგორც ირკვევა, იგი ცილინდრის ობიექტური თვისებების გადმოჩემის ნაცვლად, იმ შთაბეჭდილების გადმოცემას ცდილობს, რომელიც მას ცილინდრისაგან მიუღია, სახელდობრ, სიმრგვალის შთაბეჭდილებისას.

კლასარედმა ბავშვის აღქმის არსებითად ამავე თავისებურებას **სინკრეტიზმი** უწოდა. ბავშვმა კითხვა არ იცის, მაგრამ არის შემთხვევები, რომ ზოგიერთ სიტყვებს იგი საერთო მონაზულობით, თუ მოყვანილობით ცნობილობს: ასობის ერთი კომპლექსი, როგორც მთელი, ერთ შემთხვევაში ერთნაირად გამოიყურება მისთვის და მეორეში – მეორენაირად. თითოეულ სიტყვას იგი, როგორც რომელიმე თავისებურ მთლიანს, აღიქვამს, რომლის ნაწილებსაც ვერ ხედავს. ასეთია, საზოგადოდ, მისი აღქმა: დანაწევრებული გეშტალტის ნაცვლად ბავშვი დიფერენციაციას მოკლებულ, მთლიან სქემებს აღიქვამს.

რა დასკვნა შეიძლება გამოვიტანოთ სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის აღქმის ასეთი დახასიათებიდან აღქმის განვითარების დასაწყისი საფეხურების შესახებ? თუ აღქმა სკოლის წინარე ასაკში ისეთია, რომ მისი სუბიექტური ხასიათის შესახებ შეიძლება ლაპარაკი, რა უნდა ვთქვათ მაშინ ადამიანის ცნოვრების პირველი ნაბიჯების შესახებ? უნდა ვიფიქროთ, რომ აღქმის გამოვლენის პირველი ფორმა, შესაძლოა, სწორედ ისეთი იყოს, როგორცაა ზოგჯერ გამლიზიანებლის განცდა პირველ მომენტში, როდესაც, მაგალითად, მისი ზემოქმედების გამო ვიღვიძებთ: აღქმის გამოვლენის პირველად ფორმად შეგრძნებით აღქმა შეიძლება ჩაითვალოს. შემდეგ საფეხურზე აღქმის სტრუქტურა ისეთია, რომ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ მისი შინაარსი მთლიანად სუბიექტურია: ჩვენ ვხედავთ, რომ ბავშვი თავის ნახატებში მაინც რაღაცას გადმოგვცემს, მაშასადამე, მაინც ობიექტს განიცდის. ჩვენ ვხედავთ, რომ ნიშნები, რომელსაც ბავშვი ხატავს, ამ გარედან მოცემულ რაღაცას აქვს: სიმრგვალემ მას ეკუთვნის და არა თვითონ სუბიექტს.

აღქმის ასეთი სტრუქტურა კარგად შეეფერება იმას, რაც ამ ასაკობრივი საფეხურის აღქმის განვითარების შესახებ იყო ზემოთ აღნიშნული: ბავშვის აღქმა უკვე საგნობრივია; მაგრამ აღქმული საგანი ისეთი ნიშნებით კი არ ხასიათდება, რომელიც თვითონ საგანს ეკუთვნის, დამოუკიდებლად იმისა, მოქმედებს იგი ვინმეზე თუ არა, არამედ ისეთი ნიშნებით, რომელიც სუბიექტის გარეშე წარმოუდგენელია, საგანი მთლიანად იმით ამოიწურება, რაც მისი ზემოქმედების შემთხვევაში განიცდება. ამის გარეშე საგანი, როგორც დამოუკიდებელი ობიექტური არსი, ბავშვისთვის ჯერ კიდევ არ არსებობს. თავისთავად იგულისხმება, ასეთი აღქმის შემთხვევაში სუბიექტი სავსებით აქტუალურ სიტუაციაზეა დამოკიდებული: საგანი მხოლოდ ის არის, რაც ყოველ მოცემულ მომენტში აღქმის აქტუალურ შინაარსში გვეძლევა. ამიტომ თუ რაიმე რეაქცია უნდა მოხდეს საგანზე, ეს რეაქცია შეიძლება მხოლოდ იმის შესატყვისი იყოს, რასაც ეს საგანი ყოველ მოცემულ მომენტში წარმოადგენს. სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის ქცევის იმპულსიურობა, მისი უშუალო სიტუაციაზე სრული დამოკიდებულება მშვენიერად შეესატყვისება მისი აღქმის ამ თავისებურებას.

ბავშვის ნახატების შესწავლა სასკოლო ასაკში ნათლად ამტკიცებს, რომ მისი აღქმის სტრუქტურა საფუძვლიანად იცვლება. ჩვენ ვხედავთ, რომ ბავშვი ეხლა ობიექტური საგნების ნაცვლად, **სქემებს** იძლევა: ამ სქემებში, რასაკვირველია, მხოლოდ ისაა მოცემული, რაც საგანს ეკუთვნის, როგორც მისი ობიექტური თვისება. საგნის სქემას იმ შთაბეჭდილების გადმოცემით ვერ დახატავთ, რომელსაც ეს საგანი სტოვებს თქვენში. ამ შემთხვევაში იგი საგნის სქემა ხომ აღარ იქნებოდა! ბავშვის ხატვის ეს საფეხური, **სქემატური ხატვა**, ნათლად გვიჩვენებს, რომ ბავშვის

აღქმა თვალსაჩინოდ უახლოვდება დიდისას იმით, რომ იგი იმ მხრივ მაინც არის გეშტალტური, რომ **მკაფიოდაა** გარემოსგან გამოყოფილი. სქემაში კონტური განსაკუთრებით დიდ როლს თამაშობს. რაც შეეხება გეშტალტის მეორე მხარეს, **შინაგან განაწევრებულობას**, ამ მხრივ ჯერ მხოლოდ პირველი ნაბიჯებია გადადგმული, მაგრამ, უეჭველია, რომ ეს პირველი ნაბიჯები მართლა გაბედულადაა გადადგმული. სქემა ასე თუ ისე მარტო კონტურს როდი შეიცავს; იგი სხვა მომენტების გადმოცემასაც გულისხმობს, რომელნიც მთლიანის აუცილებელ ნაწილებად განიცდებიან.

აღქმის სტრუქტურა უკვე სავსებით ისეთია, როგორც ჩვენი, როდესაც ბავშვი სქემის სრულ უკმარობას გრძნობს და ამ მიზეზით ხატვას თავს ანებებს. როგორც ჩანს, ის ხედავს, რომ სქემატური ნახატი სინამდვილის შესატყვის სურათს ვერ იძლევა. ნამდვილი საგანი მისთვის ეხლა გაცილებით უფრო დანაწევრებულია, გაცილებით უფრო მეტ დეტალებს შეიცავს, ვიდრე ეს მის სქემაშია გადმოცემული: მისი აღქმა ეხლა უკვე მთლიანად გეშტალტურია, სქემა ამ გეშტალტის სიმძლავრეს დაახლოებითაც ვერ გადმოგვცემს. ამის შემდეგ არაა საკვირველი, რომ ბავშვმა სქემატურ ხატვას თავი დაანებოს, და რადგანაც უკეთ სახატავად მას ძალა არ შესწევს, ყოველგვარ ხატვაზე ხელი აიღოს! ჩვენ უკვე ვიცით, რომ სკოლის წინარე ასაკისა და ნაწილობრივ დაბალი სასკოლო ასაკის ბავშვიც დიდი გატაცებით ხატავს: ხატვა ამ ასაკობრივ საფეხურზე მასიურ მოვლენას წარმოადგენს. მაგრამ, როგორც წესი, განსაზღვრულ ასაკში ბავშვი სრულიად თავს ანებებს მას. ხატვას მხოლოდ ისეთი პირები განაგრძობენ, რომელთაც მართლა შეუძლია ნამდვილი გეშტალტის გადმოცემა, და ამიტომ არავითარი საბუთი არა აქვთ ხელი აიღონ ხატვაზე.

გასაგებია, რომ აღქმის ასეთი სტრუქტურა, მისი სრული ობიექტური და გეშტალტური ხასიათი, ხშირად აიძულებს ბავშვს, როდესაც ეს გეშტალტი სრული არაა, მისი სისრულისთვის იზრუნოს. ჩნდება ნებისმიერი აღქმის – აქტიური დაკვირვების – შემთხვევები, და ჩვენ ვიცით, რომ სასკოლო ასაკში ნებისმიერი აღქმა თავისი განვითარების მაღალ საფეხურებს აღწევს: ბავშვი **დაკვირვებას** იწყებს.

მნემური პროცესების ფსიქოლოგია მნემური პროცესის უმარტივესი ფორმები

1. მნემე

ცნობილია, რომ ზოგიერთი მცენარის, მაგალითად, მიმოზის ან აკაცის ზოგიერთი ჯიშის ფოთლები ღამით იხურება და დღით კვლავ იშლება. ეს გაშლისა და დახურვის მოძრაობები ზუსტი პერიოდულობით ცვლიან ერთმანეთს – ყოველ თორმეტ საათში ერთხელ იბადება საკითხი: შეიძლება თუ არა ამ რითმის შეცვლა? შეიძლება თუ არა, მაგალითად, აკაცია სხვა რითმს „მიაჩვიო“. ვთქვათ, 18 საათს რომ გაშლილი იყოს და 6-ს დახურული, ანდა, პირიქით? მოვაწყეთ საგანგებოდ ისე, რომ აკაცია განმეორებით 18 საათის განმავლობაში სინათლეში იყოს და 6 საათის განმავლობაში სიბნელეში. ამით, ბოლოსდაბოლოს, ისეთ მდგომარეობას მივალწევთ, რომ აკაცია ერთხანს დღე-ღამის ნორმალური ცვლილებების პირობებშიც თავის ახლად შექმნილ რითმს დაიცავს: მხოლოდ 6 საათი იქნება დახურული და თვრამეტი გაშლილი (**ჭფეფერი**).

რას ამტკიცებს ეს ფაქტი? იმის გამო რომ აკაციაზე, განმეორებით, ჩვეულებრივზე უფრო ხანგრძლივად ამოქმედდნენ სინათლეს, მან თავისი ჩვეულებრივი რითმი დაკარგა და ახალი შეიძინა. ეს რომ არ ყოფილიყო, რასაკვირველია, მას თავისი ბუნებრივი რითმი შერჩებოდა. უეჭველია, ამ შემთხვევაში უკვალოდ არ დაკარგულა ჩვენი მცენარისთვის **წარსული**: მისი ეხლანდელი რითმი ამ წარსულის გავლენის შედეგია. მაგრამ წარსულის შენახვას, აწმყოზე მისს გავლენას, საზოგადოდ, **„მეხსიერება“** ეწოდება, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით. მაშასადამე, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მცენარეს „მეხსიერება“ აქვს.

გამოკვლევათა მთელი რიგის შედეგად ცნობილია, რომ რაგინდ მარტივიც უნდა იყოს ცოცხალი არსება, აკაცის მსგავსი ეფექტი ყველგან შეგვიძლია მივიღოთ. ცნობილ ფიზიოლოგს **ევალდ ჰერინგს** სწორედ ასეთი ფაქტები ჰქონდა მხედველობაში, როდესაც მან „მეხსიერება ორგანიზებული მატერიის საერთო ფუნქციად“ გამოაცხადა (1870). და მართლაც, ვერ ნახავთ ცოცხალ არსებას, რომ ის, რასაც იგი ამჟამად წარმოადგენს, მისი წარსულის ყოველგვარი გავლენის გარეშე იდგეს. პირიქით, შეიძლება დაბეჭითებით ითქვას, რომ მისი აწმყო ძირითადში მისი წარსულის პროდუქტს შეადგენს. ყოველ შემთხვევაში, ერთი მაინც უდაოა: რაგინდ მარტივიც უნდა იყოს ორგანიზმი, სათანადო ზემოქმედების საშუალებით განსაზღვრულ ფარგლებში მისი ასეთი თუ ისეთი შეცვლა შეიძლება. ამიტომ, რომ ცხოვრების პირობების შეცვლის საშუალებით ცხოველთა და მცენარეთა, წინასწარ განზრახული მიმართულებით, გარდაქმნას ვახერხებთ; ამიტომ, რომ მათ „კულტურაზე“ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ.

მაგრამ რა ნიადაგზე ხდება ამ შემთხვევაში წარსულის აწმყოზე გავლენა? რა მეხსიერებაზე შეიძლება აქ ლაპარაკი? რასაკვირველია: ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ეს გავლენა ფსიქიკის ნიადაგზე ხდებოდეს; ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ, მაგალითად, აკაცის ფსიქიკურად ახსოვდეს, რომ იგი 18 საათის განმავლობაში გაშლილი იყო და 6 საათის განმავლობაში დახურული. უეჭველია, რომ აქ წმინდა **ბიოლოგიურ-ფიზიოლოგიურ** პროცესთან გვაქვს საქმე. უეჭველია, რომ ექსპერიმენტული პირობების ზეგავლენით, მცენარეში ერთგვარი ფიზიოლოგიური ხასიათის ცვლილება მოხდა, რომელიც მისი მოძრაობების ახალ რითმს დაედო საფუძვლად.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ ცხადია, რომ აქ ჩვენ საკმაოდ თავისებურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე, რომელიც უთუოდ თვალსაჩინოდ განსხვავდება იმისგან, რასაც, ჩვეულებრივ, **მეხსიერება** ეწოდება. ამიტომ ამ მოვლენას სახელწოდებაც განსხვავებული შეფერის. **ზემონმა** ამ ელემენტარულის, ბიოლოგიურ-ფიზიოლოგიური „მეხსიერების“ აღსანიშნავად ახალი ტერმინი, **მნემე** (ბერძნულად, მეხსიერება), შემოიღო*.

ამრიგად, „მეხსიერების“ უმარტივეს ფორმად, რომელიც **ჰერინგის** მიხედვით, ყოველი ორგანიზებული მატერიის ფუნქციას წარმოადგენს, **მნემე** უნდა ვიგულისხმოთ. მნემე ყოველი ცოცხალი ორგანიზმისთვისაა. მაშასადამე, იგი არც ადამიანისთვისაა უცხო. წარსულის გავლენას ჩვენ ყოველთვის ფსიქიკურად როდი განვიცდით. ძალიან ხშირია შემთხვევები, რომ იგი მხოლოდ ანატომიურ-ფიზიოლოგიურის ფარგლებით განისაზღვრება. მაგალითად, ვარჯიშის ზეგავლენით კუნთი იზრდება და ფუნქციონალურად ვითარდება. ფსიქიკური მეხსიერების შესახებ, ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, არავინ ილაპარაკებს.

2. ხანიერობა

განვითარების შემდგომ საფეხურზე წარსულის აწმყოში მოქმედებას უკვე ფსიქიკური ხასიათი იძლევა: წარსული არა მარტო ბიოლოგიურ-ფიზიოლოგიურ არეში, არამედ განცდაშიც განაგრძობს არსებობას. მაშასადამე, ახლა უკვე ნამდვილი მეხსიერების შესახებ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ.

* იმ კვალს, რომელსაც წარსული სტრუქტურებს, ზემონი, „ენგრამს“ უწოდებს, ხოლო კვალის განახლებას „ეკვორიას“.

ვნახოთ, როგორია მესხიერების გამოვლენის ყველაზე უფრო მარტივი ფორმა!

ჩერ კიდევ **ფენერმა** მიაქცია ყურადღება, რომ ზოგიერთი მოდალობის, მაგალითად, **მხედველობის**, არეში აღქმა იმწამსვე როდი ქრება, როგორც კი შესატყვისი გალიზიანების ზემოქმედება შეწყდება, არამედ ერთგვარი **კვალის** სახით კვლავ განაგრძობს ერთხანს არსებობას. შევაჩეროთ უძრავად თვალი ნათელი კვადრატის ერთ გარკვეულ წერტილზე 40-მდე სეკუნდის განმავლობაში გადავიტანოთ შემდეგ მხედველობა სრულიად ცარიელს ნეიტრალურ არეზე, ვთქვათ, თეთრი ქაღალდის ფურცელზე. ჩვენ იქაც კვადრატის გამოხატულებას დავინახავთ. **ფენერმა** ამას თანამიმდევარი ხატი უწოდა (Nachbild). როგორც ვხედავთ, მისი სახით წინანდელი განცდა ახლაც განაგრძობს არსებობას – წარსული აწმყოშიც მოქმედობს. მაშასადამე, შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ თანამიმდევარი კვალის სახით მესხიერების გამოვლენის ერთერთ სახეობასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ნამდვილად ეს ასე არაა.

საქმე ისაა, რომ კვალის შემთხვევაში ჩვენ წარსულში ნახულს კი არ აღვადგენთ, არამედ კვლავ განვაგრძობთ მის ხედვას: ის ფიზიოლოგიური პროცესი, რომელიც გამლიზიანებლის უშუალო ზემოქმედების შემთხვევაში ჩნდება, ერთხანს მისი აღკვეთის შემდეგაც გრძელდება – მაშასადამე, აქტუალურ აღქმას იძლევა. ეს სრულიად ნათლად ჩანს თუნდ იმ გარემოებიდან, რომ თანამიმდევარი კვალი, ჩვეულებრივ, უარყოფითია, ესე იგი, საწინააღმდეგო ფერისად გვეჩვენება, მაგალითად, წითელი კვადრატი მწვანედ მოჩანს. ლურჯი – ყვითლად. აქტიურმა ფიზიოლოგიურმა პროცესებმა, რაც წითელი ფერის აღქმას უდევს საფუძვლად, კვალის შემთხვევაში მწვანე ფერის მიმართულებით გადაინაცვლეს.

ზემოდ, როდესაც დროის აღქმის შესახებ გვქონდა საუბარი, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ ის თავისებური განცდა, რომელიც აწმყოს აღქმის სახით გვეძლევა: აწმყო ხანიერად განიცდება, მდინარებად, რომელშიც წარსული, უკვე განვლილი, ამჟამად მოცემულადაც, აწმყოშიც არსებულადაც აღიქმება. მაშასადამე, წარსული როდი ქრება, როდი ისპობა, არამედ აწმყოში გადადის, მასში შედის, მის ელემენტად იქცევა. წარსული განცდა რომ მისი შესატყვისი გალიზიანების აღკვეთასთან ერთად ქრებოდეს, ის რომ მაშინვე კვდებოდეს, აწმყოში არსებობას არ განაგრძობდეს, მაშინ ხანიერობის განცდა შეუძლებელი იქნებოდა. მაშინ ჩვენ ყოველთვის წერტილისებურ მომენტებს აღვიქვამდით, რომელნიც ელვისებური სისწრაფით შესცვლიდნენ ურთიერთს და ვერასოდეს ხანიერ აწმყოს ვერ მოგვეძინდნენ.

როგორც ვხედავთ, აწმყოს განცდაში მესხიერების მოქმედების ფაქტთან გვაქვს საქმე: მესხიერება რომ არ ყოფილიყო, ესე იგი, წარსული რომ იმ წამსვე აღკვეთილიყო, მაშინ აწმყოს ხანიერობის შესახებ ლაპარაკი შეუძლებელი იქნებოდა. აწმყოს მაგალითები ჩვენ უკვე ზემოთ გვქონდა დასახელებული. შეიძლება მათ ხელახლა დავუბრუნდეთ. ამისთვის შორს წასვლა არ დაგვჭირდება, იმიტომ რომ ამ მიზნისთვის ყოველი ცალკე აღქმის შემთხვევა გამოდგება. აი. მაგალითად, აგერ შემთხვევით თოფი გავარდა. ჩავუკვირდეთ ჩვენს ბგერითს აღქმას. მას შემდეგ, რაც ბგერა ობიექტურად დასრულდა. ჩვენ ერთხანს ამ ბგერის მკაფიო, პლასტიკური განცდა გვაქვს, თითქოს იგი ხელახლა ისმოდეს; რამდენიმე წმინდ შემდეგ სრულიად ქრება და მერმე უკვე მხოლოდ წარმოდგენის სახით განიცდება.

რასაკვირველია, ეს განცდა სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა, ჩვენ რომ წარსულის, უკვე გათავებული შემთხვევის, აწმყოში გადმოტანის უნარი არ გვქონოდა.

ამრიგად, ამგვარ განცდებში მართლა მესხიერების მოქმედების ფაქტთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ჩავუკვირდეთ ჩვენს განცდას: წარსული, განვლილი, აქ წარსულში კი არ იგულისხმება, როგორც რაღაც, რაც იყო და ახლა აღარაა. არა, იგი აწმყოში განიცდება. მაშასადამე, წარსულის განცდა, როგორც წარსულის, ჩერ კიდევ არა გვაქვს, მესხიერება ჩერ კიდევ ვერ ჩამოშორებია აღქმას, იგი ჩერ კიდევ ძალიან პრიმიტიული სახის მესხიერებად უნდა ჩაითვალოს. ყოველ შემთხვევაში, იგი თანამიმდევარი ხატი არაა, იგი მასზე მაღლა დგას.

უშუალო მესხიერება

1. უშუალო მესხიერება

ძალიან ახლო დგას მესხიერების გამოვლენის ამ უმარტივეს ფორმასთან მესხიერების მეორე ფორმა, რომელიც, განსაკუთრებით **მოიძანს** შემდეგ, **უშუალო მესხიერების** სახელწოდებითაა ცნობილი.

ორიოდე მაგალითი საკმარისია, რათა ნათელი შეიქნეს, თუ რას გულისხმობენ, როდესაც უშუალო მესხიერების შესახებ ლაპარაკობენ. ვთქვათ, ვინმე მესაუბრება. როდესაც იგი რომელიმე წინადადების უკანასკნელ სიტყვას ამბობს, წინა სიტყვები მას უკვე ნათქვამი აქვს. მაშასადამე, ისინი წარსულს ეკუთვნის. მიუხედავად ამისა, ეს სიტყვები ჩვენთვის სრულიად არ არიან დაკარგული: ისინი ჩემს ცნობიერებაში ჩერ კიდევ განაგრძობენ არსებობას, თითქოს ჩერ კიდევ მოისმოდნენ. ეს რომ არ ყოფილიყო, მაშინ ენობრივი ურთიერთობა ადამიანთა შორის სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. მაგრამ, როგორც კი გათავდება წინადადება, როგორც კი გავიგებთ აზრს, როგორც კი დაკარგავს, მაშასადამე, იგი პრაქტიკულად ჩვენთვის მნიშვნელობას, ჩვენ იგი უკვე დავიწყებული

გვაქვს. უშუალო მენსიერებისთვის სწორედ ესაა დამახასიათებელი. გამლიზიანების შემოქმედება შეწყვეტილია, მაგრამ ფსიქიკურად იგი მაინც განაგრძობს ერთხანს არსებობას, სანამ ამას ჩვენთვის პრაქტიკულად მნიშვნელობა აქვს.

უშუალო მენსიერებას, საზოგადოდ, დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისთვის, მაგრამ აქტიობის ზოგიერთი ფორმისთვის მას სრულიად განსაკუთრებული როლი ეკისრება. მაგალითად, როგორ შეიძლება ნაყოფიერად ემუშავა ასოთამწყობს, რომ ყოველი ასო, ყოველი სიტყვა მას უმაღლეს დონეზე იყავოდა, სანამ მის აწყობას მოასწრებდა! ან როგორ შესძლებდა გადაწყვეტილების მიღებას, რომ მას თითოეული სიტყვა წაკითხვასთან ერთად დავიწყებოდა! როგორ შესძლებდა მოწაფე რისამე სწავლას, რომ მას ნაკარნახევი დაწერამდე მაინც თავში არ შეერჩენოდა. რასაკვირველია, ვერც ერთი ეს საქმე ვერ გაკეთებოდა, ადამიანს რომ ყოველი შთაბეჭდილება იმწამსვე უგზოუკვლოდ ეკარგებოდა.

მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ ასოთამწყობს ყველაფერი, რაც მას აუწყვია, ხანგრძლივად ამახსოვრდება, ან გადამწერს მემანქანეს, რაც გადაუწერია, ანდა მოწაფეს, რაც მისთვის უკარნახებიათ. რასაკვირველია, ამას არა თუ არავითარი აზრი არ ექნებოდა, არამედ ეს მავნებელიც იქნებოდა: ეს ზედმეტად დატვირთვდა ადამიანის ცნობიერებას. როდესაც უშუალო მენსიერებაზე ვლაპარაკობთ, განსაკუთრებით ეს მომენტიც უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში: წარსული უშუალო მენსიერების შემთხვევებშიც განაგრძობს აწმყოში არსებობას; მაგრამ როგორც კი იქცევა ეს აწმყო წარსულად, მასთან ერთად ისიც კვდება, რაც მასში შედიოდა წარსულიდან.

2. უშუალო მენსიერების მოცულობის საკითხი

უშუალო მენსიერების შესწავლა ღრმად უმთავრესად ექაპერიმენტული გზით წარმოებდა, და მის შესახებ თანამედროვე ფსიქოლოგიაში საკმაო ცნობები მოიპოვება.

პირველი, რასაც ყურადღება უნდა მიექცეს, ეს ისაა, რომ დასამახსოვრებელი მასალის მოცულობას უშუალო მენსიერების შემთხვევაშიც დიდი მნიშვნელობა აღმოაჩნდა. მაგალითად, ექვსი ერთმნიშვნელოვანი ციფრი რომ უკარნახოთ ვისმე, იგი ექვსივეს თავისუფლად აღადგენს; მაგრამ ექვსის ნაცვლად რომ ათი უკარნახოთ, ნახავთ, რომ იგი არა თუ ათივეს, არამედ ექვსსაც ვერ აღადგენს. ზოგი ფსიქოლოგის აზრით, ეს ასე აიხსნება: ზედმეტი რომ ემატება რიცხვების იმ რაოდენობას, რომელიც უშუალოდ ამახსოვრდება ადამიანს, ეს უკუქცევით მოქმედობს მასზე და იმასაც ავიწყებინებს, რაც უამისოდ უნდა დამახსოვრებოდა (ე. წ. უკუქცევითი შეფერხება). ზოგი კიდევ სხვაგვარ ახსნას იძლევა: შტერნის აზრით, ამ შემთხვევაში, ცალკე ელემენტებიდან მომდინარე პროცესს კი არ აქვს მნიშვნელობა, არამედ იმ ენერჯიას, რომელიც მთელს დასამახსოვრებელ მასალაზეა განაწილებული. როდესაც ეს მასალა დიდია, თითოეულს ცალკე წევრს ენერჯიის ნაკლები რაოდენობა ხვდება. ამიტომაც რომ მთელის აღდგენა აქ ნაკლები წარმატებით ხდება, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც ეს მთელი ნაკლები მოცულობისაა.

ფიქრობენ, რომ უშუალო მენსიერების მოცულობას დიდი დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა აქვს. უშუალო მენსიერების მოცულობა ეწოდება ადამიანის უნარს, აღადგინოს უშუალოდ ერთი მიწოდების შემდეგ განსხვავებული სტიმულების სერია იმ წესრიგით, რა წესრიგითაც იყო იგი მიწოდებული (ბლენკენშიბ). სამწუხაროდ, ეს ცნება ჯერ კიდევ ვერაა საკმარისად შესწავლილი: ჯერ კიდევ არაა საბოლოოდ გამორკვეული, სპეციფიკურ უნარად ჩაითვლება უშუალო მენსიერების მოცულობა თუ არა. მაგრამ სანამ ეს არ მომხდარა, მანამდე, რასაკვირველია, ამ ცნების დიფერენციალ-ფსიქოლოგიური მიზნებისთვის გამოყენება ძალიან ძნელი იქნებოდა.

ძალიან საინტერესოა, რომ მენსიერების მოცულობის ფაქტორი იმწამსვე კარგავს თავის გავლენას, რა წამს მის წინააღმდეგ სხვა ფაქტორები იწყებენ მოქმედებას. ამათ შორის პირველ რიგში რითმის ფაქტორი უნდა აღინიშნოს. რომ ავიღოთ და ცდისპირს რითმულად მივცვთ იგივე ათი რიცხვი, რომლის აღდგენაც ზემოთ მან ვერ მოახერხა, დავინახავთ, რომ ამ ამოცანას იგი ადვილად გადაწყვეტს. ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე დასამახსოვრებელი მასალის აზრსაც. როდესაც მასალა უაზროა, მაშინ გაცილებით ნაკლები გამახსოვრდება, ვიდრე მაშინ, როდესაც იგი რაიმე გარკვეულ აზრს შეიცავს.

უნდა ვიფიქროთ, რითმიცა და აზრიც ერთდამავე მიმართულებით ახდენენ გავლენას მენსიერების მოცულობაზე. ისინი ცალკე ერთეულებს ურთიერთს უკავშირებენ, ერთ მთელში აერთიანებენ და ამით მათ გამარტივებას ახერხებენ.

ეიდეტური ხატი

1. ეიდეტური ხატი

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში სხვაგვარი ფაქტიცაა დადასტურებული, რომელიც აგრეთვე მენსიერების მოქმედების გამოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს.

მივცვთ ცდისპირს წითელი კვადრატი. ვაჭვრეტინოთ იგი თავისუფლად – 8-9 სეკუნდის განმავლობაში და ამის შემდეგ თვალი ცარიელ არეზე გადავატანიოთ ჩვენ ვნახავთ, რომ იგი აქაც განაგრძობს კვადრატის ხედვას.

შეიძლება ამ შემთხვევაშიც ჩვეულებრივს თანმიმდევარ კვალთან გვექონდეს საქმე?

მაგრამ, ჰერ ერთი, კვალის მისაღებად ნიმუშის ფიქსაცია და შედარებით ხანგრძლივი ჭვრეტაა საჭირო (40 სეკუნდი). აქ კი ცდისპირი მხოლოდ 8-9 სეკუნდის განმავლობაში, და ისიც თავისუფლად, ჭვრეტს კვადრატს. მაგრამ ამას იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენიც იმას, რომ კვალი საწინააღმდეგო ფერისაა; აქ კი წითელი კვადრატი თავისი ჩვეულებრივი ფერით ჩანს. გარდა ამისა, რაც უფრო ახლოა ცდისპირთან ის შირმა, რომელზედაც კვალის გამოხატულების პროექცია ხდება; მით უფრო მცირე მოცულობისად მოჩანს ეს უკანასკნელი, და რაც უფრო შორსაა, მით უფრო დიდი მოცულობის მქონედ. **კვალის მოცულობა პირდაპირ პროპორციულია მანძილის მიმართ.**

ეს ფაქტი პირველად ემერტმა აღმოაჩინა და იგი ემერტის კანონის სახელწოდებითაა ცნობილი. მაშ კვალი ემერტის კანონს ემორჩილება. რაც შეეხება ჩვენს შემთხვევას, აღმოჩნდა, რომ აქ კვადრატის გამოხატულების მოცულობა არავითარ შემთხვევაში ემერტის კანონს ანგარიშს არ უწევს.

დასაბუთებულ, კვალის პროექცია რომ ფერად ეკრანზე მოვანდინოთ, დავინახავთ, რომ მისი ფერი ეკრანის ფერს შეერევა და ნარევი ფერისად გამოჩნდება. ჩვენი ცდის შემთხვევაში სულ სხვა მდგომარეობას აქვს ადგილი. კვადრატის გამოხატულება ზევიდან ეფარება თავისი ფერითურთ ეკრანის შესაფერ ნაწილს.

აქედან ნათელი ხდება, რომ ამ შემთხვევაში არა თანმიმდევარ კვალთან, არამედ სრულიად განსხვავებულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე. პირველად ეს მოვლენა ვენელმა ოფთალმოლოგმა ურბან-ჩიჩმა აღმოაჩინა. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში იგი „**ეიდეტური ხატი**“ სახელწოდებითაა ცნობილი და, უეჭველია, მისი სახით მენსიერების მოქედების ერთერთ მარტივ სახეობასთან გვაქვს საქმე.

მართლაცდა, ეიდეტური ხატი – ჩვენს მაგალითში წითელი კვადრატის გამოხატულება* – მხოლოდ იმ შემთხვევაში იჩენს თავს, თუ რომ მას ნამდვილი ალქმა უსწრებს წინ. რადგანაც ეიდეტური ხატი, როგორც დავრწმუნდით, თანამიმდევარ კვალად არ ჩაითვლება, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს იგი ამ ალქმის ხელახალ გაგრძელებად ან მის გაგრძელებად კი არა, მის **ხატად**, მის **ანარეკლად** ჩაეთვალოთ. მაგრამ ასეთ **ხატს** ჩვენ დასრულებული მენსიერების შემთხვევაშიც ვლენებულობთ. მაგალითად, მე ამ წამს სრულიად ვერ ვხედავ ჩემს მეგობარს X-ს მიუხედავად ამისა, მისი სახე თითქოს ჩემს თვალწინ დგას – მე მას ამჟამად ვერ აღვიქვამ, მაგრამ მისი სახის **წარმოდგენა** შემძლია: მენსიერების ხატი წარმოდგენის სახით გვეძლევა. ბუნებრივად ჩნდება საკითხი: თუ სწორია, რომ ეიდეტური ხატი თანამიმდევარ კვალს არ წარმოდგენს და, მაშასადამე, აქტუალურ ალქმად ვერ ჩაითვლება; თუ იგი უფრო ხატია, ვიდრე აქტუალური ალქმა, მაშინ ხომ არ არის იგი ჩვეულებრივი წარმოდგენა?

წარმოდგენისთვის დამახასიათებელი ისაა, რომ მას ყოველთვის მისი საგნის არააშფოების, არააქტუალობის განცდა ახლავს თან: როდესაც X-ის სახეს წარმოვიდგენ, მე ვიცი, რომ მე მას არ აღვიქვამ, რომ მე მას ამჟამად ვერ ვხედავ, რომ იგი ჩემს წინაშე არ დგას. ეიდეტური ხატის შემთხვევაში სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. ცდისპირი ისე ხედავს მას, თითქოს იგი **მართლა მის წინაშე იდგეს**, თითქოს **მართლა ხედავდეს** მას; სწორედ ისე ხედავს, როგორც თანამიმდევარ კვალს ვხედავთ ხოლმე, ესე იგი, **ნამვილად ხედავს**. ამ მხრივ, ეიდეტური ხატი ნამდვილ ალქმას ჰგავს.

მაშასადამე, წარმოდგენასთან მას თითქოს არაფერი აქვს საერთო. მაგრამ ფაქტიურად საგანი ნამდვილად როდი დგას მის წინაშე, რომ მისი დანახვა მართლა შეიძლებოდეს. მაშასადამე, იგი ნამდვილად როდი აღიქვამს ამ საგანს, არამედ მის ხატს **წარმოიდგენს**.

ანალოგიური მდგომარეობა ე. წ. ჰალუცინაციის შემთხვევაში გვაქვს: ჩვენ გვგონია, რომ აჩრდილს ნამდვილად ვხედავთ, მაშინ როდესაც სინამდვილეში მხოლოდ აჩრდილთან გვაქვს საქმე. მიუხედავად ამისა, ეიდეტური ხატი არც ჰალუცინაციად ჩაითვლება. ჰალუცინაციის დროს ჩვენ მართლა დარწმუნებული ვართ, თითქოს რასღაც ნამდვილად აღვიქვამდეთ. ხოლო ეიდეტური ხატის შემთხვევაში ყოველთვის ვიცი, რომ საგანი ჩვენს თვალწინ აღარაა, რომ მას ამჟამად ფაქტიურად არ აღვიქვამთ.

ამრიგად, ეიდეტური ხატი არც ნამდვილი ალქმაა და არც ნამდვილი წარმოდგენა. იგი ისეთი ალქმაა, რომლის შესახებაც იცი, რომ მისი საგანი შენ თვალწინ არაა; მაგრამ იგი ისეთი წარმოდგენაა, რომლის საგანსაც ისე განიცდი, თითქოს იგი შენს თვალწინ იყოს.

მაშასადამე, ეიდეტურ ხატში ჩვენ მას შემდეგაც განვაგრძობთ საგნის ალქმისებურ განცდას, რაც თვითონ საგანი ჩვენს წინ აღარ არის, და მისი ხელახალი ალქმის შესაძლებლობას მოკლებული ვართ. ეიდეტურ ხატში წარსულის, ესე იგი, წინანდელი ალქმის მონაცემების შენახვა ხდება. ამ მხრივ იგი მენსიერების წარმოდგენათა ფუნქციას ასრულებს.

მაგრამ, როგორც ვიცი, იგი მენსიერების წარმოდგენისგან მაინც შორს დგას. მაშინ როდესაც წარმოდგენაში საგანი როგორც წარმოდგენილი განიცდება, ეიდეტურ ხატში საგანი კვლავ როგორც ალქმული განიცდება. მაშასადამე, ეიდეტურ ხატში ჩვენ ჰერ კიდევ მაინც ვერ ეს ორდებით

* საკმაოდ რთული სურათიც შეიძლება გამოვიყენოთ.

საგრძობლად აღქმის დონეს; ჰერ კიდევ ვერ ვგრძობთ, რომ სინამდვილე არა-აღქმისებურადაც განიცდება.

ვიდეტური ხატი მნემური განვითარების შემდგომი საფენურია, მაგრამ ჰერ კიდევ მაინც დაბალი საფენური. ყოველ შემთხვევაში, იგი ფსიქიკურ არეში მიმდინარეობს და ამდენად მაინც მენსიერების გამოვლენის ფორმად უნდა ჩაითვალოს.

რომ იგი ჰერ კიდევ ახლოს დგას აღქმასთან და, მაშასადამე, განვითარების ჰერ კიდევ დაბალ საფენურს წარმოადგენს, ეს იქიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ვიდეტური ხატი წმინდა უნებურ მოვლენათა კატეგორიას ეკუთვნის. აღქმის შეწყვეტის შემდეგ იგი სპონტანურად ჩნდება, და მისი ჩაქრობა, ჩვეულებრივ, ჩვენი ნებისყოფის შემოქმედებას ნაკლებად ემორჩილება. ერთ ბავშვს იმპერიალისტური ომის დროს ბრძოლის ველზე მამა მოუკლეს. ბავშვს სულთმობრძავი მამის ვიდეტური ხატი გაუჩნდა. მამა თითქოს მის წინაშე სისხლიდან იცლებოდა და საშინელი ტანჯვით კვდებოდა. რადგანაც ბავშვი ამ სურათის თავიდან მოშორებას ვერ ახერხებდა, იგი ნერვულად დაავადმყოფდა. ბოლოსდაბოლოს, მხოლოდ მედიკამენტური საშუალებით მოხერხდა ვიდეტური ხატის დაჩრდილვა და ბავშვის გადარჩენა. აღმოჩნდა, რომ ვიდეტურ უნარზე კალციუმი უარყოფით გავლენს ახდენს. ალბათ ამით აიხსნება, რომ ვიდეტური ხატის გავრცელებულობა გეოგრაფიულ პირობებზეა დამოკიდებული. ზოგიერთს რაიონში არც ერთი ვიდეტიკოსი არ აღმოჩნდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც სასმელ წყალში კალციუმის შემადგენლობა შედარებით დიდი იყო.

ეს შემთხვევა ნათლად გვიჩვენებს, რომ ვიდეტური ხატი თვითონ ჩნდება და თვითონვე ქრება, რომ იგი „იმპულსურ“ მოვლენათა კატეგორიას ეკუთვნის.

ამიტომაც, რომ ვიდეტური ხატის უნარი ყველას როდი აქვს. ვისაც ეს უნარი აქვს, მის აღქმას ვიდეტური ხატი სდევს თან, ვისაც არა, იგი ვერავითარი საშუალებით მის გამოწვევას ვერ მოახერხებს: ნებისყოფა ამ შემთხვევაში სრულიად უძლურია.

2. ვიდეტური ხატის ტიპოლოგია

მაგრამ ეს ყველა ვიდეტიკოსის შესახებ ერთნაირად არ ითქმის. ამ ფენომენის სპეციალური მკვლევარნი ვიდეტიკოსთა შორის ორ განსხვავებულ ტიპს არჩევენ: ტ-ტიპს (ტიტანოიდურ ტიპს) და ბ-ტიპს (ბანდლოვიდურს). პირველის ვიდეტური ხატი თანმიმდევარ კვალს უფრო ჰგავს: იგი ტლანქია და უძრავი და, ამავე დროს განსაკუთრებით იძულებითი ხასიათის – იგი სრულიად არ ემორჩილება ნებისყოფას. სამაგიეროდ, სულ სხვა სურათს იძლევა ბ-ტიპი. მისი ვიდეტური ხატი უფრო მოძრავია და, რაც მთავარია, იგი შედარებით ადვილად ემორჩილება ნებისყოფას: ვიდეტიკოსს თავის ნებაზე შეუძლია მისი გამოწვევა და თავისი გემოვნებისა და ინტერესების მიხედვით ამა თუ იმ მიმართულებით შეცვლა. მიუხედავად იმისა, რომ ბ-ტიპის წარმომადგენელთა ვიდეტური ხატი თითქოს ნებისმიერ ფენომენთა ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს, მაინც არ შეიძლება ითქვას, რომ ვიდეტური ფენომენი ნებისმიერი წარმოშობისაა. როგორც აღვნიშნეთ, გაქვს თუ არა ეს უნარი, ეს სავსებით არანებისმიერ ფაქტორზეა დამოკიდებული, და ნებელობა, საზოგადოდ, არც მის განვითარებაზე ახდენს გავლენას და არც მის დასუსტებაზე.

3. ვიდეტიკოში როგორც პრიმიტიული ფენომენი

ძალიან სიმპტომატურია, რომ ვიდეტური უნარი, როგორც წესი, ბავშვობის ასაკში უფრო ხშირად გვხვდება: ზრდადასრულებულთა შორის ვიდეტიკოსი იშვიათ გამოჩენის წარმოადგენს. გარდა ამისა, ვიდეტიკოში ველურსა და უკულტურო ტომებში უფრო გავრცელებულია, ვიდრე თანამედროვე კულტურულ ადამიანთა შორის. ზოგიერთი ფსიქოლოგის მიხედვით, ის ფენომენი ადამიანის ფსიქიკის განვითარების იმ საფენურს წარმოადგენს, რომელზეც აღქმა და წარმოდგენა ჰერ კიდევ დიფუზიურ მთლიანს შეადგენდნენ – როდესაც ცალცალკე არც ერთი მათგანი არ არსებობდა. ვიდეტური ფენომენი ჩვენი მენსიერების განვითარების იმ საფენურს ეკუთვნის, როდესაც მან აღქმის გვერდით პირველად აიღვა ფენი.

მიუხედავად იმისა, რომ ვიდეტიკოში განვითარების განვლილ საფენურს ეკუთვნის, შეიძლება ზოგჯერ იგი თანამედროვე კულტურულ ადამიანსაც ჰქონდეს. მაგალითად, ცნობილია, რომ გოეთე ვიდეტიკოსი უნდა ყოფილიყო. რასაკვირველია, შეიძლება ვიდეტური უნარი სრულიად ჩვეულებრივსა და ზოგჯერ ჩვეულებრივზე უფრო დაბლა მდგომ ადამიანსაც ჰქონდეს. პირველ შემთხვევაში იგი შეიძლება ფართოდ იქნეს გამოყენებული და ამდენად მის პატრონს დიდ უპირატესობას აძლევდეს, მაგალითად, მნატურული ნიჭით დაჯილდოებულს ნახულისა და გაგონილის ვიდეტური სიცხოველით ხელახალი განცდა დიდ სამსახურს გაუწევდა. მაგრამ გონებრივად ჩამორჩენილი მას ბევრში ვერაფერში გამოიყენებდა. ალბათ, ამით აიხსნება, რომ, ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ვიდეტიკას მჭიდრო კავშირი აქვს ინტელექტის დონესთან (ცილიგ), ხოლო ზოგიერთის აზრით, არავითარი (ბონტი).

4. ვიდეტური ხატის ტემპორალური თავისებურება

ვიდეტური ხატის, როგორც მენსიერების ფენომენის, დასახასიათებლად ერთი საკითხია კიდევ გამოსარკვევი: როგორ განიცდება ვიდეტური ხატი ტემპორალური მხრივ? ხდება თუ არა მისი წარსულისადმი მიკუთვნება, მისი წარსულში ლოკალიზაცია?

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მართალია, ეიდეტური ხატი აღქმისებურად განიცდება; მაგრამ ამავე დროს სუბიექტს სრული ცნობიერება აქვს იმისი, რომ იგი მხოლოდ ხატს ხედავს და არა აქტუალურ საგანს. მაშასადამე, ეიდეტური ხატის შემთხვევაში ტემპორალური განცდა სპეციფიკურია: წარსული, რასაკვირველია, ნათლადაა სუბიექტის ცნობიერებაში წარმოდგენილი, როგორც მატარებელი გარკვეული აქტუალური განცდის, სახელდობრ, ეიდეტური ხატის საგნის ნამდვილი აღქმის. მაგრამ ის, რაც წარსულის განცდას წარმოადგენს, ის აწმყოშიც იმავენაირად განიცდება, მიუხედავად იმისა, რომ ის წარსულია და არა აწმყო.

როგორც ვხედავთ, ეიდეტური ხატის შემთხვევაში წარსული და აწმყო ჯერ კიდევ ვერ არიან ერთმანეთისგან საკმაოდ მკვეთრად განთვინებული.

პერსევერაცია

1. პერსევერაციის ნება

მეხსიერების გამოვლენის ერთერთს აგრეთვე მარტივსა და გენეტურად ადრეულს, თუმცა შედარებით მაინც წინწასულ ფორმას ე. წ. **პერსევერაცია** შეადგენს.

რას ეწოდება პერსევერაცია? ამაზე პასუხს შემდეგი მაგალითი იძლევა: არის შემთხვევები, რომ ადამიანს რაიმე სიტყვა ან რაიმე მელოდია აეკვიატება ხოლმე და სულ თავში უტრიალებს. შეიძლება იგი ძალიან სერიოზულ მუშაობასაც აწარმოებდეს; გატაცებულიც იყოს ამ სამუშაოთი; მიუხედავად ამისა, აკვიატებულ სიტყვას თუ მელოდიას მაინც თავიდან ვერ იშორებს. პერსევერაცია სწორედ ასეთ აკვიატებულ განცდებს ეწოდება.

ვნახოთ, რას წარმოადგენს ეს განცდა. სრულიად ცხადია, იმისთვის, რომ ასეთი განცდა გაგვიჩნდეს, იგი წარსულში, ოდესმე მაინც, უნდა გვქონოდა: აკვიატებული სიტყვა სადმე უნდა გვქონდეს გაგონილი თუ ამოკითხული, ხოლო მელოდია მოსმენილი. მაშასადამე, პერსევერაცია რომელიმე განცდის განახლებას, აღდგენას გულისხმობს: განახლება რომელიმე განცდა, რომელიც ოდესმე გვქონია, და ერთი ხნის განმავლობაში თავიდან არ გვშორდება.

შეიძლება ეს განცდა ეს-ესაა ეხლა გვქონდა და ვინ იცის, რატომ აღარ გვშორდება თავიდან; მაგალითად, რომელიმე სიტყვა ვისმარე, და ვხედავ – ამის შემდეგ წარამარა მას ვიმეორებ – შეიძლება ზოგჯერ შეუფერებლადაც. შეიძლება ისიც, რომ არც კი გვანსოვდეს, თუ როდის გვქონდა ეს განცდა, და ერთბაშად სწორედ ეხლა იჩინოს მან თავი და აგვეკვიატოს.

საგულისხმო ყველა ამ შემთხვევაში ისაა, რომ სრულიად არ ჩანს, თუ რამ გამოიწვია პერსევერირებული განცდა და რა აზრი აქვს მას. მისი უაზრობა, ზოგჯერ სიტუაციისადმი ტლანქი შეუფერებლობა, ნათლად განიცდება სუბიექტის მიერ. მაგრამ იგი უძლურია მის წინაშე: პერსევერაცია ნებელობის ფაქტორს არ ემორჩილება – იგი სპონტანურად ჩნდება და სპონტანურადვე ქრება. მისი პრიმიტიული ხასიათი განსაკუთრებით აქედან ჩანს.

2. პერსევერაცია როგორც წარმოდგენა

მართალია, პერსევერაციული განცდა ოდესღაც აქტუალური განცდის განახლებას წარმოადგენს: ამ მხრივ იგი ნამდვილ წარმოდგენად უნდა ჩაითვალოს. მაგრამ განცდაში ეს დროის მომენტი სრულიად არ არის მოცემული: წარსულში გვქონია, თუ არა იგი, ან როდის გვქონია, პერსევერაციული წარმოდგენის განცდისთვის ეს სულერთია. ამაზე იგი არაფერს გვეუბნება. ამ მხრივ პერსევერაცია არც ხანიერობის განცდაზე დგას მალლა და მით უმეტეს არც ეიდეტურ ხატზე.

ის, რაც მათ წინაშე უპირატესობას აძლევს მას, ეს ისაა, რომ პერსევერაციული განცდა ნამდვილი წარმოდგენაა. ეს პირველი შემთხვევაა, რომ წარსული განცდა წარმოდგენის სახით ახლდებოდეს: აქამდე იგი აწმყოს აქტუალურ განცდაში შედიოდა. ამ მხრივ პერსევერაცია, რასაკვირველია, უფრო ახლო დგას მეხსიერების მაღალ ფორმებთან, ვიდრე ზემოთ განხილული ფორმები. მაგრამ მხოლოდ ამ მხრივ.

ცნობა

1. ცნობა და მოგონება

მეხსიერების გამოვლენის შემდგომ ფორმას **ცნობა** წარმოადგენს. შეიძლება ითქვას, რომ ნამდვილი მეხსიერების შესახებ მხოლოდ ამიერიდან შეგვიძლია ვილაპარაკოთ. საქმე ისაა, რომ აქამდე წარსული, როგორც წარსული როდი განიცდებოდა; იგი აწმყოს განცდის აქტუალობას იზიარებდა და უფრო აწმყოს ნიშნით ხასიათდებოდა. ასე იყო ხანიერობის განცდაში, ეიდეტურ ხატში, პერსევერაციაში. სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ცნობის შემთხვევაში.

ისე, როგორც დასრულებული, ნამდვილი მეხსიერების აქტებში, ისე აქაც – ცნობის შემთხვევაშიც, ჩვენ წარსულის, როგორც წარსულის, ნათელი განცდა გვეძლევა. მე მაგონდება X-ის სახე; ეს იმას ნიშნავს, რომ მე ამჟამად ჩემს ცნობიერებაში აღმოცენებული წარმოდგენის საგანს იმ საგნად ვგულისხმობ, რომელიც ოდესმე სინამდვილეში როგორც X-ის სახე განმიცდია. მე ვიცანი X-ი – ეს იმას ნიშნავს, რომ, მე რომ ამჟამად კაცს ვხედავ, მას იმ კაცად ვგულისხმობ, რომელიც ოდესმე წარსულში ჩემი აღქმის საგანი ყოფილა.

განსხვავება ცნობის აქტსა და მოგონების აქტს შორის, როგორც ვხედავთ, შემდეგშია: ცნობის

აქტის შემთხვევაში ჩვენ **აღქმასთან** გვაქვს საქმე, რომლის საგნის შესახებაც ვგულისხმობთ, რომ იგი წინათაც ყოფილა ჩვენი აღქმის საგნად; ხოლო მოგონების შემთხვევაში აღქმითავე კი არა, **წარმოდგენასთან** გვაქვს საქმე, რომლის საგნის შესახებაც ვგულისხმობთ, რომ იგი წინათაც ყოფილა ჩვენი განცდის საგნად. ცნობა, მაშასადამე, მართლა ახლო დგას ნამდვილ მეხსიერებასთან. მაგრამ იგი მისი უფრო მარტივი ფორმაა და გენეტურად უფრო ადრეული საფეხურია.

2. ცნობა როგორც მეხსიერების დამოკიდებული ფორმა

იმისთვის რომ რაიმე იცნო, მისი აღქმა აუცილებელია: ცნობა მხოლოდ იმისი შეიძლება, რასაც ხედავ, ან რასაც აღიქვამ. თუ არაფერს არ აღიქვამ, რისი ცნობის შესახებ შეიძლება გადასაპარაკნა! აქედან ცხადია, რომ ცნობის აქტებში მეხსიერების მოქმედების იმ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, რომელიც დამოუკიდებლად კი არა, მხოლოდ რაიმე აღქმასთან დაკავშირებით ჩნდება. მეხსიერების განვითარების ამ საფეხურზე მეხსიერება ერთხელაც არ იჩენდა თავს მისი იმპულსი რომ აღქმას არ მოეცა. წარმოდგინეთ განვითარების ამ საფეხურზე ადამიანი ბნელ ოთახში, სრულ სიჩუმეში, ერთი სიტყვით, ისეთ პირობებში, რომ, რამდენადაც შესაძლებელია, ნაკლები გაძლიანებლები მოქმედობდნენ მასზე – რამდენადაც შესაძლებელია, აღქმის მიღების ნაკლები შესაძლებლობა ჰქონდეს მას. თქვენ მიხედვით, რომ სწორედ იმის გამო, რომ მას აღქმები არ უჩნდება, მაშასადამე, საცნობი არაფერი აქვს, მისი მეხსიერება სრულიად მოკლებული იქნება მოქმედების შესაძლებლობას. მაგრამ იმავე პირობებში რომ ჩვენი თავი წარმოვიდგინოთ, საცნობი არც ჩვენ გვექნება რამე, მაგრამ ეს გარემოება ხელს არ შეგვიშლის – შეიძლება დაგვეხმაროს კიდევ – ჩვენი მეხსიერება ინტენსიურად ამუშავდეს და წარსულის მოგონებათა მთელი ბადე მოქსოვოს.

ამგვარად, ცნობა აღქმასთანაა დაკავშირებული, იგი აღქმის გარეშე არსებობს. მაშასადამე, იგი მეხსიერების **დამოკიდებულ** ფორმად უნდა იქნეს მიჩნეული.

3. განმეორება როგორც ფაქტორი ცნობის

ცნობის ჩვეულებრივ პირობას **განმეორება** წარმოადგენს, იმისთვის რომ რაიმე ვიცნოთ, ერთხელ მაინც უნდა გვქონდეს მანამდე აღქმული. მაგრამ რისამე ერთხელობრივი აღქმა კიდევ არ იძლევა იმის საწინდარს, რომ მეორედ აღქმისას იგი უთუოდ იქნება ნაცნობი. ექსპერიმენტულადაც და ჩვეულებრივი დაკვირვების ნიადაგზეც არა ერთი შემთხვევაა დადასტურებული, საიდანაც უდაოდ ჩანს, რომ, შესაძლოა, ერთხელ და ზოგჯერ მეტჯერაც აღქმული სრულიად უცნობი მოგვეჩვენოს.

მეორის მხრივ, უთუოდ არაერთი შემთხვევა ჰქონია თითოეულს ჩვენგანს, რომ მას ერთხელ აღქმულიც იმწამსვე უცვნია. როგორც ჩანს, განმეორება ისეთ ეფექტს იძლევა, რომელიც, შესაძლოა, უიმისოდაც გაჩენილიყო მაშასადამე, საქმე აქ სუბიექტის მდგომარეობას უნდა ეხებოდეს, თორემ აღქმის საგანი თვითონ განმეორებითი აღქმის შემთხვევაშიც ხომ იგივე რჩება. ამრიგად, ცნობას სუბიექტის ერთგვარი მდგომარეობა უდევს საფუძვლად, რომელიც უფრო ხშირად განმეორებითი აღქმის ზეგავლენით ჩნდება, ხოლო ზოგჯერ ერთხელობრივი შთაბეჭდილების ზეგავლენითაც.

4. ჩვეული და ნაცნობი

ასეა თუ ისე – განმეორებითი აღქმის, თუ რამ სხვა მიზეზის გამო – სუბიექტს მის გარეთ არსებული საგნებისა და მოვლენების მიმართ, ან მთელი გარემოს მიმართ, გარკვეული დამოკიდებულება უჩნდება: ეს გარემო მისი **ჩვეული** გარემო ხდება; თითოეული მოვლენა აქ, ან თითოეული ცალკე საგანი, ისე იწვევს მასში შესაფერ რეაქციას, რომ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს მხოლოდ მას შემდეგ ხდება, რაც სუბიექტი წინასწარ ცნობილობს მას, ესე იგი, განიცდის როგორც ისეთს, რაც მას წინათაც უნახავს.

ავიღოთ ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება: როდესაც ჩემს სამუშაო ოთახში შევდივარ, სკამზე ვჯდები, წიგნს ვღებულობ, ანდა საჭიროებისდა მიხედვით, კალმისტარს ვკიდებ ხელს და ვწერ; განა შეიძლება ითქვას, რომ თითოეული ამ საგნის ცნობა მჭირდება, მოგონება, რომ აი ეს ის არის, რაც წინათ ამ მიზნით გამომიყენებია, და ეს კიდევ – იმ მიზნით? უდაოა, რომ ასეთი ცნობიერი მუშაობა სრულიად არაა საჭირო: თითოეულ საგანს მე მაინც მისდა შესატყვისად ვეპყვები; ოღონდ აღქმა თითოეული მათგანის აუცილებელია.

ანალოგიურ მდგომარეობაშია ცხოველიც. დავაკვირდეთ სანიმუშოდ ძაღლს, რომელიც ჩვენთან ცხოვრებას არის მიჩვეული. იგი თავის ყოველდღიურ ცხოვრებას **ჩვეულ** გარემოში ატარებს. ყველაფერი ჩვეულებრივი გზით მიმდინარეობს. მაგრამ, ვთქვათ, ერთბაშად ეზოში უჩვეულო მხეცი შემოიჭრა, ან მისი ხმა მოისმა, ან რაიმე უმნიშვნელო, მაგრამ არაჩვეულებრივი მოხდა. იმწამსვე ცხოველის ქცევა შეიცვლება: უფრო ხშირად ჩვენ მას შიშს, უმწეობას, ყოველ შემთხვევაში, სრულიად თავისებურ ქცევას შევამჩნევთ. საინტერესოა, რომ მას შემდეგ, რაც ეს მოვლენა ჩვეულებრივი გახდება, ცხოველის მისდამი დამოკიდებულება სულ სხვაგვარი შეიქმნება – ისეთივე, როგორც სხვა ჩვეულებრივი საგნების მიმართ.

ასე გვემართება ჩვენც: როდესაც ჩემს მაგიდაზე სრულიად მოულოდნელად რაიმე უცნობ საგანს წავაწყდები, ჩემი ყურადღება მასზე ჩერდება და ჩემს წინაშე ჩემდა უნებურად ასეთი კითხვა ჩნდება. „რა არის ეს?“ მაშასადამე, ამ საგნის რაობის, მისი ცნობის საკითხი ჩნდება. სხვა საგნების მიმართ ასეთი საკითხი ჩემს წინაშე არ ისმის: მათ მიმართ ისე ვეპყვები, როგორც მათ შეეფერება.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ ჩვეულ საგნებს თუ მოვლენებს ჩვენ როგორც ნაცნობ საგნებსა და მოვლენებს ვეპყრობით, მაგრამ ისე, რომ ჩვენ არ გვჭირდება იმის საგანგებო განცდა, რომ მათთან წინათაც გვექონია საქმე. ასეთი განცდა მხოლოდ იმ ობიექტის მიმართ ხდება აუცილებელი, რომელიც შედარებით ახალია, ყოველ შემთხვევაში, ამ სიტუაციაში უჩვეულოა.

მაშასადამე, როდესაც საგანი თუ მოვლენა ჩვეულია, ჩვენ ხელახლა მისი ცნობა არ გვესაჭიროება: ჩვენ მას იმთავითვე როგორც ნაცნობს ვეპყრობით. ხოლო როდესაც იგი ახალია, მაშინ თავიდანვე მისი ცნობის ცნობიერი აქტია აუცილებელი.

5. ნაცნობობის რომელია

რით განსხვავდება პირველი მეორისგან, ნაცნობი ჯერ კიდევ უცნობისგან? პირველად ამ საკითხის გადაჭრა **ჭეფდინგმა** სცადა. მან აღნიშნა, რომ ჩვენს განცდაში ნაცნობ საგნებსა და მოვლენებს თავისებური ნიშანი აქვთ, რომლითაც ისინი მკვეთრად განსხვავდებიან უცნობთაგან. ეს ნიშანი ძალიან სპეციფიკურია: მას „**ნაცნობობის რომელია**“ შეიძლება ეწოდოს. ერთი სიტყვით, შევხედავთ თუ არა საგანს, არა მარტო მის გრძნობად თვისებებს, მის ფერს, მის ფორმას განვიცდით, არამედ მის **ნაცნობობას** თუ **უცნობობასაც**.

ამისდა მიხედვით ასე გამოდის: როდესაც ჩვეულ საგნებთან გვაქვს საქმე, მათ აღქმასთან ერთად მათი ნაცნობობაც აღიქმება. გარდა აღქმისა, სხვა რამ ცნობიერი განცდა აქ საჭირო აღარაა. მაგრამ საკმარისია რაიმე არაჩვეული საგანი შეგვხვდეს, რომ აქ აღქმა საკმარისი აღარ აღმოჩნდეს და მისი საგანგებო ცნობა შეიქნეს საჭირო.

მაგრამ მაშინ რასლა ემყარება ეს ცნობა? როგორ ხდება, რომ ზოგჯერ საგანი უცნობი გვეჩვენება, ესე იგი, უცნობობის რომელიაით აღბეჭდილი აღიქმება, მაგრამ ბოლოს იგი მაინც ნაცნობი აღმოჩნდება? რას ემყარება აქ ცნობის ფაქტი, თუ არ ნაცნობობის რომელია, რომელიც ამ საგნის აღქმაშია მოცემული? **ჭეფდინგის** მიხედვით, სხვაგვარი პასუხი შეუძლებელია. მაგრამ ის პასუხი სრულიად არაა დამაკმაყოფილებელი: ნაცნობობის რომელია რომ ქონდა ამ საგანს, იგი თავიდანვე ნაცნობად მოგვეჩვენებოდა. მაგრამ თუ ეს რომელია მხოლოდ მას შემდეგ გაუჩნდა, რაც ჩვენ იგი ვიცანით, მაშინ ნაცნობობის რომელია ცნობის აქტის საფუძვლად აღარ გამოდგება. მაშინ გამოვა, რომ ის კი არ განსაზღვრავს ცნობას, არამედ, პირიქით, ცნობა განსაზღვრავს მას.

6. ნაცნობობის გრძნობა

ვუნდტი ცდილობდა, ცნობის საფუძველი არა ობიექტის თვისებაში, არამედ თვითონ სუბიექტში გადაეტანა. მისი რწმენით, ცნობას ის სპეციფიკური ემოციური მდგომარეობა განსაზღვრავს, რომელიც ნაცნობი საგნის აღქმას ახლავს თან. მაშასადამე, თვითონ საგანს კი არა, სუბიექტს ახასიათებს. ამ ემოციურ მდგომარეობას მან „**ნაცნობობის გრძნობა**“ უწოდა.

მაგრამ მოვლენათა აღწერის ზედაპირს ვერც **ვუნდტის** მსჯელობა სცილდება: იგი მხოლოდ იმას ადასტურებს, რომ ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი რასმე ცნობილობს, მას ერთგვარი ემოციური განცდაც უჩნდება. მაგრამ საიდან ჩნდება ეს ნაცნობობის გრძნობა? რატომაა, რომ ზოგჯერ ერთხელ აღქმულსაც შეუძლია ამ გრძნობის. გამოწვევა და ზოგჯერ მრავალგზის განმეორებით აღქმულსაც არ შესწევს ამის ძალა? **ვუნდტის** შეხედულების უპირატესობა იმაშია, რომ იგი ამ მოვლენის კვლევა-ძიებისას ჩვენს ყურადღებას სუბიექტისკენ მიმართავს.

7. ცნობა და განწყობა

ამავე მიმართულებით ცდილობს ამ საკითხის გადაჭრას **ვ. ბეციც**, ოღონდ იგი ცნობილი ტრადიციული ფსიქოლოგიური ცნებებით არ კმაყოფილდება და შედარებით ახალი ცნების გამოყენებას ცდილობს. მისი ძირითადი აზრი ასეთია: როდესაც რასმე აღვიქვამთ, გარდა შეგრძნებებისა, თუ რაიმე თვალსაჩინო გრძნობებისა, ერთგვარი, ამ აღქმისთვის სპეციფიკური, სხეულებრივი **განწყობაც** გვიჩნდება. როდესაც ამავე საგანს მეორედ აღვიქვამთ, იგი ჩვენში იმავე განწყობას იწვევს, ამიტომაა, რომ ეს საგანი ეხლა ნაცნობად გვეჩვენება.

მაგრამ როდესაც ბეციც განწყობის ანალიზს იძლევა, გამოდის, რომ ფსიქოლოგიურად იგი მთლიანად სხეულის მდგომარეობასთან დაკავშირებულს **სენსორულსა და ემოციურ განცდებზე** დაიყვანება. მაგრამ მაშინ ძნელი გასაგებია – რატომაა, რომ ცნობის საფუძვლად სწორედ ეს სენსორული და ემოციური განცდები, გამოდიან, და არა შეუდარებლად უფრო ნათელი, უფრო თვალსაჩინო სენსორული და ემოციური განცდები, რომელნიც თვითონაც საგნის აღქმის შინაარსს წარმოადგენენ. გარდა ამისა, ისინი ხომ მხოლოდ სუბიექტს ეხებიან, მაშინ როდესაც ესენი ობიექტს ახასიათებენ; და რადგანაც საკითხი არა **სუბიექტის მდგომარეობის** ცნობას, არამედ სწორედ ობიექტის ცნობას ეხება, ამ უკანასკნელის საფუძვლობა ამათ უფრო უნდა შესძლებოდათ, ვიდრე იმათ.

მაგრამ თუ განწყობის იმ ცნებას ავიღებთ, რომლის შესახებაც ზემოთ გვექონდა საგანგებო ლაპარაკი, მაშინ, უჩვეულია, რომ იგი ცნობის პროცესში მართლა თვალსაჩინო როლს უნდა ასრულებდეს. თანახმად ამ ცნების ძირითადი აზრისა, როდესაც სუბიექტი ობიექტურ სინამდვილეს უპირისპირდება, მასში, როგორც მთელში, ამ უკანასკნელის შესატყვისი მოდიფიკაცია ჩნდება. მისი აღქმა და მისი ქცევა ამ მთლიან პიროვნულ ეფექტზე აიგება. აღქმას, მაშასადამე, ყოველთვის ასეთი თუ ისეთი მთლიან-პიროვნული მდგომარეობა უდევს საფუძვლად – მდგომარეობა, რომელსაც

განწყობის სახელწოდებით ვიცნობთ. როდესაც მე ხელმეორედ იგივე საგანი მაქვს აღქმული და ჩემში იგივე განწყობა ჩნდება, მაშინ გასაგებია, რომ ამ საგნის აღქმა სხვაგვარად განიცდება, ვიდრე რომელმე სხვა აღქმა.

აქ, რასაკვირველია, განწყობის, როგორც მთლიან-პიროვნული მდგომარეობის მიმართ, საკითხი ვერ დაისმის, თუ რატომაა, რომ იმას, რაც მას შეუძლია, აღქმის სენსორული შინაარსი ვერ ახერხებს. ეს საკითხი იმიტომ ვერ დაისმის, რომ განწყობა თვითონ სუბიექტის რაგვარობაა, როგორც მთელის, მაშინ როდესაც აღქმის სენსორული შინაარსი მხოლოდ ცნობიერების ნაწილობრივი შინაარსია.

მაგრამ თუ ცნობის აქტს განწყობის იგივეობა უდევს საფუძვლად, მაშინ გასაგებია, თუ საიდანაა, რომ ნაცნობი ობიექტის აღქმა „ნაცნობობის რომელიმე თაა“ აღბეჭდილი და „ნაცნობობის გრძნობას“ იწვევს სუბიექტში. ორივე ეს განცდა იმ განწყობის ნიადაგზე აიგება, რომელიც ქვემდებარე აღქმას უდევს საფუძვლად.

მაგრამ სრულიად არაა აუცილებელი, რომ ნაცნობი ობიექტის აღქმას ყოველთვის ახლდეს თან ეს განცდები. შესაძლებელია, ცნობა მარტო განწყობას ემყარებოდეს ისე, რომ ცნობიერებაში მას არავითარი წარმომადგენლობა არ ჰქონდეს. ეს, ალბათ, ისეთ შემთხვევებში იქნება საკმარისი, როდესაც სუბიექტს ხანგრძლივად, უცვლელად ერთსადაიმავე საგნებთან აქვს საქმე. აქ ცნობიერების მონაწილეობა ზედმეტია. აქ მარტო განწყობის ხელმძღვანელობაც საკმარისია, რა სახითაც მას აქტუალური სიტუაცია ქმნის.

მაშასადამე, გასაგები ხდება ამ თვალსაზრისით ის გარემოება, რომ ჩვეულ გარემოში ჩვენ ცნობიერი ცნობა, როგორც ზემოთ ვამბობდით, არ გვჭირდება: ჩვენ უამისოდაც აღეკვატურად ვიქცევით ასეთ სიტუაციაში. მაგრამ საკმარისია რაიმე უჩვეულო გაჩნდეს, რომ იმწამსვე ცნობიერების ჩარევა შეიქნეს აუცილებელი.

8. ცნობის ილუზიები

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში აღწერილია შემთხვევები, რომ ზოგჯერ ადამიანს ცალკე საგნები თუ მოვლენები, ანდა მთელი სიტუაციაც ნაცნობად ეჩვენება, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყველაფერს ამას პირველად ხედავს თავის სიცოცხლეში. ეს შემთხვევები სხვადასხვა სახელწოდებითაა ცნობილი: მას ზოგჯერ *fausse reconnaissance*-ს („მცთარ ცნობას“) უწოდებენ, ზოგჯერ *illusion de déjà vu* („უკვე ნახულის ილუზია“). თუ რას წარმოადგენს ეს ილუზია, ამის საილუსტრაციოდ შემდეგი აღწერა გამოდგება:

„უკვე ექვსი წელია, რაც მე ობიექტურად სრულიად ახალიც კი ზოგჯერ ნაცნობად მეჩვენება. ეს მოვლენა ჩემს პრაქტიკაში უმთავრესად ადამიანებსა და განსაზღვრულ სიტუაციებს, უფრო იშვიათად, ლანდშაფტურ შთაბეჭდილებებს ეხება. მაგალითად, ვხვდები რომელიმე უცნობ ქალაქში ადამიანს, რომელიც მანამდე, რასაკვირველია, არასდროს არ მინახავს: ერთბაშად შიში ამიტანს და თავში აზრი დამიწვებს ტრიალს: ამ კაცს ხომ ვიცნობ-მეთქი. ნეტავ სად შემხვედრია იგი! ეს გრძნობა ასე 1,5-10 მინუტს გრძელდება. შემდეგ იგი სრულიად ქრება. *Fausse reconnaissance*-ი მე აგზნებულ მდგომარეობაში როდი მაქვს. არა, ამ დროს მე სრულიად დამშვიდებულ მდგომარეობაში ვიმყოფები. პირველად 16 წლის ვიყავი, როდესაც ეს ილუზია განვიცადე. მაშინ მე მოწაფე ვიყავი და ერთხელ ამხანაგებთან ერთად სასკოლო დღესასწაულის მოწყობის შესახებ ვმსჯელობდით. მე ძალიან კარგად მაგონდება, რომ რაღაც აზრი გამოვთქვი და ერთბაშად დავდუმდი, უნდა დავდუმებულიყავი, იმიტომ რომ შიშმა ამიტანა, და თავში უსიამოვნო აზრი მიტრიალებდა: ყველაფერი ეს ხომ სწორედ ასე იყო ერთხელ, ეს ხომ სიტყვა-სიტყვით ასე ვთქვი მაშინაც“ (შტერნი).

„ერთხელ მამაჩემს ვესაუბრებოდი... უცებ ძალიან ცხადი და მტკიცე შთაბეჭდილება გამიჩნდა, რომ ყველაფერი ეს ოდესღაც უკვე განცდილი უნდა მქონოდა. ეს გრძნობა კიდევ უფრო განმტკიცდა საუბრის შემდგომ მიმდინარეობაში. თითქოს წინასწარ ვიცოდი მამაჩემის კითხვებიცა და ჩემი პასუხიც. მე ნაცნობი მეჩვენებოდა მისი პოზა, მისი თავის მოძრაობა, ხელების თამაში, თითქოს ოდესღაც ჩემი ხმის ინტონაციაც მოსმენილი მქონდა... მე მეჩვენებოდა თითქოს ეს მოგონება ძალიან შორეულ წარსულს ეკუთვნოდა, რომელსაც არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ჩემს ცხოვრებასთან...“ (დელაკრუა).

დიკენსი ასე აღწერს ამავე განცდას: „არის მომენტები ადამიანის სიცოცხლეში, როდესაც ჩვენ გვწამს, რომ ყველაფერი, რასაც ვამბობთ, რასაც ვაკეთებთ, ერთხელ ოდესღაც, ძალიან შორეულ წარსულში, თითქოს უკვე გვეთქვას, უკვე გაგვეკეთებინოს; მომენტები – როდესაც ჩვენ გვაგონდება, თითქოს ჩვენ ირგვლივ იგივე საგნები გვერტყა, იგივე პირები, იგივე შემთხვევები, მომენტები, როდესაც ჩვენ მშვენიერად ვიცით თავიდანვე, რას გვვტყვიან შემდეგში, თითქოს ყველაფერი ეს თქმასთან ერთად გვაგონდებოდეს“.

ცნობილია რადიკალურად საწინააღმდეგო დაკვირვებაც. სუბიექტი სრულიად ნაცნობ სიტუაციაში იმყოფება. ერთბაშად მას გრძნობა ეუფლება, თითქოს ყველაფერს ამას პირველად ხედავდეს თავის ცხოვრებაში, და ყველაფერი უცხოდ და უცნობად ეჩვენება. ამ ილუზიას *illusion du jamais vu*-ს უწოდებენ, ესე იგი, „არასდროს არ ნახულის“ ილუზიას.

შეიძლება ორივე ფენომენი ზოგჯერ სრულიად ნორმალურ ადამიანსაც აღმოჩნეს – უფრო ხშირად დაღილობის დროს. ამიტომ უთუოდ პათოლოგიურად ვერცერთს მათგანს ვერ ჩავთვლით.

მაგრამ არის შემთხვევები, რომ ისინი ჩვეულებრივ მოვლენად და მეხსიერების მუშაობის გაბატონებულ ფორმებად იქცევიან. მაშინ, რასაკვირველია, ნამდვილ პათოლოგიასთან გვაქვს საქმე.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ილუზიების მრავალი შემთხვევა აღწერილი, მათი საბოლოო ახსნა დღემდე ვერ მოხერხდა. სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვანაირად ხსნის ამ მოვლენას, და ამ ნაირნაირ ცდებიდან ზოგი ერთს კერძო შემთხვევას უდგება კარგად და ზოგი მეორეს. საერთო, დამაკმაყოფილებელი თეორია, რომელიც ყველა შემთხვევას გასაგებად განდიდა, დღემდე არ არსებობს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ მოვლენას იგივე საფუძველი აქვს, რაც ცნობის ნორმალურ შემთხვევებს: ნაცნობობის გრძნობა და რომელობა, რომელსაც déjà vu-ს შემთხვევებში აქვს ადგილი, სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობის, მისი განწყობის თავისებურებაში უნდა ვეძიოთ, რომელიც ყველა კერძო შემთხვევაში საგანგებო მიზეზითაა გამოწვეული.

წარმოდგენათა ასოციაცია

1. წარმოდგენა

მეხსიერების მოქმედების შემდგომ ფორმას იმ შემთხვევებში ვხვდებით, როდესაც წარსული განცდის აღდგენა ან რეპროდუქცია აღქმის გარეშეც ხდება, როდესაც წარსულში არსებული აღქმის ფაქტი მხოლოდ აქტუალური აღქმის სპეციფიკურ განცდაში – ნაცნობობის რომელობით მის აღბეჭდვაში – კი არ იჩენს თავს, არამედ სუბიექტის ცნობიერებაში პირდაპირ დამოუკიდებელი **ხატის** სახით ახლდება. ადამიანს ნახულის არამარტო **ცნობის** უნარი აქვს, არამედ მას მისი **მოგონებაც** შეუძლია. ავიღოთ უბრალო მაგალითი. გარედან ლაპარაკის ხმა ისმის. ვაკვირდები ვინ ლაპარაკობს და ვცნობილობ ხმას: ეს ჩემი მეზობლის ხმაა. ამრიგად, ხმა მე ვიცანი, მაგრამ ჩემი მეხსიერება ამით არ კმაყოფილდება: ნათლად მაგონდება ჩემი მეზობლის სახე, მაგონდება, რომ გუშინ მას ქალაქში შევხვდი, მაგონდება, რომ მისმა ავტომ კინალამ ბავშვს გადაუარა; ნათლად მაგონდება ბავშვის შეშინებული სახე. ერთი სიტყვით, გუშინდელი და უფრო შორეული წარსულის აღქმის საგნები ხელახლა განიცდება ჩემს მიერ, მიუხედავად იმისა, რომ ჩემს მეზობელს ეხლა თვალით ვერ ვხედავ; რასაკვირველია, ვერც იმას, რაც გუშინ ჩემს თვალწინ მოხდა – ყველაფერი ეს ხელახლა ჩნდება ჩემს ცნობიერებაში, თითქოს ყველაფერი ხელახლა ჩემი აღქმის საგნად გამხდარიყოს. მაშასადამე, მე იმის ნათელი, კონკრეტული განცდაც შემიძლება, რაც ჩემს თვალწინ არაა, რაც სხვა ადგილასა და სხვა დროს მომხდარა. ოღონდ ამ განცდას განსაკუთრებით ის ახასიათებს, რომ ყოველთვის გვულისხმობ, რომ თვითონ საგანთან კი არაა, მხოლოდ მის ხატთან მაქვს საქმე. ასეთ განცდას, როგორც ზემოდაც აღვნიშნეთ, **წარმოდგენა** ეწოდება.

ამგვარად, ადამიანის მეხსიერების მოქმედება იმ მხრივაც იჩენს თავს, რომ მას, წარმოდგენათა სახით, იმის რეპროდუქცია შეუძლია, რაც ოდესმე წარსულში ყოფილა ჩვენი აღქმის საგანი.

2. წარმოდგენა და აღქმა

უეჭველია, რომ ამ შემთხვევაში მეხსიერების მართლა მაღალ ფორმასთან გვაქვს საქმე. შეიძლება ითქვას, რომ მეხსიერების ის ფორმები, რომლის შესახებაც აქამდე გვქონდა საუბარი, მხოლოდ **მნემეს** უბრალო გამოვლენას წარმოადგენენ. ისინი ყველანი ასე თუ ისე პირუტყვის კუთვნილებადაც შეიძლებოდა წარმოგვედგინა. მაგრამ სულ სხვაა წარმოდგენათა რეპროდუქციის უნარი. იგი არაჩვეულებრივ მნიშვნელოვან მონაპოვარს შეადგენს ცოცხალი არსებისთვის: ის მას შემდგომი განვითარების ახალ შესაძლებლობას აძლევს, ახალ შესაძლებლობას, რომელსაც იგი მარტო აღქმის ნიადაგზე ვერასდროს ვერ მიიღებდა.

რასაკვირველია, წარმოდგენა ახალს არაფერს იძლევა აღქმასთან შედარებით. **საგანი** აღქმასა და წარმოდგენაში ერთია. მეტიც შეიძლება ითქვას: იგი გაცილებით უფრო ზუსტად და ნათლადაა მოცემული პირველში, ვიდრე მეორეში. ამ მხრივ წარმოდგენა მეტს კი არაა, იმასაც ვერ იძლევა, რასაც აღქმა. აღქმა ერთადერთი წყაროა, საიდანაც ყოველი საგნის წარმოდგენა იკვებება. წარმოდგენის უპირატესობა სხვა რამეში უნდა ვეძიოთ. აღქმა აქტუალური განცდაა: მასში მხოლოდ ის გვეძლევა, რაც მოცემულ მომენტში, მოცემულ ადგილზე აქტუალურად მოქმედობს ჩვენზე. აღქმა, შეიძლება ითქვას, „უშუალო“ პასუხია, რომელსაც ფსიქიკა გამლიზიანებლის შემოქმედებაზე იძლევა. მაშასადამე, აღქმაში ჩვენ მხოლოდ ის გვეძლევა, რაც ამჟამად მოქმედობს ჩვენზე, და ესეც მანამ გვეძლევა, სანამ ეს მოქმედება გრძელდება.

სულ სხვაა წარმოდგენა. იგი იმას კი არ გვაძლევს, რაც აქტუალურად მოქმედობს ჩვენზე, არამედ იმას, რასაც ოდესმე უმოქმედებია: იგი იმას იძლევა, რაც **ოდესმე** აღქმის სახით გვქონებია მოცემული.

მაშასადამე, წარმოდგენაში ჩვენი ცნობიერება სრულიად აღარაა აქტუალურ გალიზიანებაზე დამოკიდებული – მონაცემ კონკრეტულ სიტუაციაზე, რომელიც ამჟამად მოქმედობს ჩვენზე. წარმოდგენაში ჩვენ იმის განცდაც შეგვიძლია, რასაც არავითარი კავშირი არა აქვს აქტუალურ სიტუაციასთან. მაშასადამე, იგი გაცილებით მეტს იძლევა, ვიდრე ყოველი ცალკეული აღქმის შემთხვევა: იგი აქტუალური დროისა და სივრცის ტყვეობიდან გვათავისუფლებს და იმის ხელახალი განცდის შესაძლებლობას გვაძლევს, რაც სხვა დროს და სხვა ადგილას ყოფილა ჩვენი განცდის საგნად.

ეს უეჭველად დიდი უპირატესობაა: უამისოდ ჩვენი ცნობიერების შინაარსი მხოლოდ აქტუალურით, მხოლოდ იმით იქნებოდა განსაზღვრული, რაც აწმყოს შინაარსს წარმოადგენს. შეიძლება ზოგი რამ ამ შინაარსიდან წარსულის ასპექტითაც იქნებოდა აღბეჭდილი, მაგრამ ის მხოლოდ ნაცნობად მოგვეჩვენებოდა – მაშასადამე, არსებულის, აქტუალურის შინაარსის ფარგლებს ვერც აქ გავცდებოდით. სამაგიეროდ, წარმოდგენა შესაძლებლობას გვაძლევს ამ კონკრეტულ სიტუაციაში ვიმყოფებოდეთ, აი აქ, ამ ოთახში ვისხდეთ, ჩვენს წინ წიგნები ელაგოს, გარედ წვიმდეს, და, მიუხედავად ამისა, ისეთ საკითხებზე ვფიქრობდეთ, რასაც აქტუალურ სიტუაციასთან არაფერი არ აქვს საერთო. წარმოდგენა შეუდარებლად აფართოებს ჩვენი ცნობიერების ჰორიზონტს – როგორც დროის, ისე სივრცის მიმართულებით.

გარდა ამისა, წარმოდგენას მეორე უპირატესობაც აქვს აღქმის წინაშე. რადგანაც მასში აღქმის ყველა კერძო შემთხვევის განახლწება შესაძლებელი – მიუხედავად დროისა და სივრცისა, რომელშიც იგი ხდება – წარმოდგენის საგნის განცდას ის კონკრეტულობა, ის დროითი და სივრცითი განსაზღვრულობა აკლია, რაც აღქმის აუცილებელ ელემენტს შეადგენს. ჩვენ ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, რომ აღქმის საგანი აღქმის შინაარსს ემთხვევა. წარმოდგენაზე ეს არ ითქმის: **აქ საგანი უფრო ზოგად შინაარსში გვეძლევა: აქ იგი უფრო იგულისხმება, ვიდრე გვეძლევა.** ამიტომ წარმოდგენა ყოველთვის უფრო ზოგადია, ვიდრე აღქმა: იგი ცალკეულთან კონკრეტულთან, ინდივიდუალურთან უფრო შორს დგას, ვიდრე ეს უკანასკნელი. მაგრამ იგი მხოლოდ პირველი საფენურია ნამდვილი ზოგადობისკენ: იგი მხოლოდ მოსამზადებელი საფენურია, საიდანაც ცოცხალ არსებას **ზოგადის** აზროვნების დონემდე შეუძლია ამაღლდეს. აქედან ნათელია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მეხსიერების იმ ფორმის ზუსტ შესწავლას. რომელიც წარმოდგენათა მიმდინარეობას განსაზღვრავს.

3. ასოციაცია

მეხსიერების ამ ფორმის სულ უბრალო შემთხვევას შემდეგი მაგალითი წარმოადგენს: მე ნაცნობის ფოტოგრაფიულ სურათს ვხედავ და იმწამსვე ეს ნაცნობი მაგონდება. ანდა ნაცნობის ხმა მესმის და იმწამსვე მისი სახე წარმომიდგება. როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში წარმოდგენა თვითონ კი არ ჩნდება სრულიად დამოუკიდებლად, არამედ მას აღქმა უსწრებს წინ (სურათის ნახვა, ხმის გაგონება), და წარმოდგენა, თითქოს, მხოლოდ ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით იჩენს თავს.

როგორც ვხედავთ, ნაცნობის წარმოდგენა ერთ შემთხვევაში სურათის აღქმამ გამოიწვია, ხოლო მეორეში ხმისამ.

მაგრამ წარმოდგენას არა მარტო აღქმა იწვევს: შესაძლებელია იგი **წარმოდგენამაც** გამოიწვიოს. მაგალითად, შესაძლოა, ნაცნობის სახე მისი ხმის გაგონებამ წარმომადგენლოს, მაგრამ არანაკლებ შესაძლებელია ამ წარმოდგენამ ნაცნობის ბინა მომაგონოს, ბინამ კიდევ ის სახლი, რომელშიც ეს ბინაა მოთავსებული, და სახლმა – მეორე ნაცნობი, რომელიც ამავე სახლში ცხოვრობს. ერთი სიტყვით, წარმოდგენის გამოწვევა არა მარტო აღქმას, არამედ წარმოდგენასაც შეუძლია.

მაგრამ განა აღქმა ან წარმოდგენა ყველაფერს ერთნაირად მომაგონებს? რასაკვირველია, არა. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მხოლოდ იმ აღქმას, თუ წარმოდგენას შეუძლია მეორე წარმოდგენის გამოწვევა, რომელთანაც მას რაიმე კავშირი აქვს. აი ამ **კავშირს განცდათა შორის, რომელიც იმაში იჩენს თავს, რომ ერთს მეორის გამოწვევა შეუძლია, ასოციაცია ეწოდება.**

4. ასოციაციის კანონები

ასოციაციის ცნება დიდი ხანია შემოღებულია ფსიქოლოგიაში. მას ჯერ კიდევ **პლატონი** და განსაკუთრებით **არისტოტელი** იცნობდა (4 საუკ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდის). მაგრამ სრულიად განსაკუთრებული როლი ამ ცნებამ ახალ ხანაში ითამაშა, განსაკუთრებით ინგლისის ფსიქოლოგიაში, და შემდეგ, ამ უკანასკნელის გავლენით, კონტინენტურ ქვეყნებშიც. თავისი უკიდურესი გამოყენება ასოციაციის ცნებამ ე. წ. **ასოციაციისტურ ფსიქოლოგიაში** პოვა, რომლის დამაარსებლადაც ცნობილი ინგლისელი ფილოსოფოსი **ჰიუმი** და შემდეგ **ჰერტლი**, **ჯემს მილი**, **ჯონ სტუარტი მილი** და **ა. ბენი** უნდა ჩაითვალოს. იმისთვის, რომ ასოციაციის ცნებას შესაფერისი ადგილი მიეჩინოს ფსიქოლოგიაში, ასოციონისტური ფსიქოლოგიის ძირითადი შეხედულებების გაცნობაა საჭირო.

ჰიუმი ამბობდა, რომ ადამიანის ფსიქიკა **იდეებისგან** (წარმოდგენებისგან) შესდგება, რომელნიც აღქმების პირს წარმოადგენენ და ერთმანეთთან განსაზღვრული კანონების, ასოციაციის კანონების, მიხედვით არიან დაკავშირებულნი. ეს კანონები იმავე როლს ასრულებენ ფსიქიკურ სამყაროში, რასაც მსოფლიო მიზიდულობის კანონი ასრულებს მექანიკურ მოვლენათა სამკვიდროშიო (**ჰერტლი**). როგორია ეს კანონები უკვე ძველითგანვე ცნობილი იყო ასოციაციის ოთხი ძირითადი კანონი:

1) ჩემი ნაცნობის ხმა მის სახეს მომაგონებს; „ანი“ „ბანის“ წარმოდგენას იწვევს, ელვის წარმოდგენა გრუხუნს მომაგონებს. საკმარისია გადავხედოთ ამ მაგალითებს, რათა იმწამსვე შევნიშნოთ, რომ აქ აღნიშნული წყვილ-წყვილი წარმოდგენები ისეთია, რომ მათი საგანი არა ერთხელ აღმიქვამს ერთდროულად, ანდა უშუალოდ ერთი მეორის შემდეგ. ან-ს ბანი მოსდევს; ჩვეულებრივ, ელვას – გრუხუნი; ადამიანის ხმა რომ გესმის, ჩვეულებრივ, მის სახესაც ხედავ. ასეთ შემთხვევებში მათ შორის

თითქოს კავშირი მყარდება, რომელიც იმაში იჩენს თავს, რომ ერთის რეპროდუქცია მეორეს იწვევს („მეზობლობის ასოციაცია დროში“).

2) როდესაც „სახლს“ ვამბობთ – „კარი“ გვაგონდება, „მთვარე“ – ვარსკვლავის“ წარმოდგენას იწვევს, ნაცნობის ბინა იმ ქუჩას მოგვაგონებს, სადაც იგი ცხოვრობს. ასოციაციურ კავშირს აქაც მეზობლობა ქმნის, მაგრამ მეზობლობა **სივრცეში**; სახლი და კარი, მთვარე და ვარსკვლავი, ნაცნობის ბინა და ქუჩა – სივრცეში მახლობლად არიან მოთავსებულნი („მეზობლობის ასოციაცია სივრცეში“).

3) თუ წარმოდგენათა საგნებს შორის **მსგავსება** არსებობს, ისინი ასოციაციურად უკავშირდებიან ურთიერთს, ანდა უფრო სწორად: მსგავსი წარმოდგენები ურთიერთის რეპროდუქციას ახდენენ. მაგალითად: ალექსანდრე მაკედონელი ნაპოლეონს მომაგონებს: ორივე დიდი სარდალი იყო. შვილი მამას მომაგონებს, რადგან, ჩვეულებრივ, მათ შორის თვალსაჩინო მსგავსებაა („**მსგავსების ასოციაცია**“).

4) დასასრულ, ერთი წარმოდგენა მეორის რეპროდუქციას იმ შემთხვევაშიც იწვევს, როდესაც მათი საგნები ურთიერთის კონტრასტს წარმოადგენენ: დღე და ღამე, შავი და თეთრი, მაღალი და დაბალი, ცა და დედამიწა („**კონტრასტის ასოციაცია**“).

რომ ჩაუფიქრებთ ასოციაციის ამ ოთხივე შემთხვევას, მაშინვე შეგაძინებთ, რომ აქ ორს განსხვავებულ კატეგორიასთან გვაქვს საქმე. პირველს ორ შემთხვევაში ასოციაციური კავშირი წარმოდგენათა თანმიმდევრობის ნიადაგზე მყარდება. აქ წარმოდგენების რაგვარობას მათ შინაარსს სრულიად არავითარი მნიშვნელობა არ აქვთ: რაც ერთად ხდება – დროში თუ სივრცეში, რაც უნდა იყოს სულერთია, ბოლოსდაბოლოს, ასოციაციურად უკავშირდება ერთმანეთს. ასეთია პირველი ორი კანონის აზრი.

სამაგიეროდ, მეორე ორისთვის წარმოდგენათა თანმიმდევრობას აბსოლუტურად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს: აქ გადამწყვეტ როლს მათი შინაარსი ასრულებს: მსგავსია ეს შინაარსი, თუ განსხვავებული, საკითხს მხოლოდ ეს გარემოება სწყვეტს.

შემდეგი მომენტი, რომლითაც ასოციაციის კანონების პირველი და მეორე წყვილი განსხვავდებიან ურთიერთისგან, ეს ისაა, რომ პირველი წყვილი იმ საკითხს ეხება, თუ რა უდევს საფუძვლად წარმოდგენათა შორის ასოციაციური კავშირის **დამყარებას**: წარმოდგენათა შორის თავისთავად არავითარი კავშირი არ არსებობს; ეს კავშირი მხოლოდ მას შემდეგ იბმება, რაც ისინი დროში ან სივრცეში მეზობლად ხვდებიან ურთიერთს. მაშასადამე, კავშირს წარმოდგენათა შორის ამ შემთხვევაში მხოლოდ მათი **წარსული**, მათი „ისტორია“. ქმნის, ანდა სხვანაირად, ის, თუ რა წარმოდგენების ურთიერთის მეზობლად განცდის შემთხვევა ჰქონია სუბიექტს თავისი გამოცდილების მიმდინარეობაში: კავშირს სუბიექტის გამოცდილება ქმნის. გამოცდილება რომ სხვაგვარი ყოფილიყო, ესე იგი, სხვა წარმოდგენები შეხვედროდნენ ურთიერთს, მაშინ ასოციაციური კავშირიც ამ სხვა წარმოდგენებს შორის დამყარდებოდა.

სამაგიეროდ, მსგავსებისა და კონტრასტის ასოციაცია სრულიად არ ეხება იმას, თუ რა ქმნის ასოციაციურ კავშირს წარმოდგენათა შორის. აქ ის კი არ იგულისხმება, რომ არსებობენ წარმოდგენები, რომელნიც იმთავითვე როდი არიან ურთიერთთან დაკავშირებულნი, არამედ მხოლოდ შემდეგ უკავშირდებიან რაიმე მიზეზის გამო ერთმანეთს. არა! თუ წარმოდგენები ისეთია, რომ მათ შორის მსგავსება არსებობს, კავშირს დამყარება არ უნდა: ერთის რეპროდუქცია მეორეს გამოიწვევს. მაშასადამე, ასოციაციის ეს ორი უკანასკნელი კანონი უფრო რეპროდუქციის პროცესს ეხება, ვიდრე თვითონ ასოციაციის შექმნის პროცესს. ამ კავშირს სრულიად არაფერი აქვს საერთო იმასთან, თუ ვის როგორ და რა წარმოდგენები განუცდია: აქ არც სუბიექტის გამოცდილება თამაშობს რაიმე როლს და არც თვითონ წარმოდგენების წარსული, მათი ბედი ან „ისტორია“. **აქ მნიშვნელობა მხოლოდ შინაარსს აქვს.**

ამრიგად, ასოციაციათა ორი არსებითად განსხვავებული ჯგუფი არსებობს. მიუხედავად ამისა, ასოციაციის ისტორიული ფსიქოლოგიის წარმომადგენელთა აზრით, ასოციაციის ყველა ოთხი კანონი არსებითად მარტო ერთზე უნდა იქნეს დაყვანილი: ასოციაციის კანონი მარტო ერთი არსებობს, სახელდობრ, დროში მეზობლობის კანონი, ამბობს **ჯემს მილი**.

5. ასოციაციის კანონთა რედუქცია

როგორ ასაბუთებენ ასოციაციონისტები ამ თავის დებულებას? რაც შეეხება მეზობლების ასოციაციის ორ ფორმას, ადვილი გასაგებია, რომ აქ არსებითად მართლაც მარტო ერთ ფორმაზე შეიძლება ლაპარაკი. საქმე ისაა, რომ ის, რაც სივრცეში აღიქმება მეზობლად, დროშიც მეზობლად გვაქვს მოცემული. მაშასადამე, სივრცეში მეზობლობის ასოციაციის ყველა შემთხვევა დროში მეზობლობის ასოციაციად უნდა ჩაითვალოს.

რაც შეეხება მეორე ჯგუფის ასოციაციის ფორმებს, მსგავსებისა და კონტრასტის ასოციაციას, არც ესენი წარმოადგენენ დამოუკიდებელს, თავისთავად, ასოციაციურ პროცესებს. ჯერ ერთი, კონ-

ტრასტის ასოციაციის შემთხვევები რომ განვიხილოთ, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ ზოგი მათგანი დროში მეზობლობის ასოციაციად უნდა ჩაითვალოს (მაგალითად, დღე და ღამე: ესენი იმიტომ კი არ არიან ურთიერთთან დაკავშირებულნი, რომ თავისი შინაარსის მხრივ კონტრასტულ ურთიერთობაში იმყოფებიან, არამედ იმიტომ, რომ დღე და ღამე დროშია ერთიმეორესთან დაკავშირებული: დღეს ღამე მოსდევს და ღამეს დღე) და ზოგი კიდევ მსგავსების ასოციაციის შემთხვევად – იმიტომ რომ კონტრასტი იმავე დროს მსგავსებაც არის: კონტრასტულ დამოკიდებულებაში ურთიერთთან მხოლოდ ისეთი ორი მოვლენა შეიძლება იყოს, რომელნიც ერთსადაიმევე კატეგორიას ეკუთვნებიან. მაგალითად, შავი და თეთრი – ორივე ფერია; მაშასადამე, ამ მხრივ მათ შორის მსგავსება არსებობს.

ამრიგად, ასოციაციის მხოლოდ ორი ფორმა რჩება: დროში მეზობლობისა და მსგავსების ასოციაცია.

როგორც აღვნიშნეთ, ასოციაციონიზმს მსგავსების ასოციაცია დროში მეზობლობის ასოციაციის შემთხვევად მიაჩნია. მართლაცდა, რას ნიშნავს მსგავსება? როდესაც ორი ობიექტის მსგავსებაზე ვლაპარაკობთ, ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ ზოგი ნიშანი მათ ერთნაირი აქვთ და ზოგი განსხვავებული. მაგალითად, ობიექტს A-ს a, b, c, d, e, f, ნიშნები აქვს, ხოლო ობიექტს B-ს a, b, c, k, l ნიშნები. რადგანაც ობიექტი A ხშირად აღვვიკვამს, ნიშნები a, b, c, d, e, f ერთდროულად განმეორებითი აღქმის გამო, თანახმად დროში მეზობლობის ასოციაციის კანონისა, ასოციაციურად უნდა იყვნენ ურთიერთთან დაკავშირებულნი. ეს იმას ნიშნავს, რომ საკმარისია, მაგალითად, a, b, c, d ნიშანი წარმოვიდგინოთ ან აღვიქვათ, რომ ამას, თანახმად დროში მეზობლობის ასოციაციის კანონისა, e, f ნიშნების წარმოდგენაც მოჰყვება თან. ვთქვათ, ესაა B ობიექტს ვხედავთ, მაგრამ თვალში მისი ის ნიშნები გვხვდება, რომელნიც მას A-სთან აქვს საერთო, სახელდობრ, a, b, c, d ნიშნები. თანახმად დროში მეზობლობის ასოციაციის კანონისა, ჩემს ცნობიერებაში მასთან ასოციაციურად დაკავშირებული e, f ნიშნების წარმოდგენა და მთლიანად, მაშასადამე, a, b, c, d, e, f ნიშანთა კომპლექსის წარმოდგენა უნდა გაჩნდეს. a, b, c, d, e, f ნიშნები კი ობიექტს A წარმოადგენენ. მაშასადამე, B ობიექტის დანახვისას A ობიექტი უნდა მოგვაგონდეს. რატომ მოხდა ეს? რა ასოციაციის ძალით? როგორც ვხედავთ, მხოლოდ დროში მეზობლობის ასოციაციის ძალით.

ამიტომაც რომ ამბობენ: ასოციაცია წარმოდგენათა შორის, ბოლოსდაბოლოს, არსებითად მხოლოდ დროში მეზობლობის გამო მყარდებაო. ესაა ის ერთადერთი კანონი, რომელიც, ჯემს მილის აზრით, მთელს ფსიქიკურ ცხოვრებას წარმართავს.

ნ. რეინტეგრაციის კანონი

დროში მეზობლობის ასოციაციის პრინციპი იმაში მდგომარეობს, რომ დროში ერთად შეხვედრა ცალკეულ წარმოდგენებს ერთმანეთს უკავშირებს. მაშასადამე, ამ კავშირის სიმტკიცე იმაზე უნდა იყოს დამოკიდებული, თუ რამდენად ხშირად ხდება ეს შეხვედრა: ასოციაციის ნამდვილ საფუძველს განმეორება წარმოადგენს. შევამოწმოთ, რამდენადაა ეს დებულება სწორი.

მივცეთ ცდისპირს გამლიზიანებლად რაიმე სიტყვა, მაგალითად, „კარადა“, და დავავალოთ, იმწამსვე იმ სიტყვით გვიპასუხოს, რომელიც ყველაზე უფრო ადრე მოუვა თავში, ყველაზე უფრო ადრე მოაგონდება. შეიძლება დარწმუნებული ვიყოთ, რომ ზოგი ცდისპირი პირველ რიგში „წიგნს“ დაასახელებს. კარადა და წიგნი მტკიცე ასოციაციურ კავშირში იმყოფებიან ურთიერთთან. რატომ? იმიტომ რომ ასოციაციონიზმის თანახმად, კარადა და წიგნი განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ერთად.

მაგრამ განა შეიძლება ითქვას, რომ კარადა და წიგნი უფრო ხშირად გვინახავს ერთად, ვიდრე, ვთქვათ, კარადა და კედელი? კარადა, უეჭველია, უწიგნოდაც გვინახავს; მაგრამ ისე, რომ კედელთან არ იდგეს, ყოველ შემთხვევაში გაცილებით უფრო იშვიათად. მიუხედავად ამისა, კარადის წარმოდგენა თითქოს წიგნის წარმოდგენასთან უფრო მტკიცედ აღმოჩნდა ჩვენს მაგალითში დაკავშირებული ვიდრე კედლის წარმოდგენასთან.

უეჭველია, საქმე დროში ერთად შეხვედრის სიხშირეში არაა, როგორც ასოციაციონიზმის პრინციპი გულისხმობს, არამედ რაღაც სხვაში. რომ შევადაროთ „წიგნი“ და „კედელი“ ურთიერთს კარადის მიმართ, ჩვენ იმწამსვე მივაქცევთ ყურადღებას, რომ წიგნს გაცილებით მეტი კავშირი აქვს კარადასთან, ვიდრე კედელს. წიგნი და კარადა შემთხვევით კი არ არიან ურთიერთთან დაკავშირებული – მარტო იმის გამო კი არა, რომ წიგნი და კარადა ხშირად მინახავს ერთად, არამედ მათი კავშირი არსებითია: წიგნი და კარადა ერთი მთლიანი აღქმის, წიგნების კარადის აღქმის ცალკეულ მომენტებს წარმოადგენს, მაშინ როდესაც კედლის შესახებ ამას ვერ ვიტყვით: კარადა და კედელი იშვიათად წარმოადგენს ჩვენს განცდაში ერთ მთელს. მაშ, ასე გამოდის: კარადის წარმოდგენას იმიტომ კი არ გამოუწვევია ჩვენი ცდისპირის ცნობიერებაში წიგნის წარმოდგენა, რომ მას წიგნი და კარადა უფრო ხშირად უნახავს ერთად, ვიდრე კედელი და კარადა, არამედ იმიტომ, რომ წიგნი და კარადა ერთიდაიმევე მთელის ნაწილებს წარმოადგენენ და, მაშასადამე, იმთავითვე არიან ურთიერთთან დაკავშირებულნი, ხოლო კედლისა და კარადის შესახებ ამის თქმა არ შეიძლება.

ამის მიხედვით, ჩვენ ასე შეგვიძლია ვთქვათ: ერთი წარმოდგენა იმ შემთხვევაში კი არ იწვევს მეორის რეპროდუქციას, თუ ისინი ხშირად ყოფილან ერთდროულად განცდილნი, არამედ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ერთი მთლიანის ნაწილებს წარმოადგენენ და არსებითად არიან

ურთიერთთან დაკავშირებულნი.

მაშასადამე, ასოციაციონიზმის ძირითადი დებულებაა მცთარი, დებულება იმის შესახებ, რომ ჩვენს ფსიქიკაში **იმთავითვე** სრულიად დამოუკიდებელი, ცალკეული ელემენტარული განცდებია მოცემული, ფსიქიკური ატომები, რომელთაც არსებითად არავითარი კავშირი არა აქვთ ერთმანეთთან, და რომ მათი ურთიერთთან დაკავშირება და მთლიანი განცდების აღმოცენება **მხოლოდ შემდეგ** ხდება. როგორც დავინახეთ, ნამდვილად თითქოს სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე: ასოციაციის ფაქტი, პირიქით, იმას გულისხმობს, რომ წინასწარ მთლიანია მოცემული, და ასოციაცია ამ მთლიანის ნაწილებს შორის არსებობს.

ამისდა მიხედვით, ასოციაციის პროცესებში პირველად მთლიანის აგება კი არ ხდება, არამედ აქ მისი დაშლა, მისი დისოციაცია წარმოებს, და ამ მთელის ხელახალი აგება ხდება: ასოციაციის კანონები **რეინტეგრაციის** კანონებია, **ჰამილტონის** თქმა რომ ვინმაროთ, და არა ურთიერთისთვის უცხო ელემენტების ასოციაციის, როგორც ასოციაციონიზმს ეგონა.

ასოციაციური პროცესის ნამდვილი ბუნება, მაშასადამე, ასე უნდა იქნეს გაგებული: როდესაც რაიმე წარმოდგენა ჩნდება, იგი იმ წარმოდგენების რეპროდუქციას იწვევს, რომლებთანაც იგი ერთ მთლიანს შეადგენდა. ასოციაციის კანონები არსებითად გამთლიანების, გეშტალტიზაციის კანონებად შეიძლება ჩაითვალოს, და ამიტომაც, რომ **ვერთჰაიმერის** მიერ ხაზგასმული კანონები, რომელთა შესაზებაც ზემოთ იყო საუბარი, ეგოდენ ახლო დგანან მასთან.

ამრიგად, ასოციაციის ცნება მართებული და სასარგებლო ცნებაა, მაგრამ მხოლოდ როგორც „რეინტეგრაციის“ და „გეშტალტიზაციის“ ცნება.

7. ასოციაცია და განწყობა

მაგრამ არც „ინტეგრაციის და „გეშტალტიზაციის“ ცნებები ხლიან ამ პროცესს გასაგებს, სანამ მათ შესატყვისი შინაარსი არ მისცემიათ. საქმე ისაა, რომ ორივე ცნება, ისე როგორც დღემდე იხმარებოდა, ასოციაციონიზმის ერთს უძირითადეს დებულებას წინასწარ შეუმოწმებლად იზიარებს. ისინი იმთავითვე გულისხმობენ, რომ განცდები, წარმოდგენები უშუალოდ ახდენენ ერთმანეთზე გავლენას, უშუალოდ შეუძლიათ ერთმანეთის გამოწვევა: ისინი უშუალოდ პრინციპის ნიადაგზე დგანან.

მართლაცდა, ორივე შემთხვევაში, როგორც რეინტეგრაციის, ისე გეშტალტიზაციის შემთხვევაში, მთელის აღდგენა ნაწილების ურთიერთობის ნიადაგზე ხდება, და ამ ურთიერთობის ფაქტორი თვითონ ნაწილების თვისებათა შორის იძებნება: მსგავსება, სიახლოვე დროსა და სივრცეში და სხვა ასეთი. მაგრამ ყველაფერი ეს განა მხოლოდ ნაწილების დახასიათებას არ შეადგენს? ჩვენ უკვე თავის დროზე გვქონდა უშუალოდ პრინციპის შესახებ ლაპარაკი და მის უმართებულობაში ჭერ კიდევ მაშინ დავრწმუნდით. ჩვენთვის უდავოა: განცდები, როგორც უნდა იყვნენ ისინი, უშუალოდ კი არ მოქმედობენ ურთიერთზე, არამედ მხოლოდ **პიროვნების** შუალობით, რომლის განცდებაც ისინი წარმოადგენენ. მაშასადამე, კერძოდ ასოციაციის შემთხვევაშიც რეინტეგრაციისა და გეშტალტიზაციის საფუძვლები პიროვნებაში უნდა ვეძიოთ, როგორც მთელში, და არა მის ნაწილობრივ მომენტებში ან შინაარსებში.

ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რა წარმოადგენს ასეთ საფუძველს. როდესაც გეშტალტის პრობლემის შესახებ გვქონდა ლაპარაკი, მაშინ დავინახეთ, რომ ასეთ საფუძველს სუბიექტის განწყობა იძლევა. ასოციაციის შემთხვევაში საქმის ვითარება ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: როდესაც სუბიექტზე ესა თუ ის წარმოდგენა მოქმედობს, იგი მასში შესაფერ განწყობას იწვევს. რა წარმოდგენები გაუჩნდება მას ამის შემდეგ, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა მთლიანის განწყობა აქვს მას. ყველა ცალკეულ ფაქტორს – ე. წ. ასოციაციის კანონს – მსგავსებას თუ მეზობლობას, მხოლოდ იმდენად აქვს ფაქტორის ღირებულება, რამდენადაც მას გარკვეული განწყობა უდევს საფუძვლად.

ამის საბუთს განსაკუთრებით ორი მნიშვნელოვანი სფერო იძლევა, სადაც ასოციაციის მოქმედება მეტად ხელსაყრელ პირობებს ხვდება და სადაც ამიტომ ასოციაციის ცნების გამოყენება არა ერთგზის ყოფილა ნაცადი. ერთია **სიზმრის** სფერო და მეორე ე. წ. „ემოციური კომპლექსების“. ჩვენ განსაკუთრებით ამ უკანასკნელზე გვინდა შევჩერდეთ: სიზმარს არსებითად იგივე მექანიზმი უდევს საფუძვლად, რაც „კომპლექსის“ შემთხვევაში წარმოდგენათა მიმდინარეობის პროცესს.

არის შემთხვევა, რომ აღამიანზე რაიმე განცდა განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებს, მაგალითად, რაიმე ძლიერი სურვილი ებადება, რომელიც ზნეობრივი თვალსაზრისით მისთვის სრულიად მიუღებელია, შეიძლება აღმაფოთებელიც იყოს. იგი ამ განცდის დავიწყებას ცდილობს, მის ცნობიერებიდან „გაძევებას“, როგორც სრულიად შეუწყნერებელი განცდისას. ამას კიდევ ახერხებს და ამიერიდან სუბიექტს მისი აღარაფერი ახსოვს, მის შესახებ ცნობიერებაში კვალიც არავითარი ჩანს. მაგრამ განა ეს ნიშნავს, რომ ამ განცდის მას მართლა სრულიად აღარაფერი დარჩა? რასაკვირველია, არა. საქმე ისაა, რომ ყოველი განცდა და მით უმეტეს განსაკუთრებით ძლიერი, პიროვნულად მნიშვნელოვანი, არა მარტო ცნობიერების კონკრეტული შინაარსის სახით არსებობს სუბიექტში, არამედ ამავე დროს გარკვეული **განწყობის** სახითაც. მაშასადამე, როდესაც ეს განცდა ცნობიერებიდან იდევნება, როდესაც იგი, როგორც ცნობიერების გარკვეული შინაარსი,

ისპობა, დავიწყებას ეძლევა, ეს არ ნიშნავს, რომ სუბიექტში მისი აღარაფერი რჩება: განწყობა ხომ სულ სხვაა, ვიდრე თვითონ განცდა, როგორც ცნობიერების ფენომენი. მაშასადამე, განცდა რომ გაქრეს, ეს არ ნიშნავს, რომ ამასთან ერთად ის განწყობაც უნდა მოისპოს, რომელიც მას ახლდა თან.

ამრიგად, ე. წ. „გაძევების“ შემთხვევებში სუბიექტში განცდა, მხოლოდ როგორც ცნობიერების შინაარსი, ეძლევა დავიწყებას. სამაგიეროდ, განწყობა რჩება და აი, ეს განწყობაა, არსებითად, რაც ფსიქოანალიზის სკოლაში „კომპლექსის“ სახელწოდებითაა ცნობილი, და რაც სუბიექტის ასოციაციების მიმდინარეობაზე გადამწყვეტ გავლენას ახდენს. ყველაზე უკეთ ეს ძილში ხორციელდება, სიზმრის სახით; და მართლაც, სიზმრის წარმოდგენათა მიმდინარეობის ანალიზი, ფსიქოანალიზის სკოლის გამოცდილების მიხედვით, განსაკუთრებით საიმედო მასალას იძლევა სუბიექტის „კომპლექსების“, ესე იგი, მისი განწყობების ნათელსაყოფად: სიზმრის შინაარსი სუბიექტის განწყობის საკმაოდ ნათელ ასახვას იძლევა.

კიდევ უფრო დემონსტრაციულ შედეგებს გვაწოდებს ამავე საკითხისთვის ე. წ. ასოციაციური ექსპერიმენტი, რომელსაც ან „კომპლექსის“ გამოსაშკარავებლად ხმარობენ (იუნგი, ფრეიდი) ანდა განზრახ დაფარული ემოციური აზრის თუ განზრახვის გამოსავლინებლად (ვერთშაიმერი, შტერნი, ლიპმანი ლურია).

ასოციაციური ექსპერიმენტი ორგვარია: ან წყვილური ექსპერიმენტი (იუნგი) ან ჯაჭვული (ფრეიდი). პირველ შემთხვევაში სუბიექტს საგანგებოდ შერჩეულ ცალკე სიტყვებს აძლევენ, და მან თითოეულზე პირველად თავში მოსული სიტყვა უნდა დაასახელოს. ამრიგად მიღებული მასალა, ჩვეულებრივ, მისი ფარული განწყობის ანარეკლს წარმოადგენს. „გამლიზიანებელ სიტყვებში“ (ესე იგი, იმ სიტყვებში, რომელზეც პასუხი, ესე იგი, „სარეაქციო სიტყვა“ უნდა მოგვცეს ცდისპირმა) განზრახ აქა-იქ ისეთი სიტყვები ურევია, რომელსაც ნაგულისხმევ განწყობასთან აქვს კავშირი და ამ აზრით „საპროვოკაციო გამლიზიანებლად“, შეიძლება ჩაითვალოს. ცდისპირი, ჩვეულებრივ, ნაგულისხმევი განწყობის არსებობის შემთხვევაში, ამ სიტყვებზე ისეთ სარეაქციო სიტყვებს იძლევა, რომ მისი განწყობის თუ ფარული აზრის რავგარობაში ნშირად არავითარი ეჭვი აღარ გვრჩება.

ჯაჭვული ექსპერიმენტის შემთხვევაში ცდისპირს ჯერ ორიოდე გამლიზიანებელი სიტყვა ეძლევა. ამის შემდეგ იგი, რამდენადაც შესაძლებელია, თავისი წარმოდგენების თავისუფალ მსვლელობას უნდა მიენდოს. თავს იჩენს თანამიმდევარ წარმოდგენათა ჯაჭვი, რომელიც ცდისპირის ფარული განწყობის საფუძველზე აიგება და ამიტომ მისი გამოვლენის ხელსაყრელ მასალას წარმოადგენს. ექსპერიმენტატორი მხოლოდ იშვიათად და მოხერხებულად ერევა ასოციაციური ჯაჭვის მიმდინარეობაში იმ მიზნით, რომ ხელი კი არ შეუშალოს, არამედ ხელი შეუწყოს ფარული განწყობის გამოვლენის პროცესს.

8. ასოციაციური მენსიერება როგორც მენსიერების დაბალი ფორმა

განსაკუთრებით ხაზგასასმელია ასოციაციურ ცდებში ერთი მომენტი, სახელდობრ, ის, რომ უტყუარი ასოციაციური პროცესის გამოვლენის აუცილებელ პირობას აქ სუბიექტის მაქსიმალური პასიურობა წარმოადგენს, მაქსიმალური გამოთიშულობა მისი ნებელობისა და მისი აზროვნების წარმოდგენათა სპონტანური მიმდინარეობიდან. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ასოციაციური პროცესის ნაცვლად, აქტიურად დეტერმინირებულ პროცესს მივიღებდით. ეს გარემოება იმიტომაა განსაკუთრებით ხაზგასასმელი, რომ ნამდვილი ასოციაციური პროცესი არსებითად სპონტანური პროცესია, ადამიანის აქტიობის გარეშე მდგომი პროცესი, და მენსიერების განვითარების ერთერთ საფეხურს და მის გამოვლენის ერთერთ ფორმებთან.

იგი ამ სახით წარმოადგენს. ასოციაციური მენსიერების შემთხვევაში ჩვენ სპონტანურ მენსიერებასთან გვაქვს საქმე, სპონტანურ მნემურ პროცესთან, რომელსაც ნებისმიერ მენსიერებასთან არაფერი აქვს საერთო. ამ მხრივ იგი, რასაკვირველია, მენსიერების გამოვლენის წინათ აღწერილ პრიმიტიულ ფორმებთან უფრო ახლო დგას, ვიდრე სპეციფიკური ადამიანური მენსიერების ფორმებთან.

ეს სპონტანობა ასოციაციურ მენსიერებას ორივე ძირითად მომენტში თანაბრად ახასიათებს – როგორც **დამახსოვრების** ანუ **ფიქსაციის** ან **რეტენციის** მომენტში, ისე განსენების ანუ **რეპროდუქციის** მომენტშიც.

სუბიექტი ყოველთვის მრავალფეროვან შთაბეჭდილებათა გავლენის ქვეშ იმყოფება. ეს შთაბეჭდილებები ნშირად მოდიან და მიდიან ისე, რომ ჩვენს ნებაყოფლობას ანგარიშს არ უწევენ. მაგრამ, ჩვეულებრივ, უგზოუკვლოდ მაინც არ იკარგებიან: თვითონ ისინი ცნობიერი განცდების სახით დიდხანს არ რჩებიან ფსიქიკაში. სამაგიეროდ თვითონ სუბიექტი რჩება ყველა იმ მთლიან პიროვნულ ცვლილებებით, რომელთაც ეს შთაბეჭდილებები იწვევენ მასში. და აი, ამ ცვლილებების ნიადაგზე, როდესაც სათანადო პირობები ჩნდება, როდესაც, მაგალითად, ერთერთი შესატყვისი შთაბეჭდილება კვლავ მოქმედობს სუბიექტზე, ეს უკანასკნელი ამ თავისი ცვლილების შესაფერის რეაქციებს იძლევა: მის ცნობიერებაში კვლავ ის განცდები ახლდება, რომელნიც ამ ცვლილებებს შეესატყვისებიან. ასე ხდება იმ წარმოდგენათა რეპროდუქცია, რომელიც სპონტანურ შთაბეჭდილებათა შემოქმედების პროდუქტად ეს ახება სუბიექტს. როგორც ვხედავთ, მათი რეპროდუქცია სუბიექტის აქტიური, განზრახული ჩარევის გარეშე ხდება.

რომ ასოციაციური მენსიერება მკვეთრად უნდა განვასხვაოთ ნებისმიერი მენსიერებისგან, ამის

სასარგებლოდ ის გარემოებაც ლაპარაკობს, რომ ასოციაციური წარმოდგენის რეპროდუქცია ყოველთვის მხოლოდ რაიმე მეორე განცდის, აღქმის ან წარმოდგენის, ზემოქმედების შედეგად ხდება: იმისთვის, რომ ასოციაციური წარმოდგენა გაჩნდეს, გამლიზიანებელი წარმოდგენა თუ აღქმა აუცილებელი. ეს გარემოება საკმაოდ კარგად ახასიათებს ასოციაციურ მექანიზმებს, როგორც მექანიზმების მოქმედების ჭერ კიდევ დაბალს, დამოკიდებულ ფორმას. ამ მხრივ იგი საკმაოდ ახლო დგას ცნობასთან.

ამ უკანასკნელის მიმდინარეობა, როგორც ვიცით, ასეთია: აღქვამ X-ს. აღქმა ნაცნობობის რომელობითაა აღბეჭდილი. მე X-ს ვცნობილობ: ის მე მინახავს. მაგრამ თუ ამას რაიმე წარმოდგენაც დაემატება, მაგალითად, X-ი მე ამა და ამ ადგილას მინახავს (ადგილის ხატი) ან მას ასეთი და ასეთი ქული ეხურა(ქულის ხატი), მაშინ უკვე ასოციაციურ მექანიზმებსთან მაქვს საქმე: X-ის აღქმამ წარმოდგენების რეპროდუქცია გამოიწვია. განსხვავება ცნობასა და ასოციაციურ მექანიზმებს შორის, ამ თვალსაზრისით, მხოლოდ ისაა, რომ ცნობის შემთხვევაში წარსული თვითონ აღქმაში ცოცხლდება, იგი აღქმის ფარგლებს არ შორდება; ხოლო ასოციაციური მექანიზმების შემთხვევაში წარსული აღქმის რომელსამე თვისებაში როდი მეძლევა, არამედ მისი ხატი ჩნდება; იგი ხელახლა მეძლევა, ოღონდ წარმოდგენაში. ჩვენ ქვემოთ დავრწმუნდებით, რომ განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე, მექანიზმების წარმოდგენათა რეპროდუქციისთვის, გამლიზიანებელი ყოველთვის როდია აუცილებელი. არსებობს არა მარტო ნებისმიერი დამახსოვრება, არამედ ნებისმიერი გახსენებაც.

9. რეპროდუქციის სიზუსტის საკითხი

ერთი საკითხი კიდევ უნდა იქნეს განხილული: რა ემართება სბონტანურად დამახსოვრებულ მასალას დროის მიმდინარეობაში? იმავე სახით ხდება მისი რეპროდუქცია, რა სახითაც იყო იგი დამახსოვრების პერიოდში, თუ მასში რაიმე ცვლილების დადასტურება შეიძლება?

ექსპერიმენტალური კვლევის შედეგად გამოირკვა, რომ რეპროდუქციურებული წარმოდგენის საგანი, ჩვეულებრივ, საკმაოდ შეცვლილია, ესე იგი, რომ იგი სულ ისეთი როდია, როგორც დამახსოვრების მომენტში იყო. მაგრამ როგორ, რა მიმართულებით იცვლება იგი? ამ საკითხზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი შედეგები ვულფის ექსპერიმენტულ გამოკვლევაში იქნა მიღებული. ცდისპირს რამოდენიმე უბრალო ფიგურის ნახაზი ეძლევა, რომელიც განსაზღვრული დროის შემდეგ, რამდენადაც ახსოვს, უნდა ზუსტად დახაზოს. დედანისა და რეპროდუქციის შედარება ნათლად გვიჩვენებს, არის თუ არა რაიმე ცვლილება, და თუ არის, როგორია იგი.

ვულფის ცდების მიხედვით, გამოირკვა, რომ დამახსოვრებული ფიგურა სრულიად გარკვეული მიმართულებით იცვლება: იგი უკეთესი გეშტალტისკენ ისწრაფვის. ესე იგი, გეშტალტთეორიის წარმომადგენელთა მთავარი პრინციპის, **პრეგნანტობის** პრინციპის, მიხედვით ყალიბდება. ვულფმა საკმაოდ დიდი მასალის ნიადაგზე ასეთი დასკვნა მიიღო: რეპროდუქციის მომენტისთვის გეშტალტი სრულიად გარკვეული მიმართულებით იცვლება – ზოგი მისი ნაწილი იჩრდილება და ზოგი, პირიქით, უფრო გამოკვეთილი ხდება, იმისდა მიხედვით, თუ რაა საჭირო უფრო მკვეთრი გეშტალტის მისაღებად.

თეორიული თვალსაზრისით ძალიან საინტერესოა ამერიკელი ფსიქოლოგიის **კარმიკელის** ცდები. მან ვულფის ცდები შემდეგნაირად შესცვალა: სანამ ცდისპირებს ერთსადამივე სარეპროდუქციო ფიგურას მიაწოდებდა, მან ერთ ჯგუფს სიტყვების ერთი სია წაუკითხა და მეორეს მეორე. მესამე ჯგუფის, საკონტროლო ჯგუფის, ცდისპირებს პირდაპირ ეძლეოდათ ფიგურები – სიტყვების გარეშე. შედეგი ასეთი აღმოჩნდა: როდესაც ცდისპირებს განსაზღვრული დროის შემდეგ ნაჩვენები ფიგურების რეპროდუქცია მოეთხოვათ, გამოირკვა, რომ, ჭერ ერთი, რეპროდუქციურებული ფიგურა საკმაოდ განსხვავდებოდა ორიგინალისგან, და მეორე – რაც უმთავრესია ამ შემთხვევაში – იგი თითქმის ყოველთვის (75%) წინასწარ წაკითხული სიტყვის მნიშვნელობის მიხედვით იყო შეცვლილი. მაგალითად, ცდისპირს ეძლევა სიტყვა „სათვალე“ და შემდეგ ორი წრე, რომელიც სწორი ხაზით არის ერთმანეთთან შეერთებული. მეორე შემთხვევაშიც იგივე ფიგურაა, მაგრამ წინასწარ „სათვალის“ ნაცვლად მეორე სიტყვა – „ფიზკულტურული ხელსაწყო“ – ეძლევა. როდესაც განსაზღვრული დროის შემდეგ ამ ფიგურის რეპროდუქცია ხდება, იგი პირველ შემთხვევაში სათვალეს ჰგავს და მეორეში – სავარჯიშო აბრებს.

ეს შედეგი საკმაოდ კარგად ამტკიცებს, რომ ფიგურის აღქმას რაღაც პროცესი უსწრებს წინ, რომელიც წინასწარ მიწოდებული სიტყვის წაკითხვის შედეგად ჩნდება, და რომ ეს პროცესი გადამწყვეტ გავლენას ახდენს რეპროდუქციის რავგარობაზე. მაგრამ წინა პროცესი, რომელიც თავისდა შესატყვისად სცვლის მომდევნოს, **განწყობის** სახელწოდებითაა ცნობილი.

ამრიგად, რეპროდუქციის შემთხვევაში სავსებით იგივე მოვლენა მეორდება, რაც არა ერთხელ ყოფილა აღქმის პროცესში დადასტურებული. როდესაც სუბიექტს წინასწარ რაიმე გარკვეული განწყობა აქვს, მასზე მოქმედი აქტუალური შთაბეჭდილება, თუ რომ იგი ტლანქად არ განსხვავდება საგანწყობისგან, ამ უკანასკნელის სახით აღიქმება: ჩნდება განწყობის ილუზია. არსებითად იგივე მდგომარეობა აღმოჩნდა ვულფისა და კარმიკელის ცდების მიხედვით რეპროდუქციის შემთხვევაშიც. თუ რომ სუბიექტს წინასწარ გარკვეული განწყობა აქვს შექმნილი, მაშინ მიწოდებული შთაბეჭდილების რეპროდუქციას, თუ რომ ეს შთაბეჭდილება ტლანქად არ განსხვავდება საგანწყო-

ბოსგან, ამ უკანასკნელის შესატყვისისახე ეძლევა. ჩნდება იგივე განწყობის ილუზია, ოღონდ ესლა რეპროდუქციის არეში.

აქტიური მეხსიერების ფორმები

1. ნებისმიერი მეხსიერება

თვალი რომ გადავავლოთ მეხსიერების ყველა იმ ფორმას, რომელიც აქამდე გვაქვს განხილული, ჩვენს ყურადღებას განსაკუთრებით ერთი გარემოება მიიქცევს: ყველა ამ შემთხვევაში მეხსიერების პასიურ ფორმებთან გვაქვს საქმე. დამახსოვრება შთაბეჭდილების ზემოქმედების შედეგად ხდება, და სუბიექტის ნებისყოფა არც რეპროდუქციის მომენტში ასრულებს რაიმე როლს. თავი რომ დავანებოთ ხანიერობისა და ეიდეტური ხატის განცდას – პირველს იმიტომ, რომ იქ მეხსიერების მხოლოდ ობიექტურ ფაქტთან გვაქვს საქმე, თორემ სუბიექტურად მასში მეხსიერების არაფერია მოცემული; ხოლო მეორეს იმიტომ, რომ იგი ატიპური ფორმაა მეხსიერების – თავი რომ დავანებოთ მათ და ცნობისა და ასოციაციური მეხსიერების ფაქტებზე შევჩერდეთ, დავინახავთ, რომ მათ მაშინაც ინტენსიურად შეუძლიათ იჩინონ თავი, როდესაც სუბიექტი ამისთვის არავითარ ზომებს არ ღებულობს. ამიტომ მეხსიერების ამ ფორმების დადასტურება განვითარების დაბალ საფეხურზეც შეიძლება. ყოველ შემთხვევაში, ვერც ერთი მათგანი მეხსიერების სპეციფიკურ ადამიანურ ფორმად ვერ ჩაითვლება.

ადამიანისთვის ნებელობაა დამახასიათებელი და, უეჭველია, როგორც აღქმის შემთხვევაში, ისე აქაც – მეხსიერების შემთხვევაშიც, სპეციფიკურს ადამიანურ ფორმებს ნებელობის მონაწილეობა უნდა ქმნიდეს. და მართლაც, რომ გადავხედოთ ადამიანის მეხსიერების სხვადასხვა შემთხვევას, ჩვენ ყველგან ერთ დამახასიათებელ გარემოებას დავადასტურებთ: ადამიანი თვითონ ერევა დამახსოვრებისა და გახსენების პროცესში – მისთვის სულ ერთი არაა თუ რა დაამახსოვრდება და რა მოაგონდება მას არამედ მას თავისი გარკვეული მიზნები აქვს, მაშასადამე, გარკვეული მასალა აქვს დასამახსოვრებელი და გარკვეული მასალა გასახსენებელი; და გასაგებია, რომ იგი ზომებს ღებულობს ამ მიზნის მისაღწევად ვნახოთ, როგორ მიმდინარეობს ადამიანის აქტიური მეხსიერების მუშაობა.

სწავლა და მოგონება

1. ებინგჰაუსის მეთოდი

მეხსიერების ექსპერიმენტული კვლევა პირველად გერმანელმა ფსიქოლოგმა ებინგჰაუსმა დაიწყო (1885). მისი გავლენა იმდენად დიდი აღმოჩნდა, რომ მეხსიერების ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია არსებითად დღემდე ებინგჰაუსის პოზიციებზე განაგრძობს დგომას. მაგრამ საკმარისია თვალი გადავავლოთ მის დღევანდელ მდგომარეობას, რათა იმწამსვე დავრწმუნდეთ, რომ აქ არსებითად საქმე მხოლოდ მეხსიერების ერთერთ ფორმასთან გვაქვს და არა საზოგადოდ მეხსიერებასთან. იმისთვის რომ გავარკვიოთ, თუ, სახელდობრ, მეხსიერების რომელ ფორმასთან გვაქვს აქ საქმე, უნდა გავეცნოთ მოკლედ ებინგჰაუსის ექსპერიმენტულ მეთოდიკას.

ძირითადი მნიშვნელობა ამ მეთოდიკაში დასამახსოვრებელი მასალის შერჩევას აქვს. ებინგჰაუსი სხვადასხვა მოსაზრებით უაზრო მასალაზე ჩერდება. ჯერ ერთი, უაზრო მასალის მიმართ ცდისპირები ერთნაირად ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან. საქმე ისაა, რომ ადამიანს თავის ცხოვრებაში მხოლოდ აზრიან მასალასთან უნდება საქმის დაჭერა, და, რამდენადაც თითოეულ ჩვენგანს თავისი წარსული აქვს, თავისი განსხვავებული გამოცდილება, შეუძლებელია ისეთი აზრიანი მასალის გამონახვა, რომ იგი ყველასთვის ერთნაირად უცნობი და ამიტომ ყველასთვის ერთნაირად ძნელი დასამახსოვრებელი იყოს. უაზრო მასალის მიმართ კი ჩვენ, ჩვეულებრივ, არავითარი გამოცდილება არა გვაქვს. ამიტომ, უნდა ვიფიქროთ, ძნელი არ იქნება ისეთი უაზრო მასალის შედგენა, რომ ყველა ცდისპირისთვის ერთნაირად ადვილი ან ერთნაირად ძნელი დასამახსოვრებელი იყოს. გარდა ამისა, ისეთი მასალის დამზადება რამდენიც გინდა, იმდენი შეიძლება, და, რასაკვირველია, ექსპერიმენტისთვის ამასაც აქვს მნიშვნელობა. დასასრულს, რადგანაც უაზრო მასალასთან გვაქვს საქმე, არაფერი არ შეგვიშლის ხელს, ამ მასალის თითოეულ ელემენტს მართლა ნამდვილი ერთეულის სახე მივცეთ, ესე იგი, ჩვენი უაზრო მასალის ელემენტები ისე დავამზადოთ, რომ ისინი ერთნაირად ძნელი დასამახსოვრებელი იყვნენ.

ამ მოსაზრებათა გამო, ებინგჰაუსმა სწორედ უაზრო მასალა სცნო მეხსიერების შესწავლისთვის საუკეთესო ექსპერიმენტულ მასალად. ებინგჰაუსი ასეთ მასალას გარკვეული პრინციპის მიხედვით აგებდა: თითოეული უაზრო სიტყვა სამი ბგერისგან შესდგება – შუაში ხმოვანი და გვერდებზე თანხმოვნები; მაშასადამე, ერთმარცვლოვან სიტყვას წარმოადგენს. იგი არც ერთ ნამდვილ სიტყვას არ უნდა ჰგავდეს, მაგალითად, „ქალ“ ქართველი ცდისპირისთვის არ ვარგა: იგი ქართულ სიტყვას (ქალი) მოგვაგონებს. ასეთი ერთმარცვლოვანი უაზრო „სიტყვების“ მომზადება მართლა ბევრის შეიძლება, და, რაც განსაკუთრებით საგულისხმოა, თითოეული მათგანი მართლა ერთეულად შეიძლება ჩაითვალოს.

ებინგჰაუსის მეთოდის მიხედვით, ცდისპირებს ამ მასალის დამახსოვრება ევალებათ. მასალის

მიწოდება, რასაკვირველია, სათანადოდაა მოწესრიგებული. იგი მექანიკურად ხდება, საგანგებო აპარატის, ე.წ. **მნემომეტრის** საშუალებით, რომელიც სპეციალურად ამ მიზნისთვის არის აგებული. ცდისპირი კითხულობს უაზრო მარცვალთა რიგს, სანამ მას ზეპირად არ დაისწავლის.

მენსიერების კვლევის მეთოდის ებინგჰაუსის აღმოჩენილი გზით განვითარდა და დღეს შემდეგი მთავარი მეთოდებია ცნობილი.

1) **დასწავლის მეთოდი:** უაზრო მარცვალთა რიგს მანამ იმეორებს ცდისპირი, სანამ ვერ შესძლებს შეუცთომლად მის განმეორებას. ვთქვათ, ერთს რაიმე გარკვეული მასალის დასასწავლად, განმეორება დასჭირდა, და მეორეს – 9. მეორედ ეს რიცხვები ითვლება თითოეული მათგანის მენსიერების (დასწავლის) კოეფიციენტად.

2) **ეკონომიის ან მომარაგების მეთოდი:** ვთქვათ, ცდისპირს უაზრო მარცვლების გარკვეული რიგის დასასწავლად 11 განმეორება დასჭირდა. ვთქვათ, განვლო დრომ და სუბიექტს ეს მასალა სრულიად დაავიწყდა. ვაძლევთ კვლავ იმავე მასალას დასამახსოვრებლად. ეხლა ცდისპირს ამ მასალის ხელახლა დასასწავლად 11-ზე გაცილებით ნაკლები განმეორება დასჭირდება (ვთქვათ 5), მიუხედავად იმისა, რომ, მას რომ კითხო, სრულიად არაფერი ახსოვს ამ მასალის. მაშასადამე, გამოდის, რომ ფაქტიურად მას მთლიანად არავითარ შემთხვევაში არ დავიწყებია ეს მასალა, თორემ საიდან მოახერხებდა ეხლა 11-ის ნაცვლად 5 განმეორებით დაესწავლა იგი. ამ შემთხვევაში მისი მომარაგების კოეფიციენტი 11 - 5 = 6 უდრის. სხვათა შორის, ამ მეთოდით ირკვევა, რომ აბსოლუტური დავიწყება არ არსებობს. თუ კი რამ ერთხელ მაინც გვისწავლია, შემდეგში მისი ხელახალი სწავლა უფრო ადვილია, ვიდრე პირველად იყო.

3) **ცნობის მეთოდი:** ცდისპირს ეძლევა უაზრო მარცვალთა რიგი წინასწარი გაფრთხილებით, რომ მერე მას იგივე მარცვლები მიეცემა ახლებს შორის გამოსაცნობად.

4) **დამახსოვრებელი წვერების მეთოდი:** ცდისპირს ეძლევა დასამახსოვრებლად უაზრო მარცვალთა რიგი ერთხელ (ან შეიძლება მეტჯერაც), და ექსპოზიციის შემდეგ მან უნდა ჩამოთვალოს იგი. დასამახსოვრებელ მარცვალთა რაოდენობა მისი მენსიერების სისწორის კოეფიციენტს იძლევა.

5) **სწორი პასუხების მეთოდი:** (პირველად შემოიღო იოსტმა, შემდეგ დაამუშავა მიულერმა და ბილცეკერმა): ცდისპირს წინადადება ეძლევა, იამბურად ან ტროქეულად იკითხოს წყვილ-წყვილად უაზრო მარცვლების რიგი. შემდეგ ექსპერიმენტატორი ასახელებს რომელიმე წყვილის პირველ წევრს, და ცდისპირმა მეორე უნდა დაასახელოს. დამახსოვრების კოეფიციენტი უდრის მიმართებას სწორ პასუხთა რიცხვსა და მიწოდებულ წყვილთა რიცხვს შორის.

როგორც ვხედავთ, ყველა ეს მეთოდი გარკვეულ ამოცანას აძლევს ცდისპირს: მან უნდა დაიმახსოვროს გარკვეული მასალა. მაშასადამე, ცდისპირი ამ უკანასკნელის **დამახსოვრების მიზანს ისახავს**. მისი მენსიერების შემდგომი მუშაობის მთელი მიმდინარეობა მიზანდასახულ პროცესს წარმოადგენს. აქედან ცხადია, ამ მეთოდებით მხოლოდ ნებისმიერი დამახსოვრების შემთხვევები იკვლევა და არა მენსიერების პროცესის საზოგადოდ.

ამის დემონსტრაციულ საბუთს **რადოსლაველიჩის** მიერ აღწერილი შემთხვევა იძლევა, რომლის შესახებაც გაკვირვებით ჩვენ ზემოდაც გვქონდა ლაპარაკი. მან ერთერთ უცხოელს ცდისპირს, რომელმაც გერმანული კარგად არ იცოდა, რვა უაზრო მარცვლი მისცა დასასწავლად. უცხოელმა დაიწყო მიწოდებული მასალის კითხვა. უკვე 46-ჯერ წაიკითხა და მაინც არავითარ ნიშანს არ იძლეოდა, რომ განმეორება საჭირო აღარ იყო, რომ მან უკვე ზეპირად იცოდა ეს მასალა (მას სწორედ ასეთი ინსტრუქცია ჰქონდა მიცემული გერმანულ ენაზე: როცა ზეპირად დაისწავლიდა, ეთქვა, რომ ცდა შეეწყვიტათ). რაკი ცდისპირი არავითარ ნიშანს არ იძლეოდა, ექსპერიმენტატორმა თვითონ შეწყვიტა ცდა და კითხა ცდისპირს – თუ რამე დაგამახსოვრდაო. აღმოჩნდა, რომ ცდისპირს ვერ გაეგო ინსტრუქცია და დამახსოვრების განზრახვის გარეშე კითხულობდა უაზრო მარცვლების რიგს. როდესაც გაიგო, რომ მასალა მას ზეპირად უნდა დაესწავლა, მოითხოვა – ხელახლა მომეცით იგივე ამოცანაო – და უკვე 6 განმეორების შემდეგ ყველაფერი ზეპირად იცოდა.

რას ამტკიცებს ეს დაკვირვება? მხოლოდ ერთს, სახელდობრ იმას, რომ უაზრო მარცვლების მეთოდით, ჩვეულებრივ, ნებისმიერი მენსიერების კვლევა წარმოებს. ამიტომ ყველა ის შედეგი, რომელიც ასეთი კვლევის ნიადაგზე იქნა მიღებული, არსებითად მენსიერების ამ ფორმას ეხება და ისიც ერთერთს მის სახეობას.

2. სწავლა და მოგონება როგორც ნებისმიერი მენსიერების ფორმები

რასაკვირველია, ადამიანს ნებელობის გამოყენება ყოველთვის შეუძლია, როგორც კი მის წინაშე წინასწარ დადგება საკითხი მენსიერების რაიმე მიმართულებით ამოქმედების შესახებ. ჩვენ უკვე ზემოთ ვნახეთ, რომ არსებობს ერთი ტიპი ეიდეთიკოსებისა, რომელიც, ასე თუ ისე მაინც, თვალსაჩინო ხატის ნებისმიერი გამოყენების უნარით ხასიათდება. უეჭველია, რომ ასეთივე ნებისმიერი გამოყენება უშუალო მენსიერებასაც შეიძლება ჰქონდეს. მართლაც, ხშირია შემთხვევა, რომ ადამიანი საგანგებო ზომებს მიმართავს თავისი უშუალო მენსიერების გამახვილების მიზნით: იგი ყურადღების განსაკუთრებულ კონცენტრაციას ახერხებს საჭირო მიმართულებით, იგი ყველა ხელისშემშ-

ლელო პირობის თავიდან აცილებას ცდილობს, მიწოდებული მასალის **ორგანიზაციას** (ვთქვათ, **რითმიზაციას**) მიმართავს და განსაკუთრებით მის გააზრებასაც ესწრაფვის. ყველაფერი ეს უკვე ნებელობითი პროცესია, და უშუალო მენსიერების მუშაობას აქ თითქოს ნებისმიერი მიმდინარეობა ეძლევა. რასაკვირველია, ადამიანი ცნობის მიზნითაც მიმართავს საგანგებო ზომებს. ხშირია შემთხვევა, რომ, მაგალითად, ვისიმე გაცნობისას, საგანგებო ყურადღების მიქცევას ვცდილობთ ამ პირის ზოგიერთს დამახასიათებელ თავისებურებაზე იმ მიზნით, რომ ამ გარემოებამ შემდეგში მისი ცნობა გავიადვილოს, ანდა, როდესაც ვინმე. ნაცნობად გვეჩვენება, აქტიურად ვცდილობთ მოვიგონოთ, სად და რა პირობებში გავიცანიით იგი; ხშირად ამ პირობების აღდგენით ვიწყებთ: „ვინ უნდა იყოს? X-ისას ხომ არ შევხვედრდით მას? ანდა შეიძლება, კონცერტზე, მაშინ მე რამოდენიმე ახალი პირი გამაცვინეს“. ასე ვმსჯელობთ, ჩვეულებრივ, ანალოგიურ შემთხვევებში ასოციაციებს რომ ხშირად ნებისმიერაც ვამყარებთ, რათა რაიმეს დამახსოვრება, ანდა მოგონება გავიადვილოთ, ეს ხომ ყველასთვის ცნობილია.

ერთი სიტყვით, ადამიანი საჭიროების შემთხვევაში ნებელობის გამოყენებას ასე თუ ისე მენსიერების ყველა ფორმის მიმართ ახერხებს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ამის გამო მენსიერების ეს ფორმები ყველა იმთავითვე ნებისმიერი მენსიერების სახეებად უნდა ჩავთვალოთ. საქმე ისაა, რომ, როგორც დავრწმუნდით, მენსიერების აღნიშნული ფორმები ძირითადადში ნებელობის მონაწილეობის გარეშე მუშაობენ, რომ ამიტომ მათი დადასტურება ფილოგენეზურისა და ონტოგენეზური განვითარების იმ საფეხურებზეც შეიძლება, სადაც ნებელობის შესახებ ლაპარაკი ჯერ კიდევ ნაადრევად უნდა ჩაითვალოს.

სამაგიეროდ, არსებობს მენსიერების გამოვლენის ისეთი ფორმებიც, რომელნიც მხოლოდ განვითარების უმაღლეს საფეხურზე დგებიან წინა რიგში და თავის მიმდინარეობაში ნებელობის წამყვან მონაწილეობას გულისხმობენ. ასეთად განსაკუთრებით ორი უნდა ჩაითვალოს: **სწავლა** და **მოგონება**.

ერთმანეთისგან ეს ფორმები იმით განსხვავდებიან, რომ სწავლის შემთხვევაში საკითხი წარსულის მხოლოდ რეპროდუქციას ენება. რაც შეეხება თვითონ ამ წარსულის ისტორიას, როდის და სად იყო იგი განცდილი, ამას ამ შემთხვევაში არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს.

მაგალითი: როდესაც ჩვენ, ვთქვათ, უცხო ენას ვსწავლობთ და, ბოლოს, ამ ენაზე ლაპარაკს ვიწყებთ, სრულიად არაა საჭირო, რომ ყოველი სიტყვის შესახებ გვანსოვდეს, თუ როდის და სად ვისწავლეთ იგი პირველად. სულ სხვაა მოგონება. აქ საქმე მარტო რეპროდუქციაში კი არაა, არამედ განსაკუთრებით იმაშიც, რომ რეპროდუქცირებული სწორად იყოს დროში მოთავსებული. მოგონება **ტემპორალიზაციასაც** გულისხმობს. მაგალითად, მე მაგონდება ჩემი პირველი მასწავლებელი: ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩემს ცნობიერებაში არა მარტო მისი ხატი ჩნდება, არამედ ამავე დროს ის განცდაც, რომ იგი წარსულში ჩემი მასწავლებელი იყო. მოკლედ: ცოდნა და მოგონება ურთიერთისგან **ტემპორალიზაციის** მომენტით განსხვავდება*.

რომელს ამ ფორმათაგან ეკუთვნის მენსიერების გამოვლენის ის შემთხვევები, რომელთა შესწავლაც უაზრო მარცვლების მეთოდით წარმოებს? რაკი ცდისპირის ამოცანა ამ შემთხვევაში მხოლოდ იმაშია, რომ განსაზღვრული მასალა ზეპირად დაისწავლოს, ცხადია, ტემპორალიზაციის საკითხი აქ სრულიად მოხსნილია. ამიტომა, რომ საკითხს ტემპორალიზაციის შესახებ უაზრო მარცვლების მეთოდს არცერთი ვარიანტი არ აყენებს.

ამრიგად, **ებინგჰაუსის** მეთოდი მენსიერების იმ ფორმას ენება, რომელიც სწავლას უდევს საფუძვლად. ამიტომ ყველა ის დასკვნა, რომელიც მენსიერების ინტენსიური კვლევის შედეგად იქნა დღემდე მიღებული, არსებითად თითქმის მხოლოდ მენსიერების ამ ფორმას ენება; და უნდა ითქვას, რომ შეიძლება, დღემდე არცერთი რთული ფსიქოლოგიური პრობლემა არ იყოს ექსპერიმენტულად ისეთი წარმატებით შესწავლილი, როგორც ნებისმიერი მენსიერების ეს ფორმა.

სწავლა

1. სწავლის ცნება

სწავლა, რასაკვირველია, მარტო მენსიერების პრობლემას არ წარმოადგენს: იგი გაცილებით უფრო რთული პრობლემაა. იგი ადამიანის ერთერთი დამოუკიდებელი ქცევის ფორმაა, და როგორც ასეთს, თავისი სპეციფიკური ფსიქოლოგიური შინაარსი აქვს. ცხადია, რომ მისი რომელიმე ცალკე ფსიქიკურ ფუნქციასთან გაიგივება არ შეიძლება: მასში ფუნქციათა რიგი ღებულობს მონაწილეობას მაგრამ მათ შორის ზოგი განსაკუთრებით მჭიდროდ არის ქცევის ამ ფორმასთან დაკავშირებული, ზოგი კიდევ შედარებით ნაკლებ. უნდა ითქვას, რომ მენსიერება ამ შემთხვევაში სრულიად განსაკუთრებულ როლს თამაშობს: იგი ის ძირითადი ფუნქციაა, რომელიც სწავლის უძირითადეს პირობას შეადგენს: უიმისოდ სწავლა თავისი უმარტივესი სახითაც კი შეუძლებელი იქნებოდა.

მენსიერების მუშაობა სწავლის პროცესში თავისი განსხვავებული ფორმის, **დასწავლის**, სახით

* ტერმინი „ტემპორალიზაცია“ ვ. შტერნს ეკუთვნის. იგი ლოკალიზაციის (სივრცეში მოთავსება) ანალოგიურად არის შედგენილი.

ყალიბდება. ებინგჰაუსის მეთოდი არსებითად, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მეხსიერების სწორედ ამ ფორმას იკვლევს. ქვემოთ ჩვენ ზოგიერთ ძირითად კანონზომიერებას გავცნობით, რომელიც, თანახმად თანამედროვე კვლევის შედეგებისა, დასწავლის პროცესს ახასიათებს.

დასწავლის სისწრაფის ფაქტორები

1. ნებელობა

თავისთავად იგულისხმება, განსაკუთრებულ გავლენას დამახსოვრების სისწრაფეზე ნებელობა უნდა ახდენდეს. თვითონ დასწავლა, როგორც ვიცით, არსებითად ნებისმიერი პროცესია და, ცხადია, ნებელობის სისუსტე ხელს უნდა უშლიდეს დასწავლის პროცესის მსვლელობას.

ამერიკელი და ინგლისელი ფსიქოლოგების გამოკვლევებში ექსპერიმენტულად დადგენილია, რომ „შემთხვევითი მეხსიერება“, სადაც წინასწარ განზრახვაზე ლაპარაკი ზედმეტია, გაცილებით უფრო სუსტია, ვიდრე მეხსიერების ის ფორმები, სადაც დამახსოვრების განზრახვა ღებულობს მონაწილეობას – მიუხედავად იმისა, რომ სხვა მხრივ პირობები ორივე შემთხვევაში შეიძლება სავსებით ერთნაირი იყოს. გარდა ამისა, ცნობილია, რომ ბავშვი ისე სწრაფად ვერ იმახსოვრებს, როგორც დიდი, თუმცა გაცილებით უფრო ხანგრძლივად. ეს ფაქტი უთუოდ ნებელობის განუვითარებლობით უნდა აიხსნას.

რით აღწევს ნებელობა ამ შედეგს? ჰერ ერთი, დასწავლა ერთსადაიმაცე მასალაზე ხანგრძლივ შეჩერებას გულისხმობს: მიწოდებული ექსპერიმენტული მასალის დამახსოვრება ერთი წაკითხვით არ ხერხდება – საჭირო ხდება მისი მრავალგზისი განმეორება. საიდან შეიძლება ამ განმეორების იმპულსი გამომდინარეობდეს? თვითონ მასალა უშუალოდ, რასაკვირველია, ამის იმპულსს არ იძლევა, იმიტომ რომ სუბიექტს თვითონ განმეორების მოთხოვნილება კი არ აქვს. არამედ იმისი, რაც ამ განმეორების საშუალებით იქნება მიღწეული: იმპულსი შეიძლება მხოლოდ დასწავლის განზრახვიდან გამომდინარეობდეს.

მაშასადამე, ნებელობა ერთადერთი წყაროა, რომელიც სუბიექტს თავისთავად სრულიად არასაინტერესო საქმის შესრულების, სახელდობრ, ერთიდაიმაცე მასალის მრავალგზისი განმეორების ძალას აძლევდეს.

განსაკუთრებით საგულისხმოა, რომ განმეორება თავისთავად, როგორც ეს პირველ რიგში ლევისის სკოლის გამოკვლევებშია ექსპერიმენტულად დადასტურებული, მოჭარბების უძლიერეს ფაქტორს წარმოადგენს, და, ცხადია, მისი გადალახვა მხოლოდ ნებელობის ძალას შეუძლია.

გარდა ამისა, გარკვეული მასალის დასწავლა განსაკუთრებით წარმატებით და სასწრაფოდ მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ რომ ადამიანს ძალა შესწევს, მაქსიმალური ენერჯია მაშინ გამოიწვიოს, როდესაც ამას საჭიროდ ჩათვლის, ამ შემთხვევაში – როდესაც, მას გარკვეული მასალის დასწავლის ამოცანა გაუჩნდება. ჩვეულებრივ, სწავლის პროცესი ისეა მოწყობილი, რომ იგი გარკვეულ დროის გარკვეული მიმართულებით მუშაობას გულისხმობს, და რამდენადაც ნებელობა ამის შესაძლებლობას უზრუნველყოფს, ცხადია, იგი სწავლის ძირითადი მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენს.

2. ინტერესი

მეორე ფაქტორი, რომელსაც ყოველთვის ასახელებენ ამ შემთხვევაში, ეს, უდაოდ, ინტერესია. რომ ინტერესი საზოგადოდ სწავლის ერთერთს ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს, ეს არავითარ ეჭვს არ იწვევს. მეტი შეიძლება ითქვას: სწავლას სწორედ ის გარემოება. აქცევს ფსიქოლოგიურად სრულიად დამოუკიდებელს ქცევის ფორმად, რომ მასში ნებელობის გვერდით ინტერესიც ფუძემდებელ როლს ასრულებს. სწავლა არა მარტო მიზნის მნიშვნელობის შეგნებაში პოულობს ენერჯიის წყაროს, არამედ იმავე დროს შინაგან მისწრაფებაში, შინაგან მიდრეკილებაში, ინტერესში, რომლის გარეშეც ყოველივე სწავლა იძულებითი შრომის სახეს მიიღებდა.

ინტერესი, კერძოდ, დასწავლის პროცესშიც ღებულობს მონაწილეობას, მაგრამ ნებელობის მაგიერობას ის, რასაკვირველია, მთლიანად ვერ გასწევს – ნებელობის ფაქტორს ის ზედმეტად ვერ გადააქცევს. იგი მხოლოდ მის გვერდით შეიძლება ასეთ ფაქტორად იქნეს ცნობილი. ეს გასაგებიცაა, იმიტომ რომ ყოველი სწავლა უთუოდ მეტად თუ ნაკლებად სისტემატური ბუნებისაა, მაშინ როდესაც ინტერესი, როგორც სუბიექტური მიდრეკილება, უფრო შემთხვევითი ხასიათის მოვლენაა. ამიტომ შეუძლებელია, რომ იგი სწავლის ყველა მომენტს დაემთხვეს. უფრო საფიქრებელია რომ სწავლის მიზნის განსახორციელებლად სუბიექტს ზოგი რამ ისეთის გაკეთებაც დასჭირდება, რაც შეიძლება აქტუალური ინტერესის ფარგლებში არა თუ არ შედიოდეს, არამედ ეწინააღმდეგებოდეს კიდევ მას. მიუხედავად ამისა, იგი მაინც მნიშვნელოვანი ფაქტორია სწავლისა.

რით აღწევს იგი ამას? უეჭველია, მხოლოდ ერთით: იგი აადვილებს ნებელობის გამოყენებას და, მაშასადამე, ნებისმიერი, მეხსიერების ამოქმედებასაც. საქმე ისაა, რომ ბავშვს, მაგალითად, შეიძლება ძალიან უჭირდეს ხანგრძლივად მათემატიკურ ამოცანებზე შეჩერება: ამისთვის მას ნებისყოფა არ ყოფნიდეს. მაგრამ საკმარისია იგი დაინტერესდეს ამ ამოცანებით, რომ უკვე შედარებით ადვილად შესძლოს თავისი ენერჯიის ამ მიმართულებით მობილიზაცია: ამ შემთხვევაში მას ნაკლები წინააღმდეგობის დაძლევა უხდება, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც საქმე თავისთავად

სრულიად არ იზიდავს მას.

უაზრო მარცვლების მეთოდით კვლევის შედეგად, სხვათა შორის, ისიც გამოიკვია, რომ ინტერესი, როგორც დასწავლის ფაქტორი, ზოგიერთ შემთხვევაში აქაც კი იჩენს თავს. ჰერ ერთი, თავისთავად სრულიად არასაინტერესო მასალის, უაზრო მარცვლების, ზეპირად სწავლის ხალისს **შეჯიბრების ინტერესი** იწვევს, რომელიც ორი მიმართულებით შეიძლება მოქმედებდეს. შეჯიბრება სხვა ცდისპირებთან – თითოეულს ცდისპირს ძალას მატებს სურვილი სხვებს არ ჩამორჩეს, სხვებზე უარესი არ გამოდგეს და, თუ შესაძლებელია, აჯობოს კიდევ მათ. მეორის მხრივ, თავი იჩინა ისეთმა შემთხვევებმაც, როდესაც ცდისპირი, ასე ვთქვათ, თვითონ თავის თავს ეჯიბრება და, რაც დრო გადის, სულ უფროდაუფრო მეტის დამახსოვრებას ცდილობს. დასასრულ, ადგილი აქვს ისეთ შემთხვევებმაც, როდესაც ცდისპირს თვითონ უაზრო მასალის დაზეპირების პროცესი, თვითონ სწავლის პროცესი აინტერესებს. ყველა ამ შემთხვევაში სწავლა საგრძობლად ადვილდება: იგი უფრო სწრაფად და უფრო ნაყოფიერად მიმდინარეობს. როგორც ვხედავთ, თვითონ დასასწავლ მასალას ამ შემთხვევაში არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. აქ წმინდა **ფორმალური ინტერესის** გამოვლენასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ ფორმალურ ინტერესს, როგორც წმინდა ფორმალურს, მაინცდამაინც დიდი ღირებულება არ აღმოაჩნდა. შეჯიბრება სხვებთან, შეჯიბრება თავის თავთან, შორს ვერ მიდის, სანამ მას მხოლოდ წმინდა სპორტული ხასიათი აქვს, სანამ იგი მხოლოდ საკუთარი ძალის, საკუთარი შეძლების გამოვლენის მიზნებს ემსახურება, სანამ იგი მართლა წმინდა ფორმალურ ინტერესს წარმოადგენს. გაცილებით უფრო ეფექტურია და, გარდა ამისა, გაცილებით უფრო ზრდის ნებელობას, როდესაც შეჯიბრების ინტერესს არა მარტო წმინდა **ინდივიდუალური** ძალების გამოვლენის განზრახვა, არამედ უფრო **ფართო**, უფრო **ზოგადი მიზნები** ასაზრდოებს. ამით აიხსნება ის არაჩვეულებრივი მაჩვენებლები, რომელსაც ჩვენს სინამდვილეში სოციალური შედეგები იძლევა.

მნიშვნელობა აქვს განსაკუთრებით **შინაარსეულ ინტერესს**. იგი არაჩვეულებრივ აადვილებს სისტემატური სწავლის პროცესს, თუ რომ ეს უკანასკნელი სწორედ იმ შინაარსს ეხება, რომლის მიმართაც სუბიექტს საგანგებო ინტერესი აქვს, მაგალითად, ცნობილია, რა ადვილად ამახსოვრდება მათემატიკოსს მათემატიკური მასალა ან ბოტანიკოსს – ბოტანიკური. **შტერნი** ღირიუორის მაგალითს აღნიშნავს, რომელსაც მთელი კონცერტის პარტიტურა ზეპირად ახსოვს. ასეთ შემთხვევაში არსებითად დასამახსოვრებელი მასალის ზეპირად დასწავლა როდი ხდება, არამედ მისი შინაგანი გადაქმნა და საკუთარი პიროვნების კუთვნილებად ქცევა.

რასაკვირველია, შინაარსეული ინტერესის პედაგოგიური მნიშვნელობა უდაოა: იგი ნამდვილი სწავლის, ნამდვილი განათლების ერთერთს უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენს.

როგორც ჩანს, ინტერესის დადებითს მოქმედებას დამახსოვრების პროცესზე ხელს უნდა უწყობდეს ის გარემოებაც, რომ ინტერესი სასიამოვნო ემოციებთანაა დაკავშირებული. საინტერესო საქმის კეთება, როგორც ყველამ იცის, სასიამოვნოა. **ფრანკის** ექსპერიმენტული გამოკვლევის მიხედვით, სასიამოვნო სუნი დადებითს გავლენას ახდენს დამახსოვრების პროცესზე, უსიამოვნო კი – შემაფერხებელს. როგორც **პიერონი** აღნიშნავს, ეს ფაქტი კარგად ეთანხმება ცნობილ დაკვირვებებს, რომლის მიხედვითაც ინტენსიური უსიამოვნების ემოციები არა მარტო ახალის დამახსოვრებას უშლიან ხელს, არამედ ე.წ. „**რეტროაქტულ ამნეზიასაც**“ კი იწვევენ, ესე იგი, იმის დავიწყებას, რაც მანამდე კარგად გვახსოვდა.

3. ფიზიოლოგიური ფაქტორი

დამახსოვრების ერთერთ ფაქტორად წმინდა **ფიზიოლოგიური ხასიათის დისპოზიციებიც** ითვლება. შენიშნულია, რომ დამახსოვრება დილის ზოგიერთ საათებში უფრო ნაყოფიერად მიმდინარეობს, ვიდრე სხვა დროს. ამისი მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ დღე-ღამის მიმდინარეობაში ფიზიოლოგიური დისპოზიციები სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მდგომარეობაში იმყოფებიან (**პიერონი**).

მაგრამ ამას მეტად ინდივიდუალური ხასიათი აქვს: ზოგისთვის დღის ერთი გარკვეული დრო წარმოადგენს ოპტიმალურ დროს და ზოგისთვის სულ სხვა დრო. ამიტომ ერთი გარკვეული საათის დანიშვნა, როგორც საზოგადოდ ყველასთვის ოპტიმალურის, ვერ ხერხდება. ყოველ შემთხვევაში, მეხსიერების ნებისმიერი გამოყენებისთვის ამ გარემოებას ის მნიშვნელობა მაინც აქვს, რომ თითოეულს ცალკე პირს ისე შეუძლია მოაწესრიგოს თავისი დრო, რომ მეხსიერების სამუშაო სწორედ იმ საათისთვის დანიშნოს, როდესაც მისი ფიზიოლოგიური დისპოზიციები ამისთვის ხელსაყრელ პირობებს ქმნიან.

4. სენსორული ფაქტორი

საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს დამახსოვრებისთვის იმასაც, თუ რა სენსორული მასალაა დასამახსოვრებელს, მაშასადამე, რა მოდულობის სენსორული აპარატები ღებულობენ მონაწილეობას მუშაობაში.

დაკვირვებიდან ცნობილია, რომ ზოგს ოპტიკური მასალის დამახსოვრება უადვილდება, ზოგს აკუსტიკურისა და ზოგს კიდევ უფრო მოტორულის. ეს იქიდანაც ჩანს, თუ როგორ სწავლობს თვითოეული ჩვენგანი მიწოდებულ მასალას ზეპირად. ზოგი ჩუმად კითხვას ამჯობინებს (ოპტიკური

ტიპი), ზოგს ურჩევნია, თუ სხვა ვინმე უკითხავს მას (აკუსტიკური ტიპი), ზოგი კი ხმამაღლა კითხულობს და ამავე დროს დასამახსოვრებელ მასალას რაიმე მოძრაობებით (მაგალითად, ჩაწერის მოძრაობებით) განამტკიცებს მეხსიერებაში (მოტორული ტიპი). რასაკვირველია, წმინდა სახით ეს ტიპები ძლიერ იშვიათად გვხვდება, და ისიც თითქმის მხოლოდ შემოქმედ ხელოვანთა შორის – სახელდობრ, წმინდა ოპტიკური ტიპის მხატვარი, აკუსტიკურის – მემუსიკე და მოტორულის – მოცეკვავე. ჩვეულებრივ ადამიანთა შორის კი, როგორც წესი, შერეული ტიპის ხალხი უფრო გვხვდება. ოღონდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ერთერთი გრძნობის ორგანოს მონაწილეობა სჭარბობს, ჩვენ მაინც უფლება გვეძლევა შესატყვისი ტიპის შესახებ ვილაპარაკოთ. მაგალითად, თუ ადამიანს შედარებით უკეთ ვიზუალური შთაბეჭდილებები ამახსოვრდება და ამიტომ იგი სწორედ ამ მასალას აძლევს უპირატესობას, სრული უფლება გვაქვს, იგი მხედველობითს ტიპს მივაკუთვნოთ.

სენსორულ მასალას იმ მხრივაც აღმოაჩნდა მნიშვნელობა, რომ, მაგალითად, სიტყვიერი მასალის დასამახსოვრებლად მარტო ოპტიკურად ან მარტო აკუსტიკურად მიწოდებას ამ მასალის ერთდროულად ოპტიკურ-აკუსტიკური მიწოდება სჭირდება. რაც შეეხება თითოეულს ამათგანს ცალკე, აკუსტიკური მიწოდების ფორმა უფრო ხელსაყრელი აღმოჩნდა, ვიდრე მარტო ოპტიკურის, თუნდ იმ შემთხვევაშიც, როდესაც სხვა მხრივ ოპტიკური ტიპის სუბიექტთან გვაქვს საქმე (**მიუნსტერბერგი, ჰოლმანი**). ეს ფაქტი, სხვათა შორის, იმაზეც მიუთითებს, რომ შესაძლებელია ადამიანი რაიმე განსაზღვრული მასალის მიმართ ერთ ტიპს ეკუთვნოდეს, ხოლო სხვა მასალის მიმართ სულ სხვა ტიპს: შეიძლება იგი გეომეტრიულ ფიგურებს ოპტიკურად იმახსოვრებდეს უკეთ, მაგრამ სიტყვებს აკუსტიკურად. მასალას, როგორც ვხედავთ, ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს.

5. ინტელექტუალური ფაქტორი

ნებისმიერი მეხსიერების ერთ-ერთს უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს, რასაკვირველია, **ინტელექტიც** წარმოადგენს. ჯერ მარტო ის გარემოება, რომ ნამდვილი ნებისმიერი ქცევა ინტელექტის არსებითი მონაწილეობის გარეშე შეუძლებელია, საკმარისია, რათა ეს დებულება უდაოდ ჩავთვალოთ.

მაგრამ ინტელექტი ამის გარეშეც თვალსაჩინო გავლენას ახდენს დამახსოვრების მიმდინარეობაზე. რას გვაძლევს სწავლა? რას ვიძენთ მისი ზეგავლენით? რა თქმა უნდა, **ცოდნას**. მაგრამ ცოდნა, რომელსაც სწავლის პროცესში ვიძენთ, ყოველთვის ერთნაირი არაა. ზოგჯერ საქმე **ჩვევებით** განისაზღვრება, მაგრამ ძალიან ხშირად საკითხი ნამდვილი ცოდნის შექმნასა და დამახსოვრებასაც ეხება ხოლმე. რასაკვირველია, ნამდვილი ცოდნის შესახებ მხოლოდ იმ შემთხვევებში შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, როდესაც არა მარტო გვესმის ამა თუ იმ დებულების აზრი, არამედ სავსებით ვფლობთ და საჭიროებისდა მიხედვით ვიყენებთ კიდეც მას. ცოდნა არა მარტო გაგებას გულისხმობს, არამედ მტკიცე დამახსოვრებასაც და მის ნიადაგზე თავისუფალ რეპროდუქციას. გაგებისთვის რომ ინტელექტს მნიშვნელობა აქვს, ამაზე ლაპარაკიც ზედმეტია. მაგრამ მნიშვნელობა აქვს მას – სწორედ ამ მიზეზით – დამახსოვრებისთვისაც. საქმე ისაა, რომ ადამიანი, ჩვეულებრივ, უაზრო მასალას ადვილად ვერ იმახსოვრებს. მაშასადამე, მაშინაც, როდესაც მის წინაშე ჩვეულებრივი დამახსოვრების ამოცანა დგას, იგი დასამახსოვრებელი მასალის აზრს ეძებს და ამ უკანასკნელს, ესე იგი, აზრს, უკეთ იმახსოვრებს, ვიდრე იმ ფსიქიკურ შინაარსს, რომელიც ამ აზრს გულისხმობს. ამის შესახებ ჩვენ უკვე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, როდესაც მეხსიერების პასიური ფორმების შესახებ ვლაპარაკობდით. ადვილად გასაგებია, რომ აქტიური დამახსოვრების შემთხვევაში ადამიანი საგანგებოდ ცდილობს იმ აზრის დაჭერას, რომელიც დასამახსოვრებელ მასალას აქვს და, რა თქმა უნდა, იგი მით უფრო ადვილად ახერხებს ამას, რაც უფრო მაღალ საფეხურზე დგას მისი ინტელექტი. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში აზრი ისე მკაფიოდ არ ჩანს, რომ იმწამსვე თვალში გვეცეს, და მაშინ მის დასანახავად აზროვნების საკმაოდ ინტენსიური ამოქმედება ხდება საჭირო.

ინტელექტის მონაწილეობის მნიშვნელობა აქტიური დამახსოვრების პროცესში ზოგჯერ უაზრო მასალის დამახსოვრების შემთხვევებიდანაც ნათლად ჩანს. მეხსიერების კვლევის მეთოდოლოგიაში ცნობილია, რომ ცდისპირს ზოგჯერ უაზრო მარცვლების რიგი კი არა, ცალკე სიტყვების, ცალკე ფიგურების თუ სურათების, ზოგჯერ ცალკე წინადადებების სერია ეძლევა, რომლის წევრებს შორისაც არავითარი აზრითი კავშირი არ არსებობს. ამ შემთხვევაში ცდისპირი ამგვარი კავშირის დადგენას თვითონ ცდილობს, ხელოვნურად და, როდესაც ამას ახერხებს, დამახსოვრების საქმე უფრო ადვილად მიდის წინ. ეს გარემოება ნათლად მიუთითებს, რომ აზრიანი მასალის დამახსოვრების შემთხვევაში აზრის წვდომას, რა თქმა უნდა, პირველხარისხიანი მნიშვნელობის უნდა ჰქონდეს.

გარდა ამისა, ინტელექტის როლი მეხსიერებისთვის განსაკუთრებით იმ მხრივაც დიდია, რომ ცდისპირი ხშირად სხვადასხვა ხერხს მიმართავს, რათა მისი დახმარებით ქვემდებარე მასალის დამახსოვრება გაიადვილოს. ასეთი ხერხების გამოხატვა კი ზოგჯერ თვალსაჩინო ინტელექტუალურ განვითარებას გულისხმობს; ყოველ შემთხვევაში, მათი მოძებნა და შეფასება ინტელექტის საქმეა. სხვათა შორის, ერთერთი მიზეზი ბავშვის მეხსიერების სისუსტისა ისიცაა, რომ მას ასეთი ხერხების გამოხატვის და მათი მიზანშეწონილი გამოყენების უნარი ჯერ კიდევ არა აქვს განვითარებული.

დასავლეთის „კანონები“

1. დამახსოვრებული ერთეულის რიგში ადგილმდებარეობის კანონი

ჩერ კიდევ ებინგშაუსმა მიაქცია ყურადღება, რომ დამახსოვრების სისწრაფეზე თვალსაჩინო გავლენას ახდენს ადგილი, რომელიც ამა თუ იმ ელემენტს უკავია დასამახსოვრებელი მასალის სერიაში. როგორც წესი, დადასტურდა, რომ უპირატესობა სერიის პირველსა და უკანასკნელ ადგილებს ეკუთვნის. ეს დებულება, რომელმაც პირველად ებინგშაუსის მეთოდის გამოყენების შემთხვევებში იჩინა თავი, შემოწმებულ იქნა სხვა მეთოდებითაც და უაზრო მარცვლებისა და ციფრების მიმართ მთლიანად ძალაში დარჩა (**რობინზონი და ბრაუნი**).

პიერონის მიხედვით, სიტყვების დამახსოვრების შემთხვევაშიც იგივე კანონი მოქმედობს. მაგრამ აქ ცოტაოდენ გადახრასაც აქვს ადგილი. ძნელია ისეთი აზრიანი სიტყვები მოინახოს, რომ არავითარი აფექტური მნიშვნელობა არ ჰქონდეს. ეს გარემოება კი, როგორც ეს საგანგებოდ სმიტის სპეციალურ გამოკვლევაშია დადასტურებული, უეჭველ გავლენას ახდენს დამახსოვრების ნაყოფიერებაზე: აფექტური შინაარსის სიტყვები ხან შემაფერხებელ გავლენას ახდენენ დამახსოვრების ნაყოფიერებაზე და ხან ხელისშემწყობ გავლენას. სმიტის მიხედვით, მაგალითად, აღმოჩნდა, რომ იმ სიტყვათა წრეში, რომელიც ყველაზე უკეთ ამახსოვრდებათ ცდისპირებს, განსაკუთრებული ადგილი **სექსუალური მნიშვნელობის** სიტყვებს უკავიათ (სიყვარული, კოცნა და სხვა). პიერონის დაკვირვებით, ამ ახალი ფაქტორის გავლენით, ადგილმდებარეობის კანონი ზოგჯერ ირღვევა: თუ განსაკუთრებით აფექტური შინაარსისაა სიტყვა, იგი სერიის შუაშიც რომ იყოს მოთავსებული, მაინც უკეთ ამახსოვრდება ადამიანს, ვიდრე პირველს თუ უკანასკნელ რიგში მიწოდებული ინდიფერენტული სიტყვა. მიუხედავად ამისა, პიერონის შედეგები, საერთოდ მაინც, ამ კანონის სასარგებლოდ ლაპარაკობენ. აი, მისი შედეგები:

სიტყვის ადგილი სერიაში	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	XIV	XV
სწორი რეპროდუქციის %	79	73	65,3	56,8	47	47	43,6	35,9	41,8	65,3	65,3

მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ ეს კანონი თითქოს სრულიად არ რჩება ძალაში. მაგალითად, **დრობა**-ს გამოკვლევის მიხედვით, რომელიც თავის ცდისპირებს სურათებს აძლევდა დასამახსოვრებლად, პირველად მიწოდებულ სურათზე გაცილებით უკეთეს მაჩვენებლებს მესამე და მეოთხე სურათი იძლევა. როგორც ჩანს, შინაარსს უეჭველი მნიშვნელობა აქვს და ადგილმდებარეობის ფაქტორს მისი სრული დაჩრდილვა, რა თქმა უნდა, არ შეუძლია. ამიტომ ეს კანონი ძალაში რჩება ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც დასამახსოვრებელი მასალის ელემენტები მხოლოდ ადგილმდებარეობით განსხვავდებიან ერთმანეთისგან, ხოლო სხვა მხრივ თანასწორ პირობებში იმყოფებიან. მაშასადამე, ადვილი გასაგებია, რომ ამ კანონმა სწორედ უაზრო მარცვალთა მეთოდის გამოყენების შემთხვევაში იჩინა თავი.

2. ფუკოს კანონი

მასალის მოცულობას, რასაკვირველია, გავლენა აქვს დამახსოვრების სიადვილეზე. ცნობილია, რომ რაც უფრო დიდია დასამახსოვრებელი მასალის მოცულობა, მით უფრო ძნელია მისი დამახსოვრება. მაგრამ ეს მიმართება პირდაპირ პროპორციული არაა: ექვსწევრიანი რიგი უაზრო მარცვლებისა ერთი წაკითხვითაც ამახსოვრდება ადამიანს, ხოლო 12 წევრიანი რიგისთვის 10-12 განმეორებაა საჭირო და არა მხოლოდ ორი. 24 წევრიანი რიგი კი, 24 განმეორება ნაცვლად 44-ს მოითხოვს.

როგორ იცვლება დამახსოვრების სისწრაფე მასალის მოცულობის ზრდასთან ერთად? ამ კონკრეტულ საკითხზე ფუკომ გარკვეული პასუხი მიიღო. იგი თავის ცდისპირებს (რიცხვით შვიდ კაცს) სიტყვების სხვადასხვა მოცულობის სერიას აძლევდა და თითოეულს მათგანს მანამ ამეორებინებდა ამ სერიას, სანამ ზეპირად არ დაასწავლიდა. თითოეული ცალკე სერიისთვის მან საშუალოდ შემდეგი დროის მაჩვენებლები მიიღო:

სერიები –	8 სიტ.	10 სიტ.	12 სიტ.	15 სიტ.
დრო(სეკუნდებში)	109,0	156,5	217,7	372,5

აქედან ფუკომ დაასკვნა. რომ მასალის მოცულობასა და დროს მორ-ს. რომელიც ამ მასალის დასამახსოვრებლად აუცილებელი. სრულიად გარკვეული კანონზომიერი დამოკიდებულება არსებობს. ფუკომ ამის აღსანიშნავად ასეთი ფორმულა წამოაყენა: $t = kl^2$ (t – დამახსოვრების დრო, l – მასალის მოცულობა, k – კონსტანტა). ესე იგი, **ამა თუ იმ მოცულობის მასალის დასამახსოვრებლად საჭირო დრო მასალის რაოდენობის კვადრატის პროპორციულად იზრდება.**

ძალიან საინტერესოა, რომ ფუკოსგან სრულიად დამოუკიდებლად იგივე კანონზომიერება მეორე მკვლევარმაც, სახელდობრ, **ლიონმა**, აღმოაჩინა (1914); ოღონდ ამ უკანასკნელის შედეგების მიხედვით. ამ კანონს მარტო უაზრო მარცვლებისა და რიცხვების დამახსოვრების შემთხვევაში აქვს ძალა. რაც შეეხება აზრიან მასალას. ლექსსა და პროზას, მის დასამახსოვრებლად საჭირო დრო მასალის მოცულობის პროპორციულად იზრდება.

პიერონი ამ კანონის განხილვას შემდეგ დასკვნამდე მიდის: ფუკოს კანონი მხოლოდ დაახლოებით გამოსახავს საქმის ნამდვილ ვითარებას. მისი აზრით, უფრო სწორი იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით, რომ დამახსოვრებისთვის საჭირო დრო ფუნქციონალურ მიმართებაში იმყოფება მასალის რაოდენობის კვადრატთან კი არა, მის განსაზღვრულ ხარისხთან, რომელიც მყარ ოდენობას არ წარმოადგენს და დასამახსოვრებელი მასალის გადიდებასთან ერთად იზრდება.

რაც შეეხება დროს, რომელიც თითოეულს ელემენტზე მოდის, დადასტურდა შემდეგი: არსებობს მოცულობის განსაზღვრული სიდიდე, რომლის დამახსოვრებაც ყველა სხვა მოცულობის მასალაზე უფრო სწრაფად ხდება, ე. წ. ოპტიმუმი. ცხადია, მასში შემავალი ელემენტების დახსოვებაზე ნაკლები დრო მიდის, ვიდრე არაოპტიმალური მოცულობის ელემენტებისაზე.

პიერონის მიხედვით, 20-ციფრიან სერიაში თითო ციფრზე 0,180 განმეორება მოდის, 50-ანში – 0,100 და 75-ანში – 0,125. როგორც ვხედავთ, ოპტიმუმი აქ 50-იანსა და 75-ციფრიან სერიას შუა მდებარეობს. ფუკოს მიხედვით, აქ ასეთი დებულების წამოყენება შეიძლებოდა: **ერთიდაიმავე რაოდენობის მასალის დასამახსოვრებლად საჭირო დრო იმ სერიის მოცულობის პროპორციულად იზრდება, რომელშიც იგი როგორც ნაწილი შედის.** პიერონი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ფუკოს ამ კანონს დაახლოებითი მნიშვნელობა აქვს და ისიც დამახსოვრების განსაზღვრულ პირობებში და დასამახსოვრებელი მასალის მოცულობის განსაზღვრულ ფარგლებში.

3. გეშტალტიზაციის კანონი

როდესაც ცდისპირს საკმაოდ დიდი მოცულობის მასალა ეძლევა, იგი მის გამარტივებასა და ამ გზით მისი დამახსოვრების გაადვილებას ცდილობს. მთავარი ხერხი, რომელსაც, იგი მიმართავს, იმაში მდგომარეობს, რომ იგი სერიის ცალკე ელემენტებს აერთებს და ამრიგად უფრო რთულ ერთეულებს ე. წ. „კომპლექსებს“ (გ. მიულერი) ღებულობს. ამ ხერხის გამოყენების შედეგად სერია ერთეულების ნაკლებ რაოდენობად იშლება და ამიტომ უფრო ადვილი დასამახსოვრებელი ხდება. საქმე ისაა, რომ, მაგალითად, რვა ცალკე ასოსი, ან ცალკე ციფრის დამახსოვრება დაახლოებით იმავე სიძნელეს წარმოადგენს, რასაც რვა ცალკე სიტყვის დამახსოვრება. ეს იმას ამტკიცებს, რომ დამახსოვრებისთვის, განსაზღვრულ ფარგლებში, ერთეულების რაოდენობას აქვს მნიშვნელობა, და არა იმას, თუ რამდენი ელემენტისგან შედგება თითოეული ამათგანი, როდესაც დასამახსოვრებელი მასალა აზრიანია, ასეთი ერთეულების შედგენა სიძნელეს არ წარმოადგენს. გაცილებით უფრო ძნელია ეს, როცა უაზრო მასალასთან, მაგალითად, უაზრო მარცვლებთან, გვაქვს საქმე. მიუხედავად ამისა, აღმოჩნდა, რომ მენსიერება აქაც იმავე გზას მისდევს: მეზობელი ელემენტები, მაგალითად, რითმულ ერთეულებად უკავშირდებიან ურთიერთს და მთელ სერიას უფრო მარტივი შემაღენლობისად აქცევენ.

მიულერისა და შუმანის ცდებში საგანგებო ზომები იყო მიღებული, რომ ცდისპირებს მასალის რითმიზაცია ვერ მოეხერხებიათ. შედეგი ასეთი აღმოჩნდა: ზოგიერთისთვის მასალის დამახსოვრება სრულიად შეუძლებელი შეიქნა.

საზოგადოდ, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ მასალის დასამახსოვრებლად მის განაწევრებულობასა და ნაწილების გამოკვეთილობას, ესე იგი, მის გეშტალტიზაციას აქვს მნიშვნელობა. ამერიკელი ფსიქოლოგის ოგდენის მიერ დადასტურებული ფაქტი, რომ ყოველი მოცემული მასალის დასამახსოვრებლად მისი წაკითხვის ოპტიმალური სისწრაფე არსებობს, უნდა ვიფიქროთ, იმით აიხსნება, რომ მასალის გეშტალტიზაციის პროცესი გარკვეული ხანგრძლიობის დროს მოითხოვს, და, მაშასადამე, ძალიან სწრაფი ან ძალიან ნელი მიწოდება ხელს უშლის მას.

4. სწავლის ტემპი

ამასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული საკითხი სწავლის ტემპის შესახებ: რა წესს მიმართავს სუბიექტი მაქსიმალური დამახსოვრების მიზნით – სწრაფ კითხვას, თუ ნელს? **ებინგჰაუსი** თავისი ცდების შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ, მაგალითად, ლექსების ზეპირად დასწავლისას სწრაფ ტემპს უკეთესი შედეგი მოაქვს, ვიდრე შედარებით უფრო ნელს.

მაგრამ უდაოა, რომ სწავლის ტემპის საკითხი თვითონ პიროვნების ბუნებრივი ტემპის საკითხთან არის დაკავშირებული: არის ხალხი, რომელიც, ჩვეულებრივ, სწრაფი ტემპით მუშაობს, და არიან ისეთებიც, რომელთაც უფრო ნელა ურჩევნიათ მუშაობა. ცხადია, ამათვის სწავლის ერთნაირი ტემპის რჩევა დაუსაბუთებელი იქნებოდა: სწავლის ტემპიც თითოეულის ბუნებრივ ტემპზეა დამოკიდებული.

5. განმეორების ადგილმდებარეობის კანონი

როდესაც დასამახსოვრებელი მასალის მოცულობა განსაზღვრულ სიდიდეს აღემატება, მის დასასწავლად განმეორება ხდება საჭირო.

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ თითოეული ცალკე განმეორების მნიშური ღირებულება იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა მოცულობის მასალასთან გვაქვს საქმე: ექვსწევრიანი უაზრო მარცვლების სერიის დამახსოვრება ერთი წაკითხვით ხდება, მაგრამ 12 წევრიანს ორი წაკითხვის ნაცვლად 10-12 განმეორება უნდა. ბუნებრივად იბადება საკითხი: ერთიდაიგივე მნიშური ღირებულება აქვს თითოეულს ცალკე წევრს განმეორებათა რიგში, თუ არა? ანდა სხვანაირად: თუ მაგალითად, 12 წევრიანი

სერიის დასამახსოვრებლად 12 განმეორება აუცილებელი, თითოეული ამთავანი მასალის ერთსადა-იმავე რაოდენობას (ამ შემთხვევაში - 12:12 - 1) გვამახსოვრებებს, თუ არა? ექსპერიმენტული პასუხი ამ საკითხზე უარყოფითი აღმოჩნდა.

თითოეული ცალკე განმეორების მნიშვნელოვანი ღირებულება იმაზე და მოკიდებული, თუ რა ადგილი უკავია მას განმეორებათა რიგში. **ეს ღირებულება მით უფრო მცირეა, რაც უფრო დაშორებულია იგი თავიდან.** მაშასადამე, ყველაზე მეტი მნიშვნელობა პირველ წაკითხვას აქვს და ყველაზე ნაკლები უკანასკნელს. მაგალითად, მეტწილად განმეორება უფრო დიდ და-მატებითს ეფექტს იძლევა, ვიდრე შემდეგი, ვთქვათ, მეოცე. მაშასადამე, თუ ერთი წაკითხვით დასწავლილი მასალის, მაგალითად, მეათედი დაგამახსოვრდა. ეს კიდევ არ გაძლევს საბუთს იფიქრო, რომ მთელი მასალის დასასწავლად ათი განმეორება გეყოფა. აქედან ნათელია, რომ რაც უფრო მეტს იმეორებ დასამახსოვრებელ მასალას, მით უფრო ნაკლებსა და ნაკლებს მატებ უკვე დამახსოვრებულის რაოდენობას.

ეს გარემოება ბუნებრივად აყენებს საკითხს ე. წ. „**ჰიპერფიქსაციის**“ ან ჭარბი დასწავლის შესახებ.

6. „ჰიპერფიქსაციის“ კანონი

თანამდებარეობის ადგილმდებარეობის კანონისა, უკანასკნელი განმეორება ყველაზე ნაკლებს დამატებითს ეფექტს იძლევა. კიდევ რომ განვაგრძოთ განმეორებათა წარმოება, თითოეულმა მათგანმა სულ უფროდაუფრო ნაკლები დამატებითი შედეგი უნდა მოგვცეს. მაგრამ საინტერესოა ვიცოდეთ: აქვს თუ არა რაიმე მნიშვნელოვანი ღირებულება ზედმეტ განმეორებას, ესე იგი, აქვს თუ არა რაიმე აზრი მას შემდეგაც მასალის განმეორებას, რაც იგი უკვე კარგადაა დასწავლილი?

ეს საკითხი განსაკუთრებით ამერიკულ ფსიქოლოგებს აქვს შესწავლილი. მისი პრაქტიკული მნიშვნელობის გამო, საჭიროა ცოტა მაინც შევჩერდეთ მასზე.

საერთო დასკვნა, რომელიც ჰიპერფიქსაციის შესახებ ცდებიდან გამომდინარეობს, ასეთია: ჭარბი განმეორების დადებითი მნიშვნელოვანი ღირებულება განსაზღვრულ ფარგლებში (განსაკუთრებით პირველი ზედმეტი განმეორებების ფარგლებში) უღალაო: იგი **დამახსოვრების განმტკიცებაში იჩენს თავს.** ეს იმას ნიშნავს, რომ, როდესაც, მაგალითად, ზეპირად დასწავლილ ლექსს კიდევ ვკითხულობთ, კიდევ ვსწავლობთ, ეს უაზრო დროს კარგვად არ ჩაითვლება. ეს ლექსი უფრო ხანგრძლივად გვამახსოვრდება, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როცა ამ ხერხს არ მივმართავთ.

7. იოსტის კანონი

განმეორებათა ადგილმდებარეობის კანონს მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს ძალა, თუ რომ თანამდებარე განმეორებათა უწყვეტი რიგი გვაქვს მოცემული. თუ რომ იგი ერთხანს წყდება, რათა შემდეგ კვლავ განახლდეს, მაშინ ცოტა განსხვავებულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე. მართლაც, ამ შემთხვევაში შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ განმეორებათა ერთი სერიის ნაცვლად, რამდენიმე სერია გვაქვს. და, მაშასადამე, თითოეული განმეორების ადგილმდებარეობა და ამასთან ერთად მისი მნიშვნელოვანი ღირებულებაც შესატყვისად უნდა შეცვლილიყო. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში განმეორებათა შორის ჩართული ინტერვალების ხანგრძლიობას უნდა ჰქონდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა: როდესაც ინტერვალის მცირეა, მაშინ სერიის შეწყვეტაზე ნაკლები შეიძლება ლაპარაკი, ვიდრე მაშინ, როდესაც ეს ინტერვალის უფრო ხანგრძლივია. ასეა თუ ისე, ყოველ შემთხვევაში, გამოსარკვევია, აქვს თუ არა განმეორებათა შორის ჩართული ინტერვალის ხანგრძლიობას რაიმე მნიშვნელოვანი ღირებულება.

ამ საკითხზე ცნობილი **იოსტის კანონი (1897)** იძლევა პასუხს: **ვიზუალური მასალის (მარცვლების, სიტყვების, ციფრების) ზეპირად დასამახსოვრებლად იმ შემთხვევაში უფრო ნაკლები განმეორებაა საჭირო, როცა განმეორებათა შორის ჩართული ინტერვალის უფრო ხანგრძლივია, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როცა ეს უკანასკნელი ხანმოკლეა.**

ეს იმას ნიშნავს რომ, ვთქვათ, თუ რომ ლექსის დასამახსოვრებლად ოცჯერ მისი ზედიზედ წაკითხვაა საჭირო, გაცილებით ნაკლებჯერ მოგვინდება მისი წაკითხვა, თუ რომ, მაგალითად, ოთხი დღის განმავლობაში ვისწავლით: დღეში მაშინ ხუთ-ხუთი განმეორება კი არა, გაცილებით ნაკლები იქნება საჭირო. **პიერონმა** შემდეგი რიცხვები მიიღო:

20 ციფრის დასამახსოვრებლად საკმარისი აღმოჩნდა: როდესაც ინტერვალის ხანგრძლიობა იყო 1¹/₂ მინ. - 11 განმეორება; 2 მინ. - 7,5 განმ.; 5 მინ. - 6 განმ.; 10 მინ. - 5 განმ.; 20 მინ. - 24 საათამდე - 4,5 განმ.

კიდევ უფრო მკაფიოდაა გამოხატული **იოსტის კანონი**, როდესაც საქმე მოტორული ჩვენების შეთვისების საკითხს ეხება (**სნოდი**).

მაგრამ განა შეიძლება ითქვას, რომ ამ კანონს აბსოლუტური ძალა აქვს? განა შეიძლება ითქვას, რომ, რაც უფრო გავახანგრძლივებთ ინტერვალს, სულ უფროდაუფრო უკეთეს შედეგს მივიღებთ? რასაკვირველია, ამისი თქმა სწორი არ იქნებოდა. თავისთავად ცხადია, ძლიერ ხანგრძლივი ინტერვალის დამახსოვრების კი არა, დავიწყების ფაქტორს წარმოადგენს: დღეს რომ ორჯერ წავიკითხოთ

ლექსი და შემდეგ მთელი წლის განმავლობაში მას აღარ შევეხეთ, უეჭველია, ბოლოსდაბოლოს, მისი აღარაფერი გვეხსომება.

მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, იოსტის კანონს განსაზღვრულ ფარგლებში უნდა ჰქონდეს ძალა: უნდა არსებობდეს რალაც ხანგრძლიობის ინტერვალი, რომელიც განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობას უნდა წარმოადგენდეს დამახსოვრების პროცესისათვის – უნდა არსებობდეს ოპტიმალური ინტერვალი, რომელიც უფრო ხანმოკლე ინტერვალსაც სჯობს და უფრო ხანგრძლივსაც. არსებული გამოკვლევების მიხედვით, ასეთი ინტერვალი, როგორც შემომოყვანილი ციფრებიდან ჩანს, 10 წუთსა და 24 საათს შუა უნდა მდებარეობდეს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ იოსტის კანონის საბოლოო ფორმულა ასეთი იქნებოდა: **ყოველი მასალის დასამახსოვრებლად საჭირო განმეორებათა მინიმალური რაოდენობა დამოკიდებულია ამ განმეორებათა შორის ჩართული ინტერვალების ოპტიმალურ ხანგრძლიობაზე.**

8. მთლიანად სწავლის კანონი

საკუთარი გამოცდილებით ვიცით, რომ, ჩვეულებრივ, როდესაც, ვთქვათ, ლექსი გვაქვს ზეპირად დასასწავლი, უფრო ხშირად მას ნაწილ-ნაწილ ვსწავლობთ ხოლმე. ჯერ ერთ სტროფს დავისწავლით, მერე – მეორეს და ასე ბოლომდე. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ყველა ყოველთვის ასე არ იქცევა: ზოგი მთლიანად სწავლობს ლექსს, გაუნაწილებლად, იბადება საკითხი. რომელი წესი უფრო ეკონომიურია, მთლიანობითი, თუ ნაწილ-ნაწილობრივი?

მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვანაირად სჭრის ამ საკითხს, მათი შედეგების განხილვიდან ნათლად ჩანს, რომ სწავლის ნორმალურ პირობებში საშუალო მოცულობის ტექსტის თუ უაზრო მარცვლების სერიის სწავლა – თუ მცირე გამონაკლის მხედველობაში არ მივიღებთ – მთლიანი(გლობალური) მეთოდით უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე ნაწილობრივით (ფრაგმენტულით).

რიდი ყველაზე ეკონომიურად იმ მეთოდს სთვლის, რომელსაც იგი „**პროგრესულს**“ უწოდებს და რომელიც ფრაგმენტულია და გლობალური წესის ერთგვარი შერიგების ცდას წარმოადგენს: ცდისპირი ნაწილ-ნაწილ სწავლობს მასალას, მაგრამ ასეთი წესით: ჯერ ლექსის ერთ სტროფს დაისწავლის, მერე მეორეს, მერე ორივეს ერთად და შემდეგ მესამეს და სამივეს ერთად, მეოთხესა და ოთხივეს ერთად და ასე შემდეგ, სანამ ლექსი არ ეცოდინება ზეპირად, თუ სწორია, რომ ნაწილ-ნაწილ სწავლის წესის ნაკლი ისაა, რომ მას ცალკე დასწავლილი ნაწილების გადაერთიანებლად ახალი, საგანგებო ენერგია სჭირია, მაშინ, როგორც ეს ჯერ კიდევ **პეკშტეინმა** ნათელყო (1921), რიდის პროგრესული მეთოდი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია.

მოიმაინიც ეხება ამავე საკითხს. იგი ასეთ რჩევას იძლევა: ახალი მასალის სწავლა მთლიანი წესით უნდა იქნეს დაწყებული, რათა მთლიანის საერთო სტრუქტურა და აზრი თავიდანვე საკმაოდ გათვალისწინებული იქნეს. ის ადგილები, რომლებიც განსაკუთრებით ცუდად გვამახსოვრდება, ცალცალკე უნდა იქნეს დასწავლილი, და შემდეგ, ხელახლა რამდენიმეჯერ მთლიანი წაკითხვის გზით. მთელში თავთავის ადგილას განცდილი. ამ გზით თავიდან იქნება აცილებული ორივე წესის ნაკლი, და გაერთიანებული იქნება ყველა ის უპირატესობა, რომელიც თითოეულს მათგანს აქვს.

დავიწყება

1. დავიწყების ორი ცნება

დავიწყება უეჭველი ფაქტია. რაც ოდესმე გვისწავლია, ყველაფერი როდი რჩება ჩვენს მესხიერებაში: რამდენი ლექსი გვცოდნია ზეპირად! რამდენი გრამატიკული ან მათემატიკური ფორმულა! და აქედან დიდი უმრავლესობა დღეს დავიწყებული გვაქვს. განა ყველაფერი, რაც სწავლის დასრულებისას, გამოცდისთვის რომ ვემზადებოდით, ვიცოდით, დღესაც უკლებლივ გვანსოვს? რასაკვირველია, არა. და ეს შემთხვევითი მოვლენა როდია. ეს სრულიად კანონზომიერი მოვლენაა, რომელიც მარტო მე კი არა, ყველას ეხება. როდესაც სკოლაში, რასმე ვასწავლით, თავიდანვე ვიცით, რომ მომავალში ბევრი რამ დავიწყებული იქნება და დავიწყებული უნდა იქნეს. არსებობს ზოგიერთი სასწავლო საგანიც კი, რომელსაც მთელი წლობით ასწავლიან და რომელსაც მხოლოდ როგორც მოსამზადებელ საფეხურს აქვს რომელიმე სხვა საგნის მიმართ მნიშვნელობა. როგორც კი შეასრულებს იგი თავის როლს, ესე იგი, ამ მეორე საგნისთვის მომზადებას უზრუნველყოფს, მას ყოველი აზრი ეკარგება, და ბევრი რამ, რაც მის შინაარსში შედიოდა, დავიწყებული უნდა იქნეს როგორც სრულიად ზედმეტი და უსარგებლო. შეიძლება ითქვას. რომ უდიდესი ნაწილი იმისა, რასაც სკოლაში გვასწავლიდნენ – გაკვითილების შინაარსი, რომელსაც ყოველდღიურად ვსწავლობდით და მეორე დღისთვის კარგად ვიცოდით – შეიძლება ითქვას, რომ, თუ ყველაფერი არა, ამის უდიდესი ნაწილი მაინც დავიწყებული გვაქვს.

რა უნდა დავასკვნათ აქედან? ნუ თუ ყველაფერი ეს უნაყოფო დროისა და ენერგიის ხარჯვა იყო? ნუ თუ ახალგაზრდობის საუკეთესო წლების ამოდენი ენერგია ტყუილუბრალოდ გაიფლანგა! რასაკვირველია, ასეოი დასკვნა დაუსაბუთებელი იქნებოდა. მე რომ სკოლაში არ მესწავლა ყველაფერი ის, რასაც ვსწავლობდი და რაც ეხლა დავიწყებული მაქვს. განა შეიძლება თქვას კაცმა,

რომ სავსებით ისეთივე ვიქნებოდით, როგორც დღეს ვარ? განა ყველაფერი ეს ერთგვარ მონაწილეობას არ ღებულობდა ჩემი განვითარების, ჩემი ჩამოყალიბების პროცესში. ჩემს, ასე ვთქვათ, „ისტორიაში“?

ყოველი ადამიანი თავისი წარსულის პროდუქტს წარმოადგენს, და ამდენად წარსული კვლავ განაგრძობს მასში არსებობას, სანამ თვითონ ეს ადამიანი არსებობს. მაშასადამე, ცხადია, დავიწყება წარსულის აწმყოში მოქმედების ანუ მეხსიერების ყველა მონაპოვარის სრულ აღკვეთას როდი ნიშნავს. დავიწყება მხოლოდ იმის აღკვეთას წარმოადგენს, რაც, ცოდნის თუ სხვა ფსიქიკური შინაარსის სახით, ცნობიერებაში გვქონდა დაცული: დავიწყება მხოლოდ ცნობიერებას ეხება. მაგრამ, უეჭველია, ბევრი რამ მეხსიერებას ცნობიერების გარეშეც აქვს გაკეთებული, და დავიწყება შეიძლება ამას ყოველთვის არ ეხებოდეს.

ყოველ შემთხვევაში, ზემოდ აღნიშნული ფაქტები მიგვითითებენ, რომ დავიწყება ორი სრულიად განსხვავებული აზრით მაინც უნდა იქნეს გაგებული: გაქრობა იმისა. რაც წარსული შთაბეჭდილებებიდან ცნობიერებაში იყო შემონახული, და მოსპობა იმისა, რაც წარსულიდან პიროვნებაში ცნობიერების გარეშე იყო დაცული.

როდესაც ზემოდ დავიწყების შესახებ ვლაპარაკობდით, ჩვენ ამ ცნების პირველი მნიშვნელობა გვქონდა სახეში, და საზოგადოდაც, დავიწყების ცნება. ჩვეულებრივ, მხოლოდ ამ მნიშვნელობით იხმარება.

ნამდვილად მას მეორე მნიშვნელობაც შეიძლება ჰქონდეს. ბავშვობაში რომ ლექსები მისწავლია, შეიძლება აღარც ერთი აღარ მახსოვდეს. ზეპირად თქმა აღარც ერთის აღარ შემეძლოს – მაშასადამე, სრულიად დავიწყებული მქონდეს, ამ სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობით. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ დამახსოვრების პროცესი ასე მიმდინარეობს: დასამახსოვრებელი შთაბეჭდილება ჩვენზე, როგორც პიროვნებაზე, მოქმედობს და შესატყვისი განწყობის სახით ჩვენი პიროვნების გარკვეულ მოდიფიკაციას ქმნის. მაშასადამე, ამ შთაბეჭდილების არა მარტო განცდა გვაქვს, როგორც ცნობიერების გარკვეული ფენომენი, არამედ მისი შესატყვისი განწყობაც, როგორც სუბიექტის მდგომარეობა. განცდა განწყობის გარეშე არ ჩნდება, იმიტომ რომ განცდა ყოველთვის თავის სუბიექტს გულისხმობს. მაგრამ სამაგიეროდ განწყობა დისპოზიციაა, და იგი ყოველთვის შეიძლება არსებობდეს, ესე იგი, ყოველთვის შესაძლებელია. რომ სუბიექტმა თავისი აქტიობა ამ განწყობის მიმართულებით გაშალოს. ამის უტყუარ საბუთს შემდეგი ექსპერიმენტული მონაცემი წარმოადგენს. ჰიპნოტურ ძილში შექმნილი განწყობა გაღვიძების შემდეგაც მოქმედობს, თუმცა სუბიექტს სრული პოსტჰიპნოტური ამნეზია აქვს, ესე იგი, ცნობიერად არაფერი არ ახსოვს იმ შთაბეჭდილებების შესახებ, რომელთა ზეგავლენითაც მას ქვემდებარე განწყობა შეექმნა.

მაშასადამე, შესაძლებელია ბავშვობაში ნასწავლი ლექსი სრულიად აღარ მახსოვდეს ცნობიერებაში მისი აღარაფერი იყოს დარჩენილი, მაგრამ ის განწყობა, რომელიც ამ ლექსის ზეგავლენით მქონდა შექმნილი, როგორც დისპოზიცია ამა თუ იმ სახით დაცული იყოს, ესე იგი, სანამ იმავე პიროვნებას წარმოვადგენ, არ უნდა იყოს გამორიცხული შესაძლებლობა ამ განწყობის აქტუალიზაცია მოვანდინო, მისი მიმართულებით ვიმოქმედო. წარმოვიდგინოთ, რომ პიროვნება არსებითად შეიცვალა, სრულიად შეიცვალა, როგორც ამას ზოგიერთ პათოლოგიურ შემთხვევაში აქვს ადგილი. მაშინ, რასაკვირველია, ძველი პიროვნებისა და, მაშასადამე, მისი განწყობების შესახებ ლაპარაკი სრულიად ზედმეტი იქნებოდა. მაშინ ჩვენ კვლავ დავიწყებასთან გვექნებოდა საქმე, მაგრამ ეხლა უკვე ამ სიტყვის მეორე მნიშვნელობით: დავიწყებასთან არა მარტო, როგორც ცნობიერების გარკვეული შინაარსის აღკვეთასთან, არამედ დავიწყებასთან, როგორც წინანდელი განწყობის სრულს გაქრობასთან.

მაგრამ არის პიროვნების არა არსებითი შეცვლის შემთხვევებიც; მაგალითად, ადამიანი ბავშვობის ხანაში და სრული მოწიფულობის პერიოდში თითქმის სულ სხვადასხვაა: ამდენად აქ ბავშვობაში შექმნილ განწყობათა გაქრობის შესახებ თითქოს უდაოდ შეიძლებოდა ლაპარაკი. მაგრამ საკმარისია ადამიანი ან მოხუცებულობის, ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო, ბავშვობის პერიოდის პიროვნებას დაუახლოვდეს, რომ მას ხელახლა ძველი განწყობები დაუბრუნდეს და ამ უკანასკნელთა ნიადაგზე ძველი მოგონებებიც კი განუახლდეს. როგორც ცნობილია, ბავშვობის დროის განცდები, რომელიც ვაჟკაცს სრულიად დავიწყებული აქვს, მოხუცებულობის პერიოდში მას ხელახლა აგონდება.

თუ დავიწყების ამ მეორე მნიშვნელობასაც ვიქონიებთ მხედველობაში, მაშინ ველარ ვიტყვით, რომ სკოლაში ტყუილუბრალოდ გავგითარებია დრო, რომ ტყუილუბრალოდ გვიხარჯავს ენერჯია. ბავშვობაში ნასწავლი მასალის რეპროდუქცია რომ აღარ შემეძლია, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ მისი აღარაფერი მაქვს შერჩენილი: ჩემი მე, ჩემი პიროვნება ყველა იმ განწყობებით, რომელთა ნიადაგზეც საზოგადოდ შემეძლია აქტიობა ხომ დაცულია, ხომ განაგრძობს არსებობას! და სწავლას არსებითად, და კერძოდ ყოველს მის ცალკეულ აქტს, ვთქვათ, ამა თუ იმ ლექსის დაზეპირებას, სწორედ პიროვნების განვითარება, სწორედ მისი გარკვეული სტრუქტურის შექმნა აქვს და ჰქონდა მხედველობაში. ჩვენ იმიტომ კი არ გვასწავლიდნენ ლექსს, რომ ეს ლექსი სამუდამოდ დაგვესომებია, არამედ იმიტომ, რომ ამ ლექსის სწავლას აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ჰქონდა – მას ჩვენში გარკვეული განწყობის შექმნისთვის უნდა შეეწყო ხელი, რომელიც ჩვენი პიროვნების

ერთერთ ელემენტად უნდა გადაქცეულიყო. თუ რომ ლექსის სწავლამ ამ მიზანს მიაღწია, მისს ზეპირად ცოდნას ეხლა უკვე აზრი აღარ აქვს, და იგი დავიწყებული უნდა იქნეს.

ამრიგად, დავიწყება ორნაირია: დავიწყება ცოდნის, როგორც ცნობიერი შინაარსისა, და „დავიწყება“ იმ განწყობებისა, რომელიც წარსულის შთაბეჭდილებათა ზეგავლენით ყალიბდება პიროვნებაში. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ჭერჭერობით ჩვენ მხოლოდ დავიწყების პირველი ცნების შესახებ მოგვეპოება ცნობები: იგი დღემდე ინტენსიური ექსპერიმენტული კვლევის საგანს შეადგენს.

2. დავიწყების ფენომენოლოგია

დავიწყების პრობლემა ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემა იყო, რომლის კვლევაც მენსიერების ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის უაღრეს ამოცანათა წრეში შედიოდა. იგი ჭერ კიდევ **ებინგჰაუსმა** დააყენა და, უნდა ითქვას, არსებითში საბოლოოდ გადაჭრა კიდევ უფროდ შემთხვევაში, თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია ამ საკითხში არსებითად ჭერ კიდევ **ებინგჰაუსის** პოზიციასზე დგას და მთელი მისი მუშაობა ამ უკანასკნელის შეეს ებისა და დაზუსტების მეტს არაფერს წარმოადგენს.

დავიწყების ძირითადი კანონი, თუ ძირითადი წესი, უკვე **ებინგჰაუსმა** აღმოაჩინა. იგი დღემდე ძალაში რჩება. მაგრამ სანამ მის გათვალისწინებაზე გადავიდოდეთ, საჭიროა გავცნოთ, თუ რას წარმოადგენს დავიწყება ფენომენოლოგიურად. ამ საკითხს წინათ ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ. ამიტომ არ შეიძლება ითქვას, რომ იგი საკმარისად იყო შესწავლილი.

ჩვეულებრივ, როდესაც დავიწყების შესახებ ლაპარაკობენ, ერთის მხრივ, ნასწავლის შინაარსისა და, მეორის მხრივ, მის წევრებს შორის არსებული კავშირების დასუსტებას გულისხმობენ.

შტერნი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ დავიწყების ცნების შინაარსს მარტო ეს ორი მომენტი არ ამოსწურავს. იგი თავის მხრივ ამ მოვლენის შედარებით რთულ აღწერას იძლევა. დავიწყება, **შტერნის** მიხედვით, სხვადასხვა სიმპტომში იჩენს თავს. პირველი სიმპტომი ისაა, რომ ნასწავლი მასალის ცალკეული წევრები მკრთალდებიან, ბუნდოვანდებიან, გარკვეულობას კარგავენ („ნათელობის დაკარგვა“); ხდება **სტატიკური მენსიერების (პიერონის ტერმინოლოგიით)**, ესე იგი, ცალკეული ელემენტების, ცალკე ხატების მენსიერების დაქვეითება. მეორე სიმპტომი ასეთია: კავშირები ცალკეულ წევრებს შორის სუსტდება, წყდება და ბოლოს ქრება, ასე რომ მთლიანის ერთიანობა ირღვევა („სიმპტიკის დაკარგვა“). **პიერონის** მიხედვით, აქ **დინამიური მენსიერების** აღკვეთაზე შეიძლება ლაპარაკი. მესამე სიმპტომი, რომელშიც დავიწყება იჩენს თავს, იმაში მდგომარეობს, რომ სწავლის პირველადი აქტის შედეგად შექმნილი დისპოზიცია სუსტდება, და დავიწყებულის ხელახლა აღსადგენად, რაც დრო გადის სულ უფროდაუფრო მეტი დრო და ენერჯია ხდება საჭირო („ვარჯიშის დაკარგვა“). მეოთხე სიმპტომი, რომელიც დავიწყების პროცესს ახლავს თან, ეს ისაა, რომ ნასწავლის მოსაგონებლად სულ უფრო მეტი და მეტი ძალისხმევა, ნებელობის მეტი დაძაბვა ხდება აუცილებელი („სიტკიცის დაკარგვა“). დასასრულ, **შტერნის** თქმით, დავიწყება იმაშიც იჩენს თავს, რომ ნასწავლის ფარული გავლენა, რომელიც განათლებასა და ცხოვრების გამოცდილებაში პოულობს თავის გამოხატულებას, თანდათანობით სუსტდება და სულ უფრო და უფრო იშვიათად იჩენს ხოლმე თავს.

შტერნის აღწერა დავიწყების ფენომენისა საკმაოდ სრულია, ოღონდ უკანასკნელი „სიმპტომი“ დავიწყების მეორე ცნებას უფრო ეხება, ვიდრე პირველს, და ამიტომ მას დავიწყების ფენომენოლოგიურ ანალიზში ადგილი არ უნდა ჰქონდეს.

3. დავიწყების ძირითადი კანონი და დავიწყების მრუდე

ებინგჰაუსი, სხვათა შორის, ერთს საინტერესო შემთხვევას მოგვითხრობს: მას, როგორც ახალგაზრდა მკვლევარს, **ბაირონის** რამოდენიმე სტროფის ზეპირად დასწავლა მოუხდა. 22 წლის შემდეგ, როდესაც მან ხელახლა მოკიდა ამ სტროფების ზეპირად სწავლას ხელი, აღმოჩნდა, რომ ამათგან სრულიად აღარაფერი ახსოვდა: მას არა თუ ზეპირად განმეორება აღარ შეეძლო მათი, არამედ ნაცნობადაც კი აღარ ეჩვენებოდა. მაგრამ ამის მიუხედავად, მათი ხელახლა დასწავლა საგრძნობლად (7%-ით) უფრო ადვილი აღმოჩნდა. მისთვის, ვიდრე ტოლი სიძნელის ახალი სტროფების დასწავლა. ებინგჰაუსი დაასკვნის: მაშ, ეს სატროფები მთლიანად როდი დავიწყებია მას – რაღაც კვალი კიდევ ყოფილა დარჩენილი მის ცნობიერებაში.

მაგრამ, გარდა ამ დაკვირვებისა, **ებინგჰაუსს** განსაკუთრებული ექსპერიმენტული მასალაც აქვს დაგროვილი, რომელიც ამ დაკვირვების სისწორესა და მის ზოგად ბუნებას ადასტურებს. იგი თავის ცდისპირებს ჩვეულებრივს მენსიერების საექსპერიმენტო მასალას, უაზრო მარცვლებს, აწვდიდა დასამახსოვრებლად. მას შემდეგ, რაც ცდისპირს სრულიად ავიწყდებოდა ნასწავლი, იგი ხელახლა აძლევდა მათ. სხვადასხვა დროს, გარკვეული ინტერვალს დაცვით, იმავე მასალის დასასწავლად. უნდა გარკვეულიყო, ჰქონდა თუ არა ნასწავლს რაიმე კვალი დავიწყების შემდეგაც დატოვებული; და თუ ჰქონდა, რამდენ ხანს შეეძლო ამ კვალს გაძლება.

თუ, მაგალითად, უაზრო მარცვლების გარკვეული რიგის პირველად დასასწავლად 30 განმეორება იყო საჭირო, იმავე მასალის ხელმეორედ დასასწავლად შემდეგი ციფრები იქნა მიღებული:

დროის ინტერვალი	20 წუთის შემდეგ	1 საათის შემდეგ	9 საათის შემდეგ	24 საათის შემდეგ	6 დღის შემდეგ	1 თვის შემდეგ
საჭირო განმეორებათა რიცხვი	12(40%)	17(57%)	19(53%)	20(67%)	23(73%)	24(80%)

როგორც ვხედავთ, წინანდელი სწავლის ფაქტს უეჭველი გავლენა აქვს ხელახლა სწავლის პროცესზე. მეორის მხრივ, რაც დრო გადის, ეს გავლენა მით უფრო მცირდება. მაშასადამე, დავიწყება პროგრესულად იზრდება. მაგრამ, რაც განსაკუთრებით საყურადღებო აღმოჩენას წარმოადგენს, ისეთი მდგომარეობა არასდროს არ დგება, რომ სრული დავიწყების შესახებ შეიძლებოდეს ლაპარაკი: უაზრო მარცვლების რიგი ერთი თვის შემდეგაც კი მხოლოდ 80%-ით აღმოჩნდა დავიწყებული. ამისდა მიხედვით, ებინგჰაუსის მიერ აღმოჩენილი ძირითადი კანონის ფორმულა ასეთი იქნებოდა: **რაც უფრო დიდი დრო გადის რაიმე გარკვეული მასალის დასწავლის მომენტიდან, მით უფრო შორს მიდის მისი დავიწყების პროცესი, მაგრამ აბსოლუტური დავიწყების დონეს ვერასდროს ვერ აღწევს. მოკლედ: დავიწყება განსაზღვრულ ფარგლებში დროის ფუნქციას წარმოადგენს.**

მაგრამ როგორია დავიწყების პროცესის მსვლელობა, ამის გამონატულებას ებინგჰაუსის დავიწყების მრუდე ეძღვევა. ექსპერიმენტული შედეგების მიხედვით, დავიწყების პროცესი მუდამ უცვლელი ტემპით როდი მიმდინარეობს: თავში მისი სვლა განსაკუთრებით სწრაფია, შემდეგ შედარებით ნელი და, ბოლოს, დგება ისეთი მომენტიც, რომ დავიწყება მხოლოდ ძლიერ ნელის ნაბიჯით თუ მიიწევს წინ. ამ პროცესის თვალსაჩინო გამონატულებას ებინგჰაუსის დავიწყების მრუდე იძლევა.

ფუკო დავიწყების კანონის ასეთ ფორმულას აყენებს: **გახსენება უკუპროპორციულია განვლილი დროის მიმართ. პიერონი ამტკიცებს, ემპირიული მასალა სრულიად არ ეთანხმება ამ ფორმულასო. მისი აზრით, უფრო ახლო ვიდგომებოლით ჭეშმარიტებასთან, თუ ვიტყვით, რომ მეხსიერება განვლილი დროის კვადრატის მიმართაა უკუპროპორციული. მაგრამ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს ფორმულაც განსაზღვრულ ფარგლებშია სწორი და მხოლოდ მიახლოებითი ღირებულებისაა.**

4. დავიწყების სხვა ფაქტორები

რასაკვირველია, დავიწყება დროის ზეგავლენით ხდება; მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ თვითონ დროს, როგორც ასეთს, თავისთავად ჰქონდეს ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა. არა, იგი თავის შინაარსით ახდენს გავლენას, იმით, რაც მისი მიმდინარეობის პროცესში ხდება. მაშასადამე, დავიწყების ფაქტორები ამ შინაარსში უნდა ვეძიოთ, მის რომელიმე თვისებებში, ისე როგორც იმ პირობებშიც, რომლებშიც მას ამ თავისებურებათა გამოვლინება უხდებათ. უეჭველია, რომ ასეთსავე ფაქტორს სუბიექტის ინდივიდუალობაც უნდა წარმოადგენდეს:

1) პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს აალის კანონი. იგი შემდეგში მდგომარეობს: როდესაც მასალა განსაზღვრული ვადისთვის მზადდება, მაგალითად, გამოცდის ჩაბარების მიზნით, მაშინ იგი უფრო მალე გვავიწყდება, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც ეს უფრო ხანგრძლივი ვადისთვის ხდება. მაშასადამე, შესაძლებელია, ერთი და იგივე მასალა ერთსა და იმავე ადამიანს ერთ შემთხვევაში უფრო ხანგრძლივად შერჩეს მეხსიერებაში და მეორეში – მალე დაავიწყდეს, იმისდა მიხედვით, თუ რა განზრახვით დაიწყო მან ამ მასალის სწავლა, ხანგრძლივი დამახსოვრების მიზნით, თუ მხოლოდ გარკვეული დროისთვის. თავისთავად იგულისხმება, აალის ამ დაკვირვებას ძალიან დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს: იგი ნათლად ამტკიცებს, თუ რაოდენ დიდი კავშირი აქვს მეხსიერებას პიროვნებასთან, როგორც მთელთან, მის ინტერესებთან, მის მოთხოვნილებებთან. ამიტომ იგი გასაგებად ხდის ცნობილ დაკვირვებას, რომლის მიხედვითაც სპეციალურად გამოცდისთვის დასწავლილი მასალა, ჩვეულებრივ, თითქმის გამოცდის ჩაბარებასთან ერთად ეძლევა დავიწყებას. რასაკვირველია, სათანადო პრაქტიკული დასკვნა აქედან თავისთავად გამომდინარეობს.

2) უეჭველია, ერთგვარი კავშირი აქვს ამასთან მეორე ფაქტორს: **„სწრაფად დასწავლილი სწრაფადვე გვავიწყდებაო, ამბობენ. და მართლაც, როგორც მოიძინისა და ებერტის ცდებიდან ჩანს, ეს დებულება ექსპერიმენტულადაც მართლდება, ყოველ შემთხვევაში, უაზრო მასალის მიმართ მაინც. რაც შეეხება აზრიან მასალას, აქ, ალბათ, სხვაც ფაქტორების ჩართვის გამო, მდგომარეობა სხვაგვარია.**

რაზეა დამოკიდებული სწრაფი სწავლის ეს ეფექტი? ზოგიერთ შემთხვევაში, ალბათ, იმაზე, რომ სწრაფი დამახსოვრება ადამიანს, ჩვეულებრივ, გარკვეული დროისთვის ესაჭიროება. ეს ერთი. და მეორე – გადაწყვეტი მნიშვნელობა სწორედ ამას უნდა ჰქონდეს – სწრაფი სწავლის პროცესი საშუალებას არ აძლევს შეთვისებულ მასალას, დასრულდეს მომწიფდეს, პიროვნებაზე სრულად იმოქმედოს და მასში სათანადო განწყობა გამოიწვიოს. „როდესაც ოპტიმალური ინტერვალი დამახსოვრების თანმიმდევარ აქტებს შორის დიდია, მაშინ დამახსოვრებაც უფრო მტკიცე არის

ხოლმე“-ო, ამბობს ბალარდი (1913).

3) უფრო კონკრეტული, უფრო თვალსაჩინო მასალა გაცილებით ხანგრძლივად რჩება მესხიერებაში, ვიდრე ნაკლებ თვალსაჩინო და განყენებული. მაგალითად, ციფრების, უაზრო მარცვლების, ცალკე ასოების სერიები, რომელთაც ეგოდენ ხშირად ხმარობენ მესხიერების კვლევის პრაქტიკაში, გაცილებით უფრო ადრე ავიწყდება ადამიანს, ვიდრე, მაგალითად, ნახატების სერიები. მაგრამ, როგორც ჩანს, საქმე მარტო თვალსაჩინოებაში არ უნდა იყოს: საქმე ისაა, რომ როდესაც დასამახსოვრებელი მასალა ლოგიკურადაა შინაგანად შეკრული – თუნდ მისი ელემენტები განყენებული ხასიათისაც იყოს – იგი მაინც გაცილებით უფრო ხანგრძლივად რჩება მესხიერებაში, ვიდრე თვალსაჩინო ნახატების უბრალო თანმიმდევრობითი რიგი.

4) სიტყვები უფრო დიდხნით ამახსოვრდება ადამიანს, ვიდრე უაზრო მარცვლები, ფრაზა უფრო ხანგრძლივად, ვიდრე ცალკე სიტყვები.

5) მოტორულ ჩვევთა დამახსოვრების სიმტკიცე განსაკუთრებით თვალსაჩინოა და განსაკუთრებით საყურადღებო. მაგალითად, 48 დღის ვარჯიშის შედეგად ერთმა პირმა გავარჯიშების ისეთ დონეს მიაღწია, რომ მანქანაზე 1100 სიტყვას წერდა საათში. 2 წლის განმავლობაში იგი სრულიად აღარ ვარჯიშობდა; მიუხედავად ამისა, 10 დღის ვარჯიშიც საკმარისი აღმოჩნდა, რომ მას თავისი ძველი ჩვევა მთელი სისრულით ხელახლა აღედგინა (სვიფტი). როგორც ვხედავთ, დამახსოვრების სიმტკიცე აქ პირდაპირ გასაოცარია.

6) მნიშვნელობა აქვს დამახსოვრების სიმტკიცისთვის იმასაც, თუ რა წესით იყო მასალა დასწავლილი – გლობალურის თუ ფრაგმენტული წესით. აღმოჩნდა, რომ პირველი დამახსოვრების სიმტკიცის მხრივაც სჯობნის მეორეს, ყოველ შემთხვევაში, თუ საქმე უაზრო მასალას ეხება (მ. მაიერ).

5. დავიწყების დადებითი ღირებულება

დავიწყება ყოველთვის ჩვენი სისუსტის, ჩვენი უსრულობის გამოვლენად განიცდება. ზოგიერთ შემთხვევაში ეს განცდა მტკივნეულიც კია. გვინდა მოვიგონოთ – ძალიან ვცდილობთ მოვიგონოთ, და ზოგჯერ „მჭადის სახელიც გვავიწყდება“. არის შემთხვევები, რომ არა მარტო მტკიცე ცოდნა – ჩვევა გვისწლტება ხელიდან, არამედ ზოგჯერ ძალიან მნიშვნელოვანი დავალება ან დაპირებაც გვავიწყდება ხოლმე. ეს გარემოება ხელს გვიშლის ცხოვრებაში: რიგი ამოცანებისა ისე სწრაფად და ისე ზუსტად ვერ წყდება, როგორც უსათუოდ გადაწყდებოდა, რომ დავიწყებას ადგილი არ ჰქონოდა.

ერთი სიტყვით, დავიწყება, ობიექტურადაც და სუბიექტურადაც, ერთგვარ ნაკლს წარმოადგენს. მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს ნაკლი ადამიანის ფილოგენტური განვითარების პროცესში თანდათანობით შესუსტების გზას ადგებს. პირიქით, არსებობს საბუთები, რომელიც გვაფიქრებინებს, რომ კულტურული განვითარების დაბალ საფეხურზე მესხიერება ზოგჯერ განსაკუთრებული სიმანვილით უნდა ხასიათდებოდეს: ის, რისი უშუალო დამახსოვრებაც ველურს შეუძლია, კულტურული ადამიანისთვის ხშირად სრულიად მიუღწეველია. მაშასადამე, დავიწყება რაღაც დადებითს როლსაც უნდა ასრულებდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მისი ბედი ფილოგენტური განვითარების მიმდინარეობაში სრულიად გაუგებარი იქნებოდა.

გარდა ამისა, არსებობს საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული აზრი ფსიქოლოგიაში, რომლის მიხედვითაც ყველა ჩვენს მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვან ფსიქიკურ პროცესს რაღაც აზრი უნდა ჰქონდეს, და ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას ამ აზრის გაგება შეადგენს (ე. წ. „გაგებითი ფსიქოლოგია“ შპრანგერის, იასპერსისა და სხვ).

მაშასადამე, საკვირველი არაა, რომ, კერძოდ, დავიწყების აზრის, მისი დადებითი მნიშვნელობის შესახებაც დგას საკითხი. ფსიქოანალიზის მამამთავარი, ფრეიდი, განსაკუთრებული გულისყურით ეპყრობა ამ საკითხს. მისი აზრით, დავიწყება ძალიან დიდს დადებითს როლს ასრულებს ადამიანის ცხოვრებაში. როდესაც ადამიანს არ უნდა გულში რისამე გაკეთება, იგი ივიწყებს მას: ვინმეს დაავიწყდა დანიშნული პაემანის დრო – ეს იმას ნიშნავს, რომ გულში მას აღარ უნდა აღნიშნულ პირთან კავშირის გაგრძელება. ვინმეს დაავიწყდა, რომ გულში სადამოს კრებაზე უნდა წასულიყო: ეს იმიტომ მოხდა, რომ გულში მას ამ კრებაზე დასწრება არ უნდოდა.

რასაკვირველია, იგულისხმება, რომ დავიწყების მექანიზმს აქ ნამდვილი სურვილი უდევს საფუძვლად – სურვილი, რომლის შესახებაც თვითონ სუბიექტს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს და რომელიც, მაშასადამე, არაცნობიერადაა მასში წარმოდგენილი. ჩვენი ნამდვილი მისწრაფებები, ჩვენი ნამდვილი სურვილები, რომელთა არსებობის შესახებ ჩვენ არც კი ვიცით რამე, ცდილობენ განდევნონ ცნობიერებიდან ყველაფერი, რაც კი ეწინააღმდეგება მათ, და დავიწყებაც სწორედ ამ არაცნობიერად მიმდინარე პროცესის გამოვლენის ერთერთი ფორმააო. მაშასადამე, დავიწყებას, ფრეიდის აზრით, სრულიად გარკვეული დადებითი ღირებულება აქვს.

შტერნი გადაჭრით ამტკიცებს, რომ დავიწყებას პიროვნებისთვის არა მარტო უარყოფითი მნიშვნელობა აქვს: კერძოდ, ცოდნის დაკარგვას, რაც იცოდი, იმის დავიწყებას. შეიძლება ზოგჯერ ნამდვილი განტვირთვის მნიშვნელობა ჰქონდესო. ცხოვრების სხვადასხვა ეპოქა და სიტუაცია ყოველთვის შესაფერი ცოდნის მარაგს მოითხოვს, და გასაგებია, რომ ჩვენმა მარად განსაზღვრულმა ენერჯიამ

ზოგი რამ ჩვენი ცოდნის საგანძურადან, რასაც ამჟამად გამოყენება არა აქვს, სრულიად უყურადღებოდ დატოვოს. ასე ჩნდება დავიწყება, და ვისაც ამის უნარი არა აქვს, მას, როგორც, მაგალითად, ზოგიერთს „პოლიჰისტორს“ – ყველაფრის მცოდნეს – არამნემური საქმიანობისთვის, განსაკუთრებით შემოქმედებითი მუშაობისთვის, ძალა აღარ შესწევს. მოკლედ, **შტერნის** მიხედვით, ადამიანს ენერჯის განსაზღვრული მარაგი აქვს; და ესაა მიზეზი, რომ იგი, რაც არ სჭირია, ივიწყებს, და ამით, რაც სჭირია, იმის მოპოვების შესაძლებლობას იძენს.

მოგონება

1. მოგონება

რა არის მოგონება და რით განსხვავდება იგი მეხსიერების სხვა ფორმებისგან? ამის შესახებ ზოგადად ჩვენ უკვე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი. საჭიროა ეხლა უფრო ახლო გავეცნოთ ამ ცნებას.

ავიღოთ მოგონების რაიმე კერძო შემთხვევა: ერთხელ ქალაქს გარეთ მანქანით მივდიოდით. ერთბაშად მეორე მანქანამ ჩამიქროლა. რამოდენიმე წუთის შემდეგ ვხედავ – მანქანა ხრამში გადაჩენილიყო და დაღეწილიყო. პირველი, რაც აქ განიცდება, ეს ის ობიექტური ვითარებაა, რომელიც ჩემი მოგონების შინაარსს წარმოადგენს (**ობიექტური ინდექსი**). მეორე მომენტი, ეს ისაა, რომ ჩემს განცდაში ეს ფაქტი ეხლა კი არ ხდება, არამედ მას **წარსულში**, სახელდობრ, შარშან, ჰქონდა ადგილი (**დროის ინდექსი**). მესამე, რასაც განსაკუთრებით უნდა მიექცეს ყურადღება, ეს ისაა, რომ ეს ობიექტური ვითარება თავისთავად, როგორც მხოლოდ ობიექტური მოცემულობა კი არ განიცდება, არამედ როგორც ჩემი მაშინდელი აღქმის შინაარსი. მოგონება უბრალოდ ობიექტურ ვითარებას კი არ გვითვალისწინებს, რომელსაც წარსულში ჰქონია ადგილი, არამედ იმას, თუ მე რა განმიცდია წარსულში: მოგონების განცდაში ხაზი იმას კი არ ესმის, თუ რა მომხდარა ოდესმე, არამედ იმას, თუ მე რისი მოწმე ვყოფილვარ, მე რა აღმიქვამს. მოგონებაში ქვეყნის ამბავი კი არა, უფრო ჩემი ამბავია მოთხრობილი. ამიტომ მოგონებაში ცენტრალური ადგილი სუბიექტს უკავია. ჩემი მე მხოლოდ მოგონებაში მეძლევა, და მოგონებათა გარეშე მისი განცდა, როგორც სიცარიელის განცდა, უშინაარსო განცდაა (**მე-ს ინდექსი**). ამ თვალსაზრისით, მოგონება მართლაც სუბიექტის განცდილ **ისტორიას** წარმოადგენს. ამიტომ მას **ისტორიულ მეხსიერებასაც** უწოდებენ.

მოგონება სპეციფიკური ადამიანური თვისებაა: პირუტყვს მოგონება არა აქვს; მაშასადამე, მას არც თავისი ისტორია და არც თავისი **მეს** განცდა აქვს. საქმე ისაა, რომ მოგონება განცდის ობიექტივაციას გულისხმობს. სუბიექტი არა მარტო განიცდის რასმე, ვთქვათ აღიქვამს რასმე, არამედ თვითონ აღქმის ფაქტს აქცევს ყურადღებას, აღქმის ფაქტი მისთვის ობიექტურ მოვლენად იქცევა, ობიექტური მოვლენა კი სუბიექტურ აქტთან ერთად როდი ისპობა, იგი არსებობას განაგრძობს, მაგრამ როგორც უკვე მომხდარი აქტი. მაშასადამე, იგი როგორც წარსული აწმყოში განაგრძობს არსებობას. ასე ჩნდება წარსულის განცდა და მასთან ერთად საკუთარი **მეს** განცდაც, რომელიც თავის შინაარსს ამ წარსულში პოულობს.

2. მოგონების დათარიღების საფუძველი

როგორც ვიცით, მოგონებისთვის განსაკუთრებით ისაა დამახასიათებელი, რომ სუბიექტი თავის წარმოდგენებს, როგორც წარსულში ყოფილ აღქმებს, განიცდის: თითოეულს თავის მოგონების წარმოდგენას ამ წარსულში, ათავსებს, მის **ტემპორალიზაციას** ახდენს.

მაგრამ, როგორც აღინიშნა, მოგონებაში ობიექტური ვითარებაც აუცილებელ ელემენტად შედის: მოგონება უთუოდ რაიმე ობიექტურ შინაარსს ეხება. მაგრამ ამ შინაარსს, როგორც ობიექტურს, ობიექტურ დროში უკავია თავისი გარკვეული ადგილი. მაშასადამე, თავისი მოგონების დათარიღების პროცესში, თავის წარმოდგენების ტემპორალიზაციისას, სუბიექტი იძულებული ხდება, ობიექტური დროის თარიღიც მიიღოს მხედველობაში და თავისი განცდის ადგილი წარსულში მათი საშუალებით გახადოს ყველასთვის გასაგები.

ობიექტური დროის თარიღებს კი ისტორიული მოვლენები ქმნიან; ობიექტური დროის შინაარსს ადამიანთა საერთო ისტორიული წარსული შეადგენს. ამრიგად, სუბიექტის საკუთარი წარსული, რომელიც მისი მოგონების სახით გვეძლევა, საზოგადოების ისტორიული წარსულის მიმდინარეობას ერთვის და მისი თარიღების მიხედვით ხდება გასაგები. ზემოთ აღწერილი კატასტროფა მსოფლიო ომის დაწყების წელში მოხდა. ამის შემდეგ ჩემი მოგონების ტემპორალიზაცია სრულიად გარკვეულ სახეს ღებულობს: იგი ისეთ ფაქტს უკავშირდება, რომლის განცდაც თითოეული ჩვენგანის წარსულის საერთო მნიშვნელოვან განცდას წარმოადგენს (**ბლონდელ**).

3. მოგონების აწმყოზე დამოკიდებულება როგორც მისი ფაქტორი

მოგონება წარსული განცდების აწმყოში განახლებას წარმოადგენს. მოგონება ყოველთვის აწმყოში ხდება. მისი შინაარსია წარსული, განვლილი, უკვე მომხდარი ფაქტი, თორემ თვითონ მოგონების აქტი წმინდა აქტუალური პროცესია. მოგონება, ჩვეულებრივ, თავისთავად და თავისთვის როდი ჩნდება – იგი ჩვენი აქტუალური ინტერესის საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად აქტუალდება. მაშასადამე, იგი არა მხოლოდ წარსულზე, არამედ აწმყოზედაც უნდა იყოს დამოკიდებული:

რალაც გავლენას მასზე ჩვენი აქტუალური მოთხოვნილებებიც უნდა ახდენდნენ, რაკი იგი ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მიზნითაა აღმოცენებული.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენი მოგონება მხოლოდ უცვლელ პირს როდი უნდა წარმოადგენდეს ჩვენი წარსულის განცდებისას, მათ სარკისებურ ასახვას, მათ უბრალო განმეორებას, არამედ იგი რასმე თავისებურსაც უნდა შეიცავდეს, რაც აწმყოს ინტერესებისთვისაა საჭირო. და მართლაც, მოგონების ზუსტი შესწავლა უდაოდ ამტკიცებს, რომ იგი არავითარ შემთხვევაში წარსულის უცვლელ ასახვას არ წარმოადგენს. იგი უფრო რეკონსტრუქციას წარსულისა, ვიდრე მისი უცვლელი პირი.

სუბიექტი აქტუალური მოთხოვნილებების თვალთ შედგება წარსულს, და მისი აღდგენა ამ მოთხოვნილებების მიხედვით ხდება. თავისთავად იგულისხმება, ამ პირობებში წარსული არასდროს თავისი უცვლელი სახით არ გვევლინება: მოგონებაში იგი ყოველთვის მეტად თუ ნაკლებად სახეშეცვლილია. მოგონება, მაშასადამე, ყოველთვის ილუზიურია: იგი წარსულის ზუსტ სურათად მოგვაჩვენებს იმას, რასაც ზოგჯერ შეიძლება მხოლოდ შორეული მსგავსება ჰქონდეს მასთან.

მოგონება, როგორც ვიცით, სამი აუცილებელი მომენტის – ობიექტური ვითარების, სუბიექტისა და დროის – გამთლიანებულ ერთობლიობას წარმოადგენს. მაშასადამე, მისი ბუნებისა და მოქმედების გასაშუქებლად სამივე ამ მომენტის გათვალისწინებაა საჭირო.

ყველაზე უკეთ მოგონება მისი სუბიექტური შინაარსის მიხედვითაა შესწავლილი: თანამედროვე ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში მთელი განყოფილება არსებობს, რომელიც კარგა ხანია „ჩვენებათა ფსიქოლოგიის“ სახელწოდებითაა ცნობილი.

თითქმის სრულიად შეუსწავლელია მოგონების ორი დანარჩენი მომენტი. ჩვენ მოკლედ ჰერ ამაზე შევჩერდებით, რათა შემდეგ უფრო მეტი დრო ჩვენებათა ფსიქოლოგიის განხილვას მოვანდომოთ.

4. ობიექტური და სუბიექტური წარსული

ობიექტურად თითოეული ჩვენგანის წარსული დრო ხაზისებურ მდინარებას წარმოადგენს, რომლის თითოეული მომენტის სიშორე აწმყოდან მისი ქრონოლოგიური თარიღით განისაზღვრება: რაც უფრო ადრე მომხდარა რაიმე, მით უფრო შორეულ წარსულს ეკუთვნის იგი. მაგრამ ეს მხოლოდ ობიექტურად არის ასე. სუბიექტურად, ესე იგი, მოგონებაში – როგორც ამას განსაკუთრებით შტერნმა მიაქცია ყურადღება – მდგომარეობა სხვანაირია. წარსულის ობიექტური ქრონოლოგიური რიგი და მისი სუბიექტური განცდა, ანუ მოკლედ, ობიექტური და სუბიექტური წარსული, ყველა თავისი წერტილებით როდი ემთხვევა ერთმანეთს. არა, შესაძლებელია ქრონოლოგიურად დიდი ხნას მომხდარი ფაქტი მთელი თავისი პლასტიკურობით იდგეს ჩვენს თვალწინ და როგორც ახლო წარსულის ფაქტი განიცდებოდეს; მაშინ როდესაც ობიექტურად სულ ახლო წარსულის რომელიმე შემთხვევა როგორც შორეული წარსულის ფაქტი გვაგონდებოდეს, რომელსაც სრულიად არაფერი აქვს საერთო აწმყოსთან. მაგალითად, სკოლის დასრულების შემდეგ X პროფესიულ საქმიანობაში ჩება. რამდენიმე წლის შემდეგ იგი კვლავ სწავლას დაუბრუნდა. შეჭველია, ესლა მისი მოწაფეობის პერიოდი უფრო ახლო იქნება მის განცდაში აწმყოსთან, ვიდრე პროფესიული მუშაობის ობიექტურად ახლო წარსულის განცდები. მოხუცებულობის ხანაში ბავშვობის განცდები უფრო გვაგონდება, ვიდრე ახლო წარსულისა. ყველაფერი ეს ასეც უნდა იყოს: თუ მოგონებას აწმყოს ინტერესები და განწყობები განსაზღვრავს, მაშინ გასაგებია, რომ მოხუცსაც, რომელიც თავისი ინტერესებით ბავშვს უახლოვდება, და მოსწავლესაც ის აგონდება, რაც უფრო ახლოს დგას მის აქტუალურ ინტერესებთან.

5. აწმყოს განცდის გავლენა წარსულზე

აწმყოს ინტერესებისა და მოთხოვნილებების გავლენით, მოგონებათა სუბიექტური მომენტიც განიცდის ერთგვარ მოდიფიკაციას. ვთქვათ, X-მა Y-ის მიმართ თავისი დამოკიდებულება შეცვლა: იგი ესლა Y-ს, რომელსაც წინათ ებრძოდა, განსაკუთრებული სიმპათიით ეპყრობა. შეჭველია, მისი მოგონებები ამ ცვლილების ზეგავლენით სხვა მიმართულებასა და ხასიათს მიიღებენ. ის ფაქტები Y-ის წარსულიდან, რომელთა მიმართაც მას წინათ მკვეთრად გამონათქვამი უარყოფითი დამოკიდებულება ჰქონდა, ახლა მას სხვანაირად მოეჩვენება: მოაგონდება მათში ბევრი რამ ისეთი, რასაც წინათ უყურადღებოდ სტოვებდა, და რაც ესლა სიმპათიურად აქცევს იმას, ვინც წინათ მისთვის ანტიპათიური იყო (შტერნი).

როდესაც აწმყო უშინაარსო და უაზრო ხდება, მაშინ ადამიანი წარსულისკენ შვრება პირს და მისდამი განსაკუთრებულ მიდრეკილებას გრძნობს. წარსულის უმნიშვნელო განცდები ესლა ხშირად მის თვალში აზრითა და მნიშვნელობით ივსება და მოგონებაში ამის შესატყვის მოდიფიკაციას განიცდის. მოხუცს ძველი ყველაფერი უკეთესად ეჩვენება, ვიდრე ახალი – მისთვის ცხოვრება გაუმჯობესების კი არა, გაუარესების გზას ადგია.

შტერნი მიუთითებს, რომ აწმყო მაშინაც ახდენს თავისებურ გავლენას წარსულის განცდებზე, როდესაც იგი, პირიქით, შინაარსით აღსავსეა და ბედნიერების წყაროდ განიცდება. როდესაც უკიდურეს გაჭირვებასა და სიღარიბეში აღზრდილი პირი რადიკალურად საწინააღმდეგო მდგომარეობაში ვარდება, იგი ზოგჯერ ხალისით იგონებს ხოლმე თავის წარსულს და თავისი წინანდელი ცხოვრების უმწარეს წუთებს ალბათ იმიტომ, რომ ბედნიერი აწმყოს განცდა უბედურ წარსულთან დაპირისპირების გამო კიდევ უფრო ინტენსიური ხდება.

ჩვენების ფსიქოლოგია

მოგონებას ობიექტური მომენტიც აქვს: იგი რაიმე ობიექტურ ვითარებას ეხება; მასში წარმოდგენის სახით ცოცხლდება, რასაც ნამდვილად ჰქონდა ადგილი. გასაგებია ამიტომ, რომ მას სისწორე მოეთხოვება: ობიექტური ვითარება ობიექტური სისწორით უნდა იქნეს გადმოცემული. მემუარები არა მარტო ავტორის პიროვნების გასაცნობადაა საინტერესო. ისინი ისტორიულ დოკუმენტებსაც წარმოადგენენ, და მათში მოთხრობილი ამბები შეთხზული კი არა, ნამდვილი უნდა იყოს.

სულ სხვა საკითხია, თუ რამდენად შეიძლება მოგონებაში იმის სისწორით აღდგენა, რასაც ნამდვილად ჰქონდა ადგილი. გოეთე მართალი იყო, როდესაც ამბობდა – ყოველი მოგონება ნამდვილისა და შეთხზულის შერწყმას წარმოადგენსო (Wahrheit und Dichtung) თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ეს დებულება ექსპერიმენტულადაცაა დამტკიცებული. მოგონება, რომელიც არსებითად წარსულის სწორი აღდგენის განზრახვას ემსახურება, ზუსტად ვერასდროს ამ თავის მიზანს ვერ აღწევს: ობიექტური სინამდვილე ასე თუ ისე ყოველთვის დამახინჯებულია მასში. ე. წ. „ჩვენების ფსიქოლოგია“ მიზნად ისახავს მოგონებისა და სინამდვილის შეთანხმებულობის და შეუთანხმებლობის პრობლემები სპეციალური კვლევის საგნად აქციოს.

1. კვლევის მეთოდები

ჩვენების ექსპერიმენტული შესწავლა ჩვეულებრივ, ორნაირად წარმოებს: ერთის მხრივ, ცნობილია ე. წ. „სურათის ცდა“, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ცდისპირს განსაზღვრული ხნით სურათს აჩვენებენ და – ამა თუ იმ დროს ინტერვალის განვლის შემდეგ – მის აღწერას ავალებენ; მეორის, მხრივ, „შემთხვევის ცდა“ ან „სინამდვილის ცდა“, რომელსაც ის უპირატესობა აქვს, რომ მოგონების საგნად ცოცხალი სინამდვილის რაიმე ნამდვილი შემთხვევაა აღებული: ცდისპირს რაიმე სპეციალურად მოწყობილი შემთხვევის აღწერას ავალებენ. ცდისპირის ჩვენება ორგვარი წესით გროვდება: მოხსენების გზით – ცდისპირი გადაბმით და დამოუკიდებლად მოგვითხრობს ყველაფერს. რაც ახსოვს, დაკითხვის გზით – მას წინასწარ დამუშავებული ცალკე კითხვები ეძლევა სათანადო ფორმით (შთამავნებელი კითხვების გვერდის აქცევით).

2. ჩვენების ფსიქოლოგიის პრაქტიკული მნიშვნელობა

ჩვენების ფსიქოლოგიის კვლევის შედეგებს განსაკუთრებით დიდი პრაქტიკული ღირებულება აქვთ. საქმე ისაა, რომ არსებობს ცხოვრების მთელი დარგები, რომელთათვისაც ამა თუ იმ მომხდარი ფაქტის სწორ აღდგენას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება; მაგალითად, სასამართლოს პრაქტიკაში მოწმის ჩვენებას ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

საზოგადოდ, სადაც საქმე წარსულის აღდგენას ეხება, იქ თვითმხილველისა და თანადამხდურის მოწმობაზე უფრო საიმედო საბუთი არ არსებობს. ამიტომ ჩვენების ფსიქოლოგიას ზოგ შემთხვევაში მეცნიერული კვლევა-ძიებისთვისაც აქვს მნიშვნელობა. მაგალითად, წარსული პირველ რიგში ისტორიას აინტერესებს. მისთვის თანამედროვეთა და თვითმხილველთა მოწმობებს განსაკუთრებით დიდი ღირებულება აქვს. მაგრამ რამდენად სანდოა მოწმის ჩვენება, რომელიც მთელი საქმის ვითარების აღწერას გულწრფელად ცდილობს, ან მემატანის „მართალი თქმულებანი“, რომელნიც სინამდვილის მხოლოდ და სარკისებური ასახვის მიზნით არიან ჩაწერილნი? რა დამოკიდებულება არსებობს მოგონებასა და სინამდვილეს შორის და როგორ უნდა შევაფასოთ და შევაგროვოთ მოგონებები. ყველაფრის ამის გარკვევა ჩვენების ფსიქოლოგიის ამოცანას წარმოადგენს.

გასაგებია, რომ კრიმინალისტიკა და ისტორიული კრიტიკა განსაკუთრებით დიდ ინტერესს იჩენენ ჩვენების ფსიქოლოგიის მიმართ. პირველი გამოკვლევები ამ დარგში ვ. შტერნსა (1902) და მ. ვერთჰაიმერს ეკუთვნის. შტერნი სულ უკანასკნელ ხანამდე იყო ჩვენების ფსიქოლოგიის პრობლემატიკით დაინტერესებული და ამ დარგის განსაკუთრებით თვალსაჩინო ავტორიტეტად უნდა ჩაითვალოს. მის უკანასკნელ წიგნში ჩვენების ფსიქოლოგიის შედეგების მოკლე განხილვაა მოცემული. ჩვენთვის საკმარისი იქნება, თუ იმ დასკვნებს გავეცნობით, რომლებზეც, შტერნის მიხედვით, თანამედროვე ჩვენების ფსიქოლოგიაა შეჩერებული.

3. ჩვენების ფსიქოლოგიის მთავარი შედეგები

მრავალრიცხოვან გამოკვლევათა ძირითადი შედეგი, რომელიც კვლევის ძალიან განსხვავებულ პირობებში იქნა მიღებული, და ამიტომ შეუძლებელია რაიმე ეჭვს იწვევდეს, ასეთია: „100%-ით სწორი მოგონება არ არსებობს“, ესე იგი, არ აღმოჩნდა არც ერთი ისეთი შემთხვევა, რომ წარსული სრული სიზუსტით, სრულიად შეუცდომლად ყოფილიყოს მოგონებაში აღდგენილი: მოგონებას მეტი თუ ნაკლები ოდენობით ყოველთვის შეცდომაში შევყავართ. ეს დებულება ძალაში რჩება მაშინაც, როდესაც ცდისპირს დაკვირვების, დამახსოვრებისა და შემდეგ გახსენების მაქსიმალურად ხელსაყრელ პირობებში ვაყენებთ.

შტერნმა საგანგებოდ მოაწყო ასეთი ცდა. მან თავის ცდისპირებს – განათლებულ მოზრდილებს – მარტივი, არააფექტური შინაარსის სურათები მისცა ხელთ: რამდენიც გინდათ, იმდენი ათვალთ ირეთ ეს სურათები და, როდესაც კარგად დაიმახსოვრებთ მათ შინაარსს, მიახლოებით მხოლოდ ის, რის შესახებაც მტკიცედ ხართ დარწმუნებული, რომ სრულიად შეუცდომლად გახსოვთო. შედეგი პირდაპირ

გასაოცარი აღმოჩნდა: ცდისპირების ჩვენებებიდან საშუალოდ 5% მაინც შემცდარი გამოდგა, და რაც მთავარია, არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს შეცდომები სურათის შინაარსის არა არსებითს მომენტებს ეხებოდა.

დასკვნა აქედან ნათელია: არ არსებობს მოწმე, თანადამხდური და თვითმხილველი, რომ მისი ჩვენება 100%-ით ნდობის ღირსი იყოს. მაშასადამე, საჭიროა საგანგებოდ იქნეს შესწავლილი, თუ საიდან მომდინარეობს ჩვენების აუცილებელი შეცდომები.

4. შეცდომის ფაქტორები

შტერნი პირველ ადგილას პირველადი განცდის – აღქმისა და ყურადღების – ფაქტორს აღნიშნავს. მას მხედველობაში აქვს ის შემთხვევები, როდესაც სუბიექტს თვითონ აღქმის დროს აქვს შეცდომა, ანდა ყურადღებას არ აქცევს ზოგიერთს რასმე, რასაც შეიძლება საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აღმოაჩნდეს. ასეთ შემთხვევებში, რასაკვირველია, სრულიად შეუძლებელია, ჩვენება საქმის ობიექტურ ვითარებას სწორად გადმოგვცემდეს. მაგრამ ეს ხომ მეხსიერების ბრალი არაა! სუბიექტს რომ სწორად აღექვა და ყურადღება მიექცია იმისთვის, რაც ყურადღების გარეშე დარჩა, განა დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ იგი მაინც მცდარ ჩვენებას მოიცემოდა? რასაკვირველია, არა. ჩვენთვის მოგონების მცდარობის ფაქტორებია საინტერესო და არა ჩვენების მცდარობისა საზოგადოდ.

ა) ამ მხრივ კი განსაკუთრებით საგულსხმო ფაქტორს **დროის ფაქტორი** წარმოადგენს. რაც უფრო დიდი დროა განვლილი აღქმის მომენტსა და მოგონების მომენტს შორის, მით უფრო მეტი შეცდომაა მოსალოდნელი. ამის მიზეზი არა მარტო ისაა, რომ დავიწყების პროცესი ძლიერდება, არამედ ისიც, რომ შემცდარი ჩვენებების რიცხვი იზრდება: საქმე ისაა, რომ ზოგჯერ დაგვიანებული გამოკითხვის დროს მეტს ჩვენებებს იძლევიან, ვიდრე უფრო ადრე ჩატარებული გამოკითხვის დროს. ასე რომ შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ამ ხნის განმავლობაში მეხსიერებას ერთგვარი გაუმჯობესება განეცადოს. ნამდვილად კი სწორედ საწინააღმდეგოს აქვს ადგილი. **შტერნის** ზემოაღნიშნულ ცდებში, მაქსიმალურად ხელსაყრელი პირობების გავლენის შესახებ, აღმოჩნდა, რომ რამოდენიმე კვირის შემდეგ ცდისპირები, მართალია, ჩვენებების ცოტა უფრო მეტ რიცხვს იძლეოდნენ, მაგრამ სამაგიეროდ შეცდომები ერთიორად მეტი ჰქონდათ (ნაცვლად 5%-ისა 10%).

ბ) ჩვენების სისწორეზე თვალსაჩინო გავლენა აქვს იმას, თუ როგორ იძლევა სუბიექტი ჩვენებას. შტერნის მიხედვით, თავისუფალი თხრობის შემთხვევაში შეცდომათა რიცხვი 6% აღმოჩნდა, ხოლო გამოკითხვის წესმა ეს რიცხვი 33%-მდე ასწია. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ გამოკითხვის დროს შთაგონების ფაქტორს ეძლევა გასაქანი, რაც თავისუფალი თხრობის შესახებ ვერ ითქმის. აქ სუბიექტი მხოლოდ იმის შესახებ იძლევა ჩვენებას, რაც შედარებით უკეთ ახსოვს. გამოკითხვის დროს კი იგი იძულებული ხდება იმაზეც ილაპარაკოს, რაც შესაძლებელია სრულიადაც არ ახსოვდეს. რატომ უნდა, მას უფლება აქვს განაცხადოს, რომ ეს მას არ ახსოვს. მაგრამ ძალიან ხშირად შთამაგონებელ გავლენას უკვე კითხვის დასმა ახდენს, და იშვიათია შემთხვევა, რომ ცდისპირი ამ გავლენას არ ემორჩილებოდეს. და აი, აქ თვითონ კითხვის შინაარსსა და მცდარ ფორმას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

ჩვენების ექსპერიმენტების ერთერთს უმნიშვნელოვანეს მონაპოვრად შტერნი ე.წ. **შთამაგონებელი კითხვების** რომლის გაშუქებას სთვლის. აღმოჩნდა, რომ თუ კითხვა სათანადოდ არაა ფორმულირებული და შესაფერისი ტონით გამოთქმული, იგი ხელს კი არ უწყობს, არამედ ხელს უშლის სწორ მოგონებას: „განა არ გახსოვთ, რომ მას ხელში ჯოხი ეკავა?“. ასე დასმულ კითხვაზე მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში იძლევიან უარყოფით პასუხს. შტერნის ცდებში ასეთი კითხვების შთაგონების კოეფიციენტი 25% აღმოჩნდა, ესე იგი, ყოველს ოთხს შთამაგონებელ კითხვაზე ერთი შემცდარი პასუხი მოდიოდა.

შთამაგონებელი კითხვის ასეთი გავლენა გასაგებია. როგორც ვიცით, შთაგონება სათანადოდ განწყობის შექმნაში მდგომარეობს. მაგრამ თუ სუბიექტს განწყობა გაუჩნდა – კაცს ჯოხი უნდა ჰქონოდა ხელში – მაშინ მას სწორედ ჯოხიანი კაცის სურათი წარმოუდგება, და ზოგჯერ ის იმდენად დარწმუნებული იქნება თავისი ჩვენების სისწორეში, რომ შეიძლება ჯოხის ზუსტი აღწერაც მოგცეთ, მიუხედავად იმისა, რომ სინამდვილეში არავითარ ჯოხს ადგილი არ ჰქონია. ასეთ შემთხვევებში შესაძლებელია, ზოგჯერ შთამაგონებელმა კითხვამ მცდარი განწყობის ისეთი სტაბილიზაცია მოახდინოს, რომ სუბიექტმა, ამავე საკითხზე თავისუფალი თხრობის გზით, შემდგომი ჩვენების მოცემისასაც ამ განწყობის ნიადაგზე განაგრძოს დგომა და, მაშასადამე, საქმის ვითარების სრულიად ყალბი სურათი დახატოს იმ რწმენით, რომ იგი სრულ ჭეშმარიტებას ამბობს.

თუ რაოდენი გამძლეობა აქვს ასეთ შემთხვევებში შთაგონებას, ეს განსაკუთრებით კარგად შთაგონებული ობიექტის შესახებ დამატებითი კითხვების პასუხებიდან ჩანს.

შტერნის ცდებში ერთი 12 წლის გოგონა შთამაგონებელ კითხვაზე: „კარადა არ იყო სურათზე?“ (ნამდვილად არავითარი კარადა არ ყოფილა), დადებითს პასუხს იძლევა. ექსპერიმენტატორი განაგრძობს კითხვას ამ კარადის შესახებ: „სად იდგა იგი?“ – „მარჯვენა კუთხეში“

„რა ფერის იყო იგი?“ – „ყავის ფერის“

„ერთკარიანი იყო, თუ ორკარიანი?“

„მოჩნდა შიგნით რამე თუ არა?“ – „დიად ტანისამისი“.

„რა იდგა კარადაზე?“ – „ყვავილების ვაზა“.

შტერნი შენიშნავს, რომ ბავშვს სრულიად არავითარი განზრახვა არ ჰქონია, სიცრუე ელაპარაკნა. მაგრამ იგი იმდენად ფანტაზია-მდიდარი და შთაგონებადი იყო, რომ მისი ყოველი ახალი წარმოდგენა მაშინვე სინამდვილის აქცენტით აღიბეჭდებოდა.

გ) განსაკუთრებით ადვილად ჩნდება შთაგონება, როდესაც კითხვა **დროს** ეხება. მოგონებისთვის ტემპორალიზაცია აუცილებელია. მაგრამ წარსული ძალიან ხშირად ცუდადაა დროის თვალსაზრისით განაწევრებული: „გუშინ და გუშინწინ, შარშან და შარშანწინ პატარა ბავშვისთვის ზოგჯერ ერთიდაიგივეა. არსებობს მრავალი ადამიანი, რომლისთვისაც წარსული დიფუზურს, ცუდად განაწევრებულს ტემპორალურ განფენილობას წარმოადგენს, და გასაგებია, რომ ასეთ ადამიანს წარსულის შემთხვევების სწორი დათარიღება ძლიერ უჭირს. თავისთავად იგულისხმება, რომ ამ შემთხვევაში შთაგონებელი კითხვების გავლენას ფართო გასაქანი ეძლევა.“

დ) **ჩვეულებრიობა** უქვევლი ფაქტორი აღმოჩნდა, რომელიც თვალსაჩინო გავლენას ახდენს მოგონებაზე. საინტერესოა, რომ ეს გავლენა ორი განსხვავებული მიმართულებით მოქმედობს.

ვთქვათ, სუბიექტს ჩვენება აქვს მისაცემი რაიმე ჩვეულებრივი, ყოველდღიური ფაქტის შესახებ, რომელიც ამ შემთხვევაში, გამონაკლისის სახით, სხვაგვარად მოხდა. ჩვეულებრივ, როდესაც ვინმე გვხვდება, სალამს გვაძლევს ხოლმე. მაგრამ, ვთქვათ, მოხდა ისე. რომ ნაცნობი შეგვხვდა და სალამი არ მოგვცა. როდესაც მოწმეს ამის შესახებ ეკითხებიან, იგი ჩვეულებრივ დარწმუნებული ლაპარაკობს, რომ ნაცნობი ჭერ მოგვესალმა და შემდეგ დაიწყო საუბარი. ასეთი შეცდომები ხშირია. მიზეზი ალბათ ისაა, რომ ჩვეულებრივსა და ყოველდღიურს საზოგადოდ ნაკლებ ყურადღებას ვაქცევთ, იმიტომ რომ მათ არსებობას ისედაც ვგულისხმობთ; და როდესაც საკითხი მათს მოგონებას ეხება, გასაგებია, რომ მენსიერება აღქმაში დატოვებულ ხარვეზებს ჩვეულებრივის მიმართულებით ავსებს (იხ. ზემოდ ვუღფის ცდები).

მაგრამ თუ შემთხვევა ან ფაქტი ტლანქად ეწინააღმდეგება ჩვეულებრივს, მაშინ ეს გარემოება ჩვენს საგანგებო ყურადღებას იქცევს, მაშასადამე, ასეთი შემთხვევები განსაკუთრებით კარგად უნდა დაგვმანსოვრებოდა. ნამდვილად კი მენსიერებისთვის არც ეს მდგომარეობაა ხელსაყრელი. საქმე ისაა, რომ **არაჩვეულებრივს, იშვიათს** მენსიერებაში კიდევ უფრო ესმება ხაზი, და როდესაც საკითხი მის მოგონებას ეხება, იგი მართლა გადაჭარბებით არაჩვეულებრივის, მართლა იშვიათის სახით წარმოგვიდგება. კიდევ უფრო მოქმედობს ეს ფაქტორი, თუ არაჩვეულებრივი ფაქტი ემოციური ხასიათისაც არის: განცდილი ხიფათი მოგონებაში გაზვიადებული ხდება; თუ ვინმემ რაიმე სიკეთე გვიქნა, დროთა მსვლელობაში ეს ქცევა ჩვენს თვალში იდეალურ სახეს ღებულობს.

ე) ჩვენების სისწორეზე გავლენას ახდენს აგრეთვე შინაარსის ინტელექტუალური, ესთეტიური და მეტყველებითი გაფორმების ტენდენციები. საქმე ისაა, რომ სათანადო გადამუშავების გარეშე არაფერი გვამანსოვრდება. თუ რაიმე უნდა დაგვამანსოვრდეს, იგი, უწინარეს ყოვლისა, ან იმთავითვე არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს ჩვენს ლოგიკას, ანდა შემდეგში თავისთავად იმგვარად გადამუშავდეს, რომ გასაგები შეიქნეს. ერთი სიტყვით, აუცილებელი ხდება მენსიერების მასალის ლოგიფიკაცია. ამ გარემოებას, თვითონ სუბიექტისთვის შეუმჩნევლად, ზოგჯერ საკმაოდ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეაქვს მენსიერების მასალაში.

შტერნი ერთ მაგალითს ასახელებს: ცდისპირებს სურათი მიეცათ აღსაწერად, რომელზეც ბინიდან ბინაზე გადასვლის ერთი მომენტი იყო გადმოცემული: *საბარგო მანქანა, სხვადასხვა საოჯახო ნივთებით დატვირთული; ზედ იდგა ცარიელი დივანიც, რომელზეც ქალი იჯდა. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ერთი ცდისპირი თავის ჩვენებაში, სხვათა შორის, ქალსაც ასახელებს: ის ყუთზე იჯდაო, ამბობს, როგორც ჩანს, ქალის ხატი მას კარგად ჩარჩენია მენსიერებაში, მაგრამ, მას ის აღარ ახსოვს, თუ რაზე იჯდა იგი. რამეზე კი უსათუოდ უნდა მჯდარიყო, და, ცდისპირს ყუთის წარმოდგენა გაუჩნდა.*

არანაკლებ გავლენას ახდენს ესთეტიური და განსაკუთრებით სიტყვიერი გამოსახვის ტენდენციები. როდესაც ვინმე რისამე შესახებ იძლევა ჩვენებას, იგი თავისდაუნებურად ალამაზებს მას, და ამას ერთგვარი ცვლილება შეაქვს სინამდვილის სურათში. განსაკუთრებით სახიფათოა, როდესაც სუბიექტი განმეორებით იძლევა იმავე ჩვენებას: განმეორებისას მას თავისი სიტყვები უფრო აგონდება, ვიდრე ის, რის შესახებაც ლაპარაკობდა. შეიძლება მოხდეს, რომ მესამედ და მეოთხედ დაკითხვისას მან თავისი სიტყვები უკვე შეცვლილი მნიშვნელობით გაიმეოროს. – სიტყვიერი ფორმა ზოგიერთ შემთხვევაში იგივე დატოვოს, მაგრამ შინაარსი სულ სხვა იგულისხმოს.

ვ) განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი ცდები იყო დაყენებული ჩვენების **ბიოლოგიური ფაქტორების** ცხადსაყოფად. აღმოჩნდა, რომ თვალსაჩინო როლს **ხნოვანობა** ასრულებს. ჩვენ ზემოდ აღვნიშნეთ, თუ რაოდენ ადვილად ემორჩილება ბავშვი შთაგონებას. შტერნის მასალის მიხედვით, 7 წლის ასაკში შთაგონებითი კითხვების შთაგონების კოეფიციენტი 50%-ს უდრის, შემდეგ ასაკში 20%-ს. მაგრამ განსაკუთრებით საგულისხმოა, რომ სქესობრივი მომწიფების ხანაში შთაგონებადობა ხელახლა თვალსაჩინოდ იზრდება. აქედან, შტერნის თქმით, გარკვეული პრაქტიკული დასკვნა გამომდინარეობს: ამ ასაკში მოზარდის მოწმედ დასახელება და გამოყენება ძალიან სახიფათოდ უნდა ჩაითვალოს. ყოველ შემთხვევაში, ფსიქოლოგის კონსულტაციის გარეშე ასეთი მოწმის დაკითხვა საკმაოდ სახიფათოა.

რაც შეეხება სქესობრივ განსხვავებულობას, როგორც ჩანს, ამას მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს. ექსპერიმენტული შედეგები გადაჭრით არც ერთი სქესის სასარგებლოდ არ ლაპარაკობს. ყოველ შემთხვევაში, არ არსებობს არავითარი საბუთი ვიფიქროთ, რომ სქესი სპეციფიკურ ფაქტორს წარმოადგენდეს, რომელიც ჩვენების სისწორეზე ახდენს გავლენას.

ზ) **კლაპარედმა** ერთს მნიშვნელოვან ფაქტორს მიაქცია ყურადღება: შეიძლება ჩვენების სისწორეზე თვითონ ობიექტი ახდენდეს გავლენას, და, მაშასადამე, შესაძლებელია ამ თვალსაზრისით ობიექტის მეტნაკლები ხელსაყრელობის შესახებაც დასვას საკითხი: შესაძლებელია ზოგი რამ უფრო ადვილად ავიწყდებოდეს ადამიანს და ზოგი რამ უფრო ძნელად. ყოველ შემთხვევაში, ერთი რამ მაინც ცხადია: არის ობიექტი, რომ ადამიანი მას ნაკლებ ყურადღებას აქცევს და არის ობიექტი, რომ მეტ ყურადღებას იწვევს. კლაპარედის გამოკვლევით, ფანჯარა, მაგალითად, რომელსაც ყოველდღე ხედავენ, მხოლოდ შემთხვევათა 15%-ში იწვევს სწორ ჩვენებას.

მეხსიერების თეორიები

1. ორი თეორიული საკითხი

მეხსიერების ცალკე მოვლენების თავისებურებათა გასაგებად და მათს ერთს მთლიან ცნებაში გასაერთიანებლად, მეხსიერების ფსიქოლოგიაში ყოველთვის გრძნობდნენ აუცილებლობას, ემპირიული კვლევის გვერდით განმაზოგადებელი თეორიული მუშაობაც ეწარმოებინათ.

მეხსიერების ფაქტიური მასალა განსაკუთრებით ორ საკითხს აყენებს, რომელსაც მეხსიერების ცნებისთვის ძირითადი თეორიული მნიშვნელობა აქვს და რომლის პასუხიც შეიძლება მხოლოდ ჰიპოთეტური ხასიათის იყოს. ერთი საკითხი მეხსიერების ფაქტების ერთ რიგს ეხება, რომელიც იმაზე მიუთითებს, რომ ყოველი შთაბეჭდილება აღქმის მომენტიდან რეპროდუქციის მომენტამდე რალაცნაირად ისე ინახება, რომ მთელი ამ დროის განმავლობაში მისი სრულიად არაფერი ჩანს. მას ფარული არსებობის ხანა, ანუ ე. წ. **ლატენტური** ხანა აქვს. და აი, საკითხი სწორედ ამას ეხება: როგორ, რა სახით განაგრძობს შთაბეჭდილება ამ ფარული პერიოდის განმავლობაში არსებობას? რომ იგი უეჭველად განაგრძობს არსებობას, ეს სადაოდ არ ითვლება, იმიტომ რომ უამისოდ რეპროდუქციის მომენტში მისი გაჩენა სრულიად გაუგებარი იქნებოდა.

მეორე საკითხი ისე ზოგადი ხასიათის არ არის, როგორც პირველი. იგი შედარებით განვითარებული, ფსიქიკური მეხსიერების ფორმებს ეხება. მას შემდეგი უეჭველი გარემოება აქვს მხედველობაში: როდესაც მნემური წარმოდგენის რეპროდუქცია ხდება, როდესაც რასმე ვცნობილობთ, რასმე ვისხენებთ ან ვიგონებთ, შინაგანი რწმენა გვაქვს, რომ ჩვენ არ ვცდებით, რომ ჩვენი მოგონება სწორედ იმას ეხება, რასაც უნდა შეხებოდა. თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზე ეს შინაგანი რწმენა გაშლილი მსჯელობის სახით იჩენს თავს: ის, რაც ეხლა მოგონების საგანს შეადგენს, სწორედ ისაა, რაც წინათ მქონდა აღქმული. მოკლედ, როდესაც რასმე ვისხენებთ, ჩვეულებრივ, კიდევ განვიცდით ამას: ესე იგი, მეხსიერების ობიექტური მოქმედების შემთხვევაში ჩვენ მისი მუშაობის, როგორც სწორედ მეხსიერების მუშაობის განცდაც გვაქვს: **მეხსიერებას მეხსიერებად განვიცდით.**

ბუნებრივად იბადება საკითხი: რა უდევს ამას საფუძვლად? როგორ ხდება, რომ რეპროდუქციური წარმოდგენის საგანს, ესე იგი, რაც ეხლა გამახსენდა, ჩემი წარსული აღქმის საგანთან ვაიგივევებ? როგორ ხერხდება ეს იდენტიფიკაცია? რა უდევს საფუძვლად ამ შინაგან რწმენას, რომელსაც ამ იდენტიფიკაციის განცდის შემთხვევაში აქვს ადგილი?

ყოველი შეტად თუ ნაკლებად დამაკმაყოფილებელი მეხსიერების თეორია ორივე ამ საკითხს უნდა უწევდეს ანგარიშს, მაგრამ ისე, რომ პასუხი ორივე საკითხისთვის ერთიდაიმავე პრინციპიდან გამომდინარეობდეს.

2. კვალის თეორია

არსებული თეორიებიდან უძველესი და ყველაზე უფრო გავრცელებული თეორია არსებითად **კვალის თეორიაა**. მისი ძირითადი დებულება ასეთია: შთაბეჭდილება – ოღონდ „კვალის“ სახით, რომელსაც იგი ტოვებს – მთელი ლატენტური პერიოდის განმავლობაში განაგრძობს არსებობას: რეპროდუქციის მომენტში ამ აქამდე დაფარული „კვალის“ გამოვლენის მეტი არაფერი ხდება.

ეს „კვალი“ სხვადასხვა მკვლევარს სხვადასხვანაირად აქვს წარმოდგენილი. ზოგისთვის იგი გაკაფულ გზებს წარმოადგენს, ზოგისთვის აგზნებულობის აწევას განსაზღვრული მიმართულებით, ზოგისთვის ფიზიკო-ქიმიკურ ცვლილებას, ზოგისთვის კიდევ არაცნობიერ წარმოდგენას (ჭებრბარტი, ფრეიდი). მაგრამ პრინციპული მნიშვნელობა აზრთა ამ სხვადასხვაობას არა აქვს. ძირითადში აქ სრული შეთანხმებულობაა: გამღიზიანებელი მოქმედებს – ჩნდება აღქმა; შემდეგ იგი ქრება, მაგრამ მაინც რჩება კვალის სახით, ფარულად; სათანადო პირობებში იგი ხელახლა თვალსაჩინო ხდება, და მაშინ გახსენების თუ მოგონების შესახებ ვლაპარაკობთ.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს თეორია, პირველი შეხედვით, ძლიერ დამარწმუნებელი ჩანს, მისი მიღება სრულიად შეუძლებელია. იგი საფუძვლიანად ეწინააღმდეგება ყველა იმ შედეგს, რომელიც თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მტკიცე მონაპოვარს შეადგენს. ჩვენ ზემოდ საკმაოდ დავრწმუნდით, რომ რეპროდუქტული წარმოდგენა, მოგონება, არავითარ შემთხვევაში პირველადი პროცესის, აღქმის, უცვლელ ანარეკლს ან პირს არ წარმოადგენს. პირველადი პროცესის,

პროდუქტის უცვლელი შენახვის შესახებ ლაპარაკი სრულიად შეუძლებელია მაშასადამე, კვალის თეორია ამ სახით მიუღებელია.

გეშტალტთეორიის წარმომადგენელთა ცდა კვალის თეორიის გადახალისებისა და ამ სახით მისი გადარჩენისა, საქმეს მაინც ვერ შევლის. **კელერი** და **კოფკა** „კვალთა“ დინამიკის, მათი ავტონომიური ცვალებების შესახებ ლაპარაკობენ, თანახმად განსაზღვრულ მთლიან დინამიკურ კანონზომიერებათა, თანახმად გეშტალტიზაციის იმავე კანონზომიერებათა, რომელნიც აღქმაში იჩენენ თავს. მაგრამ, მიუხედავად კოფკას ცდისა, რომელსაც **მე**-ს ცნობიერებაც კი კვალთა განსაზღვრულ კომპლექსებზე დაჰყავს და, მაშასადამე, მას კვალთა ურთიერთ შემოქმედების პროცესის მონაწილედ ხდის, კვალთა თეორია ამ ახალი რედაქციითაც წმინდა მექანიკურ კონცეფციად რჩება.

უშუალობის თეორია, რომელიც აქტიური პიროვნების ცნებას – **მეს** ცნებას – არსებითად სრულიად შედმეტად ხდის, კვალის განახლებულ თეორიაში თავის მკაფიო გამოხატულებას იძლევა: კვალთა ცვლაზე მოქმედობს, და ასე მიმდინარეობს ყველა ის უმნიშვნელოვანესი ფსიქიკური პროცესები, რომელნიც წარმოდგენათა ურთიერთობის ბაზაზე აიგებიან. სუბიექტი, **მე**, არსებითად სრულიად განზე რჩება. მართალია, ისაა, რომ იხსენებს, ისაა, რომ მოქმედობს მაგრამ ის მაინც მხოლოდ სარბიელია, მხოლოდ არეა, სადაც ეს გახსენებისა და ეს მოქმედების პროცესები მიმდინარეობს – თავისთავად, უიმისოდ. სრულიად ავტონომიურად.

ცხადია, ასეთი კონცეფცია დამაკმაყოფილებელი არაა: მენსიერების ფაქტების განვითარება, რომელიც შემოდაა მოცემული, მკვეთრად ეწინააღმდეგება ასეთ კონცეფციას. ავტონომიურის, სპონტანური მნიშვნელოვანი პროცესების შესახებ ადამიანის შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ პირობითად შეგვიძლია ვილაპარაკოთ: ადამიანისთვის მენსიერების მაღალი ფორმებია სპეციფიკური, და აქ გადაწყვეტი რთული სწორედ აქტიური პიროვნების ნებელობას აქვს.

3. მიუღერის თეორია

როგორ ხდება, რომ მოგონების საგანს იმდენი ვთვლით, რაც ერთხელ უკვე ყოფილა ჩვენი განცდის საგნად? რა უღევს საფუძვლად ამ რწმენას? „კვალის“ ცნება ამ საკითხზე თავისთავად არავითარ პასუხს არ იძლევა, და ამ თეორიის მომხრეები იძულებულნი ხდებიან ამ საკითხისთვის სპეციალური თეორიები შეიმუშაონ.

გ. ე. მიუღერი ამ საკითხის გადაჭრას ექსპერიმენტულად ცდილობს. იგი ფიქრობს, რომ მოგონების განსაზღვრული „კრიტერიუმები“ არსებობს, რომელნიც საფუძვლად ედებიან ჩვენს რწმენას, რომ ჩვენი მენსიერება არ ცთება. ეს კრიტერიუმები შემდეგი აღმოჩნდა: 1) როდესაც მოგონების აქტის დროს ერთიდაიგივე წარმოდგენის მეტი თავში სხვა არაფერი მოდის, ეს საფუძვლად ედება ჩვენს რწმენას, რომ მოგონება სწორია. 2) მეორე კრიტერიუმია წარმოდგენის რეპროდუქციის სისწრაფე: უკონკურენტოდ, სწრაფად გაგონდება – მაშ ისაა, რაც უნდა ყოფილიყო. 3) მესამე კრიტერიუმი წარმოდგენის სიცხველეა და მკაფიობა. 4) დიდ როლს თამაშობს აგრეთვე წარმოდგენის სავსეობა: გაგონდება მასთან დაკავშირებული მომენტებიც.

მიუღერს ძალიან საყურადღებო ექსპერიმენტული მასალა აქვს დაგროვილი, რომელიც ამტკიცებს, რომ წარმოდგენის ამ თვისებებს მართლა აქვთ მნიშვნელობა ჩვენი მოგონების კონსოლიდაციის პროცესში. ამიტომ მათი უყურადღებოდ დატოვება არ შეიძლება. მაგრამ არსებობს ისეთი გამოკვლევებიც, რომელიც ყოველთვის ანალოგიურ შედეგებს არ იძლევა: არის შემთხვევები, რომ რეპროდუქციურულ წარმოდგენას აღნიშნული თვისებები არ აქვს, მაგრამ მოგონების სისწორეში ჩვენ მაინც სრულიად დარწმუნებულნი ვართ. გარდა ამისა, არსებობს საბუთები, რომელიც გვაფიქრებინებს, რომ წარმოდგენის ისეთი თვისებები, როგორც, მიუღერის თეორიის მიხედვით, მოგონების კრიტერიუმად ითვლება, მეორადი წარმოშობის უნდა იყვნენ და არა პირველადის, ესე იგი, მოგონების სისწორეში დარწმუნებულობას წინ როდი უნდა უსწრებდნენ, არამედ თან უნდა ახლდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ცნობილია დაკვირვებები, რომლის მიხედვითაც წარმოდგენის ზოგიერთი ისეთი თვისება, როგორც აქ მოგონების კრიტერიუმად არის ცნობილი, მაგალითად, სიცხველე და მკაფიობა, მხოლოდ მას შემდეგ ჩნდება, რაც წარმოდგენის ბუნება გამორკვეულია.

განსაკუთრებით საეჭვო მომენტი მიუღერის ამ თეორიაში ისაა, რომ მისთვის ყველაფერს წარმოდგენათა მექანიკა სწყვეტს: წარმოდგენები მიდიან და მოდიან, ისინი ასეთი თუ ისეთი თვისებების მატარებლები არიან, და ყველაფერი ამ თვისებებზეა დამოკიდებული. სუბიექტი არსად ჩანს – თავის დარწმუნებულობაში, თუ დაურწმუნებლობაში თვითონ არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობს: ყველაფერი წარმოდგენათა ავტონომიურ მსვლელობაზეა დამოკიდებული.

4. ასოციაციის თეორია

მიუღერის თეორია არსებითად ასოციაციის თეორიის გამოყენების თავისებურს კერძო შემთხვევას წარმოადგენს. საზოგადოდ, ეს თეორია ყოველთვის დიდ როლს თამაშობდა, და ჩვენთვის საკმარისი იქნება, თუ მისი განხილვით დაგვამყოფილდებით.

თანახმად ასოციაციის თეორიისა, ესა თუ ის წარმოდგენა იმ ნიშნით იცნობა მოგონების წარმოდგენად, რომ იგი რაიმე ცნობილ წარმოდგენას აღვიძებს. მაგალითად, **ლემანი** თავის ცდისპირებს სხვადასხვა სუნის ცნობას ავალებდა. აღმოჩნდა, რომ სწორი ცნობის შემთხვევაში, როგორც წესი, სუნის წარმოდგენა ან მისი სახელის წარმოდგენას იწვევდა ცნობიერებაში ან რაიმე სხვა წარმოდ-

გენას. და ცნობას ეს ედო თითქოს საფუძვლად. დასკვნა ასეთი იყო: ამა თუ იმ წარმოდგენას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ვცნობთ მოგონების წარმოდგენად, მხოლოდ იმ შემთხვევაში გვაქვს გარძნობა, რომ ჩვენი მოგონება სწორია, თუ რომ იგი რაიმე სხვა წარმოდგენებს იწვევს ასოციაციურად.

ამ თეორიის წინააღმდეგ ასეთი მოსაზრებაა ცნობილი: ვთქვათ, რომ მოგონების წარმოდგენამ მართლა რაიმე ნაცნობი წარმოდგენა, მაგალითად, სახელის წარმოდგენა გამოიწვია. საიდან შეუძლია სახელის წარმოდგენას გაგვითვალისწინოს, რომ რეპროდუცირებული წარმოდგენა ნაცნობია, სანამ თვითონ ის არ გვიცვნია, როგორც გარკვეული შინაარსის სახელის წარმოდგენა? მასაც ხომ ცნობა უნდა? ხომ უნდა გვქონდეს შინაგანი რწმენა აქაც, რომ ეს სიტყვა, ეხლა რომ მომაგონდა, სწორედ ამის სახელია და არა ბეგრათა უბრალო გროვა!

გარდა ამისა, როგორც კლინიკური დაკვირვებებიდან, ისე ექსპერიმენტული გამოკვლევებიდანაც ცნობილია. რომ, შესაძლოა, ადამიანს რეპროდუქცია დაცული ჰქონდეს. მას რეპროდუცირებული წარმოდგენები უჩნდებოდა, მაგრამ იგი სრულიად არ განიცდიდა, რომ ამ შემთხვევაში რეპროდუქციასთან აქვს საქმე: მას ეს წარმოდგენა მოგონებად კი არა, სრულიად ახალ წარმოდგენად მიაჩნდეს. კლაპარედის დაკვირვებით, ერთს ავადმყოფ ქალს, რომელიც უკვე 15 წელი იწვა საავადმყოფოში, მისი რწმენით, სრულიად არაფერი ახსოვდა წარსულიდან. ნამდვილად კი მას წარმოდგენები უჩნდებოდა, რომელნიც ძველი განცდების უეჭველ რეპროდუქციას იძლეოდნენ, თუმცა თვითონ ავადმყოფს სრულიად ახალ წარმოდგენებად ეჩვენებოდნენ.

5. განწყობის თეორია

მეხსიერების პრობლემის გადაწყვეტა მექანიკურ პოზიციებზე შეუძლებელია. უშუალოდის დოგმას აქაც უნდა დავანებოთ თავი და პრობლემის გადაწყვეტის ცდისას განსაკუთრებული ყურადღება პიროვნების როლის გამორკვევას მივაქციოთ. სამწუხაროდ უნდა ითქვას, რომ კვლევა ამ მიმართულებით შორს არაა წასული, და ჩვენ დღეს-დღეობით მხოლოდ ჰიპოთეზების ამარა ვართ, რომელთა ნიადაგზეც კვლევის გაშლა ჯერ კიდევ მომავლის საქმეა.

რა უდევს საფუძვლად მეხსიერებას, ამაზე ჩვენ ზემოდაც გვქონდა ლაპარაკი. ჩვენც ვიცით, რომ აღქმის შემთხვევაში პიროვნებას გარკვეული განწყობა უჩნდება, და აღქმა ამ უკანასკნელის ნიადაგზე აიგება. განწყობა თვითონ ცნობიერების რაიმე შინაარსის სახით არ გვეძლევა, იგი სუბიექტის, როგორც მთლიანი არსების, მოდუსია; იგი სუბიექტის გარკვეულობაა ამა თუ – კონკრეტულ შემთხვევაში. ამიტომ შესაძლებელია, ცნობიერების შინაარსი, რომელიც გარკვეული განწყობის ნიადაგზე აღმოჩნდა, მოისპოს, გაქრეს, მაგრამ განწყობამ მაინც განაგრძოს არსებობა. მაშასადამე, შესაძლოა, აღქმა ცნობიერებაში აღარ იყოს, ესე იგი, ჩვენ გარკვეულ საგანს აღარ ვხედავდეთ, მაგრამ მისი შესატყვისი განწყობა მაინც შეგვგრჩეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ წარსული განცდები „კვალის“ თუ არაცნობიერი წარმოდგენების სახით კი არ განაგრძობენ მეხსიერების ლატენტურ პერიოდში არსებობას, არამედ განწყობის სახით.

მაგრამ განა ეს არსებითად იგივე არ არის? განა აქ იგივე კვალის ანუ ინერციის თეორია ძალაში არ რჩება? განა აქ იმის მეტია რამე ნათქვამი, რომ თითქოს მეხსიერების ე. წ. „კვალი“ განწყობის სახით უნდა იქნეს წარმოდგენილი?

როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ლატენტურ პერიოდში განწყობა განაგრძობს არსებობას, უნდა გვახსოვდეს, რომ აქ განწყობის არსებობის შესახებაა ლაპარაკი. მისი არსებობა კი სულ სხვაგვარია, ვიდრე კვალის არსებობა. განწყობა სუბიექტის რაგვარობაა, მისი არსებობის მოდუსია. მაშასადამე, როდესაც განწყობის არსებობის შესახებ ვლაპარაკობთ, ეს მხოლოდ იმას შეიძლება ნიშნავდეს, რომ სუბიექტის გარკვეული მოდუსი განაგრძობს არსებობას, რომ თვითონ სუბიექტი, როგორც გარკვეული სუბიექტი, როგორც გარკვეული მიმართულებით განწყობილი სუბიექტი განაგრძობს არსებობას. რასაკვირველია, მეხსიერების ლატენტურ პერიოდში ეს განწყობა აქტუალური სახით არაა წარმოდგენილი. ასეთად იგი მხოლოდ რეპროდუქციის მომენტში იქცევა. მაგრამ ამის მიუხედავად, მისი მატარებელი სუბიექტი ხომ ნამდვილად არსებობს, ესე იგი, სუბიექტი, რომელიც სავსებით ისეთივე სუბიექტი კი აღარაა, როგორც მანამდე იყო, სანამ აქტუალური შთაბეჭდილების ზეგავლენით ქვემდებარე განწყობა გაუჩნდებოდა, არამედ სწორედ ამ განწყობის მიხედვით შეცვლილი სუბიექტია. ასეთი სუბიექტის არსებობა იმას ნიშნავს, რომ განწყობა კი არ გამქრალა, არამედ მანამ განაგრძობს მისი სახით არსებობას, სანამ ეს სუბიექტი, როგორც ამგვარად შეცვლილი სუბიექტი განაგრძობს სიცოცხლეს. ჩააყენეთ ეხლა ეს სუბიექტი მისი განწყობის შესაფერის პირობებში. განა შესაძლებელი იქნება, მან ისევე იმოქმედოს, როგორც სხვამ, ვისაც ასეთი განწყობა არასდროს არ ჰქონია, ანდა თვითონ ის იმოქმედებდა, სანამ ამ განწყობის მიმართულებით შეიცვლებოდა! რასაკვირველია, არა. ამ პირობებში იგი, როგორც შესაფერი განწყობის მქონე სუბიექტი, იმოქმედებს, ესე იგი, ამ პირობებში მისი განწყობის აქტუალიზაცია მოხდება. მაშასადამე, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს, განწყობის შენახვის. მისი არსებობის გაგრძელების შესახებ ვილაპარაკოთ მაშინაც, როდესაც ეს განწყობა აქტუალური არაა. მაგრამ ეს შენახვა, ეს არსებობის გაგრძელება სრულიად ცალკე განცდათა „კვალის“ არსებობის გაგრძელებას არ ჰგავს. იგი თვითონ სუბიექტის, როგორც გარკვეული მიმართულებით შეცვლილის, როგორც გარკვეული დისპოზიციური შესაძლებლობის პატრონის, არსებობის გაგრძელებას წარმოადგენს.

თავისთავად იგულისხმება, აქ წარსული განცდის ან მისი კვალის უცვლელი სახით ლატენტურ პერიოდში შენახვისა და მისი ამავე სახით განახლების შესახებ ლაპარაკი სრულიად შეუძლებელია. აქ რეპროდუქციის მომენტში რომელიმე კერძო განცდის „კვალი“ კი არ იღვიძებს, რომ უცვლელი სახით მოგვევლინოს, არამედ გარკვეული მიმართულებით განწყობილი სუბიექტი იძლევა რეაქციას – მაშასადამე, სუბიექტი, რომელიც აწმყოში ცხოვრობს და აწმყოს გადამწყვეტი ზეგავლენის ქვეშ იმყოფება, სუბიექტი, რომელსაც წარსული განწყობა როგორც აწმყოს განწყობათა ამგვარობა აქვს დაცული, და არა როგორც უძრავი, ცალკე ობიექტი აქვს შემონახული. მოკლედ, ძველი განწყობა აწმყოს განწყობათა რაგვარობაში განაგრძობს არსებობას. ამიტომ გასაგებია, რომ მის არსებობას ცალკეული „კვალის“, გინდა „არაცნობიერი წარმოდგენის“ არსებობასთან არაფერი აქვს საერთო.

6. დარწმუნებულობის საფუძველი

ძნელი არაა ამის შემდეგ, მეხსიერების თეორიის მეორე ძირითად საკითხზეც გავცეთ პასუხი; და ეს გარემოება ახალი და უეჭველად მნიშვნელოვანი საბუთია, რომელიც ჩვენი ჰიპოთეზის სასარგებლოდ ლაპარაკობს. მეხსიერების ორივე თეორია ორივე ძირითად საკითხს ერთიდაიმავე პრინციპის ნიადაგზე უნდა სწყვეტდეს.

მართლაცდა, საიდანაა, რომ მეხსიერების შემთხვევაში რეპროდუქციურულ წარმოდგენას ვცნობილობთ? საიდანაა, რომ ასეთ შემთხვევებში შინაგანად დარწმუნებულნი ვართ, რომ ეს სწორედ ისაა, რაც წინადაც გვქონდა განცდილი? რა უდევს საფუძვლად ამ დარწმუნებულობას? ჩვენ რომ წარსული განცდა თვალწინ გვქონოდა და რეპროდუქციურული წარმოდგენის მასთან დაპირისპირება და შედარება შეგვძლებოდა, მაშინ ადვილად დავინახავდით, წარმოდგენს თუ არა ჩემი რეპროდუქციურული წარმოდგენა იმასვე, რასაც წარსული განცდა ენებოდა – წარმოდგენს ის მართლა მოგონებას თუ არა. იმ შემთხვევაში, როდესაც ჩემი წარმოდგენა ამ ძველ განცდას დაემთხვეოდა, მაშინ, უეჭველია, მათი შესატყვისობის განცდა გამიჩნდებოდა – სრული დარწმუნებულობა იმაში, რომ მართლა მოგონების ფაქტთან მაქვს საქმე. საწინააღმდეგო შემთხვევაში, რასაკვირველია, რეპროდუქციურული წარმოდგენა, კლაპარდის პაციენტის მსგავსად, სრულიად ახალ განცდად და არა რეპროდუქციურად მომეჩვენებოდა. მაგრამ, როგორც ვიცით, წარსულის განცდა და მისი მეხსიერებაში რეპროდუქცია თითქმის არასდროს არ ემთხვევა ერთმანეთს: ზოგჯერ საკმარისი მსგავსებაც კი არ არის მათ შორის, და ზოგჯერ ისიც კი ხდება, რომ აბსოლუტურად ახალი წარმოდგენა წარსულის რეპროდუქციურად განიცდება, როგორც ამას პარამნეზის („déjà vu“) შემთხვევაში აქვს ადგილი. მაშასადამე, წარსულის განცდა რომ თავისი უცვლელი სახით მართლა მქონოდა ხელთ და რეპროდუქციური წარმოდგენა მისთვის შემედარებია, ალბათ, მოგონების განცდა იშვიათად მექნებოდა, ხოლო პარამნეზის მოვლენები – არასოდეს. როგორც ჩანს, მოგონების განცდისთვის საკმაოდ ახიარებული პირობა ყოფილა საჭირო: იმისთვის, რომ მეხსიერებაში აღმოცენებული წარმოდგენა რეპროდუქციურად სცნო, იმისთვის, რომ მნემური დარწმუნებულობა გაგიჩნდეს, საჭირო ყოფილა წარსული განცდა ისე გვქონდეს წინასწარ მოცემული, რომ იგი მაინცდამაინც დიდად არ გავდეს თავის თავს, ხოლო ზოგჯერ სულ სხვა სურათს წარმოდგენდეს, ესე იგი, საჭირო ყოფილა წარსული განცდა ისე იყოს მოცემული, რომ ის წარსული განცდა არ იყოს. ასეთს პარადოქსალურ პირობას გულისხმობს მოგონების განცდის ფაქტი. განა შესაძლებელია ასეთი მოთხოვნილების განხორციელება?

საბედნიეროდ, ეს შეუძლებელი არაა. განწყობის ჩვენი ცნება არაჩვეულებრივ ზუსტად აკმაყოფილებს ამ მოთხოვნილებას. მართლაცდა, როდესაც სუბიექტი რეპროდუქციას ახდენს, როდესაც მას რაიმე აგონდება, როგორც ვიცით, წარსული მართლა უკვე მანამ დგას მის წინაშე, სანამ მოგონების ფაქტი მოხდებოდა – მაგრამ იმ განცდის ან მისი კვალის სახით კი არა, რომელიც მას სინამდვილეში ჰქონდა, არამედ შესატყვისი განწყობის სახით: ძველი განცდა როგორც განცდა კი არა, როგორც განწყობა განაგრძობს არსებობას; და გადამწყვეტი მნიშვნელობა სწორედ ამას აქვს. რეპროდუქციური წარმოდგენა წარსულში განცდის წარმოდგენას თუ აღქმას კი არ უპირისპირდება, არამედ განწყობას. მაშასადამე, იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი ამ განწყობას ეთანხმება, იგი წარსულს ეთანხმება და წარსულის რეპროდუქციას წარმოდგენს, მაგრამ ისე, რომ წარსული განცდის სარკისებურ ასახვას, მის უცვლელ პირს არ შეადგენს. საკვირველი არაა, რომ ამ პირობებში მნემური განცდის, მნემური დარწმუნებულობის გრძნობის აღმოსაქცნებლად, სრულებით საჭირო არაა, რომ რეპროდუქცია ორიგინალის სრულ განმეორებას წარმოდგენდეს, და შეუძლებელი არაა, რომ ეს განცდა ძველისა და ახალი განცდების სრული შეუფერებლობის დროსაც გაჩნდეს, როგორც ამას პარამნეზის შემთხვევაში აქვს ადგილი.

ამრიგად, დარწმუნებულობის გრძნობა, მოგონების განცდა, იმიტომ ხდება შესაძლებელი, რომ ძველი შთაბეჭდილება არა ცალკეული განცდის და მისი კვალის, არამედ განწყობის სახით განაგრძობს არსებობას.

მეხსიერების დაავადებანი

1. ჰიპერმნეზია

მეხსიერების მოქმედების პათოლოგიური ფორმა სამგვარია: ჰიპერმნეზია, ჰიპომნეზია და პარამნეზია. შევჩერდეთ მოკლედ თითოეულ მათგანზე.

ჰიპერმენზია მენსიერების გადაჭარბებულ აგზნებულობაში იჩენს თავს. იგი, საზოგადოდ, იშვიათად გვხვდება და ჯერ კიდევ არ არის საკმარისად კარგად შესწავლილი. არ შეიძლება ითქვას, რომ არაჩვეულებრივ ძლიერი მენსიერების, ფენომენალური მენსიერების შემთხვევები, როგორც ჰქონდა, მაგალითად, ცნობილ მოანგარიშებს, ინოდისა და დიამანდის, ანდა მიუღერის მიერ აღწერილს რიუკლეს, ჰიპერმენზიის მოვლენებად უნდა ჩაითვალოს.

ჰიპერმენზიასთან უფრო მაშინ გვაქვს საქმე, როდესაც რაიმე მიზეზის გამო აქამდე რომელიმე სრულიად მივიწყებულ მოგონებათა ჯგუფი ერთბაშად არაჩვეულებრივი სიციხადით ამოტივტივდება ცნობიერების ზედაპირზე. ასეთი ჰიპერმენზიის შემთხვევები, ჩვეულებრივ, რაიმე უდიდესი ხიფათის მომენტში, ზოგიერთი ტრავმის დროს ან სიცოცხლესთან განშორების მომენტში, იჩენს ხოლმე თავს, და არა ერთგზის ყოფილა აღწერილი. დამახასიათებელი მათთვის ისაა, რომ სულ მცირე ხნის განმავლობაში, ერთს თვალის დახამხამებაზე, ადამიანის წინაშე ერთბაშად თითქმის მთელი მისი წარსულის პანორამა იშლება (ამიტომ ამ მოვლენას ფრანგები „პანორამულ მოჩვენებას“ უწოდებენ). მას თავისი წარსული ცხოვრების მთელი მონაკვეთები აგონდება, რომელიც მანამდე სრულიად მივიწყებული ჩანდა.

2. ჰიპომენზია

ჰიპომენზიის სახელწოდებით მენსიერების დაქვეითების შემთხვევები, უმთავრესად ე.წ. **ამნეზიები** აღინიშნება. ამნეზია დროში მიმდინარეობის მიხედვით სამგვარია: **ანტეროგრადული**, **რეტროგრადული** და **პერიოდული**.

ანტეროგრადული ამნეზია ისეთ შემთხვევებს ეწოდება, როდესაც ადამიანს ძველი მოგონებები შერჩენილი აქვს, მაგრამ ახალი არაფერი ამახსოვრდება: იგი ახალ მოგონებათა შემუშავების უნარის დაქვეითებაში მდგომარეობს. ეპილეპტიკი ზოგჯერ საკმარის რთულ აქტებს ასრულებს, მაგალითად, შეიძლება, შორეულ ქვეყანაშიც კი გაემგზავროს; მაგრამ ამ მგზავრობის პერიოდი სრულიად არავითარ კვალს არ ტოვებს მის მენსიერებაში; მთელი ეს პერიოდი სრულიად ამოშლილია მისი ცხოვრების განცდილი ისტორიიდან. უეჭველია, ამ მოვლენის მიზეზი თვითონ აღქმის პერიოდში, მოგონების ჩასახვის პირობებში უნდა ვეძიოთ.

რეტროგრადული ამნეზია არსებულ მოგონებათა დაკარგვას ნიშნავს. ადამიანს სრულიად ნორმალური მენსიერება ჰქონდა; და ერთბაშად, რაიმე მიზეზის გამო, სრულიად ავიწყდება: 1) ან ყველაფერი განუჩივრებლად (**ზოგადი ამნეზია**) **გარკვეული დროის მონაკვეთში (დროებითი ამნეზია)**; ანდა **დროის მიუხედავად (ტოტალური ამნეზია)**, ან 2) ზოგი რამ ავიწყდება შერჩევით, ვთქვათ, მოგონებათა გარკვეული კატეგორია (**ნაწილობრივი ამნეზია**). შეიძლება რეტროგრადული ამნეზია სრული იყოს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მენსიერება სუბიექტს საზოგადოდ ჰქონდეს აღკვეთილი: ამნეზია მოგონებას ეხება და არა მენსიერების ყველა ფორმას საზოგადოდ.

ერთს ფსიქიკურად დაავადებულ მწერალს სრული ამნეზია ჰქონდა წინა წლების განცდათა მიმართ. იგი დიდიხნის განვლილი ამბების შესახებ, როგორც აწმყოს შესახებ, ლაპარაკობდა. მიუხედავად ამისა, ავადმყოფობის დროს მას მშვენივრად ახსოვდა სტენოგრაფია, რომელიც მან ამნეზიით დაზიანებულობის პერიოდში შეისწავლა: მოგონებები ამ პერიოდიდან სრულიად აღარ ჰქონდა, მაგრამ იმ დროს შეძენილი ცოდნა-ჩვევა ხელუხლებლად ჰქონდა დაცული.

დროებითი რეტროგრადული ამნეზიის მშვენიერ მაგალითებს ტრავმის ნიადაგზე აღმოცენებული ე. წ. ტრავმატული ამნეზიის შემთხვევებიდიან.

ერთი კაცი სამსახურიდან რომ ბრუნდებოდა, მანქანას ქვეშ მოჰყვა და საკმარის დაზიანდა. ცნობიერება რომ დაუბრუნდა, მას მთელი იმ უბედური დღის ამბები კარგად ახსოვდა, გარდა ერთი პერიოდისა – სამსახურიდან წამოსვლის მომენტიდან, ვიდრე ცნობიერების დაბრუნებამდე. ეს პერიოდი მას შემდეგშიც მენსიერების გარეშე დარჩა (შტერნი).

რეტროგრადული ამნეზია, რიბოს მიხედვით, უახლესი ამბების დავიწყებით იწყება და უძველესით თავდება. მაგრამ, როგორც ჩანს „**რიბოს კანონი**“ სწორი არ უნდა იყოს. საქმე მოგონებათა სიძველესი კი არა, მათ სისუსტეში და სირთულეში უნდა იყოს: ამნეზია უფრო სუსტი და რთული მოგონებების აღკვეთით იწყება და უფრო მტკიცესა და მარტივზე გადადის. რეტროგრადული ამნეზია **გახსენების პერიოდის** პირობებზეა ბევრის მხრივ დამოკიდებული, წინააღმდეგ ანტეროგრადულისა, რომელიც უფრო **დამახსოვრების პერიოდის** პირობებითაა განსაზღვრული; გახსენების აქტი რთული ნებისმიერი აქტია, იგი არაბუნებრივ ორიენტაციას მოითხოვს – ორიენტაციას წარსულისკენ, მაშინ როდესაც ადამიანი ბუნებრივად აწმყოსკენ არის მიმართული – იგი საკმარის დიდ დაძაბვას ავალებს სუბიექტს. გასაგებია, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ყველაფერი ეს ნორმალურად ვერ მიმდინარეობდეს და რეტროგრადული ამნეზია იჩენდეს თავს.

პერიოდული ამნეზია პიროვნების სრული შეცვლის ან გაორების შემთხვევებში გვხვდება. დავასახელოთ ორი შემთხვევა:

1) ერთს ახალგაზრდა ამერიკელ ქალს, ერთი ღრმა გულწასულობის შემდეგ, ყველაფერი დაავიწყდა თავისი არსებობის წინაპერიოდიდან. იგი აბსოლუტურად აღარ გრძნობდა თავის ძველ

მე-ს, და არც ძველად შექმნილი ცოდნა ჰქონდა დაცული, გარდა ისეთი ქვევებისა, როგორცაა სიარული და სხვ. წერა-კითხვა მას ხელახლა უნდა ესწავლა, რამოდენიმე თვის შემდეგ იგი ძილად დავარდა და გამოღვიძების შემდეგ ისევ ძველ პიროვნებად იგრძნო თავი: თავისი გულწასულობის შემდგომი დროის მან აბსოლუტურად აღარაფერი იცოდა. ეს მდგომარეობა რამდენიმეჯერ განმეორდა, და არც ერთხელ არ მომხდარა, რომ ერთ მდგომარეობაში ყოფნის პერიოდში მას მეორე პერიოდის რაიმე გახსენებოდა. ერთ ადამიანში ნამდვილი ორი პიროვნება ცხოვრობდა, რომელნიც ურთიერთს სცვლიდნენ და ურთიერთის არაფერი იცოდნენ.

2) კლასიკური შემთხვევა **ფელიდისა (იზამის დაკვირვება)** ამავე დაავადების გამოვლენას წარმოადგენს, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ აქ ნორმალურ მდგომარეობაში სუბიექტს არანორმალურის არაფერი არ ახსოვს, ხოლო არანორმალურ მდგომარეობაში მას თავისი ნორმალური პერიოდის მიმართ მენსიერება კარგად აქვს დაცული.

ამნეზიათა თავისებურ ფორმას წარმოადგენს ე. წ. **აგნოზიები**, რომელნიც ჩვეულებრივი საგნების ცნობის უნარის დაქვეითებაში და, მაშასადამე, აღქმის პათოლოგიურ დაშლაში იჩენს თავს. აგნოზიით დაავადებული ჩვეულებრივი საგნების ცნობასაც სრულიად ვერ ახერხებს, მაგალითად, თავისი ცოლშვილის, თავისი სამუშაო ოთახის ცნობას, მაშინ როდესაც სათანადო გრძობათა ორგანოები სრულიად დაუზიანებელი აქვს: ოპტიკური აგნოზიის შემთხვევაში ნორმალურია მხედველობა, აკუსტიკური აგნოზიის შემთხვევაში – სმენა და ტაქტილურისაში – შეხება (**ლიპმან**).

აგნოზია, როგორც ვხედავთ, აღქმას ეხება და იმ მნემური პროცესების დაშლას წარმოადგენს, რომელნიც აღქმაში მონაწილეობენ. მაგრამ არსებობს აგრეთვე პათოლოგიური შემთხვევები, რომელნიც განცდის გამოსახვისთვის **საჭირო მოტორულ ჩვევათა** დავიწყებაში იჩენენ თავს. სახელდობრ, აზრის სიტყვის საშუალებით გამოთქმისა (**აფაზია**) და ჩვეულებრივ მოქმედებათა შესრულების უნარის მოშლაში (**აპრაქსია**).

მენსიერების ონტოგენეტური განვითარება

მენსიერების ონტოგენეტური განვითარების შესწავლა ნათლად გვიჩვენებს, რომ მენსიერების გამოვლენის ფორმები, რომელთა შესახებაც ზემოდ გვქონდა საუბარი, იმავე დროს განვითარების საფეხურებსაც წარმოადგენენ. იგი გვითვალისწინებს, თუ რა ფსიქოლოგიური პირობები უნდა იყოს მომწიფებული, რომ მენსიერების ამა თუ იმ ფორმამ თავი იჩინოს და სუბიექტის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი როლის თამაში დაიწყოს. ეს გარემოება, რასაკვირველია, მენსიერების ფორმების ფსიქოლოგიური შინაარსის გაგებას აადვილებს და მათი ზოგად ფსიქოლოგიური ანალიზის სისწორის შემოწმების შესაძლებლობას გვაძლევს. მენსიერების ონტოგენეტური განვითარების განხილვამ უნდა გვიჩვენოს, თუ რა გარემოებაა, რომ ადამიანის მენსიერებას ეგოდენ მნიშვნელოვან ფაქტორად აქცევს. ეგოდენ მაიშენელოვან ძალად, რომ მის გარეშე ადამიანი მარად განვითარების პირუტყვულ საფეხურზე უნდა დარჩენილიყო.

1. ცნობა

თავისთავად იგულისხმება, მნემე იმთავითვე, დაბადებიდანვე, აქტიური სახით არ არის ბავშვის ორგანიზმში წარმოდგენილი. რომ ახლად დაბადებული და 12 თვის ბავშვი შევადაროთ ერთმანეთს, გაცილებით მეტ განსხვავებას დავადასტურებთ, ვიდრე იმ შემთხვევაში, ერთი წლის ბავშვი რომ ზრდადასრულებულ ადამიანს შევადაროთ; ეგოდენ დიდია ჩვენი სიცოცხლის პირველი 12 თვის განვითარების მონაპოვარი. და ყველაფერს ამას მენსიერება უდევს საფუძვლად – ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით. რასაკვირველია, დასაწყისში თითქმის მხოლოდ ფიზიოლოგიური მენსიერების შესახებ შეიძლება ლაპარაკი: მოტორული ჩვევები, რომელთაც უძირითადესი მნიშვნელობა აქვთ ცოცხალი არსების მთელი შემდგომი ცხოვრების მიმდინარეობაში (სხეულის და მისი ნაწილების მოტორული დაუფლება და სხვ.), უმთავრესად ასეთი მენსიერების მონაპოვარს წარმოადგენს.

მაგრამ ამავე პირველი წლის მიმდინარეობაში ფსიქიკური მენსიერების ფორმებიც იჩენენ თავს. რასაკვირველია, აქ მხოლოდ უელემენტარეს ფორმებზე, სახელდობრ, პასიური მენსიერების ფორმებზე, შეიძლება ლაპარაკი და ამათხეც – არა ერთდროულად: ზოგი მათგანი დაბადების პირველსავე თვეებში იჩენს თავს, ზოგი კიდევ შედარებით გვიან. სამწუხაროდ, მენსიერების უელემენტარესი ფორმების განვითარება ჯერ კიდევ არაა საკმარისად შესწავლილი. ამათგან ყველაზე მეტი მასალა ცნობის უნარის განვითარების შესახებ მოიპოვება.

ცნობის შესახებ უკვე პირველი წლის პერიოდშივე შეიძლება ლაპარაკი. მაგრამ აქ, რასაკვირველია, მას უფრო პრაქტიკული ხასიათი აქვს, ვიდრე ფსიქიკური: ბავშვი საგანთა მთელ რიგს არა როგორც ახალთ, უცნობთ, არამედ როგორც ნაცნობთ ეპყრობა: მათზე ჩვეულ რეაქციებს იძლევა, და ამ აზრით შეგვიძლია აქ ცნობის შესახებ ვილაპარაკოთ.

საფიქრებელია, რომ ძალიან მალე ეს საგნები უკვე სპეციფიკურ განცდასაც იწვევენ მასში, იმას, რაც შემდეგში ნაცნობობის გრძობის სახით ჩამოყალიბდება, და რაც ახალი საგნების შემოქმედების შემთხვევაში არ განიცდება: აქ უფრო უცნობობის გრძობის შესახებ შეიძლება ლაპარაკი. ყოველ შემთხვევაში, უცნობობა უკვე პირველი წლის მიმდინარეობაში იცის ბავშვმა. დადასტურებულია,

რომ ბავშვი პირველ რიგში ადამიანებს (დედას, მომვლელს, შემდეგ მამას, ოჯახის სხვა წევრებს) ცნობილობს, შემდეგ საგნებსაც. მაგრამ ამათაც და იმათაც იმ შემთხვევაში, თუ ხშირად ჰქონია მათთან საქმე. მართალია, არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ ბავშვი ერთხელ ნახულსაც ცნობილობს მეორეჯერ შეხვედრისას. მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ ხდება, თუ რომ მისგან განსაკუთრებით ძლიერი შთბეჭდილება აქვს მიღებული.

რასაკვირველია, ნაცნობ საგანთა რიცხვი ამ პირობებში დიდი არ იქნება, მაგრამ ბავშვს ესენიც არ ახსოვს მაინცდამაინც ხანგრძლივად: მისი მეხსიერების ლატენტური ხანა ძალიან მოკლეა. გასაგებია ამიტომ, რომ ცნობის შემდგომი განვითარების პროცესი ორივე ამ მომენტს ენება: იზრდება ნაცნობ საგანთა რიცხვიც და ლატენტური პერიოდის ხანგრძლივობაც. თუ რა ტემპით ხდება განვითარება, ეს შემდეგი დაკვირვებიდან შეიძლება დაასკვნას კაცმა:

შტერნის გოგონა, ჰილდა, ერთი წლის იყო, რომ თოთხმეტი დღე სხვაგან ჰყავდათ; და როდესაც სახლში მიიყვანეს, აღმოჩნდა, რომ ბავშვმა თითქოს ველაფერი იცნო, სამაგიეროდ, ექვსი თვის შემდეგ მან უკვე ორმოცდა ორი დღის შემდეგაც ყველაფერი იცნო.

მეორე წლის ასაკში ცნობის ლატენტური ხანა, ჩვეულებრივ, **კვირებით** განისაზღვრება, მესამე წელში – **თვეებითა**, და მეოთხეში იგი შეიძლება **წლამდეც** გრძელდებოდეს.

2. უშუალო მეხსიერება

უშუალო მეხსიერება, – ისე როგორც პერსევერაცია – უკვე პირველსავე თვეებში იჩენს თავს. სამწუხაროდ, ამ პერიოდში მისი შესწავლა ძალიან ძნელია: ობიექტური დაკვირვება, რომელსაც ამ შემთხვევაში შეგვიძლია დავეყრდნოთ, ჯერ კიდევ ცოტა გვაქვს და საკმარის მასალას ვერ გვაძლევს. რაც შეეხება მისი განვითარების გზას შემდგომ ასაკობრივ საფეხურებზე, **მოიმანის** მიხედვით იგი 13 წლამდე ნელა ვითარდება, ხოლო შემდეგ 13-დან 16-მდე სწრაფი ტემპით მიდის წინ და 22-დან 25-მდე თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს აღწევს.

განსხვავებული დაკვირვება აქვს **ბურდონს**. მისი მიხედვით, უშუალო მეხსიერება განსაკუთრებით 8 წლიდან 14-მდე ვითარდება, ხოლო შემდეგ, 14-დან 1-მდე, ოდნავ შესამჩნევია ნაბიჯებით მიიწევს წინ. ყოველ შემთხვევაში ზრდადასრულებული გაცილებით მეტს იმანსოვრებს უშუალოდ, ვიდრე ბავშვი.

ეს უკანასკნელი გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ უშუალო მეხსიერების ბუნებრივი განვითარება უკვე დაბალ საფეხურებზე ამთავრებს თავის წინსვლას, და შემდგომ ასაკობრივ საფეხურებზე იგი უმთავრესად ნებელობის ზეგავლენით აღწევს მაღალ მონაცემებს: ზრდადასრულებული ადამიანის უშუალო მეხსიერება თავის მაღალ ეფექტს (6-7 უაზრო მარცვალი, 8-9 სიტყვა, 7-8 ციფრი) ნებელობის დახმარებას უნდა უმაღლოდეს. ეს აზრი იმით შეიძლება დასაბუთდეს, რომ, როგორც ვიცით, არა ერთი დაკვირვებაა ცნობილი, საადანაც ჩანს, თუ რა დიდ დახმარებას უწევს ადამიანს მეხსიერების მიმდინარეობაში ნებელობის ჩარევა და მისი აქტიური დახმარება. ამ საკითხის ექსპერიმენტულად გადაწყვეტის მიზნით საგანგებო ცდებიც კი იყო ჩატარებული (**დანიელის, აბრამოვსკის**), საიდანაც გამოიკვია, რომ იმ შემთხვევებში, როდესაც ცდისპირის ყურადღება სხვა მხრივია მიმართული, და მეხსიერება თავის თავზეა მინებებული, უშუალო დამანსოვრების უნარი ქვეითდება. როგორც მოცულობისა და ხანგრძლიობის, ისე სისწორის თვალსაზრისითაც. აქედან ნათლად ჩანს, თუ რა დიდ როლს ასრულებს უშუალო მეხსიერების პროცესში სუბიექტის აქტიური ჩარევა.

3. ასოციაციური მეხსიერება

უშუალო მეხსიერება არაა სულ მოწყვეტილი აღქმას: იგი უფრო მისი გამოძახილის, ვიდრე ნამდვილი წარმოდგენის სახით განიცდება. გადამწყვეტ ნაბიჯს სპეციფიკური ადამიანური მეხსიერების დაუფლებისკენ მაშინ ადგამს ბავშვი, როდესაც იგი ასოციაციური მეხსიერების ნიადაგზე ნამდვილ წარმოდგენათა რეპროდუქციის წარმოებას იწყებს. ეს მას შესაძლებლობას აძლევს, საფუძველი ჩაუყაროს თავისი ქცევის აქტუალური სიტუაციის აბსოლუტური ბატონობისგან განთავისუფლების პროცესს. რასაკვირველია, ეს პროცესი თანდათანობით ვითარდება.

როგორც ცნობილია, ასოციაციური მეხსიერების წარმოდგენებით უკვე მეორე წელში იწყებს ბავშვი სარგებლობას. მისი ქცევის მთავარ ფორმად მალე ე.წ. **ილუზიური თამაში** იქცევა (**ცხენობანას** ტიპის თამაში), რომელიც წარმოდგენათა რეპროდუქციის უნარის გარეშე სრულიად შეუძლებელია; აკი არსი ილუზიის თამაშისა ისაა, რომ ბავშვი, აღქმული საგნისა და მოვლენის ადგილას, წარმოდგენილს გულისხმობს (ჯოხს ხედავს და მას ცხენად წარმოიდგენს). ძალიან საინტერესოა და დამახასიათებელიც, რომ ილუზიურ თამაშში წარმოდგენას თავის აღმოსაცენებლად უთუოდ აღქმა ესაჭიროება. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ბავშვს წარმოდგენათა თავისუფალი, აღქმისგან დამოუკიდებელი რეპროდუქციის უნარი ჯერ კიდევ არა აქვს. ცნობილ დაკვირვებათა თანახმად, უკვე 1,4-ის ბავშვს აქვს ასოციაციები:

როდესაც 1,4-ის (ერთი წლისა და ოთხი თვისა) **გუნტერმა** (შტერნის ბავშვმა) დაფა დაინახა. „ამუ-ამუ“-ო, თქვა. ეტყობა, მას ძალი გაახსენდა, რომელიც მას ორი თვის წინათ დედამ დაუნახა ამ დაფაზე.

ამრიგად, პირველად რაიმე აღქმასა საჭირო, რომ მასთან ასოციაციურად დაკავშირებული

წარმოდგენა გაჩნდეს.

მალე ბავშვის ცნობიერებაში თვითონ წარმოდგენებიც უკავშირდებიან ერთმანეთს: ძაღლის წარმოდგენამ შეიძლება ეხლა ცხენი მოაგონოს ბავშვს. მაგრამ აღქმულ სიტუაციაზე დამოკიდებულობის ნიშნები აქაც ჩანს. ბავშვის წარმოდგენები უმთავრესად თვალსაჩინო აღქმითი შინაარსისაა – განყენებული, სიტყვიერი მასალა მას უფრო იშვიათად ამახსოვრდება. მეორის მხრივ, ჯერ კიდევ მაინც წმინდა ასოციაციურ მესხიერებასთან გვაქვს საქმე, რომელიც ამ ასაკში მხოლოდ პასიური ხასიათისაა: რა წარმოდგენები გაჩნდება ამა თუ იმ შემთხვევაში, ეს სავსებით ობიექტურ ვითარებაზეა დამოკიდებული, და თვითონ სუბიექტი ნებისმიერ ჯერ კიდევ ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენს მათ მიმდინარეობაზე. მიუხედავად ამისა, მესხიერების მაღალი აქტიური ფორმების მოსამზადებლად ასოციაციურ მესხიერებას დიდი მნიშვნელობა აქვს.

4. სწავლა

არსებითად ასეთსავე სურათს ვღებულობთ, როდესაც მესხიერების უმაღლესი ფორმის ონტოგენეტურ განვითარებას ვსწავლობთ. სწავლა, როგორც ვიცით, მესხიერების მუშაობის აქტიურ ფორმას წარმოადგენს. მან, ამისდა მიხედვით, მხოლოდ განვითარების უმაღლეს საფეხურზე უნდა იჩინოს თავი. ადრეული ბავშვობის პერიოდისთვის იგი უცნო უნდა იყოს, რამდენადაც ნებელობის განვითარების დონე ამ ასაკში, როგორც ეს ჩვეულებრივი არამეცნიერული დაკვირვებიდანაც ჩანს, დაბალია. მაგრამ უდაოა, რომ ბავშვი ადრეულ ასაკშიც ბევრ რამეს სწავლობს. მაშასადამე, მესხიერების სათანადო ფორმა, დასწავლის უნარი, უკვე ამ ასაკშიც უნდა ჰქონდეს მას.

მაგრამ საკმარისია დავაკვირდეთ, თუ როგორ სწავლობს ამ ასაკში ბავშვი, რომ ჩვენთვის ყველაფერი ნათელი შეიქნეს. თუ არაორგანიზებულ გარემოში დავაკვირდებით ბავშვის სწავლას, მაგალითად, პატარა ლექსების, პატარა სიმღერების, ზოგიერთი სიტყვების სწავლას, უთუოდ თვალში გვეცემა ის გარემოება, რომ „სწავლის“ პროცესს აქ ყოველთვის შემთხვევითი, არა სისტემატური, ბავშვის გუნებისდა მიხედვითი ხასიათი აქვს: აქვს ხალისი ბავშვს, მაშინ ის გაიმეორებს ლექსს, სიტყვას – ერთი სიტყვით, იმას რისი სწავლის ხალისიც მას ამჟამად აქვს. მოკლედ: ამ შემთხვევაშიც ისე იქცევა ბავშვი, როგორც თამაშის დროს; ნამდვილად იგი კი არ „სწავლობს“, არამედ აქაც თამაშობს: ის იმიტომ კი არ იმეორებს ლექსს, რომ მისი დასწავლა უნდა, არამედ იმიტომ, რომ თვითონ განმეორება ჰგვრის მას სიამოვნებას, განსაკუთრებით კი სწორი, შეუმცთარი განმეორება. ისე როგორც ფეხზე დადგმისა და გავლის „სწავლას“ უბრალოდ ამ ფუნქციების ამოქმედებისა და განვითარების მოთხოვნილება განსაზღვრავს, ისეა „სწავლის“ სხვა შემთხვევებშიც. „სწავლა“ სასკოლო ასაკამდე არსებითად მხოლოდ თამაშის პროცესში ხერხდება. ამიტომაც, რომ სკოლის წინარე ასაკის პედაგოგიკა აღმზრდელიობითი ზეგავლენის პროცესს თამაშს უკავშირებს.

ამრიგად, ადრეული ბავშვის ასაკში ადამიანი ბევრს რასმე სწავლობს; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მესხიერების ნებისმიერ გამოყენებასთან, ნამდვილს დასწავლის პროცესთან მაინც არა გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე: სწავლას აქ საფუძვლად მესხიერების სპონტანური მუშაობა ედება.

როგორ ვითარდება ეს სპონტანური სწავლის მესხიერება? სამწუხაროდ, ამის შესახებ სისტემატური ცნობები თითქმის არ მოიპოება. ეს გასაგებია, იმიტომ რომ ექსპერიმენტი ამ შემთხვევაში მოუხერხებელია: ექსპერიმენტული სწავლა სპონტანური სწავლა აღარ იქნებოდა, რაგინდ თამაშის ხასიათიც უნდა მისჩემოდა მას. ექსპერიმენტის გარეშე კი საკმარისი მასალის დაგროვება ძალიან ბევრ დროს მოითხოვს.

ამიტომაც ცნობილი გამოკვლევები მესხიერების შესახებ, ჩვეულებრივ, სასკოლო ასაკს ეხება, ასაკს, რომელშიც მოზარდს აქტიური მესხიერების უნარი უვითარდება. მოიპანის მიხედვით, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ **დასწავლის სისწრაფისა და დამახსოვრების ხანგრძლიობის** უნარი გენეტურად ერთმანეთს არ ხვდება: როგორც წესი, რაც უფრო პატარაა ბავშვი, მით უფრო ძნელად სწავლობს ის, მაგრამ მით უფრო ხანგრძლივად იმახსოვრებს. ასეთია მოიპანის მიერ დადასტურებული კანონი. კონკრეტულად. დასწავლის უნარი შემდეგნაირად ვითარდება: 13 წლამდე იგი ნელა ვითარდება, 13-დან 16-მდე სწრაფად, ხოლო 20-25 წლამდე მაქსიმუმს აღწევს: ყველაზე უკეთ ადამიანის მესხიერება ამ პერიოდში მუშაობს. ამის შემდეგ – 50 წლამდე მაინც – დასწავლის უნარი დაახლოებით ერთ დონეზე რჩება და მხოლოდ მერე იწყებს დაქვეითებას. ებინგჰაუსი 52 წლის იყო, როდესაც თავის თავის შესახებ ამბობდა: ოც წელზე მეტია, რაც ჩემი მესხიერება უცვლელად ერთსადაიმავე დონეზე დგასო. საწინააღმდეგო სურათს იძლევა დამახსოვრების ხანგრძლიობის მრუდე; დიდები გაცილებით უფრო ცუდად იმახსოვრებენ, ვიდრე სასკოლო ასაკის ბავშვები, და უფრო მალე ივიწყებენ, ვიდრე ეს უკანასკნელნი.

ამ ფაქტს განსაკუთრებული ინტერესი აქვს. იგი ამტკიცებს, რომ მესხიერება, როგორც ბუნებრივი, ბიოლოგიური უნარი, როგორც ორგანული პლასტიკურობა, ყოველ შემთხვევაში, უკვე სასკოლო ასაკის დასაწყის წლებისთვის დგას თავისი განვითარების მაღალ საფეხურზე; რომ, მეორის მხრივ, მესხიერების შემდგომი განვითარება უმთავრესად მის იმ ფუნქციას ეხება, რომელიც უფრო ემორჩილება ნებელობის ზემოქმედებას; ესაა მიზეზი, რომ დასწავლის უნარი მოხუცებულობის ხანამდეც უმაღლეს საფეხურზე დგას. ამასთან ერთად მოიპანის ეს დაკვირვება იმასაც ამტკიცებს, რომ დამახსოვრების ხანგრძლიობა ყველაზე ნაკლებ ემორჩილება ჩვენს აქტიურ ზემოქმედებას:

როგორც ჩანს, დამახსოვრების ენერგია განსაზღვრულია, და ამიტომ რაც უფრო მეტს იმახსოვრებს ადამიანი, მით უფრო ნაკლები ენერგიის რაოდენობა ხვდება წილად დამახსოვრებული მასალის ცალკეულ ჯგუფებს.

ამრიგად, დასწავლის ფუნქციისთვის ნებელობის გადამწყვეტი მნიშვნელობა გენეტურადაც დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს; და ჩვენ ვხედავთ, რომ მოზარდი პირველად სასკოლო ასაკში ახერხებს თავისი მენსიერების ნებისმიერ ამოქმედებას და ამ გზით მისი შემდგომი წინსვლის უზრუნველყოფას. რასაკვირველია, ეს უდიდესი მონაპოვარია, რომელიც კი შეიძლება მენსიერების განვითარების ისტორიაში იქნეს დადასტურებული. სპეციფიკურ-ადამიანური მენსიერების დაუფლება, როგორც ვხედავთ, პირველად ეხლა ხდება. „თუ აღქმისგან ემანსიპაცია, რაც წარმოდგენათა რეპროდუცირებული ხატის აღმოცენებაში იჩენს თავს, მენსიერების განვითარების პირველს მსხვილ ეტაპს წარმოადგენს, მისი გარდაქმნა ნებისმიერს, ცნობიერად წარმართულ ოპერაციად მის შემდგომს უმნიშვნელოვანეს მომენტს წარმოადგენს“-ო, ამბობს რუბინშტეინი.

და მართლაც, ამ გარემოების ნიადაგზე ბავშვის ცხოვრებაში ფუნდამენტალური გარდატეხა ხდება: თუ აქამდე მისი ქცევის ძირითად ფორმას თამაში შეადგენდა და მთელი მისი ფსიქიკური განვითარება არსებითად მის ნიადაგზე წარმოებდა, ეხლა მისი ქცევის ძირითად ფორმად სწავლა იქცევა. მაშასადამე, მისი განვითარების მთავარ ფაქტორად ამიერიდან სწავლა ხდება. თამაშის ნაცვლად ცხოვრების მთავარ საქმედ სწავლის გადაქცევა იმის გამო ხდება შესაძლებელი, რომ მოზარდის ნებელობა თავისი განვითარების განსაზღვრულ დონეს აღწევს.

5. მოგონება

ამავე დროს თვალსაჩინო განვითარების გზას განვლის მენსიერების მეორე აქტიური ფორმაც – **მოგონება ან ისტორიული მენსიერება**. უნდა ითქვას, რომ იგი – განსაკუთრებით იმის გამო, რომ საკუთარი განცდის ობიექტივაცია. მაშასადამე, მეს ერთგვარ ცნობიერებასა და ამასთან ერთად წარსულისკენ ორიენტაციას, ტემპორალიზაციას, გულისხმობს – მენსიერების განსაკუთრებით რთულ ფორმას წარმოადგენს. ამიტომ წინასწარვე საფიქრებელია, რომ იგი განსაკუთრებით გვიან უნდა უვითარდებოდეს ადამიანს.

რა დროიდან უჩნდება ბავშვს მოგონება? ამ საკითხის გამოსარკვევად უფრო ხშირად ბავშვობის ხანის პირველი მოგონებების შესწავლას მიმართავენ. ასეთი მოგონებები არა ერთს ავტორს აქვს შეკრებილი; და საერთო დასკვნა, რომელიც ამ მასალიდან გამომდინარეობს, ისაა, რომ, ყოველ შემთხვევაში, 2 წელზე ადრე მოგონების შესახებ ლაპარაკი არ შეიძლება. საერთოდ, პირველ მოგონებათა თარიღი 2 და 4 წელს შუა ქანაობს. და ხშირად ძალიან ძნელია გარჩევა, ნამდვილ მოგონებასთან გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე, თუ იმასთან, რაც სხვებისგან გაუგონია სუბიექტს თავის შესახებ.

რასაკვირველია, არ შეიძლება ითქვას, რომ ჩემი ეხლანდელი უაღრესი მოგონება მართლა ჩემი პირველი მოგონება იყოს. უეჭველია, შეიძლება რაიმე მოგონება ამ „პირველ“ მოგონებამდეც მქონოდა, მაგრამ დამახსოვრებით მხოლოდ შემდეგი დროის მოგონება დამახსოვრებოდა. რომ ეს ასეა, განსაკუთრებით ნათლად ჩანს იმ მასალიდან, რომელიც ბლონსკის აქვს გამოქვეყნებული (1929). ზრდადასრულებულ პირთა შორის შეგროვილი მასალის მიხედვით, ყველაზე ხშირად პირველი მოგონებები 5 წლის ასაკს ეხება (28%); ხოლო 11-12 წლის მოზარდთა მასალის მიხედვით, 3 წლის ასაკს. ასეთი მოგონებები რომ ექვსი-შვიდი წლის ბავშვთა შორის მოგვეგროვებია, შესაძლებელია, სხვა თარიღები მიგველო.

სამაგიეროდ, ამ მოგონებებს იმ მხრივ აქვთ დიდი მნიშვნელობა, რომ ეს ერთადერთი მასალაა, რაც იმდროინდელი ისტორიული მენსიერების განცდითის, რომელიც მხარის შესახებ ლაპარაკის შესაძლებლობას გვაძლევს. მაგრამ ამისთვის მარტო პირველი მოგონებების მასალას კი არ უნდა მივმართოთ, არამედ უაღრეს მოგონებებს საზოგადოდ, ესე იგი, მნიშვნელობა აქვს არა მარტო პირველს, არამედ მათ შემდეგ მიმდინარე მოგონებებსაც: მეორეს, მესამეს, მეოთხეს.

რომ მივმართოთ ჩვენი საკუთარი უაღრესი ბავშვობის მოგონებებს ჩვენ იმ წამსვე ყურადღებას მივაქცევთ, რომ ისინი როგორც სრულიად იზოლირებული ფაქტები განიცდებიან, რომელთაც არავითარი კავშირი არა აქვთ ერთმანეთთან; არც დროითი კავშირი: ისინი წარსულში კი არიან მოთავსებულნი, მაგრამ ისე კი არა, რომ ერთი უწყვეტი ხაზის სხვადასხვა წერტილი ჰქონდესთ დაკავებული, ერთი წინ იყოს და მეორე უკან – მეტად თუ ნაკლებად განსაზღვრულ მანძილზე ურთიერთისგან. არა, ჩვენი პირველი მოგონებები იზოლირებული ფაქტების სახით გვაქვს ჩარჩენილი მენსიერებაში, რომელნიც ერთნაირად შორეულისა და სრულიად გაურკვეველი წარსულის ინდექსით არიან აღბეჭდილნი: „ერთხელ მე ესა და ეს დამემართა; ერთხელ მე ესა და ეს ვნახე“ ... ასე შეიძლებოდა გამოგვეთქვა ჩვენი უძველესი განცდები.

ეს დაკვირვება უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ბავშვის მოგონებებს პირველი წლების განმავლობაში სწორედ ასეთი ხასიათი აქვთ. ზემოთ, როდესაც დროის განცდის შესახებ ვლაპარაკობდით, დავინახეთ, რომ ბავშვის წარსული დაუნაწევრებელს, დიფუზიურს. ბურუსით მოცულს, პერსპექტივას მოკლებულ „სივრცეს“ წარმოადგენს. მაშასადამე, მოვლენები მასში ერთი მეორის შემდეგ როდი არიან მოთავსებულნი, გარკვეულ ადგილას და ამიტომ გარკვეული მანძილით ურთიერთს დაშორებულნი, არამედ თითქმის ერთად არიან ამ დიფუზიურ არეში გაფანტული, ზოგი

უფრო ადრე, ზოგი უფრო გვიან; მაგრამ როდის, ამის შესახებ კითხვაც კი არ ჩნდება.

ბავშვს წარსული არ აინტერესებს: „წარსული უკვე გათავებული საქმეა, მასში აღარაფერია, რომ გინდოდეს, ელოდე, იმედი გქონდეს. მისი მხოლოდ დადასტურება შეიძლება. ბავშვი კი მემატთანე არაა. იგი სურვილის, გრძნობისა და მოქმედების არსებია. იგი უფრო მომავლისკენ იყურება და წარსულზე ოცნების ხალისი არა აქვს“ (დელაკრუა).

მოგონებები წარსულში ერთი მეორის შემდეგ, გარკვეული დროის მონაკვეთში, გარკვეული ტემპორალიზაციით, იმ მიზეზით არ არიან განაწილებულნი, რომ თვით ეს წარსული, დიფუზიური, უპერსპექტივო განფენილობაა. მას არა აქვს გამოკვეთილი წერტილები, მიჯნები, რომელიც ერთი დროის პერიოდს მეორისგან გამოჰყოფს; მას არა აქვს არავითარი პერიოდები, იმიტომ რომ, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამ მიჯნებს, ამ გამოკვეთილ წერტილებსა და ამ პერიოდებს საზოგადოდ სოციალური ცხოვრების ისტორიულად მნიშვნელოვანი ფაქტები ქმნიან. ბავშვისთვის კი ყველაფერი ეს ჯერ კიდევ უცნობაა.

როგორ ჩნდება ადრეული ბავშვობის ეს ფრაგმენტული, ცუდად ტემპორალიზებული მოგონებები? უნდა ვიფიქროთ, სრულიად შემთხვევით, რაიმე სტიმულის ზეგავლენით, ასოციაციურად – პირველ რიგში რაიმე აქტუალურ აღქმასთან დაკავშირებით და შემდეგ შეიძლება წარმოდგენებთანაც. ბავშვი რასმე ხედავს, და ეს მას წარსულს მოაგონებს.

დაახლოებით 7 წლიდან მდგომარეობა იცვლება: ბავშვის მოგონებები ერთ უწყვეტ ხაზზე ლაგდებიან, ერთ ქრონოლოგიურ სერიად ერთდებიან. ეს იმას ნიშნავს, რომ ნამდვილი ისტორიული მენსიერების შესახებ მხოლოდ ამიერიდან შეიძლება დავიწყოთ ლაპარაკი. მაშასადამე, აქამდე ბავშვის მოგონებები, ასე ვთქვათ, **წინაისტორიული მენსიერების** საფეხურს წარმოადგენდნენ.

ამ ცვლილებას განსაკუთრებით ის უწყობს ხელს, რომ ბავშვი სკოლაში კოლექტიური ცხოვრების მონაწილე ხდება, და მისი მნიშვნელოვანი თარიღები სუბიექტური მოგონებების ტემპორალიზაციის შესაძლებლობას იძლევიან. ამიტომაც, რომ თავისი წარსულის შესახებ უფრო ისეთ პირებს აქვთ უწყვეტი თანამიმდევრობის განცდა, ვისაც თავისი ახალგაზრდობა სკოლაში გაუტარებია. განსაკუთრებული მნიშვნელობა იმასაც აქვს, რომ სწორედ ამ დროს, როგორც ვიცით, ბავშვი მენსიერების ნებისმიერ გამოყენებასაც ეჩვევა, და ისტორიულ მენსიერებაზე უამისოდ ხომ ძნელია ლაპარაკი.

აზროვნების ფსიქოლოგია

აზროვნება

1. აღქმა და აზროვნება

შეგრძნება, აღქმა, წარმოდგენა და აზროვნება შემეცნების პროცესებს წარმოადგენენ, მაშასადამე, თითოეული მათგანი სინამდვილის ასახვის მიზანს ემსახურება, და ამდენად მათ შორის არსებითი განსხვავება არ არის. განსხვავება შეიძლება მხოლოდ იმას ეხებოდეს, თუ სინამდვილის რა მხარეს ასახავს თითოეული მათგანი. ჩვეულებრივ აღინიშნება, რომ შეგრძნება და აღქმა აქტუალური საგნებისა, მოვლენებისა და მათი თვისებების უშუალო ასახვას იძლევა; ხოლო წარმოდგენა ამავე მიზანს არა აქტუალურის, არამედ წარსულში მოქმედი ობიექტების მიმართ ემსახურება. მაშასადამე, იგულისხმება, რომ სამივე ეს ფუნქცია შინაარსეულად არსებითად ერთსადაიმევე საქმეს აკეთებს. საგანთა, მოვლენათა და მათ თვისებათა უშუალო ასახვის შესაძლებლობას იძლევა.

მაგრამ სინამდვილე ხომ მარტო საგნებითა და მოვლენებით არ ამოიწურება! იგი ამ საგნებსა და მოვლენებს შორის არსებულს მრავალფეროვან კავშირებს, დამოკიდებულებებს, მიმართებებსაც შეიცავს. და უდაოა, რომ უკანასკნელთა ასახვის გარეშე სინამდვილის სწორი და სრული შემეცნების შესახებ ლაპარაკი უსაფუძვლო იქნებოდა. და აი, ამ ამოცანას, ესე იგი, მიმართებათა ასახვას, ჩვეულებრივ, აზროვნებას აკისრებენ. მისი ჩვეულებრივი განსაზღვრა ამისდა მიხედვით ასეთია: **აზროვნება ობიექტური სამყაროს კავშირებისა და მიმართებების, ხოლო აღქმა საგნებისა და პროცესების ასახვას წარმოადგენს.**

მაგრამ აღქმისა და აზროვნების ასეთი გათიშვა გაუმართლებელია. არაა სწორი, თითქოს ცოცხალ არსებას საგანთა ასახვავად ერთი ფუნქცია ჰქონდეს მიცემული, ხოლო მათ შორის არსებულ მიმართებათა ასახვავად – მეორე. მართალია, აზროვნება ადამიანის სპეციფიკურ თავისებურებად ითვლება, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ ჩვენ მუდამ ვაზროვნობდეთ. ხშირია შემთხვევები, რომ ჩვენი ქცევა აზროვნების მონაწილეობის გარეშეც მიმდინარეობს. ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება სავსეა ასეთი შემთხვევებით. იქ, სადაც ჩვენ ჩვეულებრივი ამოცანების გადაჭრასთან გვაქვს საქმე, აზროვნება საჭირო არ არის: იქ ჩვენი ჩვევებიც საკმარის სამსახურს გვიწევს. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს, ასეთ შემთხვევებში ჩვენი ქცევა ისე მიმდინარეობდეს, რომ იგი გარემოში არსებულ მიმართებებს არავითარ ანგარიშს არ უწევდეს. სულ უბრალო მაგალითი დაგვარწმუნებს, რომ ეს მართლა ასეა. ვთქვათ, აი ეხლა, ამ სტრიქონებში წერის დროს წითელი სამელნე დამჭირდა, რომელიც შავი მელნის **მარცხნივაა** ჩემს საწერ მაგიდაზე მოთავსებული. საკმარისია, თვალი მოვაგლო მაგიდას, რომ საჭიროების შემთხვევაში, ხელი სწორედ **მარცხნივ** წავიდეს – წითელი სამელნის მიმართულებით, და არა **მარჯვნივ** – შავი მელნისკენ. გარდა ამისა, შავი სამელნე **ახლოს** დგას ჩემთან, წითელი უფრო **შორს**. საგულისხმოა, რომ, როდესაც წითელი მელანი მჭირდება, იმთავითვე მისი მიმართულებით უფრო ძლიერი იმპულსით ვწევ ხელს, ვიდრე შავი სამელნის მიმართულებით. როგორც ვხედავთ, ჩემი ხელის მოძრაობას ამ შემთხვევაში სწორედ **მიმართება** განსაზღვრავს: ერთ შემთხვევაში **მარჯვენა-მარცხენა**, მეორეში – **შორი** და **ახლო**: მარჯვნივ მდებარე სამელნე მარჯვნივ იწვევს ხელის მოძრაობას, უფრო შორი საგანი მოძრაობის მეტ იმპულსს განსაზღვრავს.

რასაკვირველია, არცერთს აღნიშნულ შემთხვევაში ჩემი ხელის მიზანშეწონილ მოძრაობათა გამოსაწვევად საგანგებო მოფიქრება და მოაზრება არ მჭირდება. უდაოა, რომ ამ შემთხვევაში ის **მიმართებები**, რომელიც ჩემს მიზანშეწონილ მოძრაობებს უდევს საფუძვლად, ჩემი აზროვნების წყაროდან არ გამომდინარეობენ. მაშ საიდან მაქვს ისინი?

როგორც ჩანს, მიმართებების განცდა მარტო აზროვნების ფუნქციას არ უნდა წარმოადგენდეს. ჩვენს მაგალითებში ცხადად ჩანს, რომ სამელნის შედარებით სიშორე-სიახლოვეს, მის მარჯვნივ თუ მარცხნივ მდებარეობას, თვითონ **სამელნესთან ერთად განვიცდი**: წითელ სამელნეს, როგორც მარცხნივ მდებარეს, როგორც უფრო დაშორებულს აღვიქვამ და არა უბრალოდ, როგორც სამელნეს, თავისთავად და დამოუკიდებლად. უეჭველია, **მიმართების განცდის წყაროდ ამ შემთხვევაში აღქმა უნდა ჩაითვალოს.**

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში მიმართების განცდის საკითხი ერთერთი ძველი სადაო საკითხთაგანია. მაშინ როდესაც ზოგი მკვლევარი მიმართებათა **აღქმის** შესაძლებლობის აზრს იცავს, სხვები ამის წინააღმდეგი არიან და მიმართების წვდომას მხოლოდ **აზროვნების** საქმედ სთვლიან: ამათვის მიმართება ყოველთვის აზროვნების პროდუქტს წარმოადგენს, ხოლო იმათვის შეიძლება იგი აღქმაშიც გვეძლეოდეს.

ამ უკანასკნელი დებულების სასარგებლოდ განსაკუთრებით საყურადღებო საბუთები **ა. ბრუნს-ვიგს** აქვს თავმოყრილი. იგი გვიჩვენებს, რომ მიმართების უშუალო აღქმის შესაძლებლობის წინააღმდეგ მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც წინასწარ დარწმუნებული ხარ,

რომ ჩვენზე მარტო შეგრძნების შესატყვისი გამლიზიანებელი მოქმედებს და არა თვითონ საგანთა შორის არსებული მიმართება. **ბრუნსვიგი** გვიჩვენებს, თუ რაოდენ მცთარია ეს შეხედულება. „როდესაც ჩემს წინაშე ორი ფერადი ლაქაა, ანდა ორი სხვადასხვა სიგრძის ხაზი, განსაზღვრულ პირობებში ხშირად ერთგვარ მდგომარეობას განვიცდი, რომელსაც ამნაირად დავახასიათებდი: მე **უშუალოდ ვხედავ**, რომ ფერები ერთმანეთს ჰგვანან ან ორი ხაზიდან A უფრო გრძელია, ვიდრე B და ეს უშუალო ხედვა, რასაკვირველია, აღქმად უნდა ჩაითვალოს. მართალია, არა გრძობად აღქმად, მაგრამ მაინც აღქმად, ესე იგი, ობიექტის უშუალო წვდომად“.

ამრიგად, მიმართების („A უფრო გრძელია, ვიდრე B“) აღქმა ამ შემთხვევაში ყოველ ეჭვს გარეშეა.

რასაკვირველია, მიმართების ასეთი უშუალო განცდის დაკვირვების შემთხვევები ყველას აქვს. მაგრამ, თუ ამის მიუხედავად, ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგთა შორის მიმართების აღქმის შეუძლებლობის აზრი მაინც ფართოდაა გავრცელებული, ეს მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ ისინი დღემდე იდეალისტურ პოზიციებზე განაგრძობენ დგომას. მართლაცაა, თუ წინასწარ ვიგულისხმებთ, რომ მიმართებები თვითონ ობიექტურ სინამდვილეში კი არ არსებობენ, არამედ მხოლოდ ჩვენი შემეცნების ფორმებს წარმოადგენენ და ჩვენ მიერ არიან იქ შეტანილნი, – როგორც ფიქრობდა, მაგალითად, **კანტი**, – მაშინ, ცხადია, მიმართების აღქმა შეუძლებლად უნდა იქნეს ცნობილი. მაგრამ ჩვენთვის უდაოა, რომ მიმართება თვითონ ობიექტური სინამდვილის მოვლენათა თუ საგანთა შორის არსებობს: დიალექტიკური მატერიალიზმისთვის ეს ერთერთი უდაოდებულებათაგანია. მაშასადამე, საოცარი იქნებოდა, ადამიანს ობიექტური სინამდვილის მარტო საგნებთან და მოვლენებთან ჰქონოდა პირდაპირი კავშირი, ხოლო მათ შორის არსებულ მიმართებებთან – არა. ჩვენთვის უდაოა, რომ აღქმა ობიექტური სინამდვილის ასახვას იძლევა და, მაშასადამე, მასში არსებული მიმართებებისასაც.

ამრიგად, არაა სწორი, თითქოს აზროვნებასა და აღქმას შორის ის განსხვავება არსებობდეს, რომ პირველი მიმართებების ასახვას ახერხებს, ხოლო მეორე ამ უნარს მოკლებულია.

აღქმასა და აზროვნებას შორის **შინაარსეულად** არსებითი განსხვავება საზოგადოდ არ არსებობს. ამიტომ არც ისაა სწორი, თითქოს ობიექტური სინამდვილის საგანთა და მოვლენათა ასახვა მხოლოდ აღქმის და წარმოდგენის საქმე იყოს, ხოლო აზროვნებას ეს სრულიად არ ეხებოდეს. არა, აზროვნებას საგნისა და მოვლენის წვდომაც შეუძლია: მეცნიერულ აზროვნებას არა ერთი მოვლენა გაუთვალისწინებია წინასწარ, რომელიც მხოლოდ ამის შემდეგ ქცეულა ფაქტად და, მაშასადამე, აღქმისთვისაც მხოლოდ ამის შემდეგ გამხდარა მისაწვდომი.

ამრიგად, ობიექტური სინამდვილის საგნებისა და მიმართებების ასახვა აღქმასაც შეუძლია და აზროვნებასაც. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს, თითქოს შემეცნების ამ გზებს შორის არავითარი განსხვავება არ არსებობდეს. უდაოა, რომ განსხვავება მათ შორის არის. მაგრამ რაში მდგომარეობს ეს განსხვავება?

2. აღქმისა და აზროვნების განსხვავება

აღქმა და აზროვნება შემეცნების სხვადასხვა **საფეხურს** წარმოადგენენ. ესაა ძირითადი გარემოება, რომელიც მათ განსხვავებას უდევს საფუძვლად. ამიტომ საჭიროა, ცოტა დაწვრილებით შევჩერდეთ ამაზე.

აღქმა აქტუალურ გამლიზიანებელთა ზემოქმედებას გულისხმობს: აღქმა მხოლოდ იმისი შეიძლება, რაც უშუალოდ მოქმედებს სუბიექტზე. მაგრამ ეს უკანასკნელი, როგორც აღქმის სუბიექტი, ყოველთვის მკვეთრად არის განსაზღვრული, როგორც დროის, ისე სივრცის პირობებით. აღქმა უთუოდ **როდისმე**, ესე იგი, გარკვეული დროის მონაკვეთში მიმდინარეობს, და უთუოდ **სადმე**, ესე იგი, სივრცის რომელსამე გარკვეულ წერტილზე, ხდება. ამიტომ იგი ობიექტური სინამდვილის მხოლოდ ვიწროდ განსაზღვრული ამონაკვეთის ასახვას იძლევა, იმის ასახვას, რაც ამ გარკვეულს დროსა და სივრცეში **უშუალო ზეგავლენას** ახდენს სუბიექტზე. აღქმა სინამდვილის **უშუალო ასახვას** წარმოადგენს და ამიტომ იგი მხოლოდ ისეთ საგნებსა და მოვლენებს, ისეთს თვისებებსა და მიმართებებს ეხება, რომელნიც თითოეულს კერძო შემთხვევაში მოქმედობენ ჩვენზე, და რომელთაც ამიტომ შემთხვევითი და კერძობითი ხასიათი აქვთ.

ობიექტური სინამდვილე, რასაკვირველია, ამით არ ამოიწურება. იგი საგანთა და მოვლენათა თვალუწვდენელ სამყაროს წარმოადგენს, რომელიც ერთს მთლიან სისტემადაა შეკავშირებული. აღქმა მხოლოდ იმას გვითვალისწინებს, რაც ჩვენს თვალწინაა; რაც ამას იქითაა, მისთვის სრულიად ხელმიუწვდომელია: აღქმა მხოლოდ **გვიჩვენებს** იმას, რაც უშუალოდ მოქმედებს ამ გარკვეულ მომენტში და ამ განსაზღვრულ ადგილას ჩვენზე, და ამით კმაყოფილდება. მეტი მას არაფერი შეუძლია. ასეა წარმოდგენაც: იმის ფარგლებს, რაც აღქმას მოუცია ოდესმე ჩვენთვის, იგი ვერასოდეს ვერ სცილდება. წარმოდგენა მხოლოდ აგროვებს იმას, რაც აღქმაში გვქონია მოცემული, მაგრამ, სამწუხაროდ, ცუდად აგროვებს: წარმოდგენა გაცილებით ნაკლებ ნათელია და ნაკლებ ზუსტი, ვიდრე აღქმა.

ამრიგად, აღქმა ობიექტური სინამდვილის უშუალო ასახვას იძლევა: იგი მხოლოდ იმას

გვითვალისწინებს, რაც უშუალოდაა ჩვენს თვალწინ; ამას იქით იგი ვერ მიდის.

მაგრამ ასეთი ასახვა არა მარტო იმ მხრივ არაა დამაკმაყოფილებელი, რომ იგი სინამდვილის ყოველთვის ვიწროდ შემოფარგლულ ნაწილს ეხება, არამედ **განსაკუთრებით და უმთავრესად** იმ მხრივ, რომ იგი არც ამ შემოფარგლული ნაწილის ნამდვილ ასახვას იძლევა. აღქმა იმასაც კი ვერ გვეუბნება, თუ რა არის ის, რასაც აღვიქვამთ; იგი მის **სურათს**, მის **ხატს** გვაძლევს მხოლოდ. რაც შეეხება მის **ნამდვილ არსს**, წმინდა აღქმისთვის ეს სრულიად უცხო რჩება. აი, რას ამბობს ამის შესახებ **მარქსი**: „საქონლის ღირებულების სუბსტანცია იმით განსხვავდება ფალსტაფის მეგობრის, ქვრივი კვიკლისგან, რომ კაცმა არ იცის, სად იმყოფება იგი... თქვენ როგორც ვინდათ, ისე შეგიძლიათ შინგოთ ხელში ან ათვალთიეროთ თითოეული ცალკე საქონელი, მისი ღირებულება მაინც შეუმჩნეველი დარჩება თქვენთვის“-ო.

რა ღირებულება შეიძლება ჰქონდეს სინამდვილის ასახვას აღქმაში? შეიძლება თუ არა ცოცხალი არსება სინამდვილის აღქმაში ასახვით დაკმაყოფილდეს? შეიძლება თუ არა ცხოვრება, სინამდვილესთან მიზანშეწონილი ურთიერთობის დამყარება, თუ რომ ეს სინამდვილე მხოლოდ აღქმაში გვეძლევა?

ამ კითხვებზე, რასაკვირველია, დადებითი პასუხის გაჩემა შეიძლება. უეჭველია, რომ ცხოველი გარე სინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში, ჩვეულებრივ, მხოლოდ აღქმით კმაყოფილდება. როდესაც ჩვენ ქცევის ისეთ შემთხვევებთან გვაქვს საქმე, რომელნიც წმინდა რეფლექსის ხასიათს ატარებენ, მაშინ გასაგებია, რომ მათი წესიერი მიმდინარეობისთვის აღქმაზე მეტი არაფერია საჭირო: რეფლექსი გარკვეულ სტიმულებთანაა დაკავშირებული, და საკმარისია ამ სტიმულის აღქმა, რომ სათანადო რეფლექსმა თავი იჩინოს.

იგივე უნდა ითქვას ე. წ. ინსტინქტურის, ისე როგორც ყოველგვარი იმპულსური ქცევის შესახებ. როგორც ვიცით, ქცევის იმ ფორმათა შემთხვევებში ცოცხალი არსების მოძრაობებსა და გარედან მოქმედ სტიმულებს შორის ან მემკვიდრეობით განმტკიცებული კავშირი არსებობს – როგორც ამას ინსტინქტური ქცევის შემთხვევებში აქვს ადგილი – ანდა პირდაპირ სტიმულიდან გამომდინარე იმპულსის ნიადაგზე აღმოცენებული კავშირი – როგორც ეს იმპულსური ქცევის შემთხვევებში დასტურდება. ობიექტური სინამდვილის როგორი ასახვაა ქცევის ამ შემთხვევებში საკმარისი? უეჭველია, მხოლოდ უშუალო, მხოლოდ აღქმადი ასახვა, იმიტომ, რომ ინსტინქტურსაც და იმპულსურ ქცევებსაც კონკრეტულს თვალსაჩინო სტიმულებთან აქვთ საქმე. რაა, მაგალითად, საჭირო, რომ მშვიდმა თოთო ბავშვმა ძუძუს წოვა დაიწყოს? მხოლოდ ერთი: საკმარისი, მან ძუძუს ტუჩებზე შეხება იგრძნოს. რაა საჭირო, რომ მწყურვალე ადამიანმა წყალი დაისხას და დალიოს? აქაც მხოლოდ ერთი: წყლის ჭურჭლის აღქმა სათანადო პირობებში.

ერთი სიტყვით, ნათელია, რომ ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც ქცევასა და სტიმულებს შორის უშუალო კავშირი არსებობს, როგორც ამას რეფლექსის, ინსტინქტისა და იმპულსური ქცევის შემთხვევებში აქვს ადგილი, ქცევის დასაწყებად მარტო აღქმა საკმარისი.

მაგრამ, ვთქვათ, რომ გარე სინამდვილესა და ჩვენს ქცევას შორის ასეთი პირდაპირი კავშირი არ არსებობს; ვთქვათ, რომ გარედან ჩვენზე ისეთი სტიმული მოქმედობს, რომ სრულიად არ ვიცით, თუ რა მოძრაობით ვუპასუხოთ მას: ისეთს სიტუაციაში მოვხვდით, რომ არ ვიცით, როგორ მოვიქცეთ. უეჭველია, პირველ რიგში აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა სტიმულის გაგებას ექნებოდა. იმისთვის, რომ მიზანშეწონილად ვუპასუხოთ მას, უწინარეს ყოვლისა, საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რას წარმოადგენს იგი. და აი, ასეთ შემთხვევაში, იმის ნაცვლად, რომ სტიმულის აღქმაზე იმ წამსვე შესატყვისი რეაქცია გაჩნდეს, ჩვენში ერთგვარი **გაკვირვების** გრძნობა იღვიძებს: რა არის ეს? თითქოს ვეკითხებით ჩვენს თავს, და ჩვენი გულისყური აღქმული სტიმულისკენ მიიმართება. ამრიგად, სტიმულის აღქმა, ნაცვლად იმისა, რომ საპასუხო მოძრაობას იწვევდეს, **გაკვირვების საგნად** იქცევა. გაკვირვება ჩვენზე მოქმედი სტიმულის უცნობობის ნიადაგზე ჩნდება, და გასაგებია, რომ ფსიქიკა შემეცნების მიზნით მასზე ჩერდება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ის, რასაც აღქმა გვაძლევს სტიმულის შესახებ, ამ შემთხვევაში საკმარისი არ აღმოჩნდა, და ამიტომ მისი ხელმეორედ ასახვა განდა საჭირო, ოღონდ, რასაკვირველია, არა ხელახალი აღქმის სახით: ჩვენ იმიტომ კი არ ვგრძნობთ გაკვირვებას, რომ სტიმულის ნათელი აღქმა ვერ მოვასწარი. არა! სრულიად პირიქით. სტიმულის სწორედ ზუსტი აღქმაა, რომ ჩვენს გაკვირვებას იწვევს, იმიტომ რომ **უცნობ** საგანს გვიჩვენებს.

მაშასადამე, გაკვირვებას ხელახალი აღქმა კი არა, სხვა გზით ასახვა უნდა: მას პასუხი უნდა თავის კითხვაზე: რა არის ეს? იმისთვის, რომ ასეთი პასუხი მოხერხდეს, აუცილებელი ხდება, უცნობი სტიმულის აღქმა სხვა ცნობილ სტიმულებს დაუპირისპირდეს, მათ შორის არსებული დამოკიდებულება, მათი ურთიერთ-მიმართება გათვალისწინდეს და ამ გზით მონახული იქნეს ის ადგილი, რომელიც მას ობიექტური სინამდვილის სხვა აღქმულ საგანთა და მოვლენათა შორის ეკუთვნის. ასეთი შემეცნების პროცესი, რასაკვირველია, აღქმითი პროცესი არაა. იგი თავისებური შემეცნებითი პროცესია. ეს ის პროცესია, რომელსაც **აზროვნება** ეწოდება.

ამრიგად, ყველაზე უფრო ძირითადი ნიშანი, რომელიც განასხვავებს აზროვნებას აღქმისგან, ეს ისაა, რომ აზროვნების შემთხვევაში შემეცნებითი პროცესი უკვე გულისხმობს აღქმის ფაქტს:

იმისთვის რომ ვიაზროვნოთ, საჭიროა სინამდვილის რაღაც ნაწილი აღქმული გვექონდეს. აზროვნება მხოლოდ იმას ეხება, რაც ასე თუ ისე ჩემი აღქმის საგანი ყოფილა: იმაზე რაც არ მინახავს, რაც არავითარნაირად არ აღმიქვამს, აზროვნება არ შეიძლება. აზროვნების მასალას ყოველთვის აღქმული სინამდვილე წარმოადგენს.

მაშასადამე, შემეცნებითს პროცესში სინამდვილე ორჯერ აისახება: ჯერ უშუალოდ – აღქმის პროცესში აღმოცენებული ხატის სახით, და მერე – ამ ხატზე დაყრდნობით, აღქმის ობიექტივაციის საშუალებით, ესე იგი, არაპირდაპირ და შუალობით. ამიტომ თუ აღქმა ობიექტური სინამდვილის უშუალო ასახვას იძლევა, აზროვნება მის გაშუალებულ ასახვას წარმოადგენს.

თუ ამ თვალსაზრისით შევხედავთ აზროვნებისა და აღქმის განსხვავებას, ჩვენთვის ნათელი შეიქნება, თუ რას ნიშნავს, როდესაც მათ შესახებ, როგორც შემეცნების სხვადასხვა საფეხურის შესახებ ვლაპარაკობთ. მართლაცდა ჩვენ ვხედავთ, რომ აღქმა შემეცნებითი პროცესის პირველი საფეხურია, ხოლო აზროვნება, რამდენადაც იგი მის ბაზაზე აიგება, შემეცნებითი პროცესის მეორე საფეხურად შეიძლება ჩაითვალოს.

ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ აღქმა ობიექტური სინამდვილის უშუალო ასახვას იძლევა: იგი არა მარტო საგნებსა და მოვლენებს, არამედ მის ზოგიერთ თვისებებსა და მიმართებებსაც გვიჩვენებს. მაგრამ იგი სინამდვილის მხოლოდ გარე ხატს, მის სურათს იძლევა. ამიტომ იგი ცოცხალი არსის ქცევის მხოლოდ ისეთი შემთხვევებისთვისაა საკმარისი, რომლებშიც ობიექტური სინამდვილის წიაღიდან მომდინარე ესა თუ ის სტიმული ამა თუ იმ გარკვეული რეაქციის მხოლოდ **სიგნალის** როლს ასრულებს: რეფლექსის, ინსტინქტის, ალბათ, იმპულსური ქცევის შემთხვევებშიც. მაგრამ იქ, სადაც სტიმული უცნობია, იქ რეაქციის ნაცვლად **გაკვირვების** გრძნობა და ამასთან ერთად აღქმის **ობიექტივაცია** ჩნდება. იწყება აღქმულის ფსიქიკური გადამშუავება, ახალი შემეცნებითი პროცესი, რომელიც აზროვნების სახელითაა ცნობილი.

მაშასადამე, აზროვნებისთვის პირველ რიგში ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი გაკვირვების იმპულსით აღქმის ობიექტივაციას ახდენს და თავის მიზანს – სინამდვილის **არსებითი** ხასიათის ასახვას, აღქმათა მასალის გადამშუავების ნიადაგზე აღწევს. ამრიგად, თუ აღქმა, როგორც სინამდვილის უშუალო ასახვა, **პირველად** შემეცნებით პროცესს წარმოადგენს, აზროვნებისთვის დამახასიათებლად ის გარემოება უნდა ჩაითვალოს, რომ **იგი მეორადი** შემეცნებითი პროცესია.

3. გაკვირვება როგორც აზროვნების აქტუალიზაციის პირობა

მეორადი შემეცნების პროცესს, აზროვნებას, გაკვირვების მომენტი უდევს საფუძვლად. იქ, სადაც აღქმული სინამდვილე ასეთ განცდას არ იწვევს, აზროვნების აღმოცენებას არავითარი აზრი არ ექნებოდა. შევჩერდეთ ერთხანს გაკვირვების ცნების განხილვაზე.

როგორც ცნობილია, **გაკვირვება** (θαυμάζειν) ჯერ კიდევ **პლატონმა** (მე-4 ს. ჩვ. წელთაღრიცხვამდის) გამოაცხადა ფილოსოფიური აზროვნების სტიმულად. მისი აზრით, ვისაც ეს უნარი არა აქვს, იგი არაა ფილოსოფიური აზროვნებისთვის მოწოდებული. პლატონის ეს აზრი მხოლოდ ნაწილობრივია სწორი. გაკვირვება მართლაც უდევს საფუძვლად აზროვნებას. მაგრამ არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ იგი აზროვნების ძირითად წყაროს მაინც არ წარმოადგენს. იგი მხოლოდ მეორადი პროცესია, რომელიც უფრო ღრმად მდებარე იმპულსს ეყრდნობა. აზროვნების ძირითად სტიმულს, რასაკვირველია, **მოთხოვნილება** წარმოადგენს, რომლის ნიადაგზეც ცოცხალი არსება ობიექტურ სინამდვილესთან ურთიერთობას ამყარებს. როგორც ვიცით, ყოველგვარ აქტიობას უთუოდ რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი აქვს საარსებლად. ამიტომ გასაგებია, რომ, რაც უფრო ძლიერია მოთხოვნილება, რაც უფრო მნიშვნელოვანია იგი სუბიექტისთვის, მით უფრო ენერგიულ აქტიობას იწვევს იგი.

როდესაც ეს აქტიობა ბრკოლდება და, მაშასადამე, მოთხოვნილების დაკმაყოფილება არ ხერხდება, ბუნებრივია, რომ სუბიექტი ინდიფერენტული არ რჩება: მასში ის სპეციფიკური გრძნობა ჩნდება, რომელიც **გაკვირვების** სახელწოდებითაა ცნობილი და რომლის ნიადაგზეც აზროვნების პროცესის აღმოცენება ხდება. აზროვნება მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საჭიროებათათვის განხდა: იგი პრაქტიკის ნიადაგზე აღმოჩენდა და არსებითად პრაქტიკის ინტერესებს ემსახურება.

მაგრამ შეცთომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ მას საფუძვლად ყოველთვის მხოლოდ ვიტალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ინტერესი აქვს. ჩვენ ვიცით, რომ ადამიანთა საზოგადოებაში არა მარტო ჩვეულებრივი ვიტალური მოთხოვნილება ვითარდება და სხვაფერდება, არამედ ახალ მოთხოვნილებათა დაუსრულებელი რიგი ჩნდება, რომლის მსგავსსაც კი ვერაფერს ვპოულობთ ცხოველთა სამყაროში. თავისთავად იგულისხმება, აზროვნების ამოქმედების იმპულსს ყოველი ასეთი მოთხოვნილება შეიძლება დაედვას საფუძვლად. ოღონდ გადამწყვეტი როლი აქ იმას აქვს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია ეს მოთხოვნილება პიროვნებისთვის.

მაგრამ მოთხოვნილება მხოლოდ შინაგანი სუბიექტური ფაქტორია. გაკვირვების გრძნობა და აზროვნების პროცესი გარე ფაქტორსაც გულისხმობს ჩვენ უკვე ზემოდაც აღვნიშნეთ, რომ სიტუაცია მხოლოდ იმ შემთხვევაში იწვევს გაკვირვებას: 1) როდესაც იგი არაა ქცევის ჩვეულს აქტებთან უშუალოდ დაკავშირებული, და 2) როდესაც ამის გამო სუბიექტისთვის მნიშვნელოვანი მოთხოვნილების

დაკმაყოფილების საქმე ბრკოლდება. წინააღმდეგ შემთხვევაში აზროვნების დაწყებას საფუძველი არ ექნებოდა. ამრიგად, აზროვნების აქტუალიზაციის **გარე პირობას** სიტუაციის ორი მომენტი შეადგენს: მისი სიახლე ან უჩვეულობა და მისი პერსონალური ღირებულება.

თუ რა მნიშვნელობა აქვს ამ ფაქტორებს, ეს კარგად ჩანს შემდეგი დაკვირვებიდან, რომელიც შტერნს აქვს მოყვანილი: შინამოსამსახურეს დავალებული ჰქონდა ყოველდღიურად სამუშაო ოთახიდან უვარგისი ქაღალდებით სავსე კალათა გაეტანა და ნაგვის ყუთში დაეცალა. ეს საქმე მას სრულიად ჩვეულებრივ, ავტომატურ საქმედ ჰქონდა გადაქცეული. ერთ დღეს შემთხვევით კალათში საკმაოდ ძვირფასი ნივთებით სავსე პატარა ყუთი ჩავარდნილიყო და მას ზემოდან ქაღალდები დაჰყაროდა, ასე რომ ყუთი სრულიად აღარ ჩანდა. მოსამსახურეს ეგრძნო, რომ კალათი იმ დღეს ჩვეულებრივზე უფრო მძიმე იყო, მაგრამ ამისთვის მაინცდამაინც ყურადღება არ მიექცია და კალათი ჩვეულებრივად წესით ნაგვის ყუთში დაეცალა.

რატომ დაიკარგა ძვირფასი ყუთი? იმიტომ, რომ კალათის სიმძიმემ არავითარი გაკვირვება არ გამოიწვია მოსამსახურეში და, მაშასადამე, არც რაიმე აზროვნების პროცესი, რომელიც მას კალათის შინაარსის შემოწმებას გადააწყვეტინებდა.

რატომ არ მოხდა ასე? ჯერ ერთი იმიტომ, რომ კალათის სიმძიმის შეცვლა არც ისე დიდი იყო, რომ დამლაგებელს ამაში რაიმე უჩვეულო, რაიმე მართლა ახალი დაენახა, და მეორე – იმიტომ რომ კალათის შინაარსს ჩვეულებრივ არავითარი პერსონალური ღირებულება არ ჰქონია აღნიშნული სუბიექტისთვის – არც ერთ მის მნიშვნელოვან მოთხოვნილებასთან არ ყოფილა დაკავშირებული. წინასწარ რომ გავეო მას ძვირფასი ყუთის დაკარგვა და კალათის ჩვეულებრივზე ცოტა მეტი სიმძიმე ამის შემდეგ ეგრძნო, საფიქრებელია, ეს გარემოება კალათის შინაარსს მეტ პერსონალურ ღირებულებას მისცემდა და იგიც ასე ინდიფერენტულად აღარ დასცლიდა მას ნაგვის ყუთში.

ამრიგად, ნათელია, რომ გაკვირვება, რომელიც უსათუოდ უსწრებს წინ ყოველი აზროვნების პროცესს, მეორად ფაქტორს წარმოადგენს: მას საფუძვლად შინა და გარე ფაქტორების რიგი უდევს.

გაკვირვება ერთი განცდაა, რომელიც პირველ რიგში უნდა ჩაითვალოს დამახასიათებლად აზროვნებისთვის. ეს განცდა აზროვნების პროცესის დასაწყის მომენტს ეხება. სამაგიეროდ, მეორე განცდა მისი დასასრულისთვისაა დამახასიათებელი. ყოველი აზროვნების მიმდინარეობა აღძრული კითხვის გადაჭრით, გაკვირვების დაკმაყოფილებით, სრულდება; მას ის სპეციფიკური განცდა ახლავს თან, რომელიც **აჰა-განცდის** სახელწოდებითაა ცნობილი (ბიულერი, ვერთჰაიმერი). ამისდა შესატყვისად, თუ პირველ განცდას დაძაბულობის ხასიათი აქვს, **აჰა-განცდას**, პირიქით, შვების ემოციური მდგომარეობა ახასიათებს. ამიტომ აზროვნების პროცესი როგორც უაღრესად დინამიკური მდგომარეობა განიცდება, რომელსაც დასაწყისი და დასასრული მომენტი ერთს მთლიან დასშულ მიმდინარეობად აკავშირებს – ერთს მთლიან პროცესად, რომელშიც ყოველი წინა საფეხური გარკვევით ბოლო საფეხურისკენ მიიმართება.

შეიძლება ითქვას, ეს ნიშანი აზროვნების პროცესის ერთს განსაკუთრებით სპეციფიკურსა და განსაკუთრებით დემონსტრაციულ ნიშანს წარმოადგენს, რომ ავიღოთ წარმოდგენათა ჩვეულებრივი ასოციაციური ჯაჭვი, სულ სხვა სურათს მივიღებთ: აქ, ჯერ-ერთი, იმდაგვარს დაძაბულობისა და შვების განცდებს, როგორც გაკვირვებისა და აჰა-განცდის შემთხვევებში გვაქვს, სრულიად არა აქვს ადგილი. ეს თავისთავად გასაგებია, რადგანაც წარმოდგენათა ასოციაციური ჯაჭვის შემთხვევაში თვითონ ამ განცდებზე – გაკვირვებასა და აჰა-განცდაზე არ შეიძლება ლაპარაკი. ამიტომ ასოციაციის ნიადაგზე აღმოცენებული წარმოდგენების დასაწყისს არაფერი არა აქვს საერთო მის ბოლო წევრთან: აქ ჩვენ წარმოდგენათა უბრალო თანმიმდევრობასთან გვაქვს საქმე, სადაც თითოეული წევრი მხოლოდ თავის წინაწევრთან არის დაკავშირებული, და არა დასშულ მთლიანობასთან, სადაც აზრთა მთელი მიმდინარეობაა გაერთიანებული.

4. დეტერმინაციის ტენდენცია

აზროვნების მიმდინარეობის **დასშულობა**, მისი სისტემატური მთლიანობა აზროვნების ერთერთი ძირითადი თავისებურებიდან გამომდინარეობს. როდესაც პირველად ჩვენი საუკუნის დასაწყის წლებში აზროვნების პროცესის შესწავლა ექსპერიმენტული გზით იქნა დაწყებული (კიულპე, ახი, უატი), აღმოჩნდა, რომ ამ შემთხვევაში სრულიად განსაკუთრებულ როლს ის ამოცანა ასრულებს, რომლის გადაწყვეტაც მთელი ამ პროცესის მიზნად არის დასახული. როდესაც ცდისპირს რაიმე ამოცანა ეძლევა გადასაწყვეტად, ჩვეულებრივ, მას თავში მხოლოდ ის წარმოდგენები მოხდის, რომელთაც მიწოდებული ამოცანის გადაწყვეტისთვის აქვთ მნიშვნელობა: წარმოდგენათა ასოციაციას ამ შემთხვევაში ძალა ეკარება. ეს გარემოება იმდენად სპეციფიკურია აზროვნების პროცესისთვის, რომ უიმისოდ უმარტივესი აზროვნების შემთხვევასაც არა აქვს ხოლმე ადგილი: საკმარისია ამოცანის ცნობიერების გავლენა შესუსტდეს, რომ იმწამსვე აზროვნების ნაცვლად სხვამ, არააზროვნებითა პროცესებმა იჩინონ თავი.

მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ამოცანა თავისთავად, მექანიკურად როდი ახდენს ასეთ განსაზღვრულ გავლენას ჩვენი ცნობიერების მუშაობაზე. ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება, როდესაც სუბიექტი მიწოდებული ამოცანის გადაჭრას მართლა სერიოზულად იღებს თავის თავზე. ამის შემდეგ ცნობიერება ისე ეწყობა, რომ მასში ჩვეულებრივი ასოციაციური ტენდენცია ძალას კარგავს და თავის ადგილს ახალ ტენდენციას, ე. წ. **„დეტერმინაციის ტენდენციას.. (ნ. ახი)**

უთმობს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ: ადამიანს რომ აზროვნების პროცესში სწორედ შესაფერისი, სწორედ მიზანშეწონილი აზრები უჩნდება, ამას არსებითად უფრო აქტიური ხასიათი აქვს, ვიდრე პასიური: საფუძვლად ამას სუბიექტის მიერ ამოცანის აღიარება, ამოცანის გადაჭრის გადაწყვეტილება, ესე იგი, ნებელობის აქტი უდევს.

5. აქტიურობა

აზროვნების ეს აქტიური ხასიათი მისი მიმდინარეობის შემდგომ სპეციფიკურ თავისებურებად ითვლება. ფსიქოლოგიაში აზროვნების ამ მხარეს ყოველთვის განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნავდნენ. ეს გასაგებია, იმიტომ რომ ასოციაციისა და აზროვნების განსხვავებულ ბუნებას არაფერი ისე თვალსაჩინოდ არ ამტკიცებს, როგორც სწორედ ამ გარემოების ნათლად ჩვენება.

აზროვნების პროცესს რომ მართლა აქტიობა ახასიათებს, ეს არა მარტო იმ განცდებიდან ჩანს, რომელიც აზროვნების დროს გვაქვს, არამედ მიმდინარეობის იმ თავისებურებიდანაც, რომელიც აზროვნების პროცესს ახასიათებს: აზროვნება ფენომენოლოგიურად და ფუნქციონალურადაც აქტიურ პროცესს წარმოადგენს.

რას განვიცდით, როდესაც ვთქვათ, რაიმე რთულს მათემატიკურ ამოცანას ვწყვეტთ და როდესაც ჩვეულებრივი ოცნების მიმდინარეობას ვაძლევთ თავს? განცდათა სხვადასხვაობა აქ სრულიად უდაოა, პირველ შემთხვევაში ჩვენ უაღრესად თვითმოქმედად ვგრძნობთ თავს, უაღრესად აქტიურად: ჩვენ ყოველ წუთს სიძნელეთა და დაბრკოლებათა პირისპირ განვიცდით თავს და მათ გადასალახად განუწყვეტილად შესაფერის ზომებს ვღებულობთ. სამაგიეროდ, ოცნების შემთხვევაში სულ სხვა მდგომარეობა გვაქვს: აზროვნების ჩვეულებრივი დაძაბულობა აქ პასიურ მოღუწებას უთმობს ადგილს: ოცნების მიმდინარეობა ჩვენი აქტიური მონაწილეობის გარეშე ხდება. თუ იქ თითქმის ყოველი ცალკე აზრი ჩვენი შეგნებული ძიების პროდუქტად განიცდება, აქ წარმოდგენები ისე მიდიან და მოდიან, რომ ჩვენ მხოლოდ პასიური მჭვრეტელის როლია გვაქვს შერჩენილი. აზროვნების შემთხვევაში ჩვენ ვმოქმედებთ; აქ, ოცნების შემთხვევაში, ჩვენ ვჭვრეტთ იმას, რაც თითქმის ჩვენი მონაწილეობის გარეშე ხდება.

არანაკლებ ნათლად ჩანს აზროვნების აქტიური ხასიათი მისი მიმდინარეობის თავისებურებიდან. ჩვენ ზემოდ დავინახეთ, თუ რაოდენ დიდ როლს ასრულებს ამოცანის ცნობიერება აზროვნების პროცესში: მთელი პროცესი ისეა წარმართული, რომ იგი თავიდან ბოლომდე მიზანშეწონილ ხასიათს ატარებს და, დასასრულს, ამ ამოცანის გადაწყვეტის აქტით თავდება. აზროვნების პროცესის ეს მიზანშეწონილებითი ბუნება ნათლად მიუთითებს, რომ პიროვნება პირველი ნაბიჯიდანვე იღებს მასში თავისი მიზნებით მონაწილეობას და ბოლომდე აქტიურად წარმართავს მას. ასეთი აქტიობა შეიძლება მხოლოდ ნებელობის გამოყენების სხვადასხვა შემთხვევას ახასიათებდეს, თორემ სხვა ფსიქიკური პროცესების შესახებ ამას ვერ ვიტყვით.

6. ტრანსპოზიცია

როგორც დავინახეთ, აზროვნება იმ ფსიქიკურ პროცესს ეწოდება, რომელიც ყოველთვის საკითხის დასმით იწყება და მისი გადაწყვეტით სრულდება. ყოველს კერძო შემთხვევაში საკითხი ერთია – გარკვეული, ინდივიდუალურად განსაზღვრული შინაარსით – და აზროვნება სწორედ ამ ერთის, ინდივიდუალურად განსაზღვრული საკითხის გადაწყვეტას გვაძლევს. მაგრამ ვთქვათ, მეორედ ჩვენს წინაშე აბსოლუტურად იგივე კი არა, ანალოგიური ამოცანა დადგა. ისევე გაუჭირდება ჩვენს აზროვნებას ამ ამოცანის გადაჭრა, როგორც პირველის თუ არა? იმავე სიძნელეებს ვიგრძნობთ ამ შემთხვევაშიც და ისეთივე ძალისხმევა და აქტიური დაძაბვა დაგვჭირდება, როგორც ამოცანის პირველად გადაჭრის დროს თუ არა? სულ მცირე დაკვირვებაც საკმარისია, რომ ამ საკითხზე უარყოფითი პასუხი გავცეთ. ანალოგიური ამოცანის გადაწყვეტისას აზროვნების პროცესი შეუდარებლად უფრო იოლად და დაუბრკოლებლად მიმდინარეობს, ვიდრე პირველ შემთხვევაში, და დროსაც გაცილებით ნაკლებს მოითხოვს. შეიძლება ითქვას, საკმარისია გაგებულ იქნეს, რომ ამოცანა ანალოგიურია, რათა გადაწყვეტა იმწამსვე იქნეს მონახული.

აზროვნებისთვის ეს გარემოება განსაკუთრებით დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს. აზროვნება რომ ამოცანას სწყვეტს, ეს „ერთხელ და სამუდამოდ“ ხდება: ყველა კერძო შემთხვევაში ხელახლა თავიდან დაწყება საჭირო აღარაა. აზროვნებას ერთხელ გადაჭრილი ამოცანის ხერხი ანალოგიურ ახალ ამოცანებზე „გადააქვს“, და ესაა, რომ მას ეგოდენ მაღალ ღირებულებას ანიჭებს: აზროვნებას „გადატანის“, „ტრანსპოზიციის“ უნარი აქვს.

თუ რაოდენ დამახასიათებელია ეს მომენტი აზროვნებისთვის, ეს ნათლად ჩანს ამოცანის, ასე ვთქვათ, უცაბედი, შემთხვევითი გადაწყვეტის ფაქტების შესწავლიდან. არის შემთხვევები, რომ ზოგჯერ ამოცანის გადაჭრას ვერ ახერხებ. მაშინ აზროვნებაზე ხელს იღებ და უბრალოდ ცდას მიმართავ: ხან ისე ცდი, ხან ასე; მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ ამ ცდას რაიმე გონივრული საბუთი ჰქონდეს, არამედ უბრალოდ, რაც მოგივა თავში, იმას ცდი. არის შემთხვევები, რომ ზოგჯერ ამ გზით ამოცანის სწორ გადაჭრას წააწყდები. არ იცი, რატომ წყდება ამოცანა ასე. ხედავ კი, რომ გადაწყდა. ასეთ ბრმად გადაწყვეტას, როგორც ვხედავთ, „ცდისა და შეცდომის“ მეთოდის გამოყენების

შემთხვევებში აქვს ადგილი. ვთქვათ, ახლა ხელახლა მოგცეს ეს ამოცანა გადასაწყვეტად, ანდა ანალოგიური ამოცანა მოგაწოდეს. თუ მექანიკურად არ გახსოვს, როგორ მოხდა წინათ ამ ამოცანის გადაჭრა, ხელახლა თავიდან უნდა დაიწყო, ხელახლა „ცდისა და შეცდომის“ გზით უნდა სცადო მისი გადაწყვეტა: ამოცანის უაზროდ, ბრმად გადაჭრის შემთხვევებში გადატანას, ტრანსპოზიციას, ადგილი არ აქვს.

პრაქტიკული აზროვნება

ჩვეულებრივ, აზროვნება ადამიანის ერთერთ განსაკუთრებით სპეციფიკურ თავისებურებად ითვლება. მას მეტყველების უნარს უკავშირებენ და მისი გამოვლენის დასრულებულ ფორმად ლოლიკურს მეცნიერულ აზროვნებას სთვლიან. ბუნებრივად იბადება საკითხი: ეს ერთადერთი ფორმაა აზროვნებისა, თუ მისი სხვა ფორმებიც არსებობს? წინათ ასე ფიქრობდნენ: ნამდვილი აზროვნება მეტყველების გარეშე არ შეიძლება არსებობდეს; ამიტომ აზროვნება მხოლოდ ადამიანს შეიძლება ჰქონდეს, როგორც ერთადერთს მეტყველების უნარით აღჭურვილ არსებასო.

მაგრამ თუ განვითარების თვალსაზრისით შევხედავთ საკითხს, მაშინ შეიძლება უფრო შესაწყნარებლად ამისი საწინააღმდეგო აზრი მივიჩნიოთ, რომლის მიხედვითაც ადამიანის ვერბალური, ლოლიკური აზროვნების შემთხვევაში განვითარების უმაღლეს საფეხურთან გვაქვს საქმე, და, მაშასადამე, მისი განვითარების წინასაფხურების შესატყვისი ფორმებიც უნდა არსებობდნენ.

როგორც სათანადო გამოკვლევებიდან გამოიკვავა, აზროვნება, მართლაც, განვითარების რამოდენიმე საფეხურს განვლის და თითოეულს ამ საფეხურზე თავისი გამოვლენის სხვადასხვა ფორმას გვიჩვენებს.

ასეთებად შეიძლება შემდეგი ძირითადი ფორმები ჩავთვალოთ:

- 1) პრაქტიკული აზროვნება,
- 2) თვალსაჩინო, ხატოვანი აზროვნება და
- 3) ვერბალური, ლოგიკური აზროვნება.

1. კელერის ცდები

პრაქტიკული აზროვნების ცნება მჭიდროდ არის დაკავშირებული კელერის სახელთან. შეიძლება ითქვას, ეს ცნება პირველად მხოლოდ მისი ზოოფსიქოლოგიური ცდების შემდეგ იქნა მეცნიერებაში შემოღებული და, როგორც ჩანს, საბოლოოდ დამკვიდრებული.

კელერის ძირითადი პრობლემა ასეთი იყო: შეუძლია თუ არა ცხოველს, რომელიც, როგორც ყველამ იცის, მოკლებულია მეტყველების უნარს, გონიერი ქცევა, ესე იგი, ქცევა, რომელიც არც ინსტინქტურად შეიძლება ჩაითვალოს და არც უბრალო შემთხვევითობის პროდუქტად, და რომელიც, მაშასადამე, აზროვნების გამოვლენის უმარტივეს ფორმად უნდა იქნეს მიჩნეული. თუ ასეთი ქცევა არსებობს, როგორ მიმდინარეობს იგი?

ამ საკითხის გადასაწყვეტად კელერმა ადამიანის მსგავსი მაიმუნების (ანთროპოიდების) ქცევის ექსპერიმენტულ შესწავლას მიმართა. მისი ცდების პრინციპი ასეთი იყო: როდესაც მიზნის მიღწევა პირდაპირი გზითაც შეიძლება, მაშინ ცხოველი ბუნებრივად ინსტინქტით სარგებლობს; მაგრამ თუ მიზნის მისაღწევად უთუოდ არაპირდაპირი „შემოვლილი გზა“ საჭიროა, მაშინ, ინსტინქტის ნაცვლად, ცხოველი იძულებული გახდება უკვე გონივრულ აქტებს მიმართოს. ამრიგად, კელერის მიხედვით, **გონივრული ქცევის** კრიტერიუმად **შემოვლილი გზის** არჩევის უნარი უნდა ჩაითვალოს. ამიტომ კელერის ცდები ყველა ისეა აგებული, რომ მიზნის მისაღწევად ცხოველს უთუოდ შემოვლილის გზის არჩევა უხდება: „ექსპერიმენტატორი ისეთ სიტუაციას ქმნის, რომ მასში პირდაპირი გზა მიზნისკენ სრულიად გამოუსადეგარია; სამაგიეროდ, **შემოვლილი გზა** თავისუფალი რჩება. ცხოველი ამ სიტუაციაში თავსდება... და შესაძლებელი ხდება გამოარკვიო: შესწევს მას ძალა თუ არა, ამოცანის გადასაჭრელად არაპირდაპირი, შემოვლილი გზებით ისარგებლოს“.

კელერმა ამ პრინციპზე ცდების მთელი სერია ააგო. მას უნდოდა გამოერკვია, თუ სირთულის რა დონემდე შეეძლო მიეღწია ცხოველის გონივრულ ქცევას. ამიტომ მისი ცდები უმარტივესი ამოცანებით იწყება და საკმაოდ რთულით თავდება. თუ როგორი იყო ეს ამოცანები, ამისი გათვალისწინება უმარტივესისა და ურთულესი ამოცანების ორიოდ ნიმუშის გაცნობით შეიძლება.

პირველი ცდის სიტუაცია ასეთი იყო: ჭერზე ჩამოკიდებულია მაიმუნის საყვარელი საჭმლით, ბანანებით, სავსე კალათი, მაგრამ ისე მაღლა, რომ ცხოველი მას იატაკიდან ვერ შესწვდება. კალათი ბაწარზეა დაკიდებული, და ექსპერიმენტატორი მას აქანავებს. კალათი ამ დროს ისე ახლო მიდის იქვე ოთახში მოწყობილი ფიცარნავთან, რომ საკმარისია მაიმუნი ამ ფიცარნავზე ახტეს და კალათის მიანლოებას მოუცადოს, რომ იგი ადვილად იგდოს ხელთ. აქ შემოვლილი გზა საჭირო არაა, ოღონდ საჭიროა ცხოველმა ის ადგილი შეამჩნიოს – ფიცარნავი – საიდანაც მიზნის მიღწევა პირდაპირი გზითაც შეიძლება.

ერთერთ უახლოეს ცდაში უკვე ეს შემოვლილი გზაც იჩენს თავს: კალათი ზევითაა დაკიდებული; მაგრამ იქვე ოთახში ყუთია, თუ მიათრევ მას კალათთან და ზედ შედგები, მაშინ მიზანი მიღწეულ იქნება.

მაიმუნი გალიაშია ჩამწყვდეული. გარეთ ბანანი მოჩანს: მაიმუნი ბანანს ხედავს, მაგრამ ხელით ვერ სწვდება. გალიაში ორი ლერწმის ჯოხი აგდია, მაგრამ ორივე ისე მოკლეა, რომ ცალცალკე ვერც ერთით ვერ

მიწვდები ბანანს. ხოლო თუ ერთს მეორეში ჩაარჭობ, მაშინ ამოცანის გადაჭრა ძნელი აღარ იქნება.

შემოვლილი გზის პრინციპი ძალიან თვალსაჩინოა და განხორციელებული ერთერთ ურთულეს ცდაში: მაიმუნი გალიაშია ჩამწვედელი; მის წინ, გარეთ, 45 სანტ. მანძილზე, ყუთია, რომელშიც ბანანი ავღია ყუთის იმ კედელთან, რომელიც ახლოა მაიმუნთან. ყუთს ერთი კედელი აკლია, მაგრამ სწორედ ის კედელი, რომელიც ყველაზე უფრო შორსაა მაიმუნისგან. გალიაში გრძელი ჯოხი ავღია. როგორ შეუძლია ცხოველს ამოცანის გადაწყვეტა და ბანანის ხელში ჩაგდება? მხოლოდ ასე: უნდა აიღოს ჯოხი, ამ ჯოხით ბანანი თავისკენ კი არ უნდა მოსწიოს, არამედ, პირიქით, საწინააღმდეგო მიმართულებით – ღია კედლისკენ, და ამ გზით, ბოლოს, ყუთიდან გარედ გამოაგროოს. ამის შემდეგ იმავე ჯოხით გვერდით გასწიოს, სანამ ყუთს არ გადასცდება და მერე უკვე პირდაპირ თავისკენ მოსწიოს.

ამ მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ აქ მაიმუნი, მართლაც, ისეთ სიტუაციაშია მოქცეული, რომ თუ არა გონივრული ქცევით, სხვა გზით მას ამოცანის გადაჭრა არ შეუძლია.

ვთქვათ, რომ, მაგალითად, უკანასკნელ ცდაში ცხოველი თავის ინსტინქტურ იმპულსებს ემორჩილება. რას იზამდა იგი ამ შემთხვევაში? უეჭველია, ნაცვლად იმისა, რომ ბანანი უკან გაეწია, ესე იგი, კიდევ უფრო დაეშორებია, იგი მას თავისკენ მოსწევდა. მაგრამ, რადგანაც მხოლოდ ყუთის უკანა კედლიდან შეიძლება მისი გარეთ გამოგდება, ამნაირი ქცევით, ცხადია, ცხოველი მას ვერასდროს ხელში ვერ ჩაიგდება. ანდა ორი ჯოხის ამოცანა! ცხოველმა იქ ისეთ მოძრაობებს უნდა მიმართოს, რომელთაც თავისთავად სრულიად არავითარი კავშირი არა აქვთ ბანანთან: ნაცვლად იმისა, რომ ხელი ბანანისკენ გასწიოს, მან ჯოხი უნდა აიღოს ხელში – მსხვილი მარცხენაში, ხოლო უფრო წვრილი მარჯვენაში – და ერთი მეორეს მიარგოს.

მიუხედავად იმისა, რომ კელერის ცდებში შექმნილი სიტუაციიდან ინსტინქტური გზით გამოსვლა სრულიად შეუძლებელი იყო, ანთროპოიდები მანაც წარმატებით სწყვეტდნენ ამოცანას. იბადება საკითხი: როგორ ახერხებდნენ ისინი ამას? კელერის პასუხი ამ საკითხზე ცნობილია: ანთროპოიდები გონივრული ქცევის უნარს ამჟღავნებდნენ; ისინი არა ინსტინქტის, არამედ აზრის დახმარებით ახერხებდნენ სიტუაციიდან გამოსვლას.

2. „ცდისა და შეცთომის თეორია“

კელერის ეს დასკვნა არსებითად ეწინააღმდეგებოდა ფსიქოლოგიაში განმტკიცებულ შეხედულებას როგორც აზროვნების ბუნების, ისე ცხოველის ქცევის შესახებ, და ამიტომ საკითხი დაისვა, სწორი იყო თუ არა ის ინტერპრეტაცია, რომელსაც კელერი მის მიერ აღმოჩენილს ექსპერიმენტულ ფაქტებს აძლევდა და რომლის მიხედვითაც მეტყველების გარეშე აზროვნების შესაძლებლობა მტკიცდებოდა.

ფსიქოლოგების ერთი რიგი, განსაკუთრებით ამერიკელი ფსიქოლოგები (თორნდაიკი და სხვ.) იმ აზრს იცავდნენ, რომ მაიმუნები კელერის ცდებშიც **შემთხვევით** სწყვეტდნენ ამოცანას და შემდეგ, ხშირი განმეორების გზით, მას მექანიკურ ჩვევად აქცევდნენ.

ეს აზრი ჯერ კიდევ კელერის ცდების შედეგების გამოქვეყნებამდე ჰქონდა გამოთქმული **თორნდაიკს**, და იგი, „ცდისა და შეცთომის“ პრინციპის სახელწოდებით, ფართოდ იყო გავრცელებული. განსაკუთრებით ამერიკელ ფსიქოლოგთა შორის. თორნდაიკს ეს პრინციპი თავისი ცნობილი ზოოფსიქოლოგიური ცდების შედეგად ჰქონდა ფორმულირებული, რომელთა აგებულობაც არსებითად ასეთი იყო:

მშვიერ ცხოველს გალიაში კეტავენ, საიდანაც იგი გარეთ მოთავსებულ საჭმელს ხედავს. გალიას კარი აქვს, რომელიც იმ წამსვე იღება, თუ ცხოველი, მაგალითად, რაზას გადასწევს, ან რომელიმე გარკვეულ ადგილს თათით მიაწვება. ერთი სიტყვით, გალიის გაღება შეიძლება თუ რომ ცხოველი შესაფერის მოძრაობას მიმართავს. ექსპერიმენტატორი თვალყურს ადევნებს ცხოველის ქცევას, რომელიც იქეთ არის მიმართული, რომ გალიიდან გარეთ გამოსვლისა და შიმშილის დაკმაყოფილების შესაძლებლობა უზრუნველყოს.

როგორ აღწევს, თორნდაიკის მიხედვით, ცხოველი თავის მიზანს? ძალიან უბრალოდ. შიმშილი მას გარეთ მოთავსებული საჭმლისკენ ერეკება. ცხოველი სრულიად ბუნებრივს, ჩვეულებრივს, თანდაყოლილ მოძრაობას მიმართავს: იგი საჭმლის მიმართულებით გარბის და როდესაც კედელს ეხეთქება, გალიიდან განთავისუფლების იმპულსით ხან აქვთ ეცემა, ხან იქეთ: თითქოს „სცდის“, აქედან ხომ არ შეიძლება გასვლაო, და როდესაც ირკვევა, რომ ეს „შეცდომა“ იყო, ხელახლა განაგრძობს ახლანა ცდებს. ამ განუწყვეტელ მოძრაობაში ცხოველი შემთხვევით რაზას შეეხება და გალიის კარი გაიღება. ცხოველი მიზანს აღწევს, მაგრამ სრულიად შემთხვევით – თავისი მრავალი „ცდებისა და შეცდომების“ შედეგად. ცხოველი რომ ხელახლა დააბრუნო გალიაში, იგი კვლავ მიმართავს თავის უაზრო მოძრაობებს და კვლავ შემთხვევით გაითავისუფლებს თავს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ამ ცდების ხშირი განმეორების შემთხვევაში ირკვევა, რომ რაც უფრო ხშირად უხდება ცხოველს გალიიდან გამოსვლა, მით უფრო იშვიათად მიმართავს ხოლმე იგი არამიზანშეწონილ მოძრაობებს, ბოლოსდაბოლოს, სრულიად თავს ანებებს მათ და პირდაპირ შესაფერის მოძრაობებს იწყებს: ჩამწვედევ თუ არა გალიაში, იმწამსვე რაზას მივარდება და თათის სათანადო დარტყმით კარს აღებს და გარეთ გამოდის.

ამრიგად, ცხოველი პირველად შემთხვევით გამოვიდა გალიიდან. მას შეგნებულად როდი აურჩევია ის მოძრაობა, რომლის წყალობითაც კარის გაღება მოახერხა, არამედ ეს სრულიად

შემთხვევით, მისი ცნობიერი ჩარევის გარეშე მოხდა.

მაგრამ რატომ ხდება, რომ ცდის ხშირი განმეორების შედეგად ყოველი სულ უფროდაუფრო იშვიათად მიმართავს არამიზანშეწონილ მოძრაობებს და, ბოლოს, პირდაპირ მიზანშეწონილი იწყებს? ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ, ბოლოსდაბოლოს, ცხოველი თავისი მიზანშეწონილი მოძრაობის აზრს ხვდება და ამიერიდან მას თავიდანვე შეგნებულად მიმართავს? თორნადაიკის პასუხი ასეთია: არა! არამიზანშეწონილ მოძრაობათა შემცირება და, ბოლოს, მათი სრული ელიმინაცია, ხოლო მიზანშეწონილთა განმტკიცება და გაუმჯობესება თავისთავად, სრულიად მექანიკურად, ცხოველის აქტიური მონაწილეობის გარეშე ხდება: მიზანშეწონილი მოძრაობა რომ წარმატებით თავდება, ეს გარემოება ცხოველში სიამოვნებას უნდა იწვევდეს, ხოლო არამიზანშეწონილ მოძრაობათა უნაყოფობა-უსიამოვნებას. ამისი ბუნებრივი შედეგი ისაა, რომ სიამოვნების გრძნობის გავლენით მიზანშეწონილ მოძრაობათა და განსაზღვრულ სენსორულ შთაბეჭდილებათა შორის არსებული ასოციაციური კავშირები მტკიცდება, ხოლო არამიზანშეწონილ მოძრაობათა შემთხვევაში, უსიამოვნების ზეგავლენით, ასეთი კავშირი სუსტდება, ასე ხდება, რომ, ბოლოსდაბოლოს, არამიზანშეწონილი მოძრაობები ისპობა და მხოლოდ მიზანშეწონილი რჩება.

ასეთია „ცდისა და შეცთომის“ თეორია. როგორც ვხედავთ, იგი თავიდან ბოლომდე წმინდა მექანიკურ პოზიციებზე დგას, და, გასაგებია, რომ კელერის ინტერპრეტაციის წინააღმდეგ ილაშქრებს: „რა საჭიროა ინტელექტზე ლაპარაკი, როდესაც ცხოველის ე. წ. გონივრული ქცევა „ცდისა და შეცთომის“ პრინციპითაც ადვილად აიხსნებაო“, ამბობენ ამერიკელი ფსიქოლოგები.

3. „გარდასვლის განცდის თეორია“

ფსიქოლოგების მეორე ჯგუფი, განსაკუთრებით გერმანელი ფსიქოლოგები (ბიულერი, ლინდგორსკი და სხვა), სხვა მოსოსაზრებით არ ეთანხმებიან კელერის დასკვნას. მათი აზრით, მაიმუნები რომ ეგოდენ რთულ ამოცანებს სჭირან, ეს კიდევ არ ამტკიცებს, რომ ისინი რაიმენაირად აზროვნების აქტებს მიმართავდნენ. საქმე ისაა, რომ მათი ქცევის ახსნა სხვანაირადაც შეიძლება, სახელდობრ, ისე, რომ აზროვნების აღიარება სრულიად არაა საჭირო. უეჭველია, თუ ასეთი ახსნა მართლა შესაძლებელია, მაშინ უპირატესობა მას უნდა მიეცეს, იმიტომ რომ ცხოველის აზროვნების აღიარებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნება გამართლება, თუ აღმოჩნდება, რომ მისი ქცევის ახსნა სხვა, უფრო მარტივი, ფუნქციების მოქმედების ნიადაგზე სრულიად შეუძლებელია. ფსიქოლოგების ამ ჯგუფის აზრით, კელერის მაიმუნების ქცევა ისეთი არაა, რომ მისი მარტივი ფსიქიკური ფუნქციებიდან გამოყვანა არ შეიძლებოდეს.

მართლაცდა, რა უდევს საფუძვლად კელერის მაიმუნების წარმატებით ქვევას? უეჭველია, როგორც აღნიშნავს ბიულერი, მიწოდებულ საგანთა შორის არსებული მიმართებების გამოყენება. მაგრამ განა მიმართების წვდომა უთუოდ გონებას გულისხმობს? დიდი ხანია შენიშნულია (შუმანის მიერ), რომ ორი სიდიდის, მაგალითად, ორი წრის სუექცესიური შედარებებისას, პირველის, ვთქვათ, უფრო დიდი მოცულობის წრის შემდეგ, მეორე – უფრო მცირე მოცულობის მქონე – თითქოს იკუმშება – ანდა, როდესაც შესაძარბელი წრეების თანამიმდევრობა სხვაგვარია, პირიქით, მეორე წრე ფართოვდება. ამ „შეკუმშვის“ თუ „გაფართოების“ თანმხლებ განცდას „გარდასვლის განცდას“ (Uebergangserlebnis) უწოდებენ; ფიქრობენ, რომ შედარების აქტს სწორედ ეს სპეციფიკური ფენომენი, ეს „გარდასვლის განცდას უნდა ედოს საფუძვლად. როდესაც მეორე წრე „იკუმშება“, მას უფრო პატარად განიცდი, ვიდრე პირველს, ხოლო, როდესაც იგი „იზრდება“, მაშინ, რასაკვირველია, პირიქით, იგი უფრო დიდად გეჩვენება. მაშასადამე, შედარების შემთხვევაში არავითარი მიმართების სპეციფიკურ წვდომაზე, არავითარს გონებრივ ოპერაციაზე არაა საჭირო ლაპარაკი. მიმართებას – რომ ერთი უფრო დიდა ვიდრე მეორე – ამ შემთხვევაში აზროვნების კი არა, „გარდასვლის“ განცდის საშუალებით ვწვდებით.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უდაოა, რომ „ცხოველი სწორედ გარდასვლის განცდებით წვდება მიმართებას და არა აზროვნებით“-ო, ამბობს ლინდგორსკი, რომელიც საზოგადოდ უარყოფს აზრს, თითქოს მაიმუნს მიმართების ნამდვილი წვდომა შეეძლოს: იგი მიმართებას კი არა, გარდასვლას განიცდისო, ამბობს იგი.

მაგრამ „გარდასვლის განცდას“ შუმანის მხოლოდ ზოგიერთი ცდისპირი ადასტურებს: უმრავლესობამ მის შესახებ არაფერი იცის, მაშ, რა საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ცხოველებს ეს განცდა ჩვენზე უფრო გამოკვეთილი აქვთ? თითქოს ნათელი უნდა იყოს: კიდევ რომ ჰქონდეს ცხოველს ეს განცდა, იგი გაცილებით უფრო ნაკლებ უნდა ამჩნევდეს მას, ვიდრე ჩვენ, ადამიანები.

მაგრამ გარდასვლის განცდის მომხრეები ასე მსჯელობენ ამის საპასუხოდ: რასაკვირველია, შესაძლებელია გარდასვლის განცდა ძალიან სუსტი ჰქონდეს ცხოველს, მაგრამ ეს სრულიად არ გვიშლის ხელს, ვიფიქროთ, რომ შედარებისას ცხოველი მაინც გარდასვლის განცდას ემყარება: საქმე ისაა, რომ ცნობილია შემთხვევები, როდესაც ჩვენს მსჯელობას იმდენად სუსტი გრძნობადი შთაბეჭდილება განსაზღვრავს, რომ მისი შემჩნევაც კი არ შეიძლება. მაშასადამე, გარდასვლის განცდების სისუსტე სრულიად არ გამოდგება იმის საბუთად, თითქოს შეუძლებელი იყოს შედარების აქტი მას ემყარებოდეს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ: კელერის შედეგების სხვაგვარი ინტერპრეტაციის ცდებიც არსებობს. ამ

ცდების მიხედვით, სრულიად არ შეიძლება დამტკიცებულად ჩაითვალოს, რომ შიმპანზე თავის ამოცანებს აზროვნების საშუალებით სწავლავდა. მაშინ, რა უდევს საფუძვლად კელერის მაიმუნების ქცევას? თორნიკის მიხედვით – „ცდისა და შეცდომის“ გზა, ხოლო გერმანელი ფსიქოლოგების მიხედვით – სუსტი, შეუმჩნეველი ე. წ. გარდასვლის განცდები. მაგრამ „ცდისა და შეცდომის“ პრინციპის უაღრესად მექანიკური ბუნება, ხოლო „შეუმჩნეველი გარდასვლის განცდების“ არანაკლებ უაღრესად ჰიპოთეტური ხასიათი საეჭვოდ ხდის, რომ რომელიმე ამათავანი უკეთ ხსნიდეს კელერის ფაქტებს, ვიდრე ის ინტერპრეტაცია, რომელსაც თვითონ კელერი იძლევა.

4. ანთროპოიდის აზროვნების საკითხი

კელერი დაწვრილებით აღწერს თავისი ცხოველების ქცევას. ეს გარემოება შესაძლებლობას გვაძლევს შევამოწმოთ, აქვს თუ არა ამ ქცევას ის ნიშნები, რომელნიც ზემოდ აზროვნების პროცესის დამახასიათებელ ნიშნებად მივიჩნიეთ. კელერის ერთერთი ცდა ასეთი იყო. მაღლა, ერთერთ კედელზე ბანანი იყო დაკიდებული. იქვე, შორიანლოს, ყუთი იდგა. შიმპანზე მხოლოდ იმ შემთხვევაში მისწვდებოდა ნაყოფს, თუ ყუთს ბანანის ქვეშ მიათრევდა და ზედ შედგებოდა. კელერი საინტერესო დაკვირვებას გადმოგვცემს, თუ როგორ გადაჭრა ეს ამოცანა სადგურის ყველაზე უფრო ახალგაზრდა წევრმა, კოკომ.

როდესაც კოკომ მაღლა დაკიდებული ბანანი დაინახა, იგი პირდაპირ გაეჩანა მისკენ, ახტა რაც ძალი და ღონე ჰქონდა ზევით, მაგრამ მიზანს მაინც ვერ მიაღწია. მაშინ იგი უკან გამობრუნდა, მოშორდა კედელს, რომელზედაც ბანანი ეკიდა, მაგრამ ხელახლა უკან დაბრუნდა და ეს რამოდენიმეჯერ გაიმეორა: მიუახლოვდება კედელს და დაშორდება მას. რამოდენიმე ხნის შემდეგ, როდესაც კოკო კედელს დაშორდა, ყუთთან მივიდა და შედგა ზედ, გაიხედა ბანანისკენ და დაუწყო ყუთს ნელა ბიძგვა, მაგრამ ისე, რომ ადგილიდან არ დაუძრავს. კოკოს მოძრაობებს თვალსაჩინო შენელება ეტყობა: იგი გაცილებით უფრო ნელა იწყებს მოძრაობას, ვიდრე აქამდე. ის თავს ანებებს ყუთს, მიდის ხელახლა კედლისკენ, მაგრამ კვლავ ყუთს უბრუნდება, ხელახლა ხელს ჰკრავს მას, მაგრამ მაინც ისე სუსტად, რომ არ ჩანს, რომ მას მაინცდამაინც ყუთის ადგილიდან დაძვრა ჰქონდეს მიზნად დასახული. როდესაც საქმე წინ ვერ მიდის, ექსპერიმენტატორი ბანანს ფორთოქალის ნაჭერს უმატებს. ეს გარემოება თვალსაჩინო გავლენას ახდენს მაიმუნზე: იგი ისე, ყუთთან მიდის, ერთბაშად სტაცებს მას ხელს და თითქმის ერთი იმპულსით კედელთან მიაქვს, სტება ზედ და ჰგლეჯს კედლიდან ნაყოფს.

საკმარისია ცოტა ჩავუკვირდეთ შიმპანზეს ამ ქცევას, რომ მასში აზროვნების თითქმის ყველა ნიშანი აღმოვაჩინოთ. ჰერ-ერთი, საყურადღებოა, რომ ბანანის შემჩნევა იმწამსვე მისკენ მოძრაობას და, ზევით ახტომის საშუალებით, ესე იგი, პირდაპირი გზით, მისს ხელში ჩაგდების ცდას იწყებს: ცხოველში პირველ რიგში ინსტინქტი იღვიძებს. მაგრამ როცა არაფერი გამოდის, კოკო აქეთ-იქით სიარულს იწყებს: ხან მიუახლოვდება კედელს, სადაც ბანანი ჰკიდია, ხან დაშორდება მას; ამასთანავე თვალს არ აშორებს მიზანს. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ცხოველში სწორედ ის სპეციფიკური მდგომარეობა იყოს შექმნილი, რომელიც ზემოდ გაკვირვების სახელწოდებით გვაქვს აღწერილი და რომლითაც აზროვნების პროცესი იწყება, რომ ანალოგიური განცდა მართლა უნდა ჰქონდეს შიმპანზეს, ეს სხვა შემთხვევების აღწერიდან კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ ჩანს.

გასაგებია, რომ კოკო ასე დაჟინებით მიჩერებია ბანანს, ასე დაჟინებით უბრუნდება ყუთს: სიტუაციის ობიექტივაცია, რომელიც აზროვნების ძირითად მომენტს წარმოადგენს, აქ ყოველ ეჭვს გარეშეა. მაგრამ აზროვნების შემთხვევაში გაკვირვების განცდით დაწყებული პროცესი მეორე სპეციალური განცდით, აშა-განცდით, მთავრდება. საგულისხმოა, რომ კოკოს ქცევის აღწერაში ეს მომენტიც თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი: ფორთოქალის ნაჭერის მიმატებასთან ერთად ისევ ყუთთან მისვლა, აქ ერთხანს გაჩერება და მერე, ერთბაშად, ერთი დაკვრით ქცევის მიზანშეწონილი მიმართულებით შეცვლა აშა-განცდის ტიპიურ სურათს გვიხატავს. კოკო ერთბაშად „მიხვდა“, თუ როგორ შეიძლებოდა მიზნის მიღწევა, მისთვის ერთბაშად „ყველაფერი ნათელი შეიქნა“, როგორც იტყოდა მის მდგომარეობაში ადამიანი.

გასაგებია, რომ მთელი ქცევის მიმდინარეობა ამის შემდეგ ერთს დახშულ მთლიანობას წარმოადგენს: იგი აზროვნების ერთი მთლიანი პროცესია, რომელიც გარკვეული მიზნის გადაწყვეტის ტენდენციითაა დეტერმინირებული. აზროვნების პროცესის დახშულობისა და აშა-განცდის მომენტებს რომ მართლა აქვთ კელერის ანთროპოიდების ქცევაში ადგილი, ეს განსაკუთრებით მათი მოქმედების მიმდინარეობის მრუდიდან ჩანს. „ცდისა და შეცდომის“ პრინციპის გამოყენების შემთხვევაში, ესე იგი, როდესაც ცხოველი შემთხვევითი მოძრაობის საშუალებით სჭრის ამოცანას და შემდეგ, ხანგრძლივი განმეორების წყალობით, ამ მოძრაობას მტკიცე ჩვევად აქცევს, ცხოველის მოძრაობათა მრუდე ასეთია: თუ აბსცისაზე ამოცანის გადაჭრის განმეორებითს ცდებს აღვნიშნავთ და ორდინატზე – დროს, რომელიც ამისთვისაა საჭირო, მივიღებთ მრუდს, რომელიც საერთოდ ნელი თანდათანობით ეშვება ძირს, მაგრამ აქა-იქ, დროგამოშვებით, კვლავ ზევით ავარდება ხოლმე, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ზოგჯერ ცხოველი ამოცანის სწორი გადაჭრის შემდეგაც ძველ შეცდომებს უბრუნდება.

სულ სხვა სურათს წარმოადგენს ცხოველის ქცევის მრუდე, როდესაც იგი კელერის მაიმუნების ქცევის სურათს იძლევა: აქ მრუდე შეიძლება ისე იწყებოდეს, როგორც ზემოთ აღწერილ შემთხვევაში, მაგრამ იგი ყოველთვის შეიცავს კრიტიკულ მომენტს, რის შემდეგაც მრუდე ერთბაშად, მოსხლეთით, ძირს ვარდება და ამის შემდეგ არც ერთხელ ზევით აწევის ტენდენციას აღარ ამჟღავნებს. რაკი ერთხელ მოხერხდა ამოცანის გადაჭრა, ცხოველი უკვე აღარ უბრუნდება შეცთომებს. ჩვენ ასე შეგვეძლო აგვეწერა საქმის ვითარება: ცხოველი „მიხვდა“, თუ როგორ წყდება ამოცანა, მან „ერთხელ და სამუდამოდ გაიგო“, თუ რაშია სიძნელე; ამიტომაც რომ ამიერიდან ერთხელაც აღარ ცდება. უდაოა, მრუდის ასეთი მიმდინარეობის შემთხვევაში მხოლოდ **ინტელექტურ პროცესთან** შეიძლება გვეკონდეს საქმე. მრუდეში განსაკუთრებით დემონსტრაციულადაა **აჭა-განცდის** მომენტი ასახული: მრუდე ერთბაშად ვარდება ძირს და აღარც ერთხელ ზევით არ იწევს.

ზედმეტია ლაპარაკი, რომ კელერის მაიმუნის ქცევაში მიზანშეწონილებისა და აქტიობის მომენტიც ნათლადაა წარმოდგენილი. კოკოს დაჟინებით იზიდავს თავისკენ კედელზე დაკიდებული ნაყოფი: იგი თვალს ვერ აშორებს მას, შეიძლება მოშორდეს ერთი ხნით, მაგრამ მალე კვლავ მისკენ უნდა გაბრუნდეს. ცხადად ჩანს, თუ რა მიმზიდველი ძალა აქვს მისთვის ნაყოფს: მიუხედავად ამისა, კოკო მაინც აქტიურია. იგი ხშირად სტოვებს ნაყოფს, ყუთისკენ მიდის, ესე იგი, კი არ უახლოვდება, არამედ შორდება მას. უდაოა, ამ შემთხვევაში იგი ნაყოფიდან მომდინარე ბუნებრივი იმპულსის წინააღმდეგ მოქმედობს. მაშასადამე, მისი აქტიურობა უკვე ამაშიც ნათლად ჩანს. მაგრამ სრულიად უდაოა ხდება იგი, როდესაც კოკო მონაცემ სიტუაციას თვითონ სცვლის, როდესაც იგი ყუთს ადგილიდან სძრავს და სხვა ადგილას გადააქვს: კოკო თავის გარემოს სცვლის. მაგრამ ამაში მარტო აქტიობა როდი ჩანს, არამედ **მიზანშეწონილი** აქტიობაც: კოკოს ქცევას ბანანის ხელში ჩაგდებას მიზანი განსაზღვრავს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა კიდევ ერთი ფაქტი: სანამ კედელზე მარტო ბანანი ეკიდა, კოკოს აზროვნება ჯერ კიდევ არ ყოფილა საკმარისად მობილიზებული. მაგრამ დაემატა თუ არა მას ფორთოქალიც, მდგომარეობა მყის შეიცვალა: კოკომ თავისი ამოცანა მყის გადაწყვიტა. ჩვენს წინაშე უაღრესად მჭერმეტყველი ფაქტი დგას, რომელიც ნათლად გვიჩვენებს, თუ რა მნიშვნელობა აქვს **მოთხოვნილებას**, ობიექტის **პიროვნულ მნიშვნელობას**, აზროვნების სტიმულაციისთვის.

ამრიგად, მაიმუნის ქცევის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მას აზროვნების უეჭველი ნიშნები ახასიათებს. მაშასადამე, ჩვენ არ გვაქვს საბუთი არ ვალიაროთ, რომ უთუოდ უნდა არსებობდეს შემთხვევები, როდესაც ანთროპოიდო აზროვნების აქტებს მიმართავს და მის წინაშე წამოჭრილ ამოცანას გონიერი ქცევის გზით სწყვეტს. მაგრამ როგორია ეს აზროვნება?

5. პრაქტიკული აზროვნება

თავისთავად იგულისხმება, ჩვენს წინაშე აზროვნების თავისებური ფორმაა, რომლის არსებობაც ჩვენს საუკუნემდე არავინ იცოდა. რა თავისებური ნიშნები ახასიათებს აზროვნების ამ ფორმას? უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება. როდესაც ადამიანი რაიმე ამოცანის გადასაწყვეტად აზროვნებას მიმართავს, ეს, ჩვეულებრივ, ასე ხდება: სანამ არ დაასრულებს აზროვნებას, მანამდე იგი უმოქმედოდ რჩება, იმიტომ რომ მან ჯერ კიდევ არ იცის, თუ როგორ სჭობს მოქმედება. ეს უკანასკნელი მხოლოდ აზროვნების პროცესის დამთავრების შემდეგ იწყება. იგი დასრულებული აზროვნების შედეგის ქცევაში გამოვლენას წარმოადგენს და არა თვითონ პროცესს აზროვნებისას, ერთი სიტყვით, ჩვეულებრივს შემთხვევებში, აზროვნების პროცესი წინ უსწრებს მოქმედებას: „ჯერ ვზომავთ და მერე ვჭრით“, ესე იგი, ჯერ მოვიფიქრებთ და მერე ვმოქმედებთ.

სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე შიმპანზეს აზროვნების შემთხვევაში. აქ აზროვნების პროცესი ჯერ კიდევ არაა გამოყოფილი მოქმედებისგან. იგი წინ კი არ უსწრებს მას, არამედ მასთან ერთად ხდება, მასშია ჩართული.

თუ ჩვეულებრივი ადამიანური აზროვნების შემთხვევაში იმის დანახვა, თუ როგორ მიმდინარეობს აზროვნების პროცესი, მხოლოდ მოქმედების დაწყებამდე შეიძლება – იმის მიხედვით, თუ რას ლაპარაკობს სუბიექტი – აქ, შიმპანზეს აზროვნების შემთხვევაში, სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე: აზროვნების მიმდინარეობის რაგვარობა **თვითონ ქცევაში**, თვითონ მოძრაობებში ჩანს. იმ როლს, რომელსაც ამ თვალსაზრისით ადამიანის აზროვნების შემთხვევაში მეტყველება ასრულებს, აქ თვითონ მოქმედება, თვითონ ქცევა თამაშობს. ქცევა აქ **პროდუქტი** კი არაა **აზროვნებისა**, იგი თვითონ **პროცესია** მისი. მაშასადამე, აზროვნება ამ შემთხვევაში ჯერ კიდევ არაა გამოყოფილი **საქმიდან, პრაქტიკიდან**. ამიტომ, ამ თვალსაზრისით, აზროვნების ამ ფორმას **პრაქტიკული აზროვნება** შეიძლება ეწოდოს.

ეს გარემოება იმაზე მიუთითებს, რომ პრაქტიკული აზროვნების შემთხვევაში კავშირი სიტუაციიდან მომდინარე სტიმულსა და მოქმედებას შორის ჯერ კიდევ არაა **სულ თავისუფალი**. რეფლექტორული ქცევის პროცესში გარკვეული სიტუაცია უთუოდ გარკვეულ რეაქციას იწვევს: მოქმედებასა და სიტუაციას შორის აქ **იძულებითი** კავშირი არსებობს. ასეა არსებითად **ინსტინქტის** შემთხვევაშიც; წლის გარკვეულ დროს, რომ, მაგალითად, დატყვევებულმა ციყვმა ოთახში კაკალი დაინახოს, მის მოგროვებასა და თითქოს საზამთროდ გადანახვას დაიწყებს, ესე იგი, სწორედ ისეთ

რეაქციებს მიმართავს, რომელსაც აქ ოთახში, ტყვეობაში მყოფი ციყვისთვის არავითარი აზრი არა აქვს, მაგრამ გარეთ მისი არსებობის უმნიშვნელოვანეს პირობას წარმოადგენს: რეფლექსისა და ინსტინქტის შემთხვევებში სტიმულის აღქმას მაშინვე თან სდევს ხოლმე გარკვეული მოძრაობა.

სულ სხვა მდგომარეობა გვაქვს ადამიანის ქცევის განვითარების მაღალ საფეხურებზე. სიტუაციის აღქმას ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრული მოქმედება როდი ახლავს თან, არამედ პირველ რიგში აზროვნების პროცესი იწყება, და როგორც მოქმედების რაგვარობა, ისე მისი დაწყების დროც სავსებით ამ პროცესის შედეგებზეა დამოკიდებული. ამ აზრით, კავშირი სიტუაციის სტიმულებსა და ჩვენს ქცევას შორის **თავისუფალია**.

პრაქტიკული აზროვნების შემთხვევაში, თითქოს აზროვნების საშუალო მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე: რასაკვირველია, სიტუაციასა და ქცევის შორის რეფლექსებურს იძულებითს კავშირს აქ ადგილი აღარ აქვს; მაგრამ ეს კავშირი არც ისე თავისუფალია, როგორც ჩვენი საგანგებოდ მოაზრებული ქცევის შემთხვევებში. საქმე ისაა, რომ როდესაც შიმპანზე ამოცანის გადაწყვეტის სიტუაციაში იმყოფება, იგი მკვთოდ შეზღუდული პირობებითაა განსაზღვრული. კელერი ხაზგასმით აღნიშნავს: იმისთვის, რომ მის მაიმუნებს რაიმე ორ ობიექტს შორის მიმართება დაემყარებიათ, მაგალითად, იმისთვის, რომ ჯოხი ბანანის მოსაწვევად გამოეყენებიათ, აუცილებლად საჭირო იყო, რომ ორივე ეს ობიექტი ერთს მხედველობითს არეში ყოფილიყო მოქცეული. თუ მათი მდებარეობა სივრცეში ისეთი იყო, რომ როცა ერთი ჩანდა, მეორე მაშინ მხედველობის გარეშე რჩებოდა, ჩვეულებრივ, მათ შორის არავითარი კავშირი არ მყარდებოდა: თითოეული მათგანი, ერთი მეორის მიმართ კი არა, ცალ-ცალკე აღიქმებოდა. კელერი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ შიმპანზეს გონივრულ ქცევას **ობტიკური სტრუქტურა** განსაზღვრავს. ეს იმას ნიშნავს, რომ შიმპანზეს ქცევას მხოლოდ ის მიმართებები უდევს საფუძვლად, შიმპანზე მხოლოდ იმ მიმართებების მიხედვით მოქმედობს, რომელთაც იგი მხედველობითს არეში აღიქვამს, რომელთაც, ასე ვთქვათ, თვალთ ხედავს.

მაგრამ შეცთობა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს საკმარისი იყოს შიმპანზე ორი ობიექტი ერთ მხედველობითს ველში მოათავსოს, რათა ისინი ურთიერთის მიმართ აღიქვას, მათ შორის მიმართება დაამყაროს. არა, იმისთვის, რომ ეს მოხდეს, აუცილებელია, მიმართება უშუალოდ იყოს მოცემული, მაშასადამე, მისი **აღქმა** იყოს შესაძლებელი. ვთქვათ, რომ ეს ასე არაა: ვთქვათ, რომ ერთი ობიექტი მეორესთან იმყოფება უშუალო მიმართებაში; მაგრამ შესაძლებელია, რომ მას მესამესთანაც ჰქონდეს კავშირი, ხოლო ეს კავშირი ახლა არ ჩანდეს, იმიტომ რომ ობიექტი, როგორც აღვნიშნეთ, ამჟამად მეორესთანაა დაკავშირებული. კელერის ერთერთი დაკვირვება ნათლად გვიჩვენებს, თუ რას ვგულისხმობთ ამ შემთხვევაში. ჩიკა, ერთერთი შიმპანზე, რომელმაც უკვე კარგად იცის ყუთის გამოყენება მაღლა დაკიდებული ბანანების მისაწვდომად, ერთ დღეს თავდაუზოგველად ცდილობს, მაღლა ახტომის საშუალებით, ჭერზე ჩამოკიდებული ნაყოფი ჩამოგლიჯოს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ძალიან კარგად ხედავს იქვე გვერდით მოთავსებულ ყუთს, იგი ერთხელაც არ ცდილობს თავისი მიზნისთვის მის გამოყენებას. რატომ? როგორც გამოირკვა, მხოლოდ იმიტომ, რომ ყუთზე ამ დროს მეორე მაიმუნი იწვა. საკმარისი იყო ცოტა ხნის შემდეგ ეს უკანასკნელი ყუთიდ ან ჩამომხტარიყო, ყუთი გაეთავისუფლებია, რომ ჩიკა იმწამსვე ყუთს მივარდნოდა და ბანანის ჩამოსაღებად გამოეყენებია. ჩიკას ბანანის ხელში ჩაგდება უნდოდა. იგი ხედავდა იქვე, ამავე ობტიკურ არეში მოთავსებულ ყუთს, მაგრამ ვერავითარ შემთხვევაში მასსა და ბანანს შორის მიმართებას ვერ ამყარებდა. რატომ? უეჭველია, იმიტომ რომ მიმართება **უშუალოდ** ყუთსა და ბანანს შორის კი არა, ყუთსა და მასზე მწოლარე მაიმუნს შორის არსებობდა. ჩიკა ამ მიმართებას ხედავდა. მაგრამ იმისთვის, რომ მას ყუთსა და ბანანს შორის დაემყარებია მიმართება, მას ჯერ ის მიმართება უნდა უგულებელყო, უნდა დაერღვია, რომელსაც უშუალოდ ხედავდა. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიქნებოდა მისთვის ყუთისა და ბანანს შორის არსებული მიმართება უშუალოდ მისაწვდომი.

ერთი სიტყვით, ყუთსა და მასზე მწოლარე მაიმუნს შორის არსებული მიმართება უშუალოდ იყო მოცემული. ხოლო ყუთსა და ბანანს შორის არსებული მიმართება მართო იმ შემთხვევაში შეიძლებოდა უშუალოდ ყოფილიყო მოცემული, თუ რომ ამჟამად უშუალოდ მოცემული მიმართება დაირღვეოდა (მაიმუნი ყუთიდან ჩამოვიდოდა ან თვითონ ჩიკა ჩამოაგდებდა მას იქედან). სანამ ეს უკანასკნელი არ მოხდა, ჩიკას ქცევაზე ყუთის სიახლოვე არავითარ გავლენას არ ახდენდა.

დასკვნა სრულიად ცხადია. ჩიკას ქცევას მხოლოდ უშუალოდ მოცემული მიმართება განსაზღვრავს: ის მიმართება, რომელსაც მაიმუნი უშუალოდ ვერ აღიქვამს, ის მიმართება, რომლის აღქმაც მხოლოდ არსებულის დარღვევის თუ შეცვლის შემდეგაა შესაძლებელი, მაიმუნის ქცევისთვის არავითარ როლს არ ასრულებს...

ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ პრაქტიკულ აზროვნებას მხოლოდ ის მიმართებები წარმართავს, რომელიც უშუალოდაა აღქმის არეში მოცემული: ცხოველის ქცევას აქტუალურ აღქმაში მოცემული მიმართებები განსაზღვრავს.

მაგრამ ზემოდ ჩვენ დავრწმუნდით, რომ აღქმული მიმართება წმინდა ინსტრუქტორი ქცევას შემთხვევაშიც მოქმედობს. იბადება საკითხი: რაღა უფლება გვაქვს მაშინ აქ აზროვნების შესანებ ვილაპარაკოთ ანდა უკეთ: რა განსხვავებაა ამ მხრივ პრაქტიკულ აზროვნებასა და ქცევის იმ აქტებს შორის, რომელნიც აზროვნებად ვერ ჩაითვლებიან, მაგრამ მაინც აღქმულ მიმართებათა გავლენას

ემორჩილებიან? რა განსხვავება არსებობს პრაქტიკულ აზროვნებასა და ინსტინქტურ ქცევას შორის? უდაოა, რომ სიტუაციაში უშუალოდ მოცემულ მიმართებებს ინსტინქტიც ანგარიშს უწევს, მაგრამ ყოველთვის უნდა გვანხვოდეს, რომ ინსტინქტური ქცევის შემთხვევებში ეს მხოლოდ ის მიმართებებია, რომელნიც თვითონ **სუბიექტსა** და გარემოს **ობიექტთა** შორის არსებობს: სუბიექტი მხოლოდ იმ მიმართების მიხედვით მოქმედობს ობიექტზე, რომელშიც ეს უკანასკნელი **მასთან**, ესე იგი, **სუბიექტთან**, იმყოფება. ამიტომაც, რომ ინსტინქტური ქცევა ისეთი აქტებისგან შესდგება, რომელიც ყოველთვის **უშუალოდ**, პირდაპირ, ყოველი შუა-წევრის მონაწილეობის გარეშე ეხება მიზანს: ინსტინქტი არასდროს რთულს, ორსართულიან ქცევას არ წარმოადგენს, რომელშიც ჯერ **საშუალების** მოსაპოვებლად წარმართული მოქმედება შედის, და შემდეგ – **მიზნისკენ** მიმართული მოქმედება. ამიტომაც, რომ არ ყოფილა შემთხვევა, ინსტინქტს რომ ოდესმე **იარაღის შექმნაში** მიეღოს მონაწილეობა. ეს გარემოება ძალიან დამახასიათებელია ინსტინქტისთვის, და საჭიროა იგი ყოველთვის ნათლად გვქონდეს წარმოდგენილი.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ, უეჭველია, რომ ინსტინქტში ყოველთვის **ცალკეული მიმართებები** უნდა ღებულობდნენ მონაწილეობას – ცალცალკე, ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად – და **არა ერთმანეთთან** დაკავშირებულ მიმართებათა რიგი, ან ჯაჭვი. ვიმეორებთ: ეს ასე უნდა იყოს იმიტომ, რომ ინსტინქტი ობიექტის სუბიექტთან **უშუალო** მიმართებას ემყარება, უშუალოს და არა სხვა მიმართებებით **გაშუალებულს**.

სულ სხვა მდგომარეობაა პრაქტიკული აზროვნების შემთხვევაში. როგორც აღვნიშნეთ, იგიც სიტუაციაში უშუალოდ მოცემულ მიმართებებს ეყრდნობა: მასაც მხოლოდ აღქმული მიმართება განსაზღვრავს. მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქ იმას აქვს, რომ ეს მხოლოდ ის მიმართებები როდია, რომელიც ობიექტს **უშუალოდ** აქვს სუბიექტთან. არა! მთავარ როლს აქ **ობიექტებს შორის არსებული მიმართებები** ასრულებენ. სუბიექტი თავისი ქცევის პროცესში ამ მიმართებებით სარგებლობს. ამიტომ მისთვის მარტო ცალკეული მიმართება კი არაა აქტუალური, არამედ, გარემოებისდა მიხედვით, მიმართებათა მთელი ჯაჭვიც, მაგრამ უსათუოდ **აღქმაში მოცემულ მიმართებათა** ჯაჭვი. მაგალითი: მაიმუნი გალიაშია დამწყვდეული. გარეთ ბანანი აგდია; მაგრამ ისე მოშორებით, რომ ხელით ვერ მიწვდება. იქვე გალიაში ჯოხი დევს, მაგრამ ძალიან მოკლე; ბანანის მოსაწევად არ გამოდგება. სამაგიეროდ, გალიის გარეთ რომ ჯოხი მოჩანს, ის უკვე საკმაოდ გრძელია. ის რომ ხელთ ჰქონოდა შიმპანზეს, მაშინ ბანანის ხელში ჩაგდება უზრუნველყოფილი იქნებოდა. ხელით ამ გრძელ ჯოხს ვერ მისწვდება, მაგრამ გალიაში რომ მოკლე ჯოხია, მისი სიგრძე სრულიად საკმარისია, რომ გრძელ ჯოხს მიწვდე.

ეს ამოცანა არაა ადვილი გადასაწყვეტი. მხოლოდ განსაკუთრებით ჭკვიანი ცხოველები ახერხებენ მის წარმატებითს გადაჭრას. რაა აქ საჭირო, რომ მაიმუნმა სწორი გადაწყვეტა მოახსოს? უეჭველია, მიმართებათა **რიგის** აღქმა და მათი ერთი მეორის შემდეგ სწორი **თანამიმდევრობით გამოყენება**. გადამწყვეტი მნიშვნელობა, ყოველ შემთხვევაში, აქ ორი მიმართების შემჩნევას მაინც უნდა მიეწეროს: მოკლე ჯოხი გრძელს მიწვდება, გრძელი ჯოხი – ბანანს. ორივე ეს მიმართება თვალწინ აქვს მაიმუნს: საჭიროა მხოლოდ მათი აღქმა და სწორი თანამიმდევრობით გამოყენება. პრაქტიკული აზროვნების მონაპოვარს სწორედ ის გარემოება შეადგენს, რომ იგი არა მარტო ამჩნევს აღქმის არეში უშუალოდ მოცემულ მიმართებებს და თითოეული მათგანით ცალკე სარგებლობს, არამედ ქცევას ისე წარმართავს, რომ იგი ამ მიმართებათა **სწორი თანამიმდევრობით** გამოყენებას ემყარება: შიმპანზე **ჯერ** მოკლე ჯოხს იყენებს გრძელის ხელში ჩასაგდებად და **მერე** გრძელს ბანანის ხელში ჩასაგდებად, ესე იგი, მისი ქცევა ორსართულიანი მიმართების წვდომით ხასიათდება: ჯერ მოკლე ჯოხი გრძელის მიმართ, მერე გრძელი ჯოხი ბანანის მიმართ.

ამრიგად, პრაქტიკული აზროვნება ცალკე მიმართებებით კი არ სარგებლობს: იგი მიმართებათა **სწორ თანამიმდევრობას**, მიმართებათა, ასე ვთქვათ, **სისტემას** წვდება.

ამით განსხვავდება იგი ინსტინქტური ქცევისგან და ამით იქცევა იგი აზროვნების გამოვლენის ერთერთ ფორმად. უმნიშვნელოვანესი მონაპოვარი, რომელსაც ამით აღწევს პრაქტიკული აზროვნება, ეს ისაა, რომ მისი წყალობით ცოცხალი არსება ისეთი მოქმედების შესრულებასაც ეჩვევა, რომელსაც სრულიად არა აქვს მიზნად მისი აქტუალური მოთხოვნილება დააკმაყოფილოს. მაგალითად, მაიმუნი ბანანს ხედავს და მისი შეჭმა უნდა. იმის ნაცვლად, რომ მან მისკენ წაიღოს ხელი (მისი აქტუალური მოთხოვნილების უშუალო დაკმაყოფილების მოძრაობა ეს იქნებოდა), იგი იძულებული ხდება, ბანანს ერთხანს მაინც თავი დაანებოს და, მაგალითად, საკმაოდ მძიმე ყუთის ერთი ადგილიდან მეორეზე გადატანა სცადოს. სხვანაირად: პრაქტიკული აზროვნების უდიდესი მონაპოვარი ისაა, რომ იგი „**საშუალებისთვის**“ მოქმედების უნარს აძლევს ცოცხალ არსებას, ესე იგი, იმისთვის მოქმედების უნარს, რაც თვითონ, **თავისთავად სრულიად არაა** მისთვის **სასარგებლო**, იმიტომ რომ არცერთს მის აქტუალურ მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს. ეს კი

მართლა უდიდესი მონაპოვარია: გარეშე ამისა ვერც **იარაღი** გაჩნდებოდა როდისმე და ვერც **შრომა**. მაშასადამე, გარეშე ამისა არც ნამდვილი ადამიანი იქნებოდა დედამიწის უზურგზე და არც მისი ისტორია, იმიტომ რომ ადამიანიც და მისი ისტორიაც შრომამ და იარაღმა შექმნა (ენგელსი).

6. მომსახურება და პრაქტიკული აზროვნება

მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ პრაქტიკული აზროვნება **საშუალებების** დასრულებულ იდეას და, მაშასადამე, ნამდვილი **იარაღის** შექმნის შესაძლებლობას იძლეოდა. ერთიც და მეორეც მხოლოდ ჩანასახის ფორმით გვეძლევა პრაქტიკულ აზროვნებაში, ყოველ შემთხვევაში, იმ პრაქტიკულ აზროვნებაში, რომელიც განვითარების პირუტყვულ საფეხურზე გვხვდება.

ბუნებრივად ჩნდება საკითხი: აქტიობის რა ფორმის ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო **პრაქტიკული აზროვნება**?

ჩვენი საკითხის გადასაჭრელად გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს კელერის ერთ დაკვირვებას: მის მაიმუნებს ძალიან უყვარდათ თამაში ყუთებით, რომელიც მრავლად ეყარა ეზოში. მთელ თავისუფალ დროს თითქმის მარტო ამ თამაშში ატარებდნენ. ერთ დღეს კელერმა ყველა ყუთი მაიმუნების საწოლ ოთახში შეატანინა, სადაც მაიმუნებს მთელი ღამე ეძინათ. მეორე დილას, როდესაც ისინი ეზოში გამოუშვეს, საკვირველმა გარემოებამ იჩინა თავი: მიუხედავად იმისა, რომ მაიმუნები ძალიან ნაწყენი ჩანდნენ, იმის გამო, რომ ეზოში ყუთები აღარ იყო და მათ თამაში აღარ შეეძლოთ, არცერთს მათგანს აზრადაც არ მოსვლია, შებრუნებულიყო საწოლ ოთახში და ყუთები გარეთ გამოეტანა.

რით უნდა აიხსნას ეს გარემოებამ? ერთადერთი, რაც ამ შემთხვევაში უნდა ვიგულისხმოთ, ეს ისაა, რომ, როგორც ჩანს, შიმპანზესთვის „ყუთი ეზოში“ და „ყუთი საწოლ ოთახში“ ერთიდაიგივე არაა: მისთვის **იდენტური** საგნის იდეა ჯერ კიდევ უცხო ჩანს. აქედან გასაგები ხდება, რომ არც კელერს და არც სხვა მკვლევარს ერთი დაკვირვებაც არა აქვს ისეთი აღნიშნული, რომ ცხოველს მის მიერ დიდი გაჭირვებითა და ვაივაგლახით გაკეთებული იარაღი მომავლისთვის გადაენახოს. კელერის ერთერთმა ყველაზე უფრო ნიჭიერმა შიმპანზემ, **სულთანმა**, ორი ლერწმის ჯოხი ერთმანეთს მიურგო და ერთი მოგრძო ჯოხი გაიკეთა, რომლითაც გალიიდან საკმაოდ მოშორებით მოთავსებულ ბანანს მისწვდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს იარაღი მას მომავალშიც გამოადგებოდა, იგი მან გამოყენების უმაღლეს თავიდან მოიშორა: ახალი საჭიროების შემთხვევაში ჯოხები მას ხელახლა ერთმანეთისთვის უნდა მიერგო, რაც არც ისე ადვილი საქმე იყო მისთვის. აქედან ცხადად ჩანს, რომ შიმპანზეს მხოლოდ თითოეული კერძო შემთხვევისთვის შეუძლია „იარაღის“ გაკეთება: დასჭირდება საკვების ხელში ჩაგდება, და იგიც სპეციალურად ამ შემთხვევისთვის შესაფერის „იარაღს“ აგებს; მაგრამ ხელმეორედ რომ ასეთსავე სიტუაციაში მოხვდეს ხელახლა ასეთივე „იარაღის“ გაკეთებას იწყებს. მაშასადამე, შიმპანზეს „იარაღი“ **ნამდვილი** იარაღი არაა: იარაღი მისი განმეორებითი გამოყენების შესაძლებლობას გულისხმობს; იარაღი როგორც ისეთი საშუალება განიცდება, რომელსაც **საზოგადოდ** აქვს გარკვეული გამოყენება. ამიტომ იარაღი როგორც ისეთი რამ განიცდება, რაც ისევე სამუდამოდ გამოსადეგია, როგორც საკუთარი სხეულის რაიმე ორგანო. მაშასადამე, არ იქნება სწორი, შიმპანზეს შემთხვევაში ნამდვილი იარაღის შესახებ ვილაპარაკოთ: შიმპანზეს და, საზოგადოდ, პირუტყვს არც გაკეთება შეუძლია ნამდვილი იარაღისა და არც გამოყენება.

უკვე ის გარემოება, რომ შიმპანზე „იარაღსაც“ კი კონკრეტული, გარკვეული მოთხოვნილებებისთვის აკეთებს, თვალსაჩინოდ ამტკიცებს, რომ შიმპანზესთვის **ნამდვილი შრომა** უცხოა. როდესაც ენერჯია რაიმე კონკრეტულის, ინდივიდუალური მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად იხარჯება, როდესაც რაიმე პროდუქტი მხოლოდ იმისთვის კეთდება, რომ აი ამ პირის ეს გარკვეული, ეს კონკრეტული, ეს ინდივიდუალურად განსაზღვრული მოთხოვნილება იქნეს დაკმაყოფილებული, მაშინ, როგორც ვიცით, ნამდვილ შრომასთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ მხოლოდ აქტიობის იმ ფორმასთან, რომელსაც „**მომსახურება**“ შეიძლება ეწოდოს.

შრომის შემთხვევაში სულ სხვა მდგომარეობაა: შრომის პროდუქტს კონკრეტულის, ინდივიდუალურის, მომენტის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება კი არა აქვს მიზნად დასახული, არამედ გარკვეული მოთხოვნილების, როგორც მოთხოვნილების – ვისიც უნდა იყოს იგი და სადაც უნდა იჩინოს მან თავი, სულ ერთია. პირველს ასეთ პროდუქტს ისტორიულად, უეჭველია, იარაღი შეადგენდა. ამიტომ, რომ **ენგელსის** ჭეშმარიტად გენიალური სიტყვით, „შრომის პროცესი მხოლოდ იარაღის დამზადებისას იწყება“.

ამრიგად, შიმპანზეს „იარაღი“ ჯერ კიდევ ვერ ჩაითვლება იარაღად; მისი აქტიობის ძირითადი ფორმა მომსახურების ფარგლებს არ სცილდება, და ამიტომ, რომ იარაღის განცდა ჯერ კიდევ უცხოა მისთვის. აზროვნების გამოვლენის დასაწყისი ფორმა. პრაქტიკული აზროვნება, როგორც ვხედავთ, მომსახურების პირობებშია ჩასახული და გაფორმებული. აქტიობის განვითარების **შრომის** საფეხურზე აზროვნების უფრო მაღალი ფორმები იჩენს თავს: პრაქტიკული აზროვნება მისთვის საკმარისი არაა. ეს ფორმებია ჯერ თვალსაჩინოებითი, კონკრეტული, ხატოვანი აზროვნება და შემდეგ განსაკუთრებით ვერბალური, ლოლიკური, მეცნიერული, განყენებული აზროვნება.

ხატოვანი აზროვნება

1. ხატოვანი აზროვნება

აზროვნების გამოვლენის შემდეგი ფორმა ადამიანის განვითარების პირველ საფეხურებზე გვხვდება: იგი დამახასიათებელია პრიმიტიული ცნობიერებისთვის. მაგრამ ამავე დროს დამახასიათებელია იგი თანამედროვე ბავშვის ცნობიერებისთვისაც, რამდენადაც ობიექტური სინამდვილე ჭერ კიდევ უცნობა და უცნობი მისთვის.

აზროვნების ამ ფორმისთვის პირველ რიგში და განსაკუთრებით ისაა აღსანიშნავი, რომ იგი, წინააღმდეგ პრაქტიკული აზროვნებისა, მოქმედების ფარგლებს გარეშე ხდება: იგი წინ უსწრებს მას და, მაშასადამე, თავის უშუალო გამოვლენას მოქმედებაში არ პოულობს.

ამ მხრივ იგი აზროვნების უმაღლესი ფორმისაგან არ განსხვავდება. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ აზროვნების უმაღლესი ფორმა **ცნებებში** მიმდინარეობს, მაშინ როდესაც აზროვნების ამ ფორმას განსაკუთრებით **წარმოდგენებთან** აქვს საქმე. მაშასადამე, თუ პრაქტიკული აზროვნება მოქმედებით აზროვნებაა, ხოლო ლოლიკური აზროვნება – ცნებებით აზროვნება, ხატოვანი აზროვნება **წარმოდგენებით**, საზოგადოდ, **თვალსაჩინო ხატებით** აზროვნებას წარმოადგენს. ამიტომ აზროვნების ამ ფორმას **კონკრეტულ** აზროვნებას, **საგნობრივ** აზროვნებას (**ვერნერ**), **ხატოვან** აზროვნებას (**ნიკო მარი**) ან **თვალსაჩინოებითს** აზროვნებას (**ბასოვი**) უწოდებენ.

2. მეტყველება და ხატოვანი აზროვნება

პრაქტიკული აზროვნების შემთხვევაში აზრი უშუალოდ მოქმედებაში პოულობს თავის გამოვლენასა და განსახიერებას. ამდენად იგი იმთავითვე ობიექტურადაა მოცემული. იგი მოაზროვნე სუბიექტის შინაგანი სამკვიდროს საიდუმლოებას, მის ფარულ განცდას როდი წარმოადგენს. იგი ობიექტური სინამდვილის ერთერთი მოვლენაა და ამიტომ იგი ნათელია და ცხადი როგორც იმისთვის, ვინც აზროვნობს, ისე იმისთვისაც, ვინც მასთან საერთო საქმის ნიადაგზე დაკავშირებული – ვინც მასთან ერთად „მუშაობს“.

მაგრამ როდესაც აზროვნება თავის უშუალო კავშირს მოქმედებასთან სწყვეტს და მხოლოდ **წარმოდგენასთან** ან **ცნებასთან** იჭერს საქმეს, მაშინ, ცხადია, იგი პირველ რიგში სუბიექტის შინა სამკვიდროს ფარგლებში იკვტება. როგორია აზროვნების მიმდინარეობა ამ შემთხვევაში, ეს გარეთ აღარ ჩანს. მაგრამ რამდენადაც ადამიანს ყოველთვის უჭირდა თავისი შინა სამყაროს მოვლენების, თავისი განცდების თვალყურის დევნება, რამდენადაც ადამიანის ცნობიერება ყოველთვის გარეთ იყო მიმართული და არა შიგნით, აზროვნების მიმდინარეობა ამ პირობებში არც თვითონ მოაზროვნე სუბიექტისთვის შეიძლება იყოს ნათლად გაცნობიერებული. მაგრამ გაუცნობიერებელი აზროვნება, როგორც ვიცით, აზროვნებად ვერ ჩაითვლება. მაშასადამე, ბუნებრივად იბადება აზრი, რომ შეუძლებელია აზროვნება განვითარების ამ საფეხურზეც არ ყოფილიყოს **ობიექტურად** მოცემული, შეუძლებელია იგი წმინდა წარმოდგენის არეში ყოფილიყოს ჩაკეტილი. **მარქსი** თავის დროზე აღნიშნავდა, რომ ფსიქიკა მოქმედებასა და მოქმედების პროდუქტებშია ობიექტურად მოცემული; მაგრამ ამავე დროს იმაზეც მიუთითებდა, რომ იგი შეიძლება სხვანაირადაც გვეძლეოდეს ობიექტურად. კერძოდ, აზროვნების შესახებ იგი ასე ამბობდა: „**აზრის უშუალო სინამდვილე მეტყველება არის**“-ო.

ეს დებულება დღეს სრულიად უდაო დებულებად უნდა ჩაითვალოს. იგი ნათელ პასუხს იძლევა ჩვენს საკითხზე: ხატოვანი აზროვნება, თუ მოქმედებაში არა, სამაგიეროდ **სიტყვაში, მეტყველებაში** პოულობს თავის ობიექტურ განსახიერებას. მაშასადამე, სიტყვაა, რომ სხვისთვისაც მისაწვდომს ხდის ხატოვან აზროვნებას და თვითონაც სუბიექტსაც შესაძლებლობას აძლევს თვალყურის ადევნოს თავის საკუთარ აზრს და, სადაც საჭიროა, სათანადო ცვლილება შეიტანოს მასში.

3. საგნის აზროვნება

როგორც ზემოდაც იყო აღნიშნული, აზროვნება **საგანსაც** ეხება და **მიმართებასაც**. მაშასადამე, ხატოვანი აზროვნების დასახასიათებლად საჭირო იქნებოდა გავცნობოდით, თუ როგორ ასახავს იგი ერთსაც და მეორესაც. შევეხოთ ჭერ საგნის ასახვას!

1) როგორ იაზრება საგანი ხატოვანი აზროვნების შემთხვევაში, ამის გათვალისწინება ყველაზე უკეთ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლო, თუ **პრიმიტიული სიტყვების შინაარსის** ანალიზს მოვახდენდით, იმიტომ რომ, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, თავისი შინაარსის გადასაცემად ხატოვანი აზროვნებაც სიტყვას იყენებს.

ლევი-ბრიულის ცნობილ თხზულებაში (ველურთა აზროვნების შესახებ), რომელიც საზოგადოდ მდიდარ მასალას ეყრდნობა, განსაკუთრებით ნათლად ჩანს, თუ რას წარმოადგენს ველურის სიტყვის შინაარსი. რას გულისხმობს იგი, როდესაც ამა თუ იმ სიტყვას მიმართავს. შენიშნულია, რომ პრიმიტიულ ენებში ერთი და იმავე ცნების აღსანიშნავად, როგორც წესი, ერთი სიტყვის ნაცლად მრავალს სხვადასხვა სიტყვას ხმარობენ. მაგალითად, **თოვლის** აღსანიშნავად **ლაპებს 41** სხვადასხვა სიტყვა ჰქონიათ. **ტამოს**, „აღმოსავლეთით წასვლის“ აღსანიშნავად სულ სხვა სიტყვა

აქვთ, „დასავლეთით წასვლისთვის“ სხვა, სხვა სიტყვა „ჩრდილოეთით წასვლისთვის“ და სულ სხვა „სამხრეთით წასვლისთვის“. ხოლო რაც შეეხება ერთ სიტყვას, რომელიც, საზოგადოდ, „წასვლას“ ნიშნავს, ასეთი რამ მათ ენაში სრულიად არ აღმოჩნდა. **„ჭურონების“** ენაში ჭამის აღსანიშნავად, საზოგადოდ, ცალკე სიტყვა არ მოიპოვება; სამაგიეროდ, მათ იმდენი განსხვავებული სიტყვა აქვთ ამ ცნებისთვის, რამდენი სხვადასხვა საჭმლის ჭამაც შეიძლება: ხორცის ჭამისთვის ერთი სიტყვა აქვთ, თევზის ჭამისთვის – მეორე, და ასე შემდეგ, იმისდა მიხედვით, თუ რას სჭამენ.

ერთი სიტყვით, ხშირია შემთხვევა, რომ პრიმიტიულ ენებში ყოველს ცალკე საგანს, ყოველს ცალკე მოვლენას თავისი სახელი აქვს: რომელიმე საგანი **საზოგადოდ**, რომელიმე მოვლენა ან მოქმედება **საზოგადოდ**, როგორც, მაგალითად, **ადამიანი** ან **ჭამა**, პრიმიტივის ენაში არ აღინიშნება: მისთვის მხოლოდ ინდივიდუალური, მხოლოდ კონკრეტული არსებობს.

რატომ არის ასე, ამის ახსნას პრიმიტივის სიტყვების ზუსტი ანალიზი მოიცემოდა. მაგრამ რა პრინციპით ადგენენ ისინი თავის სიტყვებს, ეს იქედანაც კარგად ჩანს, თუ რას უწოდებენ ევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ველურები ზოგიერთს მათთვის უცნობს, ახალ საგანს. ცნობილია, რომ, მაგალითად, ერთ-ერთმა ველურმა ტომმა პიანინოს თავის ადგილობრივ ინგლისურზე **„ყუთი, ხელს რომ დაარტყამ, ყვირის“** უწოდა.

ამ მაგალითიდან საკმაოდ კარგად ჩანს, რომ ველური ცდილობს თავისი სიტყვის შინაარსში, რამდენადაც შეიძლება, იმის ზუსტი **სურათი** მოგვცეს, რასაც აღნიშნავს. მაგრამ რადგანაც საგნის თუ მოვლენის სურათი ყოველთვის მხოლოდ ინდივიდუალურია და კონკრეტული, გასაგებია, რომ, მაგალითად, თოვლის აღსანიშნავად ლაპებს 41 სხვადასხვა სიტყვა აქვთ: თითოეული მათგანი თოვლის კონკრეტულ სურათს იძლევა, და ასეთი სურათი ხომ მრავალია.

ამრიგად, სრულიად ნათელი ხდება, რომ პრიმიტივი თავის სიტყვებში კონკრეტულს, ინდივიდუალურ ხატს გულისხმობს; რომ ზოგადი, განყენებული, მისთვის მიუწვდომელია.

2) მაგრამ სიტყვის ხმარება ყოველი განზოგადების გარეშე სრულიად შეუძლებელია: „ყოველი სიტყვა უკვე განზოგადებას იძლევა“-ო, – ამბობს სამართლიანად ლენინი. მართლაცადა, სიტყვის არსებობას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნებოდა აზრი, თუ რომ მისი განმეორებით ხმარება იქნებოდა შესაძლებელი; თუ რომ მას რაიმე გარკვეული **მნიშვნელობა** ექნებოდა, მნიშვნელობა, რომელსაც განმეორებით შეხვდებოდა ადამიანი, და, მაშასადამე, მისი დასახელების საჭიროება გაუჩნდებოდა. ამიტომ შეუძლებელია, სიტყვა რაიმე სრულიად ინდივიდუალურს, სრულიად კონკრეტულს სრულიად ერთხელობრივს ნიშნავდეს: ასეთი სიტყვა, დაიბადებოდა თუ არა, იმწამსვე თავის მნიშვნელობასთან ერთად მოკვდებოდა. ამიტომ ველურის სიტყვაც ერთგვარ განზოგადებას უნდა გულისხმობდეს: წმინდა ინდივიდუალური, გაუმეორებელი მნიშვნელობა, საზოგადოდ, არ შეიძლება სიტყვას ჰქონდეს. როდესაც **ტამოს** „აღმოსავლეთით წასვლისთვის“ ერთი სიტყვა აქვს და „დასავლეთით წასვლისთვის“ – მეორე, ეს, რასაკვირველია, იმაზე მიუთითებს, რომ ტამოს სიტყვები ზოგადს და არა კონკრეტულს გულისხმობენ. მართლაცადა, „აღმოსავლეთით წასვლა“ ხომ ბევრნაირი შეიძლება იყოს! აღმოსავლეთით წასვლა დღეს, და იმავე მიმართულებით წასვლა ხვალ, არ შეიძლება, როგორც ხატი სახსებით ერთიდაიგივე იყოს: ხომ შეიძლება აღმოსავლეთით სხვადასხვა ადამიანი მიდიოდეს, სხვადასხვა მდგომარეობაში, სულ სხვადასხვა ადგილიდან! მიუხედავად ამისა, სიტყვა მაინც ერთია. იგი აღმოსავლეთით წასვლის **ყველა** შემთხვევას, აღმოსავლეთით წასვლას **საზოგადოდ** გულისხმობს.

მაშასადამე, უდაოა, ერთგვარი განზოგადება ხატოვანმა აზროვნებამაც იცის. მაგრამ როგორ ახდენს იგი ამას? საზოგადოდ „აღმოსავლეთით წასვლის“ შესახებ მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, როდესაც მხედველობაში ყველა ის ნიშანი გვაქვს, რომელიც „აღმოსავლეთით წასვლის“ ყველა შემთხვევაში გვხვდება. მაშ, საჭიროა ამ საერთო ნიშნების გამოჩვენება და მხედველობაში მხოლოდ მათი ქონება. ამისთვის უთუოდ ე.წ. **აბსტრაქციის** აქტია საჭირო, ესე იგი, მთლიანიდან ცალკეული ნაწილებისა და ნიშნების გამოყოფისა და თითოეულის მათგანის ცალკე განხილვის აქტი.

გამოდის, რომ ხატოვანი აზროვნებაც **აბსტრაქციას** გულისხმობს. მაშასადამე, რაღა აზრი აქვს მას, ცნებითი აზროვნებისგან განსასხვავებლად, კონკრეტული, ანუ არააბსტრაქტული აზროვნება ვუწოდოთ!

მაგრამ ხატოვანი აზროვნების „აბსტრაქცია“ სხვაგვარი აბსტრაქციაა. იგი თავისებურს სპეციფიკურ ხერხს წარმოადგენს, რომელიც მართალია იმავე მიზანს ემსახურება, რასაც განვითარებული აბსტრაქცია, მაგრამ აბსტრაქციად მაინც ვერ ჩაითვლება: იგი ნამდვილი აბსტრაქციას კი არა, მხოლოდ მის ფუნქციონალურ ეკვივალენტს წარმოადგენს. რამი მდგომარეობს ეს ეკვივალენტი?

ეს განსაკუთრებით ნათლად ისევ პრიმიტიული მეტყველების მაგალითებიდან ჩანს. ვნახოთ, როგორ აღნიშნავს პრიმიტივი საგნის თვისებას, ნიშანს, მაგალითად, რას უწოდებს იგი ამა თუ იმ ფერს, რა სიტყვით აღნიშნავს, ვთქვათ, „შავს“ ან „წითელს“. ეს იმიტომ არის ამ შემთხვევაში საინტერესო, რომ ცალკე ნიშნისთვის ცალკე სიტყვის შესაღებად საჭიროა ეს ნიშანი მთლიანი საგნის წარმოდგენიდან გქონდეს გამოყოფილი და, შესაფერისი სიტყვის ხმარებისას, მხოლოდ ამ

გამოყოფილ შინაარსზე ფიქრობდე, მხოლოდ ის გქონდეს მხედველობაში – სხვანაირად, საჭიროა აბსტრაქცია. მაშ, როგორ აღნიშნავს პრიმიტივი თვისებას, ნიშანს, ამ უეჭველად აბსტრაქტულ შინაარსს? ახალი პომერანიის მკვიდრნი, მაგალითად, „შავს“, თურმე, „კოტკოს“ (ყვავს) უწოდებენ და წითელს „გაბ-ს“ (სისხლს); ესე იგი, ამა თუ იმ ნიშანს იმ საგნის სახელწოდებით აღნიშნავენ, რომელშიც განსაკუთრებით მკვეთრადაა ეს ნიშანი წარმოდგენილი.

რას ამტკიცებს ეს გარემოება? უეჭველია, როდესაც პრიმიტივი თვისების აღმნიშვნელ სიტყვას (მაგალითად, „შავს“) ხმარობს, მის ცნობიერებაში სიშავის, როგორც ცალკე ნიშნის, ცნება როდი ჩნდება, არამედ უსათუოდ მთლიანი საგნის, სახელდობრ, ყვავის წარმოდგენა. მაგრამ ყვავს ხომ სხვა თვისებებიც აქვს. მიუხედავად ამისა, ამ თვისებებს ყვავის კი არა, სხვა საგნების სახელი ეწოდებათ. უეჭველია, ყვავი პირველ რიგში და განსაკუთრებით თავისი სიშავით ახდენს პრიმიტივზე შთაბეჭდილებას; და, გასაგებია, სადაც მას ამ შთაბეჭდილების აღნიშვნა სურს, იქ იგი ყვავის სახელს იგონებს.

მაშასადამე, პრიმიტივის ენაში აბსტრაქტული შინაარსის, მაგალითად, ნიშნის სახელწოდება, მთლიანის წარმოდგენიდან გამოყოფილს ცალკე ნიშანს როდი გულისხმობს, არამედ თვითონ მთლიანს, ოღონდ ამ ნიშნით აღბეჭდილს. ამიტომაც, რომ შავს „ყვავი“ ეწოდება და წითელს „სისხლი“.

რომ ეს მართლა ასე უნდა იყოს, რომ მთლიანიდან ცალკეული მხარის გამოყოფის, ესე იგი, აბსტრაქციის ნაცვლად, პრიმიტივი ისევე ამ მთელს უნდა მიმართავდეს – ოღონდ მთელს, რომელშიც წინა რიგში განსაკუთრებით ესა თუ ის ერთი გარკვეული ნიშანია წამოწეული (მაგალითად, ყვავის შემთხვევაში სიშავე, სისხლის შემთხვევაში – სიწითლე), ეს სხვა მაგალითებიდანაც ნათლად ჩანს. ერთ-ერთს ველურ ტომში ქოლგას ღამურა უწოდეს; მეორე ადგილას ორი სრულიად განსხვავებული ევროპელი ძმებად ჩათვალეს. რატომ? რაა საერთო ქოლგასა და ღამურას შორის ან იმ ორ ევროპელს შორის? საფიქრებელია, რომ ორივე შემთხვევაში მთლიანი შთაბეჭდილება განსაკუთრებით ერთი რაიმე ნიშნით იყო ველურის ცნობიერებაში აღბეჭდილი. ქოლგისა და ღამურას შემთხვევაში ამ შთაბეჭდილებაში ღამურას გაშლილი ფრთები უნდა ყოფილიყო წინა რიგში წამოწეული; ევროპელების შემთხვევაში, როგორც შემდეგ გამოირკვა, „ყვითელი ჩექმები“, რომელიც ერთსაც ეცვა და მეორესაც.

ამრიგად, ხატოვანი აზროვნება მოკლებულია ნამდვილი აბსტრაქციის უნარს: იქ, სადაც ცალკე ნიშნების აზროვნებაა საჭირო, იგი ყოველთვის მთლიანს გულისხმობს, მაგრამ მთლიანს, რომელიც ერთი რომელიმე ნიშნითაა აღბეჭდილი, სახელდობრ, იმ ნიშნით, რომლითაც იგი განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებს. ამისდა მიხედვით, პრიმიტივის „აბსტრაქციის“ პროცესი ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: პრიმიტივი რომ, მაგალითად, ყვავს ხედავს, მასზე განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას, ვთქვათ, სიშავე ახდენს. ყვავის მთლიან წარმოდგენაში სიშავე „ფიგურის“ როლს ასრულებს და ყველაფერი დანარჩენი „ფონისას“. ვთქვათ, ველური შავ მელანს ხედავს პირველად თავის სიცოცხლეში, თუ ამ შემთხვევაში მისი ყურადღება განსაკუთრებით სიშავემ მიიქცია, თუ ეს თვისება ფიგურად იქნა აღქმული, და ყველაფერი დანარჩენი ფონად, მაშინ ცხადია, ყვავი და მელანი ერთნაირი იქნება მისთვის: ორივე შავი იქნება (იგი ორივეს „ყვავს“ უწოდებს). თუ ფიგურისა და ფონის ურთიერთობას პირობით ფიგურაციას ვუწოდებთ, მაშინ აბსტრაქციის ფუნქციონალურ ეკვივალენტად ხატოვან აზროვნებაში სწორედ ფიგურაცია უნდა მივიჩნიოთ.

ამრიგად, ცხადად ჩანს, რომ პრიმიტიული აზროვნება მართლა ხატოვან აზროვნებად უნდა ჩაითვალოს. მისი საგანი ყოველთვის ცალკე ხატის სახითაა წარმოდგენილი. მაგრამ ეს მაინც ხატია და არა აქტუალური სინამდვილე, წარმოდგენა და არა აღქმა. წარმოდგენა კი ერთგვარ განზოგადებას შეიცავს, როგორც ამას ველურის სიტყვა და მისი მნიშვნელობა გვიმტკიცებებს. მაშასადამე, ცხადია, ხატოვან აზროვნებაში ჩვენ სინამდვილის აქტუალური მოცემულობის ფარგლებს ეს ვშორდებით, მისი უშუალო მონობიდან ერთგვარად მაინც ვთავისუფლდებით. იგი პრაქტიკულ აზროვნებაზე ამ მხრივაც მაღლა დგას.

3) აქედან ნათელი ხდება კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მომენტი, რომელიც ხატოვანი აზროვნების ძირითადი თვისებებიდან გამომდინარეობს. საქმე ისაა, რომ ხატოვანი აზროვნების სამყარო ერთ სიბრტყეში განლაგებულ საგანთა და მოვლენათა სამკვიდროს წარმოადგენს. მისთვის უცხოა იდეა „ცნებათა“ ურთიერთი დაქვემდებარებისა. მას არ ესმის, რომ არსებობს აზრი გვარის შესახებ და სახეობათა შესახებ, რომ სახეობა გვარს ექვემდებარება, მაგალითად, „ადამიანი საზოგადოდ“ გვართი ცნებაა, და მის სხვადასხვა სახეობას, მაგალითად, „ქალი“ ან „ვაჟი“ წარმოადგენს; შემდგომ, თითოეულ ამ ცნებასაც აქვს თავისი ქვემდებარე ცნებები, თავისი სახეობანი (მაგალითად, ქალი – გათხოვილი და გაუთხოვარი) და ა. შ. ხატოვანი აზროვნებისთვის დაქვემდებარების იდეა უცხოა. ამის მიზეზი ისაა, რომ მის საგანს ყოველთვის კონკრეტული წარმოდგენა. ყოველთვის ხატი შეადგენს. კონკრეტული ხატი კი მხოლოდ გვერდში შეიძლება ამოუდგეს მეორე კონკრეტულ ხატს. ისინი ერთი მეორის სახეობად ან გვარად არ გამოდგებიან. მათი

ურთიერთის დაქვემდებარება არ შეიძლება.

რომ ეს ასეა, ეს კვლავ პრიმიტიული ენის მასალებიდან ჩანს. ვთქვათ, პრიმიტივი ახალს რასმე ხედავს, რასაც მან რაიმე სახელწოდება უნდა მისცეს. ანალოგიურ მდგომარეობაში ჩვენ ასე მოვიქცეოდით: იმის მიხედვით, თუ რა ნიშნები აქვს ამ ახალ ობიექტს, მას გარკვეულ საგანთა ჯგუფს მივაკუთვნებდით და ამით მის სახელსაც გავარკვევდით. მაგალითათ, ვიტყვოდით: ეს ფრინველია ან მინერალია, წიგნია... ესე იგი, ჩვენ იმ **გვარს** მოვძებნიდით, რომელსაც აღნიშნული ობიექტი, როგორც სახეობა, ეკუთვნის. უცნობ ობიექტს ნაცნობთა ჯგუფს **დაუქვემდებარებდით**, მოვახდენდით, როგორც ამბობენ, მის **სუბსუმციას**. გარეგნულად პრიმიტივიც ასე იქცევა: ისიც გარკვეულ ჯგუფს აკუთვნებს ამ ახალ ობიექტს, მაგრამ არა სუბსუმციის, არამედ სულ სხვა გზით. როდესაც პრიმიტივი ქოლგას ხედავს, იგი მას „ღამურას“ უწოდებს; როდესაც ფრინველს სჭვრეტს, „პეპელაო“ ამბობს; როდესაც სანთელს აქრობს, იგი მას „ჭკლავს“. ეს იმას ნიშნავს, რომ პრიმიტივის აზროვნება ქოლგას ისეთივე ფიგურაციით აღიქვამს, როგორითაც ღამურას, პეპელას ისეთივე როგორითაც ფრინველს.

მაშასადამე, ქოლგა და ღამურა, ფრინველი და პეპელა თითო ჯგუფში თავსდება, ერთი მეორის გვერდით, როგორც თანაბარი ღირებულების მოვლენები. მაშასადამე, აქ დაქვემდებარებაზე, სუბსუმციაზე ლაპარაკი მართლა უადგილო იქნებოდა. **ვერნერის** თქმით, ამ შემთხვევაში უფრო „საგნობრივ ტრანსპოზიციასთან“ გვაქვს საქმე, ვიდრე სუბსუმციასთან.

რაა ამის შედეგი? ხატოვანი აზროვნება ისეთ მოვლენებს ან ობიექტებს აქცევს ერთსადამივე ჯგუფში, ისეთ საგნებსა და მოვლენებს აღნიშნავს ერთსადამივე სიტყვით, რომ ჩვენი ლოლიკური აზროვნება არასდროს მათ არ გააერთიანებდა. მაგალითად, ერთერთს ჩრდილო ამერიკულ ენაში (ჰაიდას ენაში) ყველაფერს, რაც მორგავალა, ერთსადამივე სახელი ეწოდება: მზე, მთვარე, ყური, თევზი... ყველაფერს ამას ერთსადამივე სახელი აქვს, მაშასადამე, ერთ ჯგუფშია გაერთიანებული. იგივე უნდა ითქვას მოგრძო საგნების შესახებაც. მაგალითად, **ენა** და **ცხვირი** ერთსადამივე სიტყვით აღინიშნება. რადგანაც ხატოვანი აზროვნება მით ასახავს ობიექტურ სინამდვილეს, რომ იგი, ასე ვთქვათ, **ხატავს**, **აღწერს** მას, გასაგებია, რომ **დაქვემდებარება** მისთვის უცხოა, რომ იგი **ანალოგიას** უფრო სჭვრეტს, ვიდრე **ლოლიკურ დამოკიდებულებას**.

4. ხატოვანი აზროვნება და მიმართებათა ასახვა

როგორც ვიცით, აზროვნებას განსაკუთრებით მიმართება აინტერესებს. რას წარმოადგენს ამ მხრივ ხატოვანი აზროვნება?

1) ფორმალური ლოლიკის მიხედვით, არსებობს მიმართების ცნებათა რიგი, რომელიც ყოველგვარი წესრიგისა და კავშირის გათვალისწინების, ყოველგვარი შემცირების ძირითადს, სხვა რაზედმე დაუყვანადს პირობას წარმოადგენს. ასეთს უზოგადეს, უძირითადეს მიმართებათა ცნებებს „**კატეგორიებს**“ უწოდებენ. მათ რიცხვს, ეკუთვნის, მაგალითად, **იგივეობის** მიმართების ცნება, **მიზეზობრიობის** (კაუზალობის) მიმართების ცნება და სხვა. იგულისხმება, რომ ლოლიკური შემეცნება, როგორც უნდა იყოს იგი, უკვე იმთავითვე გულისხმობს ასეთ მიმართებებს. მაშასადამე, აზროვნება მხოლოდ **კატეგორიალური** შეიძლება იყოს.

ხატოვანი აზროვნების ფსიქოლოგიური ანალიზი გვიმტკიცებს, რომ ფორმალური ლოლიკის ეს დებულება არც ფსიქოლოგიურადაა სწორი.

ხატოვანი აზროვნება, თავისი განვითარების ძირითად საფეხურებზე მაინც, კატეგორიალურ აზროვნებას არ წარმოადგენს. იგი უფრო **პრეკატეგორიალურია**.

ყოველი მიმართება, მაგალითად, „კაუზალობა, ორ წვერს გულისხმობს მიზეზსა და შედეგს – და მიმართება მათ შორის დასტურდება. ეს დებულება **იგივეობის (იდენტობის)** შემთხვევაშიც ძალაში რჩება: საგანი ერთ შემთხვევაში და საგანი მეორე შემთხვევაში იგივეობის მიმართებაში იგულისხმება თავისთავთან. მაგრამ ხატოვანი აზროვნებისთვის საგნების ასე გამოცალკეება და ერთიმეორისთვის დაპირისპირება შეუძლებელია. ამისთვის აბსტრაქციის განვითარების მაღალი დონე იქნებოდა საჭირო რაც, როგორც ვიცით, ხატოვან აზროვნებას არა აქვს. მაშასადამე, ხატოვანი აზროვნებისთვის **ორის** ურთიერთ მიმართება როდი არსებობს, არამედ მისთვის ყოველი საგანი თუ მოვლენა ყოველს სხვა საგანთან თუ მოვლენასთანაც არის დაკავშირებული. მსოფლიო მისთვის მთლიანობას წარმოადგენს. რასაკვირველია, ეს დიალექტიკური მთლიანობა არაა: მაშინ პრიმიტივის აზროვნება დიალექტიკური აზროვნება იქნებოდა. არა, აქ განუწვალებადს, ძირითადად მაინც, დიფუზიურ მთლიანობასთან გვაქვს საქმე.

აზროვნების ფსიქოლოგიის ეს მონაპოვარი ცხადად ამტკიცებს: რომ აზროვნება თავისი **არსებით** ისეთი არაა, როგორც მას ფორმალური ლოლიკა ხატავს, რომ იგი უთუოდ ფორმალურ-ლოლიკური არაა. თავის დასაწყის საფეხურზე იგი მთლიანობითია, და გასაგები ხდება, რომ თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზე იგი კვლავ მთლიანობას უბრუნდება – მაგრამ არა დიფუზიურს, განუწევრებელს, არამედ დიალექტიკურ მთლიანობას – და, ამრიგად, დიალექტიკურ აზროვნებად იქცევა.

მაშასადამე, ფორმალური ლოლიკის კატეგორიები აზროვნების ამ საფეხურისთვის უცხოა: იგი

პრეკატეგორიალური აზროვნებაა.

იბადება საკითხი: როგორ ხერხდება აზროვნება კატეგორიების გარეშე? რა გზას მიმართავს ხატოვანი აზროვნება იქ, სადაც ჩვენ ძირითად მიმართებებთან გვაქვს საქმე?

სანიმუშოდ ავიღოთ ორი ძირითადი მიმართება: **იგივეობა და მიზეზობრიობა.**

2) ცნობილია დაკვირვებათა მთელი რიგი, საიდანაც ჩანს, რომ ხატოვანი აზროვნებისთვის ნამდვილი იგივეობის მიმართება ჯერ კიდევ სულ დაძლეული არაა. მაგალითად, ერთი სამხრეთ აფრიკელი ტომისთვის ამომავალი მზე და ჩამავალი მზე ერთიდაიგივე საგანი როდია; არც მთვარეა სხვადასხვა ფაზებში ერთიდაიგივე საგანი; რასაკვირველია, კიდევ უფრო ძნელია მისთვის საგნის იგივეობის გაგება, როდესაც საგანი თავისი განვითარების პროცესში თვალსაჩინო მეტამორფოზებს განიცდის, როგორც, მაგალითად, ამას აღვნიშნავთ აქვს ცხოველთა სამკვიდროში. ფსიქოლოგი **თურნვალდი**, მაგალითად, ერთხელ სასაცილოდაც კი აიგდეს, როდესაც მან მუხლუხი და პეპელა ერთსადაიმეც ცხოველად გამოაცხადა. აღქმის თუ წარმოდგენის **შინაარსი და საგანი** ჯერ კიდევ საკმარისად არაა ურთიერთისგან გამოყოფილი: პრიმიტივის საგნობრივ ცნობიერებაში გადამწყვეტ როლს ჯერ კიდევ შინაარსი ასრულებს. ამიტომ ყოველთვის, როდესაც ფსიქიკური შინაარსი, რომელსაც რომელიმე საგანი ერთ პირობებში აღძრავს, თვალსაჩინოდ განსხვავდება იმ შინაარსისგან, რომელსაც იგივე საგანი მეორე პირობებში იწვევს, ხატოვანი ცნობიერება უძლური ხდება ამ საგნის იგივეობა სცნოს. კონკრეტული აზროვნება ხატიით სარგებლობს, ხატს გარეშე აზრი მას ჯერ კიდევ არა აქვს მოცემული. ამიტომ გასაგებია, რომ იგივეობის კატეგორია მას ჯერ კიდევ არა აქვს საბოლოოდ შემუშავებული.

ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ პრიმიტივი ერთსადაიმეც საგანზე ზოგჯერ ორს სრულიად საწინააღმდეგო აზრს გამოსთქვამს. ამ დაკვირვების ნიადაგზე იყო, რომ **ლევინ-ბრული** ასეთ დასკვნამდე მივიდა: პრიმიტივი აზრთა წინააღმდეგობას ვერ გრძნობს, მისთვის ფორმალური ლოგიკის **წინააღმდეგობის კანონი** არ არსებობს. ნამდვილად საქმე იმაშია, რომ პრიმიტივის იგივეობის განცდა არა აქვს საკმარისად განვითარებული: იგი ხატებით აზროვნობს, და როდესაც მას თვალსაჩინოდ განსხვავებულ ხატებთან აქვს საქმე, იგი საგნებსაც სხვადასხვას გულისხმობს. ამიტომ საკვირველი არაფერია, როდესაც იგი ზოგჯერ ასეთ შემთხვევაში ურთიერთის სრულიად საწინააღმდეგო აზრებს გამოსთქვამს ერთიდაიმეც საგნის შესახებ: მისთვის ხომ აქ სხვადასხვა საგანზეა ლაპარაკი!

ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ: ხატოვანი აზროვნების საფუძველზე იგივეობის განცდა ჯერ კიდევ არაა საკმარისად განვითარებული; იგი ჯერ მხოლოდ თვალსაჩინოებას ეყრდნობა: იგი მხოლოდ იქ განიცდება, სადაც თვალსაჩინო შინაარსი, სადაც ხატი ერთნაირია: ცოდნა, ცნება მას ჯერ კიდევ არ უდევს საფუძვლად.

3) როგორ განიცდის ხატოვანი აზროვნება **მიზეზობრიობას**, მიმართებას თანმიმდევარ მოვლენათა შორის, რომელთაგანაც ერთი მიზეზია და მეორე შედეგი?

როდესაც ჩვენს წინაშე რაიმე მოვლენაა, რომელიც ახლად, უჩვეულოდ, გაუგებრად გვეჩვენება, როგორც წესი, მოთხოვნილება გვიჩნდება გავიგოთ რატომ არის ასე? რა მიზეზითაა გამოწვეული? მოკლედ, ჩვენ ამ მოვლენის მიზეზის მონახვა ანუ მისი ახსნა გვინდა. უეჭველია, ახსნა ხატოვანი აზროვნების განვითარების საფეხურზეც აინტერესებს ადამიანს. როგორ ხსნის იგი ამა თუ იმ მოვლენას? უეჭველია, ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ ესმის მას მიზეზობრიობა.

რატომ აქვს იაბუტი-კუს დამსკდარი და ბრტყელი ბაკანი? ბრაზილიელი ინდოელი ამას ასე ხსნის. ერთხელ „კუ და ძერა დანაძლეველენ, ვინ მიაწრებდა ასვლას ცაში ზეიმზე, რომელიც სწორედ ამ დროს ეწყობოდა იქ. კუ ჩაიპარა ძერას სასურსათო კალათში და მასთან ერთად ცაში იქნა ატანილი. ასე რომ, როდესაც ძერა საზეიმო სეირნობიდან დაბრუნდა, კუ იქ დახვდა: მე შენზე ადრე ამოვედი და დიდი ხანია აქ გელოდებიო. მაგრამ ვერ შეთანხმდნენ და გადაწყვიტეს – ნიძლავი იმას ქონდეს მოგებული, ვინც მიწაზე ჩასვლას მოასწრებსო. ძერა ფრენით დაეშვა ძირს; კუ კი გადავარდა და, რასაკვირველია, ჩაასწრო ძერას, მაგრამ ისე ძლიერ დაენარცხა მიწაზე, რომ ბაკანი გაუბრტყელდა და გაუსკდა. ამიტომ, რომ მას დღესაც ბრტყელი და დახეთქილი ბაკანი აქვსო“.

როგორც ვხედავთ, ბრაზილიელი ინდოელი ამბავს თხზავს, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ მოხდა, რომ კუს ბაკანი გაუსკდა. ესაა მისი ახსნა. ასეა სხვა შემთხვევებშიც: როდესაც პრიმიტივის რისამე ახსნა უნდა, იგი მოთხრობას აღვნიშნავთ, სადაც **აღწერილია**, თუ როგორ მოხდა საინტერესო მოვლენა. ხატოვანი აზროვნებისთვის **ახსნა და აღწერა** ერთმანეთს ემთხვევა. უდაოა, როგორც იგივეობის მიმართების შემთხვევაში, ისე აქაც ხატოვანი აზროვნება მხოლოდ ისე ხედავს და ისე ასახავს მიმართებას, როგორც ის უშუალოდაა მოცემული. მიზეზი და შედეგი უბრალო თანმიმდევრობაზეა დაყვანილი: ერთი მოვლენის შემდეგ მეორე ხდება, ერთს მეორე უსწრებს წინ – ეს არის და ეს, რასაც ხატოვანი აზროვნება განიცდის მიზეზობრივი კავშირის შემთხვევაში. შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ჰიუმის ფორმულა – posthocergo propter hoc (ამის შემდეგ, მაშასადამე, ამის მიზეზით) – ხატოვანი აზროვნების მიზეზობრიობას გამოხატავს.

მაგრამ მიზეზობრივი კავშირის ბუნება, ჩვენი აზროვნებისთვის მაინც, **აუცილებლობითი**

ხასიათისაა. ხატოვანი აზროვნებისთვის ეს ასე არაა: აუცილებლობა მისთვის გაუგებარია. როდესაც ცნობილმა მოგზაურმა ფონდენშტაინენმა, რომლის ცნობებითაც ჩვენ აქ განუწყვეტლივ ვსარგებლობდით, ერთ-ერთს ბაკაირის უთხრა – „ყველა უნდა მოკვდესო“ – გამოირკვა, რომ მისთვის ეს „უნდა“, როგორც აუცილებლობა, სრულიად გაუგებარი ყოფილა. მას ჯერ კიდევ ვერ მივღწია იმ მდგომარეობისთვის, რომ მოვლენათა რიგიდან, მუდამ ერთიდაიმავე სახით რომ მეორდება, ზოგადი აუცილებლობის აზრი გამოეყვანა. **აუცილებლობისა და ზოგადობის** კატეგორიები უცნოა ხატოვანი აზროვნებისთვის. ამიტომ, რომ იგი მხოლოდ მოთხრობით, მხოლოდ აღწერით კმაყოფილდება.

მაგრამ ნუთუ ხატოვანი აზროვნებისთვის მიზეზსა და შედეგს შორის უბრალო თანმიმდევრობის მეტი სხვა, არავითარი კავშირი არ არსებობს? როგორც ველურების, ისე ბავშვის ხატოვანი აზროვნების დაკვირვება ამტკიცებს, რომ იგი მიზეზსა და შედეგს შორის თავისებურ კავშირს გულისხმობს, რომლის მიხედვითაც შედეგი უბრალოდ შედეგს კი არ ნიშნავს, არამედ უფრო **პროდუქტს, კეთების ნაყოფს**. ხატოვანი აზროვნება მიზეზსა და შედეგს შორის კეთების კავშირს გულისხმობს: ყველაფერი რაც ხდება და რაც არსებობს უთუოდ **ვისიმე გაკეთებულია**. ასეთია ხატოვანი აზროვნების რწმენა. ამიტომ საკმარისია, მოთხრობილი იქნეს, თუ ვინ და როგორ გააკეთა ესა თუ ის საგანი თუ მოვლენა, რათა ახსნა სრულიად დამაკმაყოფილებლად იქნეს ცნობილი.

ეს ფაქტი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. იგი გვიჩვენებს, თუ როგორ წარმოიშვა მიზეზობრივობის ცნება, როგორ მივიდა ადამიანი მიზეზობრივი კავშირის იდეამდე. ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში დიდი ხანია გავრცელებულია აზრი, თითქოს მიზეზობრივობის შემეცნების წყარო საკუთარი ნებელობის დაკვირვება იყოს (**შობენჭაუფერი**). ნამდვილად შეუძლებელია ეს ასე იყოს. ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ უნდა მიგველო, რომ თვითდაკვირვება, რომელიც აბსტრაქციის საკმაოდ მაღალ დონეს გულისხმობს, გაცილებით ადრე განვითარდა, ვიდრე ობიექტური დაკვირვება, რომ მიზეზობრიობა ჯერ შინა სამყაროში იქნა შენიშნული და შემდეგ გარე-სინამდვილეში გადატანილი, რომ ეს კატეგორია ჯერ თეორიულად იქნა განჭვრეტილი და შემდეგ პრაქტიკულად – შინა სამყაროს დაკვირვებას პრაქტიკასთან უშუალოდ ხომ კავშირი არა აქვს: პრაქტიკა შინა კი არა, გარე-სინამდვილეში მიმდინარეობს.

გაცილებით უფრო სწორი იქნებოდა, თუ საქმეს ასე წარმოვიდგენდით. მიზეზობრივი კავშირის გაგება „გაკეთების“ მიმართების სახით იმაზე მიუთითებს, რომ ადამიანმა პირველად **თავისი შრომის პროდუქტებს** მიაქცია ყურადღება, იმას, რასაც იგი **აკეთებდა**, და ამავე დროს იმასაც, რომ ამ პროდუქტს მხოლოდ **გაკეთების** შედეგად ღებულობდა. რაც შეეხება კეთების სუბიექტურ მხარეს, მოტივაციასა და აქტივობის განცდას ეს შედარებით უფრო გვიან უნდა გამხდარიყო ადამიანის დაკვირვების საგნად. და ჩვენ ვიცით, რომ. მართლაც, მიზეზობრივობის **კეთების** სახით წარმოდგენას, ესე იგი, იმას, რაც ამჟამად **არტიფიციალიზმის** სახელწოდებითაა ფსიქოლოგიაში ცნობილი, მიზეზ-შედეგის მიმართების **ფსიქოლოგიური** გაგება მოჰყვა თან, რომლის მიხედვითაც მიზეზი სწორედ ისე მოქმედობს, როგორც **მოტივი**, და ყველაფერი რაიმე **მოტივით** ხდება.

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მიზეზობრივი მიმართების იდეის წყარო ადამიანის პრაქტიკაში უნდა ვეძიოთ. ისე, როგორც ყველაფერი სპეციფიკურ-ადამიანური შრომის წყაროდან მომდინარეობს, ისე კაუზალობის კატეგორიის სათავეც აქ უნდა ვიგულისხმოთ.

მაგრამ პრიმიტიული ადამიანის პრაქტიკა, მისი „შრომა“ ჯერ კიდევ მარტივ ფორმებში მიმდინარეობდა: იგი ჯერ კიდევ მხოლოდ მოხმარებისა და მომსახურების ფარგლებში იყო მოქცეული. ამიტომ მისი კაუზალობის ცნობიერებაც ჯერ მხოლოდ პრიმიტიული შეიძლებოდა ყოფილიყო. ნამდვილი მიზეზობრივი მიმართების იდეა, ისე როგორც სხვა მიმართებებისაც, ისე როგორც ნამდვილი საგნის ცნობიერებაც, მხოლოდ განვითარების იმ საფეხურზე შემუშავდა, როდესაც ადამიანის ცხოვრებაში დომინანტური მნიშვნელობა ნამდვილმა წარმოებითმა შრომამ მოიპოვა. დასრულებული აზროვნების, ე. წ. ცნებითი აზროვნების, საბოლოო ჩამოყალიბება ამ ნიადაგზე მოხერხდა.

როგორც ვხედავთ, ხატოვანი აზროვნება განვითარების უფრო მაღალ საფეხურს წარმოადგენს, ვიდრე პრაქტიკული აზროვნება, მაგრამ გაცილებით უფრო დაბალს, ვიდრე ცნებითი აზროვნება.

ცნებითი აზროვნება

1. ასოციაციონიზმი აზროვნების ფსიქოლოგიაში

პრაქტიკული აზროვნება აღქმულის ფარგლებში მიმდინარეობს. ხატოვანი აზროვნება საკმარისად აფართოებს თავისი მოქმედების არეს, რამდენადაც წარმოდგენასაც ემყარება. მაგრამ იგიც უშუალოდ მოცემულის ფარგლებში რჩება. იბადება საკითხი: ნუთუ არ არსებობს საშუალება უშუალო მოცემულობის, თვალსაჩინოების, ზღუდეების გადალახვისა და სინამდვილის უფრო დაშორებული მხარეების ასახვისა?

მე-19 საუკ. ფსიქოლოგიისთვის არსებითად პრაქტიკული აზროვნებაც უცნობი იყო და ხატოვანიც: აზროვნებად იგი მხოლოდ ლოდიკურს, განყენებულს, ცნებითს აზროვნებას თვლიდა.

მიუხედავად ამისა, ყოველი აზროვნება მას მაინც თვალსაჩინოებამდე დაჭყავდა. მე-19 საუკუნის კლასიკური ფსიქოლოგია ასოციონისტური ფსიქოლოგია იყო; იგი დარწმუნებული იყო, რომ ერთადერთი მასალა, რომლითაც ფსიქიკა სარგებლობს, შეგრძნებაა, და, მაშასადამე, აზროვნებაც ამავე მასალითაა აგებული. რაც შეეხება კანონზომიერებას, რომელსაც აზროვნებითს პროცესებში აქვს ადგილი, არც ის წარმოადგენს რასმე სპეციფიკურს: ისე როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში, აქაც ასოციაციითა კანონზომიერებასთან გვაქვს საქმე. ამიტომაც აზროვნების ფსიქოლოგიის ამოცანა შეიძლება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდეს, რომ მან აზროვნების ყველა შესაძლო ფორმა ანალიზჭყოს და გვიჩვენოს, რომ იგი სხვადასხვა წარმოდგენათა, ასოციაციის კანონების მიხედვით, გაერთიანების მეტს არაფერს არ წარმოადგენს. ცნება, მაგალითად, წარმოდგენათა ერთდროული ასოციაციის პროდუქტია, მსჯელობა – თანამიმდევარ ასოციაციისაო. ასოციაციონისტური ფსიქოლოგიის უკიდურესი **სენსუალიზმი** შესაძლებლობას არ აძლევდა მას აზროვნებაში ისეთი ფსიქიკური პროცესის დაენახა, რომელიც უშუალოდ მოცემულობის ფარგლებს შორდება და სინამდვილის არსებითი მხარეების შემეცნების შესაძლებლობას ქმნის.

2. აზრი როგორც არათვალსაჩინო განცდა

ნუთუ, ბოლოსდაბოლოს, ჩვენი აზროვნება თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურზეც თვალსაჩინოების ფარგლებით რჩება შეზღუდული? თანამედროვე მეცნიერების ბრწყინვალე მიღწევები უდაოდ ამტკიცებენ, რომ ადამიანის აზრს ძალა შესწევს მოვლენათა ზედაპირს გადასცდეს და მათი არსებითი ბუნების შემეცნება მოახერხოს. რა თქმა უნდა, ეს შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ჩვენი აზროვნება არსებითად შეგრძნებათა ასოციაციების მეტი არაფერი ყოფილიყო და მაშასადამე, მარტო უშუალო მოცემულობით ყოფილიყო შემოფარგლული.

ეს გარემოება ყოველთვის მწვავედ აყენებდა ფსიქოლოგიის წინაშე საკითხს, თუ რა გზით და როგორ ახერხებს ჩვენი აზროვნება შემეცნების ეგოდენ მნიშვნელოვანი სიმაღლეების მიღწევას. ამ საკითხის ინტენსიური შესწავლა XX საუკ. დასაწყის წლებში დაიწყო. გერმანიაში მას კულმე ხელმძღვანელობდა („ვურცბურგის სკოლა“) და საფრანგეთში – ბინე. ვინაიდან აზროვნების კვლევა ექსპერიმენტულ ნიადაგზე იქნა გადატანილი, იგი თავიდანვე ნაყოფიერი აღმოჩნდა.

პირველი მნიშვნელოვანი შედეგი, რომელიც აზროვნების ექსპერიმენტული შესწავლის ნიადაგზე იქნა მიღებული, სწორედ ჩვენს პრობლემას ეხება. გამოიკვია რომ აზროვნების პროცესის დაყვანა მხოლოდ თვალსაჩინო შინაარსზე, მარტო შეგრძნებებსა და წარმოდგენებზე, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება; რომ ამ თვალსაჩინო შინაარსების გვერდით აზროვნების პროცესში კიდევ განიცდება რაღაც, რასაც არც რაიმე **გრძნობადი რომელობა** აქვს და არც რაიმე **ინტენსიობა**, ესე იგი, არცერთი ისეთი მხარე, რის გარეშეც შეგრძნების აზროვნებაც კი არ შეიძლება. უდაოა, ამ შემთხვევაში განცდასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც შეგრძნებასთან არაფერი აქვს საერთო.

ჩვეულებრივ, ამ განცდას ცდისპირები „**ცოდნას**“, „**აზრს**“ უწოდებენ. მისი შეგრძნებაზე თუ წარმოდგენაზე დაყვანა შეუძლებელი შეიქნა: გარდა იმისა, რომ მას არც გრძნობადი რომელობა აქვს და არც ინტენსიობა, იგი სხვა მხრივაც განსხვავებული აღმოჩნდა თვალსაჩინო განცდებისგან, წარმოდგენებისგან, 1) როდესაც ცდისპირი თავისი აზროვნების აქტის შესახებ იძლევა ანგარიშს, მაგალითად, როდესაც ის მოგვითხრობს თავის განცდებს, რომელნიც, ვთქვათ, მიწოდებული წინადადების გაგების პროცესში ლებულობდნენ მონაწილეობას, მას ძლიერ კარგად, ძლიერ ნათლად ახსოვს „აზრი“, რომელიც მას თავში მოუვიდა. მაგრამ, რაც შეეხება წარმოდგენებს, რომელნიც მას ამ დროს ჰქონდა, მათ შესახებ ისიც კი არ იცის, როგორი იყვნენ ისინი – მხოლოდ სქემატურნი თუ დასრულებული, გარკვეული შინაარსის მქონენი. მაშ, **აზრი სხვაა და წარმოდგენა სხვა**. 2) რომ ეს ასეა, ეს იქედანაც ჩანს, რომ, მაგალითად, სიტყვის **გაგებისთვის** უფრო მცირე დრო აღმოჩნდა საჭირო, ვიდრე მხედველობითი წარმოდგენის აღმოცენებისთვის. აზრი რომ მართლა წარმოდგენათა ასოციაცია ყოფილიყო, მაშინ ამ ფაქტს ადგილი არ ექნებოდა. 3) ვთქვათ, ცდისპირმა მარტივი მოძრაობითი რეაქცია უნდა მოგვეცეს მიწოდებულ სიტყვაზე, მაგრამ მხოლოდ მას შემდეგ, რაც იგი გაიგებს ამ სიტყვას. სწვდება მის მნიშვნელობას. აღმოჩნდა, რომ შესაძლოა ცდისპირს რაღაც **წარმოდგენები** გაუჩნდეს, მაგრამ მან იცოდეს, რომ ისინი ამ სიტყვის **მნიშვნელობას** არ შეეფერებიან: მნიშვნელობის **ცოდნა**, **აზრი**, მაშასადამე, წარმოდგენაზე არ დაიყვანება.

ამრიგად, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ჩვენი ცნობიერება თვალსაჩინო შინაარსთა – შეგრძნებათა და წარმოდგენათა – გარდა, არათვალსაჩინო განცდებსაც შეიცავს – არათვალსაჩინოების **ცოდნას**, რომელიც აზროვნების პროცესში იჩენს ხოლმე თავს და რომელიც „**აზრის**“ სახელწოდებითაა ფსიქოლოგიაში შეტანილი.

მაშ, ჩვენი საკითხი ასე წყდება: პრაქტიკულსა და ხატოვან აზროვნებას გარდა კიდევ არსებობს აზროვნების ფორმა, რომლისთვისაც ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი **აზრის** ან არათვალსაჩინო **ცოდნის** საშუალებით თვალსაჩინოების ფარგლებს არღვევს და სინამდვილის არაუშუალოდ მოცემულ მხარეებსაც ასახავს. აზროვნების ამ ფორმას „**ცნებითი აზროვნება**“ ეწოდება.

3. ცნებითი აზროვნება და თვალსაჩინო შინაარსი

იბადება საკითხი: რა დამოკიდებულება არსებობს თვითონ ცნებითს აზროვნებაში თვალსაჩინო შინაარსებსა და არათვალსაჩინო განცდებს შორის, სენსორულ მასალასა და აზრს შორის? ხომ, არ უნდა ვიფიქროდ, რომ, რაკი აზროვნებაში არათვალსაჩინო აქტების არსებობა დასტურდება, მასში თვალსაჩინო განცდათა მონაწილეობისათვის ადგილი აღარ რჩება?

პირველ ხანებში – არათვალსაჩინო აქტების შესწავლის პირველ პერიოდში – ახალი აღმოჩენით გატაცებული ვურცბურგის სკოლის ფსიქოლოგები ერთგვარს უკიდურესობაში ვარდებოდნენ, როდესაც მათ წინაშე აზროვნებაში თვალსაჩინოების – აღქმისა და წარმოდგენის – მონაწილეობის საკითხი დგებოდა. თუ ასოციაციონისტურ ფსიქოლოგიას აზროვნება, საზოგადოდ, თვალსაჩინო განცდებზე დაჰყავდა, ვურცბურგელები მაშინ, პირიქით, იმის მტკიცებაში იყვნენ, რომ თვალსაჩინო შინაარსს სრულიად არავითარი წილი არ უდევს აზროვნებაში. მაგრამ მალე გამოიჩინა, რომ ეს უკიდურესობა იყო. დღეს უკვე ყველასთვის ცხადია, რომ თვალსაჩინო, გრძობადი შინაარსის მონაწილეობის გარეშე აზროვნება არ შეიძლება. ამას აღარც ვერცბურგის სკოლის წარმომადგენლები უწევნენ წინააღმდეგობას. საკითხი ამჟამად მხოლოდ იმას ენება, თუ რა როლს ასრულებს ეს შინაარსი ცნებითს აზროვნებაში.

1) როგორც ვიცით, ყოველი აზროვნება უთუოდ გულისხმობს რასდაც, რაზედაც ვაზროვნებთ: რაღაც უნდა გვქონდეს მოცემული, რომ მის შესახებ აზროვნება შეიძლებოდეს. აზროვნება, როგორც ზემოდაც აღვნიშნეთ, აღქმის **ობიექტივაციას** გულისხმობს; იგი მეორადი პროცესია, რომელსაც პირველადი სინამდვილის ასახვა უსწრებს წინ, და ეს პირველადი ასახვა აღქმასა და წარმოდგენაშია მოცემული.

ამრიგად, თვალსაჩინო გრძობადი შინაარსის მოცემულობა პირველი პირობაა, რომლის გარეშეც აზროვნებაზე ლაპარაკიც შეუძლებელი იქნებოდა.

2) მაგრამ სენსორული შინაარსი სხვა მხრივაც აუცილებელია ცნებითი აზროვნებისთვის. ჯერ ერთი, რაც უფრო განყენებულია ჩვენი აზროვნების შინაარსი, ჩვეულებრივ, მით უფრო მწვავედ განიცდება თვალსაჩინო მასალის საჭიროება. საქმე ისაა. რომ აზროვნებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს რაიმე ღირებულება, თუ რომ იგი მთლიანად ცნობილია, თუ რომ იგი, ასე ვთქვათ, თავიდან ბოლომდე სუბიექტის შინაგანი მხედველობის არეში მიმდინარეობს: აზროვნებას, როგორც უაღრესად აქტიურ პროცესს, განუწყვეტელი თვალყურის დევნება, განუწყვეტელი კონტროლი ესაჭიროება.

მაგრამ, როგორ, რა სახით შეიძლება გვეძლეოდეს აზროვნების შინაარსი, როდესაც იგი განყენების მაღალ საფეხურებს აღწევს. განყენებული სწორედ იმას ნიშნავს, რომ იგი უშუალოდ არაა მოცემული. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, აუცილებელია უსათუოდ რამენაირად მაინც გვეძლეოდეს იგი. ამ შემთხვევაში სრულიად განსაკუთრებულ როლს **მეტყველება** ასრულებს. სიტყვაზე უკეთ განყენებული აზრის მოცემულობად გადაქცევა არაფერს არ შეუძლია. საქმე ისაა, რომ სიტყვა თავისთავად ყოველგვარ საკუთარ შინაარსს მოკლებულია: იგი ბგერაა და მეტი არაფერი, ესე იგი, წმინდა თვალსაჩინო განცდაა. მაშასადამე, არაფერი გვიშლის ხელს მის შინაარსად განყენებული აზრი ვაქციოთ და ამით ამ უკანასკნელს ხელსახები, თვალსაჩინო ობიექტური განსახიერება მივცეთ: **სიტყვა განყენებული აზრის ობიექტივიცაა**. იგი არათვალსაჩინო განცდის უშუალო მოცემულობად გადაქცევის საშუალებას იძლევა. უიმისოდ, მაშასადამე, განყენებული აზროვნების აქტიური გაშლა შეუძლებელი იქნებოდა.

ამრიგად, თვალსაჩინო, სენსორული შინაარსი პირველ რიგში სიტყვაში ხვდება არათვალსაჩინო აზრს და ამ უკანასკნელს განვითარებისა და გაშლის შესაძლებლობას უქმნის. ამიტომ, რასაკვირველია, სამართლიანია, როდესაც ცნებითს, განყენებულ აზროვნებას ვერბალურ (სიტყვიერ) აზროვნებასაც უწოდებენ.

3) მაგრამ თვალსაჩინო შინაარსი სხვა მხრივაც დებულობს მონაწილეობას აზროვნების მიმდინარეობაში. თუ სიტყვას საკუთარი შინაარსი არა აქვს და ამიტომ მისი ჩარევა აზროვნების პროცესში ამ უკანასკნელზე შინაარსეულად არ ახდენს გავლენას, სხვა სენსორულ შინაარსებზე ამას ვერ ვიტყვით: **წარმოდგენას**, როგორც უნდა იყოს იგი, ყოველთვის აქვს თავისი შინაარსი, და ყოველთვის სინამდვილის უშუალო ასახვის მიზანს ემსახურება. მაშასადამე, განყენებულ აზროვნებასთან, რომელიც სწორედ განყენებულს და არათვალსაჩინოს ენება, მას არაფერი არ უნდა ჰქონდეს საერთო. მიუხედავად ამისა, ექსპერიმენტულად დამტკიცებულ ფაქტად უნდა ჩაითვალოს, რომ ჩვენი განყენებული აზროვნების პროცესში თვალსაჩინო განცდებიც, კონკრეტული საგნობრივი წარმოდგენებიც, უეჭველ მონაწილეობას დებულობენ. როგორც უნდა იყოს ამოცანა, მისი გადაწყვეტის პროცესი არასოდეს ისე არ მთავრდება, რომ სუბიექტის ცნობიერებაში საგნობრივი წარმოდგენების რიგმა არ იჩინოს თავი.

ავიღოთ ერთი მაგალითი! ცდისპირს დავალება ეძლევა: ორ სიტყვას, რომელსაც მას მიაწოდებენ, ზემდებარე ცნება მოუნახოს (მაგალითად, ვაჟი – ქალი, ზემდებარე ცნება იქნება – **ადამიანი**) და შემდეგ ანგარიში მოგვცეს, თუ რა განცდები ჰქონდა მას სიტყვების გაგონების მომენტიდან პასუხის მიცემამდე.

ერთერთი ოქმიდან ამონაწერი ასეთია: ეძლევა ორი სიტყვა: **გამართლება - ქვითარი**. ც. პ.-ის დაკვირვება: ერთხანს დაბნეულად ვგრძნობდი თავს, მაგრამ მალე ხატოვანი წარმოდგენა გამიჩინდა... იგი მხოლოდ ხატი იყო, ისე არაფერს არ აღნიშნავდა სინამდვილიდან, თითქოს სასამართლოს სცენა იყო გადმოცემული, მაგრამ ისე, რომ მისი აღწერა არ შეიძლება. ამას მეორე სურათი დაემატა, ერთი მარჯვნივ იყო, მეორე მარცხნივ. ეს მეორე სურათი წარმოადგენდა ხელს, რომელიც წერდა; ვინც წერდა, არ ჩანდა, მარტო ხელი იყო სურათზე. და აი, მივხვდი, რას შვრებოდა ეს ხელი, რას ნიშნავდა მისი წერა (და ასე გადაწყვედა ამოცანა: ც. პ.-მა დაასახელა ზემდებარე ცნება).

როგორც აქედან ჩანს, სუბიექტს სრულიად თვალსაჩინო წარმოდგენები უჩნდება. შეიძლება ზოგი მათგანი გაურკვეველიც იყოს, წვრილმანები არ ჩანდეს; მაგრამ ის, რაც არის, უდაოდ გრძობადია, და, მაშ, **არ შეიძლება აზრთან, ცოდნასთან იქნეს გაიგივებული**. მაგრამ აქვს თუ არა მას რაიმე შინაგანი კავშირი ამ უკანასკნელთან?

შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ეს ხატოვანი წარმოდგენები სრულიად შემთხვევით ჩნდებიან, რომ მათ მხოლოდ უბრალო ასოციაციური კავშირი აქვთ ამოცანის ელემენტებთან, მაგალითად, სიტყვებთან, რომელსაც მიწოდებული ამოცანა შეიცავს. მაგრამ სათანადო ექსპერიმენტული მასალის ანალიზიდან ჩანს, რომ ეს ასე არაა (**ვილფოლი**). რასაკვირველია, არის შემთხვევები, რომ ესა, თუ ის წარმოდგენა წმინდა ასოციაციური გზით იჭრება ცნობიერებაში; მაგრამ ეს იმდენად იშვიათი მოვლენაა, რომ ზოგიერთი მკვლევარი, მაგალითად, **ზელცი**, სრულიად უარყოფს ასეთი შემთხვევების შესაძლებლობას. სამაგიეროდ როგორც წესი მოაზროვნე სუბიექტის ცნობიერებაში წამოჭრილი თვალსაჩინო შინაარსის წარმოდგენები ამოცანასთან არიან **არსებითად** დაკავშირებული. ისინი რაღაც როლს ასრულებენ აზროვნების პროცესში, მათ რაღაც გარკვეული ფუნქცია უნდა ჰქონდეთ.

რაში მდგომარეობს ეს ფუნქცია? იგი სხვადასხვაგვარი აღმოჩნდა:

1) უწინარეს ყოვლისა, არის შემთხვევები, რომ აზროვნების პროცესში აღმოცენებული თვალსაჩინო შინაარსის წარმოდგენები არათვალსაჩინო აზრის **ილუსტრაციის** მეტს არაფერს წარმოადგენენ. ისინი წინ როდი უსწრებენ ჩვენს აზრებს, არამედ თან ახლავან მათ და ამოცანის გადაწყვეტაზე უშუალო გავლენას არ ახდენენ.

2) ზოგჯერ სუბიექტს არაჩვეულებრივ ცხოველი თვალსაჩინო ხატი უჩნდება. ასეთ შემთხვევებში თვალსაჩინო წარმოდგენა ხშირად **შემაფერხებელ** გავლენას ახდენს აზროვნების პროცესზე: ცხოველი წარმოდგენა ან თვითონ იტაცებს სუბიექტს და ხელს უშლის მას ყურადღება ამოცანის გადასაწყვეტად წარმართოს, ან - სწორედ იმის გამო, რომ ძალიან ნათელ სურათს წარმოადგენს - ნაადრევად ათავებინებს აზროვნების პროცესს; ანდა, რა მიმართებაც ამ ცხოველ წარმოდგენებს შორის არის, ამოცანის ელემენტებს შორისაც იმას აგულისხმებინებს. მოკლედ: აზროვნების მიმდინარეობაში წამოჭრილი თვალსაჩინო შინაარსი ზოგჯერ შემაფერხებელ გავლენას ახდენს მასზე. მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ ხდება, როდესაც წარმოდგენა თვალსაჩინოების მაღალ დონეს აღწევს.

3) უფრო ხშირია შემთხვევები, რომ თვალსაჩინო წარმოდგენა კი არ აფერხებს აზროვნებას, არამედ, პირიქით, ხელს უწყობს მას. საგულისხმოა, რომ ასეთ შემთხვევებში იგი, ჩვეულებრივ, სრულიად მოკლებულია თვალსაჩინოების იმ მაღალ დონეს, რომელიც შემაფერხებელი წარმოდგენებისთვის აღმოჩნდა დამახასიათებელი. ამ შემთხვევებში იგი შედარებით **ზოგადის, გაურკვეველი** სახისაა: ვერ იტყვი ზუსტად, რას გამოხატავს ეს წარმოდგენა: „ცხოველია, შეიძლება ხარი იყოს, ან ძროხა, ან ცხენი...“ ერთი სიტყვით, ამ შემთხვევაში უეჭველად **თავისებურს** გრძობადს შინაარსთან გვაქვს საქმე: უდაოა, რომ იგი თვალსაჩინო შინაარსს, გრძობად ხატს წარმოადგენს, და ამით იგი სხვა გრძობადი მასალისგან არაფრით განსხვავდება; მაგრამ ამავდროს ეს გრძობადი შინაარსი ისეთია, რომ მას ინდივიდუალური გარკვეულობა აკლია: იგი შეიძლება ესეც იყოს და ისიც... ამ მხრივ იგი უფრო ინტელექტუალურს, არათვალსაჩინო შინაარსს უახლოვდება.

შეიძლება ითქვას. რომ ამ შემთხვევაში ერთგვარს. ინტელექტუალიზირებულ ხატთან გვაქვს საქმე, და ესაა, რომ მას განსაკუთრებულ ღირებულებას ანიჭებს აზროვნებისთვის. წინათ წარმოდგენის ასეთი ინტელექტუალიზაციის შესაძლებლობას სრულიად უარყოფდნენ: სამკუთხედი ან ტოლგვერდი შეიძლება იყოს ან არატოლგვერდი, და ამიტომ შეუძლებელია წარმოიდგინო „**სამკუთხედი საზოგადოდ**“, რომელიც ისიც იქნებოდა და ესეცო, ამბობდა **ბერკლი**. მაგრამ დღეს უკვე დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ **ბერკლი** ცდებოდა: ინტელექტუალიზირებული წარმოდგენის არსებობა უდაო ფაქტად ითვლება (**მესერ, ვილფოლი, რუბინშტეინ** და სხვა).

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ გასაგებია, რომ ასეთ წარმოდგენას საკმაოდ დიდი როლის შესრულება შეუძლია აზროვნების პროცესში. როდესაც სუბიექტს ასეთი წარმოდგენები უჩნდება, ეს არ ნიშნავს, რომ ამოცანის გადაჭარის პროცესი პირველად ამ მომენტიდან ადგებოდეს სწორ გზას. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთი წარმოდგენების აღმოცენებას უკვე წინ უსწრებს ერთგვარი მდგომარეობა, რომელიც ამოცანის სწორი გადაჭარის **განწყობა** უნდა წარმოადგენდეს, და ეს გაურკვეველი წარმოდგენები, რომელნიც ამოცანის სწორი გადაჭარის პროცესს ეხმარებიან, ამ განწყობის ნიადაგზე

უნდა იყვნენ აღმოცენებული. ამით აიხსნება, რომ ისინი სწორი გადაწყვეტიცენ მიუთითებენ და განყენებულ აზროვნებას შესატყვის დასაყრდენსა და მიმართულებას აძლევენ.

4) არათვალსაჩინო აზრისა და თვალსაჩინო შინაარსის მჭიდრო კავშირი სხვანაირადაც იჩენს თავს. თანამედროვე ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში საკმაო ხანია ცნობილია, რომ აზროვნების პროცესში კიდევ ჩნდება ერთგვარი თავისებური თვალსაჩინო შინაარსი – სქემა – **რომელიც გარეგნულად** ძალიან ჰგავს ზემოდ აღწერილს საგნობრის, გაურკვეველ წარმოდგენებს, მაგრამ მათგან მაინც თვალსაჩინოდ განსხვავდება (ბიულერი, შტერნი). მაშინ როდესაც საგნობრივი წარმოდგენა არათვალსაჩინო აზრის გათვალსაჩინობას, მისს, ასე ვთქვათ, განსახიერებას თუ გამოხატულებას იძლევა, სქემა მხოლოდ მისი **სიმბოლოს** როლს ასრულებს. მიუხედავად ამისა, მისი როლი აზროვნების პროცესში მაინც დიდია. **ბიულერი** განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას მიაწერს მას: „ძალიან დიდ სამსახურს უწევს ცნებითს აზროვნებას სქემატური წარმოდგენა, რომელიც უკვე ძლიერ ადრე უმუშავდება ბავშვს“-ო, ამბობს იგი.

როგორია ეს სქემატური წარმოდგენა, ეს შემდეგი მაგალითებიდან ჩანს: ერთერთ ცდისპირს ორი ცნება ეძლევა, რომელიც მან ზემდებარე ცნებაში უნდა გააერთიანოს. „მეორე სიტყვა რომ გავიგონე, ორივე ცნებას შორის მიმართება დავამყარე; ამ დროს მე **სამკუთხედის სქემა** გამიჩნდა, რომელიც ყოველთვის მაქვს ხოლმე, როდესაც ზემდებარე ცნებას ვეძებ“-ო, ამბობს იგი. მეორე ც.პ.: „ეხლაც გამიჩნდა ორივე სიტყვისთვის **სქემა** – თითქოს თქვენ ქალღმერთ გეჭირათ ხელში, და ერთი მოცემულ სიტყვათაგანი ზემოდ იყო ამ ქალღმერთზე მოთავსებული, მეორე ქვემოდ. ოღონდ თვითონ სიტყვებს ვერ ვხედავდი: მე მხოლოდ ადგილს ვხედავდი ერთისას და მეორისას... აი, თითქოს ახლაც გადამაქვს თვალი ერთიდან მეორეზე...“

ასეთი სიმბოლოები ორგვარია: **ფორმალური**, რომელიც ამოცანის ფორმალურ მხარეს ეხება, და **შინაარსეული**, როდესაც იგი მოცემული ამოცანის შინაარსის სიმბოლოს წარმოადგენს.

ფორმალურ სქემებს ზემოდ მოყვანილ მაგალითებში ვხვდებით (სამკუთხედი, სივრცეში განლაგების სქემა). რაც შეეხება შინაარსეულ სქემატურ წარმოდგენას, მის ნიმუშს შემდეგი დაკვირვება იძლევა (ისევ ვილფოლის გამოკვლევიდან):

(გმირობა – დასრულებულობა). უნდა მოინახოს ზემდებარე ცნება: ც.პ.: გაურკვეველი ხატები, მეორე სიტყვის გასათვალსაჩინებლადაც გაჩნდა წარმოდგენა: იგი (დასრულებულობა) მარცხნივ იდგა – მასალი პირამიდის სახით.

რაც შეეხება ამ სქემატური წარმოდგენების ფუნქციას. იგი არსებითად ისეთივეა, როგორიც საგნობრივი წარმოდგენების შემთხვევაში დავადასტურეთ. ზოგ შემთხვევაში იგი **ილუსტრაციის** როლს ასრულებს, ზოგში კიდევ აზროვნების **დასაყრდენის** როლს, რომელიც აზროვნების მსვლელობას ადვილებს და აზუსტებს.

ამრიგად, არათვალსაჩინო აზრისა და თვალსაჩინო გრძნობადს ფსიქიკურ შინაარსებს შორის არავითარი უფსკრული არ არსებობს, როგორც ამას ფსიქოლოგიური სენსუალიზმი და რაციონალიზმი გულისხმობდნენ: არ არის მართალი, თითქოს შემეცნების ერთადერთს წყაროს ან ჩვენი გრძნობები შეადგენენ და ან ჩვენი გონება. არა! დიალექტიკური ლოდიკა **ან-ან-ის** ფორმულას არც აქ იზიარებს და აზროვნებისა და გრძნობელობის ერთიანობის დებულებას იცავს. აზროვნების თანამედროვე ფსიქოლოგია თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ ეს დებულება სწორია: შეგრძნებასა და განყენებულს არათვალსაჩინო აზრს შორის უწყვეტი კავშირი არსებობს, რომელიც ინტელექტუალიზირებული საგნობრივი წარმოდგენებისა და სიმბოლური სქემატური წარმოდგენების შუალაობით ხორციელდება.

ა. ცნება

1. აზრი და თვალსაჩინობა

ჩვენთვის ამჟამად უდაოა, რომ აზრის თვალსაჩინო შინაარსებზე დაყვანა შეუძლებელია. მიუხედავად ამისა, არანაკლებ უდაოა ისიც, რომ თავისთავად არათვალსაჩინო აქტი, აზრი, მაინც უთუოდ თვალსაჩინო განცდებთანა დაკავშირებული: ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ამ კავშირის გარეშე აზროვნება შეუძლებელია. მაგრამ აზრისა და თვალსაჩინო წარმოდგენის ერთიანობა მარტო ამაში როდი იჩენს თავს. საგულისხმოა, რომ, მეორის მხრივ, თვითონ თვალსაჩინო განცდაც – აქმა იქნება იგი თუ წარმოდგენაშიც უთუოდ რაიმე არათვალსაჩინო წარმოდგენის ერთ-დაკავშირებული. ასეთი კავშირის გარეშე ადამიანს არც აქმა შეუძლია და არც წარმოდგენა. მართლაც, როგორც ვიცით, აქმაშიც და წარმოდგენაშიც უთუოდ რაიმე საგანი იგულისხმება: ის, რაც აღიქმება ან წამოიდგინება. უიმისოდ არც აქმასა და არც წარმოდგენას არავითარი აზრი ან მნიშვნელობა არ ექნებოდა. მაშასადამე, აქმაში არა მარტო თვალსაჩინო გრძნობადი შინაარსი გვაქვს მოცემული, არამედ მასში საგნის გულისხმობის არათვალსაჩინო აქტიც დებულობს მონაწილეობას: **არათვალსაჩინო განცდის გარეშე** არც თვალსაჩინო შინაარსი არსებობს ადამიანის ცნობიერებაში.

მაგრამ აქმაში მხოლოდ ელემენტია არათვალსაჩინო აზრის. ჩვენ ვხედავთ, მაგალითად, აი, ამ

წიგნს როგორც სრულიად თვალსაჩინო მოცემულობას: მას ეს გარკვეული ფორმა აქვს, ეს სიდიდე ეს ფერი... წიგნი – ჩვენი აღქმის საგანი – გარკვეულს გრძნობადს მონაცემს წარმოადგენს. მაშასადამე, ის, რაც აღქმაში აზრით იგულისხმება – „მისი საგანი“ – გრძნობადი, თვალსაჩინო შინაარსის სახით განიცდება. იგი ჯერ კიდევ მთლიანად ამ თვალსაჩინო შინაარსთანაა შერწყმული.

მაგრამ აზროვნების განვითარების მაღალ საფეხურზე აზრი თანდათანობით შორდება თვალსაჩინო შინაარსს და, ბოლოს, **ცნების** სახით საბოლოოდ არათვალსაჩინო განცდად ყალიბდება. ეს არ ნიშნავს, რასაკვირველია, რომ ცნებას არავითარი კავშირი არა აქვს თვალსაჩინოებასთან: ზემოდ ჩვენ დავრწმუნდით, რომ თვალსაჩინო შინაარსი უაღრესად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ცნებითი აზროვნების პროცესში.

იბადება საკითხი: როგორ ხდება ეს? როგორ ხერხდება, რომ ჩვენი აზრის საგნად, თვალსაჩინო შინაარსის ნაცვლად, არათვალსაჩინო, განუცნებელი შინაარსი იქცევა? რა ოპერაციებს მიმართავს ამისთვის აზროვნება?

2. ცნება და ზოგადი წარმოდგენა

ცნება ჩვენი ცნებითი აზროვნების ძირითად ფორმას წარმოადგენს. მაგრამ რა გვაქვს მხედველობაში, როდესაც ცნების შესახებ ვლაპარაკობთ? ჯერჯერობით, საორიენტაციოდ ასე შეიძლება გვეთქვა: ცნება ყოველი ცალკე სიტყვის **აზრს, მნიშვნელობას** წარმოადგენს. ამიტომ საკმარისია რაიმე სიტყვა დავასახელოთ – სულერთია რომელი – და ჩვენ ყოველთვის ცნებასთან გვექნება საქმე.

მაგალითად, სახლი, წიგნი, ერთობა, ცნება... მაგრამ სიტყვა მხოლოდ ლოდიკურად, ობიექტურად წარმოადგენს ნამდვილ ცნებას. ფსიქოლოგიურად, ესე იგი, თითოეული ცალკე ადამიანის ცნობიერების თვალსაზრისით, შესაძლოა, მას ბევრი არაფერი ჰქონდეს საერთო ცნებასთან. ავიღოთ მაგალითი: ვთქვათ, მოწაფეს წინადადებას ვაძლევთ დაფაზე **წრე** დახაზოს, და იგიც სწორად სწყვეტს ამ ამოცანას. ამტკიცებს თუ არა ეს გარემოება, რომ მას **წრის** ცნება აქვს. უეჭველია, სიტყვის მნიშვნელობა მან იცის. მაშასადამე, თითქოს ცნებაც უნდა ჰქონდეს. მაგრამ შესაძლოა ისიც, რომ იგი ამ სიტყვის მნიშვნელობად **ცნებას** კი არა, სხვას რასმე გულისხმობდეს, რაც ცნება არ არის, მაგრამ ამ შემთხვევაში ცნების როლს ასრულებს, მის ფუნქციონალურ ეკვივალენტს წამოადგენს: მაგალითად, შესაძლებელია სუბიექტს წრის ე. წ. **ზოგადი წარმოდგენა** ჰქონდეს და ამ ფიგურის სწორი დახაზვის შესაძლებლობას მას მხოლოდ ეს აძლევდეს.

მართლაცადა, ასოციაციური ფსიქოლოგია არსებითად ზოგად წარმოდგენასა და ცნებას შორის ვერავითარ განსხვავებას ვერ ხედავდა. საჭიროა გაირკვეს, რამდენად მართებულია ასეთი შეხედულება.

რა არის ზოგადი წარმოდგენა? ყველაზე უკეთესი იქნებოდა თუ ამ კითხვას ასოციაციური ფსიქოლოგიის მიხედვით ვუბასუხებდით. უეჭველია, მოწაფეს წრის სახელწოდებით არა ერთი ფიგურა უნახავს: ამ ფიგურებს ფერი და სიდიდე ხშირად ძალიან განსხვავებული, მაგრამ ფორმა ყოველთვის ერთი ექნებოდათ. ამიტომაც ამ ფორმის ხშირი, განმეორებითი აღქმის გამო, სუბიექტის ცნობიერებაში სწორედ მისი წარმოდგენა უნდა განმტკიცებულიყო; ხოლო ფერისა და სიდიდის მომენტი, მათი ცვალებადობის გამო, უნდა დაჩრდილოებულიყო. მაშასადამე, სუბიექტს, წრის სახელწოდებასთან დაკავშირებით, ფორმის მხრივ გარკვეულის, მაგრამ სხვა მხრივ გაურკვეველი ფიგურის წარმოდგენა უნდა შემუშავებოდა. ასეთ წარმოდგენას სრულიად სამართლიანად **ზოგად წარმოდგენას** უწოდებენ. და მართლაც, განა შეიძლება იგი ერთი რომელიმე გარკვეული წრის წარმოდგენად ჩაითვალოს? მას ხომ არც ფერი აქვს გარკვეული და არც სიდიდე. მას მხოლოდ ფორმა აქვს გარკვეული. ანდა უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, თვითონ იგი ყველა თავის ნაწილში ერთნაირად მკაფიო არ არის, მაგრამ როგორც ხატი მაინც სრულიად გარკვეულია. გაურკვეველია იგი მხოლოდ **ფუნქციონალურად**, და ამიტომ, შესაძლოა, სურვილისდა მიხედვით დიდ წრესაც წარმოადგენდეს და პატარასაც, შავად დახაზულსაც და წითლად დახაზულსაც.

და აი, როდესაც ჩვენს მოწაფეს წრის დახაზვას ვავალებთ, შესაძლოა, მის ცნობიერებაში სწორედ ეს ბუნდოვანი, ან ფუნქციონალურად გაურკვეველი წარმოდგენა ჩნდებოდეს და დავალების სწორად შესრულების შესაძლებლობას ეს აძლევდეს.

ვთქვათ, ჩვენ ვკითხვთ მოწაფეს, თუ რა არის წრე. მისი პასუხი – იმ შემთხვევაში, თუ იგი წრის ზოგად წარმოდგენას ეყრდნობა – დაახლოებით ასეთი იქნება: წრე მრგვალი ფიგურა არისო. როგორც ვხედავთ, იგი წრის, როგორც თვალსაჩინო ხატის, ზოგიერთ ნიშანს ასახელებს. შეგვიძლია თუ არა ვიფიქროთ, რომ მას წრის ცნება აქვს? ამის გამოსარკვევად აუცილებელია მისი განსაზღვრა იმ განსაზღვრას შევადაროთ, რომელსაც შესატყვისი მეცნიერება – ამ შემთხვევაში გეომეტრია – იძლევა, და რომლის მიხედვითაც წრე დახშულ ხაზს წარმოადგენს, რომლის ყველა წერტილიც თანაბრად არის ერთსადაიმავე წერტილს, როგორც თავის ცენტრს, დაშორებული. ჩვენ ვხედავთ, განსხვავება ამ ორ განსაზღვრას შორის დიდია: პირველ შემთხვევაში წრის ერთერთი **გრძნობადი თვისება**, სახელდობრ, მისი **სიმრგვალება** ძირითად ნიშნად დასახელებული; მეორე შემთხვევაში ასეთი ნიშნის როლს მისი ნაწილების **მიმართება** ასრულებს. ეს განსხვავება ძირითადია, და იგი არა მარტო ამ

კერძო შემთხვევაში გვხვდება, არამედ საზოგადოდაა ცნებისა და ზოგადი წარმოდგენისთვის დამახასიათებელი.

მაგრამ თუ ეს ასეა, თუ ზოგადი წარმოდგენა ყოველთვის თვალსაჩინო, გრძობადი მასალითაა აგებული, ხოლო ცნება განსაკუთრებით მიმართებებს გვითვალისწინებს, მაშინ, ცხადია, რომ ზოგადი წარმოდგენისა და ცნების აღმოცენების გზებიც არსებითად უნდა განსხვავდებოდეს ურთიერთისგან.

ჩვენ ზემოდ დავინახეთ, რომ ზოგადი წარმოდგენა არსებითად ასოციაციური წარმოშობისაა. თავისთავად იგულისხმება, თუ ცნება არათვალსაჩინო ხატს, არამედ მიმართებათა ცოდნას წარმოადგენს. ასოციაციის გზით, ესე იგი, მექანიკურად, მისი გაჩენა სრულიად შეუძლებელი უნდა იყოს. ცნება სუბიექტის აქტიობას გულისხმობს, აქტიობას, რომელიც მიმართებათა გამოყოფას. მათს ერთგვარ შერჩევაა და ფიქსაციას უდევს საფუძვლად.

ზოგადი წარმოდგენა იმ ნიშნებს შეიცავს, რომელიც ჯგუფის ყველა ეგზემპლიარს აქვს, ესე იგი, ზოგად ნიშნებს. ცნებაზე ეს არ ითქმის: ცნება ზოგად ნიშნებს კი არ შეიცავს, არამედ **არსებითს** ნიშნებს, ესე იგი, იმ ნიშნებს, რომელიც აუცილებელია და ძირითადი ყველა იმ ობიექტისთვის, რომელსაც ეს ცნება ეხება. თავისთავად იგულისხმება, ასოციაციის გზით ამ ნიშნების ცნობიერების წინა რიგზე წამოწევა შეუძლებელია. მათ შერჩევა ესაჭიროებათ, მონახვა და შეფასება. მათი დადგენა მხოლოდ შემეცნების აქტიობის ნიადაგზე შეიძლება. გარეშე მიზანდასახული აქტიობის ჩარევისა. ამა თუ იმ ნიშნის შემეცნებითი ღირებულების. მისი არსებითობის შეფასება სრულიად წარმოუდგენელი იქნებოდა. ასეთი როლისთვის ასოციაცია აბსოლუტურად გამოუსადეგარია.

3. ცნების შემუშავების პროცესი

როგორ ჩნდება ცნება? პირველ რიგში ხაზგასმით უნდა იქნეს აღნიშნული, რომ ცნების აღმოცენებას ყოველთვის გარკვეული **შემეცნებითი ამოცანა** უძღვის წინ. ზოგადი წარმოდგენისთვის ეს საჭირო არ არის, მაგრამ ცნებისთვის, როგორც შემეცნების ერთერთი ფორმისთვის, ეს აუცილებელია. ამიტომაა, რომ ცნების შინაარსში ზოგადი ნიშნები როდი შედის, არამედ იგი **არსებითი** ნიშნებისგან შესდგება.

როგორც სათანადო ექსპერიმენტებიდან გამოიკვავა, ამ შემეცნების ამოცანას მართლა განსაკუთრებით გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ცნების შემუშავების პროცესში. საქმე ისაა, რომ მთელი აზროვნების პროცესი, რომელიც ამ ამოცანის იმპულსით არის გამოწვეული, მისი ზეგავლენისა და მისი კონტროლის ქვეშ მიმდინარეობს: ამ უამრავ მომენტსა და ნიშანს შორის, რომელიც ყოველთვის აქვს ქვემდებარე ობიექტებს, სუბიექტის ცნობიერებაში განსაკუთრებით ის ნიშნები იკაფავენ გზას, რომელთაც სწორედ დასმულ ამოცანასთან აქვთ კავშირი. ეს იმიტომ ხდება, რომ სუბიექტი ამ ამოცანის თვალსაზრისით ავლებს თვალს მის განკარგულებაში მყოფ ობიექტებს და ამ თვალსაზრისით აწარმოებს მის **ურთიერთ-შედარებას**.

ამრიგად, შემეცნებითი ამოცანის მიღება და მისი ასპექტით სათანადო მასალის გადახედვა და შედარება ძირითადი ნაბიჯია^ რომლითაც ყოველი ცნებითი აზროვნება იწყება. იმისდა მიხედვით, თუ როგორია ჩვენი შემეცნებითი მომზადებულობის დონე, ქვემდებარე მასალის შედარების შედეგად ჩვენს ცნობიერებაში ან უფრო შესატყვისი ნიშნები იწევენ წინ ან ნაკლებ შესატყვისნი. ჩვენი ცნების სიაგვარგე ამაზეა დამოკიდებული.

მაგრამ ცნებამდე ჯერ კიდევ შორსაა. პირველი, რაც ეხლა უნდა მოხდეს, ეს ისაა, რომ სუბიექტი ამ ნიშნებს უნდა დაეუფლოს, რათა შემდეგში მათი თავისუფალი გამოყენება შესძლოს. ეს კი პირველ რიგში მთლიანი წარმოდგენების დაშლას გულისხმობს, სადაც ეს ნიშნებია მოცემული. მთლიანი წარმოდგენა, ესე იგი, მთლიანი ობიექტის ასახვა, ამიერიდან სუბიექტს სრულიად აღარ ესაჭიროება: მას მხოლოდ ის ცალკეული ნიშნები აინტერესებს, რომელიც ამოცანის შესატყვისად იქნა ცნობილი. ამისთვის, ესე იგი, განსაზღვრული ნიშნების **მთლიანიდან ამოკრეფისთვის** და **მათზე იზოლირებული აზროვნებისთვის** ახალი გონებრივი ოპერაციაა აუცილებელი, ე.წ. **აბსტრაქცია** ანუ **განყენება**.

მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ აბსტრაქციის შემთხვევაში ყოველთვის ე.წ. **ნიშნებთან** გვაქვს საქმე, ესე იგი, მთლიანი ობიექტის მხარებთან, რომელთაც რეალურად მხოლოდ ობიექტში შეუძლიათ არსებობა, და რომელნიც, მაშასადამე, **დამოკიდებულ მომენტებად** უნდა იქნენ ცნობილნი. იმისთვის რომ ამ **დამოკიდებულ** შინაარსების დამოუკიდებელი წარმოდგენის შექმნა შევძლოთ, საჭიროა ისინი იმ მთლიანიდან გამოეყოთ, რომლის დამოკიდებულ მომენტებსაც შეადგენენ (ამას „**პოზიტურ აბსტრაქციას**“ უწოდებენ) და ამავე დროს ისიც შევძლოთ, რომ თვითონ მთლიანი, ყველა მისი დანარჩენი მომენტით, ყურადღების გარეშე დავტოვოთ (ე. წ. „**ნეგატიური აბსტრაქცია**“).

ამის მიხედვით, თითქოს შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ აბსტრაქცია ყურადღების მოქმედების ერთერთ ფორმას წარმოადგენს. მაგრამ ნამდვილად ეს ასე არ არის. ყურადღებას რომ რასმე აქცევ, ამისი შედეგი ისაა, რომ საგანი ან მისი რომელიმე მხარე **ნათელი** და **მკაფიო** ხდება. მეტი არაფერი. აბსტრაქციის შემთხვევაში კი საქმე სინათლეს კი არა, დამოუკიდებელი ნაწილის თუ მომენტის

მთლიანიდან **გამოყოფას** ეხება. ყურადღება ნათელ წარმოდგენას იძლევა, აბსტრაქცია – მთლიანი-დან ნაწილობრივი მომენტის გამოყოფის შესაძლებლობას. მართალია, იმისთვის რომ მთლიანს რაიმე მომენტი გამოჰყო, საჭიროა მისი ნათელი წარმოდგენა გქონდეს, ე .ი. აბსტრაქციისთვის ყურადღებაა საჭირო, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ პირველი მეორეზე უნდა იქნას დაყვანილი.

ამრიგად, აბსტრაქცია ყველა იმ ნიშნის გამოყოფის შესაძლებლობას იძლევა, რომელიც ცნების შინაარსად არის განზრახული.

მაგრამ ცნების შემუშავების პროცესი ჰერ კიდევ არაა დამთავრებული. საქმე ისაა, რომ აბსტრაქტიზებული ნიშნები სათითოოდ რომელიმე მთელის დამოკიდებულ მომენტებს წარმოადგენენ, რომელნიც ახლა ამ მთლიანიდან ამოღებულნი არიან და, მაშასადამე, თავის სუბსტრატს, თავის მატარებელს, მოკლებულნი არიან. იმისთვის რომ აბსტრაქტიზებული ნიშნები ახალი მთლიანის სახით გაერთიანდნენ, ესე იგი, **ცნებად** იქცნენ, საჭიროა მათ რაიმე თვალსაჩინო დასაყრდენი, რაიმე სუბსტრატი მიეცეს, რაც მათ ობიექტივაციას მიაჩვენებდა და სინამდვილის ჩვეულებრივ მოვლენად გადააქცევდა. ასეთ დასაყრდენს **სიტყვა** წარმოადგენს. აბსტრაქტიზებული, დამოკიდებული, იზოლირებული მომენტები სიტყვაში ერთიანდებიან, დამოუკიდებელ მთლიანობად იქცევიან და ობიექტური სამყაროს ჩვეულებრივ მოვლენებად ხდებიან. ნამდვილი ცნების შესახებ მხოლოდ ამიერიდან შეიძლება ვილაპარაკოთ.

მაგრამ სახელდების მნიშვნელობა სწორად არ იქნებოდა გაგებული, თუ ყურადღებას მხოლოდ იმ გარემოებას მივაქცევდით, რომ სიტყვაში აბსტრაქტიზებულ ნიშანთა გაერთიანება ხდება. გადამწყვეტი მნიშვნელობა უფრო მეორე მომენტს აქვს, სახელდობრ, იმას, რომ სიტყვა ჩვენი აზროვნების პროდუქტის, ცნების შინაარსის, ობიექტივაციის შესაძლებლობას იძლევა. ჩვენი აზრი ობიექტურ მოცემულობად სიტყვაში იქცევა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ აზრი და სიტყვა ერთს მთლიანობად ირწყმება; სიტყვა და მისი შინაარსი, მისი მნიშვნელობა, ესე იგი, მასში გაერთიანებული აბსტრაქტიზებული ნიშნები, ცალცალკე როდი განიცდება, არამედ როგორც ერთი განუყრელი მთლიანი. ამიტომაც საკმარისია, რაიმე სიტყვა გავიგონოთ, მაგალითად, **წრე**, რომ ჩვენს ცნობიერებაში იმწამსვე ბგერების კომპლექსის კი არა, თვითონ წრის წარმოდგენა გაჩნდეს. სიტყვა და მისი მნიშვნელობა ისე მტკიცედ არიან ურთიერთთან დაკავშირებულნი. ისე განუყრელად არიან ურთიერთში შერწყმულნი, რომ ბავშვი, მაგალითად, თავისი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე **საგანსა** და მის **სახელს** შორის ვერავითარ განსხვავებას ვერ ხედავს. წრე, მაგალითად, მისთვის **სიტყვა** კი არ არის, თვითონ ფიგურაა.

ამრიგად, ცნება სიტყვისა და მასში გაერთიანებული შინაარსის **შერწყმითს მთლიანობას** წარმოადგენს.

ამის ბუნებრივი შედეგი ისაა, რომ სიტყვის მნიშვნელობა – მასში და მასთან გაერთიანებული შინაარსი – ისევე ერთნაირი ხდება ყველასთვის, როგორც თვითონ სიტყვა ყველასთვის ერთნაირი. სიტყვა და მისი მნიშვნელობა, მაშასადამე, **ცნება**, ყველას მიერ ერთნაირად იაზრება. ამიტომ ის თვალსაჩინო გრძობადი შინაარსი, ის წარმოდგენები, სიმბოლური სქემები და ილუსტრაციები, რომელნიც ყოველთვის დასტურდება ცნებითი აზროვნების პროცესში, მაგრამ ყოველთვის მეტად თუ ნაკლებად ინდივიდუალური ხასიათის მატარებელნი არიან. არასდროს თვითონ ცნების შინაარსში საბოლოოდ არ რჩებიან. ნამდვილი ცნების შინაარსი ყოველთვის **იწმინდება ამ გრძობადი შენარევიდან და მარტო გარკვეულ აზრად ყალიბდება**. სხვათა შორის, ამით აიხსნება ის გარემოება. რომ სიტყვა ადამიანთა ურთიერთობის ეგოდენ მნიშვნელოვან იარაღს წარმოადგენს.

იბადება საკითხი: როგორ ხდება სახელდება? როგორ ხერხდება სიტყვისა და მისი მნიშვნელობის შერწყმა?

ჰერ-ერთი, ძველი შეხედულება, რომლის მიხედვითაც, სიტყვა ასოციაციურადაა თავის მნიშვნელობასთან დაკავშირებული, დღეს საზოგადოდ, დაძლეულად უნდა ჩაითვალოს. სათანადო ცდების შედეგად გამოირკვა. რომ ბგერათა კომპლექსებისა და გარკვეული ობიექტების ასოციაციურ დაკავშირებას არასდროს არ შესწევს ძალა ბგერების კომპლექსი ობიექტების სახელად აქციოს: ამ ნიადაგზე, საუკეთესო შემთხვევაში, შესაძლოა, ბგერამ **სიგნალის** მნიშვნელობა მოიპოვოს. სამაგიეროდ, აღმოჩნდა, რომ სიტყვისა და მისი მნიშვნელობის შერწყმის, ცნების, საბოლოო ჩამოყალიბების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს **სოციალური** კონტაქტის საჭიროება, ურთიერთგაგებინების მოთხოვნილება წარმოადგენს. ბგერების კომპლექსი ამ ურთიერთობის პროცესში იქცევა ნამდვილ სიტყვად, ამ ურთიერთობის პროცესში იძენს **მნიშვნელობას**. როგორ ხდება ეს, განსაკუთრებით ეს ნათლად ჩანს ცნების შემუშავების მეორე უფრო ჩვეულებრივი გზის განხილვიდან.

4. ცნების გაგება

ცნების შემუშავება ყოველთვის ასე როდი ხდება. ეს გზა მხოლოდ მაშინაა აუცილებელი, როდესაც ჩვენს წინაშე ახალი ცნების შექმნის ამოცანა დგას. მაგრამ უფრო ხშირია შემთხვევა, რომ ცნება უკვე შემუშავებულია, და არსებობს სიტყვები რომელნიც ამ ცნების აღსანიშნავად არიან

შემოღებული; მაგრამ ჩვენ არ ვიცნობთ ამ ცნებას და არ გვესმის ამ სიტყვების მნიშვნელობა. სხვანაირად: ისინი მხოლოდ ბგერების კომპლექსს წარმოადგენენ ჩვენთვის და არა ნამდვილ ცნებებს. იბადება საკითხი: როგორ ხდება ამ ცნებების დაუფლება? როგორ იძენენ ბგერების კომპლექსები მნიშვნელობას? როგორ იქცევიან ისინი ჩვენთვის ნამდვილ ცნებებად?

ამ საკითხის შესახებ არსებული ექსპერიმენტული გამოკვლევების მიხედვით მდგომარეობა დაახლოებით შემდეგნაირად უნდა წარმოვიდგინოთ:

გარკვეული სიტყვა, როგორც ცნება, გარკვეულ პირობებში. გარკვეული ობიექტების მიმართ იხმარება. როდესაც ჩვენ სწორედ ამ პირობების ნიადაგზე ვიმყოფებით ურთიერთობაში ვინმესთან, ჩვენთვის აუცილებელი ხდება როგორც სწორი გაგება ამ სიტყვისა, ისე მისი სწორი გამოყენებაც: უამისოდ ჩვენი კონტაქტი დაირღვეოდა. ეს გარემოება გვაიძულებს, აღნიშნული სიტყვის ხმარების ყველა კერძო შემთხვევაში, დავუკვირდეთ, თუ რის მიმართ იხმარება იგი, და, მაშ, როგორი უნდა იყოს მისი მნიშვნელობა. ეს გარემოება შესაძლებლობას გვაძლევს, პირველ რიგში ამ სიტყვის **ზოგადს**, ჯერ კიდევ **გაუნაწევრებელ** მნიშვნელობას ვწვდეთ.

რასაკვირველია, სიტყვის სრული მნიშვნელობა ჯერ კიდევ არ გვესმის, ცნება ჯერ კიდევ არა გვაქვს. მაგრამ, სამაგიეროდ, ამ ზოგადი მნიშვნელობის ცოდნა შესაძლებლობას იძლევა თვითონ ვინმართ ეს სიტყვა და, ვნახოთ, რამდენად და როდის იქნება იგი სხვებისთვის გასაგები. იმის მიხედვით, თუ როგორი იქნება – ამ სიტყვის ხმარების სხვადასხვა შემთხვევაში – სხვების რეაქცია, ჩვენ იძულებულნი ვიქნებით სულ უფროდაუფრო ზუსტი დაკვირვება ვაწარმოოთ და, ბოლოსდაბოლოს, სწორედ იმას მივაკვლიოთ, რაც ამ სიტყვის ნამდვილ მნიშვნელობაში იგულისხმება.

ეს მომენტი ცნების წვდომის **კრიტიკულ** მომენტს წარმოადგენს. აქამდე სიტყვა და მისი შესაძლო მნიშვნელობა მხოლოდ გარეგნულად უკავშირდებოდნენ ურთიერთს. ამიტომ ყოველთვის ასეთ განცდას ჰქონდა ადგილი: შესაძლოა, სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობა ეს კი არა, სხვა რაიმე იყოს-თქო. ახლა ერთბაშად სრულიად თავისებური განცდა ჩნდება: თითქოს რაღაც აღმოჩენას წავაწყდით: ერთბაშად ნათელი ხდება, რომ სიტყვის მნიშვნელობა სწორედ ესაა და შეუძლებელია სხვა იყოს. თავს იჩენს ტიპური **აჰა-განცდა**, რომელშიც სიტყვა და მნიშვნელობა ერთბაშად ურთიერთს ერწყმის და ერთს განუყრელ მთლიანად იქცევა. ახლა მათ შორის შემთხვევითი და გარეგანი კი არა, არსებითი და შინაგანი კავშირი განიცდება. მხოლოდ ახლა შეიძლება ითქვას, რომ ცნება გავიგე და შეიძლებისდაგვარად მისი შინაარსის შესახებ ანგარიშის მოცემაც შემიძლია.

მაგრამ რა შევიძინე მე ამით? რას გვაძლევს ცნება?

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ცნებები ინდიფერენტულ დამოკიდებულებაში როდის იმყოფებიან ურთიერთთან: ისინი მჭიდროდ და კანონზომიერად არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი და, თავის ერთობლიობაში გარკვეულ სისტემას ქმნიან. ისინი ობიექტური სინამდვილის მოვლენათა დიალექტიკური მთლიანობის ასახვას წარმოადგენენ, და, გასაგებია, რომ იზოლირებული, სხვა ცნებასთან დაუკავშირებელი ცნება არ არსებობს. ვთქვათ, ახლა ჩვენს წინაშე რაიმე საგანია, რაიმე მოვლენა, მაგალითად, **დანშული ხაზი**. თუ აღმოჩნდა, რომ მას სწორედ ის ნიშნები აქვს, რომელიც წრის ცნების შინაარსს შეადგენს, ჩვენ უყოყმანოთ მას წრედ გამოვაცხადებთ. მაშასადამე, ამ დანშულ ხაზს ჩვენი ცნებების სისტემაში გარკვეულ ადგილს მივაკუთვნებთ. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ფიგურის დამოკიდებულება სინამდვილის მრავალი სხვა მოვლენის მიმართ თავისთავად გარკვეული ხდება. მას ის ადგილი განსაზღვრავს, რომელიც ჩვენი ცნებების სისტემაში წრის ცნებას უკავია: ჩვენ უკვე ვიცით, რას უდრის მისი მოედანი (πR^2), მოკლედ ჩვენ ამ ფიგურის მთელი გეომეტრია ვიცით. და თუ, ვინიცობაა, ჩვენ ტრიგონომეტრიული ცნებებიც მოგვგვობება, მაშინ კიდევ უფრო ნათელი ხდება ამ ფიგურის ადგილი სინამდვილეში, კიდევ უფრო მეტი გვეცოდინება მის შესახებ.

ამრიგად, ცნება უდიდეს როლს ასრულებს სინამდვილის შემეცნების პროცესში: იგი გვითვალისწინებს თითოეული კერძო მოვლენის ადგილს, რომელიც მას სინამდვილის სისტემაში უკავია, იგი ნათელჰყოფს იმ კავშირებს, რომელიც მას სოფლიოს სხვა მოვლენებთან აქვს.

ბ. მსჯელობა

1. მსჯელობის რაობა

აზროვნების კონკრეტულ შემთხვევებში ცნება ცალკე არასდროს არ გვხვდება. მისი შინაარსი ყოველთვის მსჯელობათა სისტემაში იშლება, და ამიტომ იგი მსჯელობის აქტთან არის ხოლმე დაკავშირებული: „ცნების ბუნებრივი ადგილი მსჯელობაა“ –ო, ამბობს სამართლიანად **ბიულერი**.

მაგრამ რა არის მსჯელობა? საორიენტაციოდ ასე შეიძლებაოდა გვეთქვა: თუ ყოველი სიტყვა ცნებად შეიძლება ვიგულისხმოთ, იგივე ითქმის მსჯელობისა და წინადადების შესახებაც: მსჯელობა ისაა, რაც სიტყვიერად **წინადადების** სახით გვეძლევა. მაგალითად, წინადადება – **სამკუთხედის კუთხეთა ჯამი ორს მ-ს უდრის** – მსჯელობას წარმოადგენს.

რომ ჩავუკვირდეთ ამ წინადადებას, დავრწმუნდებით, რომ აქ რაღაც ობიექტების შესახებ ჩვენ რასღაც **ვამტკიცებთ**, სახელდობრ, რომ სამკუთხედის კუთხეების ჯამსა და ორ მ-ს შორის

გარკვეული მიმართება, სახელდობრ, ტოლობის მიმართება არსებობს. ასეა ყველა სხვა შემთხვევაშიც: მსჯელობა ყოველთვის მიმართებას ენება, მასში ყოველთვის ორი წევრია ნაგულისხმევი, ორი ცნება (**სუბიექტი** – ქვემდებარე და **პრედიკატი** – შემასმენელი), რომელთა შორისაც გარკვეული მიმართების არსებობა მტკიცდება. მსჯელობა **ორ შინაარს შორის არსებული მიმართების შემეცნებას** წარმოადგენს: სინამდვილეში არსებული **კავშირების ანუ მიმართებების** შემეცნებას ჩვენ ყოველთვის მხოლოდ **მსჯელობის** საშუალებით ვანერხებთ. ამის შემდეგ გასაგებია, რომ ყოველი აზროვნების ბუნებრივ გამოვლინებად მსჯელობა ითვლება.

2. მიმართების აღქმა და მსჯელობა

მაგრამ მიმართება ხომ ზოგჯერ უშუალოდაც გვეძლევა: ჩვენ ვიცით, რომ მიმართების აღქმაც შეიძლება. მაშ, რაღა განსხვავება არსებობს მიმართების აღქმასა და მსჯელობას შორის? პასუხი ამ საკითხზე ძნელი არ იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ აღქმასა და აზროვნებას შორის გარკვეული დამოკიდებულება არსებობს. აზროვნება მეორადი პროცესია: იგი აღქმას გულისხმობს, ამ უკანასკნელში მოცემული შინაარსის ხელახალ ასახვას, ცნობიერსა და აქტიურ ასახვას წარმოადგენს. როდესაც, მაგალითად, ორ ხაზს, როგორც თანასწორს, აღვიქვამთ, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ჩვენ მათ თანასწორობას ვადასტურებდეთ, ვამტკიცებდეთ. ამისთვის საჭიროა, აღქმული თანასწორობა ხელახლა დაკვირვების საგნად ვაქციოთ. ეს ორი ხაზი საგანგებოდ შევადაროთ ურთიერთს, რათა დავრწმუნდეთ, რომ მათ შორის მართლა თანასწორობის მიმართება არსებობს. მხოლოდ ამ შემთხვევაში გვექნება უფლება მსჯელობის შესახებ ვილაპარაკოთ: აქტიური შედარების შედეგად ჩვენ **ვრწმუნდებით**, რომ მათ შორის დადასტურებული თანასწორობის მიმართება მართლა არსებობს.

მსჯელობისთვის სწორედ ეს გარემოებაა დამახასიათებელი, ეს **დარწმუნებულობა** გარკვეული მიმართების ფაქტიურობაში, მაშინ როდესაც აღქმის განცდაში საგანგებოდ არასდროს არ ისმება საკითხი, სწორია იგი თუ არა აღქმა თავისთავად, არსებითად, არასდროს წინასწარი დასმული საკითხის პასუხს არ წარმოადგენს, აზროვნებისთვის კი, როგორც ვიცით, სწორედ ესაა დამახასიათებელი; და გასაგებია, რომ ნამდვილი მსჯელობა, როგორც საკითხის პასუხი, ყოველთვის შეიცავს **დარწმუნებულობის** განცდას, რომ იგი სწორია, რომ მასში აღნიშნული მიმართება მართლა არსებობს.

ლოლიკურად მსჯელობის ობიექტური ჭეშმარიტება და დარწმუნებულობა ურთიერთს ემთხვევა: ლოლიკის თვალსაზრისით, დარწმუნებული მხოლოდ იმაში შეიძლება ვიყუვეთ, რაც ობიექტურადაც ჭეშმარიტია. ამიტომ ლოლიკას მხოლოდ იმდენად აინტერესებს მსჯელობა, რამდენადაც იგი ჭეშმარიტების შემეცნების ფორმას წარმოადგენს. მისთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, დარწმუნებულია სუბიექტი მსჯელობის სიმართლეში თუ არა: ლოლიკას მსჯელობის ობიექტური ჭეშმარიტება აინტერესებს; ხოლო როგორ განიცდის მას ესა თუ ის სუბიექტი, ეს მისთვის აბსოლუტურად სულერთია.

სამაგიეროდ ფსიქოლოგიას სწორედ ეს უკანასკნელი აინტერესებს: მისთვის მთავარი მსჯელობის განცდაა და არა მისი შინაარსის მართებულობა. მსჯელობის განცდაში კი, როგორც ვნახეთ, მთავარი ისაა, რომ სუბიექტი დარწმუნებულია, რომ მის მიერ დადასტურებული მიმართება მართლა არსებობს. რომ მისი მსჯელობა ჭეშმარიტია.

მოკლედ, ლოლიკას მსჯელობის ობიექტური ჭეშმარიტება აინტერესებს. ფსიქოლოგიას – მისი სუბიექტური განცდა. ამიტომ მსჯელობის ფსიქოლოგიის ძირითადი პრობლემა **დარწმუნებულობის** პრობლემაა.

3. დარწმუნებულობის პრობლემა

დარწმუნებულობა, განსაზღვრული აზრით, არა მარტო მსჯელობასთანაა დაკავშირებული. იგი სხვა განცდათა შემთხვევებშიც ხშირად გვხვდება. შეიძლება ითქვას, იგი ჩვენი ფსიქიკის მუშაობის ერთი განსაკუთრებით ძირითადი ფაქტორთაგანია.

რასაკვირველია, აღქმაში საგანგებოდ, ცნობიერად ისე, როგორც ამას მსჯელობის შემთხვევაში აქვს ადგილი, დარწმუნებულობის განცდა, ჩვეულებრივ, არ გვეძლევა. აღქმაში რომ აქტუალურ სინამდვილეს განვიცდით, ეს თითქოს თავისთავად იგულისხმება: აქ სრულიად არ დგას საკითხი, მართლაა ეს ასე თუ არა. მაგრამ ფარულად რომ რაღაც სახით დარწმუნებულობა აღქმაშიც მონაწილეობს, ეს მყის ცხადი ხდება, რა წამს იგი რაიმე მიზეზის გამო დაზიანდება. არის შემთხვევები, რომ სუბიექტს ერთბაშად ყველაფერი ეუცხოება, არაფერი რეალურად არ ეჩვენება, მასსა და რეალურ სინამდვილეს შორის ჩვეულებრივი კონტაქტი ირღვევა: ჩნდება მდგომარეობა, რომელიც „**სინამდვილის განთვისების**“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ასეთ შემთხვევაში ნამდვილი აღქმა აღარ არის: სუბიექტისთვის სინამდვილის განცდა უცხო ხდება, მას ყველაფერი არარეალურად ეჩვენება. მაშასადამე, ნამოვილს აღქმაში იმთავითვე ჩართული ყოფილა დარწმუნებულობის განცდა, და მის გარეშე სინამდვილის განცდა შეუძლებელია.

მაგრამ დარწმუნებულობა არა მარტო აღქმის კონსტიტუტივ ფაქტორს წარმოადგენს: მის გარეშე არც რაიმე წარმოდგენა შეიძლება არსებობდეს. კერძოდ, უიმისოდ **მოგონების** ან **ცნობის**

აქტივ შეუძლებელი იქნებოდა. როდესაც რასმე ვიგონებთ, ყოველთვის დარწმუნებული ვართ, რომ ეს სწორედ ისაა, რაც უნდა მოგვეგონებია. უამისოდ მოგონების განცდა, როგორც მოგონების, ესე იგი, წარსულის რეპროდუქციის, სრულიად წარმოუდგენელი იქნებოდა.

მაგრამ მსჯელობის აქტებთანა და აღქმისა და მეხსიერების აქტებთან დაკავშირებული დარწმუნებულობის განცდა სულ ერთნაირად როდი გვეძლევა. საქმე ისაა, რომ ჩვეულებრივი აღქმისა თუ ჩვეულებრივი მოგონების პროცესში დარწმუნებულობის განცდა წინა რიგში არაა წამოწეული: იგი თითქოს შეუმჩნეველი რჩება, როგორც ისეთი რამ, რაც, ასე ვთქვათ, თავისთავადაც იგულისხმება: აქ იგი თითქოს ლატენტურ მდგომარეობაში იმყოფება. მაგრამ საკმარისია რაიმე დაბრკოლება გაჩნდეს, აღქმის თუ მოგონების პროცესი გაძნელებს, რომ დარწმუნებულობის განცდა იმწამსვე ცნობიერების წინა პლანზე გამოვიდეს.

მაგალითად, მეხსიერების ცდებში ხშირად ყოფილა შენიშნული, რომ როდესაც ცდისპირი მტკიცედ დასწავლილი უაზრო მარცვლების რიგს მექანიკურად და სრულიად დაუბრკოლებლად იმეორებს, იგი არავითარ დარწმუნებულობას არ განიცდის იმაში, რომ იგი არ ცდება. მაგრამ საკმარისია რაიმე დაბრკოლება გაჩნდეს, მას ეჭვი დაებადოს, ან სათანადო კითხვა გაუჩნდეს, რომ მან უკვე მკაფიო დარწმუნებულობის განცდა იგრძნოს. „დარწმუნებულობის განცდები ყველა შესაძლო ხარისხით განსაკუთრებით მკვეთრად მაშინ იჩენენ ხოლმე თავს, როდესაც მათ ეჭვი, შემოწმება ან კითხვა უსწრებს წინ“-ო, ამბობს ბიულერი.

მსჯელობის შემთხვევაში კი ყოველთვის საკითხთან გვაქვს საქმე, ამოცანასთან, რომელსაც სწორედ მსჯელობის აქტმა უნდა გასცეს პასუხი: მსჯელობა ხომ აზროვნების ძირითადი ფორმაა, და აზროვნება ყოველთვის „გაკვირვებით“, ყოველთვის **საკითხის** დაყენებით იწყება. აქედან ბუნებრივია, რომ ყველაზე უფრო გამოკვეთილად დარწმუნებულობის განცდა მსჯელობის შემთხვევაში გვეძლევა.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ დარწმუნებულობა ორნაირად განიცდება: ა) თითქოს შეუმჩნეველად, ლატენტურად და ბ) თვალსაჩინოდ და გამოკვეთილად. პირველს მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც ფსიქიკური პროცესები – აღქმა იქნება, მოგონება თუ სხვა რამ – დაუბრკოლებლად მიმდინარეობენ; მეორეს მაშინ, როდესაც დაბრკოლება ჩნდება, შეფერხება, კითხვა ან ეჭვი.

მაგრამ უკანასკნელ შემთხვევაში ჩვენ უკვე აზროვნების პროცესთან გვაქვს საქმე: დაბრკოლება, საკითხი, ეჭვი აზროვნების სტიმულს წარმოადგენს.

როდესაც ცდისპირს საკითხი უჩნდება – მართლა აქტუალურად არსებობს ის, რასაც ახლა აღიქვამს, ან მართლა სწორად აგონდება ის, რაც უნდა მოეგონებია თუ არა – ის უკვე აზროვნებას იწყებს, ის უკვე მსჯელობს: სწორია თუ არა მისი მოგონება? მართლა არსებობს ის, რასაც ხედავს თუ არა? მაშასადამე, გამოვლენილი დარწმუნებულობის განცდა მხოლოდ აზროვნების, მხოლოდ მსჯელობის აქტებთან არის დაკავშირებული; მაგრამ რამდენადაც იგი, ფარული სახით, აღქმასა და წარმოდგენის აუცილებელ ელემენტს შეადგენს, ირკვევა, რომ მსჯელობას არა მარტო თავისი შინაარსის მხრივ აქვს ფესვები თვალსაჩინოდ განცდაში გადგმული, არამედ იმ სპეციფიკური განცდის მხრივაც, რომელიც გამოვლენილი დარწმუნებულობის სახით სწორედ მისთვისაა სპეციფიკური.

რას ემყარება დარწმუნებულობა? სად უნდა ვეძიოთ მისი წყარო? **იუმის** აზრით, დარწმუნებულობის განცდა რაიმე სპეციფიკურ განცდას როდი წარმოადგენს: ისე, როგორც ყველაფერი ჩვენს ფსიქიკაში, ისიც წარმოდგენაა, გარკვეული თვისებებით აღბეჭდილი: როდესაც მოგონების პროცესში განსაკუთრებით ცხოველი და სრული წარმოდგენა გვიჩნდება, ესაა, რასაც მოგონების სისწორეში დარწმუნებულობის სახით განვიცდით, გვეუბნება **იუმი**. **მიულერი** წარმოდგენათა ანალოგიურ თვისებებს, მათს „მკაფიობასა და სისრულეს“, „მათი რეპროდუქციის სისწრაფეს, სიმტკიცესა და უკლებლიობას“, და მათ „ცნობის სიადვილეს“ თვითონ დარწმუნებულობის განცდად როდი თვლის, **იუმის** მსგავსად, არამედ მის „კრიტიერიუმებად“. ეს იმას ნიშნავს, რომ დარწმუნებულობა, მისი აზრით, კერძოდ, მოგონების სისწორეში, ამ კრიტიერიუმებს ეყრდნობა. სახელდობრ: როდესაც მკაფიო და სრული წარმოდგენები ჩნდება, როდესაც მათი რეპროდუქცია დაჟინებითა და სისწრაფით ხდება, მაშინ სუბიექტს რწმენა უჩნდება, რომ მისი მოგონება სწორია.

ორივე ამ შეხედულების შეცდომა ისაა, რომ იმას, რაც შესაძლოა ნამდვილად მეორად პროცესს წარმოადგენდეს, ისინი პირველად აცხადებენ: წარმოდგენების ესა თუ ის თვისებები, მათი სისრულე და სიცხოველე, შესაძლოა, წინ როდი უსწრებდეს დარწმუნებულობის განცდას, არამედ, პირიქით, პირველად ამ განცდის ნიადაგზე ყალიბდებოდეს.

არსებობს ექსპერიმენტული საბუთი, რომელიც სწორედ ამ დებულების სასარგებლოდ ლაპარაკობს. ვთქვათ, ცდისპირს რაიმე უცნობ საგანს ვაძლევთ ხელთშეხებით გამოსაცნობად. როდესაც მას აზრად მოდის, საგანი გამოვიცანიო, როდესაც რწმენა უჩნდება, ეს საგანი ესა და ეს უნდა იყოსო, მაშინ ზოგიერთი ნიშანი ძალიან მკაფიოდ და სრულად ეჩვენება. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნიშნები ობიექტურად, შესაძლოა, სულ სხვანაირი იყოს. ესეც რომ არ იყოს, წარმოდგენის სიცხოველესა და სისრულეს, ჩვეულებრივ, მხოლოდ მაშინ აქცევს ცდისპირი ყურადღებას, როდესაც მას ახსნას მოსთხოვენ, თუ რატომაა იგი თავისი მეხსიერების მუშაობის სისწორეში დარწმუნებული. როდესაც ის ხედავს, რომ ის მოგონება, რომლის სისწორეშიც დარწმუნებულია, უფრო მკაფიოა და უფრო ცხოველი. ვიდრე ის, რომელიც საეჭვოდ მიაჩნია, იგი ფიქრობს, რომ სწორედ ეს თვისებები უნდა

შეადგენდნენ მისი დარწმუნებულობის საფუძველზე. ამრიგად, მისი თვითდაკვირვების მონაცემები ამ შემთხვევაში უფრო მის „თეორიას“ წარმოადგენენ, ვიდრე თვითონ ფაქტიურ მასალას.

საგულისხმოა, რომ ყველა ცდა, რომელიც დარწმუნებულობის საკითხს ეხება, ზემოდ ჩვენ მიერ დახასიათებულს **უშუალობის თეორიას** ეყრდნობა. მართლაცდა, სუბიექტს დარწმუნებულობის განცდა აქვს. რა უდევს მას საფუძვლად? ან რა განსაზღვრავს ამ განცდას? პასუხი ასეთია: სუბიექტის სხვა განცდები, სახელდობრ, მისი წარმოდგენები და მათი მიმდინარეობის გარკვეული თავისებურებები: ერთ განცდას მეორე განცდა განსაზღვრავს.

უშუალობის თეორიის აქ გამოყენების ფაქტს განსაკუთრებით ის სპეციფიკური სიძნელე ხდის გასაგებად, რომელიც დარწმუნებულობის პრობლემას ახლავს თან. მართლაცდა, რაშია ამ პრობლემის მთავარი სიძნელე? სუბიექტს გარკვეული **მსჯელობა** აქვს – მაშასადამე, გარკვეული ფსიქიკური ფაქტი, რომელშიც რწმენაა ჩაქსოვილი, რომ მისი შინაარსი **ობიექტური ვითარების სწორ ასახვას** წარმოადგენს. და აი, სიძნელეც სწორედ ამაშია: რა უფლებით ვართ ჩვენ ობიექტური ვითარების სუბიექტური ასახვის სისწორეში დარწმუნებულნი, როდესაც თუ კი ვიცით ობიექტური ვითარების შესახებ, ისევე მხოლოდ ამ სუბიექტური ასახვის წყალობით ვიცით – მაშასადამე, მოკლებული ვართ შესაძლებლობას ობიექტური ვითარება და მისი ასახვა ურთიერთს შევადაროთ და, ვნახოთ, მართლა არის მათ შორის ის შესატყვისობა, რომელიც მსჯელობაში მტკიცდება თუ არა. ეს რომ შესაძლებელი ყოფილიყო, მაშინ ჩვენს დარწმუნებულობას მსჯელობის სისწორეში მართლა ექნებოდა საფუძველი. მაგრამ ეს ხომ შეუძლებელია! მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც გვიჩნდება რწმენა, რომ ჩვენი მსჯელობა ობიექტური ვითარების სწორ ასახვას წარმოადგენს. რა საბუთი აქვს ამ რწმენას, როდესაც, ვიმეორებთ, ობიექტური ვითარების შესახებ იმის მეტი, რაც თვითონ მსჯელობაშია მოცემული, სრულიად არაფერი ვიცით?

ჩვენ ვხედავთ, აქ ჩვენი ფსიქიკისა და ობიექტური ვითარების სრული დამოუკიდებლობა, მათი ურთიერთისგან სრული მოწყვეტილობა იგულისხმება: მსჯელობა სუბიექტში ხდება, ობიექტური ვითარება მის გარეთაა; მაშინ საიდან შეიძლება დარწმუნებული იყოს სუბიექტი, რომ მისი მსჯელობა სწორად ასახავს იმას, რის შესახებაც მან არაფერი იცის? ერთადერთი გამოსავალი აქ შეიძლება მხოლოდ შემდეგი იყოს: ეს დარწმუნებულობა წმინდა ფსიქიკური წარმოშობის უნდა იყოს. მისი საფუძვლები ისევე ფსიქიკაში უნდა ვეძიოთ, იმიტომ რომ თვითონ ობიექტურში ძებნა ჩვენთვის მიუწვდომელია და ჩვენს განკარგულებაში მხოლოდ ფსიქიკური რჩება.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ უშუალობის თეორიის ძირითადი შეცდომა ისაა, რომ მისთვის სუბიექტი ფსიქიკასთანაა გაიგივებული. მაშასადამე, აზროვნების პროცესი მას ასე აქვს წარმოდგენილი: სუბიექტი, ე. ი. ფსიქიკა ობიექტურ ვითარებას უპირისპირდება, და ამის ნიადაგზე მასში, ფსიქიკაში, ერთგვარი პროცესი ჩნდება, რომელიც ამ ობიექტური ვითარების ასახვად მიგვაჩნია. მართლანი ვართ ამ შემთხვევაში თუ არა, ეს კაცმა არ იცის; ჩვენ მხოლოდ ზოგიერთი ნიშნებით ვხელმძღვანელობთ, რომელსაც ფსიქიკაში აქვს ადგილი, და ჩვენს რწმენას ამაზე ვაგებთ.

მაშასადამე, გამოდის, რომ იმის საზომად ან მოწმედ, რომ განსაზღვრული სუბიექტური შინაარსი მართლა განსაზღვრულს ობიექტურ ვითარებას შეეფერება, მეორე სუბიექტური შინაარსია გამოყენებული, რომელსაც იმდენივე აქვს საერთო ობიექტურთან, რამდენიც პირველს.

ვიცით, რომ ნამდვილად სუბიექტისა და ობიექტური ვითარების ურთიერთობის პროცესი სხვაგვარად უნდა იქნეს წარმოდგენილი. ჩვენ ვიცით, რომ როდესაც ობიექტური ვითარება სუბიექტზე მოქმედებს, იგი, უწინარეს ყოვლისა, ამ უკანასკნელში, **როგორც მთელში**, იწვევს სათანადო ეფექტს – განწყობას, და არა ცალკეულს ფსიქიკურ აქტებსა და მოვლენებს. ჩვენ ვიცით, რომ ეს ეფექტი ობიექტური ვითარების შესატყვის ასახვას წარმოადგენს: იგი, ასე ვთქვათ, **ობიექტური ვითარების სუბიექტში გადატანაა, სუბიექტის ობიექტური ვითარების შესატყვისად მომართვა, განწყობა**. ამიტომ, გასაგებია, რომ სუბიექტის ფსიქიკის მუშაობა ამ ურთიერთობის პროცესში – შეემცნებითს პროცესში – შეიძლება მხოლოდ ამ განწყობაზე იქნეს დამოკიდებული, როგორც ასე **განწყობილი** სუბიექტის ფსიქიკის მუშაობა. ვთქვათ, რომ სუბიექტმა სწორედ ისე შესძლო თავისი ფსიქიკის წარმართვა, რომ მას სწორედ ამ თავისი განწყობის შესატყვისი აზრები უჩნდება. თუ მოვიგონებთ, რომ განწყობა ობიექტური ვითარების ასახვას, ასე ვთქვათ, **სუბიექტში გადანაცვლებულს ობიექტურ ვითარებას** წარმოადგენს, მაშინ ნათელი შეიქნება, რომ ამ შემთხვევაში სუბიექტს თავისი აზრების ობიექტური ვითარებისადმი შესატყვისობის განცდა უნდა გაუჩნდეს, სწორედ ის განცდა, რომელიც **დარწმუნებულობის** სახით ჩვენი მსჯელობის აქტებს ახლავს ხოლმე თან.

ახლა ჩვენთვის ცხადია, თუ როგორაა შესაძლებელი, რომ ჩვენს მსჯელობებს მათი ობიექტური ვითარებისადმი შესატყვისობის განცდა უდევს საფუძვლად – მიუხედავად იმისა, რომ ობიექტურ ვითარებას პირველად მხოლოდ ამ მსჯელობებში ვწვდებით. ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ შესაძლებლობას ის გარემოება ქმნის, რომ ობიექტთან ურთიერთობის პროცესში სუბიექტში, როგორც მთელში, ამ ობიექტის შესატყვისი ცვლილება – გარკვეული განწყობა – ჩნდება; და როდესაც ფსიქიკა ამ ცვლილებების შესატყვისად იწყებს მოქმედებას, სუბიექტი ამას ობიექტური ვითარებისადმი

შესიტყვისობის სახით განიცდის. ასე ჩნდება დარწმუნებულობა: რომ ჩვენი მსჯელობა სწორია.

თუ რომ ამ შეხედულებას გავიზიარებთ, მაშინ გასაგები გახდება ისიც, რომ ასეთსავე დარწმუნებულობას მეტად თუ ნაკლებად თვალსაჩინო სახით ყველგან აქვს ადგილი, სადაც კი სუბიექტისა და ობიექტის ურთიერთობასთან გვაქვს საქმე – მაშასადამე, აღქმისა და წარმოდგენის შემთხვევებშიც.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი დებულება დარწმუნებულობის განცდის გენეზისის შესახებ ექსპერიმენტულადაც შეიძლება დასაბუთდეს. ცდისპირს რომ ჰიპნოტურ ძილში განწყობა შეუქმნა, იგი გაღვიძების შემდეგაც ამ განწყობის მიხედვით განაგრძობს მოქმედებას. მაშასადამე, პირდაპირი საბუთი არსებობს, ჰიპნოტური შთაგონების საფუძვლად **განწყობა** აღვიაროთ. მაგრამ ცნობილია, თუ რაოდენ მტკიცე დარწმუნებულობა ახლავს ჰიპნოტურ ძილში შთაგონებულ მსჯელობებს.

მაშასადამე, დარწმუნებულობის განცდა აქ უეჭველად სათანადო განწყობის ნიადაგზეა აღმოცენებული. ჩვენს ხელთ უღაო საბუთია, რომელიც გვიმტკიცებს, რომ დარწმუნებულობის განცდა სუბიექტის მთლიანი მოდიფიკაციის – განწყობის – ნიადაგზე აღმოცენდება.

ნამდვილი შემეცნების შესახებ არსებითად მხოლოდ იქ შეიძლება ლაპარაკი, სადაც მსჯელობას სინამდვილესთან პირადი კონტაქტის ნიადაგზე აღმოცენებული დარწმუნებულობის განცდა ახლავს თან, სადაც ამ განცდას საფუძვლად ობიექტური ვითარების ამსახველი განწყობა უდევს. მაგრამ განწყობა შეიძლება შთაგონებულიც იყოს. შეიძლება ესა თუ ის დებულება ჭეშმარიტებად მომეჩვენოს, იმიტომ რომ იგი ავტორიტეტს ეკუთვნის, ან იმიტომ, რომ იგი რაიმე მოსაზრებით ხელსაყრელია ჩემთვის, იმიტომ რომ მისი შინაარსი ჩემს იდუმალ ზრახვებსა და სურვილებს ეთანხმება: შეიძლება ამ მიზეზების გამო მისი შესატყვისი განწყობა და, მაშასადამე, სათანადო დარწმუნებულობა გამიჩნდეს. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ნამდვილი შემეცნების შესახებ ლაპარაკი, რასაკვირველია, დაუსაბუთებელი იქნებოდა.

გ. დასკვნა

1. დასკვნა

ცნებითი აზროვნების მესამე ფორმად, ჩვეულებრივ, დასკვნას თვლიან. მაგრამ დასკვნა არსებითად იგივე მსჯელობაა, იმიტომ რომ საკითხი აქაც სუბიექტსა და პრედიკატს შორის არსებული მიმართების დადასტურებას ეხება. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ჩვეულებრივი მსჯელობის შემთხვევაში ჩვენ თვითონ სინამდვილესთან გვაქვს საქმე და ამა თუ იმ აზრს მის შესახებ მხოლოდ მისი უშუალო შესწავლის შედეგად ვდებულობთ; ხოლო დასკვნის შემთხვევაში თვითონ სინამდვილეს როდი ვეყრდნობით უშუალოდ, არამედ იმ მსჯელობებს (ე. წ. **წინამძღვრებს**), რომელნიც სინამდვილის სხვა მომენტების შესახებ გვაქვს დაგროვილი, და ჩვენი მსჯელობა (ე. წ. **დანასკვი**) აქედან გამოგვყავს: უკვე ცნობილი მსჯელობიდან ახალ მსჯელობას ვდებულობთ. მაგალითად: საკმარისია იცოდეთ, რომ ადამიანი მოკვდავია, რათა იმწამსვე დაასკვნა, რომ სოკრატიც მოკვდება. სრულიად არაა საჭირო, საგანგებოდ თვითონ სოკრატს დააკვირდე, რათა მისი და მოკვდაობის ურთიერთმიმართება გამოარკვიო. ეს მიმართება სოკრატის უნახავადაც შეგიძლია აღმოაჩინო, თუ იცი, რომ ადამიანი მოკვდავია, ხოლო სოკრატი ადამიანია.

ლოლიკაში დიდი ხანია ცნობილია, რომ დასკვნა სამგვარი შეიძლება იყოს: 1) **დედუქცია**, ესე იგი, ზოგადი დებულებიდან (ყოველი ადამიანი მოკვდავია) კერძო დებულების (სოკრატი მოკვდება) გამოყვანა; 2) **ინდუქცია** – კერძო დებულებიდან ზოგადის გამოყვანა, კერძო შემთხვევის **განზოგადება** (მაგალითად, სითბოსგან სხვადასხვა სხეული ფართოვდება. მაშასადამე, სითბოსგან ყოველი სხეული ფართოვდება) და დასასრულ, 3) **ანალოგია** – ერთი კერძო შემთხვევიდან მეორე მსგავსი კერძო შემთხვევის შესახებ მსჯელობის გამოყვანა (მაგალითად, დედამიწაზე ჭაერია და ადამიანები ცხოვრობენ. მარსზეც არის ჭაერი. მაშ, იქაც უნდა ცხოვრობდნენ ადამიანები).

დასკვნის შემეცნებით ღირებულება ძალიან დიდია: იგი შესაძლებლობას აძლევს ადამიანს არა მარტო ის იცოდეს, რასაც თვითონ დაკვირვებია და რის შესახებაც სათანადო მსჯელობები გამოუთქვამს, არამედ ისიც, რაც უშუალო შესწავლის საგნად არასდროს არ გაუხდია. დასკვნის გარეშე ჩვენი ცოდნა ჩვენი უშუალო მსჯელობების რკალით იქნებოდა შეზღუდული. დასკვნის წყალობით იგი შორს სცილდება მის ფარგლებს. ცოდნის სისტემა მხოლოდ დასკვნის წყალობით ყალიბდება. მაგრამ არც დასკვნა იქნებოდა შესაძლებელი, თვითონ სინამდვილედ რომ მიმართებათა სისტემა არ ყოფილიყო.

2. დასკვნის პროცესი

დასკვნის ფსიქოლოგიური ბუნების შესახებ რამოდენიმე ფუნდამენტალური ექსპერიმენტული გამოკვლევა არსებობს (განსაკუთრებით **შტერინგის** და **ლინდგორსკის**), რომელიც აზროვნების ამ ფორმის ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა გასათვალისწინებლად საგულისხმო მასალას იძლევა.

პირველ რიგში გამოირკვა, რომ დასკვნა ისე, როგორც ცნებითი აზროვნების სხვა ფორმებიც, მჭიდროდ არის თვალსაჩინო განცდებთან დაკავშირებული: ეყრდნობა მათ – ყოველ შემთხვევაში

ფართოდ სარგებლობს ამ განცდებით. მაგალითად, როდესაც ცდისპირს, რაიმე ობიექტების ცნობილი სივრცითი, თუ დროითი ურთიერთმიმართების ნიადაგზე, დასკვნა აქვს გამოსაყვანი (მაგალითად, ასეთი: A მოთავსებულია B-ს მარცხნივ, ხოლო C-B-ს მარჯვნივ. რა სივრცითს ურთიერთობაში იმყოფება AC-ს მიმართ?), იგი, ჩვეულებრივ, ერთგვარს ზოგად **წარმოდგენას** ქმნის, რომელშიც **სქემატურად** არის A, B, C-ს სივრცეში განლაგება მოცემული. ამის შემდეგ საკმარისი ხდება ამ სქემას გადაავლოს თვალი, რომ ამოცანის პასუხი პირდაპირ იქედან **ამოიკითხოს**. საგულისხმოა, რომ ამ მეთოდის გამოყენება არა მარტო სივრცითი და დროითი მიმართებების შემთხვევებში ხერხდება, არამედ სხვა თვალსაჩინო და ზოგიერთი არათვალსაჩინო ნიშნის მიმართებათა შემთხვევაშიც. ადვილად შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ ასეთ შემთხვევაში არც კი გვაქვს საქმე ნამდვილი აზროვნების აქტთან და რომ აქ დასკვნა კი არა, ორ ობიექტს შორის არსებული მიმართების უბრალო აღქმა ხდება. მაგრამ ეს სწორი არ იქნებოდა: ჭერ-ერთი, თვითონ სათანადო სქემის შედგენა გულისხმობს აზროვნების უეჭველ მონაწილეობას, სახელდობრ, სწორი **კომბინაციის** აქტებს, რომლებმაც სქემაში მოცემული ელემენტების სწორი განაწილება უნდა მოგვცენ. გარდა ამისა, არც **ამოკითხვა** წარმოდგენს მარტო აღქმას: იგი სიტყვებში ფორმულირებული მსჯელობების სახით გვეძლევა: A მოთავსებულია C-ს მარცხნივ.

საერთოდ, თვალსაჩინო სქემები და სიმბოლოები, რომელთა მონაწილეობაც დასკვნის პროცესში სრულიად ჩვეულებრივი მოვლენა აღმოჩნდა, კი არ უარყოფენ, არამედ, პირიქით, ადასტურებენ აზროვნების მონაწილეობას ამ პროცესში: ისინი აზრის **ილუსტრაციის** ან **წარმომადგენლობის** როლს ასრულებენ და, მაშასადამე, ყოველთვის ამ აზრის მონაწილეობას გულისხმობენ. უამაზროდ სქემებსა და სიმბოლოებს გარკვეული მნიშვნელობა დაეკარგებოდათ, იმიტომ რომ მაშინ ისინი სხვა შინაარსების სიმბოლოებად გამოდგებოდნენ. მაგალითად, სქემა A-B-C შეიძლება არა მარტო A-C-ს სივრცითი მიმართების სიმბოლოდ ჩაითვალოს, არამედ მათი თანამიმდევრობის, ანდა A და C-B-სგან ერთნაირი დაშორებულობის სიმბოლოდ.

გარდა თვალსაჩინო სქემებისა, დასკვნის აქტი განსაკუთრებით ხშირად რაიმე **კანონის** ან **წესის** გამოყენებას ეყრდნობა. მაგალითად, $A=B, B=C$; რა დასკვნა გამოდინარეობს აქედან? ვინც იცის წესი, რომ ორი სიდიდე ყოველთვის ტოლია ურთიერთის, თუ თითოეული მაოგანი ცალცალკე ერთისა-დაიმავე მესამე სიდიდის ტოლია, იგი პირდაპირ ამ წესის დანმარებით აღნიშნავს, რომ $A=C$. აღმოჩნდა, რომ ასეთი **ზოგადი აზრები** მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ დასკვნის კონკრეტულ შემთხვევებში.

მაგრამ როგორც თვალსაჩინო სქემებზე დაყრდნობილი დასკვნა, ისე ზოგადი დებულების მიხედვით წარმართულიც, მხოლოდ იმდენად წარმოდგენს ნამდვილ დასკვნას, რამდენადაც მასში ახალი მიმართების აზროვნებაა მოცემული. დასკვნის ექსპერიმენტული კვლევის ძირითად მონაპოვარს სწორედ ეს შეადგენს: დასკვნის ნამდვილ ბირთვის **მიმართების** განცდა წარმოდგენს – მოცემული წინამძღვრების გააზრების ნიადაგზე დანასკვის სუბიექტსა და პრედიკატს შორის არსებული მიმართების წვდომა.

ნამდვილი დასკვნა მხოლოდ იმ შემთხვევაში გვაქვს, როდესაც წინამძღვრებსა და დანასკვის შორის აუცილებლობით კავშირს ვხედავთ, როდესაც აზროვნების ახალი აქტის საშუალებით ამ კავშირის არსებობას ვწვდებით. „იმისთვის, რომ დასკვნა გაჩნდეს, საჭიროა სუბიექტმა დასკვნის შინაარსი წინამძღვრებისას შეუფარდოს, და მის ცნობიერებაში მათ შორის არსებული ობიექტური კავშირი აისახოს. სანამ წინამძღვრებისა და დასკვნის შინაარსები ცნობიერებაში ურთიერთის გვერდითაა მოცემული... მანამდე დასკვნა არ არსებობს. დასკვნითი აზროვნების განვითარება იმას ნიშნავს, რომ ობიექტური სინამდვილის შინაარსი აღარ წარმოდგენს სუბიექტისთვის ცალკეული ელემენტების ურთიერთის გვერდით მდებარეობას, რომ მათ შორის კავშირი აღმოჩნდა და რომ ისინი ურთიერთში ყოფილან ჩართულნი“ (Рубинштейн).

აზროვნების განვითარება ონტოგენეზში

აზროვნების ონტოგენეტური განვითარება ბავშვის ფსიქოლოგიის ერთერთ უდიდესსა და უმნიშვნელოვანეს პრობლემას წარმოადგენს. რასაკვირველია. ჩვენ აქ ამ პრობლემის სრული მოცულობით განხილვას მიზნად ვერ დავისახავთ. ზოგადი ფსიქოლოგიის კურსში ეს არცაა საჭირო. აქ აზროვნების ონტოგენეტური განვითარების შესწავლას მხოლოდ იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც იგი აზროვნების ზოგად-ფსიქოლოგიური ძირითადი პრობლემების გაშუქებას უწყობს ხელს. ამიტომ აზროვნების ონტოგენეზის მხოლოდ ზოგიერთ საკითხს შევეხებით, განსაკუთრებით კი საკითხს, რომელსაც აზროვნების განვითარების ისტორიაში უსათუოდ ცენტრალური ადგილი ეკუთვნის. საკითხს შემეცნებითი ინტერესისა და ამ უკანასკნელის ნიადაგზე ცნებითი აზროვნების განვითარების შესახებ.

1. აზროვნების განვითარების პირობები ფილოგენეზსა და ონტოგენეზში

როდესაც ბავშვის აზროვნების განვითარებას ვიკვლევთ, ყოველთვის თვალწინ უნდა გვქონდეს

ის ძირითადი განსხვავება, რომელიც აზროვნების ონტოგენეტიური და ფილოგენეტიური განვითარების პირობებს შორის არსებობს. ფილოგენეტიური განვითარების ხაზზე აზროვნების სტიმულს, ძირითადში, ყოველთვის ის **მოთხოვნილებები** შეადგენდნენ, რომელთა დაკმაყოფილებასაც, არსებითად, მეტად თუ ნაკლებად გამოკვეთილი სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდათ. აზროვნება აქ სერიოზული საქმიანობის, მომსახურებისა და განსაკუთრებით შრომის ნიადაგზე აღმოცენდა და განვითარდა. რაც შეეხება ონტოგენეზს, განსაკუთრებით ბავშვობის ასაკის ფარგლებში, აქ არსებითად განსხვავებულ მდგომარეობას აქვს ადგილი. ბავშვობის ასაკი ადამიანის სიცოცხლის სწორედ იმ პერიოდს ეწოდება, რომელშიც თავისი ძირითადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე თვითონ მას – ადამიანს – როდი უხდება ზრუნვა, არამედ სხვებს, მის აღმზრდელებს, მოზრდილებს. მაგრამ მას შემდეგ, რაც მოზარდი უკვე იძულებული ხდება თავის სასიცოცხლო მოთხოვნილებათა შესახებ თვითონ დაიწყოს ზრუნვა, მას შემდეგ, რაც იგი ამ ნიადაგზე აღმოცენებული ამოცანების გადაწყვეტას საკუთარი ძალღონით იწყებს, იგი უკვე ბავშვად აღარ ჩაითვლება.

ამიტომ აზროვნების განვითარების იმპულსს ბავშვობის პერიოდში სასიცოცხლო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საჭიროება როდი იძლევა, როგორც ამას ფილოგენეზში აქვს ადგილი, არამედ სხვა კატეგორიის მოთხოვნილებათა, სახელდობრ, **განვითარების** მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საჭიროება: ბავშვის აზროვნების განვითარება ძირითადად **თამაშისა** და **სწავლის** ნიადაგზე ყალიბდება. ამ გარემოების გათვალისწინებას არა მარტო დიდი თეორიული მნიშვნელობა აქვს, არამედ შეიძლება კიდევ უფრო მეტი პრაქტიკულიც: აზროვნების აღზრდის პროცესში იმის ცოდნას, თუ საიდან მომდინარეობს ბავშვის აზროვნების იმპულსები. უდაოდ ფუნდამენტალური მნიშვნელობა აქვს.

2. ინტელექტუალური ინტერესის განვითარების ძირითადი პერიოდები

რას აქცევს უმთავრესად ყურადღებას ბავშვი თავისი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში? რა აინტერესებს მას? ამის შესწავლა განსაკუთრებით იმ **კითხვების** ანალიზის ნიადაგზე შეიძლება, რომელსაც ბავშვი თავისი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში იძლევა. სხვადასხვა ავტორის ამ მიმართულებით წარმოებულ გამოკვლევათა შედეგად, დღეს დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს. რომ ბავშვის ინტერესის განვითარების ძირითადი ეტაპები არსებითად იგივეა, რაც **ბინესა** და **შტერნს** ჰქონდათ აღნიშნული, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ამ შემთხვევაში სულ სხვა მეთოდით სარგებლობდნენ. ორივე შედარებით მარტივი სურათის აღწერას ავალებდა თავის ცდისპირებს და ამ გზით დაგროვილი მასალის ანალიზის შედეგად დაახლოებით ერთნაირ დასკვნამდე მივიდნენ.

ბინეს მიხედვით, ბავშვის ინტერესის განვითარების მსვლელობაში სამი პერიოდი უნდა იქნეს ურთიერთისგან გამოყოფილი, სახელდობრ, **ჩამოთვლის, აღწერისა** და **ინტერპრეტაციის** პერიოდი.

პირველი პერიოდი, რომელიც სკოლის წინარე ასაკში გვხვდება, იმით ხასიათდება, რომ ბავშვი ცალკეული ობიექტების ჩამოთვლით კმაყოფილდება. როგორც ჩანს, მას ჯერ მხოლოდ ცალკეულ საგანთა შემჩნევა და დასახელება, ცალკეულ მოვლენათა ობიექტივაცია აინტერესებს.

სასკოლო ასაკში, შვიდი წლიდან, ბავშვი უბრალო **ჩამოთვლით** აღარ კმაყოფილდება: მას უკვე თითოეული ობიექტისა და მთელი სიტუაციის ზუსტი **აღწერა** აინტერესებს.

მაგრამ რას ნიშნავს აღწერის ინტერესი? უეჭველია, იგი პირველ რიგში სინამდვილის საგანთა და მოვლენათა ინდივიდუალობის, მათი სპეციფიკური თავისებურების გათვალისწინებას ინტერესს ნიშნავს. მაგრამ საგანთა და მოვლენათა თავისებურების წვდომა მათს **ურთიერთ-შედარებასაც** გულისხმობს, ამის შედეგად, მოცემული სინამდვილის შინაარსში, მსგავს და განსხვავებულ მოვლენათა დადგენას და, მაშასადამე, აქამდე თითქოს უწესრიგოდ მიმდინარე სინამდვილეში სისტემისა და წესრიგის აღმოჩენის განზრახვა. როგორც ვხედავთ, აღწერის ამოცანა **კლასიფიკაციისა** და **სისტემატიზაციის** ამოცანებთანაა დაკავშირებული, და, საბოლოოდ, თავისებური აზროვნების მონაწილეობას თხოულობს, სახელდობრ, **კონკრეტული. გრძნობადი** შინაარსის აზროვნების მონაწილეობას.

რაც შეეხება არაგრძნობადს, არათვალსაჩინო მასალას, ამისი ინტერესი შემდგომი პერიოდის საქმეა. აქ საქმე იმით იწყება, რომ ბავშვს თვითონ საგნები და მოვლენები როდი აინტერესებს თავისთავად, არამედ მათი **კავშირები**. მათი **ურთიერთ-მიმართება: ახსნა** ანუ **ინტერპრეტაცია** იმისა, რაც მის თვალწინ ხდება და რისი აღწერაც ეგოდენ იტაცებდა. მას განვითარების წინა საფეხურზე. ბინეს მიხედვით, **მიმართებათა** წვდომის ინტერესი 12 წლისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ, **ბობერტაგის** დაკვირვებით, იგი არც ცხრა წლის ბავშვისთვისაა უცხო. ოღონდ ამისთვის ერთგვარი სტიმულაციაა გარედან საჭირო: მაგალითად, როდესაც 9 წლის ბავშვს სათანადო კითხვებს აძლევ, იგი მიმართებებსაც აქცევს ყურადღებას და მათ შესახებ ანგარიშის მოცემას ცდილობს. უეჭველია, კონკრეტული, ხატოვანი აზროვნება ამ შემთხვევაში საკმარისი აღარაა: აქ უკვე განყენებული აზროვნების საჭიროება ჩნდება.

ამრიგად, ბავშვის ინტელექტუალური ინტერესი სამს ძირითად პერიოდს შეიცავს: პირველი

საგნობრივი მოცემულობის ფარგლებით განისაზღვრება: ბავშვს მოცემული საგნების რაც შეიძლება სრული ჩამოთვლა აინტერესებს. მეორე პერიოდში საქმე უფრო აღწერას ენება: ბავშვის ინტერესს სინამდვილის ფენომენალური მოცემულობა უფრო იტაცებს, ვიდრე სხვა რამ. დასასრულ, მესამე პერიოდში ინტერესი უმთავრესად უკვე იმ ფარული ძაფებისკენ, იმ კავშირებისკენ მიიმართება, რომელიც სინამდვილის ცალკეულ მოვლენათა შორის არსებობს.

ჰ. ცნებითი აზროვნების განვითარება

ძალიან საინტერესოა, რომ ცნებითი აზროვნების განვითარების ძირითადი ეტაპები სწორედ შემეცნებითი ინტერესის ამ პერიოდთა თავისებურებებს შეესატყვისებიან. ისე როგორც იქ, განვითარების პროცესი აქაც სამ საფეხურს განვლის, რომელთაგანაც პირველი სკოლის წინარე ასაკისთვისაა დამახასიათებელი, მეორე – დაწყებითი სკოლისა და მესამე – საშუალო სკოლის პერიოდისთვის.

როგორც ვხედავთ, ინტელექტუალური ინტერესი და ინტელექტუალური შეიარაღებულობა მჭიდროდ არიან ურთიერთთან დაკავშირებული: ბავშვს არა მარტო გარკვეული ინტერესი აქვს, მას აქვს აგრეთვე უნარიც ამ ინტერესის დაკმაყოფილებისა.

სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის შემეცნებითი ინტერესი, როგორც ვიცით, დადასტურებითი ხასიათისაა: რაც ირგვლივ ხდება – მისს შედარებით ვიწრო გარემოში – მას ყველაფრის ამის შემჩნევა, ყველაფრის ამის დადასტურება სწადია. თვითონ ბუნება ამ მოვლენათა, ურთიერთკავშირი, რომელიც ამ მოვლენათა შორის არსებობს, მას ჯერ კიდევ არა აქვს მთავარი ინტერესის საგნად გადაქცეული.

ვნახოთ, როგორია მისი აზროვნება! როგორც ცნობილია, ბავშვი საკმაოდ ადრე იწყებს აზროვნებას. კ. ბიულერმა ექსპერიმენტულად დაამტკიცა, რომ აზროვნების ელემენტები უკვე პირველი წლის უკანასკნელი მეოთხედის დასაწყისში გვხვდება. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ ე. წ. პრაქტიკული ინტელექტის გამოვლენასთან გვაქვს საქმე. ჩვენ კი უფრო აზროვნების ის ფორმა გვინტერესებს, რომელიც სიტყვასთანაა დაკავშირებული და თავისი განვითარების მაღალ საფეხურზე ცნებითი აზროვნების დასრულებულ ფორმებში გადადის.

ჩვენ ვიცით, რომ ნამდვილი ცნების შესადგენად საგანთა თუ მოვლენათა მსგავსების შემჩნევაა საჭირო, მათი საერთო ნიშნების გამოყოფა, სიტყვის საშუალებით მათი ფიქსაცია და ახალ საგნებზე გავრცელება; მოკლედ, საჭიროა კლასიფიკაციის უნარი, აბსტრაქციის, სახელდებისა და განზოგადების.

რაც შეეხება არსებითი ნიშნის მონახვის უნარს, ეს იმაზეა დამოკიდებული: თუ შემეცნების განვითარების რამდენად მაღალ დონეზე დგას სუბიექტი. ყოველ შემთხვევაში, სწორად იქნება არსებითი ნიშანი მონახული თუ არა, ზემოდ აღნიშნული ოპერაციები, სულერთია, ორივე შემთხვევაში აუცილებელია. ამიტომ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის დადგენას, თუ როდის ეუფლება ბავშვი ამ ოპერაციებს.

ამ საკითხის გამოსარკვევად შემდეგი ხერხი იყო გამოყენებული: ბავშვს აძლევენ სხვადასხვა ფერისა და ფორმის, სხვადასხვა სიდიდის მუყაოს ფიგურას და ავალებენ ყველა ეს ფიგურა სხვადასხვა ჯგუფად გაშვოს. თითოეულ ჯგუფს რაიმე სახელი ეძლევა (მაგალითად, დიდს რგვალ ფერად ფიგურებს „ედეზა“). სწარმოებს საუბარი ამ სახელის გამოყენებით, მაგალითად, „რამდენი ედეზა კიდევ მაკიდაზე?“ „მომეცი – ორი ედეზა“ ცდისპირს უჩვენებენ რაიმე ახალ საგანს, რომელსაც იგივე ნიშნები აქვს, რაც ახალ ცნებებში იგულისხმება, მაგალითად, რაიმე მოზრდილს მრგვალ ობიექტს. ბავშვმა ისიც „ედეზად“ უნდა სცნოს: მოახდინოს განზოგადება. ბოლოს, მას ახალი ცნების განსაზღვრა ევალება.

როგორც ვხედავთ, მეთოდი კლასიფიკაციის, აბსტრაქციის, სახელდების, განზოგადებისა და დეფინიციის ოპერაციების შემოწმების შესაძლებლობას იძლევა. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს. რომ ყველა ეს ოპერაცია აქ სრულიად თვალსაჩინო მასალაზე მოწმდება: სააბსტრაქციო ნიშნები ყველა გრძობადი შინაარსისაა (ფერი, ფორმა, სიდიდე). მაშასადამე, თუ ვინცობაა, რომელიმე აღნიშნულმა ოპერაციამ რომელიმე ასაკობრივ საფეხურზე თავი არ იჩინა. ეს მასალის სიძნელეს ვერ მიეწერება.

რა შეიძლება ითქვას სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის აზროვნების შესახებ? ერთი, რაც ამთავითვე უნდა იქნეს აღნიშნული, ეს ისაა. რომ სკოლის წინარე ასაკის ბავშვს ჩვენი სიტყვები კარგად ესმის და მათ, საჭიროებისდა მიხედვით, თვითონაც ხმარობს. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ერთდროულად სიტყვის მნიშვნელობა დიდსა და პატარას ერთნაირი როდი აქვთ: თუ ჩვენთვის სიტყვის მნიშვნელობას ცნება წარმოადგენს, ბავშვისთვის იგივე სიტყვა ამავე ცნებას კი არა, რაღაც თავისებურ შინაარსს შეიცავს, რაც ცნების როლს ასრულებს და, მაშასადამე, მის ფუნქციონალურ ექვივალენტად უნდა ჩაითვალოს.

ცნებითი აზროვნების განვითარების შესწავლის ამოცანა, ამისდა მიხედვით, იმაში მდგომარეობს, რომ გამოარკვეული იქნეს, თუ როგორ იცვლება განვითარების პროცესში ეს ცნების ფუნქციონალური ექვივალენტი.

სკოლის წინარე ასაკის აზროვნების გასაცნობად საკმარისი იქნება, თუ გავითვალისწინებთ, რას წარმოადგენს ამ მხრივ დასაწყისი წლები (3 წელი) და ბოლო წლები (7 წელი).

სამი წლის ბავშვების დიდი უმრავლესობა მარტო ერთი ნიშნის (მაგალითად, ფერის) მიხედვით აჯგუფებს საექსპერიმენტო მასალას. სხვა, ნიშნებს იგი მხედველობის გარეთ სტოვებს. როგორც ჩანს,

მას ჯერ კიდევ არ შესწევს მალა მის წინაშე მდებარე ობიექტში ნიშანთა სიმრავლე დაადასტუროს. მისი აღქმა ამ თვალსაზრისით ჯერ კიდევ დიფუზიურია, ჯერ კიდევ გაუნაწევრებელ მთლიანობითაა, ჯერ კიდევ: როგორც იტყვოდა **კლაპარედი**, სინკრეტულია. აქედან გასაგები ხდება, რომ სამწლიანი ბავშვების უმრავლესობა ცდებში აღნიშნული ამრცანების გადაწყვეტას ვერ ახერხებს. ამისდა შესაბამისად, იქ, სადაც ბავშვი ახალი სიტყვის გაგებასა და გამოყენებს ეუფლება, ირკვევა, რომ მის მნიშვნელობად იგი მთლიანს, გაუნაწევრებელს, სინკრეტულ ხატს გულისხმობს და არა ნიშანთა კრებულს. ამიტომაც ამ ახალი სიტყვების გამოყენებას ახალი საგნების მიმართ, ახალი „ცნების“ განზოგადებას, სამწლიანი, ჩვეულებრივ, ვერ ახერხებს; და ახალი „ცნების“ დეფინიციის ამოცანა ხომ სრულიად ხელმიუწვდომელია მისთვის: ნაცვლად იმ ნიშნების დასახელებისა, რომელთა საობიექტივაციოდაც არის ცდებში სიტყვა განზრახული, ბავშვი თვითონ ფიგურებს ასახელებს: „ედენა ასეთია“-ო, ამბობს იგი.

აქედან შეგვიძლია ასე დავასკვნათ. სამწლიანი ბავშვი ჯერ კიდევ დიფუზიური, სინკრეტული სახეებით აზროვნებს. იგი ვერ ხედავს მთელში ცალცალკე ნაწილობრივ შინაარსებს, დამოკიდებულ მომენტებს. ნიშნის იდეა მისთვის სრულიად უცხოა და **აბსტრაქცია** მაშასადამე, მიუწვდომელია. მისი სიტყვების მნიშვნელობა ცალკეული საგნების **დიფუზიური წარმოდგენაა**. ასეთია მისი „ცნება“; ეს არის, რაც მის აზროვნებაში ცნების ფუნქციებს ასრულებს. ადვილი გასაგებია, რომ ამ ფუნქციების წრე უაღრესად განსაზღვრულია.

სამწლიანის მსჯელობისა და დასკვნის თავისებურებები სავსებით მისი „ცნების“ თავისებურებებს ეყრდნობა. მაგალითად, ცნობილია, რომ ამ ასაკის ბავშვს არც ნამდვილი ინდუქცია აქვს და არც ნამდვილი დედუქცია. **შტერნისა და ბიაუსეს** დაკვირვებით, მას მხოლოდ **ანალოგიით** დასკვნის ძალა შესწევს, იმიტომ რომ იგი მხოლოდ მთლიანი, გაუნაწევრებელი ხატებით აზროვნებს.

სულ სხვა სურათს წარმოადგენს შვიდწლიანის აზროვნება. ცდების შედეგი არავითარ ეჭვს არ სტოვებს იმაში, რომ უკვე სკოლის წინარე ასაკის მიმდინარეობაში ეუფლება ბავშვი ყველა იმ ობერაციას, რომელიც ცდებში მიწოდებული ამოცანების გადასაწყვეტადაა საჭირო: შვიდწლიანი საერთოდ სწორად ახერხებს მიწოდებულ ფიგურათა **დაჯგუფებას**; როდესაც იგი ანგარიშს იძლევა, თუ რატომ ათავსებს ამა თუ იმ ფიგურას სწორედ ამ გარკვეულ ჯგუფში. ნათლად ჩანს, რომ მას ფიგურის მთლიანი, სინკრეტული ხატი კი აღარ აქვს მხედველობაში, არამედ გარკვეული **ნიშნები**, რომელიც ფიგურალურად სრულიად განსხვავებულ ობიექტებშიც გვხვდება. შვიდწლიანების უმრავლესობა გარკვევით ახერხებს **თვალსაჩინო** ნაწილობრივი შინაარსების გამოყოფას, მათს **აბსტრაქციას** და, ამასთან ერთად, სიტყვის საშუალებით, მათ **ფიქსაციას**. სიტყვის მნიშვნელობად შვიდწლიანი გარკვევით ამ აბსტრაქტირებული მომენტების ერთობლიობას გულისხმობს. ეს ნათლად ჩანს **დეფინიციებიდან**, რომელთაც იგი იძლევა: როგორც წესი, შვიდწლიანის დეფინიციისაში ყველა იმ ნიშანს ვხვდებით, რომელიც სიტყვის მნიშვნელობადაა ნაგულისხმევი. ოღონდ ეს ნიშნები ჯერ მხოლოდ მექანიკურად არიან შეერთებული: მათი ნამდვილი **სინთეტური** გამთლიანება ჯერ კიდევ მომავლის საქმეა.

ამისდა მიხედვით, ეჭვი არაა, შვიდწლიანი ბავშვი უკვე დაუფლებულია – ოღონდ თვალსაჩინო მასალაზე – ყველა იმ ძირითად ობერაციას, რომელიც ცნების შესადგენადაა საჭირო: მის წინაშე მდგომი საგნები მას ნაწილობრივი შინაარსების, როგორც ნიშნების, მიხედვით შეუძლია ურთიერთს შეადაროს, აბსტრაქცია მოახდინოს ამ ნიშნების, ასე თუ ისე გააერთიანოს ისინი სიტყვის მნიშვნელობის სახით და ასე შემუშავებული ახალი „ცნება“ არა მარტო სწორად გამოიყენოს, არამედ სწორადაც განსაზღვროს. მართალია, ყოველს შვიდწლიან ბავშვს ყველაფერი ეს არ შეუძლია. მაგრამ საერთოდ ამ ასაკში აზროვნების ეს საფეხური მიღწეულად შეიძლება ჩაითვალოს.

მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შვიდწლიანი ბავშვის სიტყვაში ნამდვილი ცნება იგულისხმებოდეს. არა, ამისთვის ზოგიერთი პირობა კიდევაც საჭირო, რომლის შესრულებაც ჯერ კიდევ აღემატება მის ძალებს.

საქმე ისაა, რომ ზემოდ აღნიშნული ცდების მიხედვით, სიტყვის მნიშვნელობაში, როგორც ჩანს, ჯერ მხოლოდ ფიგურათა ჯგუფის საერთო **ნიშნები** შედის. მაგრამ უდაოა, რომ ნამდვილი ცნების შინაარსი მარტო ზოგადობის პრინციპით ვერ განისაზღვრება: არის მთელი რიგი ზოგადი ნიშნებისა, რომელთაც არაფერი აქვს საერთო არსებითთან, და ამიტომ შესატყვისი შემეცნებითი ღირებულება არა აქვთ. ნამდვილი ცნება არსებითს ნიშნებს შეიცავს. ამიტომ იმის გადასაწყვეტად, ნამდვილ ცნებასთან გვაქვს საქმე შვიდწლიანის აზროვნების შემთხვევაში, თუ აქაც მხოლოდ მის თავისებურ ექვივალენტთან, უნდა გამოირკვეს, რა შემეცნებითი ღირებულება აქვთ იმ ნიშნებს, რომელნიც შვიდწლიანი ბავშვის ცნების შინაარსს შეადგენენ. ზემოაღნიშნული ცდები ამის შესაძლებლობას არ იძლევა. სამაგიეროდ, ჩვენს განკარგულებაში რ. **ნათაძის** საფუძვლიანი ექსპერიმენტული გამოკვლევაა, რომელიც სწორედ ამ თვალსაზრისით სწავლობს ცნების განვითარებას ბავშვობის ასაკში.

თანხმად ამ გამოკვლევის შედეგებისა, უეჭველი ხდება, რომ შვიდწლიანი ბავშვის ცნება მხოლოდ ზოგად ნიშნებს შეიცავს, რომ ამ ასაკის ბავშვი ჯერ კიდევ ვერ ამაღლებულა იმ დონემდე, რომ ზოგად ნიშნებს შორის მეტნაკლები შემეცნებითი ღირებულების მქონე ნიშნების ძებნა

დაიწყოს. მაშასადამე, მისი ცნება ისეთ წარმონაქმად უნდა ჩაითვალოს, რომელსაც მოცემული ობიექტების ჯერ მხოლოდ ზოგადი სახე ან უკეთ ზოგადი **ხატი** აინტერესებს და არა მათი **არსი**, მათი ადგილი სამეცნიეროში.

თუ გავიხსენებთ, რომ შვიდწლიანის ცნების შინაარსში ჩვენი ცდების მიხედვით მხოლოდ **თვალსაჩინო** ნიშნები (ფერი, ფორმა, სიდიდე) შედის, მაშინ ნათელი შეიქნება, რომ შვიდწლიანი ბავშვი ყველა შემოადინიშნულ ობიექტს ე. წ. **ზოგადი წარმოდგენის** შესადგენად ხმარობს. ცნების როლს მისთვის ეს ზოგადი წარმოდგენა ასრულებს.

არ უნდა თქმა, ამ უკანასკნელს გაცილებით მეტი სააზროვნო ფუნქციის შესრულება შეუძლია, ვიდრე სამწლიანი ბავშვის სინკრეტულ წარმოდგენებს, ხოლო დასრულებული ცნების მაგიერობას იგი მაინც ვერ სწევს. მაგრამ ეს არც ესაჭიროება მას. საქმე ისაა, რომ წინამდებარე ასაკის ბავშვს, როგორც ზემოდ დავრწმუნდით, მხოლოდ შემჩნევა, მხოლოდ აღნიშვნა, მხოლოდ ჩამოთვლა აინტერესებს იმისა, რასაც ირგვლივ ხედავს. ამისთვის კი, რასაკვირველია, არა თუ **არსებითი** ნიშნების მონახვა არაა საჭირო, არამედ არც **სპეციფიკური** ნიშნებისა: **წარმოდგენა, მეტად იქნება იგი განაწევრებული თუ ნაკლებად**, სულერთია, ამ მიზნისთვის ასე თუ ისე, ყოველთვის გამოდგება.

ცნებითი აზროვნების შემდგომი განვითარება ძირითადად მისი **შემეცნებითი ღირებულებების** ცნობიერების ზრდაში მდგომარეობს. ყველაფერი ახალი, რასაც ამ მიმართულებით იძენს ბავშვი – განსაკუთრებით მისი თანდათანობითი განთავისუფლება თვალსაჩინოების ტყვეობიდან – უმთავრესად ცნების შემეცნებითი ღირებულების განვითარებას ეხება, თორემ ძირითადი ობიექტები **სათანადო მასალაზე** – შედარება, აბსტრაქცია, ფიქსაცია – მას უკვე წინა ასაკობრივ საფეხურზე აქვს დაპყრობილი. ამათი შემდგომი განვითარება ახალ მასალასთან მჭიდრო კავშირში ხდება.

სანამ მოზარდი დასრულებული ცნებითი აზროვნების დონეს მიაღწევდეს, მან განვითარების რამდენიმე განსხვავებული პერიოდი უნდა განვლოს კიდევ: ერთი – 8-10 წლამდე, მეორე – 11-13 წლამდე და მესამე – 14-17 წლამდე.

4. დაწყებითი სკოლის პერიოდი (8-10 წ.)

საგულისხმო ნაბიჯს წარმოადგენს წინ ცნებითი აზროვნების განვითარების გზაზე, ეს ნაბიჯი სასკოლო ასაკის პირველივე წლიდან იჩენს თავს და 10 წლისთვის თავისი განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეს აღწევს. იგი ცნების **შემეცნებითი ღირებულების** ცნობიერების პირველ გავლიერებაში მდგომარეობს. საქმე ისაა, რომ ამ ასაკობრივ საფეხურზე ბავშვისთვის ყველა მის მიერ გამოყოფილი, თუნდ ზოგადი ნიშნებიც, თანაბარი ღირებულების მოვლენებს აღარ წარმოადგენს: მათში, მისი აზრით, ზოგი უფრო მნიშვნელოვანია და ზოგი ნაკლებ მნიშვნელოვანი. მაგრამ იგი ჯერ კიდევ მთლიანად თვალსაჩინოების ნიადაგზე განაგრძობს დგომას, ჯერ კიდევ ვერ ანერნებს განუყნებითი ნიშნების შემჩნევასა და გამოყოფას, და შეიძლება ამიტომ არსებული ნიშნის ღირებულების ცნობიერება მას ჯერ მხოლოდ განვითარების დასაწყის ფორმებში აქვს. სამაგიეროდ. სრულიად უდაოა, რომ 8-10 წ. ასაკობრივ საფეხურზე **სპეციფიკური** ნიშნის ხმარების განვითარება იწყება და საკმაოდ მაღალ დონეს აღწევს. რ. ნათაძის ცდების მიხედვით, ამ ასაკობრივი საფეხურის ძირითად მონაპოვარს განსაკუთრებით ეს გარემოება შეადგენს.

რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ამ პერიოდის ბავშვს თითქოს არსებითი ნიშნის ღირებულების ცნობიერებაც ელვიძება, მაგრამ სპეციფიკური ნიშნის ცნობიერების წინაშე ეს უკანასკნელი ჯერ მხოლოდ მეორე ხარისხოვან როლს ასრულებს; და როდესაც საკითხი დგება, თუ რომელს უნდა მიეცეს უპირატესობა, თვალსაჩინოსა და სპეციფიკურ ნიშანს თუ არსებითს, მაგრამ ნაკლებ თვალსაჩინოს, ბავშვი, ბოლოსდაბოლოს, მაინც პირველის მხარეზე იხრება.

ამრიგად, განვითარების ამ საფეხურზე ბავშვის ცნება, ჩვეულებრივ, სპეციფიკურს, მაგრამ ჯერ კიდევ კონკრეტულ ნიშნებს შეიცავს. არსებითი ნიშნის ცნობიერების განვითარება შემდგომი საფეხურის ამოცანას წარმოადგენს.

ბავშვის ცნების ასეთი ხასიათი კარგად ეთანხმება იმ მოთხოვნილებებს, რომელიც მისი აზროვნების წინაშე დგას. მას ხომ ჯერჯერობით განსაკუთრებით **აღწერის** ინტერესი აქვს, იგი ხომ ჯერჯერობით ფენომენალური მოცემულობით არის გატაცებული. რაც შეეხება მოვლენათა **არსს**, ეს ჯერ კიდევ მისი აქტუალური ინტერესების ფარგლებს სცილდება. საგანთა და მოვლენათა ფენომენოლოგიისთვის კი სპეციფიკური ნიშნების ცნობიერებაც საკმარისია. არსებითი ნიშნის ძიება მოზარდს განსაკუთრებით შემდგომ ასაკობრივ საფეხურზე დასჭირდება.

თუ რაოდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საფეხურის ბავშვის აზროვნებისთვის თვალსაჩინოებას, ეს განსაკუთრებით მკაფიოდ შემდეგში იჩენს თავს: როდესაც ბავშვს მხოლოდ სიტყვიერად, ყოველი გათვალსაჩინოების გარეშე აწვდიან სწორედ იმ ცნებებს, რომელსაც იგი კონკრეტული მასალის ნიადაგზე შედარებით ადვილად ეუფლება, იგი ამ ცნებების გაგების ამოცანის წინაშე სრულ უმწეობას იჩენს. მას არ ესმის ეს ცნებები, ამახინჩებს მათ, ვერ სწვდება მათში ნაგულისხმევ სპეციფიკურ ნიშნებს.

წინამდებარე ასაკობრივ საფეხურზე, აზროვნების განვითარების აქტივში აღსანიშნავია ის თავისებური წარმატება, რომელსაც ბავშვი ცნებათა **განზოგადებისა და განსაკუთრებით ცნებათა ლოლიკური კავშირის** ამოცანებში აღწევს.

როდესაც ბავშვის წინაშე ცნებათა განზოგადების ამოცანა დგას, როდესაც მან მოცემული ცნებების ნიადაგზე ახალი ცნება უნდა შეადგინოს, იგი ამას ამ ცნებების შეჯამების, უბრალო არითმეტიკული შეკრების გზით ახერხებს და არა მათი **სინთეზის** გზით. გამოდის, რომ მისთვის ადამიანი, მაგალითად, ყველა ქალისა და ვაჟის ერთობლიობას (ჯამს) წარმოადგენს და მეტს არაფერს. რასაკვირველია, ნამდვილი ზოგადი ცნების **შინაარსი** აქ სრულიად არაა მოცემული. თითქოს ბავშვი ჯერ მხოლოდ ცნების **მოცულობას** ღებულობს მხედველობაში, ესე იგი, საგანთა ერთობლიობაა, რომელსაც აღნიშნული ცნება ეხება. მაგრამ ზოგადი ცნების არსი მარტო ის კი არაა, რომ მას გარკვეული მოცულობა გააჩნია, არამედ განსაკუთრებით ის, რომ მას სპეციფიკური **შინაარსიც აქვს**, რომელიც სრულიად გარკვეულ კავშირში იმყოფება ქვემდებარე ცნებებთან, სახელდობრ, მათ **სინთეტურ** გაერთიანებას წარმოადგენს და ამით ცნების ნამდვილი მოცულობის ფარგლებსაც განსაზღვრავს. მიუხედავად ამისა, მაინც უნდა ითქვას, რომ ცნების – თუნდ მარტო მოცულობის თვალსაზრისითაც – განზოგადების წვდომა უდაოდ თვალსაჩინო მიღწევად შეიძლება ჩაითვალოს.

ეს რომ მართლა მიღწევაა, ეს იმწამსვე ცხადი ხდება, როგორც კი ბავშვის წინაშე ცნებათა ლოლიკური ურთიერთობის ამოცანას დავაყენებთ. ბავშვი მაშინვე აღნიშნავს, რომ რაოდენობრივის მხრივ ზოგად ცნებასა და ქვეცნებებს შორის დიდი განსხვავებაა, რომ ზოგადი უფრო ფართოა, ვიდრე თითოეული ქვემდებარე ცნება თავისთავად: მაგალითად, ადამიანები უფრო ბევრია, ვიდრე ქალები ან ვაჟები. მაშასადამე, მას მხოლოდ რაოდენობის, მხოლოდ მოცულობის თვალსაზრისი აქვს მხედველობაში. რაც შეეხება შინაარსეულს, ლოგიკურ დამოკიდებულებას, რომელიც ზოგად ცნებასა და ქვეცნებებს შორის არსებობს, ეს 8-10 წლის ბავშვისთვის ჯერ კიდევ მიუწვდომელი ჩანს. თუ ბავშვისთვის **ქალი ან ვაჟი ადამიანად** იგულისხმება, ეს იმიტომ როდი ხდება, თითქოს ამის საფუძველს ქვემდებარე და ზემდებარე ცნებათა შინაარსეული ურთიერთმიმართება წარმოადგენდეს, თითქოს ბავშვს ადამიანის ცნებისა და მისი ქვეცნებების ლოლიკური ურთიერთობა ჰქონდეს გააზრებული, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ მოცულობის თვალსაზრისია მისთვის გასაგები, და მან ემპირიულად იცის, რომ ქალსაც და ვაჟსაც ადამიანს უწოდებენ.

5. ცნება საშუალო სკოლის დასაწყის წლებში (11-13 წ.)

რა ცვლილებები ხდება ბავშვის ცნებით აზროვნებაში საშუალო სკოლის დასაწყის წლებში, არასრული საშუალო სკოლის ასაკში? **რ. ნათაძის** გამოკვლევების მიხედვით, 11-13 წლების მიმდინარეობაში ბავშვის აზროვნებაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ცვლილებები დასტურდება.

პირველ რიგში ცვლილება ნიშნის ცნობიერებას ეხება. თუ წინა საფეხურზე ბავშვისთვის სპეციფიკური ნიშნის მნიშვნელობა შეიქნა ნათელი, ხოლო არსებითი ნიშანი მისთვის ჯერ მხოლოდ მეორე პლანზე იდგა, ესლა მდგომარეობა იმ მხრივ იცვლება, რომ **არსებითი** ნიშნის მნიშვნელობა, **პრაქტიკულად** მაინც, სრულიად უდაო ხდება მოზარდის აზროვნებისთვის. ეს იმას ნიშნავს, რომ არ არსებობს ამოცანა, სადაც იგი არსებითი ნიშნის უპირატესობას არ სცნობდეს. ბავშვს რომ ერთიდაიმავე ცნების ორგვარი განსაზღვრება მისცე – ერთი სპეციფიკური ნიშნებისა და მეორე არსებითი ნიშნების გამოყენებით – იგი არა მარტო უპირატესობას მიანიჭებს მეორეს, არამედ მას ერთადერთ სწორ განსაზღვრებადაც კი აღიარებს: სპეციფიკური ნიშანი, როგორც მხოლოდ სპეციფიკური, მას აღარ აკმაყოფილებს. მას ისეთი ცნება აინტერესებს, რომ სინამდვილის ზედაპირს კი არა, მისს არსებითს მხარეებს ასახავდეს.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ 11-13 წლის ბავშვი საბოლოოდ და სისრულით დაეუფლა არსებითი ნიშნის ცნობიერებას. საქმე ისაა, რომ წინამდებარე ასაკობრივ საფეხურზე მოზარდი არსებითად მხოლოდ პრაქტიკულადაა არსებითის მნიშვნელობას დაუფლებული. მართალია, როდესაც მას თავისი ოპერაციების სისწორის დასაბუთება უხდება, იგი ამას არსებითი ნიშნების მითითებით ახერხებს. მაგრამ სიმპტომატურია, რომ მოზარდი ამ შემთხვევაში არსებითი ნიშნის მხოლოდ მითითებით, მხოლოდ დასახელებით კმაყოფილდება და, ჩვეულებრივ, ზოგიერთ გამონაკლისს გარდა, ვერ ახერხებს აღნიშნოს, რომ საქმე სწორედ იმაშია, რომ ეს ნიშანი არსებითია: **ბავშვს არსებითი ნიშნის შემეცნებითი ღირებულების ცნობიერება ჯერ კიდევ არა აქვს საკმარისად განვითარებული.** იგი მხოლოდ პრაქტიკულად უწევს ამ ნიშანს ანგარიშს.

მაგრამ არსებითი ნიშნის ცნობიერებას ეს დონეც საყოველთაოდ მხოლოდ **კონკრეტული ნიშნების** ფარგლებში აქვს ამ პერიოდის ბავშვს მიღწეული. როდესაც მას საქმე უფრო **განყენებულ** მასალასთან აქვს, როდესაც მას სააზროვნო ოპერაციების წარმოება განყენებული **მიმართებითი ნიშნების** ნიადაგზე უხდება, მაშინ იგი, ჩვეულებრივ, არა თუ არსებითის, არამედ ხშირად სპეციფიკური ნიშნის ცნობიერების დონესაც ვერ ინარჩუნებს და კვლავ განვითარების განვლილ საფეხურებს უბრუნდება.

მიუხედავად ამისა, ამ პერიოდის ბავშვის მიღწევა მაინც ღრმა მნიშვნელობისაა. შეიძლება ითქვას, რომ თვალსაჩინო, კონკრეტული მასალის ფარგლებში ბავშვის ცნება ეხლა უკვე თითქმის ნამდვილი ცნების – არა მარტო ექვივალენტის – როლს ასრულებს, ისეთი ექვივალენტისას, რომელსაც თავისი შინაარსით ბევრი არაფერი აქვს საერთო ნამდვილ ცნებასთან: ბავშვის ცნება პრაქტიკულად ეხლა უკვე არსებითი ნიშნების გაერთიანებას წარმოადგენს.

ერთადერთი, რაც ხელს გვიშლის, იგი ნამდვილ ცნებად ჩავთვალოთ, ეს ისაა, რომ ეს გაერთიანება ჯერ კიდევ არ არის ისეთი, როგორც ნამდვილი ცნებაში იგულისხმება: სათანადო ცდები ამტკიცებენ, რომ ნიშნების ნამდვილი **სინთეტური გაერთიანების** იდეა ჯერ კიდევ უცნაო ამ საფეხურის ბავშვისთვის.

ეს იქედან ჩანს, რომ ყოველი ზოგადი ცნება – თუნდ კონკრეტულიც – მას ქვეცნებების უბრალო შეჯამებად მიაჩნია და არა მათი არსებითი ნიშნების სინთეტურ გაერთიანებად და, მაშასადამე, ახალ ცნებად. მაგალითად, მან იცის, რომ ადამიანის ძალით მოძრავი სატრანსპორტო საშუალებაც არსებობს და ცხოველის ძალითაც. რომ მისცეთ ეხლა მას, ვთქვათ, ამ ცნებების უფრო მაღალ ცნებაში გაერთიანების ამოცანა, იგი მათ სინთეზს კი არ მოახდენს – **ცოცხალი** ძალით მოძრავი საშუალებაო როდი იტყვის – არამედ უბრალოდ მათ **შეჯამებას** მოგვცემს: ადამიანისა და ცხოველის ძალით მოძრავი საშუალებაო, გვეტყვის.

აქედან ცხადია, ამ ასაკის ბავშვის აზროვნებაში ცნება ჯერ კიდევ ნიშანთა ნამდვილ სინთეზს არ წარმოადგენს.

მაგრამ საკმარისია, ერთგვარი სტიმული მისცეთ მას ამ მიმართულებით, ერთგვარი დახმარება გაუწიოთ სათანადოდ შერჩეული შეკითხვების საშუალებით, ან ცნების განსაზღვრა მისცეთ, რომ ბავშვი შედარებით ადვილად მიხვდეს, რომ საქმე აქ სინთეზშია და არა შეჯამებაში.

მაშასადამე, მართალია 11-13 წლის მოზარდს **დამოუკიდებლად, სპონტანურად**, არსებითი ნიშნების სინთეტური გზით ერთ ცნებაში გაერთიანება არ შეუძლია; მაგრამ **სინთეზი** სულ მიუწვდომელი მაინც არ არის მისთვის, და ეს უკანასკნელი გარემოება ამ ასაკობრივი საფეხურის განსაკუთრებით მნიშვნელოვან წარმატებად უნდა ჩაითვალოს. ოღონდ უნდა გვანსოვდეს, რომ ეს მიღწევაც მხოლოდ კონკრეტულის, მხოლოდ თვალსაჩინოს ფარგლებით შემოიზღუდება: განყენებული მიმართებითი ნიშნების სინთეზს ამ პერიოდის ბავშვი დახმარების შემთხვევაშიც ვერ ახერხებს.

ცნებითი აზროვნების განვითარების მეორე საყურადღებო მიღწევად ამ პერიოდში შემდეგი უნდა ჩაითვალოს: წინა საფეხურების ბავშვის აზროვნების უმწეობა განსაკუთრებით მკაფიოდ **ვერბალური** მასალის ნიადაგზე ჩანს: ის, რაც მისთვის შედარებით ადვილია კონკრეტულ, თვალსაჩინო მასალაზე, სრულიად მიუწვდომელი ხდება, რაწამს საქმე ვერბალურ მასალას ეხება. სამაგიეროდ, 11-13 წლის მოზარდი უაღრესად მნიშვნელოვან ნახტომს აკეთებს ამ მიმართულებით: იგი იმდენად სწრაფად და იოლად ეუფლება ვერბალურ მასალას, რომ შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს აღარავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს მისთვის, ვერბალურ მასალაზე უხდება მას თავისი ინტელექტუალური ოპერაციების წარმოება და ცნების შედგენა თუ თვალსაჩინოზე. ყოველ შემთხვევაში, ამის თქმა ამ პერიოდის მოზარდთა უმრავლესობის შესახებ შეიძლება.

ამრიგად, ამ ასაკობრივი საფეხურის ერთერთს უდიდეს მიღწევას ვერბალური აზროვნების დაუფლების დაწყება შეადგენს. ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ამას განსაკუთრებით პედაგოგიური პრაქტიკისთვის. საშუალო სკოლაში თვალსაჩინოების მეთოდს ისეთი განუსაზღვრელი მნიშვნელობა აღარ აქვს, როგორც დაწყებითი სკოლის საფეხურზე.

თუ ამას იმასაც დავუმატებთ, რომ **ფორმალურ-ლოგიკური** აზროვნების უნარიც სწორედ ამ ასაკში იჩენს თავს, ჩვენთვის ნათელი გახდება, თუ რაოდენ დიდია ცნებითი აზროვნების ონტოგენეტური განვითარების ისტორიაში ამ ასაკობრივი საფეხურის მნიშვნელობა. საქმე ისაა, რომ წინა ასაკობრივ საფეხურებზე ბავშვის ცნებითი აზროვნება მჭიდროდ იყო ცნებების შინაარსთან დაკავშირებული: იმ დამოკიდებულების შესახებ, რომელიც ცნებათა შორის არსებობს, იგი მხოლოდ იმის მიხედვით მსჯელობდა, თუ რა იცოდა ემპირიულად ამ ცნებათა, შინაარსის მიხედვით, ურთიერთობის შესახებ. თუ ამ მხრივ მან არაფერი იცოდა, იგი თითქმის აბსოლუტურად უმწეო იყო მათი ურთიერთობის შესახებ რაიმე საგულისხმო ეთქვა: ფორმალური, ალგებრული აზროვნება მისთვის სრულიად მიუწვდომელი იყო.

ეხლა კი, 11-13 წლის ასაკში, ესეც იცვლება. მოზარდმა შეიძლება სრულიად არ იცოდეს მიღებული ცნების შინაარსი, მაგრამ ეს არ უშლის მას ხელს ამ ცნებათა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ თავისი აზრი გამოთქვას: იგი ამ შემთხვევაში არა ემპირიული, არამედ მხოლოდ ლოგიკური, ფორმალური ურთიერთობით ხელმძღვანელობს. მაგალითად, ამ ასაკობრივ საფეხურზე რომ ბავშვს ასეთი ამოცანა მისცე: თუ $x = a + b$, $a = c$, მაშინ x უფრო დიდი რიცხვი იქნება თუ c , იგი ამას ადვილად გადაჭრის, მიუხედავად იმისა, რომ არც x -ის შინაარსი იცის და არც c -სი: თუ x a -საც შეიცავს და b -საც, ხოლო c a -ზე მეტი არ არის, მაშინ იგი x -ზე ნაკლები ყოფილაო, იტყვის ბავშვი. წინა ასაკობრივ საფეხურზე კი ასეთი ფორმალური, ალგებრული აზროვნების შემთხვევებს მხოლოდ გამონაკლისის

სახით თუ შეხვედრებით.

ამრიგად, ცნებების ლოლიკურ ურთიერთობას პირველად 11-13 წლის პერიოდში ეუფლება მოზარდი.

6. ბოლო საფეხური სასკოლო ასაკში (14-17 წ.)

ის, რაც დამთავრებული ცნების შემუშავებას წინა ასაკობრივ პერიოდში აკლდა, აქ, განვითარების ამ საფეხურზე, სრულდება, და მოზარდი ცნებითი აზროვნების იმ უმაღლეს საფეხურს აღწევს, რომელიც საზოგადოდაა სასკოლო ასაკში მისაწვდომი.

პირველ რიგში განვითარება არსებითი ნიშნის ცნობიერებას ეხება: 14-17 წლის მოზარდისთვის ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ იგი თავისი ინტელექტუალური ოპერაციების დასაბუთების საჭიროებას თვითონვე გრძნობს და აქ – ამ დასაბუთებაში – ჩვეულებრივ, **არსებითი ნიშნის** მაღალ შემეცნებითს ღირებულებას აღნიშნავს. ის, რაც წინა პერიოდში მოზარდთა მხოლოდ ნაწილს შეეძლო, აქ თითქმის საყოველთაო მოვლენად იქცევა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ეს წარმატება ეხლა მარტო კონკრეტული ნიშნებით როდი განისაზღვრება: მოზარდისთვის ამიერიდან **განყენებული მიმართებითი** ნიშანიც დაძლეულ სფეროს წარმოადგენს. მიმართების ცნობიერება მაღალ დონეზე დგება, და ეს გარემოება ცნებითი აზროვნების მთელ ხაზზე ახდენ თვალსაჩინო გავლენას.

პირველ რიგში ეს ვერბალური აზროვნების კიდევ უფრო მძლავრ განვითარებაში იჩენს თავს: 14-17 წლის მოზარდისთვის, საზოგადოდ, აღარ აქვს მნიშვნელობა ვერბალურ მასალასთან აქვს მას საქმე თუ თვალსაჩინოსთან; 14-17 წლების მიმდინარეობაში ეს მიღწევა საყოველთაო კუთვნილებად იქცევა.

თუ წინა ასაკობრივ საფეხურს ცნებაში ნაგულისხმევ ნიშანთა ნამდვილი **სინთეზის** სპონტანური ცნობიერება აკლდა, აქ, ამ ასაკობრივ პერიოდში, სულ სხვა მდგომარეობა იჩენს თავს: მოზარდილთა უმრავლესობას სრულიად აღარ ესაჭიროება გარედან მომდინარე სტიმულები, როცა მას ამოცანა აქვს, მიწოდებულ კონკრეტულ ცნებათა სინთეტური გაერთიანება მოახდინოს და, ამრიგად, სრულიად ახალი ცნება მოგვცეს: იგი ამას სპონტანურად, თავისით აკეთებს.

მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ სინთეზის სიძნელე საბოლოოდ დაძლეული. საქმე ისაა, რომ განყენებულ ცნებათა უფრო მაღალ ცნებაში გაერთიანება და ამ გზით ახალის, კიდევ უფრო ზოგადი ცნების შექმნა, როგორც წესი, არც ამ ასაკის მოზარდს შეუძლია.

ადვილი გასაგებია, რომ ცნებათა ლოლიკური კავშირების წვდომა და ფორმალური, ალგებრული აზროვნების განვითარება სწრაფი ნაბიჯით მიიწევს წინ: ამ ასაკობრივ საფეხურზე ყველაფერი ეს უკვე საყოველთაო კუთვნილებად იქცევა: 14-17 წლის ჩვეულებრივი, ნორმალურად განვითარებული მოზარდი ლოგიკურ დამოკიდებულებათა ნაცვლად არასდროს მხოლოდ რაოდენობრივს ან მხოლოდ ემპირიულ დამოკიდებულებას არ გულისხმობს.

ასეთია ცნების განვითარების პროცესი ონტოგენეზში. ხოლო აზროვნების სხვა ფორმების განვითარება უმთავრესად ამაზე დამოკიდებული, და მათ განხილვაზე აქ არ შევჩერდებით.

ყურადღების ფსიქოლოგია

ყურადღება

1. რა არის ყურადღება

რა არის ყურადღება? რას ვგულისხმობთ, როდესაც ყურადღების შესახებ ვლაპარაკობთ? ავიღოთ მაგალითი. ვთქვათ, აუდიტორიაში რამოდენიმე ათეული სტუდენტია და პროფესორი ლექციას კითხულობს. გარემო ამ შემთხვევაში ობიექტურად ყველას ერთნაირი აქვს: გარედან ყველაზე დაახლოებით ერთიდაიგივე გამლიზიანებლები მოქმედობენ. ისმის ლექტორის ხმა, ეზოში ვიღაც მღერის, იქვე მუშები ფიცრებს ხერხავენ... ასეთია სმენითი გამლიზიანებლები. კიდევ მეტია მხედველობითი გამლიზიანებლების რიცხვი: თითოეული სუბიექტის წინაშე სხვადასხვა ფორმისა და ფერის საგანთა დიდი რაოდენობა: დაფა, კათედრა, კედელი, იქვე ნათურა, თვითონ ლექტორი, მისი სათვალეები... სინათლე აუდიტორიაში, მაგიდაზე რვეული, ხელსი ფანქარი, გვერდით და წინ ამხანაგები... თითქმის ასევე უთვალავია სხვა მოდალობის გამლიზიანებლების რიცხვიც: შეხებითის, კინესთეტიკის. ერთი სიტყვით, გარემო გალიზიანებთა უთვალავ რაოდენობას შეიცავს, და აუდიტორიაში ყველა ამ გარემოსთან იმყოფება ურთიერთობაში.

ვნახოთ როგორია თითოეული სუბიექტის ცნობიერების შინაარსი, ცნობიერების, რომელიც სწორედ ამ გარემოს ასახვას უნდა წარმოადგენდეს. პირველი, რაც ამ შემთხვევაში იპყრობს ჩვენს ყურადღებას, ეს ისაა, რომ ჩვენ ერთ პირსაც ვერ ვნახავთ ისეთს, რომ ყველა ამ გამლიზიანებლის შესატყვისი განცდები ჰქონდეს, და, მაშ, მასზე მოქმედ გარემოს უკლებლივ ასახავდეს. ჰკითხეთ თითოეულს: რა ხმა ისმოდა ეზოდან, რას მღეროდნენ სტუდენტები, რა ფერის ჰალსტუხი ჰქონდა ლექტორს, დაფაზე რა ეწერა, – და თქვენ დაინახავთ, რომ, ჩვეულებრივ, როგორც წესი, ასეთ კითხვებზე პასუხს ვერაფერს მოგცემს. დიდი უმრავლესობა მხოლოდ იმას აღნიშნავს, თუ ლექტორი რაზე ლაპარაკობდა. რაც შეეხება სხვა გამლიზიანებლებს, ზოგჯერ აბსოლუტურად ვერაფერს იტყვის, ხოლო ზოგის შესახებ შეიძლება ასე თქვას: რაღაც კი ისმოდა, მაგრამ ყურადღება არ მიმიქცევია.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ უამრავი გამლიზიანებლიდან, რომელიც ადამიანზე მოქმედებს, ცნობიერებაში მხოლოდ განსაზღვრული რიცხვი პოულობს თავის ანარეკლს. მაშასადამე, ჩვენი ცნობიერება ყოველს მონაცემ მომენტში ჩვენზე მოქმედი სინამდვილის მხოლოდ სრულიად განსაზღვრულს მონაკვეთს ასახავს. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს მისი არე ვიწრო იყოს და ყველაფერს, რაც ჩვენზე მოქმედებს, ვერ იტევდეს. ეს გარემოება ჯერ კიდევ **ჰერბარტმა** აღნიშნა, და მას შემდეგ იგი „**ცნობიერების სივიწროვის**“ სახელწოდებითაა ცნობილი.

მეორე, რაც ჩვენი მაგალითიდან ჩანს, ეს ისაა, რომ სინამდვილის ის მცირე მონაკვეთიც კი, რომელიც ცნობიერებაშია ასახული, ერთნაირი **სიცხადით** არ განიცდება. რას ამბობდა ლექტორი, ეს ნათლად აქვს სუბიექტს წარმოდგენილი. მაგრამ რაც შეეხება, მაგალითად, სიმღერას, ამის შესახებ მას მხოლოდ იმის თქმა შეუძლია, რომ რაღაც სიმღერა მართლა ისმოდა, ხოლო რა სიმღერა, ამას ვერ გეტყვის; სამაგიეროდ, უკეთეს ცნობებს იძლევა იგი ლექტორის შესახებ: ის ნამდვილად ხედავდა მას. მისი ხმის შესახებ: მას მშვენივრად ეს მოდა ეს ხმა; იმის შესახებ, რომ ლექტორმა დაფაზე ფორმულა დასწერა...

მაშასადამე, ცნობიერების ცენტრში მოქცეულია ერთი რომელიმე განცდა, რომელიც მაქსიმალური სინათლით ხასიათდება. დანარჩენი განცდები მის ირგვლივ არიან განაწილებული, და მით უფრო მეტი სინათლე აქვთ, რაც უფრო ახლო დგანან მასთან.

მაგრამ ასეთს სურათს მხოლოდ ისეთი სუბიექტების ცნობიერება იძლევა, რომელთა აქტივობაც ლექციის მოსმენაში მდგომარეობდა. მაგრამ, ვთქვათ, აუდიტორიაში ისეთი პირებიცაა, რომელთაც თუნდ დროებით, მაგრამ მაინც სხვა მიზანდასახულება აქვთ, მაგალითად, ერთერთს თავისი მუდმივი კალამი გაფუჭებია; იგი ნაწილებად შლის მას და ფრთხილად ასწორებს. რა უნდა ითქვას მისი ცნობიერების შინაარსის შესახებ? იგივე, რაც სხვების შესახებ: აქაც სინამდვილის სულ მცირე მონაკვეთი განიცდება ნათლად და მკაფიოდ, ან ამ მცირე მონაკვეთის განცდას უკავია ცენტრალური ადგილი და მთელი ცნობიერების შინაარსი მის ირგვლივაა თავმოყრილი. რაც მას არ ეხება, ის ცნობიერებაში ადგილს ვერ პოულობს. რაც ახლოსაა, განსაკუთრებით ნათლად განიცდება, რაც შორს – უფრო ბუნდოვანად.

ერთი სიტყვით, ცნობიერების აღნაგობა, სტრუქტურა აქაც ისეთია, როგორც სხვა შემთხვევაში. მაგრამ განსხვავებაც დიდია; და ეს განსხვავება **შინაარსს** ეხება: აქ ცენტრალური ადგილი ცნობიერებაში ლექციის შინაარსს კი არა, იმ **მანიპულაციებს**, იმ **მოტორულ აქტებს** უკავია, რომელსაც სუბიექტი თავისი მიზნის მისაღწევად, კალმისტრის მექანიზმის გასასწორებლად, მიმართავს. დანარჩენი მისთვის თითქოს აღარაფერი არ არსებობს: სანამ იგი თავის საქმეშია გართული, მას აღარც ლექტორის ხმა ესმის, არც გარედან სიმღერისა და არც სხვა რამე.

ანალოგიურ მდგომარეობაში, შესაძლოა, სხვებიც იყვნენ. მაგალითად, ერთერთი ძალიან ცდილობს უსმინოს ლექციას, მაგრამ ვერ ახერხებს. მას თავში უტრიალებს ის ამოცანა, რომელიც აგერ მეორე დღეა ვერ გადაუჭრია. აი, თითქოს სწორედ ეხლა მონახა სწორი გზა... ამ პირის

ცნობიერებაში რომ ჩაიხედოთ, ნახავთ, რომ აქ ნათელ შინაარსს მხოლოდ ამოცანის შესახები აზრები წარმოადგენენ. რაც შეეხება ყველაფერს დანარჩენს, ეს თითქოს მთლიანად მისი ცნობიერების ფარგლებს გარეთ რჩება.

ყველა ასეთ შემთხვევაში ჩვენ **ყურადღების** შესახებ ვლაპარაკობთ: რაც ჩვენი ცნობიერების ცენტრშია მოთავსებული და რაც ნათლად განიცდება, ეს სწორედ ისაა, რასაც **ყურადღებას** ვაქცევთ; ხოლო რაც ობიექტურად არსებობს, მაგრამ ჩვენი ყურადღების საგანი არ გამხდარა, იგი ჩვენი ნათელი ცნობიერების ფარგლებს გარეთ რჩება. ამრიგად, ყურადღების პროცესის დამახასიათებელი მოვლენები შემდეგია: სინამდვილის რომელიმე მონაკვეთის ნათელი განცდა; მისი გადაქცევა ცნობიერების გაბატონებულ შინაარსად; დანარჩენი შინაარსების მასთან დაკავშირებით განცდა. ადამიანის ენერჯიას მხოლოდ განსაზღვრული მიმართულებით შეუძლია იმოქმედოს, და ყურადღების მდგომარეობა, ეს ის მდგომარეობაა, როდესაც ჩვენი ენერჯიის მობილიზაცია ამ გარკვეული მიმართულებით ხდება.

2. ყურადღება როგორც აქტი

აქედან ნათელია, რომ ყურადღების დახასიათება, როგორც ფსიქიკური **შინაარსის მდგომარეობისა**, უმართებულოა. **ტიჩნერი**, **ებინგჰაუსი** და **ზოგიერთი** სხვა, ფსიქოლოგიც ყურადღებაში ჩვენი ცნობიერების შინაარსის თავისებურ მდგომარეობას სჭვრეტდნენ: ყურადღება ამ შინაარსის სინათლისა და სიციხადის ხარისხს წარმოადგენს, მეტს არაფერსო, — ამბობდნენ ისინი. სუბიექტი ამ შემთხვევაში სრულიად განზე იყო დატოვებული. ნამდვილად კი ყურადღების განცდაში უეჭველად სუბიექტის მონაწილეობაც იგულისხმება: ცნობიერების შინაარსის სინათლისა და სიციხადის ნიშნები განიცდება როგორც მეორადი მოვლენები, რომელნიც სუბიექტის წყალობითა და სუბიექტისთვის არსებობს.

ყურადღება შინაარსი კი არაა; იგი აქტია, რომელსაც სუბიექტი ასრულებს. რასაკვირველია, იგი ყოველთვის გარკვეული შინაარსის სახით იჩენს ხოლმე თავს, და შინაარსის გარეშე მისი დახასიათება შეუძლებელია. მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ იგი შინაარსის გარკვეული ნიშნების მეტს არაფერს წარმოადგენს, არამედ იმას, რომ არსებობს სუბიექტიდან, **მე-**დან მომდინარე ძალა, რომლის დინამიკაც ფსიქიკური შინაარსის გარკვეულ ცვლილებებს იწვევს, იმ ცვლილებებს, რომელიც ამ **მე-**ს, ამ სუბიექტის მიზნებისთვისაა საჭირო.

სინამდვილის ამა თუ იმ მონაკვეთის ნათელი განცდა სუბიექტს ხომ იმისთვის სჭირია, რომ თავისი აქტიობა უფრო მიზანშეწონილად წარმართოს. აქედან გასაგებია, რომ ყურადღების შემთხვევაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა სწორედ მიზანდასახულებას, მიზნის ცნობიერებას აქვს.

ამისდა მიხედვით, ყურადღება ჩვენი ცნობიერების რომელიმე შინაარსის მდგომარეობა კი არაა; არა, იგი სუბიექტის აქტია, რომელიც ქცევასთანაა არსებითად დაკავშირებული და მისი ნაყოფიერების წინასწარ პირობას წარმოადგენს.

ამის შემდეგ გასაგები ხდება, რომ ყურადღებას **არჩევითი** ხასიათი აქვს. გარე-სინამდვილის მრავალფეროვან გაღიზიანებათაგან ცნობიერებისკენ მხოლოდ ზოგიერთი იკვლევს გზას, და ამიტომაც, რომ მათლად და მკაფიოდ ამ სინამდვილის მხოლოდ გარკვეული მონაკვეთი განიცდება, მაშინ როდესაც დანარჩენი სიბნელეში რჩება. გასაგები ხდება ისიც, რომ სუბიექტის ცნობიერებაში მხოლოდ ის პოულობს თავის ასახვას, რაც **მთლიანობაში** ერთიანდება: წარმოდგენები, აზრები, მოქმედებები ერთს მთლიან სისტემას ქმნიან და ყურადღების შინაარსში მხოლოდ ამ სახით შედიან.

3. ყურადღების სახეები

იმისდა მიხედვით, თუ რა აქტიობასთან გვაქვს საქმე, შეიძლება კაცმა ყურადღების გამოვლენის სამი სახეობა გაარჩიოს: **გრძნობადი**(სენსორული) ყურადღება, **მოტორული** ყურადღება და **ინტელექტუალური** ყურადღება.

1) **სენსორული** ყურადღება, როდესაც ადამიანს ჭვრეტის აქტები აინტერესებს: ვთქვათ, სიმღერას ისმენს, ან კინოფილმს სჭვრეტს, მაშინ მისი მიზანი პირველ რიგში ისაა, რომ რაც შეიძლება ნათელი სენსორული განცდები მიიღოს. ამიტომაც მისი ენერჯიის მობილიზაცია სწორედ ამ მიმართულებით წარმოებს. ეს პირველ რიგში სხეულებრივ პროცესში იჩენს თავს: გარედან მომდინარე აღსაქმელი გამღიზიანებელი თვითონ იწვევს ორგანიზმში რეფლექტორულად გარკვეულ რეაქციას, რომელიც აღქმის მიღებას აადვილებს. მაგალითად, როდესაც სინათლის სხივი ბადურას პერიფერიულ ნაწილს ხვდება, თვალი იმწამსვე თვითონ მიტრიალდება ისე, რომ სხივი საუკეთესო მხედველობის არეში მოხვდეს. როდესაც საიდანმე რაიმე ბგერა ისმის, ჩვენ იმწამსვე, რეფლექტორულად, თავს იქეთ მივატრიალებთ, საიდანაც ხმა მოდის. ერთი სიტყვით, გამღიზიანებელი თვითონ იწვევს რეფლექტორულად, სწორედ ისეთს სხეულებრივ ცვლილებებს, რომელიც ნათელი აღქმისთვის ხელსაყრელ პირობებს ქმნის.

რეფლექსოლოგიის თვალსაზრისით, ყურადღება ამ რეფლექსური პროცესების, ამ სხეულის აღსაქმელად მოწყობის მეტს არაფერს წარმოადგენს. ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ შემთხვევაში **სენსო-**

რული ყურადღების მხოლოდ ერთერთს მნიშვნელოვან **პირობასთან** გვაქვს საქმე, და არა თვითონ ყურადღებასთან საზოგადოდ. **ბიულეტენი** სამართლიანად მიუთითა, რომ ოპტიკურად სურათი შეიძლება მაქსიმალურად ნათელი იყოს, მაგრამ ბევრს მის მომენტს ყურადღებას ვერ ვაქცევდეთ: გარდა პერიფერიული პროცესებისა, ყურადღება ცენტრალურ პროცესებსაც გულისხმობს.

2) **მოტორული ყურადღება**, იმისდა მიხედვით, თუ რისი მოძრაობა შეადგენს მის საგანს, სხვადასხვაგვარია. როდესაც ადამიანი ცეკვავს, მისი ცნობიერების შინაარსი ფეხებისა და სხეულის სათანადო მოძრაობებზეა კონცენტრირებული. კიდევ უფრო ნათლად ჩანს მოტორული ყურადღების თავისებურება სპორტული შეჯიბრების სხვადასხვა შემთხვევაში. მაგალითად, ფეხბურთის თამაშში, ანდა კიდევ სწრაფ რბენაში, ყურადღება მაქსიმალურადაა დაძაბული, და წარმატება აქ ზოგჯერ იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად შესძლებს სპორტსმენი თავისი ყურადღების ხანგრძლივად ასეთს დაძაბულ მდგომარეობაში შენარჩუნებას.

რასაკვირველია, სხეულის სათანადოდ მომართვას აქ კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე სენსორული ყურადღების შემთხვევაში. შეიძლება ითქვას, რომ მთელი შეჯიბრების პროცესი არა მარტო სხეულის სათანადო ნაწილის, ვთქვათ, ფეხების მუსკულატურის სათანადო წარმართვაში მიმდინარეობს, არამედ ამასთან ერთად მთელი სხეულის მუსკულატურის შესატყვის რეგულაციაშიც. სხეულის მომართვის როლი მოტორული ყურადღების პროცესში განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ მოსამზადებელ მომენტში ჩანს, იმ მომენტში, როდესაც, მაგალითად, სწრაფ მარბენალნი შეჯიბრების დაწყების სიგნალს ელოდებიან, რათა ნიშნის მოცემასთან ერთად მყის ადგილს მოსწყდნენ. აქ მთელი მათი ორგანიზმი თავისებურს დაძაბულ მდგომარეობაში იმყოფება, თუმცა ჯერ კიდევ უძრავად ერთ ადგილზე დგანან.

უეჭველია, მოტორული ყურადღება დიდ როლს ასრულებს ადამიანის ცხოვრებაში, და რაც უფრო დაბალ საფეხურს ავიღებთ განვითარებისას, მით უფრო დიდია ეს როლი. მიუხედავად ამისა, მოტორული ყურადღების შესახებ მხოლოდ შედარებით ახალ ხანაში დაიწყო ლაპარაკი: ტრადიციული, კლასიკური ფსიქოლოგია უფრო სენსორული ყურადღებით იყო დაინტერესებული, და, საზოგადოდ, ყურადღების იმ ფორმებით, რომელიც ადამიანის სტატიკური მდგომარეობისთვის უფროა დამახასიათებელი, ვიდრე დინამიკურისთვის.

3. ინტელექტუალური ყურადღება

ვთქვათ, ვისმე, სანამ მოქმედებას დაიწყებდეს, წინასწარ რაიმე ამოცანა აქვს გადასაწყვეტი: მაგალითად, მან ჯერ კიდევ არ იცის, როგორ სჯობს მონაცემ სიტუაციაში მოქმედება. ასეთ შემთხვევაში მისი ყურადღება მოქმედებისკენ კი არა, სხვა მხრივ წარიმართება: იგი სხვადასხვა მოსაზრებას გაითვალისწინებს ამა თუ იმ შესაძლო მოქმედების სასარგებლოდ თუ საწინააღმდეგოდ, და შეიძლება ეს პროცესი საკმაოდ დიდხანს გაგრძელდეს, სანამ სუბიექტი მოქმედების ერთერთ გზას აირჩევდეს.

კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში მოქმედების ეს წინასწარი პერიოდი თანდათანობით რთულდებოდა, და, ბოლოს, **იგი, გონებრივი შრომის** სახით, ქცევის ცალკე, დამოუკიდებელ ფორმად იქცა. ინტელექტუალური ყურადღება ადამიანის კულტურულ მონაპოვარს წარმოადგენს. იგი იმას კი არ ეხება, რაც აქტუალურადაა მოცემული – აქტუალურ გამდიზიანებლებს ან აქტუალურ მოძრაობებს, არა, იგი იმას ეხება, რაც მხოლოდ აზრად ან საზოგადოდ წარმოდგენად შეიძლება ჰქონდეს ადამიანს.

სხეული რომ აქაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, ეს იმ სპეციფიკური მდგომარეობიდან ჩანს, რომელშიც იგი ღრმა აზროვნების დროს იმყოფება: **ჯემსის** დაკვირვებით, ამ შემთხვევებში სხეული სწორედ იმ გამართულობის საწინააღმდეგო სურათს იძლევა. რომელსაც იგი სენსორული ყურადღების შემთხვევაში ღებულობს.

ყურადღების თვისებები

თუ ყურადღება ცნობიერების შინაარსის სინათლესა და სიცხადეში იჩენს თავს, მაშინ, უეჭველია, მას **ინტენსიობის** საფეხურებიც ექნება, რომლის მიხედვითაც ცნობიერების შინაარსის სინათლისა და სიცხადის დონე იცვლება. გარდა ამისა ყურადღებას განსაზღვრული მოცულობა აქვს ესე იგი, შინაარსის მეტნაკლები რაოდენობა, რომელზეც იგი ვრცელდება. დასასრულ, ყურადღებას შეიძლება უფრო ხანგრძლივი ან ნაკლებ ხანგრძლივი მოქმედების უნარი ჰქონდეს; მაშასადამე, მას **ტემპორალური** თვისებებიც აქვს: **კონსტანტობა** და **ლაბილობა**, სწრაფი **შეგუებადობა** და **ნელი**.

განვიხილოთ თვითნებური ეს თვისება ცალკე.

1. ყურადღების ინტენსიობის საკითხი

ყურადღების ინტენსიობა არა მარტო სხვადასხვა ადამიანს აქვს სხვადასხვანაირი, არამედ ერთსადაიმანვე პირსაც განსხვავებული აქვთ თავისი ცხოვრების სხვადასხვა პერიოდში და პირობებში: ჩვენი აზრები და წარმოდგენები ხან არაჩვეულებრივ თვალსაჩინო სიცხადით ხასიათდებიან, ხან კიდევ საკმაოდ დიდი გაურკვევლობითა და ბუნდოვანობით. ერთი სიტყვით, ჩვენი ცნობიერების დონეს ყოველთვის ერთგვარი მერყეობა ახასიათებს, რომელიც ნორმალურ

ფარგლებში ყურადღების მერყეობად შეიძლება ჩაითვალოს.

მასზე შემდეგი ფაქტორები ახდენენ გავლენას:

1) **ემოციური განცდები**: საშუალო ინტენსიობის აგზნებითი შინაარსის ემოცია, მაგალითად, სიხარული, ხელს უწყობს ყურადღების ინტენსიობას, ხოლო საწინააღმდეგო შინაარსის განცდა ხელს უშლის და აქვეითებს მას.

2) **გონებრივი დაღლილობა** აქვეითებს ყურადღების აქტიობის დონეს. ჩვენი რეაქციები ნელდება და სიზუსტეს კარგავს, სენსორული კოორდინაციები ქვეითდება, გრძნობათა ორგანოების გრძნობიერება სუსტდება, გონებრივი მუშაობა ნაკლებ პროდუქტიული ხდება.

3) **კვებასა და სხვადასხვა ფარმაკოლოგიურ** ნივთიერებას სხვადასხვანაირი გავლენა აქვს აქტიობის სხვადასხვა ფორმაზე.

4) გარე პირობების, მაგალითად, სეზონის, ადგილმდებარეობისა და სხვათა გავლენა ჩვენი აქტიობის ნაყოფიერებაზე ყოველ ეჭვს გარეშეა.

5) გავლენა აქვს აგრეთვე **დღეღამის** სხვადასხვა პერიოდს: ზოგიერთისთვის ყურადღების მუშაობა განსაკუთრებით დილით არის ინტენსიური, ზოგისთვის – საღამოს, ზოგისთვის მაქსიმალურ დონეს იგი დღის შუაგულს აღწევს, ზოგისთვის – მხოლოდ შუაღამისთვის.

2. ყურადღების მოცულობა. სენსორული ყურადღების მოცულობა

„ცნობიერების სივიწროვის“ გამო ადამიანის ყურადღება მოვლენათა თუ ობიექტთა მხოლოდ განსაზღვრულ რაოდენობას ეხება. მაშასადამე, იგი იძულებულია გარემოს უთვალავ გამლიზიანებელთა შორის მხოლოდ ზოგიერთი შეარჩიოს. ბუნებრივად იბადება კითხვა: როგორია ადამიანის ყურადღების მოცულობა? რამდენი შთაბეჭდილება შეიძლება თანაბარი სინათლით განვიცადოთ ერთდროულად, **მაქსიმალურად ხელსაყრელ პირობებში?**

ამ საკითხის შესასწავლად არა ერთი ცდა ყოფილა დაყენებული – პირველ რიგში სენსორული ყურადღების მოცულობის გამოსარკვევად.

ამ მიზნისთვის, ჩვეულებრივ, **ტაქსტოსკოპს** იყენებენ, აპარატს, რომელსაც ის უპირატესობა აქვს, რომ ოპტიკურ შთაბეჭდილებათა მომენტანური მიწოდება შეუძლია. სხვადასხვა გამოკვლევათა შედეგად, აღმოჩნდა, რომ ადამიანს ერთდროულად **ექვსი** მარტივი შთაბეჭდილების გარჩევა შეუძლია: მაგალითად, ექვსი წერტილის, ექვსი ასოსი ან ციფრის. ხოლო როდესაც ექვსზე მეტი ელემენტია, მაშინ ვიბნევით და რამდენია ვერ ვარჩევთ... შემდგომი ცდებიდან გამოიკვია, რომ ელემენტების რაოდენობას მნიშვნელობა არა ჰქონია. როდესაც ცდისპირს აწოდებენ რთულ ერთეულს, რომელიც რამოდენიმე ელემენტს შეიცავს, იგი აქაც ექვს ერთეულს ამჩნევს: მაგალითად, ოთხ-ოთხი ან ექვს-ექვსი წერტილი რომ ისე გავანაწილოთ, რომ რაიმე ერთეულს წარმოადგენდეს (მაგალითად, ოთხკუთხედს...), ცდისპირი ექვს ასეთ ფიგურას გაარჩევს. მაშასადამე, ის ექვს წერტილს კი არა, შეუღარებლად მეტს (ექვსჯერ ექვსს) შეამჩნევს. ცალკე სიტყვებს მიაწოდებ ცდისპირს თუ ცალკე ასოებს, სულერთია, მისი ყურადღების მოცულობა ორივე შემთხვევაში ექვსი ერთეულით განისაზღვრება, მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვების შემთხვევაში ასოების რიცხვი გაცილებით მეტია (**გუნდტის** მიხედვით, სამჯერ მეტი), ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც ცდისპირს ცალკე შეუკავშირებელ ასოებს ვაწოდებთ.

აქედან ნათელია, რომ წინანდელი ფსიქოლოგიის რწმენა, რომლის მიხედვითაც ყველაფერი ელემენტებზეა დამოკიდებული, ე. წ. „ელემენტების ფსიქოლოგი“-ის რწმენა, შემცდარია. ჩვენს ყურადღებას ელემენტები კი არ აინტერესებს, არამედ მთლიანი „გეშტალტები“, ესე იგი, ის, რასაც სუბიექტისთვის რაიმე აზრი შეიძლება ჰქონდეს, იმიტომ რომ იგი ქცევასთანაა დაკავშირებული.

აღსანიშნავია, რომ ამ ექვს იოდე ერთეულის გვერდით სხვა ელემენტების შემჩნევაც ხდება, მაგრამ ძალიან ბუნდოვანად. როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ცნობიერების სტრუქტურა ყურადღების მუშაობის შემთხვევაში სწორეთ ასეთია: არსებობს **განსაკუთრებით ნათელი** შინაარსი და მის გვერდით **ნაკლებ ნათელი**, იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად ახლოს დგას იგი ცნობიერების გაბატონებულ შინაარსთან.

ვესტფალის გამოკვლევების მიხედვით, არსებობს ცნობიერების რამოდენიმე საფეხური, რომელიც საკმაოდ მკვეთრად განსხვავდება ურთიერთისგან. განსაკუთრებით საყურადღებოა სამი საფეხური:

1) **უბრალო მოცემულობის** საფეხური იმაში მდგომარეობს, რომ, მაგალითად, ცდისპირი ფიგურის ფორმას ამჩნევს, ხოლო ფერს ვერა, თუმცა იცის, რომ ფიგურას ფერიც აქვს. მაშასადამე, ცნობიერების შინაარსს ფერის მოცემულობა შეადგენს და არა მისი რაგვარობა. 2) მეორე საფეხური **შემჩნევის** საფეხურია ესე იგი, სუბიექტი რაიმე თვალსაზრისით აღიქვამს ამ ფიგურას, ვთქვათ, ფორმის თვალსაზრისით. დასასრულ, როდესაც შემჩნეულის ფიქსაცია ხდება სიტყვის საშუალებით, მაგალითად, ვამბობთ: „სამკუთხედი“, მაშინ უკვე 3) კონსტატაციის ანუ დადასტურების საფეხური გვაქვს. სენსორული ყურადღების მოცულობის კვლევისას აღმოჩნდა, რომ ცნობიერების ასეთი საფეხურები უეჭველად არსებობს.

მ. ყურადღების განაწილების საკითხი

სენსორული ყურადღების მოცულობის საკითხს ჩვენ ხანაში აქტუალური ინტერესი აღარ აქვს. თუ წინათ, ვუნდტის დროს, სენსორული ყურადღების მოცულობის შესახებ გამოკვლევათა დიდი რიცხვი ქვეყნდებოდა, ესაა მდგომარეობა შეიცვალა. მაგრამ თუ ყურადღების მოცულობის პრობლემა დღესაც წარმოადგენს ზოგჯერ ინტერესს, ეს სულ სხვა მიზეზის გამო ხდება, ვიდრე წინათ. დღეს უფრო პრაქტიკული ხასიათის საკითხი დგას ფსიქოლოგთა წინაშე. ადამიანი სხვადასხვა ოპერაციას ასრულებს, მაგრამ ცნობილია, რომ რაც უფრო მეტია ოპერაციების რიცხვი, რომელთაც ჩვენ ერთდროულად მივმართავთ, მით უფრო ნაკლები ყურადღება ექცევა თითოეულ მათგანს. მაშასადამე, შეიძლება ასე დადგეს საკითხი: ხომ არ არსებობს ისეთი ოპერაციები, რომელთა ერთად შესრულება შედარებით ადვილია, და ისეთი ოპერაციები, რომელთა შესრულება მხოლოდ ცალცალკე შეიძლება? ამ საკითხს განსაკუთრებით პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს დიდი: არსებობს მთელი რიგი პროფესიებისა, რომელნიც სხვადასხვა ოპერაციის ერთდროულ შესრულებას გულისხმობენ. იმისთვის, რომ ამ პროფესიების რაციონალური ორგანიზაცია მოხდეს, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა იმის ცოდნას, თუ რა ოპერაციები შეიძლება წარმატებით სრულდებოდეს ერთდროულად და რა ოპერაციები უნდა ჩამოშორდნენ ურთიერთს.

ამრიგად, ჩვენს წინაშე ყურადღების **კონცენტრაციისა** და **დისტრიბუციის** საკითხი დგება. მაგრამ არა ცალკეული სენსორული ელემენტების, არამედ მთლიანი ოპერაციების მიმართ.

უკვე დიდი ხანია შენიშნულია, რომ ყურადღების ეს ორი გამოვლენის ფორმა, მისი კონცენტრაცია, ერთის მხრივ, და დისტრიბუცია, ესე იგი, სხვადასხვა შინაარსზე განაწილება. მეორის მხრივ, გარკვეულს. კანონზომიერ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან ურთიერთთან, სახელდობრ: რაც უფრო **დიდია ყურადღების კონცენტრაცია**, მით **მცირეა მისი დისტრიბუცია** და პირიქით. რაც უფრო **დიდია დისტრიბუცია**, მით უფრო **მცირეა თითოეულს შინაარსზე ყურადღების კონცენტრაცია**.

მაგრამ ამ დებულებას კანონის ხასიათი არა აქვს. არსებობს ოპერაციები, რომელთა გაერთიანებაც არა მარტო ადვილია, არამედ ხელსაყრელიცაა. ამ შემთხვევაში „კანონი“ ირღვევა და სრულიად საწინააღმდეგო შინაარსს ღებულობს: რაც უფრო დიდია განსაზღვრულ ფარგლებში დისტრიბუცია, მით უფრო მეტია კონცენტრაცია. ეს ნათლად ჩანს **მაკ-დაუგოლის**, **მოიმანის** და განსაკუთრებით **გ. ბაქრაძის** ცდებიდან. ცდისპირს გარკვეული ამოცანა ეძლევა შესასრულებლად და ამავე დროს რაიმე მეორე ოპერაცია ევალება. აღმოჩნდა, რომ არსებობს ოპერაციები, რომელნიც ხელს კი არ უშლიან, არამედ. პირიქით, ხელს უწყობენ ყურადღების კონცენტრაციას: უამოპერაციებოდ ცდისპირის ყურადღება ნაკლებად ეფექტური იქნებოდა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც მას ამ მეორე ოპერაციის შესრულებაც ევალება.

მეორის მხრივ, შენიშნულია, რომ არსებობს ოპერაციები, რომელთა ერთად შესრულებაც ხელს არ უშლის მათ; მაგალითად, ე. წ. ატომატური ოპერაციები, როგორცაა სიარული, სუნთქვა და სხვა ასეთები, სრულიად არ აფერხებს, მაგალითად, აზროვნებას, პიანინოზე დაკვრას, სურათის ჰვრეტას. ერთი სიტყვით, რაც უფრო ადვილია ოპერაციები, მით უფრო ნაკლებ აფერხებენ ისინი ერთმანეთს. ავტომატური ოპერაცია, თანდაყოლილი იქნება იგი თუ შექმნილი, ჩვეულებრივ. თითქმის სრულიად არ მოითხოვს ყურადღებას. ამიტომ, საკვირველი არაა, რომ ასეთი ოპერაციების შეთავსება ადვილია. სამაგიეროდ, როდესაც თითოეული ცალკე ოპერაცია საგანგებო ყურადღების კონცენტრაციას მოითხოვს, მაშინ კონკურენცია მათ შორის აუცილებელი ხდება, და მათი ერთდროული შესრულება ძნელდება. მაშ, საქმე იმას ეხება, თუ რამდენად აუცილებელია კონკურენცია ერთდროულად შესასრულებელ ოპერაციებს შორის.

ამ თვალსაზრისით, ყურადღებას დისტრიბუციისა და კონცენტრაციის საკითხის სწორი გადაწყვეტა შედარებით ადვილი ხდება. როგორც ვხედავთ, სხვა მდგომარეობაა, როდესაც სუბიექტი ოპერაციებს ასრულებს, რომელთა შორისაც გარკვეული კონკურენცია წარმოებს. და სულ სხვა მდგომარეობაა, როდესაც ასეთ კონკურენციას ნაკლებ აქვს ადვილი. მაშასადამე, ყურადღების დისტრიბუციის ორი შემთხვევა უნდა გავარჩიოთ: 1) როდესაც ოპერაციები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან და მეტოქეობას არ უწევენ, მაშინ კონცენტრაციისა და დისტრიბუციის ძალა ურთიერთის საწინააღმდეგოდ არ არის მიმართული. 2) როდესაც ადვილი აქვს ასეთ წინააღმდეგობას, მაშინ კონცენტრაციისა და დისტრიბუციის ურთიერთობა უკუპროპორციულია.

ბუნებრივად იბადება საკითხი. შეიძლება თუ არა ოპერაციათა შორის კონკურენციის შენელება ან მოსპობა? თუ მდგომარეობა უფრო ისეთია, რომ, თუ კი რაიმე წინააღმდეგობა არსებობს ოპერაციათა შორის, ეს წინააღმდეგობა აბსოლუტურია და მარადიული, და მისი შენელება შეუძლებელია?

ამ საკითხზე პასუხი ძნელი არაა. თუ რომ ძველს თვალსაზრისზე დავრჩებით – „ელემენტთა ფსიქოლოგიის“ მექანიკურ თვალსაზრისზე – მაშინ იძულებული ვიქნებით, აღვიაროთ, რომ, რაც არის, არის. თუ ერთი ოპერაცია მეორეს ეწინააღმდეგება, ამას ვერაფერს უშველი: კონკურენცია მათ შორის აუცილებელი იქნება.

მაგრამ დღეს ჩვენთვის ნათელია, რომ ეს შეხედულება სწორი არაა. ყველაფერი პირობებზე და გარემოზეა დამოკიდებული: ცალკეული ოპერაცია, როგორც რომელისაზე უფრო მაღალი მთლიანი

ოპერაციის ნაწილი, სხვაა, და იგივე ოპერაცია ცალკე, როგორც დამოუკიდებელი მთლიანი, სხვა. თუ ვიგულისხმებთ, რომ ორი დამოუკიდებელი ოპერაცია ერთს, უფრო ფართო მთლიანს ოპერაციაში ერთიანდება, როგორც ამ მთლიანის ნაწილობრივი მომენტები, მაშინ, შესაძლებელია, მათ შორის წინააღმდეგობის აღარაფერი დარჩეს. შესაძლებელია ერთი მთელის ნაწილებმა ხელი კი არ შეუშალონ, არამედ დაენმარონ კიდეც ურთიერთს. საკმარისია თვალი გადავაავლოთ ადამიანის რომელსამე მეტად თუ ნაკლებად რთულ ოპერაციას. რათა დავრწმუნდეთ, რომ ეს დებულება სწორია. განსაკუთრებით დემონსტრაციულია ამ მიზნისთვის ასეთი რთული ოპერაციის შესწავლის ისტორია. სურათი თითქმის ყოველთვის ასეთია: ჯერ სუბიექტს ცალკე ნაწილობრივი ოპერაციების შესრულება უჭირს. მაგრამ მერე, თითქოს ერთბაშად, იგი მათს გამოლიანებას ახერხებს, და ამის შემდეგ მათი ერთდროული შესრულება არავითარ სიძნელეს აღარ წარმოადგენს. ჩვეულებრივ, ამას კოორდინაციას უწოდებენ. და მართლაც, ადამიანის განვითარების მთელი პროცესი სულ უფროდაუფრო შორეულ ოპერაციათა კოორდინაციაში, ანდა უკეთ, **ორგანიზაციაში** მდგომარეობს. ჩვენ სულ უფროდაუფრო სრულმთლიანებს ვქმნით და ამით ნაწილობრივის შესრულების საქმეს ვიადვილებთ. ამის მარტივ მაგალითს, ვთქვათ, ველოსიპედის სწავლა წარმოადგენს. როდესაც პირველად ვჩდებით ველოსიპედზე. ჩვენი სხეულის მომართვა მთლიანად. ხელების მოძრაობა, ფეხების, მხედველობის მუშაობა და სმენისაც ცალკე ოპერაციებს წარმოადგენენ, რომელთაც ჯერ კიდეც არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო. მაგრამ თანდათანობით ჩვენ ყველა ამ მოძრაობათა ისეთს ორგანიზაციას ვახერხებთ, რომ ისინი ერთი მთლიანი ოპერაციის ნაწილობრივ მომენტებად იქცევიან. ამ დროიდან ველოსიპედით სიარული თითქმის სრულიად აღარ გვიჭირს. მასში შემავალი ნაწილობრივი ოპერაციები. სრულიად აღარ უშლიან ხელს ურთიერთს. ასეა ყველა სხვა შემთხვევაშიც. მაგალითად, მოფერობას ვსწავლობთ. რამდენი ცალკე ოპერაციები შედის ამ რთულ საქმეში! ხელის სათანადო მოძრაობები. ფეხის, თვალყურის დევნება ქუჩაზე მიმავალი ხალხის, ეტლების, ავტოების, სიგნალის... ჩვენი ყურადღება ათასსა და ათათასს შთაბეჭდილებაზე უნდა გავრცელდეს, მათ შორის უნდა განაწილდეს. მაგრამ თანდათანობით ყველა ეს მოძრაობა და ოპერაცია ურთიერთს უკავშირდება და მთლიანდება. მოფერის ხელობის სწავლა ამ ოპერაციების ორგანიზაციაში. მათს გამოლიანებაში მდგომარეობს. მას შემდეგ, რაც ასეთი გამოლიანება ფაქტად იქცევა, ეს მრავალფეროვანი მოძრაობები ურთიერთს კონკურენციას კი აღარ უწევენ, არამედ, პირიქით. შეიძლება ერთგვარად ეხმარებოდნენ კიდეც ერთმანეთს.

რასაკვირველია. ოპერაციების ეს გამოლიანება უბრალო შეჯამების. უბრალო შეერთების გზით არ ხდება. არა, ოპერაციების ასეთ ორგანიზაციას წინასწარა საფუძველი ეს აჭიროება, და ეს საფუძველი თვითონ სუბიექტის, როგორც მთელის, **სპეციფიკურ ცვლილებაში** მდგომარეობს, **განწყობაში**, რომელიც მასში სწავლის პროცესში მუშავდება. ე. წ. ყურადღების განაწილება, ამისდა მიხედვით. იმას კი არ ნიშნავს, თითქოს ყველაფერი. რაც ვთქვათ. მოფერის საქმეში ღებულობს მონაწილეობას, ყურადღების საგანს წარმოადგენდეს, ყურადღება ყველაზე თანაბრად ვრცელდებოდეს. ყურადღების ასეთი განაწილება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. არა, ყურადღების განაწილება ორგანიზაციას, გამოლიანებას ნიშნავს. როგორც სენსორულ ყურადღებას ცალკე აღებული მხოლოდ ექვსი ასოს შემჩნევა შეუძლია, ხოლო, თუ ცალკე ასოების ნაცვლად, სიტყვებს ავიღებთ, **სამჯერ მეტია** (ზოგიერთი ავტორის მიხედვით, ორმოცისაც), პრინციპულად ასევეა ე. წ. ყურადღების განაწილების შემთხვევაშიც: **სადაც ოპერაციების ერთ ნიადაგზე გაერთიანება და გამოლიანება ხერხდება, ყურადღების განაწილებაზე მხოლოდ იქ შეიძლება ლაპარაკი.**

მაგრამ ყველგან და ყოველთვის ეს არ ხერხდება. არის ოპერაციები. რომელიც თავისთავად იმდენად დამოუკიდებელს მთლიანს წარმოადგენენ, რომ მათი ერთი რომელიმე რთული მთლიანის ნაწილებად გაერთიანება არ ხერხდება. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ისეთ შემთხვევებს, როდესაც ამგვარი ოპერაციების ერთდროულად შესრულებაზეა ლაპარაკი, მრავალმაგ მოქმედებას უწოდებენ (Mehrachhandlung).

ასეთი მრავალმაგი მოქმედების შემთხვევები საკმაოდ ბევრია ექსპერიმენტალურად შესწავლილი. **შტერცინგერი (1927)** თავის ცდისპირებს ერთდროულად ორს საკმაოდ დამოუკიდებელ საქმეს ავალებდა. მოთხრობის მოსმენას, რომელსაც მას უკითხავდნენ და რომლის შინაარსიც მას ბოლოს უნდა გადმოეცა, და ამავე დროს მარტივი რიცხვების რიგის შევსებას. შედეგი ასეთი აღმოჩნდა: როდესაც ორივე ეს ოპერაცია ერთდროულად სრულდებოდა, თითოეული მათგანის ნაყოფიერება ორთაშუა რიცხვით 35%-მდე ეცემოდა, ესე იგი, ცდისპირის მუშაობის ნაყოფიერება ერთისამად უარესდებოდა იმასთან შედარებით, რასაც იგი ამ ოპერაციების ცალცალკე შესრულების შემთხვევაში იძლეოდა.

ცნობილია **პოლანის** ძველი ცდებიც (1887), რომელიც ამავე საკითხის გადასაწყვეტად გამოდგება. გამოირკვა, რომ ორი შეუთავსებელი ოპერაციის ერთდროულად შესრულების ცდის შემთხვევებში ეფექტურობა თვალსაჩინოდ ქვეითდება. მაგალითად, თუ მარჯვენა ხელით გარკვეული რიცხვების გამრავლებისთვის 8 სეკუნდი აღმოჩნდა საკმარისი და მარცხენა ხელით მეორე რიცხვის გამრავლებისთვის 15 სეკუნდი, ორივე ხელით ერთდროულად ამ ოპერაციების შესრულებას 38 სეკუნდი დასჭირდა, ესე იგი, გაცილებით მეტი დრო, ვიდრე საჭირო იქნებოდა, რომ ეს ოპერაციები

ერთი მეორის შემდეგ ცალცალკე შესრულებულიყო (8 + 15 = 23 სეკ.).

სხვა ანალოგიური ცდების შედეგებს რომ თავი დავანებოთ, შეგვიძლია დაბეჭდვით ვთქვათ, რომ, საზოგადოდ, ისეთი დამოუკიდებელი ოპერაციების ერთდროულად შესრულების შემთხვევაში, რომელთა გაერთიანებაც ერთს რთულ საქმედ ვერ ხერხდება, ნაყოფიერება თვალსაჩინოდ ქვეითდება.

ბუნებრივად იბადება საკითხი: ხდება კი ასეთ შემთხვევებში ამ ოპერაციების ნამდვილად ერთდროული შესრულება, თუ ფაქტიურად ერთდროულობის შესახებ ლაპარაკი აქ უმართებულოა?

არსებული გამოკვლევების მიხედვით, ეს საკითხი უფრო უარყოფითად უნდა გადაიჭრას: ორი ჰეტეროგენული სენსორული შთაბეჭდილება, რომელიც ერთს მთლიან შთაბეჭდილებად არ ერთიანდება, როგორც ჩანს, ორმაგ პერცეფციას მოითხოვს და, მაშასადამე, თანამიმდევრობით უფრო აღიქმება, ვიდრე ერთდროულად. როდესაც ეს თანამიმდევრობა სწრაფია, მაშინ, ჩვეულებრივ, სრული ერთდროულობის შთაბეჭდილება ჩნდება. რომ იქ. სადაც ერთდროულობას ვგულისხმობთ, სინამდვილეში სწრაფ თანამიმდევრობასთან გვაქვს საქმე, ამის სასარგებლოდ ის დაკვირვებაც ლაპარაკობს, რომ ცდისპირები, რომელნიც ერთდროული ოპერაციების შესრულებაში სჯობნიდნენ სხვებს, საქმიდან საქმეზე გადასვლასაც უფრო სწრაფად და უკეთ ახერხებდნენ.

ამიტომ განსაკუთრებული ინტერესის ღირსი ხდება საკითხი. თუ რამდენად სწრაფად შეიძლება ყურადღების ერთი შთაბეჭდილებიდან მეორეზე გადასაცვლების მოხერხება. ამ საკითხს ჯერ კიდევ ვუნდტი იკვლევდა. მისი მონაცემების მიხედვით, ამისთვის სეკუნდის ერთი მეათედია საკმარისი. ფეილგენშაუერის სისტემატური გამოკვლევის მიხედვით, აღმოჩნდა, რომ აკუსტიკური გამლიზიანებლიდან მეორე აკუსტიკურ გამლიზიანებელზე ყურადღების გადასატანად 0,32 სეკუნდია საჭირო, ტაქტილურიდან ტაქტილურზე — 0,31 სეკ., აკუსტიკურიდან ტაქტილურზე — 0,33 სეკ. მაგრამ აქ ხომ, რაც უნდა იყოს, მონათესავე შთაბეჭდილებებთან გვაქვს საქმე; და უეჭველია, როდესაც ყურადღება უფრო დაშორებულ შთაბეჭდილებებს ეხება, იქ უფრო მეტი დრო იქნება საჭირო.

4. ყურადღების ტემპორალური თვისებები

უეჭველია, რომ დრო გავლენას ახდენს ყურადღებაზე. ამაში, რასაკვირველია, არავითარი ეჭვი არ შეიძლება იყოს: ე. წ. გონებრივი დაღლილობის ფაქტორებს შორის ყურადღება, როგორც ცნობილია, თვალსაჩინო როლს ასრულებს. დროის ფაქტორთან დაკავშირებით ყურადღების ფსიქოლოგიაში განსაკუთრებული გულისყურით შემდეგ კონკრეტულ საკითხებს იკვლევინ:

1) რამდენად სწრაფად ეგუება ყურადღება ახალ შთაბეჭდილებას?

2) რამდენად ხანგრძლივად შეიძლება ადამიანმა ყურადღება კონცენტრაციის ერთსადაიმავე დონეზე უცვლელად შეაჩეროს?

3) რამდენ ხანს შესწევს ყურადღებას ძალა, ხელისშემშლელ შთაბეჭდილებებს წინააღმდეგობა გაუწიოს?

ვნახოთ, როგორ სჭრის ამ საკითხებს თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია.

ა) ყურადღების ადაპტაცია. ექსპერიმენტული გამოცდილებიდან ცნობილია, რომ, რათა ყურადღება ახალ გამლიზიანებელს შეეგუოს, განსაზღვრულმა დრომ უნდა განვლოს. ამისთვის, ჩვეულებრივ, 1-2'' სთვლიან საკმაოდ.

უდაოა, რომ ყურადღების რომელსამე ობიექტზე შეჩერება გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე ამ ობიექტის პირველად შემჩნევა. ალბათ, ბეერს ჰქონია ასეთი დაკვირვება: თვალი გაუყოლებია ჰაერობლანისთვის ძალიან მაღლა, ჰაერში, მაგრამ როგორც კი მოუშორებია მისთვის თვალი, მერე ხელახლა მისი მოძებნა გაჭირვებია.

ყურადღების შეგუების (ადაპტაციის) სისწრაფე სხვადასხვა სუბიექტს სხვადასხვანაირი აქვს. არსებობს პროფესიების მთელი რიგი, რომელთათვისაც ყურადღების სწრაფი ადაპტაციის უნარი ძალიან მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. ასეთია, მაგალითად, შოფერის პროფესია ან ტრამვაის ვატმანისა. ასეთი პროფესიების ფსიქოლოგიური შემოწმებებიდან და დაკვირვებებიდან პირველ რიგში ყურადღების ადაპტაციის ორი საწინააღმდეგო ტიპის არსებობა გამოირკვა: აღმოჩნდა ხალხი, რომელიც მეტად სწრაფად და ადვილად ეგუება ყოველ ახალ შთაბეჭდილებას; მაგრამ აღმოჩნდნენ ისეთებიც, რომელთა ყურადღებაც ძალიან ზანტად იწყებს მუშაობას. გარდა ამ ორი საწინააღმდეგო ტიპისა, სხვა ჯგუფებიც არსებობენ: ა) ისეთები, რომელთა ყურადღებაც მხოლოდ დასაწყისში მუშაობს სწრაფად, ბ) ისეთები, რომელთა ყურადღებას უცხო გამლიზიანებელთა მოქმედება უშლის ხელს, და დასასრულ გ) ისეთები, რომელთა ყურადღებაც სრულიად ჩლუნგდება საშიშროების ზეგავლენით.

ბ) ყურადღების რხევა. პირველად (1875) ჯერ კიდევ ავსტრიელმა ოტოლოგისტმა ცნობილმა ურბანჩიჩმა მიაქცია ყურადღება, რომ, როდესაც იგი თავის ავადმყოფებს სმენის სიმანვილის შემოწმებისთვის შორიდან რაიმე სუსტ ბგერას მოასმენინებდა, მაგალითად, საათის წიკ-წიკს, ისინი ხშირად აღნიშნავდნენ, თითქოს ხმა მათ, განსაზღვრული ინტერვალების დაცვით, ხან უფრო კარგად ესმოდათ და ხან უფრო ცუდად. ამის შემოწმება ყველას ადვილად შეუძლია: მოისმინეთ

ჩვეულებრივი ჯიბის საათის ხმა შორიდან ანდა ახლოდან, და ნახავთ, რომ წიკ-წიკი ხან სუსტდება და ხან ძლიერდება, ამავე ხასიათის მოვლენას აქვს ადგილი მხედველობის არეშიც და კუნთური ძალისხმევის შემთხვევაშიც.

რით აიხსნება სუსტი შეგრძნებების ინტენსიობის ასეთი მოჩვენებითი ცვალება?

ყველაზე ადრე ამ მოვლენის მიზეზად რუსმა ფსიქოლოგმა **ნ. ლანგემ ყურადღების რხევა** დაადასტურა (1888). ასე რომ ეს ცნება არსებითად **ნ. ლანგეს** ეკუთვნის. სხვადასხვა გრძნობის მოდალობის შესწავლის შედეგად იგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ რხევის პერიოდები ყველგანაა, და მისი ხანგრძლიობა ყველგან ერთნაირია, სახელდობრ $2\frac{1}{2}$ - 4 "⁴. გარდა ამისა, აკუსტიკურისა და ოპტიკური გაღიზიანების ეროდროულად მოქმედების შემთხვევაში აღმოჩნდა, რომ რხევა ამ პირობებში ორივე მოდალობის არეში მორიგეობით სცვლის ურთიერთს. **ნ. ლანგი** ფიქრობს, რომ ამ მოვლენის მიზეზი შეიძლება იყოს მხოლოდ ცენტრალური პროცესი ყოფილიყო და არა პერიფერიული, თორემ რად უნდა ყოფილიყო რხევის დაწყება ერთ მოდალობაში დამოკიდებული მეორეზე.

მაგრამ **ლანგეს** ცენტრალური თეორიის საწინააღმდეგოდ ე.წ. **პერიფერიული თეორია** იქნა წამოყენებული. თანახმად ამ თეორიისა, ყურადღების რხევის ფაქტებს საფუძვლად პერიფერიულ ორგანოში მიმდინარე პროცესები უნდა ედოს. ყურადღების აქტში სათანადო გრძნობის ორგანოს მონაწილეობა უეჭველია, და საფიქრებელია, რომ ყურადღების ინტენსიობის პერიოდული ცვალება გრძნობის ორგანოს ნაწილობრივი დაღლილობით აიხსნებოდეს. მაგალითად, მხედველობითი ყურადღებისთვის თვალის კუნთების მუშაობა აუცილებელია: ჯერ-ერთი, თვითონ თვალის მოძრაობაა საჭირო და შემდეგ - აკომოდაცია. მაშასადამე, შესაძლებელია კუნთების მუშაობის უნარი რხევადობდეს და ამის შედეგად ყურადღების რხევის შთაბეჭდილება ჩნდებოდეს (**მიუნსტერბერგი**).

მაგრამ აღმოჩნდა, რომ, როგორც თვალის ატროპინიზაციის, ისე თვალის ბროლუკის ოპერაციული ამოკვეთის შემთხვევაში, მიუხედავად იმისა, რომ აკომოდაციაზე ლაპარაკი გამორიცხულია, ყურადღების რხევის ფაქტი მაინც ძალაში რჩება. გარდა ამისა, თვითონ თვალის მოძრაობათა საგანგებო შესწავლა ადასტურებს, რომ ყურადღების რხევასა და თვალის მოძრაობათა შორის არავითარი პარალელიზმი არ არსებობს. ჯერ თვითონ **მიუნსტერბერგმა**ც აღნიშნა, თვალის ნებისმიერი მოძრაობა არავითარ გავლენას არ ახდენს ყურადღების რხევაზე. შემდეგ **პილსბურმი** ფოტოგრაფიულად გადაიღო თვალის მოძრაობები სწორედ ყურადღების რხევის მომენტში და გამოარკვია, რომ თვალის მოძრაობა **უწესრიგოდ**, აპერიოდულად მიმდინარეობს, მაშინ როდესაც ყურადღების რხევას **პერიოდულობა** ახასიათებს.

გ) **ყურადღების კონსტანტობა**. ყურადღების რხევის შესახებ, ჩვეულებრივ, იმ შემთხვევაში შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც სუბიექტს ერთი რომელიმე შთაბეჭდილება აქვს ყურადღების საგნად მიწოდებული, და უნდა გამოირკვეს, რამდენ ხანს შესძლებს იგი ამ პირობებში ყურადღების მაქსიმალური დონის შენარჩუნებას. მაგრამ ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვენს ყურადღებას ასეთი ამოცანის გადაჭრა იშვიათად უხდება. ჩვეულებრივ, ჩვენი ყურადღების ობიექტი რთულია: წმინდა სენსორულის, წმინდა მოტორულის, ან წმინდა ინტელექტუალური ყურადღების შესახებ მხოლოდ ანალიზის თვალსაზრისით შეიძლება ლაპარაკი, თორემ, რეალურად ადამიანის ყურადღების აქტიობაში თითქმის ყოველთვის სამივე ეს ფორმა დებულობს მონაწილეობას. ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩვენზე რთული შთაბეჭდილებები მოქმედობენ, და ამოცანის წარმატებით გადასაჭრელად, ყურადღების სხვადასხვა მიმართულებით ამოქმედება ხდება აუცილებელი. როგორია ყურადღების გამძლეობა ასეთ შემთხვევებში, ეს საკითხი ყურადღების რხევის საკითხად ვერ ჩაითვლება: იგი ყურადღების კონსტანტობის, მისი დროში გამძლეობის საკითხია. კონსტანტობის და რხევის საკითხი არც იმ შემთხვევაში ხვდება ერთმანეთს, როდესაც ყურადღების საგნად თუნდ ერთი რომელიმე მარტივი სენსორული შთაბეჭდილებაა აღებული: ხომ შესაძლებელია სანთელი პარპალობდეს, მაგრამ თავის რხევადს შუქს მთელი ღამის განმავლობაში აფრქვევდეს! ერთი საქმეა, ყოველს მომენტში ინტენსიური მუშაობის უნარი, და მეორე - მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მუშაობის უნარი. პირველ შემთხვევაში ყურადღების რხევის შესახებ შეიძლება ლაპარაკი. მეორეში - ყურადღების კონსტანტობის შესახებ.

ყურადღების კონსტანტობა ინდივიდუალურად ცვალებადი თვისებაა. არის ხალხი, რომელსაც ერთი იმპულსი ჰყოფნის, რათა ყურადღება ხანგრძლივად შეაჩეროს ერთსადაიმანვე ობიექტზე ამას **სტატიკური** ყურადღება ეწოდება. მაგრამ არის ისეთი ხალხიც, რომელსაც ყურადღების ხანგრძლივად რაიმე საგანზე შესაჩერებლად სულ ახალახალი იმპულსები ესაჭიროება: მათ ერთი გადაწყვეტილების აქტი არ ჰყოფნის, იმიტომ რომ მათი ყურადღება ძალიან სწრაფად იღლება, ანდა ძალიან ძალიან განიცდის ერთიდაიმანვე ობიექტის ზემოქმედების გამო მოჭარბებას. ამ შემთხვევაში **დინამიკური** ყურადღების შესახებ ლაპარაკობენ. მაგრამ რაგინდ სტატიკურიც უნდა იყოს ყურადღება, მისი კონსტანტობა მეტად თუ ნაკლებად მაინც ყოველთვის განსაზღვრულია. არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ყურადღების დონის დაქვეითება ყოველთვის სუბიექტის დაღლილობით იყოს გამოწვეული. არა, ის ფაქტი, რომ ხშირად ყურადღება მაშინვე ინტენსიურ მუშაობას იწყებს სხვა მიმართულებით, ამტკიცებს, რომ დაღლილობა აქ არაფერ შუაშია.

დ) ვარჯიში და ყურადღება. ბუნებრივად იბადება საკითხი. შეუძლია თუ არა ვარჯიშს ყურადღების აღნიშნულ თვისებაზე რაიმე გავლენა მოახდინოს? თუ ეს საკითხი დადებითად გადაიჭრებოდა, და ის საზღვრებიც გამოირკვეოდა, რომელშიც ვარჯიშის დადებითი გავლენა ეჭვს არ იწვევს, აქედან პრაქტიკულად ძალიან მნიშვნელოვანი დასკვნების გამოტანა იქნებოდა შესაძლებელი. საქმე ისაა, რომ ყურადღება ჩვენი გონებრივისა და ფიზიკური აქტიობის უმნიშვნელოვანეს პირობას წარმოადგენს, და მისი განვითარებისა და გამაზვილების შესაძლებლობას, რასაკვირველია, განსაკუთრებით პედაგოგიური თვალსაზრისით ექნებოდა დიდი მნიშვნელობა.

ამიტომ საკვირველი არაა, რომ ამ საკითხს განსაკუთრებული ყურადღებით სწორედ პედაგოგიური ფსიქოლოგიის მკვლევარნი ეპყრობიან. მოიმაინი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ვარჯიშის გავლენა ყურადღებაზე ეჭვს არ იწვევს. მისი ცდისპირების მონაცემების მიხედვით, ასეთი სურათი იხატება: ვარჯიშის საშუალებით ნელი ადაპტაციის სუბიექტებს შედარებით უფრო სწრაფი ადაპტაციის უნარი უმუშავდებათ. ამავე ფაქტორის ზეგავლენით თვალსაჩინოდ იცვლება კონცენტრაციის ინტენსიობისა და კონსტანტობის მომენტიც. დასასრულ, ვარჯიშის წყალობით შესაძლებელი ხდება კონცენტრაციის უნარის გაზრდასთან ერთად ყურადღების განაწილების უნარიც განვითარდეს.

ყურადღების პროცესის მიმდინარეობა

აქამდე ჩვენ ყურადღების რაობასა და მისი სხვადასხვა თვისებისა და მხარის გათვალისწინების ამოცანა გვქონდა გადასაწყვეტი. ესლა უკვე მთელი პროცესის მიმდინარეობაზე შეიძლება დავიწყოთ ლაპარაკი.

პირველ რიგში გამოსარკვევი იქნება, თუ რა ფაქტორებია, რომ ყურადღების აქტიობას განსაზღვრავს. ამ საკითხს სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. საქმე ისაა, რომ ყურადღების პრინციპული საკითხების გადაწყვეტა ბევრის მხრივ იმაზე დამოკიდებულია. თუ როგორ გავიგებო ამ პროცესის აღმოცენებას. რასაკვირველია, ფაქტორი განსაზღვრავს მოვლენას, მაგრამ არა ნაკლებ უეჭველია, რომ გარკვეული აზრით, პირიქით, მოვლენაც განსაზღვრავს ფაქტორს. თუ როგორია მოვლენა, ეს მასზე მოქმედ ფაქტორზე დამოკიდებულია, მაგრამ როგორი ფაქტორები იმოქმედებენ მოვლენაზე, განა ეს თვითონ მოვლენის ბუნებაზე არაა დამოკიდებული! ამიტომ ყურადღების ფაქტორების საკითხი შედარებით დაწვრილებით უნდა იქნეს შესწავლილი.

მას შემდეგ, რაც გარკვეული იქნება, რა ფაქტორები იწვევს ყურადღების აქტიობას, უნდა შესწავლილი იქნეს ის ეფექტი ან შედეგები, რომელიც ამ აქტიობას სდევს თან. ეს შედეგები ორგვარია: ფსიქიკური და სხეულებრივი. საჭიროა გავითვალისწინოთ, თუ რა არის ფსიქოლოგიაში ამჟამად მათ შესახებ ცნობილი. დასასრულ, ყურადღების პროცესის სრულად გასათვალისწინებლად საჭიროა გარკვეული იქნეს ის ფიზიოლოგიური მექანიზმიც, რომელიც მას საფუძვლად უდევს.

1. მოთხოვნილება როგორც ყურადღების ძირითადი ფაქტორი

ყურადღების ფაქტორების შესწავლისას მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ საკითხს მარტო იმას კი არ ეხება, თუ პირველად რა აძლიერებს ადამიანის ყურადღებას, არამედ უეჭველად იმასაც, თუ რაა, რომ მას განსაზღვრული მიმართულებით მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი მუშაობის იმპულსს აძლევს. თუ ამას არ დავივიწყებთ, მაშინ ჩვენთვის ადვილი გასაგები იქნება, რომ ყურადღების ძირითადი ფაქტორი პირველ რიგში სუბიექტში უნდა ვეძიოთ: როდის და რა მიმართულებით დაიწყება ყურადღების მუშაობა და როდის დასრულდება იგი, ეს, უეჭველია იმაზე დამოკიდებულია, თუ რა მოთხოვნილებები აქვს ამჟამად სუბიექტს, და რომელი მათგანის დაკმაყოფილებაზე ზრუნავს იგი. ყურადღება ყოველთვის რომელიმე ქცევის რთულ აქტშია ჩართული, როგორც მისი აუცილებელი პირობა, და ქცევას ხომ ყოველთვის უთუოდ რაიმე მოთხოვნილების პირდაპირი თუ არაპირდაპირი, დაკმაყოფილების ამოცანა აქვს დაკისრებული. გასაგებია ამიტომ, რომ ფსიქოლოგების მთელი რიგი ყურადღების არსებითს ფაქტორად ე. წ. ინტერესს სთვლიდნენ. რიბო, მაგალითად, ყურადღების მექანიზმს აფექტურ მექანიზმად თვლიდა. ბლოილერისთვის ყურადღება აფექტურობის გამოვლენას წარმოადგენს; ხოლო პიერონი ყურადღების ერთადერთს ფაქტორად ინტერესს სთვლის, ესე იგი, ყურადღების პროცესის ბუნებას ისიც აფექტურად აღიარებს. ყველაფერი ეს უეჭველად სწორია, რამდენადაც აქ პირველ რიგში მოთხოვნილების დინამიკას ვიგულისხმებთ. საზოგადოდ, მთელი ქცევის იმპულსი, რომელშიც ყურადღების აქტიობაც მონაწილეობს, მოთხოვნილების წყაროდან გამომდინარეობს, და, უეჭველია, ყურადღებაც აქედანვე დებულაობს თავის იმპულსს.

მოთხოვნილება კი შეიძლება ორგვარი იყოს: აქტუალური, უშუალო, რომელსაც აი, ესლავე გრძნობს სუბიექტი, და მოთხოვნილება არაპირდაპირი, ასე ვთქვათ, განყენებული, ხელოვნური, რომელსაც არა ეს მომენტი, არამედ სუბიექტის მთელი სიცოცხლის გასაქანი აქვს მხედველობაში. შეიძლება ყურადღების იმპულსი პირველიდანაც გამომდინარეობდეს და მეორედანაც.

პირველ შემთხვევაში ყურადღება ყოველი აქტუალური მოთხოვნილების შეცვლის კვალაობაზე უნდა იცვლებოდეს: გაჩნდა ახალი მოთხოვნილება, ეს იმას ნიშნავს, რომ ყურადღება მის იმპულსებს უნდა დაემორჩილოს, მისი მიზნების შესატყვისად იმოქმედოს. მაშასადამე, ყურადღების აქტიობა აქ

ახალახალი მოთხოვნების აღმოცენების შემთხვევაზეა დამოკიდებული: იგი **იმპულსურია**, ავტონომიური, **პასიური**, უნებური, სუბიექტის შეგნებულს, სტაბილიზირებულ მიზნებსა და მისწრაფებებზე სრულიად დამოუკიდებელი.

სულ სხვა მდგომარეობაა მეორე შემთხვევაში. აქ შემთხვევითობაზე ლაპარაკი უკვე შეუძლებელია. აქ ყურადღება უშუალო მოთხოვნების იმპულსებს ხელიდან უსხლტება და **ნების მიერ, აქტიურ** ყურადღებად იქცევა.

2. პასიური ყურადღების ფაქტორები

აქ მხოლოდ იმ ფაქტორებზე უნდა ვილაპარაკოთ, რომელიც ჩვენდა უნებურად წარმართავს ჩვენს ყურადღებას. უეჭველია, ყურადღების ასეთი წარმართვა შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ამ ფაქტორებს ჩვენს მოთხოვნებებთან არ ჰქონოდათ კავშირი. საქმე ისაა, რომ ყურადღების აქტიობა ასეთ შემთხვევებშიც როგორც ჩვენი ყურადღების აქტიობა განიცდება: მართალია იძულებით, მაგრამ ყურადღებას მაინც ჩვენ წარვმართავთ, და არა თვითონ ყურადღება მიიპართება. მაშასადამე, ბოლოს და ბოლოს, ეს ფაქტორები ჩვენს მოთხოვნებებზე უნდა მოქმედობდნენ და ყურადღების აქტიობას ამ გზით იწვევდნენ. ეს მით უმეტეს უნდა იყოს ასე, რომ საქმე მარტო ყურადღების აღძვრით როდი განისაზღვრება, არამედ, ჩვეულებრივ, ერთხელ აღძრული ყურადღება, სანამ საჭიროა, ამ გარკვეული მიმართულებით განაგრძობს მუშაობას.

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში უნებური ყურადღების ფაქტორებს ხშირად ობიექტური ფაქტორების სახელწოდებითაც აღნიშნავენ (**მესხერი**), ანდა **გენერალური** ფაქტორების სახელწოდებით (**პიერონი**).

ა) **ინტენსიობა**. პირველ ადგილას, **ლოცვს** შემდეგ, ჩვეულებრივ შთაბეჭდილების **ინტენსიობის** ფაქტორს ასახელებენ. და მართლაც, არაფერი ისე უნებურად არ იზიდავს ჩვენს ყურადღებას, როგორც შთაბეჭდილების ინტენსიობა. ამიტომაც, რომ სიგნალად, ჩვეულებრივ, ზარია შემოღებული: ხანძარი იქნება, სტუმარი გესტუმრება, ტელეფონით გამოვიძახებს ვინმე, თუ ტრამვაის ვაგონი მოგცემს გამაფრთხილებელ სიგნალს, ყველგან ინტენსიური ზარის ხმას მიმართავენ ხოლმე და ყველგან, რაგინდ გართულიც უნდა იყო, ბოლოსდაბოლოს, იძულებული ხდები, შენი ყურადღება ამ სიგნალისკენ გადაიტანო.

თუ ინტენსიობას, როგორც საზოგადოდ რაოდენობითს ფაქტორს გავიგებთ, მაშინ სიდიდეც აქვე უნდა იქნეს დასახელებული ცნობილია. რომ დიდი უფრო იწვევს ჩვენს ყურადღებას, ვიდრე პატარა. რეკლამის ფსიქოლოგიაში ამ გარემოებას დიდი ხანია სათანადო ანგარიშს უწევენ. რაც უფრო მეტი საზოგადოების ყურადღება გინდა მიიქციო, მით უფრო დიდი ზომის აფიშა ან პლაკატი უნდა დაამზადო. რეკლამის ფსიქოლოგიაში ამ გარემოებას კანონის მნიშვნელობას აძლევენ; მისი ფორმულა ასეთია. ყურადღების მიზიდვის ძალა პლაკატის ზედაპირის კვადრატის პროპორციულად იზრდება.

გარდა ამისა, „პროსექსიგენური“* (ყურადღების გამომწვევი: პროსექსის ყურადღება) მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ზოგიერთი მოდალობის შთაბეჭდილებას **თავისთავადაც**: ძალიან წვრილი ხმა, ძლიერ ცხოველი ფერი, მწარე გემო, ტკივილი, ზოგიერთი სუნი ინტენსიობის მიუხედავათაც ადვილად იქცევის ჩვენს ყურადღებას.

აქვე უნდა დავასახელოთ ზოგიერთი სივრცითი ფაქტორიც: ახლო შთაბეჭდილება უფრო იქცევის ყურადღებას, ვიდრე შორეული: თუ სახეზე მოგვდო რამე, უფრო იგრძნობ, ვიდრე სხეულის რომელსამე სხვა ნაწილზე. რაც შენება მხედველობის არეს, აქაც იმავე გარემოებას აქვს ადგილი. ჩვენი თვალი პირველ რიგში ახლო მდებარე ობიექტებს ხედავს და შორეულზე მხოლოდ შემდეგ გადადის.

ბ) **ცვლილება**. ცნობილია: ღამე რომ ერთბაშად წისქვილი გაჩერდეს, მეწისქვილეს მაშინვე გაეღვიძება. რა აღვიძებს მას? როდესაც ხმაურობაა, მაშინ მას სძინავს, როდესაც ხმაურობა წყდება, სწორედ მაშინ ეღვიძება. რა აღვიძებს მას? უეჭველია ხმაურობის შეწყვეტა. როდესაც ოთახში ხმაურობენ, შეიძლება ყურადღებას არ აქცევდეს ამას, დიდის გულისყურით კითხულობდეს წიგნს. მაგრამ, ვთქვათ, უცებ ხმაურობა შეწყდა. უეჭველია, თქვენი ყურადღება იმწამსვე ამ გარემოებას მიექცევა. ამ მაგალითებიდან ნათლად ჩანს. რომ არსებულის ან ჩვეულებრივი მდგომარეობის **შეცვლა** უეჭველ პროსექსიგენურ ფაქტორს წარმოადგენს.

მაგრამ **ცვლილება** ძალიან მრავალმნიშვნელოვანი, ანდა, ყოველ შემთხვევაში, ძლიერ ფართო ცნებაა. მაგალითად, **მოძრაობაც** ცვლილების ერთერთ შემთხვევად უნდა ჩაითვალოს. იგი ხომ ადგილის შეცვლაა, ადგილგადანაცვლებაა. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ **მოძრაობაც** სამართლიანად ყურადღების გამომწვევ ფაქტორად ითვლება. ეს გარემოება დიდი ხანია შენიშნულია. ინსტინქტურად ამით ცხოველებიც კი სარგებლობენ: ხშირია შემთხვევა, რომ ცხოველი უძრავად ჩერდება ერთ ადგილას, რათა მტრისთვის შეუმჩნეველი დარჩეს. ვინც იმალება, ის საზოგადოდ გაურბის მოძრაობას: იგი, რამდენადაც შესაძლოა, უძრავად რჩება თავის თავშესაფარში. არსებობს ცხოველები

* ტერმინი **პიერონის ეკუთვნის**

(განსაკუთრებით – batracitus) რომელთა ყურადღებასაც მხოლოდ მოძრავი ობიექტი იპყრობს.

შეიძლება ითქვას, რომ ამავე კატეგორიას, ესე იგი, ცვლილების კატეგორიას, ეკუთვნის აგრეთვე **ახალიც, უცნობიც, მოულოდნელიც, უჩვეულოც**. მართლაცა, ყოველივე ამის შესახებ მხოლოდ მაშინ შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც არსებულ მდგომარეობაში რაღაც ცვლილება ხდება, თუნდ იმ მხრივ, რომ რაღაც ახალი ჩნდება, და გასაგებია. რომ ჩვენი ყურადღება მისკენ იხრება.

მაგრამ საოცარია, რომ ყურადღების არანაკლებ ენერგიულ ფაქტორად სწორედ საწინააღმდეგო გარემოებაც უნდა ჩაითვალოს: **ნაცნობი, ჩვეულებრივი, მოსალოდნელი** – ესეც აღძრავს ყურადღებას. ეს იმდენად ნათელია, რომ ამაში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება. ოთახში რომ უცნობ საზოგადოებას შეხვდეთ, და შემთხვევით იქ ერთი ნაცნობი აღმოჩნდეს, თქვენი თვალი, რასაკვირველია, პირველ რიგში მას მოხვდება. როდესაც ვისიმე მოსვლას ელოდებით. საკმარისია სულ მცირეოდენი კაკუნიც კი კარზე, რომ იმწამსვე ყურადღება მიაქციო. ცოტა რომ ჩავუკვირდეთ ამ მაგალითებს, დავინახავთ, რომ არსებითად აქაც **ცვლილების** ნიშნებთან გვაქვს საქმე. მართლაცა, უცნობთა შორის ნაცნობი იგივეა, რაც ნაცნობთა შორის უცნობი: საერთო შთაბეჭდილებას უმრავლესობა ქმნის, და ამ უმრავლესობისგან განსხვავებულ ობიექტს – ნაცნობი იქნება იგი თუ უცნობი, სულერთია – საერთო შთაბეჭდილებაში რაღაც ახალი შეაქვს. რაც შეეხება მოსალოდნელის პროსექსიგენურ მნიშვნელობას, არც ეს წარმოადგენს ახალ გარემოებას. მოსალოდნელიცა და მოულოდნელიც მართლაც ორივე იქცეის ყურადღებას, იმიტომ რომ ორივე რასღაც **ახალს** ნიშნავს, იმას, რაც ამჟამად არ არის, მაგრამ რაც ამიერიდან ხდება.

რომ გადავხედოთ ენლა ყველა ამ პროსექსიგენურ ფაქტორს ჩვენ არ გავგვიჭირდება შევამჩნიოთ, რომ თვითუფლს მათგანს უთუოდ რაიმე ღირებულება, რაიმე აზრი აქვს სუბიექტისთვის, იგი რომელიმე მის მოთხვნილებასთან არის დაკავშირებული: „სტიმული, რომელიც დიდი ინტენსიობით მოქმედობს – დიდი ტანის საგნის ან არსების გამოჩენა, ერთბაში თვალსაჩინო ცვლილება გარემოში – ჩვეულებრივ, ინდიფერენტულ მოვლენას არ წარმოადგენს“ ცოცხალი არსებისთვის. ასეთს სტიმულს თითქმის ყოველთვის რაღაც სდევს ხოლმე თან, ან საშიში რაიმე და ან, შესაძლოა, სასარგებლოც. მაშასადამე, ცოცხალი არსების ინტერესი ყველაფრის ამის შემჩნევასა და დროზე სათანადო ზომების მიღებას მოითხოვს.

ამრიგად, უნებური ყურადღების ფაქტორები არსებითად სიგნალის როლს ასრულებენ ცოცხალი არსებისთვის, და ამიტომაც, რომ ყურადღების მუშაობას იწვევენ.

უნებური ყურადღება, **ტიჩინერის** თქმით, **პირველადი** ყურადღებაა, და, როგორც ასეთი, იგი საზოგადოდაა დამახასიათებელი ცოცხალი არსებისთვის. რაც შეეხება ადამიანს, მისი სპეციფიკური თავისებურება – ნებელობა – რასაკვირველია, აქაც იჩენს თავს და ყურადღების მუშაობის თავისებურ ფორმას, ე. წ. **ნებისმიერ ყურადღებას** აძლევს დასაბამს.

ნებისმიერი ყურადღების ფაქტორები

1. ნებისყოფა როგორც ფაქტორი

ნებისმიერი ყურადღების ფაქტორების შესახებ ბევრი არაფერია სათქმელი. უკვე სახელწოდებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ყურადღების ამ ფორმის ძირითადსა და შეიძლება ითქვას, ერთადერთს ფაქტორს ჩვენი ნებისყოფა შეადგენს. ამ შემთხვევაში ყურადღებაზე ვერც ინტენსიობის ფაქტორი ახდენს რაიმე გავლენას და ვერც ცვლილების. გადამწყვეტ როლს სუბიექტის განზრახვა, სუბიექტის შეგნებული მისწრაფება ასრულებს. როდესაც რაიმე ამოცანა გვაქვს გადასაწყვეტი, ჩვენი ყურადღება იმ ინტენსიური ან ცვალებადი გამლიზიანებლებისკენ კი არ მიიმართება, რომელთაც, შესაძლოა, ამჟამად ადგილი ჰქონდესთ ჩვენს გარემოში. არამედ იმის მიმართ, რაც გასაკეთებელი გვაქვს. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, ჩვენი აქტუალური ინტერესების ჩანშობა გვიხდება და ხშირად საკმაო ძალისხმევა გვჭირდება, რათა ჩვენს ყურადღებას სისტემატური, მტკიცე მიმართულება უზრუნველვუყოთ.

თავისთავად იგულისხმება, ნებისმიერი ყურადღების ძალა, როგორც ჯერ კიდევ **რიბომ** აღნიშნა, საკმაოდ მაღალი კულტურული განვითარების პროდუქტს წარმოადგენს. ნებისმიერ ყურადღებას პრაქტიკის მხოლოდ იმ ფორმის ნიადაგზე შეიძლო აღმოცენებულიყო, რომელიც ადამიანის სპეციფიკურ კუთვნილებას წარმოადგენს. ნებისმიერი ყურადღება **შრომის** პროცესში ჩაისახა და განვითარდა: „როგორც კი გაჩნდა შრომის აუცილებლობა, ნებისმიერი ყურადღება საარსებო ბრძოლის ამ ახალი ფორმისთვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობის ფაქტორად გადაიქცა. როგორც კი გაუჩნდა ადამიანს უნარი, ხელი მოეკიდა შრომისთვის – არსებითად არა მიმზიდველის, მაგრამ, როგორც ცხოვრების საშუალება, აუცილებელი აქტიობისთვის – მას ნებისმიერი ყურადღებაც გაუვითარდა. ადვილად შეიძლება დამტკიცდეს, რომ ცივილიზაციის აღმოცენებამდე ნებისმიერი ყურადღება ან სრულიად არ არსებობდა, ანდა, ელვის მსგავსად, ერთი მომენტით თუ იჩენდა თავს. ნებისმიერი ყურადღება სოციალურ მოვლენას წარმოადგენს... ნებისმიერი ყურადღება უმაღლესი, სოციალური ცხოვრების პირობებთან შეგუება“.

2. ნებისმიერი ყურადღების შუალობითი ხასიათი

ადამიანის ნებისმიერი ყურადღების განვითარების პირველ პერიოდს ის ხანა შეადგენს. როდესაც ადამიანს თავისი საკუთარი ყურადღების ორგანიზაციის უნარი ჯერ კიდევ არ გააჩნდა, მაგრამ სხვისი ყურადღების წარმართვას მაინც ცდილობდა. ეს უკანასკნელი მაინც და მაინც ძნელი არ იყო. საკმარისი იყო, მას თავისი მიზნებისთვის გამოეყენებია ის, რაც უნებურ ყურადღებას წარმართავს, და ამით იგი თავის თანამომემს სწორედ იქეთ მიაქცევინებდა ყურადღებას. საითკენაც უნდოდა. როგორც ჩანს, უდიდესი როლი ამ მიმართულებით **ხელმა** შეასრულა: ხელით ჩვენება, მითითება, ყურადღების წარმართვის ყველაზე უფრო გავრცელებულ საშუალებას წარმოადგენს; და საინტერესოა, რომ ხელიდან მითითებულ საგანზე თვალის გადატანა, როგორც ჩანს, განსაკუთრებით ადამიანს შეუძლია. მაშასადამე, ყურადღების წარმართვა არა პირდაპირ, არამედ რაღაც მესამის შუალობით დაიწყო, და, შეიძლება ითქვას, დღემდე ასე დარჩა: **ნებისმიერი ყურადღება გაშუალებული ყურადღებაა**. ამ მხრივ, ძალიან საინტერესოა, რომ კითხვის სწავლის დასაწყის საფეხურზე ადამიანი თითქმის აყოლებს ხოლმე ასოებს და ისე კითხულობს, როგორც ჩანს, ამით იგი თავის ყურადღებას ეხმარება: იქ სადაც ყურადღება გაძნელებულია, ადამიანი მის დასახმარებლად რაიმე გარე საშუალებებს მიმართავს ხოლმე.

საბჭოთა ფსიქოლოგის, **ვიგოტსკისა** და მისი სკოლის უდაოდ თვალსაჩინო დამსახურებას ის გარემოებაც შეადგენს, რომ მან ხაზგასმით აღნიშნა და ექსპერიმენტულად დაასაბუთა, თუ როდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ფსიქიკური განვითარების ისტორიაში **გაშუალებას, გაშუალებულ ნიშნებს**. კერძოდ, ნებისმიერი ყურადღების არსიც გაშუალებაში მდგომარეობს: ადამიანი ყურადღებას აქცევს იმ კანონზომიერებათ, რომელნიც ბუნებრივ ყურადღების პროცესს წარმართავს, და შემდეგ, როდესაც თავისი თუ სხვისი ყურადღების წარმართვა მოუნდება, ამ კანონზომიერებებს მიმართავს და ამით მათს ნებისმიერ გამოყენებას ახერხებს.

3. მოლოდინი

ნებისმიერი ყურადღების ტიპიურ შემთხვევად იოლოდი ნი შეიძლება ჩაითვალოს. ამიტომ მისი შესწავლა განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს.

ვთქვათ, რაიმე შთაბეჭდილების მიღებას ვვლით. ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩვენი ყურადღება ამ მომავალი შთაბეჭდილებისაკენ მიიძარება და, როგორც კი იჩენს ეს უკანასკნელი თავს, იმწამსვე მას დაეუფლება. როგორ ვახერხებთ ამას? **გ. მიულერის** მიხედვით, ეს ასე ხდება: ჩვენ ვცდილობთ, რამდენადაც შესაძლოა ის მდგომარეობა აღვადგინოთ. რომელსაც ამ შთაბეჭდილების წინანდელი აღქმისას განვიცდით. სხეულის მდგომარეობის აღდგენა ძნელი არაა, რამდენადაც ჩვენი სხეულის მოტორიკას უკვე დაუფლებული ვართ და იგი ნებისმიერ შეგვიძლია წარვმართოთ, რაც შეეხება ფსიქიკურ შინაარსს, ამას ჩვენ წარმოადგენის სახით აღვადგენთ: ვცდილობთ, რაც შეიძლება უკეთ წარმოვიდგინოთ იგი. როდესაც ამ პირობებში, ესე იგი, მოლოდინის პირობებში **მოსალოდნელი** შთაბეჭდილება ჩნდება, გასაგებია, რომ ყურადღება მას მყის ეუფლება. შეიძლება ითქვას, რომ აქ ყურადღების მოქმედების პირველი პერიოდი – შეგუების ანუ ადაპტაციის პერიოდი, რომელიც, როგორც უკვე ზემოდაც იყო აღნიშნული, დროს მოითხოვს – თვითონ ყურადღების პროცესიდან ვარდება და მოლოდინის პერიოდში გადადის. ამიტომ, გასაგებია, რომ თვითონ პროცესი შემოკლებული ხდება.

რომ თავი მოგუყაროთ ყველაფერს, რასაც სხვადასხვა ავტორი ლაპარაკობს მოლოდინის შესახებ, უდაოდ, საერთო აზრად შემდეგი უნდა იქნეს ცნობილი: შეიძლება მომავალი შთაბეჭდილების კონკრეტულ წარმოდგენას არც კი ჰქონდეს ადგილი; მოლოდინი უიმისოდაცაა შესაძლებელი. არც ისაა აუცილებელი, რომ სუბიექტი დაძაბულობას განიცდიდეს. მთავარი და ძირითადია ამოცანის ქონება, ან გარკვეული აზრის, ან არათვალსაჩინო ცოდნის, ანდა განწყობის სახით. უამუკანასკნელოდ, ამბობს **ფრებესი**, მოლოდინს უცხოველესი წარმოდგენაც კი ვერ შეჭქმნიდა.

ყურადღების გავლენა

1. აქტიობის გაცხოველება როგორც ყურადღების ძირითადი ეფექტი

ყურადღების გავლენა ადამიანის ფსიქიკურ აქტიობაზე ძალიან დიდია. შეიძლება ითქვას, იგი ერთი ძირითადი პირობაა, რომელიც ჩვენი ცხოვრების ეფექტური მუშაობის შესაძლებლობას ედება საფუძვლად. საქმე ისაა. რომ ყოველი ცალკე ადამიანის განკარგულებაში, მისი განვითარების ყოველს მონაცემს საფეხურზე. როგორც ჩანს, ენერჯის მხოლოდ განსაზღვრული რაოდენობა იმყოფება. საით წარიმართება ეს ენერჯია, რა აქტიობის სახით გამოვლინდება იგი. ეს ჩვენს ყურადღებაზეა დამოკიდებული. მაგრამ თუ ყურადღება ჩვენი ფსიქიკური ენერჯის ამა თუ იმ მიმართულებით წარმართვას ნიშნავს. მაშინ ცხადია, რომ ყურადღების გავლენა მართლა დიდი უნდა იყოს და იგი პირველ რიგში სათანადო ფსიქიკური აქტიობის გაცხოველებაში უნდა იჩენდეს თავს. როდესაც მხატვარი რაიმე ნაწარმოებს ქმნის, მისი მაქსიმალური ყურადღებაა. და მისი მაქსიმალური აქტიობაც, ამ ნაწარმოებისკენაა მიპყრობილი. როდესაც **არქიმედი** მთელი თავისი ყურადღებით თავის გეომეტრიულ ამოცანებში იყო ჩაძირული, მისი ფსიქიკა. რასაკვირველია, ყველაზე უფრო გაცხოველებულ მუშაობას გონებრივი ოპერაციების არეში აწარმოებდა; როდესაც ადამიანი ველოსიპედზე ჯდომას სწავლობს და დაძაბული ყურადღებით შერყეული წონასწორობის აღდგენას ცდილობს,

ყველაზე უფრო გაცხოველებული აქტიობა მისი სხეულის კუნთურ სისტემაში მიმდინარეობს.

ყურადღების ამ გაცხოველებული მუშაობის ბუნებრივი შედეგი ისაა, რომ აქტიობა შედარებით უფრო სწრაფად, უფრო ზუსტად, უფრო ნაყოფიერად მიმდინარეობს. რომ ავიღოთ ადამიანის ფსიქიკური აქტიობის ცალკე მიმართულებები – მისი აღქმა, მისი წარმოდგენა, მისი აზროვნება, მისი ფანტაზია. მისი გრძობა – ჩვენ ვნახავთ, რომ ყურადღების გაცხოველებას ყველაგან ეს ეფექტი ახლავს თან, ოღონდ, რასაკვირველია, იმ ფორმებში. რომელიც თვითეული ამ მიმართულებებისთვისაა შესაფერისი.

2. სენსორული აქტიობა

რა გავლენას ახდენს ყურადღება ჩვენს აღქმით აქტიობაზე? ზოგადი პასუხი ჩვენ უკვე მზად გვაქვს: იგი აცხოველებს ამ აქტიობას, ესე იგი, ჩვენი სენსორული მექანიზმი ამ შემთხვევაში უფრო ენერგიულად იწყებს მუშაობას, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც ყურადღება უპირატესად სხვა მიმართულებით მოქმედობს. ამისი შედეგი ისაა, რომ უფრო მაღალი ღირსების პროდუქტებს ვღებულობთ: უფრო ნათელსა და ცხად შეგრძნებებსა და აღქმებს. ასე რომ საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, ყურადღების გავლენა სენსორულ აქტიობაზე იმაში იჩენს თავს, რომ ჩვენი სენსორული შინაარსები, აღქმები და წარმოდგენები, უფრო ნათელი და ცხადი ხდება.

და მართლაც, ვინ არ იცის, რომ მეტი ყურადღებით აღქმული უფრო ნათელია და უფრო ცხადი, ვიდრე ნაკლები ყურადღებით აღქმული. ეს დებულება უფრო ზუსტად ექსპერიმენტულ პირობებში იქნა შესწავლილი. ცდისპირს **ტაქისტოსკოპურად** – ისე, როგორც ეს ყურადღების მოცულობის ცდებში ხდება – რამდენიმე მარტივ გამლიზიანებელს აწვდიან. მან უნდა აღნიშნოს, რამდენს ელემენტს აღიქვამს მკაფიოდ. აღმოჩნდა, რომ: 1) იმ შემთხვევებში, როდესაც ცდისპირს წინასწარ აძლევ სიგნალს და მხოლოდ ამის შემდეგ – ექსპოზიციას, იგი უფრო სწრაფად და უფრო სწორად ამჩნევს გამლიზიანებელს, 2) ხოლო როდესაც ყურადღებას რაიმე უშლის ხელს – ვთქვათ, რაიმე ხელისშემშლელ გამლიზიანებელს აძლევს **ტაქისტოსკოპურთან** ერთად – მაშინ იგი გაცილებით ნაკლებს ამჩნევს. ცხადია, ეს ყურადღების დასუსტების ბრალია. **ვესტფალის** ცდებიდან ვიცით, რომ აღქმის სიცხადის რამდენიმე საფეხური არსებობს, და თითოეული ეს საფეხური იმაზე და მოკიდებული, თუ რამდენად ინტენსიურ ყურადღებას აქცევს ცდისპირი ამოცანას.

ამრიგად, დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ. რომ ყურადღების გავლენა სენსორული შინაარსის სიცხადისა და სინათლის გაძლიერებაში მდგომარეობს.

3. ყურადღების გავლენის საკითხი სენსორული შინაარსების ინტენსიობაზე

თუ ყურადღება შეგრძნების თუ აღქმის სიცხადს აძლიერებს, რატომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი ინტენსიობაზეც ასეთსავე გავლენას ახდენს? მით უმეტეს, რომ სინათლე და სიცხადე, ერთის მხრივ, და ინტენსიობა, მეორის მხრივ, შეგრძნების წმინდა რაოდენობრივს დახასიათებას იძლევა, რამდენადაც ორივე, წმინდა ქვანტიტატურ ნიშნებს წარმოადგენს.

ეს საკითხი ერთი იმ საკითხთაგანია, რომელთაც მე-19 საუკ. კლასიკური ფსიქოლოგია ეგოდენი ხალისითა და ენერგიით იკვლევდა. დღეს მას ძველი გაცხოველებული ინტერესის თითქმის სრულიად აღარაფერი აქვს შერჩენილი: შეგრძნების პრობლემასთან ერთად, ეს საკითხიც უკანა რიგებში ჩადგა. მიუხედავად ამისა. მისი გათვალისწინება მაინც არაა ინტერესს მოკლებული, არც არსებითად და განსაკუთრებით არც ისტორიულად.

შეგრძნების ინტენსიობაზე ყურადღების გამაძლიერებელი გავლენის საკითხს თითქმის ყველა დადებითად სწყვეტს: მარტო **მიუნსტენბერგი** იყო, რომ, წინააღმდეგ საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულებისა, ამტკიცებდა: ყურადღება კი არ აძლიერებს, პირიქით, ასუსტებს შეგრძნებას. მაგრამ მას მხარი ვერავინ დაუჭირა, და იგი ამ აზრის ერთადერთ წარმომადგენლად დარჩა. განსხვავება ფსიქოლოგთა შორის ამ შემთხვევაში მხოლოდ ისაა, რომ ერთი ჯგუფი შეგრძნების ინტენსიობაზე ყურადღების პირდაპირი, უშუალო გავლენის აზრს იცავს; ხოლო მეორე ამას უარყოფს და უფრო იმ აზრს ადგას, რომ შეგრძნების ინტენსიობა იმიტომ კი არ ძლიერდება, რომ მასზე უშუალოდ მოქმედობს ყურადღება, არამედ იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი გრძობათა ორგანოების ადაპტაციის გაუმჯობესებას უწყობს ხელს და ამით შეგრძნების ინტენსიობის გაძლიერების პირობებს ქმნის: იგი მხოლოდ შუალობით ახდენს გავლენას შეგრძნების ინტენსიობაზე. პირველ აზრს განსაკუთრებით ავტორიტეტული ფსიქოლოგები იცავდნენ: **ვუნდტი**, **გ. მიულერი**, **შტუმპფი**, მეორეს – **ლიბსი** და სხ.

საგულისხმო საბუთები იყო პირველი შეხედულების სასარგებლოდ **გ. მეიერისა** და **შტუმპფის** ცდებში მიღებული. **მეიერი** ყურადღების დაძაბვის შედეგად იმდენად თვალსაჩინოსა და ინტენსიურ წარმოდგენას ღებულობდა, რომ ეს უკანასკნელი თავის შემდეგ ოპტიკურ კვალსაც კი სტოვებდა. ამ ფაქტიდან ასეთი დასკვნა გამომდინარეობს: თუ რომ შესაძლებელია ყურადღების ზეგავლენით წარმოდგენის ინტენსიობა აღქმის ინტენსიობის დონემდე ამაღლდეს, რამ უნდა შეუშალოს ხელი, ასეთმავე ეფექტმა რომ შეგრძნებების შემთხვევებშიც იჩინოს თავი!

შტუმპფმა დაამტკიცა. რომ ყურადღების საშუალებით შესაძლებელია სუსტ აკორდში რა ტონიც გინდა გააძლიერო და ამრიგად გარკვეული მელოდია მოისმინო. რაც შეეხება ძლიერ ტონებს, მათი ინტენსიობის კიდევ უფრო გაძლიერება მან ვერ შესძლო. საზოგადოდ შენიშნულია, რომ ყურადღების გავლენა სუსტი შეგრძნების ინტენსიობის მიმართ იჩენს თავს – თუმცა ზოგმა მკვლევარმა იგი-

ვე ეფექტი ძლიერი შეგრძნებების მიმართაც აღნიშნა (ბენტლი). ყველაზე უფრო უღაო საბუთს ზღურბლის შედარების ცდები იძლევა. აღმოჩნდა, რომ ყურადღების მეტი კონცენტრაციის შემთხვევაში ზღურბლი უფრო დაბალია, ვიდრე იმ შემთხვევაში როდესაც ყურადღების კონცენტრაცია ნაკლებია: ცხადია აღქმის ინტენსიობა იმატებს.

ამრიგად, საკითხი გრძნობადი შინაარსების ინტენსიობაზე ყურადღების გავლენის შესახებ დადებითად წყდება. თუ საზოგადოდ არა, სუსტი ინტენსიობის სენსორული შინაარსების შემთხვევაში მაინც.

4. ყურადღების გავლენა მოტორულ აქტიობაზე

მოტორული აქტიობის გაცნოველება, რომელსაც მოტორული ყურადღება იწვევს. თავს იჩენს მოძრაობათა გასწრაფებაში, გაძლიერებაში და გაზუსტებაში.

ამის დამტკიცება ძლიერ ადვილია:

1) დაავალეთ ცდისპირს ფანქრის რაც შეიძლება სწრაფად კაკუნი მაგიდაზე. შეადარეთ, რამდენს შეიძლება იგი ყურადღების კონცენტრაციის შემთხვევაში და რამდენს, როდესაც მისი ყურადღების კონცენტრაციას რაიმე უშლის ხელს. ნახავთ, პირველ შემთხვევაში ეფექტი მეტი იქნება, ვიდრე მეორეში.

2) დაავალეთ დინამომეტრზე მაქსიმალური ხელის მოჭერა პირველი ცდის ანალოგიურ პირობებში, შედეგი ასეთი იქნება: ყურადღების ზეგავლენით მოტორიკა (კუნთების შეკუმშვა) უფრო ინტენსიური გახდება.

3) დაავალეთ ცდისპირს განსაზღვრული სიგრძის ხაზების ხაზვა იმავე პირობებში და თქვენ დარწმუნდებით, რომ ყურადღების კონცენტრაციის შემთხვევაში მოტორიკა გაცილებით უფრო ზუსტია, ვიდრე უამისოდ.

თითქმის გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ყურადღების ასეთი გავლენა მოტორულ აქტიობაზე იმით აიხსნება, რომ, როგორც დიდხანია ცნობილია, იგი სენსომოტორულ შეგუებას უწყობს ხელს.

ეს ფაქტი ე. წ. რეაქციის ცდების წარმოების დროს იქნა აღმოჩენილი. პირველად ლუდვიგ ლანგემ შეამჩნია, რომ ე. წ. მარტივი რეაქციის დრო ხან უფრო ხანგრძლივი იყო და ხან უფრო ხანმოკლე. აღმოჩნდა შემდეგი: ცდისპირს სიგნალს აძლევენ დავალებით – როგორც კი სიგნალს აღიქვამს, რაც შეიძლება სწრაფად აუშვას თითო ელექტრო-გასაღებს (რომელიც საგანგებო დროის აღმნიშვნელს გრძნობიერ აპარატთან, მაგალითად, ჰიპის ქრონოსკოპთან, არის შეერთებული და ელექტროდენს სწყვეტს. რის გამოც აპარატის ისარი ჩერდება და უჩვენებს, რა დრომ განვლო – სეკუნდების მეთასხედებში ე. წ. სიგემბში – სიგნალის მოცემის მომენტიდან ხელის აშვებამდე ანუ რეაქციამდე მთელს ამ დროს რეაქციის დროს უწოდებენ). გამოირკვა რომ ყურადღების კონცენტრაცია ამოცანის მიმართ ყოველთვის თვალსაჩინოდ ამცირებს რეაქციის დროს.

ლანგემ პირველმა მიაქცია ყურადღება (1888), რომ როდესაც ცდისპირი ყურადღებას სიგნალს უფრო აქცევს, ვიდრე თავის რეაქციას, რეაქციის დრო შედარებით ხანგრძლივია (სენსორული რეაქცია), ხოლო როდესაც იგი მეტი ყურადღებით თავის მოძრაობას ეპყრობა: „არ დამავიანდეს, რაც შეიძლება სწრაფად ვუბასუხო“-ო. მაშინ რეაქციის დრო გაცილებით უფრო მოკლე ხდება (მოტორული რეაქცია).

ეს გარემოება ნათლად გვიჩვენებს, თუ რა შეუძლია ყურადღებას, როდესაც იგი მოტორიკისკენ არის მიმართული: იგი აჩქარებს რეაქციას, რომელიც სიგნალის წინასწარ აღქმას გულისხმობს; მაშასადამე, ხელს უწყობს სენსომოტორულ ადაპტაციას.

5. ყურადღების გავლენა მენსიერებასა და ინტელექტუალურ ოპერაციებზე

ყურადღების გავლენა მენსიერების აქტიობაზე ძალიან დიდია. ზოგიერთი ფორმა მენსიერების მუშაობისა, მაგალითად, უშუალო მენსიერება, ეგოდენ მჭიდროდ არის ყურადღებასთან დაკავშირებული, რომ ძნელი გასარჩევია, ყურადღების პროცესთან გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე, თუ მენსიერების პროცესთან. ამ მხრივ ძალიან დამახასიათებელია, რომ უშუალო მენსიერებას გერმანელები „შემჩნევის უნარსაც“ (Merkfähigkeit) უწოდებენ. და მართლაც, არსებობს მრავალრიცხოვანი ექსპერიმენტული მასალა, რომელიც თვალსაჩინოდ ამტკიცებს, რომ უშუალო მენსიერების ნაყოფიერება ყველაზე მეტად ყურადღებაზე დამოკიდებული, რომლითაც დასამახსოვრებელი მასალა აღიქმება.

დასამახსოვრებელი მასალის ყურადღებით აღქმას ამავე მიმართულებით მენსიერების სხვა ფორმებისთვისაც დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ყურადღების გავლენა მენსიერებაზე მარტო ამით არ ამოიწურება. აქ ჩვენ უფრო სხვა სიბრტყეში გვინტერესებს საკითხი, სახელდობრ, რა გავლენას ახდენს ყურადღების კონცენტრაცია გახსენების ანუ რეპროდუქციის პროცესზე. თუ კი ყურადღების გავლენით წარმოდგენა სინათლესა და სიცხადეს იძენს, ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ პირობებში მისი რეპროდუქცია ადვილდება და ზუსტდება. განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ეს ნებისმიერი მოგონების შემთხვევებში.

რაც შეეხება ინტელექტუალურ ოპერაციებს, დიდხინიდან ცნობილია, რომ ყურადღების გარეშე

მათ შესახებ ლაპარაკი ზედმეტია: ყოველი სწავლის უპირველეს პირობად იმთავითვე, სრულიად სამართლიანად, ყურადღება ითვლება. მაგრამ ექსპერიმენტული საბუთებიც არსებობს, რომელიც ამ დაკვირვების უეჭველ სისწორეს ზედმეტად ადასტურებს და აკონკრეტებს. ამათზე შეჩერება არ ღირს. აქ მხოლოდ ერთი უნდა აღინიშნოს, რაც ყურადღების ცდების მიმდინარეობაში გამოირკვა. აღმოჩნდა, რომ ყურადღების ზეგავლენით გონებრივი შრომის ნაყოფიერება იზრდება და მისი სიზუსტე მატულობს. მაგრამ სპეციალური გამოკვლევებიდან ცნობილია, რომ მუშაობის სისწრაფე და სიზუსტე ერთმანეთის საწინააღმდეგოა მიმართული: რაც უფრო დიდია ერთი, მით უფრო მცირეა მეორე. კროსლენდის(1924) შედეგების მიხედვით, მათ შორის უარყოფითი კორელაცია არსებობს (სახელდობრ - 0,47). მაშასადამე, ყურადღების გავლენის გამორკვევისას გონებრივ მუშაობაზე ყოველთვის ორივე ეს ფაქტორი, სისწრაფე და სისწორე, უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში.

6. ყურადღება და გრძნობა

ტიჩინერის აზრით, გრძნობის გადაქცევა ყურადღების საგნად არ შეიძლება. ნაცვლად იმისა, რომ, ყურადღების გავლენით, იგი უფრო ნათელი და ინტენსიური გახდეს, პირიქით, სუსტდება და ქრება. მაგალითად, ადამიანი რომ განრისხებული იყოს და ამ თავისი ემოციური მდგომარეობის ყურადღებითი ანალიზი დაიწყოს, მას გული გაუნელდება, და ემოციის მას, ყოველ შემთხვევაში, ბევრი აღარაფერი შერჩება. ამიტომაც, რომ, ტიჩინერის მიხედვით, ყურადღება როგორც მხოლოდ წარმოდგენის სინათლის დონე უნდა იქნეს გაგებული.

უდაოა, რომ გრძნობის მიმართ ყურადღების შესახებ იმ აზრით ლაპარაკი რა აზრითაც შემეცნებითი პროცესების შემთხვევაში ვლაპარაკობთ, მართებული არ იქნებოდა. საქმე ისაა, რომ შემეცნებითი პროცესების შემთხვევაში, მაგალითად, აღქმის დროს, ყურადღების და აღქმის აქტიობის ენერჯია ერთმანეთს ემთხვევა. ყურადღება აქ აღქმის ენერჯიის გაცნობვლებას ნიშნავს. სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე გრძნობის შემთხვევაში: გრძნობა, მაგალითად, მწუხარება, მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ რომ მისი გამომწვევი გარემოების შესახებ ვიცით რამე. თუ მიზეზი არაფერი გვაქვს, ისე მწუხარებას ვინ განიცდის: სანამ დედამ თავისი შვილის სიკვდილის შესახებ არაფერი იცის, მანამ იგი არავითარ მწუხარებას არ განიცდის. მაშ, გრძნობის უშუალო წყაროს შემეცნებითი პროცესები წარმოადგენენ, იმ ობიექტურ გარემოებათა გაცნობიერება, რომელნიც მას განსაზღვრავენ. როდესაც ყურადღებას სწორედ ამას ვაქცევთ, გრძნობის წყაროს, ესე იგი, როდესაც გრძნობის გამომწვევ გარემოებას ნათლად ვითვალისწინებთ, მაშინ ყურადღებისა და გრძნობის ენერჯია ერთმანეთს ხვდება, და შედეგად გრძნობის გაძლიერებას ვღებულობთ. მაგრამ, როდესაც ჩვენი ყურადღება თვითონ გრძნობაზე ჩერდება, მაშინ ამ უკანასკნელის წყაროს, მისი გამომწვევი პირობების განცდას, ფსიქიკური აქტიობა აკლდება. იგი სხვა მიმართულებით იწყებს მუშაობას, და გასაგებია, რომ გრძნობას ვეღარ კვებავს.

მაგრამ ეს მდგომარეობა სპეციფიკური კი არაა გრძნობისთვის. იგი ყველგან იჩენს თავს, სადაც კი ანალოგიურ პირობებს აქვთ ადგილი. ავიღოთ, მაგალითად, ცეკვა, დაკვრა, ან სხვა ავტომატიზირებული მოქმედება. ცნობილია, რომ ყურადღება აქ ისევე მოქმედებს, როგორც გრძნობის შემთხვევაში: საკმარისია, რომელიმე ამ ავტომატური ქცევის დროს შენს ცალკე მოძრაობებს მიაქციო საგანგებო ყურადღება, რომ ავტომატიზმი დაირღვეს და, ცეკვა იქნება თუ დაკვრა, გაგიჭირდეს. მიზეზი იგივეა, რაც გრძნობის შემთხვევაში: ავტომატურ ქცევას სხეულის საერთო მომართვა უღვევს საფუძვლად, და როდესაც ყურადღება ამ უკანასკნელისკენაა მიპყრობილი, მაშინ ავტომატური ქცევა კარგად სრულდება. მაგრამ როდესაც ყურადღება ცალკეულ აქტებზე გადადის, მაშინ სხეულის საერთო მომართვა, ავტომატური ქცევის საფუძველი, ზარალდება. და შედეგი ისაა, რომ ავტომატური ქცევა ირღვევა.

ყურადღება და ორგანიზმი

2. ყურადღება და ორგანიზმი

რასაკვირველია, არცერთი ფსიქიკური პროცესი არ არსებობს ისეთი, რომ ორგანიზმთან განუყოფელი კავშირი არ ჰქონდეს. ფსიქიკა ხომ მთლიანად „ორგანიზმული მატერიის თვისებას“ წარმოადგენს(ლენინი). მაგრამ ყურადღებას და გრძნობას ამ მხრივ მაინც განსაკუთრებული ადგილი უკავიათ. ერთიცა და მეორეც ისე თვალსაჩინოდ არიან ფიზიკური ორგანიზმის მდგომარეობასთან დაკავშირებული, რომ ფსიქოლოგიაში აზრიც კი გაჩნდა ასეთი: გრძნობა არსებითად ჩვენი სხეულებრივი პროცესების ცნობიერებაში ასახვის მეტს არაფერს წარმოადგენსო (ჯემსი); ყურადღება ჩვენი ორგანიზმის მოტორული გამართულობაა და მეტი არაფერიო (რიბო). მართალია, ორივე ეს თეორია ცალმხრივია და მიუღებელი, მაგრამ გრძნობისა და ყურადღების განსაკუთრებული მდგომარეობა უდაოა: არცერთს ფსიქიკურ პროცესს არ ახლავს სხეულის ისეთი თვალსაჩინო ცვლილებები, როგორც გრძნობასა და ყურადღებას. უდაოა, რომ ეს გარემოება ამ ფსიქიკური პროცესების თეორიული გაცნობიერებისას მხედველობიდან არ უნდა იქნეს გაშვებული.

რა მთავარი სხეულებრივი ცვლილებები ახლავს თან ყურადღების მდგომარეობას?

1) **მოტორული ცვლილებები.** უწინარეს ყოვლისა, ყურადღებას იბყრობს ცვლილებები, რომელნიც გრძნობის ორგანოების გამღიზიანებლებისადმი შეგუებას ანუ ადაპტაციას განსაზღვრა-

ვენ: აკომოდაცია, კონვერგენცია, თვალის გუგას რეფლექსი, თვალების სხვადასხვა მიმართულებით მოძრაობა, როდესაც საქმე მხედველობითს ყურადღებას ეხება. თუ ყურადღება მხედველობითი წარმოდგენისკენაა მიმართული, მაშინ თვალი ისეთ მდგომარეობაში დგება, თითქოს რაიმე შორეულ ობიექტს ვსჭვრეტდეთ. შესაფერისი ცვლილებები ჩნდება სხვა გრძობის ორგანოების ადაპტაციისასაც: ჰაერის ნელი შეყნოსვა სუნის აღსაქმელად, სმენის ორგანოს დაძაბვა და სხვა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ გამლიზიანებლისადმი ადაპტაციას მარტო ეს, თვით ორგანოებთან უშუალოდ დაკავშირებული, ცვლილებები კი არ ქმნის: ამას ემატება შესაფერისი დაჭერა მთელი ტანის, თავის კიდურების.

ყურადღების მდგომარეობას თავისებური მიმიკური ცვლილებებიც ახლავს თან: ეს ის მიმიკური მდგომარეობაა, რომელიც მხედველობისთვისაა დამახასიათებელი: თვალების ზევით აწევა და უკან მიბრუნება, მათი ფართოდ გახელა, შუბლზე ჰორიზონტალური ნაოჭები, ზოგჯერ პირის ღია დატოვება. როდესაც ყურადღება თვალსაჩინოდაა დაძაბული, მაშინ სათანადო სახის გამომეტყველება ჩნდება, მაგალითად, შუბლზე ვერტიკალური ნაოჭები. მაგრამ ეს მიმიკა ისე სპეციფიკური, ისე დამახასიათებელი არაა ყურადღებისთვის, როგორც ის თავისებური **აქტიური უძრაობა**, რომელიც ყოველს ნამდვილი ყურადღების მდგომარეობას ახლავს თან: ადამიანი თითქოს გარკვეულ მდგომარეობაში ქვადდება, მდგომარეობაში; რა თქმა უნდა, რომელიც განსაკუთრებით აადვილებს კონცენტრაციას. ეს უძრაობა ტონუსის ერთგვარ გაძლიერებას იცავს და როგორც აქტიური დაძაბულობა, ორგანიზმს იმ გამლიზიანებლებისგან იფარავს, რომელნიც ამჟამად ყურადღების საგანს არ უნდა შეადგენდნენ.

2) შინაგანი მოტორული პროცესები: სუნთქვა, გულისცემა, სისხლის მოძრაობა, ჭირკვლების სეკრეცია. სხეულის უძრაობა გავლენას ახდენს სუნთქვაზე: ზოგიერთ შემთხვევაში, როდესაც ყურადღება განსაკუთრებით ძლიერია, სუნთქვა ერთხანს სრულიად ჩერდება.

მაგრამ, როგორც **მაკ-დაუგოლმა** ნათელჰყო, ეს სიმპტომი უფრო სენსორული ყურადღებისთვის უნდა იყოს დამახასიათებელი. ინტელექტუალურ ყურადღებას უფრო სწრაფი სუნთქვა ახასიათებს. იგი ზერელება და ზოგჯერ უწყესრიგო. ამიტომ დროგამოშვებით ღრმა ამოსუნთქვა ხდება ხოლმე აუცილებელი.

გულისცემა დასაწყისში ნელდება, მაგრამ შემდეგ ჩქარდება ალბათ, ამით აიხსნება, რომ ყურადღების დამახასიათებლად ზოგი ავტორი გულისცემის შენელებას სთვლის (**მოიმანი**) და ზოგი მის აჩქარებას (**ბინე, მაკ-დაუგოლი**).

რაც შეეხება სისხლის მოძრაობას, ყურადღების მიმართაც ძალაში რჩება ის ზოგადი ფიზიოლოგიური დებულება, რომლის მიხედვითაც ორგანიზმის ის ნაწილი უფრო ჭარბად ირწყვება სისხლით, რომელიც უფრო აქტიურ მდგომარეობაში იმყოფება. სახელდობრ, აღმოჩნდა, რომ ყურადღების მდგომარეობაში, როგორც წესი, კიდურებზე სისხლის ძარღვების შევიწროება ხდება, ხოლო ტვინში, პირიქით, მათი თვალსაჩინო გაფართოება. ეს დაკვირვება კარგად ეთანხმება იმ ფაქტს, რომ ყურადღების დროს ტვინი განსაკუთრებით აქტიურ მდგომარეობაში იმყოფება.

დასასრულ, როგორც ჩანს, ყურადღება **ჭირკვლოვანი სისტემის** მუშაობასთანაცაა დაკავშირებული. ყოველ შემთხვევაში, **ბლონსკის** გამოკვლევის მიხედვით (1929), ყურადღება ნერწყვის ალკალიურობაზე მაინც უეჭველ გავლენას ახდენს. გარდა ამისა, როგორც ცნობილია, სენსომოტორული და ინტელექტუალური აქტიობა ერთგვარ ანტაგონიზმში იმყოფება მომნელებელი ორგანოების, კერძოდ, კუჭის სეკრეტორულ აქტიობასთან.

3) ყურადღება და ცენტრალური ნერვული სისტემა. დომინანტის თეორია. რომ ყურადღების პროცესს ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში თავისი საფუძველი აქვს. ამაში ეჭვი არავის შეაქვს. ამიტომ დიდი ხანია, რომ ფსიქოლოგია ამ საფუძველების ნათელყოფის საკითხით არის დაინტერესებული. სხვადასხვა ფიზიოლოგიურ თეორიათა შორის, რომელნიც დღემდეა ცნობილი, განსაკუთრებული ყურადღება ე. წ. **დომინანტის თეორიამ** დაიმსახურა. ეს თეორია საბჭოთა ფიზიოლოგის **უხტომსკის** მიერაა შემუშავებული, და მისი ძირითადი აზრი შემდეგნაირად უნდა წარმოვიდგინოთ.

ნერვულ სისტემაზე ყოველ მონაცემ მომენტა გარე აგენტების, ე. წ. გამლიზიანებლების უთვალავი რაოდენობა მოქმედობს და სათანადო ცენტრებში შესატყვის აგზნებას იწვევს; მაგრამ შეცთომა იქნებოდა გვეფიქრა. რომ აგზნების ყველა ამ კერას ერთნაირი მნიშვნელობა აქვს. არა, ყოველს მონაცემ მომენტში რომელიმე ერთი აგზნების კერა არსებობს, რომელიც ყველაზე მნიშვნელოვანი გამლიზიანებლის ზემოქმედების შედეგად ჩნდება და რომელიც ამიტომ ყველაზე უფრო ინტენსიური აგზნების კერად შეიძლება ჩაითვალოს იგი გაბატონებულ კერად, **დომინანტად**, იქცევა, რაც იმაში იჩენს თავს, რომ, როდესაც სხვა გამლიზიანებლები შესაფერისი კერებში აგზნებას იწვევენ, ეს უკანასკნელი იმწამსვე გაბატონებულ კერაში გადადის. აგზნების დომინანტური კერა, როგორც ეს ჯერ კიდევ **პავლოვმა** დაამტკიცა, თავისკენ **იზიდავს** ყველა შედარებით სუსტ აგზნებას, რომელიც ცენტრალური ნერვული სისტემის სხვა პუნქტებში ჩნდება, და, ამრიგად, მათ ხარჯზე კიდევ უფრო ინტენსიური ხდება. ამის ექსპერიმენტულ საბუთს შემდეგი დაკვირვება იძლევა: გაზაფხულზე

ბაყაყს სქესობრივი აგზნებულობის კერა აქვს დომინანტური. ეს იქედან ჩანს, რომ იგი ძლიერს მოხვევის რეფლექსს გვაძლევს: სქესობრივად აგზნებულ ბაყაყს რომ გულმკერდის არეზე ჯონი მიადო, იგი მოეხვევა მას. ვთქვათ, ესლა რაიმე სხვა გამლიზიანებელი ამოქმედეთ მასზე, ისეთი რომ მას სქესობრივი აგზნებულობის კერასთან არაფერი ჰქონდეს საერთო, მაგალითად, ზურგზე შეეხეთ მას, ან ელექტროდენი ამოქმედეთ, ან რაიმენაირად სხვაგვარად გააღიზიანეთ. ეფექტი აქაც იგივე იქნება: მოხვევის რეფლექსი გაძლიერდება. ცხადია, შეხებითი გაღიზიანების შედეგად აღმოცენებული აგზნება თავის პირველად ცენტრში კი არ დაჩინილა, არამედ მოხვევის რეფლექსის კერას შეერთებია და გაუძლიერებია იგი. ამით აიხსნება, რომ შეხებითი გაღიზიანების შედეგად ჩვეულებრივი თავდაცვითი რეფლექსის ნაცვლად მოხვევის რეფლექსის გაძლიერება მივიღეთ.

ამრიგად, ყოველს მონაცემ მომენტში ცენტრალურს ნერვულ სისტემაში ერთი კერაა გაბატონებული, რომელიც სხვა პუნქტებში აღმოცენებულ აგზნებას თავისკენ იზიდავს და ამით კიდევ უფრო ძლიერდება.

ეს გარემოება საკმაოდ კარგად ეთანხმება ყურადღების ფსიქოლოგიაში დადასტურებულს ორს ფენომენს; ერთის მხრივ, იმას, რომ ყურადღებას ყოველთვის გარკვეული შინაარსი აქვს, რომ მისი მოცულობა განსაზღვრულია; და, მეორის მხრივ, იმას, რომ ზოგიერთი უცხო გამლიზიანებელი ხელს კი არ უშლის, არამედ ხელს წყობს ყურადღების კონცენტრაციას.

უხტომისკის მიხედვით, შეცთომა იქნებოდა გვეფიქრა. რომ დომინანტა ცენტრალური ნერვული სისტემის ერთს ტოპოგრაფიულად განსაზღვრულ წერტილს წარმოადგენს. არა! იგი ნერვული სისტემის სხვადასხვა სართულსა და ნაწილში, თავისა და ზურგის ტვინისა და ვეგეტატური სისტემის სხვადასხვა ადგილას, განაწილებული მაღალი აგზნებულობის მქონე ცენტრების კომპლექსის სახით უნდა წარმოვიდგინოთ. აქედან გასაგები გახდება ის ფაქტი, რომ ყურადღების პროცესში მთელი სხეულია ჩართული. არა მარტო მისი მოტორული სისტემა, არამედ ის პროცესებიც, რომელთაც ვეგეტატური ნერვული სისტემა წარმართავს (სუნთქვა, გულისცემა, სისხლის მიმოქცევა და სხვა). შეცთომა იქნებოდა იმის ფიქრიც, თითქოს დომინანტა ერთხელ და სამუდამოდ იყოს განსაზღვრული. არა, დომინანტა იცვლება, და, ამისდა მიხედვით, მთელი სხეულის გამართულობა და ფსიქიკის შინაარსიც სხვაგვარი ხდება.

ასეთია ის ფიზიოლოგიური საფუძვლები. რომელზედაც ჩვენი ყურადღების აქტები აიგება.

ყურადღების პათოლოგია

1. ცნობიერების სინათლის პათოლოგიური დაქვეითება

ნორმალურ ცნობიერებას ყოველთვის სინათლის ერთიდაიგივე დონე როდი ახასიათებს: ვესტფალის ცდების მიხედვით, ოთხი საფეხური მაინც უნდა იქნეს ამ შემთხვევაში ურთიერთისგან განსხვავებული: 1) უბრალო მოცემულობის საფეხური 2) შემჩნევის საფეხური, 3) პოტენციალური ცოდნისა და 4) გამოთქმული ცოდნის, ანუ დადასტურების საფეხური. მაგრამ ამ საფეხურებში პათოლოგიური არაფერია. პათოლოგიასთან მხოლოდ მაშინ გვაქვს საქმე, როდესაც, შთაბეჭდილების მიწოდების ოპტიმალური პირობების მიუხედავად, ცნობიერება მაინც დაბალ დონეს ვერ შორდება.

განსხვავებენ **ცნობიერების ამღვრევას** და **დაბინდულ ცნობიერებას**. შეიძლება, ცნობიერების დაქვეითება უმნიშვნელო იყოს და წარმავალი, როგორც ეს ეპილეფსიისა და ჰისტერიის შემთხვევაში ხდება, და შეიძლება იგი ღრმა იყოს. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში განსხვავებენ ე. წ. **სომნოლენცს**, როდესაც, ბოლოსდაბოლოს, ენერგიული შეკითხვის საშუალებით ავადმყოფის ყურადღების აღძვრა მაინც ხერხდება: **სომპორს**, როდესაც ავადმყოფი ნახევრად მთვლემარე მდგომარეობაშია, გრძობად შთაბეჭდილებებზე რეაქციას არ იძლევა, მაგრამ ადვილად შეიძლება გამოადვილო; აქვს ერთგვარი, თუმცა ბუნდოვანი წარმოდგენა, თუ სად იმყოფება, ჭო-სა და არა-ს გიპასუხებს, მაგრამ როგორც კი თავს დაანებებ, ხელახლა თავის თვლემას უბრუნდება. გაცილებით უფრო მძიმე მდგომარეობას წარმოადგენს **სტუმპორი**: როდესაც დაელაპარაკები, ავადმყოფი გაჭირვებით თვალებს ახელს, მაგრამ არაფერი ესმის და ვერაფერში ერკვევა; ყლაპვა ჭერ კიდევ შეუძლია, შერჩენილი აქვს თვალის მოძრაობა სინათლის მიმართულებით. ამაზე უარესი მდგომარეობაა **კომა**, სადაც ცნობიერების კვალიც აღარსად ჩანს: ავადმყოფს ყლაპვის რეფლექსი აღარ ქვს, არც თვალის გუგის რეფლექსი. ზოგჯერ ასეთი მდგომარეობა ერთბაშად იწყება და ხანგრძლივად გრძელდება: მაშინ ამას **აპოპლექსიას** უწოდებენ.

2. ყურადღების აშლილობის ტიპები

ყველა ეს ფორმა ცნობიერების მთლიან მდგომარეობას ახასიათებს. მაგრამ არის ყურადღების ნაწილობრივი აშლილობის შემთხვევებიც. **კრებელინი** შემდეგ ფორმებს განსხვავებს: 1) ყურადღების **დაჩლუნგება**: ავადმყოფი არაფერს არ აქცევს გარემოში ყურადღებას, არაფერი არ აღძრავს მოგონებებს, არაფერი არ იწვევს ინტერესს. 2) ყურადღების **ჩარაზვა** (sperrung): ავადმყოფს ყველაფერი კარგად ესმის, მაგრამ რაზედაც მიუთითებთ, არაფერს არ აქცევს ყურადღებას, მას არ უნდა ვინმე რაიმე გავლენას ახდენდეს მასზე, და ამიტომაც თქვენს კითხვებს უპასუხოდ სტოვებს. 3) ყურადღების **შეფერხება**: ყურადღების გარე ნიშნები ყველაფერი მოცემულია. მაგრამ არა ნორმალურად დიდმა დრომ უნდა განვლოს. რომ ავადმყოფმა. რაც უთხარით, გაიგოს. როგორც ჩანს, მას ყურადღე-

ბის დროითი მომენტი აქვს დაზიანებული. 4) ყურადღების გარე გაღიზიანებებით **განსაზღვრულობა**. ავადმყოფის ყურადღებას ყოველი ახალი გაღიზიანება იწვევს (**ჭიბერდინამიკური ყურადღება**). 5) გარეგნულად ასეთივე ეფექტი გვაქვს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ავადმყოფის ყურადღება არანორმალურად ადვილად გადადის საგნიდან საგანზე – უბრალოდ იმის გამო, რომ საგანი ღრმად ვერ მოქმედობს ცნობიერებაზე, როგორც ეს, მაგალითად, დაღლილობის დროს ხდება ხოლმე: ასეთ შემთხვევაში არანორმალურად გაძლიერებულ **დაბნეულობასთან** გვაქვს საქმე.

3. ცნობიერების დავიწროება

განსაკუთრებით ხშირად ცნობიერების პათოლოგიური დავიწროება ჰისტერიის დროს გვხვდება. **ჟანე** მოგვითხრობს თავისი, ეხლა უკვე სახელგანთქმულის, პაციენტი ქალის **ლუსის** შესახებ: როდესაც ლუსი ვისმე ესაუბრება, სხვას ველარაფერს ამჩნევს. შეგიძლიათ მას ხმამაღლა დაუძახოთ. ყურში ჩასძახოთ: სულერთია, მაინც ვერაფერს გააგონებთ. იმავე **ჟანეს** მიხედვით, არსებობს მდგომარეობა ე.წ. **კატალეფსია**: როდესაც ცნობიერების შინაარსი მარტოდმარტო ერთი წარმოდგენით განისაზღვრება.

ძალიან საინტერესოა შემდეგი შემთხვევა: ავადმყოფს მშვენივრად შეუძლია ერთი ობიექტის ყურადღებით ჭვრეტა, მაგრამ მხოლოდ ერთის. მეორეს ამ დროს ის სრულიად ველარ ამჩნევს. მას მშვენივრად შეუძლია ერთი თვალის გადავლებით ადამიანის ფიგურის აღწერა: დაგისახელებთ ტანისამოსის ფერს, სიდიდეს და სხვა. მაგრამ ასეთი ცდა რომ დააყენოთ: მიაწოდოთ ქინძისთავი და იქვე გვერდით, 5 სანტიმეტრის დაშორებით, ანთებული სანთელი, საოცარ შედეგს მიიღებთ: როდესაც იგი ქინძისთავს ხედავს, სინათლეს სრულიად ველარ ამჩნევს და პირიქით.

ყურადღების განვითარება ონტოგენეზში

ისე, როგორც სხვა ფსიქიკური ფუნქციების განვითარების ისტორიაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა ყურადღების ონტოგენეზშიც უთუოდ იმ მომენტს აქვს, როდესაც მოზარდი თავის ყურადღებას იმ დამოკიდებულებისგან ათავისუფლებს, რომელშიც იგი მასზე შემთხვევით მოქმედი გამღიზიანებლების მიმართ იმყოფებოდა, და მის წარმართვას თვითონ იწყებს. ყურადღების განვითარების ისტორიის ცენტრალურ ფაქტს **ნებისმიერის, გაშუალებული ყურადღების** დაბადების აქტი შეადგენს.

ლეონტიევის შედეგების მიხედვით, ნებისმიერი ყურადღების ელემენტები სკოლის წინარე ასაკშიც გვხვდება; მაგრამ ჭეშმარიტად ნებისმიერად იგი მხოლოდ მას შემდეგ იქცევა, რაც მოზარდი მისი ორგანიზაციის, მოწესრიგების ხერხებს დაეუფლება. ეს კი მხოლოდ სასკოლო ასაკში ხდება, და 11-12 წლის მოწაფე თავისი ნებისმიერი ყურადღების განვითარების უკვე მაღალ საფეხურზე დგას.

ამიტომ სკოლის წინარე ასაკი ყურადღების განვითარების ისტორიაშიც მკვეთრად გამოეყოფა მოზარდის ცხოვრების შემდგომ პერიოდს.

1. ყურადღების მოცულობა

როდესაც ადრეული ასაკის ბავშვის აღქმას ან **მეხსიერებას** ვეცნობოდით, ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ამ ასაკის ბავშვის ცნობიერებას ჯერ კიდევ დიფუზიურობა ახასიათებს. თავისთავად იგულისხმება, რომ ეს გარემოება თავისებურ გავლენას ახდენს მის ყურადღებაზეც. ადრეული ასაკის ბავშვისთვის, ჩვეულებრივ, სრულიად შეუძლებელია, რომ მან რაიმე რთული ობიექტის სხვადასხვა მხარეები, როგორც ერთი საგნის ნიშნები, თავისთავად ყურადღების საგნად აქციოს. მის ყურადღებას ობიექტის თითოეული ცალკე მხარე იტაცებს, სწორედ ისე, როგორც ზემოაღწერილს ყურადღების შევიწროების შემთხვევაში, პაციენტის ყურადღებას თითოეული ცალკე საგანი იპყრობს. სხვა მხარეებს მაშინ იგი ვერ ხედავს, და ამიტომ საგანი მისთვის მარტო ერთი ნიშნით არის წარმოდგენილი, იმ ნიშნით, რომელმაც მისი ყურადღება მიიპყრო.

ბავშვის ყურადღების მოცულობის სივიწროვე, რომლის კლასიკური აღწერაც ჯერ კიდევ **მოიძანმა** მოგვცა, უნდა ვიფიქროთ, აქედან – ცნობიერების დიფუზიურობიდან – გამომდინარეობს: ბავშვის ცნობიერებისთვის ჯერ კიდევ უცხოა მთლიანში სიმრავლის დანახვის უნარი. ამიტომ მისთვის, ყველა მონაცემი მომენტში, მხოლოდ ცალცალკე ობიექტები და მოვლენები არსებობენ, რომელთა შეკავშირება, რაიმე რთულ მთელში გაერთიანება, მან ჯერ კიდევ არ იცის. ამიტომაც, რომ ბავშვი ერთს რომ აპყრობს თავის ყურადღებას, მეორე მისთვის აღარ არსებობს. ამიტომ, როგორც ამბობდა **მოიძანი**, ბავშვს რომ ცალ ხელში სათამაშო ჰქონდეს და მეორეში სხვა სათამაშო მისცე, პირველს ხელიდან გააგდებს: როდესაც ერთს ხედავს, მეორე სრულიად ქრება მისთვის.

თავისთავად იგულისხმება, რომ განვითარების ამ საფეხურზე მხოლოდ სენსორული და მოტორული ყურადღების შესახებ შეიძლება ლაპარაკი: ინტელექტუალური ყურადღება ჯერ კიდევ უცხოა ბავშვისთვის.

2. ყურადღების კონცენტრაცია

მაგრამ ხომ არ შეიძლება ითქვას. რომ, რაკი ბავშვის ყურადღების მოცულობა ეგოდენ განსაზღვრულია, მისი კონცენტრაციის უნარი უნდა იყოს დიდი? ჩვენ ხომ დავრწმუნდით, რომ განსაზღვრულ ფარგლებში ყურადღების კონცენტრაცია მით უფრო დიდია, რაც უფრო ვიწროა მისი მოცულობა! მაგრამ სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს **მოიძანი**, რომ ამ შემთხვევაში ბავშვის ყურადღების

ძლიერებასთან კი არა, სისუსტესთან გვაქვს საქმე: ბავშვის ყურადღების კონცენტრაციის დონის სიმალღეზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მას კონცენტრაციაზე უფრო, განსაზღვრული აზრით, დისტრიბუცია ახასიათებს. იმ გამოკვლევების მიხედვით, რომელიც ბავშვის ყურადღების კონცენტრაციას ეხება (ბეირლ, კოლანდერ), შეიძლება ითქვას, რომ განვითარების გზაზე ერთი ნახტომი 4-5 წელში კეთდება და მეორე 10-11-ში პირველი პერიოდი (3-4 წლამდე) კონცენტრაციის უნარის მაქსიმალური სისუსტით ხასიათდება. მეორე პერიოდში (4-5-დან - 9-10-მდე) ეს უნარი შედარებით მაღალია, იმდენად მაღალი, რომ, მაგალითად, 8-10 წელში საკმაოდ თვალსაჩინო წარმატებას აღწევს. ხოლო შემდეგ (10-11-დან - 14 წლამდე) თავისი განვითარების უმაღლეს დონეზე დგას.

ეს გარდატეხა კონცენტრაციის განვითარების გზაზე (რომელიც 11-12 წელში ხდება) მშვენივრად ეთანხმება იმ მონაცემებს, რომელიც მოზარდის ნებისმიერი ყურადღების განვითარების შესახებ სწორედ ამ ასაკობრივ საფეხურზეა დადასტურებული. საყურადღებოა, რომ სქესობრივი მომწიფების პერიოდში (14-15 წლებში) მოზარდის ყურადღების კონცენტრაცია ხელახლა ქვეითდება, რათა შემდეგ, 16 წლიდან, ხელახლა მაღალი მაჩვენებლები მოგვცეს.

ჰ. ყურადღების დინამიკურობა

მოიმაინი ბავშვის ყურადღების ერთერთ თავისებურებას მის დინამიკურობაში სჭვრეტს. ესეც ბავშვის სისუსტის წყაროდან გამომდინარეობს. მას შინა-წარმართველი ძალა აკლია, იგი გარემოების განუსაზღვრელი გავლენის ქვეშ იმყოფება. ამიტომ მისი ყურადღება დიდხანს ვერ სძლებს ერთიდა-იმავე მიმართულებით: ბავშვის ყურადღებას ახალახალი იმპულსი ესაჭიროება. ეს პირველი სასკოლო ასაკის ბავშვის ყურადღების შესახებაც კი ითქმის. მით უმეტეს უნდა ითქვას ეს სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის ყურადღების შესახებ.

სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ჩვენ მხოლოდ სკოლის წინარე ასაკის ბავშვის შესახებ ვიცით, თუ რამდენად გამძლეა მისი ყურადღება. ბეირლი საგანგებოდ სწავლობდა, რამდენ ხანს გრძელდება ბავშვის თამაში აღრეული ბავშვობის სხვადასხვა საფეხურზე და მისი კონსტანტობის დონის შესახებ აქედან დაასკვნიდა. მან ნათლად გვიჩვენა, რომ ბავშვის ყურადღება ოთხ წლამდე მაქსიმალურად დინამიკურია. ამ ასაკობრივ საფეხურზე ბავშვის ყურადღების განვითარების მიმდინარეობაში თვალსაჩინო ცვლილება ხდება და მის შემდეგ - ექვს წლამდე ყოველ შემთხვევაში - იგი ისევ სწრაფი ტემპით მიიწვეს წინ, ასე რომ სკოლის პერიოდის დასაწყისისთვის უკვე იმდენად მაღალ საფეხურზე დგას, რომ საინტერესო ობიექტზე ყურადღებას შეეჩერება საათნახევარზე მეტ ხანს შეუძლია (ბეირლის მიხედვით, 96,6').

მაგრამ ნამდვილი სტატისტიკური ყურადღების შესახებ რომ თქვას კაცმა, ჯერჯერობით არც კი შეიძლება ლაპარაკი. საქმე ისაა, რომ ბავშვი ამდენ ხანს ჯერ მხოლოდ საინტერესო საქმიანობაზე, განსაკუთრებით თამაშზე, აჩერებს ყურადღებას; ხოლო რაც შეეხება იმას, რაც მისთვის უშუალო ინტერესს არ წარმოადგენს, აქ იგი ისევე უმწეოა, როგორც 2-3 წლის ბავშვი საინტერესო თამაშის დროს: მხოლოდ სასკოლო ასაკში ეჩვენა იგი თანდათანობით ყურადღების ხანგრძლივად არა უშუალოდ საინტერესო საგნებზეც შეჩერებას. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქ, რასაკვირველია, ერთის მხრივ, ბავშვის ინტერესთა ჰორიზონტის გაფართოებას აქვს და, მეორის მხრივ, მისი ნებისყოფის განვითარებას.

წარმოსახვის ფსიქოლოგია

წარმოსახვა

1. წარმოსახვა

აღქმა აქტუალური ობიექტური სინამდვილის ასახვას იძლევა, ე. ი. ობიექტური სინამდვილისას, რომელთანაც ჩვენ ამჟამად ვიმყოფებით ურთიერთობაში. მენსიერებაც ობიექტური სინამდვილის ასახვას გვაწვდის, მაგრამ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მასთან წარსულში გვექონია ურთიერთობა. ერთი სიტყვით, ორივე ფუნქცია – აღქმაცა და წარმოდგენაც – ობიექტურის, ჩვენგან დამოუკიდებელი სინამდვილის, ასახვას იძლევა, ოღონდ ერთი – სინამდვილის მხოლოდ იმ მხარეებისას, რომელიც აწმყოში მოქმედობს ჩვენზე, ხოლო მეორე – იმისას, რასაც წარსულში უმოქმედებია ჩვენზე.

მენსიერება რომ არ არსებულებოდა, სინამდვილე ჩვენთვის მარად იმით იქნებოდა განსაზღვრული, რაც ყოველს მონაცემ მომენტში მოქმედობს ჩვენზე: იგი ვერასდროს აწმყოში მოცემულის ფარგლებს ვერ გასცილდებოდა, და ჩვენი ქცევაც მარად ყოველს ცალკე მომენტში შექმნილ სიტუაციაზე იქნებოდა დამოკიდებული. მაგრამ ჩვენ მენსიერებაც გვაქვს, და იგი შესაძლებლობას გვიქმნის, არა მარტო იმის მიხედვით ვიმოქმედოთ სინამდვილეზე, რაც ამჟამად გვეძლევა მის შესახებ აღქმაში, არამედ იმის მიხედვითაც, რაც ოდესმე გვექონია მოცემული. მენსიერება პირველი გვათავისუფლებს უშუალო სიტუაციის მონობისგან, იგი პირველი აფართოებს სინამდვილის საზღვრებს, რომლებშიც ჩვენი აქტიობა მიმდინარეობს.

მაგრამ ორივე, მენსიერებაცა და აღქმაც, მარტო იმით არის განსაზღვრული, რაც ან ეხლა გვეძლევა გარედან, ანდა ოდესმე ყოფილა იქედან მოციმული. ის, რაც ჯერ არასდროს არ ყოფილა ჩვენი აღქმის საგნად, რაც შესაძლებელია მხოლოდ მომავალში გახდეს ასეთად, ის ჩვენთვის ჯერ კიდევ სრულიად არ არსებობს, ის ჯერ კიდევ ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენს ჩვენს ქცევაზე.

მაგრამ ადამიანის განსაკუთრებით მნიშვნელოვან თავისებურებას ისიც შეადგენს, რომ მისი ქცევა სრულიად არ არის სინამდვილის იმ ვიწრო არით შეზღუდული, რომელიც აწმყოსა და წარსულში მოცემულით განისაზღვრება. იგი მოცემულობის ზღუდეებს არღვევს და ახალ სინამდვილეს ქმნის. ამის შესაძლებლობას მას წარმოსახვა ანუ ფანტაზია აძლევს. ჩვენ არ ვკამყოფილდებით იმით, რაც ობიექტურადაა აღქმისა და მენსიერების შინაარსის სახით მოცემული, ჩვენ ფანტაზიის საშუალებით ახალი შინაარსების წარმოსახვას ვიწყებთ, ახალ წარმოდგენებს ვქმნით, რომელსაც აღქმაში მოცემული ობიექტური სინამდვილის ასახვა კი არა, პირიქით, მისი ფარგლების გაფართოება და ახალი სინამდვილის შექმნა აქვს მიზნად დასახული.

2. მენსიერებისა და ფანტაზიის წარმოდგენა შინაარსის მხრივ

როგორც აღქმაში, ისე მენსიერების წარმოდგენაშიც ჩვენ ყოველთვის რაღაც გვეძლევა: აღქმაც და წარმოდგენაც საგანს გულისხმობს, საგანს ეხება. ასეა წარმოსახვის შეთხვევაშიც: ჩვენ უთუოდ რასმე წარმოვისახავთ, რასმე წარმოვიდგენთ; საგნის გარეშე არც ფანტაზიის წარმოდგენა არსებობს. მაგრამ გარდა საგნისა აღქმაში შინაარსსაც ვარჩევთ. ასეა მენსიერების წარმოდგენაში და ასეა ყოველგვარს სხვა წარმოდგენაშიც – კერძოდ, ფანტაზიისაშიც.

იმისთვის, რომ ფანტაზიისა და აღქმის ან მენსიერების პროდუქტების განსხვავება მოვინახოთ, საჭიროა ისინი, როგორც მათი საგნის, ისე მათი შინაარსის მხრივ შევადაროთ ურთიერთს.

დავიწყეთ შინაარსით! როგორც ვიცით, აღქმის შინაარსს ჩვენი გრძნობადი მასალა შეადგენს, ჩვენი სხვადასხვა მოდლობის შეგრძნებები. იგივე შინაარსი აქვს მენსიერების წარმოდგენასაც. რა უნდა ითქვას ფანტაზიის წარმოდგენის შესახებ? ავიღოთ რაიმე მაგალითი, ყველაზე უფრო ფანტასტური შინაარსის წარმოდგენა, ვთქვათ, „ქიშკრა“, რომელსაც, ჰომეროსის აღწერის მიხედვით, წინა ნაწილი ლომისა აქვს, შუატანი თხისა და უკანა ნაწილი გველის. როგორც ვხედავთ, აქ არაფერია ისეთი, რომ ჩვენი შეგრძნებების კი არა, რაიმე სხვა მასალისგან იყოს აგებული: მასალა აქ ჩვეულებრივია, ისეთივე, როგორც აღქმის შემთხვევაში. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ეს მასალა სხვანაირადაა გაფორმებული, გამთლიანებული. რა თქმა უნდა, ეს არა მარტო ჩვენი მაგალითის შესახებ ითქმის, არამედ ეს ასეა ყველგან. ერთი სიტყვით, ფანტაზიის წარმოდგენაც იმავე მასალას შეიცავს, რასაც ყოველი აღქმა და ყოველი მენსიერების წარმოდგენაც: შეუძლებელია, ფანტაზიის წარმოდგენაში რაიმე ისეთი შინაარსული მომენტი იყოს მოცემული, რისი შესატყვისი შეგრძნებაც არასდროს არ გვექონია. ცნობილია, რომ დაბადებით უსინათლო, რაგინდ ცხოველი ფანტაზიის პატრონიც უნდა იყოს იგი, ვერასდროს ვერც ერთ ფერს ვერ წარმოისახავს.

მაგრამ ჩვენ აქამდე შინაარსის მხოლოდ რომელიმე მხარი გვექონდა მხედველობაში. შეიძლება განსხვავება რომელსამე რაოდენობით მომენტში იყოს – შეიძლება აღქმის ან მენსიერების წარმოდგენა თავის სიძლიერის, სინათლის, ცხოველობის ხასიათით განსხვავდებოდეს ფანტაზიის წარმოდგენისგან! და მართლაც, ჩვეულებრივ, ფანტაზიის შესახებ ასეთი შეხედულება არსებობს: თითქოს მისი წარმოდგენები განსაკუთრებული სიცხოვლით ხასიათდებოდნენ. მაგრამ ეს არაა სწორი. რა თქმა უნდა არის შემთხვევები, რომ მოგონება იმდენად პლასტიკურია, იმდენად ხელსახები და

ცხოველი, რომ იგი ისე განიცდებდა, თითქოს მისი საგანი ჩვენს თვალწინ იდგეს, მაშინ როდესაც ფანტაზიის წარმოდგენას ყოველთვის ასეთი სიცხველი არ ახასიათებს: განა ცოტა არის ისეთი შემთხვევები, რომ ადამიანს მშვენიერი მენსიერება ჰქონდეს, მაგრამ სუსტი ფანტაზია! ასეთი შემთხვევები არა თუ არის, არამედ ისიც კი შეიძლება ითქვას, რომ ორივე ამ ფუნქციის განსაკუთრებით მაღალი განვითარების დონე ერთსადამიანე სუბიექტში, ჩვეულებრივ, არც კი გვხვდება. მენსიერება, ერთის მხრივ, შეიძლება ხელსაც უშლიდეს ფანტაზიის თავისუფალ მუშაობას.

მაგრამ კიდევ რომ ყოფილიყო ამგვარი განსხვავება ფანტაზიის წარმოდგენასა და მენსიერების წარმოდგენას შორის, ეს მათ სადიფერენციაციოდ მაინც არ გამოდგებოდა, იმიტომ რომ რაოდენობითი განსხვავება – სიცხველის მეტნაკლებობა – თავისთავად, როგორც რაოდენობითი განსხვავება, რომელიც ჯერ კიდევ არ გადაქცეულა რომელიმე განსხვავებად, მხოლოდ ერთდამიანე ჯგუფის მოვლენათა შორის იძლევა შიგნითს დიფერენციაციას: იგი, ასე ვთქვათ, ინტრადიფერენციაციისთვის გამოდგება, და არა ინტერდიფერენციაციისთვის.

მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ რაოდენობრივი თვალსაზრისის გამოყენების აზრს, ფანტაზიისა და მენსიერების წარმოდგენათა შედარებისას, მაინც აქვს თავისი საპატიო საბუთი. საქმე ისაა, რომ მენსიერება ობიექტური სინამდვილის ასახვის ამოცანით არის შეზღუდული. მას არ შეუძლია სუვერენულად შესცვალოს, ისე როგორც უნდა, თავისი წარმოდგენები, ვინაიდან ეს უკანასკნელი ობიექტური ვითარების ასახვას უნდა იძლეოდნენ – იმის ასახვას, რასაც ნამდვილად ჰქონდა წარსულში ადგილი. სულ სხვაა ფანტაზია. იგი ობიექტური ვითარების ასახვის ნაცვლად, ახალის, არყოფილის წარმოდგენის აგებას ცდილობს, და როგორი იქნება ეს ახალი, ეს სავსებით და მარტოდმარტო მასზე, ფანტაზიაზე, არის დამოკიდებული. ამიტომ არ არსებობს მიზეზი, რომლის გამოც ფანტაზიას თავისი წარმოდგენის რომელიმე მხარე მკრთალი, გაურკვეველი, ხარვეზიანი დარჩეს. ან კი რა შეუშლიდა მას ხელს, ეს წარმოდგენა ისე შეეგოს და გადაეკეთებია, როგორც მას მოესურვებოდა! მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ითქვას, რომ სიცხველი ყოველ ფანტაზიას თანაბრად ახასიათებდეს. არსებობს არაერთი ადამიანი, რომლის ფანტაზიაც შეიძლება უფრო მკრთალი იყოს, ვიდრე მისი მენსიერება და, მით უმეტეს, ვიდრე მისი აღქმა.

ამრიგად, მენსიერების იქნება წარმოდგენა თუ ფანტაზიის, მათ შორის შინაარსის შემადგენლობის მხრივ არავითარი განსხვავება არ დასტურდება. შინაარსის შემადგენლობიდან ვერასდროს ვერ გაიგებ, რა წარმოდგენასთან გაქვს საქმე, უბრალო მოგონებასთან თუ წარმოსახვასთან.

3. მენსიერებისა და ფანტაზიის წარმოდგენის საგანი

ვნახოთ, არის თუ არა რაიმე განსხვავება მათ შორის საგნის თვალსაზრისით. ზემონათქვამიდან ჩანს, რომ აქ უკვე სულ სხვა მდგომარეობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. მენსიერება, ისე როგორც აღქმაც, სინამდვილეში არსებულის ასახვას ცდილობს, მაშასადამე, ნამდვილად არსებულ საგანს გულისხმობს: მისი ინტენციონალური საგანი ნამდვილი, ობიექტურად არსებული საგანია. სულ სხვაა ფანტაზია. იგი თვითონ ქმნის თავის საგანს: მასში ნაგულისხმევი საგანი არავითარ შემთხვევაში სინამდვილეში არსებულ საგანს არ უნდა წარმოადგენდეს, იგი უსათუოდ სხვაგვარი უნდა იყოს – ის კი არა, რაც არის, არამედ ის, რაც ამ სახით ჩვენს სინამდვილეში ჯერ კიდევ არსად არ ყოფილა. მაშასადამე, მათი საგანი სულ სხვადასხვაა. საგნის მიხედვით, ფანტაზიისა და მენსიერების წარმოდგენები არსებითად განსხვავდებიან ურთიერთისგან.

მაგრამ როგორ გავიგოთ საგანთა ეს განსხვავებულობა? ფანტაზიის წარმოდგენის საგანში სინამდვილეში არსებული საგანი არ იგულისხმება; მენსიერების საგანში კი სწორედ ეს უკანასკნელი იგულისხმება. მაგრამ, ვთქვათ, ვინმემ შავი გედი წარმოიდგინა. რად ჩაითვლება ეს წარმოდგენა – ფანტაზიის წარმოდგენად თუ მენსიერებად? თუ ობიექტურის სინამდვილის თვალთ შევხედავთ, შავი გედის წარმოდგენა ფანტაზიად ვერ ჩაითვლება, იმიტომ რომ შავი ფერის გედი სინამდვილეში მართლა არსებობს. მაგრამ ჩვენს მაგალითში სუბიექტს, ვთქვათ, არც თვითონ უნახავს ასეთი გედი და არც მისი არსებობის შესახებ გაუგონია რამე. მაშასადამე, მას თვითონ უნდა შეექმნა შავი გედის ხატი. ამდენად ეს უკანასკნელი არა მენსიერების, არამედ ფანტაზიის პროდუქტად უნდა ჩათვლილიყო.

ამისდა მიხედვით, საქმე ის კი არაა, თუ ობიექტურად რას წარმოადგენს ამა თუ იმ წარმოდგენის საგანი, არამედ ის, თუ როგორ იგულისხმება, ანუ რას წარმოადგენს იგი ინტენციონალურად.

მაგრამ, მეორეს მხრივ, უდაოა, რომ არის ისეთი შემთხვევებიც. როდესაც უეჭველად ფანტაზიის წარმოდგენასთან გვაქვს საქმე, და ამავე დროს ინტენციონალურად მისი საგანი სინამდვილეში არსებულ საგანად იგულისხმება – მაგალითად, ჰალუცინაციის შემთხვევაში, ან სიზმრის წარმოდგენათა შემთხვევაში. მაშასადამე, საქმე არც იმაშია, როგორია წარმოდგენის საგანი ინტენციონალურად და არც იმაში, თუ როგორია იგი ობიექტურად. ერთი სიტყვით, გამოდის, რომ არც საგნის მიხედვით შეიძლება ფანტაზიისა და მენსიერების წარმოდგენათა დიფერენციაცია.

მაგრამ ეს დასკვნა სწორი არაა. საქმე ისაა, რომ ესა თუ ის წარმოდგენა ერთის თვალსაზრისით შეიძლება ფანტაზიად ჩაითვალოს. ხოლო მეორის თვალსაზრისით – არა. როდესაც საკითხს ვაყენებთ, ახალია ესა თუ ის წარმოდგენა ობიექტურად, თუ იგი მხოლოდ იმის ასახვას წარმოადგენს, რაც არსებობს, მაშინ ჩვენი თვალსაზრისი უფრო ლოდიკურია, ვიდრე ფსიქოლოგიური. როდესაც, მეორის მხრივ, ვკითხულობთ, თუ როგორია ესა თუ ის წარმოდგენა ინტენციონალურად, მაშინ ჩვენი

თვალსაზრისი ფენომენოლოგიურია. **ფსიქოლოგიური**, მაშასადამე, არც პირველ შემთხვევაშია ჩვენი თვალსაზრისი და არც მეორეში. ფანტაზია კი პირველ რიგში ფსიქოლოგიური ცნებაა, და აქ ჩვენ, რასაკვირველია, მხოლოდ ეს უკანასკნელი გვინტერესებს.

თუ მსჯელობის დროს ერთს გარკვეულ თვალსაზრისზე, ამ შემთხვევაში ფსიქოლოგიურ თვალსაზრისზე, დავდგებით, მაშინ საკითხის გადაჭრა ძნელი არ იქნება. მაშინ ჩვენ ის კი არ უნდა მივიღოთ მხედველობაში, თუ როგორია ამა თუ იმ წარმოდგენის საგანი წმინდა ობიექტურად, არამედ – ახალია იგი თუ არა ობიექტურად (და არა სუბიექტურად) სუბიექტისთვის, ესე იგი, ჰქონია თუ არა სუბიექტს ეს საგანი ოდესმე რაიმენაირად განცდილი. ჩვენს მაგალითს რომ დავუბრუნდეთ იმის გადასაწყვეტად, შავი გედის წარმოდგენა ფანტაზიის წარმოდგენაა ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში თუ არა, ჩვენ უნდა გავარკვიოთ, ჰქონდა თუ არა სუბიექტს შავი გედის შესახებ რაიმე გაგონილი ან განცდილი. იმ შემთხვევაში, თუ არაფერი, მაშინ ეს წარმოდგენა უეჭველად ფანტაზიის ნაყოფად უნდა ჩაითვალოს, მიუხედავად იმისა, რომ ობიექტურად იგი არავითარ შემთხვევაში ასეთად არ ჩაითვლება. რომ ავიღოთ ეხლა რაიმე მართლა ფანტასტიური სიზმრის წარმოდგენა, მიუხედავად იმისა, რომ განცდის მომენტში სუბიექტს მისი სრული რეალობა სწამს, იგი მაინც ფანტაზიის წარმოდგენად უნდა ჩაითვალოს, იმიტომ რომ ნამდვილად ასეთი რამ სუბიექტს არასდროს არაფერი განუცდია. მაშასადამე, მის შექმნას იგი მხოლოდ ფანტაზიის საშუალებით შესძლებდა.

ამრიგად, ფანტაზიის წარმოდგენისა და მენსიერების წარმოდგენის საგანი სხვადასხვაა. ფანტაზიის საგანი ინდიფერენტულია არსებული სინამდვილის მიმართ; მენსიერების წარმოდგენა კი, პირიქით, მხოლოდ არსებული სინამდვილის ასახვას ესწრაფის: მისი საგანი არსებული სინამდვილის საგანს წარმოადგენს.

მაგრამ უნდა გვანსოვდეს, რომ ფანტაზია არა მარტო ცალკეული ხატების წარმოქმნაში იჩენს თავს – არა მარტო იმაში, რომ იგი, ვთქვათ, ქიმიკის ან შავი გედის, ან ცხრათავიანი დევის ცალკეულ წარმოდგენებს იძლევა. არა! კიდევ უფრო ხშირად ფანტაზია მთელ სუფუტებს ქმნის, რთულ ამბებს, შემთხვევებს, ერთი სიტყვით, წარმოდგენათა მთლიანი, დაკავშირებული მიმდინარეობის სურათებს. მაგალითად, სიზმრის შინაარსში მარტო მაშინ კი არ იჩენს თავს ფანტაზია, როდესაც მასში შემავალი ცალკეული წარმოდგენები სრულიად თავისებურია, როდესაც ისინი სინამდვილიდან როდი არიან ამოღებული, არამედ სრულიად ახლად არიან შექმნილი. არა! შეიძლება სიზმარში შემავალი ცალკეული წარმოდგენები ყველა სინამდვილიდან იყოს ამოკრებილი, ყველა ცნობილი იყოს, მაგრამ სიზმარი, როგორც მთლიანი, ყველაფერი რაც მასში ხდება, ერთი სიტყვით, მისი სუფუტი, განცდილის უბრალო მოგონებას კი არა, სრულიად ახალს, ამ სახით ჯერ არყოფილ ვითარებას წარმოადგენდეს.

მენსიერებისა და ფანტაზიის განსხვავება აქაც იგივეა: პირველის წარმოდგენა იმის რეპროდუქციაა, რაც ერთხელ მაინც განუცდია სუბიექტს სინამდვილეში; მეორეს კი – იმის პროდუქცია, რაც მას ამ სახით არასდროს არ შეხვედრია სინამდვილეში.

ამრიგად, როდესაც ფანტაზია ცალკეულ წარმოდგენებს ქმნის, იგი ჩვეულებრივი აღქმადი ელემენტებისგან არის აგებული. მაშასადამე, **ახალი** მთელის თავისებურებაში, მთელის გეშტალტში უნდა ვეძიოთ და არა მასალის ერთეულებში. ასეა იმ შემთხვევებშიც, როდესაც ფანტაზია რთული შინაარსების, რთული სუფუტების, შემოქმედებაში იჩენს თავს: მასალა, ცალკეული წარმოდგენები, შესაძლებელია აქაც აღქმადი შინაარსის იყოს; მაგრამ ფანტაზიის პროდუქტი, როგორც მთელი – სუფუტი, ამბავი – თავისი აღნაგობით უთუოდ ახალს რასმე უნდა წარმოადგენდეს.

4. რეპროდუქციული ფანტაზიის საკითხი

ფანტაზია არსებული სინამდვილის ფარგლებს შორდება: იგი „აფრენაა სინამდვილისგან“, როგორც იტყოდა ლენინი, და ახალი სამყაროს შემოქმედებაა. მაგრამ იგი უსათუოდ ობიექტურად ახალის კი არა, მხოლოდ სუბიექტისთვის **მართლა** ახალის შემოქმედებაა. თუ ეს უკანასკნელი პირობა დაცულია, ჩვენ, როგორც ზემოდაც დავრწმუნდით, უდაოდ ფანტაზიასთან გვაქვს საქმე. ამიტომაც **ჩვეულებრივ შემთხვევებში** ფანტაზიის საგანი ინტენციონალურადაც განსხვავდება აღქმისა და მენსიერების საგანთაგან: იგი არა მარტო ფსიქოლოგიურად, არამედ ფენომენალურადაც ახალს, არარეალურს წარმოადგენს. სუბიექტი ფანტაზიის საგნებს როგორც არარეალურს განიცდის, მაშინ როდესაც მენსიერებისა და აღქმის შემთხვევებში, ჩვეულებრივ რეალურის შესახებ ფიქრობს. ეს ასეა ჩვეულებრივ შემთხვევებში: ფსიქოლოგიური და ფენომენოლოგიური ერთმანეთს ემთხვევა. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ეს ასეა ყოველთვის: ფსიქოლოგიური და ფენომენოლოგიური მხოლოდ შემთხვევით ემთხვევა ერთმანეთს და არა არსებითი იგივეობის გამო. როდესაც ფანტაზიის სახესხვაობათა შესახებ ვლაპარაკობთ, ეს გარემოება უთუოდ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ.

არის ფანტაზია სუსტი, მკრთალი, უძლური, რომელიც ობიექტურად არსებულის ფარგლებს შორს ვერ გასცილება და ფაქტიურად ამ ფარგლებში ტრიალებს. ასეთი ფანტაზიის პროდუქტი სხვას, ესე იგი, არა თვითონ ფანტაზიის სუბიექტს, ბევრს ვერაფერს ეუბნება, ვერაფრით აკმაყოფილებს. სხვისთვის, შესაძლებელია, იგი ახალს მართლა არაფერს წარმოადგენდეს და, მაშასადამე, ობიექტურად უფრო **რეპროდუქციული** იყოს, ვიდრე **პროდუქციული**. მაგრამ არის სხვაგვარი ფანტაზიაც, რომელიც თავის წარმოდგენებში მართლა ახალ საგნებს, ახალ სინამდვილეს ქმნის.

ასეთი ფანტაზია უკვე უდაოდ შემოქმედებითი ან პროდუქციული ფანტაზიაა.

ამრიგად, ძველი ცნებები პროდუქციულისა და რეპროდუქციული ფანტაზიის შესახებ ძალაში რჩება; ოღონდ მათ შესაფერი შინაარსი უნდა მიეცეს. ფსიქოლოგიურად ორივე შემოქმედებითი პროცესია, ამიტომ ორივე შემთხვევაში ფანტაზიასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ ობიექტურად პირველ შემთხვევაში მართლა ახალის შემოქმედებას ვხვდებით, მაშინ როდესაც მეორეში შეიძლება მხოლოდ არსებულის რეპროდუქციას ვხვდეთ.

რეპროდუქციული ფანტაზიის ცნების საჭიროება ექვს იწვევს. თუ მისი ხატები ფაქტიურად ძველი განცდების რეპროდუქციას წამოადგენენ, მაშინ იგი ფანტაზიად ვერ ჩაითვლება: იგი მესხიერების მოქმედების ერთერთ ფორმად უნდა იქნეს ცნობილი. მაგრამ თუ ეს ხატები სუბიექტის ძველი განცდების რეპროდუქციას არც ინტენციონალურად წარმოადგენენ და არც ობიექტურად, მაშინ ხელს არაფერი გვიშლის ისინი ფანტაზიად ვიგულისხმეთ. მაგრამ მაშინ რატომაა, რომ ფაქტიურად ისინი არსებულის ფარგლებს თითქმის ვერ სცდებიან და არაფერს ახალს არ წარმოადგენენ? ამრიგად, ჩვენს წინაშე ფანტაზიისა და მესხიერების ურთიერთობის საკითხი დგება.

ჩვენ ერთხელ უკვე გვქონდა შემთხვევა, გაკვრით ამ საკითხის ერთ მხარეს შევხებოდით. მაშინ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ შესაძლებელია მესხიერების ინტენსიური განვითარება ფანტაზიის შემოქმედებითი მუშაობისთვის ხელსაყრელი არ იყოს. ეს დაკვირვება სწორია; არაერთხელ ყოფილა შენიშნული, რომ გადაჭარბებით განვითარებული მესხიერება ფსიქიკურ ენერჯიას არსებულის, უკვე ერთხელ განცდილის ფარგლებში ატყვევებს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რასაკვირველია, რომ მესხიერება ფანტაზიისთვის საზოგადოდ უარყოფით ფაქტორს წარმოადგენდეს. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ფანტაზია თავის წარმოდგენის საგანს გამოცდილებაში დაგროვილი მასალიდან აგებს, ამიტომ რაც უფრო ფართო გამოცდილება აქვს სუბიექტს, რაც უფრო მეტი უნახავს და განუცდია მას, მით უფრო მდიდარი მასალა იმყოფება მის განკარგულებაში, და ახალახალი სახეების შექმნის მით უფრო მეტი შესაძლებლობა ეძლევა მას. ამიტომ შეიძლება ბუნებრივად ჩაითვალოს, რომ, ჩვეულებრივ, დიდ ხელოვანთ განსაკუთრებით კარგი მესხიერება აქვს, ოღონდ თავისი შემოქმედების სფეროში: მემუსიკეთ – ბეგრათა სამკვიდროში, მხატვართ – ფერებისაში. ცნობილი მხატვრის მაკარტისთვის, მაგალითად, საკმარისი ყოფილა, თუნდ ერთხელ მოველო თვალი ყვავილისთვის, რომ არაჩვეულებრივი სიზუსტით დაეხატა იგი – თუმცა სხვა მხრივ საკმაოდ გულმავიწყი ყოფილა.

ამრიგად, მესხიერება თავისთავად, რამდენადაც ყოველ შემოქმედებას მასალა ესაჭიროება, ფანტაზიის დადებით ფაქტორს წარმოადგენს. ფანტაზია უსათუოდ სარგებლობს გამოცდილებით თავის შემოქმედებით მუშაობაში იმ მხრივაც, რომ სინამდვილეში ტიპიურისა და ჩვეულებრივის გვერდით ზოგჯერ არაჩვეულებრივი, თავისებური, ორიგინალური მოვლენებიც, თავისებური ეგზემპლარები და კაზუსები გვხვდება. რომელთა შესწავლაც ფანტაზიის მუშაობას განსაზღვრულ ხელმძღვანელობასა და დახმარებას უწევს.

მაგრამ ყველაფრით ამით ჭეშმარიტად ახალის, ნამდვილად ორიგინალურის შექმნა ყოველ ფანტაზიას ერთნაირად როდი შეუძლია: ზოგიერთ შემთხვევაში იგი გამოცდილებაში დაგროვილი მასალის ერთგვარი მოდიფიკაციით, მისი შევსებით, დასრულებით კმაყოფილდება. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში შექმნილი სახეები ახლო დგანან იმასთან, რის მოდიფიკაციაა წარმოადგენენ; გაცილებით უფრო ახლო, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც ფანტაზია გამოცდილებაში მოცემული სახეებით მხოლოდ როგორც მასალით სარგებლობს. მიუხედავად ამისა, მაინც არ შეიძლება ითქვას, რომ ამ შემთხვევაში მხოლოდ მესხიერების მუშაობასთან გვქონდეს საქმე, და ფანტაზია აქ არაფერ შუაში იყოს. რასაკვირველია, მოდიფიკაცია, შევსება, დასრულება, შეცვლა აქ ყველგან ფანტაზიის საქმეა: მესხიერება აქ მხოლოდ მეტ როლს ასრულებს, ვიდრე ჭეშმარიტად შემოქმედებითი ფანტაზიის მუშაობის შემთხვევაში. როდესაც იგი ფანტაზიას მხოლოდ მასალას აწვდის.

ამიტომ სრული უფლება გვაქვს პროდუქციული ფანტაზიის გვერდით რეპროდუქციული ფანტაზიის შესახებაც ვილაპარაკოთ ამ განხვავების სათავე თვითონ ფანტაზიის ცნებაშია მოთავსებული: იგი არ გულისხმობს, რომ ფანტაზიის პროდუქტი ობიექტურად მართლა ახალს რასმე წარმოადგენდეს, სრულიად საკმარისია თუ სუბიექტისთვის არის იგი მართლა ახალი. მაშასადამე, შესაძლებელია, ფანტაზიის პროდუქტი ობიექტურად ან უფრო ახალი იყოს, ან ნაკლებ ახალი, ან უფრო ახლო იდგეს სინამდვილეში მოცემულ საგნებთან, ან უფრო შორს. სუბიექტისთვის იგი ორივე შემთხვევაში ახალი უნდა იყოს და ამიტომ ფსიქოლოგიურად ორივე შემთხვევაში ფანტაზიასთან შეიძლება გვქონდეს საქმე.

5. ფანტაზიის აზრი და მიზეზი

რა არის მიზეზი, რომ ადამიანი სინამდვილეს წყდება და არარეალურ სამყაროს აგებს, აქტუალურ სიტუაციას ზურგს უქცევს და არაარსებულს წარმოისახავს? რა არის აზრი, მიზანი არარეალურის შემოქმედების, მაშინ როდესაც ჩვენი ცხოვრება სინამდვილეში და მხოლოდ სინამდვილეში მიმდინარეობს? დგება საკითხი ფანტაზიის მიზეზისა და აზრის შესახებ ერთდროულად.

ობიექტურ სინამდვილეს თავისი დამოუკიდებელი არსებობა აქვს, თავისი მტკიცე კანონზომიერება, რომელიც ჩვენს სურვილებსა და მოთხოვნილებებს ანგარიშს არ უწევს, მაშინ როდესაც ამათი დაკმაყოფილება სწორედ მასზეა დამოკიდებული. ძალიან ხშირად ჩვენი მოთხოვნილებები დაუკმა-

ყოფილებელი რჩება. გასაგებია, რომ ასეთ შემთხვევებში სუბიექტს იმპულსი უჩნდება – თუ კი არსებული სინამდვილე მის მოთხოვნილებებს არ აკმაყოფილებს, თვითონ მაინც შექმნას ისეთი სინამდვილე, რომელიც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობას უზრუნველყოფდა. დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნილების ამ როლს განსაკუთრებით ფსიქო-ანალიზის მიმდინარეობამ (ფრეიდი და სხვ.) მიაქცია ყურადღება და საკმაოდ დამარწმუნებლად დაამტკიცა, რომ ჩვენი ფანტაზიის მუშაობას ძალიან ხშირად ჩვენი დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნილებებიდან მომდინარე ენერგია უდევს საფუძვლად. როდესაც რაიმე ძლიერი მოთხოვნილება გვაქვს, რომლის დაკმაყოფილებაც ჩვენს ძალებს აღემატება, მაშინ, როგორც წესი, მისი საგნის მკაფიო წარმოდგენა გვიჩნდება ხოლმე: დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნილება წარმოსახვის აქტუალიზაციას იწვევს.

მაგრამ როგორც ცნობილია, წარმოსახული სინამდვილე ძალიან ხშირად ისეთ სახეს ღებულობს, რომ რაიმე გარკვეულ ბიოლოგიურ მოთხოვნილებასთან მისი დაკავშირება, თუ არ ძალდატანებით, სხვანაირად სრულიად შეუძლებელია? ამიტომაც, რომ ფრეიდი ფანტაზიის წარმოდგენათა უაღრესად ხელოვნურ გადამუშავებას აწარმოებს, რათა მათი შინაარსის ასეთ მოთხოვნილებასთან კავშირი სარწმუნო გახადოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ წარმოსახვას სხვა საფუძველიც აქვს. საქმე ისაა, რომ ხშირად ობიექტური სინამდვილე ჩვენი ძალების ყველა მიმართულებით ამოქმედების შესაძლებლობას არ გვაძლევს, მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ ამის უეჭველ მოთხოვნილებს ვგრძნობთ. შესაძლებელია, ფანტაზია რომ ხელოვნურ სინამდვილეს ქმნის, ამით იგი ხშირად ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება. ჩვენ ქვემოდ ვნახავთ, რომ არსებობს ფანტაზიის მოქმედების სპეციფიკური ფორმები, რომელნიც განსაკუთრებით ამ მიზეზით არიან გამოწვეული და სწორედ ამ მიზანს ემსახურებიან. ასეთია, უწინარეს ყოვლისა, **თამაში**.

გარდა ამისა, უეჭველია, ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრებისა და აქტიობის მიმდინარეობაში მრავალნაირი მოთხოვნილების ნიადაგზე, მრავალგვარი შთაბეჭდილების ზეგავლენით, არა ერთი განწყობა გვიჩნდება, რომლის რეალიზაციის, სრული გამოვლენის, შესაძლებლობას – მოცემული ობიექტური სინამდვილის პირობებში – მეტად თუ ნაკლებად, ანდა სრულიად მოკლებული ვართ. უდაოა, რომ ჩვენი პიროვნების ეს განწყობები რეალიზაციას ესწრაფიან და ფანტაზიაში თავისი ადეკვატური გამოვლენის განუსაზღვრელ შესაძლებლობას პოულობენ.

ამრიგად, ადამიანს ბევრი რამ აქვს ისეთი, რისი სრული დაკმაყოფილებისა და გამოვლენის საშუალებაც რეალური სინამდვილე არ იძლევა. მაგრამ ადამიანი აქტიური არსებაა და იგი იმთავითვე თავისი არსის სრული გამოვლენისა და გაშლისკენ ისწრაფის. ფანტაზია სწორედ ის ფუნქციაა, რომელიც მას განსაზღვრულ ფარგლებში, სახელდობრ, ფსიქიკური რეალობის ფარგლებში, ამის შესაძლებლობას აძლევს.

აღქმისა და მეხსიერების სინამდვილე გარედან მოცემული სინამდვილეა. ჩვენ ეს სინამდვილე მზამზარეული გვხვდება, და ჩვენც იძულებულნი ვართ, ჩვენი ქცევის მიზანშეწონილი მიმართულებით წარმართვის მიზნით, მისი, რამდენადაც შესაძლებელია, ზუსტი ასახვა ვცადოთ – აღქმა და მეხსიერება ორივე ამ მიზანს ემსახურება – და მთელი ჩვენი აქტიობა ამისდა მიხედვით წარვმართოთ. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში მარტოდმარტო გარე სინამდვილე გვიკარნახებს, თუ რომელი ჩვენი ფუნქციები უნდა მოვიყვანოთ მოქმედებაში. მაგრამ ასეთი მდგომარეობაც არსებობს: ჩვენ მოთხოვნილებები გვაქვს და გარკვეული ფუნქციები, რომელნიც გარკვეული მიმართულებით მოქმედებას ესწრაფიან, მაგრამ რადგან რეალური სინამდვილე მათ ამ მიმართულებით მოქმედების შესაძლებლობას არ აძლევს და, მაშ, შესატყვისი განწყობის გამოვლენას წინააღმდეგობას უწევს, ისინი თავის რეალიზაციას წარმოდგენათა სფეროში ახერხებენ. სრულიად ბუნებრივია, რომ ეს უკანასკნელი, როგორც მათი რეალიზაციის ცდის პროდუქტი, სწორედ მათ შესაფერს მიმდინარეობას ღებულობს და მაშასადამე, ობიექტური სინამდვილისგან განსხვავებულს, სინამდვილის სრულიად ახალ სახეს წარმოადგენს. ასე ჩნდება ფანტაზიის სამკვიდრო – რეალური სინამდვილის გვერდით მეორე – ოლონდ არარეალური – სინამდვილე.

ამრიგად, აღქმისა და მეხსიერების შემთხვევებში წინასწარ გარედან მოცემული სინამდვილე არსებობს და წამყვან როლს ის თამაშობს, გამსაზღვრელს, აქტიურ ფაქტორს ის წარმოადგენს. ფანტაზიის შემთხვევაში კი წინასწარ სუბიექტია მოცემული თავისი ძალების განსაზღვრული კომპლექსით, ამ ძალების განსაზღვრული მიმართულებით ამოქმედების ტენდენციით. ამ განსაზღვრელს, აქტიურ ფაქტორს ეს წარმოადგენს. ფანტაზიის სინამდვილე მხოლოდ შემდეგ ჩნდება, და ჩნდება, როგორც შედეგი ამ ფაქტორის ზემოქმედებისა: ფანტაზიაში აგებული სინამდვილე ყველა ამ ძალის აღნიშნული მიმართულებით ამოქმედების ტენდენციის რეალიზაციას შეადგენს.

მოკლედ, ასე შეიძლება გვთქვა: იქ, აღქმისა და მეხსიერებაში, საგნობრივი სინამდვილე განსაზღვრავს სუბიექტს, აქ ფანტაზიის შემთხვევაში, პირიქით, საგნობრივ სინამდვილეს სუბიექტი განსაზღვრავს.

ასეთია ფანტაზიის მუშაობის გენეზისი. როგორც ვხედავთ, აქ ძნელი გასარჩევია ურთიერთისგან მიზეზი და მიზანი. აქ ორივე ერთს მთელს წარმოადგენს: ის, რაც იწვევს ფანტაზიის მუშაობას. იმავე დროს მის აზრსაც გასაგებად ხდის. მართლაც, ფანტაზიის აქტივაციას სუბიექტის ძალების განსაზღვრული მიმართულებით ამოქმედების ტენდენცია, განსაზღვრული განწყობის რეალიზაციის ტენდენცია უდევს საფუძვლად. მაგრამ ფანტაზიის აზრი და მიზანიც იგივეა; სახელდობრ, იგი ამ

რეალიზაციის ტენდენციას აკმაყოფილებს და ამით სუბიექტის ძალების შემდგომი შეუფერხებელი მოქმედების შესაძლებლობას უზრუნველყოფს: მიზნისა და მიზნის დიალექტიკა აქ ხელსაწები პლასტიკურობითაა მოცემული.

6. ფანტაზიის შემოქმედებითი მუშაობის თეორიები

როგორ ხერხდება ფანტაზიის წარმოდგენათა შექმნა? როგორ ხერხდება გამოცდილების სხვადასხვაგვარი ელემენტებიდან სრულიად ახალი რომელიღობის, ახალი მთლიანის აგება? ეს საკითხი ფანტაზიის ფსიქოლოგიის ძველს, მაგრამ დღესაც აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს. დღემდე შემდეგი შეხედულებებია განსაკუთრებით ცნობილი:

ა) მენსიერების წარმოდგენები დროთა მსვლელობაში თავისთავად ბუნდოვანდებიან, ფერმკრთალდებიან: მათ აქა-იქ ხარვეზები უჩნდება, და აი, ამ ხარვეზების ამოვსება სხვა წარმოდგენებთან ასოციაციების წყალობით ხდება. მაგრამ ეს თეორია ვერ ხსნის, თუ როგორ ხერხდება, რომ სხვა წარმოდგენებისგან ნასესხები ელემენტები ისე ერთვებიან მენსიერების წარმოდგენების ნაშთებს, რომ ხელახლა სწორედ დასრულებული მთლიანი ჩნდება? ეს მით უმეტეს საკვირველია, რომ ფანტაზიის შემთხვევაში მარტო ცალკეულ წარმოდგენებთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ რთულ სცენებთან, ამბებთან, თანმიმდევარ შემთხვევათა სისტემასთან: მაგალითად, ხელოვნებაში – დრამასთან, რომანთან, მუსიკალურ სიმფონიასთან!

ბ) როდესაც, მაგალითად, ზღაპრის გამომგონებელს თავის მსმენელში რაიმე **საშინელების** გრძნობის გაღვიძება უნდა, იგი წარმოდგენათი ისეთი კომბინაციების შექმნას ცდილობს, რომ მათი გავლენით მასაც გაუჩნდეს ეს გრძნობა. ეს მაგალითი იმაზე მიუთითებს, რომ ფანტაზიის წარმოდგენათა აღმოცენებაში **მსგავსების ასოციაციები** თამაშობენ გადამწყვეტ როლს. ასეთია მეორეგვარი შეხედულება, რომელსაც არსებითად **რიბოც** ემხრობა: ის რაც ცალკე არის, მაგრამ მსგავსების ასოციაციის ნიადაგზე ერთმანეთს უღებდა, ურთიერთს უკავშირდება და ახალს, ჯერ არყოფილს კომბინაციებს ქმნის.

მაგრამ ამ თეორიიდან არა ჩანს, თუ რატომაა, რომ ამგვარად აღმოცენებული ახალი კომპლექსები სწორედ აზრიან მთლიანს წარმოადგენენ – რომელიმე მხატვრულ ნაწარმოებს, დრამას ან სიმფონიას. მარტო ასოციაცია, რომელიც შემთხვევითს პროცესს წარადგენს, ნამდვილი შემოქმედების ბუნებას ვერ აგვიხსნის.

გ) შემოქმედებითი მუშაობა **ინტელექტის** საქმეა: სხვადასხვა ელემენტები არა მარტო შემთხვევით უკავშირდებიან ურთიერთს, არამედ ჩვენ ნებისმიერ ვაერთიანებთ მათ ახალსა და ახალს კომბინაციად და, საბოლოოდ, მხოლოდ მას შემდეგ ვჩერდებით რომელიმე მათგანზე, როდესაც, სათანადო შეფასების შემდეგ. შესაფერისად ვცნობთ მას. მსგავსების ასოციაცია მხოლოდ მასალას აძლევს ჩვენს ფანტაზიას, თორემ წამყვანი როლი მას კი არა უდაოდ ინტელექტს ეკუთვნის (**ფრებეს**).

მაგრამ ინტელექტი, როგორც შემდეგშიც დავინახავო, ობიექტური სინამდვილის წედომის, მისი მაქსიმალურად ადეკვატური ასახვის, მისი შემეცნების იარაღს წარმოადგენს, და არა ახალის, ობიექტური რეალობისგან სრულიად განსხვავებული სინამდვილის აგების იარაღს. სულ სხვა საკითხია, აქვს თუ არა მას მნიშვნელობა ფანტაზიისთვის. ეს მნიშვნელობა, უდაოა, განსაკუთრებით, როდესაც საკითხი შემოქმედებითი ფანტაზიის გამოვლენის მაღალ ფორმებს ეხება. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ახალის შემოქმედება ფანტაზიის ინტელექტის წყალობით შეუძლია.

მაშ, როგორ უნდა გადაწყდეს ეს საკითხი? ჩვენ ზემოდ დავრწმუნდით, რომ ფანტაზიის სუბიექტის გამოუვლინებელი, არარეალიზაციაქმნილი განწყობები უდევს საფუძვლად, ის განწყობები, რომლის გამოვლენის შესაძლებლობასაც რეალური სინამდვილის შემოქმედება არ იძლევა. ფანტაზიის სურათები ამ განწყობის რეალიზაციას წარმოადგენენ. მაშ, ნათელია, რომ ფანტაზიის წარმოდგენას იმიტომ აქვს ახალი, რეალურისგან განსხვავებული, საგანი, რომ მას სწორედ ისეთი განწყობა უდევს საფუძვლად, რომელიც მხოლოდ ამგვარი საგნის წარმოდგენებში პოულობს თავის რეალიზაციას.

მაშასადამე, ახალი წარმოდგენების მექანიზმის ძიება ცნობიერების ფარგლებში როდი უნდა წარმოებდეს. ცნობიერების შინაარსზე ყოველ მოცემულ მომენტში თვითონ პიროვნების რაგვარობა, სახელობა, მისი განწყობა ახდენს გადამწყვეტ გავლენას. ცნობიერების მოცემული შინაარსი ყოველთვის მოცემული განწყობის რეალიზაციას წარმოადგენს. ეს დებულება ჩვენთვის უდაოა. ამის შესახებ ზემოდ გვქონდა საუბარი, და ესლა კვლავ მისი დასაბუთება ზედმეტია. მაგრამ თუ ასეთია ცნობიერების შინაარსისა და განწყობის ურთიერთობა საზოგადოდ, და თუ, მეორის მხრივ, ფანტაზია გარკვეული განწყობის თავისუფალ რეალიზაციას წარმოადგენს – თავისუფალს იმიტომ, რომ მას გარესინამდვილის მკაცრი მოთხოვნილებების გარდაუვალობა არ უშლის ხელს – მაშინ გასაგებია, რომ ფანტაზიის სამყარო სწორედ ახალს, რეალური სინამდვილისგან განსხვავებულ სამყაროს უნდა წარმოადგენდეს.

რასაკვირველია, ერთგვარი მნიშვნელობა შეიძლება აქ ასოციაციებსაც ექნეს, ინტელექტის დახმარებასაც, შეიძლება კიდევ ბევრს სხვა ფაქტორსაც. მაგრამ ყველაფერი ეს მხოლოდ მოცემული განწყობის რაგვარობით იქნება განსაზღვრული, პირობადებული, ნაკარნახევი, ყველაფერი ეს

განწყობის სარეალიზაციოდ ამოქმედებული მექანიზმი იქნება.

7. ფანტაზიის წარმოდგენა როგორც სიმბოლო

თუ ფანტაზიას სუბიექტის დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნები, გარკვეული ძალების ამოქმედების ტენდენცია, გარკვეული არარეალიზებული განწყობები უდევს საფუძვლად, თუ, მაშასადამე, ფანტაზიის მოქმედება ყველაფრის ამის სარეალიზაციოდ არის მიმართული, მაშინ, უეჭველია, ფანტაზიის მუშაობის პროდუქტებს **სიმბოლოებისა** და **სიმბოლოს** მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, რომლის მიხედვითაც შესაძლებლობა ჩნდება სუბიექტის ფარულ განწყობაზე, მოთხოვნაზე, აქტივობის ტენდენციებზე ვილაპარაკოთ.

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ფანტაზიის სიმბოლოური მნიშვნელობის შესახებ განსაკუთრებით ენერგიულად ფსიქონალიზის წარმომადგენელი ლაპარაკობენ. მათი აზრით, ფანტაზიის მუშაობის ყველა გამოვლენას, ყველა გადახრას სინამდვილიდან, თუნდ უბრალო შეცდომასაც, უდაოდ რაღაც აზრი, რაღაც მნიშვნელობა აქვს. იგი სუბიექტის ფარულ სურვილებს ამჟღავნებს, მის „განდევნილ“ წარმოდგენებსა და მისწრაფებებს. მაშასადამე, საჭიროა ამ სიმბოლოების შესწავლა, როცა გასურს, რომ, სუბიექტის ამ განდევნილ განცდას მიაკვლიოთ. ფსიქონალიზის რწმენით, განდევნილი სურვილების მიგნებას, მათს ნათელყოფას უდიდესი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს: ნევროზები და ფსიქოზები, რომელნიც არსებითად ასეთი განდევნილი განცდების მოქმედების პროდუქტს წარმოადგენდნენ, შეიძლება განკურნებული იქნენ, რა წამს ეს განდევნილი განცდა იქნება გაცნობიერებული. ფსიქონალიზის წარმომადგენელთა რწმენით, ფანტაზიის ხატები გარკვეულ სიმბოლოებს წარმოადგენდნენ: თითოეული მათგანი უთუოდ რაიმეს ნიშნავს, და როცა ჩნდება, ყოველთვის ამ მნიშვნელობის გადმოსაცემად ჩნდება.

რასაკვირველია, ფანტაზიის წარმოდგენების ასეთი მტკიცე, გარკვეული, უცვლელი მნიშვნელობის სიმბოლოებად გამოცხადება ჩვენთვის სრულიად მიუღებელია. ჩვენთვის დღეს უადაოა, რომ არ არსებობს ელემენტი, ცალკეული ნაწილი, რომ იმ მთელზე არ იყოს დამოკიდებული, რომელშიც იგი, როგორც ელემენტი თუ ნაწილი შედის. ფანტაზია, ჩვეულებრივ, ცალკეულ წარმოდგენებს როდი ქმნის, არამედ მთელ სისტემას, ამბებს, შემთხვევებს, და ცალკეული წარმოდგენა ამა თუ იმ განსხვავებული მთელის კონტექსტში გვხვდება; მაშასადამე, იგი ამ მთელის გავლენას ემორჩილება და სიმბოლოურ მნიშვნელობას ამისდა მიხედვით იცვლის.

მაშასადამე. ერთი უცვლელი სიმბოლოური მნიშვნელობის შესახებ ლაპარაკი დაუსაბუთებელია: იგი ძველი ატომისტური ფსიქოლოგიის პრინციპებს ემყარება, პრინციპებს, რომელიც დღეს უარყოფითად უნდა ჩაითვალოს. ამიტომ ყურადღება მთელს უნდა მიექცეს და, უწინარეს ყოვლისა, მთელის აზრი იქნეს გაგებული.

რასაკვირველია, შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა რომ, რაკი ფანტაზიას ერთი საფუძველი აქვს, მისი მოქმედებაც ყველა შემთხვევაში ერთნაირია. ისე როგორც სხვა ფსიქიკური ფუნქციები, ფანტაზიაც განვითარების პროცესს განვლის და თავისი გამოვლენის სხვადასხვა ფორმას იძლევა.

განვითარების დაბალ საფეხურზე ფანტაზია თავისით მუშაობს, ავტომატურად, სუბიექტის საგანგებო ჩარევის გარეშე. ამ შემთხვევაში პასიური ფანტაზიის შესახებ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ. მაგრამ უფრო მაღალი ფორმაც არსებობს ფანტაზიის: აქტიური ფანტაზია, ნებისმიერი, ადამიანის განზრახვების მიხედვით მოქმედი. თავისთავად იგულისხმება, იგი განვითარების მაღალ საფეხურზე იჩენს თავს, იმ საფეხურზე, რომელზეც ადამიანის ქცევაზე, საზოგადოდ, ნებელობის ფაქტორი იწყებს გადაწყვეტი გავლენის მოხდენას.

პასიური ფანტაზია

1 პასიური ფანტაზია

როდესაც ადამიანის წინაშე ყოველდღიური პრაქტიკული ამოცანები დგას გადასაწყვეტად, და იგი თავის აქტიობას ამ მიმართულებით წარმართავს, მას პირველ რიგში ობიექტური სინამდვილის შეუმცთარი ასახვა ეს აჭიროება. ამიტომ გადაწყვეტი მნიშვნელობა მისთვის აღქმასა და მესსიერებას აქვს, რადგანაც ერთიცა და მეორეც მას ობიექტური სინამდვილის გათვალისწინებაში ეხმარება.

მაგრამ სუბიექტს თავისი ძირითადი ტენდენციები და განწყობები მუდამ თან ახლავს, და რამდენადაც მათ რეალიზაცია ესაჭიროებათ. ისინი ყოველთვის მზად არიან, მეტად თუ ნაკლებად შესაფერის პირობებში მყის აქტუალურ მდგომარეობაში გადავიდნენ და ფანტაზიის მუშაობა გამოიწვიონ. ამიტომაც არ არსებობს თითქმის არც ერთი მნიშვნელოვანი სახე ადამიანის აქტივობისა, რომ ფანტაზია მასში ჩარევის შემთხვევებს ვერ პოულობდეს და მის მიმდინარეობაზე ერთგვარი გავლენის მოხდენას ვერ ახერხებდეს. ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება მაშინაც კი, როდესაც იგი პრაქტიკის სერიოზული ამოცანების გადაწყვეტის მიზნებს ემსახურება, თითქმის ყოველ ნაბიჯზე ფანტაზიის მუშაობის ელემენტებსაც შეიცავს.

თავისთავად იგულისხმება, ფანტაზიის მუშაობა ასეთ შემთხვევებში ავტონომიურია, სუბიექტისთვის სრულიად უნებური. მეტიც შეიძლება ითქვას: იგი ზოგჯერ წინააღმდეგობასაც კი უწევს სუბიექტის განზრახვებს, ხელს უშლის ობიექტური სინამდვილის ასახვის მიზნებს, ესე იგი, იმას, რაც განსაკუთრებით ეს აჭიროება ამ შემთხვევაში სუბიექტს. ამიტომაც არა თუ განზრახ არ მივმართავთ

ასეთ შემთხვევებში ფანტაზიას, არამედ, პირიქით, ვცდილობთ კიდევ, სრულიად ჩავახშოთ, ჩავაჩუქოთ იგი, სანამ ჩვენი ამოცანა არ გადაგვიჭრია. მიუხედავად ამისა, ჩვენი ფარული ტენდენციები, ჩვენი რეალიზაციისკენ მსწრაფი განწყობები, წინააღმდეგ ჩვენი სურვილისა, მაინც ახერხებენ ჩვენი ფანტაზიის ამოძრავებას და ობიექტური სინამდვილის სურათში, რომელსაც აღქმა და მეხსიერების წარმოდგენა იძლევა, თავისი ელემენტების შეტანას.

ამრიგად, ფანტაზია ჩვენი ყოველდღიური პრაქტიკული ცხოვრების მიმდინარეობაშიც დებულობს მონაწილეობას, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ჩვენს განზრახვებს სრულიად ეწინააღმდეგება. მაშასადამე, ასეთ შემთხვევებში უნებური ან პასიური ფანტაზიის მოქმედებასთან გვაქვს საქმე. ვნახოთ, როგორ იჩენს იგი თავს ჯერ აღქმის და მერე მეხსიერების მუშაობის პროცესში.

2. ფანტაზია აღქმაში

არასდროს ადამიანის ფსიქიკა ისე ახლოს არ დგას სინამდვილესთან, როგორც აღქმის შემთხვევაში. აქ სინამდვილე პირდაპირ მოქმედობს ჩვენზე, და აღქმამ მისი მაქსიმალურად უშუალოდ ასახვა უნდა მოგვცეს. მიუხედავად ამისა, ფანტაზია აქაც ახერხებს ჩარევას და სინამდვილის სურათში, ჩვენთვის სრულიად შეუმჩნეველად, ზოგიერთ შემთხვევაში საკმაოდ თვალსაჩინო ცვლილებები შეაქვს. ეს სხვადასხვა მიმართულებით და სხვადასხვა გზით ხდება. ჯერ-ერთი, ვის არ განუცდია ბავშვობის ასაკში განსაკუთრებული შიში ზოგიერთი ადგილის მიმართ: ე. წ. ნაზრახი ადგილი ყოველთვის სპეციფიკურ განწყობას იწვევს ცრუმორწმუნე, უკულტურო ადამიანში, ან ბავშვში. ეს განწყობა თავისებურ გავლენას ახდენს აღქმაზე: ხშირია შემთხვევა, რომ ასეთ ადგილზე რამე საშინელი ელანდება ცრუმორწმუნე ადამიანს: ეშმაკი, ჭინკა, „რომელიც ცხენს ფაფარს უწნავდა...“ იგი დარწმუნებულია, რომ მართლა საკუთარი თვალთ დაინახა ეს; ნამდვილად კი მხოლოდ მისი ფანტაზიის პროდუქტთან გვაქვს საქმე.

ანალოგიური შემთხვევები ხშირია. ადამიანის ზოგიერთი განწყობა იმდენად ენერგიულად იჩენს ხოლმე თავს, რომ აღქმის სრულ მოდიფიკაციას ახერხებს. ამას, უწინარეს ყოვლისა, ილუზიების შემთხვევაში აქვს ადგილი. ოღონდ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ყოველი ილუზია როდი ჩაითვლება ფანტაზიის გამოვლენის პროდუქტად: არის ილუზიები, რომელთაც სრულიად სხვა საფუძვლები აქვთ, მაგალითად, წმინდა ფიზიკური (წყალში ვერტიკალურად ჩაშვებული ჯონი გატეხილი გერვინება) ან წმინდა ფიზიოლოგიური, ან ფსიქოფიზიოლოგიური (შევსებული მანძილი უფრო დიდი გვეჩვენება, ვიდრე ცარიელი).

ფანტაზიის გავლენა აქ, ილუზიის შემთხვევებში, ძალიან თვალსაჩინოა: მისი წყალობით ისეთს რასმე „აღვიქვამთ“ ხოლმე, რისი მსგავსიც კი არაფერი გვეძლევა ამჟამად ობიექტურ სინამდვილეში.

მაგრამ არის ნაკლებ თვალსაჩინო გავლენის შემთხვევებიც. აქ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ის პრაქტიკულად უმნიშვნელო მოდიფიკაციები, რომელიც ყოველ აღქმაში შეიძლება დადასტურდეს. საკმარისია სხვადასხვა პირს ერთისა და იმავე ობიექტის აღწერა მოსთხოვოთ, და ისიც თუნდ ისეთის, რომელიც თითოეულს მათგანს დღესი რამოდენიმეჯერ აღუქვამს, რათა დარწმუნდეთ, რომ მათი აღქმა ზოგიერთ დეტალებში უთუოდ განსხვავდება ერთმანეთისგან. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სავსებით ერთნაირად ჩვენ არაფერს არ აღვიქვამთ.

კლასიკურ ფსიქოლოგიაში ამ ფაქტის ასახსნელად აპერცეფციის ცნებას მიმართავდნენ, ესე იგი, აღნიშნავდნენ, რომ აღქმაში არა მარტო შეგრძნებები შედის, არამედ წარმოდგენებიც, და რადგანაც თითოეულს ჩვენგანს თავისი მეტად თუ ნაკლებად განსხვავებული წარსული აქვს, განსხვავებული გამოცდილება ქვემდებარე აღქმის საგნის მიმართ, ამიტომ ამ უკანასკნელის აღქმის შინაარსში ყველას თავისი განსხვავებული წარმოდგენები შეაქვს.

მაგრამ, ჩვენ ვიცით, რომ აღქმა შეგრძნებებისა და წარმოდგენების მოზაიკად ვერ ჩაითვლება. ეს აზრი მხოლოდ უშუალოდ მქედების თეორიის ნიადაგზე შეიძლება აღმოცენებულიყო. არა! აღქმა როგორც მთლიანი განიცდება, და, მაშასადამე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა მისთვის სწორედ ასეთსავე მთლიან პროცესს უნდა ჰქონდეს: ერთისადაიმავე ობიექტის აღქმის სხვადასხვაობა თითოეული სუბიექტის განწყობის სხვადასხვაობით უნდა აიხსნას.

მაგრამ რა უნდა ქმნიდეს ამ სხვადასხვაობას? ჩვენ ვიცით, რომ განწყობას ორი ფაქტორი განსაზღვრავს: მოთხოვნილება და ობიექტი. ამ ფაქტორების ზემოქმედების შემთხვევაში განწყობა ყოველთვის ერთნაირი უნდა ჩნდებოდეს. მაგრამ სუბიექტს წინანდელი განწყობებიც აქვს, ზოგი ჩვეულებრივი, ფიქსირებული, ზოგი კიდევ შეფერხებული, რეალიზაციას მოკლებული – და ესაა, რომ მისი განწყობის სხვადასხვაობაზე ლაპარაკის უფლებას გვაძლევს. ბუნებრივია, რომ თითოეული ამათგანი ყოველთვის მზადაა თავი იჩინოს, სადაც კი ამის შესაძლებლობა გაჩნდება და, მაშასადამე, აქტუალურ აღქმაზე თავისი გავლენა მოახდინოს, მას თავისებური დადი დააჩინოს.

გარდა ამისა, აქტუალური სინამდვილე ზოგჯერ ისეთი არაა, რომ თავის დეტალებში დასრულებული აღქმის შესაძლებლობა მოგვცეს. ზოგჯერ განზრახვაც კია გამლიზიანებული ისე შერჩეული, რომ ფანტაზიის ამოქმედება გამოიწვიოს, და ის, რაც ობიექტურად რაა მოცემული, ფანტაზიიდან იქნეს შევსებული. მაგალითად, თეატრის დეკორაციებზე მხოლოდ ძირითადი ხაზებია მოცემული – ტყის, შენობების, ქალაქის, რამდენიმე ლაქა – დანარჩენი ჩვენმა ფანტაზიამ უნდა შეავსოს. ამიტომაც ამ შემთხვევაში „ფანტაზიის გამლიზიანებული“-ს შესახებ ლაპარაკობენ. ასეთ შემთხვევაში აღქმას ფან-

ტაზია ავსებს.

განსაკუთრებით ინტენსიურად მუშაობს ჩვენი ფანტაზია, როდესაც რასმე მოგვითხრობენ, რაიმე გვესმის, ან რასმე ვკითხულობთ. წიგნებში გმირების გარეგნობა ყოველთვის ზედმიწევნით არაა აღწერილი. ამის მიუხედავად, ჩვენ თითოეული მათგანის გარკვეული სურათი გვიჩნდება. ჩინეთში თუ ინდოეთში ჩვენ ჰერ არ ვყოფილვართ; მიუხედავად ამისა, ჩვენი ფანტაზია მათს ერთგვარ სურათს გვიხატავს: ჩვენ გვგონია, ჩინეთში ამნაირი ქალაქებია, ამნაირი სოფლებია. ჩვენ ბევრი რამ წაგვიკითხავს ამაღამ ავტორის ნაწარმოები, მაგრამ მისი ფოტოგრაფიული სურათი არ გვინახავს: მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც გვაქვს ერთგვარი წარმოდგენა მისი გარეგნობის შესახებ, და, რასაკვირველა, ხშირია შემთხვევა, რომ ჩვენი წარმოდგენა სრულიად არ შეეფერება სინამდვილეს.

ჩვენ მხოლოდ რამოდენიმე შემთხვევა აღვნიშნეთ, როდესაც ფანტაზია თვითნებურად ერევა აღქმის პროცესში და მასში თავისი ელემენტები შეაქვს. უეჭველია, რომ ეს გაცილებით უფრო ხშირად ხდება და ამის შესასწავლად ცალკე სისტემატური დაკვირვება და ანალიზი იქნება საჭირო.

3. ფანტაზია მენსიერების პროცესში

კიდევ უფრო ხშირია ფანტაზიის ჩარევის შემთხვევები მენსიერების მუშაობის პროცესში. ეს არცაა საკვირველი. მენსიერებას ხომ სინამდვილის უშუალო შემოქმედებასთან არა აქვს საქმე; იგი წარსულს ეხება; მან ეს წარსული უნდა ასახოს. მაშასადამე, სინამდვილე შედარებით შორსაა, და ეს გარემოება გზას უხსნის ფანტაზიას. ამიტომ გასაგებია, რომ აღქმის შინაარსში ისე ადვილად ვერ შეიტან სუბიექტურ მომენტებს, როგორც მენსიერების შინაარსში: პირველ შემთხვევაში კონტროლს თვითონ სინამდვილე სწევს, მეორეში – მხოლოდ სუბიექტი, სახელდობრ, მისი დარწმუნებულება, რომ მოგონება სწორია.

ჩვენების ფსიქოლოგიას, განსაკუთრებით ხშირად აღუნიშნავს ფანტაზიის დამლუპველი გავლენა მოგონებაზე. საქმე ისაა, რომ ის ტენდენციები, რომელნიც აღქმის პროცესშიც კი ახერხებენ თავისი გავლენის მოხდენას, მოგონების შემთხვევაში განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებში იმყოფებიან. სინამდვილე აქ მხოლოდ იმ კვალის სახით თუ უწევს მათ წინააღმდეგობას, რომელიც აღქმას დაუტოვებია ჩვენს ცნობიერებაში, თორემ უშუალოდ მას ასეთი კონტროლის გაწევის შესაძლებლობა აღარ აქვს. ამიტომაც, რომ პანიკურად განწყობილ ადამიანს, მაგალითად, წარსულიდან განსაკუთრებით ის რჩება მენსიერებაში. რაც მის ამ განწყობას შეეფერება. მეტიც შეიძლება ითქვას: წარსულის შთაბეჭდილებები, მისდა უნებურად, ამ მისი განწყობის შესაფერის მოდიფიკაციას განიცდიან და, საერთოდ, საშიშროების მკვეთრ სურათს ქმნიან. ის, რაც წარსულიდან ამ სურათს კარგად ეთანხმება და მის დასრულებასა და გამოკვეთილობას უწყობს ხელს, მენსიერებაში კიდევ უფრო გამოკვეთილ სახესღებულობს და მტკიცდება; ხოლო ის, რაც ცუდად უდგება ამ სურათს, იგი ან სრულიად იკარგება, ან მის შესაფერისად იცვლება.

განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება ფანტაზიის მოგონებებზე გავლენა, როდესაც რაიმე მომენტი ჩნდება, რომელიც ცოტაოდენ მაინც ფანტაზიის მიმართულებით იწყებს მოქმედებას. მაგალითად, ჩვენების ფსიქოლოგიაში ცნობილია, თუ რა დიდ გავლენას ახდენს ჩვენებაზე შთაგონებითი კითხვები. საკმარისია, სუბიექტმა თუნდ ერთი ისეთი შთაგონებითი შეკითხვა მიიღოს, რომელიც რომელსამე მის ტენდენციას ეთანხმება, რათა მისი ჩვენება სავსებით ამ მიმართულებით გაიშალოს.

მაგრამ ფანტაზია მენსიერების არა მარტო ერთ ფორმაზე – მოგონებაზე – ახდენს გავლენას. არა, იგი მეტად თუ ნაკლებად მენსიერების მთელი მუშაობის გასწვრივ შეიძლება დადასტურდეს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ მენსიერების მუშაობის არცერთი ფორმა არ უქმნის მას ეგოდენს ხელსაყრელ პირობებს, როგორც მოგონება. ცოდნა, მაგალითად, უფრო ნაკლებ პიროვნულია, უფრო ობიექტური, შედარებით უფრო ინდიფერენტული, ვიდრე მოგონება. ამიტომაც ფანტაზია არსად ისეთს გამანადგურებულ გავლენას არ ახდენს, როგორც ისტორიული მენსიერების სფეროში.

4. ოცნება

მაგრამ როდესაც ადამიანი საზოგადოდ ზურგს უქცევს სინამდვილეს, როდესაც მას ამ უკანასკნელთან ურთიერთობა აღარ აინტერესებს, მაშინ, რასაკვირველია, ფანტაზიას აღარაფერი უშლის ხელს სრულიად თავისუფლად გაიშალოს.

ეს განსაკუთრებული სისრულით ძილში ხორციელდება, და მაშინ, მართლაც, ფანტაზიის დასრულებულ სახესთან გვაქვს საქმე. **სიზმარი** თავიდან ბოლომდე ფანტაზიის შეუფერხებელ გამოვლენას წარმოადგენს. მაგრამ ფანტაზიის თავისუფალი მუშაობა, რომელიც არსებითად თითქმის არაფრით განსხვავდება სიზმრისგან, ზოგჯერ ცხადშიც იჩენს ხოლმე თავს მე მხედველობაში მაქვს **ოცნება**, ის სპეციფიკური მდგომარეობა, რომელიც ადამიანის ფსიქიკის ფხიზელ მუშაობას თითქმის კვალდაკვალ სდევს თან და მუდამ მზადაა მისი ადგილი დაიკავოს.

სინამდვილესთან აქტიური ურთიერთობა, ცხოვრების მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი ამოცანების გადაწყვეტის პროცესი, ადამიანის ძალების მუდამ დაძაბულ მდგომარეობაში შენახვას მოითხოვს – ჩვენი ყურადღებისა და აღქმის, მენსიერებისა და აზროვნების, როგორც აქტიური ოპერაციების, მოქმედებას. მაგრამ ხანგრძლივად ასეთი მდგომარეობის დაცვას ძალა უნდა, და ეს ძალა ყველას ერთნაირად არა აქვს. საერთოდ კი, ძალების ასეთი დაძაბვა დამქანცველია, და, მოდუნდება თუ არა ჩვენი ამ აქტიური ძალების მოქმედება, მყის ჩვენი ფანტაზიის მუშაობა იწყება. მაგრამ

ეხლა ისე კი არაა, რომ ფანტაზია ამ აქტიური ფუნქციების მუშაობაში ეროდეს და მათს პროდუქტებში მეტად თუ ნაკლებად შესამჩნევი საკუთარი ელემენტები შვ-ქონდეს. არა. ამ შემთხვევაში ფანტაზია დამოუკიდებელ მუშაობას იწყებს და სრულიად დამოუკიდებელ პროდუქტებს ქმნის ხოლმე, რომელთაც უფრო ხშირად არაფერი აქვთ საერთო იმასთან, რაც ჩვენი აქტიური ძალების მუშაობის საგანს შეადგენდა. ფსიქიკა ავტონომიურის, აქტიურად მოუწესრიგებელი მუშაობის ლიანდაგზე გადადის: ჩვენ **ოცნებას** ვიწყებთ.

ოცნების ერთერთს ძირითად ნიშანს ის შეადგენს, რომ მისი შინაარსი, შეიძლება ითქვას, **ეგო-ცენტრულია**. ამ მხრივ იგი ისტორიულ მეხსიერებას ჰგავს. მაგრამ თუ ეს უკანასკნელი **მეს წარსულს** ეხება, ოცნებას მისი **მომავალი** აქვს მხედველობაში, ესე იგი, ის, რაც უნდა მოხდეს ან შეიძლება მომავალში მოხდეს: ოცნების სურათები **მე-ს** ბედს ეხება. ამიტომ გასაგებია, რომ ოცნების შინაარსის რაგვარობისთვის სუბიექტის სურვილებს, ერთის მხრივ, და მის შიშსა და რიდს, მეორის მხრივ, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

რაც უფრო ძლიერია ჩვენი სურვილი და რაც უფრო ნაკლებია არსებულ სინამდვილის პირობებში მისი დაკმაყოფილების შესაძლებლობა, მით უფრო ადვილად ვსარგებლობთ ყველა საბაბით და ჩვენი სურვილების განხორციელების შესახებ ვიწყებთ ოცნებას. ის, რაც გვაკლია და რისი შევსების შესაძლებლობაც არსებულ პირობებში მოკლებული ვართ, ყველაფერს ამას ოცნების სამყაროში ვეუფლებით. ტუსადი თავისუფალი ცხოვრების შესახებ ოცნებობს, უცხოეთში გადახვეწილი თავის სამშობლოში დაბრუნების შესახებ, მშვიერ-მწყურვალ სასმელ-საჭმლის შესახებ. შეიძლება ითქვას, რომ არაფერს იმდენი კავშირი არა აქვს ოცნებასთან, რამდენიც ჩვენს განუხორციელებელ სურვილებს. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ **ფრეიდი**, კერძოდ, ოცნებას, ისე როგორც სიზმარსაც, სურვილის განხორციელებად სთვლიდა.

მაგრამ ჩვენი ოცნების შინაარსის თავისებურებათა გასათვალისწინებლად მარტო სურვილის ცნება არ კმარა. როგორ მიმდინარეობს ჩვენი სურვილის დაკმაყოფილება ჩვენს ოცნებაში, რა სურათები ჩნდება, როგორ ვმოქმედობთ, როგორ და რა დაბრკოლებებს გადავლახავთ, ეს პიროვნების ძირითად განწყობებზეა დამოკიდებული, ისე როგორც იმ განწყობაზე, რომელიც მას ამ სურვილის მიმართ აქვს თავიდანვე შემუშავებული. მაგალითად, ტუსადები, რომელნიც საპატიმროში სხედან სადმე და თავისუფალ ცხოვრებაზე ოცნებობენ, ყველა ერთნაირ სურათს როდი ქმნის თავისი გათავისუფლების შესახებ. ერთი შეიძლება იმაზე ოცნებობდეს, რომ, აი, ეხლა დიდი დღესასწაულების გამო ამნისტია იქნება, რომელიც მას თავისუფლებას მოუტანს; მეორე – იმის შესახებ, რომ, აი, ის ხელიდან უსხლტდება დარაჯებს და გაქცევას ახერხებს; მესამე კიდეც – რევოლუცია ხდება, ხალხი ძველს წესწყობილებას ამსხვრევს და სახელმწიფოს თვითონ ექცევა სათავეში, მას თავისუფლებენ და ისიც ენერგიულად იბრძვის ახალი წესწყობილების განმტკიცებისთვის.

ოცნების შინაარსში არა მარტო სურვილის დაკმაყოფილების სახეები გვეძლევა, არამედ, პირიქით, ზოგჯერ ისეთი სურათებიც, რომელნიც სწორედ საწინააღმდეგოს გვიხატავენ. ვინ არ იცის, რომ ის, რისიც გვეშინია, რაც ზოგჯერ სინამდვილეში არ სრულდება – შეიძლება არც შესრულდეს როდისმე – ოცნებაში სისრულეში მოდის ხოლმე. სტუდენტი გამოცდისთვის ემზადება; და აი, იგი ოცნებას ეძლევა: მოვიდა მისი ჯერი; მიდის გამოსაცდელად, და დახე, გამოცდელი სწორედ იმის შესახებ აძლევს შეკითხვას, რაც მას ცუდად ჰქონდა მომზადებული. იგი გამოცდას ვერ აბარებს.

რასაკვირველია, ძნელი გასაგებია, თუ რატომ მიმართავს ჩვენი ოცნება იმას, რაც სრულიად არ ეთანხმება ჩვენს ინტერესს: შეუძლებელია, ასეთი სურათები კმაყოფილებას იწვევდეს ადამიანში. რაღა აზრი შეიძლება ჰქონდეს ოცნებას, თუ მის მიერ დანატული სინამდვილე ნაკლებ ხელსაყრელია, ვიდრე რეალური სინამდვილე, რომელშიც ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება მიმდინარეობს.

ზოგი ასე ფიქრობს ამ საკითხის გადაჭრას: ჩვენი შიში ნამდვილად ჩვენს ფარულ სურვილებს გამოხატავს, და ამდენად ოცნებაში იმის ასრულება, რისიც გვეშინია, სურვილის ასრულებას წარმოადგენსო (**ფრეიდი**).

ზოგი კიდეც, მაგალითად, **შტერნი**, იმაზე მიუთითებს, რომ ცხოვრებაში არა ერთი შემთხვევაა, როდესაც ადამიანი თავისი მდგომარეობის გაურკვევლობას ვერ იტანს. ამიტომ განუწყვეტლივ შიშს – ვაი თუ ასე მოხდესო – ბოლოსდაბოლოს, ისევ იმას არჩევს, რომ მართლა მოხდეს ბარემ ის, რისიც მას ეგოდენ ეშინია და გათავდეს. ზოგჯერ შიში უფრო ძნელი ასატანი ხდება, ვიდრე ის, რისიც გვეშინია (**შტერნი**). ეს დაკვირვება სწორია. მაგრამ ეს მაინც არ ამტკიცებს, რომ რისიც გვეშინია, იმის ოცნებაში შესრულება რაიმე მხრივ სასარგებლო იყოს შენთვის – თუნდ ოდნავ მაინც გათავისუფლებდეს ამ შიშისგან.

უფრო სწორი იქნებოდა თუ ოცნების, ისე როგორც, საზოგადოდ, ფანტაზიის აზრს, ისე როდი გავიგებდით, თითქოს იგი სუბიექტის უთუოდ გარკვეული მიზნების განხორციელებას ემსახურებოდეს, არამედ სხვანაირად: სუბიექტს გარკვეული პირობების ზეგავლენით გარკვეული მოვლენის მიმართ უარყოფითი განწყობა უჩნდება, რომელიც ემოციურად შიშის განცდის სახით ვლინდება; ბუნებრივია, ეს განწყობა რომ რეალიზებული ყოფილიყო, მაშინ იმის შიში, ვაი თუ ასე მოხდესო, არ იქნებოდა. მაშასადამე, მას რეალიზაცია სჭირდება და რამდენადაც ეს უკანასკნელი სინამდვილეში არ ხერხდება, იგი ოცნების სამკვიდროში გადადის.

რომ ეს ასე უნდა იყოს, ეს იქედანაც საკმაოდ კარგად ჩანს, რომ ოცნებაში საშინის განხორციელების სურათებს ყველა ერთნაირად ხშირად როდი მიმართავს. მტკიცე და ძლიერი ადამიანი, რომელიც დარწმუნებულია თავის ძალებში, ანდა, საზოგადოდ, ოპტიმისტურადაა განწყობილი, საშინის შესახებ არ ოცნებობს. სამაგიეროდ, სუბიექტი საზოგადოდ, გაუბედავის, მშინაარისა და პესიმისტურად განწყობილი სუბიექტის ოცნებაში სწორედ საშინი სჭარბობს.

ოცნების სურათები, ჩვეულებრივ, რეალისტურია. იგი ჩვენს ბედს ეხება, ჩვენს თავგადასავალს მოგვითხრობს, და გასაგებია, რომ მასში ადამიანისთვის, საზოგადოდ, შეუძლებელს და ფანტასტიურს ადგილი არა აქვს. ზემოაღნიშნული ტუსალი გათავისუფლებაზე ოცნებობს და ისიც ისეთი საშუალებებით, რომ ამაზე სერიოზულად მის პირობებში ფიქრიც კი არ შეიძლება. მაგრამ ამგვარად თავისუფლების მოპოება, საზოგადოდ, სრულიად წარმოუდგენელი მაინც არაა: იმ პირობებში, რომელშიც ტუსალი იმყოფება, ეს ფანტასტიურია, სრულიად შეუძლებელია; მაგრამ შესაფერ პირობებში სრულიად არაა შეუძლებელი.

ერთი სიტყვით, ოცნება მხოლოდ იმას ეხება, რის განხორციელებაც აზრად მაინც მოსახერხებელია: ოცნებაში ჩვენ არც კენტავრები გვხვდება და არც ქიშკრები, არც სხვა რამ შეუძლებელი არსებები. ოცნებას, რაც უნდა იყოს, მაინც სინამდვილესთან აქვს საქმე. სმიტის გამოკვლევებიდან, რომელიც დიდ მასალას ემყარება, ჩანს, რომ ნორმალური ზრდადასრულებული ადამიანის ოცნება უფრო ხშირად მის მომავალ გეგმებს ეხება. ამიტომ გასაგებია, რომ ოცნებაში სინამდვილისთვის ანგარიშის სრული გაუწევლობა შეუძლებელია.

5. სიზმარი და მისი თავისებურებები

კიდევ უფრო დასრულებული სახით ფანტაზიის მუშაობა სიზმარში იშლება. თუ ოცნებაში სინამდვილესთან იმ მხრივ მაინც გვაქვს საქმე, რომ იძულებული ვხდებით მის კანონებს გაუწიოთ ანგარიში, სიზმარში ეს დაბრკოლებაც მოხსნილია. აქ ფანტაზია აბსოლუტურად სუვერენული ხდება: რაგინდ უაზროც, რაგინდ აბსურდულიც უნდა იყოს სიტუაცია, რაგინდ შეუძლებელიც მოვლენა თუ საგანი, სიზმარში ყველაფერი ეს შესაძლებელი ხდება; და ყველაზე უფრო დამახასიათებელი, ყველაზე უფრო სპეციფიკური სიზმრის ცნობიერებისთვის ისაა, რომ ყველაფერი ეს მასში, როგორც შესაძლებელი კი არა, როგორც სინამდვილეში აქტუალურად მოცემული განიცდება: ფანტაზიის განცდა სიზმარში არ არსებობს. სიზმრის ცნობიერება და ფსიქიკურად დაავადებულის ცნობიერება ძალიან ახლო დგანან ურთიერთთან: ისიც და ესეც ორივე მოწყვეტილია რეალურ სინამდვილეს და ამას ვერც ერთი ვერ ამჩნევს. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ ზოგი ავადმყოფი განკურნების შემდეგ თავის წინანდელ მდგომარეობას სიზმარს ადარებს ხოლმე.

ვნახოთ რა თავისებურებები ახასიათებს სიზმარში შექმნილ ფანტასტიურ სინამდვილეს.

1) ჯერ-ერთი, სიზმრის სინამდვილე იმ მხრივაცაა სპეციფიკურად აგებული, რომ იგი ძალიან თავისებურადაა დროსა და სივრცეში მოცემული: სიზმრის სინამდვილე არც დროის მიხედვით ჰგავს რეალურ სინამდვილეს და არც სივრცის მიხედვით.

სიზმარი არაჩვეულებრივ სწრაფად მიმდინარეობს. სიზმარში ერთის თუ ორი სეკუნდის განმავლობაში ხდება, რაც ცხადში მთელი თვეებისა და, შეიძლება, წლების ხანგრძლიობას მოითხოვდეს. ცნობილია, მორის (Maury) კლასიკური შემთხვევა: იგი სიზმარში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს ცხოვრობს. განიცადა ტერორის საშინელი წლები; თავის თვალთ ხედავს რევოლუციური ტრიბუნალის გადაწყვეტილებათა სისრულეში მოყვანას. აი, ისიც გაასამართლეს და სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს. აი, ეშაფოტზე აიყვანეს, და გილიოტინის დანა ერთბაშად მას კისერზე ეცემა. სწორედ ამ დროს იღვიძებს: თურმე რაღაც გადმოვარდნილა და მას კისერზე დასცემია. მაშასადამე, გამოდის, რომ მთელი ეს სიზმარი, რომელიც მთელი წლების ამბების განცდას წარმოადგენდა, ობიექტურად სეკუნდის განმავლობაში მომხდარა: რაღაც გადმოვარდნილა და მძინარე გაუღვიძებია. იმ ერთ მომენტში, რომელიც გაღვიძებისთვის იყო საჭირო, სუბიექტის ცნობიერებაში წლების ამბებს გაუელვებია. ასეთია სიზმრის მიმდინარეობა დროში.

გასაოცარია: როგორ შეიძლება, რომ ამდენი განცდა დროის ეგოდენ მოკლე მონაკვეთში დაეტიოს? ამიტომაც ექსპერიმენტული გამოკვლევების მთელი რიგი იქნა ჩატარებული, რომელსაც უნდა შეემოწმებია, თუ რა სისწრაფით მიმდინარეობს რეალურად ადამიანის განცდები. გამოირკვა, რომ სიზმრის განცდათა მიმდინარეობა მართლა არაჩვეულებრივ სწრაფი ყოფილა. სულ სხვა საკითხია, თუ როგორ უნდა აიხსნას იგი.

დაახლოებით ასეთსავე სურათს წარმოადგენს სივრცეც, რომელიც სიზმრის ცნობიერებაში განიცდება. სიზმარში ყველაფერი ძალიან ვიწროდ შემოფარგლულ სივრცეში ხდება – ოთახი, მოედანი, ან კიდევ უფრო ვიწროდ შემოზღუდული არე კმარა, რომ სიზმრის ცნობიერებამ ყველაფერი შიგ მოათავსოს. შესაძლებელი ხდება სიზმარში სხვადასხვა ქალაქში მცხოვრები პირები მაინც ერთ ადგილას განიცდებოდნენ: ისინი სხვადასხვა ადგილას არიან, მაგრამ მაინც ერთად არიან.

2) სიზმარში აღმოცენებული წარმოდგენები ჩვეულებრივი წარმოდგენებია. მაგრამ შეიძლება მოხდეს, რომ, მაგალითად, ხეს ხედავდე სიზმარში, მაგრამ მას ადამიანად გულისხმობდე: ხეა, მაგრამ ადამიანია. ერთერთ სიზმარში მწვანელით სავსე კალათს სუბიექტი სიზმრების კრებულად განიცდი-

და: იგი მწვანე ხედავდა, მაგრამ ეს მწვანე მისთვის სიზმრების კრებული იყო. მაშასადამე, წარმოდგენის შინაარსი და საგანი ზოგჯერ მკაფიოდ შორდება სიზმრის ცნობიერებაში ურთიერთს: რასაც ვხედავ, ის კი არაა, რასაც ვხედავ, არამედ სულ სხვა რაღაც.

3) ამასთან კავშირი აქვს ზოგიერთ შემთხვევაში დადასტურებულს ემოციური განცდების თავი-სებურებასაც. ვთქვათ, სუბიექტი რასმე განსაკუთრებით სამწუხაროს ხედავს, მაგალითად, მისთვის ყველაზე უფრო ძვირფასს არსებას კარგავს. ცხადია, ამან სათანადო განცდები უნდა გამოიწვიოს მასში. მაგრამ ზოგჯერ სიზმარში ასე ხდება: მწუხარების ნაცვლად სუბიექტი სიამოვნებას გრძნობს ან სრულს სიმშვიდეს და გულგრილობას იჩენს. როგორც ვხედავთ, აქაც ერთი მთლიანი განცდის ისეთ-სავე გახლეჩას აქვს ადგილი, როგორც ზემოთ, წარმოდგენის მნიშვნელობის განცდის შემთხვევაში.

4) ზოგჯერ საგნები და მოვლენები თავისი არსებითი ნიშნის გარეშე განიცდებიან. მიუხედავად ამისა, სუბიექტი მაინც გარკვევით ხედავს ამ საგანს, და ის გარემოება, რომ ამ უკანასკნელს თავისი არსებითი ნიშანი არა აქვს, მას სრულიად არ აკვირვებს. ერთერთი სიზმარი. სუბიექტი ფეხშიშველად თოვლში დაიარება, მაგრამ თოვლი სრულიად არაა ცივი: იგი უფრო თბილია, ვიდრე ცივი.

5) სიზმრის ცნობიერებას ხშირად **გადაჭარბება** უყვარს. ვის არ უნახავს სიზმარში არაჩვეულებრივი სიდიდის ადამიანი. გოლიათი, ან გადაჭარბებით პატარა ზომის ლილიპუტი! საინტერესოა აქ ისაა, რომ ასეთი არაჩვეულებრივი ინტენსიურად ხაზგასმული ნიშნები არავითარ უხერხულობას არ იწვევს სიზმრის ცნობიერებაში.

6) ყველაფერი ეს ნათლად მიუთითებს, რომ სიზმრის **სინამდვილეში** ყველაფერი შეიძლება მოხდეს: შეიძლება იქ სრულიად წარმოდგენილმა არსებებმა იჩინონ თავი; შეიძლება ცეცხლში იწოდეს, მაგრამ ტანჯვის ნაცვლად უღრმეს ბედნიერებას განიცდიდეს. სიზმარში ყველაფერი ეს შესაძლებელია, და სუბიექტიც შესაძლებლად კი არა, ბუნებრივად, რეალურად, სთვლის ამას: კრიტიკის უნარი სიზმარში მიძინებულა.

6. სიზმრის მასალა

როგორც თავის მოქმედების სხვა შემთხვევაშიც, ფანტაზია სიზმარშიც იმავე მასალით სარგებლობს, რაც სინამდვილის ცნობიერებისთვისაა დამახასიათებელი. ახალი და უცნაური მხოლოდ ის კომბინაციებია, რომელშიც ეს მასალა არის ხოლმე ხშირად გაერთიანებული.

ა) შეიძლება ითქვას, სიზმრის ცნობიერების მთელ მასალას **წარმოდგენები** შეადგენენ. აღმოჩნდა, რომ სიზმარში განსაკუთრებით ხშირად მხედველობითი წარმოდგენები მონაწილეობენ ამას განსაკუთრებით **ფრეიდმა** მიაქცია ყურადღება. გარდა ამისა, თითქმის ყველა ენაზე სიზმრის „ნახვის“ შესახებ ლაპარაკობენ და არა, მაგალითად, მოსმენის შესახებ. **ჭაკერის** მიხედვით, მის მიერ შესწავლილ სიზმართა 93% მხედველობის წარმოდგენებს შეიცავდა, ხოლო სმენითი წარმოდგენები მას 100-დან მარტო 73 შემთხვევაში შეხვდა.

რაც შეეხება სხვა მოდალობის წარმოდგენებს, იგივე **ჭაკერი** ასეთ ციფრებს ასახელებს: შეხებითი წარმოდგენები სიზმრის 16%-ში გვხვდება, კინესთეტური – 18%, სუნისა და გემოს წარმოდგენები – 3 %, ტკივილის წარმოდგენა სიზმარში ან სრულიად არ გვხვდება (**კლაგეს**) ან ძლიერ იშვიათად (**ბონი**).

საგულისხმარა, რომ სივრცითი მიმართებების ხედვა სიზმარში სავსებით ეთანხმება იმას, რაც სიზმრის ცნობიერების სივრცის შესახებ იყო ზემოთ თქმული: შორეული მთა სიზმარში ისე ახლო მოჩანს, რომ თითქმის ხელით შეგიძლია მისწვდე (**ჭაკერ**).

მხედველობითი წარმოდგენების განსაკუთრებული როლი სიზმარში იქიდანაც ჩანს, რომ ისინი არა მარტო რაოდენობით სჭარბობენ ყველა დანარჩენი მოდალობის წარმოდგენებს, არამედ სიცხოველითაც. ამ მხრივ მათ ვერც ერთი მოდალობის წარმოდგენა ვერ შეედრება: **ბონი**-ს მიხედვით, სიზმრის მხედველობითი წარმოდგენები თითქმის ისევე ცხოველნი და მკაფიონი არიან, როგორც ალქმები, მაგრამ მათ ყოველთვის ნაკლები სივრცე უჭირავთ, ვიდრე ალქმის საგნებს.

მაგრამ ყველა მკვლევარი ერთნაირი აზრის არაა მხედველობითი წარმოდგენების ასეთი სიცხოველისა და მკაფიობის შესახებ. მაშინ როდესაც **ფრეიდი** სავსებით მხარს უჭერს ამ დებულებას, **ზემი მაიერი** მის წინააღმდეგ გამოდის. უნდა ითქვას, რომ ამ საკითხის გადასაწყვეტად ერთ გარემოებას აქვს გადაწყვეტი მნიშვნელობა. საქმე ისაა, რომ ობიექტურად სიზმრის ხატი ყველა წარმოდგენის ხატია. მაგრამ ფენომენოლოგიურად, ესე იგი, თვითონ სიზმრის ცნობიერებისთვის, ისინი ორ ჯგუფს შეადგენენ, ალქმებისა და წარმოდგენების ჯგუფს. სიზმარში ჩვენ ზოგჯერ წარმოდგენაც გვაქვს, და სიზმრის ცნობიერების ალქმები და წარმოდგენები რომ ურთიერთს შევადაროთ, ვნახავთ, რომ პირველნი მართლა ალქმად განიცდებიან, ესე იგი, ისინი ისევე ცხოველნი და მკაფიონი არიან, როგორც ყოველი ჩვეულებრივი ალქმა; ხოლო მეორენი სიცხოველის მხრივაც წარმოდგენებად განიცდებიან. რასაკვირველია, უადრესად საყურადღებოა, რომ სიზმარში, ჩვეულებრივ, **წარმოდგენა ალქმად იქცევა**. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ეს წარმოდგენა უკვე მანამდე ასევე ნათელი და ცხადი იყოს, სანამ ალქმად გადაიქცეოდეს. ყურადღებით დაკვირვება გვიმტკიცებს, რომ, პირიქით, წარმოდგენის საგანი მხოლოდ მას შემდეგ ხდება ცხადი და მკაფიო, რაც იგი ალქმის საგნად იქცევა, და არა მანამდე.

რაც შეეხება სიზმრის წარმოდგენათა შინაარსს, აღმოჩნდა, რომ სიზმრის წარმოდგენა ან ფანტასტური შინაარსისა და ან მნემურის, ესე იგი, განცდილის რეპროდუქციას წარმოადგენს. კელერის მიხედვით, ფანტასტური შინაარსის სიზმრის წარმოდგენა ერთ შემთხვევაში **საგანს** ეხებოდა, 94-ში – **ადამიანებს** და 145-ში – **ადგილებს**. ყველა დანარჩენი წარმოდგენა განცდილის რეპროდუქციას წარმოადგენს, მაგრამ არა უცვლელი სახით, არამედ ზოგჯერ საკმაოდ თვალსაჩინოდ შეცვლილით.

ბ) სარგებლობს თუ არა სიზმრის ფანტაზია სხვა მასალითაც, ამის შესახებ ფსიქოლოგთა შორის თანხმობა არ არის. ზოგი ფიქრობს, რომ სიზმარში ყოველგვარ ფსიქიკურ მასალას აქვს ადგილი. ზოგი ამის წინააღმდეგია. სიზმრის შემთხვევათა ყურადღებითი ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ, ყოველ შემთხვევაში, აქტიური ფსიქიკური განცდები, აზროვნება და ნებელობა, სიზმრის ცნობიერებისთვის უცხოა. შეიძლება კაცს ესიზმროს, რომ ის მსჯელობს, ერთი სიტყვით, აზროვნობს, ან ნებისმიერ მოქმედობს – ეს შეიძლება მას ესიზმროს; მაგრამ რომ სიზმრის ცნობიერების ანალიზი მის შინაარსში აქტიურ პროცესებსაც აღმოაჩინდა, ამის თქმა სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა.

მხოლოდ გრძნობის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ სუბიექტი არა მარტო სიზმარს ხედავს თავისი გრძნობების შესახებ, არამედ აქტუალურადაც განიცდის მათ. ამის საბუთს სათანადო სომატური სიმპტომები იძლევა, რომელიც მძინარის მწვავე ემოციურ განც. დებს ახლავს ხოლმე თან. ცნობილია, რომ ძილში შიშის გამო გულისცემა იმატებს, ანდა მწუხარების გამო თვალს ცრემლი ადგება. რომ მძინარეს მხოლოდ წარმოდგენები ჰქონოდა სიზმარში თავისი მწუხარების ან შიშის შესახებ, ესე იგი, რომ მხოლოდ სიზმარში ენახა, რომ იგი შიშს ან მწუხარებას განიცდის, და ფაქტიურად არ ჰქონდა ეს განცდები, მაშინ გულისცემაცა და ცრემლიც სრულიად გაუგებარი იქნებოდა.

ამრიგად, ძილში სუბიექტს აქტუალურად მხოლოდ წარმოდგენები და გრძნობები აქვს; და აი, ამ მასალით იგი თავისი სიზმრების მთელ შინაარსს აგებს, შინაარსს, რომელშიც ახალი, თავისებური სინამდვილე მოცემული – სიზმრის წარმოსახული სინამდვილე. აქ, ამ სინამდვილეში შეიძლება მოაზროვნე და ნებისმიერ მოქმედი ადამიანიც იყოს წარმოდგენილი, რომელიც, როგორც სავსებით დასრულებული ადამიანი, მოქმედობს და აზროვნობს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ თვითონ სიზმრის სუბიექტი, მძინარე ადამიანი, აზროვნობდეს და ნებისმიერ მოქმედებდეს. სიზმარი ფანტაზიის ავტონომიური აქტიობის გამოვლენაა: ადამიანის აზროვნება ან ნებელობა მასში არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობს.

გ) მაგრამ რა უნდა ითქვას შეგრძნების ან აღქმის შესახებ? ღებულობს იგიც სიზმარში მონაწილეობას თუ არა? შესაძლებელია, იგი სიზმრის წარმოდგენების შინაარსში შედიოდეს? ყოველ შემთხვევაში საფიქრებელია, რომ ძილის დროს ადამიანი აბსოლუტურად მოწყვეტილი არ უნდა იყოს ობიექტურ სინამდვილეს. ეს უკანასკნელი ორის მხრივ მოქმედობს მასზე: გარედან და შიგნიდან. მართალია, ძილის დროს ბევრი ჩვენი რეცეპტორი დასშულია გარე გაღიზიანებათა მიმართ. თვალები დახუჭულია, სხეული მოშვებული, უძრავი, მაგრამ სუნის ორგანო და ყური ხომ ღიაა გაღიზიანებათა მისაღებად. ჩვენი ბუნებრივი ძილის დროს, დამის სიბნელესა და სიჩუმეში, არცაა საჭირო ჩვენი გრძნობის ორგანოების უმოქმედობის უზარუნველსაყოფად საგანგებო ზომები იქნეს მიღებული: შესაძლო გაღიზიანებათა რიცხვი მინიმუმადეა დაყვანილი. მიუხედავად ამისა, რაიმე მეტად თუ ნაკლებად ინტენსიური გაღიზიანების შემოქმედების შესაძლებლობა ადკვეთილი მაინც არ არის. არის შემთხვევები, რომ სიბნელეს ელვა სერავს, ან თვითონ თვალის შინა არეში აქა-იქ სხვადასხვა ფერადი წერტილი ჩნდება; სიჩუმეს გრუხუნის არღვევს, ანდა ქუჩაზე სახანძრო რაზმის საგანგაშო ზარები. გარდა ამისა ობიექტური სინამდვილე მძინარის ორგანიზმზე შიგნიდანაც მოქმედობს: თვითონ სხეულში სასიცოცხლო პროცესების მუშაობა ძილის დროსაც განუწყვეტლივ მდინარებაში იმყოფება, და შინა გამღიზიანებელთა მოქმედება არც ძილის დროს სწყდება. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, ყველა ამ გაღიზიანებათა მოქმედების შედეგად ორგანიზმში სათანადო ფიზიოლოგიური პროცესები და შესაფერი შეგრძნებები ჩნდება.

ერთი სიტყვით, საფიქრებელია, სათანადო გაღიზიანებათა შემოქმედების შემთხვევაში მძინარე ადამიანს სათანადო შეგრძნებები გაუჩნდეს.

და აი, საკითხიც სწორედ აქ იბადება. რა როლს ასრულებენ ეს შეგრძნებები? რა ემართება მათ? ვუნდტი იმ აზრის იყო, რომ სიზმრის მასალას ძირითადად და უმთავრესად შეგრძნებები შეადგენდნენ. მაგრამ ბერგსონის მიხედვით, რომლისთვისაც ყოველი სიზმარი რაიმე გამღიზიანებლის შემოქმედების შედეგად ჩნდება, შეგრძნება პირდაპირ უცვლელი სახით როდი შედის სიზმრის შედგენილობაში. არა, სიზმრისთვის სწორედ ის გარემოებაა დამახასიათებელი, რომ მასში გაღიზიანების შემოქმედების შედეგად მიღებული შეგრძნებების სრული გადაშუშავება ხდება. ძაღლის ყეფა სიზმარში, მაგალითად, კრებაზე ატეხილს აურზაურადა და აღშფოთებულს „ძირს, ძირს“-ის ყვირილად გადაშუშავდება (ბერგსონი), გადმოვარდნილი ხის საგნის კისერზე დაცემა – გილიოტინის დანად (მორი).

ერთი სიტყვით, არსებობს აზრი, რომლის მიხედვითაც შეგრძნება უცვლელი სახით შედის სიზმრის შინაარსში; მაგრამ ამის საწინააღმდეგო აზრსაც ჰყავს მომხრეები: შეგრძნება გადაშუშავებული სახით, სულ ახალი მნიშვნელობით, შედის სიზმრის წარმოდგენათა შემადგენლობაში.

ამ საკითხის გადასაწყვეტად მ. ვოლდმა საგანგებო ცდები დააყენა, რომლის შედეგებიც ფარ-

თოდაა ცნობილი. მისი მეთოდი მარტივი იყო: ძილის დროს იგი თავის ცდისპირებზე სხვადასხვა გალიზიანებას ამოქმედებდა და შემდეგ მათი სიზმრის შინაარსს სწავლობდა. საბოლოო დასკვნა, რომელიც მისი შედეგების განხილვიდან გამომდინარეობს, ასეთია: გალიზიანება თითქმის ყოველთვის ახდენს გავლენას სიზმარზე; მაგრამ იგი პირდაპირ თავისი სახით როდი შედის სიზმარში, არამედ ხშირად იმდენად საფუძვლიანად გადაშუშავებული სახით, რომ მისი ცნობაც კი შეუძლებელი ხდება; მართალია, არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ გალიზიანება სწორ ალქმას იწვევს, და ეს უკანასკნელი სიზმრის ელემენტად, იქცევა, მაგრამ ასეთი შემთხვევა მხოლოდ იშვიათ გამონაკლისს შეადგენს.

რაც შეეხება შინა გალიზიანებებს, რომელიც სასიცოცხლო პროცესებთან არიან დაკავშირებული, ისინი ორგანიზმის საერთო მდგომარეობაზე, საერთო კეთილდღეობაზე, ახდენენ გავლენას და ამით სიზმრის საერთო ხასიათს, საერთო მიმდინარეობას განსაზღვრავენ. ზოგჯერ კი უფრო ახლობელ ანარეკლსაც პოულობენ სიზმრის შინაარსში. მაგალითად, გულის ტკივილი სხვადასხვა შინაარსის კომპარულ სიზმრებს იწვევს, შიმშილი – მდიდარ სუფრაზე ღრეობის სურათებს.

ამრიგად, დასკვნა ასეთია: გარესინამდვილიდან მომდინარე გალიზიანება გავლენას ახდენს სიზმრის ცნობიერებაზე, მაგრამ თავისი უცვლელი სახით მასში თითქმის არასოდეს არ შედის.

კონკრეტულად რომ გავითვალისწინოთ სიზმრის გენეზისი გარეგალიზიანებელთა ზემოქმედების შემთხვევებში, საქმე დაახლოებით ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: გარეგალიზიანების ინტენსიური ზემოქმედების შედეგად – ინტენსიური ზემოქმედების შედეგად-თქო, იმითვე ვამბობთ, რომ ძილში ყველა რეცეპტორის ზღურბლი თვალსაჩინოდაა ზევით აწეული, ესე იგი, მგრძობელობა დაქვეითებულია – გალიზიანების ასეთი ზემოქმედების შედეგად ჩვენ ის სპეციფიკური, მართლა თავისებური განცდა გვიჩნდება, რომელიც უფრო სუბიექტური ხასიათის შინაარსს წარმოადგენს, ვიდრე რაიმე ობიექტური მნიშვნელობის მქონეს. ჩვენ აქ ის განცდა გვაქვს მხედველობაში, რომელიც ჩვენ უფრო დაწვრილებით ზემოთ ავწერთ, და შეგრძნების კონკრეტულ განცდად ვცანით. გალიზიანების ზემოქმედების ასეთი პროდუქტი თავისთავად მხოლოდ ერთგვარი შინაარსია, მაგალითად, ბგერა, რომელიც უფრო სუბიექტის მდგომარეობას წარმოადგენს, ვიდრე ობიექტურ მოცულობას – უფრო ყურშია მოთავსებული, ვიდრე გარეთ, ობიექტურ სინამდვილეში. ეს შინაარსი თავისთავად არაფერს ობიექტურს არ ნიშნავს. მნიშვნელობას მას ჩვენი სიფხიზლის ცნობიერება აძლევს, – ალქმის პროცესი სწორედ ამაში მდგომარეობს, – და მნიშვნელობასთან ერთად ეს სენსორული შინაარსიც თავის გარკვეულობას, თავის ობიექტურობას იძენს: როგორც გარკვეული ფსიქიკური შინაარსი, მაგალითად, როგორც ნამდვილი ბგერა ყალიბდება.

მაშასადამე, ძილის დროს გარეგალიზიანებათა მოქმედების შედეგად ჩვენ შეგრძნება გვიჩნდება, რომელიც რაკი სიფხიზლის ცნობიერება მიძინებულია, არაფრის ალქმად არ გვეძლევა. სამაგიეროდ, მას სიზმრის ცნობიერება იყენებს და, იმის მიხედვით, თუ რა მიმართულებით არის განწყობილი, გარკვეულ აზრსა და მნიშვნელობას აძლევს. „ძალის ყეფას“ ადამიანის „ყვირილის“ ხმაურად აქცევს, ლოგინის ხის ნაწილს, რომელიც შემთხვევით მძინარეს კისერზე ეცემა, გილიოტინად.

ობიექტურ სინამდვილეს თავისი წვლილი მხოლოდ ამ გზით შეაქვს სიზმარში. როგორც ვხედავთ, ეს წვლილი ძალიან უმნიშვნელოა. იგი თვითონ ობიექტური სინამდვილის სიზმრის ცნობიერებაში ასახვას როდი უწყობს ხელს. იგი უფრო საბაბია, რომლის გამოც სიზმრის ცნობიერება თავის საქმეს აკეთებს – თავისი განწყობების სარეალიზაციოდ სიზმრის სინამდვილის ბადესა ქსოვს.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ სიზმარი მხოლოდ ამ საბაბით ჩნდება, რომ იგი მხოლოდ გალიზიანების აქტუალური ზემოქმედების შედეგად იბადება. ყოველ შემთხვევაში, ამის დამტკიცება შეუძლებელია; და ის ფაქტი, რომ სიზმარი ღრმა ძილის დროსაც გვაქვს, გვაფიქრებინებს, რომ განწყობის დაძაბულობამ შესაძლებელია ისეთ დონეს მიაღწიოს, რომ გარე გალიზიანების საბაბის გარეშეც პოვოს თავისი გამოვლენა.

მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ობიექტური სინამდვილის ზემოქმედება ყოველთვის მხოლოდ სიზმრის საბაბის როლს ასრულებდეს: შესაძლებელია იგი სიზმრის შინაარსში მნიშვნელოვანს, ზოგჯერ დომინანტურ ელემენტადაც შედიოდეს. როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ამისი იშვიათი შემთხვევები ვოლდის ცდებშიც იქნა დადასტურებული.

მაგრამ როგორაა ეს შესაძლებელი, თუ აქტუალური გალიზიანების ზემოქმედების შედეგად, მძინარის ცნობიერებაში ყოველთვის მხოლოდ „შეგრძნება“ ჩნდება, და არა ალქმა, რომელიც ობიექტური ვითარების ასახვას იძლევა? როგორაა ამ პირობებში შესაძლებელი, რომ მძინარის სიანლოვეს, მაგალითად, ძალის ყეფა ისმოდეს და ამის გამო სიზმარი გაჩნდეს, თითქოს მას ძალები დაედევნა? – როდესაც მართლა ასეთი სიზმრის შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, უნდა ვიფიქროთ, რომ შესაძლებელია ინტენსიურმა, აქტუალურმა გალიზიანებამ მძინარე გაადვილა: მან, ვთქვათ, ძალის ყეფა „გაიგონა“ და ხელახლა ჩაეძინა. გასაგებია, რომ ძალის ყეფა ამ შემთხვევაში მისი სიზმრის ცნობიერებაში შევა, მაგრამ არა ალქმის, არამედ უკვე წარმოდგენის სახით, რომელიც გავდიძების დროს მიღებული ალქმის რეპროდუქციად უნდა ვიგულისხმოთ.

მაშ, უნდა ვიფიქროთ, რომ აქტუალური გალიზიანებისა და სიზმრის შინაარსის შესატყვისობის შემთხვევაში ყოველთვის წარმოდგენასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც გალიზიანების ზემოქმედებით გამოწვეული, გავდიძებისას მიღებული, „ძილში ჩაყოლილი“ ალქმა უღევს საფუძვლად.

7. სიზმრის თეორია

როგორც დაგრწმუნდით, სიზმრის ცნობიერებას გარკვეულ მასალასთან აქვს საქმე – სხვადასხვა მოდალობის წარმოდგენებთან, რომელთაგანაც იგი თავისებურ სინამდვილეს, სიზმრის სინამდვილეს, ქმნის. ჩვენ ვნახეთ რომ ამ სინამდვილეს მრავალი თავისებურება ახასიათებს, რომლითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება ობიექტური სინამდვილისაგან. რა უდევს საფუძვლად ამ სინამდვილის შემოქმედების პროცესს? რა წარმართავს ფანტაზიას, როდესაც იგი ვგოდენ თავისებურ სამკვიდროს ქმნის?

ეს საკითხი ჩვენთვის ახალი საკითხი არაა. ზოგადად იგი ფანტაზიის საფუძვლების განხილვისას გვაქვს შესწავლილი, უფრო კონკრეტულად – ოცნების საფუძვლების გათვალისწინებისას.

ჩვენ ვიცით: რომ განსაკუთრებული გულისყურით ფანტაზიის საკითხი **ფრეიდს** და მის სკოლას, **ფსიქოანალიზს** აქვს გარკვეული. კერძოდ, საყოველთაოდ ცნობილია ფრეიდის თეორია სიზმრის შესახებ. ამ თეორიის მიხედვით. სიზმარი სურვილის ასრულებას ემსახურება, სურვილისას. რომლის შესახებაც თვითონ სუბიექტმა არაფერი იცის. ეს ის სურვილია, იმ მოთხოვნის დაკმაყოფილების სურვილი, რომელიც მას უეჭველად აქვს, მაგრამ რომელსაც იგი, როგორც სასირცხოსა და აღმაშფოთებელს, თავისთავსაც უმაღლავს და სხვებსაც; უფრო სწორად, თითქმის ყოველთვის ეს სქესობრივი სურვილია, რომელიც შეიძლება ზოგჯერ ისეთს პირებზე იყოს მიმართული (ფრეიდის მიხედვით, მაგალითად, ვაჟს დედის მიმართ აქვს ისეთი სურვილი და ქალს მამის მიმართ), რომ ამ სურვილის გამხელა კაცმა თავისთავსაც კი ვერ გაუბედოს. ეს სურვილები ცნობიერებიდან „განდევნილი“ სურვილებია, რომელნიც, ფრეიდის მიხედვით, **არაცნობიერად** განაგრძობენ არსებობას. ეს სურვილები ცნობიერებაში შეჭრას ესწრაფიან და, მაშასადამე, რეალიზაციის გზაზე დადგომას. მაგრამ სიფხიზლეში ეს ძნელია, იმიტომ რომ ჩვენ ვაფერხებთ, არ ვუშვებთ მათ ცნობიერებაში. ფრეიდი ამას „ცენზურა“-ს უწოდებს. ძილში ცენზურა ისე ფხიზლად არ არის, როგორც სიფხიზლეში. და იმიტომ „განდევნილი“ სურვილები, მართალია, შეცვლილი სახით, შენიღბულნი, მაგრამ მაინც ახერხებენ ცნობიერებაში შეჭრას. ასე ჩნდება სიზმარი.

როგორც ვხედავთ. იგი განდევნილი სურვილის ცნობიერებაში გამოვლენაა. მაშასადამე. მისი ასრულებაა. მაგრამ ეს მაინც არაა ამ სურვილის საკუთარი სახით გამოვლენა. ეს მხოლოდ ნიღბია, რომელიც განდევნილი სურვილების ნამდვილ სახეს ფარავს. ფრეიდი დაწვრილებით სწავლობს ყველა იმ ხერხს, რომელთა დახმარებითაც განდევნილი სურვილის შენიღბვა ხდება: ყველა იმ პროცესს, რომელთა ნიადაგზეც გარკვეული სურვილის ასრულების შესაძლებლობანი ისე იცვლებიან, „მახინჯდებიან“, რომ მათი ცნობა, პირველი შეხედვით, სრულიად შეუძლებელი ხდება.

მაშასადამე, რაგინდ ახირებულიც, რაგინდ ინდიფერენტული და უმნიშვნელოც უნდა ჩანდეს სიზმრის შინაარსი, ან რომელიმე მისი ელემენტი, ყოველთვის დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ მისი გამოვლენილი, ანუ **მანიფესტური**, სახის ქვეშ მისი ნამდვილი, მისი **ლატენტური** შინაარსი იმალება. საჭიროა გარკვეული ზომები იქნეს მიღებული. და ამ შინაარსის აღმოჩენა შესაძლებელი იქნება.

ამრიგად, ფრეიდის მიხედვით, სიზმარს თავისი გარკვეული აზრი, თავისი ფარული შინაარსი აქვს, რომელსაც მონახვა უნდა, რომელსაც ახსნა უნდა. მაშასადამე, სიზმრის ახსნა მეცნიერულ პრობლემას წარმოადგენს, რომელსაც, ფრეიდის რწმენით, ძალიან დიდი პრაქტიკული, კერძოდ, თერაპიული მნიშვნელობაც აქვს. სიზმრის სწორი ახსნა ნევროტიკის ან ფსიქოპათის ფარულ მიზნებსა და სურვილებს მიგვაკვლევინებს, და საკმარისია გააცნობიერებო იგი ავადმყოფს, რომ მისი განკურნება უზრუნველყოფილი გახადო.

ფრეიდის უეჭველ დამსახურებას შეადგენს, რომ მან სიზმრის აზრისა და მისი ახსნის საკითხის მეცნიერულ საფუძველზე დაყენება სცადა. სიზმარი, როგორც ფანტაზიის მუშაობის შეურყვნელი გამოვლენა, მხოლოდ სიმბოლოსა და სიმბტომს წარმოადგენს. მაგრამ იგი ობიექტური სინამდვილის შესახებ კი არ გვაწვდის ცნობებს, იმას როდი გვითვალისწინებს, რაც ობიექტური სამყაროს დასახასიათებლად გამოდგება, არამედ მხოლოდ იმას, რაც სუბიექტს ეხება და რაც სუბიექტის ფარული განზრახვების, სურვილებისა და მისწრაფების სამკვიდროში ხდება. ფრეიდის ეს დებულება ძირითადადში სწორია. მაგრამ იმ სახით, რა სახითაც იგი ფრეიდს აქვს გაფორმებული, მისი მიღება ძნელია. განდევნილი სურვილი ისეა ფრეიდის სისტემაში წარმოდგენილი, თითქოს იგი ცოცხალი არსება იყოს, რომელსაც მშვენივრად ესმის, თუ ვისთან აქვს ბრძოლა, წინასწარ აქვს გათვალისწინებული, თუ რა უნდა, და საგანგებოდ ირჩევს საშუალებებს თავისი მიზნის მისაღწევად. განდევნილი სურვილის ასეთი პერსონიფიკაცია, მისი ინტელექტითა და ნებელობით აღჭურვილ არსად წარმოდგენა ფანტასტურ სახეს აძლევს ფრეიდის თეორიულ კონსტრუქციას და მის შეწყნარებას აძნელებს.

გაცილებით უფრო მარტივ მდგომარეობასთან გვექნებოდა საქმე, თუ სიზმრის ცნობიერების მუშაობას სუბიექტის ძირითადს, მისი პიროვნების დომინანტურ განწყობას და შემდეგ იმ განწყობებს დავუდებდით საფუძვლად, რომელთაც ჯერ კიდევ გამოვლენა, ჯერ კიდევ განცდა და განცდაში რეალიზაცია ესაჭიროებათ. მაშინ სრულიად არაფერი იქნებოდა მისტიკური და გაუგებარი იმაში, რომ სიზმარში სინამდვილე ეგოდენ თავისებურ სახეს იძენს, რომ ზოგჯერ წარმოდგენაში მისი შინაარსისა და მისი საგნის გათიშვა ხდება, რომ ზოგჯერ მოვლენები შეუფერებელი ემოციური ტონით განიცდებიან, რომ ადამიანები და საგნები არა ბუნებრივი თვისებებითა და ნიშნებით გვევლინე-

ბიან... ყველაფერი ეს გასაგები გახდებოდა, თუ ვიგულისხმებდით, რომ სიზმარში განწყობის თავი-სუფალს, გარესინამდვილისგან შეუზღუდველსა და შეუფერხებელ გამოვლენასთან გვაქვს საქმე. ამ მხრივ სიზმარში იგივე ხდება, რაც ოცნებაში, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აქ ყველაფერს ამას გამოვლენის გაცილებით უკეთესი პირობები აქვს, თავისუფალი მოქმედების განუსაზღვრელი შესაძ-ლებლობა.

აქტიური ფანტაზია

1. მხატვრული შემოქმედება

ოცნებაში და სიზმარში ჩვენი ფანტაზია შეუზღუდველად და შეუფერხებლად მუშაობს და გა-ნუწყვეტლივ ჯერ კიდევ განცდაში გამოუვლინებელი განწყობების რეალიზაციას ახორციელებს. მაგრამ ფანტაზიის ეს მუშაობა ჩვენი აქტიური ჩარევის გარეშე წარმოებს – იგი ავტონომიურად მიმდინარეობს. ჩვენი ოცნებისა და სიზმრის სურათები თავის ნებაზე ჩნდებიან და ქრებიან: ისინი არც თავისი აღმოცენების მომენტში არიან ჩვენს ნებისყოფაზე დამოკიდებული და არც თავისი აღკვეთის მომენტში უწყვეტ მას ანგარიშს. საინტერესოა, რომ ეს სურათები თვითონ იმ სუბიექტის მესხიერებაშიც არ რჩებიან ხანგრძლივად, რომლის განწყობათა გამოსავლენადაც არიან მოვლენილი.

ამ გარემოებას, რა თქმა უნდა, თავისი საფუძვლები აქვს; მაგრამ ყველაზე უფრო საყურადღებო მაინც ის არის, რომ ეს სურათები იმთავითვე წმინდა სუბიექტურ მოცემულობას წარმოადგენენ და ობიექტურს დროსა და სივრცეში არსად მტკიცე ადგილს არ იკავებენ. სანამ ცოცხალი არსება თვი-თონ არის ცხოვრების მიმდინარეობაში **მთლიანად** ჩართული, სანამ სინამდვილე მისთვის ჯერ კიდევ არაა ორს საწინააღმდეგო პოლუსად (**მე** და ობიექტური სამყარო) ჩამოყალიბებული, მანამდე, რასაკვირველია, როგორც ყველაფერს მასში, ფანტაზიასაც ავტონომიური მოქმედება ახასიათებს, და მისი სურათები სუბიექტური ყოფის ფარგლებს ვერ სცილდებიან.

მაგრამ ადამიანი იმავე დროს ნებელობით აღჭურვილი არსებაცაა, რომელიც თავის თავს ობიექ-ტურ სინამდვილეს უპირისპირებს, მასზე მოქმედობს და მას წინასწარი განზრახვების შესაფერისად გარდაქმნის. ამას იგი პირველ რიგში **შრომის** პროცესში ახერხებს, როდესაც იგი თავისი შრომის პროდუქტების სახით გარკვეულ ობიექტებს ქმნის. აქ, შრომაში, იჩენს თავს, რომ ადამიანი არა მარ-ტო მოქმედი არსია, არამედ შემოქმედიც, რომ მას არა მარტო წარმოადგენა შეუძლია იმისა, რაც ჯერ კიდევ არაა სინამდვილეში მოცემული, არამედ ამ წარმოადგენის ობიექტური განსახიერებაც – მისი ობიექტურის, საგნობრივის სახით სინამდვილეში განხორციელებაც, მისი, ასე ვთქვათ, **შემოქმედე-ბითი ობიექტივაცია**.

ბუნებრივია, რომ ადამიანი თავისი ოცნებისა და სიზმრის წარმავალი სახეებით არ კმაყოფილ-დება და თავისი ფანტაზიის პროდუქტების შემოქმედებითი ობიექტივაციის მიზანსაც ისახავს. ნებე-ლობით აღჭურვილი არსის მხრივ ეს ტენდენცია გასაგებია. იგი არა მარტო შესაფერ მოთხოვნი-ლებათა დაკმაყოფილების ობიექტურ საშუალებებს ქმნის, ესე იგი, შრომობს – იგი ფანტაზიის ობიექტური პროდუქტების შემოქმედებისკენაც არის მიმართული.

მოკლედ: რაწამს ფანტაზია ნებისმიერი ხდება, იგი. ნაცვლად ოცნებისა და სიზმრის წარმავალი სახეების შექმნისა, ხელოვნურ ნაწარმოებთა შემოქმედებასაც იწყებს და ამით **მხატვრულს შე-მოქმედებითს** ფანტაზიად იქცევა.

2. შრომა და მხატვრული შემოქმედება

როგორც წარმოებითს შრომაში, ისე აქაც, მხატვრულ შემოქმედებაში. ადამიანის აქტიობის მიზანს ობიექტური პროდუქტის შექმნა შეადგენს. მაგრამ განსხვავება ქცევის ამ ორ ფორმას შორის მაინც დიდია. შრომაში აქტიობის რაგვარობას ეს ობიექტური პროდუქტი განსაზღვრავს: მოთხოვნი-ლების დასაკმაყოფილებლად ეს გარკვეული პროდუქტია საჭიროა, და, მაშასადამე, ადამიანი იძუ-ლებული ხდება, სწორედ ის აქტიობა განავითაროს, რომელიც ამ პროდუქტის შესაქმნელადაა მიზან-შეწონილი. სულ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე მხატვრული შემოქმედების შემთხვევაში. აქ სუბიექტს პირველად თავისი ძალების გარკვეული მიმართულებით ამოქმედება ესაჭიროება – აქ გარკვეული განწყობა გარე გამოვლენას, რეალიზაციას ესწრაფვის, და რამდენადაც ამ შემთხვევაში ობიექტური რეალიზაციაა მიზნად დასახული, – ესე იგი, ობიექტური პროდუქტის შექმნა, რომელიც ამ ტენდენციის, ამ განწყობის მაქსიმალურად ადეკვატურ რეალიზაციას მოგვცემს – იმდენად, ცხადია, აქ პროდუქტი კი არ განსაზღვრავს აქტიობის რაგვარობას, არამედ, პირიქით, აქტიობა პრო-დუქტს, როგორც თავის ობიექტურ განსახიერებას.

მოკლედ: წარმოებითი შრომის შემთხვევაში ამოცანა ისაა, რომ სუბიექტმა გარკვეული ობიექ-ტური პროდუქტის შესატყვისი განწყობა და მის ნიადაგზე მიზანშეწონილი აქტიობა გაშალოს. ხო-ლო მხატვრული შემოქმედების შემთხვევაში, პირიქით, ამოცანა ისაა, რომ უკვე არსებული, გარკვე-ული, მაგრამ არა რეალიზებული განწყობისთვის შესატყვისი პროდუქტი მონახოს და იგი ხელსაწებ ფორმებში მოგვცეს: იქ საგანი წინასწარაა მოცემული, ხოლო მოსანახი განწყობა და აქტიობაა; აქ, პირიქით, განწყობა მოცემულია, მაგრამ საგანი მოსანახი.

რასაკვირველია, ფანტაზიის მუშაობის ობიექტური განსახიერებისთვის, ისეთი მხატვრული

პროდუქტის შექმნისთვის, რომელიც სუბიექტის შესატყვის განწყობათა ადეკვატურ რვალიზაციას უზრუნველყოფდა, ფანტაზიის სპონტანური მუშაობა, როგორც ამას ოცნებისა და სიზმრის დროს აქვს ადგილი, არავითარ შემთხვევაში საკმარისი არ არის. აქ ფანტაზიის მუშაობაში ნებელობა უნდა ჩაერიოს და მას სათანადო მიმართულება და აუცილებელი სისტემატური ხასიათი მისცეს: **ხელოვნური ნაწარმოები შემთხვევით არ შეიქმნება.**

მ. დამოკიდებული მხატვრული შემოქმედება

მხატვრული შემოქმედების ტენდენცია ისე, როგორც საზოგადოდ ფანტაზია, სადაც კი შესაძლებელია, ყველგან, მაშასადამე, ყოველდღიური ცხოვრების პრაქტიკაშიც, იჩენს თავს. ყველაფერი, რაც ადამიანის ხელიდან გამოდის, მეტად თუ ნაკლებად ამ ტენდენციის დაღს ატარებს. ამიტომაც, რომ ის საგნები, რომელსაც ჩვენ რაიმე პრაქტიკული მიზნისთვის ვამზადებთ, მაგალითად, ჭურჭელი, იარაღი, ავეჯი, ტანსაცმელი.. არა მარტო იმ თვისებებს შეიცავს, რომელიც მის დანიშნულებას ემსახურება, არამედ ისეთებსაც, რომელთაც აბსოლუტურად არაფერი აქვთ საერთო საგნის დანიშნულებასთან: რაში უნდა დაეხმაროს თეფშის ის მხატვრობა, რომლითაც ძვირფასი ფაიფურის ჭურჭელია ზოგჯერ მოვარაყებულნი! რა უნდა შემატოს ავეჯის პრაქტიკულ ღირებულებას ჩუქურთმამ, რომელიც ეგოდენ დაკვირვებულ შრომას მოითხოვს! ეს გადახრა პირდაპირი დანიშნულებიდან, ეს, ამ უკანასკნელის თვალსაზრისით, ზედმეტი ენერჯია, რომელიც სხვადასხვა პრაქტიკული დანიშნულების საგნების გასამშვენებლად იხარჯება, უეჭველია, ჩვენი მხატვრული ფანტაზიის საქმეში ჩარევის შედეგს წარმოადგენს. ჩვენ არ შეგვიძლია უარი ვთქვათ ჩვენს ესთეტიკურ მოთხოვნილებებზე და ამიტომაც, რომ ყველაფერს, რაც კი ჩვენი ხელიდან გამოდის, მხატვრული შემოქმედების დაღი აქვს.

ჩვენს ფანტაზიას, რასაკვირველია, აქაც იგივე მოტორი ამოქმედებს, რაც სხვა შემთხვევაშიც, როდესაც რაიმე პრაქტიკული დანიშნულების საგანს, ვთქვათ, ავეჯს წარმოვიდგენთ ან ვიგულისხმებთ, მის მიმართ რაიმე გარკვეული განწყობა გვიჩნდება – ჩვენ უკვე მრავალგზის გვაქვს აღნიშნული, რომ ყველაფერი, რაც ჩვენზე მოქმედობს, პირველ რიგში პიროვნებაზე, როგორც მთელზე, ახდენს გავლენას – და აი ეს განწყობა სრულ თავის განსახიერებას საგნის მარტოდმარტო პრაქტიკული ღირებულების მქონე ნიშნებში როდი პოულობს; რჩება კიდევ რაღაც, რაც თავისი თავის რეალიზაციის მიზნით ფანტაზიის სტიმულაციას იწვევს. ასე ხდება, რომ შრომის პროცესში მხატვრული შემოქმედების ელემენტებიც ერევა, და შრომის პროდუქტი ნაწილობრივ ესთეტიკური ღირებულების მატარებელიც ხდება. თუ ასე გავიგებთ ჩვეულებრივი მოხმარების საგანთა მხატვრულობის საფუძველს, მაშინ ძნელი არ იქნება იმ პრინციპის მიგნებაც, რომელსაც ამ შემთხვევაში მხატვრული შემოქმედება უნდა ეყრდნობოდეს. მაგრამ ეს უკვე ესთეტიკის საქმეა.

როგორც ვხედავთ, მხატვრული შემოქმედება ამ შემთხვევაში მხოლოდ დამოკიდებულ როლს ასრულებს: იგი თავის საკუთარი პროდუქტების ვითარებაში კი არ იჩენს თავს, არამედ სულ სხვა პროცესის, შრომითი პროცესის, დამატებით მომენტს წარმოადგენს, და ამიტომ შრომის პროდუქტის დამატებით თვისებაში, ესთეტიკურს სიაგვარგეში, პოულობს განსახიერებას.

4. მხატვრული ფანტაზიის მასალა

დამოუკიდებელი სახით მხატვრული ფანტაზია ხელოვნების სხვადასხვა დარგის ნაწარმოებებში იჩენს თავს. იბადება საკითხი: რა მასალით სარგებლობს მხატვრული ფანტაზია თავისი ხატების ობიექტივაციისთვის?

საყოველთაოდ ცნობილია ის უდიდესი როლი, რომელსაც ხელოვნებაში ჩვენი ე. წ. უმაღლესი გრძნობის ორგანოები ასრულებენ: თვალი და ყური; ესთეტიკურ ორგანოებად, ასე ვთქვათ, პირველ რიგში ეს ორი ორგანო ითვლება. მხოლოდ მათი საშუალებით შეიძლება ხელოვნების ძირითადი დარგების – **მხატვრობის** (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით) და **მუსიკის** განცდა: მხატვრული ფანტაზიის ხატთა განსახიერება და ობიექტივაცია **ბგერითსა და მხედველობითს** ფორმებში ხდება.

მაგრამ გარდა ამისა, ხელოვნება სხვა მასალითაც სარგებლობს, სახელოდობრ, მოძრაობით, ერთის მხრივ, და სიტყვით, მეორეს მხრივ. გარდა მუსიკისა და მხატვრობისა ქანდაკებითურთ, არსებობს **ქორეოგრაფიული ხელოვნებაც** – ცეკვა – და შემდეგ განსაკუთრებით **მეტყველებითი ხელოვნების** სხვადასხვა დარგი. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებს. სიტყვა უნივერსალური განსახიერებელი საშუალებაა. ამიტომ მეტყველებითი ხელოვნების დარგებში მხატვრულ ფანტაზიას ობიექტური განსახიერების არაჩვეულებრივ ფართო შესაძლებლობა ენიჭება.

რაც შეეხება სხვა მასალას, სხვა მოდლობის სენსორულ მასალას, მაგალითად, გემოს, სუნს, შეხებას, ტემპერატურას, მათ ესთეტიკურ ღირებულებაზე ლაპარაკი დაუსაბუთებელია. მართალია, არის ხალხი, რომელიც, მაგალითად, სუნის ესთეტიკაზე ლაპარაკობს (გიუო), შეიძლება გემოს ესთეტიკაზედაც, მაგრამ შეუძლებელია **პარფიუმერია** და **გასტრონომია** ხელოვნების დარგებად იქმნენ მიჩნეულნი. სუნი და გემო იმდენად მჭიდროდ არის ჩვენს ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებთან დაკავშირებული, რომ ამათ გარეშე რაიმე მხრივ მათი დამოუკიდებელი ღირებულების შესახებ ლაპარაკი ზედმეტი იქნებოდა.

უკანასკნელ ხანებში ლაპარაკია **ვიბრაციის** ესთეტიკური ღირებულების შესახებაც. მაგრამ უეჭველია, რომ ჯანსაღი, ნორმალური ადამიანისთვის, ყოველ შემთხვევაში, მას არავითარი ესთეტი-

კური ღირებულება არა აქვს. შესაძლებელია ყრუ-მუნჯისთვის ეს ასე არ იყოს; მაგრამ მაშინ შენგბითის ესთეტიკური გრძობის შესახებაც უნდა ვილაპარაკოთ, იმიტომ რომ უსინათლონი ზოგიერთი ესთეტიკური განცდის მიღებას მხოლოდ შეხებით ახერხებენ.

სხვა ფსიქიკური მასალიდან განსაკუთრებით დიდ როლს ხელოვნებაში **გრძობა, აფექტი** ასრულებს. მხატვრული ფანტაზია თავის მიზნებს იმით აღწევს, რომ იგი ჩვეულებრივ, ემოციური განცდების ობიექტივაციას იძლევა. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ კავშირს, რომელიც ჩვენს ემოციურ განცდებსა და განწყობას შორის არსებობს, მაშინ ემოციური ცხოვრების განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფანტაზიისთვის სრულიად ბუნებრივად მოგვეჩვენება.

5. შემოქმედების პროცესი

მხატვრული შემოქმედების მუშაობა რთულს, ხანგრძლივ პროცესს წარმოადგენს, რომელშიც ნებისყოფა ყოველთვის მნიშვნელოვან ელემენტად შედის. არ არის სწორი, რაიმე ყურადღების ღირსი ხელოვნური ნაწარმოები ოდესმე სერიოზულის, ნებელობით წარმართული მუშაობის გარეშე დამზადებულიყოს.

შემოქმედების პროცესის პირველი საფეხური მასალის დაგროვებაში მდგომარეობს. ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ მანამდე იწყება, სანამ მხატვრული ნაწარმოების იდეა ჩაისახებოდეს. ხელოვანი განუწყვეტლივ აკვირდება სინამდვილის ამ სფეროს, რომელიც მის ხელოვნებას ენება: მხატვარი ფერებს და მუსიკოსი ბგერებს, ისე როგორც ადამიანის ცხოვრებასა და მის ემოციურ განცდებს. იგი აგროვებს ცალკე დაკვირვებებს, რომელიც მას რაიმე მხრივ მნიშვნელოვნად ეჩვენება: **ბეთჰოვენი** იწერდა ხოლმე ყველაფერს, რაც თავში მოუვიდოდა, ჯერ უწესრიგოდ, ისე როგორც განიცდიდა. **სარდუ**, თუ რომ რაიმე ფაქტს შენიშნავდა, ახალ სიტყვას მიაგნებდა, რაიმე იდეა მოუვიდოდა თავში, ყველაფერს ამას დაუღალავად იწერდა თავის შენიშვნების წიგნში.

მასალის დაგროვების ამ პერიოდის აზრი ისაა, რომ მხატვარს თანდათანობით, მისთვისაც შეუმჩნევლად, თავისი ხელოვნური ნაწარმოების იდეა უმწიფდება. სინამდვილის ხანგრძლივი და მრავალმხრივი განცდა ხელს უწყობს იმ თავისებური, ინდივიდუალური, ორიგინალური განწყობის ჩამოყალიბებას, რომელიც მხატვარს ცხოვრებისა და სინამდვილის მოვლენებისადმი უმუშავდება და რომელიც მისი ნაწარმოების კონცეფციასა და მისი შემოქმედებითი ფანტაზიის მოძრაობას ედება საფუძვლად.

შემდეგი საფეხური მომავალი ნაწარმოების **კონცეფციის, იდეის** დაბადებას ენება. ეს პროცესი იმდენად თავისებურია, რომ იგი ყოველთვის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობდა. ხელოვანი არაჩვეულებრივ აგზნებას გრძობს, იდეებისა და გრძობების არაჩვეულებრივ სიმდიდრესა და სიცხველეს; და ამ მომენტში თითქოს სრულიად სპონტანურად – მისი ნებისყოფისა და ინტელექტის ჩარევის გარეშე – სრულიად არაცნობიერად, მომავალი მხატვრული ნაწარმოების იდეა ისახება. ამ მდგომარეობას **ინსპირაციას, მხატვრულ შთაგონებას**, უწოდებენ. ზოგი მას ზეშთაგონებად განიცდის, თითქოს რაღაც არაადამიანური ძალა ერთბაშად, მოულოდნელად და მოუმზადებლად ეუფლებოდეს გრძობას.

„ყველაფერი ეს უაღრესად უნებურად ჩნდება, მაგრამ ამავე დროს თავისუფლების გრძობის ნამდვილი ქარიშხალი განიცდება“. „როგორც ცრემლები ერთბაშად გვადება თვალზე, ისე ერთბაშად ჩნდება ლექსიც“-ო (**ჭეინე**). „ჭვრეტის ერთი მომენტი, და სურათი მზამზარეული დაიბადა“ (**ფეიერბახი**).

დასაწყისში ერთგვარი ინსტინქტის მსგავსი მდგომარეობა განიცდება. შემდეგ ერთბაშად ერთხანს წინ მიისწრაფი, თითქოს ნახევრად ცნობიერ მდგომარეობაში, და სრულიად არ იცი, რა გამოძრავებს, რა ხდება შენში. ნებისმიერი ჩარევა აქ ვერ შევლის: შთაგონებას ვერ დააჩქარებ; ერთადერთი, რაც შეგიძლია, ეს ლოდინია. განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებს შთაგონებისთვის ისეთი მდგომარეობა ქმნის, როდესაც ყოველდღიური ცნობიერება თავისუფალია, როდესაც ჩვეულებრივი ყოველდღიური ცხოვრების ამოცანები არ დაგტრიალებს თავს, როდესაც **მე** და სინამდვილე ურთიერთს არ უპირდაპირდება, როდესაც შენი საკუთარი თავი აღარ გახსოვს, ისე ხარ გადასული ჭვრეტაში (**ფრებეს**).

მაგრამ განსაკუთრებით უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ ინსპირაცია, შთაგონება მხატვრული შემოქმედების მეორე საფეხურია, რომელსაც წინა საფეხური, მასალის დაგროვების საფეხური, ესე იგი, დაუნიებითი, ენერგიული დაკვირვებისა და ძიების საფეხური უსწრებს წინ. **ნაპოლეონი** ერთბაშად სჭრიდა საკითხს: მისი გადაწყვეტილება სწრაფი იყო და მტკიცე. ამას იგი მით ხსნიდა, რომ იგი წინასწარ ფიქრობდა ბევრს და ყველა შესაძლო შემთხვევისთვის უკვე წინასწარ იყო მზად. ასეა ხელოვანიც: ინსპირაციის მომენტში დაბადებული კონცეფცია მოსამზადებელი საფეხურის მუშაობის ნაყოფია. მაგრამ რატომ იბადება იგი ერთბაშად? რატომ ჩნდება ელვასავით? რატომ განიცდება, როგორც ქვეცნობიერებიდან, ჩვენდა უნებურად მოვლენილი რაღაც?

ყველაფერი ეს საკმაოდ ადვილი გასაგები იქნებოდა, თუ მოვიგონებდით, რომ მხატვრულ შემოქმედებას განწყობა უდევს საფუძვლად. იგი წინა პერიოდში მზადდება, და როდესაც იგი გარკვეულია, ცნობიერებაში ერთბაშად იჩენს თავს. ერთბაშად იმიტომ, რომ განწყობა ცნობიერების ფენომენს არ წარმოადგენს. მაშასადამე, ცნობიერებაში მას არავითარი წინა საფეხურები არ შეიძლება ჰქონდეს.

გასაგებია ისიც, რომ იგი თითქოს როგორც ზეშთაგონება განიცდება, როგორც რაღაც გარედან მოსული.

მაგრამ თუ ე. წ. შთაგონება განწყობის მომწიფების ცნობიერებაში გამოვლენას წარმოადგენს, მაშინ განცდა შინაარსეულადაც შესაფერისი უნდა იყოს. და მართლაც, ინსპირაციის განცდის აღწერებიდან ჩანს, რომ მხატვრული ნაწარმოების იდეა, კონცეფცია, რომელიც ამ ინსპირაციის მომენტში იბადება, დამთავრებული ნაწარმოების იდეის ან ხატის სახით კი არ ჩნდება, რათა შემდეგი მუშაობა მხოლოდ ამ ხატის პირის გადაღებაში მდგომარეობდეს. საქმე ის კი არაა, თითქოს მხატვარს ის სურათი, რომელსაც იგი ხატავს, უკვე მზამზარეული უდგებოდეს თვალწინ, და შემდეგი მისი მუშაობა მხოლოდ მის გადმოხატვაში მდგომარეობდეს, არა, ინსპირაციის მომენტი ხელოვანს გარკვეული მიმართულებით მუშაობის უძლიერეს ტენდენციას უჩინს. „აი, ეხლა მე უთუოდ უნდა დავიწყო ხატვა... აი ასე“. მან წინასწარ როდი იცის, თუ როგორ გამოიყურება ის, რაც უნდა დახატოს. ეს მან არ იცის, მაგრამ რომ ხატავს, მაშინ გრძნობს, რომ, აი, ეს სწორედ ის არის, რაც უნდა იყოს; ეს კი შეუფერებელია. სურათი მას თითქოს შინაგანად აქვს, ხოლო სურათის სახით კი არა, არამედ თითქოს ფარულად და გამოუვლინებლად – მაგრამ ისე, რომ მის შემოქმედებით მუშაობას შესრულების პროცესში ეს ფარული სურათი წარმართავს.

როგორც ვხედავთ, ინსპირაციის მომენტში მართლა მხოლოდ განწყობის მომწიფების აქტთან უნდა გვქონდეს საქმე; და როდესაც მხატვარი ამ უკანასკნელის სტიმულით მის გამოსავლენად მუშაობას იწყებს, იგი შემოქმედებითს და არა უბრალო სარეპროდუქციო მუშაობას აწარმოებს. როდესაც იგი გარკვეულ სახეს აძლევს თავის ნაწარმოებს. იგი სჭვრეტს მას, და როცა ხედავს, რომ მისი განწყობა სრულიად ვერ პოულობს მასში ადეკვატ რეალიზაციას, რომ იგი სრულიად არ შეეფერება მას, იგი სცვლის თავის ნაწარმოებს და ასწორებს. ასე გრძელდება შემოქმედებითი მუშაობა მანამდე, სანამ განხორციელებული არ იქნება ის ფორმა, რომელიც ხელოვანის განწყობის ადეკვატურ განსახივრებად იქნება განცდილი. მხოლოდ ამის შემდეგ წყნარდება შემოქმედი, მხოლოდ ამის შემდეგ გრძნობს იგი, რომ ობიექტური სინამდვილე ჭეშმარიტად ახალი სინამდვილით გაამდიდრა.

ინსპირაციას. რომელიც მხატვრული ნაწარმოების კონცეფციას იძლევა, ამ კონცეფციის **განხორციელების** საფეხური მოსდევს. როგორც ეს-ეს არის აღვნიშნეთ, ეს საფეხური მხატვრის იდეის განსახივრებისთვის ბრძოლას წარმოადგენს, ბრძოლას იმისთვის, რომ სწორედ ისეთი პროდუქტი შეიქმნეს, რომელიც ინსპირაციის მომენტში ჩასახულ კონცეფციას მართლა ადეკვატურ ობიექტივაციას მისცემს.

ეს საფეხური სხვადასხვანაირად მიმდინარეობს. ზოგიერთი ხელოვანისთვის აუცილებელია საგრძნობლად ხანგრძლივმა დრომ განვლო ინსპირაციის შემდეგ, რომ საქმეს ხელი მოკიდოს, და მაშინ მას შედარებით მალე ათავებს. მაგრამ არის ისეთი ხელოვანის ტიპიც, რომელიც ძალიან ბევრსა და დამაბუღებელ ენერჯიას ანდომებს უკანასკნელი საფეხურის გავლას. პირველ ტიპს, როგორც ცნობილია, უფრო **გოეთე** ეკუთვნის, მეორეს – უფრო **შილერი**.

მაგრამ უდალა, რომ მუშაობა ორივე შემთხვევაში არაჩვეულებრივ ინტენსიურია. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში, რაიმე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მხატვრული ნაწარმოების დამთავრების შემდეგ, ავტორის ჯანმრთელობა, როდესაც იგი ისედაც სუსტი იყო, ისე ძირიან-ფესვიანად უარესდება, რომ იგი შემდგომი მუშაობის უნარს კარგავს; ხოლო ზოგჯერ ასეთი მუშაობა ნაადრევი სიკვდილითაც კი თავდება. ყველაფერი ეს იმაზე მიუთითებს, თუ რაოდენ დამაბუღებელ მუშაობას მოითხოვს ჭეშმარიტი შემოქმედების პროცესი.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვან მომენტს მხატვრული შემოქმედების პროცესში **ტექნიკა** შეადგენს. ცნობილია, რაოდენ შრომას მოითხოვს მუსიკაში ტექნიკის დაუფლება, და რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს მას ყოველი ჭეშმარიტად მუსიკალური ნაწარმოების შექმნასა და შესრულებაში. მაგრამ ტექნიკა ხელოვნების სხვა დარგებსაც აქვს, კერძოდ, პოეზიასაც, რომლის შესახებაც ტყუილა იგულისხმება, თითქოს იგი ყველაზე ნაკლებ იყოს ტექნიკაზე დამოკიდებული.

ამრიგად მხატვრული შემოქმედების პროცესი, მეტადრე თავის მესამე საფეხურზე, ინტენსიურ, წინასწარ განზრახულს, სისტემატურ მუშაობას მოითხოვს, რომელშიც ნებელობითი და ინტელექტუალური აქტები განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ.

6. „**მხატვრული ნიჭიერება**“

რით აღწევს ხელოვანი თავის მიზანს? რაშია მხატვრული ნიჭიერების არსი? ხშირად ასე ამბობენ: ხელოვანი არაჩვეულებრივი გრძნობიერი არსებაა, რომელიც მეტს ხედავს და მეტს აზროვნებს, ვიდრე ჩვეულებრივი ადამიანი. იგი ფაქიზი და ღრმა ემოციური განცდების ადამიანია, რომელიც მთელი თავისი არსებით განიცდის იმას, რაც ჩვეულებრივი ადამიანის ემოციის სფეროს მხოლოდ ზედაპირულად თუ შეარჩევს. ხელოვანი ღრმა და შორსმჭვრეტი ინტელექტის ადამიანია, რომელიც თითქოს სულ უმნიშვნელო მოვლენაშიც კი ნათლად ხედავს ჩვეულებრივი ადამიანისთვის უხილავ ძაფებს, რომელიც მას სოფლიო მთლიანობასთან აკავშირებს.

მაგრამ ხელოვანის სხვადასხვა ფსიქიკურ ფუნქციითა დაკვირვება გვასწავლის, რომ ისინი არაფერს სპეციფიკურს არ წარმოადგენენ: არაა სავალდებულო. რომ გრძნობელობის ზღურბლი, თუნდ ფერთა სამკვიდროში, მხატვარს უფრო დაბალი ჰქონდეს, ვიდრე ჩვეულებრივ ადამიანს; ანდა

მუსიკოსს უფრო მანვილი სმენა ჰქონდეს, ვიდრე ჩვეულებრივ ნორმალურ ადამიანს. ბეთჰოვენი დაყრუბების შემდეგაც გენიალურ მუსიკოსად დარჩა. იგივე შეიძლება ითქვას დანარჩენი ფუნქციების შესახებაც: არც გრძნობა, არც ინტელექტი და არც ნებელობა ისეთს არაფერს შეიცავენ, რომ სპეციფიკურად ჩაითვალოს მხატვრული შემოქმედებისთვის.

ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ხელოვნური შემოქმედების ნიჭს არა რაიმე ცალკე ფსიქიკური მომენტი უნდა ედოს საფუძვლად, არამედ რაღაც მთლიანპიროვნული თავისებურება. ჩვენი ძირითადი კონცეფციის მიხედვით, სინამდვილე პირველ რიგში პიროვნებაზე მოქმედებს, როგორც მთელზე და მასში გარკვეულ მთლიან პიროვნულ რეაქციას იწვევს, გარკვეულ განწყობას, რომელიც პიროვნების შემდგომ ქცევას ედება საფუძვლად. საფიქრებელია, რომ ხელოვნანს ეს მთლიანპიროვნული რეაქცია აქვს თავისებური, ჩვეულებრივი ადამიანის ასეთსავე პირობებში შექმნილი რეაქციისგან განსხვავებული. სახელდობრ, რაში მდგომარეობს ეს თავისებურება, ამის გამორკვევა მომავალი ფსიქოლოგიურ-ესთეტიკური კვლევის საქმეა, რომელიც, როგორც ვხედავთ, არა ცალკე ფუნქციების, არამედ მთლიანპიროვნულ თავისებურებათა მიმართულებით უნდა განვითარდეს.

ფანტაზია ონტოგენეზში

1. ბავშვის სინამდვილე

როდესაც ფანტაზიის შესახებ ვლაპარაკობთ, ვგულისხმობთ, რომ ჩვენ კარგად ვარჩევთ ურთიერთისაგან ნამდვილსა და არანამდვილს, იმას, რაც არის და იმას, რაც ნამდვილად კი არა, მხოლოდ ჩვენს წარმოდგენაში არის. სანამ ამის გარჩევის უნარი არ გვიჩნდება, სანამ ნამდვილისა და არანამდვილის სხვადასხვაობას არა ვგრძნობთ, მანამდე ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ფანტაზიის წარმოდგენები გვაქვს. ფანტაზია, ფენომენოლოგიურად მაინც, სინამდვილის განცდის დიფერენციაციას გულისხმობს: აღქმითი სინამდვილე, მეხსიერებაში მოცემული სინამდვილე და ფანტაზიაში ნაგულისხმევი სინამდვილე, ყველაფერი ეს, როგორც განსხვავებული, როგორც სხვადასხვა უნდა განიცდებოდეს, და მხოლოდ მაშინ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, რომ, კერძოდ, ფანტაზიის წარმოდგენებიც გვაქვს.

ბავშვი განსაზღვრულ ასაკობრივ საფეხურამდე სინამდვილის ასეთ განსხვავებულობას ვერ განიცდის. იგი აღქმის, მეხსიერების თუ ფანტაზიის შემთხვევაში ყოველთვის ერთსა და იმავე სინამდვილეს გულისხმობს, ეს იმას ნიშნავს, რომ, წარმოდგენს ბავშვი რასმე თუ აღიქვამს, ეს მისთვის ხშირად სულერთია. წარმოდგენილი და აღქმული ორივე ერთნაირად სინამდვილეში მოცემულად განიცდება. რომ ეს ასეა, ჩვენ იქედანაც ვიცით, რომ ბავშვი თავის წარმოდგენებს ეიდეტურად განიცდის.

გარდა ამისა, ხშირია შემთხვევები, რომ იგი სასურველს, ესე იგი, რაც სინამდვილეში კი არ აქვს, არამედ მხოლოდ უნდა რომ ჰქონდეს, როგორც ნამდვილს განიცდის.

ორი წლის ბავშვს პურის ნაჭერი მისცეს, მაგრამ უკარაქოდ. მან აიღო დანა, გაუსვ-გამოუსვა პურს, თითქოს კარაქს აცხებდეს; მერე კმაყოფილი სახით განაცხადა, პურს ახლა კარაქი აქვსო, და დაიწყო სიამოვნებით ჭამა (სკუბინი).

ცნობილია, როგორ ეპყრობა ბავშვი თავის სათამაშოს. დედოფალა მისთვის ადამიანია, ყოველ შემთხვევაში, ისე ეპყრობა მას, თითქოს მართლა ცოცხალი არსება იყოს: თამაშის სინამდვილე და რეალური სინამდვილე ბავშვისთვის ერთია.

ანდა სიზმარი. ვის არ უნახავს, რომ ბავშვი ტირილით იღვიძებს! მას სიზმარში ბურთი დაეკარგა და გაღვიძების შემდეგაც დარწმუნებულია, რომ ეს მართლა ასე მოხდა. შემდეგში მდგომარეობა ცოტა იცვლება. სიზმრის სინამდვილე და ცხადის სინამდვილე მისთვის ერთი და იგივე არაა. მაგრამ მაინც ერთნაირია. „თუ არ გძინავს, სიზმარი თავშია; როდესაც დაგეძინება. სიზმარი გარეთ გამდისო“-ო ამბობს ბავშვი (ვერნერი).

განსაკუთრებით დემონსტრაციული მნიშვნელობა აქვს შემდეგ დაკვირვებას: მის-შინის მიერ აღწერილ ბავშვს, ორი წლის ასაკში სთხოვეს ეთქვა, თუ რა არის ელვა. ბავშვმა თვალები დახუჭა, დააჭირა მაგრად ზედ ხელი და თქვა „აი, სწორედ ასეთია“-ო. ცხადად ჩანს, რომ ბავშვისთვის წარმოდგენას ისეთივე რეალობა აქვს როგორც აღქმას. ის დარწმუნებულია, რომ რაც მისთვის არსებობს, ასევე არსებობს სხვისთვისაც. სუბიექტური და ობიექტური რეალობა მისთვისაც ერთი და იგივე რეალობაა.

ასეთივე დამოკიდებულება აქვს ბავშვს ხელოვნებაში მოცემული სინამდვილის მიმართაც: არც იგია გამოყოფილი რეალური სინამდვილისგან. ბავშვი(3 წლისა) ერთხანს მამამისის დიდ ფოტოგრაფიულ სურათს მისჩერებოდა – „უთხარი, გამოვიდეს მამა სურათიდან“-ო, დაიძახა მან (სკუბინი).

ამრიგად, უდაოა, ადრეული ბავშვობის ასაკში (6-7 წლამდე) სინამდვილის მოდალობის სხვადასხვა ცნობიერება არ არსებობს. ბავშვისთვის მარტო ერთი სინამდვილე არსებობს. მაგრამ შეცთომდა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ეს ერთი სინამდვილე რეალური სინამდვილეა; რომ ყველაფერი, რაც ფაქტიურად არარეალურია, მას რეალურად მიაჩნია; რომ წარმოდგენებს მისთვის აღქმის ხასიათი აქვთ. არა, არც ეს ერთი სინამდვილე წარმოდგენს მისთვის იმას, რასაც ჩვენთვის რეალური სინამდვილე წარმოდგენს. უფრო სწორი იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით. რომ ბავშვის სინამდვილე „დიფუზიური სინამდვილეა“ (ვერნერი), რომელშიც სინამდვილის ყველა მოდალობის ელემენტები ერთდროულადაა მოცემული.

1. თამაშის სინამდვილე

ყველაზე უფრო ტიპიური სახით ეს დიფუზიური სინამდვილე თამაშის განცდაშია მოცემული. ამიტომაც სრულიად სამართლიანად ადრეული ბავშვობის ხანა „თამაშის ხანად“ ითვლება: ამ ასაკის ბავშვი თამაშის სამყაროში. თამაშის სინამდვილეში ცხოვრობს, და ნამდვილი თამაშის ტიპიური ფორმა, ე. წ. **ილუზიის თამაში**, სწორედ ამ ასაკის ცხოვრების ძირითად შინაარსს წარმოადგენს.

პირველი ძირითადი თავისებურება, რომელიც ამ პერიოდის თამაშს ახასიათებს, ეს ისაა, რომ ყველაფერი, რაც არსებობს, ბავშვისთვის მოკლებულია თავის ობიექტურ ნიშნებს და, მაშასადამე, იძულებითს ხასიათსაც: **ყველაფერი ყველაფრად შეიძლება აქციო**, ეს შენს ნებაზეა დამოკიდებული, იმიტომ, რომ ობიექტური, გინდა-არ გინდა, უნდა სცნო და მას შესაფერისად მოეპყრო: თამაშის საგანს კი ობიექტური არაფერი გააჩნია. მაშასადამე, თამაშის სინამდვილე ისეთი სახეა სინამდვილისა, რომელსაც თავისი დამოუკიდებელი კანონზომიერება როდი აქვს, რომელსაც ანგარიში უნდა გაეწიოს, არამედ სავსებით ჩვენს ნებაყოფლობაზეა დამოკიდებული. აგერ ჯონი ავღია: თამაშის ცნობიერება მას ცხენად აქცევს. აგერ ფიცრის ნატეხია: თამაშის ცნობიერება მას ბავშვად წარმოისახავს, ბავშვად, რომელსაც პატარა გოგონა ისეთივე ნაზი სიყვარულითა და თავდავიწყებული მზრუნველობით დასტრიალებს, როგორც თვითონ მას მისი საკუთარი დედა.

ამრიგად, თამაშის ცნობიერება ყოველთვის სახეს უცვლის სინამდვილეს, ყოველთვის სხვა რამედ გარდაქმნის მას.

მაგრამ განა შეიძლება ითქვას, რომ ჯონი მართლა ცხენად მიაჩნია ბავშვს? ნამდვილი ცხენი რომ მოუყვანო, ჯონსა და მას შორის ნუთუ ვერავითარ განსხვავებას ვერ დაინახავს? რასაკვირველია, ამისი თქმა არ შეიძლება. თამაშის ცნობიერებისთვის სწორედ ესაა განსაკუთრებით დამახასიათებელი. ჯონი ჯონია, მაგრამ იგი ცხენიცაა. ბავშვი კარგად ხედავს, რომ მისი დედოფალა უსულო საგანია, მაგრამ ამის მიუხედავად იგი მას სულიერად გულისხმობს, როგორც სულიერს ეპყრობა. „ბავშვმა მშვენივრად იცის, რომ თვითონ დედოფალა კი არაა მისი ადფრთოვანების საგანი; ამის მიუხედავად სწორედ ამ დედოფალას ემსახურება, მას რთავს ათასნაირად, მას ეფერება და მას ასაჩუქრებს“ (**ჟორჟ ზანდი**). ბავშვი თავის დედოფალას ცოცხალ არსებად გულისხმობს, ეფერება და ანუგეშებს მას: „ნუ ტირი“-ო, ეხვეწება. მაგრამ დედოფალას რომ ერთბაშად მართლა მოერთო ტირილი, უეჭველია, ბავშვი შიშით გადაირეოდა (**ვუნდტი**).

ამრიგად, თამაშის სინამდვილის უეჭველი თავისებურება ისაა, რომ იგი ერთდროულად ფანტასტიური სინამდვილეცაა და ნამდვილი სინამდვილეც: იგი დიფუზიური სინამდვილეა.

2. თამაში როგორც თავისებური ფანტაზიის პროდუქტი

რას წარმოადგენს ფაქტიურად, ობიექტურად თამაშის შინაარსი? ბავშვი ცხენობანას თამაშობს ან დედოფალას ეთამაშება. ეს ტიპიური ფორმაა ნამდვილი თამაშისა, და, რაც ამის შესახებ ითქმის. იგივე შეიძლება ითქვას თამაშის დანარჩენი შემთხვევების შესახებაც.

ვთქვათ, რომ ბავშვს არასდროს არც უნახავს ცხენი, არც გაუგონია რაიმე მის შესახებ და არც ცხენობანას შესახებ იცის რამე. განა ის ამ შემთხვევაშიც ითამაშებს ცხენობანას? უეჭველია, არა. ჩვენს ხანაში ბავშვი გატაცებით თამაშობს შოფერის როლს. რატომ არაფერი იცოდნენ ამ თამაშის შესახებ ბავშვობაში ჩვენმა მამა-პაპებმა? სრულიად უდაოა, რომ ბავშვი თავის თამაშში მხოლოდ იმის რეპროდუქციას ახდენს, რაც უნახავს ან რაც იცის: არსებითად ახალს ილუზიის თამაშში ჩვენ ვერაფერს შევხვდებით. მაშასადამე, ობიექტურად ბავშვის თამაშის შინაარსი მხოლოდ ნახულის ან გაგონილის რეპროდუქციას წარმოადგენს: იგი უფრო მნემური წარმომობისაა, ვიდრე ფანტაზიურის.

მაგრამ ფაქტიურად ნახული ან გაგონილი იმდენად სახეშეცვლილია თამაშში, იმდენად თავისებურადაა გარდაქმნილი, რომ მასში ფანტაზიის თვალსაჩინო მონაწილეობა ყოველ ეჭვს გარეშეა: ჯონი არაფრით არ გავს ცხენს, და ხის ნაჭერი – ბავშვს. მიუხედავად ამისა, პირველი თამაშში ცხენის როლს ასრულებს, ხოლო მეორე – ბავშვისას. თუ რაოდენ დიდ მონაწილეობას ღებულობს ამ შემთხვევაში ფანტაზია, ეს ჟორჟ ზანდის შემდეგი მოგონებიდან ჩანს მკაფიოდ: ავტორი მოგვითხრობს, რომ ერთ საღამოს ბავშვები ისე გატაცებული იყვნენ თამაშით, რომ ირგვლივ ველარაფერს რეალურს ველარ არჩევდნენ. „ჩვენ სუფრაზე გვიწვევდნენ. მაგრამ ჩვენ არაფერი გვესმოდა. მაშინ დედაჩემი მოვიდა ჩემთან. ხელში ამიყვანა და წამიყვანა სუფრაზე. მე არასდროს არ დამავიწყდება ის გაცემა, რომელიც მე ვიგრძენი, როდესაც განათებული ოთახი, მაგიდა და ნამდვილი საგნები დავინახე. მე ნამდვილი ჰალუცინაციის სამკვიდროდან დავბრუნდი, და ჩემთვის ადვილი არ იყო, ასე მალე გავთავისუფლებულიყავი მისგან“.

ამრიგად, თამაშის **შინაარსი** ფანტაზიით გადამუშავებულს, გარდაქმნილს რეპროდუქციას წარმოადგენს იმისას, რაც ბავშვს ნახული ან გაგონილი აქვს, და არა თავისუფალი ფანტაზიის დამოუკიდებელ ნაყოფს.

აქედან ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თამაშში ბავშვის ფანტაზია, ერთის მხრივ, უსათუოდ დაკავშირებულია სინამდვილის განცდასთან, აწმყოსთან და წარსულთან. მაშასადამე, იგი ჯერ კიდევ ვერაა იმდენად მომაგრებული, რომ დამოუკიდებელი, თავისუფალი ფუნქციობა შეეძლოს. მეორეს

მხრივ, იგი სრულიად არავითარ ანგარიშს არ უწევს ამ სინამდვილეს: ჯერ ერთი. იმ მხრივ, რომ სრულიად თავისუფლად, ნებისმიერად გარდაქმნის მას, და მეორე, იმ მხრივ, რომ ვერ გარძნობს მის ობიექტურობას – მისი რეალობის უპირატესობას თამაშის შინაარსის რეალობასთან შედარებით.

მოკლედ, თამაშის ფანტაზიის დახასიათება ასე შეიძლება: იგი დამოუკიდებელი ფუნქციონებისთვის ჯერ კიდევ არაა მზად, რამდენადაც იგი მხოლოდ რეალური საგნის თუ მოვლენის გარდაქმნაში იჩენს თავს. მეორეს მხრივ, იგი ნახულის ან გაგონილის წაბაძვას წარმოადგენს, მაშასადამე, უფრო რეპროდუქციულ წარმოდგენებს იძლევა, ვიდრე ნამდვილად ახალს, შექმნილს, ფანტასტურს: იგი უფრო რეპროდუქციის პროცესია, ვიდრე ახალის შემოქმედებისა. დასასრულ, მისი შინაარსი ისე როდი განიცდება, როგორც ფანტაზიის წარმოდგენას შეფერის, არამედ როგორც რეალური, ნამდვილი რამე.

მაშასადამე, თამაშის ფანტაზია თავისებური ფანტაზიაა: იგი ფანტაზიის განვითარების დაბალი საფეხურია. იგი გენეტურად არის ფანტაზია, თორემ, განვითარების თვალსაზრისის გარეშე, მისი ფანტაზიად ჩათვლა დაუსაბუთებელი იქნებოდა.

ჰ. თამაშის თეორიები

თამაში თავისებური, დამოუკიდებელი ქცევის ფორმაა. რომელიც ადამიანის ცხოვრების მთელ მნიშვნელოვან პერიოდს, ადრეული ბავშვობის ხანას უდევს საფუძვლად. იგი, შეიძლება ითქვას, ერთადერთი სინამდვილეა, რომელშიც ბავშვი ცხოვრობს და ერთერთი ძირითადი პრაქტიკის ფორმა, რომლის ნიადაგზე მისი განვითარება მიმდინარეობს. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ თამაშის პრობლემა დიდი ხანია, მკვლევართა განსაკუთრებულ ყურადღებას იწვევს. რა არის ქცევის ამ ფორმის არსი? რატომ არის, რომ თამაშში ახალგაზრდა ადამიანი ამოდენა ენერჯიას ხარჯავს, მიუხედავად იმისა, რომ სერიოზულ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების ამოცანებთან მას არავითარი კავშირი არა აქვს?

შტერნის მიხედვით, ყველა არსებული თეორია შეიძლება სამად დაჯგუფდეს, იმის მიხედვით, თუ რასთან დავაკავშირებთ თამაშს – სუბიექტის აწმყო მისწრაფებებსა და ინტერესებთან, წარსულიდან მომდინარესთან, თუ მომავალთან.

ა) **აწმყო თეორიები**: 1) პირველი ასეთი თეორია **სპენსერს** ეკუთვნის. მისი აზრით, ბავშვს გაცილებით მეტი ენერჯია აქვს, ვიდრე მისი ცხოვრების ამოცანები მოითხოვენ: ბავშვს ბევრი არაფერი აქვს გასაკეთებელი – მისთვის მოზრდილები ზრუნავენ. მაშასადამე, მას მეტი ენერჯია აქვს, ვიდრე საჭიროა, და ბუნებრივია, რომ ეს ზედმეტი ენერჯია განტვირთვას მოითხოვს. სპენსერის რწმენით, ეს განტვირთვა სწორედ თამაშის პროცესში ხდება: თამაშის არსი ჭარბი ენერჯიის განტვირთვაში მდგომარეობს.

მაშასადამე, ბავშვისთვის სულ ერთია, რა მიმართულებით მოახერხებს იგი თავისი ჭარბი ენერჯიის გამოვლინებას: ინტუნებს და იცეკვებს იგი, თუ თამაშის სხვა რომელიმე ფორმას მიმართავს.

მაგრამ სპენსერი ხედავს, რომ ბავშვის თამაშს ყოველთვის გარკვეული შინაარსი აქვს, და იგი იძულებული ხდება ამის ასახსნელად სხვა მოსაზრებას მიმართოს, რომელსაც, უნდა ითქვას, ჭარბი ენერჯიის ცნებასთან არავითარი კავშირი არა აქვს. ის ამბობს, რომ ბავშვი **მიმბაძველი** არსებაა და რომ იგი თავისი თამაშის შინაარსს **წაბაძულობის** ნიადაგზე ქმნის: ის დიდების საქმიანობას, აქტიობის სხვადასხვა შემთხვევას ხედავს და თავის თამაშში მათ ბაძავს. ამით აიხსნება, რომ ბავშვი ცხენობანას თამაშობს, თითქოს სახლებსა და კოშკებს აგებს, რკინისგზის მატარებლებსა და აეროპლანებს აკეთებს.

სპენსერის თეორია, ჯერ-ერთი. მართო ბავშვს გულისხმობს. მაშასადამე, ზრდადასრულებულობის ასაკში თამაშს ადგილი არ უნდა ჰქონდეს. ამას ძნელად თუ ვინმე დაეთანხმება. მეორე: მისი თეორიიდან თამაშის შინაარსის გარკვეულობა არ გამომდინარეობს. განა სულერთი არაა როგორ მოხდება ენერჯიის განტვირთვა! ამიტომაა, რომ სპენსერს წაბაძულობის პრინციპი შემოაქვს. მაშასადამე, ჭარბი ენერჯიის ცნება თამაშის არსის გასაგებად საკმარისი არ არის. დასასრულ, თეორია სწორი არაა არც ფაქტიურად. შენიშნულია, რომ ბავშვი ზოგჯერ დაღლილია და მაინც თამაშობს. ასეთ შემთხვევაში ენერჯიის სიჭარბის შესახებ ლაპარაკი უსაფუძვლო იქნებოდა.

2) **დასვენების თეორია**. არსებობს სრულიად საწინააღმდეგო შინაარსის თეორიაც, რომლის მიხედვითაც საქმე ენერჯიის სიჭარბეში კი არაა, პირიქით, იმაში, რომ სუბიექტი სერიოზული აქტიობის გავლენით იღლებს, და ძალა აღარ შესწევს განაგრძოს მუშაობა; მას დასვენება ესაჭიროება. მაგრამ დასვენებას არამართო უმოქმედობა იძლევა, არამედ მოქმედებაც, ოღონდ ისეთი, რომ პასუხსაგები არ იყოს ასეთი არასერიოზული, არაპასუხსაგები აქტიობისთვის ადამიანს კიდევ აქვს ძალები შერჩენილი; და აი, თამაშის აზრიც სწორედ ის არის, რომ იგი სწორედ ასეთი ბუნების აქტიობას შეიცავს და, მაშ, ადამიანს დასვენების შესაძლებლობას აძლევს. მოკლედ: ცხოვრების ამოცანებისთვის ბრძოლა ადამიანს ღლის, და დასასვენებლად იგი თამაშს მიმართავს.

მაგრამ რა სერიოზული ამოცანები აქვს ბავშვს, ადრეული ბავშვობის ასაკში, საკუთარი ძალებით გადასაწყვეტი, რომ მან ეგოდენ ხშირად მიმართოს თამაშს, როგორც დასვენების საშუალებას არავითარი. პირიქით, თამაში თვითონ არის ამ ასაკის ბავშვის ქცევის უმთავრესი ფორმა, და თუ რი-

თიმი იდლება იგი, პირველ რიგში თამაშით იდლება. დასვენების თეორია შეიძლება როგორმე კიდევ დიდის თამაშისთვის გამოდგეს, თორემ ბავშვის თამაშის ასახსნელად იგი სრულიად უსარგებლოა.

3) **ადღერის თეორია.** ბავშვი სუსტია, მას ჯერ კიდევ არა აქვს იმდენად განვითარებული ძალები, რომ თავისი მისწრაფებების განხორციელება შესძლოს. იგი ყოველ ნაბიჯზე გრძობს ამ სისუსტეს: მას ყველაფერს უკრძალავენ, იგი სხვებზეა დამოკიდებული, და აი, ამ სისუსტის საკომპენსაციოდ, იგი ახალ ფანტასტიურ სინამდვილეს ქმნის, რომელშიც იგი უნდა მამაა, უნდა დედა, უნდა შოფერი, უნდა პილოტი, უნდა გოლიათი, უნდა გენიოსი. თუ სინამდვილეში არა, აქ მაინც შესწვეს მას ძალა, რაც უნდა ის იყოს და ის გააკეთოს. თამაშის აზრი, მაშასადამე, სისუსტის კომპენსაციასა და ძლიერებისადმი მისწრაფების დაკმაყოფილებაში მდგომარეობს. ასეთია **ადღერის ე. წ. „ინდივიდუალ-ფსიქოლოგიის“** თამაშის თეორია.

მაგრამ უეჭველი გადაჭარბება იქნებოდა, თამაშის ყველა შემთხვევის აზრი ასეთი კომპენსაციის ტენდენციის გვეძებნა. თუ ბავშვი თავის თამაშში, მაგალითად, მეთაურის როლს ასრულებს, დანარჩენები ხომ უბრალო ჯარისკაცის როლით კმაყოფილდებიან. თუ ერთი თამაშში გოლიათის ძალას იჩენს, ხომ აუცილებელია, რომ ამ თამაშში სხვებიც იღებდნენ მონაწილეობას, რომლებზეც ეს გოლიათი იმარჯვებს. ნუთუ დამარცხებულიც თავისი ძლიერებისადმი ტენდენციას იკმაყოფილებს.

4) **ფრეიდის თეორია.** თამაშში ისევე, როგორც ფანტაზიის მოქმედების სხვა ფორმებიც, მაგალითად, ოცნება და სიზმარი, „განდევნილი“ ზრახვების, ტენდენციების გამოვლინებას წარმოადგენენ ფრეიდის აზრით, აქ ისე როგორც სხვა შემთხვევებშიც, სქესობრივი ტენდენციების გამოვლენასთან გვაქვს საქმე.

თამაშის შინაარსში უთუოდ რაიმე სქესობრივი მისწრაფება უნდა ვეძიოთ. მაგალითად, ბავშვი რომ ცხენობანას თამაშში მათრახს ხმარობს, ეს მისი სადისტური ტენდენციის გამოვლენაა, ხოლო მეორე ბავშვი. რომელიც ცხენის როლს ასრულებს და რომელსაც ეს მათრახი ხვდება, ალბათ, ამით თავის მაზოხისტურ ტენდენციას იკმაყოფილებს.

ბ) წარსულის თეორიები

ამერიკელი ფსიქოლოგის, **სტენლი ჰოლის** თეორიის მიხედვით, იმ ტენდენციების სათავე, რომელიც თამაშის პროცესში პოულობს გამოვლენას, კაცობრიობის წარსულში უნდა ვეძიოთ. კაცობრიობამ თავის წარსულში განვითარების საფეხურთა მთელი რიგი განვლო. თუ, თანხმად ჰეკელის „ბიოგენეტიური კანონისა“, ორგანიზმი ემბრიონალური სიცოცხლის პერიოდში თავისი გვარის განვითარების ყველა საფეხურს იმეორებს, რატომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ დაახლოებით იგივე ხდება პოსტემბრიონალური სიცოცხლის პერიოდშიც; ოღონდ ამ შემთხვევაში, რაკი არა სომატურ, არამედ ფსიქიკურ განვითარებასთან გვაქვს საქმე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ განმეორება იმ საფეხურებს ეხება, რომელიც თავისი კულტურული განვითარების გზაზე განვლო კაცობრიობამ. ბავშვობის პერიოდში, მაშასადამე, სხვადასხვა ასაკობრივ საფეხურზე, ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით, ის ტენდენციები ჩნდება, რომელნიც უკვე განვლილი და საბოლოოდ უკუგაღებული აქვს კაცობრიობას. ამ ტენდენციების გამოვლენის ფორმას თამაშში წარმოადგენს.

ამრიგად, **სტენლი ჰოლის** მიხედვით, თამაშის არსი იმაშია, რომ იგი საშუალებას აძლევს ინდივიდს თავისი გვარის კულტურულ-ისტორიული წარსულის რეკაპიტულაცია მოახდინოს.

მაშასადამე, თამაშში უფრო წარსულის – არა საკუთარის, არამედ გვარის წარსულის-არაცნობიერ მოგონებას წარმოადგენს, ვიდრე ფანტაზიის პროდუქტს. იგი უფრო მნიშვნელოვან პროცესია, ვიდრე ფანტაზიის გამოვლენის პროცესი. ეს კი სრულიად არ ეთანხმება საყოველთაოდ დადასტურებულ შეხედულებას თამაშის ფანტაზიისეული ბუნების შესახებ. გარდა ამისა, ასეთი შეხედულება, როგორც სრულიად ანტიისტორიული, აშკარად ეწინააღმდეგება იმ უდაო დაკვირვებებს, რომელიც ბავშვის განვითარების შესახებ მოგვეპოვება. ბავშვის ხანა არავითარ შემთხვევაში შემკვიდრეობით ერთხელ და სამუდამოდ დაწესებულ რაიმეს არ წარმოადგენს. ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ბურჟუაზიული ბავშვი მარადიულ კატეგორიად უნდა გამოგვეცხადებინა და მასთან ერთად, რასაკვირველია, ის წესწყობილებაც, რომელმაც ეს ბავშვი შექმნა. ამიტომ თავისთავად იგულისხმება, **სტენლი ჰოლის** თეორია არავითარ შემთხვევაში დამაკმაყოფილებლად არ ჩაითვლება.

გ) მომავლის თეორიები

კარლ გროოსს თამაშში მომავლის ინტერესებიდან გამოჰყავს. იგი განსაკუთრებით იმ გარემოებას აქცევს ყურადღებას, რომ ბავშვი თამაშის პროცესში სწორედ იმ ძალებს ამოქმედებს, რომელსაც ადამიანი სერიოზულ საქმიანობის დროს მიმართავს ხოლმე. პატარა გოგონა რომ თავის დედოფალას ეაღერსება და უვლის, ეს იმავე ტენდენციების აქტიობად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც ბავშვის მოვლის ფსიქოლოგიურ შინაარსს წარმოადგენს. როდესაც პატარა ბიჭი ავტოს მიაქანებს, იგი იმავე ტენდენციებს ამოქმედებს, რომელთაც შოფერის საქმიანობის პროცესში აქვთ ადგილი. და თუ თამაშში ის ძალები და ტენდენციები მოქმედებენ, რომელნიც ადამიანის სერიოზული ცხოვრების ამოცანათა გადაწყვეტაში ღებულობენ მონაწილეობას, მაშინ ცხადია, თამაშში ბავშვი მომავლისთვის ემზადება, იგი იმ ძალებს ავარჯიშებს და წერთნის, მომავალში სერიოზული ამოცანების გადასაწყვეტად რომ დასჭირდება. თამაშში, მაშასადამე, მომავალი ცხოვრებისთვის „მოსამზადებელი

სკოლაა“. ასეთია კარლ გროსის თამაშის თეორიის დედააზრი.

რასაკვირველია, გროსის ეს თეორია საყურადღებოა. მაგრამ მას ერთი ძირითადი ნაკლი აქვს, რომელიც მას სრულიად მიუღებლად ქმნის. მისი მიხედვით, ბავშვის ქცევის თავისებურებანი იმ მიზნიდან გამომდინარეობენ, რომელსაც თითქოს თამაში ემსახურება. ამდენად უღაოა, რომ ეს თეორია ტელეოლოგიურია. მაგრამ როგორ ხდება, რომ თამაში ასეთ მიზანს ახორციელებს? შეიძლება იფიქროს კაცმა, რომ რაღაც განგების ძალა არსებობს, რომელმაც ისე გონივრულად მოაწყო ქვეყანა, რომ ყველაფერს თავისი მიზანდასახულობა მისცა და კერძოდ თამაშსაც. ადამიანს ძალები ესაჭიროება ცხოვრების ამოცანების გადასაწყვეტად, და, აი, ამ ძალების გასავითარებლად განგებამ მას თამაში შემოადებინა. როდესაც ის თამაშობს, გონია, ვერთობით, ნამდვილად კი რაღაც ამოცანას წყვეტს, რომლის შესახებაც თვითონ მას არავითარი წარმოდგენა არა აქვს.

ასეთია არსებითად გროსის თეორიიდან გამომდინარე დასკვნები, როგორც ვხედავთ, მათი შეწყნარება და მამასადამე, გროსის თეორიის მიღება შეუძლებელია.

დ) შტერნის თეორია

დასასრულ, უნდა შევხვთ ვ. შტერნის თეორიასაც, რომელსაც იგი **პერსონალისტურს** უწოდებს, და რომელიც ყველა დანარჩენი ცალმხრივი თეორიის საღი ელემენტების გაერთიანებასა და შევსებას ისახავს მიზნად.

თამაშის მართებული თეორია, შტერნის აზრით, არც მარტო აწმყოს ტენდენციას უნდა ემყარებოდეს, არც მხოლოდ წარსულისას და არც მხოლოდ მომავლისას. თამაში ისეთი პროცესია, რომ ყველა ამ ტენდენციას შეიცავს. მაგრამ, რაც მთავარია, საკითხი იმაში კი არ არის, რომ უსათუოდ მხოლოდ თამაშის ბიოლოგიური აზრი ვიკვლიოთ – რა მიზანს ემსახურება იგი, რისთვისაა საჭირო – არამედ იმაში, რომ სხვა მისი მომენტებიც მივიდოთ მხედველობაში. გარდა ბიოლოგიურისა, თამაშს „**გარე გამოვლენის**“ მნიშვნელობაც აქვს. ადამიანის ერთერთ თავისებურებას ისიც შეადგენს, რომ მას საქმიანობა, აქტიობა იმ შემთხვევაშიც შეუძლია, როდესაც ამას არავითარი სერიოზული ამოცანა არ მოითხოვს: ადამიანს თამაშიც შეუძლია, „ადამიანი მხოლოდ იქ არის სრული ადამიანი, სადაც მას თამაში შეუძლია“-ო, ამბობდა **შილერი**, და **შტერნისთვის** ამ დებულების სისწორე ყოველ ეჭვს გარეშეა. თამაში მთელ ადამიანს ასახავს ყველა იმ ტენდენციით, რომელიც მას აქვს – არა მარტო აწმყოში, არამედ წარსულშიც.

საქმე ისაა, რომ ადამიანის ფსიქიკა სხვადასხვა ფენისგან შესდგება და, კერძოდ, წარსულის ფენისგანაც. სადაც ცხოვრების სერიოზული ამოცანები ამის ნებას იძლევა, ეს წარსულის მიძინებული ტენდენციები და მისწრაფებები მყის იღვიძებენ და თამაშის შინაარსში აქტიურნი ხდებიან. მაგრამ მომავლის ფენაც არსებობს „ყოველ აწმყო მომენტში არა მარტო იმ მხრივაცაა მომავალი მოცემული, რომ იგი ცნობიერად წინასწარაა განჭვრეტილი“... არამედ იმითაც, რომ იგი ჩანასახის ფორმით იმ ფუნქციებშია წარმოდგენილი, რომელნიც ჯერ კიდევ იმდენად მომწიფებულნი არ არიან, რომ თავისი დანიშნულება სერიოზულად შეასრულონ. მიუხედავად ამისა, ისინიც ისწრაფიან გამოვლენისკენ, და ამის რეალიზაცია თამაშში ხდება.

თამაში ამიტომ მართლაც ჩვენი ძალების წინასწარი ვარჯიშია, როგორც დაამტკიცა გროსმა, მაგრამ ამასთან ერთად, შტერნის თქმით, იგი წინასწარი მოსინჯვაა (Vorstung) მოქმედების სხვადასხვა შესაძლებლობის, რომ, ბოლოსდაბოლოს, ყველაზე უფრო შესაფერისი ფორმები მონახოს. იგი ამავე დროს სუბიექტის **პროგნოსტული** გარე გამოხატულებაა, იმიტომ რომ თამაშის პროცესში სუბიექტი თავისი მომავალი ცხოვრების ფორმის ჩანასახს ამოქმედებს, ასე რომ ბავშვის გაცნობა თამაშში უკეთ შეიძლება, ვიდრე სერიოზული აქტიობის პროცესში.

შტერნის თეორია განსაკუთრებით იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ იგი სხვა თეორიებისთვის ჩვეულებრივ ცალმხრივ თვალსაზრისს გვერდს უქცევს და თამაშის მრავალმხრივი მნიშვნელობის იდეას ემყარება. მიუხედავად ამისა, მისი გაზიარება მაინც არ შეიძლება. საქმე ისაა, რომ ძირითადი იდეა არ უნდა იყოს სწორი. როგორც დავინახვთ, თავი და თავი შტერნის თეორიაში ისაა, რომ იგი თამაშს განუვითარებელ, ჩანასახოვან ფუნქციათა და ტენდენციათა გამოვლინებად სთვლის. ჯერ ერთი, ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ავტორს ზრდადასრულებულის თამაშის შესახებ აღარ უნდა ელაპარაკნა და თამაში მხოლოდ ბავშვობის ასაკის მოვლენად უნდა გამოეცხადებინა. მეორე: ცნობილია თამაშის ფაქტები, რომელთა შესახებაც ვერავითარ შემთხვევაში ვერ იტყვიოთ, რომ ისინი ჩანასახოვან მდგომარეობაში მყოფი ძალების გამოვლენას წარმოადგენენ. მაგალითად, ბავშვი რომ შვილობანას თამაშობს, შეიძლება ერთხელ დედის როლს ასრულებდეს და მეორედ შვილისას. რაც შეეხება პირველ შემთხვევას, აქ მართლაც იმ ფუნქციებისა და ტენდენციის შესახებ შეიძლება ლაპარაკი, რომელიც ბავშვს ჯერ მხოლოდ ჩანასახოვან მდგომარეობაში აქვს მოცემული. მაგრამ რა უნდა ვთქვათ მეორე შემთხვევის შესახებ, როდესაც ბავშვი დედის კი არა, შვილის როლს ასრულებს – შეიძლება სულ თოთო ბავშვისასაც! უეჭველია, აქ უკვე ჩანასახოვანი ფუნქციების შესახებ ლაპარაკი სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა. ამ შემთხვევაში ბავშვი თავის მომავალს კი არა, უფრო თავის წარსულს ამჟღავნებს. თუ შტერნი ამაზე ასე გვიბასუხებდა: თამაში წარსულის ტენდენციების გამომჟღავნებასა და დაკმაყოფილებასაც ემსახურებაო, მაშინ ეს ჩვენ მისი თეორიის სისუსტის მაჩვენებლად უნდა ვაღიაროთ, მისი თეორიის **ეკლექტური** ბუნების მაჩვენებლად.

მ) ფუნქციონალური ტენდენციის თეორია

მოვლენას ერთი არსი აქვს, და ყველა ძირითადი თავისებურება, რომელიც მას ახასიათებს, ამ ერთი არსიდან გამომდინარეობს. მოვლენის სწორ თეორიას ამ არსის მიგნება ევალება: მაშინ მას მისი სხვადასხვა მხარეს ასახსნელად სხვადასხვა პრინციპის მოშველება აღარ დასჭირდება. თამაშსაც აქვს, რასაკვირველია, ასეთი არსი. იგი შემდეგში მდგომარეობს: ბავშვს, როგორც ადამიანის შვილს, გარკვეული ტენდენციები და ფუნქციები აქვს, რომელსაც იგი ან ვერ იყენებს, ანდა ყოველმხრივ და ყველა მიმართულებით ვერ ამოქმედებს. ფუნქციები, ტენდენციები „ძალას“ წარმოადგენენ, და ძალისთვის სწორედ ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი არსებითად მოძრავია, მოქმედია, ძალა დინამიკური ცნებაა. მაშასადამე, ცხადია, ბავშვის ამ ძალებს უმოქმედოდ არსებობა არ შეუძლია: **ფუნქციონალური ტენდენცია**, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ძალების არსებობა ფუნქციების გარეშე შეუძლებელია, გასაგებად ხდის ბავშვის იმ შემთხვევაშიც აქტიობას, როდესაც მას გასაკეთებელი არაფერი აქვს, როდესაც ეს აქტიობა რაიმე პროდუქტის მისაღებად კი არ არის განკუთვნილი, არამედ მხოლოდ როგორც პროცესია მნიშვნელოვანი. **ფუნქციონალური ტენდენციის ცნება გასაგებად ხდის თამაშის ფაქტს.**

მასაშადამე, რატომ თამაშობს ბავშვი თუ დიდი, სულერთია, ამას ფუნქციონალური ტენდენცია უდევს საფუძვლად.

მაგრამ იგივე გარემოება გასაგებად ხდის იმასაც, თუ როგორ თამაშობს ბავშვი; გასაგებად ხდის თამაშის შინაარსულ მხარესაც. მართლაც, თუ თამაში ფუნქციონალური ტენდენციის გამოვლენაა, ცხადია, მისი შინაარსი მხოლოდ ისეთი შეიძლება იყოს, როგორც აქტიობაში მყოფ ფუნქციებს შეეფერება. ეს ფუნქციები, რასაკვირველია, ადამიანის ფუნქციებია, რომელიც ფილოგენეტიურად **გარკვეული საქმიანობის** პროცესში ჩამოყალიბდა. მაშასადამე, როგორ შეიძლება ამ ფუნქციებს აქტიობა, თუ არა ამ გარკვეული საქმიანობის სახით!

ამრიგად, ბავშვის თამაში თავისი შინაარსით ადამიანის საქმიანობის წაბადვას წარმოადგენს.

მაგრამ აქედან გროსის მიერ შენიშნული ფაქტიც თავისთავად გასაგები ხდება: თუ თამაში თავისი შინაარსით ადამიანის საქმიანობის სხვადასხვა ფორმას წარმოადგენს, მაშინ ცხადია, რომ, იგი, მართლაც ავარჯიშებს ბავშვს ამ საქმიანობაში და, მაშ, მომავალი ცხოვრებისთვის ამზადებს.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, ფუნქციონალური ტენდენციის თეორია, რომელსაც ჩვენ ვიცავთ, თამაშის არსის სწორ დახასიათებას იძლევა. ყოველ შემთხვევაში, უდაოა, რომ თამაშის ყველა ის თავისებურებანი, რომელთაგანაც თითოეული კერძოდ ცალკე თეორიის საფუძვლად იყო ხოლმე გამოყენებული, ფუნქციონალური ტენდენციის თეორიის მიხედვით, ერთი და იმავე არსიდან გამომდინარეობენ.

ფანტაზიის შემდგომი განვითარება

საგულისხმოა, რომ „თამაშის ასაკს“ – ე. წ. „ზღაპრის ასაკიც“ ემთხვევა, ესე იგი, ის ასაკი, რომელიც ზღაპრის ძლიერი ინტერესით ხასიათდება (4-დან – 8 წლამდე). ეს ასეც უნდა ყოფილიყო. ზღაპრის შინაარსის ანალიზი ამტკიცებს, რომ იგი ფანტაზიის იმავე თავისებურებებს შეიცავს, რომელიც თამაშის ფანტაზიისთვისაცაა დამახასიათებელი. აქ იგივე პასიური, იგივე უკრიტიკო, იგივე სუბიექტური და ყველაფრის განმასულიერებელი ანიმისტური ფანტაზია მოქმედებს, როგორსაც ჩვეულებრივ, თამაშის შემთხვევაში აქვს ადგილი.

მაგრამ ზღაპარი უკვე ფანტაზიის დამოუკიდებელი, თავისუფალი მუშაობის თვალსაჩინოდ განვითარებულ ელემენტებს შეიცავს: და აქედან მხოლოდ ერთი ნაბიჯიდაა დარჩენილი, რომ მოზარდის ფანტაზიისთვის სწორედ ეს დამოუკიდებელი, ეს თავისუფალი მუშაობა შეიქმნეს დამახასიათებელი.

ცნობილია, რომ მოზარდი, განსაკუთრებით სქესობრივი მომწიფების პერიოდში, ოცნებით არის ხოლმე გატაცებული. არასოდეს ადამიანი იმდენ კოშკებს არ აგებს ჰაერში, რამდენსაც ამ ასაკობრივ საფეხურზე. მაგრამ ფანტაზიის განვითარების მონაპოვარს აქ მეორე გარემოება წარმოადგენს. საქმე ისაა, რომ მოზარდს, სინამდვილის ახალი მოდალობის, **ფანტაზიის სინამდვილის**, განცდა უჩნდება. იგი ეხლა უკვე ერთნაირად აღარ ებურობა რეალურსა და ფანტაზიის სამყაროს. ამიერიდან ჩვენ ნამდვილი ფანტაზიის შესახებ შეგვიძლია ლაპარაკი, რამდენადაც ფანტაზიის წარმოადგენა განცდაშიც დიფერენცირდება.

ჭაბუკობის პერიოდში მოზარდს ხელოვნების გაგების უნარი უჩნდება. ხშირად იგი თვითონაც ცდის ამ მიმართულებით თავის ძალებს. დამახასიათებელია, რომ არცერთ ასაკობრივ საფეხურზე იმდენი ლექსი არ იწერება, რამდენიც ჭაბუკობის ხანაში – აქ თავისი თავი თითქმის ყველას პოეტად მიაჩნია. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ფანტაზიის განვითარებაში ახალი პერიოდი დაწყებულია – ძალიან მნიშვნელოვანი, შეიძლება ითქვას, კრიტიკული. თუ აქამდე ბავშვის ფანტაზიის მუშაობა – უმთავრესად სპონტანურად მიმდინარეობდა – არა მარტო თამაშის პერიოდში, არამედ – შემდეგაც, ოცნების ხანაშიც – ეხლა საქმეში ნებელობა ერევა, და ჩვენ აქტიური ფანტაზიის აღმოცენების მოწმენი ვხდებით. შეიძლება ითქვას, რომ ნამდვილი ადამიანური მიზნებისთვის მხოლოდ ამის შემდეგ იწყებს ფანტაზია მუშაობას, მხოლოდ ამის შემდეგ იწყებს იგი იმ უდიდესი როლის შესრულებას, რომელიც მას ადამიანის კულტურული განვითარების ისტორიაში აქვს დაკისრებული.

რიბოს მიხედვით, ფანტაზიის განვითარება სამ პერიოდს განვლის: პირველი პერიოდი სამი წლიდან იწყება და მთელი ადრეული ბავშვობის ხანაში გრძელდება. მისთვის დამახასიათებელი ისაა, რომ ფანტაზია აქ სრულიად თავისუფალია რაციონალური ელემენტებისგან. მაგრამ იმისდა კვალობაზე, თუ როგორ ვითარდება ინტელექტი, ფანტაზია სულ უფრო და უფრო უპირისპირდება მის გავლენას, და იწყება მეორე პერიოდი – **კრიტიკული პერიოდი**, ხანა ინტელექტის ობიექტურობასა და ფანტაზიის სუბიექტურობას შორის ბრძოლისა.

მესამე პერიოდი, ინტელექტის გამარჯვების პერიოდია, როდესაც ფანტაზია მისი ელემენტებით იმსჯვალება და რაციონალური შემოქმედების გზას ადგება. ამის შედეგი ისაა, რომ ზოგიერთს ფანტაზია სრულიად უქვეითდება. თავს ანებებს ახალგაზრდობის იდეალებს, თავის ძველ ოცნებებს ემშვიდობება და ცხოვრების პროზაში ეფლობა. ხოლო ვისაც მართლა მდიდარი ფანტაზია აქვს, იმისთვის რაციონალური ელემენტების შეჭრა ფანტაზიაში ხელსაყრელი ხდება: ფანტაზია მდიდრდება და ნამდვილი შემოქმედების უნარს იჩენს.

ეს სქემა ერთგვარ შესწორებას მოითხოვს. ხანგასმით უნდა ითქვას, რომ რიბო ფანტაზიის განვითარების პროცესში ძირითადს, გადამწყვეტ მომენტს სწორად აღნიშნავს. მისი აზრით, ეს მომენტი ფანტაზიის რაციონალური ელემენტებით გამსჭვალვაში მდგომარეობს. და მართლაც, ჩვენ ვიცით, რომ ფანტაზიის განვითარების ხანზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა იმ ეტაპს აქვს, როდესაც წარმოსახვის პასიური, სპონტანური მუშაობა აქტიურით, ნებელობით წარმართული შემოქმედებითი პროცესით შეიცვლება. მაგრამ ამას ორი საფეხური კიდევ უსწრებს წინ. ერთი – თამაშის ფანტაზიის საფეხური, რომელიც ფენომენოლოგიურად ნამდვილი ფანტაზიის საფეხურად ჯერ კიდევ ვერ ჩაითვლება და ობიექტურადაც დიფუზიური ხასიათის პროცესს წარმოადგენს. მეორე საფეხური, რომელიც 6-8 წელს შუა ყალიბდება და ფანტაზიის თავისუფალი მუშაობის სახით იჩენს თავს, რიბოს მიერ აღნიშნულ გარდამავალ პერიოდს უთმობს ადგილს და, ბოლოს, პროდუქტული, აქტიური ფანტაზიის საფეხურით იცვლება.

რასაკვირველია, ისე როგორც საზოგადოდ ყველგან, აქაც მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ განვითარების ახალ-ახალი საფეხურის მიღწევა ძველების სრულ აღკვეთას როდი ნიშნავს. ძველები, მართალია, მოხსნილი სახით, მაგრამ მაინც განაგრძობენ არსებობას.

ბოლოსიტყვაობა

წინამდებარე წიგნის გავლენა და ღვაწლი ქართული მეცნიერული აზროვნების განვითარების ისტორიაში განუზომლად დიდია. უკვე ოც წელზე მეტია, რაც იგი ჩვენს სტუდენტობას და საერთოდ ფსიქოლოგიის საკითხებით დაინტერესებულ ქართველ მკითხველს ემსახურება; თვალსაჩინოა მისი გავლენა იმ ავტორებზე, რომლებმაც ჩვენში ფსიქოლოგიის ახალი „სახელმძღვანელო კურსები“. დაწერეს, და საჭირო წიგნად რჩება კერძოდ მათთვისაც, ვინც დღეს ჩვენში ექსპერიმენტულ მეცნიერულ-ფსიქოლოგიურ კვლევა-ძიებას ეწევა.

წიგნში წარმოდგენილი საკითხები განხილულია ავტორის საკუთარი კონცეფციის – „განწყობის თეორიის“ – თვალსაზრისით და ამის გამო სხვანაირი თანამიმდევრობითაც, ვიდრე ეს არსებულ სახელმძღვანელოებშია მოცემული, სახელობრ: თუ არსებულ სახელმძღვანელოებში ჯერ შემეცნებით ფსიქიკურ პროცესებს განიხილავენ, შემდეგ ემოციებს, ნებელობას და, დასასრულ, პიროვნებისა და მისი აქტივობის ანუ ქცევის საკითხებს, წინამდებარე წიგნში ეს თანამიმდევრობა. თითქმის საწინააღმდეგოა: ცალკეულ ფსიქიკურ ფენომენების გარჩევას აქ წინ უსწრებს მოძღვრება „განწყობის ფსიქოლოგიის შესახებ“, რომელიც სახელმძღვანელოებში არ გვხვდება, შემდეგ მოდის ემოციური განცდების ფსიქოლოგია, შემდეგ ქცევა და ნებელობა და, დასასრულ, შემეცნებითი პროცესები (შეგრძნება, აღქმა, აზროვნება და სხვა). ეს განსხვავება შემთხვევითი არაა: როცა მოთხოვნილებების მქონე სუბიექტზე გარემო ანუ ობიექტური სიტუაცია მოქმედებს, ეს უკანასკნელი უშუალოდ კი არ იწვევს მასში შესატყვის ქცევას და, მაშასადამე, ცნობიერი ფსიქიკური პროცესების აქტივაციას, არამედ **გაშუალებით, განწყობის** გზით: ჯერ ჩნდება განწყობა როგორც მთლიანი სუბიექტის, პიროვნების, მოდიფიკაცია, როგორც მისი ფსიქოფიზიკური ფუნქციების გარკვეული მოქმედებისთვის მზაობა, და შემდეგ ამ განწყობის საფუძველზე რეალიზდება თვითონ ქცევა; ასეთია საერთოდ, ავტორის თეორიის თანახმად, ფსიქიკის მუშაობის მექანიზმი და ამიტომაც, რომ წინამდებარე წიგნიც ჯერ განწყობის ფსიქოლოგიას იხილავს და შემდეგ კი ქცევებს და მათში ჩართულ ცალკეულ ფსიქიკურ ფენომენებს. ამ თვალსაზრისით წიგნი უთუოდ განსხვავდება ზოგადი ფსიქოლოგიის ყველა დღემდე ცნობილ კურსებისგან და, შეიძლება ითქვას, სახელმძღვანელოცაა და ორიგინალური ფსიქოლოგიური გამოკვლევაც ადამიანის ფსიქიკური ცხოვრების შესახებ.

წიგნი წარმოადგენს დ. უზნაძის შრომების პუბლიკაციის III-IV ტომს და დაბეჭდილია უცვლელად იმ სახით, რა სახითაც იგი გამოცემული იყო პირველად (1940) თვითონ ავტორის მიერ.

ზ. ი. ხოჯავა

14. III. 64